This is a digital copy of a book that was preserved for generations on library shelves before it was carefully scanned by Google as part of a project to make the world's books discoverable online.

It has survived long enough for the copyright to expire and the book to enter the public domain. A public domain book is one that was never subject to copyright or whose legal copyright term has expired. Whether a book is in the public domain may vary country to country. Public domain books are our gateways to the past, representing a wealth of history, culture and knowledge that's often difficult to discover.

Marks, notations and other marginalia present in the original volume will appear in this file - a reminder of this book's long journey from the publisher to a library and finally to you.

Usage guidelines

Google is proud to partner with libraries to digitize public domain materials and make them widely accessible. Public domain books belong to the public and we are merely their custodians. Nevertheless, this work is expensive, so in order to keep providing this resource, we have taken steps to prevent abuse by commercial parties, including placing technical restrictions on automated querying.

We also ask that you:

+ *Make non-commercial use of the files* We designed Google Book Search for use by individuals, and we request that you use these files for personal, non-commercial purposes.

+ *Refrain from automated querying* Do not send automated queries of any sort to Google's system: If you are conducting research on machine translation, optical character recognition or other areas where access to a large amount of text is helpful, please contact us. We encourage the use of public domain materials for these purposes and may be able to help.

+ *Maintain attribution* The Google "watermark" you see on each file is essential for informing people about this project and helping them find additional materials through Google Book Search. Please do not remove it.

+ *Keep it legal* Whatever your use, remember that you are responsible for ensuring that what you are doing is legal. Do not assume that just because we believe a book is in the public domain for users in the United States, that the work is also in the public domain for users in other countries. Whether a book is still in copyright varies from country to country, and we can't offer guidance on whether any specific use of any specific book is allowed. Please do not assume that a book's appearance in Google Book Search means it can be used in any manner anywhere in the world. Copyright infringement liability can be quite severe.

About Google Book Search

Google's mission is to organize the world's information and to make it universally accessible and useful. Google Book Search helps readers discover the world's books while helping authors and publishers reach new audiences. You can search through the full text of this book on the web at `http://books.google.com/`

Over dit boek

Dit is een digitale kopie van een boek dat al generaties lang op bibliotheekplanken heeft gestaan, maar nu zorgvuldig is gescand door Google. Dat doen we omdat we alle boeken ter wereld online beschikbaar willen maken.

Dit boek is zo oud dat het auteursrecht erop is verlopen, zodat het boek nu deel uitmaakt van het publieke domein. Een boek dat tot het publieke domein behoort, is een boek dat nooit onder het auteursrecht is gevallen, of waarvan de wettelijke auteursrechttermijn is verlopen. Het kan per land verschillen of een boek tot het publieke domein behoort. Boeken in het publieke domein zijn een stem uit het verleden. Ze vormen een bron van geschiedenis, cultuur en kennis die anders moeilijk te verkrijgen zou zijn.

Aantekeningen, opmerkingen en andere kanttekeningen die in het origineel stonden, worden weergegeven in dit bestand, als herinnering aan de lange reis die het boek heeft gemaakt van uitgever naar bibliotheek, en uiteindelijk naar u.

Richtlijnen voor gebruik

Google werkt samen met bibliotheken om materiaal uit het publieke domein te digitaliseren, zodat het voor iedereen beschikbaar wordt. Boeken uit het publieke domein behoren toe aan het publiek; wij bewaren ze alleen. Dit is echter een kostbaar proces. Om deze dienst te kunnen blijven leveren, hebben we maatregelen genomen om misbruik door commerciële partijen te voorkomen, zoals het plaatsen van technische beperkingen op automatisch zoeken.

Verder vragen we u het volgende:

+ *Gebruik de bestanden alleen voor niet-commerciële doeleinden* We hebben Zoeken naar boeken met Google ontworpen voor gebruik door individuen. We vragen u deze bestanden alleen te gebruiken voor persoonlijke en niet-commerciële doeleinden.

+ *Voer geen geautomatiseerde zoekopdrachten uit* Stuur geen geautomatiseerde zoekopdrachten naar het systeem van Google. Als u onderzoek doet naar computervertalingen, optische tekenherkenning of andere wetenschapsgebieden waarbij u toegang nodig heeft tot grote hoeveelheden tekst, kunt u contact met ons opnemen. We raden u aan hiervoor materiaal uit het publieke domein te gebruiken, en kunnen u misschien hiermee van dienst zijn.

+ *Laat de eigendomsverklaring staan* Het “watermerk” van Google dat u onder aan elk bestand ziet, dient om mensen informatie over het project te geven, en ze te helpen extra materiaal te vinden met Zoeken naar boeken met Google. Verwijder dit watermerk niet.

+ *Houd u aan de wet* Wat u ook doet, houd er rekening mee dat u er zelf verantwoordelijk voor bent dat alles wat u doet legaal is. U kunt er niet van uitgaan dat wanneer een werk beschikbaar lijkt te zijn voor het publieke domein in de Verenigde Staten, het ook publiek domein is voor gebruikers in andere landen. Of er nog auteursrecht op een boek rust, verschilt per land. We kunnen u niet vertellen wat u in uw geval met een bepaald boek mag doen. Neem niet zomaar aan dat u een boek overal ter wereld op allerlei manieren kunt gebruiken, wanneer het eenmaal in Zoeken naar boeken met Google staat. De wettelijke aansprakelijkheid voor auteursrechten is behoorlijk streng.

Informatie over Zoeken naar boeken met Google

Het doel van Google is om alle informatie wereldwijd toegankelijk en bruikbaar te maken. Zoeken naar boeken met Google helpt lezers boeken uit allerlei landen te ontdekken, en helpt auteurs en uitgevers om een nieuw leespubliek te bereiken. U kunt de volledige tekst van dit boek doorzoeken op het web via `http://books.google.com`

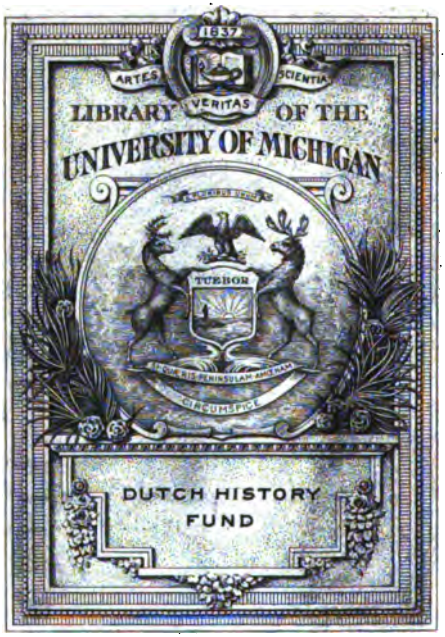
1837
ARTES
VERITAS
SCIENTIA
LIBRARY OF THE
UNIVERSITY OF MICHIGAN
TUEBOR
DUTCH HISTORY
FUND

19
.V12

LETTER-OEFENINGEN.

HEDENDAAGSCHE

VADERLANDSCHE

LETTER-OEFENINGEN,

WAAR IN DE

BOEKEN EN SCHRIFTEN,

DIE DAGELYKS IN ONS VADERLAND EN ELDERS UITKOMEN, OORDEELKUNDIG TEVENS EN VRYMOEDIG VERHANDELD WORDEN.

BENEVENS

MENGELWERK,

tot Fraaije Letteren, Konſten en Weetenſchappen betrekkelyk.

Zesde Deels, Eerſte Stuk.

Met Plaaten.

Te AMSTERDAM,

By A. VAN DER KROE,

en

By YNTEMA EN TIEBOEL.

MDCCLXXVII.

HEDENDAAGSCHE VADERLANDSCHE LETTER-OEFENINGEN.

WAAR IN DE

BOEKEN EN SCHRIFTEN,

DIE DAGELYKS IN ONS VADERLAND EN ELDERS UITKOMEN, OORDEELKUNDIG TEVENS EN VRYMOEDIG VERHANDELD WORDEN.

Dutch Lit
Kijhoff
10-3-24
10842

De Regeering der Oosterlingen, naar aanleiding der Oostersche Reisbeschryvingen, tot opheldering van eenige Schriftuurplaatsen, ontworpen, door H. CH. PAULSEN, *Predikant te Wedel. Op een vryen trant uit het Hoogduitsch vertaald. Tweede Stuk. Te Leyden by* J. le Mair 1776. *In groot octavo* 272 *bladz.*

IN dit twede Stuk behandelt de Eerwaerde *Paulsen* zyn ontwerp op de eigenste wyze, als wy met de uitgave van 't eerste Stuk gemeld hebben (*). Hy geeft ons in dit tegenwoordige ene geschikte verzameling van de berichten der Oostersche Reizigers, nopens de *Koninglyke Bedienden*, en het *Hofleven*, met aentekeninge van verscheiden byzonderheden daer toe betreklyk; waer op hy dan verder ene oordeelkundige verklaring van deze en gene Schriftuurplaetsen vestigt, of uit dezelven aenleiding neemt, om verscheiden uitdrukkingen der Heilige Schryveren, als daer op zinspelende, te ontvouwen. Om van dit laetste nog een en ander staeltje te geven, zullen wy sommigen zyner ophelderingen, wegens het schenken van Klederen door Oostersche Vorsten, alhier te berde brengen.

Ene reeks van Berichten naemlyk leren ons, dat de meeste Geschenken der Oostersche Vorsten in Klederen bestaen; en als men de gewyde Schriften leest, vind men, dat zulke geschenken oudtyds al in 't Oosten plaets hadden. Zie *Gen.* XXIV: 53. XLV: 22. *Richt.* XIV: 12, 13. en elders. Ook

(*) Zie *Nieuwe Vad. Letter-Oef.* I D. bl. 137.

Ook leest men van 't ampt eens klederbewaerders en 't klederhuis van Israëls Vorſten, 2 *Chron.* XXXIV. 22. en 2 *Kon.* X: 22; ter welker laetſte plaetſe uitdruklyk gemeld word, dat Jehu uit het zelve kleding deed brengen voor alle Baalsdienaren. Wanneer men dit bedryf van Jehu in den zamenhang nagaet, kan men 'er vry duidelyk uit afnemen, dat Jehu hun deze klederen liet uitdelen, om hen, als 't ware, naer de gewoonte der Oosterſche Volkeren, een geſchenk van klederen te geven, ten einde hen, door dit ſchynbaer getuigenis van zyne gunst en oprechtheid, des te geruster en onvoorzichtiger te maken, op dat zy, zonder tegenſtand, verſlagen mogten worden. Een ſtaetlyk voorbeeld van die gewoonte der Oosterſche Vorſten levert ons het geval van Mordechai, *Esth.* VI: 6-11. en VIII: 15. Na deze en meer dergelyke plaetſen aengevoerd te hebben, bedient de Autheur zich ook van deze gewoonte, ter opheldering van een anderszins duister voorſtel, *Jez.* III: 6. enz.

„ Veelligt, zegt hy, doelt Jeſaias op dit gebruik, hoofdd. III: 6. *dan zal iemand zynen broeder uit zyns Vaders huis aangrypen*, (zeggende) *gy hebt kleederen, zyt onze Vorst, help deeze inſtorting* (of *laat deeze aanſtoot onder uwe hand weezen.*) De Profeet kundigt aan het oordeel des allerhoogſten over Jeruſalem, en den ellendigen ſtaat, waaraan het Volk zoude onderhevig zyn. Broeders zyn anders malkanderen gelyk, de een zal niet ligt de heerſchappy van den anderen over zich dulden. Sterk moet dan de nood dringen, wanneer de eene broeder den anderen verzoekt, om de heerſchappy over zich op hem te neemen; dan moet een onheil voor de deur ſtaan, dat op geen andere wyze kan afgewend worden. Maar dan moet ook het gebrek aan aanzienlyke Mannen zeer groot zyn. Liever onderwerpt men zich aan eenen Vreemden, dien Staat en Rykdom voorrang geeft, dan aan eenen natuurlyken Broeder. De beweegreden, die deezen aandrang onderſteunt, bevestigt dit te meer. *Gy hebt kleederen*, gy hebt wel niets Vorstlyks, maar evenwel eenen voorraad van Kleederen. De Vorſten pleegen hunnen Vrienden kleederen te ſchenken: wanneer gy de heerſchappy over ons op u neemt, kunt gy u ten minſten daarin als een Vorst vertoonen, dat gy ons van Kleederen voorziet, en ons bezonder uwen Broederen, dien de betrekking de naaste aanſpraak op uwe milddaadigheid geeft. Kunt gy ons al geen ander voordeel verſchaffen, gy zult ten minſten dat ongeval afwenden, dat wy niet langer ongekleed gaan, wy zullen door uwen byſtand onze naaktheid dekken. Nog droeviger luidt het antwoord: *Ik*

ben

ben geen Geneesheer, (in 't Hebreeuwsch, *Ik ben* of *ik zal geen Heelmeester worden*,) dat is, ik kan uwe ſchaade niet heelen, ik kan u niet helpen. *Ik heb brood noch kleed in huis, zet my niet ten Vorſte over het Volk.* Ik heb zelf geen brood, ik heb zelf geen kleed, laat ſtaan, dat ik eenen voorraad van kleederen zou hebben. Te vergeefs zoekt gy by my het geen gy begeert, ik kan u geen kleederen vereeren, en dus uw Vorst niet zyn. Hoe ſchoon, hoe leevendig, hoe nadruklyk is dit voorſtel?

Onder andere byzonderheden tot deze geſchonken Klederen betreklyk, neemt de Eerwaerde *Paulſen* in acht, dat zy, die 'er mede begiftigd zyn, volgens de berichten der Reizigers, dezelven ook moeten aentrekken, wanneer zy in de tegenwoordigheid der Vorſten verſchynen; het welk, zyns oordeels, kan dienen ter ophelderinge van Matth. XXII: 11—13; waeromtrent hy zich indezervoege uitdrukt.

„ Het zoude een duidelyk blyk van verachting zyn, wanneer men zich in zulk een kleed, vooral, wanneer men voor den Koning verſchynen moest, niet vertoonde. Dus vinden wy de reden van den rechtmaatigen toorn van den Koning, op den Gast zonder Bruilofskleed. Matth XXII: 11—13. Men moet vooronderſtellen, dat de Koning den Gasten een bezonder kleed gezonden hadt, dat zy op de Maaltyd aan moesten hebben. Hoe konde men anders 's Konings toorn over het gebrek van dit kleed verdeedigen? Hoe konde de Heer hem als verſtomd verbeelden, daar hy zich met zyne armoede verſchoonen konde, wyl zo wel armen als ryken genodigd waren, en wat zouden wy van het oogmerk der gelykenis zeggen? Het is dagklaar, dat de Heer deeze leering wille voorſtellen: Die zich voor Kristenen willen uitgeeven, en niet de waare hoedanigheden der Kristenen hebben, waarin het Geloof de voornaamſte is, zullen van God verworpen worden. Dan welke! wanneer die Ongelukkigen zich verontſchuldigen: Het is waar, wy hebben geen geloof, dan wy hebben geen vermoogen om het te verwekken, wy zyn arm en onmagtig. Wie kan ons ſtraffen, om dat het ons mangelt aan het geen wy ons met alle moeite en vlyt niet geeven kunnen? Geen andwoord kan deezen uitvlugt wegneemen, dan dit: God heeft u het geloof laaten aanbieden, gy gelooft niet, om dat gy het niet hebt willen aanneemen, van hem, die u die Genade wilde ſchenken. Men neeme deeze onderſteliing, dat de Koning elk een kleed gezonden hebbe, weg, en de geheele gelykenis wordt duister en onvolmaakt, en 's Konings gedrag onbegryplyk. Dit hebben veele Uitleggers gemerkt,

en daarom beweerd, dat daar gezinſpeeld wordt, op het ſchenken van Bruiloftskleeden, in welke de Gasten ter maaltyd komen moesten. Ik laate het daar, hoe verre deeze Gewoonte uit ongewyde Schryvers konne beweezen worden. De plaatzen, welke men uit de H. Schrift aanhaalt, dienen niet ten bewyze. Men beroept zich op Richt. XIV: 12. Pſ. XLV. 10, 15. Dan uit de eerſte plaats blykt, dat de Wisſelkleederen niet gegeeven worden, om daar in ter Bruiloft te verſchynen, maar eerst een geruimen tyd, na de Bruilofdmaaltyd, uitgedeeld; zy zyn een gevolg van Simſons verbintenis met de Bruiloſdsgasten, eene belooning van de oplosſing van het Raadzel. In de andere plaats wordt niet bepaald, van waar de Staatsdochters haare praalgewaaden gekreegen hadden."

Verzameling van Leerredenen, door G. BONNET. *Dr. en Pr. der H. Godgeleerdheid, en Academie-Prediker te Utrecht. Tweede Deel. Te Utrecht, by* de Wed. J. v. Poolſum *en* A. v. Paddenburg. 1776. *Behalven het Voorwerk* 406 *bladz. in groot octavo.*

HEt eerſte Deel der voortreflyke Leerredenen van den geachten Hoogleeraar *Bonnet* behelsde, gelyk we gemeld hebben, meerendeels verhandelingen over geſchiedkundige ſtoffen (*); welken zyn Hoog Eerwaerde, als toen gezegd is, op zodanig ene wyze ontvouwde, dat zyne Leerredenen wel aengemerkt mogten worden, als geſchikte voorbeelden ener nutlige Predikwyze. Het diestyds gezegde desaangaende, zo in dezen als in anderen opzichte, heeft men ook in volle krachte over te brengen, op de Leerredenen in dit tweede Deel vervat, die genoegzaem allen van eene andere natuur, doch op eene ſoortgelyke oordeelkundige wyze opgeſteld zyn. De Hoogleeraer ontvouwt hier naemlyk leerſtellige onderwerpen, die eens Christens ernſtige overweeging vorderen, en hem ter betrachtinge leiden. Op die manier handelt zyn Hoogeerwaerde over het krachtdadig Godlyk onderwys, als noodzaeklyk ter zaligheid, by de overweeging van 's Heillands tael, *Joh.* VI: 45. Ene tweede Leerreden, over de woorden van den Zaligmaker, *Joh.* VII: 17., leert ons, hoedanig ene gemoedsgeſteldheid 'er vereiscbt word, om rechtmatig te kunnen oordeelen over de Godlykheid der Euangelieleer. In de daer op volgende Leerreden, gaende over het voorgevallen by de ongeloovigheid van

(*) Zie *Hedend. Vaderl. Letter-Oefen.* III D. bl. 525.

van den Apostel Thomas, *Joh.* XX: 26—29, ontmoet ons ene aeneenſchakeling van leerzame aenmerkingen over dit onderwerp, ter waerſchouwinge en aanmoediginge in onze dagen. Des Hoogleeraars vierde Leerreden ſtrekt, ter ontvouwinge der Apostoliſche redeneringe, *Rom.* V: 18, 19, over de gelykvormigheid der Godlyke ſchikking, met opzicht tot de gevolgen der gehoorzaemheid van Christus, en der ongehoorzaemheid van Adam. Op deze Leerreden, geſchikt om de Euangeliſche Leer der Regtvaerdiginge des Zondaers, van ene gewaende ongerymdheid, vry te ſpreken, volgt ene andere, over *Rom.* VI: 8—14, ſtrekkende om die Leer insgelyks te ontheffen van het bezwaer, dat zy den weg zou banen, tot het ſchroomloos bedryven van allerleie ongerechtigheden. In de zesde Leerreden geeft ons zyn Hoogeerwaerde ene opheldering van de bondigheid der redeneringe van Apostel Paulus, 1 *Cor.* XV: 17; ter aantooninge van het verband, dat 'er is, tusſchen de zalige opſtanding der rechtvaerdigen ten laetſten dage en de opſtanding van Jezus Christus. Hier by komt ene Leerreden over des Apostels tael, 2 *Cor.* V: 7; welker verklaring den Hoogleeraer aenleiding geeft, tot het voorſtellen en aendringen van enige leerzame bedenkingen over den ſtaet en de werkzaemheid van een Christen op aerde, die zyn Vaderland in den Hemel heeft. Ten laetſte behelst dit Deel nog ene troostryke en opwekkelyke beſchouwing van de Leer der Verzoeninge des Zondaers, naer de leiding van 's Apostels voorſtel, 2 *Cor.* V: 21. —— Ieder dezer onderwerpen behandelt de Hoogleeraer met ene oordeelkundige opmerkzaemheid; die hem meermaels gelegenheid geeft, om, zo in de verklaring als toepaſſing, onder het hoofdbedoelde, dat hy ſtiptlyk in 't oog houd, als van ter zyde, enige gewigtige aenmerkingen in te vlechten, welke zeer wel ter ſnede bygebragt worden. —— Om een nader denkbeeld van 's Mans Prediktrant te geven, zullen wy, ter dezer gelegenheid, het voornaemſte beloop zyner Leerreden, over *Joh.* VII: 17, ſchetzen.

Ter Inleidinge dient, dat een der voornaemſte middelen, om een verkeerden Godsdienst ſtand te doen grypen, is, den mensch de gelegenheid te benemen tot een vry onderzoek, en hem te onderwerpen aen een willekeurig gezag. —— Dan dit middel verfoeit de ware Godsdienst; die geeft den mensch niet alleen vryheid, maer verplicht hem zelfs tot een vry onderzoek. —— En zo heeft Jezus zyn perſoon en onderwys aen aller onderzoek onderworpen; dan

velen zyner toehoorders onderzogten zyne Leer niet, of zy deeden het kwalyk. — Men mag zeker geen Godsdienst aennemen noch verwerpen, zonder onderzoek; maer, zich hier toe verledigende, is 't niet onverschillig hoe men daerin te werk ga; het moet geschieden met ene daer toe geschikte gemoedsgestalte. — Zo onderwierp Jezus zyne Leer aen aller onderzoek, maer hy vorderde dan ook in hun de daer toe vereischte gesteldheid des harte; dit deed hem in den Tekst zeggen: *zo iemand wil deszelfs wille* (te weten Gods wille) *doen, die zal van deze leer bekennen, of zy uit God is, dan of ik van myzelven spreke.*

Ter algemener opheldering van dit voorstel, gaet de Hoogleeraer na, in welke omstandigheden de Heer dit gezegde voortbragt; 't welk hem den zamenhang van dit vers met het voorgaende duidelyk doet ontvouwen. En hier op brengt hy alles, wat 'er in vervat is, tot de drie volgende hoofdzaken. I. Het stuk dat in verschil was tusschen Christus en de Jooden, het gezag, naemlyk, van zyne Leer: *of zy uit God is, dan of ik* (Christus) *van my zelven spreke.* II. De gesteldheid van zulk een, dien de Heiland bekwaem keurt, om in dezen een regelmatig oordeel te velen: (die) *wil deszelfs wille doen, die zal van deze leere bekennen of* enz. III. De overlating van het geschil aen het oordeel van zulk een mensch: *zo iemand wil deszelfs wille doen, die* enz. — De Hoogleeraer geeft, onder het verklaren der hier gebruikte spreekwyzen, ene opheldering der voorgestelde hoofdzaken; en doet ons daer uit opmerken, dat alles hier op uitkomt. „ Een mensch die genegen, die volvaardig is, om zich te schikken naar het welbehaagen van God, in eenen weg van Godsdienst, wanneer hy de leer van Christus, zo als die van hem zelven onder de Jooden verkondigd, en naderhand door zyne Apostelen gepredikt is, behoorlyk overweegt, die zal moeten erkennen, hy zal oordeelen, hy zal ondervinden, dat dezelve van Goddelyken oorsprong zy." — Maer op dit voorstel kunnen, vervolgt de Hoogleeraer, met recht twee vragen gedaen worden. (1.) Is het billyk, dat Christus alleen zulk een mensch aenmerkt, als bekwaem en bevoegd, om over zyne Leer behoorlyk te oordeelen? (2.) Gaet het opgemelde gevolg wel zeker door? Ter beantwoordinge hier van, stelt hy zig voor, de twee volgende stellingen te betoogen.

I. „ Een mensch, die in zaken van Godsdienst, en dus ook over de leer van Christus, een regtmatig oordeel zal vellen, moet waarlyk genegen zyn, om God te dienen en zynen

nen wil te betragten". II. „ Zulk een mensch zal de Leer van Christus beoordeelen als van God oorſpronkelyk, en dus als een voorſchrift van den waaren Godsdienst, waar aan hy zich geredelyk onderwerpt". —— De gegrondheid van ieder dezer Stellingen betoogt zyn Hoogeerwaerde ten bondigſte; en merkt tevens, overeenkomſtig met de bovengemelde uitbreiding van den tekst, aen, dat zulk een mensch de Godlykheid van die Leer *ondervind*, en dezelve dus in kracht *bekent*; door, naemlyk, te ondervinden, dat de Godsdienst waren troost verſchaft in leven en in ſterven.

Na dit alles gaet de Hoogleeraer eindelyk ter toepaſſinge over. Hy ſtelt ons voor ogen, het character der tegenwoordige ongeloovige beoordeelaers der Euangelieleere, en toont hoe ongeſchikt dezelven zyn, om 'er wel over te oordeelen. Ons hier tegen gewaerſchuwd hebbende, doet hy ons verder opmerken, hoe ene ongegronde, verkeerde of gebreklyke omhelzing der Euangelieleere, uit dezelfde bronwel ontſpruit, te weten, ene onwilligheid om Gods wil te doen. Voorts dringt hy ten ernſtigſte aen, op die vereischte gewilligheid, als noodzaeklyk in alle, 't zy meer of min gevorderde, Christenen; met melding van den heilryken uitſlag voor allen, die 'er zich toe bevlytigen.

Aanſpooring tot Bekeering en Geloof in Christus, door J. C. LAVATER, *Predikant te Zurich. Te Utrecht, by* J. v. Schoonhoven en Comp. 1776. *In groot octavo* 46 *bladz.*

GEen voorzichtig Mensch zal tot morgen uitſtellen, 't geen gedaen dient te worden, dat heden geſchieden kan, en waer toe men veelligt morgen geen gelegenheid zal hebben. Deze Les is den Menſchen in 't Burgerlyke overbekend, en zy die hun tydlyk belang behoorlyk gadeſlaen, nemen dezelve gemeenlyk ook zeer wel in acht: maer in 't Godsdienſtige, ſchoon 'er een eeuwig belang van afhange, vind men maer al te veel Menſchen, die dezelve veronachtzamen, en deswegens, ten zachtſte geſproken, van de uiterſte onvoorzichtigheid te beſchuldigen zyn. Hier tegen den Naesten te waerſchuwen, en een ieder op te wekken, om Gods genade, geloovig, met een boetvaerdig hart, ten ſpoedigſte te zoeken, zonder dit noodzaeklyke werk der Bekeeringe enigzins uit te ſtellen, is het bedoelde van den Eerwaerden *Lavater* in dit Geſchrift. Hy voert een Mensch ſprekende in, die, opgeleid tot een levendig bezef van de nood-

zaeklykheid dezer plichtsbetrachtinge, de onbezonnenheid van derzelver uitſtel ten klaerſte bemerkt, de nietigheid der voorwendzelen doorgrond, en in een geloovig vertrouwen op Gods genade in Jezus Christus den weg der Bekeeringe inſlaet. Men heeft 'er nog twee Dichtſtukjes van zyn Eerwaerden bygevoegd, die tot het voorgeſtelde betreklyk zyn. In alles ſtraelt een gemoedlyke ernst door, die met oordeel aengedrongen word; des dit Geſchrift by uitſtek geſchikt zy, om zodanig ene gemoedsgeſteltenis aenvanglyk te bevorderen, of verder te verſterken. ——— Zie hier, om een ſtael zyner ſchryfwyze in dit geval te geven, hoe hy het misbruiken van 't voorbeeld van den begenadigden moordenaer tegenga; waeromtrent de hier ſprekende Perſoon zich indezervoege uitdrukt.

„ Waarom wil ik toch een verkeerd gebruik maken van, en myzelven verblinden, door het voorbeeld van den begenadigden moordenaar? ——— Weet ik dan zeker, dat deze mensch zich niet lang van te voren in zyne gevangenis heeft kunnen bekeeren? Weet ik, of niet misſchien zyne misdaad veroorzaakt is, door eene ſchielyke overyling van zondige driften? kan hy buiten dat niet een goed mensch geweest zyn; is het onmogelyk, dat hy reeds een navolger van Christus ware? zyn my alle de omſtandigheden van zyn leven genoegzaam bekend, om gerechtigt te zyn, dat ik ontelbaare voorbeelden van zondaren, die in hunne zonden onboetvaardig geſtorven zyn, vergete, en uit het oog verlieze, en my alleen by dit eene voorbeeld houde; de hoop dat God my, in de laatſte uuren van myn leven, in genade zal aannemen, op dit voorbeeld onvoorzigtig gronde. . . . . Zyn geheel gedrag, zyn geduld, zyne billyking, zyn gelove, het is alles zo uitneemend, dat het in 't geheel het aanzien niet heeft, dat hy in een oogenblik tot dien hoogen trap van waare deugd zou zyn opgeſteegen. Doch geſtelt zynde, dat de moordenaar zich eerst aan het kruis bekeerd heeft, mag ik my dan ook die omſtandigheden belooven, onder welke hy zyn leven eindigde? ——— Zal my de Voorzienigheid ook, met die buitengewoone opwekking, omringen, met welke deze man op het einde van zyn leven omgeven was? Zal ik even zulk een voorbeeld van godzaligheid, van liefde, van geduld, een zo goddelyk perzoon, als hy in Christus zag, voor my aanſchouwen? Zal als dan ook de aarde beven, de zon zich verduisteren, om my te herinneren, dat Jezus Gods Zoon, de Heer en de Heiland zy? Zal ik mynen dood zo zeker, zo naby voor my zien, als deze mensch dezelve voor zich zien moest?

moest? Zal ik dan ook, als hy, van alle menſchen verlaten, van alle ſluimerende valſche vertroostingen verwydert en afgeſneden zyn?.... Is hy in zyn leven ook van zo vele middelen tot verlichting en bekeering omringt geweest? Heeft hy dezelve ook van zich afgewend, en zich getroost met de laatſte uuren van zyn leven, gelyk ik doe? —— En waarom zie ik, juist aan de andere zyde van den gekruisten Verloſſer, eenen moordenaar, die zich in dezelfde omſtandigheden bevind, van dezelfde middelen tot opwekking omringt is; doch zich deze omſtandigheden niet ten nutte maakt; zich door deze opwekkinge niet laat opwekken, maar God laſtert, —— en nevens Jezus Christus, den Heiland van alle boetvaardige en ongeloovige zondaren, onboetvaardig en ongelovig weg ſterft?... welk eene waarſchouwing voor myn lichtvaardig hart! ô God! — hoe kan zich toch myn arm hart zo zeer, en op eene zo armzalige verdwaasde wyze, in den weg zyn, om tot U te rug te keeren!

Nagelaten Leerredenen van wylen J. de LEEUW, *in deszelfs leven waardig Predikant, laatst te Rotterdam, over de zes eerſte Verzen van den Brief des Apostels* JUDAS. *Benevens eene doorlopende Verklaring over denzelven gebeelen Brief, en het tweede Hoofdſtuk des tweeden Briefs van* PETRUS, *door* G. J. NAHUIS *Philoſ. & Philol. Profeſſor en Predikant te Rott. Te Rott. by* J. Bosch 1776. *Behalven het Voorwerk, te ſamen* 422 *bladz. in groot octavo.*

UIt de Voorreden, voor dit Geſchrift geplaetst, leeren wy, dat de Eerwaerde *de Leeuw* zich voorgeſteld had, den Brief van den Apostel *Judas*, in enige Predikatien voor de Gemeente te verklaren; doch dat hy zulks, door den dood verhinderd zynde, niet verder heeft kunnen brengen dan tot het zesde vers. Hier op heeft, zo ons gemeld word, de Eerwaerde *Nabuis*, dit onderwerp hervat en voltrokken; doch hy heeft, met de uitgave der Leerredenen van zynen Ampt-genoot, het beter geoordeeld zynen eigen deswegens gedanen arbeid, in den vorm van ene *Commentarie* of aeneengeſchakelde Verklaring te brengen. Daer nevens heeft zyn Eerwaerde gevoegd ene ſoortgelyke ontvouwing van het tweede Hoofdſtuk des tweeden Briefs van den Apostel *Petrus*; ter oorzake van de naeuwe verwantſchap en overeenkomst, welke dit Hoofdſtuk met den eerstgenoemden Brief heeft. Het blykt, namelyk, gelyk zyn Eerwaerde met recht aenmerkt, dat Petrus

trus en Judas op dezelfde verleidende Leeraers in de Christelyke Kerk het oog hebben; en men kan niet wel twyfelen, of Judas had dien brief van Petrus gezien; ja men mag met rede vooronderſtellen, dat Judas zynen brief geſchreven heeft, by gelegenheid der vervullinge van 't geen Petrus voorzegd had; om de Geloovigen des te krachtiger te wapenen, tegen die verderflyke Leringen. Uit dien hoofde voegt de Eerwaerde *Nabuis* het ene zeer gepast by het andere, daer 't ter onderlinge opheldering kan dienen.

Wat de voorafgaende Leerredenen van den Eerwaerden *de Leeuw* betreft, men kan genoegzaem uit dezelven afnemen, dat hy niet ongeſchikt was ter uitvoeringe van de taek, welke hy op zich genomen had; maer ze zyn niet beſchaefd voor de drukpers. Men geeft meermaels, uit hoogachting voor iemand, zyne Leerredenen op zodanig ene wyze in 't licht; doch daer vele Leeraers zeer veel voor den Predikſtoel overlaten, en niet alles in hun Schrift uitwerken, is 't dikwerf hachlyk op zodanig ene wyze met hun Schrift te handelen. Betreffende de verder bygevoegde Verklaring van den Eerwaerden *Nabuis*, dezelve is een uitgewerkt Stuk, dat hy, naer zyne denkwyze, met oplettendheid en oordeel uitgevoerd heeft; des zyne *Commentarie*, by die van andere Uitleggers, in aenmerking moge komen. —— Zyn Eerwaerde heeft vry wel in acht genomen, de vereischten ener goede *Commentarie*, welken hy aldus opgeeft.

„ De woorden en ſpreekwijzen in haar bedoelden zin en kragt van beteekenis naauwkeurig gade te ſlaan: —— De zaken daar in opgeſloten onderſcheiden en duidelijk aan te wijzen, doch niet verder uit te breiden dan noodig is, om den Lezer genoegzame ſtof en aanleiding te geven, om zelf door te denken: —— Meest te ſtaan op die dingen, welke op het geheel beloop den grootſten invloed hebben, van welker regt verſtand het overige afhangt, en door welker bepaling de volgende dingen ligtelijk toevloejen en korter behandeld kunnen worden: —— De knoopen, die hier of daar in de zaken zelve, of in haar verband, voorkomen, niet door te hakken, of voorbij te gaan, maar, zo veel men kan, regelmatig te ontbinden. —— En eindelijk vooral, de zaken niet ſlegts als algemeene waarheden, maar inzonderheid in derzelver verband en 't oogmerk des Heiligen Schrijvers te ontvouwen, en daartoe zoo lang te peinzen op, en door te dringen in, derzelver bepaalde meening, tot dat men even dat zelve denkt, en zijnen Lezer doet denken, dat de Schrijver, bij 't gebruik dier woorden, naar alle waarſchijnlijkheid zelf gedagt heeft".

De

De onmagt van den Zondaar, om het Euangelie te geboorzaamen, zyne onverſchoonelyke misdaad in het zelve niet te geboorzaamen, en de beſtaanbaarheid van deeze ſtukken met elkanderen, opgehelderd. Door J. SMALLEY, *Meester der Konſten en Kerkleeraar in Farmington. Uit het Engelsch vertaald. Alom te bekomen. In groot octavo* 102 *bladz.*

HEt groot geheim van dezen Meester der Konſten, om de Leer van des Zondaers onmagt, en deszelfs rechtmatige ſtraffchuldigheid, niet tegenſtaende die onmagt, beſtaenbaer te maken, is gelegen in de onderſcheiding, tuſſchen *natuurlyke* en *zedelyke* onmagt. De *zedelyke* onmagt beſtaet, volgens hem, in het gemis van een hart, of geſteldheid of wil om iets te doen: en de *natuurlyke* onmagt is gelegen, in het gemis van verſtand, lichaemlyke kracht en gelegenheid; of, wat ons *ook verhinderen kan*, om iets te verrichten, wanneer wy gewillig en 'er zeer opgezet, en toegenegen zyn, om het zelve te doen. — Door middel dezer onderſcheidinge is hy, zynes oordeels, in ſtaet, om de opgemelde Leer van alle bedenkelyke zwarigheden te ontheffen, waer toe de vier volgende byzonderheden in overweging komen.

1. Legt hy 't 'er op toe, om het onderſcheid tuſſchen die twee ſoorten van onmagt op te helderen, en tevens te toonen, dat het, en in de gewoone geſprekken, en in de Heilige Schrift, zeer gemeen is, dat menſchen tot daden, van welken zy een afkeer, of om welken te verrichten zy geen genegenheid hebben, onbekwaem genoemd worden, zo wel, als tot dingen, welken zy, of ſchoon zy al wilden, echter niet konden doen. Als mede, dat 'er ene wezenlyke rede zy, waerom deze en diergelyke uitdrukkingen, op zulk ene wyze, gebruikt worden: vermids 'er waerlyk ene even zo volſtrekte onmogelykheid is, dat iemand anders, dan overeenkomſtig zyn eigen herte werken zoude, als 'er is, dat hy dingen, welke zyne natuurlyke kracht te boven gaen, doen zoude.

2. Trácht hy te toonen, dat de zondaren, terwyl zy de groote zaligheid daedlyk verwaerloozen, zekerlyk, in de ene of andere van die betekenisſen onmagtig zyn, om dezelve aen te nemen. Dat het, zo lang, als zy *niet* tot *Christus komen*, waerachtig zyn moet, dat zy of zulk een natuurlyk vermogen miſſen, of anders zulk een herte niet hebben, als 'er vereischt word, om tot *Christus* te komen.

3. Poogt hy, de zedelyke verdorvenheid der zondaren overwegende, te toonen, dat zy zulk een bóos hart hebben, om van

van den levenden God af te wyken, dat het, zo niet hunne natuuren veranderd worden, onmogelyk zy, dat zy tot *Christus* komen, of Hem en zyne aengeboodene zaligheid aennemen zouden.

4. En ten laetſte ſtelt hy zig voor te bewyzen, dat de zondaren, (te weten dezulken, die gemene verſtandige vermogens bezitten, het gebruik van hunne lichaemlyke zintuigen hebben, tot jaren van onderſcheid gekomen zyn, en onder het licht van 't Euangelie leven,) onder gene andere onmogelykheid zyn, om het Euangelie te gehoorzamen, dan alleen die, welke uit hunne ongeneigdheid tot het zelve, of uit de boosheid hunnes harte ontſtaet. —— Genen derzulken, zegt hy, liggen onder ene onnatuurlyke onmagt, om de zaligheid te verkrygen; maer, indien zy den geopenbaerden weg des levens niet bewandelen kunnen, moet het, geheel en al, aan hunne ongeneigdheid tot denzelven, of aen de boosheid van hunne harten, toegeſchreven worden. —— Aen de ontvouwing van dit alles, hecht de Schryver wyders nog enige bedenkingen, om het gebruik zyner overeenbrenginge aen te dringen, en derzelver nuttigheid, boven die van andere gevoelens deswegens, aen te pryzen.

Men moet erkennen dat de Autheur geen moeite geſpaerd heeft, om de leiding zyner gedachten in 't gunſtigſte licht te plaetſen; dan, alles wel ingezien zynde, komt het ons voor, dat de Schryver behoort onder dat ſlag van Bemiddelaers der Godgeleerde verſchillen, welken met de ene hand geven, maer met de andere nemen, die noch aen de ene noch aen de andere party voldoen, en wel eens aenleiding geven tot woordſpelingen en woordenſtryden, welken niets afdoen. Zo ſterk toch als hy zich aenkant tegens de natuurlyke onmagt, even zo ſterk dringt hy de zedelyke onmagt aen; als zynde zo volſtrekt, dat het natuurlyk vermogen, hoe groot het ook mogte wezen, als geen kracht op den Wil kunnende oefenen, dezelve niet te boven kunne komen; des 'er, zo wel ter ſchepping als ter herſcheppinge, ene wonderwerkende kracht vereiſcht worde. Dit zo zynde, bezeffen we niet, hoe des Schryvers ontknooping enig voordeel, boven die van anderen, hebbe.

Onderwyzingen van een Vader aan zyne Kinderen, in de Natuur en in den Godsdienst, door A. TREMBLEY, *Lid van de Koninglyke Maatſchappy te Londen. Uit het Franſch vertaald I Deel, I Stuk. In 's Gravenhage, by* J. du Mee 1776. *In groot octavo* 241 *bladzyden.*

'ER is een tyd geweest dat men, ook in dit ons Vaderland, de onderzoekers der Natuure met een oog van minachting, zo niet van verachting, beſchouwde; als wanende dat hunne onderzoekingen ſtrekten, om de aendacht dermate op de Natuur te vestigen, dat mén den Schepper en Beſtierder aller natuurlyke dingen uit het oog verloore. Dan dit ongunſtig vooroordeel, dat velen in die dagen vermoedlyk tegengehouden heeft, is thans (Gode zy dank!) genoegzaem verdwenen. Een aental van Schriften over dat onderwerp, dienende om den Natuurbeſchouwer van 't Schepzel tot den Schepper op te leiden, als daer zyn, onder vele anderen, die van *Nieuwentyd*, *Ray*, *Derham* en dergelyken, hebben ten duidelykſte getoond, dat ene ernſtige beoefening van dit onderwerp, in ſtede van den Godsdienst te benadeelen, uit eigen aert geſchikt is, om den mensch een diepen indruk van denzelven te doen erlangen. Zo 'er intusſchen hier of daer nog iemand gevonden mogte worden, dien 't oude vooroordeel enigzins aenkleefde, hy leze dan dit opgemelde Geſchrift van den beroemden Natuuronderzoeker *Trembley*; en hy zal, zo hy te overtuigen zy, gedwongen wezen te erkennen, dat een Natuuronderzoeker niet ſlechts een Godsdienſtig Mensch zyn kan, maer dat zyn onderzoek natuurlyk ſtrekt om hem tot een Godsdienſtig Mensch te maken. —— Daer toe dient dit Werk van dien geachten Schryver van alle zyden, overeenkomſtig met het hoofddoelwit zyner Onderwyzingen, als geſchikt om de Natuur indiervoege te ontvouwen, dat men 'er allerwege Gods vinger in opmerke.

Hy verleent hier, naer luid der Voorreden, zodanige onderwyzingen als hy daedlyk zynen Kinderen gegeven heeft; en 't eerſte oogmerk van zyn ſchryven bepaelt zig, tot het vervaerdigen van een verkort opſtel zyner mondlyke onderwyzingen; dan de aengenaemheid van het onderwerp heeft hem uitgelokt, om dezelven uit te breiden. Voorts heeft het denkbeeld, dat zodanig een Geſchrift, niet alleen voor zyne Kinderen, maer ook voor 't algemeen, inzonderheid in een huislyk onderwys, van wezenlyken dienst kon zyn, hem aengezet om 't door de drukpers gemeen te maken; te meer, daer hy 'er toe aengemoe-

moedigd werd, door den Heer *Charles Bonnet*, een Man, by ieder bekend, als by uitſtek bekwaem, om over de waerde eens Geſchrifts van die natuur te oordeelen. Ook zal ieder oplettend Lezer, 't zy hy voor zich zelven, of met oogmerk om de Jeugd te onderwyzen, dit Werk doorbladere, het oordeel van dien Heer zekerlyk bevestigen. —— Het Geſchrift toch van den Heer *Trembley* behelst ene geregelde ontvouwing van die natuurlyke kundigheden, welken den Mensch tot den Godsdienst opleiden; en hy draegt dezelven op zodanig ene manier voor, dat ze met ene gewoone vatbaerheid ligtlyk na te gaen zyn.

Het voorname doelwit, en de beoogde manier zyner leerwyze, in het eerſte Geſprek, als ter Inleidinge, voorgedragen hebbende, handelt hy, in het tweede, over de algemene begeerte naer Geluk, en de middels om 'er toe te komen, het welk ene aendachtige beſchouwing van den Mensch vordert. Dit doet hem de oplettendheid zyner Kinderen vestigen, op den oorſprong en de natuur van den Mensch; en zulks leid hem, in de twee volgende Geſprekken, ter overweginge van het tegenwoordige leven, en de omſtandigheden, die het vergezellen; mitsgaders den dood, de onſterflykheid der ziele en het toekomend leven. Hier aen verknocht zich, in het vyfde Geſprek, de Kennis van God, als het middel om tot het begeerde geluk te geraken, en de beſchouwing der Natuur, als het middel om tot de Kennis van God te komen, waer van de Heer *Trembley*, in dit Geſprek een aenvang maekt, en ter welker verdere voordragt de overige Geſprekken geſchikt zyn. Het thans in 't Nederduitsch uitgegeven Stuk, brengt ons tot aen het einde van het vyftiende Geſprek; en de daerin vervatte onderwyzingen gaen, na ene algemene beſchouwing van de voorwerpen welken ons de Velden aenbieden, en de veranderingen, die in de verſchillende Jaerſaiſoenen ontſtaen, over de merkwaerdigheden in 't Ryk der Planten; waerop verder een aenvang gemaekt word van de ontvouwing dier genen, welken in 't Ryk der Dieren voorkomen. —— Een volgend Stuk zal ons wel aenleiding geven, om in deze of gene byzonderheid des Autheurs leerwyze voor te dragen; liever willen wy, voor tegenwoordig, den Lezer nog kortlyk melden, wat hy over 't geheel te wachten hebbe, zo als wy kunnen opmaken uit de Voorreden voor dit Werk, die, zo wel als 't Werk zelve, verdient gelezen te worden, daer ze verſcheiden leerzame opmerkingen, zo over dit onderwerp in 't algemeen, als over 't onderwys der Jeugd in 't byzonder, behelst.

„ Ik onderneem, zegt hy, met myne kinderen de Natuur te

te beſchouwen. Ik legge my toe, om hun de voorwerpen voor te ſtellen, die het geſchiktſte zyn, om hunne aandacht te vestigen, om hunne nieuwsgierigheid voor de ſchoonheden der Natuur gaande te maaken, en hen de kunst en de nuttigheid, die in haare werken heerscht, te doen bewonderen. De eerſte voorwerpen, die ik hun voorſtel, zyn de eerſten, die zich natuurlyk als van zelfs aanbieden; het zyn de Planten en Dieren, door welken wy, aan alle zyden, omringt zyn, en wier nuttigheid wy alle dagen gelegenheid hebben te erkennen". —— De Autheur meld vervolgens, hoe hy natuurlyk geleid is, van de beſchouwing der uiterlyke gedaante, tot de overweging van de innerlyke geſteldheid der Planten, en zo ook der Dieren, en verder tot de voornaemſte byzonderheden, die tot derzelver voortteling, groei en werkzaemheden behooren; na melding van 't welke hy zich voorts aldus uitdrukt. „ Ik dacht in 't eerst, dat ik de aaneengeſchakelde beſchouwing der Natuur zoude kunnen bepaalen by de Planten en Dieren, en my vergenoegen met ſlechts eenige omſtandigheden open te leggen van de andere werken, welke zy bevat. Maar ik hebbe my genoodzaakt gezien te trachten om voor de jonge lieden bevatbaar te maaken, dat geene, dat wy het zekerſte of waarſchynlykſte van die verſchillende voorwerpen kunnen kennen. Ik hadde hunnen weetlust opgewekt, door in eenige byzonderheden te treeden, over het zamenſtel der werktuiglyke Lighaamen, over de deelen, waar uit zy te ſamen geſteld zyn en die het geheel uitmaaken. 't Was nodig, hun de overeenkomst van die deelen, met die, waar uit zo veel andere lighaamen zyn ſamen geſteld aan te wyzen; 't was nodig de Natuur in de verſchillende voorwerpen, die zich op de oppervlakte der Aarde vertoonen, te volgen; met haar tot in de ingewanden der Aarde te dringen, en met haar in den Dampkring op te klimmen. —— 't Was my voorts niet mogelyk de Starren met ſtilzwygen voorby te gaan. —— Ik hebbe in myne Geſprekken al dat geene gebragt, 't geen ik tot heden voor de Jeugd kon bloot leggen; en ik hebbe daarin alles laaten vloeijen, 't geen hen meer en meer het groote Werkſtuk van 't Heelal zal doen kennen en bewonderen; en bovenal om hen te doen begrypen, dat dit Heelal het gewrocht is van een oneindig verſtandig Wezen, wiens Magt en Wysheid geene eindpaalen heeft. Ik hebbe dan de bemerkbaarſte voorwerpen doorloopen, die de beſchouwinge der Natuur aan ons voorſtelt, en door welken wy opgeleid worden, tot de kennisſe van derzelver Opper-Oorſaak, die de Bronwel van alle geluk is. —— Na de jonge Lieden dus ge-

geoeffent te hebben in het naſpeuren en bewonderen der Natuur, door de zaaken en beſpiegelingen, die ik hun hebbe voorgeſtelt, onderneeme ik, hen te oeffenen in diepzinniger Redeneeringen. Na hun veelmaalen dezelve zaaken en dezelve beſpiegelingen voorgehouden te hebben, in verſcheide herhaalingen, die nootzaaklyk zyn, om dezelve aan hunnen geest te herinneren en ſterker in te prenten, verzaamele ik de denkbeelden, ik vereenige de voorwerpen, ik trachte in die Geſprekken, in welke ik op eene byzondere wyze de kunst, de nuttigheid en het oogmerk van de Natuurwerken verhandele, in die, in welken ik het ſtelſel van den Ongeloovigen wederlegge, daar ik de nootzaaklykheid van eene Eerſte Oorzaak bewyze, en in welken ik ſpreeke van de volmaaktheden van God en de Voorzienigheid: ik trachte, zegge ik, die kundigheden en de krachten, die de geest heeft kunnen bekomen, te gebruiken, om tot de groote grondbeginſelen van den Godsdienst te komen, tot het geene wy magtig zyn van het Allerhoogſte Wezen te kennen, en tot het geene wy aan het zelve ſchuldig zyn."

Meetkunſtige Grondbeginzels der Natuurkunde. Door P. STEENSTRA. *A. L. M. Ph. Dr. en Lector der Wiskunde, Zeevaart en Sterrekunde. Eerſte Deel. Te Amſterdam by* Yntema *en* Tieboel. 1776. *Behalven de Voorreden* 379 *bladz. in groot octavo.*

IEder, die de Natuurkunde maar eenigzins beoefend heeft, weet, dat de Wiskunst in een onafſcheidelyk verband met dezelve ſtaat; zo dat het niet mogelyk zy de eerſte recht te leeren, zonder de laatſte te hulp te neemen, en naar vereisch toe te paſſen. Van daar onderſtellen ook alle, in hunne ſoort, volledige Schriften over de Natuurkunde, ten minſte eenige kennis van het Wiskunſtige, dat ze ter ontvouwinge en ten betooge hunner Natuurkundige Voorſtellingen doen ſtrekken: uit welken hoofde zy alleen in alle deelen verſtaanbaar, en dus volkomen nuttig zyn, voor hun, die zig, naar den aart deezer Schriften, min of meer op de Wiskunst toegeleid hebben. In de overtuiging hiervan heeft ook de Heer *Steenſtra*, ten gevalle van dezulken, die de Natuurkunde niet ſlegts oppervlakkig, maar tot in derzelver, voor hun, naſpoorelyke verborgenheden, wenſchen te beoefenen, een Meetkunſtig Collegie over de Natuurkunde aangevangen; en 't heeft hem goedgedagt, de daar-

daarin voorgedraagen Meetkunſtige Grondbeginzels der Natuurkunde, tot uitgebreider nut, door den druk algemeen te maaken; waar van het Eerſte Deel, dat zig tot de *Beweegkunde* bepaalt, reeds het licht ziet, en dat verder, door een Tweede Deel, gaande over de *Waterweeg-* en *Waterloopkunde* ſtaat gevolgd te worden. —— Hy ſtelt zig niet voor zyne Leezers op te leiden tot het gebruik maaken van de verhevenſte Wiskunst, waar toe ſlegts weinigen geſchikt zyn, of gelegenheid hebben; maar van die kennis der Wiskunſte, welke voor alle Liefhebbers der Natuurkunde bevatbaar is, en waarin zig iedereen, die lust en tyd heeft, met vrugt kan oefenen. Men behoeft des, gelyk hy zegt, „ om deeze Grondbeginzels te kunnen leezen geen andere Wiskunde te kennen, dan die men in myne Grondbeginzelen der Meetkunst, en in het allernuttigst Werkje over de Kegelſneeden van mynen hooggeleerden Leermeester, den Heere N. YPEY vind, van welke beide Werkjes ik, tot volkomen gemak van den Leezer, in alle myne Demonſtratien, de plaatzen heb aangehaald, die tot bewys en opheldering verſtrekken kunnen." —— Dit Geſchrift, op deeze wyze ingerigt, is dus best geſchikt ten algemeenen dienſte, voor de zodanigen, welken begeerig zyn, om eene gegronde kennis der Natuurkunde te verkrygen; te leeren, hoe de Wiskunde ten dien einde te gebruiken; en na te gaan, hoe dezelve ons de uitwerkzels, in hun verband met de oorzaaken, op onwankelbaare gronden, leert verklaaren en bewyzen. Onze Natuur- en Wiskunſtige Schryver ontvouwt zyne onderwerpen, ten duidelykſte, in zulk eene natuurlyke orde, en op zo regelmaatig eene wyze; dat een oplettend Leezer dit Werk met de hoogſte nuttigheid kunne gebruiken.

Het thans afgegeeven Deel, dat zig, als gezegd is, tot de Beweegkunde bepaalt, begint met eene Inleiding, welke ſtrekt ter opheldering van het onderwerp, of het onderzoek der Natuurkunde, in 't algemeen, ter voorſtellinge der hoofdregelen, die men ten grondſlage legt, en ter ontvouwinge zo van de byzondere als algemeene eigenſchappen der lichaamen. Uit het daaromtrent gemelde leidt de Autheur met regt af, dat de beweeging het voornaamſte der natuurlyke verſchynzelen uitmaakt; het welk hem dan grond geeft, om zyne verklaaring van de Meetkunſtige Grondbeginzelen der Natuurkunde, met het ontvouwen der *Beweegkunde*, aan te vangen. Hier toe verklaart hy, in de eerſte plaats, het geen men in agt heeft te neemen, nopens de overeenkom-

ſten, tusſchen de afgeloopene Lengten, Tyden en Snelheden, in gelykmaatige beweegingen. Voorts handelt hy over de drukkende werking der Magten, de zamengeſtelde Beweeging, mitsgaders van de drukkende werking der Zwaarte, en het Zwaartepunt der lichaamen. Hier aan hegt hy eene beſchouwing van de Werktuigen; en voorts vestigt hy het oog op de verſchillende beweeging der lichaamen, als daar is die van Vallende of langs hellende vlakten Nederdaalende lichaamen, benevens die der Slingers en van Voortgeworpen lichaamen; het welk hem verder leidt, ter overweeginge van de Middelpuntskragten, en ten laatſten brengt tot het verklaaren der Botzinge; waar mede de hoofdverſchynzels der Beweeginge, naar den eisch van dit Werk, afgehandeld zyn. Tot een ſtaal van 's Mans manier van voorſtellen diene, (om buiten het bepaald Wiskunſtige te blyven, dat eene beroeping op voorige Paragraphen inſluit, en Figuuren vordert,) zyne volgende verklaaring van de drie Natuurwetten der Beweeginge, welken van een onveranderlyken beſtendigen invloed zyn op de Beweeging der Lichaamen.

„ I. Wet. *Elk ligbaam tragt te volharden in den ſtaat daar het zich in bevind; het zy van rust of van zich gelykmaatig in een regte lyn te beweegen; tot dat 'er een oorzaak by koome, die het zelve van dien ſtaat doet veranderen.*

„ Deeze wet is een gevolg van den lydelyken aart der lighaamen, en blykt uit den tegenſtand dien elk lighaam aan de kragt bied, welke zyn ſtaat, het zy van rust of van beweeging, tragt te veranderen; die tegenſtand toont aan, dat een lighaam geen minder geneigdheid heeft, om in zyn ſtaat van beweeging dan in dien van rust te blyven volharden; vermits 'er geen minder kragt vereischt wordt, om een lighaam, in beweeging zynde, tegen te houden, dan om het dien trap van beweeging te geeven.

„ De dagelykſche waarneemingen en ondervindingen kunnen deeze wet bevestigen: want wy zien, dat alle rustende lighaamen in rust blyven, en nooit tot beweeging overgaan; voor dat 'er een oorzaak by komt die hunne rust belet, of hunne beweeging te weege brengt. De dagelykſche ondervindingen leeren ons wel, dat de aardſche lighaamen, in beweeging gebragt zynde, ſpoedig in hunne beweeging verflaauwen, en dezelve geheel verliezen. Daar door kunnen ze in den eerſten opſlag ſchynen een grootere neiging tot rust dan tot beweeging te hebben: maar de verſchynzelen dieper inziende, bemerken wy ras, dat de lighaamen niet uit zichzelven, maar door van buiten komende oorzaaken belet worden in hunne

ne beweegingen te volharden: namelyk door de wryving en ſchuuring tegens andere lighaamen, die ze in hunnen loop ontmoeten; benevens de tegenſtanden der vloeiſtoffen, in welken ze beweegen. Want alle waarneemingen en ondervindingen leeren, dat de lighaamen langer in hunne beweegingen volharden, naar maate die beletzels van wryving en tegenſtanden van vloeiſtoffen, worden verminderd. Een gladde ronde bal, met eene bepaalde kragt, in de ruimte over glad ys voortgedreeven; loopt langer en verder, en behoud langer zyne ſnelheid; dan wanneer hy, met die zelfde kragt, over het vlakke land wordt voortgedreeven: ook daar nog zal hy langer in zyn loop volharden, naar maate hy minder oneffenheden, wryvingen en ſchuuringen ontmoet. Een Tol met een harde gladde punt, op glas loopende; volhard langer in zyne beweeging, dan in andere omſtandigheden, daar hy meer ſchuuring ondergaat. Een ſlinger, in water ſlingerende, ſtaat eer ſtil dan in de lucht; en in de lucht eer dan in het luchtledige: nog duuren de ſlingeringen langer, naar maate de ſchuuringen der aſſen meer verminderd worden. Zo dat onze aardſche lighaamen niet uit zich zelven, maar door van buiten komende oorzaaken, hunne beweegingen verſlaauwen en verliezen; en zo de tegenſtanden der lucht of van andere middenſtoffen, benevens die van de ſchuuringen, geheel en al konden worden weggenomen, gelyk ze waarſchynlyk in de hemelſche lighaamen geen plaats hebben; zouden wy ook onze aardſche lighaamen, op gelyke wyze, in hunne eenmaal aangenomene beweegingen zien volharden.

„ Ook leeren ons geene waarneemingen, dat de lighaamen, uit zich zelven, meer neiging toonen in deeze of geene, dan in eene andere richting voort te gaan. Een welgemaakte gladde ronde bal, langs eene effene horizontaale vlakte voortgedreeven, volbrengt zyne beweeging in eene regte lyn; volgens de richting daar hy, door de voortdryvende kragt, in gebragt is; zonder, naar den een of anderen kant, van die regte lyn af te wyken; of zo men dit op het einde van zynen loop, by de verſlaauwing van zyne voortgaande beweeging, ſomtyds al voor een weinig ziet gebeuren; inzonderheid op zeer gladde vlakten; is het doorgaans, om dat de vlakten dien volmaakten horizontaalen ſtand, en de ballen die volkomene rondheid en gelykſlagtigheid van ſtof niet hebben; die 'er vereiſcht zouden worden, om by het verlies der voortgaande beweeging van den bal, zyn middelpunt van zwaarte altyd zo volkomen te onderſteunen, dat hy niet een kleine beweeging om zyn eigen middelpunct van zwaarte zoude maaken; als hy in zyne

voortgaande beweeging, of geheel of grootendeels vertraagt is. De voortgeworpene lighaamen, in de opene lucht, blyven ook in de richting van het zelfde vlak, in het welk ze voortgeworpen zyn; zonder ter regter of linker zyde van het zelve af te wyken. Wel is waar, dat de zwaarte alle voortgeworpene lighaamen, van de regtlynige richtingen hunner voortwerping, doet afwyken: maar de zwaarte is een tweede oorzaak, verſchillende van die der voortgaande beweeging; die, altyd in de richting naar het middelpunct werkende, de in de opene lucht voortgeworpene lighaamen, met een zamengeſtelde beweeging, doet loopen. Zo dat het altyd van buiten komende oorzaaken zyn: die zo wel den ſtaat van beweeging, als van rust, in de lighaamen veranderen.

II. WET. „ *Elke verandering van beweeging is evenredig aan de indrukzelen der beweegkragt, die deeze verandering voortbrengt; en geſchied altyd volgens de regte lyn, langs welke die kragt tragt te werken.*

„ Deeze Wet wordt ook uit de dagelykſche verſchynzelen opgemaakt en beweezen: want iemand, met een Schip vaarende, heeft dezelfde voortgaande beweeging als het Schip; die hy, volkomen met dezelfde moeite, als of hy op een rustend lighaam was, in allerlei richtingen, door over het Schip te wandelen, kan veranderen. En als men op een voortgaand Schip een lighaam, dat reeds dezelfde voortgaande beweeging van het Schip heeft, door eene bepaalde kragt, een andere beweeging, in eenige bepaalde richting naar het een of ander gedeelte van het Schip indrukt; wordt het lighaam op dezelfde wyze en met gelyke uitwerking, door die kragt, naar dat bepaald gedeelte van het Schip bewoogen; het zy dit Schip ſtil ligt, of dat het met eene gelykmaatige beweeging voortgaat. Het welk voor eerst bewyst, dat twee beweegingen te gelyk een lighaam kunnen aandoen, zonder elkander onderling te hinderen: en ten tweeden, dat de verandering van beweeging, die 'er in deezen door een tweede oorzaak wordt te weege gebragt, volkomen evenredig aan de oorzaak zelve van die verandering is; en in dezelfde richting geſchied, in welke de oorzaak dier verandering is werkende.

„ De volſtrekte beweeging, die een wandelend man op een zeilend Schip heeft, is een zamengeſtelde beweeging; die zamengeſteld is uit de beweeging, die hy zelve maakt, en uit die van het Schip, welke hy met het Schip gemeen heeft; zo hy van den agterſteven naar den voorſteven, en dus in dezelfde richting van den voortgang van het Schip gaat, vermeerdert hy door zyn eigene beweeging de ſnelheid, die hy uit de voort-

gang

gang van het Schip reeds heeft; naar evenredigheid van de ſnelheid, waar mede hy over het Schip gaat. Maar van voo-ren naar agteren, en dus in de tegengeſtelde richting van den voortgang van het Schip gaande; zal hy de ſnelheid, die hy door den voortgang van het Schip had, naar evenredigheid van zyne betrekkelyke ſnelheid over het Schip, verminderen.

„ Daarom in het algemeen, als een bewoogen lighaam door een nieuwe kragt, die in dezelfde richting, welke het reeds heeft, is werkende; op nieuws gedrukt wordt: zal zyn beweeging, naar evenredigheid van dit nieuwe indrukzel, ſnelder worden. En zo de nieuwe indrukzels in de tegengeſtelde richting der beweeging van het reeds bewoogen lighaam werken; zullen ze zyne beweeging, in dezelfde reden van hunne grootheid, vertraagen. Doch in beide gevallen blyft de beweeging in dezelfde regte lyn.

„ De ſnelheid der beweeging van vry neer vallende lighaamen, als mede van die, welke langs hellende vlakken neerdaalen; wordt geduurig, door de nieuwe indrukzelen der zwaartekragt, veranderd; maar de verſnelling is in de eerſten grooter dan in de laatſten, naar evenredigheid dat de volſtrekte zwaartekragt, in de vry neervallende lighaamen, grooter is, dan op de hellende vlakken. Zo dat in het algemeen de veranderingen, die in de beweegingen worden te wege gebragt, evenredig zyn aan de oorzaaken, die haar te wege brengen; doch niet altyd aan de volſtrekte grootheid, van de volkomene vermogens dier oorzaaken; maar aan haare betrekkelyke grootheid, waar mede ze op de verandering der beweegingen werken. En daarom, als een Schip voor den wind is zeilende, werkt de wind niet meer met zyne volkoomene kragt, of volſtrekte ſnelheid op de zeilen van dat vaartuig, om den voortgang van het vaartuig te verſnellen; maar alleen met de meerdere ſnelheid, die hy boven den voortgang van het vaartuig heeft.

„ III. WET. *De wederwerking van een lighaam op de magt, is altyd gelyk aan de werking der magt zelve op het lighaam, en geſchiedt in de tegengeſtelde richting.*

„ Dat is, daar kan geen werking op een lighaam gedaan worden, zonder een gelyken tegenſtand: de werkingen van twee lighaamen op elkander zyn altyd onderling aan elkander gelyk, en zyn in tegen elkander geſtelde richtingen geſtrekt.

„ Laat iemand, door middel van een touw, een lighaam naar zich toe trekken; dit touw is, naar den kant van het lighaam, even zo wel als naar dien van den trekker, gelykelyk geſpannen; het welk inderdaad de gelykheid der werking en

wederwerking op elkander, in tegengeſtelde richtingen, aantoont. Doch duidelykst blykt het, als iemand, met een Schuit in het water zynde, aan een touw trekt dat aan den wal is vastgehegt; vermids dan de daar op volgende aannadering der Schuit naar den wal, een onbetwistbaar bewys der tegenwerking van den wal op de Schuit is; want de tegenwerking van den wal doet de Schuit volmaakt eveneens tot den wal naderen, als of dezelve door iemand, die op den wal ſtond, wierde aangetrokken. Een Paard trekt een last voort, maar de kragt met welke de ſtrengen geſpannen zyn, bewyst dat de last, met een gelyken tegenſtand, en in de tegengeſtelde richting, op het Paard werkt, om het zelve tegen te houden; als daar het Paard mede op den last werkt, om hem te doen voortgaan. Te vergeefs zou een Paard tragten zo veel kragt in te ſpannen, om een ledig Sleedtje, dat zeer weinig tegenſtand bied, en voor de minſte kragt wykt, voort te trekken; als het tot het beweegen van een zwaaren last beſteedt, dien het, om deszelfs tegenſtand, naauwlyks voort kan krygen.

„ Niet alleen zyn in de drukkende of trekkende werkingen, de werking en tegenwerking aan elkander gelyk, en in tegengeſtelde richtingen; maar ook by de ontmoeting van den ſchok van bewoogene lighaamen. Als een bewoogen lighaam, een rustend lighaam ontmoet hebbende, het zelve in beweeging brengt, en in dezelfde richting met zich voert; verliest het eerſte evenveel van zyne beweeging, als 'er aan het tweede is medegedeeld: tot een bewys, dat de tegenſtand van het rustend lighaam, in de tegengeſtelde richting der beweeging van het bewoogene, gelyk geweest moet zyn aan de werking, die het bewoogen lighaam op het rustend heeft geoeffend. En vermits in het algemeen van bewoogene lighaamen, die elkander ontmoeten, de verandering, die na den ſchok in elks beweeging geſchied is, even eens gemeeten wordt; door de beweeging die het eene lighaam, in eene bepaalde richting verliest, als door de beweeging die het ander in die zelfde richting verkrygt; zo dat de ſom der beweeging in dezelfde richting, na den ſchok, dezelfde blyft als voor denzelven; volgt daar uit, dat de veranderingen van de beweeging ter wederzyden aan elkander gelyk zyn; en bygevolg dat de werkingen ook aan elkander gelyk geweest, en in tegengeſtelde richtingen geſchied moeten zyn".

Meetkundige Oeffeningen, tot inleiding dienende in de kennis der Spheer- en Aardklootkunde. Uit het Fransch vertaald, en met aantekeningen en ophelderingen verrykt. Met kopere Plaaten. Te Utrecht by G. v. d. Brink Jansz. 1776. *Behalven het Voorwerk en den Inhoud* 249 *bladz. in octavo.*

DIt Geſchrift is by uitneemendheid wel geſchikt, ten nutte van alle de zodanigen, die zig op de Aardrykskunde toeleggen, en dien 't niet gelegen komt de Meetkunde opzetlyk te beoefenen; waar van zy egter, ten rechten verſtande der Aardrykskunde, eenige kundigheden dienen te bezitten. Om den zulken te gemoet te komen heeft de Autheur zig beylytigd, tot het opſtellen van eene kortbondige en duidelyke ontvouwing van 't geen men van de Meetkunde dient te weeten; om zig een regelmaatig denkbeeld te vormen van de Spheer- en Aardklootkunde; dus te begrypen het gebruik dat men te maaken heeft, van alle de cirkels waar van men zig bedient, en gegrond na te gaan alle de verſchynzels, welken de Spheer- en Aardklootkunde aan de hand geeft. —— Het Werkje is ten dien einde verdeeld in vier deelen, waar van het eerſte Deel twintig Leſſen bevat, welken eene beknopte voorſtelling en verklaaring geeven van die Meetkundige grondbeginſelen, welken in dit geval onontbeerelyk geagt mogen worden. Daar op volgt in het tweede deel, in twaalf Leſſen, de ſamenvoeging en toepaſſing deezer verklaarde Grondbeginſelen, om den Leerling duidelyk onder het oog te brengen, hoedanig een gebruik daar van te maaken, en op hoedanig eene wyze daar mede werkzaam te zyn, ter oplosſinge van de onderſcheiden voorſtellen der Spheer- en Aardkloots-kunde; dat hem opleidt tot een recht begrip van alles, wat tot het werkdaadige in dit geval behoort. Wyders verleent het derde deel, in vier Leſſen, een berigt van 't Stelzel van *Ptolemeus*, ingerigt naar de ſchynbaare beweegingen van het Heelal, ter voordragte der verſchynzelen, die daar uit ontſtaan; by welke gelegenheid de Autheur tevens ontvouwt de betrekkingen van den Aardkloot met het Waereldgeſtel, en het gebruik dat men 'er van maakt in de Aardklootkunde, byzonder ook in de ſamenſtelling der Kaarten. Ten laatſte heldert de Autheur het voorgeſtelde, wegens de ſchynbaare beweegingen, nader op, door eene geleidelyke verklaaring van het Waereldſtelzel volgens *Copernicus*, met nevensgaande aanmerkingen over de byzonderheden, die daar toe betrekking hebben.

Naar dit geleide, met oordeel in agt genomen, behelst dit Geſchrift eene volledige voordragt van alles wat noodwendig vereischt wordt, om de eerſte beginſelen der Spheer- en Aardklootkunde te verſtaan; en de Autheur bedient zig van eene Leerwyze, die jonge Lieden met weinig moeite kunnen navolgen. Voor 't overige heeft de Nederduitſche Vertaaler de moeite op zig genomen van de Franſche maat, door den Autheur gebruikt, op de Hollandſche over te brengen, en de berekeningen naar de laatſte te ſchikken: ook heeft hy 'er eenige opheldernde aanmerkingen bygevoegd, en byzonderlyk, voor dezulken, die zig verder op deeze Weetenſchap toeleggen, aangeweezen, waar zy desaangaande een breeder onderrigt kunnen vinden. —— Deeze *Meetkundige Oefeningen*, vereenigd met de *Geographiſche Oefening*, uitgegeeven te Amſterdam by *F. Houttuyn* 1758, kunnen de zodanigen, die zig op het onderwyzen der Jeugd toeleggen, met veel vrugts gebruiken, om hunnen Leerlingen de eerſte beginzelen deezer aangenaame en nutte Weetenſchap in te boezemen.

Verhandeling over een nieuw uitgevonden Schoepmolen, waar uit de middelweerſtand, en de weerſtand van 't Buitenwater, die in Schepradmolens plaats hebben, geheel is weggenomen. Door PHILOXENUS. *Te Amſterdam by* J. C. Sepp, 1776. *In groot octavo* 31 *bladz.*

VAn deezen Schoep- of Schepplankmolen geeft hier de Heer *Philoxenus* eene uitvoerige beſchryving, met de nevensgaande Plaaten, welken deszelfs toeſtel ten duidelykſte voordraagen; zo dat men de bedoelde werking daar van gereedlyk kunne nagaan. Dan daar uit ſchynt tevens blykbaar, dat men 'er de bedoelde werking niet wel van kunne verwagten. Hy brengt zyne Schoepen of Schepplanken in beweeging door een Slakboom, of eene yzeren Staaf in verſcheiden bogten of armen krom geboogen, dat hy een Werktuig van eene nieuwe uitvinding noemt. Maar 't is eene ſoort van Werktuig nagenoeg gelyk aan den bekenden yzeren Krek, waar door, inzonderheid, de Zaagende Raamen in Houtzaagmolens op- en nederbewoogen worden; van welks toeſtel, kragt en werking men overvloedige ondervinding heeft. Nu is, gelyk die ondervinding geleerd heeft, zodanig een Werktuig niet geſchikt om zyne kragt en werking behoorelyk te oefenen, ten zy de bogten of armen zeer geleidelyk ge-

gemaakt zyn; waar tegen zy in dit geval zeer ſtuits moeten werken; het welk reden geeft, om te denken, dat de werking in deezen zeer gebreklyk zal zyn, zo het Werktuig nog al in ſtaat mogte weezen, om zyne kragt te oefenen zonder terſtond te breeken. —— Dit is eene vrye algemeene aanmerking van praktikaale Werktuigkundigen, vooral ten opzigte van het Moolenwerk; die ook over het algemeen, zo uit de beſchryving, als de afteekening van het Werktuig oordeelen, dat de Heer *Philoxenus*, (laatende zyne bekwaamheid als Wiskundige aan zyne plaatſe,) grooter *Theoreticus* dan *Practicus* is; welk een en ander, inzonderheid als het op Werktuigen aankomt, hand aan hand behoort te gaan.

Specimen Phyſicum de Caloris influxu in Electricitatem. 53 pp. *Nec non*

Specimen Experimentorum Lagenam Leidenſem ſpectantium. Auctore W. B. JELGERSMA, *A. L. M. Doctore. Franequeræ apud* P. N. Lomars 1776. *In octavo m. f. absq. Præf.* 205 *pp.*

BEide deeze Stukjes behelzen een aantal van merkwaardige Proeven op de Electriciteit. Het eerſte gaat over den *invloed der Warmte op de Electriciteit*; en het laatſte is betrekkelyk tot de *Proefneemingen met de Leidſche Vles*. De Heer *Jelgersma* heeft geene moeite ontzien, om alles wat tot het eerstgemelde algemeene onderwerp behoort van alle zyden naauwkeurig na te gaan; en even zo, wat omtrent het laatſte in aanmerking komt, met alle oplettendheid na te ſpeuren. Hy geeft een gezet verſlag van zyne Proefneemingen, een wel overwoogen berigt van de Proefneemingen door anderen gedaan, en toont meermaals, hoe deeze en geene ſchynſtrydige Proefneemingen van deskundige en bekwaame Mannen, door eene behoorelyke onderſcheiding, zeer wel overeen te brengen zyn. De Liefhebbers vinden des hier eene reeks van Proefneemingen, met nevensgaande overweegingen deezer ſtoffe, die hen op nieuw kan aanzetten, om het duistere of twyfelagtige, dat 'er in overblyft, te onderzoeken; ter ontdekkinge waar van het hier voorgeſtelde den weg kan helpen baanen; des men rede hebbe, om de aangewende poogingen van den Heer *Jelgersma*, en de mededeeling daar van, danklyk te erkennen.

Korte Leerſtellingen der Algemeene Oeffenende Heelkunde, door den Heere JOS. JAC. PLENCK. *Uit het Hoogduitsch vertaald, en met veel Byvoegzelen vermeerdert, door* DAVID VAN GESSCHER. *Te Amſterdam by* F. de Kruyff 1776. *In gr.* 8*vo.* 335 *bladz.*

DEeze Korte Leerſtellingen der Algemeene Oefenende Heelkunde, van den door zyne uitgegeevene Werken zeer beroemden Hoogleeraer PLENCK, verdienen met recht onze aanpryzing: hierin heerscht een welgeſchikte order; de beſchryvingen der uitwendige Ziekten zyn duidelyk en klaar; de waare Kentekens der gebreken en de beste Geneeswyzen worden hier opgegeeven. —— Dit Werk vervat zeer veele zaaken, en behaagt door zyne kortheid. Wy bekennen geen geſchikter Leerſtelzel der Heelkunde tot eene handleiding niet alleen, vooreerst beginnenden, maar zelf voor Meesters in de Kunst, te kennen. —— De Byvoegzels door den Heer VAN GESSCHER, wiens verdienſten en geleerdheid wy erkennen, gegeeven, zyn van belang, en zeer behaagt ons zyne vinding van dezelve, met een verſchillende letter gedrukt, in den text zelven in te laſchen, dewyl het onaangenaam is voor den Leezer, geduurig, door Aanmerkingen onder den text gevoegd, afgetrokken te worden. —— Agter het Werk zyn eenige Voorſchriften van Heelmiddelen geplaatst, welken hier te Lande niet algemeen bekend zyn, en of door den Schryver of door den Vertaaler, aangepreezen worden. —— De aart van 't Werk laat niet toe er een uittrekzel van te geeven; wy zullen tot een proef de beſchryving van eene uitwendige Ziekte onze Leezers mededeelen.

By 't opſlaan van 't Boek, komt ons 't eerſte voor *de Waterzugt der Gewrigten.* „ De Waterzugt der Gewrigten is eene verzaameling van *Lidvogt*, in de holte des Gewrigts zelven, of *van Lympha, in het Celwyze Weefzel der Gewrigts banden.* —— De meestgewoone zitplaats derzelver, is het Kniegewrigt. —— Ze wordt onderſcheiden: in een Waare; Onwaare; Verſche; Verouderde. —— *De Waare heeft haare Zitplaats in de holte des Gewrigts zelve: de Onwaare, in de Banden, welke de Gewrigts-beenderen omvangen.* Als het Kniegewrigt *door het eerſte ſoort dezer Ziekte is aangetast;* wordt het zelve in alle afmeetingen vergroot, *en de Knieſchyf naar buiten geperst,* door ee-

eene Zwelling, die zagt is, veerkragtig, een vry duidelyk gevoel aanbiedt van Vogtgolving, *en geen ſpoor nalaat van een drukkenden Vinger.* De kleur der Huid is in dit geval natuurlyk; *de Pyn, in den beginne weinig, maar vervolgens meerder; en de Beweeging, eerst moeilyk, wordt naderhand pynelyk, en onmoogelyk.* —— *Ingevalle het tweede ſoort het zelve Gewrigt inneemt, is deszelfs omtrek gelykelyk uitgezet; de Knieſchyf niet meer voorwaarts geplaatst dan natuurlyk; en de Zwelling, minder Veerkragtig, minder Pynlyk, en meer vatbaar voor het Kenmerk van een drukkenden Vinger.* Het gevoel van Vogtgolving onderſcheid dit gebrek van de Gewrigts-Verſtyving, welke verzellende Zwelling daarenboven, minder aanmerklyk, en harder is. — Een beginnende Waterzugt der Gewrigten wordt ſomwylen geneezen: 1. Door verſterkende en oplosſende ſtovingen, uit roode Wyn, *Azyn, Pis,* of *Kalkwater,* bedeeld met de Aluin, Kamfer, of het Ammoniakzout. 2. *Door den Drop van koud Water, Mineraale Wateren, en dergelyken.* 3. *Door de Wilde Wyngaard Wortel, met Azyn en Zout gekneust, en in de gedaante van een Pap aangelegt.* 4. *Door het ſtraatſlyk van groote Steden, waarin veele Tzerdeelijes gevonden worden.* 5. Door het inwendig gebruik *van Buikzuiverende middelen; en een aftrekzel van de Flores Arnicæ, met Oxymel Colchici:* —— Indien alle deeze middelen vrugteloos worden aangewend, zoo moet men de ontlasting van het verzamelde Water bezorgen, door het doen eener inſnyding. —— Deeze inſnyding, die niet groot moet zyn, maar tot in de holte van het Gewrigt moet doordringen, wordt best gedaan aan de buitenzyde van het Kniegewrigt, tusſchen de Gemeene Pees, en die der Tweehoofdige Spier. —— De gemaakte Wond moet, na de ontlasting van het Water, met een ſterk klevende Pleister gedekt worden, om den toegang der buiten Lucht uit te ſluiten. —— Inſpuitingen zyn in dit geval ſchadelyk: verſterkende ſtovingen integendeel, voordeelig. —— Als by een Verouderde Waterzugt der Gewrigten, de ſaamengeleede Beenderen bedorven zyn, is de afzetting des Deels het eenig Hulpmiddel, en alle inſnydingen niet alleen nutloos, maar doodelyk." De Aanmerkingen van den Vertaaler zyn door een Curſyf letter onderſcheiden.

Hon-

Honderd Rechtsgeleerde Obſervatien. Door een Genootſchap van Rechtsgeleerden, onder de Spreuk, Ab omnibus libenter disce, quod nescis. *In 's Gravenhage by* J. Menſert 1776. *In groot octavo* 134 *bladz.*

ONlangs maakten wy gewag van *Dertig Regtsgeleerde Vraagen*, uit de Inleiding tot de Hollandſche Regtsgeleerdheid van wylen Mr. H. DE GROOT, ter beantwoordinge voorgeſteld (*); en thans levert men ons uit diezelfde handen *Honderd Regtsgeleerde Obſervatien*, ter opheldering van verſcheiden duistere, en tot nog, voor het grootſte gedeelte, onbeweezen paſſagien uit dit hooggeſchatte Werk. Men ziet hier uit, dat dit Genootſchap zig niet ſlegts bepaalt tot Vraagen, maar tevens ook arbeidzaam is, om het hunne toe te brengen, ter opheldering van daari n voorkomende duisterheden, of 't geen, hunnes agtens, tot nog niet genoegzaam beweezen zy; dat een geſchikt middel is, om ook anderen te meer ter verdere onderzoekinge aan te ſpooren. —— De Liefhebbers van Regtsgeleerde Oefeningen zullen 'er hier en daar verſcheiden aanmerkingen in ontmoeten, die hunner overdenkinge waardig zyn; en ſchoon ze niet altoos eenſtemmig met het Genootſchap mogen denken, zullen ze nogtans reden vinden, om deszelfs poogingen over 't geheel als nuttig aan te pryzen. —— Op zodanig eene manier heeft 'er ook zeker Regtskundige in 't byzonder over geoordeeld, die ons met eenen Brief deswegens verwaardigd heeft; welke niet ten oneere van 't Genootſchap, maar tot een nader onderzoek van twee byzonderheden ſtrekt; waarom wy te minder getwyfeld hebben, om denzelven alhier te plaatzen. Het toegezonden Geſchrift luidt aldus.

MYNE HEEREN!

In een onlangs uitgekomen Werkje (†) vind ik, behalve verſcheidene zeer fraaije, lezenswaardige, en nuttige zaken, ook aangeteekend eenige weinige misſlagen van den onvergelykelyken HUIG DE GROOT. Of deze laatſten in de daad *miſ-*

ſla-

(*) Zie *H. Vad. Lett.* V Deel. *bladz.* 288.

(†) *Honderd Rechtsgeleerde Obſervatien, dienende tot opheldering van verſcheide — — — paſſagien, uit de Inleiding tot de H. R. van Wylen* Mr. H. DE GROOT, enz. *'s Hage* 1776. *gr.* 8vo.

ſlagen zyn? zoude ik, die altoos met ſchroom, en niet dan na allerſcherpst onderzoek, aan zulke uitmuntende vernuften eenige fouten durf toeſchryven, niet gaarne bepalen. Allen zyn zy het ten minſte (naar myne gedachten) niet! En myne aandacht is, by doorbladering van het bovengem. Werkje, voornamelyk gevallen op *twee* plaatſen; vermeldt in *de VIII. en LXXVII. Obſervatie*; welken my toeſchynen, wel verre van een' misſlag des GROOTEN Schryvers, integendeel zyne naaukeurige en nette beknoptheid van uitdrukken aan te duiden. Dewyl nu de Heeren Schryveren van die *Obſervatien* best geoordeeld hebben, voor als nog, achter hun Tafereel, en onder eene Zinſpreuk, bedekt te blyven, heb ik geen' geſchikteren weg kunnen uitdenken, om de *Verdediging dier twee plaatſen van den Heer* DE GROOT, te brengen ter kennisſe van hun Ed., en die daarin verder belang mochten hebben, dan door middel van Uw Ed. Maandwerk: niet twyfelende, of Uw Ed. zullen derzelve wel willen plaats vergunnen.

In het *I. Boek*, *IV. Deel*, behandelt DE GROOT het *eerſte* lid der *tweede* verdeeling van *PERSOONEN*, volgens 't welke zy, naar hun *onderling opzicht* worden onderſcheiden in MONDIGEN en ONMONDIGEN. Hy zegt vervolgens in § 2. dat tusſchen de ONMONDIGEN oudtyds onderſcheid plag te zyn van *eigenen* en *oneigenen*; of *vryen* en *onvryen*. Het Genootſchap teekent daarop aan: „ dog dewyl het zelve ook plaats hadde, *en zulks wel voornamentlyk*, onder de MONDIGEN, koomt het ons zeer waarſchynlyk voor, dat in deze §. — — behoort gelezen te worden, *tusſchen de mondigen en onmondigen.*" My integendeel komt het zeer zeker voor, dat DE GROOT dus niet hebbe *willen*; dus niet hebbe *kunnen* ſchryven: en zie hier het bewys van myn gevoelen. ——— *Mondigen* omſchryft hy in § 1. als zulken, *die zichzelve, en hunner eige zaken, machtig zyn:* ——— *Onmondigen* daartegen, *dien zulks ontbreekt.* ——— Eene nadere verdeeling dierhalve in *vryen* en *onvryen* (*homines* SUI *et* ALIENI *juris*) kon met geene mogelykheid op *mondigen*; maar eeniglyk op *onmondigen* toepaſſelyk worden gemaakt. Alle *mondigen* toch moesten noodzakelyk *vrye lieden* wezen; dewyl geene anderen *zichzelve en hunner eige zaken machtig zyn.* Maar de *onmondigen* moesten of konden *oudtyds* wederom onderdeeld worden: als zynde zulks *of* dewyl zy *onvryen*, *lyfeigenen*, (en dienvolgende in den ſterkſten zin *onmondig*) waren; *of* dewyl zy, ſchoon *vry*, echter, 't zy door *huwelyk*, 't zy door

door *geboorte*, 't zy eindelyk door *onbekwaambeid*, naar rechten geoordeeld wierden, verſteken te zyn van de voorrechten der *mondigen*: welke drie laatstgemelde ſoorten DE GROOT zelf in § 3. zegt *thans* by ons *alleen* bekend te zyn.

De *tweede* aanmerking (in de *LXXVII. Obſerv.*) gaat over het *III. Boek*, *XIII. Deel*, § 10. alwaar DE GROOT zegt: „dat *de houder des briefs* vryheid hebbe, om den Wiſſel —— op te zeggen; of door den teekenaar te doen opzeggen: ten ware *de aanvaarder* eenig recht hadde op de penningen." Het Genootſchap oordeelt, dat men, in plaatſe der woorden *de houder des briefs*, moete lezen *de zender* of *eigenaar*; en voorts in 't ſlot *houder* voor *aanvaarder*. Ik ontken niet, dat de woorden als dan een goeden zin zullen uitleveren, en wel overeenkomſtig de *Coſtumen van* ANTWERPEN: doch, behalve dat het gants niet zeker is, of DE GROOT juist die *Coſtumen* in 't oog gehad hebbe; (ſchoon dezelven door GROENEWEG: als de eenige *auctoriteit* worden bygebracht: dat echter niets uitdoet;) is daarenboven eene verandering in des *Auctеurs* woorden, hoe ſchoonſchynende ook, volſtrekt noodeloos, zoo dezelven, buiten dat, eenen verſtaanbaren en rechten zin geven: in welk geval ik deze plaats oordeele te zyn. De eerſte verandering van *houder* in *zender* (of *gever* der waarde) ſchynt ook goedgekeurd te worden door den *Heer* SCHORER in zyne *Aanteeken.* op deze plaats; en wel op dien grond, dat *de houder des briefs* niet zoude zyn *meester des Wiſſels*: doch zeer verkeerdelyk, indien men DE GROOT zichzelven laat uitleggen. Zie ook hier de reden myner ſtelling. —— Het is nog gants geene uitgemaakte zaak, hoe vele perſoonen tot het *beſtaan* (*forma ſubſtantialis*) van een' Wiſſel behooren? Eenigen vereiſchen daartoe *vier*; anderen *drie*; en ſommigen alleen *twee* perſoonen (*). Hoe het zy, uit dit geheele *XIV. Deel*, vooral gevoegd by het *XLV.*, blykt duidelyk genoeg, dat DE GROOT (het zy dan wél of kwalyk) niet meer dan drie perſoonen noodig geoordeeld hebbe; den *trekker*, *betrokkenen*, en *houder*. Dus is, naar zyne uitdrukking, de *houder* wel zekerlyk *eigenaar* en *meester* des briefs: immers het zyn by hem gelykluidende woorden.

De

(*) Men zie, des goedvindende, hierover de *Aanteeken. van* ARITZ op HEINECC. *Grondbeg. van 't Wiſſelr. I. Hoofdſt.* § 4. n. 2.

De tweede verandering (van *aanvaarder* in *bouder*), is mede, naar myne gedachten, niet noodzakelyk; als gevende die *periode*, ook zonder dezelve, eenen genoegzamen zin: zoo dat daar by worde aangeduidt, dat geene opzegging van den Wisſel moge geſchieden, indien de *aannemer* by voorb. eene wettige tegenſchuld ten laste van den *bouder* (of *eigenaar*) des Wisſels; en dus een merkelyk belang heeft, dat die Wisſel, en de daar uit ontſtane verbintenis, niet vernietigd, maar hem gelegenheid gegeven worde, om ten vervaldage den inhoud des Wisſels by *rescontre* te betalen, en zyn *contraprætenſie*, langs dien weg van den *bouder* te erlangen. En dit zoo zynde, zoude eene verandering der woorden niet ſlechts onnoodig, maar zelfs ſtrydig met het oogmerk van den Schryver zyn: als welke daar mede ingewikkeld te kennen geeft van oordeel te wezen, dat ook omtrent Wisſels *compenſatie* plaats hebbe (*). Nergens altans ſpreekt DE GROOT dit tegen!

Het zal my aangenaam zyn, indien deze myne bedenkingen de goedkeuring van UwEd.; en niet minder, zoo dezelven die der Heeren Schryveren, van de bovengem. *Obſervatien*, mogen wegdragen, enz.

(*) Zie hier over in 't breede, de zoo even aangehaalde *Aanteekening*, *op* HEINECC. VI *Hoofdd.* §. 30. *n.* 44.

Lof der Harmony, van den Heer GRESSET. *Uit het Fransch vertaald. Te Amſt. by* M. D. Sellſchap *en* P. Huart 1776. *In groot octavo 59 bladzyden.*

DE verrukkende en zielſtreelende Harmonie heeft, in den Heer *Greſſet*, eenen Voorſtander, die haar ter eere ſtrekt, daar hy haaren lof, in eene treffende Redenvoering, op eene welſpreekende wyze, vermeldt. —— Zy is voortreffelyk. —— Zy is nuttig. —— Die twee hoofdzaaken ſtelt de Redenaar boven tegenſpraak. —— Haare voortreffelykheid is gegrond op de oudheid van haaren oorſprong, wordt verciert door haar overgroot vermogen, en bevestigd door de agting van alle tyden en alle Volkeren. —— Haare nuttigheid is terſtond blykbaar, uit het vermaak, dat zy verleent, 't welk op zig zelve eene weezenlyke nuttigheid is; dan hier by bepaalt zig dezelve niet; zy breidt zig uit ten voordeele van 't Staatkundige, tot roem van 't Letterkundige Gemeenebest. Tot welzyn van den Burgerlyken Staat, zuivert en beſchaaft

zy

zy de zeden, verzagt en verbetert zy de hartstogten; terwyl zy de gemoederen der burgeren vereenigt en verbindt. Tot roem van den Letterkundigen Staat verrykt zy de geleerde konſten, dien zy behulpzaam is, door dezelven op te cieren. Zy is dus, in 't een en 't ander opzigt, ten uiterſte nuttig voor het Gemeenebest, en verdient des ten hoogſte gepreezen te worden. —— Dit zal, dit kan niemand, die den Heer CRESSET gehoor geeft, wraaken: alleen is 't mogelyk, dat hem het misbruik nog tegen haar inneeme; dan hy hoore den Redenaar, en legge der Harmonie niet ten laste, 't geen niet der Harmonie, maar derzelver misbruikeren te wyten is.

„ Ik weet, is zyne taal, ik weet dat bedorventheid dikwils een misbruik van deeze Konst gemaakt heeft, dat zy deeze ten koste van de Deugd, ten voordeele der verleiding, tot ſchande der Zeeden geſchonden, vernederd en verachtelyk gemaakt heeft. Ik weet dat men haar dikwils de oneerbaare vreugden bedryven van Sibaris en Caprea heeft laaten vernieuwen, en der Schipbreuken, eertyds veroorzaakt in de Tireeniſche Zeeën, door de bedrieglyke ſtem der Dochter van Achilaus. Maar is zodanig een misbruik voor deeze Konst niet eerder een ongeluk, dan een misdaad? Zal de Muziek, die heldhaftig in haar oorſprong is, veroordeeld worden, om dat de ongebondentheid haar zomtyds tot ſlegte en bedorvene gebruiken doet dienen? Zouden alle onze Konſten niet verbannen worden, indien men verbande al 't geen waar van een misbruik gemaakt word? Dikwils worden de Wetten der Rechtsgeleerdheid geſchonden; zal men daarom den Tempel van Themis voor altyd ſluiten? Dikwils is de Zee van Schipbreuken bedekt; moet men daarom alle de Schepen, die in onze Havens zyn, aan de vlammen opofferen? Dikwils brengt de Dronkenſchap woede, twist en doodſlagen voort; moet men daarom onze Bergen en Heuvelen van de Wynſtokken, die haar vercieren, berooven? Laat ons het misbruik hervormen, zonder het gebruik af te ſchaffen; laat ons de Harmony tot de zuiverheid van haaren oorſprong, tot de ſchoonheid van haare Lente, tot haaren eerſten luister wederbrengen. De Muziek te willen vervolgen, zoude eene berooving van een bekoorlyken band zyn voor het Staatkundige Gemeenebest; het Hart zoude 'er een aangenaame aandoening, en de geheele Natuur een vermaak door verliezen.

„ Laat dan deeze beminnelyke en edele Harmony altyd heerſchen; maar laat haar Ryk zig nooit verheffen op de Puinhoopen der Zeeden; laat zy, verlost van de Joniſche verwyfd-

wyfdheid, te gelyk Minerva en Venus zynde, niet dan een Mannelyke Schoonheid, niet dan grootſche trekken, niet dan fiere bevalligheden beminnen. Eene beheerſcheresſe der Harten zynde, laat zy dezelve openen voor edelmoedige aandoeningen. Eene Meesteresſe der Zielen en der Zinnen zynde, laat zy dezelven altyd boven de laage zwakheden verheffen. Eene Koningin der Hartstogten zynde, laat zy dezelven niet opwekken, dan ten voordeele der Deugd. Laat zy altyd eene uitlegſter van het verhevene, van het ſchoone, van het waarachtige, eene medgezellin van den ſmaak, de ziel der Maatſchappy, en de wellust der Waereld zyn."

BERICHT

wegens een Prentwerk, *volgens de Nieuwe Uitvinding van den Heere*

CORNELIS PLOOS VAN AMSTEL, JAC. CORN. Z.

Mededirecteur van de Teken-Academie der Stad Amſterdam; van het Zeeuwſche Genootſchap der Weetenſchappen te Vliſſingen, en Lid van de Hollandſche Maatſchappye der Weetenſchappen te Haarlem.

DE Heer PLOOS VAN AMSTEL heeft thans weder vier ſtuks van zyn Prentwerk uitgegeeven, waar door het zelve nu tot het getal van 29 vermeerderd is, en van welke de uitvoering ons met reden doet vertrouwen dat dezelven, met geen minder genoegen dan de voorigen, by de Liefhebbers ontvangen zullen worden.

Elk die in het Kunstverzamelen van Tekeningen geen vreemdeling is, weet hoe zeldzaam en kostbaar tevens de Tekeningen zyn van

FRANS VAN MIERIS, den Ouden.

Naar deezen grooten Kunſtenaar, zyn 'er drie ſtuks zeer uitvoerig met zwart Kryt getekend.

N. 26. Verbeeldt een Kaartſpeeler, ter halver lyv' zittende voor de Speeltafel. Hy is op zyn oud Spaansch, met een Kraagje om den hals, aardig gekleed, hebbende een grooten Hoed op 't hoofd; in zyn ſlinkerhand houd hy zyn ſpel Kaarten, waarop hy met de regterhand wyst; het genoegen over de winst ſtraalt uit zyn vrolyke oogen, en bly gelaat. On-

dertusſchen ziet men in 't verſchiet van de Kamer zyn Speelmakker, met een Mantel om, bloots hoofds, met de hand in 't hair, vol ſpyt over zyn verlies, zig naar de deur begeeven. In beide deeze Perſoonen, zyn de verſchillende Gemoedsbeweegingen ongemeen natuurlyk, en alles, met zeer veel ſmaak, op eene bevallige wyze uitgedrukt. De byzonder uitvoerige en tevens kloeke behandeling met het zwart Kryt, waardoor deeze groote Meester van alle anderen onderſcheiden, en genoegzaam onnavolgbaar wordt, is nogtans volkomen, en met dezelfde kragt in de toetſen, en helderheid in de ſchaduwen, gelyk aan het Origineel, gevolgd.

Van geene mindere verdienſten zyn de twee volgende Studie Tekeningetjes, na denzelfden Meester; te weeten

N. 27. Een ſlaapend langhairig Hondje, met bruine vlakken, liggende op een Stoel. En

N. 28. Een Hondje, op den grond zittende.

Hier op volgt eene, naar

CORNELIS DUSART,

zynde een Discipel van *Adriaan van Ostade.*

N. 29. Het zelve is getekend met de Pen, en geſchaduwd met Oost-Indiſche Inkt. Men ziet op den Voorgrond, in 't ſterke Zonlicht, een Omroeper, met een Bekken in de eene, en een rond Stokje in de andere hand; dezelve word verbeeld als in de drift van zyn voortgang, en zyn karakter is natuurlyk, zo in zyn geheele geſtalte als aangezigt, te zien. In 't verſchiet ziet men in de ſchaduw een Boer en een Boerin aandagtig ſtaan luisteren naar 't geen 'er omgeroepen wordt, en ter zyde een ander met groote drift een brug afkomen. De ſtoute en meesterlyke behandeling deezer Tekening, waar door 'er, met weinige trekken veel in uitgedrukt, en meerder verbeeld dan getekend is, zet dezelve een' ongemeenen welſtand by, welke in deeze navolging in alle opzigten is bewaard gebleeven; het Origineel, dat weleer gevonden werd in de keurige Verzameling, van den Heer *de Hollander* te Haarlem, berust nu, benevens de drie hier voor beſchrevene van den Ouden *Mieris*, die, uit de Verzameling van deszelfs Kleinzoon, den Heere *Frans van Mieris* den Jongen, voor weinige Jaaren te *Leiden* overleden, gekogt zyn, in het Kabinet van den Uitgeever.

Wy-

Wysgeerige en Staatkundige Geſchiedenis van de Bezittingen en den Koophandel der Europeaanen, in de beide Indiën. Uit het Fransch vertaald. Tweede Deel. Te Amſterdam by M. Schalekamp *1776. Behalven den Bladwyzer 422 bladz. in gr. octavo.*

OP de ontvouwing van den Handel der Portugeezen, Hollanderen en Engelſchen, op de Indiën, in de drie eerſte Boeken van dit Werk voorgedraagen, verleent ons dit tweede Deel, in het vierde Boek, een verſlag van den Handel der Franſchen op die Gewesten, en voorts in 't vyfde Boek een berigt der onderneemingen van de Noordſche Europiſche Volkeren in de Aziatiſche Zeeën, en de verbindtenisſen, welken de Europiſche Natiën met China aangegaan hebben. Onze Autheur behandelt dit gedeelte van zyn beſtek, op de eigenſte wyze, als wy van 't voorige gezegd hebben (*), des het niet minder den leeslust derzulken, die vermaak ſcheppen in 't nagaan van den Handel der Europiſche Volkeren op de Indiën, opwekke.

't Is waar, ons is voorgekomen, dat 'er gevonden worden; die van gedagten zyn, dat wy te gunſtig over dit Werk geoordeeld hebben; dan eene herhaalde overweeging van deszelfs geheelen beloop, en het doorbladeren van een Fransch Werk getyteld, *Analyſe de l'Histoire Philoſophique & Politique* &c., gedrukt te Leyden by *J. Murray* 1775. (na eene vriendlyke waarſchouwing en aanraading, die wy dankbyk erkennen,) heeft ons oordeel, nopens de uitvoering van dit Werk, en deszelfs nut ter kennisſe van dien Handel, niet veranderd. ——— Alle de Hiſtoriſche berigten van onzen Autheur zyn zeker niet ten uiterſte naauwkeurig: alle zyne Staatkundige bedenkingen zyn ongetwyfeld niet even bondig, en 't ſtaat by ons vast, dat gezette Staatkundigen, in verſcheiden gevallen, zeer verſchillend over deeze en geene zyner Stellingen zullen oordeelen. Dan zodanig iets is altoos te wagten, (en 't kan niet wel anders zyn) in Schryvers die wydnitgeſtrekte onderwerpen behandelen, waaromtrent verſchillende berigten gevonden worden, en die eene groote verſcheidenheid van Staatkundige inzigten inſluiten. Met dit alles, behelst dat Geſchrift egter een naauwkeuriger en oordeelkundiger verſlag van den Handel op de Indiën, dan tot nog gemeen gemaakt was, waarom het ten deezen opzigte zyne leezing verdiene; waarin wy, door een nader onderzoek, op deeze en geene byzonderheden bevestigd zyn. Had de Autheur kunnen goedvinden altoos zyne bronnen te melden, daar 't te pas kwam, en geſchieden kon, by zou zekerlyk zyne zaak dienst gedaan hebben. ——— Vroegere Schryvers hebben hunne Leezers meermaals verveeld, door 't over-

(*) Zie *Holland. Vad. Letter-Oef.* V D. bl. 320.

't overvloedig aanhaalen van Autheuren of Schriften, zelfs over algemeen bekende zaaken; in laater tyd heeft men dit geschuwd, en men is, (gelyk 't dikwils gaat,) tot een ander uiterste overgeslagen, om in 't geheel geene aanhaalingen by te brengen. 'Er heerscht in alles eene Mode, en de heerschende Mode wykt veelal van 't rechte spoor. ——— Wat wyders den Autheur, als Wysgeer, byzonder met opzigt tot het Godsdienstige, betreft, wy hebben hem terstond, in ons voorige berigt, ten deezen aanzien, gewraakt, en den Leezer, zo wy agten, daartegen genoegzaam gewaarschuwd; weshalven hy, die op ons aanraaden, (gelyk men schynt te vreezen,) dit Boek mogte leezen, en zig daardoor tot verkeerde beginsels laate verleiden, zulks niet ons maar zyn eigen hart te wyten zal hebben. Heeft onze aanraading zo veel invloeds, als men aan dezelve gelieft toe te schryven, dan zullen die Leezers, door ons gewaarschuwd zynde, dit Boek niet leezen, om 'er den Godsdienst uit te leeren, en ze zullen, aan die waarschuwing gehoor geevende, zo wel op hunne hoede zyn, tegen alles wat een nadeeligen invloed op hunnen Godsdienst zou mogen hebben, dat 'er van die zyde niets te vreezen zy. Mogelyk is zodanig eene waarschouwing, in dit geval, al zo nuttig, als eene ontknooping en wederlegging van dat slag van voorstellingen. Heeft iemand inmiddels lust, om zig tot het nagaan hier van te verledigen, hy leeze dan, der Fransche taale magtig zynde, het bovengemelde Fransche Geschrift; welks Opsteller, schoon hy hier en daar, volgens ons inzien, wat te sterk spreeke en te verre ga, blyken van bekwaamheid in dit Stuk geeft, en agting verdient.

Wy hebben 't, eenigermaate in beantwoording van eenen heuschen Brief ons deswegens geschreeven, noodig geoordeeld, ons dus op nieuw over dit onderwerp uit te laaten, en verder staat ons met opzigt tot dit tweede Deel nog te melden, dat de Autheur aan 't einde van 't vyfde Boek, na aangewezen te hebben de wyze, op welke de Europische Natiën, tot op deezen tyd, den Indischen Handel bestuurd hebben, nog hegt eene overweeging der drie volgende Vraagen. ——— Moet men deezen Koophandel aanhouden? ——— Zyn de groote Bezittingen noodzaaklyk om dien met voordeel te dryven? ——— Moet hy gelaaten worden in handen van uitsluitende of bevoorregte Maatschappyen? —— De eerste Vraag word ongetwyfeld met Ja beantwoord; maar; ten opzigte van de twee andere Voorstellen voegt zig de Autheur, met eenige onderscheiding, aan de ontkennende zyde; dan hy erkent tevens, dat het thans niet wel mogelyk zy de daar toe vereischte maatregels in 't werk te stellen; dewyl hier toe eene verandering van inzigten, en omwenteling van zeden vereischt zou worden, die tot nog niet te wagten is. ——— Zie hier zyn algemeen antwoord op de eerste Vraag, tot voorstand der Vryheid en ten voordeele van den Koophandel.

„ Zy, die Europa willen aanmerken als slegts uitmaakende een ee-

eenig Lichaam, wiens Leden door een algemeen of alchans gelyk belang aan elkander zyn verbonden, zullen het niet als een betwistbaar ſtuk opgeeven, of zyne verbintenisſen met Aſie aan het zelve voordeelig zyn. De Indiſche handel doet klaarblykelyk de ſomme onzer genietingen toeneemen. Dezelve geeft ons gezonde en ſmaakelyke dranken, uitgeleezene gerieflykheden, fraaier huisgeraaden, etlyke nieuwe vermaaken, een aangenaamer beſtaanlykheid. Dus kragtige aantreklykheden hebben even zeer gewerkt op volken, die, door hunne legging, hunne werkzaamheid, de heilzaamheid hunner ontdekkingen, en de ſtoutheid hunner onderneemingen, in ſtaat waren om deeze vermaaken uit de bronnen zelve te ſcheppen, als op de Natiën, die ze niet hebben kunnen bekomen, dan door de tusſchenkomst van Zeemogendheden, wier ſcheepvaart den overvloed deezer Wellusten over ons gantsch Vaste-land deedt te rug vloeien. De drift der Europeaanen, voor deeze buitenlandſche weelde, heeft zo ſterk gewerkt, dat noch de zwaarſte belastingen, noch de ſtrengſte verboden en ſtraffen, dezelve hebben kunnen beteugelen. Alle de Regeeringsvormen, naa langen tyd geworſteld te hebben tegen eene neiging, welke groeide onder den last, welke haar drukte, zyn ten laatſte genoodzaakt geweest voor den ſtroom te wyken, hoewel algemeene vooroordeelen, door den tyd en gewoonte bevestigd, hun deeze believing deeden beſchouwen, als nadeelig voor de beſtendigheid van het algemeene welzyn der Natiën.

„ 't Was tyd dat deeze Dwingelandy een einde nam. Kan men twyfelen, of het een gelnk zy, by de genietingen, aan eene Luchtſtreek eigen, dezulken te kunnen voegen, die andere Gewesten opleveren? De algemeene Maatſchappy beſtaat om het gemeene belang, en door het wederkeerig belang van alle de menſchen, welke dezelve uitmaaken. Uit hunne wederzydſche onderhandeling moet eene vermeerdering van geluk voortkomen. De Koophandel is de oeffening dier dierbaare Vryheid, tot welke de Natuur alle menſchen heeft geroepen, aan welke zy hun geluk en zelf hunne deugden heeft verknogt. Laat ons meer zeggen: wy zien hen niet met vryheid begaafd dan in den Koophandel; zy worden niet vry, dan door de wetten, welke den Koophandel weezenlyk begunſtigen; en 't geen hier omtrent een byzonder geluk is, is, dat, terwyl de Koophandel het gewrogt is der Vryheid, deeze door den Koophandel kragtdaadig gehandhaafd wordt.

„ Men kent den Mensch niet, wanneer men zich verbeeldt, dat, om hem gelukkig te maaken, hy aan ontbeeringe behoorde gewend te worden. 't Is waar, dat de gewoonte van ontbeeringen de ſomme onzer onheilen vermindert: maar onze vermaaken ſterker doende verminderen dan onze ſmarten, geleidt zy den mensch eerder tot ongevoeligheid dan tot geluk. Indien hy van de Natuur een gevoelig hart heeft ontvangen; indien zyne Ver-

beeldingskragt hem, in weerwil van hemzelven, onophoudelyk doet uitweiden in ontwerpen of harsſenſchimmen van een ſtreelend geluk, laat dan zyne ruſteloozе ziel een ruim veld van genietingen doorloopen. Dat ons Verſtand ons leere, in de goederen, welke wy genieten, de beweegredenen te vinden om ons niet te beklaagen van dezulken, welken wy niet deelagtig kunnen worden; dit is het werk der wysheid. Doch te vorderen, dat de Reden ons overreede, om te verwerpen, 't geen wy by onze bezittingen zouden kunnen voegen, dit is der Natuure wederſpreeken, en misſchien de eerſte beginzels der Gezelligheid vernietigen.

„ Welk is het middel om den mensch daar toe te brengen, dat hy zich vergenoege met het weinige, het geen de Zedenſchryvers tot zyne behoeften bepaalen? Welk is het middel om de ſcheidpaalen te vestigen van het noodzaaklyke, welk met zynen toeſtand, zyne kundigheden en begeerten verandert! Naauwlyks hadt hy, door zynen vlyt, de middelen beraamd, om zich van het noodzaaklyk onderhoud te verzorgen, of hy beſteedde den overſchietenden tyd aan het uitbreiden van de grenzen zyner vermogens en genietingen. Hier uit ontſtonden alle de Kunstbehoeften. De ontdekking van een nieuw geſlagt van gewaarwordingen deedt in hem de begeerte gebooren worden, om ze duurzaam te doen worden, en de nieuwsgierigheid, om eene andere ſoort te verzinnen. De volmaaktheid van éene Kunst gaf aanleiding tot het uitvinden van veele anderen. De goede uitſlag van een Oorlog, door honger of wraakzucht veroorzaakt, verwekte de zucht tot het maaken van veroveringen. De wisſelvalligheden van de ſcheepvaart bragten de menſchen in de noodzaaklykheid om elkander te vernielen, of zich onderling te verbinden. Het ging met de verbonden van Koophandel tuſſchen de Natiën, door de Zee van een geſcheiden, als met de gezellige verdragen tuſſchen de menſchen, door de Natuur op denzelfden grond verſpreid en zamengevoegd. Alle deeze betrekkingen namen eenen aanvang met gevegten, en eindigden met vereenigingen. De oorlog en ſcheepvaart hebben de Maatſchappyen en Volkplantingen vermengd. Van dit oogenblik af hebben de menſchen bevonden, dat zy aan een verbonden waren door afhankelykheid en onderhandeling. De vermenging der Natiën, door den brand der Oorlogen onder een geſmolten, wordt gezuiverd, en verkrygt luisterryken glans door den Koophandel. Het is de natuur des Koophandels, dat alle Natiën zich beſchouwen, als eene eenige Maatſchappy, wier Leden allen een even groot regt hebben, om aan de goederen van alle de anderen deel te hebben. In zyn voorwerp en middelen, onderſteld de Koophandel eene wel overdagte zucht en Vryheid by alle Volken, om alle mogelyke verwisſelingen te doen, welke tot hunne onderlinge voldoening ſtrekken. Zucht om te genieten, en Vryheid om te genieten, deeze zyn de twee eenigſte Springveeren

van

van werkzaamheid, de twee eenigſte beginzels van Gezelligheid onder de menſchen.

„ Wat kan tegens deeze bewyzen voor eene vrye en algemeene gemeenſchaps-oeffening worden ingebragt, door dezulken, welke den Koophandel van Europa met de Indiën maaken? Laat dezelve een merkelyk verlies van menſchen veroorzaaken; laat hy den voortgang onzer nyverheid belemmeren; laat hy ons geld verminderen; 't valt gemakiyk op deeze tegenwerpingen te antwoorden." ——— Ieder deezer drie tegenwerpingen, uit die gedagten ontfeend, beantwoordt de Autheur afzonderlyk, op eene voldoenende wyze; doch wy zouden ons beſtek ver te buiten gaan, wanneer wy dat alles wilden mededeelen. ——— Men hoore ſlegts nog, hoe hy hen gerust ſtelt, die vreezen, dat de Indiſche handel de werkzaamheden en voordeelen onzer nyverheid zal verminderen.

„ Genomen, zegt hy, dat het waarheid is, dat deeze handel eenige onzer werkzaamheden belemmerd of hebbe doen ſtil ſtaan, aan hoe veele anderen heeft hy egter aanleiding gegeeven. Aan hem is de ſcheepvaart eene groote uitgebreidheid verſchuldigd. Onze Volkplantingen zyn daaraan het kweeken van Suiker, Koffy en Indigo verſchuldigd. Veele van onze Fabrieken worden door de Indiſche Zyde en Katoen levendig gehouden. Indien Saxen en andere Gewesten van Europa fraaier Porceleinen maaken; indien Valencia Pekins maakt, beter dan de Chineeſche; indien Zwitzerland de Neteldoeken en geborduurde Lywaaten van Bengale nabootst; indien Engeland en Frankryk fraaier Lywaaten drukken dan de Indiën; indien zo veele Stoffen, voorheen in deeze Landen onbekend, tegenwoordig aan onze beste Kunſtenaars werk verſchaffen, hebben wy evenwel alle deeze voordeelen, uit de Indiën oorſpronkelyk, ontleend.

„ Laat ons nog een ſtap verder gaan, en onderſtellen, dat wy geenerlei aanmoediging, geenerlei kundigheid aan Aſie zyn verſchuldigd, de handel, welken wy dryven in zyne Koopmanſchappen, kan daarom geen nadeel doen aan onze Nyverheid. Want waar mede betaalen wy dezelve? Is het niet met den prys onzer Werkſtukken, welke na Amerika gevoerd worden? Ik verkoop aan een Spanjaard voor honderd guldens aan Lywaaten, en ik zend dit geld na Indiën. Een ander zendt derwaards dezelfde hoeveelheid Lywaaten in Waaren. Wy beiden krygen Thee in betaaling. Is onze handel in den grond niet dezelfde? Hebben wy niet eveneens de waarde van honderd guldens aan Lywaaten in Thee veranderd? Wy verſchillen alleen hierin, dat de eene deeze verwisſeling doet langs twee wegen, en de anderen langs eenen weg. Onderſtel dat de Spanjaards, in plaats van geld, my andere goederen geeven, welke in Indie gewild zyn: zal ik de werkzaamheid der Natie hebben verminderd, wanneer ik deeze Koopmanſchappen na Indiën gevoerd

heb? Komt het niet op een uit, als of ik onze voortbrengzels zelve daar heen gevoerd had? Ik vertrek uit Europa met inlandſche goederen. Ik verruil dezelve in de Zuidzee tegen Piasters. Ik breng deeze Piasters na Indiën. Ik breng van daar te rug nuttige en aangenaame dingen. Heb ik de Nyverheid van den Staat daar door gekrenkt? Neen, ik heb het vertier van deszelfs voortbrengzelen uitgebreid, en zyne genietingen vermenigvuldigd. Het geen de Lieden, tegen den Indiſchen handel vooringenomen, misleidt, is, dat de Piasters in Europa komen, voor dat zy na Aſie verzonden worden. In één woord, of het geld gebruikt of niet gebruikt worde als een tuſſchenkomend onderpand, ik heb middelyk of onmiddelyk met Aſie gemild gebruikelyke dingen tegen gebruikelyke dingen, myne nyverheid tegen zyne nyverheid, myne voortbrengzels tegen zyne voortbrengzels".

Beknopte en zakelyke beſchryving der voornaamſte Engelſche Volkplantingen in Noord-Amerika; neffens aanmerkingen over den oorſprong en voortgang der tegenwoordige geſchillen, en des Oorlogs, tuſſchen Groot-Brittannie en deszelfs Kolonisten. Tweede Stuk. Te Amſt. by P. Conradi 1776. *In groot octavo* 197 *bladz.*

INgevolge van het voorgaande Stukje, bevat het tegenwoordige de beſchryving van de nog overige Engelſche Kolonien, welken toen niet gemeld waren; te weeten, *Kanada*, *Louiſiana*, 't Land *Labrador*, *Terre-Neuf* of *New-Found-Land*, en het Eiland *Jamaika*; welke Gewesten, even als de vroeger gemelden (*), in derzelver voornaamſte byzonderheden beſchreeven worden. Zie hier het eene en 't andere merkwaardige, uit dit Stukje, nopens *Kanada*; 't welk van de hier opgenoemde Gewesten, in de tegenwoordige omſtandigheden, vooral onze opmerking gaande houdt.

Het Landſchap *Kanada*, voorheen *Nieuw-Frankryk* geheeten, wordt ten Noorden bepaald, door de *Hudſons-Baai*, ten Oosten door die van *St. Laurens*, ten Zuiden grenst het ten deele aan de *Britſche* Wingewesten, en ten deele aan *Louiſiana*; doch hoe verre het zich ten Westen uitſtrekt, is niet bekend. —— Men heeft 'er reeds veele *Europeeſche* Moes- en Boomvrugten aangekweekt, en 'er groeit allerwegen *Indiaansch* Koorn en Vlas; doch de Wynſtok ſlaagt 'er niet. De Bergen leveren 'er Lood, Yzer, Koper en Steenkolen; de Boſſchen veel Wilds, in welks Huiden en Pelteryen een groote en winſtryke handel gedreeven wordt; als ook in Visch van veelerhande ſoorten. —— Onder de byzonderheden der Natuurlyke Historie in dit Gewest, ſtelt men bovenal den wortel van de Plant *Ginſeng*; die, van oudsher in *Chineesch Tartarye* bekend, ook in *Kanada* eene

van

(*) Zie boven bl. 364, 365.

van self wassende Plant is; die grooten afrek heeft, en veelen handen, in den Zomer werk verschaft. Men heeft deezen Wortel, door sommigen al te hoog gepreezen, voorheen in onze *Nederlanden* meer gebruikt dan tegenwoordig; byzonder in stuiptrekkingen, bezwymingen, duizeling en ter versterkinge van 't geheugen. Doch hier tegen zyn, zelfs onder onze eigen Planten, vervolgens ruim zo goede middelen ontdekt, die het bloed minder ontsteeken, dan deeze Wortel.

De Meiren van dit Land zyn byzonder merkwaardig, men telt 'er vyf, als het bovenste, of *Lac Superieur*, het Meir *Illinois*, *Huron*, *Erie* en *Ontario*, die of zich in de groote Rivier van *St. Laurens* ontlasten, of door welken deeze Rivier haaren loop neemt, van 't Westen ten Oosten eenige honderden mylen verre. Aan het bovenste geeft men wel vyfhonderd mylen omtreks. Het zelve kan, in strenge Winters, wyl het zoet en meestal vry stil water heeft, somtyds tot tien a twaalf mylen van den Oever bevriezen. 'Er zyn verscheiden Eilanden in, en het levert eene menigte van Steuren, Forellen en andere Visschen. Men wil dat het, door eene siddering van zyn Oppervlak, en daar op volgende sterkende golving, meermaalen een storm zoude voorspeld hebben. Het zelve ontlast zig in dat der *Hurounen*, door een waterval van twee mylen lengte, welke de *Sprong van St. Marye* wordt geheeten. Het Meir *Erie* wordt voor een der schoonsten van de waereld gehouden. Het heeft zynen naam naar een geslacht van *Huronnen*, die men *Katten* noemt, om dat deeze Dieren van een wild soort, en wier vellen zeer geagt zyn, in dit oord zeer talryk zouden zyn. Het biedt van alle kanten zeer fraaie Verschieten aan. Deszelfs Oevers zyn zeer boomryk; en men heeft eene menigte van rosse Dieren en Hoenders in de Bosschen, die deszelfs Oevers bezoomen. De Eilanden van dit Meir zyn als Waranden voor de Rheebokken, en als zo veele Boomgaarden, die verscheiden soorten van Ooft leveren. —— By de gemelde Meiren verdient ook nog opmerking het Meir *Champlain*, dat, naby 't Fort *Frederik* gelegen, aan de Westzyde een schakel Bergen heeft, die *Kanada* van *Nieuw Engeland* affcheiden. Dit Meir aldaar eenstreeks uur breed, wordt allengs breeder, en wel tot zes mylen toe. 'Er zyn, zegt men, wel zestig, en onder deezen eenige groote, Eilanden in. De diepte is ook, naar men wil, op sommige plaatsen, met geen lyn van honderd vademen te peilen. Tot op een uur gaans van de gemelde Sterkte, is 't Land aan de Oostzyde van 't Meir bewoond; doch verder op is 't enkel Bosch. De Amerikaanen, die 'er by woonen, visschen 'er veel Steur in, en leeven den eenen tyd van Visch, den anderen van enkel Wild, en dan weder van louter Aardvrugten. Zy worden 'er toch oud by; en leeven vry vrolyk en gezond, vermaakende zig dikwerf met zang en dans. —— Niet verre van het Fort *St. Jean*, is het Meir zo smal, dat het wel naar eene Rivier gelyke; ook is de diepte niet boven de zes a tien voeten.

De Rivier *St. Laurens* wordt voor den grootſten, of een der grootſte Stroomen van *Amerika* gehouden, en van eenigen op drie van anderen op wel zeven-honderd mylen verre bevaarbaar gerekend; mids men uitzondere die plaatſen, alwaar dezelve watervallen maakt, welken in dit Land zeer aanmerkelyk zyn. De meeste Sterkten en Vlekken zyn aan deeze Rivier geſtigt; waar van de voornaamſten in dit Werkje beſchreeven worden, en welker ligging wy nog kortlyk zullen melden.

Quebek, de Hoofdſtad des Lands, en 't middelpunt van den Engelſchen handel in dit Gewest, ligt op den westlyken oever, op een uitſtek Lands. Zuidwaarts wordt de Berg, waar op de Bovenſtad ligt, nog hooger, en agter denzelven heeft men goede weiden. De Bovenſtad is wel vyf a zesmaal grooter dan de Benedenſtad, maar minder ſterk bewoond. 'Er is ſlegts één toegang van de Benedenaar de Bovenſtad, (zynde een gedeelte des Bergs in de lugt geſprongen.) en deeze toegang loopt ſteil en krom; egter berydt men denzelven met Wagens. De Stad wordt van 't Zuiden naar 't Noorden zeshonderd, en van den Oever der Benedenſtad, tot aan den Westlyken muur, driehonderd vyftig of vierhonderd *Toiſen*, (dat is halve Roeden van zes Geometriſche voeten,) lang gerekend. Het Zeewater komt nooit tot voor de Stad; en de Haven is op de Rivier onder de Stad; alwaar de Rivier omtrent een vierde van eene Franſche myl breed en vyf en twintig vademen diep is. Dezelve heeft een goeden Ankergrond, en eene veilige ligging tegen alle Stormen, onder welken de Noordoostelyken de gevaarlykſten zyn.

Loretto is een Dorp, drie Franſche mylen ten Westen van *Quebec*, liggende aan een Riviertje, 't welk met een groot geraas over eene Klip heen loopt, en een Zaag- en Koornmolen aan den gang helpt.

Trois Rivieres is een klein Vlek, zeer bekoorelyk gelegen, op een Zandheuvel, tuſſchen *Quebec* en *Montreal*, omtrent dertig Franſche mylen van beiden af; aan de Noordzyde van de *St. Laurence*, welke hier 1½ Engelſche myl breed is; aan de andere zyde is het van aangenaame Landeryen omringd. Omtrent eene Engelſche myl van die Plaats valt eene andere groote Rivier, die zig daar aan haaren mond in drie takken verdeelt, in de *St. Laurence*; zo dat het ſchyne, of 'er zig *drie Rivieren* te gelyk ontlasten; dat aanleiding tot den naam van dit Vlek gegeeven heeft. Omtrent drie Franſche mylen ten Westen van daar, heeft men het Yzerwerk, daar men Kanon en andere behoeften giet. De Ertz wordt omtrent twee, en eene halve Franſche myl van daar gehaald; en de Boſchen daaromſtreeks leveren ook genoegzaam koolen, om te ſmelten en te ſmeeden. Dit Yzer wordt als week en buigzaam beſchreeven, maar 't roest niet ligtlyk. In de nabuurſchap ligt ook het Steedje *Beçancourt*; en van hier ziet men, ten Noordwesten, eene ry van hooge bergen, die van 't Zuiden naar 't Noorden loopen.

Tus-

Tusschen *Quebec* en 't Meir *Ontario*, omtrent 60 Fransche mylen, of zo veele uuren gaans, van de gemelde Stad, ligt *Montreal*, (eertyds *Ville Marie* geheeten,) op een der Eilanden, en wel het grootste, dat de Rivier *St. Laurence* by dezelve vormt, in een uitsteekend aangenaam en wel bebouwd oord, 't welk een bekoorelyk uitzigt heeft. *Montreal* is een rechthoekig, langwerpig vierkant, welks eene lange zyde evenwydig met de Rivier loopt. Deeze Stad is uitnelyk sterk, heeft een hoogen dikken muur, en aan de Landzyde eene diepe graft met water; doch zy heeft, door de grootte van den omtrek, te veel Volks ter verdeedeginge noodig, en bestaat meestal uit houten Huizen.

Het Fort *St. Frederik*, door de Engelschen *Crownspoint* genoemd, is eene Vesting aan het Zuidereinde van het Meir *Champlain* gelegen, op eene uitsteekende Landtong, die gevormd wordt door het Meir, en eene Rivier, welke ontstaat uit de vereeniging der *Woodkreek* met het Meir *St. Sacrement*. Deeze Rivier is hier eene goede Musketschoot wyd. Dit Fort ligt op eene Klip van zwarten Kalksteen, en heeft hooge en dikke steenen muuren. Aan de Oostzyde is een hooge Toren, met sterke muuren omgeeven, en rondom van ouderen tot boven met Geschut voorzien. Naar de Landzyde en digt by de Plaats heeft men eenige hooge Klippen, die al mede ter beveiliging van dezelve dienen. In de Nabuurschap staat een Windmolen, van steen gebouwd, en van dikke muuren voorzien; zynde zo gemaakt dat hy tot een buitenwerk kan dienen; want boven in denzelven liggen vier a vyf Stukken geschuts.

Eindelyk staat ons nog iets te melden van 't Fort *St. Jean*, eene sterkte van hout aan de Westzyde van den mond van 't Meir *Champlain* gebouwd, met inzigt, om 't omliggende Land te dekken, en het tot een Magazyn te doen dienen voor den voorraad en de krygsbehoeften, welken men jaarlyks van *Montreal* naar het Fort *St. Fredrik* voerde. Dit Fort ligt op een zandigen, laagen en rondom vlakken grond, meest met hout bewassen. De Vesting is vierkant, en beslaat een *Arpent* gronds. Op elken hoek naar het Meir staat een hoog houten vierhoekig gebouw, van vier verdiepingen op een grondslag van Steen, ter hoogte van anderhalven vadem, en voorzien van Schietgaten. Op de twee andere hoeken zyn twee diergelyke Gebouwen; doch slegts van twee verdiepingen, en deezen dienen tot wooningen voor de Soldaaten, en ter versterking van de Plaats. Tusschen deeze gebouwen staan Palissaden, en wat meer beneden staan dubbele Palissaden.

Alle deeze Plaatsen, met de daar omtrent liggende Landstreeken in *Kanada*, worden in dit Stukje breedvoeriger beschreeven; met nevensgaande aanmerkingen over de verschillende Inwoonders van dit Gewest, en de voornaamste byzonderheden, welken de Natuurlyke Historie van 't Land betreffen. Op eene dergelyke manier beschryft

de

de Autheur de overige opgemelde Volkplantingen; en verder verlediget hy zig tot eene beredeneerde beſchouwing van den tegenwoordigen Oorlog, tuſſchen Groot-Brittannie en deszelfs Amerikaanſche Volkplantingen. ——— In dit hier by gevoegde Geſchrift, welks Opſteller tot de zyde van 't Miniſterie overhelt, en de Koloniſten niet ten gunſtigſte beſchouwt, vindt men by een verzameld, 't geen de yverigſte Voor- en Tegenſtanders, aan de eene en andere zyde, over dit onderwerp bygebragt hebben; waar uit men, ſchoon 't ons geen vaste gronden ter beſliſſinge verleene, kan opmaaken, dat 'er ter wederzyde bedenkingen van gewigt voorgeſteld kunnen worden; welken overweeging verdienen: waarom de Schryver ook indeezer-voege beſluit. „ Zie daar, Leezer, hier hebt gy nu voor en tegen hooren pleiten; beproef nu zelve uwe kragten en redeneer-vermogens, en wik en weeg deze gezegden tegen elkanderen, en leer dan u zelven, en anderen, zoo gy kunt, wie in deze bondig, wie bedrieglyk, redetwist, en naar wiens zyde de Evenaar in dezen 't meeste door- en overſlaat, of wie de meeste en beſte reden voor zich heeft".

Wyders geeft men ons, aan 't einde van dit Werkje, nog eene aantekening van Waarneemingen, omtrent het Weder, den Wind en den Thermometer, in *Virginie*. geduurende het jaar 1760; waar uit men kan afneemen, dat de Inwoonders dikwerf aan zeer ſchielyke veranderingen van Weder onderworpen zyn; 't welk vry algemeen in de Engelſche Kolonien plaats heeft, naar uitwyzen der Waarneemingen, welken men nopens deezen en geenen dier Gewesten gemeld vindt.

Beknopte aanleiding tot de kennis der Spelling, Spraakdeelen en Zinteekenen van de Nederduitſche Taal, ter uitgave opgeſteld door KLAAS STIJL, *geweezen Organist en Schoolmeester te Midwolda. Na' deszelfs dood uitgegeven en met aanmerkingen vermeerderd, door* L. V. BOLHUIS, *Predikant te Oostwold in den Oldampte. Te Groningen, by* J. Oomkens 1776. *Behalven het Voorwerk en den Bladwyzer* 167 *bladz. in octavo.*

BY het opſtellen van dit Werkje bepaalde des Schryvers gedagten zig, tot het onderwyzen der Jeugd; of ook zodanig eene Nederduitſche Spraakkunst geſchikt geoordeeld mogte worden, ten dienſte der Schoolen; ten einde de Jeugd, van den beginne af, op te leiden tot, en te gewennen aan, een regelmaatig gebruik onzer Spraake. Kon een ontwerp van die natuur algemeen gemaakt, en in de Nederlandſche Schoolen ter uitvoeringe gebragt worden, 't zou, buiten tegenſpraak, zyne nuttigheid hebben; de Schoolhouders zelven zouden de Nederduitſche Taal beter leeren, en der Jeugd een grondiger onderwys geeven: dan onoverkomelyke hinderpaalen ſchynen

nen iets van die natuur tot nog te belemmeren. De Schoolmeester *Stijl* zou egter, ware hy niet te vroeg overleeden, dit zyn Geſchrift, reeds ter uitgave geſchikt, met dat oogmerk in 't licht gegeeven hebben; en zyn onderwys, hoewel de uitſlag 'er niet aan beantwoord mogte hebben, zou nogtans, op zig zelve, voor min gevorderden, om hun aanleiding tot eene geregelde kennis der Nederduitſche Taale te geeven, van dienst hebben kunnen zyn. Met 's Mans overlyden bewoog men den Eerwaarden *van Bolhuis*, om dit Werkje te willen overzien en uitgeeven; by die gelegenheid is het merkelyk vermeerderd, ten einde het zelve van eene uitgebreider nuttigheid te maaken. Zyn Eerwaarde heeft het Geſchrift van den Schoolhouder, genoegzaam, in zyn geheel gelaaten, maar 't ongeveer voor de helft vermeerderd, met zodanige aanmerkingen, die denzulken gevallig kunnen zyn, welken eene verdere onderrigting en handleiding begeeren. —— Men kan uit het beloop der Aanmerkingen afneemen, dat de Eerwaarde *van Bolhuis* deezen tak van oefening, al voor eenige jaaren, ter harte heeft genomen; hy moet lust gehad hebben, om onze voornaamſte Nederduitſche Spraakkunſten te leezen; verder na te gaan, wat onze beroemdſte Taalkundigen, nopens dit onderwerp, gemeen gemaakt hebben; en daaromtrent met oordeel werkzaam geweest zyn, om zig zelven een regelmaatig Taalgebruik te vormen, zo als hem best voorkwam. Zyne Aanmerkingen zyn althans van dien aart, als men natuurlyk van zodanig eenen verwagten kan; en zy, die lust hebben om eenige vordering in onze Nederduitſche Taalkunde te maaken, kunnen zig van dezelven met vrugt bedienen. —— Het onderwys van den Schoolhouder legt, over 't algemeen, een goeden grondſlag tot het leeren van eene beſchaafde Taal; en des Leeraars aanmerkingen dienen, of ter bevestiginge van het daarin voorgeſtelde, of ter ontvouwinge van verſchillende denkbeelden nopens deeze en geene byzonderheden; met aanwyzinge der Schriften, welken men, des begeerig zynde, daar over kan raadplegen. 't Is niet te wagten, dat zy, die onze Taal beoefenen, immer in alles eenſtemmig bevonden zullen worden; ook baart die verſcheidenheid, in verſchillende Schryvers, juist zulk eene haatlyke wangeſtalte niet; maar als iemand in 't openbaar ſpreekt, of openlyk in druk verſchynt, en dan zigzelven, in eene Redenvoering of 't eigenſte Geſchrift, geſtadig ongelyk is, brengt zulks een misſtand te wege, die 't oor of 't oog van een opletténden gevoelig kwetst. Zulks toont of onkunde, of ſlofheid, die bykans altoos te wraaken is, als men in 't openbaar verſchynt. 't Ware des te wenſchen, dat dezulken, zo ze al geen vermaak ſchepten, in 't naſpooren van de gronden onzer Taale, en de verſchillende denkbeelden onzer Spraakkundigen, ten minſte deeze of geene Spraakkunst ten Leidsman verkoozen, en zig naar denzelven ſchikten. Dit te doen zou hun weinig moeite kosten: zy zouden daar door althans regelmaatig ſpreeken of ſchryven, en zig zelven meerendeels gelyk zyn.

BARAS *Klagt, over het afzyn van haaren Minnaar* ASSEDIN. *Oostersch Minnedicht, in Poëtisch Proſa, door* H. T. T. K. *benevens deszelfs Overdragt in gerymde Vaarzen, door* J. V. ZYP. *Batavia by* Lodewyk Dominicus 1774. *In groot octavo* 15 *bladz.*

HEt eenige nut, (zo 'er nog eenig nut uit te haalen is,) van het overbrengen zulker Dichtſtukjes, zou te zoeken zyn in het opmerken van den Oosterſchen Styl, byzonder als teder, ſtout in leenſpreuken en ſterk van uitdrukkingen. Doch als men in dien ſmaak viel, en zulks bedoelde, zou men gewigtiger Oosterſche Dichtſtukken kunnen uitkiezen, dan de Klagte eener Minnaaresſe over het afweezen van haaren Minnaar. Intusſchen willen wy den Leezer, tot eene proeve van dien Minneſtyl, 'er een Couplet uit onder 't oog brengen; hem tevens herinnerende, hoe in 't zelve, volgens den ſtyl der Oosterlingen, geen wellustige maar een kuiſche Minnebrand aangeduid wordt.

De nagenoeg woordlyke navolging in proſa, zo veel de natuur der taale toelaat, luidt aldus. Zyt gy BARA gedachtig? ô ASSEDIN! Zyt gy BARA gedachtig? In de vlechtingen myner hairen laagt gy gevangen: Ik ontbond ze . . . en gy zeide dat ik ſchooner was. Myne Kuschjes waren U zoet. Maar hoe ontvlamden U myne Oogen. Zulk een hitte gevoelt een teder ſpruitje, Een eenzaam bloempje in de zandvalei, Als 't Middagvuur in top ſtaat, De windjes ſlaapen, En de hygende Reizer het hooge gebergte zoekt. Zulk een hitte gevoelde ASSEDIN; En zulk een hitte gevoelde ik zelve.

En zie hier den overdragt in gerymde Vaarzen.

Denkt gy aan BARA *noch, beminlyke* ASSEDIN!
Denkt gy aan BARA *noch, 't lief voorwerp uwer Min;*
Dan beugt u wis, hoe ik weleer met vlugge vingers
Myn' vlechten bond in leſſe ſlingers,
Daar ik het ſchoonſt' gebloemt door heen gevlochten had;
'k Hield in die ketens toen uw minnend hart gevat,
En tederlyk gevangen:
'k Ontbondze kort daar op; gy preest my dus te meer,
Als ik ze ſierloos dus liet hangen,
Met golfjes langs myn ſchouders neer.
Hoe zoet toen waren U myn Kuſschen!
Myn oog ſtelde U in brand, dien ik dan graag wou bluſſchen.
Juist zulk een hitte voelt een bloempje, een ted're plant,
Stil opgegroeid in 't woeste zand,

Wen

Wen 't gloeijend Zonnevuur in 't hoofdpunt is geſteegen,
En 't koele windje in ſlaap geſust,
De Reizer op 't gebergt naer demtocht zoekt en rust,
Door hitte met zich-zelv verlegen:
Juist zulk een hitte, ô ABERDIN!
Gevoelde gy, gevoelde ik zelve, 't lief voorwerp van uw teêr re min.

De weldaadige Vreemdeling. Tooneelſpel. In één Bedryf. Door H. L. WAGNER. *Te Amſterdam by* J. A. Crajenſchot 1776. *In octavo* 44 *bladz.*

ONder den naam van een weldaadigen Vreemdeling voert men hier ten Tooneele, het roemwaardig menschlievend bedryf van den Heer *de Montesquieu*; die, onbekend blyvende, een ongelukkig Huisgezin vertroostte en herſtelde, door 't losſen van den Vader uit deszelfs Slaaverny te Tetuan; dat eerst bekend werd na 't overlyden van den Heer *de Montesquieu*; zo als voor eenigen tyd in ons *Mengelwerk* gemeld is (*). Men heeft deeze edelmoedige daad van dien Heer, mitsgaders het gedrag van 't geheele Huisgezin, in dit Tooneelſtukje, zeer wel voorgedraagen; en de uitvoering dient, zo om den Kinderpligt als om de Weldaadigheid, ten leevendigſte aan te pryzen.

(*) Zie *Hedend. Vaderl. Letter-Oef.* IV D. 2de St. bl. 422.

Verantwoording op de onchriſtelyke mishandeling van de Kerken-raad der Doopgezinde Gemeente tot Rotterdam, in 't jaar 1775, *met myn*, STEPHANUS DE TOMBE, *hun Voorlezer. Alom te bekomen. In groot octavo* 16 *bladz.*

EEn Voorleezer, naar zyne demisſie ſtaande, verkrygt dezelve; maar de Kerkenraad vindt niet goed hem zyn vollen eisch, nopens het behouden van zyn geheele Tractement, toe te ſtaan. Dit maakt eene verbittering, die, (het gewoone gevolg van dezelve,) eer tot zyn nadeel dan tot zyn voordeel werkt. Hier van geeft hy het Gemeen verſlag, op dat 'er het zelve over oordeele. De Man is 71 jaaren oud, en had nooit gedagt, gelyk hy zegt, dat 'er een letter van hem in 't licht komen zoude. Vermoedelyk had hy ook beter gedaan, als hy geen Letter in 't licht gegeven, en zig vriendlyker gedraagen had; want zyn tegenwoordig Ge-

Geſchrift, al was alles juist naar waarheid, (daar 't Gemeen, ſlegts van eene zyde hoorende, en 't niet waarſchynlyk zynde, dat de Kerkenraad het Gemeen hier over lastig zal vallen, niet over kan oordeelen,) is alleszins geſchikt, om de gemoederen ſterker te verbitteren; te meer, daar hy 'er nog dingen onder mengt, die tot zyne zaak niet behooren.

Korte en naauwkeurige beſchryving van de Storm en hooge Watervloed van den 20ſten en 21ſten November 1776. In een Brief van een Heer te Amſterdam, aan zyn Vriend te Frankfort. Te Amſterdam by H. v. Weſel *en* J. Verlem 1776. *In groot octavo* 28 *bladz.*

DE Opſteller van dit Papier ſchynt de berigten, die hem ter hand gekomen zyn, byeen verzameld te hebben, zo als ze hem voorkwamen; ze volgen elkander ten minſte in geen geſchikte orde. Hy heeft zig daar benevens vermoedelyk verhaast, en men is niet naauwkeurig geweest in 't nazien van 't Schrift of van de Proeven, naar uitwyzen van de veelvuldige misſtellingen, die den Leezer zomtyds naar den zin laaten raaden. Voor 't overige vindt 'er de Leezer der gewoone Nieuwspapieren niet veel byzonders in: des deeze beſchryving van geene zyde voldoe.

Wonderlyke lotgevallen van een gezelſchap Heeren en Juffrouwen. Behalven de Voorreden 318 *bladz. in octavo.*

De vrolyke en Galante Kermisvreijer. In octavo 16 *bladz.*

TWee Schriften van de morſigſte ſoort. Men wendt voor, dat men zulke Schriften gemeen maakt, om anderen van de Ondeugd af te ſchrikken; maar zo dra men ſlegts eenige bladzyden doorbladert, ontdekt men terſtond, dat ze geſchreeven worden, door Schryvers, die zig met zodanige Historiëtten vermaaken. Van daar is hunne Schryfwyze niet zo zeer ingerigt, om zulk eene ſlordige leevensmanier in een haatlyk daglicht te ſtellen, als wel om onkuiſche Leezers nog meer te ontvonken. Wy zeggen, onkuiſche Leezers; want dezulken, die een rein hart omdraagen, en dat willen bewaaren, zullen ſoortgelyke Schriften, als zy hun onder de oogen komen, op het eerſte inzien, terſtond wraaken. —— Een Jongeling of Jonge Dogter, die zodanige Papieren greetig leest, verraadt zigzelven maar al te duidelyk.

HEDENDAAGSCHE VADERLANDSCHE *LETTER-OEFENINGEN.*

Verklaaring over het Nieuwe Testament, door CH. H. HEUMANN, *in deszelfs leeven Hoogleeraar der Godgeleerdheid, Wysgeerte en geleerde Geſchiedkunde op de Hooge School te Gottingen. Eerſte Deel. Uit het Hoogduitsch vertaald. Te Leeuwarden en te Franeker, by* H. A. de Chalmot *en* D. Romar 1776. *Behalven de Voorreden 555 bladz. in groot octavo.*

ZY, die zig op het uitlegkundige der Bybelbladen toeleggen, kunnen in dit Werk van den Hoogleeraer *Heumann* een ryken voorraed voor hunnen oefengragen Geest vinden. Een Man, dooroefend in Tael- Oudheid- en Geſchiedkunde, die eene reeks van jaren zyn werk gemaekt heeft van 't uitleggen der Heilige Schriften, en zich op nieuw verledigd heeft, om 't geen hy deswegens te voren geſchreven had, over te zien, te beſchaven, en daer hy 't noodig oordeelde te verbeteren; die in de uitvoering alleszins toont, dat hy zich niet verhaest, maer als een oordeelkundig Wysgeer bezadigd te werk gaet; en die eindelyk, daerenboven, zo min afkeerig van oude gegronde uitleggingen, als bevreesd voor nieuwe verklaringen van duistere omſtandigheden is, komt zekerlyk voor als een Man, wiens bedenkingen, ter opheldering van Gods Woord, overweging verdienen. Het thans in 't Nederduitsch overgebragte eerſte Deel, dat de verklaring der Euangelien van Mattheus en Markus behelst, verleent een overvloed van bewyzen, die den oplettenden Lezer daer van kunnen overtuigen, en geſchikt zyn, om hem, naer de verdere voltooijing van dit Werk te doen verlangen. Intusſchen willen wy, ſchoon wy dit Werk met hoogachting beſchouwen, daer mede niet aenduiden, dat de Hoogleeraer in alles even gelukkig geſlaegd zou zyn; dit is geen Uitlegger gegeven; en de Hoogleeraer denkt 'er zelf zo gunſtig niet over, hoewel hy zyner oprechtheid bewust zy. Maer dit mag men, onzes oordeels, met volle ruimte zeggen, dat 's Mans uitleggingen, ſchoon 't Godgeleerde Zamenſtel, dat hy omhelst, geen geringen invloed op hem hebbe, (en by welken Uitlegger heeft dit

geen plaats!) over 't geheel van dien aert zyn, dat ze blyken geven van 's Mans oplettendheid en bekwaemheid; dat zyn Werk gevolglyk behoort onder die Uitlokkundige Schriften, welker gebruik men denzulken mag aenpryzen, die lust hebben tot het onpartydig onderzoeken der Bybelbladen. —— Om 'er den Leser ene proeve van mede te deelen, die onder de algemene opmerking valt, zullen wy ons bepalen tot het hoofdzaeklyke van des Hoogleeraers aenmerkingen over *Mark.* Hh. 21, byzonderlyk ter opheldering van 't gezegde, dat Jezus, gelyk wy in onze vertaling lezen, *buyten fijne finnen* was; doch daer de Grondtekst, volgens den Hoogleeraer, behoort overgezet te worden, *Hy zal anders bezwyken.* —— Nadien dit vers, door de Uitleggers, zeer verschillend verklaerd word, zo oordeelt hy 't der moeite waerdig, eerst zyne gedagten over enige verklaringen van anderen, en voorts zyne eigene opheldering te berde te brengen.

Het gevoelen van *Valesius* desaengaende komt hier op uit. Het Volk was in groote menigte gedrongen in het huis, waer in de Zaligmaker zich bevond, en hield daer door, zo hem als zyne Leerlingen, van de maeltyd: om nu het Volk te doen vertrekken, maekten de Leerlingen gebruik van ene gedienstige leugen, zeggende *Hy is by is uitgegaen.* —— Dan dit heeft geen den minsten schyn van waerheid.

Volgens *Basnage*, die reeds voorgangers had, en wiens gevoelen ook latere verdedigers gevonden heeft, zou men hier om de ongeloovige Bloedverwanten van Jezus moeten denken. Dezen, zegt hy, gehoord hebbende, dat Jezus een aenhang maekte, ongemene dingen leerde en wonderlyke zaken verrigtte, waren bekommerd, dat hy beschuldigd mogt worden van oproerige voornemens tegen de heerschappy der Romeinen; en dat zyne gantsche Familie in de schande zou deelen, die daer van te duchten stond. Zy zagen Jezus daerom aen, als een razenden, en zogten hem met geweld te bemagtigen, om hem niet weder onder het Volk te laten komen. —— Deze verklaring vooronderstelt dat de woorden οἱ παρ' αὐτοῦ bepaeldelyk zeggen *zyne Bloedverwanten*, doch men heeft reeds voorlang opgemerkt, dat ze in 't algemeen kunnen aenduiden, de genen, *die by hem waren*, en dus hier zyne Leerlingen: 't welk te meer aenneemlyk geoordeeld word, om dat de Bloedverwanten, volgens het verhael van *vers* 31, eerst later tot Jezus kwamen. Men ondersteunt dezen uitleg verder, door de kracht van het woord κρατῆσαι, als gave het zelve juist te kennen *een geweldig vast houden.* Dan dit steunzel valt, als men

ga-

gade staet, dat dit woord ook meermaels betekent, *iemand op ene vriendlyke wyze aengrypen of aentasten, en hem met zyn wil voort leiden.* Zie *Mark.* IX. 27. *Hand.* III. 11. *Matth.* XXVIII. 9. Zo zegt, in den Griekschen Bybel, 2 *Kon.* IV. 8. ἐκράτησεν αὐτὸν φαγεῖν ἄρτον, *de Vrouw vatte den Propheet aen* (by de hand, den arm of zynen rok) *en verzocht hem ernstig, dat hy by haer wilde inkeeren, om met haer te eten.* Overeenkomstig daer mede neemt men 't ook hier gevoeglyk in dien zin, dat de Leerlingen *ten huize uitgingen, en hem* by de hand of den arm *namen*, hem noodigende, met hun in huis en aen tafel te gaen, om hunne maeltyd te houden. Wyders staet den Hoogleeraer in deze uitlegging ook tegen, dat dezelve de Euangelische geschiedenis ontciert, met een verdichtzel, dat niet wel te verduwen is; het welk velen dezelve heeft doen verwerpen.

Buiten de gemelden is 'er nog een gevoelen, dat verscheiden zo vroeger als latere Uitleggers omhelsd hebben, dat echter den Hoogleeraer insgelyks niet voldoet. Dezen naemlyk doen *Markus* zeggen: *zyne Leerlingen gingen ten huize uit om het Volk af te keeren, en tegen te houden. Want zy zeiden: dat Volk is immers geheel uitgelaten en dol.* Zy brengen dus het woordje αὐτὸν niet tot Jezus, maer tot ὄχλον *de schare of het Volk.* —— Maer men behoeft slechts den zamenhang in te zien, om te bemerken, dat het tot niemand, dan tot Jezus zelven, gebragt kan worden.

Ten laetste komt hem ene uitlegging voor, daer men al vroeg om gedagt, en die men in later tyd op nieuw voorgedragen heeft, welke hem beter gevalt. Hy stelt dezelve voor met de woorden van *D. Zeltner*, in deszelfs *Altorffschen Bybel*, die aldus luiden. „ *Toen zy, dewelke* (gemeenlyk) *tondom hem waren*, (zyne Jongeren,) *dit hoorden*; (te weeten, hoe lang hy zich onder het Volk met geduurig spreken ophield,) *gingen zy uit, en vatten hem* (by de hand) *aen*, (om hem in huis te leiden;) *want zy spraken, hy mat zich al te zeer af, en tast zich zelven* (met spreken) *te sterk aen*". Op het voorstellen dezer verklaringe, die noch tegen de gewoone betekenis der woorden aenloopt, noch op ene andere wyze gedwongen is, laet de Hoogleeraer de volgende aenmerking nopens deze gebeurtenis volgen.

„ Veelen hebben eenen misslag begaan, denkende dat CHRISTUS noch in het huis geweest is, toen 'er eenige uitgingen. Zy zagen, dat MARKUS niet byzonder verhaalt, dat hy 'er uitgegaan is; en zy besloten 'er uit, dat hy in het zelve

moet gebleeven zyn. Ik kan deezen misslag aan niets anders dan aan onkunde in de uitlegkunde der gewyde geschiedenissen toeschryven, waar over ik eene opzetlyke Verhandeling heb uitgegeeven, in dewelke ik getoont hebbe, hoe zeer de Bybelsche Geschiedschryveren gewoon zyn zich der kortheid te bevlytigen, en hoe dikwils men uit dien hoofde genoodzaakt zy, om, naa eene naauwkeurige beschouwing van den text, daar deeze of geene omstandigheid in te voegen. In de plaatze, van welke wy thans spreeken, is het in 't geheel niet moeylyk, te ontdekken, dat JEZUS ten huize uitgegaan is, en het Volk onderweezen heeft. Want juist daarom konde men, schoon het eeten gereed ware, niet aan tafel gaan, om dat JEZUS daar niet tegenwoordig was, en men dus op hem wachten moest. Daarom was het, dat sommigen ten huize uitgingen, om hem mede na binnen te brengen, ten einde met hem den maaltyd te houden. Ook hadden zy daar goede redenen toe; want, zo wy het geheele Hoofdstuk overzien, zullen wy vinden, hoe veel onze Zaligmaaker op dien dag heen en weder gegaan, hoe lange hy in 't openbaar gesproken, en by gevolg hoe grootlyks hy zich, en door het langduurig gaan, en door het aanhoudend spreeken, vermoeit had; dat zyne Jongeren uit dien hoofde niet zonder rede dachten, dat hy het met spreeken niet langer zoude kunnen uithouden, maar grootlyks rust noodig had, en zich door eenig voedzel behoorde te verkwikken; ja zelfs dat hy, indien hy tegen het Volk noch langer meende vermischte verheffinge van stemme wilde spreeken, op het laatst zoude moeten bezwyken.

„Deeze waren ook de gedachten van LUTHERUS, toen hy in zyne vertaaling zeide, *by zal buiten zyne zinnen raaken.* Men ziet dit uit zyne kanttekening, dewelke dus luidt: *zy waren bang, dat hy zich te veel vergde met zynen arbeid, gelyk men zegt: uw hoofd zal op hol raaken.* (Du wirst den Kopf tolle machen.) Ik moet ook in LUTHER pryzen, dat hy die gezegde in den toekomenden tyd heeft overgezet: *by zal*, (door het langduurend en onophoudlyk spreeken,) *buiten zyne zinnen raaken.* Want de *Aoristus* [of onbepaalde tyd], wordt daarom juist dus genaamd, om dat dezelve niet ten gebruike van zekeren bepaalden tyd geschikt is, maar nu eens het voorledene, dan eens het tegenwoordige, dan eens wederom het toekomstige uitdrukt. En dat dezelve in het N. T. dikwils gebruikt wordt, om den toekomstigen tyd te kennen te geeven, is uit GLASSIUS zyne *Philologia* bl. 883. bekent. Men zie, om maar twee plaatzen ten voorbeelde by te brengen, *Joh.* XIII.

31.

31. vergel. met 32 en *Joh.* XV. 6, ter welker laatſte plaatze BEZA opmerkt, dat de *Aoristus* hier gebruikt wordt, om te kennen te geeven, dat het *zekerlyk* geſchieden zal. Men zie hier uit, hoe veele rede LUTHERUS gehad hebbe, om te denken, dat men 't gezegde hier ter plaatze insgelyks in den toekomſtigen tyd behoort te vertaalen; toen hy zag, dat men JEZUS in huis had willen brengen, om dat men vreesde, dat hem iets kwaads zoude overkomen, indien hy langer met prediken voort voer. Dewyl nu het Griekſche woord, het welk hier voorkomt, de betekenis heeft van *bezwyken*, of *van zich zelven raaken*, is deeze vertaaling gegrond, *hy zal bezwyken*, of *hy zal geheel flaauw worden.*

„ Elders wordt dit woord gebruikt van eenen Mensch, die door eene hevige aandoening van verbaastheid of ſchrik buiten zich zelven raakt. Zie *Hand.* XII. 16. en *Mark.* V. 42. In dien zelven zin komt het woord ἔκστασις voor *Marki* XVI. 8. en *Hand.* III. 10. Het wordt op dezelfde wyze gebruikt van de hartstocht van treurigheid. LIBANIUS ſchryft in den twee en vyftigſten van zyne honderd brieven, die P. WOLF heeft uitgegeeven, *door groote droeffenisſe over zynen dood, was ik niet by my zelven* ἐξεστηκὼς ἐμαυτοῦ. Dan het wordt ook genomen, om noch harder toevallen der ziele uit te drukken; ἐξέστηκα τὴν φρένα ſchryft ISOCRATES, in zyne *Redevoering aan Koning* PHILIPPUS, bl. 302, dat is, *ik was geheel en al van myne zinnen gekomen.* Toen derhalven de Jongeren van CHRISTUS niet wilden toelaaten, dat hy langer zoude prediken; dewyl hy zich den geheelen dag met ſpreeken vermoeit, en geen voedſel genooten had, konden zy zeer wel zeggen, *hy zal flaauw worden* en van zich zelven raaken, hy kan, zonder gevaar van te bezwyken, niet langer voortvaren met ſpreeken. Doch is 'er iemand, die noch eenige zwaarigheid vindt, om dit woord in den toekomſtigen tyd over te zetten, die weete, dat 'er, al verhaalt men het in 't voorleedene, een goede zin uitkomt. Immers de Jongeren konden ook zeer wel van hunnen Meester zeggen: wy durven hem niet langer laaten prediken, daar hy, door het langduurig ſpreeken van deezen dag, reeds geheel afgemat, en zich zelven niet meer Meester is.

„ Naa dus deeze woorden van onzen Euangelist in een genoegſaam licht geſtelt te hebben, zal ik 'er noch kortlyk myne omſchryving van dezelve byvoegen, dewelke dus luidt.

„ JEZUS kwam (vs. 20.) in het huis met zyne Jongeren:
„ waarop zich terſtond eene groote menigte Volks voor het zel-
„ ve liet vinden, zoo dat men, dewyl JESUS na buiten gegaan

, was, om het Volk te leeren, niet aan de tafel konde gaan (*), , om te eeten, hoewel de maaltyd bereid ware. Toen nu (vs. , 21.) de zynen vernamen, dat JESUS ten huize uitgegaan was, , en voor de menigte predikte, zeiden zy onder elkanderen: , hy is immers door het veelvuldig ſpreeken, dat hy deezen , dag gedaan heeft, reeds geheel afgemat, en kan dit onmoog- , lyk langer uithouden, maar hy moet wat uitrusten, en zich , door eenige ſpyze verkwikken, indien hy niet geheel bezwy- , ken zal. Daar op gingen 'er eenigen na buiten voor de deu- , re, met oogmerk, om hem aan te vatten, en na binnen te , brengen, ten einde hy met hun aan tafel gaan mocht'.

„ MARKUS zegt niet, of CHRISTUS zich door deeze zyne Jongeren heeft laaten bewegen, om zyne redenvoering af te breeken, en met hun in huis en aan de tafel gaan. Dan wy hebben geene rede om daar aan te twyfelen. En hoe zoude de liefderykſte Heiland dit tedere verlangen zyner Jongeren, dewelke met recht over hem bekommert waren, hebben kunnen wederſtaan?"

(*) Dit is, gelyk de Hoogleeraer vroeger aangetekend heeft, de kracht der ſpreekwyze *Brood eeten*, hier in 't Grieksch voorkomende; waarom hy dezelve ook vertaald, door *aen de tafel gaen*. Op deze wyze drukken de Hebreeuwen, zegt hy, zich uit, wanneer zy ſpreken van 'het geen by ons heet, *ene maeltyd doen*. Men vindt deze ſpreekwyze ook *Luk.* XIV: 1. *Matth.* XV: 2. *Mark.* VII: 5. *Job.* VI: 23. en 2 *Theſſ.* III: 8 en 12. Op dezelfde wyze heet *brood te nemen*, Hand. XXVII: 35. *ene maeltyd doen.* ——— Van die verklaring dezer ſpreekwyze, (om dit ter dezer gelegenheid nog te melden,) bedient zich ook de Hoogleeraer ter opheldering van *Luc.* VII: 33, daer gezegd wordt, dat Johannes *noch brood gegeten noch wyn gedronken heeft*, om aen te duiden, dat hy niet gewoon was *ten rechten tyde aen tafel te gaen zitten, en ene goede maeltyd mede te doen.* En dit in acht nemende zegt hy is 't ook niet moeilyk de woorden van Christus, Matth. XI: 18. uit te leggen: *Johannes at niet en dronk niet: doer en tegen des Menſchen Zoon eet en drinkt.* „ JESUS naamlyk, zegt de Hoogleeraer, leefde, gelyk de meeste Menſchen plagten te leeven. Op den gewoonen tyd ging hy met zyne Leerlingen, of met anderen, aan tafel, gebruikende van de voorgezette geregten, en van den voorhanden zynde wyn. Doch zo leefde JOHANNES niet; maar, wanneer hem hongerde, dan verzadigde hy zynen honger met een hand vol Springhaanen en met wilden honig, welke hy altyd by de hand hadt. In plaats van wyn was hy met water volkomen te vreden."

Gods

Gods Gerechtigheid beſchouwd in Jezus Christus, door J. E. VOET. *Te Dordrecht by* P. v. Braam 1776. *In gr. octavo* 92 *bladz.*

IN gevolge van het Plan, dat de Heer *Voet* zich voorgeſteld heeft, in 't overwegen van *Gods Heerlykheid in Jeſus Christus*, komt hy, na de voorige ontvouwing van *Gods Wysheid*, *Kracht* en *Goedertierenheid in Jeſus Christus*, thans ter naſpooringe van *Gods Gerechtigheid in Jezus Christus*; welk onderwerp hy op de eigenſte wyze als de voorigen behandelt. Met den aenvang geeft hy een naeuwkeurig verſlag van zyne gedachten over Gods Gerechtigheid, en wel, zo als ze onderſcheiden voorkomt, als ene ſtraf-oefende en als ene beloonende Gerechtigheid. Deze denkbeelden bepaeldlyk betrokken hebbende tot Gods Gerechtigheid in Jeſus Christus, gaet hy over ter ontvouwing van de openbaermaking van die Gerechtigheid in den Grooten Middelaer, *eerst*, in den perſoon van Jeſus Christus; *dan*, door hem, in zyn leven op aerde, aen allen, die hem hoorden; en *eindelyk* in de leden van dien Grooten Heiland: aen welk alles hy ten laetſte enige gemoedlyke en opwekkyke bedenkingen hecht. 's Mans denkwyze over dit Stuk is niet min regelmatig dan over de voorige onderwerpen; en men zal zyne behandeling, ſchoon men hem in deze en gene byzonderheden niet mogte toevallen, der overweginge waerdig vinden; te meer daer dezelve inzonderheid ſtrekt, om ons Gods Gerechtigheid, vooral zo als ze zich in Jeſus Christus openbaert; op ene beminlyker en troostryker wyze te leeren beſchouwen, dan ze dikwerf beſchouwd en voorgedragen word. —— Het is naemlyk zeer gemeen, Gods Gerechtigheid aen te merken, als ware die, om zo te ſpreken, het tegenovergeſtelde van Gods Goedheid; ten minſte als bepaelde zich dezelve genoegzaem tot ſtraffen, zo dat ze, met opzichte tot het beloonen, niet of naeuwlyks in aenmerking kome. Dit min of meer eng beperken van het denkbeeld van Gods Gerechtigheid, dat eer ſchrikbarend dan aenmoedigend is, vonden wy reeds voorlang tegengegaen, door *Calvinus*, die, in zyne Aentekeningen over *Jer.* IX: 24, aldus ſchreef. „ Gods Gerechtigheid word [in de Heilige Schriften] niet opgenomen, gelyk wy in 't gemeen ſpreken; en ze ſpreken oneigenlyk, die Gods Gerechtigheid ſtellen tegen over de Barmhertigheid; van waer het gemene

zegwoord; *Ik beroep my van de Gerechtigheid op de Barmhertigheid.* De Schriftuur ſpreekt anders." Toen wy ons, onder het lezen van deze Verhandeling, dit gezegde herinnerden, dagten wy terſtond, dat het mogelyk voor zommige Lezers niet ondienſtig zou zyn, hun onder 't oog te brengen, de bepaling en omſchryving van Gods Gerechtigheid, door den Heer *Voet*; voor zo ver dezelve zeer geſchikt is, om dit al te bekrompen denkbeeld, dat velen zich van Gods Gerechtigheid maken, tegen te gaen; daer by ons dezelve leert beſchouwen, als gaende niet minder over het beloonen dan over het ſtraffen.

Hy kan niet wel berusten in de gemene bepaling der Gerechtigheid, als beſtaende, in *een geduurzamen en ſtandvastigen wil om aen een ieder het zyne te geven*; nadien dezelve, als men de woorden in hunne kracht neemt, niet voldoet, en ons veelligt leid, om alleen aan Gods Gerechtigheid in het dragen van ſtraf te denken: dat, zegt hy, niet overeenkomſtig zou zyn met Gods getuigenisſen, welken ook ſpreken van ene rechtvaerdigheid van God in 't beloonen, mitsgaders in 't vervullen zyner beloften. — De bepaling, dat zy *de goedheid is, welke door de wysheid beſtuurd word*, voldoet hem insgelyks niet; te minder, om dat dezelve niet beantwoord aen het welgegronde denkbeeld van Gods daedlyke werkzaemheid in 't oefenen van ſtraffen. Dit beweegt hem ene andere bepaling te verkiezen; welke hy denkt, dat ons de Gerechtigheid van God in Christus vertoonen zal, zo als ons die in 't heilig Bybelwoord geleerd word, naemlyk, als *de onveranderlyk werkende wil van God, om de volmaakte ſchoonheid in de zedelyke orde te bewaren.* —— Ten beteren verſtande van deze bepaling, geeft hy voorts de volgende verklaring van de woorden, *orde*, *zedelyke orde*, en *ſchoonheid in dezelve.*

„ Door *orde* verſta ik de overéénkomst of de gelijkheid in de wijze, op welke de zaaken bij elkanderen geplaatst zijn, of elkanderen opvolgen. —— Om hier van uit een voorbeeld een duidelijke bevatting te verkrijgen, neeme men een boekerij, in welke niet alleen de folianten bij de folianten, quartijnen bij quartijnen, en zoo vervolgens, geplaatst zijn, maar ook de bijzondere deelen, welke tot ieder werk behooren, en boven dat de Schrijvers over de Godgeleerdheid, Rechtsgeleerdheid, Geneeskunde, en zoo al de overigen, ieder bij zijn gelijkſoortige Schrijvers; dan zegt men, dat deeze boekerij is in eene *goede orde*; maar, indien geen van deeze dingen is in acht genomen, dan zegt men te recht, dat deeze boeken ſtaan buiten *orde.*

„ Elk

„ Elk begrijpt ligtelijk, dat 'er dan deelen en trappen vallen in deeze orde onder de menſchen, maar dat wij hier denken moeten aan een orde, in welke de volmaaktheid in deelen en trappen plaats heeft.

„ Deeze orde is 'er niet alleen in ligchaamlijke, maar ook in onligchaamlijke dingen, en derhalven ook in het *zedelijke*, ſchoon dezelve niet door de zinnen, maar door het verſtand kan ontdekt en ingezien worden.

„ Wanneer, bij voorbeeld, de Godsdienst verwaarloosd wordt; de onderdaanen aan hunne wettige Overheid, en de kinderen aan hunne Ouders geen gehoorzaamheid bewijzen; wanneer onſchuldig bloed ongeſtraft vergooten wordt; wanneer overſpel vrij ſtaat; wanneer den naasten onverhinderd zijn goed ontroofd wordt; wanneer men door liegen en bedriegen aan een ander zijn eer ontrooft, en wanneer men niet anders, dan uit onmagt, een ander laat in de bezitting van het zijne; dan zegt men met alle reden, dat dit volk leeft zonder wet, zonder *orde*, en dat het woest is: gelijk ook, wanneer weldadigheid met ondankbaarheid agtervolgd, en wreedheid gepleegd wordt in plaats van barmhartigheid aan den ellendigen, dan zal elk zeggen, dit is onredelijk, onvoegzaam, en *buiten alle orde*. Uit het gemeen gevoelen (*ſenſus communis*) zal elk, hoe onkundig hij anderſins zijn mogt, aanſtonds van oordeel zijn, dat dit onbehoorlijk is en onvoegzaam, en derhalven, dat deeze dingen, in de wijze van opvolginge, niet bij elkanderen hooren, of bijeen kunnen gevoegd worden, om dat 'er geene gelykheid of overeenkomst tusſchen deeze zedelyke geſteldheden, en tusſchen het geene daar op volgt, te vinden is.

„ Maar in tegendeel, indien deeze misdaaden afgekeurd, tegengegaan, en naar eisch geſtraft worden, zal elk, die redelijk, en niet dierlijk leeft, van oordeel en gevoelen zijn, dat deeze afkeuringe, belettinge en ſtraf, geſchied in *orde* en voegzaam, om dat weldoen en belooning, misdaaden en ſtraf, tot elkander behooren, en 'er overéénkomst is in de wijze, op welk deeze dingen elkanderen opvolgen.

„ Vraagt men, waarom zijn alle menſchen van dit gevoelen? zoo ſchijnt men te moeten antwoorden, dat dit één der kleine overblijfſelen is van het beeld van God, waar door de Heidenen aan zich zelven een wet zijn gebleeven, *Rom.* II: 14; en dat derhalve de allereerſte reden gelegen is in God zelf, naar wiens beeld en gelijkenis de menſchen gemaakt zijn. De *orde* in het *zedelijke* heeft dan haaren grondſlag in God zelf, en behoort tot zijn hoogſte volmaaktheid en heiligheid.

„ Door de *ſchoonheid* in het zedelijke verſta ik die geſteldheid, welke bekwaam is, om zeer ſpoedig een aangenaame gewaarwording in den welgeſtelden geest te verwekken; ik herzeg in den *welgeſtelden*, want, gelijk een blinde over de welgeſtelde orde in de ligchaamlijke voorwerpen niet oordeelen kan, en uit deeze goede orde geen vermaak kan ſcheppen, zoo kan een onredelijk en dierlijk mensch, die blind is in het *zedelijke*, over de ſchoonheid in het zedelijke niet oordeelen; gelijk ook geen mensch, die geestelijk dood is, de ſchoonheid in het *geestelijke* ontdekken, en daar uit de aangenaame gewaarwordinge of den ſmaak genieten kan. ——— De *hoogſte ſchoonheid* is dan de volmaaktheid zelve, tot welke niets toe noch af te doen is, en uit welke een *welgeſtelde* geest niet nalaaten kan de aangenaamſte gewaarwording en het gevoeligſte vermaak te trekken."

Volgens deze verklaring is de Gerechtigheid dan, *die onveranderlyke werkende wil van God, waer door Hy, uit liefde tot de volmaekte ſchoonheid in de zedelyke orde, een afkeer beeft van de wanorde, en de orde in zyne Godsregeering bewaart*; dat de bewyzen van Gods ſtrafoefenende Gerechtigheid, zo wel als die van Gods beloonende Gerechtigheid influit. „ Want tog, gelijk de Heer *Voet* vervolgt, het zij God op het zondig kwaad het ellendig kwaad doe volgen; het zij de Heere op het zedelijk goed de vermeerdering van heil doe volgen, Hij handelt altoos rechtvaardig, dat is, Hij bewaart en vertoont ſtandvastig de ſchoonheid in de zedelijke orde. En dit is ook zekerlijk het geen men bedoelt, wanneer men de Gerechtigheid ſtelt, in *den gedaurzaamen en ſtandvastigen wil, om aan ieder het zijne te geeven.*" —— Uit dien hoofde komt het 'er, volgens de verdere aenmerking van den Autheur, niet zo zeer op aen, welke bepaling men verkieze, zo dezelve maer geſchikt zy, om ons een goed denkbeeld van deze beminlyke zedelyke volmaaktheid in God op te leveren, dat het een en 't ander, hier toe betreklyk, influit; het welk de Heer *Voet* voorts breeder ontvouwt en beredeneert. Onder anderen leid hy daar uit af, 't geen wy tegenwoordig byzonder op 't oog hebben, „ dat het denkbeeld, 't welk men zich maakt van de Godlijke Gerechtigheid, veel te bekrompen is, zoo wanneer men op het hooren, of noemen van die Godlijke volmaaktheid, alleen denkt op de ſtrafoefenende Gerechtigheid (*), zonder in het oog te houden, dat

(*) Dit bekrompen denkbeeld van Gods Gerechtigheid, 't welk de Heer *Voet* met reden wraekt, is men veelligt nog heden grootlyks

dat zy zich veel verder uitſtrekt; en zonder teffens te denken aan het einde, dat zij bedoelt: want de ſtrafoefenende Gerechtigheid is niet anders dan een tak of deel van de Heiligheid, wanneer dezelve namelijk beſchouwd wordt in betrekking tot de zonde, 't zij in de Godloozen zelven, 't zij in Hem, die hunne plaats vervangt: want het is geen andere, of geen mindere gerechtigheid, *verkwikkinge te vergelden aan die geenen, die om Christus wille verdrukt worden*, dan *verdrukking te vergelden aan die geenen, welke verdrukken*: want *alzoo is het recht bij God*, zegt Paulus, 2 Th. I: 6, 7."

lyks verſchuldigd, aen het gewoone gebruik onzer Westerſche talen, dat gewild heeft, dat men het woord *Rechtvaerdigheid* of *Gerechtigheid* gemeenlyk bepaelt tot daden van *Recht*, in tegenoverſtellinge van die der *Liefde*. Zulks kan zeer wel aenleiding gegeven hebben, om Gods *Gerechtigheid* ook in zo eng ene betrekking te beſchouwen, als ware dezelve het tegenovergeſtelde van zyne *Genade*. Minder gevaer van deze misvatting zou men geloopen hebben, indien men ſteeds gedachtig geweest ware, dat de woorden der Oosterſche Spraken, die wy door *Rechtvaerdigheid* óf *Gerechtigheid* overzetten, veelal ene ruimer betekenis hebben, en in 't algemeen aenduiden, 't geen rechtmatig, dat billyk is; van waer zelfs niet alleen de daden van *Recht*, (bepaeldlyk geſproken,) maer ook die der *Liefde* door dezelven uitgedrukt worden.

Bedenkingen over de Verzoening, en de middelen ter verkrijging van den geestelijken Smaak. Aan den Wel Edelen, wel Geleerden Heere J. E. VOET, *voorgeſteld in eenige Brieven door* E. D. P. *uitgegeeven door* J. HABBEMA. *S. S. Th. Dr. en Predikant te Rotterdam. Te bekomen te Amſterdam by* M. de Bruyn 1776. *In groot octavo* 82 *bladz.*

DE Eerwaerde E. D. P. zyne Bedenkingen over de gevoelens van den Eerwaerden *Kleman* ten einde gebragt hebbende, ſchikt zich nu, om zyne Bedenkingen over de gevoelens van den Heer *Voet* op ene dergelyke wyze voor te dragen. Ter voorbereidinge hier van ſtrekken de twee eerſte thans uitgegeven Brieven. In den eerſten Brief ſchikt hy zich ter ontvouwinge en verdediginge van zyn beginſel, oogwit en manier van ſchryven; waer toe hy door tweeërleie reden bewoogen is. —— „ De eerſte, zegt hy, is het *ongenoegen*, dat Gij [Heer *Voet*] tegen E. D. P., naar mij berigt is, zoudt hebben opgevat. —— De andere is eene *beſchuldiging*

ging van partijdigheid en trouwloosheid tegen E. D. P. ingebragt." —— Het eerſte betreft den Heer *Voet*; wien hy voldoening tracht te geven, door het verklaren van zyn oogmerk: en 't laetſte raekt *inzonderheid* den Heer *Petsch*; doch hy vind het raedzaem zich daerover breder uit te laten, in een byzonderen Brief, welke op dezen volgt. In dien Brief klaegt hy ſterk over de handelwijze van den Heer *Petsch*; en daer deze hem ſcherp behandeld heeft, doet het zyn Eerwaerde, als ware 't by ſchaverhael, hem niet minder: men kan 'er uit afnemen, dat deze twee Partyen, gelyk men zegt, aen elkanderen te wagen zyn. —— Buiten het opgemelde, nopens den inhoud van den eerſten Brief, behelst dezelve ook nog ene korte opgave van 't geen de Eerwaerde E. D. P. in de Brieven, welken hy nog verder ſtaet af te geven, inzonderheid op 't oog heeft. De twee hoofdzaken, die hy zich bepaeldlyk ter overweginge voorſtelt, zyn „ de *verzoening* van een doemſchuldig zondaar met het oneindig regtveerdig beledigd Opperwezen; —— en de ware weg, langs welken een geestelijk dood zondaar *het geestelijk levensbeginzel*, waar uit hij werken moet, zal hij iets Gode behaaglijk verrigten, *deelagtig wordt*. —— In het behandelen van gemelde allergewigtigſte hoofdſtukken, zegt hy, zal ik *deeze orde* houden. Eerst zal ik U [Heer *Voet*,] mijne bedenkingen voordraagen over *het oogwit*, dat gij U hebt voorgeſteld in uwe Verhandelingen over meer gemelde grondſtukken, —— daar na over de *beginzels*, waar uit Gij redeneert, en de *manier*, op welke Gij uwe redeneeringen daar uit afleidt en voordraagt; —— en eindelijk, over de verzoening en den weg, langs welken een geestelijk dood zondaar het geestelijk levensbeginzel deelagtig wordt, zelve." Dit alles zal zyn Eerwaerde vermoedelyk wel ſtoffe verlenen, tot verſcheiden Brieven, welke voorts op deze twee ſtaen te volgen.

Wy hebben boven, gewag makende van des Autheurs tweeërleie reden tot het ſchryven van den eerſten Brief, bepaeldlyk gezegd, dat de laetſte rede *inzonderheid* den Heer *Petsch* betreft, om dat dezelve ook nog enigermate ons raekt. —— De Eerwaerde E. D. P. erkent, dat wy hem, ſchoon zyne en onze denkwyze grootlyks van elkander verſchillen, echter *voor een groot gedeelte zo behandeld hebben, dat 'tij geen reden van klagte over ons heeft*, en veeleer reden, *om over ons voor een groot gedeelte zeer voldaan te zijn.* —— Wy nemen dit niet op als een compliment, maer als ene erkentenis naer waerheid; daer wy verzekerd zyn dat ons gedrag jegens hem zulks regtmatig afvordert. —— Met dat al-

alles heeft hy nogtans ene aenmerking op onze gedachten wegens zyn perſoon, *dat by ons niet wel geſchikt ſchynt tot een bezadigd onderzoek* van het verſchil, uit hoofde dat hy *dermate ingenomen is met het meest openbaer aengenomen gevoelen wegens de betwiste onderwerpen.* —— Zyn Eerwaerde plaetst het geen wy deswegens voorgeſteld hebben, in zulk een licht, dat hy 'er uit afleide, dat men, volgens onze denkwyze, Apostel *Paulus* zelven ongeſchikt zou moeten oordeelen tot een bezadigd onderzoek der verſchillen van zynen tyd; en dat 'er uit zou moeten volgen, dat ene Carteſiaenſche twyfeling of ene Tolerante onverſchilligheid omtrent de zekerſte en gewigtigſte waerheden, alleenlyk in ſtaet waren, om iemand tot een bezadigd, onpartydig onderzoek geſchikt te maken. Hy betuigt niet te twyfelen, dat wy zyne aenmerking niet euvel zullen opnemen; en hier in heeft hy gelyk: wy zyn niet ligt geraekt; en kunnen, zonder enige de minſte moeilykheid, niet alleen hooren, dat anderen van ons verſchillen, maer ook bemerken, dat zy onze gedachten, door onvoorzichtigheid, te ver trekken, gelyk in dezen geſchied. —— Dat bezadigde Lezers ons bedoelde gezegde (*) onpartydig nagaen, en ze zullen duidelyk beſpeuren, dat wy niets gezegd hebben, dan 't geen gegrond is in 's Menſchen natuurlyke werkzaemheid, 't welk ons tot te meerder omzichtigheid moet noopen, als wy een Schryver lezen, die een yverig Voorſtander van zyn gevoelen en 'er ſterk mede ingenomen is: 't welk alles was wat wy bedoelden, gelyk uit het geheele verband van ons voorſtel ten klaerſte afgenomen kan worden; des het niet noodig zy, de ongegrondheid van het opgemelde verder te toonen. —— Zyn Eerwaerde bevestigt ons hier door in het denkbeeld, dat wy van zyn character gemaekt hebben: dié geeſtgeſteldheid, welke hy ons toeſcheen te bezitten, waer door de oprechtſten zelfs gevaer loopen van eens anders gedachten in te ſterk een licht te plaetſen, openbaert ons zich ook in dezen: wy hoopen, dat hy vervolgens hier tegen op zyne hoede zal zyn.

(*) Zie *Hedend. Vaderl. Letter-Oefen.* V D. bl. 37.

ABRAHAM, *de Vader der Geloovigen; in zijn Geloove beproefd en proeve houdende, of Verhandeling van 't verhaal by Geneſis* XXII: 1—20. *Door* W. V. D. MEER, *Predikant in de Hervormde Gemeinte te Schoonhoven. Te Utrecht by* G. V. d. Brink Jansz. 1777. *Behalven het Voorwerk* 248 *bladz. in groot octavo.*

GOds weg, met Abraham ingeſlagen, ter beproevinge van deszelfs Geloof, en de geloovige gehoorzaemheid van dien Aertsvader aen Gods bevel, is zekerlyk een onderwerp, dat ene herhaelde overweging verdient, en ene reeks van nutte Leſſen aen de hand geeft; die op onderſcheiden wyzen leerzaem voorgedragen kunnen worden. De Eerwaerde *van der Meer*, dit opmerkelyk voorval beſchouwende, ſtelt zich, gelyk hy in zyne Voorreden betuigt, wel inzonderheid voor, „ den geenen te ſtichten, die in wegen van beproevingen langs Mara's wateren geleid worden:" aen welk oogmerk zyne manier van behandeling zeer wel beantwoord. Intuſſchen is dezelve echter indiervoege ingericht, dat ook anderen, wien de ſnoeren in lieflyker plaetzen gevallen zyn, 's Mans overdenkingen, ter ſtichtelyke opwekkinge, kunnen gebruiken. Zyn Eerwaerde geeft, in een tiental van Verhandelingen, ene beknopte ontvouwing van deze gewigtige gebeurtenis; en draegt, by ieder afdeeling, ten ernſtigſte voor, het aenmoedigend gebruik, dat men van het voorgeſtelde behoort te maken.

Vruchten van ſtille Eenzaambeidt, uitgegeven door CORNELIA BROEDELET. *Te Utrecht by* A. v. Paddenburg 1776. *Behalven het Voorwerk* 352 *bladz. in groot octavo.*

MEjuffrouw *Broedelet*, vermaek ſchepperde in een eenzaem Landleven, houd zich in hare eenzaemheid onledig, met ene aendachtige beoefening van Godgeleerde onderwerpen, en hier aen is men deze *Vruchten van ſtille Eenzaambeidt* verſchuldigd. Dezelven toonen, dat zy zich daedlyk bevlytigt in een oplettend onderzoek der Heilige Schriften, en zich ene geleidlyke denkwyze eigen gemaekt heeft; die haer in ſtaet ſtelt, om de onderwerpen, op welken hare aendacht valt, met oordeel te behandelen; indiervoege dat zy een nieuw bewys voor de bekwaemheid der Sexe,

Sexe, ook in dit opzicht, verlene. De onderwerpen, in dezen ontvouwd, zyn de volgenden. (1.) De voorſpelling *Jez.* XLII: 1—4, vergel. met *Matth.* XII: 18—21. (2.) De groote Verzoendag, onder het oude Israël. (3.) De Wet der Vryſteden. (4.) Het bedoelde, *Ps.* LXXXIV: 6. (5.) Des Zaligmakers voorſtel, *Joh.* VI: 35. (6.) De Leer der vrye Genade, betoogd voort te vloeien, zo uit Gods natuur, aengemerkt als Schepper en Onderhouder van den Mensch; als uit den aert van den Mensch, aengemerkt als een Schepzel van God geſchapen. (7.) De ongegrondheid van het denkbeeld, dat men de zonden der Geloovigen, volgens *Rom.* VIII: 28, ook te tellen zou hebben, onder de dingen, die medewerken ten goede. (8.) Het zeggen van Johannes den Dooper, *Matth.* III: 9. (9.) De Rechtvaerdiging des Zondaers voor God. (10.) De omſchryving van het Geloof, *Heb.* XI: 1. (11.) Het getuigenis, dat de geloovige Voorvaders, onder het Oude Verbond levende, door het geloof bekomen hebben, naer luid van *Heb.* XI: 2. (12.) De duuring van de Ziel, na de affcheiding van 't lichaem, betoogd voort te vloeien uit den aert der Ziele en Gods Deugden; in zo verre die toonen, dat de Ziel kan overblyven, dat het Gode behaegt, dat ze zal overblyven, en dat ze noodzaeklyk moet overblyven; 't welk der Schryſter nog enige leerzame bedenkingen daer toe betreklyk aen de hand geeft. Hier by komt (13.) ten laetſten nog ene voorſtelling van der Geloovigen verwachting na dit leven, uit *Pſalm* XVII: 15. Ieder dezer Stukken behandelt Mejuffrouw *Broedelet* op zodanig ene wyze, dat haer Geſchrift niet minder zy, dan ſoortgelyke Verhandelingen van beroemde Godgeleerde Schryvers over zodanige onderwerpen.

Bedenkingen over het ſtraffen van zekere ſchandelyke Misdaad. Alom te bekomen. In groot octavo 32 bladz.

DE Schryver van dit Stukje geeft, met verſchuldigde eerbied voor de wetgevende en uitvoerende Magt, in bedenking, wat men te oordeelen hebbe, van de gebruikelyke ſtrafoefening over dezulken, die zich ſchuldig gemaekt hebben aen ene misdaed, welke niet behoorde gekend, veel minder genoemd, te worden; en of 'er geen beter middel zy, om dit kwaed af te wenden; als mede, daer 't plaets heeft, te ſtraffen op ene manier, welke geſchikt is om een krachtiger invloed ten affchrik te hebben. Het komt hem

voor

voor dat de openbare ſtrafoefening niet voldoet, en zelfs, tegen het oogmerk aen, aenleiding geeft, tot het plegen van dit wanbedryf. Men behoort, zynes oordeels, het voornaal toe te leggen op de verbetering der zeden der Natie, om inzonderheid de wellust en dertelheid tegen te gaen. Indien men hier in gelukkig mogte ſlagen, zou zeker dit voorbehoedzel tegen dat kwaed meer doen, dan alle de ſtraffen te ſamen. Edoch, hoe ſterk de Autheur hier op aenſtae, 't is echter zyn oogmerk niet alle ſtraffen wegens dit ſchandelyk kwaed af te keuren. Maer, hoe zal men 't best ſtraffen? Dit is de groote vraeg, indien 'er nog Wetten te maken en ſtraffen vast te ſtellen zyn: want daer de Wet ene zekere ſtraf bepaeld heeft, is de Rechter alleen de uitvoerder van de Wet. Zal dan een Wetgever, die de ſtraf ſtelt, in dit geval, zich voor de doodſtraf bepalen? Hier tegen brengt de Schryver enige bedenkelykheden te berde, die zulks, zyns achtens, afraden. Hy verklaert zich wel niet voor 't gevoelen van *Beccaria*, die alle doodſtraffen wraekt, ſchoon hy 't ten grooten deele begunſtige; maek dit ſtaet by hem vast, dat gene doodſtraffen geoefend mogen worden, dan in de hoogſte noodzaeklykheid, en wanneer geen andere ſtraffen het kwaed even zo krachtdadig zouden voorkomen.

„ Is dit waar, zegt hy, dan valt de vraag, of deeze misdaad alleen door doodſtraffen kan bedwongen worden? Zoude niet eene nauwe en des noods eeuwige gevangenis, waarby de misdaadige, voor altyd, van het overige des menſchdoms afgeſloten, de mooglykheid verloor van ooit wederom denzelven gruwel te plaegen en anderen te verleiden, en waarby hem al de tyd overſchoot, om berouw over zyne misdaad te hebben, intezien, wat een gruwelyk gedrogt hy is, en, door eene waare verandering van zyn hart, van een geheel zeedlyk bedorven, een zeedlyk goed wezen, van een in Gods oog verdoemlyk zondaar een waare bekeerde te worden, en dat op een geheel andere wyze, dan, by eene korte voorbereiding tot den dood, binnen weinige dagen, in den kerker geſchieden kan, wanneer gemeenlyk alleen het gezigt der galge het berouw voortbrengt: zoude niet zulk eene gevangenis eene al zo geſchikte ſtraf voor deeze misdaad wezen als de doodſtraf? En is zy dat, dan valt de vraag niet meer, welke ſtraf voor te trekken zy. —— Maar, wanneer wy hier van gevangenisſen ſpreeken, bedoelen wy geene gemeene tugthuizen, waar de tugtlingen, zo niet door daaden, ten minſten door woorden, malkanderen bederven kunnen: wy be-

bedoelen eene gantschlyke affluiting van allen omgang. Nog minder moet men hier om het verbannen naar andere landen, of het verzenden naar volkplantingen denken; het welk niets anders wezen zoude, dan de ondeugd, onder voorwendzel van ze te ſtraffen, alomme heen te verſpreiden."

Onze Autheur beantwoord voorts de bedenkingen, welken hier tegen ingebragt zouden mogen worden; en geeft het een en 't andere den verſtandigen in overweging; dat zyne nuttigheid kan hebben in alle zulke Gewesten, daer de Wetten zo bepaeld en duidelyk niet zyn, of daer ze, naer eisch der omſtandigheden, uitgeleid en toegepast mogen worden.

Heelkundige Waarneemingen van JOH. LEBERECHT SCHMUCKER. *Eerſte Generaal-Chirurgyn, en Directeur der Veld-Hospitaalen, van het Leger van den Koning van Pruiſſen, &c.* Vertaald door JAN BERNARD SANDIFORT. *M. D. Tweede Deel. Leid. by* P. van der Eyk *en* D. Vygh. 1776. 329 *bladz. in groot octavo.*

Dit tweede Deel handelt over de Wonden en Ongemakken van de Borst, den Buik, en de Leden; en vervat vyftig Waarneemingen, vooral van geen minder belang dan die in het Eerſte Deel van 't Werk van den Heer SCHMUCKER gevonden worden, 't welk wy in 't naastvoorgaande Deel onzer *Letter-oefeningen* verhandeld hebben. ——— Wy zullen eene Waarneeming tot een Proef uit dit Werk overneemen, en kiezen daar toe uit, de negen en Dertigſte. *Van eene doorbooring der Blaas, volgens de manier van* FLURAND. 't Voordeel en nut van deeze Bewerking wordt ook aangetoond, door den Hooggeleerden Heer VAN DOEVEREN, in eene doorwrochte Verhandeling over dit onderwerp; welke geplaarst is onder de Verhandelingen, door 't Bataafsch Genootſchap te Rotterdam uitgegeeven. „ De pis-opſtopping is een van die ongemakken, (ſchryft onze Auteur) welke, wanneer men geen hulp zoekt, binnen korten tyd de gevaarlykſte toevallen verwekken; ja zelfs oorzaak zyn van den dood. Hierom heeft men, van oude tyden af, gedagt op middelen, om de Pis te ontlaaten, en vervolgens de oorzaak van de opſtopping weg te neemen.

„ Een van deeze middelen is de doorbooring der blaas in den bilnaad; maar deeze doorbooring is niet alleen zeer onzeker,

maar hy gaat ook gepaard met veel ongemak en pyn, ja is ſomtyds doodelyk. By deeze manier loopt men niet alleen zeer dikwyls gevaar om de blaas te miſſen, en dus zyn oogmerk niet te bereiken; maar, al heeft men ook den *Troicar* in de blaas gebragt, gaat deeze Operatie egter gepaard met veel pyn, en ongemak, indien zy nut zal aanbrengen; want men moet byna een ſoort van ſteenſnyding doen, dewyl men langs den ſleuf van het pypje van den *Troicar* met een mesje de opening moet vergrooten, ten einde men zoude in ſtaat zyn, om in de blaas te brengen een pypje, door het welk de Pis kan worden ontlast; want zonder dit zoude de Operatie weinig helpen, dewyl de Pis in korten tyd weder verzameld word. —— De doorbooring boven het Schaambeen, met een' langen *Troicar*, is ook van weinig nut, dewyl de blaas niet volkomen ledig word gemaakt, en, zo dra zy zamenvald, het pypje weder uit dezelve gaat. Dees Pis word, na verloop van eenige uuren, weder vergaderd, en de Operatie is wel pynelyk geweest, maar heeft geen het allerminſte nut aangebragt. —— Hierom behoord de manier van den Heer FLURAND, die beſchreven is in de *Mélanges de Chirurgie* van den Heer POUTEAU, even zeer onder de gewigtigſte Uitvindingen, met welke de Chirurgie is verrykt geworden, als zyn dubbeld Mes, om de Pis-buis by het ſteenſnyden der Vrouwen te verwyden. Deeze manier is zeker, zy is minder pynelyk, en heeft geen een gebrek van die geene, die de oude manieren aankleeven." 't Voordeel van deeze Bewerking wordt door vier gevallen, in welke dezelve verricht is, bevestigd; ze zyn te wydloopig om ze over te neemen, en verdienen in 't werk zelfs nagezocht te worden. —— De Autaur ſluit dus met recht zyne Waarneeming: „ Het ware te wenſchen, dat de Heelmeesters in gevallen, in welke de doorbooring der blaas moet geſchieden, deeze manier verkoozen, en dat de manier, om den *Troicar* door den bilnaad binnen te brengen, als onzeker en gevaarlyk, mogt worden verworpen."

Ou-

Oude en Hedendaagſche Algemeene Wereldlyke Geſchiedenis, gevolgd naar 't Fransch van den Heer Abt MILLOT. *Lid van de Academien der Weetenſchappen te Lions en Nancij. IV. Deel. Oude Geſchiedenis. Te Amſt. by* Yntema *en* Tieboel 1776. *In gr. octavo. Behalven een Tydrekenkundige Tafel, 379 bladz.*

IN 't kort beſtek van vier bekwaame Boekdeelen, zien wy, met de afgifte van het vierde Deel deezer *Algemeene Wereldlyke Geſchiedenisſe*, de *Oude Geſchiedenis* afgehandeld: en wel op eene wyze, waar in kortheid, klaarheid en bevalligheid zich veréénigen.

Van de uitgeſtrekte *Romeinſche Geſchiedenis*, door MILLOT in twaalf Tydperken verdeeld, behelst dit Stuk de twee laatſte: aangeduid door deeze Hoofd-onderſcheidingen. Het *Elfde Tydperk. De Zetel des Ryks na Conſtantinopole overgebragt, en de Christlyke Godsdienst vastgeſteld.* —— Het *Twaalfde Tydperk. De Barbaarſche Volken in 't Romeinſche Ryk gevestigd.* Twee Tydperken van veel belangs: de Godgeleerde, de Staatkundige, de Wysgeer, treft daar in ontelbaare byzonderheden aan, die, op eene onderſcheidende wyze, hun ter herhaalde beſchouwinge daar van uitnoodigen.

„ Hier doet zich," om met MILLOT te ſpreeken, daar hy een algemeen denkbeeld opgeeft van de Geſchiedenis des eerstgemelden Tydperks, „ ſtoffe te over op, om onze weetgraagte uit te lokken, ſchoon dezelve zich tot het waare en het nutte bepaale, en met het oplosſen en ontwarren van vraagen geſchilſtukken der Geſchiedkunde, den tyd niet kwiste. —— Eene nieuwe gedaante van zaaken vertoont zich aan ons oog, en trekt alle onze aandagt: eene nieuwe Ryksſtad; een nieuwe Godsdienst; eene nieuwe Staatkunde; minder ſchreeuwende ſchelmſtukken, minder bloedvergietingen, minder geweldige en ſchielyke omwentelingen; maar meer listen, meer trouwloosheden, en doortrapter boosheid; de Kerk zegepraalende over de Afgodery, doch verſcheurd door inwendige onlusten; het Keizerryk nog op eigen voeten ſtaande; doch aan alle kanten ten val neigende, zyn hoofdvoorwerpen, welke de Eeuw van CONSTANTINUS DEN GROOTEN oplevert; en die dezelve eene der gedenkwaardigſte Tydperken in de Geſchiedenisſen der Wereld maaken. — De veelvuldige ſtrydigheden tuſſchen de verhaalen der *Christen Schryveren*, en die des *Heidendoms*, bewolken hier niet zelden de waarheid. Zo veel ons mogelyk is, zullen wy, volgens daad-

lyke blyken, oordeelen, en ons hoeden, om door geene lof- of lasterreden gezwenkt te worden. Dit is het eenige middel, om kundigheden te verkrygen, welke onze beoefeninge verdienen, en die hulde zyn wy der Waarheid verſchuldigd."

Dat hy deeze der Waarheid toebrenge, zal een ieder moeten erkennen, die met opmerking de ſtukken leest, waar in de gemelde ſtrydigheid voorkomt: zeer juist is zyne bedenking ten opzigte van CONSTANTINUS DEN GROOTEN, en de voordeelen des *Christendoms*. Het is geenzins te bevreemden, dat driftige Afgodendienaars een' Vorst, die de Afgodery wilde verdelgen, hebben zoeken zwart te maaken. — Maar hoe kan men het heil ontkennen, 't welk zulk eene verandering (als het *Christendom* te wege bragt) ſpelde: eene verandering, die het Menschdom van de jammerlykſte dwaalingen en de ſnoodſte gebreken ſtondt te zuiveren, kennis en deugd onder 't zelve voort te planten? In de daad wy zien niet dan maar al te veel van de oude dwaalingen en ondeugden, en hoe nieuwe dwaalingen een zo dierbaar geſchenk des Hemels, als de Christlyke Leere, te droevig ontluisteren. Wy zien dikwyls de Christenen ſtrydig en onbeſtaanbaar met hunne beginzelen handelen. Maar, door die beginzelen zelve veroordeeld, ſtrekken hunne afdwaalingen en buitenſpoorigheden tot getuigenisſen van de heiligheid der Leere, die zy ongelukkig met hunne daaden lochenen.

De Schryvers van een *Franſch Maandſchrift* (*), het Werk van MILLOT beoordeelende, erkennen hunne vrees ongegrond te zyn, *dat*, naamlyk, *een Schryver, die zich geen vriend der* Jooden *betoonde* (†), *ook geen Vriend van het* Christendom *zou zyn; te meer daar hy zomtyds ſterk tegen de Geestlyken uitvaart*; en haalen daar op verſcheide Staaltjes aan, waar uit de hoogagting en eerbied deezes Schryvers voor den *Christlyken Godsdienst* blykt. — Wy zullen, aangemerkt het van eene groote aangelegenheid voor de eer van MILLOT en zyns Naavolgers is, hier omtrent zekerheid te hebben, onzen Leezeren eene ſchets geeven van de Zaaken tot den Godsdienst betrekkelyk, onder de Regeering van CONSTANTINUS DEN GROOTEN; deeze zal kunnen dienen om te toonen, welke rechtmaatige denkbeelden zy van het *Christendom* bezitten, en op hoe

(*) *Bibliotheque des Sciences*. Tom. XXXIX. Part. II. p. 299.

(†) Dit verwyt heeft de *Nederduitſche Naavolger* afgeweerd, door, in het Iſte Deel, van de *Jooden* een veel breeder en gunſtiger Verſlag te doen.

hoe hoog een prys zy die Hemelſche Leere ſchatten; en teſſens doen zien, dat Liefde tot de Waarheid hun aanzette, om vrymoedig en openhartig de gebreken van de zyde der *Chriſtenen* te erkennen.

„ CONSTANTINUS, alleen meester van het Ryk geworden, betoonde zyn' Yver voor de *Chriſtenheid* veel vuuriger dan voorheen. Hy verboodt den Afgodendienaaren het doen van offeranden: deedt een groot aantal Tempels nederwerpen of ſluiten. In 't *Oosten* liet hy een Bevelſchrift uitgaan, waar in hy verklaarde, de rust van niemand te willen verſtooren, zyne Onderdaanen tot eene onderlinge verdraagzaamheid aanmaanende, den yver afkeurende der zodanigen, die de bedryven en verrigtingen van den Ouden Godsdienst des Ryks voor misdaaden van den Staat wilden houden. *Egypte* behieldt zyn Godheden en Eerdienst. Het *Heidendom* bleef te *Rome*, onder de beſcherming van den Raad, en in een groot gedeelte des Ryks, in ſtand. Veel, zeer veel was het gevorderd, dat het Kruis van CHRISTUS ten Hove geëerd wierd, en de Aanbidders van den waaren God in 's Vorſten gunst ſtonden: en dat de andere, in ontzag gehouden, hun haat en gevoeligheid niet durfden betoonen.

„ Dit heil zou op veel beter grond geſteund hebben, indien de Godsvrugt des Keizers meer verlicht geweest ware. Terwyl hy zeer middelmaatige Redenvoeringen deedt, zyner waardigheid weinig voegende, gaf hy zich over aan de raadſlagen van gierige en bedrieglyke Menſchen, die zyn vertrouwen misbruikten, om het oogmerk hunner heerſchende driften te bereiken. In weerwil van zo veele wyze Wetten tegen het pleegen van onregt en geweldenaaryen, ſtrekte de Stad daar aan ten prooije. In weerwil van zo veel yvers voor den *Chriſtlyken Godsdienst*, werden de Godgeleerde Oorlogen rondsom den Throon gebooren, en rigtten in de Kerk de deerlykſte verwoestingen aan, door de onvoorzigtigheid van den Vorst. Wy zullen hier van een algemeen denkbeeld opleveren; dit ſtuk beſchouwende van den kant, die de openbaare rust, de goede zeden en het Menschlyk verſtand raakt: want de behandeling der Godgeleerde Geſchilſtukken, op zichzelven beſchouwd, behoort tot myn plan niet."

„ Hoe aandagtiger en opmerkzaamer men de Leer van JESUS CHRISTUS en der Apostelen overweegt, hoe duidelyker en overtuigender wy bemerken, dat dezelve oorſpronglyk is ingerigt, om de Menſchen deugdzaam en gelukkig te maaken. De Heilland der Wereld hadt de geheele Wet tot twee Ge-

boden gebragt, die den grondſteun van het *Euangelie* uitmaaken. —— *Bemint* GOD *boven alles.* —— *Bemint uwen Naasten als u zelven.* Eene algemeene Liefde is de Ziel het Leeven van den *Christlyken Godsdienst.* Deeze ſtrekt om de Menſchen van deeze aarde los te maaken, door het dooden der ongeregelde lusten en wereldſche begeerlykheden; doch hun aan elkander te verbinden, door den band eener zuivere en algemeene Liefde. De Pligten, aan de Menschlyke Maatſchappy verſchuldigd, worden als weezenlyke ſtukken van de *Christlyke Leere* voorgedraagen, en op dezelve als voorwaarden der eeuwige Gelukzaligheid aangedrongen. Deeze doemt eigenbaat, hoogmoed, wellust, vyandſchap en tweedragt. De Heilige PAULUS heeft zelfs zeer ſtreng alles verbooden, wat aanleiding gaf tot onnutten twist en ydelen tweeſtryd, hy merkt de invoerders daar van aan, *als Menſchen, die eene Leere verkondigden, niet overéénkomſtig met de gezonde woorden van onzen Heere* JESUS CHRISTUS, *en met de Leere, die naar de Godzaligheid is; als Menſchen, die opgeblaazen zyn, die raazen omtrent twistvraagen en woordenſtryd, uit welke nyd, twist, lasteringen, kwaade nadenkingen en verkeerde krakeelingen voortkomen; ondeugden der zodanigen, die een bedorven verſtand hebben, van de waarheid beroofd zyn, en de Godzaligheid voor aardsch gewin houden.* Hy beveelt, *van de zulken af te wyken.* Niets, gevolglyk, was ſtrydiger met den waaren aart des *Christendoms*, dan de verſtandlooze en bittere yver van eenen trotſchen en hardnekkigen geest; die, onder voorwendzel van GOD te dienen, in de Kerk of in den Burgerſtaat, onrust verwekten.

„ Zo lang de *Christenen* een kleinen hoop uitmaakten, en de Vervolging de Deugden onder hun kweekte, werden de grondlesſen van het *Euangelie* met allen yver gehoorzaamd en opgevolgd. Ontſtondt 'er eenig verſchil, het oordeel der Apostelen, der Apostoliſche Kerken, en der Biſchoppen maakte gereed een einde aan die onlusten. Men was eenvoudig en zedig, zonder verheffing op Weetenſchap; in ſtede van diepzinnig te redentwisten over Verborgenheden, volgde men de voorſchriften der Zedeleere. Met één woord zy waren *Christenen*, door de nederigheid des Geloofs, en nog meer door de heiligheid van Wandel.

„ Maar de *Christlyke Kerke*, in ſtilte, groote vorderingen gemaakt hebbende, hadden Menſchen van allerlei ſoort hunne vooroordeelen en driften daar in gebragt: de vrede en rust aan dezelve, onder verſcheide Keizers ten deele gevallen, ver-

veroorzaakte verflapping in Zeden, en ſmaak in wereldſche ydelheden; de zugt, om over anderen te heerſchen, vermeesterde eenige hoogmoedige *Chriſtenen*. — De *Grieken*, bovenal die van *Alexandrie*, uit den aart op redentwisten geſteld, wilden de Leerſtukken des Geloofs ontleeden, en vermengen met de Godgeleerdheid de *Platoniſche Wysbegeerte*. Wat was dit anders dan de Godlyke Waarheden aan de grilligheden van Menschlyke bevatting onderwerpen? — Aan den anderen kant werden eenige Geestdryvers, alle de gezegden der Schriftuure naar den letter opvattende, yverige voorſtanders van de onredelyke geſtrengheid, onbeſtaanbaar met de menschlyke natuure, en waren des te gevaarlyker: dewyl zy met de taal, en het uitwendig betoon van heiligheid, het Volk gemaklyk agter zich aftrokken, en by de hitte der verbeeldinge, eene onverzetbaarheid van Character voegden.

„ Hier uit ontſtonden Aanhangen, zeer verſchillende van die der Wysgeeren. Deeze maakten geen byzonder lichaam uit, en hadden geen invloed op 't Gemeen, zy overwoogen en betwisten onderling hunne Stelzels; over 't algemeen zaaken bevattende, waar mede het Volk niet te maaken hadt; of, indien zy de Volks-bygeloovigheden beſtreeden, het geſchiedde heimlyk, in den kring hunner Leerlingen, en van lieden, die zich doorgaans te vrede hielden met voor zichzelven te denken, en geenen aanhang te maaken. Men mag de meeste dier Wysgeeren verwyten, dat zy veel waanende twistredenaars en onuutte Burgers waren; zy kunnen niet beſchuldigd worden als verſtoorders van de openbaare rust. Maar de Hoofden der Aanhangen onder de *Chriſtenen*, Bedienaars van den Godsdienst zynde, gaven zich uit voor verklaarders van 's Hemels Wil, zogten hunne Dwaalingen voor Waarheden des Geloofs uit te venten, en den Volke, als de Godsdienst zelve, op te dringen: dit veroorzaakte eene beſmettende geestdryverye, waar voor men zich, hen beſtrydende, bezwaarlyk kon hoeden. De onderſcheide Aanhangen moesten, derhalven, elkander vyandig weezen; 't gebeurde niet zelden, dat de Regtzinnigen, door eenen verkeerden yver weggerukt en vervoerd, den haat en ſtoutheid hunner partyen ophitſten.

„ Constantinus hadt zich nauwlyks voor Beſchermer des Geloofs verklaard, of die Geſchillen braken met geweld uit. Zeer noodig was het geweest de gevolgen daar van voor te komen, door een kloek en tevens gemaatigd gedrag. Bovenal moest zorgvuldig gewaakt zyn tegen uitbarſtingen, die alleen konden ſtrekken om verbitteringen te verwekken. Het

kwam den Geestlyken toe, over geestlyke zaaken te oordeelen: en den Vorst magt te geeven op, en te waaken voor, de goede orde en de ruste. Wanneer eens de vyandſchap en de geestdryvery aan 't gisten geraakten, moest onvermydelyk de geest van partyſchap de overhand krygen, en, woelende, alle paal en perk overſchryden. CONSTANTINUS ondervondt dit in zyn geheele Ryk. Van Kerklyke Geſchillen maakte hy Staatszaaken; en wel verre van dezelve te doen bedaaren, deedt hy ze heviger en hardnekkiger woeden." De Scheuring der *Donatisten* en de Kettery van ARIUS, vervolgens, door onzen Geſchiedſchryver opgegeeven, ſtrekken hier van tot voorbeelden. Wy kunnen hem hier niet volgen, zonder de plaats weg te neemen, die wy geſchikt hadden tot nog eene aanmerking van denzelfden aart als de voorgaande.

De Regeering van Keizer ANASTASIUS beſchryvende, laat MILLOT zich in deezer voege hooren. „ De Godgeleerde geſchillen en twisten hadden reeds verſcheide keeren de Kerk, die het bloedvergieten wraakt, met bloed beſmet: dan tot nog waren de oorlogen wegens den Godsdienst onbekend. Deeze ſchriklyke geesſel, door zo veele *Christenen* beſchreid en gevloekt, moet toegeſchreeven worden aan de doldriftigheid der Scheurmaakeren, aan de heethoofdigheid der Partyſchappen, aan de vooroordeelen rechtdraads tegen het *Euangelie* aangekant, en aan de woede der driften voor de Maatſchappy allerverderflykst. Wy zullen 'er thans het eerſte voorbeeld van beſchouwen. ANASTASIUS begunſtigde de *Eutychiaanen* en verbitterde de *Rechtzinnigen*, wyl yver op verre na niet altoos zonder woede was." Naa het vermelden van deezen Twist en den daar uit ontſtaanen Oorlog, vervolgt onze Geſchiedſchryver. „ Wy kunnen niet nalaaten hier onzen Leezeren te doen opmerken, hoe de onkunde der Vorſten, in het ſtuk van Godsdienst, hun, zo van den eenen als van den anderen kant, tot ſchriklyke vergrypingen en misdryven aanzette. Hoe de verdeeldheden, partyſchappen en de twistgraagte, de Kerklyken aftrok van de beſpiegeling en betragting der Zedeleere, van welke een vreedzaam *Christendom* de dierbaarſte vrugten zou hebben kunnen plukken. —— Welk een verheven en troostryk denkbeeld verſchaft ons de *Christlyke Godsdienst* van de Godheid! Welk een vertrouwen boezemt dezelve ons in, op zyne Regtvaardigheid en Barmhartigheid! Welk eene aanmoediging tot het betragten der verheevenſte Deugden! Die Godsdienst doet ons de aardſche ydelheden verſmaaden, de driften aan den band

band leggen, en alle pligten der Menschlykheid betragten! Die Godsdienst vervult ons niet haat tegen de ondeugden, met toegeevenheid omtrent de zwakheden onzes Naasten; dezelve leert ons in ramp geduldig, en, jegens de ongelukkigen, medelydend weezen: met één woord, die Godsdienst beſtaat in eene tedere Liefde, en eene heldhaftige overwinning der Wereld. De Leer van CHRISTUS moest alles volmaaken, alles heiligen, en haaren heilzaamen invloed verſpreiden, door alle ſtanden des burgerlyken leevens.

„ Van waar nu die ſtrydige uitwerking, van waar zo veele gruwelyke buitenſpoorigheden, en zo doodlyke vyandſchappen, gepleegd onder den dekmantel van dien Godsdienst. Men legge deeze daar aan niet ten laste: maar aan de verbasteringen van die oorſpronglyk hemelſche Leere, uit eigen aart geſchikt om vrede op Aarde te brengen; aan de veelvuldige en vermetele vaſtſtellingen van ſtukken, door de Openbaaring onbepaald gelaaten; aan de geſchillen daar uit gereezen, die partyſchappen vormden, haat verwekten, vervolging teelden, en burgerkryg ontſtaken. De ſchaarſche voorbeelden van waare Godsvrugt hadden weinig invloeds. De Vorſten, de Volken, als met dolzinnigheid geſlaagen, bragten het hunne toe om de gereezene verdeeldheden, tot zo openbaare vyandſchappen verwyderd, nog bet te vergrooten, Kerk en Staat te ontrusten: waar by nog kwam, dat het *Christendom* van veele Volken, die den naam van bekeerden droegen, beſtondt in eene enkele mondbelydenis van het Geloof in CHRISTUS; het van buiten leeren eeniger uitdrukkingen, daar toe betrekkelyk; zonder dat hunne Zielen met de kennis der Waarheid vervuld, of der Deugd geheiligd waren. Weshalven zy, zelf naa hunne bekeering tot het *Christendom*, grootendeels hunne oude woestheid en wilde zeden behielden, die, in het verdeedigen van eenen niet rechtgekenden Godsdienst, zich op 't onvoordeeligst en onvoegzaamst vertoonden. Ziet daar de voornaamſte oorzaaken van de beſchreiens waardige onheilen, die de Geſchiedenis ons ſteeds onder 't oog zal brengen, van de droevigſte treurtooneelen op de Wereld geſpeeld."

Schoon de Abt MILLOT van de *Hedendaagſche Geſchiedenis* eenen Aanvang maakt, met de Grondvesting der *Franſche Regeering* door CLOVIS, in den Jaare CCCCLXXXV, zet hy, om vervolgens de Gebeurtenisſen niet te verwarren, de *Romeinſche Geſchiedenis* voort tot de vermeestering der *Saraceenen*; weshalven wy, in het laatſte Hoofdſtuk, een Berigt aantreffen van MAHOMETH, die het *Christendom*, en 't Keizer-

ryk teffens, met eenen ſchriklyken ondergang dreigde: en het verhaal van eenige gebeurtenisſen, die ons den volkomen val des Ryks voor oogen ſtellen, en, by voorraad, eenig licht verſpreiden op de Hedendaagſche Geſchiedenis. Onze Geſchiedſchryver, eenige Proeven opgegeeven hebbende van den aart en handelwyze der *Saraceenen*, komt tot dit treffend beſluit. „ Als men deeze geſteltenis der *Saraceenen* in aanmerking neemt, en, by vergelykinge het oog ſlaat, op de weelde en dartelheid van het Hof te *Conſtantinopole*; op de partyſchappen des Renperks, altoos oproerig, altoos door den een of den ander der Vorſten onderſchraagd; op de Godgeleerde Geſchillen, die aller gemoederen ontrustten; op de zwakheid der Krygsbenden; op de uitgeputheid der Schatkiste; op de veilheid der harten en de laagheid van zeden, zullen wy ons niet verwonderen, dat het *Romeinſche Ryk* voor de *Saraceenen* moest bukken. Welke Mannen, met hunne vyanden vergeleeken zynde! De Geestdryvery ſtreedt tegen het Bygeloof. Want dermaate was, over 't algemeen, de *Christlyke Godsdienst* verbasterd, ontaart en bedorven, dat de naam van Bygeloof daar aan voege." In deeze barbaarſche Eeuwe, „ ſchryft de groote MOSHEIM, en hy bewyst het met de onlochenbaarſte ſtukken," lag de waare Godsdienst te zieltoogen, onder den vervaarlyken last van bygeloovige vonden, en hadt moeds noch kragts genoeg, om het hoofd op te beuren en haare aangeboore ſchoonheid aan een bedrooge en bedorve Wereld te vertoonen (*).

Verſcheide Leezers van dit Geſchiedkundig Werk hebben gewenscht, dat de Abt MILLOT, of zyn Naavolger, dikwyler de Jaartekening der Gebeurtenisſen, in het lichaam des Werks ingevoegd, of, op den kant, aangeweezen hadden; zy hebben waarſchynlyk dit agterwege gelaaten, om de veelvuldige verſchillen der Tydrekenkundigen, en de bezwaarlykheid van daar in eene keuze te doen, of een ſtelzel te omhelzen, 't welk over 't geheel doorgaat. Dan dit gebrek wordt genoegzaam vergoed, door eene *Tydrekenkundige Tafel* van eenige der voornaamſte Gebeurtenisſen, in de Oude Geſchiedenis; ſtrekkende, om, met een' opſlag van het oog, de onderſcheide Tydperken van verſchillende Deelen der Oude Geſchiedenisſe te toonen. In de opgave der Jaartekeningen wordt doorgaans de Tydrekenkunde van LANGLET gevolgd, met herinnering, hoe men, ten opzigte van de vroegſte tyden, geene volkomene nauwkeurigheid kan verwagten. Deeze Tydre-

(*) MOSHEIM, *Kerkelyke Geſchiedenis*, III Deel, bl. 44. enz.

rekenkundige Tafel is geene dorre opgave van Jaargetallen en bloote Naamen: maar wyst ons met een aan de vorderingen van 't Menschdom, en de hoofdcharacters der voornaamſte Mannen. En wordt beſlooten met eene Waardeering der *Griekſche Munten*, volgens den Heer GOGUET, en der *Romeinſche Munten*, volgens den Ridder DE JAUCOURT.

Men berigt ons, dat het Eerſte Deel der *Hedendaagſche Geſchiedenisſe* ook reeds afgedrukt is. Indien de Vertaalder of Naavolger daarin den zelfden voet houde, als hy gedaan heeft in de *Oude*, zal hy ongetwyfeld by zyne Landgenooten dank verdienen en verwerven.

Historie der Stad en Meyerye van 's Hertogenbosch, als mede van de voornaamſte daaden der Hertogen van Brabant, door Mr. J. H. VAN HEURN, *Oud-Schepen en Raad der Stad 's Hertogenbosch, en Griffier der Leen- en Tolkamer aldaar. Eerſte Deel. Te Utrecht by* J. v. Schoonhoven *en* Comp. 1776. *Behalven het Voorwerk* 546 *bladz. in gr. octavo.*

UIt de Voorreden van dit Werk kan men afneemen, dat de Heer en Mr. *van Heurn* al voor etlyke jaaren arbeidzaam is geweest, in 't vergaderen van alles wat hem voorkwam, dat dienen kon tot het opſtellen eener naauwkeuriger Historie van de Stad en Meyery van 's Hertogenbosch, dan tot nog in 't licht gegeeven was. En 't berigt, dat hy 'er van mededeelt, toont, dat hem, buiten de algemeen bekende Schriften, nog verſcheiden zeldzaame, zo gedrukte als ongedrukte, Stukken ter hand gekomen zyn; waardoor hy, ſamt zyn toegang tot de Archiven, uit hoofde zyner Ampten en Bedieningen, overvloedige gelegenheid gehad heeft, om hierin wel te ſlaagen; 't welk hem dan ook natuurlyk aangezet heeft, om zyn oogmerk verder ter uitvoeringe te brengen. In de uitvoeringe hiervan is hy te raade geworden, van den vroegſten tyd af te beginnen, en ter dier oorzaake een aanvang te maaken met het beſchryven eener ſoorte van Brabantſche Geſchiedenis; waar mede die van de Stad en de Meyery, in den vroeger tyd, in 't naauwſte verband ſtaat. Van daar is zyn doelwit, de opkomst en lotgevallen der Stad en Meyerye, in eene aaneengeſchakelde ontvouwing der Brabantſche Geſchiedenisſen, voor te draagen, tot op het jaar 1629; om voorts, van dat tydſtip af, toen dit Gewest van 't overige gedeelte van Brabant geſcheiden wierd, zig bepaalder

der te houden aan de Geſchiedenisſen der Stad en Meyerye; vermits ze van dien tyd af beter op zigzelven beſchouwd kunnen worden.

Agtervolgens dit voorſtel begint de Autheur het eerſte Deel van zyn Geſchiedſchrift, met eene beknopte en welingerigte beſchryving van het Oude Brabant, de Landen, die 'er door den tyd bygekomen, en weder afgeraakt zyn; als mede van het Hedendaagſche Brabant, dat hem vervolgens wat breeder doet ſtilſtaan, op de geſteldheid van de Stad en Meyery in het byzonder. Dit leidt hem ter naſpooringe der eerſte bevolkinge van dit Gewest, en de vroegſte Geſchiedenisſen; het welk hem eerlang brengt, tot het gewaagen van 't afloopen van Gallie door de Franken, met de gevolgen daar van tot op den oorſprong van het Lothringſche Ryk. Hier op volgt dan een berigt der verdeelinge van het Lothringſche in twee Hertogdommen Opper- en Neder-Lothryk; welk laatſte eindelyk den Hertog van Brabant ten deel viel; van waar deeze den naam van Hertog van Lothryk verkreeg, en dien voor zyne Nakomelingen behield. ——— Aan de ontvouwing van dit alles, doorvlochten met Oudheidkundige aanmerkingen, hecht onze Schryver verder eene korte opgave van de Geſchiedenis der Brabantſche Hertogen, welker eerſten Stamvader, dien hy gevonden heeft, den naam droeg, van *Giſelbert*, die omtrent het jaar 840 aldaar het bewind voerde. De merkwaardigſte voorvallen onder deszelfs Opvolgers worden hier in deeze opgave kortlyk gemeld, tot op het jaar 1095, of den aanvang der regeeringe van *Godfried met den Baard*, welke Hertog van Lothringe werd. En hier mede vangt de Heer *van Heurn* zyne gezette Beſchryving der Brabantſche Geſchiedenisſen aan; welke hy in dit Deel brengt, tot op den afſtand der Nederlanden, door Keizer *Karel*, aan zynen Zoon *Filip*, in den jaare 1555. ——— 't Is zeker, dat zulk een Geſchiedverhaal veele overbekende zaaken moet behelzen, nadien dat Tydperk onzer Nederlandſche Geſchiedenisſen veelvuldig en op veelerleie wyzen voorgedraagen is. Dan met dit alles vleien wy ons egter met het denkbeeld, dat Geſchiedkundige Liefhebbers 'er genoegen in zullen neemen; te meer, daar de Autheur, zonder over 't algemeene uit te weiden, zig doorgaans vry naauwkeurig bepaalt, tot het geen Brabant in 't byzonder betreft; waardoor hy ons den zamenhang der Brabantſche Geſchiedenisſen, in een gevoegelyk beſtek, ontvouwt. Onder 't voorſtellen hiervan geeft hy bovenal een onderſcheiden verſlag van 't geen inzonderheid de Stad en Meyery aangaat, welker lotgevallen hier be-

beſtendig in 't oog gehouden worden. Maar wy zullen tegenwoordig op dat Geſchiedkundige niet verder ſtaan blyven, ten einde plaats te winnen, om het hoofdzaaklyke van 's Mans aanmerkingen, wegens de geſteldheid van de Meyery mede te deelen.

Zyne eerſte aanmerking deswegens betreft de luchts- en landsgeſteltenis, die, gelyk hy zegt, „ oudtyds in geheel Gallie, en dus ook in de Meyery geweldig verſchilde van de hedendaagſche, naar de verhaalen, welke de oude ſchryvers daar van geeven. Zy had veel gemeenſchap met die, welke men aan de noordſche landen geeft. De lugtſtreek was, volgens hun ſchryven, koud en guur, de grond onvruchtbaar, zo dat 'er niets dan graanen wilde wasſen. Dit wordt mede van geheel Germanie getuigd." Het laatſte ondertuſſchen, zo als de Heer *van Heurn* aanmerkt, was meer toe te ſchryven aan de geringagting van den Landbouw in die dagen, dan aan den grond zelven; als welke, wanneer ze wel bebouwd wierd, naar uitwyzen der laatere ondervindinge, vrugtbaar genoeg was. En wat het eerſte betreft, het is zeker, dar de lugt, behalve dat ze hier, in vergelyking van Italie en Griekenland, koud is, in deeze Landſtreek merkelyk verzagt moet zyn. „ Mooglyk, zegt hy, is 'er de rede van, dat de grond, zederd deszelfs bebouwing, bekwaamer geworden is, om de zonneſtraalen te ontvangen, en daardoor gekoesterd te worden, en dat die voorheen tegen den vasten, en op een gepakten grond, zonder warmte te geeven, te rug ſtuitte; of wel dat de bebouwde aarde meerder dampen dan de ongebouwde afgeeft, welke de lucht matigen. Ook kan het uitroejen der bosſchen 'er mede een oorzaak van zyn. Dit zyn egter gisſingen; de navorſing dezer zaak zal ik den wysgeeren overlaten."

't Is althans met betrekking tot het laatstgemelde, het uitrooien der bosſchen, volgens de verdere aanmerking van onzen Schryver, zeker, dat dit Land oudtyds ongelyk houtryker was, dan tegenwoordig; nadien 't zelfs verſcheiden bosſchen bezat, als, buiten andere bewyzen door hem bygebragt, blykbaar is, uit de veelvuldige plaatſen, die hunne naamen van dezelven ontleend hebben. „ Ook valt 'er thans, zegt hy, in de Meyery, nog veel timmer- en brandhout. Het eikenhout aldaar is onder den naam van Brabantsch eikenhout bekend; en wordt voor het beste ſoort gehouden, wanneer het op zulke plaatzen, daar het veel van de lucht en het wa-

ter

ter te lyden heeft, geſteld wordt." De alverwoestende oorlog, zegt hy, heeft de bosſchen grootlyks vernield; en men is al vroeg bedagt geweest op 't maaken van ſchikkingen, ter vermeerderinge van het houtgewas; dat egter niet altoos gelukt is; doch thans wordt 'er overvloedig jong hout in de Meyery gevonden; des dezelve met den tyd genoeg timmerhout zal uitleveren, indien zy nog eenige jaaren van den Oorlog bevryd moge blyven.

Raakende den grond der Meyerye en de voortbrengſels van 't Land, geeft hy ons het volgende berigt. „ De grond der Meyery is doorgaans droog, ſchraal en zandig; vol heiden en duinen. Langs de Maas is die kleiagtig, alwaar men ook goede wei- en hooilanden vind. Langs de andere rivieren zyn ook goede weiden; doch welke in deugd en waarde tegen de eerſte geenzins evenaaren. Het bouwland ligt doorgaans hooger en verder van de rivieren af. Wil men vruchten van dezelven zien, en dat het niet met heide bewast, moet het geſtadig bemest worden, echter zo, dat als het eens met rog bezaaid is, hetzelve in het volgende jaar, met weinig mest, goede boekweit geeft. De tuin- boom- en aardvruchten willen in de Meyery wel voort. Kenrige liefhebbers houden ze ſmaakelyker, dan die in vette kleilanden gegroeid zyn. De rog leverd zeer ſchoon en voedzaam brood uit, en de boekweit is 'er zeer goed. Veel vlas, haver, knollen en aardappelen worden 'er gebouwd, en op verſcheide plaatſen hop, doch weinig garst, en nog minder tarwe, om dat de grond voor dezelve veel te ligt is. Het ſchapenvleesch is 'er by uitſtek goed van ſmaak; doch het rund- en kalfsvleesch is ver na zo zwaar niet, als in het nabuurige Gelderland en Holland; hoewel het fyner van draad, en, naar veeler ſmaak, malſer en korter is. Het wild is 'er by uitnemendheid lekker en zeer overvloedig. Een groote menigte word 'er in den open jagttyd, vooral naar Holland, gezonden. Het vleesch der haazen is bruiner en drooger dan in Gelderland, Holland en andere landen; en heeft eenen voortreffelyken wildſmaak; derzelver wol is roſſer, vooral om den hals en voor de borst. Tuſſchen de tenen der lopers is minder hair; waarvan men wil dat de zandgrond der Meyerye, die eenigzins ſcherp is, de oorzaak zy. De haanen der patryzen hebben meerder roode veeren op de borst, dan die in andere nabuurige landen. Hoenders zyn 'er in menigte. Veele inwoners, vooral te Lieshout, op de Beekſe donk, en die daaromtrent wonen, maken hun werk van hoenderen uit te laten broeden, die

die zy naar de meeste plaatzen van Holland verzenden. Grof wild, als herten en wilde zwynen, zyn 'er niet. In geval 'er een gevonden word, gelyk zulks nu en dan gebeurd, komen die by ſtrenge winters, over den Rhyn en de Maas, uit Duitschland herwaards. Het zelve heeft mede omtrent de wolven plaats, welken men echter meer dan het grof wild vind. De edele vogelen, als faiſanten, korhoenders, en anderen, zyn 'er niet gemeen." Voor 't overige levert het water, gelyk de Schryver vervolgens meldt, een ruimen voorraad van visſchen van veelerleie ſoorten, die zeer goed zyn, en zo in de Rivieren als in de Vennen der Meyerye gevangen worden. —— De Hoofdrivieren, welker loop hy naauwkeurig beſchryft, en waar in zig alle de mindere riviertjes en beeken vereenigen, zyn de Dommel en de Aa; die in de Stad 's Hertogenbosch te ſamen vloeien, en onder den naam der Dieze, van daar naar de Schans Crevecœur loopen, en in de Maas vallen. Het water der Meyerye, hoewel op het uiterlyk aanzien zwart, is nogtans, geſchept, klaar en gezond om te drinken; waarvan het voortreffelyke bier, dat in 's Hertogenbosch gebrouwen wordt, ten bewyze ſtrekt: ook kan het niet dan gezond zyn, om dat het van een zandgrond zyn oorſprong heeft. —— De Vennen, wyders, zyn laagten in de heiden, waar van ſommige des zomers zo niet in het geheel, immers voor het grootſte gedeelte zó droog zyn, dat 'er de beesten in gaan weiden. Zo dra de regentyd komt, ſtaat 'er het water drie, vier of meerder voeten hoog in. Als dan wordt 'er terſtond eene menigte van ſnoek, baars en paling in gevangen; of ſchoon men, wanneer de vennen droog zyn, 'er weinig water, en nog minder visch, in gewaar worde. Ook gaat het vaſt, dat de visch, in de vennen gevangen, in de rivier geworpen zynde, ſterft, en 'er niet in aarten kan.

„ Wat verder de Inwoonders betreft, „ ze zyn, naar 't geen ons hier gemeld wordt, doorgaans kloek, ſterk, en bereiken een hoogen ouderdom, waar toe de gezonde luchtſtreek niet weinig toebrengt. Het is waar, men vind 'er dikwils aanſtekende ziektens, en in verſcheide najaaren den rooden loop. Men heeft echter aangemerkt, dat die ziektens meer uit armoede en gebrek van behoorlyk voedſel dan uit de lucht ontſtaan. De roode loop, wil men, dat van het gebruik der witte kool, die in het najaar met veele karren van het dorp Dungen, en elders, derwaards gebragt word,

word, zyn oorſprong hebbe; wanneer de Inwoners, eenige dagen achtereen, niet dan kool eeten. Dit kan waar zyn; doch in dat geval zou de roode loop daar jaarlyks ontſtaan moeten, om dat de kool alle najaaren derwaards gebragt word. Verſcheide jaren verlopen 'er echter, dat men van die ziekte niets gewaar word. Veele Inwoners zyn met zeere oogen gekweld. Dit ſchryf ik echter aan geen landziekte toe. De oorzaak ſchynt my te zyn, dat zy veel heitorf, ſlegt hout, en andere ſtoffen, die veel rook geven, ſtoken, en dat de meeste ſchoorſteenen niet wel gemaakt zyn, om den rook te doen optrekken, ook vind men dit ongemak by de armſten het meest." En het getal derzulken ſchynt al vry aanmerkelyk te zyn: want „ de Inwoners der Meyerye, zegt de Autheur, zyn doorgaans arm. De ſchraale landen verſchaffen hen een zeer geringen loon, voor hunnen zwaaren arbeid. Zy perſen, als het ware, den akker, door het geſtadig meſten en beploegen, vrugten af; en moeten gedurig met hun landwerk bezig zyn. Hierby komt, dat de laſten in die landſtreek, naar evenredigheid van andere naburige gewesten, ongemeen zwaar zyn; en dat de dorpen in de voorige oorlogen geweldig veel penningen, tot het betalen der brandſchattingen en andere oorlogslasten, hebben moeten opnemen; zo dat 'er een aanzienlyk gedeelte der inkomſten van de landen, voor de renten derzelver en aanlasten, betaald moeten worden." De Meyery is hier door, volgens de opgave van den Heer *van Heurn* zeer bezwaard; doch hy vleit zig dat dezelve, door de thans gemaakte ſchikkingen, genoegzaam van haaren drukkenden last ontheeven zal worden. ——— Wyders meldt hy ons wegens het beſtaan der Inwoonderen nog het volgende: „ Hun beſtaan is voornaamlyk de landbouw. Velen generen zich met ſchapen te fokken, en te weiden, waartoe de heiden en broekvelden gelegenheid geven. Dit is de oorzaak van het aanleggen der lakenweveryen, die als nog te Tilburg, Oosterwyk en elders zyn. Het vlas, dat in de Meyerye wast, gaf gelegenheid tot het linnenreden, het welk te Eindhoven, Helmond, Oirſchot, Boxtel, en op veele andere plaatzen geſchied. Veele andere handwerken, als het klompen-, ſchoenen- en kaatsballen maken, worden in de Meyery geoefend. Men merkt echter aan, dat de dorpen, wier Inwoners zich met den landbouw, en wat 'er toe behoort, opgehouden hebben, de beste en de welvarendſte zyn; om dat, wanneer 'er eenige handwerken in verval raken, gelyk 'er veele zyn, de Inwo-

ners

pers zich niet gemakkelyk tot den ploeg gewennen kunnen." ——— Hier benevens tekent hy nog aan, dat het getal der Inwoners zedert eenige jaaren merkelyk vermeerderd is; 't welk hy grootlyks daaraan toeſchryft, dat zy noch ter zee noch te land dienen, en dus allen in hunne geboorteplaats blyven. Ook is 'er de lugt, zegt hy, gezond, en men ziet, in de meeste huishoudingen, veele kinderen.

Ten laatſte merkt hy nog op, dat de grond der Meyerye eene groote verandering ondergaan heeft; alzo dezelve, thans ſchraal en mager, voorheen uit een vet leem beſtond, 't welk nu onder den ſchraalen grond ligt; en waar uit men thans het leem tot het bakken van ſteenen, pannen, en het maaken der leeme wanden haalt. In dien ouden leemgrond vind men, ten bewyze hier van, nog heden onder het zand, zwaare boomen, die met de toppen naar het oosten of zuidoosten liggen, in dien grond gewaſſen, en met zand bedekt geworden zyn; dat men, zyns oordeels, waarſchynlyk heeft aan te merken, als een gevolg van den Cimberſchen vloed, ongeveer honderd jaaren voor de gemeene telling. En 't komt hem niet onwaarſchynlyk voor, dat een gedeelte der duinen, die langs de Zeeuwſche en Hollandſche kusten lagen, door dien vloed op de landen der Meyerye en daaromſtreeks geworpen zyn. Voorts twyfelt hy niet, of de gevolgen daar van hebben zig nog verder uitgebreid; zelfs wil hy wel toeſtemmen, dat die vloed tot Tongeren in 't land van Luik doorgedrongen kan zyn, de landen daaromtrent bedorven, en met zand bedekt kan hebben; doch hy kan zig egter niet vereenigen met dezulken, die willen, dat Tongeren, ter oorzaake hier van, oudtyds aan *Zee* gelegen zou hebben; het welk hy met reden als onwaarſchynlyk tegenſpreekt.

Wat eindelyk, om dit ter deezer gelegenheid nog by het voorige te voegen, den naam der Meyerye en der Stad 's Hertogenbosch aangaat, heeft men, volgens onzen Autheur, den naam van *Meyery*, dien dit landſchap met veele anderen in Brabant gemeen heeft, af te leiden van het woord *Meyer*, zo veel als Schout. En de Stad draagt ongetwyfeld den naam van *'s Hertogenbosch*, om dat dezelve in of by een bosch, dat den Hertog van Brabant toebehoorde, geſticht is; 't welk gemeenlyk geoordeeld wordt geſchied te zyn, door *Godfried* den III, in 't jaar 1184. „ Het is, gelyk onze Schryver, dit aantekenende, zegt, aanmerklyk, dat op die plaats, alwaar in dien tyd niets dan

bosch was, men thans daar van niets, en maar alleen weilanden vind. Het zelve kan men van de landeryen rondsom Breda, Geertruidenberg en Stryen getuigen, alwaar voorheen alle de landen met bosschen bezet waren, die tegenwoordig alle hei- en weilanden zyn. De landsdouw in het noordergedeelte van Brabant, moet dus zeer van gedaante verandert zyn."

De beoordeeling en wederlegging, over en van het Werkje van C. J. KRAYENHOFF, *Capt Luitenant en Oud-Ingenieur, verdedigd, door* C. REDELYKHEID, *Lid van het Konstgenootschap te Utrecht., onder de Zinspreuk:* Besteed den Tyd met Konst en Vlyt. *In 's Gravenhage by* H. Ch. Gutteling 1776. *In groot octavo* 169 *bladz.*

VOor eenigen tyd hadden wy in handen een Traktaatje, getyteld C. REDELYKHEID *bestraft, door* C. J. KRAYENHOFF; waarin de eerste, naar ons inzien, te smaadlyk behandeld werd (*). Op dat Traktaatje volgt nu, in 't bovengenoemde Geschrift, eene beantwoording dier bestraffinge; welke, hoewel scherp, (dat natuurlyk te wagten was,) egter zo hoonend niet opgesteld is. De Heer *Redelykheid* beantwoordt alles, dat eenige opmerking verdiende, en regt zyne denkbeelden over de Metzelwerken, waar in hy van den Heer *Krayenhoff* verschilt, nader op te helderen en meerder te versterken. Naar welke zyde men ook in dit geval moge overhellen, welk gevoelen men meest begunstige, men zal, een en ander naegaande, zien, dat de beantwoording, over 't geheel, meer ter zake doet dan de bestraffing. Ondertusschen verliest een Leezer, onder 't leezen van zulke Geschriften, ligtlyk zyn geduld, daar 'er ter wederzyde zo veel in gevonden wordt, dat zeer weinig, ja dat volstrekt niets, doet tot het weezenlyke van 't verschil, het welk, gelyk het gemeenlyk gaat, ten laatste uit het oog verlooren wordt. Ter voorkominge hier van geeft ons de Heer *Redelykheid*, by den aanvang van dit Werkje, niet ondienstig, eene opgave van den *Staat des Geschils*; welken wy, om den Leezer het verschil te beter te doen verstaan, zullen mededeelen. Hy beschryft denzelven aldus.

„ 1. *Krayenhoff* wil *grooter Steenen* dan heeden, en wel *zagte roode Steenen*, die met ons hedendaagsche best rood overeenkomen, in 't gebruik invoeren, en aan de Muuren van 's Lands Vestingen, zoo buiten als binnen, gemetzeld hebben. —— Dit spreek ik tegen, ik wil de ordinaire vorm en harde Steenen gebruiken, alzoo de

(*) Zie *Hedend. Vaderl. Letter-Oef.* V D. bl. 354.

de zagte Steenen ſchadelyk zyn, en onbeſtaanbaar tegens de beledigingen van de lugt, en 't geweld van buiten.

„ II. *Krayenhoff* wil zyn voorſtel bewyzen door de aloude Muuren, welke met groote roode zagte Steenen gemetzeld zyn. ——— Ik heb beweerd, dat de Ouden nog veel grooter Steenen, als hy voorſtelt, en ook geele, graauwe, harde Steenen gebruikt hebben; dat men tegenwoordig zulke goede klei niet heeft, om zodanige harde, maije en dengdzaame Steenen te maaken, als de beste Steenen der Ouden; en dat dus zyn bewys niets ter zaake doet

„ III. *Krayenhoff* ſtelt, dat de Ouden geen andere dan *Steenkalk* gebruikt hebben. ——— Ik heb beweerd, dat zy veeltyds *Schulpkalk* vermetzeld hebben.

„ IV. *Krayenhoff* heeft geſteld, dat de Ouden geen Tras gebruikt hebben. ——— Ik heb beweerd ja, maar onbepaald in den tyd.

„ V. *Krayenhoff* wil zonder Tras metzelen. ——— Ik met Tras, naar omſtandigheid van zaaken.

„ VI. *Krayenhoff* ſtelt, dat de Ouden zoo wel en kunſtig niet gemetzeld hebben als wy. ——— Ik heb het tegendeel beweerd.

„ VII. *Krayenhoff* wil eene nieuwe manier van Metzelen invoeren. ——— Ik beweer derzelver ſchadelykheid in alle deelen.

„ VIII. *Krayenhoff* wil volſtrekt Steenkalk doen vermetzelen, en die op eene byzondere manier doen leſchen. ——— Ik beweer dat men Schulpkalk moet gebruiken, zoo veel als mogelyk zy; en dat *Krayenhoffs* manier van Steenkalk te leſchen, niet deugt

„ IX. *Krayenhoff* wil de lagen der muuren agter lager doen metzelen dan voor. ——— Ik beweer dat zulks ten uiterſte ſchadelyk en nadeelig is.

„ Dit zyn de hoofdzaakelyke Poincten tuſſchen ons in verſchil. 'Er zyn nog eenige anderen, maar die zyn toevallig; en dus is 't niet noodig, dat ik 'er alhier melding van maake."

Om nu dit verſchil, daar 't voornaamſte, dat weezenlyk genoemd kan worden, in de gewiſſelde Tegenſchriften over dit onderwerp, vermoedelyk reeds te berde gebragt zal weezen, op 't ſpoedigſte aan een einde te brengen, zo doet de Heer *Redelykheid*, in eene Nareden, den volgenden voorſlag.

„ Het geſchil tuſſchen den Heer *Krayenhoff* en my is van zulk eene natuur, dat men wederzydsch, zonder *kwetzing* van zyn *geweeten* en *eere*, de uitſpraak ter beſlisſinge overgeeven kan aan kundige en onzydige menſchen. Om dan al het over en weder-ſchryven, en verdere moeilykheden af te ſnyden, heb ik niet ondienſtig gevonden aan den Heer *Krayenhoff* by deezen voor te ſtellen: Dat hy verkieze uit *Amſterdam* of *Rotterdam* zeven van de kundigſte en meest ervaarene Mrs. *Metzelaaren*, en 'er drie *Inge-*

nieurs byvoege, naar zyn zinlykheid en genoegen, aan welke wy de wederzydſche Schriften zullen overgeeven, ter beoordeeling, wie van ons beiden het wit 't best getroffen heeft. De Heer *Krayenhoff* zal de vryheid hebben, door een nader Geſchrift, zyne zaake te ſterken, maar ik zal tot myne verdeediging niets meer bybrengen. Wanneer ik in het ongelyk geſteld worde, zal ik herroepen, wat ik tegens den Heer *Krayenhoff* heb geſchreeven. — En, wanneer hy in het ongelyk geſteld wordt, laat ik het geen hy behoorde te doen aan zyne edelmoedigheid. My dunkt, dat dit de kortſte en de beste weg is, om een einde van zaaken te bekomen. Ik laat het nu aan eene cordaate verkiezing van den Heer *Krayenhoff*."

Wat hier van komen zal, moet de tyd leeren: intuſschen kan de Heer *Redelykheid* zyn nieuw ontwerp, wegens het ſpoedig verſteenen der Muuren, waarvan hy in 't ſlot zyner Nareden gewaagt, met de vereischte oplettendheid nagaan. Hy maakt zig ſterk deswegens iets nieuws uitgevonden te hebben, waar van hy de grootſte verwagting heeft.

„ Myne uitvinding, zegt hy, is bekwaam, zoo om de reeds gebouwde Muuren, hoe en waar gelegen, en hoe dik dezelven zouden mogen zyn, te doen *verſteenen*, als wel inzonderheid om nieuw te metzelen en te bouwen Muuren ſpoedig en deugdzaam, naar derzelver aart en natuur, zonder egter de *natuur* geweld aan te doen, te doen *verſteenen*, en wel zoo, dat de *verſteening* van de agterzyde van den Muur beginnen, en meerder en vroeger verſteenen zal dan aan de voorzyde. Ja men mag vryelyk den Muur van agteren aanſtonds, en zelfs onder het metzelen aanvullen, al ware het met ſlappe Modder. ——— En in de Beſtekken behoeft men geen verandering te maaken, mits dezelven inhouden goede inrigtingen der Muuren en deugdzaame Bouwſtoffen. ——— De onkosten zyn zeer gering, en kunnen niet in aanmerking komen tegen het nut. Dit ter uitvoer te brengen neem ik voor myn reekening, voor de goede gevolgen ſtaa ik borg, en verbeure, boven alle de kosten, zulk een Somme gelds, als men my vooraf gelieft toe te leggen, als ik aan deeze beloften zal komen te voldoen. ——— Of ik dit ontwerp den SOUVEREIN zal aanbieden, weet ik nu nog niet: maar ik geeve by voorraad dit in ernſtige overweeging aan de Heeren *Ingenieurs* en andere *Bouwmeesters*."

De

De beſchaafde of wellevende Juffer. Uit het Engelsch vertaalt. Te Rott. by J. Burgvliet en Zoon 1777. *Behalven het Voorberigt en den Inhoud* 320 *bladz. in groot octave.*

EEne verſtandige Moeder geeft hier, in een aantal van Brieven, tusſchen haar en haare Dochter gewisſeld, eene reeks van Lesſen, die ſtrekken, om haar gedrag te beſchaaven, en haar zedelyk character te vormen; om haar te gelyk deugdzaam en welleevend te maaken. — De eerſte pligt aan haar, in de kindſche jaaren volbragt hebbende, heeft zy haar op een Kostſchool beſteld, en agtervolgt haare eertyds mondlyke onderrigtingen door leerzaame Brieven. Deeze Brieven zyn aanvanglyk betrekkelyk tot het Schoolonderwys, en een regt naarſtig gebruik van het zelve, mitsgaders tot het regelen van haar gedrag in die omſtandigheden, ten einde vervolgens bekwaam te worden, om behoorelyk in de Waereld te kunnen verkeeren. Eerlang verlaat de jonge Juffrouw het Kostſchool, begeeft zig naar London, en verblyft aldaar, onder het opzigt van eene alleszins lofwaardige Tante. Van dien tyd af komt het 'er op aan, om haar, naar de verſchillende omſtandigheden, in welken zy zig bevindt, naar de onderſcheiden werkingen haarer hartstogten, zodanige lesſen in te boezemen, als noodig zyn, om haar te onderrigten, hoe zig te gedraagen, en waar voor zig te hoeden. ——— Men heeft, in 't opſtellen deezer Brieven, de natuur zeer wel in agt genomen; de verſchillende omſtandigheden, de onderſcheiden hartstogten, geeven eene gepaste aanleiding tot het behandelen van veelerleie onderwerpen; en deezen worden ontvouwd, op eene manier, welke in alle opzigten innemend en overtuigend is. Dit Geſchrift verdient des, met alle regt, eene plaats, onder de Schriften, welken in de opvoeding der Jeugd van eene weezenlyke nuttigheid zyn. En ſchoon 't inzonderheid zyne betrekking hebbe, tot de opvoeding eener jonge Juffer, is egter ver het meerendeel der Zedenkundige Lesſen van dien aart, dat ze ook in de opvoeding der jonge Heeren in aanmerking komen; zelfs worden 'er genoeg Menſchen van meerder jaaren gevonden, welken de hier voorgeſtelde verſtandige en deugdzaame onderrigtingen met nut kunnen overweegen. De Leezer neeme, voor tegenwoordig, de volgende afmaaning tegen de zo algemeene kwaadſpreekendheid mede.

„ Spreek, in gezelſchap, nooit kwalyk van iemand, die afwezig is, het zy vriendin, vreemde of vyand. Het eerſte zou ſnood, het tweede onbillyk, en het laatſte laf en laaghartig zyn. Met kwaad van uwe afwezende vriendin te ſpreken, verdient gy, dat gy en haar, en de gene die daar tegenwoordig zyn, beiden verliest, en zult ze ook verliezen; want wie, die wel by hare zinnen is, zal vriendſchap willen houden met iemand, die zich aan zo veel trouwloosheid en laaghartigheid ſchuldig maakt? Door kwaad van vreem-

den te ſpreken, zult gy u al de waereld tot vyanden maken: want zy, die, zonder 'er in 't minst toe getergd te wezen, den goeden naam kan bekladden van perſonen, aan welken zy weinig kennis en geen verpligting heeft, verdient het voorwerp van algemeenen afkeer en verfoeijing te zyn. Door tegen uwe vyanden uit te varen, zult gy de verachtelykſte laagheid van geest en geringheid van verſtand laten blyken; en komt haar dit ter ooren, dan zal het hare trotsheid en verwaandheid nog ſtreelen, door haar te doen denken, dat zy uwe hartstochten meer gaande gemaakt hebben, dan wezenlyk waar is, of ten minſten veel meer, dan gy zoud begeren, dat zy wisten".

Men voege hier by één der aanmerkingen over de onmaatigheid, die eigenlyk het manlyk character betreft; doch waar van onze Briefſchryffter zig bedient, om dat ze het haatlyke dier ondeugd onder dat character te ſterker kon afmaalen. De Maatigheid aangepreezen hebbende, als het beste middel ter bewaaringe der gezondheid, gaat zy voort om het ſtrafwaardige van 't krenken der gezondheid, door onmaatig eeten en drinken, aan te toonen, te meer, daar 't met regt onder den Zelfsmoord betrokken mag worden; het welk haar doet zeggen:

„ Ik weet niet, of de genen, die hunne dagen verkorten door onmatigheid, niet wel zo misdadig zyn voor God, als zy die een onmiddelyk einde van hun leven maken, door nog geweldiger middelen. Want als iemand, willens en wetens, vergif inzwelgt, wat groot onderſcheid is 'er dan, of het zelve zyne uitwerking doe in dertig minuten of in dertig jaren? verandert dit de natuur van het misdryf, of bevrydt het den misdadiger van de ſchuld van zelfsmoord? misſchien zal het dit doen, naar het oordeel van kortziende ſtervelingen; maar of het dit al of niet doe in het oog van den alzienden en onpartydigen Rechter van 't gansch heelal, is de groote vraag daar het op aan komt. ——— En evenwel, is de onmatigheid geen doodelyk fenyn, dat in de aderen woedt, en, hoe langzaam in zyne werking, niettemin zeker gaat en onfeilbaar is in zyne uitwerkingen? Het ondermynt en bederft de geſteldheid des ligchaams by trappen, en brengt menig een in den bloem des levens ontydig en onverwacht ter dood. Negen tiende deelen van de menſchelyke wezens, durf ik zeggen, dienen tot een ſlagtoffer voor degen wreeden verwoester: oorlog, hongersnood, pest en ouderdom, ſamen genomen, mogen hunne duizenden verſlaan, maar onmatigheid, alleen en op zich zelve, verſlaat haare tienduizenden.

„ Welk eene kinderachtige en belagchelyke verdediging, (ſchryft zy verder,) is het, die de overdadigen en onmatigen gemeenlyk voor elkander gereed hebben. „ Arme hals; zeggen ze van zulk eenen, hy drinkt wel wat te veel, hy leeft ſterk, en bederft zyn geſtel zo gauw als hy maar kan; maar hy is een goede eenvoudige ziel, die niemand benadeelt, behalve zich zelven". Hoe! niemand anders benadeelen dan zyn eigen zelven! wat grove en plompe wer-

mal

taal is dit! hy benadeelt ieder een, niet alleen door den verderflyken invloed van zyn kwaad voorbeeld, 't welk kan en waarschynlyk zal voortgaan met zyne uitwerking te doen, wanneer hy reeds geſtorven en ten grave gedaald zal zyn; maar ook, dewyl hy zich zelven geheel onbekwaam maakt tot het volbrengen van de pligten des gezelligen levens. Was hy voor zich zelven alleen in de waereld gekomen? ware hy dit, laat hy dan van alle verkeering en omgang afgeſneeden worden; laat hy in een afgeſcheiden kluis opgeſlooten, en tot eene geduurige eenzaamheid en afzondering gedoemd worden. Maar was hy dit niet? was hy geboren tot eene gezellige ſamenleeving, zo laat hy bedenken, dat hy verpligt is, alles wat in zyne magt ſtaat toe te brengen tot bevordering van 't geluk en 't welwezen zyner medeſchepſelen; dat 'er een groote lyst van gezellige pligten zy, welke hy verbonden is te volbrengen, en welken hy zonder onrechtvaardigheid en godloosheid niet kan nalaten. Heeft hy geen huisgezin om voor te zorgen? geen zoon op te voeden? geene dochter eene uitzetting te bezorgen? geene ouders te ondersteunen en te hulp te komen? geen arme zuster en broeder by te ſpringen? geen bedrukten vriend te vertroosten? heeft hy geene burgerlyke bediening of krygsampt te bekleeden? geen beroep of andere bezigheid te behartigen? of, al is hy zulk een zelfzoekend, menſchen hatend en nutteloos wezen, dat hy met dit alles niet heeft uit te ſtaan, is hy evenwel niet verpligt een goed voorbeeld aan de waereld te geven? indien hy geene kloekmoedigheid en onverzettelykheid genoeg bezit, om zelf eenigen der pligten van een gezellig leven waar te nemen, is hy, ten minſten, niet gehouden, om anderen ter volbrenginge van dezelven op te wekken en aan te moedigen?

„ Maar de rechte waarheid beſtaat hier in, dat deze overdadige en onmatige dwazen onder alle de verpligtingen, die ik nu gemeld hebbe, liggen; ja onder nog veel meer dan die; maar zy hebben iet anders te behartigen, 't welk by hen veel gewigtiger en van grooter belang is; zy hebben, namelyk, hunne lieve lighamen te mesten en te overladen, of liever te benadeelen en te bederven; zy hebben hunne ſnoode, lage en kruipende lusten in te willigen; en zullen aan derzelver involging alle deugden, het zy dezelven op God, op onzen naasten of op ons zelven zien, opofferen. Wat raakt het hen, hoe hun vader, moeder, zuster of broeder leven, als zy het maar wel hebben. Zy denken gemaakt te zyn, of leven ten minſten, als of zy gemaakt waren, alleen voor zich zelven, en willen daarom niet laſtig gevallen worden met eenige zorg of bekommering voor anderen. Vrouw en kinders, vrienden en magen mogen ongelukkig worden, maar zy moeten, en willen hunne vermaaken hebben. Dus verſlyten zy hun ganſche leven met eten, drinken en ſlapen; in eenen onafgebroken voortgang van dierlyke geneugten; in een ſtaat van grove ongevoeligheid, en een ſoort van ſlaapziekte; in een leven, om kort te gaan, dat niet veel beter is dan dat van een beest."

De Wysgeerige Koopman, door Dr. HIRZEL. *Te Amſt. by* M. de Bruyn 1776. *Behalven de Voorreden* 228 *bladz. in octavo.*

MEn verleent ons in dit Geſchrift, onder 't voordraagen eener verſierde Geſchiedenisſe, eene wysgeerige beſchouwing van den invloed des Koophandels, op het weezenlyk geluk, zo des Handelaars in 't byzonder, als der Maatſchappye in 't algemeen. —— *Aristus*, een verſtandig Man, zynen Kinderen in alle deelen eene welingerigte opvoeding geevende, zogt ieder zyner Zoonen in zodanig een Beroep te ſtellen, als best overeen kwam met hunne genegenheid en bekwaamheid, en natuurlyk geſchikt was om hun waar belang indiervoege te bevorderen, dat het tevens tot heil der Maatſchappye ſtrekte. Hier toe kwam het Beroep van Koopman, met opzigt tot *Cleanthes*, wel byzonder in aanmerking, waar toe de Autheur zig dan voorts in dit Werkje bepaalt. —— *Aristus* overweegt den Koophandel van alle zyden, zo ten aanzien der zwaarigheden als der voordeelen; en, overtuigd dat een Koopman een deugdzaam character kan bezitten, zig zelven niet alleen, maar ook het algemeen weezenlyk nuttig zyn, beſluit hy eindelyk, na *Cleanthes* deswegens naauwkeurig geroetst te hebben, ten volle, om deezen zynen Zoon tot den Koophandel te ſchikken. In gevolge hier van wordt *Cleanthes*, na van zynen Vader de noodige onderrigtingen en vermaaningen, ter getrouwe betragtinge zyner pligten, ontvangen te hebben, ten laatſte op een voornaam Komptoir beſteld, ten einde den Handel aldaar in deszelfs geheele uitgebreidheid te leeren. —— Dr. *Hirzel* deelt, in 't voorſtellen van dit alles, eene reeks van nutte Leſſen mede; die, terwyl ze den heilzaamen invloed van den Koophandel onder 't oog brengen, kragtig ſtrekken, om eenen ieder de eerlykheid in den Handel in te boezemen. Zyn oogmerk was den Koopman verder, in deszelfs drukke bezigheden en geheelen wandel, insgelyks te beſchouwen; dan hy is tot nog hier in verhinderd, en heeft zyne voorgenomen taak ſlegts in zo verre uitgevoerd, dat de Jongeling tot het leeren van den Koophandel geſchikt zy. Men hoopt dat hy dit Stuk, in dien zelfden ſmaak, voorts zal agtervolgen, ten nutte der Maatſchappye, waar van nyvere en eerlyke Kooplieden voornaame ſteunſels zyn.

Buiten dit opgemelde hoofdbedoelde, tot den Koophandel betrekkelyk, is dit Geſchrift van eene uitgebreider nuttigheid, ten aanzien van de Opvoeding in 't algemeen; voor zo ver de inrigtingen van *Aristus*, in verſcheiden opzigten voorbeeldlyk, en der navolginge waardig zyn. Uit dien hoofde hebben ook de Uitgeevers het niet oneigen geoordeeld, by dit Stukje, (dat op zig zelve niet zeer uitgebreid is,) te voegen, eene Verhandeling, ſtrekkende ter ontvouwinge van de deerlyke gevolgen der kwaade Opvoedinge.

Hier

Hier by komt eindelyk nog eene korte beſchouwing over de Menſchen in 't gemeen, en hoe ze behooren te zyn. ——— Beide deeze Geſchriften behelzen een aantal van zedenkundige opmerkingen; die over 't geheel leerzaam en van eene algemeene nuttigheid zyn, ter bevorderinge van goede Zeden.

Onderwys van een Vader aan zyne Kinderen. Uit het Engelsch vertaalt. Te Amſterdam by G. Warnars *1777. Behalven het Voorwerk* 103 *bladz. in octavo.*

IN dit Geſchrift levert men ons eene verzameling van Zedekundige Fabelen, Vertelzels en Aanmerkingen, waar van een Vader zig, naar luid van 't Voorberigt, by voorkomende gelegenheden, bediend heeft ter onderwyzinge van zyne Kinderen. Ze zyn allen leerzaam, en vry wel geſchikt, om der Jeugd een ſmaak voor de Deugd, en 't verkrygen van nutte Kundigheden, in te boezemen. Het behoort dus onder die Geſchriften, welken men mag aanmerken als Huisboeken, die men den Kinderen met vrugt in de hand kan geeven; vooral wanneer kundige Beſtierders de Kinderen leeren, hunne aandagt vestigen op het geen zy leezen; en hen, by eene gunſtige gelegenheid, leerzaam herinneren, 't geen zy geleezen hebben. Tot zodanig een gebruik is dit Werkje zeer dienſtig.

Hoog-Bootsmans Konst of der Matroſen Studie. t'Saamgeſteld door T. SYBRANTS, *in zyn leven Commandeur van 't Ed. Mog. Collegie ter Admiraliteyt van Amſterdam, door zyn dertigjarigen Dienst zo bevonden. Te Amſterdam by* G. Bom *1776. In octavo 92 bladz.*

IN dit Stukje worden tienerleie Charters van Schepen, van verſchillende lengte en wydte, beſchreeven, met opzigt tot de dikte en langte van Masten en Stengen, benevens van al het Touwwerk, Blokwerk, Ankers, Zeilen, en 't geen verder ter toetakelinge van een Schip behoort. Een Geſchrift van die natuur kan voor alle Zeevaarenden, en die iets te doen hebben met het toetakelen van Schepen, van dienst zyn; maar 't is ons voorgekomen, dat dezulken, die 'er weezenlyk belang in ſtellen, niet kwaalyk zouden doen, wanneer zy 't met wit Papier doorſchooten; om dat 'er, zedert het opſtellen van dit Stukje, wel eenige veranderingen in deeze en geene byzonderheden ſtand gegreepen hebben. Veelligt was 't, uit hoofde dier veranderingen, wel der moeite waardig, dat eene opmerkzaame en kundige hand zig verledigde, om een Stukje van dien aart op nieuw te ſchryven.

ABRÀ-

ABRAHAM en IZAK. *Godsdienſtig Schouwſpel. Uit het Hoogduitſch van den Heer* J. C. LAVATER. *Te Utrecht en Amſterdam, by* H. v. Emenes *en* M. Schalekamp 1777. *Behalven het Voorbericht* 16. *bladz. in groot octavo.*

ABraham, op Gods bevel, zynen dierbeminden Izak offerende, levert zeker het aandoenlykſte Schouwſpel der menſchlyke bedryven; doch zodanig een Schouwſpel, dat beter nagedagt, dan met woorden uitgedrukt kan worden; om dat geen woorden in ſtaat zyn, die aandoeningen te omſchryven, welken diestyds in 't hart van Abraham en Izak werkzaam waren. De Heer *Lavater* heeft het egter gewaagd hier van eene proef te neemen; en zy, die 's Mans bekwaamheden in 't hartstogtlyk ſchryven kennen, bezeffen ligtlyk, dat hy, boven veele anderen, juist de Man was, om het in dit ſtuk zeer verre te brengen. Ook zal men, op het doorbladeren van dit Godsdienſtig Schouwſpel, gereedlyk erkennen, dat hy 'er vry gelukkig in geſlaagd is; maar met dat alles zal men 'er nogtans tevens in opmerken, dat het hem meermaals aan woorden ontbroken heeft; nadien de aandoeningen te ſterk waren, om uitgedrukt te kunnen worden. Hy komt dit mangel van woorden egter gemeenlyk met veel oordeels te gemoet, zo door welgepaste, tedere, afgebroken, herhaalde uitdrukkingen, die treffende denkbeelden voor den geest brengen, en den Leezer verder doen denken; als door 't beſchryven der houding en gebaaren; welker opmerking die uitdrukkingen en denkbeelden eene kragt byzet, die dikwils in ſtaat is, om des Leezers hart dermaate gevoelig te maaken, dat hy zig ten ſterkſte aangedaan bevinde. —— In de uitvoeringe van het geheele Stuk, houdt onze Autheur, de verſchillende characters van Abrahams Huisgezin naauwkeurig in agt neemende, het natuurlyke beloop eigenaartig in 't oog. Het vangt aan met Godsdienſtige geſprekken, welken inzonderheid doelen op Gods beloften, en dienen om het vertrouwen op dezelven te verſterken. —— Abraham ontvangt vervolgens, in eenzaamheid, het Godlyk bevel, en zyne neiging om God te gehoorzaamen, zegenpraalt eerlang over zyne natuurlyke aandoeningen; waarin hem bovenal te ſtade komt, het denkbeeld, hem door den Engel ingeboezemd, dat God, zyn God, en zyns Zoons God, geen God der dooden maar der leevenden is. —— Dit denkbeeld bezielt Abraham verder het geheele ſtuk door ten leevendigſte, en bemoedigt hem telkens, als de natuurlyke aandoeningen haare kragt oefenen. —— Hy maakt voorts ſchikkingen tot de reis naar 't aangeweezen gebergte, om aldaar Gods bevel te volbrengen. Dit levert eene verſcheidenheid van tooneelen, die van alle zyden treffende zyn; en de Autheur ſchikt alles indiervoege, dat Abraham, hoe zeer ook aangedaan, nogtans, ongedwongen, het byzondere doelwit zyner aanraderende reize naar 't gebergte, voor 't gentſche

Huis-

Huisgezin, bedekt houde. Een hartroerend affcheidneemen van Sara beſluit dit gedeelte, en Abraham verrekt met Izak. ——— Hier op volgt het laatſte bedryf, waar in Abraham en Izak op den berg den altaar bouwen; Abraham eindelyk aan Izak Gods bevel openbaart; de laatſte zig daar aan gewillig onderwerpt, en de eerſte zig ſchikt om het zelve te volbrengen; wanneer een Engel hem de uitvoering doet ſtaaken, en zig vervolgens een Ram ten offer opdoet, dien Abraham en Izak met vreugderyke aandoeningen den Heere opoffeſen; waar op zy voorts beſluiten weder t'huiswaards te keeren; waar mede dit Stuk afloopt. Dit laatſte gedeelte wordt, zo in 't eene als in 't andere opzigt, ten treffendſte uitgevoerd; en de Autheur doet den Godsdienst ten kragtigſte werken, zonder nogtans de Natuur te kort te doen, in de overtuiging dat die God, welke dat doodlyk bevel gegeeven heeft, zig Abrahams en Izaks God noemde, geen God der dooden, maar een God der leevenden is. Van dit denkbeeld maakt de Heer *Lavater* hier een oordeelkundig gebruik, zo ten opzigte van den Vader als van den Zoon, om hen geſchikter ter onderwerpinge aan, en uitvoeringe van, Gods bevel, te doen voorkomen. Met dit oogmerk bedient hy zig, als ter voorbereidinge van Izak, zeer gepast van het uitkomen eens Vinders, dat het denkbeeld van een gelukkiger herleeven na den dood, en in den Vader en in den Zoon, opwakkert, zo als zy den Altaar zullen bouwen, en eer Abraham Gods bevel aan Izak geopenbaard heeft. ——— Zyn voorſtel desaangaande luidt indezervoege.

„ (*Terwyl Abraham in ſtilte bidt, legt Izak de linkerhand zachtjes op zijn ſchouder, en ziet, met de rechterhand tegen 't voorhoofd, heen en weder —— bij word eene pop gewaar aan een ſtruik hangende, uit dewelke zich juist een uiltje ontwikkelt, zwijgt enige ogenblikken ſtil, vervolgens keert hy zich, het uiltje op de hand nemende, verbaesd tot zijnen vader, buigt zich bij hem neder ——*)

IZAK.

Mijn vader! zie wat ik hier heb gevonden —— Kijk, welk een ſchepſel Gods ——— en hoe wonderlijk dat ſchoon-gekleurd, en ligtgevleugeld, levendig beestje uit een verſcheurd bekleedſel te voorſchijn breekt; nog bloedt het. . . . Het is als of 't zich in de nieuwe wereld bevreemdde en verwonderde! In welk een wereld is het doorgedrongen midden uit zijne duisternis! Het onderſtaet zich om te gaen. —— Hoe 't zijne vleugels ontvouwt, uitſpreidt. ——— Het wil gaen vliegen, en kan nog niet; doch ieder ogenblik word het vrijer, levender, ſtouter. Het waegt het, en verheft zich; het ontvliegt mij. ——— Zie vader! —— (*Kijkt heen en weder, en beſchouwt de gefcheurde pop weer*). Is 't mooglijk! ——— Hier kwam het uit, mijn vader! Dit heeft God ook gemaekt! mijn vader!

ABRAHAM.

(*eerst zwijgend*)

Grote God! welk een lichtſtraal in mijne duisternis! ... hoe leert gy ons, o God ——— het grote door het kleine.

IZAK.

Groeide dat beestje daer aen die ſtruik?

ABRAHAM.

(*ſtaet op, neemt Izak bij de hand, en gaet met hem nae de ſtruik toe.*)

Neen, mijn zoon; 't was eerst een kruipende, veelvoetige worm, die op de aerde kroop en aen het ſtof kleefde, en zich hier aen vast hing, ſtierf, en ſtierf echter niet ——— hij ſtroopte zijne uitwendige geſtalte geheel af; daar lag de vorige worm dood — en in zijn plaets ——— die eerst half-levende geſtalte, uit welke 't vogeltje is uitgebroken.

IZAK.

De Worm, die in het ſtof kroop, die is tot een ſchone vliegende vogel geworden?

ABRAHAM.

Ik dank den Heere, die een ſtraal des lichts in mijne ziel heeft gezonden. —— De kruipende worm is tot een vliegende vogel geworden. Wonderlijke herſchepping! ——— Hoe dikwils heb ik ze niet wel gezien ——— maer nooit met dit oog, nooit met dit verlicht denkbeeld. ——— Zoo voert God door den dood ons in het nieuwe vrijer leven in! Zoo voert hij ons van leven tot leven! Zoo....

IZAK.

Zoo —— Vader, mag ik vragen? Zoo —— voert de Heere ons van den dood in 't nieuwe vrijer leven in, wanneer wy ſterven —

ABRAHAM.

ô Izak, dit leert ons God —— in een heilig tijdſtip! 't ging mij als een blixemſtraal door de Ziel —

IZAK.

Zijn wij veelligt thans nog wormen, die aen het ſtof der aerde kleeven? en ons, wanneer wij dit lighaem afleggen, eens met ene vrije ſtoute vlucht tot boven de wolken zullen opheffen, en mogelijk die Hemelſche Boden eens gelijk worden —— van welken gij mij zoo dikwils hebt verhaeld, dat zij veel ſchooner zijn dan de menſchen, ſnel gelijk de arenden van den Hemel nae beneden —— en even gelijk de arenden met eene ſnelle vlucht weer nae de zon te rug ſpoeden?

ABRAHAM.

Groot, zeer groot was mijn voorgevoelen; maer God heeft 'er nog toegedaen —— ô Mijn zoon! ik gae den Heere loven! Bouw gij den altaer hier. ——

HEDENDAAGSCHE VADERLANDSCHE *LETTER-OEFENINGEN.*

Mosaisch Recht, of de Ziel der Wetten van Moses, haare betrekking te dier tyd, op de Regeeringswys, Zeden, Landstreek, Godsdienst, Koopbandel, aloude Gewoonten enz. Door JOHANN DAVID MICHAËLIS, *Hoogleeraar in de Wysbegeerte, te Gottingen; Lid van de Maatschappy der Weetenschappen te Haarlem enz. enz. Uit het Hoogduitsch vertaald. VIde Deel. Te Haarlem by* J. Bosch 1776. *Behalven de Voorreden en twee Registers* 174 *bladz. in groot octavo.*

MEermaalen maaken wy, by 't melden der Tytels, in de opgave der Boeken, gewag van de *Voorreden* en de *Registers*, om onze Leezers de grootte van het Werk, 't welk wy aankondigen, te doen weeten; doch zelden met zo veel reden als tegenwoordig, naardemaal de *Voorreden* en de *Registers* dit Deel zelve in grootte overtreffen; de eerste alleen beloopt 128, en de laatste zamen genomen 148 bladz. Over de uitgestrektheid van de laatste hebbe niemand zich te verwonderen, zy gaan over 't geheele Werk van VI Deelen; en geeven ons eene lyst van de *Voorkomende* en *opgebelderde Schriftuurplaatzen*, en van de *Merkwaardigste Zaaken*. De Heer JOHAN GEORG PURMAN, *Rector* van het *Gymnasium* te *Frankfort* aan den *Main*, heeft zich der moeite van een breedvoerig *Register* op te stellen, gelyk de Heer MICHAËLIS ons berigt, wel willen getroosten; en elk Gebruiker deezes Werks is hem daar voor dank verschuldigd: en 't heeft zeker den Vertaaler niet weinig arbeids gekost, 't zelve over te brengen. De groote menigte van Schriftuur-texten, in het Werk, licht bygezet, de verbaazende verscheidenheid van Zaaken daar in behandeld, maakten deeze *Bladwyzers* onontbeerlyk: ze zyn een allernuttigst toevoegzel. Veel nooder zouden wy ze missen dan de *Voorreden*, tot zulk eene lengte uitgeloopen, dat ze, naar de betuiging van MICHAËLIS zelve, *hem reeds te lang geworden is* (*).

In

(*) Zie de Voorreden, *bladz.* 123.

In de daad dezelve zou, „ ſchoon het des Hoogleeraars oogmerk geheel niet is, een beſpiegelend Stelzel (*Systema Theoreticum*) van het leerſtuk der ſtraffen te geeven, ook niet, op eenen wederleggenden toon van de valſche grondbeginzelen, door andere te nedergeſteld, te ſpreeken, maar alleenlyk met veronderſtelling van 't geen bekend is, eenige ſtellingen te verhandelen," veel eer eene *Verhandeling* op zichzelven maaken, dan onder den naam van *Voorreden*, (zo wy anders weeten wat een *Voorreden* is,) het licht zien. Dan de Schryver heeft verkoozen 'er deezen Naam aan toe te voegen, en, naa 't geen weezenlyk tot een Voorreden behoort, vermeld te hebben, verklaart hy. „ Thans, kom ik tot de Hoofdzaak deezer Voorreden, tot zekere gedachten, naamlyk over de Straffen; derzelver Oogmerk en Zwaarte, die ik in 't Lyfſtraflyk Recht belooft heb, hier te zullen ontwikkelen, om dat ik 'er daar verſcheide heb moeten vooronderſtellen, en nochtans niet alle Leezeren het ten dien opzichte met my volkomen ééns zullen zyn." Hier op gaat hy voort met eene breedvoerige ontwikkeling van 't Oogmerk der Straffen, en geeft ons, als hy ſpreekt van het Oogmerk, om van *Misdaaden af te ſchrikken*, aan den voet eeniger bladzyden, eene geheele *Latynſche Redenvoering* van den Heere Geh. Raad VAN SEGNER, die hy van oogmerk geweest was, ergens anders te plaatzen; doch, dit mislukt zynde, hier mededeelt, met erkentenis van veel aan dezelve verſchuldigd te zyn, van het geen hy wegens dit Oogmerk der Straffen ſchryft. —— Het weezenlyk Oogmerk der Straffen afgehandeld hebbende, komt hy tot drie by-oogmerken. —— *Uitroeijing of verwydering van een gevaarlyk Mensch.* —— *Wraak van den Beledigden*, —— *en de Zedelyke verbetering van hem die geſtraft wordt.*

Wat wy ook op de verbaazende langte deezer Voorreden aangemerkt hebben, ſluit geenzins in, dat dezelve den Heere MICHAËLIS of der leezinge onwaardig zou zyn; neen, veel wordt 'er in gevonden, 't geen de kenmerken van zyn ſpeelenden geest draagt en genoegen zal geeven; doch over 't geheel is dezelve gerekt, en niet vry van overtollige herhaalingen.

Dan laat ons tot het Werk zelve komen. De Hoofdzaaken, daar in verhandeld, zyn. MISDAADEN VAN BLOEDVERGIETING. —— MISDAADEN TEGEN IEMANDS EIGENDOM. —— KWAADAARTIGE OF VALSCHE BESCHULDIGING, VALSCH GETUIGENIS, UITGESTROOIDE LASTERINGEN. —— MISDAA-

DAADEN TEGEN OUDEREN EN OVERHEDEN —— VAN PLEITZAAKEN.

Onder de eerſte Hoofd-afdeeling merkt de Hoogleeraar op, dat, in MOSES Wet, van *Zelfmoord in 't geheel niet geſprooken wordt; dat daar op geene ſtraffe geſteld, ja dezelve niet eens verboden was* — hy ſpreekt van *Moord, die met den Dood, Doodſlag, die zagter, en nog eene andere ſoort, die, ſchoon zedelyk kwaad, evenwel in 't geheel niet geſtraft werd —— van de Straffen eens eigenlyken Moordenaars* — hy toont, *dat het niet geoorlofd was losgeld voor eenen Moord te neemen; en dat daarentegen het Recht van genade-verleening geoefend werd* —— dat, *de ſoort en wyze der Doodſtraffe niet bepaald, en 'er veel aan 't welbehaagen van den Bloedwreeker overgelaaten was.* —— Voorts handelt hy *over de Uitzondering van de geſtrengheid deezer Wet, indien iemand zyn eigen Knegt of Dienſtmaagd doodſloeg* —— over *de Ontzondiging van een' Moord, waar van de Daader onbekend was, en plegtige betuiging, dat men den Moordenaar niet kende* —— en, eindelyk, over de *ſtraffe van eenen onvoorzigtigen Doodſlaager —— de onvoorzigtigheid waar door iemand om 't leeven komt* —— en van *het beſchadigen van iemands Lichaam of verzeeringen.*

In de tweede Hoofd-afdeeling wyst MICHAËLIS aan, dat *Vergoeding of Slaaverny de ſtraffe van Diefſtal; en deeze, vóór den tyd van* MOSES, *ten minſten in* Egypten, *zwaarder was.* Hy geeft de *Nadere bepaalingen op der Vergoedinge, volgens haare trappen, overeénkomſtig met de verſchillende omſtandigheden van den gepleegden Diefſtal.* —— *Scherpere ſtraffen van Diefſtal hadden ten tyde van* SALOMO *plaats.* —— *Ten opzigte van Straatſchenderye en geweldaadige Huisbraak vindt men geene Wetten —— van de Heiligſchennis — Menſchenroof met den dood geſtraft* — Wat 'er volgde op *de Verloochening, van 't geen men ter bewaaringe ontvangen, of gevonden hadt.*

Met de derde Hoofd-afdeeling ontdekken wy hoe *de Aanbrengers by* MOSES *niet wel gezien waren —— wat 'er op het uitſtrooijen van Lasteringen, op valſche Beſchuldiging, ſtondt.*

De vierde Hoofd-afdeeling toont, *dat zwaare misdaaden tegen de Ouderen, als dezelve te ſlaan of te vloeken, met den dood geſtraft wierden,* —— dat *de Steeniging ſtondt op een Dronkaart, die, in zyne dronkenſchap, gewoon is het leeven van andere Menſchen in gevaar te brengen, indien zyne Ou-*

ders hem niet konden betzugelen — en ſpreekt verder *van de groove woordlyke beleedigingen der Overheid; en de misdaad van gekwetſte Majeſteit.*

Eindelyk merkt de Hoogleeraar, in de laatſte Hoofd-afdeeling op, *dat wy van de Manier, om een twistgeding te voeren, zeer weinig weeten, en waarom* MOSES *daar omtrent zo weinig bevolen hebbe.* — *Zyne waarſchuwing tegen het aannemen van Geſchenken.* — *Dat de openbaare Gerechtsplaats in de Poorten was, en of men ook Voorſpraaken (Advocaaten) gehad hebbe.* — Hy handelt over de *Getuigen, en by die gelegenheid over het vertelzel van* SUSANNA *en* DANIËL — *over den Eed* — de *plegtigheden, daarby gebruiklyk,* — de *vitteryen der Joden van laater tyden, omtrent zommige Eeden, waar tegen* CHRISTUS *zich verzet in zyne Bergpredikatie* — over *'t Heilig Lot* — de *eigen bekentenis,* — den *Pynbank waar van men, in 't Moſaiſch Recht, niet wist,* en ten beſluite, over de *vaardige Strafoefening.*

Deeze groote verſcheidenheid van onderwerpen wordt, in dit zesde Deel, verhandeld. Gelyk wy, uit de voorgaande Deelen gedaan hebben, zullen wy weder een byzonder ſtuk overneemen, en ons bepaalen tot de Afdeeling, die ten opſchrift voert: *Menſchenroof* met den dood geſtraft; waar MICHAËLIS zich dus laat hooren.

„ Op Menſchenroof tegen eenen Israëliet begaan, dat is, wanneer men eenen vrygeboornen, van Israëlitiſche afkomst, ſtal of roofde, met oogmerk om hem als eenen lyfeigenen te gebruiken, of aan anderen ten ſlaave te verkoopen, ſtondt volſtrekt de dood: en wel zodanig, dat de verontſchuldiging, die by andere ſoorten van diefſtal werd aangenomen, dat het geſtolene noch niet vervreemd was, en men dus noch had kunnen verwachten, dat de dief tot inkeer zoude gekomen zyn, en het zelve wedergegeeven hebben, en dit geval in zyne ſtraffe in 't minst niet verzachtte, maar als een menſchenroover ſterven moeste, het zy hy den mensch, dien hy geſtoolen had, of dezelve noch onvervreemd, en zonder tot eenigen ſlaafſchen dienst gebruikt te zyn, in zyne macht was. Exod. XXI: 16. Deut. XXIV: 7.

„ Het doelwit van Menſchenroof, waar door deeze misdaad van eenige anderen, die 'er anders na aan grenzen, moet onderſcheiden worden, vinden wy *Deut.* XXIV: 7, duidelyk opgegeeven: het was naamlyk, om, of het geſtoolen mensch zelf tot zynen dienst te houden; of hem aan iemand anders te verkoopen. Het laatſte is in een land, daar Menſchenroof ge-

gemeen is, en de voorziening der Wetgeevende magt vereischt wel doorgaans het oogmerk: want Menschenroovers zullen maar zelden in staat zyn, om van hunnen roof, daar het een mensch is, die spreeken kan, in zyn Vaderland gebruik te maaken; dewyl hy zich maar behoeft aan te geeven, om ontslaagen te worden, en hy, zo men hem opsloot, den roover over 't algemeen van weinig dienst zyn zoude. Dat is wel aan eenige uitzonderingen onderheevig; by voorbeeld, het steelen van kinderen kan in groote Steden, zo als Londen, al vry lang verborgen blyven; en een man van middelen, die groote werkhuizen voor zyne knechten heeft, kan de geenen, die gestoolen zyn, in dezelve opsluiten: dan het blyft toch evenwel maar eene uitzondering; het getal van ryke lieden, die knechten by honderden en duizenden hebben, zal zeer gering zyn; en groote Steden hadden de Israëliten, zelfs eenige eeuwen naa den tyd van Moses, noch niet; ook ontstaan dezelve niet by de eerste grondvesting van een Volk, maar van tyd tot tyd, gemeenlyk door eene menigte van toevallige omstandigheden: zoo wordt deeze misdaad heden ten dage, somtyds in Londen, Amsterdam, en de nabuurschap van Hamburg, door de zoogenaamde *Zielverkoopers* gepleegt, daar men de geronselde menschen spoedig naa Oost- of West-Indiën weet te verzenden; op dezelfde wyze in Guinea, en het westlyk gedeelte van Africa, waar van daan, America, door Kooplieden, daar ik niet gaarne één van wilde zyn, hoewel zy veel gelds verdienen, van de ongelukkige zwarten voorzien wordt; en van dien aart verhaalt Moses zelf in zyn eerste Boek een voorbeeld in Joseph, die door zyne Broederen eerst aan doorreizende Kooplieden, en door deeze naderhand in Egypten verkocht werdt.

„ Indien men eenen slaaf, die van zynen Heer wegliep, tot zyne vlucht de behulpzaame hand gebooden had, indien men hem verborgen brood gegeeven en daar voor vrywillig had laaten arbeiden, was dit zeker geen menschen-dievery; het geen byna van zelf spreekt, zoo ras men maar het woord dievery hoort; zo zich hier al noch eenige taalkundige zwaarigheid mocht opdoen, (het geen ik in 't geheel niet wil loochenen, maar opzetlyk den eenen of anderen taalkundigen het genoegen laaten, van 'er eens mede op de baan te komen) de bovengemelde Wet zag evenwel zekerlyk niet op dit geval, en de Wetten van Moses waren zelfs voor weggeloopene slaaven gunstig.

„ Indien iemand een Dochter geroofd had, om ontucht

met haar te pleegen, of haar tot zyne Vrouw te neemen, was dit ook geen menſchenroof, zo hy haar niet tot zyne ſlaavin gebruikte. In het eerſte geval was het Verkrachting; maar roofde hy haar, om haar te trouwen, dan was het gewelddaadigheid, en wel van zoo zeldzaam eene ſoorte, dat de Wetten 'er niet eens van ſpreeken; hoewel 'er in de Geſchiedenisſen der Israëliten, één enkeld voorbeeld, het welk met de Sabynſche Maagden-roof vry wel overéén komt, gevonden worde, en daar, wegens de uiterſte noodzaaklykheid, door de Overheid zelve, als een middel om Vrouwen te bekomen, aan de hand gegeeven. Recht. XXI: 19—23.

„ De eerstgemelde Wet Exod. XXI: 16, ſpreekt, wel is waar, van menſchen-roof, zonder dit tot het een of ander Volk te bepaalen; dan in de tweede, Deut. XXIV: 17, wordt deeze misdaad uitdruklyk daar in geſteld, wanneer iemand *eenen van zyne Broederen*, eenen der Israëliten, ſteelt: by gevolge kon menſchen-roof, waar door men zyn leeven verbeurde, alleen ten opzichte van eenen Israëliet bedreeven worden, en, (daar alle Israëliten vry gebooren waren; en zy, zo zy zich al tot ſlaaven verkocht hadden, nochtans in het zevende jaar wederom werden vrygelaaten) niet aan eenen volkomen lyf-eigen, want deeze zoude een vreemdeling hebben moeten zyn: alleenlyk één zeer zeldzaam geval uitgezonderd (*). Men ziet hier uit dat Moſes, door deeze misdaad, waar op hy eene Doodſtraffe ſtelde, geenen dieffſtal verſtaan heeft, waar door iemand van zynen knegt ontrooft werd. Buiten twyfel was dit ongeoorloft, en zelfs *het begeeren van zynes Naasten Dienſtknegt of Dienſtmaagd, of iets het geen hem toebehoort* (†), in het tiende Gebod verboden.

Nu zal men kunnen begrypen, van waar het groot onderſcheid tuſſchen het Moſaisch en het oudſte Roomsch Recht komt, het welk *in collatione Moſaicarum et Romanarum Legum*,

(*) Het geval, het welk men hier moet uitzonderen, is dat van eenen Hebreeuwſchen Knegt, dewelke op het zevende jaar zyne vryheid niet hadt willen aanneemen, en daarom zyn oor liet doorbooren, ten teken van den afſtand dien hy voor altoos van zyne vryheid gedaan hadt. De zodanigen waren dan, hoewel Israëliten, nochtans volkomene lyfeigenen, die altoos dienſtbaar bleeven. Het welk zekerlyk niet dikwils zal voorgevallen zyn. De Heer MICHAËLIS ſpreekt van deeze byzonderheid breedvoeriger, D. II, §. 127. bl. 368, 369. *Vert.*

(†) *Exod.* XX: 14. *Deut.* V: 18.

gum, *Tit.* XIV, reeds is opgemerkt, evenwel zonder de oorzaaken van dit verſchil met een wysgeerig oog na te ſpeuren. In de oudſte tyden ſtond te Rome op het zogenaamde *Plagium* alleenlyk eene geldboete, en deeze was voldoende, dewyl menſchen-roof in die Stad, dewelke geenen uitgebreiden buitenlandſchen handel had, nog niet zeer gemeen geworden was; als mede dewyl dezelve daar niet gemaklyk viel, om uit te voeren; en het noch moeilyker was, deeze misdaad te verbergen, om dat men zynen roof zoo ſpoedig in andere landen niet konde ſlyten. Dan door den tyd werd te *Rome* deeze ſtraffe ook geduurig ſcherper; wordende op die misdaad eerst by geringe lieden de dood, of veroordeeling tot de mynen, (*dammatio in Metallum*); by menſchen van meer aanzien, eeuwige ballingſchap, met verbeurte van de helfte hunner goederen; en naderhand zonder uitzonderinge de ſtraffe des doods geſtelt. Toen kwam zy dan met die van Moſes overéén, met dat onderſcheid alleenlyk, dat de Romeinen andere doodſtraffen hadden, onder welke de wreede kruisſiging is, waar door iemand, naa verſcheide dagen de verſchriklykſte ſmarten geleeden te hebben, en door den onlydelykſten honger en dorst afgemat te zyn, eenen langzaamen dood ſtierf, daar de wreedſte doodſtraffe, die Moſes heeft ingeſtelt, het ſteenigen, niet wel langer, dan maar weinig minuten, kan geduurt hebben.

„ Moſes zette, van den beginne af, op menſchen-roof doodſtraffe, en deeze was in dat land, voor 't welk zyne Wetten moesten dienen, volſtrekt noodzaaklyk, indien de menſchen, maar noch meer indien hunne kinderen, veilig zouden zyn. Palæſtina was toen juist het land, daar deeze misdaad het gemaklykst konde gepleegt worden, de zetel van den buitenlandſchen handel: de Caravanen gingen 'er uit Aſien door na Ægypten, en die iemand geſtoolen had, konde hem aan deeze gemaklyk verkoopen: en onder een geheel vreemd Volk laaten brengen, daar niemand iets van hen verneemen konde: het geen de Zoonen van Jacob ook reeds met hunnen Broeder Joſeph gedaan hadden. Te water handelden de Phœniciers tot in de verst afgelegene landen, daar geene andere Volken van Aſien toegang hadden.

„ Ook ging, gelyk wy uit het voorbeeld van Joſeph, en de herhaalde Wet van Moſes kunnen zien, menſchen-roof daar reeds in zwange. Geldſtraffen zouden zeer weinig hebben kunnen baaten: een Ziel-verkooper zoude 'er om gelachen en de boete met veel voordeels voor zichzelven betaald

hebben: want eer hy het ongeluk had van ééns ontdekt te worden, konde hy ligtlyk den winst van honderd zulke diefſtallen getrokken hebben. Niets kon hier dienen, om van dit wanbedryf af te ſchrikken dan de dood, en niemand zal zekerlyk deeze ſtraffe te hard oordeelen, dan hy die eene gemoedsgeſteltheid heeft, dewelke voor eenen ſlaaf zou voegen, en deeze mocht dan liever altoos een ſlaaf blyven. Onze vryheid is ons altoos zo veel waardig als ons leeven; en ſlaaverny, voor al onder een vreemd Volk, dikwils zo groot een kwaad, als de dood zelf. De Zwarten, die men na America vervoert, en daar tot ſlaaven verkoopt, denken 'er ten minſten op deeze wyze over, en 't is hierom dat Zelfmoord by hen geene zeldzaame, maar eene zeer gemeene zaak is, zoo zelfs, dat zy dikwyls in taamlyken aantalle gezelſchap maaken, om in de bosſchen te gaan en zich te verhangen.

„ Deeze ééne aanmerking moet ik hier noch byvoegen, dat het woord *Plagium* van eene uitgeſtrekter betekenisſe is, dan de menſchen-roof, dien Moſes op leevensſtraffe verbooden heeft: want het ſluit insgelyks in, eens anderen knecht te ſteelen of tot wegloopen te beweegen, of daar toe behulpzaam te zyn, of hem te verbergen; (op welke misdaaden evenwel maar eene geldſtraffe ſtond, ten minſten volgens de Wet van FABIUS (*). Moſes daarentegen ſpreekt, gelyk wy reeds gezegd hebben, alleenlyk van die byzondere misdaad, wanneer iemand een Israëliet, bygevolge eenen Vrygeboornen, geſtoolen had. Beide deeze ſoorten van menſchen-dieverye verſchillen grootlyks; door de eene verliest de eigenaar van den knecht alleenlyk zyn eigendom, het welk geld waardig was, en met geld ryklyk kan vergoed worden; door de tweede verliest een vrygebooren mensch iets, het geen ten eenen maale onwaardeerbaar is, de vryheid, zichzelven."

De

(*) *Ejusdem Legis capite ſecundo tenentur, qui alieno ſervo perſuaſerit ut domum fugiat, quive alienum ſervum invito domino celaverit, vendiderit, emerit dolo malo, quive in ea re ſocius fuerit, jubeturque populo ſextertium quinquaginta millia dare.* Moſaicarum et Romanarum Legum Collatio. *Tit.* XIV. *in fine.* (Deeze ſtraffe is evenwel naderhand in onbruik geraakt, en in plaatze van dezelve de veroordeeling in de mynen, of eenig ander vonnis gekomen, naar de omſtandigheden der misdaad ſcheenen te eiſchen. Men zie daar van PITISCI *Lex. Antiq. Roman.* Tit. *Lex Fabia.*)

De Heer Vertaaler berigt ons, dat wy van zyne hand eene Vertaaling te wagten hebben van een Engelsch Werkje, over de *Menschlyke Offeranden*, door JACOB BRYANT, 't welk MICHAËLIS noodzaaklyk by zyn Werk oordeelt.

Redevoeringen over Matth. XVIII, XIX *en* XX. *van den Hoog-Eerw.* H. VENEMA, *Hoogl. enz. Uit het Latynsch Handſchrift vertaald, door* G. LEMKE, *Predikant te Harlingen. Tweede Deel. Te Leeuwarden by* H. A. de Chalmot *en te Harlingen by* F. v. d. Plaats. *In quarto* 229 *bladz.*

IN dit laetſte gedeelte dezer Redenvoeringen treft men, even als in 't voorige, ene naeuwkeurige ontvouwing van gewigtige onderwerpen aen, die de oplettende naſpooring van Liefhebbers der Uitlegkunde overwaerdig zyn. —— Ze neemen een aenvang met Matth. XIX: 16, en loopen af met Matth. XX: 16, in welk gedeelte de Euangelist verhaelt, hoe Jezus met zekeren Ryken in geſprek geraekte, en zulks ten gevolge had eenige ſamenſpraken van Jezus met zyne Discipelen en Apostelen, die de ene uit de andere gebooren werden. Dat Euangeliſche verhael behelst verſcheiden opmerkenswaerdige voorſtellingen, en wel zulken, die van Schriftkundige Uitleggers zeer verſchillend uitgeleid, mitsgaders van zommige menſchen, te jammerlyk, tegen het oogmerk van den Heilland, misbruikt worden. Uit dien hoofde is 't te meer wel der moeite waerdig na te gaen, wat 'er een *Venema*, zo beroemd door zyne Uitlegkunde, als door zyne Geleerdheid, over denke. —— Zie hier, tot een ſtael uit dit gedeelte, het hoofdzaeklyke van 's Mans gedachten, over de gelykenis van *de Arbeiders in den Wyngaerd.* Zyn Hoogeerwaerde ſtelt ons den algemenen inhoud der gelykeniſſe, in verband met het voorige geſprek, op deze wyze voor.

„ Hadt de Heilland, (*Matth.* XIX: 27—29.) aan de Apostelen eene zeer milde vergelding, zelfs ook in dit leeven, en daarenboven aan de overige leeraars en verkondigers van het Euangely, welke, inzonderheid in tyden van vervolginge, hunne nabeſtaanden of bezittingen verlaaten zullen hebben, de gunſtryke belofte en toezegging gedaan, dat het verlaatene hun honderdvoudiglyk vergolden zal worden; thans wordt 'er van hem bygevoegd, dat de volgende leeraars en

gewoone herders, welke, na het ophouden van de vervolgingen, en de noodzaaklykheid van hunne bezittingen te verlaaten, zichzelven en hunnen dienst aan zyne Kerk verbonden, en zich daarvan getrouwelyk gekweeten hebben, wel de vereischte beboeften deezes leevens, als eene belooning genieten zullen, maer echter, indiervoegen, dat zy gehouden zyn, zich met die belooning te vergenoegen, en het aan hunnen Heere over te laaten, hoe en op wat wyze het hem behaage, in de uitdeelinge dier beloominge te werk te gaan, en of hy ze allen, gelykelyk, zonder aanmerking van hunnen verschillenden dienst, dan op eene ongelyke wyze, naar evenredigheid daarvan, vergelden wil; zonder dat het iemant hunner vry staa, daarover eenige afgunst en nydigheid op te vatten, of tegen hunnen Heer in het allerminst te murmureeren, en zyne handelwyze, uit hoofde van deeze gelyke bedeelinge, van onrechtvaardigheid te verdenken, of te beschuldigen." —— Ter ontvouwinge dezer gelykenisse in dien zin, laet hy enige stellingen vooraf gaen, die hy afzonderlyk tracht te betoogen.

I. De *arbeiders* betekenen hier de dienaars of verkondigers van 't Euangelie van Christus, en niet die, welke geschikt zyn, om door hunnen dienst ene Kerk uit ongelovigen te verzamelen en op te rechten, maer dezelve, nu reeds verzameld en opgerecht zynde, te bedienen, door haer te onderwyzen en te leiden, zo dat zy vruchten voortbrenge, die den Here aengenaem en welbehaeglyk zyn. Het zyn dan (1.) de dienaers der Kerke, en niet derzelver leden in 't gemeen; (2.) de dienaers der Christelyke Kerke; (3.) aengemerkt als reeds gesticht, en niet als die nog gesticht moest worden; en (4.) het zyn wel gewoone, doch bekwame en vroome dienaers door alle tyden heen.

II. De *penning* duid geenszins aen allerleie geestlyke gaven in 't gemeen, noch de geestlyke goederen des N. T. in 't byzonder, 't zy dan van deze of van de toekomende eeuw; maer bepaeldlyk lichaemlyke en aerdsche goederen, of eerbewyzingen en noodwendigheden dezes levens.

III. Door den *dag*, en deszelfs verschillende deelen, *uuren* genoemd, word niet uitgebeeld een tyd van langen duur, onderscheiden in verschillende tydperken; ook niet den tyd van der arbeideren leven, verdeeld in jongheid, manlyke jaren en ouderdom; maer dezelve is eenvoudiglyk de tyd van den arbeid of het werk, het zy dan korter of langer, welke 'er van de byzondere arbeideren, ten dienste van 's Heren

wyn-

wyngaard, is beſteed. Dat, voor het overige, de *dag* in *uuren* onderſcheiden word, en de arbeiders voorkomen, als op verſchillende uuren van den dag gehuurd en in den wyngaard gezonden te zyn, zulks behoort tot de ſieraaden der gelykenisſe, en heeft geene byzondere, maer eene algemeene beteekenisſe, welke deeze is, dat de *arbeid* der werklieden niet van denzelfden *duur* is, maer grootlyks verſchilt, en dat derhalve de een veel langer dan de ander gearbeid, en ook meer of minder moeijelykheden uitgeſtaen heeft.

Na 't voordragen dezer ſtellingen, gaet de Hoogleeraer over, tot het ontvouwen van het oogmerk der gelykenisſe; welke, zyns oordeels, inzonderheid ſtrekt om aen te duiden. „ (1.) Dat de arbeid en moeite, welke ter onderwyzinge, beſcherminge en verſieringe der Kerke, door haare leeraars en dienaars wordt aangewend, met eene genoegzaame en verſchuldigde belooning moet vergolden worden, op dat niet alleen zy, die reeds aanvankelyk in dien geeſtelyken wyngaard arbeiden, dat met lust, yver en wakkerheid, zonder angſtvallige bekommeringe over hun tydelyk beſtaan, mogen doen; maar dat ook anderen, wier dienst der Kerke grootelyks van nut zou konnen zyn, daar van niet afgeſchrikt mogen worden. (2.) Dat echter deeze belooning niet gelegen is in grooten overvloed, maar daarin dat de vereischte leevensmiddelen hun, ter vergeldinge van hunnen arbeid, en voor hun ganſche leeven, of zo veel zy ieder dag des leevens noodig hebben, verleend moet worden. (3.) Dat niet alleen zulken deeze belooning verkrygen zullen, die dit werk, zeer lang, en met veel moeite, ten dienſte der Kerke, verricht hebben, maar dat ook alle anderen, zonder onderſcheid, dezelve erlangen moeten, ſchoon ze op verre na niet zo lang, en ook niet met zo veel moeite gearbeid hebben, indien zy maar van dien tyd af, dat zy tot des Heeren dienst geroepen wierden, den hun opgelegden post, met getrouwheid en yver, gezocht hebben te vervullen: zy toch hebben te doen met eenen meêwaarigen en milddaadigen Opperheere, wiens gunſtryk welbehagen het is, met hun naar zyne goedheid te handelen, en aldus het gebrek van hunnen arbeid te vervullen. (4.) Dat de dienaars der Kerke elkander niet moeten benyden, en nog veel minder in klagten of murmureeringen tegen hunnen Heer uitbarſten; zynde het inzonderheid hunne duure verpligtinge, zich eenvoudiglyk op het hun aanbevolen werk toe te leggen, met hun lot te vrede te zyn, en het aan de

vry-

vryheid en het welbehaagen van hunnen Heere te laaten, hoe en op wat wyze het hem behaagen moge zyne milddaadigheid te oeffenen. Gelyk immers nydigheid en murmureeringen, in dienaaren der Kerke, aan hunnen Opperheere grootlyks mishaagen, en nimmer anders dan onbetaamelyk en zondig geſchat konnen worden, om dat niemant van hunlieden in 't allerminst verongelykt wordt, en zy allen zo veel ontvangen, als ze noodig hebben en verdienen; alzo heeft men ook in acht te neemen, dat de Heer een vrymagtig uitdeeler van zyne ſchatten en gaven is, zonder dat iemant zich daar tegen, met het allerminſte recht, ooit verzetten kan. (5.) Dat de dienaars gehouden zyn elkanderen aan te merken en te handelen, als *gelyken*, die denzelfden Heere ten dienſte ſtaan, in het zelfde werk verkeeren, en dezelfde betrekking hebben tot deezen hunnen Heer, zonder dat de een zich boven den anderen verheffe, en over hem heerſchappy voere, of met gezach aan hem voorſchryve, op wat wyze en naar wat richtſnoer hy zyn werk te verrichten hebbe; en nogthans is dit iets, waartoe zy, die of langer, of meer dan anderen, in deezen geestelyken wyngaard gearbeid hebben, wel eens vervallen, even of daardoor hunne gelykheid met anderen ten einde geloopen, en hunne hoedanigheid van dienaaren met die van Heeren verwisſeld ware; ook levert de Kerkgeſchiedenis maar al te veel voorbeelden op van mishandelingen, affnydingen en uitbanningen, die, in derzelver waare beginzel beſchouwd, hier aan toegeſchreeven moeten worden."

Het komt den Hoogleeraer voor, dat deze zyne ontvouwing van het oogmerk der gelykenisſe, na alles wat hy deswegens voorgeſteld heeft, ten hoogſte aennemelyk zy: alleenlyk, zegt hy, zal ze veelligt niet ſchynen overeen te komen, met het byvoegſel van het 16 vers; *want velen zyn geroepen, maer weinigen uitverkooren.* De Hoogleeraer zou bykans overhellen, om dit byvoegſel, gelyk *Calvinus* reeds gedaen heeft, te houden voor een byvoegſel, door een uitſchryver, te onrechte, alhier uit Matth. XXII: 14, overgebragt; dan de overeenſtemming der Handſchriften en Vertalingen wederhoud hem. Men heeft des, de echtheid erkennende, vervolgt hy, na te gaên, wat deze woorden hier in den zamenhang mogen betekenen; en dan moet, zyns oordeels, de beoogde mening hier op uitkomen. ——

„ Deeze woorden wyzen het onderſcheid aan, dat 'er ge-

von-

vonden wordt tusschen deeze arbeiders, van welken *eenigen de eerſten en anderen de laatſten waren*, (dat is, de eerſten en de laatſten zouden in het hier bedoelde opzicht gelyk zyn (*),) *Matth.* XIX: 30 en XX: 1—16; en tusſchen die anderen, van welken in het 28 en 29 vers des voorgaanden Hoofddeels reeds melding was gemaakt; en derhalven ſtrekken zy duidelyk om aan te wyzen, dat 'er in deeze gelykenisſe geſproken word, niet van buitengewoone, maar van gewoone dienaaren, welke, in vergelyking van de eerſten, veelen in getal zyn, en ook hier onder de benaaming van *veelen* voorgeſteld worden, daar de eerſten, ten hunnen opzichte *weinigen* zyn, en den naam van *uitverkoorenen* draagen, gelyk die den Apostelen en Euangelisten, met groot recht, mogt gegeeven worden."

De Hoogleeraer, deze zyne uitlegging geſtaefd hebbende, laet 'er voorts op volgen, ene verklaring en toepasſing van de voornaemſte byzonderheden der gelykenisſe; welke de plichten van de dienaren der Kerke, die in dezen in aenmerking komen, beknopt en leerzaem voor oogen ſtelt; indiervoege dat derzelver leezing den Christen-Leeraren, bovenal, met het hoogſte recht aengeprezen moge worden.

(*) In dien zin verklaert de Hoogleeraer het gezegde *Matth.* XIX: 30, herhaeld *Matth.* XX: 16, alwaer men, overeenkomſtig met den aert der ſpreekwyze in den grondtekst, gelyk onze Uitlegger toont, in onze tale behoort te lezen: *Maer veele eerſten zullen de laatſten zyn, en (veele) laatſten de eerſten.* Dit gezegde Matth. XIX: 30, ſchynt, volgens onze thans gebruikelyke verdeeling der Hoofdſtukken, tot het voorgaende te behooren; dan het moet, naer 's Hoogleeraers gedachten, bepaeldlyk aen 't hoofd dezer gelykenisſe gebragt worden, gelyk men 't in 't ſlot herhaeld vind. „Men had, zegt zyn Hoogeerwaerde, de zestien eerſte verſen van het XX Hoofdſtuk, uit hoofde van derzelver verband met het voorgaande, van 't voorige niet moeten afſcheuren, noch dus, als een nieuw Hoofddeel aangevangen hebben. Dan dit is het eenigſte geval niet, waarin men, tot verduistering van den waaren zin der gewyde Schryveren, eene verkeerde afdeeling van Hoofddeelen en verſen ontmoet. Doch dit in het voorbygaan."

Re-

Redenvoeringen van J. A. VOS, *Dr. en Prof. der H. Godgeleerdheid te Utrecht. Uit het Latyn vertaald. Te Utrecht by* J. v. Schoonhoven en Comp. 1776. *Behalven het Voorbericht* 144 *bladz. in gr. octavo.*

TWee Redenvoeringen van den Hoogleeraer *Vos*, in de Latynſche Tale uitgeſproken, de ene by 't aenvaerden van zyn Hoogleeraersampt, en de andere by het nederleggen van zyn Rectorſchap, heeft men, in 't Nederduitsch vertolkt, byeen verzameld. Het een en ander onderwerp daer in verhandeld is betreklyk tot de Schriften der Godlyke Openbaringe. —— De eerſte Redenvoering gaet over de eerbied, welke wy aen de Propheten, eertyds verkondigers van Gods raed, verſchuldigd zyn, en ſtrekt inzonderheid ter wederlegginge van de ſchimp- en ſpotredenen van 't Ongeloof, waer door de Ongeloovigen het Prophetiſche Woord verſmaedlyk, en de Propheten in hun bedryf belachlyk, zoeken te maken. In 't behandelen van dit onderwerp toont de Hoogleeraer ten klaerſte, dat de Propheten alleszins voorkomen als achtenswaerdige Mannen; en verder doet hy zien, hoe ongegrond de denk- en ſchryfwyze der Ongeloovigen ten hunnen opzichte zy. Hieromtrent geeft zyn Hoogeerwaerde niet alleen enige algemene aenmerkingen, welken in dit geval te ſtade komen; maer hy verleent tevens, zo in de Redenvoering zelve, als in de nevensgaende aentekeningen, etlyke byzondere opheldering van deze en gene vitteryen van 't Ongeloof hier toe betreklyk; waer uit men kan afneemen, dat onkunde van de Oosterſche Gewoonten en Taelgebruiken zich, by de Ongeloovigen, met een kwaedaertigen ſpotlust vereenigt; en dat hunne tegenbedenkingen, gelyk in vele andere gevallen, zo ook hier, meer flikkerend dan bondig zyn.

In de volgende Redenvoering pleit de Hoogleeraer voor de Achtbaerheid en het Gezag van 't Boek van *Esther*; waer toe hy te meer genoopt is, om dat enige Duitſche Godgeleerden zig openlyk niet gunſtig voor dat Boek verklaerd hebben; bewerende dat 'er groote zwarigheden tegen ingebragt kunnen worden, dat 'er reden zyn om het voor een Joodsch Fabelſchrift te houden, en dat men 't dus op de lyst der Heilige Schriften niet behoorde te dulden. Ter wederlegginge van alle zodanige gedachten omtrent dit Boek ſtelt zich de Hoogleeraer voor, in de eerſte plaetſe „ klaar

te

te maken, dat die geſchiedenis, welke in het boek van *Eſther* (*) verhaald word, geloofwaardig zy, en gantsch ten onrechte in twyffel worde getrokken, om die reedenen, welke voor het tegengeſtelde gevoelen worden bygebragt." En daerop tracht hy verder te toonen, „ dat dit zelve boek te recht onder die geene gerekend word, welke wy als Godlyke aanneemen en eerbiedigen (†)." —— Zy, die de opgemelde gedachten dier Duitſche Godgeleerden begunſtigen, of ſoortgelyke denkbeelden voeden, zullen wel doen, als zy des Hoogleeraers redenen onpartydig wikken en wegen; nadien ze, met beſcheidenheid voorgeſteld, zekerlyk opmerking verdienen. Voor 't overige zyn 's Mans aenmerkingen ook anderen Lezers nuttig; te meer, daer ze ter ophelderinge van verſcheiden byzonderheden dezer Geſchiedenisſe ſtrekken.

(*) Te weten, zo als 't in den Hebreeuwſchen Bybel voorkomt, met ter zyde ſtelling van de Griekſche byvoegzelen, die baarblyklyk verdicht zyn.

(†) Naamlyk als een Boek van Godlyke *Ingeeving*, ſchoon niet als een Boek van Godlyke *Openbaaring*, volgens de onderſcheiding onzer Godgeleerden. De *Openbaaring*, (zegt de Hoogleeraar, ten rechten verſtande hiervan,) „ heeft betrekking tot zodanige zaaken, welke de Heilige Mannen niet geweeten hebben, en ook niet hebben kunnen weeten, voor en aleer zy hun van God zelve ontdekt wierden. De *Ingeeving* is daar in geleegen, dat zy door eene Godlyke aandryving genoopt zyn geweest, om die dingen te beſchryven, welke zy wisten, en dat hun die ten volle in het geheugen zyn gebragt door den Heiligen Geest, die te gelyk hun verſtand en penne beſtuurd heeft, zo dat zy geen gevaar hadden van te dwaalen."

De gelijkenis van den verloren Zoon verklaard en opgehelderd door CAREL BOERS, *Dr. in de H. Godgeleerdheid, en Predikant in de Gemeente van J. Christus, te Amersfoort. Te Utrecht by* A. v. Paddenburg. 1776. *Behalven de korte Voorreden* 281 *bladz. in gr. octavo.*

't Zou, zeker, ten uiterſte vermetel zyn, iemands verklaring van een Schriftuurlyk voorſtel, dat van onderſcheiden Uitleggers verſchillend begrepen word, voor de eenige ware verklaring van 't zelve op te geven; maer iemand, die gewoon was zig wat ſterk uit te drukken, zou, met opzigt tot dit Geſchrift van den Eerwaerden *Boers*, 'er ligtlyk ge-

gevaer van loopen, indien hem 's Mans verklaring der gelykenisse van den verloren Zoon zo aennemelyk voorkwame, als dezelve ons doet. Wy maken des ook, dien volstrekt beslissenden toon wrakende, gene zwarigheid van te zeggen, dat dezelve ons, boven alle anderen, die ons voorgekomen zyn, indiervoege behaegt, dat wy, wat de uitlegging over 't geheel aengaet, met zyn Eerwaerden volkomen instemmen; en uit dien hoofde derzelver overweging allen onzen Lezeren ten ernstigste aenpryzen. 's Mans verklaring van deze gelykenis is wel niet geheel nieuw, maer hy stelt dezelve in zulk een helder licht, als ze, naer ons voorstaet, tot nog niet geplaetst was; waer door wy 'er te meer mede ingenomen zyn.

Na ene beknopte voorafgaende Inleiding, die deze gelykenis in den zamenhang met het voorige Euangelische verhael onder 't oog brengt, is dit Geschrift afgedeeld in zeven Verhandelingen; welker eerste ons voordraegt oordeelkundige aenmerkingen, zo over de gelykenissen van den Zaligmaker in 't gemeen, als over deze zyne voorstelling in 't byzonder. De vyf volgenden zyn geschikt ter verklaringe en overbrenginge van deze gelykenis; waerop dan eindelyk de laetste ons enige leeringen voorstelt, die uit deze stoffe afgeleid kunnen worden.

Het voorste gedeelte der eerste Verhandelinge levert ons ene ontvouwing van de uitlegregels, die men in 't verklaren der gelykenissen in acht behoort te nemen; welker regtmatigheid de Eerwaerde *Boers* duidelyk aentoont. Ze zyn de vyf volgenden.

„ 1. Zal men ooit den waren zin van deze of gene gelijkenis, door den Zaligmaker gebruikt, ontdekken, en denzelven op eenen genoegsamen grond van zekerheid bepalen kunnen, zo spreekt het van zelfs, dat men het allereerst zijne pogingen moet aanwenden, om het waarachtig oogmerk, het welk door Christus in derzelver voorstelling is bedoeld geworden, zo veel mogelijk is naa te sporen.

„ 2. Wanneer wij nu met eene genoegsame zekerheid het bijzonder doel van eene gelijkenis gevonden en bepaald hebben, moeten wij in de uitlegginge van dezelve altoos het zelve op het oog behouden: —— de ontwikkeling van dezelve aan het zelve gelijkvormig maken, en derzelver mening niet verder dan het zelve uitstrekken.

„ 3. Het is niet altijd nodig alle de omstandigheden en bijzonderheden, die in de gelijkenissen gevonden worden, elk op

op zigzelve, in het afgetrokken beſchouwd, over te brengen tot de bedoelde voorwerpen, of dezelve afzonderlijk tot het voorgeſteld oogmerk betrekkelijk te maken.

„ 4. Wanneer wij ſoms al eens niet in ſtaat waren, om de mening van deze of gene gebezigde kundigheid uit te leggen, of eene genoegſame rede van het gebruik maken van dezelve te vertegenwoordigen, zo behoeven wij egter onzen geest af te ſloven, nog te pijnigen om de eene of andere verborgenheid in dezelve op te ſporen.

„ 5. En eindelijk, moeten de verklaringen der gelijkenisſen altijd eenvouwig en niet gedrongen zijn."

Op het voordragen dier regels volgt wyders, in 't verdere gedeelte dezer Verhandelinge, ene naſpooring van den waren zin der gelykenisſe van den verlooren Zoon. Hier toe vestigt onze Uitlegger, na ene kortbondige overweging van de meestgebruikelyke verklaringen, volgens zynen eerſten regel, het oog op het doelwit, dat Christus zig, naar uitwyzen van den zamenhang, met het bybrengen van deze gelykenis voorſtelde. —— Volgens het voorige verhael van Lukas, vind zyn Eerwaerde de aenleiding tot het uitſpreken dezer gelykenis, in het haetlyk oordeelvellen der Pharizeen en Schriftgeleerden over het menschlievend gedrag van den Heiland, jegens de Tollenaers en Zondaers, door de eerstgemelden belasterd; welke lastering de Heiland, met ene gadelooze wysheid, in de twee voorige gelykenisſen, en inzonderheid ook in deze, afkeert. Zyn Eerwaerde dit duidelyk voorgedragen hebbende, vervolgt wyders indezervoege zyn voorſtel wegens het doelwit van Jezus, en gevolglyk den zin der gelykenis.

„ Het is derhalven, zegt hy, na deze beſchouwing, in het minst niet duister meer, hoedanig het waar oogmerk van den Zaligmaker in derzelver Voorſtelling zij. —— Hij bedoelt immers door dezelve niets anders, dan de verdediging van het liefdrijk gedrag, het welk door Hem omtrent de tollenaren wierd gehouden, als beſtaanbaar met het agtbaar karakter, met het welk Hij was bekleed: —— terwijl hij hier door beoogt, de ten toonſtelling der beſchimping zijner vijanden, als onregtmatig en verfoeilijk.

„ Ter bereiking nu van dit gewigtig doel ſtaaft Christus door deze zelfde gelijkenis de waarheid eener ſtelling, die als de voorname grondſlag moet worden aangemerkt, op den welken de billijkheid en onberispelijkheid zijner handelwijs gevestigd was: dat namenlijk de allerſnoodſte overtreders der Goddelijke wetten, door een barmhartig God, in genade aan-

genomen, en uit hunnen rampzaligen jammerſtaat zullen verlost worden, wanneer zij met eene opregte boetvaardigheid tot hem wederkeren; en brengt zijnen hoorderen te gelijk op een allerkragtigſte wijs onder het oog het ſnood en verkeerd gedrag van dezulken, die deze ontferming en barmhartigheid van het goedertieren Opperwezen roekeloos en onbedagtzaam laakten. —— Hier door tog wierd, en zijne handelwijs bondig verdedigd, en het gedrag van zijne vijanden naar verdienſten doorgeſtreken.

„ De weg nu, die door den Heiland in de inrigting dezer gelijkenis wierd ingeſlagen, was by uitnemendheid geſchikt, om deze zijne oogmerken te bereiken; en alle de byzondere gedeeltens ſtroken op het kragtigst met dezelve. Daar de hoofdſtelling van Christus deze was: dat de allerſnoodſte zondaren zelven bij God genade konden vinden, en eene heugchelijke verloſsing uit hunnen jammerſtaat deelagtig worden: —— zo ſchildert Hij in den voorgeſtelden Jongeling op eene treffende wijs den ſtaat der ſchuldige ſtervelingen af, en tekent derzelver ongeregtigheden in alle de verzwarende omſtandigheden van dezelve; terwijl Hij teffens den rampzaligen ellendeſtaat, die met het overtreden van Gods wet zo onafſcheidelyk verenigd en verbonden is, met de levendigſte verwen ſchetst, in de onhellen, die door dien losbandigen Jongeling op eene zo gedugte wijs ondervonden wierden, van het 11de vers tot aan het 17de.

„ Maar! —— daar volgens de leer van Christus alleen zodanige zondaren in de gunst van God wierden herſteld, die een waar berouw betoonden over hun wangedrag, en boetvaardig en gelovig tot den Heere wederkeerden; zo ſtelt Hij dan ook in dien zelvden Jongeling een voorbeeld van eene zeer hartelijke droefheid over de zonden voor, en van eene opregte en ernſtige bekering; met een levendig geloof verenigd; vs. 17—20a. en 21b.

„ Wilde nu Christus inzonderheid den rijkdom der Goddelijke barmhartigheid, en het uitnemende zijner liefde omtrend boetvaardige zondaren verheffen; Hij tekent dan ook in het gedrag van dien braven Vader de heerlijkſte goedertierenheid, liefde en blijdſchap omtrent ware boetelingen, die immer konden vertegenwoordigd worden; vs. 20b. 22—25.

„ Was vervolgens een der voorname oogmerken van den gezegenden Verloſser, het aantonen der onbeſtaanbaarheid van het gedrag derzulken, die deze betoonde barmhartigheid zelfs ook aan meer voorname zondaren laakten en beſchimp-

ten;

ten; Hij vertegenwoordigt tot dat einde al het hatelijke van zulk eene denkingswijs, in het wreed en ondankbaar gedrag, het welk door den oudſten broeder wierd gehouden; van het 25 vers tot aan 't einde van het Hoofdſtuk.

„ Alle de bijzonderheden nu, die in deze gelijkenis door Christus met zo veel kieschheid gebezigd worden, moeten dan ook, naar onze begrippen, aan die meer algemeene of bijzondere bedoelingen dienstbaar worden gemaakt, ter bereikinge van dewelke dezelve door Jeſus zijn gebruikt geworden.

„ In dien zo eenvouwigen, en, zo wij ons verbeelden, zo natuurlijken ſmaak zullen wij deze gelijkenis behandelen. ——— Wij zullen in de verdere verklaring van dezelve liever gehoor geven aan de leſſen van een gezond verſtand en uitlegkunde, dan den teugel vieren aan loutere voorſtellingen van een rijk vernuft, door de vereischte voorzigtigheid niet geleid noch geregeld."

Naer dit plan, en in dien ſmaek, geeft de Eerwaerde *Boers*, van ieder hoofdgedeelte dezer gelykenis, eerst ene zeer wel ingerichte letterkundige ontknooping, en dan ene treffende overbrenging op het boven-aengeduide bedoelde. Langs dien weg geeft hy ons een vyftal van Verhandelingen over de volgende onderwerpen. „ (1.) De ongerechtigheid der ſtervelingen in derzelver verzwarende omſtandigheden voorgeſteld in het voorbeeld van den verloren Zoon. (2.) De jammerſtaat van den verloren Zoon aangemerkt als een treffend tafereel der ellende der ſtervelingen. (3.) De boetvaardigheid van den verloren Zoon vertegenwoordigd, als aftekenende eene opregte bekeering van den zondigen ſterveling. (4.) De barmhartigheid van den Vader van den verloren Zoon aangemerkt als eene treffende tekening van Gods ontferming en liefde omtrend den boetvaardigen ſterveling. (5.) De kwaadaartige murmureeringen van den oudſten Zoon, als eene getrouwe aftekening van het ſnood gedrag der Phariſeërs, omtrend de door Jeſus in Gods gunst herſtelde tollenaren." En uit dit alles leid zyn Eerwaerde, in de laetſte Verhandeling deze leeringen, die hy ter betrachtinge aendringt, af. „ (1.) Alle menſchen zonder onderſcheid zijn van natuure in een ſtaat van ſchuld en van ellende. (2.) Het is de Goddelyke Openbaring alleen, die ons den weg aanwijst, langs welken wij van deze onze ellende verlost, en tot de genieting der tegenovergeſtelde gelukzaligheid gebragt kunnen worden. (3.) De weg der Za-

ligheid, in Gods woord aangewezen, is geen ander dan de weg van bekering en geloof in Jezus Christus. (4.) Een ieder, die langs dien weg van boetvaardigheid en geloof tot den Heere wederkeert, zal dadelijk genade en barmhartigheid bij Hem vinden. En eindelijk, (5.) Zij, die langs dezen weg reeds genade bij den Heere gevonden hebben, moeten zig hartelijk verheugen, wanneer ook anderen tot zijne gemeenſchap worden toegebragt."

Handleiding tot het korte begrip der beſchouwende Godgeleerdheid van den Wel-Eerw. Heer A. BUURT, *Predikant te Amſterdam. Ten dienſte van eerstbeginnende Leerlingen opgeſteld, door* W. L. KRIEGER, *Krankbezoeker te Amſterdam. Te Amſterdam by* P. Schouten *en* de Wed. Loveringh *en* Allart 1777. *In groot octavo* 186 *bladz.*

OM het uitgebreide Werk van den Eerwaerden *Buurt* te gereeder te kunnen nagaen, en 'er dus te gemakkelyker gebruik van te kunnen maken, heeft zyne Echtgenoote *Joſina Carolina van Lynden*, ten gevalle van zulken die zich van dat Werk wilden bedienen, een *Kort Begrip* van het zelve vervaerdigd (*). En hier op heeft de Krankbezoeker *Krieger*, met voorkennis en onder opzigt van zijn Eerwaerden en deszelfs Echtgenoote, ene *Handleiding tot dit Kort Begrip* opgeſteld; dienende om de voornaemſte waerheden daer in ontvouwd, by manier van een Catechizeerboek, beknoptlyk aeneengeſchakeld onder 't oog te brengen. De uitvoering is alleszins regelmatig, en beantwoord' zeer wel aen het voorgeſtelde doelwit; om naemlyk eerstbeginnende Leerlingen tot het rechte gebruik dier Schriften op te leiden.

(*) Zie *Hedend. Vaderl. Letter-Oef.* IV Deel. *bladz.* 525.

Het

Het bewys voor de Goddelyke Zending van MOSES, *van den Hoog-Eerwaardigen Heer* W. WARBURTON, *Bisschop van Worcester; ter Toetse gebragt, en onderzogt in een gemeenzaamen Brief aan een Vriend. Uit het Engelsch. Alom te bekomen. In groot octavo* 32 *bladz.*

DE zonderlinge manier, op welke de Bisschop *Warburton* de Godlyke Zending van *Mozes* tracht te bewyzen, uit hoofde dat die Wetgever van Gods oude Volk, (zo hy beweert,) geen gebruik gemaekt heeft, van de Leer van Beloóningen en Straffen, in een toekomend leven, rust op dien grondslag, dat geene Burger-maetschappy, zonder ene mindere of meerdere kennis dier Leere, buiten ene wonderdadige bestiering der Godlyke Voorzienigheid, op den duur bestaen kan. En 't is deze grondslag, welke de Schryver van dit Stukje, wel inzonderheid, op het oog heeft; bedoelende de ongerymdheid van dat denkbeeld handtastelyk te doen zien, en integendeel te toonen, dat ene Burger-maetschappy, zonder de erkentenis dier Leere, zeer wel te bestieren zy. De Schryver voegt 'er wyders, om te meerder voor te komen, dat men hem niet verdenke, als of hy de Leer der toekomende Belooningen en Straffen poogde te ondermynen, in de manier van een Aenhangsel by, ene wederlegging van des Bisschops gevoelen, dat Mozes en de Propheten geen gebruik van deze Leer gemaekt hebben, en dat de Israëliten daer van geheel onkundig geweest zyn. —— Met het krachtloos maken van 't een en 't ander vervalt des Bisschops bewystraut, dien men, gelyk ook het grootste gedeelte van zyn schryven over dit onderwerp, veelal meer vernuftig dan bondig geoordeeld heeft; welke beoordeeling ook gestaefd word, door 't geen de Schryver van dezen Brief, tegen des Bisschops hoofdstelling en redenering, aenvoert.

Geneeskundige Verhandelingen, aan de Koninglyke Sweedsche Academie medegedeeld, uit derzelver Werken byeen verzameld, vertaald en uitgegeeven door JAN BERNARD SANDIFORT, *M. D. &c. &c. Derde Deel, met Plaaten. Te Leid. by* P. van der Eyk *en* D. Vygh 1776. *In gr. octavo* 553 *bladz.*

WY hebben reeds voorheen de nuttigheid van dit Werk aangetoond, toen wy gehandeld hebben over de twee

eerſte Deelen; en zullen nu 't zelve bevestigen, door 't mededeelen eener Verhandeling van den Heer R. MARTIN; aanleiding geevende, om uit zekere Deelen van het Menſchelyk lighaam, de grootte van het geheele lighaam te bepaalen, tot nadere opheldering van het geen de Heer Proost TIBURTIUS, betreffende gemeetene Beenderen, de Academie medegedeeld had. „ Het is niet wel doenelyk, (ſchryft de Heer MARTIN) om door meeten, en vergelyken der Deelen, de lengte, en grootte van een menſchelyk lighaam, zoo by kinderen, als volwasſenen, te bepaalen; dewyl de Deelen by twee Menſchen dikwyls niet dezelfde evenredigheid hebben, ja by een en het zelfde Mensch, dikwyls het eene Deel niet volkomen past in de plaats van een ſoortgelyk. By de formeering van het lighaam, ſchynt de Natuur te hebben moeten zorgen voor meer zaaken, als dat zy juist in alle lighaamen dezelfde evenredigheid zoude hebben kunnen in agt neemen. Sommige kinderen zyn by hunne geboorte 20, en andere 12 duimen lang geweest. Ja volwasſene zyn dikwyls aan elkander zoo ongelyk, dat ſommige Deelen van den eenen eens zo lang geweest zyn, als ſoortgelyke Deelen van eenen anderen, hoe zeer de lengte van het geheele lighaam juist niet zeer verſchillend was; en zoo is ook omgekeerd de lengte van het geheele lighaam dikwyls zeer verſchillend geweest, niettegenſtaande zekere deelen egaal waren. ——— Wanneer men egter op den ouderdom, en meer andere byeengevoegde omſtandigheden, let, ziet men duidelyk, dat 'er zekere gronden zyn, welke de Natuur, met betrekking tot de lengte van het Menſchelyk lighaam, zelden verlaat. Dewyl de onderſte Deelen der Kinderen, in de Baarmoeder beſloten, niet zo veel bloed krygen, of zo ſterk gevoed worden als de bovenſte, om dat het bloed in dezelven bevat, door de Navel-ſlagaderen na den Navelſtreng en de Moederkoek gaat, zoo zyn ook de bovenſte Deelen van eene vrugt, na evenredigheid veel grooter, als de onderſte. Hierom is de Dye in den beginne niet na evenredigheid even lang, by een Kind, als by een volwasſen mensch. Dog naar mate, dat het Kind groeid, neemen zyne onderſte Deelen, na evenredigheid, veel meer toe in grootte, als de bovenſte, dewyl de groote meenigte bloeds, welke anders door de Navel-ſlagaderen wierdt weggevoerd, nu tot dienst der onderſte Leden, door middel van de *arteria cruralis* beſteed word. Wanneer vervolgens het lighaam volkomen wordt, is het eens zo lang, als de lengte van het geheele been, van de dye afgerekend. Met de order van den wasdom eenes Menſchen

is

is het doorgaans zo gelegen; dat de vrugt in de Baarmoeder dagelyks tot aan de geboorte grooter word; maar daarentegen groeit een Kind, na dat het gebooren is, allengskens minder, tot dat het huwbaar is, wanneer de Natuur weder nieuwe kragt ſchynt te geeven, om haar werk tot den laatſten graad van volkoomenheid te brengen, die blyft tot dat de Deelen verhard zyn en zich hebben zamengetrokken, waarna de beweeging vermindert. In den hoogſten ouderdom ſchynt de lengte der Deelen van het lighaam een weinig te verminderen. ——— Volgens deeze ongelyke order in wasdom, maaken de kunſtenaars hunne ongelyke afmeetingen van ons lighaam, in verſchillende jaaren des ouderdoms. Het is egter zonderling, dat de voornaame Beeldhouwers erkennen, dat de beelden der Ouden het duidelykst aan de hand geeven, de evenredigheid tusſchen de Deelen van het lighaam en den verſchillenden ouderdom der Menſchen; maar zy zyn het nogtans niet eens over een nauwkeurige maat, en de proportie der Deelen; de een maakt, by voorbeeld, een beeld van *Apollo* dikker, de ander langer. Dit kan men misſchien het best verklaaren uit het geen ik in den beginne gezegt heb. ——— Men verdeeld doorgaans de lengte van een pas gebooren Kind in vier Deelen; een van deeze is het hoofd, het tweede ſtrekt zich uit van het zelve tot aan den Navel. Hier word ook in deezen ouderdom, van Schilders en Beeldhouwers, het midden-punt der lengte van het lighaam gereekend. Naar maate nu het Kind ouder word, zoo groeijen ook de onderſte Deelen in vergelyking van de bovenſte, uit hoofde van de reeds gemelde redenen, en wegens den meesderen toevloed van bloed, zoo dat, na dat het twee jaaren oud geworden is, de lengte vyfmaal grooter, als het hoofd, gereekend word. Het lighaam van Kinderen van vier of vyf jaaren zal zesmaal langer zyn, als het hoofd. Wanneer men 15 of 16 jaaren oud is, is het lighaam reeds zeven of agt maalen langer, dan het hoofd, en dan moet men het midden van het lighaam ſtellen aan het bovenſte gedeelte van het Schaambeen, of aan het verdoelings-punt van het lighaam. In deeze evenredigheid blyft het lighaam vervolgens altoos, hoewel men egter tevens moet in agt neemen, dat, naar maate de ſchouders ſmaller, en de leden kleiner, na deezen tyd gemaakt worden, het afbeeldzel ook jonger gelykt te zyn. ——— Wanneer men nu vervolgens van deezen ouderdom af het lighaam alleen met opzigt tot de lengte beſchouwd, dan zal men de evenredigheid der Deelen jegens elkander omtrent begrypen uit de volgende bepaaling. ——— Men is het eens

daar in, dat men de lengte van een volkomen volwasſen Mensch verdeeld in tien deelen, welke de Ouden noemden *Facies*, dewyl elk van deeze Deelen doorgaans uitmaakte de lengte van het aangezigt, gereekend van de plaats, alwaar het haair begint te groeijen, tot aan de Kin; ook rekent men het gedeelte, dat verder is, dan de plaats, alwaar het haair begint, voor een derde gedeelte van de lengte van het geheele aangezigt, daarentegen rekent men voor den hals $\frac{1}{3}$ van de lengte van het aangezigt, van de Kin af tot aan het bovenſte gedeelte van het Borstbeen; deeze twee derde Deelen met het een derde Deel, het welk boven het begin van het haair is, maaken de lengte van een geheel aangezigt uit, zoo dat tot aan het bovenſte gedeelte van het Borstbeen reeds gevonden worden twee tiende gedeelten van de geheele lengte van het lighaam, of twee lengten van het aangezigt. Van de laatstgenoemde plaats, tot boven den Tepel van de Borst, reekent men de derde lengte, zoo dat tot daar toe, van boven af drie tiende gedeelte der lengte van het lighaam gaan. Van daar tot aan den Navel moet men rekenen het vierde aangezigt, of het vierde tiende gedeelte. Van den Navel tot aan het bovenſte gedeelte van het Schaambeen, het vyfde aangezigt, of het vyfde tiende deel, en dus gaat de helft der lengte van het lighaam tot aan het Schaambeen. Van hier af rekent men voor de Dye tot aan het bovenſte gedeelte van de Knie eene lengte van twee aangezigten; de Knie rekent men voor een half aangezigt. Voor het Scheenbeen beneden de Knie rekent men weder twee lengten van een aangezigt. En eindelyk een half aangezigte voor de loodregte lengte van den voet van het bovenſte gedeelte van zyne geleeding af, tot aan den voetzool, het welk met de lengte, welke men voor de Knie gerekent heeft, de lengte van een geheel aangezigt uitmaakt. Voeg' men nu hierby de lengte van de Dye, en van 't Scheenbeen, dan heeft men de lengte van vyf aangezigten voor de onderſte helft van het lighaam, welke met de vyf andere tien uitmaaken. Wanneer men de armen paralel uitſtrekt, dan rekent men de wydte, die 'er is tusſchen de toppen der vingeren van beide handen, omtrent voor de lengte van het geheele lighaam. Maar nu verlaat ik deeze afmeeting door middel van aangezigten, en zegge nog maar alleen, dat de kunſtenaars uit elk aangezigt drie zoogenaamde Deelen maaken, welke moeten overeenkomen met drie Deelen in een eigentlyk gezegt aangezigt. Het eerſte gaat van het voorhoofd tot aan den wortel van Neus; het tweede bevat de lengte van den Neus; en het derde gaat van daar tot aan de

Kin,

Kin. Verder maakt men nog uit elk van deeze Deelen, twaalf zoo genoemde minuuten. Offchoon nu deeze verdeelingen niet overëenkomen met de gewoone maaten, van welke men zich by Geometriſche afmeetingen der lengten bediend, kunnen zy ons egter naar behooren daar toe brengen, om uit de lengte van een Deel, omtrent de lengte van het geheele lighaam te bereekenen. Ja het zal in de bereekening ook niet moeijelyk vallen, de Geometriſche maat op te geeven, wanneer men ſlegts het aangezigt, of de opgegeeven verdeeling van het zelve, in zulk een maat, uitdrukt. —— Ten einde deeze verdeeling tot myn oogmerk te gebruiken, en toe te paſſen op de lengte van eens Menſchen-been, opgegeeven door den Proost TIBURTIUS, zal ik de lengte van het Scheenbeen, als opgegeeven, aanneemen, en, volgens leiding van het bovengenoemde, deeze lengte, gerekend van zyn uitſteekzel aan het bovenſte gedeelte, tot aan zyne *baſis* van onderen, aanneemen voor zo lang, als twee aangezigten of twee tiende Deelen van het geheele lighaam. De Heer TIBURTIUS heeft de geheele lengte gevonden te zyn 18 duimen, welke uitmaaken $1\frac{1}{2}$ voet, en volgens de gewoone rekening $\frac{1}{4}$ van een el. Van deeze 18 duimen trek ik egter omtrent twee af, want eenen duim reken ik voor de Knie, aan het bovenſte gedeelte van het Been, en den tweeden voor de geleeding van den Voet aan het onderſte gedeelte. De 16 duimen welke zich tuſſchen beide bevinden, reken ik voor $\frac{1}{7}$ gedeelte van de lengte van het lighaam; wanneer ik nu 16 duimen vyf maalen reken, dan bedraagt de lengte van het geheele lighaam omtrent 80 duimen, welke, volgens de gewoone elle-maat, bedragen drie ellen, een, en een derde gedeelte van een vierde Deel. De lengte van het Dyebeen, welke deeze Heer teffens heeft opgegeeven, bevestigd myne rekening, en geeft volgens de aangenoomene gronden, omtrent dezelfde lengte van het geheele lighaam, aan de hand. —— Ik heb gezegt, dat de Dye boven de Knie twee lengten van een aangezigt uitmaakte. De Heer TIBURTIUS heeft de Dye gevonden $20\frac{1}{2}$ duimen lang te zyn. Ik trek weder van de Dye af, het geen deszelfs einde tot de Knie bedraagt, het welk omtrent driemaal zo veel daar toe doet, als het bovenſte einde van het Scheen-been. Ook reken ik af het geen het Hoofd van het Dyebeen vordert; daar en boven komt 'er, uit aanmerking van de ſchuinſe plaatſing van het Dyebeen, eene grooter lengte voort, als een loodregte lyn van het Schaambeen tot aan de Knie bedraagt. Dus durf ik ook hier $4\frac{1}{2}$ duimen af rekken, en dan blyven 'er weder 16 duimen over,

welke overeen komen met de lengte, die aan het Scheen-been toegeſchreven is. Dus blyft het bepaald, dat het geheele lighaam, tot het welk deeze beenderen behoorden, iets langer was dan $3\frac{1}{4}$ el. —— Deeze berekening, en derzelver redenen heb ik in het opgegeeven geval uit goede Schryvers willen mededeelen. —— Wil men verder uit een opgegeeven Deel eene bepaaling van de geheele lengte van het lighaam maaken, dan moet men zich rigten na eene goede teekening van het Menſchelyk lighaam, in welke elk gedeelte is afgedeeld in aangezigts-lengten, in derde Deelen van dezelven, en in minuten, hoedanige de groote Plaatſnyder ADAM heeft medegedeeld aan den Heer TARIN te *Parys*, en welke de laatſte heeft geplaatst in zyne *Osteologie*, in welke ook andere goede zaaken, hiertoe behoorende, voorkomen. —— Ik ſtem gaarne toe, dat myne gedagte omtrent de lengte van dit lighaam konde veranderd worden, door de afwykingen van welke ik in het begin heb gewag gemaakt, en derhalven in kleinigheden misſchien niet geheel voldoende is, maar ik heb egter deeze afmeeting willen bekend maaken, om of men ſomtyds andere beenderen op dezelfde wyze zoude willen gebruiken, om te berekenen de lengte van het lighaam, tot het welk zy behoort hebben."

Natuurlyke Historie van Holland. Door J. LE FRANCQ VAN BERKHEY. M. D. *Met noodige Afbeeldingen. Derde Deels Vyfde Stuk. Te Amſterdam by* Yntema *en* Tieboel 1776. *In groot octavo* 152 *bladz.*

MEt de beſchouwing der Volksgewoonten en Lands eigen Plegtigheden der Natie, bragt de Heer *van Berkhey* het, in 't voorige Stuk, niet verder, dan tot het geen het huwelyk, het gebooren worden, en de opvoeding der kinderen betreft. Thans agtervolgt hy dit onderwerp, met het naſpooren van de Kinderlyke vermaaken en Manlyke uitſpanningen der Hollanders. By die gelegenheid geeft hy ons een verſlag van de voornaamſte Spelen der Natie, waar mede dezelve zig, zo in de eerſte Kindsheid, als tot Manlyke jaaren gekomen zynde, by uitſpanning vermaakt. In 't behandelen van zulk een onderwerp moesten natuurlyk veele kleinigheden in overweeging komen, die, op zig zelven beſchouwd, van te weinig belang ſcheenen, om 'er de aandagt op te veſtigen. En men zou 't veelen Leezers niet wel kwaalyk kunnen neemen, dat zy in den eerſten opſlag oor-

oordeelden, dat de Autheur 'er wat te veel werks van gemaakt had. Intusschen heeft hy 't egter indiervoege uitgevoerd, dat het zyne nuttigheid kan hebben; te meer, daar hy, onder 't voordraagen van verscheiden dier byzonderheden, ons te gelyk onder 't oog brengt, eenige oudheidkundige aanmerkingen, die ons de herkomst van zommige Spelen, welken onze Voorvaders van de Romeinen ontleend hebben, aantoonen; terwyl anderen zyner ingevlogten bedenkingen dienen, om ons den geest der Natie, den smaak der Hollanders, en de veranderingen die zy, ook ten deezen opzigte, door den tyd ondergaan hebben, te leeren in agt neemen. Onze Autheur, wel bezeffende, dat veelen ligtlyk zouden oordeelen, dat dit alles geen betrekking had tot zyne *Natuurlyke Historie*, beantwoordt de zodanigen met het afloopen van die beschouwing; en verledigt zig voorts tot het mededeelen zyner Aanmerkingen over de Spys en den Drank der Hollanderen. Zyne deswegens gemaakte Aanmerkingen dienen tevens, om, door het voorstellen van de Diëct of Leevenswyze der Natie, ten aanzien van derzelver Voedzel, een grondslag te leggen, voor zyne volgende verhandeling, nopens onze Natuurlyke Lands- en Volksziekten.

In deeze twee Hoofdstukken, gaande over het Voedzel der Natie, 't zy gewoonlyk, 't zy in hunne gasteryen, of in andere omstandigheden; mitsgaders over derzelver Ziekten, welken, zo uit de gesteldheid der Lugt en des Lands, als uit die des Volks zelve en hunne leevenswyze, voortvloeien, toont de Heer *van Berkhey*, dat hy dit gewigtige Stuk, met alle hem mogelyke oplettendheid, behandeld heeft. Hy verleent ons een naauwkeurig verslag van de verschillende soorten van Spyzen en Dranken, met nevensgaande aanmerkingen over derzelver gebruik, en de vroegere en laatere leevenswyze der Hollanderen, ten deezen opzigte; waar uit men reeds eenigermaate kan afneemen, wat, zynes oordeels, der Natie heilzaam, en wat voor dezelve schadelyk zy; dat egter in 't volgende Hoofdstuk nog bepaalder aangeweezen wordt. Ter duidelyker ontvouwinge van zyn bedoelde in 't zelve, stelt hy zig voor, na te gaan, eerst de gewoone nadeelige natuurlyke oorzaaken, voor de gezondheid der Hollanders, die men in den Dampkring of de Lugt te zoeken heeft; en ten tweede, de voornaamste ongesteldheden der Hollanders, die uit het misbruik van Spyze en Drank ontstaan. En het naspooren van den invloed deezer twee hoofd-

hoofdoorzaaken geeft hem inmiddels aanleiding, om het oog te ſlaan, zo op de geſteldheid van ons Gewest, als op de zeden onzer Landzaaten; voor zo verre die medewerken, tot het koesteren van kwaalen, welken uit een ſamenloop deezer oorzaaken gebooren worden.

Ter behandelinge van het eerstgenoemde gedeelte, legt hy ten grondſlage, eene beknopte voordragt van den invloed van den Dampkring of dien der Lugt, op het menschlyk geſtel, dat hy vervolgens op onze Natie in 't byzonder overbrengt; waaromtrent hy zig, met betrekking tot de algemeene geſteldheid van ons Gewest en deszelfs Lugtsgeſteldheid, indeezervoege uitlaat.

„ De Aardrykskundigen ſtemmen daarin overeen, dat ons Holland, liggende, nagenoeg, tuſschen $51\frac{1}{2}$ en $53\frac{1}{2}$ graad (Noorderbreedte,) te tellen is onder de Noorder-Landen, bepaaldlyk behoort, onder het negende Klimaat, en diensvolgens onderhevig is aan een kouden en tevens zwaaren wateragtigen drukkenden Dampkring. Voegt hier by, dat dit Land, zo als het by de Ouden alrede bekend ſtond, nog heden onder de laagſte en vlakſte Landſtreeken van Europa geteld word, ja, gelyk BUFFON wil, het laagſte Land van de geheele Wereld is. Merkt dan te gelyk nog op, hoe draſſig en moeraſſig het zy, daar het in zynen boezem ontvangt twee der waterrykſte Rivieren van Europa, de Maas en den Rhyn; welken zig hier met de Zee vereenigen. Dit maakt het Land vol Meeren, Poelen en doorſnydingen van Vaarten. ——— Als men deeze geſteldheid des Lands in agt neemt, begrypt men ligtlyk, dat de uitwaaſemingen van zulk een waterryk en moerig Gewest, vereenigd met die van de groote Noordzee, en de uitgebreide binnenlandſche Zuiderzee, ons natuurlyk Klimaat, nog ſterker dan elders in de Noorder-ſtreeken, met waterdampen, en gevolglyk drukkende verhevelingen, bezwangeren. Uit dien hoofde heerscht 'er ook in ons Klimaat, gelyk de dagelykſche ondervinding leert, eene geduurige ongeſtadigheid van hette en koude, die veelvuldige wisſelvallige veranderingen te wege brengt; zoo dat de Saiſoenen nu gerekt, dan verſneld ſchynen te worden, ja ſomtyds in weinig uuren elkander ſchynen op te volgen. Hier toe brengen wel inzonderheid de Winden in dit Gewest niet weinig toe, daar ze 't eene oogenblik eene vogtige en 't andere eene drooge, nu eene heete, dan eene koude Lugt aanvoeren. ——— Op de beſchouwing van dit alles mag men den Dampkring, of de Lugts-

Lugtsgeſteldheid, met betrekking tot het Klimaat van Holland, en de naastliggende Landen, gegrond, indeezervoege beſchryven. Onze Dampkring, die, ingevolge van deszelfs aart, de Lichaamen der geenen, die dit Gewest bewoonen, omringt, en op dezelve drukt, is inzonderheid vervuld met koude, vogtige, zoo aardſche als Zeezoutige Dampen, welken uit het moerasſige Land, de Rivieren, veelvuldige Waterplaſen, de groote Noordzee enz. uitwaasſemen. Hierdoor is onze Lugtsgeſteldheid bovenal onderhevig aan de ſpoedigſte, ja oogenbliklyke, veranderingen, ter oorzaake van den ſnellen invloed van hette en koude, op zodanigen Dampkring. En deeze wisſelvalligheid is te grooter, door de veranderlykheid der Winden, die den Dampkring verſchillend beweegen, en de Lugt onderſcheiden vogtig maaken. Een Zuidweste- en Weste Wind voert zeer vogtige Dampen met zig; maar een Noordweste- en ook wel eens een Zuidelyke Wind geeft aan den Dampkring eene gemaatigde vochtigheid; daarentegen maakt een Noorde- of Ooste Wind ons Lugtgeſtel droog en ſchraal; terwyl de Noordooste Wind, één onzer beste lugtzuiverende Winden, allermeest eene gemaatigde droogte aan onzen Dampkring verleent."

Onzen Dampkring dus beſchreeven hebbende, toont hy vervolgens, welken invloed dezelve op de Natie heeft, zo met eene koude als met eene warme Lugt, daarbenevens wat men te denken hebbe van de natuurlyke uitwerkingen van den meestgemaatigden Dampkring op onze Landsgenooten, 't zy in den Zomer, 't zy in den Winter. Dit leidt hem verder ter overweeginge van den invloed der Uitwaasſemingen; en wel byzonder van de Vraag, of 'er in de Zeedampen, of de uitwaasſemingen der Zee, eene ſtoflyke zelfſtandigheid zy, die eene Land-eigen Ziekte of ongeſteldheid te wege brengt? De Heer *van Berkhey* pleit in dit geval zeer ſterk voor de ontkennende zyde, en beweert dat de uitwaasſeming der Zee ten minſte geen algemeen *Scorbutik* uitwerkzel heeft. Het artykel der Uitwaasſemingen verder afgehandeld hebbende, brengt hy ons onder het oog, dat de Hollanders, in zulk eene Lugtsgeſteldheid leevende, voor verre het grootſte gedeelte van eene *Phlegmatike* koude geſteldheid zyn; indiervoege, dat de bovenal heerſchende getemperdheid onzer Natie meer naar het wateragtige dan naar het bloedryke overhelle. Na 't voorſtellen deezer algemeene aanmerkinge, die, gelyk de Autheur zegt, over 't geheel doorgaat, doch haare uitzonderingen en trapswyze verſcheidenheid heeft, gaat de Heer

van

van Berkhey over, tot eene byzondere voordragt, van de voornaamſte ongeſteldheden, welken, hier te Lande, uit onzen Dampkring ontſtaan. Dat gedeelte levert een aantal van Ziektekundige aanmerkingen, die overweeging verdienen, en men ontdekt 'er bovenal in, dat onze Autheur het op verre na niet eens is, met dezulken, die het *Scorbut*, om zo te ſpreeken, de hoofdrol laaten ſpeelen. Hier tegen verzet hy zig telkens, wanneer dit denkbeeld wat ſterk voorkomt, en uit dien hoofde legt hy 't 'er ook bepaaldlyk op toe, om, tot de beſchouwing deezer ongeſteldheid gekomen zynde, te toonen, dat men dezelve eerder als eene Europiſche Ziekte van het Noorden, dan als eene Land-eigenziekte der Nederlanders, en vooral van onze Hollanders, gelyk zommigen willen, heeft te beſchouwen. Hy ontkent geenszins, dat het *Scorbut* hier te Lande overvloedig voorkomt, „ dan 't is, *zegt hy*, naar myn inzien, geen eigentlyke Landsziekte, welke bepaaldlyk uit den aart des Lands en des Dampkrings gebooren word; maar het is eene ziekte, welker beſmettend Zaad, in den grond onzer eigenlyke Landsziekten en eenige ſtreeken, juist het noodige voedſel vind, om ſterker te woeden, in die plaatſen daar ze wortelen kan ſchieten; en dus langs de geheele Noordzee, juist niet overal, maar ſlegts in zulke ſtreeken, welke meest met die van ons Land overeen komen. ——— Ik ſtem, zegt hy, daarom ook gaarne toe, dat het eene Ziekte is, welke zeer doorſlaande in ons Land heerscht, en heb 'er niets tegen, dat men 't, in een bepaalden zin, eene eigentlyke Ziekte der Hollanders noeme; maar men behoort, myns eragtens wel op te merken, dat zy haare ſterkſte kragt alleen oeffent in ſommige Diſtrikten van ons Gewest: dat zeker, aangezien de kleenheid van Holland, de oplettendheid van oordeelkundige Geneesheeren wel waardig is; of ook de ondervinding hen door den tyd in ſtaat mogte ſtellen, om dit ſtuk naauwkeuriger uit te werken."

Wyders volgt hier, op de gemelde ſoort van Ziekten, volgens de gemaakte verdeeling, eene overweeging van de ongeſteldheden der Hollanderen, die uit het misbruik van Spys en Drank ontſtaan. Dit gedeelte levert der Natie inzonderheid eene reeks van opmerkingen, die haar in haare gewoone leevenswyze veelzins te ſtade kunnen komen; en men zal dezelven met te meer genoegen mogen nagaan, om dat de Heer *van Berkhey* dit Stuk ontvouwt als een

Ge-

Geneesheer, die 't 'er niet op toelegt, om der Natie eene gezette Dieet voor te ſchryven, maar om dezelve tegen het misbruik te waarſchouwen.

Onder het voorſtellen van deeze Ziektekundige aanmerkingen, ſpoort hy meermaals onze Geneesheeren aan, tot een nader onderzoek van deeze en geene byzonderheden hier toe betrekkelyk, en dit dringt hy, met het afloopen van dit Hoofdſtuk nog nader aan; dat hy voorts beſluit met een naauwkeurig verſlag van de voorzorg, welke men hier te Lande gebruikt, ter afweeringe van de Peſt en andere beſmettende Ziekten, welke men gewoonlyk het houden van *Quarantaine* noemt. Het gewaagen hier van zet hem aan, om het geluk onzer Landzaaten te verheffen, daar wy, minder dan veele andere Volkeren, aan zulke verdervelyke Ziekten onderhevig zyn; terwyl 't ons voorts aan geene Inlandſche Kruiden ontbreekt, om onze gewoone Landsziekten te gen te gaan. „ En eindelyk merke men, zegt hy, uit al het voorgeſtelde nog op, hoe 't wel verre van daar zy, dat dit Holland voor de Gezondheid, ongunſtiger zou weezen, dan andere Gewesten. Neen! 't heeft, gelyk alle andere Landen wel zyne byzondere Ziekten; maar 'er heerscht ook tevens eene gezondmaakende Lugts- en Landsgeſteldheid. Dit laatſte word genoeg bevestigd, door duizend Vreemdelingen van allerleien Landaart, welken hier, gezond en ſterk, tot in den hoogen ouderdom leeven. Ook komen onze Landzaaten, over 't geheel, tot geen minder, zoo niet tot hooger, trap van jaaren, dan de Inwoonders van eenig ander Europiſch Gewest." Dan dit laatſte betoogt de Autheur nader, in het volgende Hoofddeel, dat geſchikt is, ter overweeginge der naaste bepaalingen van den leeftyd der Hollanderen, waarmede dit vyfde Stuk beſlooten wordt.

In dat Hoofdſtuk verzet de Heer *van Berkbey* zig ten ernſtigſte, tegen een vry algemeen vooroordeel, als of de Hollandſche Lugt ongezond ware, en dat de Hollanders uit dien hoofde geen hoogen ouderdom bereikten. Ter wederlegginge hier van, beroept hy zig niet alleen op bygebragte berigten, wegens etlyke byzondere Diſtricten, maar hy toont daarbenevens, uit onze Sterflysten, ten duidelykſte, dat de Menſchen in Holland tot een zo hoogen, zo niet tot een hooger, ouderdom komen, als in andere Gewesten van Europa. Hy heeft ten dien einde onze Sterflysten met alle opmerkzaamheid nagegaan, en geeft ons in dit Hoofddeel, onder 't voordraagen van verſcheiden aanmerkingen nopens dit

onderwerp, een naauwkeurig verſlag van het gunſtige denkbeeld, dat wy 'er desaangaande uit moeten vormen. ——— Naar uitwyzen dier Sterflysten toch, welken ons, gelyk de Autheur tevens doet zien, een regelmaatig begrip geeven van het gemeene beloop en den toeſtand der Sterfgevallen in ons Vaderland, is 't blykbaar, dat 'er in onze Hollandſche Provincie, over 't geheel genomen, geen meer menſchen ſterven, dan elders in Europa. En wat den ouderdom betreft, 't geen de Autheur hier bybrengt, uit de berekening der Lyfrenten, en de naauwkeurigſte Sterflysten, toont ontegenzeggelyk, dat onze Hollanders hierin andere Volken veeleer overtreffen, dan dat ze by hen te kort zouden ſchieten; waarvan ook eene menigte van ſtokouden in ons Gewest nog dagelyks getuigenis draagt. —— Dit alles doet den Heer *van Berkbey*, met het hoogſte regt, ten flot ſchryven. „ Alles loopt gevolglyk ſamen, om een ieder op goeden grond te overtuigen, dat een gezond en arbeidzaam Volk, het welk zig ſtoutlyk tegens de Lugtsgeſteldheid eener Landſtreeke verzet, zig verharden kan, tegen den ongunſtigſten invloed der Klimaaten; mitsgaders dat de Natuur zig zelve, als 't ware, ſchikt, naar de bepaalde perken, die de aanbiddelyke Beſtuurder van leeven en dood aan 's Menſchen leeftyd geſteld heeft. Wel byzonder ſtrekt het, om onze Hollanders te doen opmerken, hoe de Voorzienigheid, die hen zegent met Vryheid in den Godsdienst en Burgerſtaat, met rykdom en overvloed, ja met ontzag by hunne vyanden, hen ook, ter verbaazinge hunner nayverige en hen verſmaadende Nagebuuren, met de vermogens tot een gezond en lang leeven begiftigt: zelfs in zoo verre, dat diepdenkende berekenaars van 's Menſchen leeftyd zien, hoe hunne ſterkſt overtuigende berekeningen, ten voordeele hunner uitgebreide Landen en Ryken opgeſteld, te kort ſchieten, by die van zoo een kleen plekje waterig Land, als ons Holland is."

Reize van JONAS KORTE, *naar Paleſtina enz. Tweede Deel, met Plaaten. Te Haarlem by* J. Tydgaat 1776. *Behalven het Register* 326 *bladz. in gr. octavo.*

BY het doorbladeren van 't eerſte Deel van dit Geſchrift, lieten wy onzen Reiziger te Akra, wagtende op eene gunſtige gelegenheid om naar Sidon te vaaren (*) In gevolge hier

(*) Zie *Hedend. Vaderl. Letter-Oefen.* V D. bl. 357.

hier van ontmoeten wy hem, met den aanvang van dit tweede Deel, op zyne reistogt naar Sidon, alwaar hy, Tyrus voorby gevaaren zynde, voet aan land zettede; en eenige dagen aldaar vertoefd hebbende, trok hy voort naar Tripoli; wel inzonderheid met oogmerk om den berg Libanon te bezien; dien hy ook vervolgens naauwkeurig bezigtigde; geduurende den tyd van zeven weeken, dat hy zig aldaar in een Klooster onthield; zig veelal bezig houdende met leezen, ſchryven en overdenken. Na verloop van dien tyd, nam hy de reis aan naar Laodicea; ging vervolgens met eene kleine Karavaane naar Aleppo; van waar hy, eene maand te Aleppo vertoefd hebbende, een uitſtap deed naar den Euphraat, en over denzelven naar Urfa, gelegen in 't Gewest, van waar Abraham, op Gods bevel, uit zyn vaderland en maagſchap is uitgegaan. Wedergekeerd zynde te Aleppo, vervorderde hy, na eenige maanden vertoevens aldaar, zyne te rugreize, over Antiochie naar Scanderone; van waar hy op het eiland Cyprus overſtak, en verder naar Venetie voer; voltrekkende ten laatſte zyne t'huisreize over Tyrol, Augsburg enz. —— De manier van voorſtellen in dit laatſte gedeelte is even dezelfde als in 't eerſte, zo ten opzigte van de Reisbeſchryving zelve, als ten aanzien van de ingevlogten Godsdienſtige bedenkingen; des wy hem, gelyk we alvoorens gezegd hebben (*), niet als Godgeleerden of Schriftuuruitlegger, maar als een getrouw en eerlyk Reiziger aanpryzen; aan welk character hy in dit Stuk zo wel als in 't voorige beantwoordt. Laat ons eenigen tyd met hem te *Aleppo* verblyven, om de merkwaardigſte byzonderheden, welken hy by die gelegenheid gemeld heeft, in agt te neemen.

„ *Aleppo* is, zegt hy, eene groote en volkryke ſtad, aan inwooners Hamburg gelyk te ſchatten. Na Konſtantinopel en Kairo is zy de grootſte, of ten minſte onder de grootſte van het Turkſche ryk te tellen. Eertyds heeft zy ſterke muuren gehad, maar die zyn tegenwoordig zeer vervallen, en op zommige plaatſen zelfs met de voorſtad vereenigd. Midden in de ſtad ligt op een berg, die de gedaante van een ſuikerbrood heeft, een kasteel, welk men nog voor vast houdt. De ſtad dryft een ſterken koophandel. Zy is de ſtapelplaats van alle de waaren, zo die uit Perſie komen, als die uit Turkyen derwaard gaan. Ook worden veele goederen uit Oost-in-

(*) Als boven, bl. 356.

Indie over Bazra of Basſora herwaard gebragt, door een groote karavaan, die 'er jaarlyks heen en weer gaat. Hier worden veele kostbaare ſtoffen, byzonder van zyde en katoen, vervaardigd. De Stad ligt aan een riviertje of beek, van weerskanten bezoomd met tuinen, die daardoor bevochtigd worden, en de geheele ſtad overvloedig met keukenvruchten en groente voorzien. Behalve deeze moes- en oofttuinen, zyn 'er nog aan den voet der bergen, buiten Aleppo, boomgaarden van wynſtokken, olyf- vygen- granaatappelnooten- en amandelboomen, die alle hunne vochtigheid van den winterregen hebben, en daarop den geheelen zomer zonder regen groeien. Ondertuſſchen helpt het zeer veel, dat zy aan het hangen der bergen, werwaard het water van boven nederzakt, aangelegd zyn. Maar op de toppen der bergen zal men naauwlyks eenen boom zien. ——— Na het verval van Antiochie is deeze ſtad tot haaren tegenwoordigen bloei geraakt. Ondertuſſchen is de eerſtgenoemde ſtad veel bekwaamer tot den koophandel dan deeze; om dat zy aan eene rivier, en dicht aan de zee ligt, ook eene zeer vruchtbare landſtreek aan de rivier heeft.

„ In de groote Turkſche ſteden woont iedere natie der vreemde kooplieden en reizigers, die 'er zig ophouden, en niet ſlechts doorreizen, gemeenlyk in eene plaats by elkander. Zy hebben 'er eene of meer legerplaatſen, khans of herbergen, welken zy des nachts kunnen ſluiten. Zo hebben de Perſiaanen en Armeniers in Aleppo een ſchoone verblyfplaats, daar zy in een langwerpig vierkant, langs eene groote galdery, hunne wooningen en winkels hebben, en een ieder, of zelf, of door zyn knecht, zyne tafel bezorgt. Anders heeft men ook wel by de ſteden een khan voor de reizigers, gelyk op het land. Dewyl geen reiziger op de reize zyne vrouw met zig voert; zo vindt men in zo eene plaats in 't geheel geene vrouwen. Dus wordt de hoerery, gelyk ook de dronkenſchap, in deeze landen meer door gebrek van gelegenheid, dan door de wet (die zonder het andere weinig baaten zou) verbooden. Doch dewyl beide hier ſamenloopt, en de overtreeding ook met zwaare geldboete geſtraft wordt, vindt men 'er weinig voorbeelden van. Dit is echter niet te verſtaan van de plaatſen, daar de Christenen nog in groote menigte woonen en veele vryheden bezitten, gelyk in veele eilanden van den Archipel en Europeesch Turkye. Want, dewyl zy 'er vryheid hebben, om wyn- en ook wel hoerhuizen te houden, bedienen de Turken zich ook wel daarvan, doch met veel

veel omzichtigheid om niet ontdekt te worden. Dit zyn de ſchoone voorbeelden der Griekſche Christenen.

„ Veele zyn van meening, dat 'er over 't algemeen in het Turkſche Ryk veel meer Christenen dan Turken zyn. Zelfs heeft zeker geleerde, gelyk ik my erinner, geſchreeven, dat 'er, over 't geheel gerekend, twee Christenen tegen één Mohammedaan daarin gevonden worden. Maar deeze heeft zekerlyk de rekening in zyne ſtudeerkamer gemaakt. In de Turkſche landen in Europa zou het, op ſommige plaatſen, zo kunnen zyn; maar in alle hunne landen in Aſie en Afrika, eenige provincien van Armenie en Georgie uitgezonderd, is het geheel anders geſteld. In veele groote provincien vindt men op het land byna in 't geheel geene Christenen, in de meeste kleine landſteden ook niet, maar alleenlyk in de groote ſteden, genoegzaam gelyk de Jooden in onze landen. Ik houd het daar voor, dat 'er in het Turkſche ryk, over het geheel gerekend, drie Mohammedaanen tegens één Christen zyn.

„ Den negentienden van Herfstmaand viel in Aleppo de eerſte herfstregen, en wel, volgens ieders getuignis, zeer vroeg: want gemeenlyk valt anders eerst in 't midden van Wynmaand, of ook wel omtrent het einde derzelve, de eerſte regen. Den vyf en twintigſten van Herfstmaand werd hier eene aardbeving gevoeld. Zy deed wel de huizen ſchudden, maar veroorzaakte geen ſchaade.

„ 't Is wyders iets byzonders in alle deeze warme landen, dat de ſchaapen een klomp vet, gemeenlyk van vyf tot tien pond, en dikwils, naar maate van de vetheid en deugdzaamheid der weide, zelfs van twintig tot dertig pond zwaar, aan hunnen ſtaart krygen. Hier uit kan men leeren verſtaan, waarom God in het oude verbond gebood, den ſtaart van een ſchaap te offeren, en het vet met vuur te verbranden. Van de ſtaarten der ſchaapen in onze landen zou niet veel vet te verbranden zyn. Zo lang die klomp vet niet meer dan acht of tien pond zwaar is, hangt hy boven aan den ſtaart als een ronde kogel, en ſlaat in het gaan van het eene achterbeen op het andere; maar als hy grooter wordt, groeit hy boven aan het achterdeel des lyfs vast, en hangt als een dak daarover, zodat men dien klomp niet zo zeer voor den ſtaart, als wel voor het achterdeel des lyfs aanziet. In Aleppo zag ik daaglyks op de vleeschmarkt, of *baſar*, dergelyke ſchaapen hangen, waarvan het vet aan den ſtaart op twintig tot dertig pond mogt geſchat worden. Men moet zich echter niet verbeel-

den, dat het grootſte deel der ſchaapen, zo veel vet aan den ſtaart heeft. In de groote ſteden brengt men gemeenlyk het beste ter markt, dewyl het 'er best betaald wordt." ——— Op deeze zyne ondervinding wraakt onze Schryver de berigten en aftekeningen van ſchaapen, die hunne vette ſtaarten op een rolwagentje agter zig voeren; dat, volgens de gegeeven beſchryving van dien vetklomp zelfs niet zou kunnen geſchieden, al wilde men zulks eens als iets zeldzaams doen. „ Ook kan, zegt hy, ieder verſtandig mensch, dunkt my, de ongerymdheid hier van gemaklyk begrypen, als hy overweegt, hoe 't onmogelyk zy, dat van eene kudde ſchaapen, van eenige honderd tot duizend, de helft, of maar het tiende deel, een wagentje achter zich zou voorttrekken; te meer, daar deeze landen vol bergen zyn, en de ſchaapen de hoogſte toppen beklimmen en hun voeder daar zoeken, moetende dikwils tusſchen ſteenen en rotſen, door bosſchen, ſtruiken en doornen doordringen; welk een arbeid zou zulks den herderen veroorzaaken? — Voorts kan ik ten minſte verzekeren, dat ik ontelbare kudden ſchaapen in deeze landen heb gezien, maar geen een dat zynen ſtaart op een wagentje achter zich voorttrok."

Hier benevens doet onze Autheur ons nog opmerken, hoe men daar te Lande leert verſtaan, waarom de Israëllers in de woestyn, volgens Num. XI: 4 en 5, zo zeer haakten naar de vleeschpotten van Egypte, naar het look, de ajuinen en het knoplook van dat Land. „ Look, ajuin en knoplook, zegt hy, zyn hier veel zoeter, ſappiger en aangenaamer te eeten, en hebben ook zo eenen ſterken reuk niet als in Duitschland. Gemeene lieden eeten ſomtyds veele dagen en weeken niets anders, en behelpen zich met brood en uien, byzonder in Egypte; ja, vermogende lieden doen het ook dikwils. Ik ben ook van gedachten dat het eene zeer gezonde ſpys is. Gelyk men in Duitschland raapen met ſchaapenvleesch kookt, zo kookt men 'er hier gemeenlyk uien mede, 't welk ook inderdaad zeer ſmaaklyk is."

Beſchryving der Vereenigde Nederlanden, dewelke gevonden wordt in het Werk van den Heer A. F. BUSCHING, *en uitmaakt het Vierde Deels Vierde Stuk van dat Werk, door* W. A. BACHIENE, *Leeraar der Herv. Gemeente en Hoogl. in de Sterre- en Aardrykskunde te Maastricht enz. Derde Deels Eerſte Stuk. Te Amſterdam en Utrecht by de Wed.* v. Esveldt *en* Holtrop, *en* A. v. Paddenburg 1776. *In groot octavo* 334 *bladz.*

IN dit Stuk levert ons de Hoogleeraer *Bachiene* eene beſchryving der Provincie van *Overyſſel*, benevens die van *Groningen en Ommelanden*, mitsgaders van het Landſchap *Drenthe*; dat voorts gevolgd ſtaat te worden van eene beſchryving der *Generaliteits-Landen*; waarmede des Autheurs berigten, nopens de *Vereenigde Nederlanden*, in zo verre voltrokken zullen zyn. Nadien wy reeds een en anderwerf verſlag gegeeven hebben, van de inrigting en uitvoering van dit Werk, en het thans afgegeeven Stuk de voorigen evenaart, is 't niet noodig daar op ſtaan te blyven; 't zy genoeg alleenlyk nog te melden, dat de Autheur, naar uitwyzen van alles, beſtendig geen moeite ontziet, om zyne beſchryving volledig te maaken. ——— Tot het bybrengen van eenige byzonderheden uit dit Stuk zullen wy het oog ſlaan op 's Mans berigt, raakende de Regeering van 't Landſchap *Drenthe*, die veelal minder bekend, en nogtans in verſcheiden opzigten merkwaardig is.

Dit Landſchap behoort niet, gelyk veelen het beſchreeven, en op hunne Kaarten (*) geplaatst hebben, tot *Overyſſel*; het is integendeel een vry en op zig zelf ſtaand Gewest, dat genoegzaam geen andere betrekking tot *Overyſſel* heeft, dan tot eenige der andere *Vereenigde Provincien*. Niet onwaarſchynlyk ontſtaat deeze misſlag uit het geen eertyds plaats had onder de *Utrechts-Biſſchoplyke Regeering*, toen *Drenthe* daadlyk een gedeelte was van het *Overſticht*, thans *Overyſſel* geheeten; na dat het in vroeger tyd den tytel van een *Graaffchap* gedraagen had. De Autheur ontvouwt beknoptlyk de lotgevallen van dit Gewest onder die Regeering, met de daarop gevolgde veranderingen, tot dat de Heeren Staaten deezes Landſchaps, in navolging van anderen, aan Koning *Filips den II*, alle gehoorzaamheid ontzegd, en de Oppermagt en de regeering aan zig getrokken hebben, in den jaare 1594. ——— Veele Drenthenaars waren al vroeger den Vereenigden Staaten toegedaan, maar in 't jaar 1579 was *Drenthe* nog niet genoegzaam van de heerſchappy der

(*) Dit is zeer wel vermyd in de Kaart van *Overyſſel*, door *N. ten Hove*, weleer Conrector der Latynſche School te *Kampen*; de nauwkeurigſte, welke tot hier toe het licht ziet; waarin 't Landſchap *Drenthe*, duidelyk, van *Overyſſel* wordt onderſcheiden.

der vyanden bevryd, om in de dienſtyds gemaakte *Unie* begreepen te worden. En ſchoon het in den jaare 1580, op de mede-ondertekening van dat Verbond, als een Medebondgenoot, zitting en ſtem in de Vergadering der Algemeene Staaten, benevens de andere Provincien, gehad hebbe, was zulks egter van geen duur; dewyl dit Landſchap, voor 't afloopen van dat jaar, door *George van Lalaing*, Grave van *Rennenberg*, ter oorzaake der verovering van *Groningen* en *Koevorden*, weder van de Unie werd afgeſcheurd. De Staaten van *Drenthe* hebben vervolgens, na dat dit Landſchap, door Prins *Maurits*, in 't jaar 1594, herwonnen was, herhaalde poogingen aangewend, om weder zitting en ſtem in de opgemelde Vergadering te hebben, doch te vergeefsch; waarvan men een breeder verſlag kan vinden by den Schryver van den *Herſtelden Leeuw*, bladz. 255—304. „ Vermoedelyk," zegt de Hoogleeraar, „ is dit aanzoek, ter oorzake der geringe inkomſten, in vergelyking van die der andere Provincien, van de hand geweezen. Dit Landſchap word dan, niet als *onderdaanig* aan de Nederlandſche Republiek beſchouwd: dewyl 't zyne eigen onafhanglyke Regeering op zich zelv heeft, in zaken der *Politie*, *Justitie* en *Finantie*. Eenigiyk ſtaat het onder de BESCHERMING der *Algemeene Staaten der Vereenigde Nederlanden:* en brengt iets op, tot de gemeene lasten der *Generaliteits Rekenkamer;* gevende in elke honderd Gulden, die de gezaamlyke Provincien tot gewoone *lasten* betaalen, *éénen gulden:* en tot de buitengewoone Petitien der *Raaden* van *Staaten*, *éénen gulden*, boven de honderd gulden. Daarby onderhouden de *Drenthenaaren*, ten dienſte van den Staat, op hunne eigen kosten, een *bataillon* voetvolk." Voor 't overige is dit Landſchap altoos te nader met de zeven Provincien verbonden geweest, doordien de Stadhouderlyke waardigheid beſtendig bekleed werd door een der Stadhouderen van de andere Provincien; van waar ook heden Nederlands algemeene Stadhouder in *Drenthe* het bewind voert.

Wat wyders de Souvereiniteit in 't Politie- en Finantieweezen betreft, dezelve berust by 's Lands Staaten, die uit *Edelen* en *Eigen-erfden* beſtaan: de eerſten hebben één derde, en de laatſten twee derde deelen gezags in de Regeering. —— Om uit de *Edelen* tot het eerſte Lid van Staat, te weeten dat der *Ridderſchap*, beſchreeven te worden, moet men eene zekere *Havezate*, dat is, een Huis en Landgoed beziiten, het welk het regt van ſtemmen heeft. Men telt 'er thans 19; doch 't ontbreekt doorgaans aan een genoegzaam getal Edelen tot dezelven: en zo 'er al meer waren, zouden ze niet beſchreeven kunnen worden; overmids 'er ſlegts *negentien*, in der Staaten Vergadering, als ſtemhebbende Leden, wegens de Ridderſchap, mogen verſchynen. Die eens Lid is, blyft het voor zyn geheele leeven. —— De *Eigenerfden*, het tweede Lid van Staat uitmaakende, worden verkoo-

ren,

ren, uit de zes *Dingſpillen* (*), in welke geheel *Drenthe* verdeeld is. Uit ieder *Dingſpil*, (naastovereenkomende met eene *Grietenie* in *Friesland*,) wordt, naar gelang van deszelfs hoegrootheid, een zeker getal van Gedeputeerden verkooren, beloopende te zamen zes-en-dertig Leden. Deezen verwisſelen wel alle jaaren niet, maar zy moeten egter jaarlyks op nieuws verkoozen worden; dat door de Eigen-erfde, en dus Stemgeregtigde Ingezetenen van ieder *Dingſpil*, by meerderheid van ſtemmen, geſchiedt. Ieder *Dingſpil*, het zy 't uit meer of minder Dorpen beſtaa, heeft even veel gezags in der Staaten Vergadering, waar in men, niet naar de hoofden, maar naar de Dingſpillen, de ſtemmen opneemt. —— Dit Kollegie van 's Lands Staaten verſchynt gemeenlyk in Maart te *Lottinge* of ten *Landdage*, en houdt zyne byeenkomst altyd te *Aſſen*, als de Hoofdplaats van dit Gewest.

„ De DROST eigenlyk, LANDDROST van *Drenthe*, is, gelyk de Autheur zyne beſchryving vervolgt, *Preſident* of *Voorzitter* in deze, zo als in alle de andere Vergaderingen. Dit aanzienlyk ampt word, altyd, door eenen der Edelen bekleed; ſtaande de keuze aan Z. D. H. den Heer PRINS ERFSTADHOUDER. Geene andere Edelen zyn, echter, tot dit Ampt verkiesbaar, dan die, 't zy in *Drenthe* zelve, 't zy in 't *Overyſſels* kwartier *Salland*, gebooren zyn; ingevolge de Reſolutie van Hun Hoogmogende, de Staaten Generaal, genomen in 1639. Na dien tyd, zyn over het aanſtellen van een Drost, tuſſchen *Drenthe* en *Overyſſel*, veele verſchillen voorgevallen; tot dat eindelyk, in den jare 1668, deswege, door wederzydſche Gekommitteerden, in *'s Hage*, dit vergelyk getroffen is, dat, van de zeven na elkander volgende *Drosten*, vyf uit *Drenthe*, en twe uit *Salland* verkoren worden. *Drenthe* geeft den *eerſten*, *tweeden*, *vierden*, *vyfden* en *zesden*, en *Salland* den *derden* en *zevenden Drost*. Dit recht der Provincie *Overyſſel*, tot de deelgenootſchap, in de *Drentſche Drostampten*, heeft zynen oorſprong wegens *Koevorden*; vermids de *Landdrost* van *Drenthe*, te gelyk, KASTELEIN van *Koevorden* is: en deze Stad, in dien tyd, toen de Biſchoppen van *Utrecht* nog de Provincie van *Overyſſel* bezaten, mede aan deze Biſchoppen onderworpen geweest, en zelfs eenigen tyd gebleeven is, na dat hunne heerſchappy, over 't Landſchap *Drenthe* zelve, in die troebele tyden der *Saxen*, *Bourgonjers* en *Gelderſchen*, reeds zeer wankelbaar geworden was: weshalven zy ook den *Kasteleïn* van *Koevorden* plagten aan te ſtellen. De Heeren

(*) *Dingſpil* komt buiten tegenſpraak van *dingen*, oudtyds *pleiten*, en zegt dus zo veel als eene *Pleit-* of *Geregtsplaats*; of bepaaldlyk *Geregtspaal*; welke benaaming niet onvoegzaam op deeze Districten in *Drenthe* toegepast wordt; dewyl zy alle eene byzondere *Regtbank* hebben, voor welke de *civiele* zaaken, door Schout en Schepenen, ter eerſter inſtantie gevonnisd worden.

ren Staaten van *Overyssel*, by de groote omwendingen, in deze landen voorgevallen, in het gezach der Bisschoppen treedende, behielden daardoor dat zelve recht. ——— In de verkiezing van een *Drost* werd echter, eertyds, wanneer de beurt aan *Overyssel* kwam, dit onderscheid in agt genomen, dat de *Staaten* van *Overyssel* twe bemiddelde Edellieden, uit het kwartier *Salland*, benoemden; uit welke die van *Drenthe* het recht hadden *éénen* tot *Landdrost* te verkiezen, op zodanige *Kommissie* en *Instructie*, welke de voorige *Landdrosten* ontvangen hadden; en deze *keuze* behoord thans aan den Heer PRINS ERFSTADHOUDER.

„ Dit DROSTAMPT van *Drenthe* mag gerekend worden, één der voordeeligste bedieningen, die ergens in de *Nederlanden* te bekomen zyn; en 't welk een groot aanzien byzet. Behalven eene vaste *jaarwedde* van 5000 gulden, geniet hy alle de verbeurde *breuken*, die als straffen den plegeren van geringe feitelykheden, waar mede geen lyfs- of levensstraffe gemoeid is, worden opgelegd: eenigelyk is daarvan uitgezonderd een deel dier boeten, 't welk, ten voordeele der armen, word uitgekeerd. En, deze inkomst der *breuken* is, in dit landschap, des te menigvuldiger: dewyl, zeer zelden, eenige misdaad, hoe gering, aldaar verhoolen blyft. In *Drenthe* grypt, naamlyk, die gewoonte plaats, dat, door de zogenoemde *Hoffpraaken*, (zynde een *Gericht*, dat, door 't geheel land, van plaats tot plaats, omwandelt,) den Gedeputeerden van elk *Kerspel*, word afgevraagd, of onder hunne *Kerspel*, (hunnes weetens,) eenige feitelykheid gepleegt zy, welke des *Drosts* breuken onderhevig kan geoordeeld worden: en ingevalle iets van die natuur geschied, en door gemelde Gedeputeerden opzettelyk verzwegen was, zou de *Drost* de macht hebben, om aan zodanig geheel Kerspel een boete op te leggen, en elk huisgezin te taxeeren op eenen goudgulden. Daarbeneven heeft de Landdrost zyn aandeel in 't *equivalent*, 't welk zy, die de eene of andere bediening bekomen hebben, verplicht zyn, aan de Gedeputeerde Staaten te betaalen. Hy heeft het recht van aanstelling van den *Schout* van *Koevorden*, en wat des meer is. Waarby komt, dat Hy mede een grooten invloed heeft, in de bestiering der *Kerkelyke Zaken:* als, in sommige beroepingen, het recht van *Kollatie*, en, in alle de andere, van *Approbatie*, hebbende; hoewel gemeenzaamlyk met de Heeren *Gedeputeerde Staaten*.

„ De *Landdrost* in der tyd is, te gelyk, *Presidént* in 't Kollegie der *Edelmogende Heeren* GEDEPUTEERDE STAATEN dezes *Landschaps*; 't welk desgelyks te *Assen*, gemeenlyk, achtmaal in 't jaar, zyne Vergaderingen houd. Dit *Kollegie* is saamgesteld, behalven den *Landdrost*, uit acht Leden: vier uit de *Ridderschap*, en vier uit de *Eigen-erfden*; die deze Kommissie *ad vitam* blyven behouden. Doch van dezelve is 't halve getal, telkens, twee jaaren in, en twee jaaren buiten den eed: des niet meer dan *vier* Leden, beneven den

Drost,

Drost, als *Presidént*, ter zelver tyd, *fungeeren:* twe uit de *Ridderschap* en twe uit de *Eigen-erfden;* van welke, alle jaaren twe, (uit elk lid van *Staat* één,) afgaan, en twe andere aankomen. Ook zyn aan 't zelve twe *Ministers* of *Raaden*, de een als LANDSCHRYVER, en de andere als SECRETARIS, toegevoegt. Dit Kollegie verbeeld 's Landschaps Oppermacht, zo lang de Staaten niet vergaderd zyn: en aan 't zelve word de uitvoering der zaken, in de algemeene Landschaps Vergadering besloten, opgedragen. In 't byzonder hebben zy 't bestier over de *Geldmiddelen;* dus ook over de *Verpachtingen*, en alle zaken, die daar aan verknocht zyn. Desgelyks staat aan *Drost* en *Gedeputeerde Staaten* de jaarlykssche *Landdag* uit te schryven, met bepaaling des tyds wanneer, en der zaken, welke daarin ter overweging zullen voorkomen, enz.

„ Dan, om een volledig begrip van den aart der *Drenthesche Regeeringsforme* te konnen hebben, is vooral nodig iets te melden van den *Lofsyken* ETSTOEL: want een Lid van dezen *Etstoel* te zyn, geeft de oorsprongiyke bevoegdheid, (*'t Radikaal*,) tot alle de andere *Kommissien*; en, in 't byzonder, tot die der *Gedeputeerde Staaten*; waarin geene anderen worden toegelaaten, dan, die reeds te vooren Leden waren van dienzelven *Etstoel*.

„ Tot dit Kollegie behooren, eigenlyk, in alles saamgenomen, eerst, de *Landdrost* als *Presidént*, benevens deszelfs *Assessor* of *Byzitter*, en voorts zes-en-dertig Leden: zes naamlyk uit elk *Dingspil*; *Edelen* en *Eigen-erfden* door elkander gerekend. Doch van deze zes-en-dertig Leden, zyn twe derde deelen in, en één derde deel buiten den *eed;* des niet meer dan vier-en-twintig in de *functie* of *bestiering* dezer *Kommissie* zyn. En dit verwisselt zich jaarlyks, dezerwyze: dat, uit elk *Dingspil*, twe afgaan, en twe aankomen: dus alle de gezaamlyke zes-en-dertig Leden van dit *Kollegie*; die ook den titel van *Edelmogende Heeren* dragen; twee jaren in, en één jaar buiten den *eed* bevonden worden. Aan dit *Kollegie* zyn mede een *Raad* en *Landschryver* toegevoegt. Deze zes-en-dertig Leden blyven mede *ad vitam*. En, by afsterving van één der Leden, is, ter verkiezing van een en ander in deszelfs plaats, de eene beurt aan den *Drost*, en de andere aan de *Etten* of Leden van den *Etstoel* zelve; zonder onderscheid van persoonen, 't zy *Riddermaatigen*, 't zy *Eigen-erfden;* byaldien dezelve daar toe bevoegt zyn, en eene zekere hoeveelheid van goederen bezitten.

„ Dit *Kollegie*, 't welk het hoogste GERECHTSHOF dezer Landstreek is, vergaderd, op de uitschryving van den *Landdrost*, twemaal 's jaars, mede te *Assen* (*). Deszelfs Leden oordeelen, na gedanen

(*) Dit meermaals genoemde *Assen*, dat ter deezer gelegenheid eene beknopte beschryving vordert, ligt genoegzaam in 't midden des Landschaps, dus werd het, al sedert vroege tyden, zeer bekwaam gehouden voor de *Hoofdplaats*, en de *Zetel* der regeering aldaar gevestigd. ——— Het is

nen eisch des *Landdrosts*, over de zaken, die de *Krimineele Justitie* betreffen; welke aldaar, zonder ooglukking, met veel ſtrengheid word uitgevoerd: en niet zonder reden; dewyl dit Land overal open ligt, en, wegens de nabyheid der veelerlei vreemde *Territoiren*, van rondomme zeer onveilig zyn zou, ten aanzien der ſtruikrovers; ten ware zy niet, door de vrees tegen zwaare ſtraffen, min of meer werden afgeſchrikt. Ook worden, door dit *Kollegie*, de *Proceſſen*, die van de mindere Rechtbanken, door den weg van *appél*, daar voor gebracht worden, afgedaan. Hoewel een, die een *Proces* voor dit Gerecht verloren heeft, na verloop van twee jaren, wanneer, gedeeltelyk, weder andere Leden daarin zitten, voor dit zelve gerecht weder *appelleeren* mag; als wanneer de zaak geheel en onherroepelyk beſlischt word.

„ Behalven gemelde *Kommisſien* heeft men in *Drenthe* verſcheiden generaale *Ampten*, byzonderlyk 't *Finantie*-wezen betreffende; als een ONTFANGER GENERAAL, een ONTFANGER der GRONDSCHATTINGEN, een der *Domeinen*, een der *Kollatoraalen*, en der vrywillige *Verkoopingen*, enz."

eigenlyk geen Stad, maar een *Vlek*, dat onbemuurd en onbewald is; doch voorts heeft het van binnen 't aanzien van eene kleine Stad; de ſtraaten zyn met ſteenen bevloerd, en de huizen, waaronder eenigen zeer fraai gebouwd zyn, ſluiten aan elkander. Men had 'er oudtyds een aanzienlyk Klooster, dat in den aanvang der Reformatie, geduurende de binnenlandſche beroerten, onder den voet geſmeeten en als ten eenemaal vernield werd; dan het is wat laater in zo ver uit zyne puinhoopen opgehaald, dat het nog heden tot het *Gemeene Lands Huis* verſtrekt, waar in alle de Kollegien ten beſtemden tyde, ſamenkomen, gelyk ook 's Lands *Archiven* en *Regiſters*, in byzondere vertrekken, aldaar bewaard worden. De Zaal, in welke 's Lands Staaten hunne byeenkomſten houden, is in de jaaren 1723 en 1724 merkelyk vergroot. *Aſſen*, dus de Zetel der Regeeringe zynde, is dit de reden, waarom verſcheiden Amptenaaren deezes Landſchaps, als de Ontvanger Generaal, der Staaten Secretaris, de Klerken enz. aldaar 's Lands Huizen bewoonen; waardoor, aan die plaats, geen klein aanzien en bloei wordt bygezet; die nog merkelyk ſtaat toe te neemen, wanneer de *Nieuwe Grift* voltrokken zal zyn. ——— Men heeft naamlyk, in 1769, aangevangen, by *Meppel*, uit de *Havelter-Aa*, eene *trekvaart* te graaven, die werkelyk gebragt is tot *Aſſen*; en, ingevolge het ontwerp, verder noordwaart voortgezet zal worden, tot by *Oosterbroek*, om zig daar te vereenigen met het *Hoorndiep*. Door deeze Trekvaart zal 'er, wanneer zy dadelyk tot ſtand gebragt zal zyn, eene bekwaame gemeenſchap tuſſchen *Groningen* en *Meppel* geopend worden; en een korter weg, om uit de eerstgenoemde Stad, door *Meppel* en *Zwarte Sluis*, in de *Zuiderzee* te geraaken; tot geen kleen gemak voor Reizigers, en ter verzendinge der Koopgoederen, naar en weder van *Amſterdam*.

Brief

Brief van een Amſterdammer aan deszelfs Vriend te Rotterdam, betreffende de Keure over de Wisſelprocedures, gepubliceerd te Amſterdam den 30 January 1777. Zynde hierby gevoegd Concept-Request van eenige Discontanten wegens dezelve Keure. Alom te bekomen. In groot octavo 24 bladz.

DE jongst gemaakte Keure hier ter Stede, nopens de Wisſelprocedures, zo uit de Nieuwspapieren, als anderszins, overbekend, is, gelyk wel te wagten was, niet naar aller genoegen; 't welk gelegenheid gegeeven heeft, tot verſchillende discoerſen desaangaande. Onze Brieſſchryver behoort tot dezulken die de regtmaatigheid eener Keure verdeedigen, welke, zo hy wel onderrigt zy, niet gearresteerd is, „ dan, na dat men 'er met ſommige van de eerſte en aanzienlykſte Kooplieden, en met eenige der oudſte en ervaarenſte *Practiſyns* naauwkeurig over gedelibereerd had! Hy ontvouwt de goede inzigten met welke deeze Keur gemaakt is, beweert de bevoegdheid van die van den Geregte der Stad Amſterdam, tot het maaken van dezelve, en toont dat men geen gegronde reden heeft, om voor verkeerde en nadeelige gevolgen dier Keure te vreezen: alzo dezelve, gelyk hy zig in 't ſlot van den Brief uitdrukt, „ wel gemaakt is, om de Wisſelhandel te favoriſeeren, en de procedures in zulke gevallen te verkorten, in welken dezelven tot hier toe aan eenig longueur onderheevig waren geweest; doch dat niemand eenige de minſte intentie gehad heeft, om eenige nieuwigheden in te voeren, waar door het zy aan de Discontanten, of aan Trekkers, Acceptanten, of Endoſſanten van Wisſelbrieven in eenigerley geval eenig nadeel zoude kunnen worden toegebragt." ——— Aan deezen Brief is wyders gehegt een *Concept-Request*, 't welk men toeëigent aan dezulken, die zig onvergenoegd toonen over deeze Keur, maar tot nog niet bepaald hebben, aan welk Collegie zy het zullen inleveren, dat ook indiervoege wel onbepaald en oningeleverd zal blyven. Men kan uit het eindelyke verzoek van dit Request genoeg afleiden, aan welk ſoort van Lieden dit Request toegeeigend wordt, en in hoedanig een licht de Brieſſchryver die onvergenoegden beſchouwt. Het luidt naamlyk aldus.

„ De Supplianten verzoeken zeer gotmoedigly k, dat, by abrogatie van de voorſz. Keure, voor een generaal regt moge worden geſtatueerd, eerstlyk dat het aan alle Discontanten vry zal ſtaan, om alle de aan hun gepræſenteerd wordende Wisſelbrieven aan te neemen, zonder eenig ander onderzoek te doen, dan, ten hoogſten genoomen, of de tekening van den Acceptant daaronder ſtaande waarlyk door hem 'er onder is geſteld; en dat het hem Discontant dus niet zal kunnen præjudiceeren, offchoon hy den Wisſelbrief in disconto moge hebben genoomen van een onbekend Vreemdeling,

en

en Bedrieger; en of de Wisselbrief, welken hy heeft gedisconteerd, is vervalscht, het zy voor of na de Acceptatie, of ook aan den Eigenaar door zyn Comptoirbediendens of anderen is ontstoolen, en alzo met gefabriceerde Endossementen uitgegeeven: maar dat in alle zulke en soortgelyke gevallen zodaanige Discontanten zullen bevoegd zyn, om voldoening van de Wisselbrieven van de Acceptanten, Trekkers, en voorige Endossanten by Arrest en Apprehensie te vorderen; en wyders ook generalyk, dat voortaan door Schepenen van Amsterdam altoos, wanneer daartoe Request aan hunne Ed. Agtb. wordt gepræsenteerd, aan den Houder van een Wisselbrief, op deszelfs verzoek, tegens de Acceptanten, Trekkers en Endossanten, Arrest en Apprehensie zal moeten worden verleend; zonder dat het noodig zy, dat de Wisselbrieven met de Endossementen en Protesten in behoorlyke orde leggen; en zonder dat eenige allegatie van het niet in order leggen der endossementen, verzuim van het doen van protesten, of contraprotesten, vervalsching in het *corpus* van den Wisselbrief, of in de rekeningen, gedaane betaaling aan den Houder, of met hem gemaakt accord en conventie, of wat dies meer is, immer of ooit by hunne Ed. Agtb. in aanschouw zal mogen koomen; zulks dat welgem. Heeren Schepenen by het præsenteeren van Requesten om arrest en apprehensie, vooral, wanneer het zelve wordt gedaan uit naam van een Discontant, in geen het minste onderzoek nopens de merites der zaake zullen moogen treeden, maar integendeel het verzogte Paraate wisselregt in alle gevallen zonder onderscheid blindelings zullen moeten verleenen; of wel dat .... [*verstaa dezulken aan welke dit Request gepræsenteerd zou mogen worden,*] zodaanige andere voorziening ten deezen opzigte gelieve te doen, als dezelven naar hunne meerdere wysheid noodig en dienstig zullen oordeelen, om de Supplianten, en andere Discontanten in een goed humeur te houden, en geleegenheid te geeven, om veiliglyk, en zonder vreeze van schaade, van allen en een iegelyk, zelfs tot eenen buitengewoonen en usurairen interest, wisselbrieven in disconto te moogen neemen;

't welk doende &c."

Considerations sur l'Etude de la Jurisprudence, par Mr. PERRENOT. *à Berlin chez* G. J. Decker, *et à Utrecht chez* H. Spruit, *68 pp. in octavo.*

HEt Regt over 't geheel genomen, of de algemeene kennis van 't geen natuurlyk regt of onregt is, kan, mag men uit den aart der zaaken, en de volkomen wyze goedheid van den formeerder der betrekkingen aller dingen, afleiden, geen ingewikkeld onderwerp weezen. Daar Kleinen naar de Waereld zo wel als Grooten, een-

eenvoudigen zo wel als ſchranderen, 'er belang in hebben, moet de algemeene kundigheid daarvan, door Menſchen van eene gewoone vatbaarheid, ligtlyk te verkrygen zyn. Ook is 't 'er inderdaad zo mede gelegen; regt en onregt is, in de gewoone omſtandigheden der Menſchen, gemaklyk te onderſcheiden; en men zou 'er nimmer, (ten minſte zeer zeldzaam) in mistasten, wanneer men de eenvoudige Natuur beſtendig geliefde te volgen. ——— Dit onder 't oog te brengen, dat denkbeeld uit te breiden, ook tot eene wyduitgeſtrekter beoefening der Regtsgeleerdheid, en hier toe als 't ware eene handleiding aan te bieden, is het hoofdbedoelde van den Heer *Perrenot*, in deeze zyne *Bedenkingen over de beoefening der Regtsgeleerdheid.* Hy brengt dezelven, na eenige voorafgaande Aanmerkingen over dit onderwerp in 't algemeen, en over den verdienden lof van Herſtelleren deezer Weetenſchappen, onder drie Hoofden; naar welke dit Geſchrift voorts drieledig is.

Het eerſte lid toont ons de noodzaaklykheid van de *Zedekunde*, even als *Locke* de Boven-natuurkunde gedaan heeft, te brengen tot het geene zy behoort te weezen, naamlyk eene *daadlyk betragtende en op proeven gegronde Weetenſchap.* Het tweede gedeelte is geſchikt, om te doen zien, hoe 't langs dien weg mogelyk zy zig te onthouden van netelige voorſtellingen, die op woordenſtryden uitloopen, en niet op te losſen zyn, dan door de voorſtelling zelve. En 't derde of laatſte gedeelte ontvouwt ons de nuttigheid van het geſchiedkundige behandelen der ſtellige Regtsgeleerdheid, byzonder van de Roomſche Regten, zonder immermeer af te wyken van het eenige grondbeginſel, *de regelmaatige Orde*, waarop de *Natuurlyke* en *Burgerlyke* of *Strafoefenende* Regtsgeleerdheid gevestigd is. ——— Ieder gedeelte behelst eene reeks van aanmerkingen, welken toonen, dat de Autheur dit zyn onderwerp van alle zyden doordagt heeft, van waar ze de oplettendheid der Regtskundigen wel waardig zyn. Zie hier 's Mans voorſtelling van het eenige bovengenoemde grondbeginſel der Regtsgeleerdheid, *de regelmaatige Orde*, waar uit hy alles poogt af te leiden.

„ Een ſtraal der Godheid, zegt hy, ontdekt in ons, en alles dat ons omringt, eene natuurlyke onveranderlyke Orde, die ten regel van onze vrye daaden moet ſtrekken: de driften mogen haar verbergen; de verſcheidenheid van ſtrydige gewoonten en gevoelens mag haar verduisteren; doch haare trekken zyn zo luisterryk, dat het naauwlyks mogelyk zy dezelven niet te erkennen. 't Zy men de aandagt op zigzelven vestige, 't zy men de oogen ſlaa op het geen zig dagelyks aan ons voordoet, men vindt, gelyk *Cicero* zegt, *'s Menſchen oorſpronglyke grond-wet in de oppermagtige Reden van den grooten Jupiter, als eene* zedelyke orde, *uitgedrukt, in de natuurlyke orde van 't Heelal.*" Deeze orde verklaart ons, gelyk de Heer *Perrenot* tragt te toonen, den wil van den volmaakt goeden en wyzen Wetgeever; die ons geſchapen en

in

in ſtaat geſteld heeft, om die Orde gade te ſlaan, en daaraan te beantwoorden; ten einde langs dien weg ons geluk te bevorderen. Hy ſtelt ons dit grondbeginzel voor, als geſchikt naar de algemeene vatbaarheid, van ongelyk meer kragts dan alle afgetrokkene redeneeringen over 's Menſchen verpligting; en benaarſtigt zig om te doen zien, dat men dit beginzel, 't welk op alle ſtanden en omſtandigheden een onvermydelyken invloed heeft, beſtendig in 't oog moet houden, by 't maaken en handhaaven van alle Burgerlyke Wetten; des zy, die de Regtsgeleerdheid beoefenen 'er boven al agt op behooren te geeven. „ Indien de menſchen," mag men met onzen Schryver wel zeggen, „ uit de Regtskunde wegnamen, 't geen zy 'er in gebragt hebben, zou dezelve eenvoudig zyn, en tot haare oorſprongſyke zuiverheid wederkeeren."

De Liefde-geſchiedenisſen van S. NOTHANKER *en zyne Vrouw* WILHELMINA, *vóór hun trouwen. Een Comiecq Gedicht in Proza. Uit het Hoogduitsch vertaald. Te Amſteldam by* J. Doll. *Behalven de Voorreden* 112 *bladz. in octavo.*

Het leven en de gevoelens van S. NOTHANKER. *Uit het Hoogduitsch vertaald. Drie Deelen. Te Amſteldam by* J. Doll. *Behalven de Voorberichten en den Inhoud* 602 *bladz. in gr. octavo.*

Redevoeringen van S. NOTHANKER. *Uit het Hoogduitsch vertaald. Te Amſteldam by* M. Schalekamp. *Behalven de Voorreden* 158 *bladz. in gr. octavo.*

Nothanker is een arme Dorp-prediker, gehuwd met *Wilhelmina*, een Boeren-meisje, dat ten Hove gevoerd was, maar 't Hofleeven vaarwel zeide, om zig in de armen van zyn Eerwaarden te werpen. *Nothanker* is een eenvoudig welmeenend Leeraar, die zig bloot geſteld vindt aan de ongunſtige behandelingen eeniger Godgeleerden, die zyne gevoelens wraaken; en in zyne Redenvoeringen komt hy voor, als een Man, die niet ongeſchikt was, om eene eenvoudige Gemeente ten platten Lande de noodige onderrigtingen, ter beſchaavinge haarer zeden, mede te deelen. ——— Dit is het algemeene denkbeeld, dat ons de drie opgemelde Geſchriften nopens *Nothanker* inboezemen. ——— Het eerſte wordt ons voorgeſteld in een comiecq gedicht in Proza, waar in die Liefdegeſchiedenisſen met een winderigen ſtyl opgezongen worden; dat zig als een grap laat leezen, maar, by mangel van geestigheid, geen Leezers van oordeel kan vermaaken. ——— Met meer nut zal men zyn tyd beſteeden in 't doorbladeren van *Nothankers* Redenvoeringen; welken, ſchoon ver van geleerde opſtellen te zyn, ver-

verſcheiden leerzaame bedenkingen beheizen, die ter regelinge van den gewoonen leevenswandel ſtrekken; en welken met al zo veel vrugts in een gemeenzaam onderhoud, als in eene ingewikkelde redenkundige voorſtelling, aangedrongen kunnen worden. Aan 't einde van die Verzameling vindt men nog twee Fragmenten van zyne Redenvoeringen, over *de eeuwigheid der Helſche Straffen*, en den *Dood voor het Vaderland*, die men geplaatst zal hebben met betrekking tot het verhaal van 's Mans leeven en gevoelen; waar in gewag gemaakt wordt van zyne denkwyze over die onderwerpen, en 't nadeelige gevolg dat hem zulks baarde. Het laatſte is betrekkelyk tot eene enkele ſpeeling, die in de leevensbeſchryving te ſtade kwam; en 't eerſte ſtelt ons voor oogen 's Mans hoofdafwyking van de Leer der Kerke, daar hy ongelukkig yverde, tegen het algemeen erkende gevoelen; dat hem onheilen op den hals haalde, waar van een breeder berigt te vinden is, in de beſchryving van *Nothanker's* Leeven en Gevoelens. ——— Dit Geſchrift, dat, uit hoofde van deszelfs zonderlingen inhoud, veeler opmerking tot zig getrokken heeft, ſchetst ons, onder het voordraagen van *Nothankers* lotgevallen, doorvlogten met verſcheiden nevensgaande gebeurtenisſen, eene reeks van characters, die zeer wel getroffen zyn, en meermaals aanleiding geeven tot verſcheiden leerzaame aanmerkingen. Om deezen te vermenigvuldigen, zonder het werk te ſterk te doen uitdyen, heeft veelligt de Autheur de vryheid genomen, om zig niet bepaald te binden aan de gewoone regelmaatigheid in 't ſchryven van een Roman; waar van hy zomtyds zo verre afwykt, dat hy 't waarſchynlyke uit het oog verlieze; dat de Leezer egter, door de nadruklyke manier van voorſtellen, onder 't leezen ligtlyk over 't hoofd ziet. Voor 't overige is dit Geſchrift inzonderheid nuttig, om een ieder, op eene treffende wyze, te leeren opmerken, hoe haatlyk de Geeſtelyken zig gedraagen; wanneer zy zig door Tydlyke inzigten laaten vervoeren, hunner Heerschzugte den vryen teugel geeven, ter Onderdrukkinge hunner Amptgenooten overſlaan, en anderen, naar maate van hun vermogen, tot het uiterſte vervolgen. ——— De aftekening is zekerlyk over 't geheel wat ſterk; en 't ſchynt, of zulks in Schriften van die natuur gemeenlyk niet vermyd kan worden, gelyk wy by eene vroegere gelegenheid reeds opgemerkt hebben, toen we gewag maakten, van WITHERSPOON's *Aftekening van het Beſtaan en Gedrag der Kerkelyken* (*). Intuſſchen kunnen beide deeze Geſchriften dienen, om de Godgeleerden, zo *Orthodoxen* als *Toleranten* onder 't oog te brengen, hoe onverantwoordelyk hun gedrag zy, wanneer ze, in eene mindere of meerdere maate, aanleiding tot zulke aftekeningen geeven. 't Ware te

(*) Zie *Vaderl. Letter-Oef.* VII D. bl. 306.

te wenſchen, dat de eene en de andere Party daar tegen beſtendig waakte: want het gaat ook hier, gelyk *Horatius* zegt,

Iliacos intra muros peccatur et extra.

Men begaat wel eens ter wederzyde laakenswaardige mispaſen; en 't kan van nut zyn, die, ter waarſchuwinge, in een treffend daglicht te ſtellen.

OLIVIA, *Treurſpel. Gevolgt naar het Hoogduitſche van den Heer* J. CH. BRANDES. *Te Amſterdam by* W. ten Boekelaar 1776. *In octavo* 98 *bladz.*

Olivia, in 't geheim verbonden met *Leontje*, is de Stiefdogter van de Graavin *Bardonia*, welke verliefd is op denzelfden *Leontio*. Nog onkundig van dat geheim, had zy haaren Man reeds door vergif van kant geholpen, in hoop van *Leontio* tot haare Min over te haalen; maar nu laater ontdekt zy dit geheim. Dit doet haar eene ſnoode list ſpeelen, om *Leontio* van *Olivia's* ongetrouwheid, als 't ware, te overtuigen; en toen de list niet genoegzaam is om haar oogmerk te bereiken, ſpaart zy vergif noch dolk, om *Olivia* insgelyks het leeven te beneemen; terwyl zy haaren medepligtigen in dit ſnoode bedryf geen beter lot toelegt. Maar 't geſmeede kwaad wordt by tyds ontdekt, in zyne verdere uitwerking geſtuit, en de Graavin ſterft, in eene hevige woede, aan 't eigenſte vergiftige poeder, dat zy voor *Olivia* bereid had. —— Dit wanbedryf eener overwreede Graavinne, met de gevolgen daar van, zo voor als na de ontdekking van 't zelve, levert eene verſcheidenheid van Characters en Tooneelen, die vry wel ingerigt is. In zo verre voldoet de ſchikking en uitvoering; maar als men op het leerzaame ziet, behoort dit Stuk niet onder die Zedelyke Tooneelſpellen, die als zodanigen aan te pryzen zyn. Uit de korte Voorreden neemen wy af, dat de Heer Vertaaler het als zodanig een Spel beſchouwd heeft, en voorneemens is meer Stukjes van die ſoort, naar zyne keuze, af te geeven. Dan wy kunnen niet wel afzyn van hem te raaden, dat hy dan liever het oog vestige op zodanige Spellen, die geſchikt zyn om deugdzaame characters duidelyk te doen doorſtraalen, en in hunne beminnelykheid onder 't oog te brengen.

HEDENDAAGSCHE VADERLANDSCHE *LETTER-OEFENINGEN.*

Brieven over het Hooglied, door JOSUA VAN IPEREN, *A. L. M. Ph. Dr. Medelid van de Haarlemſche, Vliſſingſche, Leydſche en Haagſche Maatſchappyen en Predikant te Veere. Tweede Deel. In 's Gravenhage by* J. A. Bouvink, 1776. *Behalven de Voorreden en uitvoerige Bladwyzers* 340 *bladz. in gr. octavo.*

IN dit tweede Deel zet de Eerwaerde *van Iperen* zyne naſpooring en ontvouwing van den letterlyken inhoud van *Salomons Hooglied*, op dezelfde wyze, voort, als hy dezen arbeid aenvanglyk ingericht heeft, des het voorheen gezegde (*) nopens de uitvoering, en 't nuttige gebruik van dit Geſchrift, ook hier plaets hebbe. Alleenlyk ſtaet ons nog een kort woord te melden, nopens onze betuiging, dat wy ene behandeling van dit onderwerp, by manier van betoogde Stellingen, (zo ver zulks hier plaets zou kunnen hebben,) beter agten, dan zulk een briefswys onderzoek, waer over zyn Eerwaerde zich, naer luid der Voorreden, verwondert. ——— Wy betwisten niet, dat de ſchryfwyze van zyn Eerwaerden hare gevalligheid heeft; wy hebben zulks integendeel terſtond erkend; en 't doet ons derhalve niet vreemd, dat 'er veelen gevonden worden, die 'er behagen in ſcheppen; maer wy zien met verwondering, hoe zyn Eerwaerde van oordeel kan wezen, dat de door ons bedoelde ſchryfwyze van meer omſlags geweest zou zyn: nadien 't ons te baerblykelyk toeſchynt, om 'er meer van te zeggen, dat de onderzoekende ſchryfwyze, vooral by manier van ene natuurlyke briefwisſeling, noodwendig meer omhalens vereischt, dan de ſtellige en betoogende trant. Intuſſchen was dit omſlagtige, als uit den zamenhang van ons voorſtel duidelyk te zien is, het minſte dat wy beoogden: wy zagen veel meer op het voordeel van den ſtelligen en betoogenden trant, ter duidelyker onderrichtinge van den Lezer; in zo verre die daer door beter in ſtaet geſteld word, om den Autheur van ſtelling tot ſtelling te volgen, en zyne bewyzen na te gaen. Dit bedoelden

(*) *Hedend. Vaderl. Letter-Oefen.* V D. bl. 246, 247.

den we, gelyk de zamenhang uitwyst, wel inzonderheid, om dat we 't dikwerf lastig vonden, den ſchakel van des Autheurs redeneering, onder ene menigte van tusſchenkomende denkbeelden, die uit het briefswyze onderzoek natuurlyk voortvloeien, op te ſpooren. —— Middelerwyl is 't ons lief, (latende dit verſchillend denkbeeld, zo 't betwistbaer blyve, zonder wederzydſche kwetzing, aen zyn plaets,) dat het daer uit ontſtaende ongemak, het welk wy voornaemlyk op 't oog hadden, enigermate te gemoet gekomen is, niet alleen door ene *korte Schets van den Inhoud der Brieven*, maer wel byzonder, door een *Bladwyzer der Letterkundige Aanteekeningen, op den text van het Hooglied*; welken, nevens de andere Registers, aen 't einde van dit Werk geplaetst zyn; en den Lezer de behulpzame hand bieden, om alles geleidlyker na te gaen.

Overeenkomſtig met het reeds voorgeſtelde denkbeeld van zyn Eerwaerden, dat niet Salomons vroeger Min of Bruiloft, maer 's Vorſten Huwelyks-liefde, na dat hy reeds in den Echt vereenigd was, het hoofd-onderwerp van dit Dichtſtuk zou zyn, beſchouwt hy het Hooglied, als een Tooneelſtuk, dat ons de deugd, de ſchoonheid, en verdere loflyke hoedanigheden dier Vorstlyke Echtgenooten onder 't oog brengt. Het ſlaet des op waerlyk voorgevallen verſchillende bezoeken en ontmoetingen dier Gelieven; terwyl de Vorst zyn gewoon verblyf in Jeruzalem had, en de Sulamithe een Paleis buiten de Stad bewoonde. De Huwelyks-liefde in die omſtandigheden word 'er ten tederſte in opgezongen, met melding van of zinſpeling op voorleden gebeurtenisſen, en uitdrukkelyke betuigingen, of wenſchen met opzicht tot het toekomende. Het vangt dan aen met de komst der Koninginne in haer Lustpaleis, benevens hare inhaling in 't zelve door Salomo; en 't loopt af met hare aenſtelling, tot Opperopzichtſter over 's Vorſten lusthoven, by gelegenheid van 't laetſte bezoek van Salomo, wiens ſpoedige wederkomst de Sulamithe, in 't ſlot, ten hartlykſte wenscht. Dit Tooneelſtuk, indiervoege beſchouwd, verdeelt de Eerwaerde *van Iperen* in twaelf Bedryven, of Zangſtukken, met een dikwerf tusſcheninſchietend Speelmuzyk opgezongen, by manier van een Concert en Opera te gelyk. —— In de voordragt en ontvouwing van dit alles toont zyn Eerwaerde ene oordeelkundige oplettendheid, die hem bekwaem maekt, om zyne gedachten in een gunſtig licht te ſtellen; zyn ontwerp indiervoege te ontwikkelen, en 't geheele beloop op zodanig ene wyze te ontvouwen, dat zyne daer op gevestigde verklaring van den letter-

ly-

lyken zin van 't Hooglied, inderdaed, naer den voorrang, boven alle andere *problematique* gedachten deswegens, ſchynt te dingen. Zy derhalven, die zich toeleggen op het naſpooren van den inhoud en 't oogmerk van dit Dichtſtuk, ten einde enen, ten minſte voor zich, genoegzamen grond ter verklaringe van 't zelve, te erlangen, behooren dit Geſchrift niet over 't hoofd te zien; maer 't zelve integendeel met opletendheid na te gaen. En voelt men zich niet gedrongen tot die taek, doch heeft men echter lust in Oosterſche Taelen Oudheidkundige oefeningen, of ſchept men behagen in 't naſpooren der Oosterſche Dichtkunde, (kundigheden, die een algemeenen invloed hebben, op het verklaren der Schriften des Ouden Verbonds in 't algemeen, vooral op de Dichtkundige Boeken en vele voorſtellingen in de Prophetiſche Schriften,) ook ten dezen opzichte zal men dit Werk met vrucht doorbladeren; nadien het zelve ene reeks van aenmerkingen van die natuur behelst. Inzonderheid treft men zulks, ten aenzien van 't Dichtkundige, buiten het gene desaengaende hier en daer in 't Werk verſpreid voorkomt, aen, in de zeven laetſte Brieven van dit Geſchrift; als welken geſchikt zyn, om een denkbeeld van de Oosterſche Dichtkunst te geven, en de uitmuntendheid van 't Hooglied, als een Minnedicht, Lofdicht of Tooneelſtuk, te leeren opmerken; welken aengaende de Eerwaerde *van Iperen* zegt. „ Indien men ſmaak in Minneliederen heeft, en liefhebbery voor de gryze oudheid en voor de verbloemde en levendige zegswyze der Oosterlingen, dan moet het Hooglied, als zodanig een Dichtſtuk, by alle weldenkende Liefhebbers, op den hoogſten prys geſteld, en boven alle de ongewyde Dichtſtukken der Arabieren en Perſianen geſchat worden." Dit aen te toonen, en dus de Poëzy van het Hooglied wat meer van naby, in hare ſierlykheid, aengenaemheid en verhevenheid te leeren kennen, is by hem van te meer gewigts, om dat, gelyk hy zich uitdrukt, „ elk voortaan altyd die kundigheid zal moeten bezitten, die zich wil aangorden, om den Geeſtelyken en Prophetiſchen zin van dit Tooneelſtuk uit te vorſchen."

Onder andere aenmerkingen, nopens de voortreffelykheid van dit Dichtſtuk, is ons de volgende zo wel ter ſnede geplaetst voorgekomen, dat wy niet wel kunnen nalaten dezelve mede te deelen, te meer daer dezelve ook eenigzins dient, ter opheldering van het voorheen gezegde wegens den algemenen inhoud.

„ Volgens de aenteekeningen van den Heer ARNOLDI op

TARAPHA (*), en den Heer LETTE op CAAB BEN ZOHEIR (†) zyn de Oosterſche Dichters gewoon, genoegzaam alle hunne gedichten te beginnen met *Al Naſiib*, dat is, met het roemen der ſchoonheid eener maagd of vrouwe, en het verhaal van hunne liefde haarwaards. MOTANABBI, zegt ABUL HOSEM ALI, had die gewoonte wel gewraakt, maar hy, zoo wel als alle deszelfs tydgenooten, hadden die nochtans ingevolgd. In het ſchilderen eener denkbeeldige ſchoonheid droegen zy hunne tafereelen op, aan de aanzienlykſte juffers, aan Prinſeſſen en Koninginnen, welke daar, hoe kuisch anders en ingetoogen ook, ongemeen mede waren ingenoomen, en gaerne, door zulke eene toepaſſinge, voor de voortreffelykſte ſchoonheden, reeds voor de tyden van MOHAMMED, bekend ſtonden. En MOHAMMED, hoe geſtreng ook in zyne wetgeving, is dit gebruik in zynen *Koran* nergens te keer gegaan; waar uit men gereedelyk beſluiten mag, dat het zeer oud moet zyn. De Heer JONES geeft 'er deze reden van (§). ,, 't Is volſtrekt noodzaakelyk, ,, zegt hy, dat de alleraangenaamſte Poëzy moet zyn die geen, ,, welker ſtoffe de zoetſte aandoeninge is van het gemoed, ,, en eene, allen ſtervelingen in 't gemeen eigene hertstocht, ,, te weeten de Liefde: en indien dezelve uit de vertooninge ,, en verwonderinge der ſchoonheid haren oorſprong neemt, ,, kan 'er niets aanvalliger zyn; en zoo zy uit een toegenegen wil en zuivere vriendſchap ontſtaat, kan 'er niets nuttiger, of eerlyker worden uitgedacht.' Ook bericht ons dezelfde Schryver, dat de Perſianen, in de kunst van Minnedichten, boven alle de volkeren van het Oosten uitmunten (‡). Dit alles zou aangaan; maar hy verhaalt 'er ons elders by (**), gelyk ook ligtelyk uit TARAPHA, CAAB BEN ZOHEIR, AMRALKEIS en andere Poëeten kan beweezen worden, dat zy, inzonderheid de Arabieren, aanſtonds, op hunne minneliederen, de loſtuitende beſchryvingen van hunne kemels en paarden laaten volgen. Dit ſchynt zeer vreemd, en men kan naauwelyks verzinnen, wat daar de reden van zy. Dan, alles wel in acht neemende, zal men gewaar worden, dat die dieren hun ten dienſte ſtaan, in het doorzwerven der woestyne, en in het uitharden en doorſtaan van de allermoeilykſte ondernemingen en gevaren, ter betogin-

(*) p. 39 ſeq. (†) p. 93 ſeq.
(§) Comm. Poeſ. Aſiat. C. XV. p. 353 ſeq.
(‡) Ibid. p. 368. (**) Hiſt. de Nadir Chah. T. II. p. 258.

ginge van het heldhaftige, onvertzaagde en ſtandvastige hunner liefde; van welke begrippen de Heer REISKE ettelyke voorbeelden bybrengt (*).

„ Wanneer wy deeze dichtgebruiken, welke zoo algemeen zyn aangenoomen, en overzulks eene gryze aloudheid ademen, op het Hooglied en andere *gewyde Dichtſtukken* willen toepaſſen, zullen wy gereedelyk eenige redenen kunnen geeven van het beloop der zaaken, in het zelve voorkomende. Het mag dan eene geeſtelyke of prophetiſche beduidenis hebben, zoo veel als het wil, de Inleiding, en de geduurige aanheffingen van het Beurtgezang zyn telkens ontleend van de Liefde; en om dat vuur telkens op nieuw aan te blaazen, vindt men 'er klagten tuſſchen in, over het afzyn der Geliefden van elkanderen, en over de ſtandvastige en gevaarlyke pogingen, welke zy doen, en de reizen, welke zy telkens onderneemen, om elkanderen op te zoeken: waarin echter de Bruid haren Bruidegom, of Gemaal, ſchynt te overtreffen. Zy bezoekt niet alleen de bloemperken en boomgaarden en welige akkerlanden, of wordt nat van den dauw, by het opſpeuren van haaren Liefſten, maar zy waagt het van de wagters mishandeld te worden: zy waagt het, om haren Man en Koning vast te grypen, te ſchaaken; zy waagt het, om hem zelfs op Senir en Hermon, op de woningen der leewinnen en de bergen der luipaarden, op te ſpooren. Ja men zou durven ſtaande houden, dat het Hooglied zyn meeſte kracht en ſtreelende zoetigheid van het gedrag, de liefde en ſchoonheid der Sulamithe ontleent. Zulke eene kloekmoedige, ſtantvastige, bernende en onbegrensde liefde eener Vorſtinne kan in de Turkſche, Perſiaanſche en Arabiſche Liefdezangen niet gevoegelyk voorkomen, om dat de grootſte Vorſtinnen hare vryheid misſen en ſlavinnen zyn. Maar de ſchoonſte der wyven leefde in eene gelukkiger eeuwe voor de Oosterſche Sexe: zy genoot eene volmaakte en Koninklyke vryheid; en dus is, in die betrekkinge, ook de ſnaak van dit Huwelykslied, hoogdravender en treffender, dan alle de Minnedichten der Oosterlingen. Deze vrye, eerbare, kuiſche, en nochtans onbepaalde en alles overmeesterende liefde eener vrouwe zal men bezwaarlyk, in hare edelmoedigheid, drift en onverzettelykheid, zoo heerlyk beſchreeven vinden, als in het Lied van Salomo. En de liefde eener ſchoone vrouwe, wel en deftig beſchreeven, moet, over

(*) In Tampha, p. 88 ſeq.

over het geheel genoomen, meerdere aanlokkelykheid hebben, en meer bevallen, dan de meer mymerende en meer bedaarde liefde van eenen man verlustigt, hoe zoet en ſtreelende die ook moge geſchilderd worden. En 't gevaar, in 't welk eene juffer zich begeeft, ſchynt en is altoos grooter, dan de hagchelykſte omſtandigheden, waarin zich haar Liefſte immer bevinden kan. En, in dat opzicht, is dus het Hooglied treffender en teederder, dan alle de Minnedichten der Oosterlingen, immers van alle die genen, welke ik nog heb mogen inzien."

Beknopte opheldering van eenige plaatſen uit het Nieuwe Testament, voornaamlyk geſchikt, om eenige donkerheden, misvattingen en verkeerde werkzaamheden van mingeoeffende Christenen te verbeteren, door C. BRINKMAN, *Bedienaar van 't H. Euangelie te Dirks-Land en Melis-Zand. Eerſte Stuk. Bevattende Opheldering over de vier Euangelisten. Te Dordrecht by* P. v. Braam 1776. *Behalven het Voorwerk* 339 *bladz. in groot octavo.*

OVereenkomſtig met het gemelde op den Tytel is dit Werk geſchreven, niet zo zeer voor geleerde als wel voor min geoefende Christenen, die 'er een aantal van ſtichtelyke en gemoedlyke bedenkingen in zullen ontmoeten, waer van ze met vrucht gebruik kunnen maken. De Eerwaerde *Brinkman* naemlyk heeft zich meer toegelegd, op het voordragen van enige ernſtige overwegingen over deze en gene plaetzen des Nieuwen Testamentes, dan wel op het mededeelen van tael- en oudheidkundige navorſchingen; en zyn arbeid dient byzonderlyk ter afwendinge van zodanige denk- en leerwyzen, die een ſchadelyken invloed op de Deugdsbetrachting kunnen hebben. ——— Hy heeft zich, zo als hy in de Voorreden meld, gedrongen gevonden, om dit zyn Werkje in 't licht te geven; en 't is hem toegeſchenen, dat God, wien hy geſmeekt had, of *het Hem behaagde, dat by Hem, en zynen Volke, met de pen zoude dienen*, daer in een welgevallen nam. Schoon dit denkbeeld enigermate vreemd moge voorkomen, baert het echter hier geen nadeel, om dat zyn Eerwaerde zich daerdoor geen de minſte onfeilbaerheid aenmatigt, maer alles aen den toets der oprechten overlaet. Zyne gedachten van de verhooring zyns gebeds ſteunt, naer 't ons voorkomt, grootlyks op die ſtelling, welke ons in zy-

ne

ne opheldering van *Luc.* I: 13, nopens het verhooren van Zacharias gebed, voorkomt. Te weten: „ dat men 't voor een gunſtig teeken van Goddelyke verhooring mag aanzien, als de Heer het hart byzonder opwekt tot eenig werk, dat ter verkryginge van het gebeedene geſchikt is, wanneer Hy den weg daar toe oopent, en daar in hulpe en voorſpoed ſchenkt." Volgens deze ſtelling zou ieder, die, op zyn gebed, ene ſterke neiging tot een zeker werk gevoelt, en daer in, naer zyne gedachten, gelukkig ſlaegt, zulks mogen aenmerken als ene verhooring zynes gebeds; dat echter niemand, zo we vertrouwen, in die uitgeſtrektheid, (zelfs ten goede genomen,) zal toeſtaan. Intuſſchen baert die ſtelling, ten opzichte van dit Geſchrift, ook gene zwarigheid, daer zyn Eerwaerde, zich geen onfeilbaerheid aenmatigende, de zaek der Deugd ten ernſtigſte handhaeft. Dit getuigen ons, ten voorbeelde, 's Mans bedenkingen, by gelegenheid van des Doopers antwoord op verſcheiden vragen, *Luc.* III: 10—14.

„ Myn eenige toeleg, *zegt hy*, in 't ſchryven over deeze verſen is, om de aandagt van mynen Lezer hier ſtil te houden, by Joannes raad aan zyne verleegene vragers, *voor zoo verre dezelve, als in onze dagen zeer ongewoon, vreemd voorkomt.* Wanneer boetvaardige en bekommerde Zondaars, in onze tyden, vragen, *wat moeten wy doen om zalig te worden, om den toekomenden toorn te ontvlieden?* dan worden hun gewoonlyk gansch andere beſtieringen toegedient, en men zoude niet zeer wel in zyn ſchik zyn, als men *ruime milddadigheid jegens armen, eerlykheid en getrouwheid, alle billykheid en regtmatigheid in zyn beroep*, hoorde, als voorname pligten, aanpryzen! men zoude veel beter geſtigt zyn, als de Zielenbeſtierder breed ſprak van *geſtalten des gemoeds*, van *oeffeningen*, van *Godsdienſtigheid in 't verborgen, in vroome gezelſchappen, en in de Heiligdommen* (*), men wil *daarvan* liever werk maaken, dan van milde weldadigheid en getrouwe kwyting van zyn beroep, met afſtand van karigheid en ſlegtigheden, welke, omtrent den onregtveerdigen Mammon, gewoonlyk gepleegt worden!

Wat zal men nu hier van zeggen? Hebben *Joannes*, die grootſte van alle Propheten, die voor hem geweest zyn, *Jeſus*, die op die zelvde wyze gehandelt heeft, en *de Apos-*

(*) Dit gebrek wil ik niet verklaren als aan *alle onze Christenen* eigen, maar als te veel plaats hebbende.

postelen, die dit gevolgt zyn, in hunne beſtieringen misgetast? *dat zy verre!* zy hebben ongetwyffeld ook grooten prys geſteld op een *vernieuwt hart*, op *inwendige zielswerkzaambeden* van ootmoed, berouw en een levendig geloof (*a*), zaken, welke Joannes in deeze vragen zal voorondersteld hebben (*b*). Maar zy hebben zeer wel doorgezien, *dat de menſchen gewoonlyk, door al te groote eigenlievde, en verkleevtheid aan hunne goederen bebeerscht worden, en zeer gebrekkig in de lievde tot hunne beboevtige Naasten zyn;* —— *en dat zy niet gemakkelyk van kwade gewoonten, welke in hun beroep en leevenswyze in zwang gaan, afſtand doen.* Even daarom hebben zy op de bewyzen van lievde, *zoo als de waereld die niet beevt*, en op zulk eene regtveerdigheid en getrouwheid in der menſchen beroep, *als in de lieden deezer waereld zelden gevonden word*, wyslyk aangedrongen, als *de noodigſte en beste blyken van eene waaragtige bekeering en een leevendig geloov des harten.* Bedenk, om hier van eene genoegzaame overreeding en diepen indruk te verkrygen, met gezetten aandagt, Matth. V: 23—26, 29, 30, 39—48. XIX: 18—22. XXIII: 23. Rom. XIII: 8—10. 1 Cor. XIII: 1—8. Tit. II: 11, 12. Jac. I: 27. 1 Joh. II: 9—11, 29. III: 7, 14—19, en IV: 7, 8, 20, 21.

„ Dewyl dan, Gelievde Vrienden, deeze de Leer is van 's Heilands Voorlooper, van den Heere Jezus Christus zelven, en van zyne Apostelen, laten wy tog naar dezen regel wandelen, en naar dit rigtſnoer ons zelven en anderen afmeeten! Zien wy dat iemand naarſtig in de Kerk komt, ontmoeten wy hem in de gezelſchappen der Godvrugtigen, hooren wy hem van zielswerkzaamheden, geſtalten en ondervindingen ſpreeken, en zyn wy op goede gronden verzeekert, *dat by zyn Broeder ziet gebrek lyden, zyn hart en hand voor hem toeſluit, dat by oneerlykheden in zyn beroep, en andere ſlegtigheden in zynen ſtand blyvt aanbouden;* wy mogen denzelven niet gerust ſtellen, maar wy moeten hem genoemde of zoortgelyke plaatſen der H. Schrift voor den geest brengen, op dat hy niet op het zand bouwe en rampzalig valle (*c*). Maar zien wy van iemand, dat zyn hart in lievde bewogen word

(*a*) Joann. III: 3—5. Matth. V: 3—6. Rom. II: 28, 29. 2 Cor. VII: 9, 10. 1 Tim. I: 5.
(*b*) Vergel. Luc. III: 10. Matth. III: 6. Hand. XIX: 4.
(*c*) Matth. VII: 24, 25.

word jegens zynen medemensch, dat hy geeft en leent mildelyk en blydelyk, dat hy zig zuivert van de besmettingen, welke in zyne beroeping en leevenswyze plaats hebben, matig en regtveerdig begint te leeven; bemerken wy daarby, dat hy in 't verborgen God zoekt, dat hy gaarne naby is, om Gods woord te hooren, dat hy de vromen en hunne verkeering liev heeft, *al ware het, dat hy minder onderscheiden en vlot in 't spreeken van zyne zielswerkzaamheden bevonden wierd*; wy mogen van den zoodanigen wel wat goeds denken, en hem Jac. I: 26, 27. Joh. III: 14, 19. IV: 7, 16, en soortgelyke texten wel voorhouden, *tot zyne bevestiging, tot opwekking om den God der goedertierenheid te looven*, en *om daar in meer overvloedig te worden.* ——— Och dat ik, dat alle Gods knegten en volk, leeren mogten, te spreeken en te doen naar het zuiver en overdierbaar woord van God!"

De Booswicht zonder voorbeeld, en zyn lotgeval, voorgesteld door J. C. LAVATER, *Predikant te Zurich. Uit het Hoogduitsch vertaald, door* G. M. NEBE. *Te Amsterdam by de Wed.* P. J. Entrop. *Behalven het Voorbericht 52 bladz. in groot octavo.*

BY gelegenheid der oversnoode misdaed, gepleegd te Zurich, met het vergiftigen van den wyn des Heiligen Avondmaels, in den nacht voor den algemenen Dank- Vast- en Bededag, uit de Nieuwspapieren ten overvloede bekend, vond de Overheid dier Stad het geraden, dat 'er kort daerna, op een vastgestelden dag, scherpe predikatien en vermaningen, nopens die bovenal verfoeilyke gruweldaed, openlyk uitgesproken zouden worden; of 't ook ter ontdekkinge van den gehaten pleger diens wanbedrysfs mogte strekken. In die omstandigheden heeft de Eerwaerde *Lavater* deze, nu in 't Nederduitsch vertaelde, Leerreden den Volke voorgedragen. ——— Hy stelt het haetlyke der misdaed ten krachtigste voor; boezemt de eislykste vervloekingen tegen dien snooden uit, ter treffende afmaling van 't onheil dat hem dreigt; en spoort een ieder aen, om gene poogingen te verzuimen, ter ontdekkinge van dien verwaten boosdoender. ——— Dit alles geschied in zulk eene krachtige tael, en met zo veel vuurs, als mogelyk immer ene Leerreden opgesteld wierd; in zo verre zelfs, dat men zich naeuwlyks

kunne verbeelden, dat een Leeraer in ſtaet zou zyn, om zodanig ene aenſpraek, naer den eisch, te volvoeren. Zy, die dezelve aengehoord hebben, moeten 'er natuurlyk ten ſterkſte door geroerd zyn geworden; des alles by uitſtek geſchikt zy, om het bedoelde einde, zo 't mogelyk ware, te bereiken. —— Voorts maekt zyn Eerwaerde, met het afloopen dier Leerreden, tevens een gepast gebruik van het voorgeſtelde ten algemenen nutte. Hy brengt zynen Toehoorderen voor den geest, hoe men daer uit hebbe af te nemen het verval van den Godsdienst en van 't Christendom onder hen; dat hy te ernſtiger aendringt, door ene ſcherpe beſtraffing van veler onaendoenlykheid over, en onverſchilligheid omtrent het voorgevallene; met ene nevensgaende opwekking, om de ſchande dezer gruweldaed zonder voorbeeld af te wisſchen, door deugdsoefeningen zonder wederga. Wyders vermaent hy enen ieder ten laetſte, om 'er het bedrog der zonden, en de verblinding der hartstochten uit te leeren kennen; om op te merken, tot hoe ver de mensch kan gaen, wanneer hy God niet acht, alle banden der Menschheid en van den Godsdienst ſcheurt; ten einde zyne Toehoorders op te wekken, tot ene geſtadige waekzaemheid tegen de eerſte involging eener zondige neiging, uit hoofde van 't gevaer dat men loopt, om van kwaed tot erger over te ſlaen. En hier op beſluit hy deze zyne Leerreden, gelyk hy dezelve aengevangen heeft, met een gebed, toepaſſelyk op de byzondere omſtandigheden en 't hoofdoogmerk der toenmalige Godsdienſtige byeenkomſte.

Geestlyk Avondmaal, vertoond in zyn vertroostende en heiligmakende kracht; door G. SALDENUS, *in zyn E. Leeven Doctor der H. Godgeleerdheid, en Predikant in 's Gravenhage. Nu vermeerdert met een Voorwerk, door een Liefhebber der Waarheit. Benevens een kort bericht van de roeping des armen Zondaars tot God, door gemelden* SALDENUS. *Te Utrecht by* G. T. v. Paddenburg 1777. *Behalven het Voorwerk* 186 *bladz. in* 12mo.

EEn Schryver, die zich *Philalethes* noemt, heeft, met de vernieuwde uitgave van dit ſtichtelyk bekende Geſchrift van den Eerwaerden *Saldenus*, aen 't hoofd van 't zelve geplaetst een Voorwerk, waerin, gelyk hy zich uitdrukt, „ Neerlands waare Kerkleden, uit de onſtuimige zee der be-

roe-

foerende Sacramentstwisten, ingeroepen worden in de ſtille haven van hunne zuivere belydenis; om tot bevordering van Troost en Heiligmaaking, naar de inſtelling van Christus, Avondmaal te houden." —— Uit den inhoud van dat Voorwerk mogen wy, zo 't zich aan ons voordoet, genoegzaem afnemen, dat *Philaletbes* het goede op 't oog heeft; doch daer de hier bedoelde Stormen, naer 't ons toeſchynt, aen 't bedaren zyn, komt ons 's Mans arbeid niet rechttydig voor. Ook kunnen wy niet zien, dat zyn Geſchrift wezenlyk ſtrekt ter bevorderinge van meerder rust; als beſtaende, daer 't eigenlyk op de zaek aenkomt, in ene verklaring der Formulierſchriften nopens dit onderwerp, volgens zyn gevoelen; hoedanige ſoorten van verklaringen reeds meermaels ter wederzyde te berde gebragt zyn: overmits ieder beweert, dat zyne denkwyze omtrent het Avondmael met de Formulieren overeenſtemt. Zyne manier van behandelen geeft des, hoe zeer ze ook de goedkeuring moge wegdragen van hun, die zyne denkwyze begunſtigen, niets aen de hand, dat medewerkt tot bemiddeling der verſchillen, en dus ter bevorderinge van de rust der Kerke.

Korte en eenvouwige Catechizatie, over het voorbeeld der Godlyke Waarheden van den zaligen Heer A. HELLENBROEK, *door* J. NUPOORT, *Lidmaat der Gereformeerde Gemeente te Schoonhoven. Te Utrecht by* G. T. v. Paddenburg *en* G. v. d. Brink Jansz. 1777. *Behalven de Voorreden 717 bladz. in octavo.*

HEt gebruikelyke Catechizeerboekje, gemeenlyk *de kleine Hellenbroek* geheten, ligt hier ten grondſlage ener Catechetiſche ontvouwing der Lere van Nederlands Kerk. Op de daer in voorgeſtelde Vragen vestigt de Heer *Nupoort* zyne verdere ondervragingen, ter opheldering en uitbreidinge van het daer in opgeſlooten. Wyders heeft hy 'er nog bygevoegd een Aenhangzel, in 't welk hy de Vragen en Antwoorden, die in den zogenaemden *grooten Hellenbroek* meer gevonden worden, op dezelfde wyze behandelt. 's Mans manier van catechizeeren is regelmatig, en kan dus ter inſcherpinge van dat Leerbeleid van dienst zyn.

Vraa-

Vraagen over den Godsdienst, tot onderwys der Jeugd geſchikt, door de Leeraaren der Chriſtelyke Doopsgezinde Gemeente te Harlingen. Tweede Druk, merkelyk vermeerderd. Behalven het Voorwerk en de Bladwyzers 226 blade. in gr. octavo.

DE manier om de Jeugd te onderwyzen, door 't opgeven van Vragen, welker beantwoording zy zelven moeten bearbeiden, is inzonderheid gebruikelyk onder de Doopsgezinden, naer uitwyzen van verſcheiden Vraegboeken van die natuur, door hunne Leeraers opgeſteld. Men kan niet wel betwisten, dat ook deze onderwystrant zyne nuttigheid hebbe; maer 't is tevens ligtlyk te bemerken, dat de Jeugd, om 'er gelukkig in te ſlagen, wel enige handleiding noodig heeft, nopens zodanige Schriften, waer van ze zich, in 't opſtellen der Antwoorden, met vrucht zou kunnen bedienen. Om nu de Onderwyzelingen hier in te gemoet te komen, hebben de Leeraers der Christelyke Doopsgezinde Gemeente te Harlingen zich bevlytigd, om na te gaen by welke Schryvers, en waer ter plaetze in derzelver Schriften, zodanige behandelingen over, of ontvouwingen van de onderwerpen, in hunne Vragen bedoeld, te vinden zyn, van welker beoefening men zich, ter beantwoordinge der Vrage, met vrucht kan bedienen. Achtervolgens dit oogmerk hebben zy, onder ieder Vraeg, de daer toe betreklyke Schriften, met aenwyzing der bedoelde plaetzen, gevoegd; zo dat de Jeugd terſtond kunne zien, waer zy, omtrent ieder onderwerp, ene leerzame aenleiding mogen vinden. Men is niet ſpaerzaem geweest in 't aenhalen der Schryveren, om dus, door die verſcheidenheid, te meerder dienst te doen; nademael niet allen dezelfde Boeken bezitten. Daerbenevens heeft men ook gebruik gemaekt van Schryvers van verſchillende gevoelens; om daer door der Jeugd te meerder aenleiding te geven tot een onzydig onderzoek der waerheid. Indiervoege zyn deze Vragen reeds in 't licht gekomen, in den jare 1751; en nu heeft men, den voorigen druk uitverkogt zynde, by 't vervaerdigen van een tweeden, op ene dergelyke wyze nog verſcheiden Schriften, in dien tuſſchentyd uitgegeven, nagegaen, en by de voorigen gevoegd; waer door het getal der aengehaelde Schriften merkelyk vermeerderd is. Voorts heeft men aen 't einde van dit Werkje geplaetst, niet alleen

ene

ene Lyst der aengehaelde Schriften, maer ook een uitvoerig Register van de onderwerpen, die in de Vragen voorkomen. —— Ter oorzake van dit alles kan men dit Vraegboek, in de eerſte plaets geſchikt voor de Jeugd, aenmerken als behelzende ene verzameling van Godgeleerde en Zedenkundige Voorſtellingen, met aenwyzinge veler Schriften, waer in die onderwerpen behandeld worden; waer van ook meer geoefenden, ter naſpooringe van 't een en 't ander onderwerp, gebruik kunnen maken: het zy dat men enig gedeelte dier leidinge geheel verkieze na te gaen; 't zy dat men zyne aendacht vestige, op enig byzonder Stuk in 't Register der onderwerpen gemeld. En nadien men, als boven gezegd is, Schryvers van verſchillende gevoelens bygebragt heeft, kan dit Geſchrift even daer door tot zodanig een gebruik dienen, niet ſlechts voor Doopsgezinden, maer ook voor zulken, die denkbeelden van andere Christelyke Gezindheden toegedaen zyn.

De Bedroefden, wegens het verlies hunner kinderen en nabeſtaanden, door de Kinderziekte, tot een betamelijke en troostlijke onderwerping aangeſpoord: en de geoorlofdheid der Inënting overwogen, in twee Leerredenen, door G. J. NAHUYS. *Te Rotterdam by* J. Bosch 1777. *Behalven de Voorreden* 120 *bladz. in gr. octavo.*

ENe ongemeen ſterk woedende Kinderziekte, te Rotterdam, in den jare 1776, die een buitengewoon getal van Kinderen en Volwaſſenen ten grave ſleepte, heeft den Eerwaerden *Nahuys*, (die ook zyn eerstgebooren daer door had zien ſneven,) aenleiding verleend, tot het opſtellen, voordragen en uitgeven dezer Leerredenen. De eerſte, uitgeſproken op den 17 Nov. 1776, is geſchikt ter opbeurende vertroostinge, van alle de zodanigen, die met hem in dat droevig lot deelden. By die gelegenheid ſtelde hy zich, nevens andere aenmerkingen, iemand vragende voor, „ of die omſtandigheden hem ook mogten of moesten aenſpooren, om vervolgens gebruik te maken van de Inënting?" En zyn Eerwaerde beloofde daerop dit gewigtig onderwerp, over acht dagen, opzetlyk te zullen onderzoeken. In gevolge hier van behandelde hy dit Stuk in ene openbare Leerreden op den 24 daer aen volgende; in welke hy zich bepaelde tot het onderzoeken, „ of, en in hoe verre, wij

uit

uit het woord van God aanleiding ontvangen, om aangaande het geoorlofde of ongeoorlofde, het al of niet verpligtende van dit Middel, iets te bepalen of af te leiden? en voorts te vernemen, hoedanig wij omtrent dit geval, 't zij wij het Middel gebruiken, het zij wij 't zelve verwerpen, als Christenen behoren te verkeeren?" Dit onderzoek leert ons het volgende. „ 'Er is aan den eenen kant geen regel in Gods heilig Woord, welk het bewuste middel veroordeelt. Dog 'er is ook aan den anderen kant geen ſtellig bevel, 't welk ons *in 't algemeen* en *zonder onderſcheid* 'er toe verpligt:" [het komt hier aen op ene gegronde overtuiging van de betamelykheid en nuttigheid der zaek, of ene twyfelmoedigheid desaengaende:] „ waar uit dan volgt, dat een iegelijk verpligt is, na vereischt onderzoek, in deze zaak te handelen na zijn licht, volgends 't getuigenis van zijn geweten, en op zulk eene wijs, dat hij zijn gedrag voor God moge kunnen verandwoorden." Hier aen hecht zyn Eerwaerde zyne vermaningen aen de Tegenſtanders, aen de Twyfelenden en aen de Voorſtanders van dit middel, naer de verſchillende omſtandigheden in welken zy zich bevinden. En 't beſluit van alles komt hier op uit. „ Is iemand zwak, en twijfelmoedig, zonder, *na behoorlijk onderzoek en ernſtige raadpleeging*, tot eenige gegronde vaſtſtelling te kunnen komen, hij doet wel dat hij het nalaat. Is iemand daarentegen overtuigd van de geoorlofdheid, hij doet wel zo hij 'er toe beſluit." ——— Zyn Eerwaerde behandelt dit onderwerp met ene oordeelkundige omzichtigheid, die ſtrekt ter aenpryzinge van 't gebruik der Inëntinge, zonder enigen ſchyn van dwangredenen. Hy legt het 'er niet zo zeer op toe, om zyne Toehoorders te overtuigen van 't pligtmatige gebruik der Inëntinge, als wel om hunne oplettendheid op dit Stuk te vestigen, hen te bewegen om de zaek ter harte te nemen, hun van gemoedszwarigheden te ontheffen, en voorts den weg te banen, dat zy zich zelven, zo 't mogelyk zy, overtuigen. Ter verdere bevorderinge hier van dienen ook zyne aentekeningen, op het een en ander gedeelte der Leerredenen, mitsgaders zyne Voorreden en zyn Naſchrift, die ter nadere aenwyzinge en opheldering ſtrekken. ——— Men vind hier dus aengewezen de voornaemſte Geſchriften over dit onderwerp, met de gewigtigſte bedenkingen van de ene en andere zyde, welker overweging den grond kan leggen tot ene daedlyke overtuiging; en te gelyk voorgedragen, 't geen ieder op-

oplettend moet maken, op zyne zedelyke verplichting in dit geval, naer mate van zyne overtuiging voor of tegen, of twyfeling, na ene bedachtzame opmerkzaemheid van al het voorgeſtelde. —— Het Stuk is, buiten tegenſpraek, van zo veel gewigts, dat een bedachtzaem mensch daer omtrent niet onverſchillig kunne zyn; uit dien hoofde is ene aendachtige lezing dezer Leerredenen allen oordeelkundigen aen te pryzen; op dat zy, het Stuk dus ernſtig overwogen hebbende, zich zelven gerust mogen ſtellen, in hun gedrag en de gevolgen daer van, welke zyde zy dan ook gekoozen mogten hebben.

Hiſtoriſche Beſchryving van den loop der Ziekte een's agtjaarigen Lyders, wiens beide Voeten door de koude volkomen verſtorven waren, enz. Door ABRAHAM MULLER, *Stads Med. Dr., Raad in de Vroedſchap, en Lid der Zeeuwſche Maatſchappye, te Vliſſingen. Te Rotterdam by* P. Holſtein, 1776. *In groot octavo 66 bladz.*

DE behandeling van 't Geval in deeze Beſchryving gemeld, heeft te Vliſſingen, onder de Genees- en Heelkundigen, veel oneenigheid en verſchil veroorzaakt. —— De zeer Geleerde Heer MULLER heeft het noodig geoordeeld, 't voorgevallene in deeze zaak gemeen te maaken, voornamlyk om te doen zien, „ dat de behandeling, by deezen ongelukkigen Lyder gehouden, alleszins ſtrookt met de regelen der konst, en met het gevoelen der beste Meesters, en dat de gelukkige uitkomst geenzins moet toegeſchreven worden aan een byzonder geluk, het welk ſomtyds aan onkundigen te beurt valt, onder welker getal men my niet alleen, maar ook alle de geenen, die myn gevoelen, nopens de behandeling van deezen Lyder, waren toegedaan, heeft gelieven te plaatſen. Onze handelwys is ten hoogſten gelaakt; en men heeft alles aangewend om ons, by ieder een, te doen doorgaan voor lieden, die, of uit eene onvergeeflyke onkunde, of uit een geest van tegenſpreken, of uit eenige andere nog verachtelyker oogmerken, de wezenlyke oorzaak waren, dat deze Lyder als een Martelaar der Natuur zoude ſterven. Meer dan eens hebben wy de bitterſte verwytingen daar over moeten aanhooren, die ons des te hartgrievender waren, om dat ze by onkundige Lieden gantsch niet ongegrond ſcheenen te zyn. Is het in de daad niet eene allerſtoutſte en onvergeeflyke onder-

derneeming, zich met alle kracht te verzetten tegen het gevoelen van den oudſten Stads Geneesheer, die zich op zyne 50 jaarige, en tegen den oudſten Stads Heelmeester, die zich op zyne 36 jaarige ondervinding, met recht, beroemden? ongetwyfeld! vooral by het gemeen, 't geen doorgaans gelooft, dat lang te leven, en ondervinding van zaken te hebben, het zelfde is. Hoe gering is het getal der genen, die met VAN EFFEN van oordeel zyn, *dat de ondervinding geen vrucht is van veele uuren levens, maar van veele uuren overdenkens.* —— 't Geval in verſchil wordt dus door onzen Auteur opgegeeven: — *Daniel van Maldegem*, ruim agt jaaren oud, door het heete Vuur aan zyne beide Voeten aangetast zynde, werd den 7 Febr. 1776, in het Gasthuis te Vliſſingen toegelaaten. —— Men vondt beide de Voeten, tot boven de ſamenvoeging der Kuit- en Scheenbeenderen volkomen verſtorven, dog men ontdekte dat de Natuur aan de buitenzyde van den regter voet een ſcheiding bewerkte; aan den linkervoet waren geen de minſte tekenen van ſcheiding te zien. 't Was dan niet moejelyk op te maaken, dat dit Lydertje zyne beide Voeten moest verliezen; dewyl de inſnydingen in het doode tot op de Beenderen zonder eenig gevoel of ontlasting van bloed gedaan werden. Dit Lydertje was levendig van geest, had een gezonde Lighaamsgeſteldheid, en genoegzaame krachten, de koorts was maatig, de ontlastingen geregeld, en de nachtrüsten voordeelig. —— Deeze verſtervinge was door een felle koude veröorzaakt. —— Men gaf verſterkende middelen, die tevens de verrotting tegengingen, en liet voor het overige het geval aan de goedgunſtige werking der Natuur over. De afſcheiding van het gezonde aan den rechter Voet begon ſterk toe te neemen, zo dat men geraaden vondt, de verſtorvene Peezen tot op de Beenderen door te ſnyden. Die Voet dan genoegzaam los zynde, werdt den 28ſten van voorzeide Maand 'er afgenoomen. —— Den eerſten Maart bezocht onze Auteur den Lyder in 't Gasthuis, en bevondt dat de verſterving van de regter voet geen duim breed boven de geleeding van den voet was voortgegaan, maar zich bepaald had even boven de uitſteekzels der Scheen- en Kuitbeenderen; ze waren met goed vleesch omzet en gaven geen de minſte tekenen van bederf, en ſtaken geen vier linien boven 't vleesch uit. —— Na verloop van eenige dagen ontdekte men, dat de uitſteekzels der Beenderen los en beweeglyk wierden, inzonderheid die van het Kuitbeen. By nader onderzoek bevondt men, dat de

Na-

Natuur, even in het vleezige gedeelte, eenige linien boven de Uiteinder, een rand hadde gemaakt, als 't ware, met oogmerk om zich van dit overtollige te ontdoen; 't welk ook den 28ſten van die maand gelukte; zynde dat van het Scheenbeen vier weeken daar na afgevallen. —— Geen de minſte bederf wierd de Auteur 'er aan gewaar: het eene was zeer ſpongieus, gelyk in zulke Kinderen altyd waargenomen wordt; dat van het Scheenbeen was nog volkomen kraakbeenig. —— Men vondt nu ook dat aan den linker voet de gezonde huid en het daar onder liggende vetvlies; meer dan anderhalf vinger breed, van het doode afgeſcheiden waren. Hier geſchiedde geene affnyding van Peezen of Spieren; maar men wagtte geduldig de affcheiding der doode deelen van de levendigen af. —— De affcheiding van den linkervoet was in 't laatst van deeze Maand zo ſterk toegenomen, dat dezelve naar de binnenzyde begon over te hellen, en hoe meerder de Peezen en 't vleesch wegrotteden, hoe grooter de helling wierd, zodat derzelver zwaarte eene byna volkomene ontleeding veroorzaakte. Om zulks nog meer te bevorderen, deed de Heer DE VEY, even onder het levende, met alle voorzichtigheid eene kleine inſnyding, en nam by een volgend Verband, met een Snymesje, den Voet zeer gemakkelyk af. Geen de minſte bloedſtorting was 'er by de afneeming. Hier werdt men ook geen uitſteeking der beenderen gewaar, gelyk men aan de ſtomp van den regter Voet gedaan hadt. Deeze twee ſtompen zyn in zeven Maanden tyds volkomen geneezen, effen en glad: de linker, waarvan de Voet ook laater afgenoomen is, is 't eerst herſteld geweest, tien weeken eerder dan de regter. —— De Auteur toont vervolgens het nut van deeze gehoudene Geneeswyze: en bevestigt dit zyn gevoelen door verſcheide zeer bondige redenen, waarby nog gevoegd is een Lyst van Waarneemingen, welken den goeden uitſlag der natuurlyke affcheiding bevestigen. —— Verders wordt 'er een verhaal gegeeven van de gehoudene raadpleegingen over dit geval, door de Stads Genees- en Heelkundigen. De Heelmeester CORRELVONT drong ſterk aan op de afzetting, onder anderen voor redenen geevende, de onmogelykheid, om deeze ledemaaten te behouden, de toevallen die door het niet doen der afzetting zouden kunnen ontſtaan, te weeten het bederf der beenderen, zwelling van 't vetvlies, ſterke verettering; die ten gevolge hebben verval van krachten en ſtuiptrekkingen enz. Dog anderen met den Autheur waren 'er voor, om 't aan de Natuur over te laaten, welk laatſte ge-

voelen men met een gelukkigen uitſlag gevolgd heeft. Hier-by komen de antwoorden en Brieven, van verſcheidene zeer ervaarene en geleerde Heeren, die over dit geval geraadpleegd zyn: als VAN DOEVEREN, VEIRAC, BONN, VAN DER HAAR, VAN GESSCHER, GREEVE, welke laatſte ook bevat 't gevoelen van de Hoogleeraaren te Utrecht, hierover. Allen komen ze hier in overeen, om het geval aan de Natuur over te laaten, en af te wachten, wat dezelve verder ten beste van 't Lydertje uitwerken zoude. 't Gelukkig gevolg heeft volkomen de heilzaamheid van deeze raadgeevingen bevestigd, en getoond dat de geneezende Natuur zeer wel in ſtaat was, om alle de gevaaren, welke van de tegenparty opgegeeven wierden, te boven te koomen, en uit den weg te ruimen.

De Autheur heeft ons verzocht, uit zyn naam twee groove fouten te melden, die in deeze Verhandeling ingeſlopen zyn, bladz. 10, reg. 7. ſtaat *rechter*, moet zyn *linker*, en bladz. 44, reg. 14. wordt gevonden *waarin minder*, lees, *waarin niet minder*.

Proeven op de Slakken, door J. C. SCHÆFFER, *Raad van Z. M. den Koning van Denemarken en Noorwegen, Prof. Hon. te Altena enz. enz. Met zeven naar het leven gekleurde Plaaten. Uit het Hoogduitsch vertaelt. In 's Gravenhage by* J. du Mee 1776. *In gr.* 4to. 52 *bladz.*

HEt aangroeien van nieuwe Koppen aan Slakken; welker Koppen volkomen afgeſneeden waren, eerstmaal door den Heer Abt *Spallanzani* ontdekt, is aan niet weinig tegenſpraak onderhevig geweest; niet alleen ter oorzaake van de ongemeene zonderlingheid van het verſchynzel, maar ook, en wel te meer, om dat verſcheiden Onderzoekers der Natuure, in hunne Proefneemingen deswegens, niet geſlaagd zyn. Intusſchen is 't 'er egter zo mede gelegen, dat andere oplettende Waarneemers, door herhaalde Proefneemingen overtuigd, het gezegde van den eerstgenoemden als onwraakbaar bevestigd hebben. Onder die laatſten komt bovenal in aanmerking de Hoogleeraer *Schæffer*, als die geen moeite ontzien heeft, om alles wat daar toe eenige betrekking had, met de uiterſte naauwkeurigheid na te gaan; naar uitwyzen van zyne daaromtrent, in 't Hoogduitsch, gemeen gemaakte Proeven, welken thans, ook in 't Nederduitsch, den Liefhebberen van ſoortgelyke onderzoekingen aangeboden worden.

In

In het Geſchrift, dat eene beſchryving zyner Proeven, met nevensgaande Aanmerkingen over dit onderwerp, behelst, levert hy ons eerst eene beknopte aanwyzing, in eene nevensgaande Plaat, van die deelen der Slakken, welken hier byzonder in overweeging komen. Daaraan hegt hy eene melding zyner eerſte Proeven; en deelt ons vervolgens insgelyks zyne laatere Proeven mede; welke allen trapswyze geſtrekt hebben, om hem volkomen te overtuigen van de echtheid der waarneeminge van den Heer *Spallanzani*.

De Autheur had reeds al vroeger, doch by toeval, en zonder 'er verder agt op te geeven, ontdekt, dat het doorſnyden der Slakken, met eene ſchaare, als de ſneede niet juist in 't midden, maar meer naar vooren, en byzonder aan den Hals en den Kop geſchiedde, niet terſtond doodlyk ware. Toen hy vervolgens de waarneeming van den opgenoemden Heer geleezen had, bragt hem zulks tot meerder opmerkzaamheid, in 't doorſnyden der Slakken. Wel dra ontdekte hy dat veelen aan die doorſnyding ſtierven, maar hy werd tevens gewaar, dat anderen 't leeven behielden, en, vroeger of laater, dus gewond, wegkroopen. Eene gezetter proefneeming met Slakken, wier *agterlyf* afgeſneeden was, en zulken, wier *Koppen* weggenomen waren, leerde hem, dat niet alleen de eerſten, op den tweeden dag, maar ook de laatſten van den derden en vierden dag af aan, (buiten de beweegingen die zy gemaakt hadden,) hun voedzel gezogt hadden, aan de by haar geleide Boonbladen; ook ontdekte hy, na verloop van eenigen tyd, dat ze werkelyk nieuwe Koppen bezaten. Wat laater vond hy, by 't zoeken na Slakken in den Tuin, ter plaatſe daar hy 'er voor eenigen tyd eelyken doorgeſneeden had, eene Slak met eene wanſtaltigen Kop, vermoedelyk een vroeger doorgeſneeden; waaraan hy te minder twyfelde, om dat de Kop, na verloop van eenige dagen, eene natuurlyker geſtalte kreeg. Hy waagde het haar anderwerf den Kop af te ſnyden; maar dit viel doodlyk uit. In dien zelfden tyd beroofde hy eenige Slakken van hunne bovenſte Voelhoornen, en na ongeveer eene maand was haar gemis weder herſteld. Ook ſneed hy 'er nog eenigen de Koppen af, en, ſchoon zommigen het beſtierven, zag hy anderen nogtans, na verloop van eene maand, met nieuwe Koppen voorzien. Op eene ſoortgelyke wyze beproefde hy 't, met het affnyden der agterlyven, dat by ſommigen van geen gevolg was, maar by anderen volkomen herſteld werd.

Alle de dus ver gemelde Proeven zyn gedaan op naakte

Slakken; verder heeft de Autheur insgelyks zyne waarneemingen voortgezet op de Hoorn- of Huisjes-Slakken, met een verſchillenden uitſlag; doch zo dat ze hem genoegzaame bewyzen aan de hand gaven, ter verzekeringe, dat, wanneer de ſneede naar den eisch gedaan is, en alles zig met de Slak wel ſchikt, de afgeſneeden deelen, door eene aan- of uitgroeijing van nieuwen, vergoed worden. De Hoogleeraar geeft van alle zyne genomen Proeven een ten uiterſte naauwkeurig verſlag; en men kan 'er ten duidelykſte uit afneemen, dat hy alle mogelyke oplettendheid, zo in 't doen als in 't beſchryven der Proeven, in agt genomen heeft; dat ook doorſtraalt in de Plaaten, welken ons den uitſlag dier Proeven, naar 't leeven afgebeeld, onder 't oog brengen. Wyders gaat des Autheurs berigt vergezeld van aanmerkingen, zo nopens de Proeven zelven, als wegens de Natuurlyke Historie der Slakken, en de byzonderheden, die nog een nader onderzoek eiſchen. T'uſſchen beiden deelt hy ook nog mede eene beantwoording der tegenwerpingen en twyfelingen, welken hem voorgekomen zyn; dat dienen kan, om deeze en geene zwaarigheden uit den weg te ruimen, of af te ſnyden; terwyl een nader onderzoek best geſchikt is, om dezelven daadlyk weg te neemen. —— Het Stuk is zekerlyk, in den eerſten opſlag, zeer vreemd; dan na alle de bekende en erkende Proefneemingen, zo met de Polypen als met verſchillende ſoorten van Wormen, kan 't niet volſtrekt verwerpelyk voorkomen; en als men deeze Proeven met de nevensgaande Aanmerkingen van den Hoogleeraar nagaat, vervalt bykans alle twyfeling (*). Natuurlykerwyze moet dit veelen aanzetten tot het doen van nieuwe Proefneemingen; dan nadien 'er, om hier in wel te ſlaagen, geene geringe opmerkzaamheid vereischt wordt, zo hebben we geoordeeld ſommigen geen ondienst te zullen doen, met hun, ter deezer gelegenheid, nog te melden, 't geen de Heer Abt *Spallanzani* deswegens gezegd heeft (†).

„ Wanneer men het Hoofd eener Slek wederom wil doen aan-

(*) Die hier omtrent, buiten eigen proefneeming, nadere verzekering begeert, die leeze het bygebragte uit de *Palingeneſie* van den Heer BONNET, in de Nederduitſche uitgave zyner *Beſchouwinge der Natuur*, te Franeker, by *P. N. Lomars*, II D. bladz. 255.

(†) Zie's Mans Voorreden voor zyne uitgave van BONNETS *Beſchouwing der Natuur*, of het daar uit medegedeelde in de Nederduitſche uitgave van dat voortreffelyk Werk, II D. bladz. 261. waar van wy ons thans bedienen.

aangroeijen, moet men, vooreerst, de ontleeding dezer Dieren wel verſtaan, om de juiste plaatze van het Hoofd te bepaalen. Dan het Hoofd is bij de Aardſlekken moeijelijk van het begin der Romp te onderſcheiden. Het ſtrekt zich echter gewoonelijk, wanneer de Slek geheel uit zijn huisje is, van het voorſte gedeelte des Lichaams zeer weinig verder dan de wortelen der twee groote Hoornen uit. Wanneer men het daaromtrent afſnijdt, kan men zich dikwils verzekerd houden van een nieuw te zullen zien voortkoomen. Doch het gelukt ook niet altoos, want ſchielijk gaat men de paalen in de afſnede te buiten, en ſchielijk koomen 'er nadeelige omſtandigheden in de bewaaring, enz. voor. Snydt men ondertuſſchen zo verre niet af, en heeft men den geheelen kop niet weggenomen, dan ſterven gemeenlijk weinigen, en de meesten krijgen eenen nieuwen kop. Gaat de ſnede verre achter de twee groote Hoornen, zo moet het Dier, zonder hoop van redding, ſterven; want dan zo heeft men, benevens het Hoofd, nog verſcheide andere Deelen des Lichaams afgeſneden.

„ Ten tweeden, hebben alle de ſoorten van Slekken, met welke ik, in het land van Modena en Reggio, mijne proeven genomen hebbe, het vermogen van zich te vernieuwen: doch deze vernieuwing gelukt bij zommige beter dan bij andere: gemakkelijker vernieuwen zich de eetbaare Slekken, van middelmaatige grootte, wanneer zy tot haaren volkomen wasdom gekomen zijn: moeijelijker die, welke men niet eet, die verſcheidenerleije kleuren hebben en zich in de hoven ophouden. Van de uitlandſche ſoorten kan ik niets zeggen, dewijl ik met dezelve geene proeven genomen hebbe.

„ Ten derden is ieder jaargetijde tot deeze Wedervoortbrenging niet geſchikt, maar alleen de warme voorjaarsdagen naast den Zomer. 'Er wordt namelijk een aanzienlijke trap van warmte toe vereischt. In de koudere jaargetijden kan men echter door eene warme kagchel zijn oogmerk bereiken.

„ Deeze aanmerkingen houde ik voor zeer noodzaakelijk, wanneer men deeze proeven wil voortzetten. Ik geloove, dat het zommige, die mijne proeven omtrent het wederaangroeien van het Hoofd en den Staart der Slekken herhaald hebben, alleen daarom niet gelukt is, om dat zij de voorgeſchrevene regelen van omzichtigheid niet hebben in acht genomen. Mij zijn twee Natuurkundigen bekend, welke de Slekken, zonder gelukkigen uitſlag, verminkt hebben, namelijk de Heer WARTEL in Artois, en de Heer BOMARE te Parijs, doch de laatſte met veel minder zorgvuldigheid en voorzichtigheid."

Oudheid- en Natuurkundige Verhandelingen, meestal betrekkelyk tot Westvriesland of het Noorderkwartier, door Mr. R. PALUDANUS. *Eerste Stuk. Te Leyden by* P. v. d. Eyk *en* D. Vygh, 1776. *Behalven het Voorbericht 276 bladz. in gr. octavo.*

BY alle de zodanigen, die zig verlustigen in 't naſpooren der Oudheden en der Natuurlyke Historie van ons Vaderland, is de Heer en Mr. *Paludanus* reeds van overlange bekend, als iemand, die zeer veel werks maakt van derzelver beoefening; geene moeite ontziet, om zyne kundigheden daaromtrent uit te breiden, en alles, wat hem hiertoe betrekkelyk voorkomt, met een welwikkend oordeel na te gaan; ten einde, zo oude als nieuwe kundigheden te toetſen, en het zyne toe te brengen, om de waarheid der zaake op te helderen en te bevestigen. Meermaals gaf hy hier van blyken, die hem by deskundigen eene algemeene hoogagting deeden verwerven; welke zekerlyk door dit Geſchrift nog al ſtaat toe te neemen; dat de Liefhebbers te meerder zal noopen, om zyn oogmerk te begunſtigen. —— Zyn Ed. naamlyk geeft hier een drietal van Verhandelingen over onderwerpen van dien aart; en in 't Voorbericht meldt hy ons, dat hy den hier bovenſtaanden Tytel, voorbedagtlyk, aan derzelver hoofd geplaatst heeft; om dat zulk een ruime Tytel hem te meerder vryheid verleende, om deeze zyne Verhandelingen, vervolgens, van andere ſoortgelyken vergezeld te doen gaen; waartoe hy zig, zo wel van zyn eigen voorraad, als van dien welken anderen hem zouden gelieven te verleenen, met vermaak zou willen bedienen. „ Ik heb, zegt hy, den voorgevel van dit gebouw op die wyze opgehaeld, en my hier door te beter in ſtaet geſteld, om mooglyk in vervolg van tyd nog een of meerdere gebouwen naest dit in diergelyken ſmaek op te timmeren. Heeft iemand, Hy zy wie Hy zy, hier toe eenige bouwſtoffen, men zende my die over. Ik eisch geene portvryheid. Ik wil dezelven wel betalen, mits men my goede leverbare waer ſtuure, die den toets van naervragen kan doorſtaen." —— Byaldien dit voorſtel behaage, en zyn Ed., gelyk we vertrouwen, rustig voortvaare, heeft men, onder deezen Tytel, eene verzameling van Stukken te wagten, die den onderzoeklievenden Landzaat verſcheiden merkwaardige byzonderheden aan de hand zal geeven; hoedanigen 'er reeds in deeze eerſte afgifte voorkomen.

De

De eerſte Verhandeling heeft ten onderwerp, het affcheuren van Texel van 't vaste Land, en wel bepaaldlyk het verſchillende denkbeeld, nopens den tyd, wanneer zulks geſchied zou zyn. Volgens *Alting* is het voorgevallen in de dertiende Eeuw; doch *Huydecoper* verwerpt dit als geheel ongegrond, en beweert dat Texel reeds in de negende Eeuw een Eiland was. Het voorſtel van *Huydecoper* heeft *Paludanus* bewoogen, om dit onderwerp op nieuw na te gaan; de kragt der reden tegen het gevoelen van *Alting* in overweeging te neemen; en, dezelve te zwak bevindende, dat gevoelen met nadere bewyzen te verſterken; door ontegenzeggelyk te betoogen, dat Texel in de dertiende Eeuw nog aan 't vaste Land, dat is aan de tegenwoordige Helder, vast was, en dus in de negende Eeuw geen Eiland geweest is. Des Autheurs behandeling van dit Stuk, die alle opmerkzaamheid vereischt, daar ze ten uiterſte naauwkeurig is, en 't verſchil ten behoeve van *Alting* ſchynt te beſliſſen, is wyders doorvlogten met een aantal van oordeelkundige aanmerkingen, betreffende de oude geſteldheid van ons Vaderland in dat Gewest, die de Liefhebbers niet ongevallig zullen zyn.

Eene hier aan volgende Verhandeling behelst een Berigt, van zeker onlangs gevonden Kerkhof, tuſſchen de Wieringerwaard en het eiland Wieringen; by welke gelegenheid de Heer en Mr. *Paludanus* 't 'er op toelegt, om te doen zien, hoe ongegrond men beweere, dat hieromſtreeks oudtyds Reuzen gewoond zouden hebben. Na eene voorafgaande aanmerking over de waarlyk kloeke geſtalte der oude Germaanen, en 't denkbeeld dat 'er hier te Lande ook Reuzen onder hen gevonden wierden, welk gevoelen op nieuw ter baane gebragt was, by de ontdekking van zeker Kerkhof, zo treedt de Autheur ter zaake, om verſlag te geeven van de aangeduide ontdekking. Met den aanvang ſpreekt hy ter loops van het Oesterzoeken, en voorts wat breeder van het Wiergewas in die ſtreek; ter oorzaake dat de daaromtrent aangewende arbeid gelegenheid ter ontdekkinge van dat Kerkhof gegeeven heeft, in den jaare 1772, dat egter eerst recht rugtbaar werd in den jaare 1773, toen men van aldaar ontdekte Reuzenbeenderen begon te ſpreeken. Het liep nogtans aan tot in 't jaar 1774, eer 't onzen Schryver ſchikte, om onderzoek op dit alles te doen; wanneer hem, by 't afloopen van 't water, bleek, dat 'er ter dier plaatze een uitgebreid Kerkhof was; het welk hy, met melding der diestyds gedaane ontdekkingen aldaar, be-

ſchryft. Uit hoofde van het bovengezegde nopens de Reuzenbeenderen, viel de aandagt toen, en vervolgens by verdere naſpooring, ook inzonderheid op de aldaar in Kisten liggende of reeds verſpreide beenderen; wanneer men terſtond gewaar wierd, dat dit Kerkhof geen begraafplaats van Reuzen geweest was. De grootſte Kisten aldaar gevonden waren ruim zeven voeten binnenswerks, of zeven voeten en drie duimen buitenswerks; doch dit was iets zeldzaams, men vond 'er weinigen ter lengte van zeven voeten, maar verſcheiden van zes voeten en zeven of acht duimen; gemaakt van goede zwaare eiken planken, ter dikte van twee duimen. Wat de beenderen betrof, dezelven waren van die lengte, dat een deskundige op 't oog wel konde zien, dat het geen Reuzenbeenderen waren. Dan om hier in niet te berusten, en de geſprekken desaangaande kragtiger te keer te gaan, beſloot de Heer *Cornelis Hoefman Jansz.*, Lector in de Ontleed-, Vroed- en Heelkunde te Alkmaar, (die met den Heer en Mr. *Paludanus* dat Kerkhof bezigtigd had,) op verzoek van deezen zynen Vriend, in den jaare 1775, de gevonden beenderen naauwkeurig te meeten, en dezelven met die van Menſchen ter gewooner lengte te vergelyken. Den uitſlag van dit onderzoek meldde hy voorts aan zynen Vriend in een Brief, welke ook hier medegedeeld wordt; en naar uitwyzen van dat berigt, leveren die beenderen, volgens de manier van rekening door den Heer *Hoefman* in 't werk geſteld, door elkander genomen, Sceletons of Geraamtes van 5 voeten en $1\frac{1}{2}$ Rhynlandſche duimen. —— Om deeze meeting te regelmaatiger in 't werk te ſtellen, bediende hy zig van de Opperarm- de Dye- en Scheenbeenderen; na eene vooraſgaande meeting van de evenredigheid dier deelen tot het geheele Geraamte, volgens de juiste ontleedkundige Tafelen van den beroemden Hoogleeraar *Albinus*; die aan een welgemaakt geraamte, ter lengte van $5\frac{1}{2}$ voeten Rhynlandsch, geeft een Opperarmbeen van $13\frac{1}{2}$, een Dyebeen van $18\frac{7}{8}$ en een Scheenbeen van $14\frac{3}{8}$ duimen Rhynlandsch. Naar deeze meeting mag men gegrond vaſtſtellen, dat het Opperarmbeen, ſchaars 5 maal genomen, de lengte van een geraamte geeft, als zynde 5 maal $13\frac{3}{8}$ de lengte van $67\frac{1}{2}$ duimen, of 5 voeten $7\frac{1}{2}$ duimen. Zo zal men dan het Dyebeen $3\frac{3}{4}$ maal moeten vermenigvuldigen, om de lengte van het geraamte te bepaalen; of het Scheenbeen ruim $4\frac{1}{2}$ maal; want $3\frac{3}{4}$ maal $18\frac{7}{8}$ geeft $66\frac{1}{16}$ duimen, en $4\frac{1}{2}$ maal $14\frac{3}{8}$ geeft $65\frac{1}{4}$ duimen. Op deezen grondſlag waren de aldaar liggende Geraamtes, volgens

de

de gedaane meeting der gevonden Beenderen, meerendeels vooral niet langer geweest dan $5\frac{1}{2}$ voeten, en ter naauwernood zal 'er een enkele van ongeveer 6 voeten onder geweest zyn, dat verre te kort ſchiet voor 't denkbeeld van Reuzengeraamtes. De Heer *Hoefman* voegt by deezen zynen Brief, niet alleen een Tafeltje van de lengte der gevonden Beenderen; maar ook eene Proportie-Tafel, in welke men, op de voorgeſtelde manier van rekenen, de lengte der Geraamten, uit de opgenoemde ſoort van Beenderen, gereedlyk kan nagaan; dat by 't ontdekken van zodanige Beenderen van dienst kon zyn; en waar van ook Tekenaars, Schilders en dergelyken gebruik kunnen maaken. — Wy hebben ons, ter oorzaake van de naauwkeurigheid, door den Heer *Hoefman* hier in agt genomen, wat langer met deeze zogenaamde Reuzenbeenderen opgehouden: voorts ſtaat ons, met opzigt tot de Verhandeling zelve, nog te melden, dat de Heer en Mr. *Paludanus* verder de bepaalde plaats van dit Kerkhof nader aanwyst, met voorſtellinge zyner gisſingen wegens den tyd der begraavinge aldaar. Zyn Ed. is van gevoelen, „ dat dit Kerkhof van het tegenwoordige Wieringen, of ten minſten van Wierinkland, niet voor in de Veertiende, of, op zyn vroegst genomen, in de Dertiende Eeuwe afgeſcheurd, en door eene overſtrooming onder het ziltig nat begraven is geworden, en dat men gevolgelyk den tyd der begravinge aldaer hebbe te bepalen in de Veertiende, of wel op zyn vroegst in de Dertiende Eeuwe." Het voordraagen deezer gisſingen is wyders doormengd met etlyke Oudheidkundige aanmerkingen, byzonder tot dat Gewest behoorende.

By deeze Verhandeling komt eene derde, behelzende een Berigt omtrent een ouden Muur of weg van Duifſteen, in en buiten de Wieringerwaard, ontdekt. Onze Schryver geeft hier een gezet verhaal van de ontdekking van een oud muurwerk aldaar, deszelfs ligging, ſtrekking enz. afgeteekend op eene nevensgaande Kaart van dat Gewest, welke ons ook de plaats van het voorheengemelde Kerkhof aanwyst. Vraagt men, wanneer, en met welk oogmerk het zelve gemetzeld zy, zo betuigt zyn Ed., hieromtrent niets anders dan gisſingen te berde te kunnen brengen. Naastdenkelyk is 't een weg geweest, dien de Romeinen reeds, of de eigen inboorlingen in laater tyd, aangelegd zullen hebben; welks dienst hy eenigermaate aantoont. Onder andere zo oudheid- als natuurkundige bedenkingen nopens

dat muurwerk, komt wel inzonderheid in overweeging uit welk ſoort van ſteen het zelve beſtaa, en wat men daaromtrent in agt hebbe te neemen. Men kan, al het voorgeſtelde nagaande, niet wel in twyfel trekken, of het beſtaat uit eene ſoort van duiffteenen; dan herhaalde proeven geeven aanleiding om te beweeren, dat men hier niet te denken heeft op duiffteen van buitens lands ingevoerd, maar op een voortbrengzel van ons eigen land; en dus te ſtellen, „ dat die geheele muur voorheen gemaakt is van eene ſpecie, welke uit onzen Vaderlandſchen grond geſtoken werd, en in de lucht komende tot ſteen verhardde." De Heer en Mr. *Paludanus* meldt ons, wat hem aanleiding tot deeze gedagten gegeeven heeft, en deelt ook by die gelegenheid mede het geen de Heer *le Francq van Berkbey* deswegens heeft waargenomen, en ter nadere onderzoekinge voorgeſlagen. Volgens die opmerkingen is deeze ſteen, buiten tegenſpraak, duiffteen, en vermoedelyk een voortbrengzel van ons Land; „ beſtaende waerſchynlyk uit verharde Zeeſlib, met ſteenagtige klai en ſchelpſtoffe, of andere fyne kalk of mergel, met allerleie ſoorten van ſteentjes vermengd." Zyn Ed. zet dit gevoelen in een vry gunſtig licht, en hy vleit zig met de verwagting, dat volgende proefneemingen hem in ſtaat zullen ſtellen, om 'er nog verder de bondigheid van te bewyzen; en tevens waarſchynlyk te maaken, „ dat de duiffteenen, welken aen velen onzer oude gebouwen gevonden worden, voortbrengſels zyn geweest van ons eigen Vaderland." —— Wyders maakt de Autheur in deeze Verhandeling nog gewag van andere ſtukken muurwerks, welken men in om en aan de Wieringerwaard ontdekt heeft; als mede van eene muuragie dicht by Wieringen; dat hem voorts op Wieringen aan Land doet ſtappen, om aldaar, zo wel de Kerk op de Stroe, als drie andere Kerken, vooral van buiten eens te beſchouwen. Na 't bezichtigen hier van gaat hy weder Zeewaards in ter opſpeuringe van twee oude plaatſen, Ter Dorp en Grebbe; van 't eerſte vindt hy geen overblyffel, maar van 't laatſte ontdekt hy nog duidelyke blyken van eene ſteenen muuragie. Vermoedelyk zyn die plaatſen, benevens anderen, gelyktydig met het bovengemelde Kerkhof, onder het Zeenat begraaven. En veelligt heeft men tot die zelfde tydsomſtandigheden te brengen het aanſpoelen van eenige Lyken op het Koegras, waar van zyn Ed. ons een bekopt berigt geeft. —— Men vond naamlyk in 't jaar 1775, op eene

ne hoogte op het Koegras, vele geraamtes van menſchen, zo ouden als jongen, op allerhande wyzen liggende; 'er was geen brokje houts by te vinden, maar wel duiſſteen en eenige tanden van paerden. Zyn Ed. denkt, uit alle de omſtandigheden, „ dat die Menſchen, by eene Overſtrooming verongelukt, met gedeelten van Huizen, Paerden en ander Vee, tegen die hoogte zyn komen aenſpoelen, en aldaer dus op elkanderen, by het weglopen van het water zyn blyven liggen, terwyl men dezelve naderhand met Zand overdekt hebbe, zonder ze juist in orde te ſchikken." —— Onze Schryver beſluit ten laatſte deeze Verhandeling, die verſcheiden byzonderheden nopens deeze Landſtreek ontvouwt, met eenige aanmerkingen wegens de bezakking der Landeryen in de Wieringerwaard, na derzelver bedyking.

Ten laatſte ontmoet men in deeze Verzameling nog eene Verhandeling, welke ons een berigt geeft, van het zoeken, korren, bewaaren en verzenden der zogenaamde Texelſche Oesteren; met eene nevensgaande afbeelding van de Kormachine, waar mede men Oesters viſcht; tot welker opſtelling de bovengemelde ontdekking van 't Kerkhof aanleiding gegeeven heeft. Dezelve levert ons eene naauwkeurige beſchryving van de vangst en verdere behandeling der Oesters, inzonderheid door de Texelaars, die bepaaldlyk hun werk maaken van 't Oesterplanten; dat is, van 't bewaaren der Oesters, op hier toe geſchikte beddingen, of oesterbanken, om dezelven daar te doen overwinteren, of neder te leggen, ten einde de kleinen te laaten aangroeien. Van deezen byzonderen handeltak, en 't geen daar toe betrekking heeft, die vermoedelyk veel uitgebreider is, dan men in 't algemeen denkt, hadden wy tot nog geen behoorlyk narigt; des de Heer en Mr. *Paludanus* zo wel door deeze, als door zyne voorige Verhandelingen, veelen dienst doe. Het thans afgegeeven Stuk is dus zeer wel geſchikt, om het verlangen der Leezers, na 't agtervolgen van zodanig eene Verzameling op te wekken, waar in we dan ook te gemoet zien, eene nadere onderrigting, nopens de opgemelde Duiſſteenen, als eene Vaderlandſche Bouwſtoffe.

Ver-

Verhandeling over de deugd en beſtendigheid der Schulpkalk; in vergelyking der Steenkalk, byzonder tot 's Lands Fortificatien en Metzelwerken. Door PHILOPATRIS BATAVUS. *Te Amſterdam by de Wed.* Loveringh *en* Allart 1777. *Behalven de Voorreden* 183 *bladz. in gr. octavo.*

HEt bekende verſchil over den voorrang van de Schulpkalk boven de Steenkalk, of omgekeerd, wordt in dit Geſchrift, met alle oplettendheid, ten voordeele der Schulpkalke behandeld. De Opſteller deezer verdeediginge heeft met veel oordeels alles nagegaan, wat men hier te Lande over en weder bygebragt heeft; de voornaamſte bedenkingen van de eene en andere zyde neemt hy in ernſtige overweeging; en tragt ten klaarſte te toonen, dat alles ſamenloopt, om het gebruik der Schulpkalk te begunſtigen. Hy ſtelt zig aanvanglyk twee hoofdzaaken voor; te weeten te onderzoeken, (1.) Of de Ouden alleen Steenkalk tot hunne Gebouwen gebruikt hebben, dan ook Schulpkalk, en inzonderheid in ons Land zelfs de laatſte meer dan de eerſte? (2.) Of de Schulpkalk de Steenkalk in deugd, verſteenende hoedanigheid en beſtendigheid evenaart of overtreft? —— Ten aanzien van het eerſte Point brengt hy overtuigende bewyzen, die gegrond zyn, op eene nauwkeurige bezigtiging onzer oude Gebouwen, by, waar uit ten duidelykſte blykt, dat de Ouden, inzonderheid in ons Land, wel degelyk Schulpkalk, *meer dan Steenkalk*, ja misſchien ALTOOS gebruikt hebben. En wat het tweede voorſtel betreft, men heeft, gelyk hy doet zien, om zig hier omtrent te bepaalen, ſlegts het oog te vestigen op de gebouwen, die met Steen- of Schulpkalk gemetzeld zyn, en dezelven met elkanderen te vergelyken; wanneer men terſtond gewaar wordt, dat alles ten voordeele van de Schulpkalk ſpreekt. Dit bewys komt hem voor van die kragt te zyn, dat het niet verzwakt kunne worden, door Chymiſche redeneeringen over dit onderwerp; welker nutloosheid in dit geval hy ook daarom doet opmerken. —— Met het voordraagen van dit alles, zyn Stuk in zo verre voldongen hebbende, verledigt hy zig wyders, om de bezwaaren en tegenwerpingen tegen het gebruik der Schulpkalk na te gaan, te beantwoorden en te wederleggen; in welke wederlegging hy zig niet minder ſterk voordoet, dan in de verdeediging, zo ten opzigte van de ondervinding als van 't Chymiſche, ten bewyze dat hy de Chymiſche redeneeringen niet ge-

gewraakt heeft, om derzelver kragt te ontgaan; maar om dat ze niets ter zaake doen, als de ondervinding eene onwederleglyke taal ſpreekt. —— Ten laatſte toont hy nog, hoe veel voordeels onze Schulpbranderyen den Lande toebrengen; het welk het gebruik der *Schulpkalk*, een *Vaderlandsch Product*, zou moeten aanpryzen, boven dat van de vreemde *Steenkalk*, indien ze elkanderen in deugd *gelyk* ſtonden; en gevolgelyk nog veel meer, zo 't blykbaar zy, dat de Schulpkalk de Steenkalk hier in verre *overtreft*, gelyk de Autheur ten bondigſte getracht heeft te bewyzen.

Het leven van M. AZ. DE RUITER, *Hertog, Ridder enz. enz. enz. Lt. Admiraal Generaal van Holland en Westfriesland. Te Amſterdam by* P. Conradi *en te Harlingen by* V. v. d. Plaats 1776. *Behalven een kort Voorberigt* 455 *bladz. in groot octavo.*

HOe meer men de Nederlandſche Geſchiedenisſen doorbladere, des te duidelyker blykt het, dat het ons Vaderland nimmer ontbroken heeft aan Mannen, die zig op de eene of andere wyze, ten nutte van ons Gemeenebest, beroemd gemaakt hebben. Wy kunnen zekerlyk alle andere Volkeren, ten dien opzigte, wel evenaaren; en veelligt zouden wy hen, alles behoorelyk ingezien zynde, daarin grootlyks overtreffen. Dit laatſte heeft inzonderheid plaats met betrekking tot Zeehelden; des men ten deezen aanzien met vollen regt zeggen moge, dat Nederland, boven alle andere Volkeren, kan roemen, niet alleen op derzelver aantal, maar ook op derzelver moed en beleid. 's Lands Geſchiedſchriften geeven hier van wydluftige getuigenisſen, die door Uitheemſchen bevestigd, door eene menigte van ſtaatlyke Graftomben, in onze openbaare Gebouwen, vereeuwigd zyn geworden. Onder allen deezen, die den Lande tot eer ſtrekken, verheft men bovenal, met welverdienden lof, den ten hoogſte roemwaardigen Zeeheld, *Michiel Adriaanszoon de Ruiter*, wiens Leevensbeſchryving in deezen den Landzaaten op nieuw onder 't oog gebragt wordt, als die van een by uitneemendheid loflyk voorbeeld. Men vindt toch, (gelyk de Opſteller deezer Leevensbeſchryvinge in zyn Voorberigt zeer wel zegt,) „ dat veele Helden, die, zo in ons Vaderland, als in Frankryk, Engeland en andere nabuurige Landen, zich hebben beroemd gemaakt, meestal, aan de eene of andere zyde beſchouwd, een

een vlek in hun karakter hebben. Den eenen hapert het aan beleid, den anderen aan deugdzaame zeden, de een zocht zyne eigene grootheid boven die van zyn Vaderland, de ander vergaapt zich aan uitwendige pragt, of verloopt zich in baldaadige wreedheid. Doch de Admiraal *de Ruiter*, zo veel de Historie ons toelicht, is een voorbeeld voor allen, die den naam van Held, met regt, willen draagen: ten minſten ik heb alle de Geſchiedſchryvers van dien tyd, zo veele my bekend zyn, zonder onderſcheid, zo die in onze als in andere taalen geſchreeven hebben, nagezien, en met oplettendheid nagezien, maar nergens heb ik iets gevonden, dat den waaren roem van onzen *de Ruiter* zoude kunnen bevlekken.

Het geen tot het gemeenmaaken van dit Stuk aanleiding gegeeven heeft, is de uitgave der bekende Verzamelinge van *Levensbeſchryvingen van eenige voornaame meest Nederlandſche Mannen en Vrouwen*, waar van reeds drie Deelen het licht zien. By deezen vorderde onze Zeeheld, buiten kyf, eene aanzienlyke plaats; doch het viel moeilyk hem, naar verdienſte, in een kort beſtek te beſchryven; en men beſloot des hem liever een afzonderlyk Geſchrift toe te wyen. Men heeft, 't is waar, 's Mans loflyke bedryven meermaals ontvouwd; en de beroemde *Brand* heeft deezen Held op het luisterrykſte afgemaald; dan de Uitgeevers van dit Geſchrift hebben, desniettegenſtaande, geoordeeld, den Leezeren geen ondienst te zullen doen, met die taek anderwerf op zig te neemen, of iemand hunner over te haalen, om zyn reeds begonnen werk deswegens te voltooien: ten einde een geheel aaneengeſchakeld en onafgebroken verhaal van 's Mans Leeven mede te deelen, om zyne roemwaardige bedryven te duidelyker te doen opmerken; waartoe dit Opſtel zyne nuttigheid heeft. De Schryver heeft op nieuw alles nagegaan, wat zyns weetens betrekking tot dit onderwerp had, en daaruit eene Leevensbeſchryving opgemaakt, die zig met genoegen laat leezen, zelfs van dezulken, die zig daardoor weder te leevendiger herinneren, het geen die Held ten nutte van 't Vaderland gedaan heeft. —— Zie hier, om op geene byzondere gevallen ſtaan te blyven, hoe deeze Schryver, ten ſlot van zyn Geſchrift, het character van deezen Zeeheld voordraagt.

„ Van den laagſten trap, tot den hoogſten van eer en aanzien opgeklommen, verzekert men van hem, dat hy nooit eenige der posten, welken hy bekleed heeft, door kui-

kuipery heeft zoeken te verkrygen, maar dat hem dezelve allen buiten zyn toedoen zyn opgedraagen. De glans deezer eerampten verblindde hem nooit: hy bleef klein in zyne grootheid, dankbaar jegens zyne weldoeners, eerbiedig jegens zyne meerderen, beleefd omtrent zyns gelyken, ſpraakzaam en verpligtende jegens zyne minderen. Dus verkeerde hy, als Generaal van magtige Vlooten, even gemeenzaam als te voren, met lieden, die in zynen laagen ſtaat met hem omgegaan hadden. Terwyl hy ook zo veele duizenden matroozen en ſoldaaten onder zyne gehoorzaamheid hadt, en tot den hoogſten trap van eer was opgeklommen, welken een Partikulier in ons Vaderland bereiken kan, liet hy zich nooit door meer dan één knegt dienen. Hy ſchaamde zich ook zyner vorige geringheid niet, maar vertelde dikwyls in gezelſchappen en op maaltyden, hoe hy in de lynbaan plagt te loopen, en voor jongen te vaaren. Hy hieldt dit zelfs zynen matroozen dikwyls voor oogen, om hen aan te moedigen door de hoop van insgelyks te kunnen, en zullen bevorderd worden. Nooit hoorde men hem op zyne daaden roemen, integendeel, wanneer men hem over dezelve prees, ſchreef hy die aan de wyze ſchikkingen der Heeren Staaten, of liever aan het Opperweezen, toe. Hy zelf hadt, zeide hy, niets gedaan dan de bevelen van zyne Meesters uitvoeren, en dit konde zo groot een lof niet verdienen. Om te beletten dat men naderhand eene levensbeſchryving van hem geeven zoude, ſcheurde hy verſcheiden bladen uit zyn dagregister. Zyn vast betrouwen op de Goddelyke gunst en goedheid, en zyne berusting in de volmaakt wyze ſchikkingen der Voorzienigheid, maakte hem in alle gelegenheden zeer bedaard, en hieldt hem in alle ſlagen en gevegten by koelen bloede. Tot een blyk zyner zedigheid zal ik 'er nog het volgende byvoegen. Terwyl hy in den jaare 1665 te Rotterdam in eene Herberg op het Haringvliet t'huis dag, hoorde men hem op een morgen het volgend gebed doen: „ Geef my, Heer, een demoedigen geest, op dat ik my op myne verheffing niet verhovaardige. Sterk my in het bedienen van myn gewigtig ampt. Verleen my een Heldenhart, en laat my zo deerlyk niet ſneuvelen als myn voorzaat, maar ſpaar my ten dienst en nut van 't Vaderland." Zie hier ook wat de Ridder Temple van de zedigheid van onzen Admiraal in zyne brieven zegt: „ Ik heb den Lt. Admiraal *de Ruiter*, den grootſten Zeeheld van zynen tyd, zo ſlegt gekleed zien gaan als een gemeen Kapitein, met niet meer dan éénen knegt agter hem,

en

en nooit in een koets. Wat zyn huis en huishouding betreft, dat was van buiten niet kostelyker van aanzien, noch van binnen ſierlyker opgetooid, noch de tafel die hy hieldt overdadiger, dan van een gemeen Koopman of Winkelier in de ſtad daar hy woonde." Zyne kloekmoedigheid en ſchrander beleid, die zich in 't hachelykst gevaar altoos vertoonden, waren den vyanden in 7 oorlogen, meer dan 40 gevegten, 15 groote zeeſlagen, waarvan 7 onder zyn eigen opperbevel, gebleeken. Zyne lange ervarenheid ſchafte in alle voorvallen raad. Geen Zeeoverſte wist met meer beleid voordeelige ſlagplaatſen uit te kiezen, op winden en ſtroomen agt te geeven, de loef te zoeken en te winnen, de zynen met ſeinen orde te brengen en te houden, ty te kavelen, gevaarlykheden te voorzien en af te wenden, den vyand voordeel af te zien, en krygslisten in het werk te ſtellen, om hem afbreuk te doen. Zyne zorgvuldigheid liet nooit iets geheel op anderen aankomen, en hy begaf zich op het minſte gerugt, zo wel by nagt als dag, naar boven, om op alles acht te geeven. Hy was zo voortvaarende, dat hy nooit en nergens te laat kwam, maar ſteeds vóór den tyd gereed was. Voor de matroozen droeg hy altyd groote zorg om hen gezond en luſtig te houden. Hy liet hen nooit ledig, op dat zy aan het ſcheepswerk te beter gewend mogten worden, en hieldt ſteeds naauwe orde en ſtrenge tugt in de vloot, om den moedwil in toom te houden, en de wederſpannigheid voor te komen.

„ Zyne ongeveinsde Godsvrugt vertoonde zich ook in alle zyne daaden. Hy hadt een groot vermaak in het hooren van goede Predikaatſien, die hy niet ligtelyk verzuimde. Hy ſtreedt ook zowel met gebeden, als met wapenen, en nooit begon hy een Zeeſlag, voor dat hy God in zyne Kajuit hadt aangeroepen. Hy las onophoudelyk in de Heilige Schrift, en beſteedde daaraan, wanneer hy aan land was, meest alle winterſche avonden. Hy was ook een liefhebber van Pſalmen zingen, en hadt daartoe eene goede ſtem. Buiten de Heilige Schrift las hy weinige en niet dan Theologiſche boeken. —— Hy beminde zyne Vrouw en Kinderen teder, en zyne vriendſchap was onveranderlyk, en in alle voorvallen trouw. Uit den aart hadt hy een weerzin in allerleie kryg en bloedſtorting, en een meedogend karakter; dus voerde hy den oorlog met een zagtzinnig en vreedzaam hart, zonder toorn of haat, en zogt zo veel als mogelyk was de overwonnen vyanden te ſpaaren, te verſchoo-

ſchoonen, en, als zy in zyn magt waren, met goeddoen te verpligten. Hy was zyn Vaderland getrouw, en de Heeren Staaten gehoorzaam. Schoon een groot liefhebber en voorſtander van 's Lands vryheid, was hy een aartsvyand van derzelver misbruik. Het gebeurde eens in een Trekſchuit, dat iemand in zyn byzyn de Overheid op eene vuile wyze lasterde. Hy wendde zich tot dien man, en zeide, dat hy, als een dienaar van den vryen Staat, zulke taal niet konde dulden, beveelende den kwaadſpreeker te zwygen; doch als dat niet hielp, belastte hy den Schipper dien man aan land te zetten. Toen dit ook vergeefsch was, tastte hy dien oproermaaker zelf aan, en, gelyk hy ſterk was, nam hy hem op, en zettede hem niet ver van 't land buiten boord. Den Schipper, die geen order hadt willen ſtellen, werden de 6 weeken gegeeven.

„ Toen hy tot de grootſte waardigheid verheven was, en als Lt. Admiraal het gebied hadt over de Vlooten van den Staat, vondt hy altoos geen ſtof tot genoegen, en klaagde ſomtyds aan zyne vrienden over den last dien hy op zyn hals hadt, zeggende dat hy veel geruster leefde toen hy zyn eigen man was, en een ſtuiver in de lynbaan won, of toen hy in het eerst op zee voer; en dat hy niet wenschte dat ooit een van zyne kinderen zyn plaats naderhand mogt bekleeden. Een Engelsch Schryver, die zyn leven gedeeltelyk heeft beſchreeven, beſluit zyn werk met de volgende loffpraak: " In 't kort, hy was zulk een eerlyk man, zulk een aandagtig en Godvrugtig Christen, zulk een ſtout ſoldaat, wys, ervaaren en gelukkig Generaal, zulk een trouw en eerlyk liefhebber van zyn Vaderland, dat hy met regt verdient van de nakomelingen gepreezen te worden, als een cieraad zyner eeuw, en het vermaak en de eer van zyn land."

Aanmerkingen over den aart der Burgerlyke Vryheid, over de gronden der Regeering, en over de Regtveerdigheid en Staatkunde van den Oorlog met Amerika enz. Door R. PRICE, *Dr. in de H. Godgel. en Lid van de Koninglyke Maatſch. der Weetenſchappen. Uit het Engelsch vertaald, door* J. DERK BARON V. D. CAPELLEN, *Beſchreeven in de Ridderſchap van Overyſel &c. Te Leyden by* L. Herding 1776. *Behalven het Voorwerk* 141 *bladz. in gr. octavo.*

H. GOODRICKE's *Aenmerkingen op* Dr. PRICE's *Leer en Grondbeginſelen van Burgerlyke Vryheit en Regeering, met een voorafgaanden Brief over de vermeende Voorrechten der Amerikaenſche Volkplantingen, beſchouwd met opzigt tot Regt en Billykheit. Te Leyden by* L. Herding 1777. *Behalven het Voorwerk* 144 *bladz. in gr. octavo.*

VAn het eerst opgenoemde Geſchrift, door *Dr. Price* vervaardigd, hebben wy reeds voor eenigen tyd verſlag gegeeven (*): hier tegen nu is dat van den Heer *Goodricke* ingerigt; die te ſterker bewoogen is, om zyne gedagten wegens de denkwyze van *Dr. Price* gemeen te maaken, uit hoofde dat hy dezelve gevaarlyk voor eene wettig gevestigde Regeering oordeelt. Niet dat hy dien Heer beſchouwt, als iemand, die kwaadaartiglyk, met een verderfelyk opzet, indiervoege ſchryft; dit wyst hy ten ſterkſte van de hand: maar als iemand, die dwaalt, en wel met betrekking tot zulke grondbeginſels, die van de ernſtigſte en gewigtigſte gevolgen voor de Maatſchappy kunnen zyn. „Ik heb," zegt hy ten dien opzigte, „Ik heb met geen oogmerken te doen, maar alleen met de dolingen en derzelver gevolgen." Ter dier oorzaake is de leezing van dit Tegenſchrift van te meerder dienst. Zy, die zig toeleggen op het nagaan der onderſcheiden denkbeelden, wegens het verſchil van Groot-Brittanje met zommige Volkplantingen, vinden hier, in den Heer *Goodricke*, een zo yverig voorſtander van 't handhaaven der maatregelen van 't Parlement, als in *Dr. Price*, een handhaaver van de Vryheid tegen alle gewelddaadige overheerſching, die 't Parlement, zyns oordeels, in 't werk geſteld heeft. En zy die, by gelegenheid van dit verſchil, het oog meer vestigen op de Natuurlyke Volksregten, vinden hier het beweerde gevoelen van

(*) *Hedend. Vaderl. Letter-Oefen.* V. D. bl. 416.

van *Dr. Price* ter toetſe gebragt, op eene manier, welke, 't zy voldoende of niet voldoende geagt, der overweeginge waardig geoordeeld mag worden. Daar de denkwyze van *Dr. Price* in zulk een gevaarlyk licht geſteld wordt, is 't eenen ieder, die 's Mans aanmerkingen geleezen heeft, te raaden, om de tegenbedenkingen van den Heer *Goodricke* na te gaan: ten einde ernſtig te overweegen, of dezelve waarlyk van dien aart zy; dan of die Schryver het gevoelen van zyne Party te ſterk getrokken, en onregtmaatig met haatlyke gevolgen bezwaard hebbe. Het verſchillende gevoelen dier twee Schryveren bepaalt zig dus niet tot de Regeering van Groot-Brittanje; maar betreft een onderwerp, waar in alle Natien, die het denkbeeld van Vryheid voeden, en egter tevens het wettige gezag der Hooge Overigheid eerbiedigen, belang hebben: een Stuk van die natuur vordert vooral de oplettendheid van alle dezulken, die de vereischte kundigheden bezitten, en voorts bekwaam zyn om 'er onpartydig over te kunnen oordeelen. Men heeft des, het Geſchrift van *Dr. Price* den Nederlanderen in handen gegeeven hebbende, wel gedaan, met hun ook dat van den Heer *Goodricke* mede te deelen; na dat de Heer *van de Capellen* betuigd had, dat het hem niet onaangenaam zou zyn, dat het een en 't ander van dezelfde drukperſe te voorſchyn kwame. —— Deeze toeſtemming van dien Heer beantwoordt volkomen aan 't geen hy, in zyne Voorreden voor 't Geſchrift van *Dr. Price*, wegens de vryheid der Drukperſe, beweert; en overeenkomſtig hier mede betuigt hy geene de minſte gevoeligheid te bezitten, over de vryheid, welke men ten zynen opzigte genomen heeft, nopens zyn overbekend *Advys* in de zaak der Schotſche Brigade; van waar hy ook ten ſlot zegt. „ Onder den naam van een gebooren Regent niets anders zynde dan een *dienaar* des volks, en in myn geweeten overtuigd, dat myne grootſte misdaad zal beſtaan in *gedwaald te hebben*, geef ik elk vryheid al myne daaden, die ik in de hoedanigheid van *Regent* verrigt, zonder de minſte toegeevendheid, ten toetſe te brengen; om welken voor 't oog van 't Publiek te verbergen, ik geene *Secreete Capſe* begeer noch behoef."

Brieven van Paus CLEMENS XIV. (GANGANELLI.) *Uit het Fransch vertaald. Eerſte Deel. Te Amſterdam by* Yntema *en* Tieboel *1777. Behalven het Voorwerk* 230 *bladz. in groot octavo.*

IN de laatere Kerkgeſchiedenisſen, byzonderlyk met betrekking tot het Roomſche Hof, heeft de Kardinaal *Ganganelli*, vervolgens Paus *Clemens de XIV*, door een zonderlingen zamenloop van omſtandigheden, aller opmerking, by uitſtek, tot zig getrokken. En men zou veelligt wel mogen zeggen, dat niemand, gedurende het tydsverloop van meer dan éene Eeuw, den Pauslyken Stoel bekleed heeft, op wien Roomſchen en Onroomſchen zo ſterk het oog gevestigd hebben, als op deezen Paus. Intusſchen is zulks meerendeels, vooral by de Onroomſchen, betrekkelyk geweest tot Staatkundige omſtandigheden, die zig met het Kerkelyke vereenigen; en men heeft uit dien hoofde de aandagt natuurlyk meer gevestigd op zyne Staatkundige bekwaamheid, en 't geen daar toe betrekking heeft, dan wel op zyn character als een verſtandig en een deugdlievend Mensch, zonder inzigt tot de byzondere Posten, die by als Kardinaal en Paus met luister gehandhaafd heeft. Intusſchen is zyn Perſoon, ook ten deezen aanzien, niet minder merkwaardig: dit getuigen, behalven de goede gerugten die 'er van hem verſpreid zyn, op de doorſlaandſte manier deeze Brieven, welken men, zo ons berigt wordt, met genoegzaame kentekenen van echtheid, uit eene menigte zyner Brieven verzameld heeft. Naar uitwyzen deezer Brieven, in verſchillende ſtanden geſchreeven, was hy, in zyne ſoort, altoos groot, altoos agtenswaardig. De Broeder *Ganganelli*, de Monnik, de Franciscaaner, (welk ſlag van Geestlyken zig veelal niet toelegt op nutte oefeningen,) was reeds de Man van Studie, die zyn Verſtand beſchaafde; de Man, die zyn hart vormde. Zyne Brieven, in 't Klooster opgeſteld, toonen ons zyne gemaakte vorderingen in verſchelden Weetenſchappen, byzonder in de Oudheidkunde, Wysbegeerte en Godgeleerdheid: hy onderzoekt, hy denkt, hy redeneert; en weet zyne overweegingen klaar, kragtig, vernuftig en welſpreekend voor te ſtellen: in dat alles bepaalt hy zig niet tot enkele beſpiegelingen, maar brengt zyne kundigheden over ter betragtinge, zo om zig zelven als anderen op te leiden tot een Godsdienſtig gedrag; waar over hy indiervoege ſchryft, dat het ten duidelykſte te beſpeuren zy, dat zyn hart zyne penne beſtierd heeft. ——— Aan dat character van een verſtandig en deugdlievend Mensch beantwoorden ook even zo zyne laatere Brieven; zyne waardigheid van Kardinaal, zyne verheffing tot Paus veranderen zyn character niet; die Posten mogen hem belemmeren, maar

zy

zy verzwakken zyne zugt voor waare Geleerdheid en ongeveinsde Godsdienſtigheid in geenen deele. ——— Men leeze zyne Brieven, en men zal van dit alles overtuigd worden. 't Is waar, men zal 'er ſteeds den Roomſchen Geestlyken in vinden (*); doch dit kan by een recht verſtandig Protestant, (die weet wat opvoeding, onderwys en gewoonte van denken vermag,) geen zwaarigheid te wege brengen: men zal 'er, zelfs met betrekking tot de Roomſche Kerk, redeneeringen in ontmoeten, die men van zulk een Geeſtelyken naauwlyks verwagt zou hebben; en voorts zal men, met ter zydeſtellinge van alle denkbeelden van dien aart, 'er nutte onderregtingen en leerzaame voorſtellingen, mitsgaders vernuftige bedenkingen en aangenaame onderwerpen in behandeld vinden. Ze zyn hier door geſchikt voor Leezers van onderſcheiden ſmaak; en Menſchen van verſchillende ſtanden kunnen dezelven met vrugt doorbladeren. Ter proeve hier van zullen wy eens kortlyk nagaan den inhoud van eenige agtervolgende Brieven, uit dit Eerſte Deel, dat thans in 't Nederduitsch het licht ziet, en in 't kort van het Tweede gevolgd ſtaat te worden.

Broeder *Ganganelli*, ſchoon 't Kloosterleeven voor zig verkiezende, ſtelt den Heer *de Cabane*, Ridder van Malta, voor, hoe ieder ſtaat zyne pligten hebbe, en verklaart zig ten ſterkſte tegen de Kloostergeloften, zonder eene heimelyke ingeeving; overeenkomſtig waar mede hy ook in een anderen Brief betuigt, dat hy niemand, buiten dringende redenen, het Kloosterleeven zou aanraaden. Dit denkbeeld komt meermaals in zyne Brieven voor, en men ontdekt ten klaarſte, dat hy, hoe gunſtig hy ook anders over 't Kloosterleeven moge denken, een vyand zy van allen dwang of eigendunkelyke verkiezing daaromtrent. ——— In een anderen Brief treffen wy aan, eene beknopte ſchets van 't merkwaardigſte van Italie, waar door hy den Abt *Fergben* aanſpoort, ter volvoeringe van zyn oogmerk om Italie te bezoeken. Men ziet aan de ſchryfwyze van deezen Brief, dat ook gemeenlyk in alle de Brieven doorſtraalt, dat onze Kloosterling wellevend was, en zyne Waereld verſtond. Een troostbrief aan zyne Zuster; eene vriendlyke beantwoording der uitnoodiginge van den Heer *Bougat*, met aanmerkingen over 't nut eener vervrolykende uitſpanninge; zyn ſchryven aan den *Abt van Mont-Caſin* over een oud Handſchrift, met melding van den lof der Benedictiners, ten aanzien van 't bevorderen der Geleerdheid; zyne aanmerkingen over de waare en valſche Wysbegeerte, met betrekking tot den Godsdienst, aan den Heere *Stuart* voorgeſteld; dee-

(*) Uit dien hoofde ontmoet men 'er ook wel eens benaamingen of ſpreekwyzen in, die den Protestanten duister zouden zyn; maar meerendeels is die duisterheid, in de Vertaaling, te gemoet gekomen; en, daar 't verder nodig was, heeft men de vereischte opheldering, met oordeel, in eenige beknopte aantekeningen, medegedeeld.

deeze en meer ſoortgelyke gemeenzaame Brieven behelzen eene verſcheidenheid van onderwerpen, die op eene aangenaame wyze voorgedragen worden; en welker leezing ons telkens iets nuttigs doet opmerken. ——— Willen we liever ſtaan blyven op Brieven, die geſchikt zyn ter gezette voordragt van ſtukken, die meer nadenken vorderen, dan kunnen we niet overſlaan, een Brief aan zekere Mevrouw, om haar te waarſchouwen tegen alle redelooze naauwgezetheid en gemaakte Godsdienſtigheid, om haar de regels van waare Godsdienſtigheid in te boezemen. Dan treft ons zyne beſchryving van den Godsdienst, in een Brief aan den Canonik van *Oſimo:* en men kan niet zonder aandoening leezen, een Brief, geſchikt, om een jongen Graaf, van 't ſpoor der Deugd geweeken, minzaam en overtuigend te rug te roepen. Die Brief verſtrekt ten voorſchrift, hoe men zodanige ongelukkigen behoort te behandelen; en even zo leert ons een volgende aan den Abt *Nicolini*, hoe men de Ongeloovigen heeft te beſchouwen, en zig jegens hen te gedraagen. Met het uiterſte genoegen leest men een laater Brief aan den opgemelden Graaf, dien hy, (zyne poogingen naar wensch geſlaagd zynde,) nu verder de noodige onderrigtingen, raakende deszelfs volgenden leevensloop, Vaderlyk en Vriendlyk voordraagt; en natuurlyk neemt men deel in zyne poogingen, om dien gelukkig geredden Graaf met alle zyne bloedverwanten te verzoenen; in zo verre zelfs, dat men eenigermaate moeilyk worde, als men verſtaat, dat de kweezelagtige Marquiſinne R .... niet over te haalen zy; des men 't van gantſchen harte goedkeure, als hy haar ten laatſten een zeer ernſtigen en zelfs ſcherpen Brief ſchryft. ——— Zie hier den Brief zelven; hy luidt aldus.

„ MEVROUW.

„ Het is, buiten twyffel, voor myn Heer den Graaf, uwen bloedverwant, ten hoogſten moeilyk, dat gy, in weerwil van den nederigen en aandoenelyken Brief, dien hy u geſchreeven heeft, in weerwil van het bezoek, 't welk hy by u heeft afgelegd, ten zynen opzichte, niet van gedagten wilt veranderen.

„ Handelt God dan met ons op deeze wyze? En wat wilt gy dat het Gemeen van uwe godsvrugt zal denken, wanneer het u den Verlooren Zoon zo hardnekkig ziet verſtooten? Ik, Mevrouw, die uwe deugd niet bezitte, ik ben na hem toe geloopen, zo ras my ter ooren kwam, dat hy op den dwaalweg was, en ik hoope dat God 'er my voor zal beloonen.

„ Gy herhaalt geduurig, Mevrouw, dat hy veel gelds heeft te zoek gebragt; dat hy een ſlegte knaap is. Maar wat is het verlies van het goud zelve, dat gy 'er u zo geweldig om zoudt bedroeven? Gy moet alleen gevoelig zyn over het misbruik, 't welk hy gemaakt heeft van zyne ſchoone hoedanigheden; en bedenken, dat hy,

hy, indien hy in de daad een flegte knaap is, meer dan ooit den raad en het voorbeeld van braave lieden noodig heeft.

„ Het is een zeer kwaalyk begreepen Godsdienst, die een Jongeling aan zichzelven overlaat, om dat hy eenige misftappen begaan heeft.

„ Eilieve! hoe weet gy, Mevrouw, of deeze flegte knaap morgen niet aangenaam zal zyn by het Opperweezen, terwyl uw dienst Hem zal mishaagen? Want, om regt uit te fpreeken, een grein hoogmoed is genoegzaam om de beste daad te bederven. De Phariseën, die tweemaal ter weeke vaste, werd verftooten, en de Tollenaar, die zich vernederde, geregtvaardigd.

„ De liefde blyft, omtrent alle menfchen, altoos de liefde. Zie daar, het geen ik niet zal ophouden te herhaalen, en het geen volmaakt overéénftemt met de Zedekunde, die geleerd wordt in alle de Schoolen der Christenen, en op alle Predikftoelen.

„ Indien Gods barmhartigheid afhangelyk ware van zekere Vroomen, zouden de Zondaars zeer te beklaagen zyn. De valfche vroomheid kent flegts eenen uitroeienden iever, terwyl God, vol van geduld, zagtheid en langmoedigheid, het berouw afwagt van allen, die gezondigd hebben.

„ Het bloed zelfs van Jefus Christus roept om het wederkeeren uwer gunfte, jegens uwen waarden Bloedverwant; gy rekent hen zelve geheel niet, wanneer gy hem den toegang tot uw huis verbiedt.

„ Hoe weet gy, Mevrouw, of zyne zaligheid niet verknogt was met die misflagen, welke gy thans betreurt? God laat fomtyds groote ongeregeldheden toe, om den mensch uit zyne flaapzugt te trekken. Het kan u niet onbewust zyn, dat 'er meerdere vreugde is in den Hemel over de bekeering van eenen eenigen Zondaar, dan over negen-en-negentig Regtvaardigen, die geen berouw noodig hebben. En gy zoudt uwe misnoegdheid behouden, terwyl de Engelen zich verheugen? dit zou waarlyk eene vroomheid weezen, om fchrik aan te jaagen.

„ Ik beeve voor alle vroomen, die zulk eene geftrengheid doen blyken: want God zelve verzekert ons, dat hy ons zal behandelen, gelyk wy anderen zullen behandeld hebben. Heb de goedheid van den Brief van den Heiligen Paulus aan Philemon, met betrekking tot Onefimus, te leezen, en gy zult weeten, Mevrouw, of gy behoort te vergeeven.

„ Het komt ons niet toe te befliffen, of het hart van iemand, die, ernftiglyk tot zichzelven fchynt gekomen, in de daad veranderd zy. Behalven dat God alleen het weet, moeten wy het altoos vermoeden. Zoudt gy het, Mevrouw, zeer redelyk vinden van uwe buuren, de getuigen der goede werken die gy doet, indien zy beweerden, dat gy enkel uit trotsheid handelt. Laat ons liever aan den Onderzoeker der Geweetens de zorg overlaaten, om over de

beweegredenen onzer daaden te vonnisſen. De Broeder van den Verlooren Zoon wordt in de oogen van den Godsdienst en de menschlykheid veroordeeld, door dien hy door deszelfs terugkomst niet getroffen was, gelyk hy behoorde.

„ Indien ik uw Biegtvader ware, ſchoon de gewetensbeſtuuring noch met mynen arbeid, noch met mynen ſmaak ſtrookt, zoude ik, om uwen toorn te ſtillen, u voorſchryven, om aan hem te ſchryven, die u zo haatlyk is, om hem dikmaals te zien, en zelfs op voorwaarde, van het voorleedene te willen vergeeten.

„ Wanneer men zyne Godsvrugt regelt naar zyne zinnelykheid; bezit men ſlegts den ſchyn der deugden; en ik vertrouw zekerlyk, Mevrouw, dat de uwe de liefde tot haaren grondſlag heeft: want nimmer denke ik ongunſtig over mynen naasten.

„ Indien myn Brief, tegen verwagting, u een weinig hard moge ſchynen, gelief dan te denken, dat het minder is om uwen bloedverwant, dan om u zelven, dat ik in deezervoege aan u geſchreeven heb: want uwe zaligheid is 'er mede gemengd. Zoudt gy hem niet vergeeven, daar het te vermoeden is, dat God zelve hem heeft vergeeven? Dit kan ik my niet diets maaken.

„ Ik heb de eer, Mevrouw, van met eerbied te zyn, enz."

Eigenaartig vleit men zig met het denkbeeld, dat zodanig een Brief eene gunſtige uitwerking gehad zal hebben; maar neen; een laater Brief aan den Graaf, dien onze Geestlyke beſtendig blyft beſtuuren, om hem alleszins nuttig te zyn, leert ons het tegendeel. En hoe gedraagt zig daarop *Gangonelli?* maakt hy zig gemelyk? hitst hy den Graaf op? ver van daar! Hy ſchryft deswegens alleen het volgende. „ De Marquiſin, meer ſchuw geworden, dan getroffen door myne vertoogen, weet niet wel, welke zyde zy zal kiezen. Wanneer Vroomen beginnen te rekenen over eene verzoening, moet men geene andere dan verdagte blyken van hun verwagten. Vergenoeg u egter, met de zeer geringe beleefdheden uwer waardſte Bloedverwante; dewyl men van eene kwaade betaaling zoo veel moet trekken als men krygen kan." ——— Men vindt in alle de Brieven, aan deezen Graaf geſchreeven, leerzaame opmerkingen, waar in de Man van Verſtand en Deugd zig nadruklyk vertoont: en even zoo komt ons dezelve in alle verdere Brieven voor; welken wyders eene reeks van leerzaame onderrigtingen, voor Perſoonen van verſchillende ſtanden, aan de hand geeven.

Begeert men nog een ander ſtaal, waar in hy, niet als Geestlyke, maar als de Man van oordeel en de aandoenlyke Vriend ſchryft, men leeze dan zynen Brief aan den Abt *Lami*, Schryver van een Tydſchrift te Florence, die inzonderheid de Dichtkunde betreft, en van deezen inhoud is.

„ Myn

„ MYN HEER!

„ Ik ben naauwlyks in ſtaat my zelven te herkennen, in het midden der wanorde, die thans heerscht in myne Celle en in myn hoofd. Het ligt daar alles over hoop; om zulk een bajert in orde te brengen, is het noodig, dat ik ſchryve aan eenen zo regelmaatigen Schryver als gy zyt.

„ Uwen laatſten Brief over de Dichtkunst, zou ik een meesterſtuk ſchatten, hadt gy in denzelven het kenmerk opgegeeven van den dichtkundigen geest van elken landaart. De Italiaanſche verſchillen van de Engelſche Dichters, en 'er is onderſcheid te bemerken tusſchen de Duitſchers en Franſchen. Zy komen overeen in de beginſels; maar zyn verſcheiden in hun vuur en verrukking. De Duitſche Dichtkunde is een vuur, 't welk verlicht; de Franſche een vuur, dat vonkt en knapt; de Italiaanſche een vuur, 't welk brandt; de Engelſche een vuur, dat in koolen legt.

„ Wy overladen onze Verſen met ſchilderyen; en men behoorde dezelve ſpaarzaamer te gebruiken, om ze een leevendig gevoel te doen verwekken. Niets treft den Leezer ſterker dan de verraſſing; en deeze kan geen plaats hebben, wanneer men de zaaken, die hem moeten verbaazen, al te zeer vermenigvuldigt.

„ Gelukkig is het bedaarde vernuft, dat zo wel in dichtmaat, als in onrym, de ontmoetingen en plaatzingen met kieschheid doet voorkoomen. Een tuin, met watervallen en bosſchaadjen opgevuld, verveelt my ſchielyk, terwyl ik in verrukking opgetogen worde, wanneer ik ſlegts, als by geval, hier en daar een groen prieël en eene waterkom ontdekke. De Violieren vertoonen zich oneindig ſchooner, wanneer zy zich ſlegts ten halve van onder digte bladen vertoonen: *Het bedekte wekt onze nieuwsgierigheid.*

„ 'Er zyn geene ſchoonheden, dan by vergelyking. Wanneer zich alles even prachtig vertoonde, zouden onze oogen ſchielyk der verwonderinge moede worden. De natuur, die het voorſchrift behoort te zyn van elken ſchryver, verwisſelt in dier voegen haare vergezichten, dat zy nimmer het gezicht afmatten; men vindt de heerlykſte weiden in de nabyheid der eenvoudigſte vlakten, en eene bekoorlyke rivier beſproeit dikwyls de zyden van eenen ſomberen heuvel.

„ Herhaal deeze leſſen, myn waardſte Abt, om onze Dichters, indien het mogelyk is, te geneezen, van die verkwisting van ſchoonheden, die anders niets zyn dan een hoop gouds, zonder orde en zonder ſmaak op één geworpen. Men waardeert even zeer uwe ſchriften, als men zich over uwen geest verwondert; en wanneer een Tydſchryver deeze dubbele eer heeft verworven, mag hy als meester ſpreeken; vast verzekerd zynde, dat men hem gehoor zal verleenen.

„ Nog jong Scholier zynde, verloor ik eenen myner makkeren, met wien ik, door eene onderlinge overéénkomst van aart en nei-

gingen, op het naauwſte was verbonden. Hy ſtierf, helaas! na dat wy veele eenzaame wandelingen met elkanderen gedaan, veele bedenkingen gemaakt hadden over zaaken, die wy nog niet wisten, maar egter verlangden te kennen; ik gelooſde myne ſmart niet beter te kunnen verdooven, dan door hem eenige Verſen toe te wyden, in de overtuiging, waarin ik toen reeds was, dat wy ſlegts van ſtaat veranderen, wanneer wy ſchynen te ſterven.

„ Ik verhefte bovenal zyne oprechtheid en Godsvrugt; want hy was een voorbeeld in deugden. Maar dit Lofdicht was, gelyk men my onder 't oog bragt, daarin gebrekkig, dat het overlaaden was met ſchilderyen. Ik vlogt in het zelve alle de ſchoonheden der velden, zonder den Leezer tyd te geeven, om zynen adem te haalen. Het was eenen boom gelyk, die ten eenemaal bedekt is door zyne takken en bladen, en waaraan men geheel geene vruchten ontdekt.

„ Van dit oogenblik af, verloor ik den moed om Verſen te maaken. Ik vergenoegde my met de Dichters te leezen, en my toe te leggen op de kennis van hunne gebreken en ſchoonheden. Dit alleen ſpeet my, dat myn werk, zo vol onvolmaaktheden, niet tot de nakomelingſchap zoude overgaan, daar myn Vriend, in alles opzichte, de eer verdiende van onſterfelyk te weezen.

„ Nimmer zal hy uit myn hart worden uitgewischt; en zie daar eene toevlucht, die waare vrienden hebben van den kant des gevoels, wanneer de geest te kort ſchiet, om hunne vriendſchap naar waarde uit te drukken. Zodanig is myne geſteldheid ten uwen opzichte. Zet myne denkbeelden aan eene zyde, om alleen te letten op de genegenheid, met welke ik my aan u verbonden heb: dan zult gy vinden, dat ik, indien ik geen ſchoone praater ben, ten minſten den naam verdiene van eenen goeden Vriend en Dienaar. Stel my op de proef!"

Kunſtkeurig Pſalmboek. Te Amſterdam by de Wed. Loveringh *en* Allart, 1776. *In groot octavo.*

BY het vervaardigen deezer uitgave van het thans in Nederlands Kerk gebruikelyke Gezangboek, heeft men geene moeite noch kosten ontzien, om alles, zo ten aanzien van den Letter- en Nooten-druk, als ten opzigte der verdere uitvoeringe, ten zindelykſte gade te ſlaan; des het met regt den naam van een *Kunſtkeurig Pſalmboek* moge voeren. Daarbenevens deelt men ons na de Opdragt deezer uitgave aan de Edelmogende Heeren *Willem Baron van Lynden* en Mr. *Thomas Hoog*, geweezene Afgevaardigden der Hoogmogende Heeren Staaten der Vereenigde Nederlanden, in de Haagſche Kerkvergadering ter verbeteringe der Rympſalmen, hier me-

mede eene beknopte Historie der nieuwe Pfalmberyming, welke met de beeldtenisſen dier hooggeagte Heeren pronkt; en wyders vercierd is, met twee Kunstplaaten, zinſpeelende op de uitvoering dier Pfalmberyminge. Hier by komt nog, buiten den gegraveerden zinnebeeldigen Tytel, eene ſoortgelyke Tytelplaat voor den aanvang van 't Pfalmboek zelve. Op ieder deezer Plaaten, dus ten getale van vier, (buiten de opgemelde beeldtenisſen,) heeft de ſtichtelyke Dichter *H. Lusſing Matthysz.* een welgepast Dichtſtukje vervaardigd, dat tot derzelver opheldering dient. En van diezelfde hand vindt men ook, ten ſlot van 't opgemelde Voorwerk, een uitvoerig Dichtſtuk, ter opwekkinge tot Godverheerlykend Pſalmzingen, in de beſchouwing der Godlyke Eigenſchappen; dat de Zang- en Speelkundige *B. Ruloffs* op Muzyk gebragt heeft, waar van men ons in eene Muzykplaat de compoſitie onder 't oog brengt. ——— Dit alles, gepaard met de bovengezegde keurige uitvoering, maakt deeze uitgave tot een Pronkſtuk voor de Liefhebbers.

HESTER, *Tooneelmaatig Zangſtuk. Voor het meerder gedeelte naar het Franſche gevolgd van den Abt* NADAL, *Lid der Franſche Academie. Door* B. RULOFFS, *en het Muzyk te zamen geſteld, door* J. SCHMITT. *Te Amſterdam by* F. de Kruyff 1777. *Behalven de Opdragt* 12 *bladz. in octavo.*

Hesters bekende vrymoedigheid, en de gelukkige uitſlag hier van, ter reddinge der Joodſche Natie, is zeker een eigenaartig onderwerp van zodanig een Dichtſtuk, dat geſchikt is, om tooneelswyze met zang en ſpel behandeld te worden; voor zo ver het eene Geſchiedenis raakt, die der Natie tot eene vreugderyke nagedagtenis ſtrekt, en in welke de Liefde eene gansch gelukkige rol geſpeeld heeft. De Abt *Nadal*, deeze aanmerkelyke gebeurtenis uit dat gezigtspunt beſchouwende, heeft dezelve eigenaartig behandeld; en men is in de Nederduitſche navolging zo wel geſlaagd, dat men met rede moge verwagten, dat eene welingerigte uitvoering, door bekwaame ſpeel- en zangkundigen, moete behaagen, aan zulken die ſmaak hebben in ſoortgelyke oefeningen. Wy kunnen, van dit Stukje gewag maakende, ons niet wederhouden van iets te melden, nopens de Opdragt, aan de welgeboren Vrouwe *Hester Hooft*, Echtgenoote van den Wel Edelen Geſtrengen Heere Mr. *J. Graafland*, ter oorzaake van eenen trek in dezelve, welke haar en den Opdragt-Schryver ter eere ſtrekt. ——— De Heer *Ruloffs* naamlyk draagt haar deeze zyne navolging met alle hoogagting op, ter gelegenheid van den dag haarer geboorte, tot een gedenkteken van zyne dankbaarheid,

heid, en laat zig, onder anderen, aldus hooren. „ Sedert vyf en twintig jaaren heb ik uwe gunst en achting, die my zo dierbaar zyn als myn leeven, genooten. Hoe meer ik dezelven zag uitblinken, hoe ſterker ik overtuigd werd, dat ik die niet verdiende; maar juist deeze overtuiging deedt my zorgvuldig acht geeven, om myn gedrag onopſpraakelyk te houden, en dus die achting en gunst niet te verbeuren. Zodanig is toch het byzonder voorrecht van uwe begunſtigden, Mevrouw, dat zy, uwe achting willende behouden, vrienden der deugd en goede zeden moeten blyven."

Eene treffende loffpraak voorwaar!

De breede Weg, of de Weg van de Mode. Te Zwolle by S. Clement 1777. *In groot octavo* 30 *bladz.*

EEn ernſtig Hekelſchrift der algemeen heerſchende gebreken, die in hunne ſchandelykheid en ſtrafwaardigheid ten toon geſteld worden. De Autheur behandelt dit onderwerp by manier van perſoons-verbeelding, en heeft goedgevonden op maat te ſchryven: hy geeft ons daar mede, ſchoon 'er geen leevendige Dichtkunde in zyn opſtel plaats hebbe, een Vers dat zig laat leezen, voor zo ver 't ter waarſchuwinge dient. De breede Weg ontvouwt zyne aanloklykheden; Oogenlust, Lust des Vleeschs en Hoogmoed noopen, ieder op haare beurt, de Wandelaars, om in haare vermaaken op dien breeden weg te deelen; en de Wysheid roept de luisterende en gehoorgeevende Wandelaars vrugtloos toe, om hen te wederhouden of te rug te trekken. De Ondeugd wordt, in haare voorſtellingen, duidelyk genoeg in haare ſchandelykheid aangeweezen, zo dat haare uitlokkende taal de buitenſpoorige dwaasheid veeler gebreken overtuigend doe bemerken; en de leerzaame lesſen der Wysheid boezemen eenen ieder nutte waarſchuwingen in. Men hoore, ten voorbeelde, de volgende algemeene Les der Wysheid, waar uit men tevens des Autheurs ſchryftrant kan afneemen.

Hoort jeugd en ouderdom!
Mijn lesſen zyn voor u. —— Ai, hoort, gij volkren drom,
Gij ganſche ſchaar, die in de ſterkte en kragt van 't leeven,
U aan den lust des vleesch, of hoogen ſtaat, wilt geeven.
Gij leeft tot uw verderf, zo gij baldaadig zyt,
En maakt uw zelfs een prooi van uw wellustigheid!
Dit zij uw grootheid vreemd. — Het voegt geen hooge geesten
Te wentlen in het ſlijk, gelijk d' onreine beesten,
En wat zal 't zijn voor u? — bij 't einde wordt getoond,
Dit leert uw eige Les: „ Dat 't werk zijn meester leont."

De

De kragten der natuur zijn niet beſtand, voor 't leeven
Daar men de driften viert, ten toppunt opgebeeven
Hoe meer men die geniet, hoe wreeder 't eind zal zijn,
ô Wee de dag van ſmert, van foltrende pijn! ——
Het aaklig denkbeeld ach! dat u zal overſtelpen,
De geest dan buiten ſtaat om 't zwakke lijf te helpen,
Hij kan het ligchaam toch in 't minst geen hulpe biên,
Maar roept zieltoogend: — ach, — ik moet dees but ontvliên! —
Ik kan niet meer! — te laat zult gij de zwakheid ſterken,
Dan is de tijd voorbij om tot u nut te werken:
Als vleesch en been verteerd, — hoe zult gij dan uw ziel
Bevrijden van den dood, in deeze wrakke kiel? ——
Een Zeeman, die de kust zoekt veilig aan te landen,
Zijn ſchip moet dienſtig zijn, indien hij niet wil ſtranden;
Het afgeſleeten tuig, de lekke kiel of boot,
Brengt zulk een Zeeman ſlechts in 't nijpen van den nood.
Hoe zoudt gij dan beſtaan u Eeuwig Heil te waagen
Tot in het laatst der tijd, in d' afgelceſde dagen;
Dit zou geen wijsheid zijn. Gij waart op 't eind der Rhee,
De haven in 't gezicht. Wat zeeman kiest toch zee,
Of zal een lange reis in friſſchen moed beginnen,
Met 't halfgeſloopte ſchip? — men roept: het komt niet binnen!
Ach ſchipper, ach! — gij waagt u zelfs! — ai wendt te rug! —
Neemt deeze les voor u, en keert, de tijd is vlug.

Magazyn van Zedelyke Vertelzels, door Mevrouw LE PRINCE DE BEAUMONT. *Uit het Fransch vertaald. Eerſte Deel. Te Weesp, by* R. Weege 1777. *Behalven de Voorreden* 301 *bladz. in octavo.*

MEvrouw, liever *Madame*, of, volgens onze Nederduitſche manier van benoeming, *Mejuffrouw* LE PRINCE DE BEAUMONT, die een aantal van Geſchriften uitgegeeven heeft, welken ter bevorderinge der goede Zeden ſtrekken, heeft dit ook ten doel met het gemeenmaaken deezer Vertelzelen. Wel byzonder is haar oogmerk de Jeugd door dezelven te wapenen tegen alle ongeregelde Minnehandelingen; en haar zodanige denkbeelden van de Min in te boezemen, die geſchikt zyn om haare inzigten en bedryven, in die gewigtige omſtandigheden des leevens, waar in zy zig kunnen bevinden, verſtandig te beſtieren. Ter bereikinge van dit haar oogmerk bedient zig deeze Zedemeeſtres van 't verhaalen

van

van onderſcheiden Liefdesgevallen, die dit onderwerp in verſchillende gezigtspunten plaatzen, en allen ſtrekken om der Jeugd ter behoedzaamheid op te wekken; van waar dit Magazyn, even als haare andere Schriften, weezenlyk dienst kan doen.

Koopmans Brieven over allerlei onderwerpen in de Negotie, en over al 't geen op een Koopmans Comptoir aangaat. Waar agter eenige Voorſchriften van Wisſelbrieven, Aſſignatien, Quitantien, Endoſſementen, Comparitie-briefjes, Cognoſſementen, Poliſſen enz. Zeer dienſtig voor jonge Kooplieden, Makelaars, Comptoirbedienden, Winkeliers, Koopvaardyſchippers, en verder voor alle die gene welke eenige betrekking tot de Negotie hebben. Door A. HUBERT. *Nieuwe Uitgave. Te Rotterdam by* D. Vis. *297 bladz. in octavo.*

UIt deezen breedvoerigen Tytel kan men den inhoud en 't gebruik van dit Boekje genoegzaam afneemen; alleen zy nog gezegd, dat het in 't Fransch en 't Nederduitsch opgeſteld, en in die twee Taalen tegen over elkander gedrukt is; waar door het min ervaaren en jongen lieden ook deezen dienst kan doen, dat zy zig de gebruikelyke Koopmans Spreekwyzen in de eene en in de andere taal te gereeder eigen kunnen maaken.

Het Feest van Koppertjes Maandag, of der Boeren Vasten-Avond, ter gelegenheid des Verjaarsdags van myn JAN-OOM. *Op den 13den van Louwmaand, door zyn Oomzegſter* MATTJE M******* *Met Oudheidkundige Aentekeningen. Te Leyden by* A. Koster. *In groot octavo 13 bladz.*

VAn dit Opſchrift kunnen we niet zeggen, 't geen we met betrekking tot den Tytel van 't voorige Werkje gezegd hebben; en 't blyft verder, na 't leezen van 't daar onder medegedeelde Vers, nog een duister Raadzel, wat men met deszelfs uitgave bedoele. 'T zy dat 'er iets byzonders mede beoogd werde of niet, wy zullen 'er ons hoofd niet over breeken, en den Leezer alleenlyk melden; dat *Mattje M******* zeer wel gevat is op de Rymkonst; by gelegenheid van JAN-OOMS verjaaren op *Kopper-Maandag*, zoetlyk keuzelt over die benaaming, (welke, volgens de uitlegging van *Kees*, zo veel zegt, als *Koppel-Maandag*,) mitsgaders over de Vastel-avonds vreugde-bedryven, welken daar mede een aanvang neemen; voorts ter zaake komt, JAN-OOM verjaart, met toewenſchinge van alles wat een Landman gelukkig kan maaken; zig vlelt dat JAN-OOM haar hier op iets ter opſchik zal ſchenken,

en

en hem ter ſpoedige volvoeringe hier van aanzet. ——— Dit is't beloop van 't Verſaardicht, dat voorts quanswyze nog van eenige Aantekeningen vergezeld gaat. Het Stukje heeft over 't geheel het voorkomen van eene bedoelde grap, al ware 't ſlegts om de Waereld aan 't raaden te brengen. Ondertuſſchen leert het ons, (wat hier van ook zy,) dat eene oude Landsgewoonte by onzen Boerenſtand nog niet geheel in onbruik zy, te weeten die van inzonderheid de Jeugd te onthaalen, als 't Vee tot St. Nicolaas in de Weide kan blyven. Onder de wenſchen van *Mattje*, is naamlyk ook deeze:

Het gras moet in uw Woning groeien,
Tot Sint Niclaas, als weelig Kruid,
Dan eet men weder by de Koeien
Den melk, met zuiker en beſchuit.

Hieromtrent nu wordt 'er in eene Aantekening gezegd. „ Oudtyds was het eene gewoonte by de Boeren, (mooglyk door gantſch Holland,) van Rynland, om op den dag van *Sint Nicolaas*, indien het hun gelukte dien dag hunne Koeien in het land te melken, al hun volk, op zoetemelk met beſchuit, by de koeien in de weiden te onthaalen. Deze gewoonte, om de zeldzaamheid van het geval, werd voorleden herfst, door *Jan van der Zwaan* te Rynzaterwoude, en by *Cornelis Zwaaneveld* te Leimuiden, wederom levendig gemaakt. De gezegende uitgang, die, in dezen omtrek, ſchier algemeen was, ſcheen zulk eene plechtigheid dubbel waardig. Te Rynzaterwoude werden de Buurkinders, en te Leimuiden alle de kinders van Leimuiden en Vriezekoop, zonder uitzonderinge, beneden de 14, en alle oude Luiden, boven de 70 Jaren, op de Kade der Waſſenaſche Polder, tegen vier uuren, na den middag, door den Omroeper genodigd. Zeven groote Melkmouwen met gewarmden melk gevuld, en met 175 dubbele beſchuiten voorzien, werden allen in weinig tyds, doch niet zonder eenig gevaar by ſommige kinderen, om te barſten, geledigd; wordende dit Feſtyn door een *Grooten God Loon 't*, aan den Inſteller, geſloten."

De jonge WERTHER. *Treurſpel. Te Amſterdam by* M. Schalekamp, 1776. *In octavo* 51 *bladz.*

HEt rampzalige uiteinde van den jongen *Werther*, een gevolg zyner onbeteugelde drift, waar van wy onlangs ter waarſchuwinge gewag maakten (*), wordt hier ten Tooneele gevoerd. Het Too-

(*) *Zie Hedend. Vaderl. Letter-Oef.* V D. bl. 558.

Tooneelſtuk, vangt aan met eene ontvouwing van zyne verbystering, die hem den dood boven het leeven doet waardeeren; en een ſamenloop van omſtandigheden ſtrekt om deeze verbystering ten hoogſten top te brengen, die hem ten laatſte zigzelven van 't leeven doet berooven. ——— De uitvoering is ſterk, even als de voorgemelde beſchryving van 't lyden van dien Jongeling.

ô Tempora! ô Mores! of eenige hedendaagſche ſchadelyke Grondbeginzelen, ten opzichte van Leef- en Leerbeleid, vertoond en tegengeſproken door een Land- en Kerkminnaar. Te Utrecht by G. T. v. Paddenburg 1777. *In groot octavo* 16 *bladz.*

HEt *verval in Zeden* wordt in dit Papier geſchetst; maar tevens, en dit is inzonderheid het hoofdbedoelde, laat zig de Schryver ten ſterkſte uit over het *Kerkverval*, met voorſtelling van, en aanmerkingen over, de *Grondbeginzelen van hedendaagſche Verdraagzaamheid in het Kerkelyke en Burgerlyke.* De Autheur heeft, zo we vertrouwen, in eene goede meening, als een ernſtig Voorſtander zyner denkwyze geſchreeven; maar 't ſcherp ſchryven is de weg niet ter erlanginge van zynen ſlotwensch.

Weg twistharpy! weg helſche pest!
Ontruim altoos 't Gemeenebest.
Haast daal de zuivere eendragt neer,
En met haar koom 's Lands voorſpoed weer.

Zo ieder een 's Mans *aanwyzing van het beste middel, waar door onder Gods voorkomende genade, de herſtelling nog kan bevorderd worden*, wilde opvolgen, zou men, zo in *Leef-* als *Leerbeleid*, eerlang op zulk eene gunſtige verandering mogen hoopen. Zie hier de bedoelde aanwyzing.

Zoo elk volyv'rig en voorzichtig 't zyne deed,
Onnoodig ware 't dat men het verderf beſtreed,
Want betert ieder een zich zelf, 't nu klein getal
Der goeden wordt wel haast het overwinnend al.

HEDENDAAGSCHE VADERLANDSCHE *LETTER-OEFENINGEN.*

Verhandelingen over de voornaamſte Waarheden van den Godsdienst. Uit het Hoogduitsch van den Abt, J. F. W. JERUSALEM *vertaakt, en met eenige opheldernde Aanmerkingen voorzien, door* B. CARULL. *Tweede Deels Tweede Stuk. Te Amſterdam by* P. Spriet en Zoon 1776. *In groot octavo* 206 *bladz.*

INgevolge van het voorgeſtelde plan dezer Verhandelingen, om naamlyk de geſteltenis der Reden en van den Godsdienst, in de eerſte plaetſe, naer uitwyzen der Mozaïſche geſchiedenisſen, te ontvouwen, behelst dit tweede Stuk, daer 't eerſte ons tot aen den Zondvloed gebragt had, ene oordeelkundige behandeling der merkwaerdige gebeurtenisſen, zedert den Zondvloed, tot op den dood van Jacob, in 't boek Geneſis aengetekend. De Abt *Jeruſalem*, van wiens leerzame ſchryfwyze in deze Verhandelingen wy reeds gewag gemaekt hebben (*), gaet dit geſchiedkundig bericht met oplettendheid na; en toont ons, onder nevensgaende opheldering van verſcheiden byzonderheden, die hare duistere zyden hebben, of om andere reden door 't Ongeloof gewraekt worden, den voortgang der Godsdienſtige kundigheden in die dagen. Hierop is 't dat de Abt *Jeruſalem* ook wel inzonderheid in deze Verhandelingen het oog heeft; en de beſchouwing der geſchiedenisſen uit dat gezichtspunt geeft hem meermaels aenleiding tot leerzame opmerkingen, die geſchikt zyn, om aen deze en gene ſpreekwyzen, of manieren van voorſtellingen licht by te zetten; mitsgaders het character, de zeden of kundigheden der menſchen van die dagen na te ſporen; en den ſchryfſtyl van Mozes recht te leren waerderen. —— Men oordele hier van uit het volgende voorſtel, wegens de verſchyning der Engelen aen Abraham, Gen. XVIII.

„ Deeze beſchryving, zegt hy, bevat de volmaaktſte ſchildery van den oudſten tyd, waar door men zyne gedachten nog

(*) *Hedend. Vaderl. Letter-Oefen.* V D. bl. 340.

nog veel verder vind te rug gevoerd, dan tot in de heldendagen van HOMERUS. —— ABRAHAM, omtrent den avond, eenzaam voor zyne tente, om koele lucht te ſcheppen; —— de drie Vreemden, welken, op eenigen afſtand tegen hem over ſtaande, gelyk MINERVA voor het hof van ULYSSES, de noodiging afwachten; —— de gastvrye ABRAHAM, die, gelyk een TELEMACHUS, zich verplicht acht, zo dra hy hen gewaar word, hen vriendelyk in te noodigen, en voor hunne verfriſching te zorgen; —— het geringe onderſcheid tuſſchen heer en dienaar in de huislyke bezigheden, niettegenſtaande de Vorſtlyke waardigheid van ABRAHAM en SARA, en het aantal hunner knechten; —— de in 't werk geſtelde eerbied jegens die vreemden; —— de eenvoudige manier van vergasting; SARA nog niet van 't manlyk gezelſchap afgezonderd: —— 't is alles de ſchilderachtigſte beſchryving der allervroegſte leevenswyze; en wien ze te onedel, te gemeen voorkomt, moet vooral geen HOMERUS, maar enkel de *Eeuw van Lodewyk den XIVden* (*) leezen.

„ Doch de verſchyning zelve verdient eene byzondere opmerking. —— ABRAHAMS geloof aan de vervulling der hem gedaane belofte behoeft thans deeze bevestiging niet meer. Maar, tot de groote beroeping waar toe hy verkozen was, als ook, ten einde zyn geloóf tevens het voorbeeld van eene zuivere, van eene volmaakte kennis Gods zou zyn: hier toe was hem eene nog volledíger verlichting noodig. En dewyl zyn reden nog onvermogend was, om zich de volmaaktheden Gods, in het waare verband, zo als dit geloof vereischt voor te ſtellen, zo zal hy daar nog eene meerdere, eene regelrechtbeſchouwende kennis van verkrygen, en thans de getuige zyn van het verſchriklyk oordeel welk over Sodom beſloten was. Want hier zal hy de groote en eerſte hoofdzaaklyke waarheid van allen Godsdienst weder bevestigd vinden; naamelyk: dat zyn God de Heer en Regeerder van de waereld is: de almagtige God, die alle gebeurtenisſen in de natuur, naar zynen wil, verkiest, regelt en beſtiert: de alweetende God, die alle menſchen onder zyn Godlyk toezicht heeft en opmerkt; die hunne goede daaden met een gunſtig welgevallen, maar hunne kwaade met een ernſtig mishaagen beſchouwt, en, uit dien hoofde, alle verordeningen in de natuur tot verordeningen maakt, om aan de groote wet van ſchikking, welke Hy

(*) Oorſpronglyk: *Le Siecle de Louis XIV*, par DE VOLTAIRE.

Hy in de natuur heeft gesticht, de vereischte gehoorzaamheid te verschaffen, en de menschen op zyne onveranderlyke liefde tot het goede opmerkzaam te houden. Enkel in den ondergang van Sodom zou ABRAHAM die onderrichting niet hebben gevonden; maar, het heet: *Dewyl het geroep over Sodom en Gomorra zo groot is, en haare zonden zeer zwaar zyn, daarom wil ik afvaaren, en zien of zy dat alles gedaan hebben, en daarnaar zal myn oordeel over haar uitgaan.* —— Deeze manier van spreeken heb ik voorheen, by eene andere gelegenheid reeds verklaard. (*). —— ABRAHAM

(*) Men heeft naemlyk, volgens den Abt *Jerusalem*, steeds in aenmerking te nemen, dat de tael van dit overoud Geschrift, om zo te spreken, *de tael is van de kindsheid der reden.* Dit had hy reeds opgemerkt, toen hy, van den Zondvloed sprekende, de plaets Gen. VI: 6. bybragt, *Het heeft God berouwd, het bekommerde Hem in zyn hart, dat Hy hen gemaakt had.* —— „Naar onze volkomener en duidelyker denkbeelden van het Opperwezen, (zegt hy,) zou deeze taal onbetaamelyk en aanstootelyk zyn; maar zy bevestigt echter de vroege oudheid van deeze beschryving des te meer. De mensch kan van God eene juiste kennis bezitten, en deeze moet hy bezitten, indien zy op zyn zedelyk gedrag eenigen invloed zal hebben: hy moet God, als den Heer der waereld, als haaren alweetenden, heiligen en rechtvaardigen Regeerder kennen; maar in de kindsheid van zyne reden stelt hy deeze Voorzienigheid zich niet aanstonds voor op eene boven-natuurkundige wyze, niet aanstonds onder eene afgetrokkene alweetende vooraf beschouwing, en daaraan verbondene onveranderlyke raadsbesluiten; tot zulke gedachten verheft zich de mensch van trap tot trap, naar maate hy gezuiverder begrippen verkrygt. De onbeschaafde mensch kan zich God en zyne Voorzienigheid niet anders voorstellen, dan op eene menschelyke wyze, vergeleken by zich zelven: alleen denkt hy alles in God onbepaalder te weezen. Volgens deeze voorstelling, ziet God alles; bemint en beloont Hy het goede; haat en straft Hy het kwaade; en laat, als Heer van de natuur, de natuurwerkingen naar zynen wil gebeuren; maar, Hy ziet, regelt en ondervind gelyk een mensch; Hy ziet alles, doch niet eerder voor het geschied; hier naar schikt zich zyn raadsbesluit, hier naar bepaalt Hy de veranderingen in de natuur; van daar komen die langkmoedige beproevingen, die verwachtingen op beterschap; van daar die toorn, dat onstoken medelyden; van daar, gelyk hier, dat berouw, die bekommering, dat Hy zulke menschen, die Hy om hunne boosheid weder verdelgen moet, geschapen heeft. Want de ruuwe mensch ziet enkel op de gevolgen in de natuur; gebeuren

HAM zal getuige zyn, dat het geen onvoorzien geval, maar dat het de Godheid is, die over Sodom dit verſchriklyk on-

we-

die anders dan hy, naar zyne voorſtelling, geloofd heeft te moeten gebeuren, zo beſchouwt hy dezelven als veranderingen van het Godlyk raadsbeſluit zelf; hy ſtelt zich God daarby voor, als in die zelfde gemoedsbeweegingen zynde, welken hy, in zodanige gevallen, by zich zelven gevoelt; en dus voert hy God, op dezelfde wyze, ſpreekende in.

Dit nu is de taal wegens God in het geheele boek; want hooger zou zich de nog zwakke reden niet hebben kunnen verheffen. Wy kunnen van het Opperwezen met onze kinderen en eenvoudige menſchen op geen andere wyze ſpreeken, zonder dat de indruk van de waarheid, die 'er in bevat is, iets van deszelfs kracht op het hart verlieſt. Ja, onze verhevene en verfynde boven-natuurkunde, ô wysgeeren! blyft die, wanneer wy van deezen oneindigen Geest ſpreeken, niet altoos eene kinderlyke ſpraak? ——— Deeze hier voorkomende menſchelyke ſpreekwyzen van God kunnen, derhalve, aan die geenen alleen maar aanſtootelyk zyn, welken de ſpraak van de kindsheid der reden niet kennen; de rechte wysgeer ontdekt 'er, hoogst vergenoegd, de echte taal der vroegſte oudheid in, en erkent, dat deeze geſchiedenis, zo wel als het geheele boek zelf, niets meer noodig heeft, dan eene afgetrokkener ſpraak, om, ten aanzien van de opgegeevene oudheid, alle geloofwaardigheid te verliezen."

Even dit komt in aenmerking by 't geen we lezen Gen. XI: 6, 7. *De HEERE zeide: Ziet, ze zyn enerlei volk en hebben allen enerleie ſprake, en dit is het dat zy beginnen te maken: maer nu, zoude hun niet afgeſneden worden, al wat zy bedacht hebben te maken? Kom aen, laet ons nedervaren en laet ons hare ſprake verwerren.* „ Deze beſchryving, ter aanduidinge dat de Voorzienigheid de uitvoering van 't voorneemen der Torenbouwers niet goedkeurde, is, zegt de Autheur, weder in denzelfden trant, die by den zondvloed is opgemerkt. Naar den wezendlyken inhoud dier beſchryving bevat ze het eerſte juiste grondbegrip wegens God in zich, gelyk in het paradys; maar naar de uitdrukking ſtemt ze ten volle overeen met de eerſte kindsheid van de reden en derzelver ſpraak, zonder de minſte denkbeelden van alweetendheid, overaltegenwoordigheid of voorafbeſchouwing; de hemel is, uit hoofde van zynen gunſtigen invloed op de aarde, Gods eigenlyke zetel; van daar ziet Hy neder op de bedryven der menſchen; van daar vaart Hy naar beneden, om de veranderingen, by Hem beſlooten, uit te werken. Daarenboven ſtelt zich de ruuwe mensch alle deeze God-

ly-

weder ontſteekt; en, wat indruk op hem! toen hy den volgenden morgen, zo dra hy zyne oogen opſlaat, in den opſtygenden rook alle deeze Godlyke eigenſchappen bevestigd vind! —— Hierby komt nog eene andere omſtandigheid, welke deeze verſchyning, ter opheldering van ABRAHAMS kennisſe, noodig maakte. 't Is niet de orde en de ſchoonheden der natuur, welken den mensch, in de kindsheid van zyne reden, op God, als den Heer van de natuur, opmerkzaam zouden kunnen maaken. Zyne zinnen zyn voor deeze beſpiegelingen te onbedreven, te ruuw; hy ontdekt God veelmeer in de verſchrikkelyke verſchynzelen der natuur, in ſtormen, in watervloeden en aardbeevingen; hy hoort Hem enkel dreigen in de onweders. —— Dus zyn nog alle de godheden van de tegenwoordige, dus waren zy allen van de eertyds woeste volken; enkel ſchrikverwekkende godheden, die in haare ſtraffen nooit eene algemeene liefde tot orde, maar enkel aangehitſte wraak vertoonen. Door zulk eene voorſtelling geraakt de mensch nimmer tot die zalige betrekking, in welke hy met zynen Schepper moet ſtaan; 't is eene voorſtelling die aan den Godsdienst alle zachtaartige, alle aanmoedigende neigingen tot het goede ontneemt, en dit weldaadige geſchenk des hemels in een verſchrikkelyken geesſel voor de waereld, in een ſtikdonker, in een vreesſelyk bygeloof verandert, en daarom ook reeds zo vroegtydig die wreede verzoenmiddelen, dat menſchen-offeren, in de waereld gebragt en zo algemeen gemaakt heeft. —— Het aanſchouwen van het yſelyk oordeel over Sodom, welk ABRAHAM thans als een van God geveld ſtrafvonnis zou zien voltrekken, kon in hem, onder het denkbeeld, of 'er in Sodom ook niet wel eenige onſchuldigen mogten zyn, dien zelfden vreesbaarenden indruk veroorzaaken. —— Wy, die de Voorzienigheid in een opgeklaarder licht kennen, en, door middel van deeze verlichting, verder kunnen zien, dan tot aan de grenzen van ons tegenwoordig leven: wy zelven kunnen ook, by gelegenheid van dergelyke algemeene ſtraffen, op de gedachten komen, of 'er ook niet wel onſchuldigen mede onder zouden begrepen zyn, zonder dat echter ons geloof aan

lyke raadsbeſluiten voor als overleggingen, en verkleed die, op zyne wyze, in een eigen zelfgeſprek. —— Zie daar weder een allerechtst blyk voor de oorſprongklyke oudheid van dit bericht."

aan eene wyze en goedertierene Voorzienigheid daardoor in het minſte word benadeeld.

„ Doch ABRAHAM was nog zodanig niet verlicht; de verbaasdheid, waarin zyn edel hart geraakt, zo dra hy van het vonnis hoort, is 'er het treffendst bewys van. Het komt hem verſchrikkelyk voor, dat hy zich den Schepper der menſchen als minder menschlievend voor zou ſtellen, dan hy zelf is. *Heere! wilt gy dan de rechtvaardigen met de godloozen ombrengen? dat zy verre van U, gy, die aller waereld rechter zyt!* dáár mogt nog een getal van rechtvaardigen, al ware het nog zo gering, in Sodom weezen, het welk zich der boosheid niet heeft ſchuldig gemaakt! — Wat zou, derhalve, zyn vertrouwen op de menschlievendheid van zynen God niet verzwakt zyn geworden, indien zyn edelmoedig hart hierover niet gerust ware geſteld! Maar, indien 'er ſlechts vyftig, — indien 'er ſlechts dertig, — ſlechts tien onſchuldigen te Sodom in de ſtad zyn, zou het gantſche gewest verſchoond blyven. Nu is God by ABRAHAM bekend; nu is hem bewust, hoe Hy van menſchen gekend moet zyn, op dat zy Hem, niet alleen met vreeze, maar ook met vertrouwen en liefde kunnen dienen. Een God, die zyn mishaagen aan het kwaade nimmer daadelyk bewyst, zou den mensch in het roekeloos verachten van alle orde en deugd verſterken; doch een God, integendeel wiens toorne den ſchuldeloozen, gelyk den zondaar, ſtraft, zou hem al zyn vertrouwen beneemen. Die kennis nu, welke ABRAHAM thans bezit, is de grondſlag van allen waaren Godsdienst; en tot deeze kennis had hy alle die buitengewoone, alle die zinnelyke omſtandigheden nog noodig; ook komt de taal, waarvan wy in de beſchryving gebruik gemaakt vinden, geheel en al met die zwakheid overeen. Maar hoe zinnelyk echter deeze omſtandigheden ook mogen zyn, en op wat wyze ABRAHAM, in deeze zyne zwakheid, zich Gods overaltegenwoordigheid en alweetendheid ook moge voorſtellen; hy kent God nu als den Heer en Rechter der waereld, wiens zedelyke regeering zich over alle menſchen uitſtrekt; hy kent Hem nu als den God die overal de almagtige, de alweetende en heilige God is; die den blikſem roept, en denzelven de plaats des zondaars aanwyst, welke hy verwoesten moet; doch hy kent Hem nu ook als den God, die nimmer uit wraak, maar als de wyze Regeerder der waereld, ſtraft, en wiens gerechtigheid met wysheid en

lief-

liefde gepaard gaat. —— Hoe verheven nu een wysgeer, in zyne boven-natuurkundige taal, zich dit alles ook moge voorſtellen; de Godsdienst echter blyft altoos dezelfde; geen engel heeft eenen volmaakter."

Het leven van den grootſten en besten aller Menſchen, JEZUS, *door* J. J. HESZ, *Bedienaar des Godlyken Woords te Zurich. Uit het Hoogduitsch vertaald. Tweede Deel. Te Haarlem by* J. Bosch 1777. *Behalven het Voorwerk* 376 *bladz. in gr. octavo.*

AEn 't hoofd van dit tweede Deel zyn twee Verhandelingen geplaetst; éne over de Wonderwerken, die in de Euangeliſche Geſchiedenis voorkomen, en éne over der Euangelisten manier van verhalen; die verſcheiden leerzame aenmerkingen over deze onderwerpen behelzen. Verder vervolgt de Eerwaerde *Hesz*, zyne verklarende uitbreiding van het in orde geſchikte verhael der Euangelisten, op de eigenſte wyze, als hy dezelve aengevangen heeft; dat hy in dezen brengt tot op de opwekking van Lazarus uit de dooden, kort voor 's Heillands ſtaetlyke intrede binnen Jeruſalem. Met de afgifte der voorige twee Stukken van het eerſte Deel, hebben wy reeds één en anderwerf, door een voorbeeld, getoond, hoe oordeelkundig de Autheur welgepaste aenmerkingen over deze en gene byzonderheden te berde brengt; thans luſt het ons eens tevens te doen zien, hoe welgeſchikt hy een uitbreidend verhael weet voor te dragen; ten einde men zyn Eerwaerden ook van die zyde beſchouwe. Wy zullen hier toe het oog ſlaen op het voorgevallen te *Bethanie*, aen 't huis van *Martha*, by gelegenheid van een Vriendelyk Bezoek, aengetekend Luk. X: 38—42; 't welk de Autheur, by manier van een gemeenzaem verhael, indezervoege zeer natuurlyk beſchryft.

„ Jezus had met eene kleine Familie te *Bethanien* vriendſchap gemaakt. Zy beſtond uit eenen Broeder en twee Zusters. De Broeder heette *Lazarus*, de Zusters *Maria* en *Martha*; de laatstgenoemde was niet onwaarſchynlyk eene Weduwe, by welke de beide anderen inwoonden (*a*). Als Je-

(*a*) Een vermoeden, gegrond op Lukas X: 38., daar van het huis, als behoorde het *Martha* toe, word geſproken.

Jezus door dit Vlek reisde, of zich in de daar digt by geleegene Stad Jeruzalem ophield, dan bezogt hy gaarne deeze Zusters; de gastvryheid van *Martha* (*b*), en hunne gemeenſchaplyke hoogachting voor Zynen Perſoon, had hun dit geluk te wege gebragt. Eens, als Hy zoo by hen was, en om voor hen zyne tegenwoordigheid nuttig te maaken, leerzaame geſprekken hield, was *Martha* heengegaan, om voor hunnen Gast, die welligt ook zyne Discipelen by zich had, eene gevoegelyke maaltyd te bereiden. Haare werkzaamheid, en om dat zy dit voor het gewichtigſte hield, het geen zy als Vrouw van den huize te bezorgen had, veroorloofde haar niet, Zyne Leeringen in ſtille ruste aan te hooren. Zy was geheel met de toebereiding van de Maaltyd bezig, terwyl zy het gemis van de hulpe haarer Zuster begon te gevoelen. *Maria* had eene geheel andere bezigheid. Stil, oplettende, vol van leerlust, bleef zy in de kamer, liet *Martha* haar werk verrichten, luisterde na alle de woorden van haaren Leermeester, en nam zo veel deel in zyne geſprekken, dat zy niet dacht om andere bezigheden. *Martha* komt met eenige onrust binnen, en wenschte dat haar Zuster toch eindelyk merken mogt, dat 'er thans hand aan het werk geſlaagen moest worden. Dan deeze ſlaat op alles geen acht. *Martha* kan niet langer zwygen; doch dewyl zy zich ſchroomt, om haar eenig verwyt in de tegenwoordigheid der gasten te doen, en Jezus Christus haar te onvredenheid reeds gemerkt had, keert zy zich tot Hem, met eenen toon van verontſchuldiginge, voor zich, en van te onvredenheid over haare Zuster. Heer! zegt zy, gy zult zelf wel bemerkt hebben, dat het juist niet in de beste orde toegaat. —— Myn Zuster neemt in 't geheel geen deel in uw onthaal, en laat my alleen myne Gasten bedienen. —— Ik denk, dat eene herinnering van u, dat zy my behoorde te helpen, haar arbeidzaamer zou maaken. —— *Maria* begon 'er toen eerst om te denken, waar op het doelde; zy nam het haare Zuster niet euvel. Doch deeze verdiende evenwel een klein verwyt daarover, dat zy door haare al te zorgvuldige werkzaamheid zich had laaten verleiden, om *Maria* van iets gewichtigers af te roepen, Jezus in zyne rede te ſtooren, en Hem eene zaak van zoo weinig belangs klaagende voor te ſtellen.

„ *Martha*, goede *Martha!* zeide Hy, waarom neemt gy zoo groote en angſtvallige moeite, om te zorgen, dat 'er *niet* *te*

(*b*) Ὑπεδέξατο αὐτὸν, heet het van *Martha* εἰς τὴν οἰκίαν αὐτῆς. Luk. X: 38.

te weinige gerechten op de tafel koomen. Om den honger te ſtillen, zou immers *één éénig* genoeg zyn. Intusſchen heeft *Maria*, wyzer dan gy, om zoo te ſpreeken, het beste onder de gerechten verkooren (*c*); zy weet dat te waardeeren, en boven alle anderen aan dat den voorrang te geeven, het geen deezen voorrang verdient. En daar zy zelf met goed overleg het uitgekoozen heeft, zou ik het haar ontneemen, of haar daar van te rugge houden? Neen, zy zal in het bezit, van het geen zy meest ter harte neemt, ongehinderd blyven.

„ Het verwyt was zagt, en paste uitſteekend wel op de foute. By zoodanige angstvallige arbeidzaame gemoederen moet men het goede, 't geen ook altoos in hun doen is, (by *Martha* was het dienstvaardigheid en gastvryheid,) niet onderdrukken; het niet, met het geen 'er gebrekkig by is, op dezelfde laagte ſtellen; anders zou het verwyt meer ſchaade dan voordeel doen. Toont men daarentegen den zorgelyken iets beters, waaromtrent zyn werkzaame geest zich bezig kan houden, dan geeft hy ons eerder gehoor, en gelooft, dat hy, die hem zoo waarſchouwt, het goed met hem meene. Voor het overige zal men deeze leere voor *Martha* voornaamlyk nuttig vinden in het huislyke leven, daar kleine zorgen en bezigheden zoo menigmaal, en zoo dikwils ten ontyde, zich tusſchen de wichtigſte belangen indringen.

„ Ik denk dat myne Leezers met my zouden wenſchen, veele zodanige huislyke vertooningen in het leven van Jezus Christus te vinden; en liefst zouden zy Hem al vroeger in zyne eigene Familie te *Nazareth* gezien hebben (*), daar men zich eene menigte ſchilderyen van deezen aart kan voorſtellen, die ons zeer gewichtig zouden moeten voorkomen. Dan gemerkt het oogmerk der Euangelieſche geſchiedenisſen vereischte, dat wy Hem meerder, buiten deeze enge betrekkingen, naar Zyn openbaar karakter en ampt leeren kennen, komen 'er zeldzaam vertooningen van de eerſte ſoort in voor. Maar de weinigen, die wy aangetekend vinden, om Hem ook als Zoon, Broeder [ofte Neef], en Vriend kenbaar te maaken; wie zal in dezelven het vriendlyke, het zachte en gevallige in zyn karakter misſen te zien, die zelfs alleen deeze verhaalde geſchiedenis, en het geen niet lang daar naa in deeze zelfde Familie is voorgevallen, met gevoel leest?"

(*c*) τὴν ἀγαθὴν μερίδα. Een Schildery ontleend van eene maaltyd, als iemand daar het beste deel ontvangt.

[(*) Men zie het geen wy deswegens uit onzen Autheur bygebragt hebben, *Hedend. Vaderl. Letter-Oefen.* IV D. bl. 397.]

Leerredenen over den Brief van den H. PAULUS *aan de Efezeren. Door* P. DU BOSC, *laatst zeer beroemd Leeraar der Walſche Kerk te Rotterdam. Eerſte Deel, Tweede Stuk. Uit het Fransch overgebragt, door* J. G. THIN V. KEULEN. *Te Utrecht by* A. v. Paddenburg, 1776. *In groot octavo* 476 *bladz.*

DIt tweede Stuk behelst een elftal van Leerredenen, en daermede komt de Leeraer tot aen het einde van het eerſte Hoofddeel des Briefs, des het zelve hier mede volledig afgehandeld zy. Men vind 'er, overeenkomſtig met het geen wy van de tien voorige Leerredenen gezegd hebben, een Godgeleerden in; wiens denkwyze zeer wel geſchikt is, naer de heerſchende denkbeelden in onze Nederlandſche Kerk. De hoofdonderwerpen zyn, Het Zegel des Euangeliums. Het Onderpand der Erfenis. De Geduurzaemheid van het Hemelsch Onderpand. De Geest der Wysheid van God gebeden. De Verlichting des Verſtands. De Hoop der Godlyke Roeping. De Kracht Gods in de Geloovigen vertoond. Gods Kracht gewrocht in J. Christus. De Grootheid van J. Christus. De Opperheerſchappy van J. Christus, en J. Christus beſchouwd als het Hoofd der Gemeente. ——— Zyn Eerwaerde ſpoort met oplettendheid des Apostels bedoelde na; ontvouwt het daerin voorgeſtelde, naer zyn inzien, zo met opzicht tot het leerſtuklyke als betrachtlyke, oordeelkundig, en doet alles ten ernſtigſte dienen, ter bevorderinge van ware Heiligmaking, in beantwoording aan Gods genaderyke weldaden in zynen geliefden Zoon.

Gods Waarheid verheerlykt in Jezus Christus, door J. E. VOET. *Te Dordrecht by* P. v. Braam 1777. *In groot octavo* 58 *bladz.*

MEt deze vyfde Verhandeling voltrekt de Heer *Voet* zyne beſchouwing van *Gods Heerlykheid in Jezus Christus*; waertoe, na de overweging van Gods *Wysheid*, *Kracht*, *Goedertierenheid* en *Rechtvaerdigheid*, nog ontbrak die van Gods *Waerheid in Jezus Christus*. Hier omtrent gaet hy op dezelfde wyze te werk, als wy, met opzicht tot de bovengemelde Eigenſchappen, voorheen, aengewezen hebben. Hy brengt ons,

ons, in de eerſte plaets, onder het oog, hoe wy God hebben te beſchouwen als de Waerheid, wat dit denkbeeld in zich vervatte, en hoe onwraekbaer gegrond het zelve zy. Dit algemene brengt hy vervolgens over tot Gods Waerheid in Christus; wel byzonder (*) om een ieder te doen opmerken, „ hoe God de volmaakte zedelijke overeenkomst vertoond heeft, tusſchen al zijn woorden, of andere middelen van onderwijs, met zijne daaden, in Jezus Christus; zoo in zijn perſoon op aarde, als in den hemel; en voords door Hem aan en in zijn geestelijk ligchaam of leden; ten deele, terwijl Hij met hun leefde op deeze aarde, en verder zoo als Hij onder hen woont, regeert en regeeren zal door zijnen Geest in de Theocratie volgens het N. Testament, tot dat Hij het Koningrijk aan den Vader zal overgeeven." Op het betoog hier van, door ene vergelyking der voorzegging en vervulling, welke beknoptlyk geſchetst, en, met beantwoording van enige gemoedlyke tegenbedenkingen, opgehelderd word, vestigt de Heer *Voet* het rechtmatig beſluit, „ dat wy geen oogenblik op een redelijke wijze twijfelen kunnen, of alles, wat nog toekomſtig is, zal op de volmaaktſte wijze ja en amen worden in Hem, die de Alpha en Oméga is, de Amen en de waarachtige getuige." Uit dit alles leid hy verder enige welgepaste plichtsvermaningen af, en beſluit ten laetſte deze zyne Verhandelingen met een hartlyken wensch, dat ze enigermate mogen dienen, om ons te leeren bezeffen, hoe onbegryplyk groot God in Christus zy; en aen te ſpooren om zulks invloed te doen hebben op onzen gantſchen wandel; in de overtuiging, dat die God der waerheid ons deel zyn kan, zyn wil en zyn zal in eeuwigheid, wanneer wy hem als den God der waerheid gelooven. —— Op die manier levert ons dit vyftal van Verhandelingen ene opmerkenswaerdige beſchouwing van Gods voortreflyke Eigenſchappen, zo als dezelven by uitſtek doorſtralen in 't zenden van zynen Zoon, met de gevolgen van dien; en alles ſtrekt ten krachtigſte om het gemoed der Lezers te vervullen met ene eerbiedige erkentenis van Gods Heerlykheid in Jezus Christus, die vruchtbaer is in goede werken.

(*) Men zou hier, gelyk de Heer *Voet* vooraf meld, ook dienen op te merken, hoe God in Jezus Christus bewezen heeft die gene te zijn, die Hij is; maer dit hebben wy, zegt hy, „ aanvangkelijk gedaan in het onderzoek, hoe zijn eeuwige Wysheid, alles-overklimmende Kracht, onnadenkelyke Goedheid en nooitbevlekte Gerechtigheid, in Hem uitgeblonken hebben."

Het

Het Geſchil tuſſchen J. PETSCH, *Lid van de Hollandſche en Zeeuwſche Maatſchappyen der Wetenſchappen, en* E. D. P. *Schryver der (door* Doct. HABBEMA uitgegevene*) Brieven aan de Heren* D. KLEMAN *en* J. E. VOET; *beknoptlyk door den Eerstgemelden geſchetst, en van zyne zyde ten einde gebragt. Vooraf gaat een* Bericht, *waarin onder anderen gevonden worden, enige aanmerkingen op het* Tegenbericht *des* Schryvers der Zamenſpraken, tuſſchen een Leeraar en Lidmaat der Hervormde Kerk, en *den* Aart des Geſchryfs *door* J. J. V. DRUNEN, Lid enz. *Achter volgt een* Byvoegſel, waarin kortlyk getoetst *worden zekere tegen den Eerstgemelden door* E. D. P. *geopperde zaken, die tot het geſchetſte Geſchil niet behoren. Te Utrecht by* J. v. Schoonhoven *en* Comp. 1777. *Behalven het Voorbericht* 109 *bladz. in groot octavo.*

Uit dezen breedvoerigen Tytel kan men afnemen, dat de Heer *Petsch* met alle zyne Partyen, in dit verſchil, gedaen werk wil maken; en 't is waerlyk al tyd; want het is hier mede gegaen, gelyk 't gemeenlyk met alle zodanige verſchillen gaet; men twist van tyd tot tyd meer over bykomende omſtandigheden, dan over de zaek zelve. Dit maekt het lezen dier twistſchriften, en nutloos, en lastig. Het geſchil van den Heer *Petsch* met den *Zamenſpraak-Schryver* en den Hoogleeraer *van Drunen*, hier in 't Voorbericht, by manier van aentekening, van de zyde van den eerstgemelden afgehandeld, is volſtrekt van die natuur, dat het buiten het wezen der zake omgaet. En wat het geſchil van dien Heer met E. D. P. betreft, ſchoon 't nader ter zake komt, 't gaet echter meer over wederzydsch misduide voorſtellingen, en byzondere denkbeelden, dan over 't hoofd-onderwerp, waeromtrent het geſchil aengevangen is; des 't niet vreemd zy, dat de Heer *Petsch*, als zodanig ene twistparty moede, van zyne zyde ook hier aen een einde make. —— In 't ene en 't andere opzicht toont de Heer *Petsch*, dat hy niet onbekwaem is om zyne Partyen te ſtaen; en de Lezers, die de voorige Papieren doorbladerd hebben, zullen in dit zyn laetſte Geſchrift nog al enige opheldering vinden, nopens de voorheen verhandelde byzonderheden; waerom dit Stukje, te meer daer het van de zyde van dien Heer het laetſte is, nog al ene plaets verdient. — Hier mede dachten wy dit Artykel te beſluiten; maer ons her-

herinnerende, hoe wy onlangs gezegd hebben (*), „ dat die twee Partyen, [E. D. P. en *J. Petsch*,] gelyk men zegt, aen elkander te wagen zyn;" en tevens op nieuw 'er op aen geſtaen hebben, dat men, niet wel op zyn hoede zynde, ligtlyk „ gevaer loopt van eens anders gedachten in te ſterk een licht te plaetſen," zo kunnen wy niet wel nalaten, hier van uit dit Geſchrift een voorbeeld by te brengen, of 't ook ter nadere waerſchouwinge van Twistſchryveren mogte dienen.

Onder die Stukken, van welken de Heer *Petsch* in zyn Byvoegſel, als niet behoorende tot het voorheengeſchetſte Geſchil, gewag maekt, brengt hy inzonderheid het volgende te berde. —— Hier komt ons, zegt hy, ter toetſe,

„ Zyne [te weten die van E. D. P.] aanhaaling en uitlegging myner woorden, in welken ik myn eigen oordeel over het gewicht of de verdienſte van mynen Staat des Geſchils aan mynen Vriend *Albinus Sincerus* te kennen heb gegeven; het welk, volgens E. D. P., *duidlyk* zal doen zien: „ dat ik zelve in myn gemeld Geſchrift *zo veel boosheid* heb ontdekt, dat ik het niet alleen *onwaardig* maar zelfs *vloekwaardig* heb geoordeelt." —— De Heer *Petsch* vervolgens hier over ſprekende, laet zich deswegens indezervoege uit.

„ Gy hebt gezien Lezer! dat ik door E. D. P. geſchilderd word, als zulk een zot en ondeugend mensch, die, na in een door hem opgeſteld Geſchrift zo *veel boosheid* ontdekt te hebben, dat het *naar zyn eigen oordeel* niet alleen *onwaardig* maar zelfs *vloekwaardig* zy; —— nogtans heeft kunnen goedvinden, om het zelve door den Druk gemeen te laten maken. Gy hebt vermoedelyk deze ſchildery zo onnatuurlyk en afſchuwelyk gevonden, dat gy, zonder misſchien nog een regt denkbeeld van het originaal te hebben, U niet wel verbeelden kunt, dat deeze ſchildery egt zy. Zie hier wat 'er van de zaak is.

„ Myn Vriend ALBINUS SINCERUS verzoekt my de twe volgende zaken: 1.) dat ik hem mynen, in een Gezelſchap, waarvan hy een Lid was, mondeling voorgeſtelden Staat des Geſchils tuſſchen E. D. P. en Do. KLEMAN in geſchrifte wilde mededelen, en 2.) hem vryheid geven, dat Geſchrift door den Druk gemeen te maken. In myn antwoord aan dezen mynen Vriend, druk ik my, na hem het *eerſte* lid van zyn verzoek gereedlyk toegeſtaen te hebben, ten aanzien van het *twede*, aldus uit.

„ Had

(*) Zie boven, *bl.* 60, 61.

„ Had ik (hoe moet ik zeggen) het geluk of ongeluk, onder het grote getal der genen te behoren, die van hunne eigene *productien* genoegzaam altoos *amoureus* zyn; een onbepaald *fiat* zoude het onmiddelyk befluit zyn geweest op het lezen van een verzoek zo vleijend als het geen waarop ik my thans verklaren moet. Maar gy kent my te wel, myn Vriend, om niet te weten, dat ik onder het vry kleiner getal der genen behoore, *die niet dan zeer zeldzaam het geluk hebben, van een ſtukje voort te brengen, 't welk, volgens hun eigen oordeel, misſchien verdiene door den druk gemeen gemaakt te worden.* Terwyl zy integendeel maar al te dikwerf *het ongeluk hebben*, van over hunne eigene papieren kinderen het onbarmhartig, maar, hun's bedunkens, regtvaardig oordeel te vellen, dat dezelve aan *Vulcanus* behoren opgeoffert te worden. [En, om de waarheid te zeggen, indien het papieren kindje, 't welk nu vermoedelyk het geluk zal hebben, met dezen te gelyk in uwe handen te komen, by my bleef, en deszelfs noodlot door myn oordeel over deszelfs verdienſte zoude moeten beſlist worden; ik *twyffel* niet, of het zoude al mede aan *Vulcanus* worden opgeoffert.]

„ Maar gelyk ik het hier mede aan U en de overige leden van uw wekelyksch Gezelſchap overgeve, *zo wil ik ook gaarn de beſliſſing van deszelfs verder noodlot aan het oordeel van het Gezelſchap overlaten, mids dat gy, by het nader onderzoeken van het Kindje, zorg draagt, dat uwe vriendſchap voor den Vader U niet de gebreken van het Kind doe over het hooft zien*, enz."

„ Ik zoude met rede moeten vrezen, dat myne Lezers het als ene belediging zouden aanmerken, indien ik het nodig oordeelde, om hun met een omſlag van woorden te beduiden, dat ik hier niet anders aan mynen Vriend heb willen zeggen, dan dat ik, wel verre van met myn Geſchrift ingenomen te zyn, niet twyffele, of het zoude my, zo het by my bleef, by een nader overzien en herlezen, zo weinig voldoen, dat, in ſtede van het waardig te oordeelen, om door den druk gemeen gemaakt te worden, ik het zelve, gelyk andere ontwerpen, die my by een nader onderzoek niet voldoen, verbranden zoude. Maar dat ik het nu aan het oordeel van hem en de overige Leden van het Gezelſchap zou overlaten, nogtans met verzoek, om zorg te dragen, dat hunne vriendſchap voor my hen niet gunſtiger over myn Geſchrift mogt doen oordeelen, dan deszelfs inhoud verdiende. En ik dagt inderdaad, toen

ik

ik myn antwoord en het begeerde Geſchrift aan mynen Vriend afzond, om het zeggen van *Ovidius*.

Nec quicquid genuit protinus illud amo.

Da veniam ſcriptis, quorum non gloria nobis
Cauſa, ſed utilitas, officiumque fuit.

„ Zie daar de verklaring over mynen Staat des Geſchils, in welke ik zelve, volgens E. D. P., zo *veel boosheid* in dat Geſchrift zal gevonden hebben, dat ik het niet alleen *onwaardig* maar zelfs *vloekwaardig* heb geoordeelt. Maar hoe, zult gy vragen, heeft hy zyne Lezers zulks willen beduiden? —— 1.) Door hun, van het hier boven uit mynen Brief aan ALBINUS SINCERUS aangehaalde, niets onder het oog te brengen, dan het geen tusſchen de twee haakjes ſtaat. 2.) Daar zelfs van die woorden het woordje —— „ *En*," waardoor dezelve met het voorgaande verbonden zyn, agter te laten. En toen dit alles nog niet toereiken de was, door 3.) myne woorden naar zyn welgevallen te verklaren. Zie hier zyne eigene woorden:" —— De Heer *Petsch* ſchryft aan zynen waardſten *Albinus*; om de waarheid te zeggen, indien het papieren kindje by my bleef, en deszelfs noodlot door myn oordeel over deszelfs verdienſte zoude moeten beſlist worden, ik twyffel niet, of het zoude al mede aan *Vulcanus* opgeofferd worden. Zyn Wel Ed. (NB. dit ligt duidlyk in den text) die, als Vader, zyn Kindje best kent, heeft in dat kleine ſchepzeltje zoo *veel boosheid* ontdekt, dat het, ingevolge zyn oordeel, verdiend heeft de zwaarſte ſtraf te ondergaan, en aan *Vulcanus* opgeofferd, dat is verbrand te worden. Hy kan het derhalven aan E. D. P. niet kwalyk neemen, wanneer deeze eenige groove gebreken, en wanſtaltige lineamenten aantoont in een Kindje, het welk, naar *zyn eigen oordeel*, niet alleen *onwaardig*, maar zelfs *vloekwaardig* is.

„ ô Ongelukkige Brieffchryver! Hoe hebt gy u door uwe driften tot zulk ene openbare en ergerlyke Verkering van uwes Naasten woorden kunnen laten verleiden? Gy, die amptshalve, en ingevolge het onderwys van den Heidelbergſchen Catechismus (*Zondag* 43.) andere waarſchouwen moet, *van niemands woorden te verkeeren, ten zy ze den zwaren toorn Gods op zich laden willen!* —— Kunnen wel iemands woorden zigtbaarder en geweldiger worden verkeert,

keert, dan de myne hier door u verkeert worden? Wat ik u bidden mag; laat het toch het laatſte maal in uw leven zyn, dat gy u aan zulk ene ergerlyke handelwyze ſchuldig maakt. —— Ik wil het U gaarne vergeven, en my door niets aan u wreeken, dan door de verklaring, dat ik hier mede *voor altoos* de penne tegen u nederleg, en ze, wat gy ook tegen my ondernemen mogt, nooit weder tegen u zal opvatten."

Zie daer ene beuzeling, mag men wel zeggen, tot een ernſtig ſtuk gemaekt. De Heer *Petsch* ſchryft in ene ſpelende luim; ieder kan bemerken, dat zyne woorden niets meer zeggen, dan 't geen vele Schryvers, uit ene zogenaemde nederigheid, wegens hunne Schriften betuigen. E. D. P. geeft 'er een haetlyken zin aen; en de Heer *Petsch* vat denzelven in de ſterkſte betekenis op, zo dat 'er uit zoude moeten volgen, dat hy een zot en ondeugend mensch zy: waer tegen men duidelyk kan zien, dat E. D. P. zulks niet bedoelde, nadien hy geenzins van gedachten was, dat de Heer *Petsch* zo over zyn Geſchrift oordeelde. Dit blykt uit zyne volgende woorden.

„ Als ik intuſſchen myne gedagten over de *ratio ſuffi-ciens* (genoegzaame reden) van het geſtreeken oordeel deezes Vaders over zyn eigen kindje zal zeggen, dan komt het my voor, dat de Heer PETSCH in een vrolyk lugtig luimtje over de loftuitingen, hem door ALBINUS SINCERUS zoo rykelyk toegezwaaid, wel de zuivere waarheid, aangaande de verdienſten van zyn papieren kind, heeft geſchreeven, maar dat hy zig toen niet onderzogt heeft, of hy ook geloofde wat hy ſchreef, noch met genoegzaame bedaardheid overwoogen wat hy hier wel ſchreef." —— En even dit zelfde zou men, vooral met geen minder regt, van E. D. P. mogen denken. —— *Hy geloofde niet wat hy ſchreef*, toen hy ſchreef, „ dat de Vader, die zyn kindje best kende, zo *veel boosheid* in dat kleine ſchepzeltje ontdekte;" en *hy overwoog met geen genoegzaame bedaardheid wat hy ſchreef*, toen hy 't woord *vloekwaardig* op 't papier ſtelde. —— Zo gaat het als men niet bezadigd maar driftig is.

Ver-

Verdeediging van ABR. CYRUS, *Med. Licentiaat en Chirurgyn Major van 't Regiment Orange Vriesland*, 10 *bladz. in folio.*

WY bekennen deeze Verdeediging van den Heere *Cyrus*, met verontwaardiging, geleezen te hebben. Wy zouden ze niet voor echt erkend hebben, indien de Auteur niet goed gevonden hadt, dezelve door zyne onderteekening te wettigen. Deeze Verdeediging is ingericht tegen den Heere *Stolte*, Med. Dr. te Zwolle. 't Verſchil is over de behandeling van de ongelukkige gevolgen eener Aderlaating, op de rechte hand van den Hoog Welgebooren Geſtrengen Heer *A. Baron Sloet*, Land-drost van Zalland &c. &c. &c. De wyze van voorſtellen van den Auteur, in deeze Verdeediging, is zeer verward, en de ſtyl zeer ſlegt. Men is niet in ſtaat om hier door een duidelyk denkbeeld van 't geval op te maaken. De Auteur haalt verſcheide Latynſche uitdrukkingen aan, die zo gerabraakt zyn, dat men 'er, door 'er na te raaden, nauwlyks de meening van kan ontdekken. — Wy keuren zeer af 't onbeſchaamd kwaadſpreeken tegen den Heer *Stolte*: dit ſchendt ten hoogſten de Wetten van welvoeglykheid. Daarby heeft de Heer *Cyrus* de onvoorzichtigheid gehad, om geen harder woord te gebruiken, van nadeelige geruchten wegens den Heere *Stolte*, die onwaar bevonden worden, voor beweezene waarheden aan te neemen. Dit blykt ten klaarſten uit de uitgegeevene Brieven van de Hooggeleerde Heeren *Camper* en *Nabuis*, en den Wel Eerwaerden Heer *van Echteren*; de Auteur had behooren eerst na de waarheid van die gevallen onderzoek gedaan te hebben, voor dat hy zich zo ſtout op deeze gevallen beroepen hadt. Men kan by gevolg geen vertrouwen ſtellen in de gronden van deeze Verdeediging.

Bericht wegens de ongelukkige gevolgen van eene Aderlating op de rechte hand enz., door J. H. STOLTE, *Med. Dr. Te Zwolle, by* S. Clement, 1777. *In groot octavo* 52 *bladz.*

OP de Aderlaating, gedaan op de rechte hand van den Hoog Welgebooren Geſtrengen Heer *A. Baron Sloet*, Land-drost van Zalland &c. &c. &c. ontſtonden den volgenden nacht ſterke pynen, zich uitſtrekkende langs den voorarm naar boven, volgens den loop van den *Nerv. Rad.* van

Winslow. —— Op de hand werd een pap gelegd. —— Een drup *Balſ. Peruv.* met een laauwen ſpatel in 't wondje gebragt, ſcheen, na dat het zelve by een of twee volgende verbanden herhaald was, de pyn in den voorarm te verminderen: dog dit was niet by aanhoudenheid; want den 7den dag waren de ontſteeking, de pyn, en de koorts zo hevig, dat de Heer *Stolte* de opening van het Laatgaatje noodzaakelyk oordeelde. 't Laatgaatje werdt door hem geöpend, ter lengte van een duim en zo diep als noodig geöordeeld werd, om een nieuwe Wond te krygen. —— De pyn, die zich volgens den loop van de gemelde zenuw langs den voorarm uitgeſtrekt had, verdween; maar de ontſteeking der hand verminderde hier door niet, dezelve was met den voorarm meer gezwollen, voornaamlyk was de hand, tuſſchen den duim en voorſten vinger, ſterk opgezet. — De Hr. *Stolte* voelde daar ter plaatze duidelyk etter, en konde dezelve uit de opening door een zeer eng Kanaal, 't welk zich van daar naar de duim uitſtrekte, drukken; deeze etter werd, door eene ruime opening van anderhalf duim, ontlasting bezorgd. De etter, die zich daar uit ontlastte, was goed, dog minder dan de Dr. gedagt had; ook bleef de hand daar ter plaatze ſterk gezwollen. Dit deedt vermoeden of 'er nog niet op eene andere plaats, die geene gemeenſchap met de tweede opening had, etter geboren was. Om deeze ſtoffe dan ook ontlasting te bezorgen, ſtelde de Auteur uit voorzorg een derde opening voor, alleenlyk door het vel op den *adductor pollicis*, de middenſte muisſpier, naast de *flexor parvus*, de muisſpier, voor het nahands-beentje van den voorſten vinger: dog dezelve werdt niet in 't werk geſteld. Tot hier toe heeft de Hr. *Stolte* 't gemelde geval onder zyn beſtier gehad. Vervolgens is 't zelve onder de behandeling van den Hr. *Cyrus* geweest. —— Wy hebben de toevallen en de Geneeswyze kortlyk opgegeeven, om des kundigen daar door in ſtaat te ſtellen, over de gehoudene behandeling te oordeelen. —— Wy vinden ons verplicht te getuigen, dat wy, naar een behoorlyk onderzoek, bevonden hebben, dat de Geneeswyze, door den Hr. *Stolte* aangewend, geene aanleiding gegeeven heeft tot het verwekken van die toevallen; maar dat wy dezelve zeer geſchikt oordeelen, om daar door de ontſtaane toevallen van eene gedaane Zenuw-kwetzing, die de kundigſte Heelmeester by eene Aderlaating niet vermyden kan, tegen te gaan, en indien mogelyk te overwinnen. —— 't Gebruik van de *Balſ. Peruv.* wordt ſterk aangepreezen in 't kwetzen van Zenuwen, door *Boerhaave*

en

en *van Zwieten*; ſchoon 't geen geſchikt middel ſchynt om de ontſteeking tegen te gaan. —— De eerſte opening van 't laatgaatje, heeft de pyn van den voorarm langs den loop van de gemelde Zenuw weggenomen. —— De tweede opening om den etter, die men gevoelde, te ontlasten, is volgens de regels van de kunst geſchied. —— Wat aangaat de derde voorgeſtelde opening, dezelve kon ook veilig zonder eenig gevaar in 't werk geſteld worden. —— Men moet inderdaad weinig kunde in de Ontleed- en Heel-kunde bezitten, wanneer men wil beweeren, dat deeze inſnyding een doodelyke bloeding, of 't verlies des onderarms, zoude hebben veroorzaakt. —— Wy kunnen verder in de behandeling van den Hr. *Cyrus*, niet goedkeuren 't gebruik van de prop- of ſtop-wieken in de gemaakte openingen, als ook dat die Hr. de ontlastingen van den etter door behoorlyke openingen niet bevorderd heeft; dog wy vinden daarom geene genoegzaame redenen, om de ongelukkige gevolgen die 'er van nagebleeven zyn, geheel aan zyne behandeling toe te ſchryven, dewyl dezelve een gevolg van de ontſteeking en daar op gevolgde verſterving kunnen zyn.

Dit Bericht is zeer gemaatigd opgeſteld, en ſtelt duidelyk en klaar de zaak voor; de Hr. *Stolte*, ſchoon ſterk getergd zynde, heeft zich niet laaten vervoeren tot driftige en onbezonne uitdrukkingen, en laſtert niet weerom.

Verhandelingen uitgegeven door het Zeeuwſch Genootſchap der Weetenſchappen te Vliſſingen. Vyfde Deel. Te Middelburg by P. Gillisen, 1776. *Behalven het Voorwerk* 629 *bladz. in gr. octavo.*

IN dit Deel levert ons het Zeeuwſche Genootſchap, op nieuw, een aantal van Verhandelingen, die den oefengraagen, in verſchillende Weetenſchappen, een genoegzaamen Voorraad van onderwerpen aanbieden. —— Heeft men lust tot het nagaan van Genees- en Heelkundige Waarneemingen, of zulken die tot de Natuurlyke Historie behooren, men kan denzelven boeten, in de hier medegedeelde berigten, wegens het gebruik van den *Spiritus ſalis marini* in zommige uitwendige gebreken; aangaande het geneezen van hoofdwonden, vergezeld van *fracturen* in het *cranium*; nopens de medelydenheid der deelen van het menſchlyk lichaam in ziekten; betreffende eene byzondere eigenſchap van de Plant *Apocynum*, in 't dooden van zom-

mige ſoorten van vliegen; raakende eene zwangere vrouw, by welker verloſſing de lyfmoeder en nageboorte, met ſcherpe verſteende punten begroeid, bevonden werden; als mede in een verſlag van eene belette doorzwelging; en voorts in eene reeks van andere waarneemingen van die natuur by-een verzameld. Zy, die zig hier op toeleggen, zullen in 't een en 't ander verſcheiden byzonderheden ontmoeten, die hunner opmerkinge waardig zyn. —— Schept iemand meer behaagen in Sterrekundige Waarneemingen, hy zal genoegen vinden in de beſchryving eener bedekkinge van Aldebaran door de Maan, zo als dezelve te Verſailles waargenomen is, met vergelyking der waarneemingen van dit verſchynſel te Parys, Petersburg, Geneve en Brusſel, die met veel naauwkeurigheid opgeſteld is. —— Gevalt iemand het Werktuigkundige, hy kan zyne aandagt vestigen, op eene voorgeſlaagen verbetering van het Heithig, en de tegenbedenkingen daar op ingebragt, het welk den weg kan baanen, ter verdere voltooijinge van dit Werktuig. —— Is wyders het Geſchied- en Oudheidkundige het byzondere onderwerp van iemands oefening, hy kan zig ook daar in op onderſcheiden wyze vermaaken, door eene verſcheidenheid van Verhandelingen: als daar zyn Bydragen tot de Heilige Aardrykskunde, die aan ettelyke plaatſen der Heilige Schriften licht byzetten, door 't opheldéren van ſpreekwyzen, die betrekking tot het Aardrykskundige hebben; mitsgaders verklaaringen van eenige oude en zeldzaam voorkomende Penningen; waarby ook nog, bepaaldlyk met opzigt tot de Historie van ons Land, komt, een berigt van de eerſte ſtigting en lotgevallen van zommige plaatſen ten oosten en westen der Schelde gelegen; als mede eene ontvouwing der geſchiedenisſen van het door de Noormannen ontruste en geplonderde *Doreſtadum* der Batavieren; op welk laatſte Stuk wy nog een weinig ſtaan zullen blyven, om 'er den Leezer eenige byzonderheden uit mede te deelen.

Men is de behandeling van dit onderwerp verſchuldigd aan *J. de Rhoer*, Hoogleeraar in de Welſpreekendheid en Griekſche taal te Groningen; wiens Latynſche opſtel hier te gelyk met de Nederduitſche vertolking van *C. F. Kuypers* geplaatst wordt. —— De Hoogleeraar ſtelt zig wel inzonderheid voor, het gevoelen van den Heer *Huydecoper* te toetſen, nopens de ongevallen van 't oude *Doreſtadum*, door de ſtrooperyen der Noormannen. Volgens het algemeene gevoelen, naamlyk, heeft men, 't geen ons de oude Ge-

Geſchiedſchriften desaangaande melden, te verſtaan van die plaats, welke eertyds onder het Utrechtſche Bischdom behoorde, en nog heden *Wyk te Duurſtede* genoemd wordt. Maar de Heer *Huydecoper* brengt zulks tot eene andere Stad, in aloude tyden, niet verre van den mond der Elve gelegen. De Hoogleeraer *de Rhoer* ontkent niet, maar bevestigt veeleer, dat de Noormannen eene Stad *Dorestadum* geheeten, dan de Elve gelegen, verwoest hebben; dan hy beweert dat hier toe niet behooren die aanvallen, welken wy leezen dat geduurig in de negende Eeuw op *Dorestadum* geſchied zyn. Zulks, zegt hy, in tegenſtelling van 't gevoelen van den Heer *Huydecoper*, is betrekkelyk tot het Utrechtſche *Dorestadum*, tegenwoordig *Wyk te Duurſtede* genaamd.

Ter ſtaavinge hier van beroept hy zig op de *Bertiniaanſche Jaarboeken*, welken uitdrukkelyk melden, dat die vernielende ſtroopers, *over* oud Utrecht, *by de Koopſtad*, Dorestadum *gebeeten*, *kwamen*. De Heer *Huydecoper* kan niet loochenen, dat dit *Wyk te Duurſtede* aanwees; maar hy hield ſtaande, dat die Jaarboeken vervalscht waren; welke verdenking, gelyk de Hoogleeraar toont, niet alleen ongegrond is; maar duidelyk door andere plaatſen en berigten nopens het voorgevallen wederſproken wordt; die de Heer *Huydecoper* zeer gedwongen verklaart, naar uitwyzen van het hier bygebragte. Wy kunnen ons niet wel met alle deeze byzonderheden ophouden; genoeg zy het te melden, dat de Hoogleeraar ten klaarſte doet zien, dat dit *Dorestadum* voorkomt, als gelegen in de nabuurſchap van *Nimwegen*, op het *Eiland der Batavieren*; en dat de gepleegde ſtrooperyen, hier toe betrekkelyk, omſtreeks deezen oord voorgevallen zyn; 't welk ontegenzeggelyk toont, dat men in dit geval om *Wyk te Duurſtede* moet denken. ——— By deeze gelegenheid heldert de Hoogleeraar het voorgevallen met de Noormannen in dit Gewest op, ten bewyze dat het Eiland der Batavieren, op 't welke *Dorestadum* lag, eenigen tyd in de handen der Noormannen geweest is; dat tevens aanleiding geeft tot het ontvouwen van verſcheiden byzonderheden, welken, op de overweeging hier van, in aanmerking komen, en der geſchiedenisſen van dien tyd toelichten.

Het gemeene gevoelen dus geſtaafd hebbende, zou hy overgaan tot het beantwoorden der redenen, die den Heer *Huydecoper* bewogen hebben, om hier op *Dorestadum* aan de Elve te denken; dan hy vindt goed eerst nog te mel-

den, 't geen hem wegens het Utrechtſche *Dorestadum* voorgekomen is, dat de Heer *Huydecoper* als eene min geagte plaats beſchouwt; verzekerende, dat het zelve ten tyde van *Bonifacius*, of in het begin der achtſte Eeuwe, noch beroemd noch aanzienlyk was. Hier tegen meldt ons de Hoogleeraar, dat het, volgens een Handvest van *Dagobert*, in den jaare 630 reeds eene plaats van merkelyken koophandel was; en omtrent dien tyd meermaals als eene Stad voorkomt; ja door *Marcellinus* beſchreeven wordt, als eene uitgeſtrekte plaats vol heiligdommen, en met verſcheiden tempelen der afgodsbeelden vercierd; welken, op de prediking der Euangelieleere, door *Willebrords* medgezellen, in Chriſten-Kerken veranderd werden; zo dat zy aldaar twee en vyftig hoofdkerken ingewyd hebben. Men kan, 't is waar, geen volkomen ſtaat maaken op dien Schryver; maar intuſſchen is 't, gelyk de Hoogleeraar verder toont, uit andere Geſchiedſchriften blykbaar, dat *Dorestadum* eene zo beroemde plaats geweest is, dat het berigt van *Marcellinus*, hoewel een ondergeſtoken Schryver, ten deezen opzigte niet geheel verwerpelyk zy. En 't blykt voorts uit alles, wat de Hoogleeraar laater bybrengt, dat *Dorestadum* inderdaad eene plaats van merkelyk aanzien geweest is; mitsgaders dat de deswegens bygebragte getuigenisſen niet betrekkelyk gemaakt kunnen worden tot *Dorestadum* aan de Elve, maar zekerlyk behooren tot het Utrechtſche *Dorestadum* of *Wyk te Duurſtede*; 't welk de Hoogleeraar ten ſterkſte aandringt; wel inzonderheid voor zo ver de Heer *Huydecoper* 'er nog eenig ſteunſel voor zyn gevoelen in meent te vinden; wiens redenen hy verder te keer gaat.

In de wederlegging van 's Mans gevoelen komt eerst in overweeging de verſtopping van den Rhyn by Katwyk, volgens hem voltooid, in 't jaar 839; dit zo zynde vervalt de laatere komst der Noormannen, langs den Rhyn, te *Wyk te Duurſtede*; en men kan hier derhalve op het Utrechtſche *Dorestadum* niet denken. Dan de Hoogleeraar beweert dat deeze tydsbepaaling van 't opſtoppen des Rhyns geen genoegzaame zekerheid heeft, en dat 'er reden zyn, om de volkomen opſtopping merkelyk laater te brengen. Hier by komt nog, dat men 't voor voldongen mag houden, dat de Rhyn zig ook langs andere monden in de Zee ontlast heeft; en dat dus de Noormannen, ſchoon de Katwyker mond diestyds al verſtopt ware, langs een anderen weg den Rhyn op konden komen.

Een tweede bewys ontleend uit een penning, welke toont dat

dat 'er te *Dorestadum* penningen geſlaagen zyn, die aanduiden, dat het eene vermaarde plaats, en wel eene Koopſtad was, 't welk de Heer *Huydecoper* niet op 't Utrechtſche *Dorestadum* kan toepaſſen, is van geen meer gewigt. Alles tog wat die Heer uit deezen penning afleidt toegeſtaan zynde, is 'er geen zwaarigheid; nadien 't blykbaar is, uit het geen de Hoogleeraar voorheen bygebragt heeft, dat dit *Dorestadum* weezenlyk eene vermaarde plaats en eene Koopſtad geweest is. Ook vindt men, gelyk hy meldt, gewag van penningen, die ontegenzeggelyk tot het Utrechtſche *Dorestadum* te betrekken zyn.

En wat eindelyk betreft het geen de Heer *Huidecoper* meldt, wegens eene reis van *Bonifacius*, naar *Dorestadum* aan de Elve, zulks wederlegt de Hoogleeraar, door eene duidelyke verklaaring van 't verhaal van *Otblonus*, waarop de Heer *Huydecoper* zyne gedagten vestigt. 't Blykt naamlyk, uit dat verhaal, vergeleeken met dat van *Willibald*, ten klaarſte, dat *Bonifacius*, toen hy eerst uit Engeland vertrok, in het *Dorestadum* der Batavieren, of te *Wyk te Duurſtede*, aangekomen, van daar naar *Utrecht* aan den Rhyn, en eindelyk, toen hy zag, dat hy niet vorderde, naar zyn Vaderland gekeerd is. Eenſtemmig hier mede komt ook *Gregoor*, de medehelper en leerling van *Bonifacius*, gelyk de Hoogleeraar ten ſlot aanmerkt, voor, als iemand, die door zyne Leer *Utrecht* en de beroemde plaats *Dorestadum*, met dat gedeelte van Friesland, 't welk toen het Christendom beleed, verlicht heeft, ten doorluchtigen vertooge, dat *Dorestadum* aan *Utrecht* nabuurig geweest is. — Dit is het hoofdzaaklyke deezer weluitgewerkte Verhandelinge, waar in verder nog verſcheiden geſchiedkundige byzonderheden overwoogen worden.

Voorts vindt men, naar gewoonte, aan 't hoofd van dit Deel, geplaatst een verſlag van 't voorgevallen in dit Genootſchap, zints Bloeimaand 1775 tot in Wynmaand 1776, voor zo veel zulks noodig is, en 't algemeen gerekend kan worden 'er belang by te hebben; waar uit men over 't geheel mag opmaaken, dat het Genootſchap beſtendig alles blyft aanwenden, wat dienen kan, om deszelfs bloei te bevorderen. Wel byzonder deelt men ons ook ter dier gelegenheid mede de Aanſpraak van den Heer en Mr. *Winckelman*, Preſident van 't Genootſchap, ter openinge van de jaarlykſche byeenkomst, den 28 van Hooimaand 1775. — Zyn Ed. neemt, uit het toen invallende Kermisfeest, aanleiding, tot het voordraagen eener Verhandelinge, over de

Jaarmarkten of zogenaamde Kermisſen in ons Vaderland. Dezelve heeft, na eenige voorafgaande aanmerkingen over den oorſprong der *Kermisſen* of *Kerkmisſen*, of, zo anderen willen, eigenlyk *Merkmisſen*, en 't regt der Hooge Overigheid over derzelver inrigting, voornaamlyk ten onderwerp de Voorregten van oudsher denzelven verleend, met een daaraan verknogt onderzoek, in hoe verre de Kermisſen voor de Steden nuttig of ſchadelyk zyn. De overweeging van 't verzoeken en 't verleenen dier Voorregten, welken zyn Ed. nagaat, toont zekerlyk, dat men dezelven in vroeger dagen als zeer nuttig beſchouwd heeft; maar 't is hem zeer bedenkelyk, of dat nut en voordeel in onze tegenwoordige Kermisſen te vinden zy; en 't geen hy deswegens verder bybrengt, ſtrekt vry duidelyk om te toonen, dat ze meerendeels eer ſchadelyk dan voordeelig zyn: doch 't is 'er intusſchen zo mede gelegen, dat de daar in gemelde nadeelige gevolgen grootlyks aan 't misbruik en de averechtſche geſteldheden der Landzaaten toe te ſchryven zyn.

Inleiding tot de Beſchouwende en Werkdaadige Meetkunde. Op eene nieuwe en eenvoudige manier voorgeſteld en betoogd, door J. J. BLASSIERE, *Meester in de Vrye Kunſten, Leeraar in de Wysbegeerte enz. Tweede Deel. In 's Gravenhage by* J. Menſert *en* H. v. Drecht, 1776. *Behalven het Voorwerk*, 338 *bladz. in gr. octavo.*

OP het behandelen der Beſchouwende Meetkunde, in 't eerſte Deel voorgedraagen, volgt nu in dit tweede eene geregelde onderrigting van de Werkdaadige Meetkunde, die de Heer *Blasſiere*, even als de eerstgemelde, op eene zeer geleidelyke wyze, welken eerstbeginnenden gemaklyk kunnen nagaan, ontvouwt. In de eerſte plaats vestigt hy de aandagt op de eenvoudige werkdaadige Meetkunde met Figuuren; voorts past hy de daar uit ontſtaane kundigheden toe op de Rekenkunde, om te toonen, van welk een dienst de zamenpaaring der Meet- en Rekenkunde zy; en ten laatſte brengt hy dat alles over op het daadlyk in 't werk ſtellen deezer kundigheden. —— Naar deeze ſchikking vangt hy aan, met de noodige onderrigtingen, nopens de gedaanteverwisſeling, verdeeling en verzameling, of vergrooting en verkleining der Meetkundige Figuuren. Vervolgens gaat hy over tot zyn Rekenkundig onderwys, aangaande de vierkant-

kantſche en teerlingſche Worteltrekking, met ontvouwing van derzelver gebruik, in 't berekenen der Meetkundige Figuuren in Lichaamen. Dit leidt hem verder tot eene verklaaring van de Logarithmi, en Sinus Tafelen, met eene opheldering van derzelver gebruik; dat hem de regtlynſche, regthoekige en ſcheefhoekige Driehoeks-meeting doet voordraagen. Zynen Leerling deeze kundigheden ingeboezemd hebbende, leert hem voorts dezelven in 't werk ſtellen. Hier toe geeft hy hem een berigt van 't Landmeeten, 't Kaartentekenen en 't Waterpaſſen, met oplosſing der voornaamſte Vraagſtukken, welken daaromtrent in aanmerking komen. Hier aan hegt hy wyders nog, ten ſlot van dit zyn Werk, eene beſchryving der Werktuigen, die in de werkdaadige Meetkunde gebruikt worden; welke, naar 't oogmerk van den Autheur, geſchikt is, om den Leerlingen een denkbeeld van die Werktuigen en derzelver gebruik te geeven. —— De leergraage Jeugd, die lust heeft ter beoefeninge der overnuttige Wiskunde, vindt des in dit Geſchrift van den Heer *Blasſiere* eene bekwaame handleiding, waarvan ze zig met vrugt kan bedienen.

Oude en Hedendaagſche Algemeene Wereldlyke Geſchiedenis, gevolgd naar 't Fransch van den Heer Abt MILLOT. *Lid van de Academien der Weetenſchappen van Lions en Nanci. Vde Deel, in gr. octavo.* De Hedendaagſche Geſchiedenis. *Te Amſt. by* Yntema *en* Tieboel. *Behalven de Voorreden, en eene Tydrekenkundige Tafel,* 315 *bladz. in gr. octavo.*

BY de Uitgaave van het Eerſte Deel deezes Werks, hebben wy een breedvoerig verſlag gegeeven van den Aanleg, Aart en Schikking des Geheels (*). De Berigten der drie volgende Deelen toonden, hoe de Abt *Millot*, en zyn Naavolger, aan het geſtelde beſtek beantwoord, en overeenkomſtig daar mede de *Oude Geſchiedenis* afgehandeld hebben. Aan 't hoofd van het Vyfde Deel, 't geen wy thans aankondigen, het welk een begin maakt met de *Hedendaagſche Geſchiedenis*, ontmoeten wy eene Voorreden, die, in het tegenwoordig berigt, in de eerſte plaats, onze opmerking verdient, als ſtrekkende om de Leezers van dit treflyk Werk in te leiden tot een recht verſtand van het Oogmerk en de Schikking,

(*) Zie de *Hedend. Vaderl. Letter-Oef.* V D. 1ſte St. *bl.* 49. *enz.*

king, in dit Gedeelte des Werks gehouden. De *Hedendaagſche Geſchiedenis*, onder een algemeen gezigtpunt te brengen, hadt nog vry veel meer werks in, dan dit zelfde, ten aanzien van de *Oude Geſchiedenis*, te verrigten.

„ De voorgaande Deelen, merkt de Voorredenaar, op goeden grond, aan, hebben reeds genoeg kunnen toonen, dat dit Werk niet geſchikt is voor Kinderen, nog onmagtig om te denken, of den draad eener agteréénvolgende Redenkaveling te vatten en te houden; doch voor Jongelingen, reeds der eerſte beginzelen kundig, voor Menſchen, door drukke bezigheden beſlommerd, en wier Koopzorg hun ſlegts weinige ledige uuren overlaat, en die nogthans van de gebeurtenisſen, op 't groot tooneel der Wereld voorgevallen, niet geheel onkundig willen weezen; maar zich dezelve, zonder veel vermoeienis, voor den geest brengen, en dus beleevers aller Eeuwen en bewoonders aller Landen worden."

Aangemerkt hebbende, hoe men in Wiskunſtige Weetenſchappen te werk gaat, vervolgt hy: „ De *Algemeene Geſchiedenis* laat zich, op die wyze, niet behandelen, dezelve beſtaat uit een oneindig getal voorvallen, die dikwyls op zich zelve ſtaan, bedolven in de diepte der Eeuwen, verſpreid over de oppervlakte des geheelen Aardbodems; gebeurtenisſen voor ons van minder of meerder aanbelangs, naar onzen ſmaak, leevensſtand, betrekking en beroep; gebeurtenisſen, waar van elk Volk, (om niet te zeggen elk Volkje, hoe gering ook,) zyne Beſchryvers heeft, die met elkander een hoop Boeken zamenſtelden, welker hoogte en menigte ons, met regt, verbaast. Hoe is het mogelyk, uit dien bajert de ſtoffe te trekken, tot een Werk, bekwaam om weezenlyke kundigheden op te leveren, om de Geſchiedkunde, eer aangenaam, dan verdrietig te doen worden, die ſtoffe te verwerken, in eenen voeglyken ſtand te ſchikken, netheid, juistheid, en bevalligheid daar aan by te zetten?

„ Ik ben niet verwaand genoeg om my te verbeelden, deeze zwaare taak volkomen afgedaan te hebben: alles, wat ik my durf belooven van mynen langduurigen arbeid, is eene nadering tot het treffen van dit verheeven wit. De kortheid ſcheen my toe een volſtrekt noodzaaklyk vereischte te weezen, en in veele gevallen is het genoeg, de Gebeurtenisſen aan te ſtippen, om de zamenſchakeling der denkbeelden te vormen. Met één woord, ik moest geen dorre en Tydrekenkundige Tafel, met Naamen en Dagtekeningen te eenemaal vervuld, ten toon hangen; noch ook eene menigte van al-

allerwegen bekende, en daar door vervelende gebeurtenisſen, ſlegts byéén voegen: het was myn werk, het groot Tafereel der Menschlyke zaaken te ſchetzen, en daar in niets te brengen dan 't geen volſtrekt noodig was, om de aandagt te vestigen op de gebeurtenisſen, die boven anderen verdienen in 't geheugen geprent te worden. Men ziet dan hier, zo ik anders eenigzins ſlaagde in 't volvoeren van myn Ontwerp, de eerſte trekken der kundigheden, die, in de Geſchiedenisſe der byzondere Volken, uitvoeriger geſchilderd, gediept, gehoogd, en met juiste verwen, tot de minſte byzonderheden toe, afgemaald worden. *Dit zullen wy*, gelyk *Millots* Naavolger aanduidt, *de voetſtappen onzes Voorgangers volgende, in 't oog houden met betrekking tot de Geſchiedenisſen van ons Vaderland. Onze Landsgenooten zouden billyke reden van klaagen gebad hebben, indien wy deeze ſchets niet wat uitvoériger maakten, dan ze in* Millots *Werk voorkwam: wy vertrouwen, dat deeze verandering, even als de andere, van den Vaderlandlievenden* Nederlander, *in dank zal worden aangenomen*". —— Deeze Verandering, in de daad, is zeer gepast: dewyl, in alle Korte Begrippen der Geſchiedenisſen, elke Landaart na zyn eigen deel zoekt. Ons kleine brokje Werelds heeft, zeker, by den aanvange, weinig met de Algemeene *Geſchiedenis der Wereld* te doen gehad; doch vervolgens eene groote rol geſpeeld: 't was, derhalven, eigenaartig, dat de Naavolger van *Millot*, *Neérlands Geſchiedenisſe*, van den aanvang af, niet ongerept liet. Deeze moge, in 't begin, gelyk die van alle andere Volken dor zyn, wy twyfelen niet of ze zullen, naar gelange ons Land van meer gewigts wordt, in rykheid van leerzaame ſtoffe toeneemen. Doch, om hier over te vonnisſen, moeten wy de volgende Deelen afwagten.

„ In een Werk van deezen aart," vervolgt de Voorredenaar, is een goed aaneengeſchakeld verhaal niet gemaklyk, en nog bezwaarlyker valt eene goede ſchikking. De beste, myns oordeels, was die, welke de nieuwsgierigheid meest uitlokte, en het geheugen best te gemoete kwam. Dan, op welk eene wyze men ook voortgaa, de groote zaak is, gelykſoortige ſtukken byéén te voegen; den zamenhang der oorzaaken en uitwerkzelen klaar aan te duiden; de beginzels der veelvuldige Staatsverwisſelingen waar te neemen; den voortgang des menschlyken verſtands te volgen; en dit alles zo te ſchikken, dat het aan een' opſlag van het oog zich onderſcheiden opdoe. De gewoon gebruikte Tydperken ſcheenen my, ter bereiking van dit einde, zeer onvoldoende, en, on-

ondanks myne aangewende poogingen, om die ſchikking te verbeteren, durf ik my niet ſtreelen met het denkbeeld, van hier in ten vollen geſlaagd te zyn, of de bedoelde volmaaktheid bereikt te hebben.

„ Wy moeten, over de Geſchiedenis, redenkavelen, om 'er rechtmaatige denkbeelden uit te trekken, die, in 't werk geſteld, de Maatſchappye bevoordeelen. Dit is, buiten tegenſpraake, het weezenlyk deel van een onderwys, ingerigt, om de kundigheden te vermeerderen, en de gevoelens, daar mede natuurlyker wyze verëénigd, niet van elkander te ſcheiden. Alles behoort mede te werken tot het maaken van aanmerkingen, tot het opzamelen van grondregelen; alles behoort het Verſtand te verlichten, of het Hart ter deugd te vormen.

„ De Wysheid zou den Menſchen natuurlyk eigen en maar zeer weinig noodig weezen, om die te doen kennen en betragten, hadt dezelve doorgaande onder hun gebloeid en vrugt gegeeven. Doch dusdanig, en zo groot, is, in tegendeel, de zwakheid des Menschdoms, dat de *Algemeene Geſchiedenis* ſteeds tooneelen vertoont van dwaasheden, en wanordes, en ons veel meer onderwyst door dwaalingen en ongelukken onzer Voor-ouderen, dan door roemens- en volgenswaardige voorbeelden. Men zegge niet met FONTENELLE, *dat de Dwaalingen der Ouderen voor het Naageſlacht verlooren zyn.*

„ Neen, de misſlagen en gebreken der oude Staatsbeſtuuren, zullen de Staatkundigen de beste leſſen verſchaffen; en die der Geestlyken, ten afſchrikkenden ſchouwſpiegel kunnen dienen. Ik heb geene buitenſpoorigheden, die ſlegte gevolgen naa zich ſleepten, in het Burgerlyke en Kerklyke ontveinsd. Ik was genoodzaakt te doen zien, dat, in de eeuwen van Onkunde en Bygeloof, de Geestlyken de berokkeners waren van een groot deel der rampen des Menschdoms: de Gewyde Schryvers bedienen zich ook van de ſterkſte uitdrukkingen, om de misſlagen der Prieſterſchappe te beſchryven. 't Is een der zegepraalen des *Christendoms*; dat het, te midden van zo veele ſchandelykheden en onteeringen, is ſtaande gebleeven. Te vergeefsch beſtaat de *Ongeloovige*, deeze aan den *Christlyken Godsdienst* zelve toe te ſchryven. De *Christen* vindt daar in eene rede te meer, om den weg der Godlyke Voorzienigheid te aanbidden. Wie dit ſtuk onbevooroordeeld beſchouwt, zal moeten erkennen, dat, heeft het misbruik der heilige Bedieninge dikwyls groote onheilen gebrouwen, die Inſtelling, egter, ſteeds aan-

aanmerklyke voordeelen te weege bragt. Het kwaad is bekend, door in 't oog loopende uitwerkzelen; het goed gaat ongemerkt door in den eenpaarigen loop der dingen. Het eerſte ſtaat ongelukkig in de Geſchiedenisſen geboekt, het laatſte heeft men der optekening onnoodig gekeurd. Het weer, 't welk, zonder aanmerkelyke veranderingen, de vrugten doet rypen, en overvloed oplevert, krygt nauwlyks plaats in de Dagregisters; van ſtormen en onweeren vinden wy breede aantekeningen.

„ Volmaaktheid op deeze Wereld te zoeken, is een harsſenſchim najaagen. Maar alle Staatsbeſtuuren moeten zich verbeteren, en zullen het doen, door het zorgvuldig vermyden van de misſlagen der Ouden. Best zal ook de *Christlyke Godsdienst* gezuiverd en tot de oorſpronglyke Heiligheid gebragt worden, door het ſchuwen van de oorzaaken des bederfs, die denzelven dikwyls droevig misvormden en onkenbaar maakten.

„ Wie de misſlagen der Staatsperſoonen, der Geestlyken, ten deezen opzigte verbergen of zoeken te vermommen, zyn, welke beweegredenen hun daar toe ook aandryven, hunne zaak niet vroed: dewyl de Waarheid eerlang van agter die wolken doorbreekt, en nooit met ſterker glans ſchynt dan naa het verdryven van de nevelen, te onvoorzigtig verwekt om die te verdonkeren. De Waarheid, eene onafſcheidelyke Vriendin van den Godsdienst, van de Wetten, van de goede Orde, bedoelt niets dan Deugd en Pligt in te boezemen. Zonder heiligſchennis te begaan, kan niemand haar een voorſpraak van Ongebondenheid, Beginzel- en Zedeloosheid doen worden. Een Schryver, die van de gronden eens waaren *Christens* en rechtſchaapen *Burgers* afwykt, is zelve jammerlyk verblind, of een leugenaar; de Geſchiedenis zal tegen hem getuigen, hem beſchaamen en doen blozen, heeft hy alle zaaden van eer en trouwe niet ontworteld en uitgetrokken."

Aan dit eenvoudig maar tevens meesterlyk ontwerp, aan deeze inzigten zo Waarheid- en Deugdlievend, beantwoordt dit Deel der *Hedendaagſche Algemeene Geſchiedenis* by uitſtek. Wy hebben ons niet kunnen wederhouden van de geheele Voorreden bykans uit te ſchryven: dewyl wy onzen Leezeren geen beter berigt van dit gedeelte des Werks konden ter hand ſtellen. Van den bepaalden Inhoud deezes Deels moeten wy nog rekenſchap geeven.

Eer de Abt *Millot* de *Hedendaagſche Geſchiedenis* aanvangt, geeft hy eenige *Voorbereidende Aanmerkingen over*

de

de Grondvesting der Barbaaren in het Romeinſche Ryk, en maalt een Tafereel van die groote Ryks-omwenteling, der aandagtige beſchouwing eens Staatsmans en ook eens Wysgeers overwaardig, als welke ons het *Romeinſche Ryk* voor oogen ſtelt, het onderſt boven gekeerd, en, op de puinhoopen van 't zelve, de Vorſtendommen van *Europa* geſtigt. Hier aan hegt hy eenige kenrlyke *Aanmerkingen over de woeste Volken, onder den invloed van Eigendom en Belang*, ontleend van den Engelſchen Hoogleeraar *Ferguſon*.

Wat de *Hedendaagſche Wereldlyke Geſchiedenis* zelve betreft, hier van levert hy ons dit Plan op. „ De Geſchiedenis van *Europa* zal bykans dit geheele Werk opvullen: en wy zullen 'er niets laaten invloeijen dan 't geen noodig is te weeten, om eene handleiding te hebben in de beoefening van de Geſchiedenis der byzondere Volken. ——— Eenige keeren zullen wy, van tyd tot tyd, het oog ſlaan op de andere Werelddeelen, en hier door zullen wy algemeene denkbeelden opdoen, om ons oordeel over den Staat der geheele Wereld te regelen. ——— Wy zullen de eerſte Eeuwen ſchielyk doorloopen: want het is bykans genoegzaam, den oorſprong der zaaken in de duisterheden der barbaarſchheid op te ſpeuren. Zonder ons aan eene Tydrekenkundige ſchikking te bepaalen, die veel eer verwarring dan duidelykheid zou geeven, zullen wy den draad der voornaamſte Gebeurtenisſen volgen. Het komt 'er meer op aan te weeten, welk eene betrekking de voorvallen hebben tot het Menschdom, het Geluk of Ongeluk der Maatſchappye, dan derzelver juiste Jaar- en Dagtekening. De orde der zaaken verdient, buiten tegenſpraak, den voorrang van die des tyds, en, in den onmeetlyken voorraad van Gebeurtenisſen, moeten wy ons bepaalen tot de zodanigen, uit welke wy leering kunnen haalen, Waarheid en Nutheid behooren onze leidſtarren te weezen, naar deeze moeten wy den koers onzer Geſchiedkunde inrigten."

Om 't egter den zodanigen, die den tyd der Gebeurtenisſen willen weeten, en zich een aaneengeſchakeld denkbeeld vormen van de gewigtigſte voorvallen, in een Tyd-orde by-één gevoegd, te voldoen, heeft de Abt *Millot*, agter dit Deel, eene *Tydrekenkundige Tafel* geplaatst, van de voornaamſte *Gebeurtenisſen in de Hedendaagſche Geſchiedenis, tot de Vyftiende Eeuwe*; hy werd te meer hier toe bewoogen; om dat hy, de Geſchiedenis des *Romeinſchen Ryks* voortgezet hebbende tot de bemagtiging der *Arabieren*, reeds by voorraad, verſcheide aanmerkenswaardige gevallen verhaald hadt, naar den

den tyd van *Clovis* gebeurd: als mede, om dat de vroegſte Eeuwen der *Hedendaagſche Geſchiedenisſe* zulk een verwarden Mengelklomp opleveren, dat het onmogelyk is, in het verhaal, eene zekere orde te houden, waar in de onderſcheide tyden genoegzaam zyn uitgemerkt. — Deeze Tydtafel die, met eene dergelyke, in het IV Deel, of het laatſte der *Oude Geſchiedenis* te vinden, een ſchoon geheel maakt, deedt in ons het denkbeeld opkomen, of het Vervolg daar van, tot het einde des Werks van de Vyftiende Eeuwe af, geen nuttig en welpaſſend byvoegzel zou weezen. Deeze wordt in 't *Fransch* niet gevonden en ook door den *Naavolger* niet beloofd; doch onzes bedunkens, kon dezelve zeer dienſtig weezen, ſchoon de Tyd-orde der Gebeurtenisſen, in die laatſte Eeuwen, duidelyker en min ingewikkeld zyn moge; ook zou ze eene eenpaarigheid aan 't geheele Werk byzetten.

Naardemaal de voornaamſte Mogenheden, die, in de *Algemeene Hedendaagſche Geſchiedenis* der vroegſte Eeuwen, 't meeste uitmunten, en, bykans, het geheele Staatkundige Stelzel van *Europa* uitmaaken, de *Pausſen*, de *Koningen van Frankryk*, de *Keizers van Duitschland* en de *Koningen van Engeland* zyn, vinden wy Tydtafels met aanwyzing van 't jaar huns dooods, van de voornaamſte *Pausſen*, zints *Gregorius den II*, tot de *groote Scheuring* van de Koningen van *Frankryk*, zints *Pepyn* tot *Carel den VI*; van de *Keizers des Duitſchen Ryks*, tot op *Wenceslaus*; van de *Koningen van Engeland*, naa *de Bemagtiging der Normannen* tot op *Hendrik den V*.

Voorts behelst dit Deel *drie Tydperken*. Het I. Tydperk, *de Grondveſting van de Franſche Heerſchappye.* — *De Barbaarſchheid over Europa verſpreid*, — *van Clovis tot op Carel den Grooten. Een tydvak van omtrent drie Eeuwen.* — Het II. Tydperk. *Carel de Groote, of het Nieuwe Weſterſche Ryk.* — De Inval der *Normannen. Zints het einde der Achtſte Eeuwe, tot het midden van de Tiende.* — Het III. Tydperk, *Otho de Groote. Het Keizerryk aan de Duitſchers overgebragt.* — *De Franſchen aan den Capetſchen Stam onderworpen. Van het midden der Tiende Eeuwe, tot den tyd van Gregorius den VII.* Agter deeze Tydperken zyn *Algemeene Aanmerkingen* daar over gevoegd, recht geſchikt om den Leezer een doorgaand begrip te geeven van de voornaamſte byzonderheden, de Staatsgeſteltenis, de Kunſten, Weetenſchappen, Zeden en Godsdienst raakende. Wy kunnen thans, dit Berigt reeds zo breed uitgeloopen zynde,

vol-

volgens gewoonte, geen Staal, uit dit Deel onzen Leezeren toonen: doch hun verzekeren, dat alles in den eigenſten ſmaak der voorgaande Deelen, en met geen minder keurigheid is uitgevoerd; over 't onthaal dezelve bejegent, betuigt *Millots* Naavolger wel voldaan, en, door de ondervinding, bevestigd te zyn in de goede verwagting, by de uitgave van het eerſte Deel opgevat, dat deeze *Wereldlyke Geſchiedenis* wonder wel voegt by MOSHEIMS *Kerklyke Geſchiedenis*, en tot een wederga van dezelve dient. Wy ſluiten deeze aankondiging met den wensch van den Autheur, dien wy nevens hem uitſtorten, „ dat zyn arbeid dienen moge om Geestlyken te vormen, die hunner heilige Bediening tot eere ſtrekken; Overheden, die het Regt ongekreukt handhaaven; Onderdaanen, die getrouw, gehoorzaam en Vaderlandlievend zyn; Oorlogshelden, die, op eene edelmoedige wyze, den Staat beſchermen en verdeedigen; Schryvers, bekwaam om hunne Tydgenooten en volgende Geſlachten te verlichten; Menſchen, eindelyk, die elk, in hunnen byzonderen Leevensſtand, gelukkig zyn door Wysheid en Godsvrugt, en door hunnen arbeid der Maatſchappye nuttig!"

Zedig en Vrymoedig Onderzoek van S. H. IDSINGA, *Hoofiman in de Hooge Juſtitie-Camer van Stat Groningen en Ommelanden, en Lit van 't Genootſchap* Pro excolendo Jure Patrio, *te Groningen. Te bekomen te Groningen by* L. Huiſingh, *en te Amſterdam by* de Erven Houtuin, 1777. *Behalven het Voorwerk, dat* 96 *bladz. beſlaat,* 88 *bladz. in folio.*

HEt Voorwerk, aan 't hoofd deezer Papieren geplaatst, behelst de *Historia Facti*, of een verſlag van het voorgevallen, dat aanleiding gegeeven heeft tot de Procedures tegen den Heer *Idſinga*, mitsgaders van de Procedures zelven; wel byzonder met opzigt, tot de hem te last gelegde leſie van 't Collegie der Heeren Gedeputeerde Staaten van Vriesland. Aan dit Verhaal, ſtrekkende ter justificatie van den Heer *Idſinga*, heeft zyn Ed. gehegt, een *Zedig en Vrymoedig Onderzoek, of de Volmagten ten Lantsdage in Vrieslandt, volgens de fundamenteele Wetten van die Provincie, en de Procuratien, welke jaarlyks aan de Volmagten gegeven worden, tot het exerceeren van Criminele Jurisdictie geregtigt en bevoegt; en de tegens hem genomene Decreten met de regels van Juſtitie overeen te brengen zyn: met byvoeginge van enige*

ge Reflexien over de algemene pligten der Overheden en Rigters. De Heer *Idſinga* bevlytigt zig om te toonen, dat 'er de Volmagten niet toe bevoegd zyn, dat men hem niet regtmaatig behandeld heeft, en beſluit zyn onderzoek met eene ontvouwing van het denkbeeld, dat hy zig altoos van de Geregtigheid in 't algemeen, en dus ook van een Hof van Juſtitie gemaakt heeft, dat in geenen deele overeenkomt met het geen hem, zyns oordeels, wedervaaren is. De Regtskundige Leezer vindt hier eene ruime ſtoffe ter nadere overdenkinge; te meer daar zyn Ed. niet ſpaarzaam is in uitweidingen; het welk deeze Papieren, zo in 't eene als in 't andere geval, breedvoeriger gemaakt heeft, dan tot eene duidelyke ontvouwing en gezette verdeediging noodig geagt zou mogen worden.

Verhandelingen over de Legitime en Trebellianique Portien, het zy ieder afzonderlyk, het zy te gelyk plaats hebbende: als mede over het Hollandsch-Verſterf-recht, zo het gemeen-Hollandsch, als 't Zuid- en Noordhollands Recht, met bygevoegde voorbeelden van Sterfgevallen, en een Erfopvolgings-rang. Door Mr. W. HESSEN, *Advocaat. Te Utrecht by* R. de Meyere. *In quarto*, 151 *bladz.*

DE hier opgenoemde onderwerpen behandelt de Heer en Mr. *Heſſen*, op eene beknopte wyze, die zeer geſchikt is, om anderen tot eene bekwaame handleiding te dienen. Hy geeft eene kortbondige ontvouwing van 't geen de Legitime en Trebellianique Portien betreft; en een regelmaatig verſlag van 't Hollands-Verſterf-regt; met eene nevensgaande verklaaring van dat Regt in voorbeelden van Sterfgevallen, die ter opheldering van ſoortgelyken kunnen ſtrekken. By ieder voorgeſteld Artykel, dat verdere overweeging vordert, wyst hy aan, welke Autheuren men daar over kan raadpleegen. En aan 't einde der Verhandelingen vindt men eene opgave van den inhoud der overwoogen Artykelen, die dus tot een Register ſtrekt; en, met opzigt tot de laatſte Verhandeling, te gelyk dient, tot eene duidelyke voordragt van den Erf-Opvolgings-rang of Claſſen van Geregtigdens tot Erfenisſen by verſterf (*ab intestato*) vervallen, met aanwyzing van de daar toe behoorende voorgeſtelde Artykelen, en opgegeeven Sterfgevallen. Door deeze inrigting is dit Werkje een dienſtig Handboek, waarin men met een

opſlag van 't oog ziet, wat in 't een of ander voorkomend geval in overweeging komt, en welke Schryvers ons desaangaande breeder onderregting verleenen. Naar luid der Voorreden had de Heer en Mr. *Heſſen* dit Geſchrift, in de eerſte plaats, tot zyn eigen gebruik aldus vervaardigd, by wyze van een Aantekeningsboek, daar hy een gereed gebruik van kon maaken; en jonge Practizyns zullen 'er zig, zyn voorbeeld volgende, op eene ſoortgelyke wyze met vrugt van kunnen bedienen.

De Menſch in aangenaame Spectatoriaale Vertoogen beſchouwd, door een Genootſchap van Geleerde Mannen te Halle. Uit het Hoogduitſch vertaald, door G. NEBE. *Zevende Deel. Te Amſteldam by de Wed.* P. J. Entrop. *In groot octavo* 556 *bladz.*

IN dit Deel, gelykſoortig aan de voorigen, vindt de Leezer weder eene verſcheidenheid van ernſtige en boertige Vertoogen, welken, ieder in hunne ſoort, geſchikt zyn, om den geest te beſchaaven, en 't gedrag te leeren regelen, naar den verſtandigen eisch der Deugd. Opmerkende Leezers, de daar in voorgeſtelde Leſſen gadeſlaande, zullen ondervinden, dat die weg, welke hen, door Gods genade, ter eenwiger zaligheid opleidt, tevens de weg is, om hier in den tyd waarlyk gelukkig te worden, en dat zy, die deezen weg bewandelen, eerst recht gezeid kunnen worden, genot van hun leeven te hebben. Dit denkbeeld, dat in deeze Schriften op veelerleie wyzen aangedongen wordt, komt ons onder anderen zeer gevallig voor, in een Brief van M. J. GUNTHER, *over het recht gebruik der Jongelingsjaaren*, waarom wy ook goedgevonden hebben dien over te neemen. Dezelve luid aldus.

„ VEEL GEËERDE MENSCH!

„ De lente onzer jaaren is zonder tegenſpraak het tydperk, dat men voor het vermaakelykſte van ons leven houden moet: maar al te ras gaan de uuren in hetzelve voorby, en te vergeefs wenscht de laatſte ouderdom ſlechts de helft van zyn ſtreelend vergenoegen nogmaals te genieten. Hoe betaamelyk, hoe loffelyk derhalven, dat men zich deezen bloeijenden tyd zó ten nutte maakt, dat men met waarheid kan zeggen: men geniet denzelven.

„ Tot deeze overweeging leid my de tegenwoordige dag, op welken ik myn twintigſte jaar beſluite, zeer natuurlyk op. Ik heb het vergenoegen een Leezer van uwen leerzaamen Mensch te zyn;

een

een vergenoegen, dat ik voor geen ander vergenoegen der waereld misſen wilde; want ik moet bekennen, dat niets zó zeer den grond tot myne menſchelykheid gelegd en dezelve gevestigd heeft, als de voortreffelyke regelen van uw zedeſchrift, 't welk de opſtellers, allerwegen, zo veel eer verwerft. Uwe wyze leſſen, uwe meenigerlei ſchilderingen van 't menschlyk hart, uwe ernſtige en beſpottelyke voorſtellingen van de gebreken der ſtervelingen, uwe vermaaningen, beſtraffingen en opleidingen tot het pad der deugd, hebben my over de hoedanigheid van mynen toeſtand leeren denken, en ook heden tot het onderzoek gebragt: of ik wel, terwyl ik thans in den vrolykſten en zo ras voorby vliegenden tyd leefde, een recht gebruik van myne lentejaaren maakte? Ik vond dat ik myn doelwit hierin eenigermaaten bereikt, en ten minſten veele klippen, waarop de jeugd maar al te dikwerf ſtrand, vermyd hadde. Myn hart wendde zich deswegen met eene vuurige dankbaarheid tot den grooten Schepper. —— 'Maar . . . hoe aangedaan was myn gemoed, toen ik het aantal myner jonge medeburgers en bekenden overwoog; traanen van mededoogen roldden over myne wangen. Zy allen leeven met my in de lente hunner dagen, maar by hoe veelen vervliegen dezelven, zonder dat 'er een behoorlyk gebruik van word gemaakt? Ofſchoon zich elk al vleit, dat hy een goed gebruik van de dagen zyner jongelingſchap maakt; welhaast zullen hem echter droeviger tyden verraſſen! —— En hoe zeer, maar ook hoe vruchteloos, zullen zy alsdan van het onverbiddelyk lotgeval de verſpilde uuren terug eiſchen!

„ Niemand kan zeggen dat hy zyne jeugd wel gebruikt, byaldien hy daarin niet met voorzichtige ſchreden zyn geluk en vergenoegen zoekt te erlangen. Niemand echter zal ook hierdoor aan zynen pligt voldoen, zo hy niet tevens zyne toekomende welvaard geſtadig in het oog houd, en zyn tegenwoordig leven tot een' grondſlag van zyne aanſtaande gelukzaligheid legt: Deeze beide ſtukken moeten noodzaakelyk te gelyk worden in acht genomen: het eerſte kan niet alléén onze gelukzaligheid bevestigen, veel minder ook het laatſte; want hy loopt insgelyks in 't verderf, die ſlechts het laatſte met verzuim van het eerſte tot zyn eenig oogmerk heeft. Hoe onbedenkelyk veel ongeluk ontſtaat niet uit deeze dwaaling, dat men zich met het eene te vreden houd, zonder zich over het andere te bekommeren. De ondervinding levert ons daarvan de beklaagelykſte voorbeelden op.

„ Men vestige ſlechts zyne oogen op *Lycas*. Hoe beroemt hy zich in dien waan, dat hy de jaaren, die ons zo ſchielyk ontglippen, recht weet te gebruiken. 't Is Waar, het gemeen houd hem ook werkelyk voor gelukkig; en geen wonder, daar geen dag aan ons gezicht verſchynt, op welken geene nieuwe vermaakelykheden op hem wachten. De wyn moet hier ſlechts zyne geesten verlevendigen, maar hy bedient zich van dezelven geſta-

dig in zulken overmaat, dat hy zich aan het redenlooze vee volkomen gelyk ſtelt. In de dierlyke wellusten meent hy zyn grootst geluk te vinden, en by den uitzinnigen hoop zyner ydele makkers ſchynt hy alleen te vreden te zyn. In het koffihuis, de kolfbaan, en de kollegien, vind hy zich best opgeruimd. Berispt men hem dat hy zich zelden of nooit in Gods huis laat vinden, dan is zyn antwoord; dat een jongeling van fatſoen de waereld moet zien, terwyl hy 'er gelegenheid toe heeft; dat hy die vroome ſlaaverny aan de fynen overlaat. ——— Geene bange-zorgen benevelen, wel is waar, de dagen van *Lycas*; eene dolle vreugde toont hy in alle zyne gebaarden; de minſte nagedachten, noch het geringſte verdriet, ſchynt, voor het uitwendige, by hem plaats te hebben. Maar onderzoekt het hart van deezen dolleman eens, die even, alsöf hy de vrolykheid zelve was, langs de ſtraaten zwiert: de onrust en eene verborgene kwelling foltert het zelve inwendig meer dan het gemeen ooit denken zou, hierom zoekt hy de gezelſchappen der vrolyke baazen, om zyne onrust voor zichzelven, zo veel mogelyk is, te verbergen. Kan *Lycas* dus wel gelukkig heeten? of legt hy op die wyze wel den grond tot zyne toekomende gerustheid? dit is onmogelyk; hy ondermynt veeleer zyne dagen, en hem zal óf eerlang het duister graf omvatten, óf hy zal nochtans, onvergenoegd over zichzelven, onnut voor de maatſchappy, zyn leven in elende ſlyten.

„ Niet minder beklaagenswaardig is myn vriend *Euphilus*, terwyl het ſpel en zo wat zotteklap zyne voornaamſte, zyne geliefdſte bezigheid is; al zyn verſtand gebruikt hy tot hetzelve. Hieröp ſtudeert hy ſchier dag en nacht; hiervan ſpreekt hy by alle gelegenheid —— en geen wonder: hy heeft zich op niets anders toegelegd; waaröver zou hy dan redekavelen? Hy leeft midden onder de verwonderenswaardige werken des Scheppers, doch hy kent ze niet; hy bezoekt nog wel de openbaare Godsdienſtige Vergaderingen, doch hy is een vergeetelyk hoorder, hy doet zulks uit ſleur, en om dat het de gewoonte is, of, omdat het hem misſchien in zyn huis verveelt. Hy leeft dus gelyk een blinde in een heerlyk paleis, en niets kan eene merkelyke veränderíng by hem te weeg brengen, dan een elendig kaarteblad, of een belachelyk zot geklap. ——— *Euphilus*, de beklaagenswaardige *Euphilus*, heeft derhalven zo weinig genot van zyn leven, dat men hem met het minſte recht niet onder de levenden rekenen kan.

„ Op eenen geheel anderen trant zien wy *Alcidor* dwaalen. Deeze merkt de lente van zyn leven enkel als den grond van zyn aanſtaand geluk aan; zynde hy om zyne tegenwoordige welvaard in 't minſte niet bekommerd. Eene dwaaze eerzucht is de eenige dryfveder van alle zyne handelwyzen. Door zyn onöphoudelyk en onredelyk ſtudeeren, heeft hy zich reeds het verlies van zyne gezondheid veröorzaakt. Zyn ligchaam onthoud hy zelfs zulke nood-

noodwendigheden, die tot onderhoud van zyn leven volſtrekt vereischt worden. Zyn gemoed is in eene geſtadige naargeestigheid, en alleen de gedachte van zyne aanſtaande grootheid, welke nochtans met eene angstvallige vrees gepaard is, kan hem opbeuren. Hoe weinig kent *Alcidor* toch de waare gelukzaligheid. Thans verdryft hy ze van zich —— zal hy ze daarna in de paleizen der Grooten en in grootſche tyteis vinden? Ik geloof het niet. Het wezenlyk vergenoegen is gewoon, liever in de ſtulpen der laage Landlieden, dan in vergulden paleizen te woonen. Hoe zeer zal hy na deezen, in zyne verwachting bedrogen, zyn ongenoten leven, wederom wenſchen.

„ Welk verſtandig gebruik zie ik daarëntegen mynen vriend *Damon* van zyn leven maaken. Hy is de eenige teêrhartige vriend, dien my het karig noodlot heeft toegevoegd; en offchoon ik tegenwoordig, van hem afgezonderd, in eene treurige afgelegenheid leeve, zo zal het hem niet belgen, dat ik eene afſchildering van zyn perſoon geeve, welke my in myne eenzaambeid zulk een uitneemend vergenoegen verſchaft. Ik volge hem met nabootſende ſchreden; zyne deugd is het, die myne ziel heeft gevormd. Hy geniet thans insgelyks de lente zyner dagen, en zyn leven vervliegt by hem gelyk de uuren der verliefden. Geene kwelling doet ooit zyn voorhoofd fronſelen, noch eenig knaagend verdriet de rust van zyn gemoed verdwynen. De vermeerdering van zyne kennis verſchaft hem een vermaak, dat geene ziel, door de buitenſpoorige wellusten verdorven, in ſtaat is te ſmaaken. Hiertoe port hem geene eerzucht, geene benaauwde vrees voor het toekomende aan; hy is reeds gelukkig genoeg. Enkel de begeerte om de maatſchappy tot nut te zyn, en zo veel mogelyk tot volmaaktheid van dit onbegrypelyk geheelāl, en tot eer des Scheppers toe te brengen, zyn de beweegredenen zyner handelwyzen. De nuttige weetenſchappen ververſchen zyne zielvermogens, wanneer hy zyn verſtand in de overweeging des Scheppers, en in de navorſching van zynen wil vermoeit. Hy gebruikt den lust, dien hem de jeugd aanbied.—— Met eene waare en geene gemelyke deugd, geniet hy, in den omgang van eenige weinige goede vrienden, deeze waereld, terwyl hy gelooft, dat zyn Schepper ze hem ten dien einde zo bekoorlyk heeft geſchapen. Geene morſige ſchertſerny bezoedelt hunne byeenkomſten, offchoon allerlei geestige invallen hun vergenoegen vergroot. Zyn medelydend hart is voor tedere aandoeningen vatbaar; hy mengt zyne traanen met de traanen van eene *Clariſſe*, en verfoeit in eenen heiligen yver de vervolgingen van eenen onmenſchelyken *Lovelace*. Het gezelſchap van de ſchoone kunne, die haare vrolykheid met verſtand en zedigheid paart, is hem duizendmaal aangenaamer dan de zotte *douceurs* die een laffe *petit-maitre* van haar roemt te genieten. Van de wulpſe ſaamenkomſten, die de verdorvene ſmaak der ongebondene waereld in de huizen der ou-

tucht heeft opgerecht, is hy afkeerig. De wyn gelooft hy dat hem en zyne vrienden word geſchonken, om hunnen omgang met vervrolykende jokkernyen des te aangenaamer te maaken, en, geen wild geſchreeuw ſtoort de rust hunner gebuuren, alhoewel ook *Hagedoorns* tedere bevindingen den geest der gasten beziet.——— Dus vervliegen by hem de vrolykſte jaaren zyns levens, tot dat eene bedaagde ouderdom hem andere ſoorten van genuchtens doet verkiezen. Hy ſchaamt zich op het einde zyns levens niet, geleefd te hebben; want als een christen ſterft hy. Het eene levensperk heeft hy hem altoos den grond des geluks van het ander gelegd, en dus klimt hy met vrymoedige ſchreden tot eene hoogere welvaart op, die hem den dood geenszins verſchrikkelyk maakt, nadien hy zich daarin hier reeds bevestigd heeft.

„ Dit is het afbeeldſel van mynen waardigen vriend. Zó leeft hy in zyn gelukkig leven, en zó geniet hy de lente zyner jaaren. Dat toch alle myne medeburgers, of ten minſten myne bekenden, dus gezind waren; hoe gelukkig zouden zy niet wezen, en hoe gelukkig zou ik zyn, die my geſtadig noeme."

Uw vlytige Leerling en Leezer

M. J. GENIETER.

Het Boek der Pſalmen, nevens de Gezangen bij de Hervormde Kerk van Nederland in gebruik enz. Te Amſterdam by H. Tiedeman. *In groot octavo.*

MEn heeft deeze nieuwe Beryming, welke Nederlands Kerk met eene algemeene goedkeuring, en meer ſtigting dan de oude, gebruikt, gelyk bekend is, vervaardigd uit drie reeds voor handen zynde Berymingen, te weeten die van VOET, het KUNSTGENOOTSCHAP en GHYZEN. By de keuze en overneeming der Pſalmen uit deeze drie Berymingen, ontdekte men wel dra, dat dezelven, hoe wel, over 't geheel, herymd, hier en daar nog eene verbeterende hand noodig hadden; welke ook daarop aan 't werk geſlaagen is. Ter dier oorzaake hebben deeze Pſalmen, de een minder de ander meer, eenige veranderingen ondergaan; en zulks heeft, van den aanvang der uitgave deezer nieuwe Beryminge af, verſcheiden Liefhebbers genoopt, om hun oog byzonder op deeze veranderingen te vestigen, en de Pſalmen ten dien opzigte met elkanderen te vergelyken, om na te gaan, in hoe verre deeze veranderingen ter verbeteringe ſtrekten. Dit onderzoek, ſchoon men over deeze en geene veranderingen, dat altoos zal overblyven, verſchillend mogte denken, is meerendeels gunſtig uitgevallen; en men

men oordeelt vry eenpaarig, dat de aangewende oplettendheid, over 't geheel, weezenlyk ter verbeteringe der Beryminge gediend heeft. Zulks heeft, al vroeg, den eenen en den anderen te meerder bewoogen, om deeze vergelyking voort te zetten; en men vond 'er die wenschten, dat men bedagt ware, op eene uitgave van 't Boek der Pſalmen, welke eene vergelyking hier van op eene duidelyke wyze onder 't oog bragt. 'Er zyn ons zelfs Liefhebbers voorgekomen, welken de nieuwe Beryming ten dien einde met wit papier hebben laaten doorſchieten, om de veranderde plaatzen aan te tekenen, en dus de vergelyking te gemaklyker te maaken.

Soortgelyke bedenkingen en onderneemingen ſchynen ten laatſte aanleiding gegeeven te hebben, om het Boek der Pſalmen op eene zekere manier te drukken, welke geſchikt is, om aan zodanig een verlangen te voldoen. Men ziet daar van eene Proeve in de hier bovengemelde uitgave, welke de 38 eerſte Pſalmen behelst, met oogmerk om zulks te agtervolgen, indien de Liefhebbers, gelyk men vertrouwt, de uitvoering blyven begunſtigen. In deeze uitgave, in twee Colommen op ieder bladzyde geſchikt, vindt men in de eene Colom de Pſalmen, met benoeming der Uitgeevers, zo als ze reeds het licht zagen; en in de andere Colom de Pſalmen, volgens de thans gebruikelyke Beryming: de daar in gemaakte veranderingen zyn ter wederzyde *Curcyf* gedrukt, zo dat ze van zelven in 't oog loopen. Een ieder derhalve die lust heeft, om deeze vergelyking na te gaan, dat zyne gevalligheid en nuttigheid heeft, kan hier naar wensch, met weinig moeite, te recht geraaken, daar alle de veranderingen zig met eenen opſlag van 't oog voor hem vertoonen. Om 'er onzen Leezeren te beter denkbeeld van te geeven, en 't gebruik te doen opmerken, zullen wy een en ander voorbeeld daar ſtellen.

Pſalm IV.

Door *H. Ghyzen.*

Wanneer ik roep, *wil my* verhooren,
ô God, die mijne rechtzaak red.
Dit my benaauwtheid quam te vooren,
Deed gy my gaan in ruime ſpooren:
Betoon genaê, hoor mijn gebed.
Wat moogt gy mannen *doch* beginnen?
Zal ſteeds tot ſchande zijn mijn eer?
Zult gy den d' ydelheid beminnen?
En *gantsch beroofd van rechte* ſinnen,
De leugen zoeken *immermeer*?
2 *Weet doch*, *en breng het u te vooren*,
Dat zich de Heer een gunstgenoot
Heeft afgeſondert, en *verkooren*,
Ontwijfelik zal de Heer my hooren
Wanneer ik roep, *by kent mijn nood.*

Nieuwe Berijming.

Wil mij, *wanneer ik roep* verhooren,
ô God, die mijne rechtzaak redt!
Gij hebt in angst mij hulp beſchooren,
En mij doen gaan in ruime ſpooren:
Betoon genaê; hoor mijn gebed.
Wat moogt gij, mannen, *toch* beginnen?
Zal ſteeds tot ſchande zijn mijn eer?
Zult gij dan d' ijdelheid beminnen,
En, *t' eenemaal beroofd van* zinnen,
De leugen zoeken, *keer op keer*?
2 *Herinnert u*, *gij roekeloozen*,
Dat zich de HEER een' Gunstgenoot
Heeft afgezonderd en *verkoozen*.
Hij doet mij nooit van ſchaamte blozen,
Die, *als ik riep*, *mij bijſtand bood.*

Zijt wy beroert, ontſteld, verlegen;
Maar zondigt niet, verſaakt uw' wil;
Spreekt in uw hert, *wilt overwegen*.
Uw doen op 't leger nedrgelegen;
En zijt in *allen voorval* ſtil.

Zijt *gij* beroerd, ontſteld, verlegen,
Zoo zondigt niet; verzaakt uw' wil;
Spreekt in uw hart; *herdenkt uw wegen,*
Op 't eenzaam bedde nedrgezegen;
En *weest* in *al ontmoeting* ſtil.

Pſalm XV.

Door *J. E. Voet.*

Wie zal verkeeren, groote God,
In uwe tent? wien zult Gy *loonen*
Met zulk een *gunst en zalig* lot,
Dat hy *uw heilig Sion, tot*
Uw' *eer, beſtendig* moog' bewoonen?
2 Die in zyn' wandel *gansch* oprecht,
Alle onrecht haat, en valſche ſtreeken;
Zyn' *ooren* aan uw' wetten hecht;
Zich op de deugd met yver legt. (enz.
En waarheid met zyn hart *zal* ſpreeken.

Nieuwe Berijming.

Wie zal verkeeren, groote God,
In uwe tent? wien zult Gij *kroonen*
Met zulk een *onwaardeerbaar* lot,
Dat hij, *bij 't heuglykſt gunstgenot*,
Uw *heilig Sion* moog' bewoonen?
2 Die in zijn wandel *zich* oprecht
En waars betoont van valſche ſtreeken;
Zijn *aandacht* aan uw wetten hecht,
Zich op de deugd met ijver legt, (enz.
En waarheid met zijn hart *blijft* ſpreeken.

Pſalm XIX.

Door *'t Kunstgenootſchap.*

Het ruime hemelrond
Meld elk met *vollen* mond'
Gods eer en heerlykheid:
't Wyduitgeſtrekte vak
Van 't hooge ſterrendak
Vertoont zyn wys beleid.
Dus kan ons dag by dag,
Met verbied, met ontzag,
Gods wonderen verhaalen;
Dus weet ons nacht by nacht,
Met ſchitterende pracht,
Zyn wysheid af te maalen.
2 *Die ſtaat zo hemelsch* ſchoon
Voor aller oog ten toon,
Dat nergens ſpraak, of oord,
Of landſchap is bekend,
Zelfs tot aan 't aardryks end',
Daar elk haar ſtem niet hoort.
Haar evenredigheid
Heeft zich zo *verr'* verſpreid,
Haar reednen zyn zo krachtig,
Dat z' *all'*, wat d' aard' bewoont,
Het merk eens Scheppers toont,
Zo gunstryk als almagtig.

Nieuwe Berijming.

Het ruime hemelrond
Vertelt, met *blyden* mond,
Gods eer en heerlijkheid:
De heldre lucht en 't zwerk
Verkondigen zijn werk,
En prijzen zijn beleid.
Dus kan ons dag bij dag,
Tot roem van Gods gezag,
Zijn wonderen verhaalen;
Dus weet ons nacht bij nacht
Zijn onbegrenste magt
En wijsheid af te maalen.
2 *Hoe goddelijk en* ſchoon
Luidt deze hemeltoon!
Daar is geen ſpraak, of oord,
Daar is geen volk bekend,
Dat, zelfs tot 't werelds end,
Der heemlen ſtem niet hoort.
Hun evenredigheid
Heeft zich zoo *wijd* verſpreid,
Hun rede klinkt zoo krachtig,
Dat z' *al*, wat d' aard bewoont,
Het merk eens Scheppers toont,
Zoo gunstrijk als almagtig.

Trits van Dichtlievende Proeven op den Storm. Voorgevallen in Slachtmaand des Jaars 1776. *In quarto* 15 *bladz.*

NAar ingekomen berigt zyn we deeze Dichtlievende Proeven verſchuldigd, aan een Gezelſchap, dat zig *uit Leerzucht*, (met welke Spreuk deeze Stukjes ook ondertekend zyn,) vereenigd heeft, ter beoefeninge van Taal- en Dichtkunde; en ze komen voor als de eerſtelingen hunner poogingen ter vorderinge in deeze Weetenſchap en Kunst. Wanneer men dezelven in dit daglicht, waar in ze geplaatst behooren te worden, beſchouwt, zou het ten uiterſte ongerymd zyn, dezelven te beoordeelen als Dichtſtukken van Mannen van Naam, of als van zulken, die voorgeeven, dat zy de Dichtkunde al lange gehanteerd hebben, of zig voordoen, als waren zy Baazen in hun Handwerk; hoedanige zwetzeryen zo wel op den Parnas als elders plaats hebben. In tegenoverſtellinge hier van, heeft men 't uitgeeven van zulke Dichtſtukken, door zodanig een Gezelſchap, veeleer aan te zien, als eene proefneeming, ter toetzinge van 't algemeene oordeel over hunnen arbeid; veelligt om denzelven, naarmaate hiervan, voort te zetten, of, (ten minſten in 't openbaar,) te ſtaaken. Wy hoopen dat ze hier in gelukkig mogen ſlaagen, althans in zo verre, dat ze 'er eer door aangemoedigd, dan te rugge gehouden mogen worden; dewyl ze het eerſte, zo als 't ons voorkomt, waarlyk verdienen. Men zou zekerlyk meer oplettendheid in taal en ſpreekwyzen mogen vorderen; dan die oplettendheid, welke 'er, niettegenſtaande eenige gebreken, in doorſtraalt, geeft genoegzaamen grond om te bemerken, dat zy op een goeden weg zyn, en dat men dus in 't vervolg meer naauwkeurigheid van hun mag verwagten. Voorts zyn de Verzen gemeenlyk vloeibaar; de ſchikking der denkbeelden is over 't geheel regelmaatig, en hier en daar ontmoeten ons trekken, die getuigen, dat het hun niet aan verbeeldingskragt ontbreekt; des het genoegzaam blykbaar zy, dat dit Gezelſchap, ſchoon hun arbeid nog beſchaaving vordere, aanmoediging verdient, en dat men rede heeft, om hunne vordering, by aanhoudendheid, te gemoet te zien. —— Men leeze, tot eene proeve hier van, uit ieder deezer Dichtſtukjes, een byzonder voorſtel.

Het eerſte levert ons het akelige tooneel eener ongelukkige Weduwe, die, op het verliezen van haar kroost, tot wanhoop overſlaat; dat zeer wel voorgedragen wordt.

Een weduw, die haar kind, haar eenig welbehagen,
Tracht aan den ſnellen ſtroom, met lyfsgevaar, te ontdragen,
Moet dulden dat een golf, die haar reeds yzen doet,
Het van haar borſten rukt in 't holſte van den vloed.

't Onnozel jongske reikt al zinkend noch zyne armen
Vergeefs zyn moeder toe, die yslyk ſtaat aan 't kermen;
Tot dat ze op 't laast, door rouw en wanhoop aangeſpoord,
Zich in de zoutkil werpt, en met haar kroost verſmoord.

Het voorſtel is natuurlyk, de critiken zouden alleen kunnen vallen op de taal of een enkel woord. Het zou een kyfaas weezen te twisten, of 't beter ware te ſchryven, *Moet dulden* enz. of, *Moet zien dat eene golf* enz. Die wat ſterk tegen de gelykklankigheid zyn, zouden veelligt in dien regel *ſchrikken* of *beeven* enz. boven *yzen* verkiezen, om dat het woord *yslyk* in den derden regel na deezen voorkomt, dan dit hangt grootlyks af van een onderſcheiden ſmaak. Voor *noch* in de betekenis van *nogmaals* zouden onze keurige Schryvers meerendeels eiſchen *nog*, in onderſcheiding van 't ontkennende *noch*, en zo ook *laatst* voor *laast*, als afkomſtig van *laat*, *laater* en dus *laatst*; dan dit zyn keurigheden en onderſcheidingen, die dikwils niet in agt genomen worden van anders beroemde Dichters. De ſpelling van *verſmoord*, in plaats van *verſmoort*, is waarſchynlyk eene drukfout, naar uitwyzen van des Dichters gewoone ſpelling.

Het tweede vangt dus aan, met eene verſchrikkelyke beſchryving van dien naaren Nagt.

Het bulderend Noordwest, onſtuuwt met hagelbuien,
Met vuur, en donder, ſchynd in zegepraal den Doodt
Op zwarte vleugelen in 't Vaderland te kruien:
Help God! wis treft die Storm myn' armen Landgenoot!
ó Deerlyk ſchouwtoneel! ó ſtapel van ellenden!
De holle en dolle wind kend in zyn buld'rend woên
Geen paal, noch perk; wis zal hy 't onderſt boven wenden;
¡Wat kan een enkele nacht al ramp, en ſchaden doen!
Het water, opgeperſt uit 's afgronds diepſte kolken,
Voert ſchrik, en angſt, en wee, met zich naar allen kant;
't Dooft 't ſchittrend blikzemvuur, 't vermengdt zich met de wolken.
Ai my! hoe veeg ſtaat thans myn dierbaar Vaderland!
't Beukt tegen hooge veſt, en welbemuurde wallen,
't Rammeit de dyken los met yſelyk geweldt.
Daar hoor ik 't met gedruis in laage polders vallen!
Het vruchtbaar Akkerland wordt thans een pekelveldt.
Thans paart een jammerklacht zich met 't geklots der baren,
De Lucht wedergalmt alom van 't droevige Ach! en Wee!

Dee-

Deeze beſchryving is zeer natuurlyk, en de woorden, daar 't op aankomt, zyn wel uitgekoozen; alleen is de ſpreekwyze, *dat het water uit de diepſte kolken van den afgrond opgeperst wordt*, te ſterk, en het woord *kruien* te laag in dit geval. Voor 't overige ſchynt deeze Dichter niet vast te zyn in 't gebruiken van *d*, *'t* en *dt*; dit gaat wat onregelmaatig; onze Spraakkunſtenaars, ſchoon ze hier over verſchillend denken, behouden egter ieder hunne regelmaatigheid; en men behoort het 'er op toe te leggen, om zig zelven, in ieder Stuk dat men ſchryft, gelyk te zyn.

Het derde Dichtſtuk, ſchoon de ſtyl hier en daar wat te zwellend geoordeeld mogte worden, dat jongen Dichteren wel toe te geeven is, heeft egter insgelyks zyne verdienſten, en geeft ons eene treffende ſchildery van den jammerlyken toeſtand ten platten Lande, na 't doorbreeken der dyken, dat de Dichter vooraf eigenaartig uitgedrukt had, zeggende:

De baeren groeijen aen, en ſtuiven op de dyken
Die wagglen, niet beſtand voor 't woeden van d' Orcaen.
Het teysterend geklots der golven doet ben wyken,
De onſtuyme zee dringt door, zy ſcheuren . . . 't is gedaen!
Daer gonst het water heen, ô God! beperkt zyn woede!
U dreigt, myn Vaderland! U dreigt een bitter wee!

Dit ondervond men vooral ten platten Lande, gelyk de Dichter wat laager vervolgt.

Het land, waer onlangs nog de boer het kouter wende,
En waer de logge koey zich rolde in 't malſche gras,
En 't ſchaapje ſpeelde en tierde, en 't ſchichtig veulen rende,
Ligt thans veranderd in een ruyme pekelplas.
Hier zwemmen menſch en dier, ginds ſmooren ze in de ſtroomen;
Daer dobbert op een baer des landmans koude lyk.
Zy, die 't gevaer der zee al worſt'lend zyn ontkoomen,
Staen naekt, van goed beroofd, te ſiddren aen den dyk.
Ay my, een koude ſchrik beroert myn ingewanden!
Daer dryft een moeder, met haer kind, haer zorg, haer troost,
Zy poogt den dood t' ontvlien, en ſlaet naer 't wigt haer handen,
Dog een vergramde golv rukt moeder weg en kroost.
Zulk een rampzalig lot had haer de zee beſchoren.

In dit waarlyk treffende Tafereel zal men, zo ten aanzien van 't geheele beloop als der gebruikte ſpreekwyzen, niets weezenlyk te berispen vinden; en het merkwaardigſte nopens de ſpelling zal wee-

weezen, dat de Dichter zigzelven, als uit het geheele Dichtſtuk blykt, niet gelyk is, in 't gebruiken van de *i* of *y* in de twee klanken; ſchryvende nu, *ei*, *ui* en dan *ey* en *uy*. Ieder ſpelling heeft onder de Spraakkundigen zyne voorſtanders; maar de oplettenden zyn zigzelven gelyk. Keurige Schryvers zouden veelligt ook wraaken, *beperkt* voor *beperk*; en *wende* voor *wendde*; doch op ſoortgelyke onnaauwkeurigheden geeft iedereen juist geen acht. ——— Men zal, dit alles nagaande, reden vinden, om ons voorgezegde wegens deeze Dichtſtukken te billyken; en 't Gezelſchap, vertrouwen we, zal 't ons niet ten kwaade duiden, dat wy hen, door de nevensgaande aanmerkingen, tot meerder oplettendheid hebben zoeken aan te ſpooren.

Nieuw en volkomen Woordenboek van Konſten en Weetenſchappen. Verçierd eene groote menigte Kunstplaaten. Uit de beste Schryvers in alle Taalen verzameld. Door R. BUYS, *Hofraad van hunne Poolſche en Pruisſiſche Majesteiten. VIII. Deel.* O. P. Q. *Te Amſterdam by* S. J. Baalde 1776. *In groot octavo* 979 *bladz.*

MEn ontmoet in dit Deel, even als in de voorgaanden, een uitgebreiden voorraad van Artykelen, met betrekking tot alle Konſten en Weetenſchappen; waardoor het in verſchillende takken van oefening van dienst kan zyn, wanneer men 't goed vindt, toevlugt tot een Woordenboek te neemen. Zie hier, om ook uit dit gedeelte een Artykel by te brengen, de beſchryving, die men ons van het Potdraaien en Pottebakken geeft. Het laatſte geſchiedt in een Oven, en 't eerſte door middel van een Wiel, als men groote, of op eene Draaibank, als men kleine werkſtukken maakt.

„ Het Pottebakkers wiel beſtaat voornaamlyk in de Neut, zynde een Balk of Axis, wier voet of pivot perpendiculair draait op een vryen ſteenen zuil of bodem. Van de vier hoornen van deezen Balk, die geen twee voet in de hoogte overtreft, gaan vier yſeren dwarsboomen opwaarts, de Spaaken van het Wiel genaamd; welken, diagonaallynen vormende met den Balk, nederwaarts gaan, en op den bodem vastgemaakt zyn, aan de hoeken van een ſterken houten Cirkel, van vier voet in den diameter, volmaakt gelyk de Velgen van een Koetswiel, uitgenomen dat het geen *Axis* noch *Radii* heeft, en enkel aan den Balk vereenigd is, welke het zelve tot eenen Axis dient, door de yſeren dwarsboomen. De top van de Neut is plat, van eene cirkelvormige gedaante, en van een voet diameter; en op deeſe Neut wordt het Leem of de Klei gelegd, die gedraaid en gefatſoeneerd moet worden. Het Wiel, aldus

dus geſteld, is met vier zyden van vier onderſcheidene ſtukken houts rondom beſlooten, op een houten Raam; het agterſtuk, zynde dat waarop de werkman zit, is een weinig naar het Wiel voorwaarts hellende gemaakt; op het voorſtuk is de bereide aarde geplaatst; op de zydſtukken laat hy zyne voeten rusten, en deſen zyn neigende of hellende gemaakt, ten einde hem meer ruimte te geeven. De aarde bereidt hebbende, legt de Pottebakker een rond ſtuk van dezelve op het cirkelvormig hoofd van de Neut, en neêrzittende draait hy het Wiel met zyn voet, tot dat het eene genoegſaame ſnelheid heeft; als dan, zyne hand met water nat maakende, drukt hy het voorſte van zyne vingeren in het midden van den klomp, en vormt dus de holte van het vat, voortgaande om het zelve in het midden te verwyden; en draaiende dus de binnenzyde in de vorm met de eene hand, terwyl hy de buitenzyde met de andere vormt, het Wiel geſtadig rond draaiende, en zyne hand van tyd tot tyd nat maakende. Wanneer het vat te dik is, gebruikt hy een plat ſtuk yſer, eenigſints ſcherp op den kant, om af te ſnyden het geen overtollig is: en wanneer dit voltooid is, wordt het van het cirkelvormige hoofd afgenomen, door een koperdraad, dat onder den voet van het vat doorgetrokken wordt.

„ De Pottebakkers Draaibank is insgelyks eene ſoort van Wiel, maar veel eenvouwdiger en ſlegter dan het voorgaande; derzelver drie hoofddeelen zyn een yſeren Balk of As, van drie en een half voet hoog, en van twee en een halven voet diameter, horizontaal geplaatst op den top van een Balk, en dienende om 'er het vat op te vormen: en een ander groot houten Wiel, alles van één ſtuk, drie vingeren dik, en twee of drie voet breed, op den bodem aan denzelfden Balk vastgemaakt, en parallel met den Horizont. De Balk of de Axis draait door eenen Spil op den bodem in een yſeren Staander. De Werkman geeft de beweeging aan de Draaibank met zyn voet, ſtootende het groote Wiel geduurig met den voet; geevende het ſteeds een grooter of kleiner graad van beweeging, naarmaate zyn Werk zulks vereischt. Hy werkt met de Draaibank, met dezelfde Inſtrumenten, en volgens dezelfde manier als met het Wiel. De vormingen worden gemaakt door het houden van een ſtuk hout of yſer, geſneeden in de gedaante van de vorm tot het vat, terwyl het Wiel rond draait; maar de voeten en handvatſels worden gemaakt op zig zelven, en met de hand aangezet, en indien 'er eenig ſnywerk in moet komen, zoo wordt dit gemeenlyk in houten vormen gedaan, en ſtuk voor ſtuk op de buitenzyde van het vat geſtooken.

„ Wanneer de Potten gedraaid zyn, dan worden ze na de droogte of warmte geſchooten, tot dat ze in ſtaat zyn om een oor daaraan te zetten. Dan worden ze weder na de droogte gebragt, om ze verder te maaken, zoo als ze in haar ſatſoen behooren te

wee-

weeſen. Eer nu de Potten in den Oven gezet worden om te bakken, dan worden ze gelood of vergiaasd. Dit lood of vergiaas is zeer fyn gemaalen, byna als ſtof, dat gemengd wordt met water, doch met water alleen niet, maar met eene ſoort van drabbige Potaarde, die gemengd is met water, en wordt door een Teems geſlaagen, en zoo te ſamen gemengd, dat het in ſtaat is, om de Potten daar mede te looden of te vergiaſen. Als dan de Oven gevuldt wordt, dan worden eerst de Potten met pypen ondergezet, te weeten, zoo als ze de Pypmaakers in de Pottebakkery brengen; daar wordt boven over die pypen een ſtolp of kap gelegd, en dan de Potten daar boven op, tot dat de Oven in 't geheel vol is. Den Oven vol zynde, wordt van onderen het vuur daarin geſtookt, en langſaamerhand wat meerder, zoo dat het van onder tot een geheel vuur worde, dat van het eene einde tot het ander ſtrekt. Dan worde'er zoo lang geſtookt, tot dat de Bakker het oordeelt genoeg te zyn."

Huwelyks-Geſchiedenis van den Heer PHILIP PIETER MARK, *door hemzelven beſchreeven. Te Rotterdam by* J. Hofhout *en* E. v. Wolfsbergen.

„ Ik, PHILIP PIETER MARK, (dus vangt deeze Autheur aan,) nam zes Vrouwen, en een Iegelyk die niet onderweezen de hagchelyke Schreedé tot het Huwelyk doen wil, kome, leeze de Geſchiedenis van myn Huwelyk en trekke eene wyze Onderrichting uit myne Ondervinding! —— Advocaaten, werp uwe Liquidaties weg! Huishouders, Staatkundige, Kerkelyke, laat de Boeren, de Staat en de Ketters met Vrede! Meisjes, gy die denkt eenen Man gelukkig of ongelukkig te maaken, vergeet alle uwe Huwelyks-Projecten! Tuchtmeesters en Amptlieden, laat de Geesels vaaren! Kwakzalvers laaten uwe Patienten leeven! Alle Hooge en Nederige, de geheele Hollandſche Waereld in Mansrokken en Japons, zet Arbeid, Bedrog en Achterklap aan een Zy, en kom en lees de Huwelyks-Geſchiedenis van den Weleerzaamen PHILIP PIETER MARK!" ——— En wat leert ons die Windmaaker, die elk een roept om zyne Geſchiedenis te leezen? ——— Wat! dat hy vyfmaal ongelukkig gehuwd geweest is, om dat hy niet wel uit zyne oogen gezien had: en dat zyn zesde Huwelyk, niet door een voorzigtig overleg, maar door toeval, gelukkig uitviel. ——— Moest PH. P. MARK, om dit te leeren, een geheel Boek ſchryven? en is 't der moeite waardig dat ieder zyne geliefde bezigheden ſtaake, om zyne Geſchiedenis te leezen, ten einde eene onderrigting te ontvangen, nopens iets, dat de ondervinding dagelyks leert? daar menig een ongelukkig huwt door onvoorzigtigheid, en men

nog

nog al dikwils ziet, dat onbedagte Huwelyken gelukkig slaagen. ——— Dan 't zy hier mede zo 't zy; en wat de Autheur ook verder bedoelde; zyne Huwelyksgeschiedenis is te leezen, niet op een tyd als men daadlyk bezigheden heeft, maar in een verloopen uur, by uitspanning, voor tydverdryf. Zyne manier van verhaalen is leevendig, de characters zyner Vrouwen zyn onderscheiden, en hy maalt dezelven, met de gevolgen hier van, ten zynen opzichte, zo natuurlyk af, dat zyne Geschiedenis, in haare soort, niet ongevallig zy. ——— De eerste Vrouw, (om dit verschil van characters nog kortlyk te melden,) had geen doorzigt, en was zo goed slag, gelyk men zegt, dat ze hem nimmer tegensprake, en op alles, wat hy voorstelde, zeide, *'t is wel, zo als UE. goed dunkt* of *beveelt*. ——— Zyne tweede Vrouw had wel niet meer dan een maatig Verstand, maar was van een tegenstreevend humeur, zo dat zy hem, op alles wat hy voorstelde, steeds tegensprake; het woord *ja* was haar zo haatlyk, dat zy 't vermyde, zelfs daar ze 't naauwlyks ontgaan kon; hy zei, by voorbeeld, *driemaal drie is negen*, haar antwoord was, *tien min één*. ——— Eene derde Vrouw was eene soort van Coquette, die de Galanterie tot het uiterste bragt, zonder egter tot feiten over te slaan, en daar benevens zo verkwistend was, dat zy hem, indien hy geen byzondere zorg gedragen had, arm gemaakt zou hebben. ——— Na deene verkwistende kreeg hy eene zeer gierige Vrouw, en op derzelver dood, geen geld in huis vindende, verstond hy uit eene vertrouwde van zyne geweezen Echtgenoot, dat zy al het capitaal begraaven had op eene plaats, die zy hem wilde aanwyzen; doch daaromtrent komende had het Water dien hoek Lands afgescheurd, en 't geld was niet meer te vinden. ——— In die omstandigheden huwde hy vervolgens met de bestorven dogter van een vermogend Koopman, die hem vyftig duizend Rykdaalders aanbragt; trots op haar geld was; hem dagelyks deed ondervinden, hoe groot haar vaderlyk erfdeel ware, en hem, op het minste pligtverzuim van onderdaanigheid, alle haare vyftig duizend Riksdaalders, Stuiver voor Stuiver, voortelde. Daarbenevens had zy eene zeer gezette leevenswyze, was niet geschikt voor eenige verkeering, 't zy met haars gelyken, meerderen of minderen, en speelde voorts de rol van een Vrygeest. ——— Ten laatste is hem een Burgerlyk welopgevoed Meisje ten deel gevallen; waar van hy alles goeds meldt, en nog meer verhaalen zou, indien zy hem niet dreigde Papier en Inkt voor altoos weg te sluiten, zo hy nog één woord van haar zeide.

De Testamentmaakers, of de Marquis van Tolbrugge. Tooneelſpel. Alom te bekomen. In octavo 52 bladz.

EEn Hekelſchrift nopens het ſtrafwaardige bedryf derzulken, die bewerken dat 'er een onverantwoordlyk Testament gemaakt en getekend wordt, om zig daar door op eene onregtvaardige manier te verryken; 't welk indiervoege wordt uitgevoerd, dat de eene Schurk den anderen misleide. Bedryven van dien aart verdienen zekerlyk de ſcherpſte gisping; maar als ze ten Tooneele gebragt worden, dient men de waarſchynlykheid in 't oog te houden, dat hier geen plaats heeft: alles wordt in deezen meer door geweld, dan door een listig bedrog uitgevoerd; 't welk, ſchoon niet volſtrekt onmogelyk, egter de gewoone weg niet is, welken knaapen van dien ſtempel inſlaan.

L'Ambigu, ou Recueil de Discours ſur divers Sujets. A Leide, chez B. Onnekink 1777. *Sans la Preface et la Table des Discours,* 130 *pp. in octavo.*

DIt Stukje beſtaat, overeenkomſtig met den titel *l'Ambigu*, zo veel als *Mengelingen*, of, met een gemeener woord, *Een Allegaartje*, uit eene verzameling van Spectatoriaale beſchouwingen over verſchillende onderwerpen, die, naar den aart der ſtoffen, of boertig of ernſtig verhandeld worden. Men kan dezelven niet wel brengen in den rang van uitgewerkte Vertoogen; maar ze zyn egter over 't geheel van een goeden ſmaak, en kunnen, in een verlooren uur, met genoegen geleezen worden, om den geest en de zeden te beſchaaven.

HEDENDAAGSCHE VADERLANDSCHE *LETTER-OEFENINGEN.*

Oordeelkundige Bybelverklaaring door TH. CH. LILIENTHAL, *Dr. Th. en Hoogl. op de Akademie te Koningsbergen. Met eenige aanmerkingen vermeerderd, XVde Deel. Te Amſterdam by* de Wed. Loveringh en Allart 1777. *Behalven de Voorreden* 487 *bladz. in gr. octavo.*

MEt dit Deel beſluit de Hoogleeraer zyne ontvouwing van de Geſchiedenisſen des Ouden Verbonds, en nevensgaende oplosſing der zwarigheden door 't Ongeloof daer tegen ingebragt. Dit afgehandeld hebbende, ſtaet hy nu voorts de Geſchiedenisſen des Nieuwen Verbonds, op ene dergelyke wyze, na te gaen, ter beantwoordinge en wederlegginge van 't Ongeloof. En zulks beweegt hem, om zich voor af te verledigen, tot het bewyzen van de waerheid en zekerheid dezer Geſchiedenisſen; waer toe hy, nog in dit Deel, ten grondſlag ligt, een betoog van de echte oudheid en onvervalschte juistmatigheid der Geſchiedboeken des Nieuwen Testaments. Zyn Hoogeerwaerde behandelt dit laetſte gedeelte van Israëls lotgevallen, in de Schriften des Ouden Verbonds gemeld, indiervoege, dat hy, even als van de voorige geſchiedenisſen, een geregeld verſlag geve; met invlechting van de verrichtingen der Propheten in die dagen; onder het uit den weg ruimen der tegenbedenkingen van het Ongeloof; dat hem verſcheiden plaetſen der Bybelbladen doet opheldren. En in zyn daerop volgend Betoog, van de echtheid der Schriften des Nieuwen Testaments, vind men het merkwaerdigſte daertoe betrekkelyk byeengebragt, met ene beantwoording der tegenbedenkingen, die derzelver nietigheid of ongegrondheid duidelyk doet zien. —— Om 'er den Lezer iets byzonders uit mede te deelen, zullen wy ons bepalen tot het hoofdzaeklyke zyner beantwoordinge, van 't geen men bybrengt, om reden te geven, van de ſpoedige en wyduitgeſtrekte uitbreiding der Christelyke Leere, op de vooronderſtelling dat het Euangeliſche geſchiedkundige bericht valsch zy. —— Die omhelzing der Christelyke Leer toont, gelyk de Hoogleeraer dit aengedrongen heeft, dat de berichten der Euangelisten en Apostelen, in die dagen, met de volkomen-

ſte overtuiging voor echt gekeurd zyn, door menſchen, die 'er 't grootſte belang in hadden, om deswegens een naeuwkeurig onderzoek te doen. Men ziet des hierin de kracht der waerheid, zegt een Christen; maer de Ongeloovige meent, dat hy andere redenen kan opgeven, van dien verwonderenswaerdigen voortgang der Christelyke Leer.

„ Het ongerymde der Heidenſche afgodery, en der Joodſche bygeloovigheid, zegt hy, begon in 't oog te loopen; men kreeg verdriet in 't kostbare van den Godsdienst, en andere lasten van beide de Religien." —— Dan hiertegen ſtaet, dat een bygeloovig volk dit kostlyke en die lasten gewillig draegt, en dat het Christendom veel moeilyker plichten afvorderde. Voorts was die bygeloovigheid niet ongerymd in 't oog der Jooden, voor zo ver dezelve, hunnes oordeels, op ene Godlyke inſtelling gevestigd was. En wat de ongerymdheid der afgodery betreft, verſtandigen lachten daerom in ſtilte, zonder deswegens een anderen Godsdienst aen te nemen; en de groote menigte was 'er zo aen gewoon, dat het hun niet zeer vreemd voorkwam. Daerenboven, wat was dan, vraegt de Hoogleeraer, de reden, dat deze dwaesheid van 't Heidendom niet eerder ingezien werd, dan juist toen het Christendom zich zo zeer begon uit te breiden.

Zommigen ſchryven dit toe „ aen de Platoniſche of Stoïſche Philoſophie." —— Dan men heeft, gelyk de Hoogleeraar opmerkt, hier wel in acht te nemen, hoe klein het getal derzulken was, die zich met Philoſophiſche beſpiegelingen ophielden, in vergelyking van het getal der genen, die den Christelyken Godsdienst omhelsden; mitsgaders de geringe overeenkomst of liever ſtrydigheid dier Philoſophie met deze Leere; en verder de omſtandigheden, waer in zich Jooden en Heidenen bevonden, als welken toonen, dat 'er zulk een invloed niet van te wachten was. Ook vraegt hy hier insgelyks met regt: van waer komt het, dat deze Philoſophen, die 'er waren voor dat het Christendom opkwam, niet eerder betere begrippen onder de menſchen verſpreid hebben? En 't is, gelyk hy tevens aenmerkt, aen de andere zyde zeker en klaer, dat de Christelyke Leer, onder de Philoſophen, al terſtond en in den beginne, de hevigſte tegenſtrevers gevonden heeft, en, volgens *Origines* (*), ook onder de Platoniſchen.

Beweert men wyders, „ dat ene algemene tolerantie, in zaken van Religie, het Christendom zo vele voordeelen toegebragt zou hebben;" dan beweert men, gelyk de Hoogleeraer

(*) Origines *Lib. 6. contra Celſum. p.* 275.

aer toont, ene onbewysbare ſtelling; waervan het tegendeel, vooral ook ten opzichte der Christenen, baerblyklyk is. En niet meer zal het afdoen, als men zich beroept „op de kracht der dwepery," nadien het, onder zulke omſtandigheden, geheel onmogelyk was, zulk ene groote menigte menſchen, in alle plaatſen, tot zulk ene voor hun gevaerlyke dwepery te verleiden. — Doch wy zullen zyn Eerwaerden voorts zelven laten ſpreken.

„ Zegt men, (dus vervolgt hy,) „ dat eenvoudige en domme lieden, die, enkel en alleen uit onbedachtzaamheid, gewoon zyn iets, zonder eenigen grond, aan te neemen, zich gemaklyk tot alles laaten overhaalen (*a*);" dan vergeet men aan te merken, hoe veele lieden van doorzigt en aanzien, reeds in de vroegſte tyden, de Christelyke Leer hebben aangenomen: leden van het Joodſche Sanhedrin, gelyk *Joſeph* en *Nicodemus* waren; een Proconſul *Sergius Paulus* (*b*), een medegenoot der Raadsvergaderinge van den Areopagus; *Dionyſius*, en andere aanzienlyke *Athenienſers* (*c*); een Corinthiſche Schatmeester *Erastus* (*d*); verſcheide Hovelingen van den Keizer *Nero* (*e*); om nu niet te ſpreeken van de Kerkleeraaren en andere ſchrandere lieden, die ten deele in de Wysbegeerte of Philoſophie en andere geleerde weetenſchappen zeer wel bedreeven waren (*f*). En terwyl ook zelfs de eenvoudigſten, aan de eene zyde, ligtgeloovig zyn; zo kleeven zy evenwel, aan de andere zyde, dies te meerder aan hunne ingezogene oude vooroordeelen, en zullen bezwaarlyk het beſluit neemen, om zulk eene leer te omhelzen, waarby zy hunne beste voordeelen moeten laaten vaaren, en zich aan veele ongemakken onderwerpen. Zielen, die gevoel hebben, konnen nog wel, in de eerſte drift, ſterke beſluiten neemen: doch deeze yver plag doorgaans al ligt te verdwynen, zo dra aanhoudende verdrukkingen opkomen, die men in den beginne niet verwacht had; en die men evenwel, alleenlyk door 't herroepen der aangenomene begrippen of gevoelens, ontgaan kon: want, op den roem van eene bijzondere ſtandvastigheid by de nakomelingſchap, is het groote gros zelden gewoon te zien. En ook daartoe konden de meeste martelaaren niet eens hoope hebben; naardien zy veeltyds in eene groote menigte afgemaakt wierden; gelyk zo, by voorbeeld, te Carthago

(*a*) *Epitre aux Romains*, *Art.* 5. *Tom.* I. *l'Evangile du Jour*, *p.* 12. *ſeq.* (*b*) *Hand.* XIII. 7, 12. (*c*) *Hand.* XVII. 34.
(*d*) *Rom.* XVI. 23. (*e*) *Phil.* IV. 22. (*f*) Zie ARNOBIUS *Lib.* 2. *adv. Gentes*, p. 44.

thago 300 verbrand wierden, en anderen, welker naamen niet eens bekend zyn geworden. Geſteld; „ de Apoſtelen hadden zo veele toegeeving betoond, om zich te ſchikken naar de verſcheidene vooroordeelen der Joden en Heidenen, om dezelve dies te eerder te gewinnen;" zo als *Bolingbroke* zegt (*g*); zoude zulk eene inſchiklykheid dezelven wel ſchadeloos geſteld hebben voor alle gevoelige tegenſpoeden en rampen, die zy, by eene daadlyke aanneeminge van het Christendom, niet ontwyken konden? En hoe zouden de geringe aalmoezen, die de armen ontvingen, in ſtaat geweest zyn, om de overige ongemakken zodanig te vergoeden, „ dat daar door ook ſlegts de groote menigte bewoogen zou zyn geworden, deswegen de Christelyke Religie aan te neemen, om dat het hun daarby aan onderhoud niet ontbreeken kon (*b*)?" In de gemeente van Jeruſalem, alleen, had in zeker opzigt, de gemeenſchap der goederen plaats; doch zy verarmde ook al haast dermaate, dat de Apoſtelen zich genoodzaakt vonden, voor dezelve, elders, lieſdegaven in te zamelen. Dat dergelyken mede voor andere gemeentes zouden geſchied zyn, leezen wy niet. En offchoon de mildaadigheid der Christenen zelfs door den Keizer *Julianus* geroemd wordt; zo ſtrekten evenwel de byeengebragte weldaaden niet zo verre, dat men in ſtaat zoude zyn geweest, om alle luiaards te verzorgen. En dit is ook zo weinig geſchied, dat veel meer elk, op het ernſtelykſte, aangeſpoord werdt, in zyn beroep te blyven, en met alle naarſtigheid te arbeiden (*i*). Voor 't overige waren immers, onder de eerſte Christenen, niet veele welgeſtelde lieden, op welker kosten, evenwel, het ongelyk grooter getal van armen, zou hebben moeten onderſteund worden; en die even daarom zouden hebben konnen worden afgeſchrikt om den Christelyken Godsdienst aan te neemen. Met één woord, ſchoon men ook, alle voorgemelde redenen der ſchielyke uitbreidinge van het Christendom, zoude willen by een neemen; evenwel zouden dezelven niet genoegzaam zyn om dit te doen begrypen, indien niet de waarheid der berichten in de Apoſtoliſche Schriften vervat, den geenen, die zich tot het aanneemen deezer leere ſchikten, met de volkomene overtuiginge in 't oog geſtraald had."

(*g*) BOLINGBROKE's *Works*, *Vol.* 4. *p.* 306. (*b*) *ibid. p.* 422.
(*i*) 2 *Th.* III. 6-12. *Eph.* IV. 28.

Voor-

Verhandelingen over verſcheidene onderwerpen, of Redenvoeringen van den vermaarden Heer JOAN LELAND. *In zyn Leven Doctor in de Godgeleerdheid en Predikant te Dublin. Vierde en laatſte Deel. Uit het Engelsch vertaald door* M. v. M. *Te Rotterdam by* A. Bothall 1777. *Behalven de Voorreden en de Bladwyzers* 359 *bladz. in gr. octavo.*

DE onderwerpen door den Eerwaerden *Leland*, in dit laetſte Deel, verhandeld, zyn niet minder van gewigt, dan die zyner voorgaende Redenvoeringen. Met den aenvang ontmoeten wy ene nadruklyke betooging van het gezag van Christus als Leeraer; vervolgens ontvouwt hy ons, met zeer veel naeuwkeurigheid, de verheerlyking van Christus op den Berg; verder deelt hy ons mede zyne leerzame aenmerkingen over de gelykenisſen van onzen Zaligmaker; wyders ſtelt hy ons het voorbeeld van Christus, opwekkelyk, ter navolginge voor; en ten laetſte vestigt hy onze aendacht, met troostryke en aenſpoorende aenmerkingen op Christus, als den genen, die den dood te niet gedaan, en het leven en de onverdervelykheid aen 't licht gebragt heeft. — In de uitvoering hier van ontdekt men die eigenſte trekken van den Christen-Redenaer, die wy reeds meermaels in *Leland* opgemerkt hebben; zyne gemaklyke denkwyze doet hem klaer ſchryven, zelfs dan als hy onderwerpen behandelt, die min of meer afgetrokken zyn; en 't geen hy voorſtelt weet hy, met oordeel, in zulk een licht te plaetzen, dat het natuurlyk geſchikt zy, om te treffen en te overtuigen. Alomme vind men in deze zyne Redenvoeringen de voortreflykheid der Euangelieleer, by uitſtek, voorgedragen, en ter betrachtinge aengedrongen; boven al dienen daer toe vier achtereenvolgende Leerredenen over de Gelykenisſen van onzen Zaligmaker, in welken zyn Eerwaerde derzelver bedoelde beknoptlyk ontvouwt, dat ons noopt, om 'er afzonderlyk van te gewagen.

Na enige voorafgaende algemene aenmerkingen over 's Heillands Leertrant door Gelykenisſen, brengt hy dezelven voornaemlyk tot twee Hoofdſoorten. (1) „ Sommigen, zegt hy, hebben haare betrekking op de Natuur der Evangeliſche Bedeelinge en den Staat der Kristelyke Kerke, en, 't geen daaraan naauw verknocht is, de Verwerping der Joden, en de Roeping der Heidenen: en deze Gelykenisſen hebben, voor het grootſte gedeelte, iets van de natuur van Voorzeggingen. (2) Anderen, en wel het grootſte gedeelte, zyn geſchikt, om

uitmuntende godsdienſtige en zedelyke Onderregtingen te geven, om ons tot een naauwkeuriger Begrip en Overtuiging van ſommige gewigtige Waarheden te brengen, of om onze Geſteltenisſen en ons Gedrag te regelen en te beſtieren". —— Onder de eerſte ſoort plaetst zyn Eerwaerde de Gelykenisſen Matth. XIII aengetekend, als betrekking hebbende op de *Verborgenheden van het Koningryk der Hemelen*, gelyk onze Zaligmaker het uitdrukt; dat is, „ op de Natuur en de Geſteltenis der Evangeliſche Bedeelinge en de Uitkomst, die met derzelver verkondiginge en vaſtſtellinge zou vergezeld gaan". Hier toe brengt hy dan ook de Gelykenisſen, Matth. XXI. 33-44. Luk. XIX. 11-27. Matth. XXII. 1-14. en XX. 1-16, als oogende op de verwerping der Joden en de roeping der Heidenen. —— Dezen afgehandeld hebbende vervolgt hy met de beſchouwing der Gelykenisſen van de tweede ſoort, welken hy indiervoege onderſcheid.

„ Sommigen, zegt hy, zijn geſchikt, om ons te hoeden tegens *eene ongeregelde Liefde voor deeze Weereld*, en om ons op te leiden, om een regt gebruik van de *Aardſche Bezittingen* te maken. (*a*) —. Anderen bedoelen eene algemeene Goedwilligheid en Bereidvaardigheid, om *alle Menſchen*, zonder onderſcheid, *wel te doen*; inzonderheid eene *Vergeving van Ongelijken*, 't geen een uitmuntende tak dier Goedwilligheid is, aan te prijzen en in te prenten. (*b*) —— Ook zijn 'er, die ſtrekken om Zondaars tot *Bekeering* te leiden en aan te moedigen, door Gods oneindige Barmhartigheden, jegens Boetvaardigen, en hoe zeer Hij een welgevallen in hunne Wederkeeringe ſtelt, voor te dragen. (*c*) —— Wederom is het Oogmerk van andere Gelijkenisſen van onzen Zaligmaker te toonen de Ongenoegzaamheid van enkele uiterlijke Belijdenisſen, of van Voorregten, om ons der Goddelijke Gunst en Aanneminge aan te prijzen, wanneer dezelven met geene Vruchten van wezenlijke Godsvrucht en Gerechtigheid gepaard gaan. (*d*) —— Sommige bedoelen ons tot Volharding en Ernst in den grooten *Pligt des Gebeds* op te leiden. (*e*) —— En eindelijk zijn 'er verſcheidene van deze Gelijkenisſen, die geſchikt zijn, om ons tot eene beſtendige Oeffening van *Waakzaambeid* te brengen,

(*a*) Luk. XII. 16-24. XVI, 1-8. 19-31. (*b*) Luk. X. 30-37. Matth. XVIII. 23-35. (*c*) Luk. XV. VII. 41, 42. XVIII. 9-14. (*d*) Luk. XIII. 6-9. vergel. Matth. XXI. 19. Luk. XIII. 25-27. (*e*) Luk. XI. 5-8. XVIII. 2-8.

gen, op dat, wanneer de Heer komt, wij altijd mogen bereid zijn". (*f*). Daerbenevens heeft men, gelyk hy verder aenmerkt, „ Gelijkenisſen, die eene uitgebreider bedoeling hebben, en geſchikt zyn om verſcheidene gewigtige Leſſen of Punten van Onderregtingen, zo in Leer als Betrachtinge, aan te dringen," waer onder enigen der reeds aengeduiden behooren. (*g*)

De hier onder aengewezen Gelykenisſen worden door zyn Eerwaerden, in dat Gezichtspunt beſchouwd, kortlyk voorgedragen, met oordeelkundige aenmerkingen over derzelver juiste geſchiktheid tot dit bedoelde, en nevensgaende leerzame bedenkingen, nopens het nuttig gebruik, dat 'er de Christenen door alle tyden van hebben te maken. Tot ene proeve hier van ſtrekke nog de voornaamſte inhoud van 's Mans bedenkingen over de Gelykenisſen, Matth. XIII geboekt.

De eerſte is die van den *Zaaier*, voorgeſteld v. 3-9 en uitgeleid v. 18-23. „ Dezelve is," gelyk zyn Eerwaerde met regt aenmerkt, „ zeer eigenlijk in de eerſte plaatſe gemeld, om dat de Kerk, of het Koninkrijk van God, door de Prediking van het Woord moest opgeregt worden: en het oogmerk van deze Gelijkenis is te toonen, hoedanig dezelve in de Waereld, beide toen en in de volgende Eeuwen, zou aangenomen worden." Hy brengt ons verder onder 't oog, hoe eigenaertig de verſchillende Toehoorders, in vier ſoorten verdeeld, hier afgemaeld worden; zo dat de Gelykenis ons een recht denkbeeld geve van den Staet der Kerke, en de wyze, op welke het Euangelie ontvangen zou worden. En tevens verſchaft zy ons, zegt hy, „ over 't geheel, veele nuttige onderrigtingen, welke, op eene fraaie, levendige en zeer aangename wijze voorgeſteld, ligtelijk kunnen erinnerd worden, en een diepen indruk op de Gemoederen maken."

In de tweede Gelykenis van het *Onkruid*, voorgeſteld v. 24-30, en uitgeleid v. 37-43, hebben wy, zyns oordeels, „ eene verwonderlijke fraaie afbeelding van den Algemeenen Staat der Kristelijke Kerke in alle Eeuwen, tot aan het einde der Weereld: hoe dezelve, in haren uiterlijken Kring, een mengſel van opregte en geveinsde Belijderen bevatten zal; Menſchen, die valſche en ware Leeringen zullen voordragen; en hoe 'er vele Verdorvenheden bedektelijk door de Kwaadaartig-

(*f*) Luk. XII. 35-40. herhaald Matth. XXIV. 45-51.
(*g*) Matth. XIII. 3-9. 24-30. Luk. XVI. 19-31. Matth. XXV. 14-30. Luk. XIX. 12-27. XIV. 16-24. Matth. XXII. 2-14. XXV. 1-13.

tigheid en Arglistigheid van den Satan, zullen worden ingevoerd, welken zich met den tijd openlijk ontdekken zullen." Dit eerste gedeelte der Gelykenis, v. 24-26, toont ons, zegt zyn Eerwaerde, „ dat onze Zaligmaker een volkomen vooruitzigt had van den Staat der Kristelijke Kerke, en dat 'er spoedig groote Verdorvenheden, en in de Leer en in de Betrachtingen der Belyderen, zouden worden ingevoerd. En het was zeer gepast, dat zulks voorspeld wierd, op dat de Menschen, wanneer deze Verdorvendheden zich vertoonden, zich daaraan niet mogten ergeren, noch uit dien hoofde ongunstige Gedachten van den Kristelijken Godsdienst vormen." —— Verder word ons, in het volgende gedeelte, v. 27-29, volgens zyne opmerking, te kennen gegeven, dat dit bovengemelde mengzel, om wyze redenen, in den tegenwoordigen Staat word toegelaten, en dat 'er geen middelen van dwang noch geweld gebruikt moeten worden, om die Verdorventheden uit te rooien. „ Hier hebben wij," zo als zyn Eerwaerde zich uitdrukt, „ eene levendige afbeelding van dien haastigen en voorbarigen IJver, die, onder Voorwendsel van de Zuiverheid der Kerke te beveiligen, harde en geweldige middelen zou willen gebruiken, om valsche Leeringen en Ketterijen uit te rooijen; onder welk voorwendsel velen van Kristus getrouwe Disipelen zware Vervolgingen hebben uitgestaan, en de *Tarw* dikwils met het Onkruid is opgetrokken. Welken veelbevattenden en voorzienenden Geest toont onze Zaligmaker hier, door zo duidelijk den Staat van zaken in de Kerke, gedurende de toekomende Eeuwen, te doorzien, en welke wijze en goedertierene onderregting geeft hij ten zelfden tijde, door ons te leeren Verdraagzaamheid in den tegenwoordigen Staat te oeffenen? hadde men hier op behoorlijk acht gegeven, hoe vele en grote Onheilen zou men in Kristus Kerke niet zijn voorgekomen!" —— Het laetste gedeelte dezer Gelykenisse, v. 30, brengt ons eindelyk tot den staet van de volkomen zuivering der Kerke, tot den tyd der Vergeldinge, by de tweede komst van Christus, en 't einde der Waereld, volgens de verklaring van Jezus zelven, v. 39-43. —— „ Welke, zegt de Eerwaerde *Leland*, welke edele en verhevene Afbeelding! Hoe geschikt om der Menschen harten te treffen, en eenen diepen indruk te maken op allen, die het behoorlijk in opmerkinge nemen! En gelijk dit eene zaak van het grootste gewigt is, herhaalt hij den inhoud daarvan wederom in eene andere Gelykenisse, [van het in *Zee geworpen Vischnet*,] v. 47-50: zijnde de zevende en laatste der Gelijkenisen, die in dit Hoofdstuk gemeld worden." Wat

Wat wyders, de nog tusschen beiden voorgestelde Gelykenissen betreft: de derde, ontleend van 't *Mostertzaad*, v. 31, 32, en de vierde van 't *Meel verborgen in den Zuurdesem*, v. 33; „ deze Gelijkenissen, zegt hy, bedoelen de verwonderlijke verspreiding van den Kristelijken Godsdienst, strijdig met allen uiterlijken schijn, en welke niemand door enkele menschelijke kundigheid of doorzigt had kunnen voorzien. Dewijl het ten hoogste aanmerkelijk en van groot gewigt was, dit zorgvuldig in opmerking te nemen en te overwegen, herhaalde onze Zaligmaker dezelfde Gelijkenissen bij eene andere gelegenheid. Luk. XIII. 18, 21. op dat het, wanneer het bij de Uitkomst vervuld werd, des te meer mogt worden in opmerkinge genomen, als een luisterrijk blijk van zijne voorwetenschap en van de Goddelijkheid des Euangeliums uitleverende." —— Voorts hebben de nog overige, of de vyfde en zesde Gelykenis, van den *Schat in den Akker verborgen*, v. 44, en de *Paerle van groote waerde* v. 45, 46, enerleie bedoeling. In dezelven word ons, gelyk zyn Eerwaerde opmerkt, „ op eene gemeenzaame en levendige wijze afgebeeld, de onschatbare waarde en uitnemendheid der Evangelische voordeelen, en van die groote Zaligheid, welke ons door Jezus Kristus wordt aangeboden, en welke wij het geluk hebben, klaarlijk in de Kristelijke Kerke te kennen, en daar in voorgedragen te vinden: op dat een behoorlijk bezef hiervan ons mogt aansporen, om alle gepaste pogingen aan te wenden, om daaraan deel te krijgen. Ook wordt daardoor te kennen gegeven, dat deze Evangelische voordeelen strekken, om eene Goddelijke vreugde voort te brengen, hoedanige verre te boven gaat alles, wat uit aardsche bezittingen en genietingen voortvloeit; en dat niemand in eene regte gesteltenisse om dezelven te erlangen wezen kan, die dezelven niet boven alle weereldsche voordeelen stelt, en gereed is, om, wanneer hij daartoe geroepen wordt, alle die dingen, die hem het waardste op Aarde zijn, te verzaken. Eene onderregting van de hoogste aangelegenheid, en welke ons die uitnemende Leering oplevert, dat de Liefde tot God en Godsdienst het overheerschende beginsel in de Ziel zijn moet, waarvoor de Liefde der Waereld en iedere verdorvene begeerlijkheid en tijdlijk belang wijken moet; ja, dat dit volstrekt noodzaaklijk is, om ons te betoonen getrouwe Disipelen of geloovige Kristenen te zijn, en ons geregtigd te maken tot de voordeelen des Euangeliums."

Na deze voordragt van het bedoelde dier Gelykenissen

trekt de Eerwaerde *Leland* het voorgeſtelde te zamen, en beſluit zyne Redenvoering aldus.

„ Wy hebben in deze Gelijkenisſen eene afbeelding van de opregting der Kerke, door de predikinge des Woords, en den onderſcheiden opgang, welke dezelve zou maken in de Weereld, en van de Oorzaken, waaraan zulks zou zijn toe te ſchrijven: Dat in de Kristelijke Kerk, ſchoon dezelze oorſpronkelijk zuiver, en daarin goed Zaad gezaaid ware, echter door de Kwaadaartigheid en Arglistigheid van den Satan, groote Verdorvenheden, zouden worden ingevoerd, waarvan dezelve nooit volſtrekt zou bevrijd worden, voor de voleinding aller dingen, wanneer de tijd komen zal, om eene eeuwige onderſcheiding tusſchen regtvaardigen en onregtvaardigen te maken: Dat het Evangelie, ſchoon in zijne Beginzelen oogenſchijnlijk gering en verachtelijk, eenen verbazenden voortgang maken, en zig aanmerkelijk door de Weereld verſpreiden zou, ſtrijdig met alle menſchelijke verwachting: Dat in het Koninkryk, of in de Kerke van Kristus, zegeningen en voorregten van de uitnemendſte waarde, en voortreflijkſte Nature zouden worden aangeboden; hoedanige, behoorlijk aangenomen, gedijen zouden, om de Menſchen tot ware Gelukzaligheid te leiden, en hen te vervullen met eene zuivere en gegronde Blijdſchap; zo dat zij gereedelijk daarvoor de grootſte Weereldſche Voordeelen zouden afſtaan.

Het blijkt uit dit kort bericht, 't welk wij van de Gelijkenisſen in het XIII Hoofdſtuk van Mattheus gegeven hebben, en welke inzonderheid hare betrekking hebben, op de natuur van Kristus Koninkrijk, of de Evangeliſche Bedeeling en den Staat der Kristelijke Kerke, dat zij van groote en veelvuldige nuttigheid zijn, en gewigtige Onderrigtingen bevatten. En ſchoon zommige van dezelven aan de Joden, aan welken zij eerst werden overgeleverd duister voorkwamen, en inderdaad zo klaar niet konden worden verſtaan, voor dat de tijd ter onderſcheidener openbaarmaakinge van Kristus Koninkrijk gekomen was, zijn echter, dewijl zij geſchikt waren ter onderregtinge niet enkel van dat, maar ook van volgende Geſlachten, de Schoonheid en Eigenlijkheid van dezelven, en de groote Wijsheid, die daarin doorſtraalt, zo wel als het naauwkeurige doorzigt, 't welk Kristus vooraf van den ſtaat der zaken in de Kerke en deze Weereld had, bij uitſtekendheid blijkbaar."

Ge-

Geſchiedenis van het Werk der Verloſſing: behelzende de Schetzen van een Zamenſtel van Godgeleerdheid, in eene gebeel nieuwe orde; door wylen den Wel Eerw. en zeer Gel. Heer J. EDWARDS, *Preſident van het College van New-Jerſey. Uit het Engelsch vertaald, door* E. NOOTEBOOM. *Eerſte Stuk. Te Utrecht by* A. v. Paddenburg 1776. *Behalven het Voorwerk* 391 *bladz. in gr. octavo.*

BY 't opſtellen van dit Werk bedoelde de Eerwaerde *Edwards*, door ene Godgeleerde Geſchiedkundige ontvouwing te toonen, hoe de voornaemſte gebeurtenisſen, zedert 's Menſchen Val, tot op heden, gediend hebben, en nog dienen, ter bevorderinge van het Werk der Verloſſinge; mitsgaders verder na te gaen, hoe 't zelve, naer uitwyzen van 't Prophetisch Woord, tot op het afloopen der eeuwen, allengskens volkomen uitgevoerd zal worden. Zyne hoofdleerſtelling, volgens dit oogmerk, is deze. — *Het werk der Verloſſing is een werk, dat God, van den val des menſchen, tot het einde der weereld uitvoert.* Om nu te toonen hoe God dit, in deszelfs verſcheide trappen, ter uitvoeringe brenge, verdeelt hy, gelyk hy ſchryft, dit geheele Tydvak in drie *Perioden.* — „ De *eerſte* ſtrekt zig uit, van den val des menſchen tot de menschwording van Christus: de *tweede*, van de menschwording van Christus tot op zyne opſtanding, en de *derde* van daar tot het einde van de weereld;" welke laetſte Periode dan twee ondergeſchikte voorname tydperken vervat: die ons aenwyzen het vruchtgevolg van 't werk der Verloſſinge, (1) „ in den tydenden ſtaat der Kerk van de opſtanding van Christus tot den val van den Antichrist: en (2.) deszelfs vruchtvolg geduurende het overige grootſte gedeelte van die Periode, waarin de Christen Kerk voorſpoed en vreede genieten zal." — In de ontvouwing hier van ſtelt hy zich voor te doen zien. „ I. Dat God van den val des menſchen af tot op de menschwording van Christus toe zulke dingen gedaan heeft, welke dienden ter voorbereiding tot de komst van Christus, en de uitwerking dier verloſſing, zynde als voorloopers en onderpanden daar van. II. Dat de tyd van Christus menschwording tot op zyne opſtanding is beſteed geworden, tot de uitwerking en verwerving der verloſſing. III. Dat de geheele tyd van de opſtanding van Christus af, tot op het einde der weereld, dient ter daarſtelling of volvoe-

voering van de groote uitwerkingen, of vruchtgevolgen van die verwerving." —— Zodanig is het voornaame beloop eener reekſe van Leerredenen, door den Eerwaerden *Edwards*, in den jare 1739, te *Northampton* gedaen, die voorts in den vorm ener aaneengeſchakelde Verhandeling geſchikt zyn; en waer van dit eerſte Stuk, dat thans in 't Nederduitsch het licht ziet, de voordragt der eerſte en tweede *Periode* behelst. Zyn Eerwaerde doorloopt hier de gewyde en ongewyde Geſchiedenisſen, geduurende dat tydsverloop met opmerkzaemheid, om na te gaen in hoe verre hy de voetſtappen, ter voorbereidinge van 't werk der Verlosſinge, in de eerſte *Periode* kunne opſpeuren; en voorts ter overweginge van 't gene hem daerin opmerkzaem voorkomt, met opzicht tot de uitwerking en verwerving van het zelve, in de tweede *Periode*; waernevens, aen 't einde der beſchouwinge van ieder Periode, enige aenmerkingen ter gebruikmakinge gehecht zyn.

Men mag van dit Geſchrift, 'er over oordeelende, naer de verſchillende Hoofdſtudien onzer Nederlandſche Godgeleerden, wel zeggen, dat de behandeling der eerſte Periode in een vry ſterken Coccejaenſchen ſmaek geſchreven is, en dat het voorgeſtelde wegens de tweede Periode zeer wel valt in dien der Voetianen. Voor 't overige kan men, ſchoon men moge oordeelen, dat zyne voorſtellingen hier en daer wat te ſterk zyn, niet nalaten te erkennen, dat de Autheur zyn ontwerp, over 't geheel, in die manier van denken, met naeuwkeurigheid in ene gekeidlyke orde voordraegt

---

Het Menſchelyk Geſlacht op de beſte wyze geſchapen en verlost, of Schriftmatig en Redenkundig Betoog, dat wy geene betere Schepping en Verlosſing hadden konnen begeeren, indien dezelve aan onze verkiezing konde zyn overgelaaten. Door een Liefhebber van Gods Naam. Te bekomen te Amſterdam by M. de Bruyn *en elders. In groot octavo* 132 *bladz.*

AEn de waerheid dezer ſtellinge zal geen Mensch, overtuigd van Gods volmaekte Goedheid en Wysheid, enigzins twyfelen, als men dezelve algemeen opneemt: de volmaekte Wysheid weet oneindig beter dan wy, wat ons best is, en de volmaekte Goedheid wil zekerlyk die wegen inſlaan, welken aen de volmaekte Wysheid beantwoorden.

den. Hier in kan, hier in zal, ieder recht bedachtzaam Mensch berusten; ſchoon hem zelfs al enige duisterheden in Gods wegen mogten voorkomen, die zyn zwak gezicht niet doorbooren kan. Dit gaet ook, by maer enigzins behoedzame menſchen, veelal gemaklyk, met betrekking tot hunne eigen denkbeelden van Gods wegen: eenmael wel overtuigd zynde dat dit waerlyk Gods weg is, weet men denzelven meerendeels te billyken; en zo 'er al enige bedenkingen tegen op mogten komen, die men niet geheel uit den weg kan ruimen, doet de gemelde overtuiging de zodanigen berusten in het bezef van Gods volmaekte Goedheid en Wysheid. Dan niet zo gereed gaet dit, omtrent de gevoelens van anderen, die van ons verſchillen; oplosſingen van zwarigheden, of aenmerkingen omtrent dezelven, die in onze eigen oogen voldoende ſchynen, zyn 't dikwils niet in 't oog van anderen, die een ander denkbeeld van Gods weg hebben. —— Men betwist dan niet, ('t geen wel op te merken ſtaet, maer dikwerf niet in acht genomen word,) men betwist dan niet Gods weg; die is zeker de beste, zo goed en wys, dat wy geen beter zouden hebben kunnen begeeren; maer men betwist dan de verklaring, welke anderen ons van dien weg geven, of wy vinden ten minſte het voorgeſtelde zo bondig niet, als het anderen toeſchynt, om dat wy niet overtuigd zyn, dat het waerlyk Gods weg is. —— Tot deze gedachte wierden wy meer dan eens opgeleid, onder het lezen van dit *Redenkundig Betoog*. De Schryver heeft het zelve geſchikt ter beantwoordinge van zodanige bedenkingen, nopens het Werk der Scheppinge en Verlosſinge van den Mensch, die hy zich voorſtelt, dat ingebragt kunnen worden, tegen het denkbeeld dat hy zich daervan uit de Openbaring gevormd heeft; ten betooge, dat die weg, welken God in 't ſcheppen en verlosſen van den Mensch, volgens zyn gevoelen, heeft ingeſlagen, de beste weg is; en verre te verkiezen boven die wegen, welken de Mensch zich in deze bygebragte bedenkingen voorſtelt. In de uitvoering is alles by hem onwrikbaer betoogd; en zy, die met hem nagenoeg eenſtemmig zyn, of de Leer onzer Nederlandſche Kerke op diezelfde manier, als hy verklaren, zullen zyne redeneeringen in 't algemeen bondig vinden: dewyl hy op zyne gronden rechtmatig voortgaet. Maer, wanneer dit Geſchrift gelezen word door zodanigen, die, 't zy in, 't zy buiten Nederlands Kerk, min of meer op ene andere manier denken, zal 't hun dikwerf voorkomen, dat hy gebruik gemaekt heeft van

aen-

aengenomen denkbeelden, aen welken zy hunne toeſtemming niet kunnen geven; by mangel van welke zy 'er dan ook die bondigheid niet in zullen vinden: te minder, als ze tevens beſpeuren, dat de gedachten, in de bedenkingen voorgeſteld, niet altoos beantwoorden aen het gevoelen, dat zy in ene mindere of meerdere mate begunſtigen, en waerſchynlyk door den Autheur bedoeld word. —— Schriften van die natuur, oogende op verſchillende denkwyzen, hebben gemeenlyk, nog meer dan vele anderen, het lot, dat ze van den meesten dienst voor ene zekere party zyn, terwyl ze by de andere weinig of geen invloed hebben.

Abrahams geestelijk Zaad, of de Kinderen Gods, in eenige byzonderheden voorgeſteld. Door W. van der MEER, *Predikant in de Gemeente te Schoonhoven. Te Utrecht by* G. v. d. Brink 1777. *Behalven het Voorwerk* 182 *bladz. in gr. octavo.*

BY het Geſchrift, door den Eerwaerden *v. d. Meer* onlangs gemeen gemaekt, onder den Tytyl *Abraham, de Vader der Geloovigen, in zijn Geloove beproefd en proeve houdende*, voegt zich zeer wel deze zyne beſchouwing van *Abrahams geestelijk Zaad*, of van hun, die wandelen in de voetſtappen des Geloofs van Vader Abraham. Zyn Eerwaerde beſchouwt hier dezelven in hunne Keurnamen van *Uitverkoorenen, Geroepen, Geloovigen, Rechtveerdigen, Heerlijken, Kinderen* en *Dienstknechten Gods*; in hunne *Voorrechten, Pligten, Wisſelvallige Toeſtanden, Welleeven* en eindelyk in hunne *Verwachting*. Alles is gemoedlyk ingericht, om de voortreflykheid van hun, die 'er waerlyk deel aen hebben, te doen opmerken; om dezulken, die 'er tot nog van verſteken zyn, aen te ſpooren; om hen, die 'er zich op beroemen tot een naeuwkeurig zelfsonderzoek op te wekken; en de zodanigen die zich dit alles, tot een minder of meerder trap, rechtmatig mogen toeeigenen, aen te zetten, om 'er door hunnen handel en wandel aen te beantwoorden. Menſchen derhalven van verſchillende ſtanden kunnen hier leerzame opmerkingen vinden; welken alleszins ſtrekken om hen Gods genade in Jezus Christus dermate ter harte te doen nemen, dat dezelve onder hen ſteeds vrugtbaerder worde in goede werken, tot prys en heerlykheid dier Genade.

Re-

Redevoering van J. LIPKENS, *Leeraar der Doopsgezinden, hunne Vergaderingen houdende by het Lam en den Toren te Amſterdam, op het Eeuwgetyde van derzelver Weeshuis; gevierd den 26ſten Maart des jaars* 1777. *Te Amſterdam by* L. v. Hulst. *In quarto* 37 *bladz.*

IN deze Redenvoering, op het verzoek der tegenwoordige Regenten en Regentesſen van het opgemelde Weeshuis, door den druk gemeen gemaekt, vangt de Eerwaerde *Lipkens* aen, met ene vooraffpraek, over de Weldadigheid der Nederlanders in 't algemeen, en die van Amſterdam in 't byzonder, vooral blykbaer in 't ſtichten van Godshuizen, ter onderſteuninge van behoeftigen, 't welk hem tot zyn bedoelde onderwerp, het ſtichten van een Weeshuis door de Doopsgezinden alhier ter Stede, brengt. Na deze vooraffpraek ſtelt hy zich voor, *eerst*, een verhael te geven van de oprechting van dat Weeshuis; ten *tweede* de nuttigheid van dit, en andere zodanige Huizen te toonen, en voorts ten *derde* zyne Redenvoering te ſluiten, met ene aenſpraek aen de Perſoonen, welken de naeste betrekking tot de plechtigheid van dien dag hebben. Het ene en 't andere is zeer wel ingericht naer de tydsomſtandigheden; en 't meerder gedeelte van het tweede en derde Lid kan insgelyks op andere zodanige Weeshuizen overgebragt worden. In zo verre is ook deze Redenvoering van een algemeen nut, als dienende om allen aen te moedigen ter inſtandhouding van zodanige heilzame ſtichtingen; en den Weezen onder 't oog te brengen, hoe veel zy verſchuldigd zyn aan dezulken, die het hunne daer aen toegebragt hebben, of nog toebrengen; als mede, onder hoe ſterk ene verplichting zy liggen, om van die gunſtige gelegenheden een goed gebruik te maken.

Ontwerp ter proeve, ter opregtinge eener Vaderlandſche Maatſchappy van Reedery en Koophandel, ter liefde van 't Gemeenebest. Waarby, met eene tweede uitgave, gekomen is, *Vervolg van dat ontwerp, behelzende een Berigt, hoe het zelve, van een* ontwerp ter proeve, *aanvanglyk, in een* ontwerp van uitvoering *is veranderd geworden. Door* C. RIS. *Bedienaar des Euangeliums onder de Mennoniten te Hoorn. Te Hoorn by* T. Tjallingius 1777. *Behalven de Voorreden* 100 *bladz. in gr. octavo.*

EEne oplettende beſchouwing van ons Vaderland in 't algemeen, en van de Stad *Hoorn* in 't byzonder, met opzicht

zicht tot het verval van onzen Koophandel, Zeevaard, Neringen en Hanteringen, met de daer uit voortvloeiende ſteeds toenemende bezwaring van onzen *Armen-Staet*, en de gevolgen daer van, zo in 't Burgerlyke als Godsdienſtige, heeft aenleiding gegeven tot het beramen van dit Ontwerp. Deszelfs bedoelde is, „ de Armoede, was 't mogelyk te verminderen en voor te komen; de oude Vaderlandſche Naarſtigheid te doen herleeven; 't Schoolwezen te verbeteren; de Kinderen der Armen in Tugt en goede Zeden op te leiden, en dergelyke." Hier toe komt in dezen in aenmerking; (1.) De opregting van een algemeen Armenſchool, om de Jeugd der behoeftige Gemeente vroegtydig te beſchaven en bekwaem te maken. (2.) Het aenleggen van een Werkhuis en Fabrick, daer altoos voor Ouden en Jongen, die om werk verlegen zyn, werk te vinden moest wezen. En (3.) het vormen ener Vaderlandſche Maetſchappye van Reedery en Koophandel, ter liefde van het Gemeenebest, om het fonds tot het ene en 't andere vinden. De inrigting van ieder dezer voorgeſtelde Stukken word hier afzonderlyk beſchreven, met nevensgaende aenmerkingen over de wyze der uitvoeringe, mitsgaders over derzelver nuttigheid en mogelykheid. — Men beſpeurt in 't geheele opſtel, by manier van proeve, geſchreven, dat de Eerwaerde *Ris* dit Ontwerp niet ter loops geſmeed, maer by herhaling overdagt heeft, eer hy 't in dezervoege te voorſchyn deed komen. —— Hy heeft het genoegen gehad van te zien, dat zyn Ontwerp, over 't geheel, zo veel goedkeurings erlangde, dat het wel dra aenvanglyk ter uitvoeringe gebragt wierd, met het maken van de vereischte ſchikkingen, byzonder ter oprichtinge van zodanig ene Maetſchappy, tot het vinden van het benoodigde fonds. Zulks heeft hem bewoogen, om, als een Vervolg op het voorgeſtelde Ontwerp, hier van verſlag te geven, ten einde nadere onderrigtingen mede te deelen, welken ten beteren verſtande van 't Ontwerp kunnen dienen. Daer toe ſtelt hy in dit vervolg voor, „ (1.) de wyze op welke het Directeurſchap noodzaaklyk geworden, en aanvanglyk gereguleerd is. (2.) Hoe men begonnen heeft het werk op te vatten, en voorneemens is het zelve voort te zetten. En (3.) eindelyk, wat hem niet ondienſtig ſchynt, daaromtrent onder 't oog te brengen:" zo, om elk een klaerder begrip van de zaek te verlenen; als de verdere intekening aen te moedigen. —— Uit dit verſlag kan men afnemen, dat 'er grond is om te verwachten, dat het Ontwerp, in ene mindere of meerdere mate, althans werkſtellig zal gemaekt worden; en dat de verdere uitvoering na groot-

grootlyks afhangt van de meerdere of mindere zucht der Ingezetenen om 'er deel in te nemen; waer toe de Eerwaerde *Ris* een ieder, met daer toe geſchikte reden, aenſpoort. 't Is te wenſchen, dat een gelukkige uitſlag dit alles moge begunſtigen; wanneer het voorbeeld van *Hoorn* ook andere Plaetſen zal opwekken, om ſoortgelyke ſchikkingen, naer mate van de omſtandigheden, ten algemenen nutte in 't werk te ſtellen. —— Ieder Portie in deze Maetſchappy, (om dit ten ſlot nog te melden,) blyft bepaeld op Honderd Guldens; en 't ſtaet elk vry zo vele Portien in te tekenen, als hem goeddunkt. De Intekening geſchiedt te Hoorn, ten huize van den Notaris en Makelaar *Jacob van Beek*, of ten comptoire van *Cornelis Ris en Zoon en Comp.* naer eens ieders welgevallen; en 't komt op enige weken, ja des noods maenden, niet aen, wanneer de ingetekende penningen gebragt worden; daer men tog alles niet gelyk kan gebruiken; zynde het echter het oogmerk de ingebragte penningen geenzins vruchteloos te laten liggen.

Brief aan den Heer E. G. BALDINGER, Med. Prof. *over den Geerst-uitſlag en andere Waarneemingen. Door* CH. RUDHANNES, *M. D. Uit het Hoogduitsch vertaald, door* WILH. VAN REES, *M. D. Te Arnhem, by* W. Troost; 1776. 118 *bladz. in groot octavo.*

VErſcheide fraaije Waarneemingen hebben wy in deezen Brief gevonden, aangaande den Geerst-uitſlag, welken wy zeldzaam in ons Land zien, in vergelyking met Duitſchland en andere Landen. Hierover is een zeer groot verſchil ontſtaan, tuſſchen den zeer beroemden Heer DE HAEN, en andere ervaaren Geneesheeren, byzonder te Weenen. De eerstgemelde beweerde, dat men deezen uitſlag alleen aan een kwaade behandeling in heete Ziekten verſchuldigd was; voornaamlyk ontſtond dezelve, volgens zyne gedachten, door de Lyders te warm te houden, te veel te broeijen, en verhittende middelen toe te dienen. De laatstgemelden ontkenden niet dat een verkeerde geneeswyze hiertoe veele aanleiding gaf: maar beweerden dat het uit deeze oorzaak alleen niet ontſtond, maar dat het Geerst-uitſlag waargenoomen wordt in Ziekten, zonder dat 'er een misſlag in de geneeswyze de oorzaak van zy. Dit heeft onder anderen opzettelyk tegen den Heer DE HAEN, beweerd en bewezen, de zeer Geleerde COLLIN. Onze Auteur omhelst het gevoelen van deezen laatstgemelden. —— Men vindt

ook in deezen Brief, verſcheide nuttige Waarneemingen en Oordeelkundige Aanmerkingen over andere Ziekten. Wy zullen onze Leezers zyne Aanmerkingen over de Kinkhoest, die in deeze Stad (Amſterdam) tegenwoordig ſterk woedt, en zeer hardnekkig is, mededeelen. „ Midderwyl ik (ſchryft de Heer HANNES) van het gebruik van den Koortsbast, by Kinderen, ſpreek, denk ik, aan dien tyd, te rug, in welken dezelven, in eene algemeen heerſchende Kinderkrankte, den Kinkhoest, zulken uitmuntenden dienst deed. Ik moest bedacht zyn, de vreemde Stoffe, welke deezen algemeenen Hoest veroorzaakt, en wier aart, ik beken het, my nog onbekend is, uit het Lighaam te ontlasten. Zulks diende door zachte Braak- en Buikontlastende middelen te geſchieden. Veele Kinders lieten zich tot derzelver gebruik niet beweegen. Ik moest dus op een middel bedacht zyn, welk in ſtaat was, by eene kleine gifte, groote werking te doen, en, waarvan de Kinders geen ſmaak konden hebben. Ik herinnerde my, met welken roem, ſommige Geneesheeren, van den goudgeelen Zwavel van Spiesglas, in zwaare Ziekten, geſproken hadden, en met welke verheffing de Heer UNZER van denzelven zo wel, in ſommige andere Krankheden, als ook in den Kinkhoest, gewaagt. Hieraan vond ik een middel, welk voortreffelyker werkte, dan alle anderen, welken ik reeds beproefd had; het welk CLOSS tegen den Kinkhoest zo zeer heeft aangepreezen, en het geen byna alle Kinderen, zonder eenigen tegenzin, innamen. Ik liet, van den zelven, eenige maalen daags, een geheel of half grein, met Suiker gemengd, gebruiken; kiezende, in navolging van andere Geneesheeren, dien van de laatſte ploffing. Dezelve verwekte, by ſommigen, een zachte braaking, by anderen een maatigen Buikloop, en by veelen tevens eene zachte zweeting. De hoest werd by veelen zeer gemaatigd, by anderen geheel verdreeven. Nogtans bevond ik ras, dat ik door denzelven geenszins by allen de geneezing konde uitwerken. Veelen waren, door de heevige Kramptrekkingen, met welken deeze hoest verzeld ging, zeer verzwakt. Deeze Kramptrekkingen werden door de zwakheid der Zenuwen onderhouden. De hoest hield aan, niettegenſtaande ik oordeelde, dat ik het venyn reeds overvloedig te ondergebragt en ontlast hadde. De Zenuwen moesten verſterkt worden. Het ſcheen my toe dat ik, by de meeste Kinderen, een periodike verheffing deszelven waarnam, en de getuigenisſen van *Brendel*, *Huxbam*, en *Roſen van Roſenſtein* leeren my, dat ik recht heb. Hierdoor raakte ik op de ge-

gedachten, den Koortsbast te beproeven. *Brendel* en *Huxham* ſpoorden my tot deszelfs gebruik aan; vindende ik denzelven, ſedert ook door *Roſen*, *Whyt* en *Strandberg* aangepreezen. Ik vereenigde den Koortsbast, met dien Zwavel, en erlangde, dus doende, een Geneesmiddel, welks gelyk ik nog niet gevonden heb, het welk *Weber* onder zyne beste middelen telt, door welken hy deeze Ziekte te boven komt. Ik beproefde het, eerst by een Meisje van drie Jaaren, welk het tot myne verwondering met de grootſte begeerte vlytig gebruikte; en hetzelve geraakte, voor alle anderen, het ſpoedigst tot herſtelling. Ook by anderen, welken het geregeld innamen; deed het goede dienſten. By zulken welken den Koortsbast niet wilden gebruiken, heeft zich dezelve ook, door Clyſteeren aangewend, krachtig getoond. Ik weet, hoe noodig dikwyls, mede het aderlaaten, hoe noodig meenigwerf Spaanſche Vliegplaasters, tot geneezing deezer Ziekte zyn..... By Kinderen, welken den Kinkhoest hadden doorgeſtaan, nam ik denzelven, voor de tweede maal niet waar. Ik geloofde dus, het geen de Heer *Roſen* ſchryft, dat hy, even als de Pokken en Mazels, iemand ſlechts eens kunne aantasten. Intuſſchen geraakte naderhand een Kind aan deezen Hoest ziek, welk ik, op een anderen tyd, door middel van den Koortsbast, van denzelven herſteld had. Nu moest ik van gevoelen veranderen. En, dat de Kinders, meer dan eens door den Kinkhoest kunnen worden aangetast, heeft my ook de Hoogleeraar *Leidenfrost*, uit eigen' ondervinding, verzekerd."

Natuurlyke Historie, volgens het Samenſtel van den Heer LINNÆUS. *Met naauwkeurige Afbeeldingen. Tweede Deels Zevende Stuk. Te Amſterdam by* de Erven van F. Houttuyn. 1777. *In groot octavo* 832 *bladz.*

OP de beſchouwing der *Heesters*, in 't voorige Stuk afgehandeld, volgt in het tegenwoordige, naar de voorgeſtelde orde, die der *Kruiden*, welken een jaarlyksch Gewas maaken van veelerleie Geſtalte, 't zy met een al of niet overblyvenden Stoel of Wortel; die, overblyvende, in 't voorjaar, nieuwe Bladen, Steelen, Stengen of Struiken uitſchiet; welken, hoewel zomtyds vry ſtevig, egter niet volſtrekt houtig zyn. Hierdoor onderſcheidt de Heer *Houttuyn* de Kruiden hoofdzaaklyk van de Heesters; doch, gelyk hy in de beſchryving der Heesters, ter oorzaake van de over-

eenkomſtigheid deezer Gewasſen, geen zwaarigheid gemaakt heeft, van eenige Kruiden onder de Heesters te beſchryven, zo vindt hy 't ook niet noodzaaklyk het tegengeſtelde in dit geval ten zorgvuldigſte te vermyden. —— Zig hier, even als in 't voorgaande, aan de Methode der Sexen houdende, begint hy deeze zyne beſchryving der Kruiden, met de *Eénmannigen*, en brengt dezelve in dit Stuk tot de *Vyfmannige* Kruiden; welker Geſlachten en Soorten hy, naar gewoonte, naauwkeurig beſchryft; weshalven de Liefhebbers der Natuurlyke Historie op nieuw reden zullen vinden, om over 's Mans arbeid voldaan te weezen. —— Tot een ſtaal uit dit Stuk zullen wy den Leezer nog voordraagen het algemeene berigt van den Autheur, wegens de Tabak, welker Kenmerken hy aldus opgeeft.

„ Een Trechterswyze Bloem met een geplooiden Rand; hellende Meeldraadjes; een tweehokkig tweekleppig Zaadhuisje, maaken hier de Kenmerken uit." En dit Geſlacht, zegt hy, bevat zeven Soorten, die allen van uitheemſche afkomst zyn; welke hy afzonderlyk omſchryft; en waaromtrent hy ons, by de melding der eerſte Soorte, die hy de *Gewoone* noemt, het volgende berigt geeft.

„ Deeze Soort levert den Geſlagtnaam (*Nicotiana*), uit; als dus genoemd zynde naar J. NICOTIUS, die Gezant van Vrankryk was aan 't Hof van Portugal, en aldaar het Zaad kreeg van dit Kruid, 't welk door zekeren Nederlander, omtrent het midden der Zestiende Eeuw, uit Florida was overgebragt (*). Hy vertoonde of zondt hetzelve aan Katharina de Medicis, Koninginne Weduwe en Voogdesſe van François den II., op wier order het in de Koninglyke Tuin in Vrankryk gezaaid, en, opkomende, *Herba Medicea* geheten werdt. Anderen, die hetzelve ook voortteelden, gaven 'er wederom andere Naamen aan. De Spaanſchen of Engelſchen, die het vervolgens overvloedig vonden groeijen op Tabago, noemden het, zo men wil, deswegen *Tabaco* en *Tobacco* of met een Latynſchen uitgang *Tabacum* (†). Dus is het, by den

(*) TOURNEFORT verhaalt dit zeer duidelyk en hy zal zulks denkelyk wel geweten hebben. LINNÆUS zegt, dat NICOTIUS het Kruid zelf van dien Nederlander ontving. RUTTY, nog verder gaande, verhaalt, dat NICOTIUS Afgezant was in Spanje, en dat hy dit Kruid eerst overgebragt heeft uit de Amerikaanſche Eilanden, in 't jaar 1560.

(†) Schoon alle Schryvers byna, elkander naſchryvende, daar in overeenſtemmen, komt het my doch waarſchynlyker voor, dat het ge-

den naam van *Tabak*, ſedert alom bekend geworden in het voorſte der voorgaande Eeuw: hoewel de Braſiliſche naam *Petun* was of *Petum*, naar welken men het dikwils *Herba Peti* genoemd vindt. Van de Wilden der Westindiſche Eilanden werdt het *Touly* geheten.

Waarom dit Gewas, dat zekerlyk ook in Peru voortkomt, in 't byzonder *Peruviaansch Bilſenkruid* genoemd zy, is onzeker. Het allerbeste, *Varinas* genaamd naar de Volkplanting *Verina*, groeit aan de Vaste Kust van Zuid-Amerika, genaamd Tierra ferme; voorts door de geheele Westindiën en is verder in de Provintie van Virginie, in Noord-Amerika, voortgeplant. Deeze is de Voorraadſchuur van Tabak voor Engeland geworden; gelyk de Franſche Eilanden voor Vrankryk zyn, en dus voert de Tabak, naar haare afkomst, den naam van *Virginiſche* of *Portorikſche*, *St. Domingo*, *Havana* of *Baay-Tabak*, enz. De overvoering van het Kruid gaf ook weder aanleiding tot het overbrengen van het Zaad, en daar door heeft men dit Gewas in de middelſte deelen van Europa, in onze Nederlanden en de nabuurige Ryken, zo ſterk begonnen voort te teelen, dat die Teeling onlangs door den Koning van Vrankryk, om den Invoer der Westindiſche Tabak niet te benadeelen, verbooden werdt.

't Is een Jaarlyksch Zaay-Gewas, dat uit zeer klein Zaad een groote Plant wordt, en dus zeer ſchielyk groeit. Naar de vetheid van den Grond maakt het een Steng van drie of vier Ellen hoogte, die by den Wortel ontzaglyk lange, en breede Bladen uitgeeft, zynde bleek groen en als met kleine Haairtjes begroeid, doch op 't aantasten zagt en ſmeerig. Aan de Steng zyn de Bladen kleiner, en deszelfs Top is gekroond met groote Bloemen van gezegde figuur, welke bleek paarsch en aan den Rand witachtig zyn. Hier op volgt het Zaadhuisje.

Men hadt van de Tabak, oudtyds, een zo uitmuntend denkbeeld, dat zy *Herba Sancta* of Heilig Kruid, en *Panacéa* of Algemeen Geneesmiddel, getyteld werdt. De kragten, die 'er de Indiaanen aan toeſchreeven, waren verbaazende. Het hadt onder de Wondheelende, Pynſtillende en Tegen-

gedagte Eiland dien naam van de Tabak zal ontvangen hebben; want, van waar kreeg het anders dien naam. Misſchien heeft *Tabaco* zyne afkomst van de Provincie *Tabasco* in Nieuw Spanje. Ik vind dat men ze ook *Tembak* of *Tombak* genoemd heeft, welke naamen veeleer van eenen Indiaanſchen oirſprong ſchynen te zyn, dan Spaansch.

gengiftige Middelen, zyns gelyke niet. Ook hebben verſcheide Autheuren, zo in de Zestiende als Zeventiende Eeuw, tot Lof van dit Kruid geſchreeven. Men kan niet ontkennen, dat het uitwendig een goed Wondmiddel is, geneezende tevens veelerley Huidziekten en vuile Zweeren; doch het is ook zeker, dat hetzelve, op het Hoofd gelegd om Hoofdpyn te doen bedaaren, of ook om het Ongediert te dooden, de Menſchen ſomtyds ſtomp en als dronken maakt. Hier uit blykt het gevaar, dat 'er in ſteekt, om zulks aan Kinderen te doen (*). Geene bereidingen daar van, 't zy de Syroop, het Extrakt of de Olie, kunnen inwendig gebruikt worden, zonder groote voorzigtigheid. Men heeft ondervonden, dat een weinigje van het Sap, onder 't Bloed van leevendige Dieren gemengd, hun oogenblikkelyk doet ſterven. De Tabak kan echter, in kleine veelheid gebruikt zynde, tot een Braak- en Purgeermiddel dienen. Tegen Tandpyn is zy een beproefd Middel. De Rook-Klyſteeren, daar van, zyn niet alleen in 't algemeen dienſtig om Afgang te verwekken, maar ook, ſedert weinige Jaaren, met byzondere Vrugt gebruikt, om Drenkelingen in het Leven te behouden.

Daar zyn ook bereidingen van de Tabak, *Sauſen* genaamd, die maaken, dat ſommig Volk, ('t welk in de Noorder Landen onder 't Gemeen veel in zwang gaat,) dezelve met Smaak en zonder hinder kaauwt; gelyk het Ambagtsvolk en de Zeelieden, van alle Natiën, zeer veel doen met de raauwe Tabak: maakende de gewoonte het gebruik daar van op die manier onſchadelyk, ja zelfs, zo men voorgeeft, dienſtig tegen Scheurbuik in 't Tandvleesch. Het Vrouwvolk, te Lima in Peru, heeft geſtadig een Rolletje Tabak in de Mond, dat zy kaauwen en *Limpion* noemen; 't welk haar, in de Oogen van Vreemdelingen, gantsch niet bevallig maakt. Het Manvolk rookt 'er ſterk, zo wel als te Karthagena en elders in de Westindiën. Het een zo wel als 't andere doet kwylen, en ſtaat, in dit opzigt, eenigermaate gelyk. Het Tabakrooken hebben de Portugeezen, met en benevens dit Kruid, overgebragt in de Oosterſche Landen, en waarſchynlyk is het, door de Verovering van Braſil, ook tot ons gekomen. De Perſiaanen, zo Mannen als Vrouwen, zyn daar van groote Liefhebbers, en van hun is de gewoonte om Tabaksrook door een lange Houte Pyp of Riet in te zuigen, overgegaan tot de Ara-

(*) Een aanmerkelyk voorbeeld, dien aangaande, vindt men in het IV. DEEL der *Uitgezogte Verhandelingen*, bladz. 447. enz.

Arabieren en andere Volkeren van Aſie. De Chineezen en Japoneezen zuigen den Rook der aangeſtooken Tabak door een Pyp in, gelyk de Europeaanen, en veelen haalen dien door Water op, gelyk de Turken; maar by de Negers en Amerikaanen is het de gewoonte een Pypje te maaken van een opgerold Blad Tabak, en dit Pypje, aan 't eene end brandende, by 't andere in de Mond te houden; gelyk ſommig Zeevolk, in de Weſtindiën, ook wel doet: doch veelen van die Volkeren bedienen zig van eigen gemaakte Tabakspypen.

Offchoon nu het Tabakrooken, in Europa, waarſchynlyk reeds in het begin der voorgaande Eeuw bekend geweest zy, was nogthans, wegens de duurte van de Tabak, die gewoonte niet algemeen. In 't voorſte deezer Eeuw rookte men in onze Nederlanden nog maar zeer weinig, en byna niet dan in Herbergen of by andere Samenkomſten. Sedert de Engelſchen de Virginiſche Tabak zo gemeen gemaakt hebben en de Franſchen ons zo veel van hunne Weſtindiſche hebben toegevoerd, is de Pyp, by den gemeenen Man, den geheelen Dag naauwlyks uit den Mond: maar by Luiden van Aanzien, Rang en Vermogen, is het Rooken meest uit de mode geraakt; ten minſte wordt het niet Rooken in een Gezelſchap thans niet meer voor vreemd gehouden; noch het Rooken als een bewys van Deftigheid aangezien.

Het Rooken van Tabak, dat men wel eens, ſpottende, *Tabakdrinken* genoemd heeft, is by de Franſchen niet ingedrongen, maar die Natie heeft zig zo veel te meer overgegeven aan het gebruik van *Snuiftabak*, 't welk in Aſie tot dien trap is gehaat geweest, dat de Koning van Perſie en Groot Hertog van Moskovie, hetzelve, op ſtraffe van de Neus, ja zelfs van 't Hoofd te verliezen, verbooden hebben gehad. Zo heeft ieder Natie, mag men zeggen, zyn byzonderen Smaak. Want, 't zy men de Tabak kaauwe, 't zy menze rooke of opſnuive, dit Kruid behoudt altoos zyn Venynigen aart, die, wanneer men 't overdaadig doet, niet nalaat zig, door haare uitwerkingen, vroeger of laater te openbaaren.

Ik wil nu de voorbeelden niet aanhaalen van de genen, wier Hoofden of Herſenpannen van binnen door den Rook zwart, en de Voorhoofds-Holligheden met Snuif gevuld gevonden zyn: maar alleen acht geeven op de verdoovende Eigenſchappen van dit Kruid, dat een Vergift is voor meest alle Dieren en de Rook inzonderheid voor 't Gevogelte en Inſekten. Bovendien wordt, in het eerſte geval, door het geduurig uitwerpen van de Kwyl, dat in veelen by 't Rooken plaats heeft, de Spys-Verteering benadeeld, en, door het inzwelgen van

een gedeelte des Rooks of van het Sap, de Maag bedorven. Het Snuiven droogt de Herſenen op, bederft den Reuk, en kan allerley Kwaalen der Zintuigen en Zenuwen veroirzaaken. Doch ten opzigt van dit alles maakt de Geſteldheid van den Mensch, de hoedanigheid van de Tabak, de tyd des Jaars en de Gewoonte, een oneindig verſchil; 't welk de reden is, dat ſommige Geleerden met zo veel kragt voor, als anderen tegen 't gebruik van de Tabak geſchreeven hebben (*). Zeker is 't, dat in alle Spyzen en Dranken, of alles wat men ten Monde inneemt, de overmaat van het gebruik een misbruik maakt, en de gezondſte dingen verandert in Vergiften. Dus is het zeker, dat een maatig gebruik van de Tabak, op de eene of andere manier, naar de Gewoonte, bevonden wordt tot aangenaamheid, verſterking en verfriſchinge te ſtrekken: ja het kan, in zekere Omſtandigheden, dienen tegen Honger en Dorst.

In Sweeden heeft men Tabaks-Land van de overgebleevene Stengen en Bladen, door de Schaapen, zonder hinder, laaten zuiveren en ſchoon eeten. Dit komt zo vreemd niet voor, dewyl men weet, dat dit Vee verſcheide Kruiden, zelfs die ſcherp zyn, gelyk de Veld-Ranonkel, nuttigt en dus een Land, van 't gene de Runders overlaaten, geheel kaal ſcheert. Boyendien heeft de Tabak, die in de Noordelyke Landen, ja zelfs die in onze Provintiën geteeld wordt, op verre naa de ſcherpte niet van de Virginiſche en die der Spaanſche Westindiën (†). In de Levant, en op de Kusten van Klein Aſie, niet alleen, maar ook in Oostindie, valt Tabak, die in 't rooken een zeer aangenaamen Geur heeft, daar onze Nederlandſche onverdraaglyk ſtinkt. Of dit verſchilt van de Tabak, die in byzondere deelen des Aardbodems geteeld wordt, enkel aan de verſchillende Landaart en Kweeking, dan ook aan het gebruik van verſchillende Soorten van dit Kruid, toe te ſchryven zy, is my bedenkelyk. 't Is zeker, dat men 'er in de Westindiën heeft, die groot- en breed, of ook die ſmalbladig, en die klein en rond van Blad is, zynde deeze de beste (‡) en mooglyk komt dezelve naast overeen met de *Turkſche Tabak*, waar van LINNÆUS ſpreekt (§).

(*) Zie *Waarneemingen over 't gebruik en misbruik van de Tabak. Uitgez. Verh.* VIII. D. bl. 129.

(†) Een uitvoerig en naauwkeurig Berigt wegens het planten en bereiden van de Tabak in onze Nederlanden, is medegedeeld in het VII. DEEL der *Uitgez. Verhand.* Bladz. 1.

(‡) *Pomet des Drogues*, p. 158.

(§) *Stockh.* Verhand. XV. Band. p. 43.

Bur-

Bundel van Wiskundige Uitſpanningen, uit eenige Hoogduitſche Autheuren by een verzameld, en vertaald door JACOB OOSTWOUD, *Mathematicus te Oostzaandam, en Lid van de Societeit der Mathematiſche Wetenſchappen te Hamburg. Te Purmerende by* Pieter Jordaan, *in gr.* 8vo.

IN deezen Bundel heeft de nyvre Wiskundige *Oostwoud*, ten gevalle van den Nederduitſchen Leezer, by een gebragt een zevental van Hoogduitſche Schriften, opgeſteld door beroemde Wiskundigen. Hy heeft in zyne verkiezing en ſchikking bedoeld, zodanig eene Verzameling te maaken, dat men dezelve eenigzins mogte aanmerken, als *een volledig Samenſtel van de eerſte en algemeene beginzelen der Algebra of Stelkunde*; waaraan dezelve ook zeer wel beantwoordt; des zy, die zig in 't beoefenen deezer edele en overnuttige Weetenſchap vaste gronden wenſchen te leggen, en begeerig zyn, om zig die rekenwyze eigen te maaken, zig met veel vrugts van deeze Verzameling kunnen bedienen. — Het eerſte Stukje van den Leermeester der Matheſis te Aken, *Joſeph Crummel*, toont ons, door eene reeks van voorbeelden, het nut der Algebra in alle weetenſchappen, om een ieder tot derzelver beoefening aan te zetten. Eene daar op volgende Aanleiding tot de Algebra, geſchreeven door *Gerlof Hiddinga*, ontvouwt den Leerling, beknopt en duidelyk, de grondbeginzelen deezer Kunſte, en leert hem tevens het gebruik der algemeene Algebraïſche Regelen; zo dat hy daardoor bekwaam gemaakt worde, tot eene verdere beoefening van de Algebra. Ter verkryginge van meerdere vaardigheid hier in, of om zig die kundigheden en regels te dieper in te prenten, is van dienst, een derde daarmede verknogt Geſchrift van dienzelfden Autheur, behelzende eene drieledige verzameling van Algebraïſche Voorſtellen; welken ieder een honderdtal van Voorſtellen leveren, die geſchikt zyn naar de vatbaarheid van zulken, welken zig eerst op deeze Kunst toeleggen, en door derzelver bewerking hunne bekwaamheid tragten te vermeerderen. Heeft iemant lust, om daarin verder voort te gaan, en zig in veelerleie ſoorten van Rekenkundige Voorſtellen te oefenen, hy kan 'er overvloedige gelegenheid toe vinden, in de drie daer op volgende Stukjes van den Hamburgſchen Mathematicus *Heinrich Meisner*; en de daernevensgevoegde, of in 't zevende en laatſte Stukje geplaatſte, Voorſtellen van *Brandanus Detri*. In deeze vier opgenoemde Stukjes ontmoet men nog ongeveer 650, zo Arithmetiſche als Geometriſche en Algebraïſche Voor-

ſtellen, die, ten deele gemaklyk, ten deele moeilyk op te losſen, indiervoege onder elkander vermengd zyn, om Liefhebbers van verſchillende vordering dienst te doen. —— Dus behelst deeze Bundel eene geſchikte onderrigting voor eerstbeginnenden; en zy, die eenig vermaak ſcheppen in deze oefening, worden 'er door opgeleid tot hooger kundigheden; terwyl ook zulken, die verder gevorderd zyn, gelegenheid vinden, om hunne bekwaamheden, door 't oplosſen van moeilyker vraagſtukken te toetſen, of zig, by manier van uitſpanning, in derzelver berekening te verlustigen.

Redevoering over den oorſprong en de nuttigheid der Wiskunde. Uitgeſproken in eene Vergadering van het Genootſchap, onder de Zinſpreuk Philoſophia dux vitæ. *Gedrukt voor het Genootſchap* 1777. *In groot octavo* 21 *bladz.*

LAaten zy, die de Wiskunde, om dat ze dezelve niet kennen, gering agten of verſmaaden, (want dit is niet mogelyk dan uit onkunde,) deeze korte Redenvoering leezen, daar uit leeren, hoe dezelve, trapswyze, tot meerdere volkomenheid gebragt zynde, van de uiterſte nuttigheid zy. Dit wordt hier beknopt en klaar ten overtuigendſte voorgeſteld; en men zal, alles behoorelyk indenkende, erkennen, dat de Redenaar, met het hoogſte regt, zyne Kunstgenooten aanmoedigende, ten ſlot mogt zeggen. „Deeze weetenſchap beſchaaft ons verſtand, zy ſcherpt ons oordeel: door het verſtand, dat zekerlyk invloed op onze daaden heeft, aan te kweeken, worden wy goede menſchen, goede burgers voor de ſamenleeving: en het zy wy ons tot het Staatsbeſtier, het zy wy ons tot de Kerkelyke waardigheden bereiden, het zy wy gemeene burgers in de ſamenleeving zyn, wy leeren den ſtaat naar de regels van recht en reden beſtuuren; wy ſtellen ons den Godsdienst voor, overeenkomſtig met den leiddraad van gezond verſtand; en wy worden gezellige leden der maatſchappy, zo als het voor den ſtaat en deszelfs Inwoonders in 't algemeen, en voor ons in 't byzonder, allerheilzaamst is. —— Volgen wy het ſpoor onzer voorgangeren: hunne geheiligde ſchreeden ſtrekken ons ter aanmoediging tot deeze Hemelſche weetenſchap; eene weetenſchap, welke ons de geſchapene natuur, den aart der bezielde en onbezielde weezens, Gods, alles te boven gaande goedheid, en de volmaakte werken, uit zyne hand voortgekomen, nader doet kennen, en ons zo doet leeven, als het weezens betaamt, die met verſtand en reden gunſtryk zyn beſchonken."

His-

Historie van de Satisfactie, waarmede de Stad Goes en het Eiland van Zuid-Beveland zich begeeven hebben, onder het Stadhouderſchap van Prins WILLEM VAN ORANGE, *in 't jaar* 1577. *Te Goes by* J. Huysman 1777. *Behalven het Voorwerk en den Bladwyzer* 406 *bladz. in gr. octavo.*

't IS zeker niet mogelyk de lotgevallen eener byzondere Stad of Landſtreeke, geduurende de Spaanſche onluſten, te beſchryven, zonder zig tevens uit te laaten over de geſchiedenis van dien tyd in 't algemeen, in zo verre het verband der zaaken zulks noodwendig vordert, zal men 't een en 't ander in 't vereischte daglicht ſtellen. Dan hier toe is 't niet noodig breedvoerig uit te weiden, over hét voorgevallen in die dagen, dat genoegzaam bekend is, en vooral niet op het geen naauwlyks eenige betrekking heeft, tot de byzondere Geſchiedenis, welker ontvouwing men zig voorſtelt. 'Er zyn hier, gelyk in de meeste gevallen, uiterſten ter wederzyde: eene uitvoerige herhaaling, van 't geen menigvuldigmaalen gezegd is, verveelt; en eene bekrompe ſpaarzaamheid geeft een droog verhaal, dat laſtig valt te leezen, te meer daar dezelve de gelegenheid affnydt, om deeze en geene voorvallen met een oordeelkundig oog te beſchouwen. Voor beide deeze uiterſten heeft de bekwaame Opſteller van dit Stukje zig zeer wel weeten te wagten. Zyne Historie van de Satisfactie der Stad Goes, en 't Eiland van Zuid-Beveland, behelst eenigermaate een verſlag van 't merkwaardigſte, nopens den ſtaat van 's Lands Regeering, en het ten deezen opzigte voorgevallen in die dagen, in 't algemeen; terwyl hy het gebeurde op dat Eiland byzonder ontvouwt. Maar 't voorſtel van alles is op zodanig eene wyze ingerigt, dat de Autheur het algemeen bekende meer aanwyze dan verhaale; en 't 'er meer op toelegge, om zig daaromtrent als een oordeelkundig Beſchouwer, dan wel als een Geſchiedſchryver te gedraagen. Ook is voor 't overige zyne byzondere beſchryving van 't voorgevallen te Goes en daaromtrent, hoewel naauwkeurig en onderſcheiden, indiervoege opgeſteld, dat hy meer werks maake van 't geen hem tot nog onuitgegeeven Stukken, dan reeds gedrukte Schriften, welken in ieders handen zyn, hebben doen opmerken; 't welk hy dan insgelyks, daar 't onderwerp zulks vordert, oordeelkundig overweegt. Uit dit algemeen Berigt kan men opmaaken, dat deeze Historie met vrugt geleezen kan worden, niet alleen door de Inwoonders van dat Gewest, of door anderen, om de byzondere lotgevallen dier Landſtree-

ſtreeke in deezen tyd te beter te leeren kennen; maar ook van alle de zodanigen, die vermaak ſcheppen in 't beoefenen van 's Lands Historie; dat nog duidelyker zal blyken, wanneer wy het beloop van dit Werkje wat nader ſchetzen.

De Autheur vangt aan met een beknopt berigt der Graafſyke Regeeringe hier te Lande, en den voortgang der Dwinglandye, welke onder *Philips* ten hoogſten top ſteeg, dat Nederland ten laatſte de wapens deed opvatten, om de Vryheid te herſtellen, met den Dwingeland alle gehoorzaamheid te ontzeggen. De regtmaatigheid van 't gedrag onzer Voorvaderen in dat geval te toonen, de heilzaame vrugten der bevogten Vryheid te ontvouwen, en den thans vastgeſtelden Regeeringsvorm, als den besten en geſchiktſten, om de Vryheid te bewaaren, voor te draagen, is het bedoelde van dit eerſte Hoofdſtuk. Hier op komt verder in overweeging met welke inzigten de Prins van Orange en de Staaten van Holland en Zeeland dien oorlog aangevangen hebben; waarover onze Schryver zig aldus uitlaat. —— „ De eenige toeleg van den Prins was, de aanſlagen des Hertogs van Alva, tot vertreeding der Nederlandſche Vryheid, te keer te gaan, de arme Ingezetenen in hunne regtvaardige noodweer te helpen, en den Koning te doen zien, tot welke uiterſten het Land gebragt was, door de gewelddaadige maatregelen, die men gebruikt had, in hope, dat Philips daar door bewogen zoude worden, om de Spanjaarden uit de Regeering te rug te roepen, en de geſchonden voorregten, van grooten en geringen, te herſtellen. —— Ook hadden de Staaten toen ter tyd nog geen wil, den Koning te verlaaten, maar alleen de Landen, tegen de geweldige handelingen van Alva te beſchermen, tot dat de Koning orde op de zaaken zoude geſteld hebben." —— Dit was toen, en 't bleef nog lang na dien tyd, volgens onzen Autheur, het eenige oogmerk der Staaten; en men begon eerst, na het vrugtloos afloopen der Vredehandelinge te Breda, te denken, om den Koning van Spanje de gehoorzaamheid op te zeggen; 't welk de Prins met alle omzigtigheid aandrong; maar 't liep nog aan tot in 't jaar 1581, eer de afzweering des Konings, door de Algemeene Staaten der Vereenigde Nederlanden, haar volle beſlag kreeg. —— Men vindt dit Point hier opzetlyk behandeld; en de Autheur tragt ten naauwkeurigſte den voortgang van dit alles te ontvouwen, om dat hy de ſtelling van den voorts hooggeagten Heer *Pieter Paulus*, in zyne beroemde *Verklaaring der Utrechtſche Unie*, dat *Philips*, reeds in 't jaar 1568, geagt werd van het bewind vervallen te zyn, als eene misvatting beſchouwt.

Voor

Voor oordeelkundige beoefenaars onzer Vaderlandſche Hiſtorie is 't der moeite waardig, het geen deeze twee Schryvers, ter wederzyde, voor hun gevoelen bygebragt hebben, met elkander te vergelyken; en tevens na te gaan, in hoe ver hier al of niet een verſchil *de jure* en *de facto* plaats hebbe; als mede wat men, in die omſtandigheden, ook ter oorzaake der verſchillende Leden van 't Bondgenootſchap, al of niet aan Staatkundige oogmerken moge toeſchryven. Een onpartydig onderzoek hier van zou veelligt van dienst zyn, ter verklaaringe van eenige byzondere voorvallen van dien tyd; waar toe de wederzydſche bygebragte reden, die opmerking vorderen, aanleiding geeven.

Onze Autheur dit algemeene, by manier van eene dienſtige Voorbereiding, afgehandeld hebbende, maakt voorts een aanvang van zyne beſchryving van 't geen de Provincie van Zeeland, en de Stad Goes met Zuidbeveland meer byzonder aangaat; ten opzigte van het voorgevallen aldaar, zedert het jaar 1572 tot 1577; welk tydbeſtek zyn Edele, als betrekkelyk tot de Hiſtorie der Satisfactie, voornaamlyk op het oog heeft. Ter ontvouwinge hiervan geeft hy eerst een kortbondig verſlag van de Staatsvergaderingen in Zeeland, terwyl de Provincie in haare Leden verdeeld was; waarin hy het merkwaardigſte, nopens de ſchikkingen daar in van tyd tot tyd gemaakt, naauwkeurig voorſtelt; dat hy zelfs, om dit ſtuk volledig af te handelen, tot het jaar 1579 uitbreidt. Hier aan volgt dan, in 't vierde Hoofdſtuk, een verhaal van de voornaamſte Gebeurtenisſen, de Stad Goes en het Eiland van Zuidbeveland betreffende, zedert het overſlaan van Vliſſinge in 't jaar 1572 tot 1577. Van deeze Gebeurtenisſen vindt men maar weinig gedrukte berigten; en de Autheur, toegang hebbende tot de oorſpronglyke Stukken, heeft zyn verhaal grootlyks uit de laatſten opgemaakt. Hier door verleent hy ons een duidelyker berigt van dit alles, dan men tot nog in handen had; en ſchoon 'er, in zodanig een verhaal, veele byzonderheden mogen voorkomen, daar de eigen Ingezetenen meer belang in ſtellen dan andere Leezers, zal men 't egter met genoegen doorbladeren; nadien ze meerendeels merkwaardig zyn, en hier en daar kunnen ſtrekken ter opheldering van nevensgaande voorvallen van dien tyd: waarby nog komt, dat onze Schryver dit verhaal niet droog ter neder ſtelt; maar 't zelve, vloeibaar geſchreven, vergezeld doet gaan van eenige oordeelkundige bedenkingen over deeze en geene omſtandigheden.

Na

Na 't voordraagen deezer Gebeurtenisſen, komt in overweeging, wat aan de Stad en het Eiland aanleiding gaf, om zig, door het neemen van de Satisfactie van den Prins, onder deszelfs Stadhouderſchap te voegen. Om dit te geleidelyker te toonen brengt ons de Autheur eerst kortlyk onder 't oog, het ſluiten van de Pacificatie van Gent, met de gevolgen hier van; byzonder ten opzigte van zulke Steden in Holland en Zeeland, die tot nog het Stadhouderſchap van den Prins niet erkenden, waar onder ook Goes met Zuidbeveland behoorde. Vervolgens doet hy ons zien, hoe de Algemeene Staaten zig als genoodzaakt vonden, het regt van ſtemmen aan Goes te weigeren, zo lang die Stad zig by hen voegde, alleenlyk op de Gentſche Vrede, zonder het Stadhouderſchap van den Prins te erkennen. Of dit beſluit der Staaten, vastgeſteld op den eerſten January 1577, het werk van de vereeniging verhaast hebbe, kan ik, zegt onze Schryver, niet bepaalen; maar 't blykt uit zyn volgend verhaal, dat het kort daarna vervorderd, en eindelyk voltrokken is, op den twee en twintigſten Maart van dat zelfde jaar; toen men 't, na herhaalde redenwisſelingen, nopens de bedongen Satisfactie, met den Prins eens geworden was. — By gelegenheid van dit verhaal verledigt zig zyn Edele tot eene gezette beſchouwing van den aart van zodanige Verdragen, die men *Satisfactien* noemt; welker oogmerk hy in deezervoege omſchryft.

„ Het oogmerk van deeze verdragen was eeniglyk SATISFACTIE, dat is VOLDOENING te bekomen, *op zekere bevoorens opgegeeven punten of voorwaarden, op welke de Steden zich onder het Stadhouderſchap van den Prinſe wilden begeeven, volgens het beſlootene by de Gendſche Vrede.* — Ik zegge bepaaldelyk, *onder het Stadhouderſchap van den Prinſe en volgens de Gendſche Vrede*, in tegenſtelling van de breedere magt, welke de Prins in Holland en Zeeland oefende, volgens het verbond van Vereeniginge dier twee Landſchappen; om dat het my voorkomt, dat de Voldoeningen door de Steden byzonderlyk ingericht waren, om zich tegen deeze uitgeſtrekte magt te dekken, welke men nu minder noodzaakelyk begon te oordeelen, naarmaate de Regenten meer ſmaak in het Opperbewind gekreegen hadden, of ook het gevaar van den vyand kleiner achtten." Ter opheldering van dit denkbeeld diene 's Mans daarop volgende voorſtelling.

„ By de Gendſche Vrede, zegt hy, was de Prins wel erkend als Stadhouder van 's Königs wegen, om te gebieden zoo als hy toen gebood; maar ten aanzien van de Steden, welke zyne zyde niet hielden, bleef dat artykel uitdrukkelyk ge-

geſchorscht, tot dat zy van den Prinſe Voldoeninge zouden ontvangen hebben, op het geene, waar in zy, onder zyn beſtuur, belang zouden rekenen. Hier door kreegen zy aanbeldinge, om zoodanige voorwaarden, ten aanzien van 's Prinſen gezag, over haar te beſpreeken, als zy best met hem konden overeendraagen; en van deeze vryheid bedienden zich de Steden. Zy wilden den Prins wel erkennen voor Stadhouder, maar niet voor Hoofd en Hoogſte Overheid; zy wilden zich niet onderwerpen aan het uitgebreide gezag den Prinſe, by de Unie tuſschen Holland en Zeeland, opgedraagen.

„ De Godsdienst, by dat Verbond vastgeſteld, was de Euangelisch Gereformeerde: de Prins had de magt ontvangen, om Magiſtraaten te veranderen, krygsvolk in de Steden te leggen, zonder toeſtemming der Overheden, gelden op te neemen tot een bepaalde ſomme. Tegen dit alles verzekerden zich de Steden, door het verdrag van Satisfactie. Zy bedongen, dat de Roomſche Godsdienst zoude gehandhaafd worden; dat de Prins geen Gouverneur of Krygsvolk in de Steden zoude zenden, buiten haare bewilligingen; dat de Wethouderſchappen zouden gekooren worden by den geenen die daar toe gerechtigd was; dat zy ongehouden zouden zyn in de ſchulden, door die van Holland en Zeeland reeds gemaakt. Op deeze voorwaarden verklaarden zy zich te begeeven onder het beſtuur van den Prinſe, als *Stadhouder van wegens de Koninglyke Majeſteit.*"

Zulks maakte, gelyk de Autheur verder aanmerkt, een onderſcheid tuſschen Leden van één en het zelfde Landſchap, dat noodwendig verwarring in de Regeering moest veroorzaaken; waar uit dan ook ontſtond, dat men in Holland en Zeeland vervolgens alle moeite aanwendde, om deeze Satisfactien den bodem in te ſlaan, en de Steden te beweegen, om den Prins te erkennen, in dat gezag, 't welk hem by de gemelde Unie was opgedraagen. Dit leidt zyn Edelen tot een kort berigt van 't voorgevallen daaromtrent tot in den jaare 1581; toen dit werk in Holland zyn volle beſlag verkreeg, ſchoon 't in 't Zeeland bleeve haperen; alwaar het ook, zoo veel men vindt, 'er nooit toegekomen is. Voorts merkt hy aan, dat men, dit alles nagaande, een zeer gereed antwoord kan geeven, op de vraag, wat den Prinſe bewoogen hebbe, zig nog eens de Hooge Overheid te doen opdraagen, daar het bereids by de Unie was gedaan? Ik antwoord zegt onze Schryver, „ dat die opdragt noodzaaklyk gekeurd werd, dewyl de magt, uit de Unie ſpruitende, niet geldig was by de Steden, welke door

door Satisfactien vereenigd waren, en zich wel gevoegd hadden by het Stadhouderſchap van den Prinſe, maar niet by de Unie tuſſchen Holland en Zeeland." —— Ingevolge hier van werden dan, gelyk zyn Edele vervolgt, de Satisfactien der Steden in Holland vernietigd, toen zy op nieuw bewilligden in de opdragt der Hoogſte Overheid; dat egter in deeze en geene Steden niet geſchiedde, zonder het maaken van nieuwe verdragen, waar by zy, onder het bedingen van eenige voordeelen, afſtand deeden van de Satisfactie. —— Wat hier omtrent wel bepaaldlyk Zeeland betreft, of de Steden Goes en Thole, die in dit geval alleen in aanmerking komen; „ derzelver Satisfactien zyn, zegt hy, onaangeroerd gebleeven, en zyn nog heden, voor zo verre zy plaatſe kunnen hebben, deugdelyke Privilegien der Steden en Landen, welke dezelve bedongen hebben." Maar 'er zyn egter, zo als hy zig wat laager uitdrukt, „ niet veele gevallen, waarin de kracht der Satisfactien hedendaags zoude kunnen te pas komen, na dat de Unie van Utrecht, de Commisſien der Heeren Erfſtadhouderen, en de menigvuldige beſluiten der Staten, met medebewilliging der Steden genomen, verſcheide punten op eenen anderen voet geſteld hebben." Dit blykt ten klaarſte, uit de verdere beſchouwing van de artykelen der Satisfactie van Goes met Zuidbeveland, welke de Autheur in de vier laatſte Hoofdſtukken van dit Geſchrift nog mededeelt.

In dit gedeelte gaat onze oplettende Schryver den inhoud en 't oogmerk van ieder Artykel na; ontvouwt ons de merkwaardigſte voorvallen, welken daar toe betrekking hebben; de veranderingen welken in 't een en 't ander ontſtaan zyn, en in hoe verre zy nog in hunne kragt ſtand houden. Onder het voordraagen hier van geeft hy een berigt van verſcheiden zo Godsdienſtige als Burgerlyke gebeurtenisſen, in vroeger en laater tyd, in die Landſtreek, met oordeelkundige aanmerkingen over ſtukken, welken daar toe betrekking hebben, of by die gelegenheid in overweeging komen. —— Zo vindt men, om dit ten ſlot nog te melden, in 't laatſte Hoofdſtuk, raakende de geldmiddelen, na eene opgave van de bedongen artykelen deswegens, de bedenkingen van onzen Schryver, „ wegens de inkomſten, waar uit Holland en Zeeland het oorlog in de eerſte tyden gevoerd hebben, en de evenredigheid tuſſchen de Provincien in het toebrengen derzelven in acht genomen," dat hem ook eenigermaate leidt om gewag te maaken, van 't geen ten deezen opzigte, met de vaſt-

ſtel-

ſtelling der Unie van Utrecht, en in gevolge daar van is voorgevallen. ——— De onderzoekers onzer Vaderlandſche Geſchiedenisſen zullen dus in dit gedeelte, even als in 't voorgemelde, verſcheiden onderwerpen vinden, die ze met genoegen kunnen nagaan; en ſchoon ze onzen Schryver in alle deelen niet mogten toevallen, zullen ze egter gereedlyk erkennen, dat hy niets weezenlyks oppervlakkig, maar in tegendeel alles, wat van gewigt geoordeeld mag worden, met veel oplettendheid behandeld heeft.

Beſpiegelingen over Nederlands Waternood, tuſſchen den 14 *en* 15 *Nov.* 1775, *met de Bylagen. Door* J. H. HERING. *Twee Deelen met Kunſtplaaten. Te Amſterdam by de* Wed. Loveringh *en* Allart 1776. *Behalven het Voorwerk* 580 *bladz. in gr. octavo.*

WAs immer een groot gedeelte onzes Vaderlands op den oever des verderfs, 't was zekerlyk in dien overnaaren nagt, tuſſchen den 14 en 15 November des jaars 1775; toen eene woedende Zee, ſteeds nog ſterker aangeſtuwd door bulderende Stormwinden, het zelve met eene deerlyke verwoesting dreigde; toen Storm en Watervloed ſcheenen ſaam te ſpannen, om onze Sluizen te doen ſpringen, onze Dyken te doen ſcheuren, en allen tegenſtand te verydelen: het welk, had God zulks niet genadiglyk verhoed, verſcheiden onzer Gewesten, geheel en al, met de baare Zee vereenigd zou hebben. Met regt mogten veelen van Nederlands Inwoonderen, op de gelukkige afwending van dit te dugten onheil, in navolging van Israëls Harpenaar, in den CXXIV Pſalm, zeggen: „ Zo niet de HEERE by ons geweest ware, zouden ons de wateren overloopen hebben, een ſtroom zou over onze Ziel gegaan zyn, de ſtoute wateren zouden onze Landen verſlonden hebben. De HEERE zy geloofd, die 'er ons niet aan overgegeeven heeft! Onze ziel is ontkomen als een vogel uit den ſtrik der vogelvangers; de ſtrik is gebroken, en wy zyn ontkomen." —— Het akelig vertoon van dien nagt, het eiſelyk vooruitzigt van 't naakend gevaar, en de heugelyke redding uit het zelve, mag men op goeden grond tellen, onder de aanmerkelyke gebeurtenisſen van ons Vaderland; en wel als zodanig een voorval beſchouwen, dat by uitſteekendheid een Gedenkboek vordert. Een Gedenkboek, geſchikt om der Natie den jammerlyken toeſtand, aan welken wy bloot geſteld waren, leevendig te ontvouwen, en de gelukkige be-

houdenis van ons Land treffend voor te draagen, ten einde een gevoelig bezef van dien Ramp en dat Heil aller harten vervulle, met eerbied en dankbaarheid, voor Hem, op wiens woord een ſtormwind opſtaat, zo dat de golven der groote wateren zig verheffen, maar die ook, als hy ſpreekt, den ſtorm doet ſtille ſtaan, zo dat de golven der groote wateren zwygen. —— Begeert men een Gedenkboek van die natuur, 't wordt ons aangebooden in 't bovengenoemde Geſchrift van den Heer *Hering*; dat in twee deelen geſcheiden is. Het eerſte vervat 's Mans Beſpiegeling over dien Waternood, en 't tweede levert ons de naauwkeurigſte Berigten wegens het diestyds voorgevallene, welken hy mededeelt als Bylagen, op welker getuigenis zyne Beſpiegeling zig gevestigd heeft.

Zyne Beſpiegelingen behelzen, na een voorafgaand verſlag van den ouden toeſtand onzer Gewesten, en de merkwaardigſte Watervloeden aan welken ons Vaderland onderhevig is geweest, eene doorloopende beſchouwing van het gebeurde in den opgemelden nagt, zo in Holland als Zeeland, Gelderland en Overyſel; hebbende de overige Provincien hier door geene ſchade van eenig belang geleeden. Hy draagt deeze zyne Beſpiegelingen voor, als iemand, die zelf tegenwoordig is, op de plaatſen, daar de Wind en het Water ten felſte woeden: in die verbeelding ſchryft hy, als iemand, die alles voor zyne oogen ziet, en met zyne ooren hoort, en wiens geest daarop met eene zeer gevoelige aandoenlykheid werkzaam is: zig naar die geſteldheid rigtende, maalt hy de voornaamſte gebeurtenisſen ten leevendigſte af, met inmenging van gemoedlyke bedenkingen, onderſcheiden geſchikt naar de verſchillende omſtandigheden, die zig aan hem opdoen. Ter nadruklyker voordragte hier van heeft hy verkoozen gebruik te maaken van den *cierſtyl*, zo als hy denzelven noemt, dien men anders, volgens den aart van dit zyn ſchryven, zou mogen noemen, den *zwierigen*, *verrukten Dichterlyken ſtyl*. Een ſchryfſtyl, die, wel beſtierd, niet oneigen was aan zyn bedoelde; maar tevens een ſchryfſtyl, die zig bezwaarlyk beteugelen laat, en door welks involging men zeer dikwils gevaar loopt van tot het windrige over te hellen, waarvan we den Heer *Hering*, in 't geheel beloop zyner Beſpiegelingen, niet vry kunnen ſpreeken. Dan met dit alles dient zyne wyze van voorſtellen, boven een eenvoudig geſchiedkundig verhaal, en bepaald beredeneerde bedenkingen, om de aandagt van 't meerendeel zyner Leezeren beſtendig werkzaam te houden, en hen zelven, als 't ware, gevoelige aanſchouwers van alles te maaken. Hier toe is wyders ook behulpzaam een

zevental van wel uitgevoerde Plaaten, die de verbeelding verleevendigen; te meer daar de Autheur zyne beſpiegelende beſchryving gemeenlyk eenigzins naar dezelven geſchikt heeft. Ze vertoonen ons het Kattenburger Plein te Amſterdam overſtroomd; den toeſtand te Oosthuizen op de Dykbreuken by Warder; het overſtroomen van de Sluis te Delfshaven; het lot der inwoonderen van 't Bergſche Veld in 't land van Heusden; het woeden der Zee voor Scheveningen; de dykbreuk aan den Douk op Texel, en de geheele verwoesting van de Koekoek by Kampen. — Voorts heeft de Heer *Hering*, ten gevalle van minkundigen, by manier van aantekeningen, telkens eene beknopte melding gemaakt van de ligging en toeſtand der meeste plaatſen, welken hier bovenal in aanmerking komen, waarby ook nog eenige andere aantekeningen van byzonderheden gevoegd zyn, die ter nadere opheldering ſtrekken; en wyders beroept hy zig in dezelven op de hem toegezonden Berigten, met aanwyzing waar dezelven in het tweede Deel te vinden zyn.

Dit tweede Deel beſtaat uit eene verzameling van naauwkeurige Berigten, meerendeels den Heere *Hering* toegezonden, door zodanige Perſoonen, die des kundig waren, en veelal deel hadden in de beſtiering der noodige voorzorge in die omſtandigheden. Om den weetgierigen Leezer te meerder voldoening te geeven, heeft hy zig in deeze verzameling niet alleen bepaald, tot zodanige Berigten, die de voorheen opgenoemde Provincien betreffen, maar hy heeft 'er ook bygevoegd het geen hem van elders, ten opzigte van de aan ons grenzende Gewesten, nopens het voorgevallene in dien tyd, is ter hand gekomen: benevens eene beſchryving der ongelukken in de Scheepvaart, door dien geweldigen ſtorm en hoogen watervloed op de Nederlandſche, Engelſche, Vlaamſche en Franſche Kusten, als mede in het Noorden; die den handeldryvenden Nederlander zeer veel ſchade toegebragt hebben; des ook deezen hier wel gemeld mogten worden. De in dit tweede Deel opgegeeven Berigten gaan wyders nog vergezeld van een Kaartje van de Breuken in de Zaan; een platte grond van de Sluis te Delfshaven, en twee Profillen van de Dregterlandſche Zeeweering, welke aftekeningen het daaromtrent gemelde licht byzetten. Men vindt hier dus, uit goede handen, berigten, op welken men zig verlaaten kan; en de Heer *Hering* heeft niet verzuimd alles aan te wenden, wat hem mogelyk ware, om zyne verzameling volledig te maaken; waarin hy ook vry gelukkig geſlaagd is. Alleenlyk is ons voorgekomen, dat

hem zommige berigten ontgaan zyn, om dat ze reeds vroeger ten dienſte van eene andere verzamelinge afgegeeven waren, die gevonden worden in het *Hiſtoriſch Verbaal der Overſtroomingen in de Nederlanden*; van 't welke wy voorheen gewag gemaakt hebben (*); en dat zeer geſchiktlyk by deeze Papieren geplaatst kan worden. —— Voorts is het oogmerk van den Heer *Hering* eene ſoortgelyke beſchryving te geeven van den laatſten Storm en Watervloed, die ons, den 20 en 21 November der jaars 1776, op nieuw verſchriklyk dreigde, en ook hier en daar veele onheilen met zig ſleepte. Tot het vervaardigen van dit Vervolg, 't welk in zommige opzigten niet minder aanmerkelyk zal zyn, dan het voorgaande, heeft men den Autheur al in ſtaat geſteld, door 't toezenden van verſcheide getrouwe en naauwkeurige berigten; en dewyl de Uitgeevers reeds werklyk bezig zyn, met het doen vervaardigen der daar toe behoorende Plaaten; zo verwagt men, dat het zelve niet lang agterwege zal blyven.

Brieven van Paus CLEMENS XIV. (GANGANELLI.) *Uit het Fransch vertaald. Tweede Deel. Te Amſterdam by* Yntema *en* Tieboel. 1777. *In groot octavo* 246 *bladz.*

NA het geene wy, met de afgifte van het eerſte Deel deezer Brieven, gezegd hebben (*), wegens den daar in voorkomenden ſchryftrant, derzelver inhoud, en 't nutte gebruik dat 'er van gemaakt kan worden, zou 't overbodig weezen, hier op anderwerf ſtaan te blyven: genoeg zy 't, derhalve, desaangaande in 't algemeen te zeggen, dat ook dit tweede Deel volkomen daaraan beantwoordt. Een en ander ſtaal van verſchillende natuur ſtrekke hier van tot getuigen.

Wordt Broeder *Ganganelli*, by een voorkomend geval, geleid tot het ſchryven van een Brief nopens de Natuurlyke Hiſtorie; men vindt in dien Brief een Geestlyken, wien dit onderwerp, ſchoon 't niet tot zyne Hoofdſtudie behoore, niet geheel vreemd is; en die, terwyl hy de beoefening der Natuurlyke Hiſtorie aanpryst, te gelyk den Prins *San Severo* zeer gepast onder 't oog brengt, hoe dezelve eene handleiding tot den Godsdienst zy. Hy laat zig, ten deezen aanzien, na eene voorafgaande loſſpraak van *Mozes*, nopens deszelfs Leer wegens de vorming der Waereld, aldus hooren.

„ Eene eeuwige waereld bevat duizendmaal meer zwaarigheden, dan een eeuwig verſtandig Weezen; en eene waereld, die met God even

(*) Zie *Hedend. Vaderl. Letter-Oefen.* V D. bl. 392.
(*) Zie boven *bl.* 176.

even eeuwig is, is eene ongerymdheid, die geene plaats kan hebben, dewyl niets even oud kan zyn als God.

„ Behalven dat God noodzaaklyk beſtaat, en het Heelal geenzins; met welk regt zou de ſtof, een te eenemaal toevallig weezen, een volſtrekt werkeloos weezen, zich dezelfde voorrechten aanmaadgen als een almagtige, als een volmaakt onſtoffelyke, Geest? Dit zyn buitenſpoorigheden, welke niet hebben kunnen opkoomen dan in de vlaagen eener ylhoofdige verbeeldinge, en die de verbaazende zwakheid van den mensch aantoonen, wanneer hy alleen naar zichzelven wil luisteren.

„ De Historie der Natuure is een Boek, 't welk voor alle geſlachten geſloten is, indien zy 'er niet eenen God bemerken, den Schepper en Onderhouder van alles; want niets is gemaklyker gewaar te worden dan zyne werking. De Zon, hoe pragtig en ontzagverwekkende zy moge weezen, de Zon, ſchoon aangebeden door verſcheiden volken, heeft noch verſtand, noch kennis; en indien haar loop zo zeer regelmaatig is, dat zy dien nooit voor een enkel oogenblik afbreeke, koomt dit, dewyl zy voortgedreven wordt door een opperſten Werker, wiens bevelen zy opvolgt met de uiterſte ſtiptheid.

„ Men laate vry zyne oogen weiden door de wyde uitgeſtrektheid van dit Heelal; men ziet het beſloten in de onmeetbaarheid van een Weezen, voor 't welk de geheele waereld is, als of zy niet ware. Het zoude byster zonderling zyn, dat, daar het geringſte werkſtukje niet kan zyn zonder eenen Werkmeester, de waereld het voorrecht had van haar beſtaan, en ſchoonheid, alleen aan zichzelve verſchuldigd te weezen. De reden ondergraaft ſlegts voor zichzelve verſchrikkelyke ſtellen, wanneer zy alleen de hartstogten en zinnen gehoor geeft: de reden, zonder het geloof, verwekt my medelyden. Alle de Academien van het Heelal kunnen Leerſtelſels over de Schepping uitdenken; maar, na alle haare naſpoorингen, na alle haare giſſingen, na alle haare ſamenvoegingen, na eene menigte van Boekdeelen, zullen zy my veel minder zeggen, dan Moſes gezegd heeft op één eenvoudige bladzyde; en nog zullen zy my niets anders zeggen dan onwaarſchynlykheden. Zo groot een onderſcheid is 'er tuſſchen een mensch, die uit zichzelven ſpreekt, en een mensch, die door Gods Geest is aangeblaazen.

„ De eeuwige God ſpot in den hoogen hemel met al deeze onzinnige Leerſtelſels, welke de waereld naar hunnen zin ſchikken, en haar nu eens het geval tot eenen Vader geeven, dan weder ſtellen, dat zy eeuwig is.

„ Men maakt zich gaarne diets, dat de ſtof zich zelve regeert, en dat 'er geene andere Godheid is, dewyl men wel weet dat de ſtof volſtrekt log en werkeloos is, en dat men haare uitwerkſels niet te vreezen heeft; daar de Rechtvaardigheid van eenen God, die alles ziet, die alles wikt, den zondaar met vreeze overſtelpt.

„ Niets is ſchooner dan de Historie der Natuure, wanneer zy verbonden is met die van den Godsdienst. De Natuur is, zonder God, niets;

niets; maar door Gods werkinge brengt zy alles voort, en maakt alles leevende. Zonder dat God eenig deel van het Heelal uitmaake; is hy 'er de beweeging, het voedend ſap, en het leeven van. Neem zyne werking weg, en 'er is geene werkzaamheid meer in de hoofdſtoffen, geene groeijing meer in de planten, geene veerkragt in de tweede oorzaaken, geene omwenteling meer in het geſtarnte. Eeuwige duisternisſen neemen dan de plaats des lichts in, en het Heelal wordt zelve zyn eigen graf.

„ Indien God zyne hand van de waereld aftrok, zou haar het zelfde gebeuren, als het geene onze lichaamen overkoomt, wanneer hy derzelver beweeging doet ophouden. Zy vervallen tot ſtof, zy vervliegen in damp; en men weet zelfs niet of zy ooit beſtaan hebben.

„ Indien ik kundigheden genoeg gehad hadde om aan de Historie der Natuure te kunnen arbeiden, zou ik myn Werk begonnen hebben met het ontvouwen der oneindige volmaaktheden van haaren Maaker; met vervolgens te handelen van den Mensch als deszelfs Meesterſtuk; en dus vervolgens van de eene zelfſtandigheid tot de andere, van de eene ſoort tot de andere overgaande, zoude ik afgedaald zyn tot op de Mier, en zo wel in het kleinſte gekorven diertje, als in den volmaaktſten Engel, dezelfde luisterryke Wysheid, dezelfde werkzaame Almagt, getoond hebben.

„ Een tafereel van deezen aart zou de beminnaars der waarheid ingenomen, en de Godsdienst zelve, die 'er het onwerp van geſchetst had, zou het oneindig dierbaar gemaakt hebben.

„ Laat ons nooit van de ſchepſelen ſpreeken dan om tot den Schepper op te klimmen. Zy zyn de terugkaatſing van zyn onvergankelyk licht; en deeze zyn de denkbeelden, die ons verheffen en vernederen: want de mensch is nooit geringer, en tevens nooit grooter, dan wanneer hy zich beſchouwt met betrekkinge tot God. Dan wordt hy een oneindig Weezen gewaar, waarvan hy het beeld is, en voor wiens aangezigt hy niets anders is, dan een ondeeltje; twee ſchynbaare ſtrydigheden, die men overeen moet brengen, om een rechtmaatig denkbeeld van zichzelven te hebben, en om niet te vervallen tot de buitenſpoorigheid der trotſche Engelen; of tot die der ongeloovigen, die hunnen ſtaat gelyk ſtellen met dien der dieren." —— Op eene ſoortgelyke wyze beheist een daar aan volgende Brief eene opwekkelyke aanſpooring voor den Graave *Algarotti*, om zo wel een Christen als een Wysgeer te zyn; en zo tragt hy meermaals van alle gunſtige gelegenheden gebruik te maaken, om een ieder zyne Godsdienſtige verpligting in te boezemen.

„ 't Is waar, hy doet dit als een Roomsch Geestlyke, en dus komen 'er, ('t geen niet wel anders kon zyn,) verſcheiden redeneeringen in deeze Brieven voor, welken op de gronden der Roomſche Kerkleere ſteunen. Ter dier oorzaake zyn eenigen deezer Brieven minder geſchikt voor de Protestanten; doch ze behelzen egter desniettegenſtaande meerendeels leerzaame leſſen, byzonder ten opzigte van de opvoeding der Jeugd, en 't gedrag der Geestlyken,

die

die de Protestanten met vrugt kunnen leezen, en zonder moeite op hunne denkwyze overbrengen. Hy spreekt ook, ingevolge van zynen Staat, meermaals als een ernstig Voorstander zyner Kerkleere; dat hy natuurlyk gemeen heeft met menschen van andere Gezintheden, ten opzigte hunner Kerkleere. Maar 't geen hem eigen is, en 't welk te wenschen ware, dat onder alle Gezintheden meer algemeen was, is dit, dat hy die geenen, welken buiten zyne Gezintheid leeven, met minzaamheid behandelt. Dit straalt, daar 't te passe komt, meermaals in zyne Brieven door; en begeert men 'er een byzonder bewys van, men leeze zynen volgenden Brief, welken hy, reeds tot de waardigheid van Kardinaal verheven zynde, aan eenen Protestantschen Leeraar schreef. Dezelve luidt in deezer voege.

„ Ik ben u zeer verplicht, myn waarde Heer, voor het belang, dat gy stelt in myne gezondheid. Zy is, de Hemel zy gedankt, zeer goed; en zy zou my nog veel beter voorkoomen, indien ik ze gebruiken konde ter verrichtinge van iets, het geen u aangenaam ware. Het vermaak van anderen te verplichten moet aan alle Gezindheden gemeen weezen.

„ Met geheel myne ziele wenschte ik wel u te kunnen overtuigen, dat ik alle menschen als in myn hart draage, dat zy allen my oneindig dierbaar zyn, en dat ik der verdienste agting toedraage, waar ze zich ook bevinde. Indien uw Neef te Rome koomt, gelyk gy het my doet hoopen, zal hy in my iemand vinden, die ten uitersten ieverig en begeerig is om hem al de genegenheid te betuigen, welke ik voor u heb.

„ De Roomsche Kerk, myn zeer waarde Heer, kent zo volmaaktlyk de verdienste van het grootste gedeelte der Kerkdienaaren onder de Protestantsche Gezindheden, dat zy zich altoos gelukkig zou schatten, indien zy dezelven in haaren schoot mogt zien. Men zou dan niet meer zich bemoeien met de oude geschillen weder op te haalen, en die onstuimige tyden weder op het tooneel te brengen, in welke ieder, door zyne driften vervoerd, de regelen der Christelyke gematigdheid te buiten ging; maar men zoude 'er op toeleggen om zich te verééenigen in één Geloof, gegrond op de Schrifttuur en op de Overlevering, zodanig als men die vindt in de Schriften der Apostelen, der Kerkvergaderingen, en der Oudvaderen. Niemand zugt meer dan ik over het kwaad, 't geen men u in de voorige Eeuw heeft aangedaan: de geest der vervolginge is voor my te eenemaal haatelyk.

„ Wat zouden de Volken niet winnen by eene gelukkige herééniging? Dan zou ik, indien het weezen moest, myn bloed beveelen tot den laatsten druppel te stroomen; en bedroefd zyn, dat ik niet duizend leevens te verliezen had, indien ik daar door als getuige van eene zo wonderbaare gebeurtenis konde sterven. Dat oogenblik, myn waarde Heer, zal koomen; want eenmaal zal 'er noodzaaklyk een tyd koomen, waarin niet meer dan één zelfde geloof zal plaats hebben. De Joden zelven zullen zich in den schoot der

waare Kerke werpen; en in die vaste hoop, welke gegrond is op de Heilige Schriften, duldt men ze te Rome, met volkoomen vrye oefeninge van hunnen Godsdienst.

„ Myne ziel, God weet het, is geheel tot uwen dienst; en 'er is niets in de waereld, 't welk ik niet zoude willen onderneemen, om u, zo wel als allen den uwen, te toonen, hoe waard gy my zyt. Wy hebben den zelfden God tot onzen Vader, wy gelooven in den zelfden Middelaar, wy erkennen de Leerſtukken der Drievuldigheid, der Vleeschwordinge, der Verlosſinge, voor onbetwistbaar; en wy wenſchen oprechtlyk, de eene zo wel als de andere, ten Hemel in te gaan. In het ſtuk der Leere zyn 'er geene twee wegen, om daartoe te koomen. 'Er moet op Aarde één Middelpunt van vereeniging weezen, zo wel als één Hoofd, 't welk JESUS CHRISTUS verbeeldt. De Kerk zou, inderdaad, misvormd zyn, onzer hulde en onzer getrouwheid onwaardig, indien zy ſlechts een hoofdloos lighaam ware.

„ Het werk van den Meſſias is niet gelyk dat der menſchen. Het geen hy geſticht heeft moet altoos duuren. Hy heeft geen oogenblik kunnen afſtaten van zyne Kerk by te ſtaan; en gy, Myn Heer, zyt al te verlicht, om de Albigenſen (*) aan te merken als zullen der waarheid, aan welke gy u moet vasthouden. Doe my het vermaak van aan alle uwe broederen, aan uwe geheele kudde, aan alle uwe vrienden te zeggen, dat de Kardinaal GANGANELLI niets zo zeer ter harte gaat, als hun geluk in deeze en in de andere waereld, en dat hy wenschte hen allen te kennen, om hen hier van te verzekeren."

Overeenkomſtig met deeze geestgeſteldheid, die Menſchen van eenige oplettendheid eigenaartig daar toe brengt, dat ze niet alles goedkeuren, wat onder hunnen aanhang geſchiedt, noch alles wraken, wat by anderen plaats heeft, betoont zig *Ganganelli* iemand te zyn, die alles met een geest van onderſcheiding beſchouwt. Van daar komen ons in deeze Brieven een aantal van trekken voor, die verſcheiden gebreken van 't Roomſche Hof ten leevendigſte afmaalen; dit gaat zo verre, dat het zelfs aanleiding gegeeven hebbe, om derzelver egtheid te verdenken: doch in andere Brieven ontmoet men, aan de andere zyde, zo veele bewyzen van 's Mans verknogtheid aan de Roomſche Kerkleere, dat men, uit de vergelyking dier Brieven, eerder moge opmaaken, dat ze zeer wel egt kunnen zyn; als geſchreeven, door iemand, die, ſchoon hy eene reeks van verkeerdheden beſpeurde, nogtans zyne hoogagting voor den

(*) Zie MOSHEIM's *Kerkl. Geſch.* IV. Deel, Bl. 280, env., en de daar aangehaalde Schryvers, bl. 371, 372. Men gaf, gelyk op de laatſte plaats wordt aangemerkt, deezen naam, en die van *Waldenſen*, in de Elfde Eeuwe, aan allen, die zich der Heerſchappye van den Roomſchen Paus onttrokken. Zeker is het, dat haat en vervolgzugt deezen ongelukkigen veele dingen te last leiden, waaraan zy niet ſchuldig waren. Doch dit te toonen, is hier de plaats niet.

den Roomſchen Zeul behield. Een verſchynſel van die natuur is niet zeldzaam onder de menſchen, daar ieder veelal min of meer ingenomen is, met de algemeene denkwyze van zynen Landaart.

Hier mede dagten wy dit Artykel te ſluiten; maar ons oog viel op den XCIV Brief, welks inhoud ons verlokte, om denzelven nog te plaatzen. Men ziet in deezen Brief, hoe *Ganganelli* aan zyne gemeenzaame Vrienden ſchreef; en hoe hy, ſchoon een Kloosterling, niet ongeſchikt ware, om over Burgerlyke en Huishoudelyke omſtandigheden te oordeelen; dat in verſcheiden zyner Brieven te bemerken is, des zy ook van die zyde hunne nuttigheid voor opmerkende Leezers hebben. De Brief zelve, aan een Geneesheer geſchreeven, luidt aldus.

„ Het bedroeft my, myn waarde Vriend, dat uwe huislyke zaaken by aanhoudendheid in een ſlegten ſtaat zyn, en dat uwe Vrouw, door onmaatige uitgaaven, geduurig haar best doet om ze te verergeren. Niets anders dan geduld en zagtmoedigheid zal haar het hart kunnen raken. Maak eerst haar vertrouwen te winnen, en gy zult vervolgens alles van haar kunnen verkrygen, wat gy wilt.

„ Men moet nooit zyne Echtgenoote plaagen, hoe groot een ongelyk zy ook moge hebben; maar middelen by de hand neemen, die in ſtaat zyn van haar de oogen te openen. Men moet haar met beſcheidenheid aanſpreeken, en zelfs ſchynen haare oogmerken goed te keuren om het voorkoomen niet te hebben, dat men haar tegenſpreeke; en ongevoelig doet men door heuſche vertoogen, door vriendelyk gedrag, door duidelyke redeneeringen, en door tedere uitſtortingen des harten, haar ſmaak krygen in de Zedeleere, die men predikt: maar men moet noch het voorkoomen van eenen Schoolmeester, noch den toon eens Zedeleerars aanneemen.

„ Beklaag vooral u nooit over uwe Vrouw, in tegenwoordigheid van uwe kinderen of van uwe dienstboden. Zy zouden tot de dwaasheid gewennen van haar niet meer te eerbiedigen, en misſchien zelfs tot die van haar te veragten.

„ De Vrouwen verdienen dat men haar met agting behandele, te meer, daar meest altyd de grilligheid der mannen, of huislyk verdriet, de oorzaak is van haare gemelykheid en ſtyfhoofdigheid, wanneer zy aan deeze gebreken ſchuldig zyn. Haare zwakke geſteltenis vordert veel inſchikkelykheid, zo wel als haare plaatzing in de waereld, die haar niet toelaat haare gedachten zo gemaklyk te verſtrooien, als wy kunnen doen; van welker leeven de bezigheden, de letteroefeningen, en het werk van ons beroep een gedeelte wegneemen. Terwyl de Man ter bejaaginge van zyn belang of vermaak de deur uitgaat, blyft zyne Vrouw aan het huis bepaald, noodwendig bezig met beuzelagtige, en gevolglyk verveelende, kleinigheden. De Vrouwen, die ſmaak vinden in het leezen, hebben hier een middel tegen; maar men kan niet altyd ingeſpannen zyn: en daarenboven is eene vrouw, die te veel leest, doorgaans trots.

„ Ik zou u raden, om uwen Schuldeiſcheren aan te beveelen, dat zy Mejuffrouwe uwe Beminde dikwyls laſtig vallen, wanneer zy in hunne ſchuld is. Zy zal ſchielyk deeze bezoeken moede worden; en hieruit moet gy gelegenheid neemen om haar voor oogen te houden, dat ſchulden te hebben, zonder te kunnen betaalen, het grootſte is van alle ongelukken. Gy zult haar in uw geſprek belang doen ſtellen, door haar te ſpreeken van haare kinderen, voor welke gy noodwendig eenig goed dient te verzamelen. Zy bemint ze tederlyk; en deeze beweegreden zal de beste les zyn, die men haar kan geeven.

„ Ik heb eertyds te Peſaro een oud Officier gekend, die veel te verdraagen had van het driftige opſtuiven zyner Echtgenoote. Wanneer zy driftig wierd, bleef hy onbeweeglyk ſtil ſtaan, zonder een woord te ſpreeken; en deeze ſtilzwygende houding deed haare gramſchap wel haast bedaaren. Men ontwapent den toorn door zagtzinnigheid.

„ Wat ben ik wel in myn ſchik, myn lieve Doctor, dat ik myn celletje getrouwd heb! Dit is eene goede gezellin, die my nooit een woord zegt, die myn geduld niet ten einde helpt, en die ik altoos dezelfde vinde, op welk uur ik ook t'huis koome, altoos gerust, altoos gereed om my te ontvangen. De moeilykheden der Geeſtelyken zyn niets, in vergelykinge van die der menſchen van de waereld: maar elk moet zynen last met geduld draagen, en bedenken, dat dit leeven niet eeuwig duurt. De Heilige HIERONYMUS zeide, dat hy het huwelyk alleen den zulken wilde aanraaden, die by nacht bang waren, op dat zy eene gezellin mogten hebben, die hen gerust kon ſtellen, en dat hy zelve, van geenen vreesagtigen aart zynde, nooit hadt willen trouwen.

„ Ik ben verheugd, dat uwe oudſte zoon eene meer dan gemeene ſchranderheid bezit. Daar de geest van uwen jongeren zoon door meer bekleedſelen belemmerd wordt, moet gy hem op allerlei wyze aantasten, op dat hy voor den dag koome. De bekwaamheid van eenen Vader beſtaat daarin, dat hy weete zich te vermenigvuldigen, en zich aan zyne kinderen onder verſchillende gedaanten te vertoonen; by den eenen als eenen meester, by den anderen als eenen vriend.

„ Het vertrouwen, 't welk de voornaamſten uwer ſtad in u ſtellen, doet hun eer aan. Zy zullen door menigvuldige geneezingen ontdekt hebben, dat de verwytingen, die men den Geneesheeren voorwerpt, niet altoos gegrond zyn: het is de mode, dat men zich, ten hunnen koste, vrolyk maake; en ik, voor my, ben zeer overtuigd, dat 'er onder de Geneesheeren meer geleerdheid te vinden is, dan bykans by eenig ander Ligbaam; en dat hunne kundigheid niet zo zeer op enkele giſſing ſteunt, als men gemeenlyk denkt: maar de mensch, vernuftig in zichzelven te bedriegen, zegt, dat het altoos de Geneesheer is, die een einde van ons leeven

ven maakt, en nimmer de dood. Daarby, wie is de Wyze, die zich nooit bedriegt? Wy vinden in de boeken om geene andere reden zo veel drogredenen en wonderlyke ſtellingen, dan om dat de mensch niet onfeilbaar is, al bezit hy groote kundigheden.

„ Het geene ik u hier zegge, myn waarde Doctor, is van my zo veel te edelmoediger, dewyl ik eene allerſterkſte gezondheid geniete, en geenen Geneesheer noodig hebbe. Ik drinke alle morgens myne chocolade; ik leide een zeer ſober leeven, ik gebruike veel ſnuiftabak, ik wandele dikwyls; en met deezen leevensregel kan men het eene Eeuw uithouden: maar daartoe ſtrekt zich myne begeerte niet.

„ Bemin my altyd als uwen besten vriend, als dien van uw geſlagt, en als iemand, die met de grootſte oprechtheid wenscht u gelukkig te zien.

„ Myne dienstaanbieding aan uwe waarde Echtgenoote, die ik wel wenschte dat in het ſtuk van uitgave zo redelyk ware als gy; maar dit zal wel koomen. Het geluk van dit leeven beſtaat hierin, dat men akoos hoope."

Extract uit de Dagregisters van het Noord-Amerikaanſche Congres, betrekkelyk tot het neemen en verheurd verklaaren van Scheepspryzen, en het uitrusten van Kaapers; benevens de Ordonnantien en Schikkingen der Zeevloot, en de Inſtructiën voor de Bevelhebbers der particuliere Oorlogſchepen. Te Philadelphia by John Dunlap 1777. *In groot octavo* 48 *bladz.*

Uit deezen ſpecifiken Tytel kan men genoegzaam den inhoud van dit Geſchrift opmaaken; en daar uit afneemen, dat zy, die eenig belang ſtellen, in de kennis der handelingen van 't Amerikaanſche Congres, met opzigt tot deszelfs Oorlogsmagt ter Zee, hier de noodige onderrigtingen desaangaande kunnen vinden. De daar in voorgeſtelde ordres en ſchikkingen toonen duidelyk, dat alles op een regelmaatigen voet gebragt is; en dat men vooral niet verzuimd heeft de vlyt en dapperheid der Hoofden en Onderhoorigen in den Zeedienst aan te moedigen.

Apocalypſe de CHOKOYHIKOY, *Chef des Iroquois, avec un Commentaire. A Philadelphie Chez* W. Roberdſon 1777. *Sans la Pref.* 111 *pp. gr. p.*

CHokoyhikoy, een Hoofd der Iroquezen in Noord-Amerika, zou, zo men aan 't verhaal geloof wilde geeven, omtrent 1305 jaaren voor de gemeene telling, zonderlinge Gezigten gehad hebben, nopens het lot der Amerikaanen. Ze worden thans gemeen gemaakt, onder de benaaming van *Apocalypſe* of *Openbaaring*, om dat ze, zegt

zegt de Vertaaler, in de manier van voorſtelling zo veel overeenkomst hebben, met een ander Boek van dien naam. De Vertaaler heeft 'er bygevoegd eene doorgaande *Commentarie* of *Verklaaring* van derzelver inhoud; volgens welke die gezigten betrekking hebben tot de komst der Europeaanen in Amerika, met de gevolgen daar van, in 't algemeen; en wel byzonder ſtaan, op de Engelſche Volkplantingen in Amerika, derzelver verſchillen met het Britſche Ministerie, en 't geen daar uit ſtaat voort te vloeien, of 'er verder mede gepaard te gaan. 't Slot der zaake zal zyn, dat de Volkplantingen zullen zegenpraalen over het Ministerie, en dat de Engelſche Amerikaanen, met de gebooren Amerikaanen, of natuurlyke bewoonders van dat Waereldeel, als in één lichaam vereenigd zullen worden. Dan zullen de Inboorlingen van die Gewesten, beſchaafd en kundig geworden zynde, de Europeaanen alomme uit Amerika verdryven; en zy zullen, als eertyds hunne vroege Voorvaders, geruste en gelukkige bezitters zyn van een gezegend Land. In de voorſpelling hier van, wordt, volgens de bygevoegde verklaaring, tevens byzonder aangeduid, hoe zulks zal toegaan, zo ten aanzien van Engeland, Spanje, Portugal en Vrankryk, als ten opzichte van Holland; des het aan geene naauwkeurige onderſcheiding van 't verſchillend lot der Europiſche Volkplantingen ontbreeke. —— In dit geheele verdichtſel is geen weezenlyk vernuft te vinden. Het vertelſeltje van 't bewaaren en 't ontdekken van dit Handſchrift, op Boomſchorſe geſchreeven, is laf; de prophetiſche gezigten behelzen niets dat geestig is; en de uitlegging heeft niets byzonders, dat opmerking verdient. Voor zo ver dezelve het voorleeden betreft, beſtaat ze in eene ter loops voorgeſtelde melding van het gebeurde; en wat het toekomende aangaat, hieromtrent geeft men ons loutere giſſingen, die door geen oordeelkundige aanmerkingen ondersteund worden. —— De Schryver heeft zig te veel moeite gegeeven, om geestig te willen zyn; en dat nog wel met oogmerk, om van ter zyde den ſpot te dryven met de Bybelbladen. Van dit laatſte geeft de manier van 't voorſtellen der Gezigten, en de naam van *Openbaaring*, met de reden daar van gegeeven, reeds een voldoenend bewys; maar nog duidelyker ſtraalt het door, wanneer men voorts in de Uitlegging bemerkt, dat deeze en geene ongerymdheden, in de Gezigten, quanswyze, verdeedigd worden, door dezelven gelyk te ſtellen, met ſommige Bybelſche verhaalen; die de Autheur dan in een belachlyk licht plaatst, en als van dezelfde geloofwaardigheid met de wonderbaare dingen in de Legenden der Heiligen. Dit is één der gewoone listen van 't Ongeloof; die in vroeger tyd gevaarlyker waren, dan heden; nu men 'er de zwakheid zo duidelyk van ontdekt hebbe, dat iemand, die dit Stuk met eenige ernst nagegaan heeft, terſtond begrype, dat het hem, die 'er nog gebruik van maakt, aan gezond oordeel of aan een goed harte, in dit geval, ontbreeke.

Het

Het verheerlijkt Groningen ten jaardage van zyne Doorluchtigſte Hoogheid WILLEM DEN VYFDEN, *Prince van Oranje en Naſſau enz. enz. enz. In Dichtmaat uitgeſprooken, in de Academiekerk der Stede, op den* 8 *van Lentemaand* 1777, *door* CHR. FR. KUYPERS, *S. S. Th. Stud. Lid van het Dichtlievend Kunſt-Genootſchap, onder de Zinſpreuk* Kunstliefde ſpaart geen vlijt. *Te Groningen by* J. Bolt en P. Doekema 1777. *In groot quarto* 19 *bladz.*

BY gelegenheid der openbaare Vreugdebedryven te Groningen, op den jaardag van Z. D. H. heeft de dichtkundige Heer *Kuypers*, met het openlyk uitſpreeken van dit Dichtſtuk, den lof en 't geluk dier Stad vermeld, op eene wyze welke zynen Toehoorders niet ongevallig geweest zal zyn, ſchoon men den ſtyl hier en daar te zwellende mogte oordeelen. Wy vereenigen ons met des Dichters Slotwensch, welke aldus luidt.

GOD *bouwe* GRONINGS *Heil als* SCHUTSHEER *haarer muuren!*
Zijn Engl'enſtoet zij ſteeds der OMMELANDEN *wacht!*
Zijn Wijsheid doe den bloei der HOOGESCHOOL' *verduuren,*
Zoo lang de Kerkbruid in ons Nederland vernacht!
Riek 't zwaaiend wierookvat van uwe Keurelingen!
Dit zij uw SALEM! *Dit uw* TEMPELBERG, *uw* LUST!
Verheerlijk, eeuwig God! Na went'lende Eeuwenkringen,
Het Volk door uwen Zoon in 't zalig Hof der Rust!
Verlaat ons DELILA! *Treedt nader,* CHERUBIJNEN!
Zwijg, wuft Sireengevlei! Klim, Hemelsch Lofgeſchal!
Naak, juichende Eeuwigheid! Valt neder, Tijdgordijnen!
Vlieg beenen, blinkend Niet! Verrijk ons, eeuwig AL!

Het Verdrukte en verloste Haarlem. Lierzang. Door K. V. DULKENRAAD. *Te Haarlem by* A. Tolk 1777. *In groot octavo* 38 *bladz.*

HEt verjaaren van 't tweede Eeuwfeest van Haarlems bevryding van de Spaanſche Bezetting, welke ter Stede uittoog op den eerſten Maart 1577, heeft, als uit den inhoud blykt, aanleiding gegeeven tot het opſtellen van deezen Lierzang. Dezelve behelst de Geſchiedenis van Haarlems beleg, verovering en verloſſing, op rym. Men kan den opſteller juist geen Dichter noemen, maar hy is een vloeibaar Rymer. Getuigen hier van zyne volgen-

gende regels, ten opzigte van de beroemde Heldinne KENNAU; in welken hy zig indeezervoege laat hooren.

'k Staarde verder op den ſtoet
Die door KENNAU, *de eer der Vrouwen,*
Wierd beſtierd met heldenmoed.
Des vlecht ik, ter praalſieraadje,
Eenen krans voor haaren kruin,
Van zo menig lauwerblaadje,
Versch geplukt in 's Vryheids tuin.
'k Bied ze u, eer der Amazoonen,
Edle telg van Haſſelaar,
Om myn dankbaarheid te toonen,
Nu nog, na tweehonderd jaar.

Wy neemen deeze regels te eerder tot een voorbeeld van den hier gebruikten Rymtrant, om tevens te melden, dat men, buiten twee andere bekende Plaaten, (de belegering van Haarlem, en 't Portrait van Burgermeester VAN DER LAAN,) in dit Stukje vindt, eene tot nog onuitgegeeven afbeelding van opgemelde KENNAU, gemaakt, naar eene oude tekening, gevonden in een, denkelyk, preſent Exemplaar van *Ampfing*, dat de Boekdrukker *A. Tolk* in eigendom bezit: de oudheid der tekeninge maakt deeze afbeelding te aanmerkelyker.

JOACHIM *of de Zegenpraal der Ouderliefde. Tooneelſpel. Gevolgd naar het Franſche van den Heere* BLIN DE SAINMORE. *Te Amſterdam by* A. v. d. Kroe 1777. *Behalven de Voorrede 64 bladz. in octavo.*

NOpens den inhoud van dit Tooneelſpel hebben wy niets byzonders te melden; nademaal de daar in ten Tooneel gevoerde Geſchiedenis reeds voor eenigen tyd in ons Mengelwerk medegedeeld wierd (*); waar uit men zien kan, dat dezelve byzonder ſtrekt, om de nooit volpreezen Ouderliefde, (ſchoon in dit geval op geen regtmaatige wyze ingevolgd,) in te boezemen. Genoeg zy het te zeggen, dat de ſchikking der Tooneelen, met de ſamenloopende omſtandigheden, zeer wel ingerigt is, om de Geſchiedenis aandoenlyk te maaken; des zy, dien de Geſchiedenis op zig zelve behaagd heeft, haar met genoegen in dit Tooneelgewaad zullen beſchouwen. Men geeft dit Stukje als het eerſte

van

(*) Zie *Hedend. Vad. Letter-Oef. V. D. bl.* 124.

van eene bedoelde verzameling van *Zedelyke Tooneelſtukken*, die men, uit Franſche en Duitſche Schriften, by een zal brengen, om dezelven, wanneer ze een behoorlyk Boekdeeltje uit kunnen maaken, by elkander te voegen, onder den Tytel van het *Zedelyk Tooneel*. Indien de verzameling, gelyk we vertrouwen, beſtendig met oordeel geſchiedt, en 'er in de vertaaling ſteeds dat keurige en natuurlyke in agt genomen wordt, dat in dezen gade geſlagen is, twyfelen wy niet, of de Leezers zullen dezelve, even als andere verzamelingen van die natuur, met een leerzaam nut doorbladeren.

SILVAAN, *Blyſpel. Gevolgd naar het Franſche van den Heere* MARMONTEL. *Te Amſterdam by* J. Duim 1777. *Behalven het Voorbericht* 27 *bladz. in octavo.*

Valerius, de Zoon van een aanzienlyk Heer, *Dolmon* geheeten, had, verliefd op *Helena*, het Ouderlyk Huis verlaaten, en was, onder den naam van *Silvaan*, heimlyk met haar in den Egt verbonden. Dit Paar leefde vergenoegd, hoewel in geen ruimen ſtaat, op het Land, onder de regeering van een Heer, die de Ingezetenen minzaam behandelde, en hun onder anderen de vrye Jagt toeſtond, op dat het Wild hunnen Oogſt niet zoude benadeelen. Maar ziet, (en in die omſtandigheden vangt het Tooneelſtuk aan,) de Eigenaar verkoopt dit Landgoed, en wel aan den Vader van *Silvaan*; dit baart reeds bekommernis; deeze wordt te grooter, nadien men verſtaat, dat deszelfs jonger Zoon, *Dorantes*, een moedwillige Jongeling, het beſtier aanvaarden en de Jagt verbieden zal, gelyk ook daadlyk geſchiedt. Zulks heeft ten gevolge, dat *Silvaan*, op de Jagt zynde, gevaar loopt van gevangen genomen of dood geſchooten te worden, op het bevel van *Dorantes*. Het voorgevallene by die gelegenheid geeft aanleiding tot de komst van *Dolmon* zelven aan 't huis van *Silvaan*; alwaar *Helena*, met haare twee Dogters, by *Silvaan* gewonnen, het geluk heeft van het hart van *Dolmon* te treffen; dat *Silvaan* of liever *Valerius*, (als nu bekend,) voorts weder in 's Vaders gunst doet deelen. In de ontvouwing deezer geſchiedenisſe heeft men gemengd een liefdehandel van een Dorpeling met éene der Dogteren van dit Paar, 't welk het Stuk verlevendigt. De uitvoering is van dien aart, dat dezelve zeer wel in ſtaat is om de aandagt der Toehoorderen gaande te houden; zo door de verſcheidenheid der welgetroffen characters, als door de gepaste ſchikking van verſchillende Tooneelen, die uit de onderſcheiden omſtandigheden natuurlyk volgen. Wel byzonder komt *Helena*, zo van wegens haare tederheid, als ſtandvastigheid en bezadigdheid zeer beminlyk voor; en men kan haar, als zy haaren

toe-

toeſtand, ſchoon ze eertyds in hooger ſtaat leefde, aan den ouden *Dolmon* beſchryft, niet zonder aandoening hooren zeggen.

Gy zult niet hooren, dat ik klaag van ramp of ſmarte.
't Geluk is overal, zyn bron is in ons harte.
Hier, in een waare vrede, altoos vernoegd en bly,
Is echtgenoot en kroost het gantsch beelal voor my.
Ik zag myn' braaven man nooit voor zyn rampen zwichten.
Elk was zyn vriend; elk beeft zyn best voor ons gedaan.
Door tyd, gewoonte, nood en zorg voor ons beſtaan,
Kan hy thans 't moeilykſt' werk verrichten.
De opvoeding van myn kroost berust op my- alleen.
Myn teedre zorg, vermengd met weinig zwaarigheên,
De rust, een zachte ſlaap, een friſch en bly ontwaaken,
Zyn, in onze eenzaamheid, onze edelſte vermaaken.
Daar zyn 'er woeliger, maar eedler zyn 'er niet.

Lykreden by gelegenheid van den val der Societeiten in Zeeland, door ALEXANDER INVENTUS, *eerſte Directeur van diverſche Societeiten* enz. enz. *Benevens eene fraaye verzameling van Boeken. Tweede Druk, vermeerdert met de pryzen der verkogte Boeken en Rariteiten; waar agter een ampel berigt raakende het vervaardigen van eenige Pourtretten der bekendſte Directeuren* enz. enz. *Alom te bekomen. In quarto* 24 *bladz.*

EEn Hekelſchrift op de menigvuldige Societeiten in Zeeland, waar tegen de Ed. Mog. Heeren Staaten dier Provincie, ter oorzaake van derzelver onregelmaatigheid en ſchadelykheid, door eene daar toe geſchikte Publicatie, eene regtmaatige voorzorg gedraagen hebben. Het oogmerk van den Hekelſchryver is, naar allen inzien, goed; maar de inhoud toont, dat hy de Man niet is, om zulks op eene geestige wyze te verrigten; en daar we, uit zyne klagten, kunnen afleiden, dat hy te doen heeft met Pasquillanten, zou 't ons raadzaamer voorkomen, dat hy zig maar ſtille hield: 't is tog zyne zaak niet; en alles zal ongetwyfeld, door de voorzorg van 's Lands Vaderen, wel tot niet loopen.

HEDENDAAGSCHE VADERLANDSCHE LETTER-OEFENINGEN.

Verdediging der Christelyke Openbaring door J. FOSTER. *Uit het Engelsch vertaald. Na de tweede Druk met het Byvoegzel van een Naſchrift. Waarby gevoegd is het leven van den Autheur. Te Leeuwarden by* G. Tresling 1777. *Behalven het Voorwerk* 385 *bladz. in gr. octavo.*

HEt Geſchrift van *Tindal*, die zig boven andere Deïsten een naem gemaekt heeft, door 't uitgeven van zyn Stuk, getyteld, *Bewys dat het Christendom zoo oud als de Weereld zy* enz. heeft den Eerwaerden *Foster* aenleiding gegeven tot het opſtellen dezer *Verdediging der Christelyke Openbaring*; in zo verre men den Tytel van *Tindals* Geſchrift, naer uitwyzen van den inhoud, in dien zin hebbe te verſtaen, als of 'er ſtonde: *Bewys dat het Christendom, behalven de Zedeleer, Bygeloof en Geestdryvery zy.* Ter wederlegginge hier van heeft zyn Eerwaerde zich verledigd, tot het betoogen van de nuttigheid, waerheid en voortreflykheid der Christelyke Openbaring, met beantwoording der Tegenwerpingen, die in 't opgenoemde Geſchrift voorkomen. Zich hier toe bepalende houd hy zich niet op met het naſpooren van alle de byzonderheden, in dat Stuk te berde gebragt, maer met het nagaen en beantwoorden van deszelfs wezenlyken inhoud, zo ver die de Christelyke Leer betreft. Achtervolgens dit oogmerk brengt hy alles onder een aental van vyf Hoofdſtukken. Het eerſte handelt van de Voordeelen van ene Openbaring, byzonder van de Christelyke; mitsgaders van de nuttigheid en baerblyklykheid der Wonderwerken. Het volgende behelst ene verdediging van het beſtier der Voorzienigheid, dat ze de Christelyke Openbaring niet over de gantſche Waereld bekend gemaekt heeft; benevens het bewys, dat dit met de volmaektheden van God, en gevolglyk met derzelver eigenſchap, dat ze ene Godlyke Openbaring is, beſtaen kan. Het derde verleent ons een bewys, dat wy ene genoegzame waerſchynlykheid hebben, zelfs in deze latere tyden, nopens de echtheid, geloofwaerdigheid en zuiverheid van de Boeken des Nieuwen Testaments; en tevens, dat het gemene Volk in ſtaet

is, over de waerheid en onvervalschtheid van een Godsdienst, die op overleveringen ſteunt, te oordeelen. En verder zyn de twee laetſte Hoofdſtukken geſchikt, ter verdediginge zo van de Stellige Geboden in 't algemeen, als van de Stellige Inzettingen, die de Christelyke Leer eigen zyn, in 't byzonder. —— Onder deze Hoofden brengt hy alle de tegenbedenkingen van *Tindal*, welken hier in aenmerking komen, met wederlegging van dezelven. Men vind des, daer *Tindal* bekend ſtaet, als één der ſchranderſte Deïsten, en *Foster* als één der bondigſte Christen-Redenaren, in dit Stuk byeen, de merkwaerdigſte tegenwerpingen tegen de Christelyke Openbaring, met derzelver beantwoording door een meer dan gemeen bekwaem redenkundigen; van waer dit Geſchrift ruim zo veel opmerking verdient, als een der andere beste Schriften over dit onderwerp. —— Zyn Eerwaerde ſtelt de tegenbedenkingen, in de vereischte uitvoerigheid, in hare volle kragt voor; en wederlegt dezelven, met alle beſcheidenheid, door ene duidelyke redeneerwyze, welke een ieder, die gewoon is te denken, geteedlyk kan volgen. Wel byzonder behandelt hy zyne party met alle toegevendheid omtrent zodanige byzondere ſtellingen, die, wel verſtaen zynde, geen nadeeligen invloed kunnen hebben; en hy is aen de andere zyde zeer oplettend, om toe te zien, dat deze of gene byzondere ſtellingen, waeromtrent de belyders der Euangelieleer verſchillend denken, niet verward worden met de Euangelieleer zelve; dat den Deïsten vry algemeen eigen is. Ze ontlenen naemlyk bedenkingen uit dezelven, en beſtryden daer mede de Euangelieleer; daer ze intusſchen niet tot dezelven te betrekken zyn, dan alleen ten opzichte van hun, welken de Euangeleer in dien zin verklaren. Onze Autheur hier op naeuwkeurig acht gevende en zulks afwendende, wykt ook daerdoor nu en dan wel eens af van de gewoone denkwyze veler Christenen: dit heeft bovenal by uitſtek plaets in zyne gedachten over de Euangelieleer nopens de Offerande van Christus; en hier uit is een Naſchrift, aen 't einde van dit Werk geplaetst, ontſtaen, waer in hy zich zelven des aengaende nader verklaert, en dat hy indezervoege beſluit. „ Ik hoop dat dit Naſchrift, het welk ik 'er bygevoegd heb, zoo wel de Vrienden van de Christelyke Leer genoegen geeven, als deszelfs Tegenſtreevers met hunne ſpitsvindige Vitteryen zal doen ſtil zwygen. En ik kan den Leezer verzekeren, dat ik niet genegen was, Menſchelyke Uitleggingen der Heilige Schrift, hoe veel ingang zy ook by

den

den Volke vinden mogen, zoo veel' eerbiedigheid te betoonen, dat ik daarom eene gewigtige Waarheid verraaden zoude, en dat ik even zo weinig genegen geweest ben, van de algemeen aangenoomene Stellingen in het geringſte af te wyken, om byzonder te zyn." —— Deze manier van den Christelyken Godsdienst te verdeedigen, mag denzulken mishagen, die zo ſterk geſteld zyn op hunne byzondere denkbeelden, dat ze zich geërgerd vinden, als iemand anders denkt; die wanen dat het tegenſpreken of ter zyde ſtellen van hunne gevoelens, om zo te ſpreken, ene ſoort van aenval is op de Godlyke Openbaring zelve; van de zodanigen kan men niet wel iets anders verwachten. Maer zy, die overtuigd zyn, dat iemand zeer verſchillend van ons kan denken, en evenwel een oprecht Christen kan zyn, zal terſtond bevroeden, dat zulk ene verdeedigingswyze die gewigtige waerheid niet kan benadeelen. De Godlykheid der Openbaringe toch rust niet, op de byzondere verklaringen, welken verſchillend-denkende Christenen, die feilbare menſchen zyn, van dezelve geven; maer op zodanige gronden, welken alle Christenen eenparig toeſtemmen; en 't ſtaet dan aen een hier door overtuigden te beoordeelen, welke byzondere gevoelens der Christenen hem, naer de leiding dier Openbaringe, welker Godlykheid hy erkent, het aenneemlykst voorkomen. Een ieder die zo denkt, zal, op het lezen van dit Geſchrift, ſchoon hy zich met de byzondere gevoelens van den Autheur niet moge verenigen, niet kunnen nalaten den Eerwaerden *Foster*, als een Voorſtander der Godlyke Openbaring hoog te achten; daer zyn Werk by uitſtekendheid geſchikt is, om de krachtloosheid van het geen *Tindal*, tegen dezelve, aengevoerd heeft, in 't helderſte daglicht te ſtellen. —— Dit is genoegzaam blykbaer in ieder gedeelte dezer Verdeediginge, voor zo ver dezelve gaet over bedenkingen, welken *Tindal* met andere Tegenſtanders der Openbaringe gemeen heeft; en 't vertoont zich ook wel byzonder in dat gedeelte, 't welk de Verdeediging der Stellige Geboden (*) in 't algemeen behelst, van welke zyde *Tindal* de Openbaring bovenal aengetast heeft.

In dit gedeelte, om 'er nog een kort woord van te melden, bevlytigt zich de Eerwaerde *Foster* ter betooginge, dat het ge-

(*) Met de benaming van *Poſitif* of *Stellig* benoemt men alle Plichten, die in zich zelven niet op de natuur der zaken gegrond, maar alleen door inſtelling Plichten zyn.

geven van ſtellige bevelen niet onbeſtaenbaer is met Gods wysheid, rechtvaerdigheid en goedheid. Ten dien einde legt hy vooraf enige algemene Stellingen, welke beide Partyen goedkeuren kunnen, tot een grondſlag: dezelven raken, de verhevener voortreflykheid van den natuurlyken Godsdienst, boven enkel ſtellige geboden; de vereischte zedelyke bedoeling der ingeſtelde middelen, en de noodzaeklyke orde, volgens welke de ſtellige plichten onder de onveranderlyke Zedelyke Plichten geſteld zyn. Dit ten bondigſte ontvouwd hebbende gaet hy verder na, wat *Tindal* tegen het geven van zodanige ſtellige geboden ingebragt heeft; en toont ten klaerſte. dat de redeneringen van dien Schryver niet zo zeer ingericht zyn tegen de zaken zelven, als wel tegens de dwalingen der Geestdryveren, de vervalſching van listige menſchen, en de misbruiken die 'er van gemaekt zyn; mitsgaders dat 'er aen de andere zyde niets in plaets heeft, dat Gode onbetaemlyk geacht kan worden. —— De laetſte beſchuldiging, op welke de Eerwaerde *Foster* hier nog byzonder ſtaen blyft, is die van Bygeloovigheid, als ware de onderhouding van Stellige geboden daer toe te betrekken; welker onrechtmatigheid hy insgelyks ten klaerſte doet zien. Maer laet ons, gedeeltlyk, zyn Eerwaerden zelven daerover hooren, en wel, in zo verre hy toont, dat 'er, in dit geval, gene *Bygeloovigheid in is*, noch zyn kan.

„ Het is, zegt hy, (ziende op het voorgaende,) reeds breedvoerig beweezen, dat het oogmerk van de Stellige Inzettingen is de zedelyke geſteldheden te verbeteren, en ingevolge van dien redelyk en goed is; insgelyks, dat 'er een wyze reden zyn kan, om eene byzondere wyze in te ſtellen, volgens welke in zig zelven nuttige dingen zouden verrigt worden; en gevolglyk om eene byzondere wyze in te ſtellen, welke ter bereiking van het algemeen oogmerk ingerigt is; vervolgens, zoo tweederley handelwyzen daar even dienſtig toe zyn, dat dan de algemeene reden, om eene wyze vast te ſtellen, een genoegzaame reden is om een van beiden te verkiezen.

„ Zoo dat de wyze van iets te doen, ſchoon in zig zelven volſtrekt onverſchillig zynde, evenwel van den grooten Regeerder der Waereld tot een gedeelte van der Menſchen Godsdienſtige verpligtingen kan gemaakt worden, zoo dat het met zyn volmaakte wysheid en goedheid beſtaanbaar zy; daar het integendeel, als Menſchen op zig genoomen hadden, dezelve als een Wet, die het geweeten verbond, in

te

te ſtellen, ongerymd en bygeloovig zoude geweest zyn. Indien wy derhalve overtuigd zyn, dat een gebod van dit ſoort, het welk, zoo als wy getoond hebben, Gode betaamelyk is, inderdaad van hem afkomt, is het 'er zoo verre af, dat daar aan te gehoorzaamen Bygeloovigheid is, dat het zelfs een tak van de Zedelyke Plicht is. Onze verplichting om 'er ons aan te onderwerpen, ontſtaat uit een der eerſte grondbeginſelen van den natuurlyken Godsdienst; namelyk, dat God niets gebieden kan, dan het geen recht en redelyk is, en gevolglyk het recht heeft eene algemeene gehoorzaamheid te vorderen. En als men hier op antwoord, dat wy niet verplicht zyn, alles te doen, waarvan wy duidelyke bewyzen hebben, dat God zulks zo wel na de Openbaring als na de Wet der reden van ons afeischt, zoude men waarlyk allen Godsdienst tot Bygeloovigheid maaken.

„ Want waarom beſchouwen wy de Zedelyke Plichten zelven als deelen van den natuurelyken Godsdienst? Komt het louter uit die oorzaak voort, om dat zy in zigzelven betaamlyk zyn, en hunnen grondſlag in de onveranderlyke natuur en betrekking der dingen hebben, zonder eenigzins acht te geeven op het gezag van dat opperſte Weezen, het welk duidelyk te kennen gegeeven heeft, dat het zyn wille was, dat wy die zouden waarneemen, dewyl hy die inſtelling gemaakt, en die betrekkingen der dingen verordineert heeft, waaruit zy noodzaakelyk ontſtaan? Buiten twyffel is dit zoo niet. Want hoe aangenaam ook op deeze onderſtelling de waarneeming van deeze Plichten zyn mochte; hoe betaamelyk voor redelyke Wezens, en hoe noodig zy ook ter bevordering der geluk-zaligheid van het Menſchelyk Geſlagt waaren; konden zy tog niet met eenige eigenſchap een Godsdienst genaamd worden, indien wy het inzigt op God als onzen Regeerder en Regter daarvan uitſlooten, en dezelve niet voor Wetten aanzagen, die wy van hem ontfangen hadden. Dog integendeel als wy hem als onzen wyzen en regtvaardigen Regeerder beſchouwen, zal dit ons noodzaakelyk leiden, om alles in acht te neemen, het geen wy weeten dat zyn wille is, het zy het Zedelyk of Stellig zyn mag; anderzints onttrekken wy ons de onderworpenheid van Schepzelen aan hunnen Schepper; of onderſtellen, dat hy een onregtvaardig en wreed Opperheer is, wien het niet dienſtig is te gehoorzaamen, en gevolglyk werpen wy niet alleen alle uitwendige Openbaring, maar ook den Godsdienst der Natuur en de Reden zelve om verre.

„ Ik heb geduurig onderſteld, dat God de Inſteller van Stel-

lige Inzettingen zyn kan, het geen, mynes bedunkens volkoomen beweezen is; als ook dat de Menſchen daarvan overtuigd zyn, dat byzondere Inſtellingen van dien aart van God afkoomen.

„ Indien men dit nu toeſtaat, en derzelver waarneeming tevens Bygeloovigheid zy, moet de omkeering van allen Godsdienst noodwendig hier uit volgen. Doch als, integendeel, dit beginzel waar is, buiten 't welke de natuurlyke Godsdienst zelve niet beſtaan kan; namelyk, dat het gezag van God, klaar van ons zynde begreepen, in alle gevallen onze handelingen beſtieren moet, moet een moedwillige ongehoorzaamheid jegens een ſtellig gebod, ſchoon het op zig zelve veranderlyk is, een onzedelykheid, en gevolglyk eene overtreding van de Wet der Reden zyn, dewelke eeuwig en onveranderlyk is. Hoewel de oorzaak van zulk een gebod ſtellig zy, zo is tog de reden, om 'er gehoorzaamheid aan te betoonen, Zedelyk.

„ Voorwaar, als de Menſchen het by uiterlyke gebruiken, ſchoon van God ingeſteld, berusten laaten, en zig alleen met het Ceremonieel ophouden, zonder daar door opgeleid te worden, volgens het oogmerk waartoe zy ingeſteld zyn, om hunne gemoederen die nuttige begrippen in te prenten en in te boezemen, dewelke ſtrekken, om Zedelyke goede geſteldheden voort te brengen en te verbeteren, en welke alleen middelen tot den Godsdienst zyn, vermids de byzondere wyze enkel en alleen ingeſteld is, als de waarſchynlykſte weg, om de goede uitwerking derzelven te verzekeren; als zy gelooven, dat God met louter uitwendige verrigtingen, die in zigzelve maar beuzelingen zyn, gediend zyn, en zig inbeelden, dat zy, (gelyk *Tindal* zegt,) „een alwys en genadig weezen met zulke dingen verzoenen zouden, dewelke geen de minſte waardy nog uitmuntenheid in zig hebben;" jaa, als zy zig voorſtellen, dat 'er in de beſte gedeeltens der ingeſtelde middelen een vermoogen ter verkryging der Goddelyke gunst opgeſlooten waare, dewyl zy een behoorlyke overweeging en een betamelyk bezef van hunne verpligtingen in hun opwekken, het zy het groot oogmerk van allen, te weeten het volbrengen en bevestigen van eene zedelyke goede geſteldheid daardoor bevorderd word of niet; dan is hunne Godsdienst al zoo vast Bygeloovigheid, als of zy ten eenemaal een voortbrengzel van hun eigen wille en uitvinding waare. Maar indien 'er reden voor handen is, waarom in zig zelven nuttige dingen op eene byzondere wyze te verrigten gebooden wierden: indien

dien deeze wyze van ons gewigtiger gehouden word, dan andere, die na de geſteldheid der zaaken zelve even geſchikt daartoe zyn mogten, enkel uit dien hoofde, om dat God, om wyze redenen, ons dezelve bevoolen heeft; indien alle de ingeſtelde middelen aangemerkt worden, als noodwendig ondergeſchikt, en dienſtig aan de eeuwige Wetten der Zedeleere, en men dezelve voor onnut en niet waardig houd, byaldien zy ons niet tot het betragten van dien Godsdienst opwekken, dewelke weezenlyk en onveranderlyk goed is; indien men het voor Goddeloos aanziet de middelen van het einde af te zonderen, en nog veel meer dezelve zoo te gebruiken, dat zy het oogmerk om verre werpen, of de hoop te hebben, door de allerſtiptſte en geringſte waarneeming van de uiterlyke en lighaamlyke verrigtingen, het verwaarloozen van onvermydelyke Zedelyke Plichten te vergoeden, is hier in geen de minſte ſchyn van Bygeloovigheid te vinden: hier zyn, (waarvan *Tindal* ſpreekt,) geene onwaardige begrippen die wy van God koesteren; geene „ zodanige, waardoor men eene verbeelding van Hem krygt, als van een willekeurig, ligtvaardig of hartstogtlyk" weezen, dat met kleinigheden bevredigt en tot toorn verwekt kan worden; maar men verbeeld zig, dat hy een wys en genaadig Regent is, die de kragtigſte wyze ter hand neemt, om de middelen der Godsdienst nuttig te maaken, en gevolglyk om de deugd en gelukzaaligheid zyner Onderdaanen te vergrooten, die de behoorlyke ondergeſchikte orde der middelen onder het einde vastgeſteld heeft, en die de ingeſtelde Godsdienst alleen maar in haare gevoeglyke plaats afeischt en aanneemt, dat is, in zoo verre een naauwer oplettendheid op de natuurlyke, en de betragting van de redelyke en weezenlyke Godsvrucht daar door bevorderd wordt."

Op deze aenmerking gaet de Eerwaerde *Foster* nog een ſtap verder, en tracht te toonen, dat deze waerneming der Stellige Geboden in zigzelve ook geen aenleiding tot Bygeloovigheid geeft: hy ontkent niet, dat men 'er dikwils een misbruik van maekt, (daer de beste zaken aen onderworpen zyn;) maer hy beweert, dat dit misbruik toevallig is, en dat de Stellige Plichten, in zichzelven, of door hun onmiddelyk gevolg, ons niet tot Bygeloovigheid leiden; en dat dit misbruik ten enemale ſtrydig is met hunnen natuurlyken invloed, als ſtrekkende om den waren en redelyken Godsdienst te onderſteunen. Dit tegen *Tindal* breeder verdeedigd hebbende, beſluit hy eindelyk de behandeling van dit

onderwerp met de volgende aenmerking over de Christelyke Leer ten dezen opzichte in 't byzonder.

„ Vermids de Christelyke Leere niet meer als twee of drie duidelyke en nuttige Stellige Plichten afeischt, en de belyders daar van ernstig verbind, niets by dezelven te doen, dewyl zy zig verklaard tegen alle opleggingen; *Rom.* 14: 2, 3, 4, 5. *Gal.* 5: 1, 13; en in 't byzonder nog bevestigt, dat de Godsdienst, dewelke in het Euangelium geboden word, zuiver en geestelyk is, *Joh.* 4: 23, 24; dat wy denzelven niet met Menschelyke Gebruiken en Plegtigheden belasten en bederven moeten; jaa, dat wy God te vergeefs eeren, als wy, in plaats van de Leerstukken van het Geloof, Geboden der Menschen leeren, *Mattb.* 15: 19; schynt het, dat de Christelyke Godsdienst, door deeze dingen, de Geestdryvery en Bygeloovigheid krachtiger te keer gegaan heeft, dan of zy maar alleen Zedelyke Plichten uitdrukkelyk afgeeischt, en het aan 't welbehaagen van een ieder overgelaaten had, de middelen der Godsdienst voor zigzelven uit te vinden.

„ Want volgens deeze uitmuntende instelling zyn alle de middelen van de Godsdienst op het Godlyk bevel gegrond, en moeten gevolglyk wys en goed zyn; en als de Menschen de aanwyzingen van de Openbaaring verstaan, en voorneemens zyn die op te volgen, kan 'er niets, dat ongerymd of dweepachtig is, in dezelve ingevoerd worden.

„ Maar als een ieder de vryheid heeft na zyn eigene gedagten en gemoedsgesteldheid te werk te gaan, of zoo als zyn vreeze en dwaaze verbeeldingen van de Godheid het hem ingeeven; zoo kan hy in dit geval, (en men kan ook verscheidene omstandigheden onderstellen, by welke het waarschynelyk is dat het inderdaad geschieden zal,) tot den uiterlten trap van eene onbepaalde en oneindige Bygeloovigheid vervallen."

Drietal Lykredenen door TH. VERMEER, *Predikant der Hervormde Gemeente te Batavia. Te Utrecht by* R. de Meyere, *en te Amsterdam by* H. W. de Bruyn 1777. *Behalven de Voorrede* 112 *bladz. in gr. octavo.*

MEt volle vrymoedigheid durven wy de Lofspraek van den Nederlandschen Uitgever dezer Leerredenen, ten opzichte van derzelver uitvoeringe, overnemen, als hy zegt. „ Een beminnaar van een welvloeienden styl en treffende schet-

ſchetſen der welſpreekendheid zal zyn lust hier boeten kunnen. Een liefhebber van eene Predikwyze, die zich aan regels binden laat, zonder ſtroef en ſtyf te worden; die den Bybel uitlegt, zonder woorden te ziften; die deugden aanpryst, zonden afkeurt, zonder het Euangelium des vreedes te verlochen, en de ooren ſtreelt, zonder 't harte onaangeroerd te laaten, zal hier uitmuntende voorbeelden van zulk een Leertrant aantreffen: ja ik durf zeggen, dat jonge Leeraaren, die immer geroepen worden, om de nagedachtenis van eenen Lands Vader of Mededienstknecht (*) ſtatelyk te vieren, hier leeren kunnen, hoe de deugden van een' afgeſtorvenen in 't oog der overblyvenden te doen ſchitteren, zonder zich aan laffe vleiery, of door ligtveerdige verzekering van eenes Overledenens ſtand in de gewesten der onſtervelykheid, aan verfoeiëlyke roekeloosheid ſchuldig te maaken." ——— In 't een en 't ander munten deze Leerredenen boven de Lykredenen uit, die ons gewoonlyk ter hand komen; des de verzamelaars van dit ſlag van Schriften, dit drietal van Lykredenen met regt in hunnen bondel mogen voegen. 't Lust ons het beloop der eerſte Lykreden, op Z. H. Ed. v. d. PARRA kortlyk te ſchetzen.

De uitgekoozen Tekst 2 Sam. III. 38, *Weet gy niet, dat ten deezen dage een Vorst, ja een Groote in Israël gevallen is?* geeft den Eerwaerden *Vermeer* aenleiding tot ene gepaste vooraſſpraek, ter aenduidinge van zyn oogmerk, als niet bedoelende der Gemeente ene bekende gebeurtenis aan te kondigen, maer dezelve het gewigt dier gebeurtenisſe te doen bezeffen, en de daer uit vloeiende verplichting op 't hart te drukken. Hier toe brengt hy, van den rouwklagenden *David* en den geſneuvelden *Abner* afziende, de rouwklagt alleen op

(*) De eerſte der drie Lykredenen naemlyk is ter nagedachtenisſe van Zyne Hoog-Edelheid P. A. v. d. PARRA, (in leven) Gouverneur Generaal van Nederlands Indië, enz. enz. enz. Overleden in den ouderdom van ruim 61 Jaaren, op den 28 Dec. 1775. De tweede is uitgeſproken, by gelegenheid van 't afſterven van den Eerw. J. M. MOHR, (in leven) oudſte Euangelie-bedienaar in de Portugeeſche Gemeente te Batavia, Lid van de Hollandſche Maatſchappy der Weetenſchappen te Haarlem enz. enz. Overleden in den ouderdom van ruim 59 Jaren, den 27 Oct. 1775. En de derde Lykreden heeft ten onderwerp het vroegtydig ſterfgeval van den Eerw. H. TERRINGH, (in leven) Bedienaer des H. Euangeliums in de Nederduitſche Gemeente te Batavia. Overleden in den ouderdom van omtrent 26 Jaren, op den 12 Dec. 1775.

op den overleden *van der Parra* over; en ſtelt zich voor; *eerſt*, der Gemeente de zwaarte van haar verlies te doen beſeffen, in de overweging dat waerlyk een Vorst, ja een Groote onder haer gevallen is; en dan, *ten tweede*, die roerende aendoeningen en godvruchtige gevoelens in hunnen boezem te ſtorten, die zulk ene gewigtige gebeurtenis in alle welmenende harten verwekken moet.

Ter aentooninge van het eerſte merkt hy vooraf aen, wat de Menſchen, daer ze in hunne algemene geſteldheid aen elkanderen gelyk zyn, dermate van elkanderen kan onderſcheiden, dat die aengebooren gelykheid als verdwyne. Hier toe brengt hy, een aenzienlyken Eereſtand, een ongemeen ſchranderen Geest, een voortreflyk deugdzaem Gemoed, en een by uitſtek Godsdienſtig Hart. Vervolgens ſchetst hy het lofwaerdig character van den overleden, naer dien leiddraed, en brengt der Gemeente onder het oog, welk een verlies dit afſterven bare.

Op het aendringen hier van gaet hy over tot het tweede gedeelte zyner Leerreden, waerin hy zich tot de vyf volgende hoofdzaken bepaelt.

1. Stelt hy deze ontzaglyke gebeurtenis voor als een oordeel des Hemels; hy wil dat de Gemeente ter harte zal nemen, hoe jammerlyk de Dood over 't algemeen onder haer woede, daer de ſterfte in Batavie meer dan gewoon is; hy leid haer op, om by gelegenheid van dit ſmertlyke Sterfgeval, na te gaen, hoe regtmatig God de algemene zondige levenswyze der Ingezetenen ſtraffe; en vermaent haer ten ernſtigſte ter ongeveinsde boetvaerdigheid.

2. Vervolgens bedient hy zich van dit voorval, om 'er zyne Toehoorders een toonbeeld van de onbeſtendigheid aller menschlyke zaken in te doen beſchouwen; 't welk wy, tot een ſtael zyner maniere van voorſtelling, geheel zullen overnemen.

„ Wie kan zulk eene treffende gebeurtenis met de minſte opmerking gaade ſlaan, zonder met den Wysten der Oosterſche Vorſten uit te roepen, *Ydelheid der Ydelheeden, alles is Ydelheid.* Helaas! hoe ras ſnellen onze leevensdagen niet als een ſchaduw voorby! Hoe ligt verwelkt de ſchitterendſte aardſche luister niet! Hoe onverwagt worden de Vorstlyke Zeetels niet met de aakelige Doodſpelonken afgewisſelt! Ik zag deezer dagen eenen ſtervenden en aankomenden Oppergebieder (*).

Wat

(*) Den ſtervenden *van der Parra*, en deszelfs Opvolger, den aenkomenden *van Riemsdyk*.

Wat verſchillende Toneelen openden zich daar voor myne oogen! Hier zag ik alle de broosheeden der Natuur zaamgevloeid; gints zag ik alle de aardſche Heerlykheden op een geſtapelt. Hier was 't Vorstlyk paleis met ſombre ſtilte vervult, of weergalmde niet dan van bange treurklagten: gints lachte de blinkend ryzende Zon van Voorſpoed allervrolykst aan: zaamgevlogtene ſtemmen juichten de bloeiendſte welvaart toe. Hier zag ik allen aardſchen Luister met Arends-vleugelen heenen vliegen, 't uitgeſtrektſte gezag, de zaamgeſtroomde Schatten, de teederſte liefdebetrekkingen; de Hemelwaards ſteigende zugtingen van de beweldaadigde Weezen en Weduwen konden, het door de aderen zo geweldig zwoegend bloed, de minſte bedaaring niet toebrengen; ze konden niet éénen neep van de knellende pynen verzagten, niet één ſtraal van troost in den ſtervenden boezem ſtorten: 't bloedig Golgotha, de Wonden van eenen gekruisten Verloſer, de geopende Liefde-Armen eener meêdogende Godheid, waren hier de eenige toevlugt. — Gints zag ik 't ſterflyk Vermoogen ten hoogſten top opſteigen, alles aan deszelfs Wenken kluisteren, en met den gloeiendſten Luister praalen. Wat verſchillende Toneelen! dan hoe naauw zyn ze niet aan elkanderen verknogt! Hoe ras volgen ze elkanderen in derzelver beurtelingſche afwisſelingen niet op! Wie zou aan zulke voorby ſnellende ſchaduwen zyn Hart konnen hegten! Wie zou hier op de goederen deezes leevens zyn vertrouwen kunnen ſtellen, of zynen Boezem van aardſche Glorie laaten zwellen! Wat Weereld-Groote zou zig hier (*a*) *eene ſtemme Gods en niet der menſchen*, durven laaten toeroepen! Ach dwaas Sterveling! die uw deel in dit leeven zoekt, en uwe kostelyke Ziele op die vleugelen der ydelheid laat wegvoeren, neem dit tog ter harte, zoek voortreflyker goed, kies beter deel; een onverwelkbre luister, een altoos duurbare ſchat, eene onbegrensde Gelukzaligheid is voor u te verkrygen; de eeuwige Goedertierenheid biedt ze u aan; Ach! laat ze u tog niet ontglippen; boeit 'er uwe innigſte Zielsgeneigtheeden aan; laat 'er uw gantsch hart naar uitgaan (*b*): *Vertrouw niet op Prinſen, op des Menſchenkind by 't welk geen heil is. Welgelukzalig is Hy, die den God Jacobs tot zyne hulpe heeft, wiens verwagting op den* HEER *zyn* GOD *is.*"

3. Ene derde hoofdzaek is, de Gemeente aen te ſpooren, tot ene demoedige aenbidding en eerbiedige verheerlyking der geduchte Hemelmajeſteit; die zich op 't ontzaglykſte vertoont.

(*a*) Hand. 12: 22. (*b*) Pſ. 146: 3, 5.

toont aen de Sterfkoets van Aerdſche Grooten, van magtige Waereldgebieders.

4. Hier by komt verder de verplichting tot ene dankbare nagedachtenis van den Overleden, byzonder te betoonen, door 't opzenden van hartlyke verzugtingen ten Hemel voor de dierbare Panden door hem achter gelaten; dat de Leeraer beſluit met gepaste aenſpraken aen de Vrouwe Douariere, en den enigen nagelaten Zoon, van wyle Zyne Hoog-Edelheid.

5. Ten laetſte tracht de Leeraer zyne Gemeente op te beuren, door haer te doen opmerken, de blyken van Gods Goedertierenheid in dezen ſlag zelven; nademael Z. H. E, na ene byna vyftienjarige regering, niet geſtorven is in een tyd, toen 't Land van bekwame Mannen ontbloot was; maer in een tyd, toen 'er nog gelegenheid was, om terſtond een bekwaamen Opvolger in deszelfs plaetſe te benoemen. Te weten den toen reeds beſtemden VAN RIEMSDYK, „ wiens ervaarene Kundigheeden, zegt de Leeraer, onbezoetelde Zeeden, en voorbeeldige Godsdienſtigheid, in andere aanzienlyke posten gebleeken, ons 't aangenaamſte vooruitzigt openen." De Leeraer hecht wyders aen dit voorſtel ene zeer wel ingerichte aenſpraek aen dien waerdigen Opvolger; en laet voorts zyne Redenvoering afloopen met ene nadrukkyke vermaning der Gemeente, ter betooninge van hoogachting en van genegenheid voor Zyne Hoog-Edelheid, mitsgaders ter ernſtige verbeteringe van haren wandel, en ter aenkwekinge van ware Godsdienſtigheid, tot 's Lands beſtendig welwezen.

Proeve eener uitvoerige en volledige Kerkelyke Geſchiedenis des N. T. Door J. FR. COTTA. *S. S. Th. Dr. enz. enz. Uit het Hoogduitsch vertaald. Derde Deel. Te Utrecht by* G. T. *en* A. v. Paddenburg 1776. *Behalven het Voorwerk* 720 *bladz. in gr. octavo.*

NA in de twee eerſte Deelen gehandeld te hebben van de opregting der Christelyke Kerke, door *Jezus Christus*, als derzelver Stigter, tot op zyne Hemelvaart; en een verſlag gegeeven te hebben van het merkwaardigſte nopens die Perſoonen, welken de Christen-Kerk voorgeſtaan en uitgebreid hebben, ſchikt de Hoogleeraar dit derde, benevens het vierde Deel, dat hy ten ſpoedigſte hoopt te vervaardigen, tot eene ontvouwing der geſchiedenisſen, welken betrek-

trekking hebben op den uiterlyken toeſtand der Kerke, zints 's Heillands Hemelvaart, tot op den tyd van *Conſtantyn den Grooten*. Dan, aangezien dit gedeelte der Kerkhistorie in 't allernaauwſte verband ſtaat, met den uiterlyken toeſtand van 't Roomſche Ryk, als mede met de geſteldheid, zo wel van het Heidendom als van het Joodſche Volk; en 'er dus, ten rechten verſtande van de Kerklyke Geſchiedenisſen, eene gegronde kundigheid van het bovengemelde vereischt wordt, zo oordeelt zyn Hoogeerwaarde het noodig, hier op, by wyze van Voorbereiding, vooraf ſtaan te blyven.

In gevolge hier van verleent ons dit Deel, in de eerſte plaatſe, een hoofdzaaklyk berigt van de Roomſche Keizeren, geduurende de drie eerſte Eeuwen na 's Heillands geboorte, met eene afſchetſing van hun character, en de aanmerkelykſte gevallen des Ryks, onder ieders Regeering, vooral zo ver dezelven invloed hadden op het gelukkig of ongelukkig lot der Christenen. Hier mede is voorts verknogt eene beknopte ontvouwing van den toeſtand des Heidendoms, zo ten opzigte van den Godsdienst, als met betrekking tot de Weetenſchappen. In dien zelfden ſmaak geeft de Hoogleeraar vervolgens een dergelyk verſlag van de Joodſche Geſchiedenisſen, geduurende het opgemelde Tydbeſtek, met eene nevensgaande afbeelding van het geen omtrent hunne toenmaalige Godsdienſtige kundigheden, en de beoefening der Geleerdheid onder dat Volk, in aanmerking komt. —— De Hoogleeraar ontvouwt, in deeze voorbereidende Verhandelingen, met zeer veel oordeel, die kundigheden van de Waereldlyke Geſchiedenisſen, zo ten opzigte van 't Burgerlyke als Godsdienſtige, en den ſtaat der Weetenſchappen, in die dagen, welken een beoefenaar der Kerklyke Historie ten uiterſte noodig zyn. Zy, die zig daarop toeleggen, vinden hierin alles byeengebragt, wat hun van weezenlyken dienst kan zyn; en de daarby gevoegde Aantekeningen van den Hoogleeraar dienen hun ter handleidinge, om hen te leeren, waar zy, des begeerende, eene verdere onderregting nopens die of deeze byzonderheden kunnen erlangen. —— Na dus de vereischte kundigheden, raakende het Heidendom en het Joodſche Volk, voorgedraagen te hebben, gaat de Hoogleeraar over tot het ontvouwen van den toeſtand des Christendoms in de drie eerſte Eeuwen. En hier in ſtelt hy zig, daar de lotgevallen der Kerke, gevoegelyk, in *gelukkigen* en *ongelukkigen* ver-

verdeeld kunnen worden, die orde voor, dat hy eerst de *gelukkigen* afhandele, om vervolgens het oog te vestigen op de *ongelukkigen*. Uit dien hoofde bepaalt hy zig, in het overige van dit Deel, tot eene ontvouwing van de ſchielyke, en inderdaad verwonderenswaardige, uitbreiding van den Christelyken Godsdienst, niet ſlegts onder de Joden, maar ook onder de Heidenen.

Ter ontvouwinge hier van ſtelt hy ons aanvanglyk voor, den toeſtand der Kerke, voor 's Heillands Hemelvaart, en de daarop gevolgde uitſtorting der gaaven des Heiligen Geestes; waar door de Apostelen, met eene ruimere maate van gaaven dan andere geloovigen bedeeld zynde, in ſtaat geſteld wierden, om de Leer van 't Euangelie, naar 's Heeren bevel, alomme te verbreiden. Op dit voorſtel volgt dan wyders een aaneengeſchakeld verhaal van de prediking der Apostelen, eerst onder de Jooden, en voorts ook onder de Heidenen; met nevensgaande aanmerkingen over de gewigtigſte gebeurtenisſen, die in dat verhaal voorkomen. Dit leidt den Hoogleeraar verder tot eene voordragt van de laatere uitbreiding der Euangelieleere, tot op het afloopen der derde Eeuwe, doorvlogten met oordeelkundige opheldering over de voornaamſte omſtandigheden, die daaromtrent te overweegen zyn. En aan dit alles hegt hy, ten ſlot, eene openlegging van de oorzaaken, die medegewerkt hebben, tot de ſpoedige uitbreiding van 't Christendom, niettegenſtaande veeler vyandlyke poogingen; waar in, gelyk de Hoogleeraar toont, duidelyk gebleeken is, dat Gods hand in allen deezen indiervoege werkzaam ware, dat men zulks rechtmaatig voor een ontegenzeggelyk Wonder moge houden. —— Het ganſche beloop deezer Geſchiedenisſe gaat de Hoogleeraar op eene regelmaatige wyze na; en 't verleent hem menigwerf gelegenheid, tot leerzaame aanmerkingen, waar van hy zig met oordeel bedient. Tot een ſtaal hier van verſtrekke, het geen hy te berde brengt, wegens de verſchillende benaamingen van de belyderen der Euangelieleere, by gelegenheid der aantekeninge van *Lucas*, Hand. XI: 26, *dat de Discipelen eerst te Antiochie Christenen genaamd werden:* waarover hy zig indeezervoege uitlaat.

„ Naar de waarſchynlykſte gedagten der Geleerden, is deeze onderſcheidende benaaming der Christenen opgekomen, in 't derde jaar der regeeringe van Keizer *Claudius*, dus, volgens de gemeene tydrekening, in het jaar 43 naa Christus ge-

geboorte. (1) Te vooren droegen zy, welke zig uit het *Joodendom* tot het geloof in Jezus bekeerd hadden, allerlei andere naamen, waar door ze van de overige Godsdienstpartyen wierden onderſcheiden. Van hunne vyanden wierden ze *menſchen dezes wegs*, (2) of *dezer ſecte*, (3) als mede *Galileërs*, (4) Na-

(1) „ Van dit gevoelen waren inzonderheid JAC. USSERIUS *in Annalibus V. et N. Test. p.* 658. JOH. PEARSONIUS *in Annalib. Paulin.* p. 4. TILLEMONT in *Memoir. pour ſervir a l'hist. eccl. tom.* 1. *part.* 2. en anderen.

(2) „ Deze benaaming vinden wy inzonderheid *Handel.* IX. 2. alwaar gemeld wordt, dat *Saulus*, welke toen tegen de Gemeente des Heeren woedde, na *Damascus* heeft willen reizen, en de menſchen *dezes wegs*, die dezer *Secte*, dezer Geloofsbelydenisſe en Levenswyze, te weeten 't *Christendom* waren toegedaan, na *Jeruſalem* gevangen en gebonden willen leiden. —— Maar dat *de Leer*, of *Godsdienst* genoemd wordt ὁδὸς of *een weg*, dit is één van de *Hebreeuwen* ontleende ſpreekwyze, en komt hier en daar voor, inzonderheid *Handel.* XXIV 14. alwaar dit woord door αἵρεσις eene *Godsdienst-Secte* verklaard wordt: waar over men FLACIUS in zynen *clavis ſcript. ſacr.*, op het woord *via*, kan naleezen.

(3) „ Het woord, *Secte*, wierdt, in de Apostoliſche eeuw, en ook nog eenigen tyd daarna, in een goeden zin gebruikt; zo als dan de vroegſte Kerkeleeraars zelve den waaren Christelyken Godsdienst eene *Secte* genoemd hebben. Zo noemt, by voorb. TERTULLIANUS in zynen *apologet*, *cap.* 46. als mede in zyne andere ſchriften meer, het Christenvolk eene *Secte*. Maar in vervolg van tyd heeft men hen, die zig, door het beweeren van byzondere leerſtellingen, van de Christen-kerk afſcheidden, *ſcheurmaakers*, en hunne Leer eene *Secte* genoemd.

(4) „ De naam, *Galileërs*, is den waaren belyderen van Jeſus Leer, ſchimpender wyze, van hunne vyanden gegeeven. Hoe voort zulks zy geſchied, kan men niet ſtipt bepaalen. By de oudſte ſchryvers vind men dezen ſchimpnaam nergens, dan eenigiyk in de zo genoemde *Philopater* van *Lucianus*; hoewel deze zelfde plaatzen van de kunst-oordeelaaren, ten bewyze pleegen bygebragt te worden, dat dit werk niet van *Lucianus* kome, maar op zyn naam zy uitgegeeven. Want zy beweeren, dat men, in zyn tyd, geene blyk van zulke benaaming ergens vinde. Wy laaten dit daar, merkend dit nog alleen aan, dat Keizer *Julianus*, een geſlagen vyand der *Chriſtenen*, dezen naam beval te gebruiken, om dat hy geloofde, dat deze benaaming met een verägtelyke *notio adhærens* gepaard ging, en dat, by deszelfs aanhoudend gebruik, de naam; *Christenen*, ten laatſten, uit het geheugen ten eenemaal gedelgd

zou

Nazarenen (5) genoemd, en welke dergelyke benaamingen meer zyn mogen, (6) welke hen ter beſchimping wierdt gegeeven. Onder zich zelven wierden zy *Jongeren*, (7) *Diſcipe-*

zou worden. Maar de ondervinding getuigde 't tegendeel; want, naa *Julianus* dood, hieldt het gebruik van den naam, *Galileër*, voort weder op, en de naam *Christenen*, wierdt daarëntegen beſtendig behouden. ——— Meerdere berichten nopens den naam *Galileër*, hebben SOZOMENUS *lib.* 5. *cap.* 4. 16. THEODORETUS, *lib.* 3. *hist. eccleſ. cap.* 4. 16. 21. CHRYSOSTOMUS *homil.* 63. *tom.* 5. *oper. pag.* 439, *edit.* Eton. GREGORIUS NAZIANZ. *orat.* 3. *pag.* 81. *edit. Pariſ.* en SOCRATES, *lib.* 3. *hist. eccleſ. cap.* 12. medegedeeld.

(5) „ De benaaming, *Nazarenen*, of, gelyk het de *Jooden* pleegen uit te ſpreeken, *Nozrim*, is zeer vroeg, en reeds ten tyde der Apostelen gebruikt, zo als uit *Handel.* XXIV 5 duidelyk blykt. Naderhand is deze naam, inzonderheid, den uit het *Joodendom* bekeerden *Christenen* gegeeven. De *Jooden* waren wel de eerſten, die dit woord, ſchimpender wyze, van de *Christenen* gebruikten, zoo als zy dan ook *Christus* zelv', uit verägting, niet anders, dan *Hannozri* plagten te noemen: welke gewoonte zy tot heden toe nog behouden. Zie HIERONYMUS *in Comment. in Eſaj. cap.* 49. *tom.* 5. *oper.* als mede in het werk de *locis ebr. tom.* 3. *pag.* 188 *b.* als mede EPIPHANIUS *hæres.* 39. Maar dat ook, naderhand, de Heidenen deze wyze, van de *Christenen* te beſchimpen, van de *Jooden* hebben aangenomen, zien wy uit PRUDENTIUS περὶ στεφάνων, *carm.* 5. *vers* 25. 26 en *hymn.* 10. *de Romana, Martyre, vers* 41. *ſeqq.*

(6) „ Wy vinden inzonderheid, dat de *Christenen*, door verſcheide heidenſche ſchryvers, een geruimen tyd, *Jooden* genoemd wierden. Dit mag waarſchynlyk daarvan daan gekomen zyn, om dat niet ſlegts de eerſte en voornaamſte Leeraars der *Christenen* geboo-ren *Jooden* waren, maar ook hunne Godsdienst met den Joodſchen een groote overëenkomst hadt. En dit juist was de rede, dat de Christelyke Godsdienst, een langen tyd te *Rome*, onderden gehaaten naam van *Joodſche bygeloovigheid* vervolgd is. Van de overige ſchampere naamen, den *Christenen* door de Heidenen gegeeven, hebben CHRIST. KORTHOLT, in een byzonder werk *paganus obtrectator, lib.* 3. *cap.* 18. en JOSEPH BINGHAM *in originib. ſive antiquit. eccleſ. lib.* 1. en 2. omſtandig gehandeld.

(7) Met dezen naam van *Jongeren* of *Leerlingen* worden zy, *Handel.* VI 2. 7. IX 1. 19. 25. 26. XI 26. daarom genoemd, om dat ze *Christus*, als hunnen opperſten Leeraar eerden, zyne H. Leer aannamen, en naar dezelve zo wel, als naar het heerlyk voorbeeld van deugd dezes Hemelſchen Leeraars, hunnen geheelen Levenswandel regelden.

pelen of *Leerlingen*, *Geloovigen*, (8) als mede *Heiligen* (9) genoemd. Inzonderheid plagten zy zig, om hunne onderlinge liefde, eensgezind- en verdraagzaamheid aan te wyzen, *Broeders* en *Zusters* te noemen. (10) Maar nu wierden de uit de *Heidenen* bekeerden, te *Antiochien*, waarschynlyk niet zon-

(8) „ De rede, waarom ze πιστεύοντες, of πιστεύοντες εἰς τὸν χριστὸν, dat is, *Geloovigen* genoemd worden, kan elk zelf nagaan. Deze benaaming vind men *Handel.* II 44. IV 32. V 14. XVII 34. XXI 20.

(9) „ Deze naam komt voor *Handel.* IX 13. XXVI 10 *Philipp.* IV 21, 22. en elders, en wordt allen *Christenen* in 't algemeen gegeeven. Doch by de Ouden wierden enkel en alleen de Martelaars *Heiligen* genoemd, die in den *Canon missæ* stonden, en aan welken in 't openbaar gebed gedagt wierdt.

(10) „ Dat alle *Christenen* zig, in de vroegste tyden, *broeders* en *zusters* onderling noemden, kan men zien in de schriften der oude Kerke-leeraaren, by voorb. JUSTINUS *de Martelaar*, *Apol. ad Anton.* TERTULLIANUS *apologet. cap.* 39. en *de corona militis*, *cap.* 1. LACTANTIUS *lib.* 5. *cap.* 16. HIERONYMUS *contra Helvidium*, *cap.* 8. en anderen. De oorsprong dezer benaaminge moet men van *Christus* zelv' afleiden, *Matth.* XII 50. XXIII 8. *Luc.* VIII 21. *Joh.* XX 17. en in de Apostolische eeuw was deze naam, steeds, in gebruik, niet alleen in die tyden, dat de naam van *Christenen* nog niet was opgekomen, maar ook in de volgende tyden, wanneer die reeds allerwegen bekend en aangenomen was, zo als uit *Handel.* XI 29. *Rom.* XVI 1. 1 *Corinth.* V 11. VI 6 en VII 15 blykt. Waarom ook van de *broederlyke liefde*, in de brieven der Apostelen, by voorb. *Rom.* XII 10. 1 *Thessal.* IV 19. *Hebr.* XIII 1. 2 *Petri* I 7. en elders, uitdrukkelyk gewag gemaakt wordt. Ook is de naam van *broeders* en *zusters* met de gesteldheid der *Christenen* volkomen instemmend. Want zy hebben immers allen éénen *Vader* in den Hemel. *Matth.* VI 9. Zy zyn allen kinderen Gods, die den kindlyken Geest hebben ontvangen, door welken zy roepen, *Abba*, lieve *Vader*. *Rom.* VIII 15. *Galat.* IV 6. Zy hebben allen eene gemeene Moeder, naamlyk het geestlyk *Jerusalem*, *dat boven is*, dat is, de waare geloovige Kerk, welke van boven, naamlyk van den Hemel, haaren oorsprong heeft. *Galat.* IV 26. Zy hebben, verder, eenerlei soort van geestlyke geboorte, dewyl zy niet uit het *Vleesch*, maar uit den *Geest* gebooren zyn. *Joh.* III 6. Zy zyn, eindelyk, allen uit eenerlei zaad geteeld, naamlyk uit 't levendige woord Gods; het welk eeuwig blyft. 1 *Petri* I 23. *Jacob.* I 18. ——— Omstandiger hiervan hebben gehandeld GODFR. ARNOLD *in historia cognationis spiritualis inter Christianos receptæ*; GABR ALBASPINÆUS *in observ. de veterib. eccles. ritibus*, *lib.* 1. *observat.* 19 *pag.* 89 *seqq.* en JOH. ANDR. QUENSTEDT, *in antiquit. bibl. & eccles. cap.* 14. *pag.* 923.

zonder Gods beſchikking, met den fraajen en heerlyken naam, *Christenen*, benoemd. Zy namen hem zo veel te gewilliger aan, als hy van *Christus*, hun Heer en Meester, afſtamde. De H. Historie-ſchryver *Lucas* meldt ons niet, wie den Geloovigen dien naam gegeeven hebbe. Waaruit wy het regtmaatige beſluit mogen opmaaken, dat ze zig dien zelven niet hebben gegeeven. (11) Want hoe hadt *Lucas* dit onaangeroerd kunnen laaten? Eenige ſchryvers der Christelyke Oudheid hebben ons wel willen berichten, dat deze naam, op de eerſte *Antiocheenſche* Kerkvergadering, van de Apostelen zelve verördend en voorgeſchreeven is. (12) Maar de Geleerden hebben reeds voorlang beweezen, dat deze voorgegeeve Kerkvergadering verdigt is. (13) —— Anderen hebben daarom gedagt, dat deze naam den *Geloovigen*, van de vyandige *Jooden* aller eerst is gegeeven. (14) Doch ook dit gevoelen *is* van anderen, om 2 reden, voor onwaarſchynlyk gehouden, eensdeels, om dat uit *Handel.* XXIV 5 blykt, dat de *Christenen*, van de ongeloovige *Jooden*, veeleer, voor een *Secte der Nazarenen* wierdt gehouden; en daarenboven, om dat den *Helleniſtiſche Jooden* niet onbekend zyn konde, dat de *Griekſche* naam, *Christos*, den beloofden *Gezalfden Gods*, of den *Mes-*

(11) „ Dit niettegenſtaande zyn 'er verſcheiden geweest, die ſterk beweerden, dat zig de *Christenen* zelve dezen naam hebben gegeeven, welken TOB. ECKHARD, Rector te *Quedlinburg*, in zyn boek, *de non Christianorum de Christo testimoniis* zyne ſtem heeft gegeeven, alwaar hy zelfs heeft willen beweeren, dat *Paulus* en *Barnabas*, by hun verblyf te *Antiochie*, dezen naam hebben ingevoerd. Doch zoude hy, gelyk ons HEUMANN, in zyne *verklaaring over het N. T. deel* 5. *bladz.* 518 (*Hoogd.*) berichi, weêr van gedagten zyn veränderd.

(12) „ Deze Fabel heeft, naast anderen, de Kardinaal BARONIUS in zyne bekende *jaarboeken* voorgedragen, en in FABRICII *codex apocryph. N. T. tom.* 3. *pag.* 336. en *biblioth. Græc. lib.* 6. *cap.* 1. §. 6. wordt zelfs de Canon der eerſte *Antiocheenſche* Kerkvergadering bygebragt, waardoor deze benaaming der *Christenen* bepaald en belast zou zyn geworden.

(13) „ Onder de geleerde *Roomſche* heeft dit zelfs ANT. PAGI, in zyne *Critica Baronii ad ann. Christi* 56. §. 3. bondig getoond, en den Kardinaal *Baronius* weêrlegd. Hiermede vergelyke men JOH. DALLÆUS, *lib.* 3. *de pſeudepigraphis apostolicis*, en *cap.* 22. *ſeqq.* en WALCH *in hist. eccleſ. N. Test. pag.* 386.

(14) „ Nopens deze en andere giſſingen moet men, billyk, D. BUDDEI leezenswaardige verhandeling, *de origine, dignitate & uſu nominis christiani* nazien. Zy ſtaat in zyn *ſyntagm. diſſert. theolog. pag.* 385. *ſeqq.*

Messias uitdrukte, en zy dus door den naam, *Christenen*, stilzwygend hadden toegestaan, dat zy, die zig tot dus verre onderling *Geloovigen* noemden, het regt gevoelen van den beloofden *Messias* hadden aangenomen. —— Anderen hebben, met meerder waarschynlykheid, den oorsprong dezes nieuwen naams van de *Heidenen*, en wel van de *Romeinsche* Heidenen, die zig in deze stad, onder de *Romeinen* staande, ophielden, willen afleiden. (15) Zy zeggen, deze *Romeinsche* Heidenen hadden de belyders van *Jesus* Leer, van de overige *Jooden*, waarmede men hen in het begin vermengd had, willen onderscheiden, en, om dat ze niet wisten, dat de naam, *Christus*, een Ampts naam was, en den *Messias* betekende, maar dit woord voor een Familie-naam gehouden, zo hadden zy de Geloovigen, die zyne Leer aannamen, χριστιανους, dat is, *Christianen* of *Christenen* genoemd. (16) Om welke gisfing een des te grooter gewicht by te zetten, zy zig op het getuigenis van *Tacitus* beroepen, welke in zyne *Jaarboeken* betuigt, (17) dat de *Christianen* ook, te *Rome*, dezen naam van eenen zekeren *Christus* hadden gekreegen: dezen zelfden naam hebbe, vervolgens, ook Koning *Agrippa* den Geloovigen in het huis des *Romeinschen* Landvoogds gegeeven, zo als uit *Hand.* XXVI 28. te zien is. Waar by zy, eindelyk, nog dit voegen: even als de aanhangers van *Pompejus* en *Marius*, van de *Romeinen* genoemd wierden *Pompejanen* en *Marianen*; dat men ook zo den aanhangeren van *Christus*, dat is, hen, die *Christus* Leer aannamen, den naam van *Christianen* had gegeeven. —— Zo schynbaar als dit gevoelen is, het rust egter, even als alle overige, (18) op enkel gisfingen, waar tegen verscheide zwaarig-

(15) „ Dit gevoelen heeft wylen D. HEUMANN, in zyne *disput. de ortu nominis Christianorum*, mede te vinden in zyne *primitiæ Gottingenses acad. pag.* 130—147. met veel waarschynlykheid verdedigd.

(16) „ Zo moet, gelyk D. LANGE, als mede LINDHAMMER en D. HEUMANN beweeren, 't woord χριστιανοι worden overgezet, en niet door het woord *Christenen*, zo als doorgaans geschiedt.

(17) „ Zie desz. *lib.* 15. *annal. cap.* 44.

(18) „ Daar onder rekenen wy, behalven de boven gemelde, ook dat gevoelen, het welk BENSON, in zyne (Hoogd.) *historie der eerste planting van den Christel. Godsdienst, deel* 1. *bladz.* 263. heeft voorgedraagen. Volgens dat zelve is de naam, *Christenen*, die te *Antiochien* eerst opkwam, den godvrugtige *Heidenen*, die Leerlingen van

righeden kunnen ingebragt worden. Wy willen ons met de aanhaaling derzelve hier niet ophouden, maar 'er dit nog met één woord by voegen, dat de fraaje en heerlyke naam, *Christenen*, volgens zyne waare en oorſpronglyke betekenis, alles inſluite, wat edel, wat deugdzaam wat Eer- en beminnenswaardig is; des de eerſte Christenen ook in denzelven volkomen genoegen namen, en zig Apostel *Petrus*, 1 *Petri* IV 16. van denzelven bediend heeft. Keizer *Julianus*, een geſlagen vyand van Jeſus belyderen, heeft hen wel dezen naam misgund, en het gebruik daarvan verboden. (19) Maar dit niettemin is hy, naa *Julianus* tyden, weder aangenomen, en tot den dag van heden ſtandvastig behouden. Alleen is het jammer, dat 'er onder hen, die dezen heiligen en eerwaardigen naam eertyds droegen, en nog draagen, helaas! zo weinigen worden gevonden, die zig met ernst toeleggen, een Leven, overeenkomſtig met de heerlyke betekenis dezes naams, te leiden. —— Doch maaken wy billyk zwaarigheid, ons by deze, hoewel regtvaardige klagt op te houden, gaande voort weder over tot het hoofd-doelwit onzer hiſtoriſche verhandeling, raakend de gedenkwaardige geſchiedenis van de uitbreiding der Leere des Christendoms."

Christus wierden, door de bekeerden uit de *Jooden* gegeeven. Deze laatſte, ſchryft hy, konden hunne voormaalige vooroordeelen tegen de *Heidenen* nog niet afleggen, noch de heidenſche Bekeerden met de hunne gelyk ſtellen, en voor *broeders* erkennen; —— hoewel 't daarna, van de Gemeente te *Jeruſalem*, naa een ryper overleg, geſchiedde, en hen de naam van *broeders* wierdt gegeeven. *Hand.* XV 23. —— Doch wyl het evenwel noodig was, dat ze, door eenigen naam, van zulke *godvrugtige Heidenen*, welke den Christelyken Godsdienst nog niet hadden aangenomen, wierden onderſcheiden; zo wierden zy, om deze en andere reden, met den naam van *Christenen* benoemd en onderſcheiden. Een zelfd gevoelen heeft ook Prof. SCHROECKH, in 't *tweede deel* zyner *Christelyke Kerk-historie*, *bladz.* 105 aangenomen. —— Doch vinden wy daarby, inzonderheid, deze zwaarigheid, dat *Lucas*, *Handel.* XI 26. van de te *Antiochiën* geplante Gemeente, die deels uit *Jooden*, deels uit *Heidenen* beſtondt, uitdrukkelyk meldt, dat de *Jongeren* of *Leerlingen Christenen* genoemd wierden. Nu is bekend, dat het woord, *Leerlingen*, in 't N. Test. gebruikt werde van hen, die uit het *Joodendom* in den Heere *Jeſus* geloovig waren geworden.

(19) Zie boven § 597. *aanm.* 45. Voor 't overige kan men wegens den naam, *Christenen*, behalven de 2 *diſſert.* van D. BUDDEUS en D. HEUMANN, vooraf reeds aangehaald, ook de *Latynſche* verhandeling naleezen, die D. BURGMANN te *Rostok*, heeft uitgegeeven.

De

De Caussis Phænomenorum quæ Obſervantur in progresſione morborum Epidemicorum lente progredientium, præſertim, pestilentiæ hominum & Luis bovillæ &. Auctore C. A. EICHELBERG, *A. L. M. Phil. D. & Rect. gymnaſii Veſalienſis.* Neomagi, apud *Is. van Campen* 1776. *Over de Oorzaaken der verſchynzelen, die in de voortgang der beſmettelyke Ziekten, waargenoomen worden. In groot Octavo* 130 *bladz.*

't VOorneemen van den zeer Geleerden Heer EICHELBERG is, om uit het geen men waarneemt, by het verſpreiden en voortgaan der beſmettelyke Ziekten, byzonder van de Peſt onder Menſchen en Beesten, de oorzaak na te ſpeuren van deszelfs oorſprong, te weeten of dergelyke beſmettende giften ontſtaan in de lucht, dan of ze uit de aarde opkomen, en daarin geformeerd worden. 't Oogmerk is om door dit onderzoek een zoort van nieuwe behoedmiddelen te ontdekken. 't Meest aangenoomen gevoelen is, dat die giften in de lucht ontſtaan, en zich verſpreiden. Verſcheide redenen hebben onzen Schryver bewogen, dit gevoelen niet te omhelzen. —— De beſmetting volgt niet de ſtreek of vloed van de lucht, maar dikwyls ziet men dat ze zich langs byzondere ſtreeken en gewesten uitbreidt; ook neemt men waar, dat de beſmettelyke Ziekten op verſcheide plaatzen te gelyk woeden, ſchoon dezelve door de tusſchen leggende plaatzen, daar de beſmetting geen plaats heeft, van een geſcheiden zyn. —— Groote veranderingen in de lucht, als Stormen, Onweer, Vorst enz. maaken veeltyds geene verandering in de beſmetting. Daarentegen wanneer een groote beſmetting reeds overal door de lucht verſpreid, en op zyn hevigſte is, houdt de beſmetting ſomtyds eensklaps, en op 't onverwagts zonder eenige merkelyke oorzaak, op. Dit zyn de voornaamſte redenen die hem bewogen hebben te ſtellen, dat 't ſmetgift niet uit de lucht ontſtaat. De Schryver overweegende hoe veele vreemde lighaamen 'er in de lucht gevonden worden, die door de uitwaazeming uit de aarde ontſtaan, vindt het waarſchynlyk dat de beſmettende giften daaraan hun oorſprong verſchuldigd zyn. —— De beroemde *Unzer* en *Car. de la Font* verklaaren, om gemelde redenen, de oorſprong van de Peſt uit een Arſenicaal gift, uit de aarde opwaaſemende. De Engelſche Geneesheer *Arbuthnot* houdt ook die veronderſtelling niet onwaarſchynlyk. Niemand heeft evenwel, volgens onzen Auteur, daaruit de traagheid in 't voortgaan van beſmettelyke Ziekten, en een

menigte andere verſchynzels verklaard. —— De Aarde levert geduurig een menigte uitwaaſemingen op, die door de lucht en 't water naar zich genoomen worden, dezelve verſchillen naar de verſcheide geſteldheid van de aarde in 't een óf ander deel der wereld. Aan deeze verſcheidenheid ſchryft hy toe, 't verſchil van lucht, planten, gewaſſen en dieren, in verſcheide weereldsdeelen; daaraan moet toegeſchreven worden, de oorzaak der Landziekten, zo als de geduurige blindheid der Egyptenaaren, (waartoe evenwel ook de helderheid van de lugt mede iets doen kan) de Peſt te Conſtantinopolen, en Smyrna enz. In de Landen, daar de aarde dergelyke uitwaazemingen niet geeft, worden zodanige Ziekten ook niet gevonden. —— Onze Auteur gaat te verre in zyne beſchouwingen met de oorzaak van 't Smetgift, alleen aan de uitwaaſemingen der aarde toe te ſchryven: ſchoon zulks in eenige gevallen wel geſchiedt; is 't daarom niet algemeen; wy houden deeze oorzaak zelfs onder een van de zeldzaamſten. —— Men kan door de kunſt verſcheide uitwaaſemingen voortbrengen, die voor Menſchen en Dieren doodelyk zyn. —— 't Zoude ook niet moeijelyk zyn te toonen, dat de zwaarigheden die den Auteur bewogen hebben om van 't gemeen gevoelen af te wyken, inderdaad gemakkelyk op te losſen zyn. —— De Schryver ſchynt onkundig te zyn van de proeven op de vaste lucht, door den Heer PRIESTLEY, en anderen, genoomen. —— De behoedmiddelen laaten zich even goed uit 't gemeen gevoelen verklaaren, en zyn niet nieuw, ten minſten niet die geene, die van belang zyn.

Redevoering over de verſchillende zoorten der Lugt, uitgeſproo-ken in de Jaarlykſche Vergaderinge der Koninglyke Societeit te Londen, door den Ridder J. PRINGLE. *Uit het Engelsch vertaald. Te Franeker by* D. Romar 1776. *In groot octavo* 29 *bladz.*

IN deeze Redenvoering levert men ons een beknopt gereegeld verſlag van den trapswyzen voortgang der ontdekkingen, nopens de verſchillende ſoorten der Lugt. De Heer *Priestley*, die zig boven anderen op dit onderwerp toegelegd heeft, had, door zyne naauwkeurige waarneemingen, den Eerpenning verworven, en by die gelegenheid ſprak de Heer *Pringle* deeze Redenvoering voor de byeenvergaderde Leden der Societeit uit. Zie hier het kort beloop der voorgeſtelde ontdekkingen, inzonderheid geduurende de laatſte honderd

jaa-

jaaren of wat meer, waar van de voortgang zekerlyk opmerking verdient.

De ondervinding leerde het Menschdom, by de minſte oplettendheid, al vroeg, dat de gemeene Lugt, niet t'onregte *de adem des leevens* genoemd, volſtrekt noodzaaklyk was, ter bewaaringe van het dierlyke leeven; en zo ontdekte men insgelyks wel dra, dat ze niet minder vereischt werd, ter voedinge van het vuur, en ter kweekinge van groeiende Weezens. Zulks bragt de oude Wysgeeren ligtlyk ter kennisſe van de verſchillende uitwerkingen eener al te heete of koude, vogtige en drooge, als mede tot die van eene gezonde of ongezonde Lugt. Dan, niet tegenſtaande deeze en ſoortgelyke algemeene kundigheden, bleeven de min openbaare eigenſchappen der Lugt, derzelver zwaarte en veerkragt, met de menigvuldige gevolgen daarvan, genoegzaam onbekend, tot op het begin der laatſte Eeuwe; toen Lord *Bacon* de veerkragt der Lugt, en *Galileus* derzelver zwaarte ontdekte. Op dit voetſpoor ſpeurde *Torricelli* de drukking der Lugt na, dat *Pascal* verder voortzettede. En hier op volgde de uitvinding der Lugtpomp, door *Ottho Guerike*; wel dra verbeterd, door *Boyle*, dat verder een ruim veld voor nieuwe ontdekkingen opende, te ryk om ze hier allen op te noemen. Alleenlyk zy nog gemeld, dat *Newton* wel byzonder, uit de eigenſchap van de t'ſamendrukking der Lugt, door haare zwaarte en veerkragt, beſloot, dat de trillende lichaamen hunne beweegingen aan de Lugt konden mededeelen, en daardoor, zig aan alle kanten verſpreidende, trillingen te wege brengen; waardoor hy dan de uitwerkende oorzaak der klanken ontdekte.

Midlerwyl was de Heer *Boyle* al bedagt geweest, om te onderzoeken, of men niet zulk eene vloeiſtof door konst zou kunnen voortbrengen, en zig daarvan met vrugt bedienen, vooral in de konst van duiken onder water. Het gelukte hem eene Lugtgelykende vloeiſtof, uit verſchillende lichaamen, (als rype vrugten, gistende en opbruiſchende vogten, en verrottende dierlyke en groeiende zelfſtandigheden,) te verkrygen. Deeze *gemaakte* of *konstlugt* beantwoordde wel niet in alle deelen aan zyn bedoelde; maar de ontdekking hier van was nogtans van een weezenlyk belang voor de Natuurkunde, en men zag wat laater ten duidelykſte de nuttigheid dier ontdekkinge. 'Er verliep naamlyk eenige tyd, eer men dit verder regt naſpoorde; doch de oplettende werkzaamheid van *Newton*, en de herhaalde proeven van *Hales*, achtervolgd door verſcheiden beroemde

Natuuronderzoekers, ſtelden dit Stuk vervolgens in een duidelyk licht. Toen men op 't ſpoor gekomen was, ontdekte men wel dra dat de Mineraale wateren vervuld waren met de *konstlugt* van *Boyle*, die men zedert *vaste Lugt* genoemd heeft; en dit baande den weg ter verdere naſpooringe van 't metaalagtig weezen dier wateren; waar door men derzelver *analyſis*, voorheen zo dikwyls vrugtloos ondernomen, op de eenvoudigſte wyze volbragt. Dus ver gekomen zynde, heeft men 't 'er op toegelegd, om eene gemaklyke handgreep te vinden, tot het nabootzen der Natuur, in het alleruitgeſtrekſte gebruik van dit haar geneesmiddel; en *Priestley* is 'er, op den voorgang van anderen, door onvermoeide poogingen, gelukkig in geſlaagd.

„ Van *Black* geleerd hebbende, dat de vaste Lugt in grooten overvloed gemaakt konde worden uit kryt, door middel van ſlappen Vitrioolgeeſt: van *Macbride*, dat deeze vloeiſtoffe de verrotting grootlyks tegenſtond; van *Cavendisch*, dat zy in eenen grooten overvloed konde worden opgeſlurpt door 't water; en van *Brownrigg*, dat deeze Lugt de oorzaak was van de geeſtrykheid en de voortreffelyke deugden van het Spa- en Pyrmonts water; zo nam Hy in overweging, of niet het gewoone water, met deeze vloeiſtoffe bevrugt, van dienst zoude kunnen zyn in de Geneeskonst, vooral in langduurige reizen ter zee, om de zeeſcheurbuik voor te komen of te geneezen. —— Om deeze reden maakte hy een eenvoudig werktuig, om die Lugt uit kryt voort te brengen, en met water te mengen; 't welk hem dermaate gelukte, dat hy de allervolkomenſte goedkeuring wegdroege."

Dit heeft den oplettenden *Priestley* voorts aanleiding gegeeven, tot het doen van verſcheiden nuttige ontdekkingen nopens de Lugt, die in zyne Schriften, over dit onderwerp gemeen gemaakt, te vinden zyn; waar van wy 'er ten ſlot nog ééne zullen melden.

Het is bekend, dat de kaarſen en dieren ſlegts geduurende een zekeren tyd, in eene bepaalde hoeveelheid van Lugt, kunnen leeven. Dog de oorzaak hier van was duister, en men wist vooral geen manier, om deeze vergiftige Lugt weder ter ademhaalinge bekwaam te maaken. 'Er moest nogtans in de Natuur een hulpmiddel zyn, tot dit oogmerk, zo wel als tot onderhouding der vlam, zonder welke de geheele Dampkring met 'er tyd onbekwaam zou worden voor het dierlyk leeven, en 't geheele geſlacht van Menſchen en Beesten door eene peſtige ziekte zou omkomen; nademaal men weet, dat de Lugt in onze dagen nog even zo wel geſchikt blyft ter ademhaa-

haaling als eertyds. Ter verklaaringe hier van nu heeft *Priestley* ons de twee groote toevlugten der Natuur aangeweezen: (1.) de groei der planten, en (2.) de zee, benevens de andere groote verzamelingen van water; door welke middelen de Natuur de uitwerkingen der bedorvene Lugt, die onzen Dampkring door verſchillende oorzaaken beſmet, weet voor te komen.

Wat het eerſte aangaat, in 't vermogen der groeiende planten een tegengift voor de nadeelige eigenſchappen der Lugt, die door de ademhaaling en verrotting bedorven was, ten aanzien van de vlam eener Kaarſe en den groei der gewaſen ontdekt hebbende, zo ondernam hy de Lugt door dat middel ook voor de ademhaaling te zuiveren. En hy ondervond dat deeze groeiende planten in ſtaat waren, om de Lugt weezenlyk zo veel te zuiveren, als tot de ademhaaling noodig was; en wel, in evenredigheid van haare kragt, en van de zorg, die hy droeg, om de rottige bladen en takken weg te neemen, die anders de uitwerking geſtoord zouden hebben.

En raakende de tweede hulpbron der Natuure, te weeten, de zee en andere wateren, toen hy waargenomen had, hoe de Lugt, bedurven door de ademhaaling, of andere verrotte ſtoffen, voor een groot gedeelte gezuiverd kan worden, door de opſlurping der rottende deeltjes in het water, beſloot hy, dat de zee, de groote meeren en de rivieren zeer nuttig moesten zyn, door, ter verdere zuivering van den dampkring, alles wat rottend is op te ſlurpen, en 't geen den menſchen en beesten nadeelig zou kunnen zyn, te beſteeden tot den groei der zee- en andere waterplanten, of tot andere nog onbekende oogmerken.

„Door deeze ontdekkingen zyn wy, (gelyk de Redenaar *Pringle*, op het voorſtellen hier van vervolgens zegt,) verzeekerd, dat er geen plant te vergeefs groeit, maar dat ieder plantgewas, van den eik der bosſen, tot aan het gras des velds, voor het Menschdom nuttig is; wel niet altoos door eenige byzondere kragten, maar in zo verre zy uitmaakt een gedeelte van het geheel, dat onzen dampkring zuivert. In dit opzigt ſpannen de welriekende roos en de doodlyke Nagtſchade te zamen, en 'er groeit geen kruid noch boom, in de allerafgelegenſte en onbevolkſte ryken, zonder ons, door de medewerking van den Wind, te bevoordeelen. En wanneer, uit deeze heilzaame Winden, Stormen en Orkaanen geboren worden, laat ons dan ſtilzwygen, en de wegen der Voorzienigheid eerbiedigen; die niet by geval, maar met opzet, niet tot ſtraffe, maar tot voordeel, de Wateren en Lugt dus onder elkander mengt, om de verrotte en pestige uitwaaſemingen, die de plantgewaſen op de oppervlakte der Aarde niet genoegzaam hadden kunnen verteeren, in de diepte te bedelven."

Natuurlyke Historie van Holland, door J. le FRANCQ van BERKHEY M. D. *Derde Deel, Zesde Stuk. Met noodige Afbeeldingen. Te Amſterdam by* Yntema en Tieboel 1776. *In groot octavo* 296 *bladz.*

HOe ook de Mensch, in 't Ryk der Dieren, aan 't hoofd der Rangſchikkinge, als één eenige Clasſe en één eenig Geſlacht, moge praalen met den naam van het *Heerſchend Dierlyke Weezen*, hy is egter, niet minder dan alle andere Weezens in het Dieren-Ryk, aan 't Sterflot onderworpen. Hy mag het aangenaame deezes leevens genieten; veele kwaalen en ziekten, welken hem met den dood dreigden, te boven komen, en zyn leeven tot een hoogen ouderdom rekken; daar komt toch egter ten laatſten een tyd, dat men van hem zegge, *hy is 'er geweest*. En als die tyd daar is, zyn genoegzaam alle de overblyvenden, by beſchaafde Natien, 'er zeer op geſteld, om het ziellooze Lyk, op de eene of andere manier, ter Aarde te beſtellen, of den Mensch, naar 's Lands wyze, de laatſte eer aan te doen. Ingevolge hier van kon de Heer *van Berkhey* dat gedeelte zyner Natuurlyke Historie, waar in hy de gewoonten der Natie, met opzigt tot haare Landsgenooten als Menſchen, ontvouwt, niet wel voltrekken, zonder ook van deeze ſtaatlyke behandeling der Lyken, en de daar mede gepaard gaande gebruiken, gewag te maaken; waar toe nu eindelyk dit thans afgegeeven Stuk geſchikt is. Hier mede verleent hy ons één naauwkeurige beſchryving van de Volkseigene Begraavenis-Plegtigheden der Hollanderen, zo van vroeger als van den tegenwoordigen tyd; die hy met alle oplettendheid nagaat, en daar 't te paſſe komt uit de Oudheidkunde opheldert.

Met den aanvang verledigt hy zig tot het beſchouwen van de gewoonte onzer Oude Batavieren; by welken het gebruikelyk was de Lyken der Aanzienlyke te verbranden, en derzelver asch met de beenderen in daar toe gemaakte Lykbuſſen te verzamelen; welken dan, even als de andere onverbrande Lyken, in daar toe geſchikte Begraafplaatzen, der Aarde aanbevolen werden. De daarby gebruikelyke omſtandigheden, zo ten aanzien van de verbrande als onverbrande Lyken, voorgedragen hebbende, leidt hy ons verder tot den tyd der invoeringe van den Christelyken Godsdienst hier te Lande, wanneer het verbranden der Lyken allengskens een einde nam, en de begraavenisſen plegtiger begonden te worden;

den; tot welken tyd men ook waarſchynlyk heeft te brengen het invoeren van 't gebruik van Doodkisten, zo van Steen als van Hout, naar ieders aanzien of vermogen. Op een oudheidkundig verſlag van dit alles, met oordeelkundige aanmerkingen doorvlogten, volgt dan wyders een berigt van de eigenlyke hedendaagſche zo natuureigen als overgenomen gebruikelykheden. Ter ontvouwinge hier van begint de Heer *van Berkbey* met eene beſchryving van 't gedrag, dat men in Holland gewoonlyk houdt, als iemand op ſterven ligt; en hy gaat verder, van byzonderheid tot byzonderheid, na, welke gebruiken 'er voorts in agt genomen worden, zo binnen als buitens huis, zo omtrent den overleedenen als met betrekking tot de overblyvende nabeſtaanden, en goede bekenden; 't welk hem ten laatſte tot de beſchryving der Lykſtatie en der begraavenisſe zelve brengt; by welke gelegenheid hy dan ook gewag maakt van de Graven en Grafkelders, mitsgaders van de Graffchriften, Graftomben en diergelyke eertekens van aanzienlyke overleedenen hier te Lande. Iemand zou veelligt vermoeden, dat eene behandeling van zulk een onderwerp te naargeestig moet zyn, om in derzelver doorbladering genoegen te neemen; en 't is ook zeker, dat zy, die nooit dan met ſchrik aan den dood kunnen denken, de rechte Leezers van dit Stuk niet zyn: maar voor 't overige durven wy alle Leezers wel verzekeren, dat zy, die daaromtrent beter beſtaan, en eenigen lust hebben tot het naſpooren onzer Nationaale Zeden, dit gedeelte met geen minder vermaak zullen leezen, dan een vroeger gedeelte van dit Werk, 't welk de vreugdebedryven onzer Landsgenooten ontvouwde. De Autheur naamlyk heeft dit onderwerp, hoe doodsch het in zynen aart moge zyn, ten leevendigſte behandeld; zo dat hy de aandagt des Leezers, zelfs daar 't op zekere zogenaamde kleinigheden aankome, beſtendig werkzaam houde. Hy geeft geen ſtroef verhaal van alle de gebruiken in die omſtandigheden, en bepaalt zig niet tot een eenvoudig berigt van dezelven: maar beſchryft alles op zodanig eene manier, dat 'er eene kenſchetſe van de volkseigen denkwyze en manier van doen in gevonden worde; hy vlegt 'er hier en daar oudheidkundige bedenkingen in, die den oorſprong van deeze en geene gebruiken ontdekken, of aan derzelver handhaaving licht byzetten; hy weet nu en dan opmerkenswaardige gevallen, leerzaame bedenkingen en gepaste aanmerkingen nopens verſcheiden gebruiken, dermaate met zyn verhaal te vereenigen, of, by manier van eene korte uitweiding, gevoegelyk mede te deelen, dat hy zelfs meermaals den Leezer eene verlustigende uit-

uitſpanning verleene. Ter oorzaake deezer ſchryfwyze vindt men ook geen verdriet in des Autheurs ontvouwing van alle die gebruiken na te gaan, ſchoon hy veelvuldig ſpreeke van thans zeer bekende byzonderheden, dat, ter voltrekkinge van zyn plan, niet vermyd kon worden: en alhoewel dit dus plaats hebbe, zal men 'er egter tevens nog al ettelyke byzonderheden in ontmoeten, die minder, en by ver de meeste Leezers, in geenen deele, bekend zyn; terwyl ze intuſſchen dienen kunnen, ten beteren verſtande van 's Lands gewoonten, die ons dikwerf het nationaale character der Inwoonderen duidelyk doen bemerken. — In ſtede van ons verder met eenige dier byzonderheden op te houden, welken meerendeels beter in den zamenhang met anderen, dan op zigzelven, geleezen worden, zullen wy om den Leezer iets merkwaardigs uit dit Stuk voor te draagen, ons bepaalen, tot het hoofdzaaklyke van 't geen de Autheur bybrengt, wegens het begraaven in de Kerken. Daar dit onderwerp tegenwoordig op nieuw zeer ſterk in overweeging komt, ſommigen dit begraaven als een heilig, en anderen het als een ſchadelyk gebruik aanmerken, kon de Heer *van Berkhey*, by het ontvouwen der Lykplegtigheden onzer Natie, niet wel afzyn, van daaromtrent zyne gedagten te melden. Hy behandelt het zelve wat te uitvoerig, om zyn geheele voorſtel deswegens over te neemen; maar zie hier het merkwaardigſte.

't Is alleszins blykbaar dat de vroegere Christenen hunne Lyken, zelfs die hunner Aanzienlyken, nimmer in de Kerken, maar altoos in 't open veld, of afzonderlyke begraafplaatzen, begroeven, tot op den tyd van *Conſtantyn den Groot*: en vermoedelyk is men de algemeene gewoonte van in laater tyd in de Kerken te begraaven, verſchuldigd aan eene verregaande, en waarſchynlyk overoude Heidenſche bygeloovigheid, volgens welke men gevoelde, dat de Geesten der overleedenen omtrent de Graven waarden. — Wat hier van zy, 't nam althans onder de Christenen eerst een aanvang met de begraavenis van den opgenoemden eerſten Christen-Keizer.

„ In die dagen, zegt de Heer *van Berkhey*, klom de eerbied voor de Overblyſſelen en de Graven der Christen Martelaaren, zoo hoog, dat men eerst Bedevaarten naar derzelver Graven deed; vervolgens zyne Begraafplaatſen om en by de Graven van deezen of geenen Heilig verkoos, en eindelyk de overblyffels van zulke heilige Mannen, òf geheel of gedeeltelyk, in de Kerken bragt, en aldaar ten toon ſtelde, of in kostbaare Zilveren en Gouden Sacriſtien bewaarde. Dit gong

dies-

diestyds zo verre, dat de Kerken der Christenen, welken men toen zeer luisterryk bouwde, daar mede ten pragtigſte pronkten; te meer, daar men zelfs byzondere Altaaren voor deezen en geenen Heilig of Martelaar ſtigtte. Dit nieuw ingevoerde gebruik, dat den grootſten zweem van uitwendigen Godsdienst had, wierd onderſteund, door bygeloovige gevoelens, waarvan de eerſte Christenen geen denkbeeld hadden. Men begon toen naamlyk te beweeren, dat de overblyffels van Heilige Mannen en Martelaaren het vermogen hadden van booze geesten te verdryven, en den Zielen der overleedenen, die 'er het digst by begraaven wierden, rust te verſchaffen. En hier uit is 't ontſtaan, dat men, eerst op de Kerkhoven, naast de Kerken, en vervolgens in de Kerken, tot by en onder de Altaaren, begroef."

Hier toe gaf Keizer *Conſtantyn* de eerſte aenleiding, door zyne bepaalde ſchikking, om begraaven te worden in de Kerk der Apostelen, die hy met dat oogmerk gebouwd had, *op dat de Keizers en Biſſchoppen digt by de overblyfzels der Apostelen zyn zouden*; vastſtellende, *dat de nagedagtenis der Apostelen niet weinig dienst aan zyne Ziel zoude doen* (*). Deeze manier van begraaven, toen in zwang gebragt, eerst onder de Grooten, en vervolgens ook onder de andere Christenen, is egter in laatere dagen meermaals beteugeld, naar uitwyzen veeler Kerklyke Wetten; die nogtans dat gebruik zo kragtdaadig niet weerden, of *Charlemagne* vond het geraaden, het zelve ook in deeze Gewesten op nieuw te verbieden; beveelende, dat geen dooden meer in de Kerken begraaven zouden worden (†).

„ Maar deeze Wetten zyn, gelyk onze Autheur vervolgt, niet langer van kragt geweest, dan, tot dat 'er, de Christelyke Leer algemeen geworden zynde, zulk eene menigte van Monniken en Geestlyke Orden te voorſchyn kwam, dat ze, uit de gewoone Kerklyke inkomſten niet kunnende beſtaan, op nieuwe middelen van beſtaan bedagt wierden. En onder deeze middelen kwam hun inzonderheid te ſtade, het begraaven der Lyken in de Kerken voor de rust der Zielen; waardoor zy, uit hoofde van hunnen invloed op het Volk, het belang der Graven tegen het gewigt van de Geldbeurzen der vermogenden konden opweegen. Zo dra dit denkbeeld ſtand greep, gold het begrip van wyze Vorſten en Kerkvoogden of Con-

(*) *Socrates.* L. I. Cap. ult. *Euzebius.* L. IV. Cap. 60.
(†) L. I. Cap. 155. *de L L. Caroli Magni.*

Concilien weinig; en het gezag der Frankiſche Koningen, na 't overlyden van *Charlemagne*, boog gereedlyk voor de begunſtigde belangen der Pauſen en Geeſtlyken, die toen de Kroonendeelers der Waereld wierden; en ook op de Nederlanders, onder het begunſtigen der Graaven, zeer veel vermogten. Van dien tyd af deeden de Geeſtelyken het oude gevoelen op nieuw herleeven, naamlyk, dat iemand, wiens verſtorven lichaam in of by eene begraafplaats eens Martelaars begraaven lag, deezen Heilig ten voorſpraake zyner Ziele in den Hemel had. En dewyl de plaatſen in de Hoofdkerken te weinig in getal waren, om deeze gunſt aan een ieder te verleenen, zoo begon men dit denkbeeld allengskens over te brengen, op alle Kerken, die men aan zulk een Heilig of Patroon toegewyd had, al ware hy daar ter plaatſe niet begraaven: 't was genoeg, als die Kerk flegts eenig ſtuk van zyn overſchot of gebeente, ja zelfs van zyn graf, bezat. Daarenboven breidde men, om de Armen niet geheel uit te ſluiten, dit voorregt ook eenigermaate uit tot de gewyde Kerkhoven, daartoe rondsom de Kerken geſchikt. Intuſſchen was egter het voorregt grooter of kleener, in evenredigheid der begravinge, by of in de Kerk, of digt by het Altaar, en men betaalde ook naar gerade. Hier door konden de Geeſtelyken, dus goed geld winnende, hun Broederſchap des te beter in ſtand houden."

De Heer *van Berkhey*, dus den oorſprong van dit gebruik aangeweezen hebbende, kan zig niet wederhouden van te betuigen. „ De Roomſchgezinden hebben waarlyk maar al te veel reden, om de Hervormden, die zo yverig tegen de Beelden en Cieraaden der Roomſche Kerke gewoed hebben, te verwyten; dat wy, die alle hunne Kerkgebruiken zoo ſterk verbannen hebben, nog zoo veel eere ſtellen in het begraaven in de Kerken, en zelfs Graven begeeren in het Choor, de plaats van het hoog Altaar, of tegens een Pylaar, daar men fraaie Wapens aan hangen kan. Men ziet dus, dat, ondanks onze Hervormde Leere, de hoogmoed en bygeloovigheid nog heden onder ons den baas ſpeelen. Ik noem uitdrukkelyk, niet alleen den hoogmoed, maar ook de bygeloovigheid; om dat ik zeer wel weet, dat 'er onder ons gevonden worden, wier Herſenen zoo ver verfemeld zyn, dat zy niet alleen eene ingebeelde heiligheid ſtellen, in, geduurende hun leeven, digt onder den Predikſtoel te zitten, maar zelfs, het koste wat het wil, daaromtrent, of in het Choor, of omtrent de plaatſe daar men 't Heilig Nagtmaal viert, wenſchen begraaven te worden."

Mid-

Middelerwyl heeft het, zo als onze Autheur verder toont, al vroeg aan geen Mannen ontbroken, die 'er zig tegen verzet hebben; en men vindt 'er die, door zig, volgens hunnen uitdrukkelyken wil, in de open lugt te laaten begraaven, zulks door hun voorbeeld getragt hebben aan te moedigen. 't Is uit verſcheiden onlangs in 't licht gegeeven Schriften overbekend, dat dit onderwerp thans als herleeft; en de Heer van *Berkbey* van vroeger poogingen ſpreekende, maakt onder anderen gewag van eene geleerde *Diſſertatio de Jure Sepulturæ*, in welke de Heer *Jacob van der Ghieſen Amſt. Bat.*, op Leydens Hooge School, den eerſten July des jaars 1706, de noodzaaklykheid van buiten de Kerken te begraaven, openlyk verdeedigde. Deeze Heer liet zig, volgens de aanhaaling van onzen Schryver, over de mogelykheid van 't veranderen deezer gewoonte, aldus hooren.

„ Veelligt word 'er gevraagd, of men dit gevoegelyk zoude kunnen doen; daar de Kerken en Godshuizen uit de inkomſten van de verkooping der Graven, en het begraaven zelve onderhouden worden; en daar de Graven zelven een wettig erfdeel der Ingezetenen zyn? Doch laat dit zoo weezen: wat hindernis zou zulks baaren, indien de Magiſtraat van eene Stad eenige Morgen Lands, vyf of zes, kogt; dit Land verdeelde in Graven of Grafkelders; en dezelven verhuurde of verkogt tot zulk een prys, dat de Kerken en Godshuizen 'er evenwel van onderhouden wierden. En wat belangt de eigen Graven; die zelfde Magiſtraat zou, in dat Land, aan de zoodanigen in eigendom kunnen geeven, zulk een Graf of Grafkelder, als ieder naar zyn ſtaat of aanzien in de Kerken in eigendom bezeten had, en daarby beveelen, dat niemand zyne dooden op eene andere plaats zou hebben te begraaven. Dan mogelyk denkt men, dat het eene zaak van gewigt zou zyn, die het gemoed der Menſchen geweldig zou aandoen, indien de Beenderen, of het overſchot, van de Voorouders, Vrouwen, Kinderen, Zoonen en Dogteren, in hunne rust geſtoord, of als 't ware verlaaten wierden. Doch wat zwaarigheid zou het in zig hebben, die Beenderen, of dat overſchot, byeen te verzamelen, en dat alles over te brengen, in een beſtendig Familiegraf. Egter zou dit ook vermyd kunnen worden; met de gemelde Lyken in de Graven te laaten rusten, en tot eene zekere hoogte geheel met Zand te bedekken; terwyl men de nieuw geſtorvenen naar elders zou kunnen overbrengen. Maar misſchien voert men ons te gemoet; hoe

zal

zal men dan eenig onderſcheid tuſſchen Menſchen, van Aanzien en Rang en tuſſchen het Gemeene Volk hebben; daar men heden onder ons de Ryken en Aanzienlyken in de Kerk, en 't Gemeen op Kerkhoven, begraaft? Hierop zou ik antwoorden, dat zoodanig eene begraafplaats bevoordeeld zou kunnen worden, met alle zulke byzonderheden en voorrechten, als de Kerken hebben: indien een ieder, naar zyn vermogen, zyn byzonder aanzienlyk Graf met zyne Wapens en Opſchrift had; of dat 'er eenige Grafnaalden op zulke Graven wierden gemaakt. En wat zwaarigheid, zoo 'er, voor het Gemeen, buiten de Stad, geringer Kerkhoven, afzonderlyk van die der Aanzienlyken, waren? zoo als heden reeds plaats heeft." —— Dus verre de Heer *van der Ghieſſen*, waarop onze Autheur indeezervoege voortgaat.

„ Zoo redeneerde men, hoofdzaaklyk, in 't begin deezer Eeuwe, en 't blyft nog heden een onderwerp van bedenking. Men kan zekerlyk niet wel ontkennen, dat het begraaven in de Kerken eene ſlegte gewoonte der Christenen is; en dat het, om veele gewigtige redenen, te wenſchen ware, dat dit gebruik nooit onder een beſchaafd Volk plaats had. Het is tog, op zig zelve, eene haatelyke gedagte, dat men, op eene reine, Gode geheiligde, plaats, onreine en verdervelyke Lichaamen begraaft; en als men daar benevens bezeft, dat de ſtank dier Lyken beſmettende *Ziekten* kan veroorzaaken, ja weezenlyk veroorzaakt, gelyk om die reden in Amſterdam, in de vorige Eeuw, het Kerkhof van de Westerkerk wierd verplaatst, dan komt het, zou men zeggen, niet in twyffel, of deeze gewoonte af te keuren zy. Voeg hier by, dat het aandoenlyke Menſchen uit de Kerken bant, waarvan ik niet één, maar wel honderd voorbeelden weet. Ik heb Vaders en Moeders gekend, die nooit in de Kerk verſcheenen, in welke een geliefde Zoon of Dogter begraaven was; en zoo ook Mans en Vrouwen, die, hunne ontydig geſcheurde Huwelyks-banden beweenende, nimmer in zulk eene Kerk gongen. Ja, my is een treffend geval bekend, waar van ik ooggetuigen geweest ben, van eene zwangere Weduwe, die 't, op 't aanraaden haarer Vrienden, waagde, om, zoo men zegt, het door te ſtaan, en ter Kerke te gaan, ook daar heenen gong; doch op het herinneren van de plaats, daar haar verſtorven en korts begraaven Man lag, zulk eene ontroering kreeg, dat haar de arbeid ontydig overviele, en zy in de Kerk dood bleeve. Deeze en meer andere reden van gewigt zyn 'er, om dat ingeſloopen misbruik te laaken; doch, aan den anderen kant,

is

is het te denken, dat het veranderen van dit gebruik, onder ons, niet ligt zal doorgaan. —— Midlerwyl dient men zig, voor zoo veel 'er geen bygeloovige denkbeelden aan gehegt worden, en men eene behoorelyke zorg tegen den ſtank en beſmetting draagt, nog al naar de algemeene gewoonte te ſchikken: te meer, daar men de Kerken tegenwoordig niet meer aanmerkt, als plaatſen van eenige byzondere heiligheid. Dit zoo zynde kunnen ze ook ligtelyk tot zoodanig een gebruik blyven dienen, tot dat het eens recht beſlist zal worden, in hoe verre een Christen aan dergelyke uiterlykheden verbonden zy of niet."

Voorts ſtaat ons, ten opzichte van dit zesde of laatſte Stuk des derden Deels van dit Werk nog te melden, dat de Heer *van Berkbey* 'er nog bygevoegd heeft eenige Eerigten en Opheldering, rakende ettelyke byzonderheden in de drie Deelen, die hem van des kundigen toegezonden zyn, welken hy, met zyne nevensgaande aanmerkingen, mededeelt. —— En wat wyders het verdere Vervolg van deeze zyne Natuurlyke Historie van Holland betreft, daaromtrent luidt zyne verzekering, in 't ſlot van dit derde Deel, aldus.

„ Met het overige, dat men als een Vervolg te wagten heeft, is het zoo gelegen, dat het, indien het den Hemel behaagde my van mynen post af te roepen, na myn dood, met weinig moeite, voltrokken kunne worden; des veeler zeggen of vreezen, dat het Werk zoude blyven ſteeken, geheel vervalle. En zeker zal ik, ſpaart my God in 't leeven, en wordt myn yver niet uitgebluscht, myn poging onderſteund, de *Natuurlyke Historie* voortzetten, zó lang ik in ſtaat ben. Wel byzonder hoop ik in het volgende, waar in ik over de onderworpen Dieren zal handelen, te doen zien, welk een voorraad ik daaromtrent opgedaan hebbe; en van welk eene aangelegenheid het voor ons lieve Vaderland zy, eene naauwkeurige huishoudelyke Dierenkennis, tot bloei van den Land- en Veebouw, van Neeringen en Hanteeringen, te voegen, by eene Natuurkundige beſchryving der Dieren, naar aanneemelyke Rangſchikkingen; dat myn weezenlyk doel is.

Vertoog over de ongerymdheid van het Samenſtel onzer hedendaagſche Regtsgeleerdheid en Praktyk, door Mr. W. SCHORER, *Preſident van den Raade van Vlaanderen. Te Middelburg by* P. Gillisſen *en te Amſterdam by* Yntema en Tieboel 1777. *Behalven het Voorberigt* 135 *bladz. in gr. octavo.*

De Eer der Hollandſche Natie, en van hare Wetgevers, Rechters en Rechtsgeleerden verdedigd, tegens het bovengemelde Vertoog, door eenen jongen Practizyn. In 's Gravenhage by J. Menſert 1777. *Behalven de Voorreden* 142 *bladz. in gr. octavo.*

ZO ooit, hier geldt de regel *Audi et alteram partem* of *Hoor en Wederboor*, daar twee Regtsgeleerden een point debatteeren, dat een algemeenen invloed op onze Vaderlandſche Regtsgeleerdheid en daar op gegronde Regtspleeging heeft. —— De Heer *Schorer* wil juist niet onkennen, dat 'er in het uitgebreide Systema van 't *Roomſche Regt* iets goeds te vinden zou zyn, maar hy neemt op zig te betoogen, „dat het goede zoodanig met zouteloose ſubtiliteiten, ongepaste ſpitsvinnigheden, en nuttelooze fictien, is opgevuld; dat men als 't ware een paarl in een misthoop of een naalde in een voer hooy moet zoeken." En verder onderneemt hy te toonen, „dat zelfs onze *Vaderlandſche* Regten maar gantsch niet *geſchikt* zyn, om het *welweezen* der *Ingezetenen*, het geen egter het principale but van alle wetten behoort te zyn, te *bevorderen*, maar niet zelden het tegendeel tot hun gevolg hebben." En eindelyk tragt hy te bewyzen, „dat onze *form* en *manier* van *procedeeren* gantsch *melaatsch* is, en dat niet alleen in 't *civile*, maar zelfs in 't *crimineele*:" het welk hem ook aanleiding geeft, om tevens *middelen van redres* voor te draagen. —— Nog weinig tyds had dit Geſchrift het licht gezien, of 'er deed zig, onder den naam van een jong Practizyn, een ander Schryver op; die, zonder den Preſident egter haatlyke oogmerken toe te ſchryven, dit Stukje als beledigend voor de Natie beſchouwde, en zig daardoor genoopt vond, om het zyne tegen het zelve te berde te brengen. Deeze heeft geenzins ten oogmerk het Roomſche Regt, of onze Vaderlandſche Regten, of de Praktyk, van alle gebreken vry te verklaaren, en nog minder de verkeerde beoefening der Roomſche Regten, de ongelukkige toepaſſingen onzer Vaderlandſche Regten, en de averechtſche praktyken veeler Practizyns, (dat zekerlyk tegenſpraak verdient,) voor te ſpreeken.

Maar

Maar hy twyfelt niet, of hy is in ſtaat om te toonen, dat de Preſident in 't eene en 't andere geval niets bygebragt heeft, dat weezenlyk dienen kan, om zyne Stellingen ter verſmaadinge van het Roomſche Regt, ter minagtinge onzer Vaderlandſche Regten, en ter beſchimpinge onzer hedendaagſche Praktyk, te onderſteunen; waarnevens hy dan ook niet verzuimt, de ongeſchiktheid der voorgeſlaagen middelen van redres, volgens zyn inzien, aan den dag te leggen.

Het behandelen deezer onderwerpen ſluit in zig de beſchouwing van verſcheiden byzonderheden, die onder de voorgeſtelde hoofdzaaken in aanmerking komen, waaromtrent zy die de Regtsgeleerdheid beoefenen verſchillend denken; des men veelligt in dit of dat geval naar die of deeze zyde zal overhellen; waar onder vooral het verſchil nopens de *Pynbank*, dat hier ter wederzyde overwoogen wordt, behoort. Dan onder hen, die in dit opzigt den Heer *Schorer* toevallen, zullen 'er ongetwyfeld veelen zyn, die des Preſidents ontwerp van een *nieuw Wet- en Regtboek*, met ter zyde ſtellinge van veele *Stedelyke Regten en Gewoonten*, wraaken; en met den jongen Practizyn onder de ydele harsſenſchimmen ſtellen. Zo zal men in verſcheiden andere opzigten, hier en daar, handelen; maar 't zou ons ten uiterſte vreemd doen, wanneer onpartydige Leezers, (hoe ze ook anders over het gebruik der Roomſche Regten hier te Lande mogen denken,) niet in 't algemeen oordeelden, dat het laatſte Geſchrift, over 't geheel genomen, beter opgeſteld is dan het eerſte. 't Is, ten minſte naar ons inzien, eenigermaate jammer, dat de Heer *Schorer* zig zo ſterk tot uiterſten heeft laaten vervoeren, en zynen ſpottenden geest den teugel gevierd heeft; daar hy, met meer bezadigdheid ſchryvende, de gebreken en misbruiken naauwkeuriger zou hebben kunnen aanduiden, en ernſtiger, overeenkomſtig met den aart der zaake, tegengaan. —— Zaaken van dat belang vereiſchen natuurlyk eene gezetter behandeling; en zo we op de gedagten moeten vallen, gelyk zommigen derwaards heenen willen, dat de Preſident voornaamlyk bedoeld hebbe, eene hekeling der misbruiken, (waar toe maar al te dikwils in de beoefening en praktyk der Regtsgeleerdheid aanleiding gegeeven wordt,) dan had hy zulks, zou men kunnen zeggen, wel wat duidelyker mogen aanduiden, om de misvatting van 't bedoelde van zyn Geſchrift voor te komen.

Kort Begrip der Kerklijke Geſchiedenisſen. Te Utrecht by G. v. d. Brink Jansz. 1777. *Behalven de Voorreden* 494 *bladz. in octavo.*

Kort Begrip der Nederlandſche Geſchiedenisſen, tot gebruik van Neêrlands Jeugd. Te Utrecht by G. v. d. Brink Jansz. 1776. *Behalven het Voorwerk* 432 *bladz. in octavo.*

GEnoegzaam alle die geenen, welken over de opvoeding der Jeugd, met betrekking tot het aankweeken van derzelver verſtandelyke vermogens, geſchreeven hebben, zyn vry eenpaarig van oordeel, dat men der Jeugd, onder andere kundigheden, vooral ook behoort in te boezemen, eene geregelde kennis van de lotgevallen der Christelyke Kerke, mitsgaders van de geſchiedenisſen des Lands, dat zy bewoonen. En aangezien de Jeugd niet vatbaar is voor eene uitvoerige onderwyzing, in alle de byzonderheden daar toe behoorende, zo hebben veelen het 'er op toegelegd, om de vereischte kundigheden desaangaande beknoptlyk zamen te trekken; ten einde der Jeugd, naar derzelver vatbaarheid, de behulpzaame hand te bieden. Van daar heeft men verſcheiden Schriften van die natuur, zo ten opzichte der Kerklyke Historie in 't algemeen, als ten aanzien onzer Vaderlandſche Geſchiedenisſen in 't byzonder, waar van men met voordeel gebruik kan maaken. Hier toe behooren ook inzonderheid de bovengenoemde Geſchriften, welken ten dien einde, nevens andere bekenden, verdienen aangepreezen te worden; als by uitſtek wel geſchikt, zo in het eene als in het andere geval; waarom wy 't geraaden vonden 'er gelyklyk van te gewaagen. Ze komen beiden uit dezelfde hand, zyn in den eigenſten ſmaak geſchreeven; en de Opſteller heeft het hoofdvereischte van een Kort Begrip in beiden zeer wel in 't oog gehouden, te weeten van beknopt, met agterlaating van het overtollige in dit geval, en egter volledig, te ſchryven. Het oplettend doorbladeren van deeze Geſchriften zal Jonge Lieden het agtervolgende beloop der aanmerkelykſte Geſchiedenisſen, zo in de Christelyke Kerk in 't algemeen, als in ons Vaderland in 't byzonder, met weinig moeite doen nagaan; en het zelve gemaklyk hun geheugen indrukken: en zy, aan wien 't onderwys der jonge Lieden is aanbevolen zullen 'er eene gereede handleiding in vinden, om hen op den weg van verdere oefening

des-

desaangaande te brengen: 't welk hen te beter in ſtaat zal ſtellen, om, als 't hun gelust, uitgebreider Schriften over deeze onderwerpen met te meerder nut te leezen. Voor 't overige kunnen ze insgelyks van dienst zyn, voor alle de zodanigen, die meerder jaaren verkreegen hebben, en wier zaak het niet is zig op het leezen van breede Geſchiedkundige Schriften toe te leggen; of die hun geheugen, door eene beknopte herhaaling van het voorgevallen, wenſchen te verleevendigen. —— Het kort begrip der Kerklyke Geſchiedenisſen is geſplitst in vier Afdeelingen: Zedert de komst van *Christus* tot op *Konſtantinus den Grooten;* Van dien Keizer tot op *Karel den Grooten;* Zints de regeering van dien Vorst tot op de Hervorming, en eindelyk; Van het begin der Hervorming tot op den tegenwoordigen tyd. —— Dat der Nederlandſche Geſchiedenisſen heeft vyf Afdeelingen: Van de eerſte bevolking der Nederlanden, tot op den afſtand der regeering door Keizer *Karel den V;* Zedert dat tydſtip tot op de Munſterſche Vrede; Van daar tot op den dood van Prins *Willem den III*, Koning van Engeland; Zints dien tyd tot op de verheffing van *Willem den IV*, Prins van Oranje, tot Stadhouder der Vereenigde Provincien; en ten laatſte, Zedert het begin der Stadhouderlyke Regeering van Prins *Willem den IV*, tot op den tegenwoordigen tyd. Onder ieder ieder deezer afdeelingen, worden de aanmerkelykſte gebeurtenisſen in elk tydbeſtek beknoptlyk geſchetst, en egter tevens zo onderſcheidenlyk voorgedraagen, dat ze den leergierigen eene genoegzaame bevatting van het voorgevallen geeven; waartoe ook de manier van vraagen, (zynde dit alles in Vraagen en Antwoorden, ten beteren dienſte voor de Jeugd, opgeſteld,) zeer wel ingerigt is. Hier benevens ſtaat ons nog te melden, dat het Kort Begrip der *Nederlandſche Geſchiedenisſen* eerst het licht gezien heeft; en dat men, daarop het Kort Begrip der *Kerklyke Geſchiedenisſen* gemeen maakende, in 't laatſte in agt genomen heeft, om den Leezer na het eerſte te verwyzen, wanneer men deeze en geene voorvallen in 't Kerklyke, die met het Burgerlyke verknogt waren, aldaar reeds breeder gemeld had: ten einde dus eene noodlooze herhaaling te vermyden, en den Leezer egter gelegenheid te geeven, om dit, met betrekking tot ons Vaderland, daar 't te paſſe kwam, gereedlyk na te gaan.

Het leeven van DAVID HUME, *Schildknaap. Beſchreeven door Hem Zelven, en verſierd met zyn Portrait. Te Amſterdam by de* Wed. van Esveldt *en* Holtrop 1777. *Behalven de Voorreden* 30 *bladz. in gr. octavo.*

NAdemaal de Heer *David Hume*, inzonderheid als Wysgeerig en Staatkundig Schryver, zeer veel gerugts in de Waereld gemaakt heeft, is zyn leevensloop natuurlyk een onderwerp veeler nieuwsgierigheid; en 't kan derhalven denzulken niet anders dan aangenaam zyn, deswegens eenig berigt te erlangen; waar toe het hier opgemelde Geſchrift ſtrekt. Het is, met zyn Portrait vercierd zynde, op het zelfde formaat als zyne Werken gedrukt, en kan dus gevoeglyk voor een of ander gedeelte van het zelve geplaatst worden. Zyn leeven was dat van een Man van Letteroefeningen; en dus behelst deszelfs beſchryving voornaamlyk een verhaal van 't lotgeval zyner Schriften, dat wisſelvallig geweest is; met den aanvang ongunſtig; en ten laatſte by uitſtek gunſtig. Men leert uit het zelve, dat de Heer *Hume*, den 26ſten April 1711 ouden ſtyl, te Edenburg gebooren, uit eene aanzienlyke, hoewel niet ryke Familie, het Fortuin op verſchillende wyze beproefd heeft; dat hy zig, om zo veel mogelyk zyne onafhanglykheid te bewaaren, en zyne Letteroefeningen voort te zetten, naar eene ſpaarzaame leevenswyze heeft weeten te ſchikken; en dat hy, na deeze en geene bedieningen bekleed te hebben, zig in 't jaar 1769, met een inkomen van duizend ponden jaarlyks, te Edenburg ter neder zettede, om aldaar op zyn gemak te leeven. Hy was diestyds gezond, en vleide zig, ſchoon hoog bejaard, nog al met het vooruitzigt van eenige jaaren leevens; dan in de Lente van 't jaar 1775 werd hy aangetast van een ongemak in de ingewanden, dat hem in 't begin niet bekommerd maakte, maar hy eerlang, (zig aan eene hebbelyke buikloop (*diarrhæa*) onderworpen vindende,) als doodlyk en ongeneeslyk aanzag. In die omſtandigheden ſchreef hy dit verſlag van zyn eigen leeven, (begeerende by uiterſten wille dat het zelve na zynen dood aldus het licht zou zien,) gedagtekend den 18den April 1776. En hy overleed, als uit een daar bygevoegden Brief blykt, aan de voortgaande gevolgen deezer kwaale, op den 25ſten Augustus van dat jaar. ——— Men hoore hemzelven zyn character ſchetzen.

„ Ik ben, of liever *was*, (want in deezen ſtyl moet ik nu ſpreeken van my zelven, het welk my vryer maakt om myne gevoelens te zeggen,) ik was een man van een zagt geſtel, die zig zelven wel bezat, van eenen openhartigen, gezelligen en vrolyken aart, vatbaar voor verbindtenis, maar niet voor vyandſchap, en van eene groote gemaatigdheid in alle myne driften. Zelfs myne togt tot letter-

verkundigen roem heeft nimmer myne geestgesteldheid verbitterd, in weerwil van herhaalde teleurstellingen. Myn gezelschap was niet onaangenaam voor jonge en zorgelooze lieden, zo wel als voor liefhebbers van studie en letteren; en terwyl ik een byzonder vermaak had in 't gezelschap van zedige vrouwen, vond ik geene reden tot misnoegen over de wyze, op welke ik van haar ontvangen werd. Met één woord, schoon de meeste menschen, die eenigzins hebben uitgemunt, redenen hadden om te klaagen over lastering, ben ik nimmer gekwetst geworden, of zelfs aangevallen door haare scherpe beeten; en schoon ik my stoutlyk bloot stelde voor de woede van burgerlyke beide en Godsdienstige aanhangen, scheenen zy egter ten mynen aanzien ontwapend van haare gewoone raazerny. Myne vrienden hadden nooit gelegenheid om eenige omstandigheden van myn character en gedrag te verdeedigen; niet dat de yvegaars, gelyk wy wel onderstellen mogen, niet zouden verblyd geweest zyn, met iets tot myn nadeel te vinden en uit te strooijen, maar zy konden nooit iets vinden, dat zy dagten de gedaante van waarschynlykheid te zullen hebben. Ik kan niet zeggen, dat 'er geen hoogmoed steekt, in deeze lykrede op my zelven te maaken; doch ik hoop dat dezelve niet verkeerdlyk geplaatst is, en dit is eene zaak, die uit de stukken ligtlyk blyken en beoordeeld kan worden."

By deeze leevensbeschryving komt voorts nog een Brief van zynen Vriend *Adam Smith*, L L. D. aan *William Strahan*, behelzende een berigt van 's Mans gelykmoedigheid onder de laatste toevallen zyner kwaale, en ten laatste van zynen dood in eene bedaarde geestgesteldheid. Deeze Brief bevestigt de bovengemelde schets van 's Mans character, daar zyn Vriend zig desaangaande indeezervoege uitdrukt.

„ Dus stierf onze beste en nimmer te vergeeten vriend, aangaande wiens wysgeerige gevoelens de waereld, ongetwyffeld, verschillende zal oordeelen, en elk een dezelve goed —— of afkeuren zal, naar dat zy overeenkomen of verschillen met zyne eigene gevoelens: omtrent zyn character en gedrag kan egternaauwlyks een verschillend oordeel plaats hebben. Zyn gestel inderdaad scheen in een gelukkiger evenwigt te zyn, indien ik my van zulk eene uitdrukking bedienen mag, dan misschien dat van eenig ander mensch, dien ik ooit gekend heb. Zelfs in zynen laagsten staat ten aanzien zyner middelen, was zyne groote en noodzaaklyke zuinigheid voor hem geene verhindering, om, by gepaste gelegenheden, blyken te geeven, beide van liefddaadigheid en edelmoedigheid. Het was eene zuinigheid, niet uit gierigheid voortkomende, maar uit liefde tot onafhanglykheid. Zyne verregaande zagtheid van aart verzwakte nimmer de standvastigheid zyner ziele, of de vasthoudendheid aan zyne besluiten en voorneemens. Zyne bestendige boert en kortswyl was de egte uitwerking van

goedaartigheid en een goed humeur, getemperd met kieschheid en zedigheid, en zonder eenig het minſte inmengſel van kwaadaartigheid, die zo dikwils de onaangenaame bron is van 't geen men geestigheid noemt in andere menſchen. Nimmer bedoelde hy met zyne boertery iemand kwelling aan te doen; en dezelve, verre van ergernis te geeven, feilde daarom zelden te behaagen en te vermaaken, zelfs die geenen, welke daar van de voorwerpen waren. By zyne vrienden, op welken hy het dikwils gemunt had, was 'er misſchien naauwlyks een van alle zyne groote en lieflyke hoedaanigheden, die meer toebragt, om hem in de verkeering bemind te maaken. En die vrolykheid van aart, welke zo dikwils vergezeld gaat van beuzelagtige en oppervlakkige hoedaanigheden, ging in hem zekerlyk gepaard met de ſtrengſte oeffening, de uitgebreidſte geleerdheid, de grootſte diepdenkenheid, en eene alles begrypende vatbaarheid. Over het geheel, ik heb hem, beide in zyn leeven, en ſedert zynen dood, altyd beſchouwd, als zo na komende aan het character van een volmaakt wys en deugdzaam man, als misſchien de natuur der menschlyke zwakheid toelaat."

Het Boek der Pſalmen, nevens de Liederen en Gezangen by de Lutherſche Gemeente in gebruik. Op nieuw berymd door J. E. GRAVE. *Te Amſteldam by.* G. Warnars 1776. *Behalven het Voorwerk* 804 *bladz. in octavo.*

VOorderde onze gebreklyke Pſalmberyming in Nederlands Kerk eene verandering, (die naar den algemeenen wensch gelukkig tot ſtand gekomen is,) het Lutherſche Zangboek zekerlyk eischt zulks niet minder; des veelen al van overlang niet ten onregte gewenscht hebben, dat men eens in goeden ernst de hand aan 't werk mogt ſlaan, om dit opwekkend en ſtigtend gedeelte van den openbaaren Godsdienst te verbeteren. Ter meerdere aanleidinge hier toe kan veelligt van dienst zyn, deeze arbeid van den Heer *Grave*, die zig benaarſtigd heeft, om het Boek der Pſalmen, nevens de Liederen en Gezangen, by de Lutherſche Gemeente in gebruik op nieuw te berymen. Hy gaf, reeds in den jaare 1774, eene proeve zyner nieuwe beryming; en aangemoedigd wordende om op die wyze voort te gaan, heeft hy zyne taak eindelyk volvoerd; waar door men het geheele Lutherſche Zangboek thans volledig op nieuw berymd ontvangt. De Gemeente is dus in ſtaat geſteld, om over de uitvoering te kunnen oordeelen; het leezen deezer Zangſtukken moet de Leden natuurlykerwyze doen opmerken, hoe veel voordeels zulk eene beryming heeft boven de Oude; en een ieder heeft daar door gelegenheid om het zyne ter verbeteringe en beſchaavinge toe te brengen; waar uit veelligt eene gunſti-

ge

ge verandering zou kunnen ontſtaan. ——— Wat hier van ook zy, de Gemeente verkrygt dus althans een Zangboek, waar van ze zig in hunne Godsdienſtige Huisoefeningen kunnen bedienen; 't welk in alle deelen geſchikt is, om hunne aandagt te vestigen, en hunne gemoederen ten kragtigſte op te wekken; waar van ook anderen, buiten de Lutherſche Gemeente, ten dien einde met vrugt gebruik kunnen maken, daar des Dichters keurige taal en nadruklyke voorſtellingen by uitſtek wel geſchikt zyn, om invloed te hebben. Men leeze, ten voorbeelde, 's Mans beryming van Pſalm CIV., dien wy, ſchoon wat lang, om deszelfs opwekkelykheid geheel zullen overneemen.

1.

Mijn ziel! loof, loof den Heere!
Mijn God! wat zijt gij ſchoon!
Wat ſpreidt ge uw magt ter eere,
Al heerlijkheid ten toon!
Gij zijt met licht omtoogen,
Als met een kleed. Hoe wijd
Hebt gij de hemelboogen
Gerekt als een taplijt.

2.

De bovenwaetren ſchraagen
Uw troon: gij Heer! vergaêrt
De wolken u ten wagen;
Daar ge op 's winds vleugten vaart;
Gij, die uw afgezanten
Tot ſnelle winden maakt;
Uw vaardige trawanten
Tot vuur dat vlammen braakt!

3.

Gij hebt des aardbols zwaarte
Een' vasten grond geleid,
Waar op dit log gevaarte
Blijft ſtaan in eeuwigheid.
Eerst hadden hooge baaren
Hem tot een kleed verſtrekt,
En all' de bergen waren
Daar mee geheel bedekt.

4.

Gij ſchold, Heer! en de watren
Verſchrikten op 't gerucht:
Gij donderde en dit klatren
Dreef ze ijlings op de vlucht,
Naar de afgeperkte paalen
Toen rees 't gebergt' terſtond;
Toen daalden ook de dalen,
Ter plaats voor hun gegrond.

5.

Uw wenk bedwong de golven:
Nu, nu wordt de aard' niet meer
In haaren vloed bedolven.
Gij weldoende Opperheer!
Gij laat de bronnen ſpringen:
Elk dal wordt mild beſproeid;
Daar 't water zelfs in kringen
Rondom de bergen vloeit.

6.

Dus worden alle dieren
Des velds den dorst geſtild:
Ook ruiſchen de rivieren
Door 't woud en drenken 't wild.
Gij hebt de friſſche ſtroomen
Met lomrig loof omboord;
Zoo dat men aan hun zoomen
't Gezang der vooglen hoort.

7.

Der bergen hooge toppen
Bevochtigt gij, en ſpreidt,
Door uwe regendroppen,
Op 't land de vruchtbaarheid.
Het gras om 't vee te ſpijzen
En 't zaad tot voedzaam brood,
Doet gij voor 't menschdom rijzen,
Uit 's aardrijks milden ſchoot.

8.

Gij hebt den wijn gegeeven,
Die 's menſchen hart verheugt,
En de olie, die het leven
In 't aangezicht verjeugt.
Gij legt in 't brood een' zegen
Die onze kracht verſterkt;
Zoo dat men allerwegen
Uw voorzorg klaar bemerkt.

9.

Gij hebt met cederboomen
Den Libanon beplant:
Gij doet hem ſap bekomen,
En uwe milde hand
Aan al 't geboomte kennen:
De vogels nestlen daar;
Daar woont, op ſteile dennen,
De klepprende ooijevaar.

10.

De ſteengeit kiest de kruinen
Der bergen, en 't konijn
Neemt toevlugt in de duinen,
Waar ſchuilverrekken zijn.
Gij ſchiept, om 't jaar te deelen,
De wisſelende maan:
De zon weet uw bevelen,
Waar zij moet ondergaan.

11.

Om 't halfrond te overkleeden
Schiept gij den duistren nacht:
Dan rekt al 't wild de leden,
't Springt op, en ſheit ter jagt.
Dan gaan de jonge leeuwen
Door 't woud, met ſieren moed;
Terwijl ze om voedſel ſchreeuwen
Tot God die alles voedt.

12.

Maar rijst de zon, dan ſpoeden
Zij naar hun holen heen;
Daar moet de roof hen voeden;
Dan rekt de mensch de leên:
Hij is verkwikt; wordt wakker;
Staat op, en, blij te moê,
Bewerkt hij zijnen akker,
Tot aan den avond toe.

13.

ô Heer! hoe zijn uw werken
Zo goed, zo groot, zo veel!
't Is orde all' wat wij merken,
Oók zelfs in 't kleinſte deel.
Uw wijsheid treft gemoedren
Wier geest naar wijsheid haakt.
Gij hebt met uwe goedren
Heel 't aardrijk vol gemaakt.

14.

Een weemlend heir van dieren,
Veelſoortig, klein en groot,
Doorkruist de Zee: zij zwieren
In haaren wijden ſchoot,
Waarin de ſchepen vaaren,
En zelfs de walvisch ſpeelt,
Die, ſnuivende op de baaren,
Zijns Maakers magt verbeeldt.

15.

Alle uwe ſchepſlen wachten
Dat gij, op hunnen tijd,
Hen ſpijst, naar hun geſlachten:
Wat zaamlen zij verblijd
Als gij hun ſpijs wilt geeven!
Zij worden mild gevoed,
Wanneer ge, op dat zij leven,
Uw hand hun open doet.

16.

De ſchrik doet hen bezwijken,
Als gij uw aanzicht dekt,
En hun de zichtbre blijken
Van uwe gunst ontrekt.
Doet gij hen d'adem derven,
Zij kunnen niet beſtaan;
Zij moeten plotslijk ſterven,
En weêr tot ſtof vergaan.

17.

Maar laat ge uw adem zweeven,
Terſtond geeft uwe kracht
Aan alles geest en leven:
Heel de aard' vernieuwt ge in pracht.
'k Wil van Gods eer gewagen:
Die eer houdt eeuwig ſtand.
God heeft een welbehagen
Aan 't werk van zijne hand.

18.

Ziet God, in toorn ontſtoken;
Op de aard', zij beeft en kraakt:
De hooge bergen rooken
Als hun zijn vinger raakt.
Ik zal den Heere prijzen;
'k Zal God, door mijn gezang,
Den hoogſten lof bewijzen,
Geheel mijn leven lang.

Die

19.

Die lof moet' hem behagen!
'k Ben in den Heer verheugd.
Maar zondaars, die niet vragen
Naar God, naar pligt of dengd,
Verdelgt hij ras van de aarde.
Slaa 's Heeren werken gaê,
Mijn ziel! loof, om hun waarde,
Uw' God. Hallelujah!

De Gezangen zullen den Leezer geen minder genoegen geeven.

Bijſchriften op 's Heilands Geboorte, Beſnijdenis, Lijden, Dood, Begraving, Opſtanding en Hemelvaart, als mede op de Uitſtorting van den Heiligen Geest. Door J. A. REPELAAR. *Te Dordrecht by* P. v. Braam 1777. *Behalven het Voorwerk* 40 *bladz. in gr. octavo.*

IN deezen Bondel heeft de Heer *Repelaar* byeengebragt, zyne Byſchriften op de Feest- en Lydenstekſten, in die orde, zo als ze gewoonlyk in de Hervormde Kerke te Dordrecht gepredikt worden; waarnevens nog geplaatst zyn twee Dichtſtukjes van de Heeren *Brouwer* en *van den Berg*, zynde het eerſte eene *Betragting van Kristus Hemelvaart*, en 't laatſte eene aanmoediging ter *Navolging van Christus*, in 't doorſtaan van tegenheden; in alle welken over 't geheel een vloeibaar Rym in acht genomen is. Zie hier, ten voorbeelde, uit de Byſchriften, die op de Hemelvaardstekſten; zo als ze voor de Vroegpredikatie, en de Godsdienſtige Byeenkomſten des Voor- en Namiddags, te Dordrecht verdeeld zyn.

Jezus laatſte afſcheidsreden tot zijne Leerlingen, voor zijne Hemelvaart.

Hand. I. 4-8.

Houd moed, Godvruchte ſchaar! genaakt het uur van ſcheiden,
Ontvangt gij thans op aarde uws Meesters laatst bevel,
Houd moed! wil, naêr zijn woord, het liefdepand verbeiden;
Dog wagt geen zigtbaar Rijk, berust in 't Godsbeſtel;
Eerlang zult gij, bedeeld met 's Geestes milde gaaven,
Door uw getuigenis, alom de Kruisleer ſtaaven.

Jezus vaart ten Hemel voor de oogen der zijnen.

Hand. I. 9.

ô Zalig onderwijs! ô dierbre zegeningen!
De grootſte Leeraar zwijgt: Daar vaart Hij naar omhoog!
Een tuimelende wolk ontrukt Hem 't vriendenoog,
En voert hem ijlings weg ver boven 's Hemels kringen:
Verbaazend ſchouwtoneel! geen ſterfelijk gezigt
Zag heerlijker vertoon, bêneen de bron van 't licht.

Twee

Twee Engelen verſchijnen aan de Leerlingen, en onderrigten hen aangaande Jezus Hemelvaart, en zijn wederkomst.

Hand. I. 10, 11.

Terwijl de Apostelſchaar verbijsterd hier op ſtaart,
Zien zij twee Engelen, in 't wit gekleed, verſchijnen,
Wier aanſpraak hen berigt van JESUS Hemelvaart,
En laatſte wederkomst, zoo troostrijk voor de zijnen:
Gelukkig driewerf! die aan 's waerelds jongſten dag,
Als deeze Galileers, met blijdſchap peinzen mag.

De Heer *Brouwer B. Z.* 's Heillands Hemelvaart, in dankbaarheid, en onder verzugting om ſterkte tegen den Satan, en de genadige verkryging der eeuwige heilgoederen, betragtende, vangt aldus aan.

Klim, Heiland! klim om hoog; ſtap heemlen door;
Verhef u in Gods binnenſt Tempelkoor,
Hoog boven 't ſtel van duizend zonnen:
Dit koomt u toe naêr 't regt,
Uw zaak is thands beſlegt;
Gij hebt den dood verwonnen.

De onſterfelijkheid hebt gij aan 't licht gebragt:
Het leeven daagde, en de akeligſte nagt
Is door uw gunst ver weg gebannen.
Waarom zoudtge op deeze aard,
Daar zonde en dood vergaêrt,
Voortaan uw tente ſpannen?

De hemel, door uw afzijn lang ontſierd,
Daar 't Englenheir, naer u verlangend, zwiert
In reine lugt, op liefdewieken,
Ontfange u, zijnen Heer,
En doe u, als wel eer'
Den dankbren wierook rieken!

Gaa, Heiland, gaa! geniet uw' arbeidsloon,
Den prijs van 't zweet en bloed; beſtijg den troon;
Aanvaard het hoog bewind van zaaken;
Zend uw' belooſden Geest,
Die Sions leed geneest;
Wil voor haar welzijn waaken!

HEDENDAAGSCHE VADERLANDSCHE *LETTER-OEFENINGEN.*

Verdeediging der Waarheid van den Christelyken Godsdienst, door ORIGENES *tegen* CELSUS. *Uit het Griekz vertaald, en met Aanmerkingen verrykt, door* J. L. MOSHEIM. *Uit het Hoogduitz in 't Nederduitz vertaald, door* J. MILLIES, *Leeraar by de Euangeliz Lutherze Gemeente te Deventer. Eerſte Stuk. Te Amſterdam by* A. Eichhorn 1777. *Behalven het Voorbericht* 104 *bladz. in gr. octavo.*

MEn heeft de afgifte van dit Stuk ſlechts te houden voor een Voorlooper van het Werk zelve, als behelzende alleenlyk de Voorreden van den Hoogleeraer *Mosheim*, benevens de Opdracht van 't Verweerſchrift van *Origenes* aen zynen Begunſtiger *Ambroſius*, met een nevensgaend bericht van 't Leven van dien *Ambroſius*. De Uitgever heeft dit gedeelte vroegtydig het licht doen zien, om daer door te beter voor te komen, dat anderen gene vergeefſche moeite en kosten aenwenden, om dit Werk ter Drukperſe te brengen; en hy verzekert, dat de Eerwaerde *Millies* het geheele Werk reeds volkomen af vertaeld heeft; des hy ſtaet make met de verdere uitgave ſpoedig voort te varen. — 't Is bekend dat dit Verweerſchrift van *Origenes* tegen *Celſus*, waer in hy den Christelyken Godsdienst tegen de lasteringen van dien Heiden verdeedigt, een waerlyk opmerkenswaerdig Geſchrift is, op 't welke men zich nog heden, in 't beſtryden van 't Ongeloof, dikwerf beroept. Maer 't is tevens ligt te begrypen, dat men, ten rechten verſtande van zulk een Geſchrift, ervaren moet zyn in de denkwyze en gewoonte van dien tyd; dat gevolglyk de meeste Lezers hier merkelyke onderrigting noodig hebben, om het zelve in alle deelen te verſtaen; en dat dus ene uitgave van het zelve, door den kundigen *Mosheim* met opheldernde aenmerkingen verrykt, van wezenlyken dienst kan zyn. Men mag uit dien hoofde verwachten, dat het den Nederduitſchen Lezer gevallig zal zyn, dit Werk, aldus opgehelderd, ook in zyne tael te kunnen lezen; ten einde daer uit te leeren, hoe 't Ongeloof in vroegere dagen den Christelyken Godsdienst beſtreed, en hoe dezelve te-

gen zulke aenvallen verdeedigd werd; dat ter nadere bevestiginge van ons Geloof aen de Euangelieleer kan ſtrekken.

Uit de Opdracht van *Origenes* is het blykbaer, dat die Oudvader het Geſchrift van *Celſus* zo verleidelyk niet oordeelde, dat het noodig ware, het zelve opzetlyk te wederleggen; maer dat hy 'er zich toe verledigd heeft, op het ſterk aenſtaen van zynen Vriend *Ambroſius*. En deze was, volgens het daerby gevoegde Bericht, nopens 's Mans leven, één van de rykſte, voornaemſte en geleerdſte Leden der Christelyke Kerke, en een yverig Voorſtander van dezelve: hy overleed, na 't doorſtaen veler wederwaerdigheden om de belydenis der waerheid, vóór *Origenes*; welke laetstgenoemde, volgens *Mosheim*, ſtierf in 't 253ſte jaer na *Christus*; weshalve de dood van *Ambroſius* omtrent het jaer 250 voorgevallen zal zyn; nadien hy in 't jaer 249, toen *Origenes* hem dit zyn Geſchrift opdroeg, nog leefde.

Behalve deze Opdracht, en de daerby gevoegde Levensbeſchryving van *Ambroſius*, behelst dit Stukje, als boven gezegd is, de Voorreden van den Hoogleeraer *Mosheim*, die wel ene byzondere melding vordert. Met den aenvang geeft hy ons verſlag van zyne poogingen, om ene nauwkeurige Hoogduitſche Overzetting van dit Geſchrift te geven; waer uit men kan opmaken, dat hy gene moeite ontzien, maer alles wat in zyn vermogen was ten dien einde aengewend heeft; en in 't ſlot meld hy ons hoe zyne aenmerkingen ingericht zyn, niet zo zeer ter opheldering van woorden, als wel van zaken, en vooral ter volkomener verdeedigínge van den Godsdienst. „ Ik weeg, zegt hy, in myne aanmerkingen eigenbelang en bedrog, de tegenwerpingen en antwoorden der ſtrydende Partyen, en doe elk zo veel regt als hem toekomt. Myn billykheid gaat zo verre, dat ik voor den ongeloovigen pleit, wanneer zyn tegenparty hem niet opregt en edelmoedig genoeg behandeld. En zou ik een Christen zyn, indien myn billykheid zig zoo verre niet uitſtrekte? *Origenes* antwoord ſomtyds niet op de beſchuldigingen van *Celſus*, om dat hy ze overziet; ſomtyds ſlegt, om dat hy ze niet regt verſtaat; ſomtyds zo zinryk en konſtig, dat hy de waarheid mist. Daar, waar hy 't in een van deze dingen zo gemaakt heeft, bekleed ik zyn plaatz, en toon den navolgeren van *Celſus* in onze dagen, dat hun broeder 't daarom niet gewonnen heeft, om dat zyn tegenparty ſomtyds in de lugt ſchermt. Dikwils ſpreken ze beide van dingen, die in onze landen en in onze tyden heel onbekend zyn. Dan moet ik hun tolk worden,

den, en verklaren dat, wat de lezers hunner dagen zonder uitlegging verſtaan hebben." ——— Men kan hier uit enigermate over de natuur en het nut dezer aenmerkingen oordeelen. ——— Hier benevens geeft ons zyn Hoogeerwaerde in deze Voorreden de redenen op, welken hem tot de vertaling van dit Werk bewoogen hebben. Men kan ze vinden in de mindere of meerdere voortreffelykheid van 't Werk; en deze, zegt hy, is niet de laetſte, maer ook niet de eerſte en grootſte oorzaek van den op zich genomen arbeid. Sterker ſchynt hem hier toe aengeſpoord te hebben, een bezef van 't nut van 't vertolken der Schriften der Kerkvaderen, waer van hy in dezen een voorbeeld wilde geven, of 't ook anderen mogte aenmoedigen, om zyn voetſpoor te volgen. Dan, buiten deze algemene oorzaek, die zich wyder uitſtrekt, is 'er nog ene byzondere reden, welke dit Verweerſchrift van *Origenes* alleen betreft; waeromtrent hy zich aldus uitlaet.

„ Geen kleen gedeelte van onze hedendaagze weereld, vooral van dezulken, welke niet noodig hebben altyd zwaar werk te doen om aan de kost te komen, beſtaat uit menſchen van beide geſlagten, welke een deel van hunnen tyd met leezen doorbrengen, en daarom meer weeten, als dat men ze voor heel ongeleerde, en minder, dan dat men ze voor geleerde zoude kunnen houden. Deze zyn 't eigenlyk, onder welke 't ongeloov 't meest en met het meeste geluk heerscht, tot droevheid van alle getrouwe bedienaars des Euangeliums over deszelvs aanwas en voortgang. En doorgaans zyn de Herauten, welke 't zelve uitroepen, geen andere, als de moedigſte, wakkerſte en lustigſte medeleden van dit halfgeleerd Genootſchap; lieden, die geestig denken, en bevallig ſchryven, om dat zy ryk van inbeelding zyn; die wel ter tale zyn en veel ſpreken, om dat zy veel gelezen, gezien en gehoord hebben; en die weinig weeten, om dat zy nooit de dingen doorgronden, welke zy zig vertegenwoordigen, en altyd maar op de opperſte vlakte derzelven omzwerven. Hun' eerſte en voornaamſte konst, met welke zy veelen beguichelen, is deze, dat zy argwaan en agterdogt in de gemoederen inprenten. Wie weet of dit, wie weet of dat ook zo waar is, als men voorgeeft? Waarom zou 't niet in meer Boeken ſtaan, indien 't zekerlyk geſchied was? Waarom zouden de omſtandigheden niet van alle, die 't melden, op een zelve wyze verhaald worden, byaldien zy 't of zelve gezien, of van geloofwaardige getuigen verſtaan hadden? Wie weet, hoe 't met deze, wie weet, hoe 't met geene zaak eigenlyk is toegegaan, over welke de eenvoudige in onze dagen zig verwonderd, en de

verſtandige zig wel verwonderen moet, om dat de ſleutel tot dezelve verloren is? Wy zouden misſchien over vele dingen heel anders ſpreken, indien de beste boeken der oudheid door den tyd niet waren verloren geraakt, en de Christenen de Schriften van hunne Vyanden verdonkerd hadden? De leerlingen van deze arglistige Leeraars zyn doorgaans zo geleerd, dat zy deze en andere tegenwerpingen begrypen konnen; maar niet zo verre gevorderd in de geleerdheid, dat zy dezelve konnen beantwoorden, en ze wegnemen. Daar van daan ontſtaan eerst kwade gedagten, dan veragting en koelheid, eindelyk ongeloov.

„ Een van de gemeenſte en ſchynbaarſte voorſtellingen, door welke 't ongeloov verdagtheid en argwaan zoekt te verwekken, is gehaald uit het verlies der Schriften, welke *Fronto*, *Celſus*, *Porphyrius*, *Julianus*, *Hierocles* en andere in oude tyden geſchreven hebben, tegen de Christelyke Religie. Hoe beklaaglyk is 't, dat dē Werken van deze groote en ſchrandere Hoofden zyn verloren gegaan! Wat voor geheimen van bygeloovigheid en ſchalkheid zouden wy niet leeren, indien wy ze nog lezen en gebruiken konden? Maar ze zyn, helaas! weg; en 't is alleen de ſchuld van de Geestelyken onder de Christenen, dat deze Schat van vernuft en wysheid ons ontroofd is. Nu tasten wy na de duisternis, en zien van de waare gedaante en hoedanigheid der eerſte Kerke niets meer, als 't geen zy ons hebben willen toonen, die door de Religie geheerscht en hun lighaam gemest hebben. Dit is 't eeuwig gezang, 't welk alle vyanden van den geopenbaarden Godsdienst in onze dagen, dan eens in een hoogen, dan eens in een laagen, toon zingen, onder die genen, welke zy hunne Broederſchap niet onwaardig agten.

„ 't Is een van de oogmerken dezer Vertalinge deze verleidende klagte, welke veele zwakken verblind heeft, en nog verblind, in den grond weg te neemen. Bedaar gy groote Geesten, en houd op de verloorene Meesterſtukken van uwe oude Broeders te beweenen! Niet alles is onzigtbaar geworden, wat hunne zo beroemde Scherpzinnigheid tegen de Christenen en hun geloov al bedagt heeft. *Julianus*, de grootſte van uwe Voorgangers, die Keizer, over welken gy u nooit genoeg kond verwonderen, leefd nog voor een groot gedeelte, door de vlyt van zyn tegenparty, *Cyrillus*, den Biſchop van Alexandrien. Uw voortreffelyke *Celſus*, welke 't zekerlyk zo goed gemaakt heeft, als gy 't ooit maaken zult, is byna geheel en al gered. *Origenes* vreesde niet, dat het met het geloof gedaan zyn, of 't zelve nadeel lyden zoude, ingeval hy de te-

tegenwerpingen van zyn tegenparty tegen de Christenen, en zyn heevige lasteringen tegen onzen Verlosser, zuiver en volkomen invoegde, in zyn antwoord op dezelve. En wy, wat meer is, hebben gehoopt, dat wy 't allerheiligst geloof, welk wy belyden, in de gemoederen der vertsaagden en twyffelenden zouden versterken, wanneer wy dezelve in de gemeene taal van ons Land vertaalden. *Celsus* heeft zo heel lang niet na de dagen der Apostelen geleefd (*). Hy heeft geen moeite gespaard, om de omstandigheden der Christenen uit te vorschen, op dat hy zo veel te beter in staat mogte zyn om ze aan te vallen. Hy beproefd alles, wat een geoeffend Stryder maar beproeven kan, welke alle soorten van Menschen gaarne in zyne belangen wil overhaalen. Dan laat hy eens eenen boosaardigen Jood spreeken, en alles zeggen, wat de wraakzugt en verbittering hem kan inblaazen: dan spreekt hy zelve eens. Hier spreekt hy als een ernstig en deftig Wysgeer, welke van de liefde tot de Menschen blaakt, en bedroefd is over 't ongeluk der geenen, welke van 't geloof hunner Vaderen tot de Christenen afvallen. Daar neemt hy den Perzoon aan van een Man, die de begaaftheid van spotten heeft, en op een zinryke wyze over de dwaasheid der weereld lachen kan. Nu is hy Heraclitus, die altyd schreid; dan Democritus die steeds lacht. Dikwils word hy grimmig, en scheld zo onbeschoft als ooit een Pleiter schelden en smaden kan, welken 't geweeten zegt, dat hy op de regtvaardigheid van zyne zaak niet steunen kan. Hier roept hy 't vermuft, daar de welsprekendheid, elders de geleerdheid tot hulp. Hy schud alles ryklyk uit, wat den Heiland der weereld onteeren, 't geloof aan hem schenden, de belyders van 't zelve met agterdogt, smaad, haat en veragting overladen kan. Zyn makkers in den stryd, de overige aanklaagers der Christenen in de eerste tyden konnen onmogelyk meer, als hy, gezegd hebben, in hunne strydschriften, die verlooren geraakt zyn. Hy put uit alle bronnen, uit welke het ongeloof maar putten kan. En wat is 't alles dan, dat hy, ten deele met zo veel welsprekendheid, ten deele met zo veel geleerdheid, ten deele met zulke boosaardigheid uitschreeuwt? wat is 't? Kaf, welke een kleene wind verstrooid. Onwaarheden, die zig zelven we-

(*) Men kan genoegzaam uit zyn Geschrift opmaken, dat hy 't zelve zamengesteld heeft, na dat hy al enigen tyd onder de Christenen verkeerd had, na 't afloopen van de eerste helft der tweede Eeuwe, en vermoedelyk omtrent 80 of 90 jaren vóór het vervaardigen van dit Verweerschrift van *Origenes*.

wederleggen; Lastertaal; Godlooze verdraaijingen van de zuiverſte en heiligſte Leſſen, bedriegelyke Slotredenen, gemeene praatjes, kinderagtige invallen, welke 't hedendaagz ongeloof zelf verfoeid. *Origines* ſpreekt niet te veel, wanneer hy in zyne Voorreden [de bovengemelde Opdragt] zegt, dat die Christen zeer eenvoudig en onkundig zyn moest, welke door 't Schrift van *Celſus* in verwarringe gebragt kon worden. Kom en zie dan, Ongeloovige van onze Tyden, met hoe veel Geluk en Wysheid 't oud verſtandig Heidendom tegen 't eerſte Christendom geſtreeden hebbe. Wy wenschten, dat de andere Boeken der Heidenen tegen de Christenen nog voor handen waren. Wy zoude ze, even zo min, als 't Werk van *Celſus*, verbergen voor de oogen der Weereld."

Na dit voorſtel komt in aenmerking, wie deze *Celſus* geweest zy, wat men van deszelfs leven, zeden, leer en gevoelen wete; dan hier omtrent vind men by de Ouden niets aengetekend, dat enigen grond van zekerheid heeft; *Origines* zelve heeft desaengaende gene genoegzame kundigheid gehad. Volgens zyne gisſing is het die *Celſus*, welke onder Keizer *Hadrianus* bekend was, een Epicurist, die een byzondere Vriend van *Lucianus* geweest is; maer hy ſpreekt 'er met zo veel onzekerheid van, dat men 'er zich niet op kunne verlaten. Intusſchen is dit, gelyk de Hoogleeraer aenmerkt, het algemene gevoelen der Geleerden gebleven; doch hy kan 'er, zyns oordeels, niet in berusten. Naer uitwyzen van alles, wat de oordeelkundige *Mosheim* hier in 't breede bybrengt, heeft men veeleer te denken, om een lateren *Celſus*, van wien men geen byzondere melding vindt, en wiens character men dus alleen uit dit Schrift moet opmaken. De Hoogleeraer dit doende, brengt ons teffens meermaels onder 't oog, dat deze *Celſus* geen *Epicurist* geweest kan zyn; en leid 'er ten laetſte uit af, dat men hem te houden heeft voor een lid van de zogenoemde *Eclectiſche* Party; die geen onderdaen van een ouden Griekſchen Philozooph wilde wezen, maer de waerheid zelve zogt na te ſpooren: terwyl 't intusſchen echter blykt, dat hy bovenal ingenomen was, met de gevoelens van den vermaerden Griekſchen Wysgeer *Plato*.

Wat eindelyk nog *Origenes* zelven aengaet, de Hoogleeraer agt het niet noodig, zig te verledigen, tot ene uitvoerige beſchryving van 't geen dien beroemden Oudvader betreft, daer de nieuwsgierigen, in honderd gemene en bekende boeken, de noodige onderrichtingen nopens hem ten overvloede kunnen opſpeuren. Hy vergenoegt zich, ter

dier

dier oorzake, met een beknopt bericht van 's Mans roem en ongevallen, dat hy indezervoege beſluit. „ Alle waare en verdigte fouten en dwaalingen, die hem te last gelegd worden, konnen hem den roem van eenen grooten Geest, en eenen ongemeenen man niet beneemen. Zyne meeste zwakheden zyn meer toe te ſchryven aan de tyden, in welke hy geleefd heeft, als aan zyn verſtand en wil. De oude leeraars ſchynen klein te zyn, wanneer zy vergeleken worden met de leeraars van onze tyden: maar de leeraars van onze dagen zouden in vergelyking van de ouden klein geweest zyn, wanneer zy hunne tydgenooten geweest waren. Een leeraar van de Kerk in onzen tyd, die geleerd hieten kan, is misſchien nog eens zo geleerd en wyz als *Origenes*: maar hy heeft ook tienmaal meer gelegenheid en middelen om geleerd en wyz te worden, als *Origenes* gehad heeft. De meeste gebreken, welke hem misſtaan, zouden, naar alle gedagten, niet te zien geweest zyn, wanneer verſtand, ſchranderheid en inbeelding een gelyke ſterkte by hem gehad hadden. Zyn verſtand behaald menigmaal de overwinning, over de inbeelding; maar zyne inbeelding praald meer met de zege over zyn verſtand. Hy zou zyn leven geruster hebben konnen doorbrengen, en tegenwoordig onder de Martelaars en Heiligen boven aan ſtaan, indien hy ongeleerder en meer veragt geweest was."

Bedenkingen over de inwendige klaarblyklykheid van den Christelyken Godsdienst, door den Heere S. JENYNS, *Schildknaap. Uit het Engelsch vertaald, en met eenige Aantekeningen opgehelderd. Te Rotterdam en Amſterdam by* J. Bronkhorst *en* M. Schalekamp 1777. *In groot octavo* 130 *bladz.*

ONder het doorbladeren van dit Geſchrift zullen, buiten twyfel, en Geloovigen en Ongeloovigen, zo zy 't lezen, ſtoffe vinden om 's Mans denkwyze, in verſchillende opzichten, te wraken, nadien hy beſtendig tot uiterſten overſlaet, die, wanneer men bezadigd denkt, niet goed te keuren noch te verdeedigen zyn. Zyn hoofdoogmerk is, het gewoone bewys voor de Godlykheid der Euangelieleere, afgeleid uit derzelver inwendige klaerblyklykheid, in het ſterkſte daglicht te ſtellen, ten minſte met meerder kracht voor te dragen, dan 't nog gedaen is. Ten dien einde tracht hy te bewyzen.

„ I. Dat 'er tegenwoordig een boek beſtaat, 't welk het

Nieuwe Testament genoemd word; eene eenvoudige Stelling, die men niet kan ontkennen.

„ 2. Dat uit dit boek kan opgemaakt worden een geheel nieuw Stelzel van Godsdienst, met betrekking zo tot het voorwerp als tot de leerſtellingen, en dat dit Stelzel niet alleen oneindig verheven is, boven al wat de menſchen te vooren uitgedagt hadden, maar dat het daarvan ook geheel en al verſchilt.

„ 3. Dat dit boek een ſtelſel van Zedekunde bevat, waar in elk zedelyk voorſchrift, op de reden gegrond, tot een veel hooger trap van volmaaktheid gebragt is, dan in eenig ander ſtelſel der grootſte Wysgeeren van de voorige eeuwen; en waarin alle die leeringen, welke op valſche beginzelen gegrond zyn, geheel en al, niet alleen niet gevonden worden, maar dat 'er in dit ſtelſel ook verſcheide nieuwe leeringen zyn gevoegd, welke in 't byzonder aan het nieuwe voorwerp van deezen Godsdienst beantwoorden. — Waaruit hy dan eindelyk beſluit,

„ 4. Dat dusdanig een ſtelzel van Godsdienst en Zedekunde, het werk niet kan geweest zyn van een mensch of eene maatſchappy van menſchen, veel minder van menſchen van geringe geboorte, en van geene geleerdheid of bekwaamheden, welke zulks dadelyk aan 't licht bragten en aan de waereld bekend maakten; en dat dit, by gevolg, het werk moet geweest zyn der tusſchenkomſte van Goddelyke magt, dat is, dat het zynen oorſprong van God heeft."

Aen het betoogen dezer Stellingen en 't opmaken van dit Beſluit hecht hy wyders ene aenmerking, ter aenpryzinge van den Christelyken Godsdienst, uit hoofde van deszelfs voortreflykheid, al ware men niet verzekerd van deszelfs Godlyke afkomst; welke hy echter oordeelt in dezen zo ontegenzeglyk betoogd te hebben, dat geen bewys, van hoedanigen aert ook, in ſtaet zy, om de kracht zyner voorgeſtelde redeneringe te verbreken. Hy zou derhalven voor zichzelven geene zwarigheid maken, om alles hier op te laten aenkomen; „ doch nadien 'er, zegt hy, verſcheide bewyzen zyn, welke eenige vroome gemoederen beneveld hebben, zal ik hier eenige regelen bezigen, om de zodanigen, die van het grootſte gewigt ſchynen, te melden, met oogmerk om ze omver te werpen, of ten minſten hare verbysterende kragt te benemen." Hier toe overgaende merkt hy vooraf nog aen, „ dat de onoverwinnelykſte en gemeenzaamſte hinderpaal voor het geloof voortvloeit uit de driften, ongeregelde geneigtheden en begangen; zo dat men meermalen ongelovig zy, uit hoofde van ge-

geneigtheid, als wel uit gebrek van blykbaarheid." Met dezulken betuigt hy hier niet te willen twisten; hebbende alleen ten oogmerk zwakken geloovigen de behulpzame hand te bieden, om hun de zwakheid en beuzelagtigheid der voornaemſte tegenwerpingen aen te toonen.

De tegenwerpingen, welken hy daerop verder beantwoord, zyn de volgende. (1.) De Openbaring is ongeloofbaer, om dat zy onnoodig is. (2.) Geſteld zynde, dat zy noodig ware, kunnen de Boeken des Ouden en Nieuwen Testamentes deze Openbaring niet behelzen, om dat men daerin dwalingen, tegenſtrydigheden, beuzelachtige historien, ongeloofbare verhalen, en ene valſche wysbegeerte aentreft. (3.) Het is ongeloofbaer dat een wys en weldadig God den menſchen enen Godsdienst, gelyk de Christelyke is, geopenbaerd zou hebben, welke niet alleen ſtrydig is, met de voornaemſte neigingen, die hy in hun harte ingedrukt heeft, maer ook met de gantſche huishouding van de waereld, die hy geſchapen heeft. (4.) Indien deze Openbaring inderdaed van God afkomſtig ware, zou zyne magt en oneindige Goedheid nimmer toegelaten hebben, dat dezelve zo ſchielyk van zyne oorſpronglyke zuiverheid verbasterd werd; of dat die, geduurende verſcheiden eeuwen, in dezen toeſtand zou gebleven zyn; of dat dezelve zo weinig vermogen zou hebben, om de hervorming van het Menschdom te wege te brengen. (5.) Die Openbaring is ongeloofbaer, uit hoofde der leerſtellingen van de Drieëenheid, en de Verzoening der zonden, door het lyden en den dood van Jezus Christus, waer van het eerſte ſtrydig is tegen alle beginſelen van der menſchen reden, en het laetſte alle onze denkbeelden wegens Gods rechtvaerdigheid tegenſpreekt. (6.) Zy is te minder aen te nemen, om dat zy partydig, onbepaeld, onrechtvaerdig en enen Alwetenden en Almachtigen God onwaerdig is. —— Na het beantwoorden dezer tegenwerpingen ſluit hy dit zyn Geſchrift, in vertrouwen, dat de hier voorgeſtelde en aengedrongen bewyzen, „ welke hem van de waarheid van den Christelyken Godsdienst overtuigt hebben, het zelfde uitwerkſel op andere menſchen zouden kunnen hebben; vast overtuigd zynde, dat, indien 'er meer waare Christenen in de waereld gevonden wierden, de menſchen ook veel gelukkiger zouden zyn, en daar uit niet dan voordeel voor het algemeene welzyn zou voortſpruiten."

We ontmoeten zo in het betoogende gedeelte, als in dat, het welke ter beantwoordinge der tegenwerpingen geſchikt is, een aental van voortreflyke aenmerkingen, welken inderdaed

dienen, om de uitmuntendheid der Euangeliſche Openbaringe overtuiglyk te toonen; als mede om deze en gene der opgemelde tegenwerpingen volſtrekt van alle die kracht, welke zy by ſommigen ſchynen te hebben, te berooven. Ter dier oorzake is dit Geſchrift van een wezenlyk nut; maer met dit alles behoort het echter niet, onder dat ſlag van Schriften, welken wy over 't geheel ter verdeedigingе van den Godsdienst konnen aenpryzen. —— De Autheur heeft het gebruiklyk bewys, ontleend van de inwendige klaerblyklykheid, zo ſterk getrokken, dat hy 'er zich geheel en al op verlate; dit doet hem, in meer dan een geval, de tegenbedenkingen van 't Ongeloof als over 't hooſd zien, of op ene manier beantwoorden, welke den Christelyken Godsdienst niet ter eere ſtrekt, en ook wezenlyk, (zo wy denzelven anders recht kennen,) met deszelfs waren inhoud niet overeenkomt. 't Zy genoeg een ſtael of twee hier van te melden. —— Om de Zedeleer van 't Euangelie boven die der Heidenſche Wysgeren te verheffen, beweert hy, dat de Vriendſchap, de Dapperheid en de Liefde voor 't Vaderland geen wezenlyke deugden zyn; en hy vind daerin ene uitmuntendheid der Euangelieleere, dat ze dezelven niet bevordert. —— Als het Ongeloof beweert, dat de Euangelieleer ſtrydig is met de huishouding der Waereld, ſtaet hy zulks volmondig toe; beſchouwende dezelve, „ als eene Godlyke leering van zuiverheid en volmaaktheid, zo ver verheven boven de laage inzichten van overwinningen, beſtuur of koophandel; dat zy daaromtrent evenveel betrekking heeft, als tot het vegten van haanen, de regeering der honingbyen en tot den arbeid der mieren." —— In deze en meer ſoortgelyke gevallen ſlaet hy dermate tot uiterſten over, dat wy, meer dan eens, in twyfeling geraekten, wat wy van den Heer *Jenyns* te denken hadden. Midlerwyl doet ons nochtans de ernst, welke in het geheele Stuk doorſtraelt, niet meer twyfelen, of de Autheur bedoelt in oprechtheid den Christelyken Godsdienst, zo als hy denzelven heeft leeren kennen, voor te ſtaen. Vermoedelyk heeft men, ten beteren verſtande van des Schryvers denkwyze, in acht te nemen, dat hy, in vroegere dagen ongeloovig zynde, bovenal door de voortreflykheid der Euangelieleere bewoogen is, om dezelve geloovig te omhelzen, zonder juist zyne denkbeelden, welken hy voorheen van de Euangelieleer gemaekt had, recht te hervormen. Wanneer wy hem in dat licht beſchouwen, is het te begrypen, dat hy, met zodanige denkbeelden nog vervuld, en niet geoefend in de uitlegkunde der Heilige Schriften, indiervoege heeft kunnen ſchryven. Een Lezer, die

die dit in 't oog houd, zal dan gereeder zyn, om den Heer *Fenyns* te verſchoonen; en het tevens goedvinden, dat de Nederduitſche Uitgever hier en daer 'er enige aenmerkingen bygevoegd heeft, om den verkeerden indruk van enige voorſtellingen af te wenden.

Lykreden, ter gelegenheid van het overlyden des Eerwaardigen Heren J. CUPERUS, *in zyn leven Leeraar der Doopsgezinden in Utrecht. Uitgeſproken op den 4den van Bloeimaand des jaars* 1777. *Door des Overledenens Amptgenoot* C. de VRIES. *Te Utrecht by* G. v. d. Veer 1777. *Behalven de Opdragt* 30 *bladz. in quarto.*

NAer aenleiding der Tekstwoorden Dan. XII. 3. *De Leeraers zullen blinken, als de glans des uitſpanſels, en die 'er velen regtvaerdigen, gelijk de Sterren, altoos en eeuwiglyk*, die beknoptlyk toegelicht worden, ſtelt de Eerwaerde *de Vries* zich voor, aen te wyzen, „ de onderſcheidene en uitſtekender Gelukzaligheid, allen getrouwen Leeraren en Verbeteraren des Menschdoms, in 't byzonder, allen regtſchapen Kristen-Leeraren, in ene andere Waereld weggelegd." Zyn Eerwaerde toont ten duidelykſte, dat denzulken een hooger trap van Gelukzaligheid te wachten ſtaet, naer uitwyzen der Openbaringe; als mede dat die Leer der Openbaringe gegrond is op de rede der zake, en overeenkomt met alle denkbeelden van billykheid en regtvaerdigheid; aengemerkt de moeilykheid, het gevaer en de nuttigheid van derzelver werk en dienst. —— Deze Stelling, die ernstig aengedrongen word, doet zyn Eerwaerde met oordeel dienen, ter aenmoediginge van allen, die in hunne mate, naer hunne bekwaemheid, ſtand en gelegenheid, de belangen van Waerheid en Godsvrugt, de kennis en beoefening van 't onvervalscht Christendom bevorderen; geenszins denkende, „ dat de onderſcheiden Heerlykheid den zodanigen te wagten, alleen bepaald zoude zijn, aan een bijzonderen *rang* of *orde* van menſchen, ſchoon zij, die 'er toe behooren, buiten twijffel, meer gelegenheid hebben, uit hoofde van hunne bekwaamheid en ſtand, naar dezen hoogen prijs te dingen." Voorts geeft hem de behandeling van dit onderwerp gelegenheid, om de Gemeente te troosten wegens het verlies van hunnen oudſten Leeraer; van wiens Levensbyzonderheden en Character hy verder een loflyk verſlag geeft, zonder zich echter in ene laffe vleiende Lofſpraek uit te laten. En hier op beſluit hy zy-

zyne Redenvoering met ene korte gepaste vermaning, ter navolginge van 't Voorbeeld van hunnen geachten Leeraer, in de hoope van hem in de volzalige gewesten weder te vinden, en zich als dan, in elkanders onderscheiden, doch voor elk gepast, Geluk, met ene onuitsprekelyke heerlyke vreugde, eeuwig en altoos te verheugen.

De beandwoording van Zes Vraagen kortelyk overwoogen, door S. v. HARDEVELD ANT. Z. *Predikant te Valkenburg. Te Leyden by* T. Koet, 1777. *Behalven de Voorreden* 76 *bladz. in gr. octavo.*

VAn het hier overwoogen Geschrift, dat ten tytel heeft, *Beantwoording van Zes Vraagen, door den Wel Eerw. Heer* S. v. Hardeveld *voorgesteld*, volgens de beginzelen en denkwyze van den Heere J. E. Voet *ontworpen*, hebben wy voor enigen tyd gewag gemaekt (*). Ten wederantwoorde nu hier op dient deze overweging van den Eerwaerden *v. Hardeveld*, waer in hy, volgens zyne betuiging, bedoelt „ den Heer *Voet* en de Heeren *Uitgeevers ter Beantwoording*, op eene bescheidene wyze, wat meer by deeze en geene dingen te bepaalen; gelegenheid te geeven om daar over nader te denken; te doen zien hoe Hy, schoon omtrent zommige zaaken met Hun dezelve denkwyze niet hebbende, echter geen lust heeft in haatelyk twisten; elk nader te doen opmerken, wat van die zaaken zy, welke in de Vraagen ter overweeging gegeeven zyn; en dus iets toe te brengen, ter bevordering van de rechte kennis der Waarheid, van de zuivere Godsvrucht, en van vrede en stichting in Gods Kerke." Dit doelwit is ongetwyfeld niet af te keuren, en de manier op welke de Eerwaerde *van Hardeveld* zyne overweging voordraegt is alleszins zo bescheiden, dat zyn gedrag 'er aen beantwoorde; des dit Stukje, zonder het haetlyk denkbeeld van een twistschrift, gelezen kunne worden. —— Zy die lust hebben, om de verschillende denkwyzen van de Uitgevers der Beantwoordinge en van den Eerwaerden *v. Hardeveld*, in dit geval, opzetlyk na te gaen, en 't verschil van wederzyde te overwegen, zullen derhalven in deze twee Geschriften redelyk wel hunne voldoening vinden. Gelyk het eerstgenoemde, zo als bevoorens gezegd is, zeer wel dient om de leiding der gedachten aen die zyde te ontvouwen, even zo is dit

(*) *Zie Hedend. Vad. Letter-Oef. V. D. bladz.* 254.

dit laetſte ook zeer wel geſchikt, om die van de andere zyde voor te dragen; dat den Lezer in ſtaet kan ſtellen, om te beter te oordelen over de natuur van het verſchil. Tot dus ver kunnen deze twee Geſchriften van dienst zyn, voor een onpartydigen onderzoeker; maer indien ze van weerszyden, (t geen we echter niet verwachten,) door verdere Geſchriften achtervolgd wierden, is het te vrezen, dat men den draed te fyn zoude ſpinnen; daer men 't nu reeds ver genoeg gebragt heeft, om door 't meerendeel der Lezers behoorelyk nagegaen te worden; en men uit het hier aen toe voorgeſtelde genoegzaem kan afnemen, dat men aen de ene zyde geen onafhanglyk Christendom dryft, en aen de andere zyde geen werkloos Christendom wil voorſtaen; des het, ten aenzien van de praktyk, (in den Godsdienst van meer gewigt, dan de ſcherpzinnigſte bepalingen nopens Gods genadewerking,) meer aenkome op de wyze van beſchouwen en de manier van voorſtellen, als op de zaek zelve. —— Men oordeele hier van enigermate uit het geen de Eerw. *v. Hardeveld* bybrengt, in zyne overweging van de beantwoording der zesde en laetſte Vrage; men leze die beantwoording, zo als wy dezelve voorheen medegedeeld hebben (*), en hoore dan zyn Eerw.

„ Hoe kan 't toch, zegt hy, in bedenking koomen, of de Vraag in zich behelze, dat God iemand den geestelyken Smaak zoude ſchenken zonder middelen? —— Spreeken we van iemand, welke anderen, door een *goed gebruik* der middelen, geenſints overtrof, en God niet *recht* kon zoeken; wy toonen dan immers duidelyk genoeg hem te begrypen als de genademiddelen *gebruikende* en God zoekende: zynde dit, in opzicht der gewoone wys van bekeering, de weg, waarin God den zondaar, uit vrye ontferming, met hartveranderende genade ontmoet. —— Maar de gantſche zaak, daar het ook, in betrekking op alle volgende redeneeringen in dit Andwoord, op aankoomt, is, zoo ik my niet bedriege: of God, in zyn gewoonen weg, den uitverkooren Zondaar voor de wedergeboorte, door de gemeene werking des H. Geests, tot zulk een hoogen trap van een goed gebruik der middelen, tot zulk eene hoogte van den zedelyken ſmaak brengt, en daar houdt, (in onderſcheiding van anderen, die daar niet koomen, of 'er lang genoeg in volharden,) welke dienen moet, om, in de ſchoonſte zedelyke orde van opvolging, den overgang te maaken tot het geestelyk leeven? En, dit zoo ſtellende, (gelyk alzins ſchynt, vol-

(*) Als boven *bl.* 260.

volgens het te vooren beſchouwde,) is de vraag: of dus de gemeene genade des Geests, ten aanzien van uitverkoorenen, in de vereischte hoogte van den zedelyken ſmaak te ſchenken, ook *krachtdaadig* en *onwederſtaanbaar* werkt, en alzoo een ſoort van eerſte zaligmaakende onderſcheiding zoude veroorzaaken; welke de gronden legt tot verdere, daarop zeker volgende, onderſcheiding in hooger trap? Begrypt men het zoo: dan eigent men immers aan eene werking des Geests, welke voor de wedergeboorte plaats heeft, iets toe, dat alleen tot het weezen der byzondere leevendig- en zaligmaakende behoort; en beſchouwt de eerstgemelde ook als eene byzondere genade, op dergelyk eene wyze als de laatſte. Begrypt men het zoo niet, ſtelt men die gemelde, voor de wedergeboorte gaande, werking des Geests, niet onwederſtaanbaar, en wil men de gedachten der voorvereischte bezitting van een zekeren trap in 't zedelyke, welk men van die werking, en derzelver opvolging afleidt, vast houden, dan zou, naar ons inzien, moeten volgen, dat een uitverkooren zondaar, door de gemeene werking des Geests te wederſtaan, den Geest beletten konde in zyn zaligmaakend werk te beginnen; en waar blyft dan het zeker verband tusſchen de eeuwige verkiezing en zaligheid? ——

„ Vervolgens, alles wat de Heer Beantwoorder in het breede, als de ſtof van Godverheerlykende dankerkentenis bybrengt, is zeer goed: maar *daarenboven* wordt gevraagd, of het verder niet allergeſchiktst zy tot Godverheerlykende dankerkentenis; 't geen we in de vraag hebben voorgedraagen? God is 't alleen die de eer moet hebben, (*a*) dat hy hen, die zalig worden, van alle anderen, ook van zulken, welke zy in 't wel gebruiken der middelen niet overtreffen, door waare hartveranderende genade onderſcheidt. Zulken belangende, welke deeze nog niet zyn deelachtig geworden, wanneer men hen, volgens zyne bevatting, leert denken, „ als ik Gods Geest niet verlaat, in het opvolgen van deszelfs gemeene werking, zal Hy my niet verlaaten, en zal ik zeker aldus het geestelyk leven op zyn tyd verkrygen," moest men hen, al ging dit eens vast, dan daarby ook niet leeren denken? „ ik moet my in 't geheel niet verbeelden, van my zel-

(*a*) Men leest *Midd. tot den Geestl. Smaak. p.* 477. dat God ook het redenmagtig Schepzel *de eer en het genoegen wil geeven van een medewerker te worden van zyne zaligheid.* ——Dit is zekerlyk de gewoone taal niet van onze Godgeleerden.

zelven meer zedelyke krachten te hebben, of in 't gebruiken der verleende krachten, in al te doen wat ik kan, beter geſteld te weezen, dan veele anderen, die daarna vertraagd en gansch nalaatig geworden zyn, in 't opvolgen van de gemeene gaaven des Geests. Derhalven het kan, het zal my ook zoo gaan, indien my de Heer niet meer dan zulken blyft bewerken, en wederhouden, en dat uit vrye gansch onverdiende goedheid, die ik hoop en wensch, dat my onwaardigen beweezen zal worden." Ja het is, wegens de waarachtige wangeſtalte van alle onherbooren menſchen, alzins noodig hun onder 't oog te brengen, dat zy het innerlyke en weezenlyke van het geestelyk goed niet waarlyk kunnen begeeren, noch zoeken, maar daarvan in den grond des harten afkeerig zyn; dat ze hier door haatelyk en walgelyk zyn in Gods oogen; dat ze door Christus en zyn wederbaarenden Geest alleen kunnen Gode behaaglyk zyn, en begeerten hebben naar dat geestelyk goed; of het den Heere believen mogte, onder dit onderwys zyns Woords, hun zaligmaakende genade te ſchenken; zyn Godlyk Woord rechten indruk en invloed op hun hart te doen hebben, en hen Christus en het geestelyk goed, daarin voorgedraagen, en door alzins vrye genadewerking te verkrygen, recht te leeren kennen en zoeken. —— Onderwyl mag men een verlegen vraager naar een behoudmiddel, met alle reden, zeggen: —— indien hy, onder den invloed van Gods genade, „ door behoorlyk acht te geeven op zyn geweeten, en op Gods Woord, nader aanhoudend, *zoo lang* zyn waaren toeſtand onderzoekt en beproeft, tot dat hy arm en gevoelig ellendig wordt by zich zelven: —— indien hy door al de vermaaningen, leeringen en beſtraffingen uit dat Woord zich laat leiden; —— indien hy op het zien van elk deel zyner melaatsheid, en op het gewaarworden van zyne geduurige, door zich zelven onoverkoomelyke, onmagt, zich geduurig laat uitdryven uit zich zelven tot Jezus Christus, met ongeveinsde en openhartige belydenisſen, en ſmeekingen, en gebeden, om het zaligmaakend onderwys van zynen Geest, en om zyn Middelaars voorſpraak, Prophetisch onderwys en Koninglyke verlosſing en beſcherming: indien hy onder dat alles zyne vrywillige zonden ernstig tegengaat en afbreekt, om Christus wille enz. dat Jezus Christus rond uit gezegd heeft, dat dezulken, die Hem zoeken, Hem vinden zullen, —— wanneer alle deeze dingen by elkander waren, zou ik die reeds houden voor uitwerkzelen van de zaligmaakende genade." —— Dit zyn de woorden van

den

den Heere Beandwoorder p. 11, 12, 13, welke we, op zich zelven beſchouwd, gaern overneemen; blyvende ondertusſchen onze opgegeeven bedenkingen haere redenen behouden. —— De Heere leere ons de waerheid kennen zoo als ze in Jezus is, en dezelve betrachten in Liefde!

Verhandeling over eene byzondere Bereiding en Gebruik van de bytende Sublimaat, &c. Door G. J. VAN WY, Heelmeester te Amſterdam. *By* P. Conradi 1777. 87 *bladz. in groot octavo.*

SEdert men ontdekt heeft de eigenſchappen van de Kwik, in het geneezen van een te veel bekende Ziekte, heeft men zich van tyd tot tyd toegelegd op het uitvinden van verſcheide Bereidingen, om dit Middel veilig en gemakkelyk te gebruiken. De meesten zyn binnen weinige Jaaren eerst gemeen geworden, en ons medegedeeld door de Heeren van *Swieten*, *Plenck* en *Looff*. De Bereiding van *M. Keyſer* heeft door geheel Europa, en byzonder in *Vrankryk*, veel ophef gemaakt; de geheimhouding hiervan heeft den Uitvinder groote Schatten aangebragt, en is, nu men het ontdekt heeft, waaruit het beſtaat, in minder aanzien; gelyk gemeenlyk ten opzichte van geheimen plaats heeft. Men heeft ook voorgehad en opgegeeven van de Kwylingen, door gemelde Bereidingen, voor te komen; ſchoon men tot nog toe geene Bereiding van de Kwik ontdekt heeft, die, in een volſtrekten zin, de proef van nooit in eenig geval Kwyling te verwekken, kan uithouden. —— De Bereiding en 't Gebruik van de bytende Sublimaat, door den Heer VAN WY in deeze Verhandeling medegedeeld, is ook eenige Jaaren geleeden, hier te Lande, een beroemd Geheim geweest. 't Zelve was evenwel nu meer bekend geworden, dog tot hiertoe niet opzetteiyk beſchreven. Wy zyn daarom den Auteur verplicht voor zyne edelmoedige mededeeling. Wy zullen de beſchryving 'er van hier over neemen. „ Zedert eenigen tyd, (zegt de Auteur) heb ik my bediend van de *geäddusteerde Merc. Sublimat. Corroſ.* die op de volgende manier bereid wordt: de *opgebeevene bytende Kwik* moet in eene Steenen Mortier zeer fyn en lang gewreeven, en vervolgens in een Kroes op weinig vuur gezet worden; dan giet men *Alcohol* op de Kwik, zo dat de *Alcohol* een vinger breed boven dezelve ſtaat; dit gedaan zynde, ſteekt men de *Alcohol* in brand, en laat dezelve geheel af branden,

den, waarop een ſterke zuure uitdamping volgt, dewelke gedaan zynde, giet men wederom dezelve kwantiteit *Alcohol* op de Kwik, om 'er op dezelve manier mede te handelen, en zulks moet vier-, vyf- of meermaalen geſchieden, (het welk afhangt van de Kwik, en van een goed of ſlegt zoort *Alcohol*) tot dat de Kwik de couleur van Tabaks asch, of die van het *Pulv. Diagrid.* aangenomen heeft, anders zoude dezelve niet zo voordeelig zyn, en ligt Kwyling veroorzaaken. De Kwik uit de Kroes genomen zynde, moet nogmaals op nieuw in de Mortier lang gewreeven worden, op dat 'er geene puntige deelen overblyven, en dan tot gebruik bewaard worden." De lugt of damp die na het afbranden van de *Alcohol*, opryst, is zeer ſcherp en zuur, en daardoor zeer nadeelig, verwekkende zwaar Niezen en Hoesten, met een drooge Hoest en heeschheid zo als de Auteur zelfs ondervonden heeft: deeze toevallen bleeven hem twee etmaalen by. Hy waarſchuwt daarom den Leezer met recht, zich by 't doen van deeze proef tegen de ſchadelyke uitwaazeming te wagten. De Sublimaat wordt hierdoor van 't zuur van Zeezout gezuiverd, en doet daarom minder nadeel aan Maag en Darmen, en geneest, volgens den Auteur, de *Lues Venerea* gelukkiger en voorſpoediger. De gifte van deeze Bereiding is van één tot vier Greinen 's daags, in een Afkookzel of onder Pillen gemengd, welke laatſte den Auteur 't best voldoet. Verder wordt de nuttigheid van dit middel door 8 Proeven bevestigd, waaronder drie van den Auteur, en de vyf overigen, van vyf zyner Vrienden genoomen zyn. De Geneezingen zyn binnen weinige dagen ſchielyk bewerkt, zo dat men vreeze zoude hebben van inſtortingen, indien de herhaalde verzekeringen van den Auteur, dien aangaande, geene voldoening gaven, gelyk nog nader bevestigd wordt door zyne aanmerkingen, die in ons Mengelwerk te vinden zullen zyn. 't Zoude nog meer tot aanpryzing van deeze Bereiding gediend hebben, indien hierby eenige Proeven van geneezingen van verouderde Venuskwaalen, die door de gewoone middelen moeijelyk te overwinnen zyn, gevonden werden. —— In 't begin van deeze Verhandeling onderneemt de Auteur te beweeren, dat de toevallen van *Gonorrhœa* &c. ontſtaan kunnen, zonder dat dezelve hunne oorſprong aan eene Veneriſche Beſmetting verſchuldigd zyn: hy zoekt dit zyn gevoelen door twee Waarneemingen te bevestigen; dog die gevallen zyn niet voldoende, om daaruit een algemeen beſluit te maaken; dan zoude men ook, vóór dat de *Lues* in deeze Landen zich geopenbaard heeft, die toevallen reeds waargenomen hebben en beſchreven vinden, by de beste Schryvers.

Korte beſchryving der Beenderen door FR. M. DISDIER, *Mr. in de Vrye Konſten en Heelmeester te Parys. Na den tweeden druk uit het Fransch vertaald. Te Rotterdam by* J. Hofhout. 66 *bladz. in octavo.*

HEt oogmerk van den Heer *Disdier*, in 't opſtellen van dit Geſchrift, is geweest, jongen Leerlingen der Heelkonſte eene duidelyke handleiding te geeven, tot eene regelmaatige kennis van het Beendergeſtel des Menschlyken Lichaams. Men heeft hier derhalven geen uitvoerige ontvouwing van deeze en geene byzonderheden te verwagten; maar zodanig eene ordelyke voorſtelling van de Beenderen en derzelver onderlinge inrigting, als ſtrekken kan, om zig een geleidelyk denkbeeld van dat alles eigen te maaken: waartoe niet alleen de Leerlingen der Heelkonſte, maar ook alle dezulken, die zig ten minſte een oppervlakkig geregeld denkbeeld van dat Geſtel wenſchen te vormen, zig met vrugt van deeze beſchryving kunnen bedienen. —— Na eenige voorafgaande aanmerkingen nopens de Beenderen in 't algemeen, geeft ons de Autheur eene verdeeling van het gantſche Geraamte, benevens een berigt van de Geledingen der Beenderen. En hier aan volgt dan eene byzondere voordragt van de Beenderen aan ieder voornaam gedeelte van het Lichaam; als aan 't Hoofd, den Romp en de Ledematen, zo bovenſte als onderſte; welk alles beſlooten wordt, met eene Laamlyst der Beenderen, alhier beſchreeven, welker getal, zo als ze in volwasſenen zyn, in deeze Naamlyst aldus wordt opgegeeven. Het Hoofd beſtaat uit 63 Beenderen. De Romp heeft 55 Beenderen. Aan de bovenſte Ledematen telt men 64 en aan de onderſte Ledematen 60 Beenderen; waarby dan nog komen de Zaadbeenderen, die gemeenlyk 16 in getal zyn, doch welker bepaaling niet zeker is: maakende dus te ſamen een getal van 258 Beenderen.

Na-

Natuurkundige Verhandelingen of Verzameling van Stukken de Natuurkunde, Geneeskunde, Oeconomie, Natuurlyke Historie enz. betreffende; ten dienſte van onze Vaderlanders uit de nieuwſte en beste, In- en Uitlandſche Werken en Schriften, met veel nauwkeurigheid te ſamengeſteld. Vyfde en laatſte Deel. Vierde Stuk. Te Amſteldam by A. v. d. Kroe 1777. *Behalven den Bladwyzer enz.* 224 *bladz. in gr. octavo.*

MEn vindt in dit laatſte Stukje, waar mede deeze Verzameling afloopt, weder een aantal van leezenswaardige Verhandelingen en Berigten, raakende verſcheidenerleie onderwerpen. In de eerſte plaatſe komt ons voor een berigt van de Champignons in 't algemeen, zo als ze in eene gevoegelyke rangſchikking onderſcheiden behooren te worden, en van de groene vergiftige Champignon in 't byzonder, welke misſchien de gevaarlykſte van alle Champignons is. Volgens onzen Autheur was het der moeite wel waardig de Champignons, die zeer nuttig en ook zeer ſchadelyk kunnen zyn, met meer oplettendheid te onderzoeken, dan tot nog geſchied is; en hy heeft het bovenal raadzaam geoordeeld, een naauwkeurig verſlag te geeven van den bovenaangeduiden Champignon, om dien van alle anderen te kunnen onderſcheiden, om het gevaarlyke van derzelver gebruik te beter voor te komen. — Eene daaraan volgende Verhandeling heeft ten onderwerp het Vuur, beſchouwd als eene Werkoorzaak in 't Heelal; by welke gelegenheid ons verſcheiden merkwaardige uitwerkingen van het Vuur verklaard worden. — Hier by komt eene eenvoudige en duidelyke opheldering van een verſchynſel, dat men den grootſchen tytel van een Wonder der Natuur gegeeven heeft, en bekend is, onder de benaaming van de brandende Fontein in Dauphiné. Dit verſchynſel ſtaat, naar uitwyzen deezer waarneemingen, gelyk, met verſcheiden andere uitbarſtingen van vlammen op andere plaatſen, als, ten voorbeelde, by Barigatie in Italie, en heeft niets gemeens met het denkbeeld van eene Fontein. Als men op een plek lands, in Dauphiné (*), een aangeſtooken zwavelſtok op den grond

(*) Die vlammende grond ligt omtrent een kanonſchoot buiten het Dorp *Saint Barthelemy*, vier mylen ten zuiden van *Grenoble*; en is een plek lands van ongeveer zes voet lang en drie of vier voet breed.

grond werpt, ziet men, op een oogenblik, dien geheelen plek bedekt met eene ligte vlam, die over den grond ſchynt te golven of te zweeven, gelyk de vlam, die men over ontſtoken brandewyn ziet vlotten; en zomtyds ontſtaat dit verſchynſel van zelve. —— Ik oordeelde, zegt de Waarneemer, uit alles wat ik opgemerkt had, te mogen beſluiten, „dat hier eene geduurige uitvloeijing van zwavelagtige en zoutagtige deelen plaats heeft, die de oppervlakte van den grond overkruiſen, zonder in een ſtaat van hitte, van verwarming of zelfs van opbruiſching te zyn, even als de Dampen zig opheffen uit een wyngeest, welken men in een open vat plaatst; men ontſtak deze uitwaasſemingen van den brandgrond even als men die van Brandewyn doet ontvlammen, en men moet noodwendig dezelfde uitwerkzels bekomen. En wat de byzonderheid betreft, dat dit vuur zig dikwils van zelfs aanſteekt, men merkt ook op, dat dit nooit in droog, maar altoos in nat of regenagtig weer plaats heeft; en men weet, dat dampen of uitwaasſemingen uit koude Stoffen uitgevloeid, in zekere omſtandigheden, onderhevig zyn, om, door middel van het water, in den brand te raaken. Boerhave brengt 'er verſcheiden voorbeelden van by, en elk kent de proef van fyn vylzel van yzer, met eene zekere hoeveelheid van zwavel vermengd, het welk, voor eene drooge lugt bloot geſteld, koud en werkeloos blyft, zo lang men het voor alle vogtigheid bewaart; maar 't welk, met eene gelyke hoeveelheid water gekneed, zwelt, heet wordt, dampen voortbrengt, een zwavelagtigen rook doet opgaan, en eindelyk eene volkomen vlam doet ontbranden. De uitwaasſemingen van den vlammenden grond, de brandende Fontein van Dauphiné genaamd, kunnen zeer billyk onderſteld worden, eenige overeenkomst te hebben, met de uitvloeizels der gemelde Proefneeming. De zwavelagtige dampen zyn in dien grond ten uiterſte blykbaar, gelyk ook het Ammoniakzout der vuurſpuwende Bergen, 't welk ik bevonden heb, dat Zwavelagtige en Vitrioliſche Stoffen bevat; en deze maaken met elkanderen een mengſel, 't welk zeer vatbaar is om ontvlamming voort te brengen, gelyk Boerhave in zyne Scheikunde reeds heeft aangemerkt."

Wyders levert men ons in dit Stukje Nieuwe Electriſche Proeven, inzonderheid met betrekking tot den ſchok, en deszelfs uitwerkingen in verſcheiden deelen des menschlyken lichaams, dat bovenal, ten opzigte van het geneeskundige gebruik der Electriciteit, in aanmerking komt. —— Daarbenevens behelst dit gedeelte, ten aanzien van het Geneeskundi-

dige, nog, Waarneemingen wegens de Kwik, die op de Pis en andere Vogten bovendryft; Nieuwe Opheldering en over de buikzuiverende kragt der Magnesia van Epsom; Aanmerkingen over de zoete Kwik, met eene opgave van eene manier om dezelve zonder bytende opgeheven Kwik te bereiden, en der voordeelen aan zulk eene wyze van bereiding verknogt; als mede het gebruik van den tot poeier gemaakten graat der Rogge, tegen den Steen in de Blaas. —— Verder vindt hier een Scheikundige een onderzoek van den Wyn met nevensgaande Aanmerkingen over den Brandewyn, Wyngeest, Wynsteen en Azyn. En dezulken die meer behaagen scheppen in byzonderheden, welken bepaalder de Natuurlyke Historie betreffen, kunnen hier nagaan een opgegeeven berigt, wegens de Paarlen in Lotharingen; en de daarop volgende proefneeming wegens den aanhoudenden groei der tanden, welker uitslag wy hier nog zullen melden.

Ter beslissinge van het bekende verschil wegens den groei der tanden, of dezelven naamlyk ophouden te groeien, na dat de andere deelen des lichaams hunne volmaaktheid gekreegen hebben, dan of ze ook in den gevordenden leeftyd blyven groeien, is deeze Schryver bedagt geweest op eene tweeledige proefneeming. Eerst stelde hy zig voor, Dieren, waaraan de Natuur zeer tedere spyzen toegeschikt heeft, te voeden met harde spyzen, die moeilyk te kaauwen zyn; om na te gaan of dezelven dan niet spoedig zouden verslyten, en wel dra te kort worden. Dan bezeffende dat men, zo deeze proef al aan de verwagting beantwoordde, zou konnen bewceren, dat de tanden deezer Dieren niet verfleeten, maar, door het al te harde voedsel, met stukken en splinters afgebroken zyn, zo bepaalde hy zig tot eene tegenovergestelde proeve. Indien de tanden waarlyk blyven groeien; hoe moet het dan gaan met Dieren, die zig natuurlyk met harde spyzen voeden, wanneer men hun met weeke spyzen in 't leeven wil houden?

„ By aldien de tanden blyven groeien, (zegt hy,) dagt ik, en alleen daarom even lang blyven, om dat zy door de vryving des voedzels afslyten, zo moeten zy in dieren, die gewend zyn de hardste spyzen te kauwen, schielyk te lang worden, wanneer dezelve niet dan weeke spyzen nuttigen. —— Deeze wyze van de zaak te onderzoeken koomt my voor vry te zyn van alle tegenwerping. Hier koomt geene afbreeking of splintering der tanden in aanmerking; hier laat men eenvoudig de verminderende oorzaak stil staan, terwyl

de vermeerderende, zo die waarlyk plaats heeft, onverhinderd blyft werken.

„ Ter bekooming dan van deze opheldering heb ik twee Eekhorens genoomen, die, gelyk men weet, door de ſoort van voedzel, die zy gebruiken, als eekels, bast, hout enz. hunne tanden zeer veel verſlyten moeten. Ik heb hen met zeer weeke ſpyzen gevoed, zorg draagende, dat zy geen hout, of andere harde lighaamen, waardoor hunne tanden verſlyten konden, gebruikten. —— Ik bemerkte wel ras, dat hunne tanden merkelyk langer wierden, en na verloop van een jaar en eenige maanden hadden deeze dieren vry wat moeite om te eeten, het welk zodanig toenam, dat zy ten laatſten geheel niet meer konden eeten. Hun hoofd zwol geweldig, en het was niet moeijelyk de oorzaak daar van te ontdekken. Hunne tanden waren zo lang geworden, dat die van het bovenſte kaakebeen in het onderſte kaakebeen waren ingedrukt, zo dat deze dieren den mond niet langer zo wyd konden openen, dat de einden der tanden van malkanderen afraakten. In dezen ſtaat ſtierven myne Eekhorens, zo wel by mangel van voedzel, als ter oorzaake van de ontſteeking, door de indrukking der tanden van het bovenſte in het onderſte kaakebeen voortgebragt. —— Deeze proefneeming bewyst, dunkt my, op eene ontegenzeggelyke wyze, dat de tanden, ten minſten in de Eekhorens, en dus hoogst waarſchynlyk ook in de andere dieren geſtadig blyven groeijen. Ik heb evenwel voor, de proef ook op andere dieren in 't werk te ſtellen."

Aan deeze proefneeming is wyders gehegt een vervolg van de Natuurlyke Historie der Byen, naar de nieuwe ontdekkingen; ſtrekkende ter nadere opheldering van de formeering der Moeder-Bye, en 't geen desaangaande omtrent die huishouding verder in aanmerking komt. Een onderwerp dat nog beſtendig ſtoffe verleent tot nieuwe waarneemingen; des de Heer *Bonnet* betuige: „ hoe meer ik my met de nieuwe waarneemingen over de Byen bezig houde, hoe meer ik overtuigd worde, dat de tyd nog niet geboren is, waarin wy met zekerheid over de huishouding dezer vliegen redeneeren kunnen. Het zal niet zyn, dan door de proefneemingen op duizend verſchillende wyzen te veranderen, en door deeze vernuftige vliegen in allerhande omſtandigheden te plaatſen, meerder of minder van hunne gewoone manieren van doen en leeven verſchillende, dat men zal kunnen hoopen, om tot een zeker punt te ontdekken, hoe verre het bereik van hunne natuurlyke ingeeving zig uitſtrekke, en wat 'er van de wezenlyke beginzelen haarer beſtiering te denken zy."

By

By dit alles komt nog eene ontvouwing van de overeenkomst der uitwerkingen van de Koude en Hitte; mitsgaders een uittrekſel eener Verhandelinge, ter beantwoording van de Vraag; Welken invloed hebben de Lugtverhevelingen op den groei der Gewasſen? En welke gebruikelyke, of praktikaale, gevolgen kan men afleiden uit de weerkundige waarneemingen, die tot heden toe, met betrekking tot dat onderwerp, gedaan zyn? In 't een en 't ander komen verſcheiden leezenswaardige aanmerkingen nopens deeze ſtoffen voor; en zy die lust hebben om het laatstgenoemde, de Weerkundige waarneemingen, oplettend na te gaan, kunnen eindelyk in het laatſte gedeelte van dit Stukje voldoening vinden. Het behelst naamlyk nog Eenige waarneemingen en aanmerkingen nopens den ſtrengen Winter van 't jaar 1776; Eene veertigjaarige Tafel van de Warmte enz. van het jaar 1736 tot 1775, met eene nevensgaande verklaaring; Een kort bericht van den Winter in 't begin deezes jaars 1777; en ten ſlot het beſluit der Meteorologiſche Aanmerkingen en byzondere waarneemingen te Breda, in het jaar 1775. — Onder deeze Weerkundige Waarneemingen, die den Liefhebberen over 't geheel gevallig zyn, verdient wel byzonder opmerking, de bovengenoemde *Veertigjaarige Tafel*; waarom wy 'er met een kort woord nog wat nader verſlag van zullen geeven.

Deszelfs Opſteller heeft aanvanglyk nagegaan de Meteorologiſche Waarneemingen van de Heeren *Noppen*, *Engelman* en *Brunings*, op het huis Zwaanenburg, op halfwegen Amſterdam en Haarlem, gedaan; in den jaare 1738 begonnen, en tot op den tegenwoordigen tyd voortgezet, zo als dezelven van tyd tot tyd met de *Verhandelingen der Haarlemſche Maatſchappye* in openbaaren druk medegedeeld zyn; of, met opzigt tot de vroegſte jaaren, gevonden worden, in de *Uitgelezene Natuurkundige Verhandelingen* by *J. Tirion* uitgegeeven. Hierbenevens heeft hy zig, om eene veertigjaarige Tafel te maaken, en te gelyk die Jaaren, welken in de Waarneemingen op Zwaanenburg ontbreeken, in te vullen, bediend van de Jaartafels van den Heer *Nicolaas Duim* te Haarlem, geplaatst agter deszelfs *Aanmerkingen op drie ſtrenge Winters*, die hy nagenoeg tot eenvormigheid, byzonder ten aanzien van de Thermometers, met de andere Waarneemingen gezogt heeft te brengen. In 't opmaaken van zyne Tafel, uit deeze Waarneemingen, heeft hy, door vergelyking van 't een en 't ander, deeze en geene misſtellingen, of gebreklyke aantekeningen getragt

te verbeteren en aan te vullen; waar toe hy ook, zedert het jaar 1759, gebruik gemaakt heeft, van de Amſteldamſche waarneemingen, geplaatst in de *Uitgezochte Verhandelingen* by *F. Houttuin* uitgegeeven, en die nu nog in deeze onze *Letter-Oefeningen* agtervolgd worden. Door de vergelyking van de hier gemelde en andere byzondere Waarneemingen, met eene nevensgaande berekening, heeft hy eene veertigjaarige Tafel, van 't jaar 1736 tot 1775 opgeſteld; in welke men, met eenen opſlag van 't oog kan zien, den hoogſten en laagſten mitsgaders den gemiddelden Thermometer, als mede den gevallen Regen, mitsgaders de kragt der Wind, van Maand tot Maand, in ieder der opgenoemde Jaaren. Wyders vindt men, ten einde van ieder Jaar, de gemelde waarneemingen voor 't geheele Jaar byeengebragt; en voorts in 't benedenſte gedeelte van de Tafel de gemiddelde maandlykſche rekening door alle die Jaaren; benevens eene aantekening van ongemeene Warmte of Koude en gevallen Regen, mitsgaders de uiterſten in dien tyd van veertig jaaren. Van 't vervaardigen deezer Tafel geeft de Autheur een uitvoerig verſlag in een nevensgaand Berigt; waarin hy ook gevoegd heeft eene Tafel der hoogſte en laagſte maanden, als mede der hoogſte en laagſte ſtanden des Barometers, in elk der twaalf maanden, geduurende de jaaren 1736 tot 1775, met verdere aanmerkingen daar toe betrekkelyk: waar op hy voorts zyn Berigt beſluit, met aanwyzinge van het nuttige gebruik, dat men van deeze zyne Tafel kan maaken. —— Ten gevalle der Liefhebberen van ſoortgelyke Waarneemingen is deeze Veertigjaarige Tafel ook afzonderlyk te bekomen; wanneer ze, op doek of ſtevig papier geplakt, met meer gemak gebruikt kan worden; terwyl ze tevens van dienst kan zyn voor alle weetgierigen, die nu of dan begeerig zyn na te gaan, hoe men het eene jaar eenigermaate met het andere, ten opzigte van de Lugtsgeſteldheid en het Weer, hebbe te vergelyken.

En hier mede loopt, als in den aanvang gezegd is, deeze Verzameling van *Natuurkundige Verhandelingen* af, die, gelyk we meermaals by de afgiſte der byzondere Stukjes gezien hebben, verſcheiden merkwaardige Verhandelingen en Berigten, in verſchillende takken van Oefening, behelzen; des ze met regt eene plaats verdienen, by de opgemelde *Uitgelezene* en *Uitgezochte Verhandelingen*. Ieder deezer Verzamelingen is op zigzelve een voltrokken Werk; maar ze voegen, ten aanzien van het bedoelde, zeer wel by elkander; en onderzoekgraage Leezers vinden 'er een grooten voorraad in, ter beſchaavinge en vermeerderinge hunner kundigheden.

Af-

Astronomia of Sterrekunde, door den Heer De la LANDE, *Koninglyk openbaar Leeraar der Wiskunde enz. Naar den tweeden, verbeterden en vermeerderden druk uit het Fransch vertaald, door* A. B. STRABBE, *Mathematicus te Amſterdam. Derde Deel, Tweede Stuk. Te Amſterdam by* J. Morterre 1777. *In groot octavo* 316 *bladz.*

OP de beſchryving der Sterrekundige Werktuigen, aan 't einde van 't voorige Stuk, volgt hier, in het veertiende Boek, eene ontvouwing van het gebruik der Werktuigen en de praktyk der Waarneemingen. In dit gedeelte toont de Autheur hoe men zig van ieder Werktuig, tot het doen van waarneemingen geſchikt, hebbe te bedienen, en waarop men, in 't doen van Waarneemingen, agt behoore te geeven; by welke gelegenheid hy ten laatſte nog beknoptlyk meldt, welke voorwerpen de dagelykſche oplettendheid der Sterrekundigen het meest verdienen. De Heer *de la Lande*, hier mede de noodige onderrigtingen ter waarneeminge gegeeven hebbende, gaat daarop over, ter beſchouwinge van de voorwerpen zelven, die waargenomen moeten worden, en 't geen daar omtrent in dit ſtuk byzonder in aanmerking komt. En desaangaande bepaalt zig zyn onderwys, in het tegenwoordige gedeelte, in de vier volgende Boeken, tot de grootheid en de gedaante der Aarde; den te ruggang en de jaarlykſche parallaxis der vaste Sterren, de veranderingen van de ſchuinsheid der Ecliptica, en de byzondere verplaatſing van verſchillende Sterren; als mede van de Aberratie en de Nutatie; en eindelyk van de Sterrekunde der Satelliten. Ieder deezer onderwerpen wordt met alle naauwkeurigheid behandeld, zo dat zy, die zig op deeze oefening toeleggen, 'er een leerzaam gebruik van kunnen maaken, om eene gegronde kundigheid van alles, wat daar toe betrekking heeft, te verkrygen. —— Zie hier, om dat men meermaals ſpreekt van den afſtand en de grootte der Sterren, die zig als flikkerende lichtjes voor ons vertoonen, het geen onze Sterrekundige deswegens bybrengt, met zyne nevensgaande aanmerkingen, over de gunſtiger lugtsgeſteldheid in andere Gewesten, tot het doen van Sterrekundige waarneemingen.

32 De kennis van de jaarlykſche *Parallaxis*, zegt hy, zou ons tot die van den afſtand der Sterren brengen, indien deeze *Parallaxis* konde waargenomen worden; maar

vermits dezelve onmerkbaar is (*), kunnen wy ten minſten, door uitſluiting, een der *limieten* van die verwydering daar uit afleiden. Indien de volſtrekte *Parallaxis* van een Ster ééne ſeconde ware, zou derzelver afſtand 206264 maal grooter zyn, dan de ſtraal van den jaarlykſchen loopkring der Aarde, die zelf van 33 millioenen *Lieues* is. De middelbaare afſtand van de Zon van de Aarde bevat 22198 maal de halve middellyn der Aarde, wanneer men de *Parallaxis* der Zon van 9 Secunden onderſtelt; indien derhalve de jaarlykſche *Parallaxis* van een Ster ſlegts ééne Secunde was, zou haar afſtand 4727200000 of 4727 millioenen grooter dan de ſtraal der Aarde, die op 1432½ *Lieues* komt, dat is, van 6771770 millioenen *Lieues* zyn (†). Maar vermits de *Parallaxis* der Sterren van geen Secunde is, zelfs voor de Sterren die het naast by de Aarde zyn, zo moet haar afſtand nog veel grooter zyn.

„ Indien men, door middel van die ſtraal, den omtrek des Cirkels berekent, welke, in het ſtelſel van de onbeweegelyke Aarde, dagelyks door de Sterren beſchreeven zou worden, zal men, de dagelykſche beweeging van 33′ 56″ 4‴, 1 zynde, bevinden, dat de Sterren ten minſte 49392000 *Lieues* in ééne ſecunde zouden doorloopen; maar door middel van de omdraaijing der Aarde zyn wy, door eene ſnelheid van 238 *toiſes* (§) in ééne ſecunde, niet gehouden, eene ſnelheid van 49 millioenen *Lieues* te onderſtellen.

„ Na

(*) „ De ontdekking van de *Aberratie* heeft doen zien, dat de oneffenheden, welke men in de Sterren beſpeurd heeft, eene geheel van de *Parallaxis* verſchillende oorzaak hebben, en deeze nieuwe oorzaak voldoet zo wel aan alle de waarneemingen, dat ze de *Parallaxis* t'eenemaal uitſluit. Dus is het vraagſtuk aangaande de jaarlykſche *Parallaxis* der vaste Sterren opgelost, [te weeten, dat dezelve, uit hoofde van den verbaazenden afſtand dier Sterren, volſtrekt onmerkbaar en als nul is;] de Heer *Bradley* denkt, dat, zo die *Parallaxis* ſlegts ééne Secunde was geweest, hy dezelve ontdekt zou hebben onder het groot getal waarneemingen, welke hy gedaan had vooral van γ van den *Draak*; waarneemingen, die ten allen tyde met de *Aberratie* overeenkomen, zonder eenige *Parallaxis* in aanmerking te neemen."

(†) De hier bedoelde zyn de Franſche middelbaare *Lieues*, die de lengte van 2283 *toiſes* hebben, hoedanigen 'er 25 op éénen graad gaan, gelyk 20 Hollandſche Mylen, of uuren gaans, éénen graad uitmaaken: des één millioen Franſche *Lieues* zo veel zyn, als achtmaal honderd duizend Hollandſche Mylen.

(§) Eene *Toiſe* heeft de lengte van zes Franſche Konings voeten, die

„ Na gezien te hebben op welken verbaazenden afſtand, de vaste Sterren moeten zyn, zal men niet verwonderd zyn over de ongemeene kleinheid van haare ſchynbaare middellyn, en over de onmogelykheid, waar in wy ons bevinden, om haare volſtrekte grootheid en waare middellyn te bepaalen. *Albategnius* begrootte de ſchynbaare middellyn der Sterren van de eerſte grootte op 45″; *Tycho* dagt dat dezelve van één minuut was; *Riccioli* van 18″. (*Aſtron. reform. pag.* 359.) *Galileüs* en *Kepler* waren reeds verzekerd, dat de vaste Sterren Zonnen waren even als de onze, (*Galilei Dial.* 3 *de mundi ſyſt. Kepler, diſc. cum nuncio ſyd. Jordanus Brunus, Lib. de maximo et immenſo.*) en dat haare ſchynbaare middellyn van eene ongemeene kleinheid was. *Galileüs* had waargenomen, dat de *Lier* niet meer dan 5″ middellyns had, en *Horoccius* gaf in 't jaar 1639 bericht, dat, hoe volmaakter de Verrekykers waren, hoe kleinder, en hoe meer naar glansryke punten gelykende, zy de Sterren deeden ſchynen. (*Hev. Venus in ſole viſa, pag.* 139.)

„ *Kepler*, die, voor de ontdekking der Verrekykers, 4′ middellyns aan *Sirius* toeſchreef (*de ſtella nova cap.* 16 *et* 21.) werdt naderhand overreed (*Epit. Aſtron. pag.* 498.) dat de vaste Sterren niet anders konden aangemerkt worden dan als punten, die, naar maate de Verrekykers volmaakter zyn, zich kleinder vertoonden; *Gaſſendi* begrootte *Sirius* van 10′; de Heer *Huygens* bevondt, door zeer naauwkeurige proeven, dat de Sterren als punten waren; de Heer *Caſſini* oordeelde in 't jaar 1717, dat de middellyn van *Sirius* 5″ was.

„ Het is thans beweezen, dat vier Sterren van de eerſte grootte, *Regulus*, *Aldebaran*, de *Koornair van de Maagd*, en *Antares*, geen 1″ middellyns hebben; want wanneer die Sterren door de Maan verduisterd worden, beſteeden zy geen 2″ tyds om onder den ſchyf der Maan te duiken; het geen noodzaaklyk zou gebeuren, indien de middellyn van die Sterren 1″ was. Inderdaad, de Maan beſteedt omtrent twee ſecunden tyds om één ſecunde van graaden voort te gaan; dus zou men een Ster, geduurende het tydsverloop van twee ſecunden, van grootte zien verminderen en allengskens verdwynen: nu is het daar mede zo niet gelegen; de Sterren verdwynen in eene halve ſeconde, zy komen weder te voorſchyn met dezelfde ſnelheid, en als een blikſem; derhalve is de middellyn geen ſecunde groot. (*Philoſ. trans. abr. IV.* 332.)

„ In-

die tot de Rhynlandſche voetmaat ſtaan als 29 tegen 30, dus zyn 238 *toiſes* ruim 246 Rhynlandſche voeten.

„ Indien men in de Verrekykers een verſtrooid licht ziet, dat de Sterren omringt, dat dezelve vergroot, en zodanig doet ſchynen, als of zy 5 of 6// middellyns hadden, moet men die ſchynbaarheid toeſchryven aan de levendigheid van haar licht, aan de omringende en verlichte lucht, aan de afwykende lichtſtraalen der glazen, en aan het te geweldig indrukſel, dat op het netvlies geſchiedt; men heeft het bewys daar van gezien, by gelegenheid van de vuuren der kentekens door *Picard*, in zyne meeting van den rechtlynigen afſtand van *Parys* en *Amiens* gebruikt (*).

„ Wanneer de middellyn eener Ster van éene ſecunde, en haare jaarlykſche *Parallaxis* insgelyks van éene ſecunde was, zou de weezenlyke middellyn der Ster gelyk zyn aan de ſtraal van den grooten loopkring, dat is aan 33 millioenen *Lieues*; doch het kan ook waar zyn, dat de Parallaxen der Sterren grooter zyn dan haare ſchynbaare middellynen; zulks dat de weezenlyke middellyn veel kleinder dan 33 millioenen *Lieues* is; wy kunnen daar over niet oordeelen (†); misſchien zal

(*) „ De Heer *Picard* vond zich by die meeting verſcheiden maalen genoodzaakt, om te *Mareuil*, te *Montblery* en te *Malvoiſine* vuuren te laaten branden, ten einde dezelve tot kentekens konden dienen; een vuur van drie voeten breed, te *Mareuil* gemaakt, en van *Malvoiſine* gezien, ſcheen met het bloot gezicht omtrent als een Ster van de derde grootte; het zelve werdt weezenlyk ſlegts onder een hoek van 3¼// gezien; nogthans deedt het, zelfs met den Verrekyker, de uitwerking van een voorwerp, dat 8// middellyns zou hebben: zulks toont dat de lichtende lichaamen iets grooter ſchynen, dan zy weezenlyk zyn, en dat de vuuren zeer dienſtig zyn, om, voor de meetkundige bewerkingen op groote afſtanden, tot kentekens te dienen."

(†) Voeg hier nog by, dat alle de deswegens gedaane waarneemingen betrekking hebben, tot de Sterren, zo als men ze noemt, van de eerſte grootte, die ons de grootſten of het naaste by toeſchynen; en dat het tot nog niet uitgeweezen is, of de min of meer ſchynbaare grootte toe te ſchryven zy, aan een weezenlyk verſchil van grootte, dan aan de onderſcheiden lengte der afſtanden: indien dit plaats heeft, dat de Sterren en in grootte en in afſtand verſchillen, dan zou eene grooter Ster zig kleiner voor ons oog kunnen vertoonen, dan eene kleiner, om dat zy op een veel verder afſtand ſtaat, en indien ze allen van gelyke grootte zyn, maar in de lengte van afſtand verſchillen, op welk eenen onverbeeldelyken afſtand moeten zig dan die Sterren niet bevinden, welken voor ons oog veel kleiner zyn, dan die Sterren, welker verre afſtand niet volkomen na te ſpeuren is, om dat derzelver *Parallaxis*, uit hoofde van den grooten afſtand, niet te bemerken zy?

zal 'er nog een tyd komen, waarin de Sterrekundigen meer kundigheid daar van zullen hebben.

„ De ongemeene kleinheid van de ſchynbaare middellyn der vaste Sterren is waarſchynlyk de oorzaak van de tintelende beweeging, die men in dezelven beſpeurt. Deeze ſchittering wordt niet beſpeurd in de Planeeten, by voorbeeld, in *Jupiter*, en zeer weinig in *Venus*, ſchoon de kracht van haar licht die van de vaste Starren te boven gaat, en dezelve dient dikwils om de Planeeten van de Sterren te onderſcheiden. De middellyn eener Ster is zo klein, dat de minſte ſtofdeeltjes, die door de beweeging van den dampkring tusſchen haar en ons doorgaan, genoegzaam zyn om de Ster voor ons te bedekken, en ons dezelve beurtelings te vertoonen. Indien men zich voorſtelt dat die beurtwisſelingen gemeen en kort genoeg zyn, dat ons oog die naauwlyks van elkander kan onderſcheiden, zal men gemaklyk begrypen, dat de Sterren eene ſoort van geduurige trilling moeten ſchynen te hebben. Dit ſchynt bevestigd te worden door de waarneeming in zekere landen gedaan, alwaar de lucht ongemeen zuiver en klaar is, en alwaar men zegt, dat de ſchittering der Sterren geen plaats heeft; doch al ware 'er geen land op de Aarde, alwaar de lucht helder genoeg was, om de ſchynbaare trilling van het licht der Sterren te doen ophouden, zou zulks niet genoegzaam zyn, om de voorgaande verklaaring te vernietigen.

„ De Heer *Garcin*, Correspondent van de Academie, en die insgelyks een lid van het Koninglyk Genootſchap te *Londen* was, in *Arabie*, ten naasteby onder den *Kreefts*-keerkring, te *Gomrom* of *Bander-Abaſſi*, eene vermaarde haven van de Perſiſche Golf, zynde, ſchreef aan den Heer *de Réaumur*, dat hy in een land leefde, 't welk t'eenemaal vry van dampen was. De droogte der omliggende landſtreeken van de Perſiſche Golf is zodanig, dat men 'er niet alleen nooit eenige damp uit de Aarde ziet opryzen, maar zelfs dat men 'er, geduurende de drie warme Saiſoenen van het Jaar, geen grasſcheutje ziet, ten minſte in de opene plaatſen, die voor de Zon bloot leggen; het is daar byna asch in plaats van aarde. Ook ſlaapen zy, die aldaar hun verblyf houden, in de lente, den zomer en de herfst, in de open lucht, boven op de huizen, die ieder van een plat voorzien zyn, op uitgeſpannen doeken, en zonder dekens. De Sterren maaken daar eene treffende vertooning; het is een zuiver, beſtendig en glinſterend licht, zonder eenige ſchittering; het is alleenlyk in het midden van den winter, dat de ſchittering, ſchoon zeer flaauw zyn-

zynde, aldaar beſpeurd wordt: de Heer *Garcin* twyffelde niet, of de ſchittering der Sterren ontſtondt uit de dampen, die zich in den dampkring der min drooge landen geduurig verheffen. De Heer *de la Condamine* heeft desgelyks opgemerkt in het gedeelte van *Peru*, dat langs de kust is, alwaar het nooit regent, dat de ſchittering der Sterren aldaar veel minder zichtbaar was, dan in onze gewesten. Een Sterrekundige, die zich eenigen tyd in de Indiën heeft opgehouden, verzekert dat 'er te *Pondichery*, geduurende de maanden January en February, geen ſchittering in de Sterren was, om dat 'er geen dampen zyn. Deeze groote zuiverheid van den Hemel in Arabie was ongetwyffeld eertyds de oorzaak van de eerſte ontdekkingen der Sterrekunde; men begrypt genoegzaam, welk voordeel een altoos zuivere en heldere hemel de Aſiatiſche volkeren, boven het overige der waereld, heeft moeten te weeg brengen. De gemakkelykheid van altoos dat ſchouwſpel in alle zyne ſchoonheid te zien, of liever de onmogelykheid van het zelve niet onophoudelyk te zien, heeft van alle de bewoonders van *Bander-Abaſſi*, en de omliggende landſtreeken, als zo veel Sterrekundigen gemaakt. De verſtooringen van den ſlaap, welke aldaar zeer menigvuldig moeten zyn, worden voor hen de bronnen van duizend naauwkeurige en gemakkelyke waarneemingen, daar wy ons in Europa met eene laſtige zorge toe bereiden, en die ons door eenen beneveldden hemel ontrukt worden; ook kunnen aldaar de lieden onder het volk, wanneer zy wakker worden, door de Sterren weeten, hoe laat het is, en meer of min de voornaamſte omſtandigheden van die beweegingen leeren kennen. Indien de natuurlyke begaafdheden, het zyn de woorden van den Heer *de Mairan*, opgeſcherpt worden, naar maate 'er zich meer omſtandigheden aanbieden, om dezelve te oefenen, en zo dezelve genoegzaam even gelyk over het geheele menſchelyk geſlacht verſpreid zyn, hoe veele Sterrekundigen hebben dan zulke landen, als Chaldea, Egypte en Arabie, niet moeten voortbrengen, toen de weetenſchappen, en voornaamlyk de Sterrekunde, aldaar geëerd werden! (*Hiſt. Acad.* 1743.)"

Aanhangſel tot den Christen Wysgeer, bezig in Aandagtige Overdenkingen over de Werken van God in het Ryk der Natuur; en zyne Voorzienigheid op alle de dagen van het Jaar. Uit het Hoogduitsch vertaald. In 's Gravenhave by J. du Mee 1777. *Behalven het Register* 50 *bladz. in gr. octavo.*

VAn dit Werkje hebben wy, met deszelfs afgifte, meer dan eens verſlag gegeven, als een ſtichtelyk Huisboek, dienende om de Lezers Gods Werken in de Natuur indiervoege te leeren opmerken, dat ze daer door ten krachtigſte genoopt worden, tot ene hartlyke eerbied voor den Allerhoogſten (*). Diestyds was de Autheur nog niet openlyk bekend; maer by een tweeden Hoogduitſchen Druk heeft men verſtaen, dat hetzelve opgeſteld was, door den Eerwaerden *C. C. Sturm*, Predicant in Maagdeburg. Zyn Eerwaerde, ene verzameling van Geestlyke Gezangen uitgevende, vond goed XVII Gezangen uit die *Overdenkingen* te nemen, en dezelven, in de tweede Uitgave, met zo vele Verhandelingen in onrym te verwisſelen; welke XVII Verhandelingen, benevens een algemenen Bladwyzer over alle de Stukjes, nu ook in 't Nederduitsch, als een Aanhangſel, in 't licht gegeven zyn. Deze Verhandelingen zyn in denzelfden opwekkenden ſmaak als de voorigen geſchreeven; waer van de volgende beſchouwing, over de veelheid der Waerelden, tot eene voorbeeld kan ſtrekken.

„ Het is niet alleen onweetenheid, maar ook teffens eigenliefde en hoogmoed, als wy den omtrek der Wereld, tot het allerkleinſte deel van het groote Wereldgebouw, tot onze Aardkloot bepalen, als wy gelooven dat dezelve alleen bevolkt, en al het overige alleen om haaren wille zoude zyn; dat de Zon alleen beſtemt is geworden, om dezelve te verwarmen en te verlichten, en dat de Maan met alle de Starren enkel en alleen van God zyn geſchaapen geworden, om helderheid aan onze Nachten te geeven, en aan den Voerman 't gebruik van een Lantaarn te beſpaaren. De beſchouwing der vaste Starren alleen is reeds genoegzaam om zulk een belagchelyk en dwaas vooroordeel te weêrleggen. Derzelver ſchitteringen bewyzen, dat zy met haar eigen licht blinken, en de

(*) Zie de eerſte aankondiging *Hedend. Vad. Letter-Oef. II. D. bladz.* 79.

de onmeetelyke afſtand, in welken zy voor ons nog zichtbaar zyn, bewyst, dat zy onze Zon in grootte verre moeten overtreffen. Is het nu wel te begrypen, dat God deeze Hemellighaamen, die geene lichtgevende punten of ſtippen, maar groote Zonnen zyn, in zulke verre afſtanden, en in zulk een groot aantal niet tot veel verhevener oogmerken geſchaapen zoude hebben? Waare de beſtemming van deeze Zonnen om ons alleen tot Nachtlichten te dienen, dan zouden zy een groot gedeelte van het jaar aan dat oogmerk niet voldoen, in 't welk een betrokken en donkere Hemel of korte en heldere Nachten derzelver nuttigheid verhinderen; dan zouden die Starren geheel onnut en overtollig zyn, die wegens haar al te grooten afſtand met bloote oogen niet gezien kunnen worden; dan zoude één éénige Star, als dezelve nader by ons geſtelt waare, zulk eene beſtemming beter bereiken, als zoo veele duizenden in zoo een ontzettelyken afſtand doen kunnen. En dewyl wy by al het overige gebruik, dat wy van de Starren in de Zeevaartkunde en in andere voorvallen maaken, zoortgelyke Beſpiegelingen kunnen vormen, is het voor ons volkomen onbegrypelyk, waartoe alle deeze ontelbaare Zonnen van nut zouden kunnen zyn, wanneer 'er buiten deeze Aarde geene andere lighaamen voor handen waaren, die uit haar licht en uit haar warmte voordeel trekken, geſteld, dat zy ook zelfs geen plaats voor meenigerlei Schepzelen zyn. Dit denkbeeld zal voor ons nog veel waarſchynlyker worden, als wy ons eigen Zonneſtel naaukeuriger overweegen. Wy hebben in een onzer voorgaande Beſpiegelingen gezien, in hoe veele omſtandigheden de Maan met onze Aardkloot een gemeenſchappelyke overeenkomst heeft, dat men op de Maan, gelyk als op onze Aarde, vast Land en Zeën, Bergen en Daalen, Zeeboezems en Eilanden gewaar wordt (*). Zoude zulk

(*) „ De Maan is vyftigmaal kleiner als onze Aardkloot, en is uitwendig in heldere en duistere plaatſen verdeelt. De eerſte ſchynen vast Land, maar de laatſte Zeën te zyn. Want, beſtond de Maan uit eenerlei ſtoffe, waare zy alleen een vast of alleen een vloeibaar lighaam, dan zoude zy, op eene evengelyke wyze, de ſtraalen, die van de Zon op haar vallen, op onze Aarde te rug werpen, en daardoor zouden wy geen vlakken op haar gewaar worden, gelyk wy nu weezenlyk in haar beſchouwen; daar in tegendeel een vloeibaar wezen, gelyk ons water is, eene groote meenigte van ſtraalen by zich behoud, en maar een gedeelte van dezelve te rugge kaatst. Dit is dierhalven een genoegzaame reden, om deeze donkere plaatſen van de Maan voor Zeën, en de heldere voor vast Land

zulk een groote gelykheid ons geen regt geven om verder te beſluiten, en te vermoeden, dat ook daar Myneraalen en Planten; Dieren en verſtandige Schepzels gevonden worden? De overeenſtemming van de overige Planeeten met de Maan maakt dat ook onze gisſing zich hier toe uitſtrekt. En dewyl yder vaste Star, even als onze Zon, op de hoogſt waarſchynlyke wyze, haare byzondere Planeeten heeft, die met de Planeeten van ons Zonneſtel in de wezenlykſte deelen overeenkomen; zoo zien wy eene menigte van Werelden voor ons, die niet te tellen zyn; en die yder haare byzondere Inrichting, Wetten, Voortbrengzels en Bewooners hebben.

„ Welk eene meenigvuldigheid van Gods Werken beſchouwen wy hier! Welk eene Grootheid van den Schepper, welk eene Majeſteit der Hemelen! Millioenen Werelden met haare verſtandige Bewooners erkennen en verheerlyken haaren Heer en Schepper, en zyn aanhoudend bezig hem aan te bidden. Welk eene opwekking en aanſpooring is dit voor ons, om ons met die Hemelſchaaren te vereenigen, den Lof en de Eer van den Allerhoogſten, door alle de Werelden uit te breiden! Welk een verrukkelyk uitzicht voor ons, dat wy in de Eeuwigheid gelegenheid zullen hebben, alle deeze werken te leeren kennen, en ons in derzelver bewonderenswaardige inrichting te mogen vervrolyken! Hoe zullen wy in verbaastheid weggerukt worden, wanneer wy als dan dingen zullen mogen zien, van welke wy ons hier of in 't geheel geene, of zeer onvolkomen en dwaalende begrippen vormen konden! In welk een glans zullen wy als dan de Eigenſchappen van den Allerhoogſten beſchouwen, die zich over zoo veele Werelden uitbreiden, en die niet, gelyk wy ons valſch inbeelden, alleen tot onze kleine en byna onmerkbaare Aardkloot bepaalt zyn! Welk een onuitputtelyke Bron is dit voor ons van veelvuldige kundigheden! Welk eene ryke ſtoffe tot Lof en tot Verheerlyking van den Schepper en onbeperkten Beheerſcher van alle deeze Werelden!"

Land te houden. In deeze heldere plaatſen verſchynen oüs eenige deelen, die nog helderer zyn als alle de overigen, en die zelfs ter zyde eenige ſchaduwen werpen. Deeze moeten dierhalven hooger als alle de overigen, en daarom gelyk zyn aan de Bergen van onzen Aardbol. Eenige deezer Bergen leggen enkel op zich zelven en verſtrooit, andere hangen aan elkanderen, en maaken dikwerf een zeer lange keten uit. In de Zeën vindt men eenige minder donkere plaatſen, die dierhalve met onze Eilanden ſchynen overeen te komen."

Disquiſitio Juridica Inauguralis, de eo quod Exſequiarum ratione in jure obtinet, *quam publico examini ſubmiſit* NICOLAUS CORNELIUS van CLEEFF. *Trajectinus. Trajecti ad Rhenum, ex officina* A. v. Paddenburg 1776. *Absque Elencho &c. 226. pp. in quarto f. m.*

VIndt men dikwerf de Academiſche Inwydings-Verhandelingen dor en oppervlakkig, ze zyn egter niet allen van dien aart, nu en dan komen 'er aan den dag, welken, ten opzigte van derzelver inhoud en uitvoering de opmerking van deskundigen verdienen; en zo is 't wel byzonder met deeze Verhandeling gelegen, welke de Heer *van Cleeff*, op Utrechts Hooge School, openlyk verdeedigd heeft, toen hy, naar de wyze der Ouden, tot Meester der beide Regten, gehuldigd zou worden. Zyn Edele maakt de voorgeſtelde Verhandeling, *over 't geen naar Regten in 't ſtuk der Begraavenisſen plaats heeft*, drieledig. Met den aanvang handelt hy over de Graven als gewyde of geheiligde plaatſen, en derzelver verſchillende ſoorten, mitsgaders de daaruit ontſtaande Regten. Een volgend gedeelte is geſchikt ter ontvouwinge van de pligtmaatige zorg der leevenden, omtrent de Lyken der geſtorvenen, of de verpligting der overblyvenden, om de geſtorvenen, naar 's Lands wyze, behoorelyk te behandelen. Na dit in 't algemeen getoond te hebben, hegt hy daaraan, by manier van onderdeeling, eene overweeging van 't geen in aanmerking komt, nopens dezulken, dien van regtswege alle begraaving ontzegd wordt, of de zodanigen, dien men naar regten eene eerlyke begraavenis weigert: waarnevens hy dan ook nog zyne oplettendheid vestigt op eenige bepaalingen wegens de begraavenisſen, met betrekking tot den tyd wanneer, het ſchouwen der Lyken in zekere omſtandigheden, en de vereischte zorg om toe te zien, dat geen nog leevende Vrugt met de overleeden zwangere Moeder ter aarde beſteld worde; als mede op de bepaalde aanwyzing der plaatſen, waar al en waar niet te begraaven.

Nopens dit laatſte Stuk, waarop wy kortlyk ſtaan zullen blyven, brengt ons de Autheur onder het oog, wat het Roomſche en Canonyke Regt deswegens leeren, als mede wat men, zyns oordeels, hebbe te denken van ons tegenwoordig gebruik van niet alleen binnen de muuren der Steden, maar zelfs in de Kerken, te begraaven. —— Wat het eerſte betreft, 't is blykbaar, dat de Romeinen, zo al niet

on-

onder de regeering van hunnen tweeden Koning *Numa*, ten minſte met de vaſtſtelling der XII Tafelen, (den grondſlag van 't Roomſche Regt,) omtrent 300 jaaren na Romes bouwing, reeds gewaakt hebben, tegen het begraaven in de Steden; en dat zulks ook vervolgens nog een tyd lang in agt genomen is. Intuſſchen was deeze voorzorg egter alleen bepaald tot het gewoone begraaven; nadien men ten zelfden tyde het begraaven van zommige Perſoonen in de Steden, eeren aanzienshalven, toeſtond, ja als een geſteld voorregt vergunde: en dit heeft vermoedelyk aanleiding gegeeven, tot het vermenigvuldigen hier van; waardoor dan het begraaven in de Steden allengskens meer in zwang geraakte; dat voorts nog ſterker toegenomen zal zyn, toen Keizer *Leo* de daartegen geſtelde Wet afſchafte, en 't eenen ieder vry liet, zyne dooden binnen of buiten de muuren der Steden ter aarde te beſtellen. —— Met opzigt tot het Canonyke Regt, ſtaat hier vooraf in aanmerking te neemen, dat de vroegere Christenen, gedurende den tyd der vervolgingen, hunne dooden onverſchillig begroeven, op de yeiligſte plaatſen, daar ze dezelven verbergen konden: als mede dat ze alle mogelyke moeite aanwendden, om de overblyffels der Martelaaren magtig te worden, ten einde die op verborgen plaatſen te begraaven; en eindelyk dat ze wel inzonderheid veel werks maakten van 't verkrygen van ruime onderaardſche holen; waarin ze dan de overblyffels hunner Martelaaren verbergden, en die hun tevens ter Godsdienſtige vergaderplaatſen ſtrekten. Uit deeze gewoonte is vervolgens, toen de Christen-Kerk over de Heidenſche Vorſten zegenpraalde, ontſtaan, dat de Christenen de overblyffels hunner Martelaaren eerst binnen de Steden op daar toe geſchikte begraafplaatſen bragten; en voorts Kerken ter hunner eere bouwden, in welken zy die overblyffels ter plaatſe van de Altaaren, of onder dezelven begroeven. Dit alles nu geſchiedde niet zonder eene bygeloovige hoogagting voor de Martelaaren, welke van tyd tot tyd ten ſterkſte toenam. Zulks had wel dra ten gevolge, dat veele Christenen in den bygeloovigen waan vielen, dat zy te dieper deelden in de gunſtige voorſpraak deezer Heilige Martelaaren by God, naar maate dat hunne Lyken nader aan de overblyffelen dier Martelaaren begraaven wierden. Van dien tyd af greep het begraaven der Christenen in de Kerken ſtand; doch zo niet, of men begroef eerst om en aan, wat laater, hier en daar in zekere plaatſen der Kerken, tot dat men eindelyk alomme, in dezelven de Lyken ter aarde beſtelde. Met den aanvang was dit wel bepaald, tot den Keizer, den Biſchop en verdere

aanzienlyke Perſoonen; dan na weinig tydsverloop was zulks te verwerven, door allen, die vermogen genoeg hadden, om den eisch der Kerklyken te voldoen. Dit misbruik gaf Keizer *Theodoſius* reeds aanleiding om zulks door eene Wet tegen te gaan; en herhaalde Kerkvergaderingen hebben het, nu eens ſtrenger, dan eens onder mindere of meerdere bepaaling, in laatere tyden, gewraakt; doch de bygeloovigheid, en nog meer de geldzugt der Kerklyken, heeft alle de poogingen, ter weeringe van dit begraaven in de Kerken, dermaate verydeld, dat het ten laatſte een doorgaand gebruik geworden zy, gelyk het ook nog heden hier te Lande is. — Onze Autheur, dit alles naauwkeurig voorgedraagen hebbende, vraagt eindelyk, wat men van deeze gewoonte te denken hebbe? En zyn antwoord is, dat het veel beter zou zyn, de Lyken buiten de Steden te begraaven, op plaatſen, die aan de vrye lugt en den wind blootgeſteld zyn, afgeſcheiden van de gewoone verblyfplaats der leevenden. Onze Kerken, geſchikt tot Godsdienſtige vergaderplaatſen der leevenden, zyn zeer oneigen verblyfplaatſen der dooden; en men wenscht met reden te meer dat dezelven daaruit geweerd mogten worden, om dat ze den leevenden door hunne verdervelyke uitwaaſemingen ſchaaden. Men mogt dit in vroeger dagen over 't hoofd zien, toen 't bygeloof heerschte; maar nu 't bygeloof verbannen is, 'er geen voordeel voor de dooden in gevonden wordt, en de leevenden 'er nadeel by lyden, komt het zyn Edelen vreemd voor, dat dit gebruik nog verdeedigd zou worden. 't Is 'er ook, gelyk hy vervolgt, zo mede gelegen, dat men tegen eenige weinige voorſpraaken voor het zelve, eene menigte van Godgeleerden, Geneeskundigen en Regtsgeleerden vinde, die de wanvoegelykheid en ſchadelykheid ten allerduidelykſte toonen; waarvan men hier en daar in andere Landen zo ſterk is overtuigd geworden, dat de Wetgeevende magt het raadzaam oordeele deeze gewoonte af te ſchaffen; terwyl ook zommige byzondere perſoonen dezelve door hun eigen voorbeeld zyn tegengegaan, met uitdruklyk te begeeren, dat ze, na hun overlyden, buiten de Stad, in eene aan de vrye lugt blootgeſtelde plaats begraaven zouden worden. Men kan, 't is waar, niet ontkennen, dat de verandering van dit gebruik met eenige zwaarigheden vergezeld gaat; dan dat die zwaarigheden overkomelyk zyn, blykt in die Landen daar men dit gebruik reeds afgeſchaft heeft; en 't zou, gelyk de Eerwaarde *Jona Willem te Water*, in zyne Verhandeling over dit onderwerp, te vinden in het vierde Deel der *Verhandelingen van het Zeeuwſche Genootſchap*, reeds getoond heeft, ook

ook hier te Lande niet moeilyk vallen, wanneer onze Landsgenooten zulks ernſtig ter harte namen; 't welk hun hier mede aangepreezen wordt.

Voorts gaat het derde of laatſte gedeelte deezer Verhandelinge, over de Graffchendery, hier te Lande oudtyds bekend, onder den naam van *Reeroof* of *Raeroof* (*); waaromtrent de Heer *van Cleeff* met zeer veel naauwkeurigheid alles ontvouwt, wat het Roomſche Régt desaangaande voorſchryft. En heeft iemand wyders lust, de wetten der Germaanen hieromtrent na te ſpooren, zo verzendt hy denzulken tot de Schriften van *J. F. Polac* en *J. G. Heineccius* (†), die dit onderwerp volledig behandeld hebben; waarnevens hy ten ſlot nog meldt, dat deeze misdaad hedendaagsch onder eene arbitraire ſtraf valt. —— Onze Autheur toont in alles, dat hy zyne belezenheid met oordeel weet te gebruiken, des men, op dien voortgang, verder alles goeds van hem moge verwagten; waar toe we hoopen, dat hy beſtendig gehoor zal geeven, aan de heilzaame les van eenen zyner Vrienden, welke zich, in zyn Dichtſtuk, onder anderen aldus laat hooren.

Wel aan VAN CLEEFF! laat [ſteeds] bevlijtiging, verſtand,
Geduld en zedigheid gepaard gaan hand aan hand,
En u voorzigtig op dien langen weg geleiden,
Waarop de Waarheid ſteeds haar' heid'ren glans zal ſpreiden:

(*) Eigenlyk de dooden in het Graf berooven van hun *Ree* of *Rae*, dat is doodkleed. Zie TH. BORY *Woordentolk* op 't woord *Reeroof*.

(†) POLAC *Syſt. Jurispr. Germ. ant.* L. 1. C. 19, 85, §. 6, 7. HEIN. *Elem. Jur. Germ. Vet. et hod.* T. 2. L. 2. *Tit.* 29. §. 141. *et ſeqq.*

Levensbeſchryving van eenige voornaame meest Nederlandſche Mannen en Vrouwen. Uit egte Stukken opgemaakt. Derde Deel. Te Amſterdam by P. Conradi *en te Harlingen by* V. v. d. Plaats 1776. *In groot octavo* 350 *bladz.*

NOpens de uitvoering van dit Geſchrift, en deszelfs geſchiktheid voor hun, die een ledig uur willen beſteeden, in 't doorloopen eener welopgeſtelde Leevensbeſchryvinge van Perſoonen, die in eene mindere of meerdere maate betrekking tot onze

Vaderlandsche Geschiedenissen hebben, is met de afgifte der twee eerste Deelen reeds het noodige gewag gemaakt (*); des wy thans alleen te melden hebben, dat dit derde Deel zulken Leezeren op nieuw een ryken voorraad verschaft. Het behelst een aantal van een-en-twintig Leevensbeschryvingen van Persoonen, die door hunne Krygs- of Staatkunde, en door hunne Godgeleerde of Historiekundige Schriften, de opmerking der Natie verdienen. Onder de laatsten komt hier, benevens onzen geagten Geschied-Schryver P. C. HOOFT, mede voor, de beroemde Historiekundige UBBO EMMIUS; wiens nagedagtenis met regt wel verlevendigd mogt worden; 't welk ons ook te eerder heeft doen besluiten, om 's Mans Leevensbeschryving, ten voorbeelde der schryfwyze in dit Stuk gehouden, alhier te plaatsen. Ze luidt als volgt.

„ UBBO EMMIUS, eertyds Hoogleeraar te Groningen, wierdt geboren *in de Griete* of te *Grietzyl*, in Oostfriesland, op den 5 van Wintermaand, des jaars 1547. Zyn Vader was *Emmo Dyken*, een Predikant, en voormaals Leerling van *Luther* en *Melanchton*; zyne moeder *Elisa*, dochter van *Egbert Tjarda*, die veertig jaaren de Burgemeesterlyke waardigheid te *Norden* hadt bekleed. Onze Emmius, negen jaaren oud zynde, wierdt te *Embden* ter Schoole besteed, en bevlytigde 'er zich, negen jaaren lang, met groote naarstigheid. Vervolgens trok hy naar *Bremen*, om de lessen te hooren van den beroemden Rector *Joannes Molanus*, en bleef aldaar insgelyks etlyke jaaren. Hier zyne Letteroeffeningen volbragt hebbende, keerde hy te rug naar zyne Ouders; doch vertoefde 'er kort, wordende hy naar *Norden* gezonden, om op de aldaar nieuw gestigte Schoolen het onderwys te genieten van *Johannes Florianus* en *Nicolaus Sascherus*. In zyn vier en twintigste jaar reisde hy naar de toenmaals vermaarde Hooge School te *Rostok*, alwaar *David Chytreus* en *Henricus Bruceus*, de eerste in de Godgeleerdheid en Geschiedenissen, de andere in de Wiskunde, met grooten lof, onderweezen.

„ Twee jaaren hadt hy zich hier met een gelukkigen uitslag geoeffend, wanneer de treurige bode van zyns Vaders dood hem naar Oostvriesland deedt keeren, om zyne Moeder te vertroosten. Doch alzo hy van eene ongemeene zucht wierdt gedreeven om vreemde landen en in dezelven verscheiden geleerde Mannen te bezoeken, vertrok hy, in den jaare 1575, naar Frankryk, doorreisde een groot gedeelte van Duitschland, en hieldt zich wel twee jaaren op te Geneve, daar hy, onder andere, een Leerling wierdt van *Theodorus Beza*.

„ Van zyne reizen te rug gekeerd zynde, wierden hem twee beroepen aangebooden, dat van Predikant en van Rector eener Latynsche Schoole. Dewyl hy uit den aart zeer beschroomd was, en

(*) Zie *Hedend. Vad. Letter-Oef. IV. D. bl.* 515.

en in gezelschap weinig durfde spreken, verwierp hy, hoewel tegen zyne inwendige neiging, de eerste aanbieding, en wierdt Rector der Schoole te Norden; dit viel voor in den jaare 1579. Hy trok een groot getal Leerlingen, en bragt de School in groot aanzien; doch Geestlyke heerschzucht deedt hem deeze plaats verlaaten. Schoon naamlyk de Hervormde Geloofsbelydenis, welke thans te Embden gevolgd wierdt, ook te Norden in eere wierdt gehouden, en de Embder Catechismus, openlyk, voor de gemeene Land-Catechismus erkend was, begon egter de Augsburgsche Geloofsbelydenis nu te Norden door te dringen; doch Emmius, als den Hervormden toegedaan, kon niet besluiten deeze Belydenis te onderteekenen; weshalven hy, door het sterk dringen, inzonderheid van den Predikant *Heisbusius*, in den jaare 1587, van het Schoolbewind verlaaten wierdt, tot groot nadeel der Schoolen, en misnoegen van veele braave lieden.

„ Niet lang was, egter, onze Ubbo buiten bediening. Al in het volgende jaar beriep hem Graaf Jan van Oostfriesland tot Rector der Latynsche Schoole te Lier. Hier verwierf hy in korten tyd zo veel roems, en bragt de Liersche School in zo groot een aanzien, dat zy die van Norden verre overtrof, welke, zedert zyn vertrek, nimmer op haar verhaal heeft kunnen komen.

„ Zes jaaren hadt Emmius hier het Schoolbewind geoeffend, toen Groningen, nu insgelyks tot de zyde der Staatschen overgegaan, hem tot zynen Schoolvoogd beriep, met magt om zodanige schikkingen en veranderingen in te voeren, als hy dienstig zoude vinden. Hy aanvaardde zyn ampt in den jaare 1594, toen hy nu den ouderdom van 47 jaaren hadt bereikt, en bediende 't zelve twintig jaaren lang, tot groot voordeel der jeugd, welke van alle oorden in menigte tot zyn onderwys zamenvloeide. Ten einde van deezen tyd nam de Regeering van Groningen, in den jaare 1614, een besluit om haare School tot eene Academie te verheffen, en beriep, onder anderen, onzen Emmius tot Hoogleeraar in de Geschiedenissen en Griekssche Taale. Hy was de eerste Rector deezer nieuwe Hooge Schoole, en verstrekte haar tot een luisterryk sieraad, tot dat de zwakheden des ouderdoms hem beletten in 't openbaar te verschynen. Doch hy liet hierom niet af te arbeiden, ten beste van het Gemeenebest der Letteren en van de onlangs opgeregte Hooge-Schoole; de geleerde waereld verrykte hy met verscheidene doorwrogte Werken, en de Academische Senaat ondervondt menigmaalen zyne wysheid, in de heilzaame raadgeevingen, welke hy mededeelde.

„ Hy was een man niet alleen van zonderlinge Geleerdheid, en in die Weetenschappen, in welke hy de jeugd onderwees, ten hoogsten bekwaam, maar ook in de Staatkunde en de belangen der Vorsten bedreeven. Graaf Willem Lodewyk van Nassau pleegde hem dikwyls raad, in zeer gewigtige zaaken; en 's Hoogleeraars gevoelen strekte hem meestal tot een regelmaat zyner handelingen. Meer

dan eens wierdt hy, geduurende zyn verblyf te Groningen, onder anderen, van de Regeering van Dordrecht, Leeuwaarden en Embden, aangezogt om van woonplaatze te veranderen; doch deeze aanzoeken wees hy vriendelyk van de hand, oordeelende, dat zo iemand in eenen hem gelegenen ſtand gevestigd ware, niet ligt naar verandering moest haaken. Schoon een yverig voorſtander van de eer zyns Vaderlands, en een grondig kenner van deszelfs Oudheden, bezat hy, egter, onpartydigheids en moeds genoeg om zich te kanten tegen veele fabelagtige vertellingen wegens de Oudheid en afkomst der Frieſche Natie; 't geen hem, onder de Geleerden, niet weinig vyanden verwekte. Gelyk hy zelf onder de Geleerden een aanzienlyken rang bekleedde, dus wierdt hy ook hoog geſchat van verſcheidene Mannen zyner Eeuwe, welke met roem in het Letterperk geſtreeden hebben. Thuanus, Scaliger, Heinſius en andere maakten veel werks van hem. Scaliger noemt zyne Frieſche Geſchiedenis overtreffelyk, *divina*; Thuanus getuigt, na Buchanan, niets geleezen te hebben, dat by hem in getrouwheid, vrye gedagten en fierlykheid van ſtyl kan vergeleeken worden. Het beoefenen der Geſchiedenisſen, vooral van die der Frieſche Natie, maakte zyne hoofdzaak uit; hier van getuigen zyne nagelaatene ſchriften, als zyne *Historia rerum Friſiacarum*, beginnende van het jaar 449, en loopende tot het jaar 1564; als mede, *De Agro Friſiæ inter Amaſum et Lavicam, deque urbe Groninga. Deſcriptio Chorographica Friſiæ Orientalis. De Statu Reipublicæ et Eccleſiæ in Orientali Friſia. Antiquitates Friſiorum.* Behalven deeze zyn van hem voorhanden verſcheiden ſtukken, de Tydrekenkunde en Griekenland betreffende.

„ Hy overleedt te Groningen op den 9den van Wintermaand des jaars 1625, in het negen en zeventigſte jaar zyns ouderdoms. Tweemaal is hy getrouwd geweest: eerst, te Norden, in 't jaar 1581, met *Theda Tjebbes*; deeze, hem een Zoon gebaard hebbende, ſtierf in 't Kinderbedde, de Zoon als hy negentien jaaren oud was. In zynen tweeden echt tradt hy met *Margareta van Bergen*, van Embden; deeze overleefde hem nevens een' Zoon en Dochter; de Zoon, wiens naam was *Weſſel Emmius*, was, toen de Vader ſtierf, Predikant onder de Hervormden te Groningen. De Regeering deezer ſtad, om 's Mans nagedagtenis te vereeren, heeft zyne Beeldtenis geplaatst op 't Stadhuis."

Ver-

Vervolg van den Wysgeerigen Landman, of JACOB GOUYER, *in zyn karakter en bedryf geſchetst, door den Heer* HIRZEL, *eerſten Geneesheer van de Republiek van Zurich. Naar de tweede Hoogduitſche Uitgave vertaald. Te Deventer by* L. Leemhorst 1777. *Behalven een kort Voorberigt* 165 *bladz. in octavo.*

IS ieder Leezer genoegzaam, vooral dezulken, die een beredeneerd deugdzaam character hoog waardeeren op het leezen van den *Wysgeerigen Landman* (*), ingenomen geweest met deezen *Jacob Gouyer*, gemeenlyk geheeten *Kli-yogg* of *de kleine Jacob*, 't zal hun dan zeker aangenaam zyn, dit voortreffelyk mensch nog nader te leeren kennen; te meer daar men weet dat het Geſchrift van den Heer *Hirzel* geen Roman, en dat de Wysgeerige Landman geen verdichte perſoonaadje is, maar iemand, die zo wezenlyk beſtaat, als de Schryver, welke zyn character ſchetst. Dit maakt het Vervolg dier afſchetſinge des te aanmerkelyker; en men zal reden vinden, om, op het doorbladeren van 't zelve, vergenoegd te zyn, daar het ons 's Mans character, in verſcheiden byzondere omſtandigheden, nog duidelyker voordraagt, en onze gode gedagten hem aangaande, van alle zyden, bevestigt. —— Het zelve beſtaat uit een aantal van Brieven door den Heer *Hirzel*, aan deezen en geenen zyner geagte Correspondenten geſchreeven, om hen, op hun verzoek, eenige nadere onderrigtingen nopens *Jacob Gouyer* mede te deelen; dat hem te gelyk gelegenheid geeft, tot het voorſtellen van verſcheide zedelyke bedenkingen, mitsgaders van aanmerkingen, die de bevordering van den Landbouw betreffen; waar door dit Geſchrift, boven het gemelde, ook van die zyde zyne nuttigheid heeft. Twee deezer Brieven zyn geſchreeven aan den Heer Hopman *Frey* te Bazel; een derzelven is eene beantwoording van een Brief van den Eerwaarden *Hulshoff*, Dr. in de Wysgeerte, Predikant te Amſterdam enz.; een vierde is gerigt aan den Heer Baron *van Tſchudi*, Burger te Metz en te Glaris; en 't opſchrift van den laatſten luidt, aan den Heer Abt *Siegmund*, Graaf van Hochenwart enz. Die aan den Eerwaarden *Hulshoff* betreft voornaamlyk 's Mans zedelyk en huishoudlyk character; de anderen gaan meer over den Landbouw, en 't gedrag, benevens de denkwyze van *Jacob Gouyer* als Landman, waar tuſschen egter, in die aan den Heer *Frey*, ook andere aanmerkingen gevlogten zyn. —— Onder andere voorſtellen van den Eerwaarden *Hulshoff* wegens deezen Landman, is 'er ook één nopens de opvoeding zyner Kinderen, dat wy, met de beantwoording van den Heer *Hirzel*, zullen mededeelen, om hem dus in zyn character als Vader des Huisgezins onder 't oog te brengen.

„ Gy vraagt my verder, zegt *Hirzel*, hoe KLI-YOGG gewoon is met zyne kinderen om te gaan? Of hy dezelve met vryheid en zagtheid, of op eene ſtrenge wyze en als een boer regeere? En of zyne kinderen de yverzugt kennen?" Liefde en vrolykheid heerſchen in zyn huis, van allen dwang bevryd; dit ontdekt elk, die het

(*) Zie *N. Vaderl. Letter-Oef. I D. bl.* 172.

het huis intreedt, terſtond aan alle de vrolyke aangezigten; en het kan indedaad in die levenswyze, welke ik beſchreeven heb, niet anders zyn. By alle verrigtingen van het huis zegt elk vryelyk zyne meening, en die het waare treft, heeft de goedkeuring van allen, en ziet zyn raad gevolgd; want allen zyn gewoon onpartydig de waarheid te zoeken, hun gezond verſtand raad te pleegen, en het algemeen belang van 't huisgezin ſteeds in 't oog te houden. Elk kan zyn genoegen eeten; noch ſpys noch geld wordt opgeſlooten; niemand heeft ooit gelegenheid gehad tot yverzugt geprikkeld te worden; de Vader heeft altoos dezelfde genegenheid aan alle kinderen betoond, allen eveneens behandeld, met allen even eens by alle gelegenheden geraadpleegd. Niets geeft hem meer vermaak dan de gedingen van zyne kinderen te hooren, hoe de bezigheden van het huis op de beste wyze aan te leggen, daar zy allen hunne aandagt even hartelyk op vestigen, om dat zy allen van de verderfelyke vermaaken, die in ſpeel- en drinkhuizen gezogt worden, even zorgvuldig te rug gehouden zyn. Men ziet onzen Wysgeer in alle zyne kinderen, om zo te ſpreeken, verdubbeld; zy zyn zo gewend aan zyne grondregelen, en van deszelver waarheid zo wel overtuigd, dat zelfs het ſchynbaarst geluk niet in ſtaat is om hen buiten 't vaderlyk huis te troonen. Men boodt zyn zoon een zeer gunſtig huwelyk aan, maar de voorwaarde, dat hy in zyns Schoonvaders huis trekken, en daar woonen zoude, maakte het voor den zoon onmoogelyk, om deze anders zo aangenaame als voordeelige party aan te neemen.

„ KLI-YOGG heeft de yverzugt zo wel uit zyn huis weten te verbannen, dat zyne Zoonen eenen vreemden, die hunne Zuster trouwde, met liefde in het zelve ontvangen hebben en behandelen, ſchoon deze zwager zyne Moeder medebragt. Zy leeven nu ſints verſcheide jaaren in eene broederlyke genegenheid met malkanderen, en vinden in dezen bygekoomen broeder reeds een nieuw bewys van hunnes Vaders wysheid. De aangehuwde Broeder was van vooroordeel tegen KLI-YOGG ingenoomen, en bezogt hem, zo als hy door de Overigheid met een Leen in deszelfs nabuurſchap begunſtigd was, meer met oogmerk om het zonderlinge van dezen man te leeren kennen, en gelegenheid te hebben van hem uit eigen kundigheden te beſpotten, dan zyne onderregting te gaan hooren. Dog zyne aangeboren opregtheid, en zyn natuurlyk goed verſtand, deeden hem het waare ſchoon in KLI-YOGG's karakter en gedrag wel haast bemerken; hy was in 't eerst beſchaamd over zyne eigen geringheid en de oogmerken, waar mede hy dezen man was gaan zien; vervolgens begon hy hem, wien hy gedagt hadt te beſpotten, hoog te ſchatten, naar maate hy meer overtuigd wierdt, dat al het zonderlinge in KLI-YOGG's handelwyze zo duidelyk door de uitkomst en ondervinding wierdt aangepreezen, als het op de voorſchriften van 't gezond verſtand blykbaar gegrond was. Hy beminde nu KLI-YOGG en vatede eene ſterke liefdedrift voor deszelfs Dogter op;

op; hy verwierf haar van haar Vader, onder voorwaarde, dat hy zig by hem zoude koomen nederzetten, met de zynen gelyk op werken, en tevens ook aan alles een gelyk aandeel hebben zoude. In den beginne ſcheen onder de zoonen eenige yverzugt deswegen te ryzen; de Vader ſtelde hun het algemeen heil voor, dat uit de vereenigde kragten van alle huisgenooten, ter bevordering van eenen arbeid tot aller voordeel gelykelyk ſtrekkende, natuurlyk moest geboren worden; hy deedt hen begrypen, hoe de welvaart van een huis door het toeneemend getal van hun, die met een hartelyken yver voor het zelve werkten, moest toeneemen, daar de ſplitſingen en verdeelingen der goederen alles bedorven; eindelyk gaf hy elk, die op deze voorwaarde niet verkoos te blyven, vryheid om het Vaderlyk huis te verlaaten. Niemand vertrok, elk onderwierp zig gereedelyk, en thans erkennen zy allen, door de ondervinding geleerd, hoe wyſelyk hun Vader gehandeld heeft. Deze ſchoonbroeder is in allen opzigte een tweede KLI-YOGG geworden, hy heeft zig alle deszelfs grondregels eigen gemaakt, en bevindt zig den gelukkigſten man der wereld daar by; zyne moeder zelve kan haar geluk niet genoeg pryzen, dat zy haar leven mag doorbrengen in eene huishouding, daar altoos liefde en vrede heerſchen, en den getrouwen arbeid van elk beloonen, en alwaar men geen anderen naaryver kent, dan om, elk naar zyn vermogen, meest aan den gemeenen welvaart toe te brengen. Hier moet men koomen, om het geluk, daar de honderd drie-en-dertigſte Pſalm van juicht, in zyn volle waarde te kennen, en in zyn volle kragt te ondervinden.

„KLI-YOGG verſchaft zyne kinderen by gevoegelyke gelegenheden onſchuldige vermaaken; in den oogst, by voorbeeld, laat hy hen met een Vlool naar 't land geleiden, en zet zig des zondags avonds met hun aan 't zingen; dog het eenigst gezang, dat in dit huishouden gehoord wordt, zyn de Pſalmen van David; maar deze worden met zulke ſterke gewaarwordingen, en aandoeningen van gelyken aart, als welken David ondervondt, gezongen, dat zy daar waarlyk een innig zielsvermaak uit haalen, zo groot en zuiver als weinige menſchen zig door de uitgezogtſte konstmiddelen verſchaffen kunnen. Onlangs, vergezeld van twee Reizigers, den Heer Baron van RUDBECK, en den Heer Magister BIORNSTAHL, twee waardige Zweeden, trof ik hen in zulk een uur van uitſpanning aan, en de gulle vrolykheid, die zig op de aangezigten en in de bewegingen der zangeren vertoonde, voerde hen in de grootſte verwondering. Hier ziet men, hoe ligt de mensch gelukkig kan zyn, zo hy zig door de betragting zyner pligten de waare innerlyke vergenoeging weet te verſchaffen, in plaats van zig met verſierde ſtelſels van geluk en grootheid te vermaaken, zo als hy bedoelt, maar in-dedaad te kwellen."

In de andere Brieven komt deeze *Kli-yogg*, gelyk boven gezegd is, meest voor als Landman; en in dit character ſchetst hem de Heer

Bir-

Hirzel, by uitſtek, als een roemwaardig voorbeeld in zynen tweeden brief aan den Heer *Frey*; daar hy een berigt geeft van 's Mans aangewende poogingen ter verbeteringe van een uitgemergeld en verwaarloosd Leengoed, met den gewenschten uitſlag hier van. In deeze beſchryving vinden wy hem afgemaald als een naarſtig en weldenkend Landman; die, door eene geregelde ſchikking, zyne wel-overleide poogingen indiervoege in 't werk ſtelde, dat hy eerlang zynen arbeid in eene ruime maate beloond zage. —— Die eigenſte Brief verleent ons tevens een verhaal van 't Huwelyksfeest van een zyner Kinderen, en 't voorgevallene by die gelegenheid; waar in die braave Landman, niet minder dan anders, aan zyn voortreffelyk character beantwoordde. —— Wyders ontmoeten de Liefhebbers van den Landbouw in deeze Brieven verſcheiden leezenswaardige aanmerkingen, daar toe behoorende; en inzonderheid vordert hunne aandagt de laatſte Brief aan den Heer Abt *Siegmund*, in welken de oorzaaken, die den Landbouw benadeelen, en de middelen ter verbeteringe van deezelven, oordeelkundig opengeleid worden.

Brieven, gewiſſelt tuſſchen den Engelſchen Vice-Admiraal JOUNG, *den Heer* COLPOYS, *Kapitein van een Engelsch Oorlogſchip, en zyne Excellentie, den Heer* J. de GRAAF, *Gouverneur van St. Euſtatius. Alom te bekomen. In groot octavo* 21 *bladz.*

NAar luid deezer Brieven meenden de Engelſchen regtmaatige reden tot klagten te hebben, over 't gedrag van den Gouverneur van St. Euſtatius, met betrekking tot de Amerikaanſche Schepen, en den handel met de Colonisten. Wel byzonder was hunne hoofdbeſchuldiging, dat men op St. Euſtatius de hand en deel had, in 't uitrusten van een gewapenden Amerikaanſchen Bark, en dat de Vlaggen en Forten van Hunne Hoogmogenden gebruikt werden om de Schepen der Colonisten te begroeten. Ter wederlegginge hier van ſtrekken de Brieven van Zyne Excellentie; die op de algemeene klagten aantoont, dat men de Regeering van St. Euſtatius ongegrond verdenkt van de Colonisten te begunſtigen, en verder de opgemelde byzondere beſchuldigingen tegengaat. Geen inwooner van St. Euſtatius heeft eenige gemeenſchap met de uitrusting van, of verdere deelneeming in dien Amerikaanſchen Bark; en nooit heeft men de Amerikaanſche Schepen van 's Lands Forten op eene andere wyze begroet, dan men gewoon is alle Koopvaardy-Schepen te doen, die het Kasteel begroeten. Men beantwoordt naamlyk dezulken met twee ſchooten minder dan hunne groet; waartegen men de Oorlogſchepen, toebehoorende aan Souvereine Staaten, met ſchoot voor ſchoot beantwoordt, tot een onderſcheiden teken van onafhanglykheid. — Men deelt ons deeze Brieven, zo van den kant der Engelſchen als van den Gouverneur, mede in een Uittrekſel van een Brief, voorkomende als geſchreeven door een inwooner van St. Euſtatius, die den Gouverneur als te ſtraf voor de Hollanders beſchryft: dan wy laaten dit in zyne waarde. Zo de voorgeſtelde Brieven egt zyn, toonen zy, dat de Engelſchen geen gegrond regt hebben, om te klagen over de Regeering van St. Euſtatius.

HEDENDAAGSCHE VADERLANDSCHE *LETTER-OEFENINGEN.*

De zwaarſte plaatſen der Brieven van PAULUS *opgehelderd, door* P. CURTENIUS, *Dr. en Prof. der H. Godgel. in het Athenæum Illustre, en Predikant te Amſteldam. Vierde Deel. Te Amſteldam by* J. de Groot 1777. *Behalven het Voorwerk en de Bladwyzers* 790 *bladz. in quarto.*

TOen de Hoogleeraer *Curtenius* dit Werk aenving, bepaelde hy zig eerſtlyk tot den Brief van *Paulus* aen de Romeinen, om te beproeven, hoe gunſtig deze zyne arbeid ontvangen wierd, en of zulks hem ook mogte aenmoedigen, om op die wyze voort te gaen. De ondervinding heeft geleerd, dat zyn Hoogeerwaerde geen reden gehad heeft, om zich deswegens te beklagen; zulks heeft hem genoopt, die ingeſlage loopbaen verder te volgen, en 't is hem thans gelukt derzelver einde te bereiken. Na van tyd tot tyd de volgende Brieven van dien Apostel, op ene ſoortgelyke wyze als den Brief aen de Romeinen, nagegaen te hebben, beſluit hy met dit vierde of laetſte Deel dezen zynen arbeid, ter opheldering van zodanige plaetſen in deze Brieven, van welken men, met de woorden van *Petrus*, kan zeggen, dat ze behelzen *zommige dingen zwaer om te verſtaen.* Hier onder komen, in dit laetſte gedeelte, de volgende onderwerpen en tekſten.

„ *De verheerlyking der Geloovigen ten jongſten dage.* 1 Th. IV. 15-17. *Des Apoſtels heilwenſch over den Geest, de Ziel en het Ligchaam,* 1 Th. V. 23. *De dag des Heeren, ten tyde van Apoſtel Paulus nog niet aenſtaande, of zyne waerſchouwing tegen ontydige vreze.* 2 Th. II. 1-3 a, b. *'t Beeld van den Antichriſt, of 't hoofd van den afval.* 2 Th. II. 3c en 4. *De opkomſt en trapswyze voortgang, met de tuſſchenkomende beteugeling, van den Antichriſt, tot op deszelvs volle openbaring.* 2 Th. II. 5-8a. *De val van den Antichriſt.* 2 Th. II. 8b-10a. *De ondergang van het Antichriſtendom.* 2 Th. II. 10b-12. *De Vrouw vernederd, doch, geloovende, zalig in het kinderbaeren.* 1 Tim. II. 13-15. *De hoofdſom der Euangelieleer.* 1 Tim. III. 15b en 16. *'t Verderv der laetere tyden.* 1 Tim. IV. 1, 2, 3a b. *De vaſtigheid van het verzegeld fondament.* 2 Tim. II. 19. *'t Gezag van het Euangelium boven*

de Wet. Heb. II. 1-4. *Melchizedek en Christus onderling vergeleken.* Heb. V. 10, 11a. *De beginzels en volmaaktheid der Leer.* Heb. VI. 1-3. *De afvallige, hoe onbekeerlyk, of 't oordeel des afvals.* Heb. VI. 4-6. *Welke zonde onberstelbaar, of het oordeel des afvals gerechtvaerdigd.* Heb. X. 26-29. *Zorg tegen afval.* Heb. XII. 15. *Esau, een voorbeeld van de afvallige onder de Jooden.* Heb. XII, 16, 17. *'t Ontzaglyke der oude Wet.* Heb. XII. 18-21. En ten laatste, *de aangenaamheid van het Euangelium, of de betere huisbouding van het Nieuwe Testament.* Heb. XII. 22-24."

Zy, die lust hebben tot het naspooren van den zin van duistere plaetsen in des Apostels Brieven, vinden dus, gelyk in het geheele Werk, zo ook in dit gedeelte een ruimen voorraed voor hunnen oefengragen geest, in 't overwegen van des Hoogleeraers bedenkingen. Komen ze niet allen even bondig voor aen een vrymoedig onderzoeker, dat vooral in 't ontwikkelen van duisterheden niet vreemd is; men zal 'er echter, over 't geheel, Geleerdheid en Oordeel, met ene geoefende Uitlegkunde, in bespeuren. Zie hier, om 'er ene opheldering uit over te nemen, des Hoogleeraers gedachten rakende het Apostolisch voorstel 1 *Tim.* II. 13-15. *Want Adam is eerst gemaakt, daarna Eva. En Adam is niet verleid geworden, maar de Vrouw, verleid zynde, is in overtreding geweest. Doch zy zal zalig worden in kinderen te baren, zo zy blyft in het geloof, en liefde, en heiligmaking, met matigheid.* —— Hoe, zou iemand mogen zeggen, op het eerste inzien dezer woorden; Is Adam niet verleid noch in overtreding geweest zo wel als de Vrouw? Komt het kinderbaren in als een middel ter zaligheid? Zouden dan onvruchtbaren en ongehuwden van de zaligheid verstoken zyn? Maer men hoore onzen Uitlegger, en men zal erkennen, dat *Paulus* woorden in genen deele zulke ongerymdheden behelzen. Zyn Hoogeerwaerde geeft ene uitvoerige opheldering van alle de byzonderheden, in dit voorstel begrepen, met wederlegging van enige, naer zyn oordeel, niet wel gegronde verklaringen; dan de geheele ontvouwing van dit alles zou hier te breed uitloopen; waerom wy ons slechts bepalen tot de stellige voordragt van 's Mans gevoelen, nopens het aengeduide, dat hier als duister voorkomt.

De Apostel had, om dit vooraf ten algemenen verstande op te merken, v. 11 en 12, geboden, dat de Vrouwen zich, niet alleen ter onderwyzing in het openbaer aen anderen, maer ook ten aenzien der regering, aen het bestel der mannen zouden onderwerpen; en hier van geeft hy, v. 13 en 14, ene dub-

dubbele reden; doch met ene verzachting, door zekere opbeurende toezegging, v. 15; ter voorkominge van ene bedenking, welke men hierop had konnen inbrengen.

De eerſte reden is afgeleid van Adams ſchepping voor die van Eva, waer op wy, als bekend, niet ſtaen zullen blyven; maer de tweede, genomen uit het beloop van 's menſchen val, komt in den eerſten opſlag duister voor. *Adam*, zegt de Apostel, *is niet verleid geworden* enz. Ter ontvouwinge van de uitdrukking dat *Adam niet verleid is geworden*, bepaelt zyn Hoogeerwaerde onze aendacht op de juiste betekenis van 't woord ἀπατᾶν, door *verleiden* overgezet; dat in kracht zo veel zegt, als ene afleiding van den rechten weg, die door bedrog of valschheid, en met een kwaed opzet, geſchied. Voorts brengt hy ons onder het oog de verleiding van *Eva* in den Hof, en de wyze op welke dezelve geſchied is, naemlyk door bedrog en verleiding, met een kwaed opzet. En zo, zegt hy, ten laetſte, zo is zekerlyk *Adam niet verleid*. „ Zyne vrouw kwam tot hem met eene goede meening, en geenzins om hem in eenig verdriet te brengen. Integendeel zy geloofde, dat haar geluk daarin gelegen was, dat zy vryheid had, *om van den boom der kennis te mogen eeten*. En zy wilde daarom, denkende, dat zy wel deedt, die goede tyding voor zichzelve niet alleen houden, maar uit lievde mededeelen aan haaren echtgenoot, op dat die, zoo wel als zy, gemeenſchap daaraan hebben mogt. Waarop dan de man, niets quaads vermoedende van zyn wyv, gerustlyk uit haare hand ontving het gene zy hem gav, en aldus ook zelv, zonder verder onderzoek, ten val gekomen is. Kortom, *Adam* is wel van den rechten weg afgeleid, maar 't is niet uit haat of door bedrog geſchied, want het voornemen van de vrouw was niet haaren man te bedriegen, maar gelukkig te maaken. En in dit opzigt is 't alleen waar, dat *Adam niet is verleid geworden*." (*) — Overeenkomſtig hier mede vervolgt dan ook de Apostel, *maer de Vrouw, verleid zynde, is in overtreding geweest*, dat is, met herhaling van het woordje *eerst* uit v. 13, heeft eerst overtreden; of men verkieze ene andere geenzins wraakbare vertaling, die misſchien nog wel zo gemaklyk is, en leze, *maer de Vrouw, verleid zynde, is tot overtreding geweest* (†), dat volkomen ſtrookt met het

(*) Zie T. H. v. d. HONERT *Waar. Wegen*, vt. III. XXXVI—XXXIX. (†) Zie MOSHEIM *over Timoth. I D. bl.* 283-285.

het bovengezegde. „ *Dit zal* dan zeggen, dat niet *Adam* aan *Eva* gelegenheid gav om te zondigen, maar dat *Eva* de naas- te aanleiding gegeven heeft tot de *Overtreding* van *Adam*, of wel dat de oorzaak der Overtreding uit haar geſproten is. Men vindt alhaas een diergelyk gezegde 1 *Kon.* XII. 30. *deeze zaake werdt tot zonde.* En Jeſus Syrach ſchreev zonder be- wimpeling: *van het wyv is 't begin der zonde.* Eccl. XX. 29." Op het voorſtellen hier van toont de Hoogleeraer, dat des Apoſtels redenering zeer wel aengaet, wanneer hy zich van deze kundigheden bedient, om zyn gegeven bevel aen te drin- gen: bewyzen dat de *Vrouw niet over den Man moet beer- ſchen*, met deze reden: *want Adam is eerst gemaekt, daarna Eva:* en verder, dat het haer niet toekomt *in 't openbaer te leeren*, om dat *Adam niet verleid geworden is, maer de Vrouw, verleid zynde, tot overtreding geweest is.* —— Men merke, met zyn Hoogeerwaerden, hier nog aen, dat Paulus in deze laetſte ſpreekwyze, in plaetſe van *Eva*, het woord *de Vrouw* gebruikt, om te doen begrypen, dat zyne redenering niet te verſtaen was van *Eva* alleen, maer dat, het gene daerdoor is ingevoerd, zich over de gantſche kunne verſpreid heeft.

Daer deze redenering des Apoſtels nu vry vernederend voor de Sexe is, zo komt 'er niet oneigen een aenhangzel by, dat grootlyks tot gerustſtelling der Vrouwen kan dienen: *doch*, zegt de Apoſtel, *zy zal zalig worden in kinderen te baren* enz. *Zy*, te weten de Vrouw, dat is hier dan het Vrouwlyk Ge- ſlacht in 't algemeen, *zal zalig worden.* Men kan naauwlyks twyfelen van den Hoogleeraer toe te vallen, als hy dit over- brengt op de eeuwige gelukzaligheid, ter oorzake van de daerby gevoegde voorwaerde, *indien zy blyvt in geloov* enz. Maer hoe is het dan te verſtaen, *zy zal zalig worden in kin- deren te baren*? Is dit dan een middel ter eeuwige gelukzalig- heid? —— Om zodanige bedenkingen uit den weg te ruimen heeft men wel eens toevlucht genomen tot vergezogte verkla- ringen: doch zulks is, volgens onzen Uitlegger, niet noodig. De Apoſtel zinſpeelt in het geheele voorſtel op den vloek, die over het vrouwelyk geſlacht door Eva gebragt is, en oogt dus hier op de moeilykheden en ſmerten ondervonden voor, in en na het kinderbaren; leidende de vertroosting ten krach- tigſte af uit die eigen ſtraf. „ Zoo echter, zegt hy, dat de Apoſtel niet zo zeer gezien zal hebben, op de eigenlyke daad van het *Kinderbaaren*, maar veel meer op den ſtaat, waar in men *baart*, of die de *kinderteelt* tot zyn oogmerk heeft, mits dat het zy een wettige ſtaat, en dat dus de Apoſtel gezien heeft op den Echt, waar toe de vrouw, zoo wel als de man, ge-

geroepen is." (*) De Hoogleeraer tekent hier nog aen, dat men eigenlyk in de grondtael leest, διὰ τεκνογονίας *door het kinderbaren*, dan 't is, gelyk hy zegt, al voorlang beweezen, dat dit bywoord διὰ ook de betekenis heeft van *in*. Men zie onder anderen Rom. IV. 11 en 2 Cor. III. 11. „ Ook zegt Petrus, (vervolgt zyn Hoogeerwaerde,) in zynen eerſten Briev III. 20. dat by den zondvloed *weinige zielen behouden wierden door het water:* niet dat eigenlyk het water haar behouden heeft, want de Arke alleen was 't middel ter behoudenis, maar zy wierden behouden *in het water*. En daar mede verdwynt dan in eens alle duisterheid, als de Apostel maar eenvoudiglyk zal hebben willen zeggen, dat de vrouwen *zalig worden* IN of *onder* en *by het kinderbaaren*, zoodanig dat de ſmerte, die nog als een bittere naſmaak van Eva's ligtgeloovige ſchendaad aan het *Kinderbaaren* vast is, en dus nog een overblyvend teken van den Godlyken vloek, haar echter niet ten verderve zy, nog eenig beletgeeve of hinder doe aan haare *zaligheid*, maar dat zy desniettegenſtaande zoo wel kan *zalig worden*, als of zy ongetrouwd gebleven was."

Intuſſchen moest echter niemand daar uit afleiden, dat alle vrouwen, die zich in dezen ſtaet zouden bevinden, zo gelukkig zouden zyn: 'er word ten dien einde, zo als 'er de Apostel byvoegt, in zulk ene Vrouw vereiſcht, dat zy *blyft in het geloof* enz. In den Grondtekst ſtaat, *indien zy blyven*; doch dit is ene *Enallage* of talwiſſeling, die zeer gebruikelyk is, en de Apostel heeft zich, naer 't oordeel van onzen Uitlegger, „ thans in het meervoud willen uitdrukken, om nog zo veel klaarder aan te duiden, dat, het geen hy zoo even gezegd hadt van *de vrouw* in het enkelvoud, ten aanzien der ganſche ſexe te verſtaan was." (†). Men heeft dit gevolglyk over te brengen op ieder vrouw in 't byzonder; zy moet, zal zy dus in den Echt zalig worden, ene geloovige Vrouw zyn, de Liefde en Heiligmaking najagen, mitsgaders de Matigheid betrachten, en in zulk ene gehoorzaamheid des geloofs beſtendig volharden. De Hoogleeraer ontvouwt deze voorwaerde, (tot

„ (*) Hierom zou ik met den verſtandigen NYLOË in zyn Schriftuurlyk Licht H. XI. §. 11. bl. 57 het woord ook liever overzetten door HET KINDERBAAREN, dan door *Kinderen te baaren*."

(†) Volgens de Kanttekening op onze gewoone Nederduitſche Overzetting „ heeft men 't hier in 't getal van *een* uitgedruckt, om de twyffelachtigheit wech te nemen, nadien 'er ſommige zyn, die dit wel op de kinderen paſen."

(tot welker in achtneming ook alle menſchen, zo Mannen als Vrouwen, verbonden zyn,) en de gepastheid der voorſtellinge, byzonder met opzicht tot de Vrouwen, beknoptlyk, waer aen hy dan verder de volgende aenmerking hecht.

„ Deeze belovte nu wordt overgeſteld tegen het gene Vers 14 ten laste van de vrouw was aangetekend. Zy was wel *verleid*, en *is tot overtreding geweest. Doch*, zegt de Apostel, *zy zal zalig worden in kinderen te baaren, zoo zy blyvt in geloov, en lievde, en heiligmaking, met matigheid.* Dit wordt 'er dan bygevoegd tot troost der vrouwen, die ligt hadden konnen geſlingerd worden door angstvallige gedachten, ter oorzaake, dat de *Verleiding* begonnen was van *de vrouw*, en dat zy ook, na deeze *verleiding*, met haar *kinderbaaren*, niet dan een zondig zaad konnen voortbrengen; doch die echter niet moesten wanhoopen, dewyl zy, *geloovende*, zoo wel als de *mannen*, konden *zalig worden.* Een gezegde nochtans, waaruit tevens openbaar wierdt, dat de eenzaame en echtlooze hierby geene ſchade behoevde te vreezen; dewyl de *Zaligheid* niet bepaaldlyk wordt vastgemaakt aan het *Kinderbaaren* alleen, maar aan het *Geloov door de Lievde werkende*, en aan de *Heiligmaking*, die gepaard is met *Matigheid*, welke deugden tot den gehuwden ſtaat geenzins beperkt zyn."

Ten laetſte toont de Hoogleeraer nog, hoe al het hier voorgeſtelde krachtig diende, tot het oogmerk, dat de Apostel zich in dit gedeelte van zynen Brief had voorgeſteld; daer 'er, nopens de hier voorgeſtelde dingen enige twyfeling of oneenigheid ontſtaen moet zyn; welke hy dan hier door tegengaet, met byvoeginge van ene opbeurende toezegging voor de vrouwen, als dien het, ſchoon het *regeren* en openbaer *leren* haer niet eigen zy, echter aen gene gelegenheid ontbreekt, om Gode te konnen behagen en zalig te worden.

Geſchiedenis der Israëliten vóór de tyden van JESUS. *Door* J. J. HESS, *Bedienaar des Goddelyken Woords te Zurich. Uit het Hoogduitsch overgezet. Eerſte en Tweede Deel. Te Amſterdam by* P. Meijer 1777. *Behalven het Voorwerk* 860 *bladz. in gr. octavo.*

De Geſchrift van den Eerwaerden *Heſs* is by uitnemendheid wel geſchikt, om den Lezer op te leiden, tot een recht verſtand der Israëlitiſche Geſchiedenisſen, welken hy

hy zich voorſtelt in haren zamenhang te ontvouwen, zo als ze in zich behelzen, „ een regelmaatig beloop van goddelyke beſchikkingen, welke tot elkander betrekking hebben, zig meer en meer ontwikkelen, en meer en meer de grootheid van het ontwerp te kennen geeven; —— 't geen de bybelſche geſchiedenis van alle andere geſchiedenisſen onderſcheidt, en 'er den kennelykſten ſtempel der goddelykheid op drukt." Zyn Eerwaerde, deze Geſchiedenisſen uit dat oogpunt beſchouwende, tracht dezelven in dit Werk indiervoege voor te dragen, dat hy, terwyl hy de Geſchiedenisſen zelven opheldert, des Lezers aendacht daerop gevestigd houde; en hem zulks, op het nagaen van derzelver beloop, ten duidelykſte doe bemerken. Ter uitvoeringe hier van geeft hy een aeneengeſchakeld verhael van de lotgevallen van dit Volk, door Mozes aenvanglyk geboekt; 't welk hy op zodanig ene wyze voorſtelt, en met aenmerkingen doorvlecht, dat het alleszins diene, om aen het gene Mozes deswegens gemeld heeft licht by te zetten; dat ook, in 't vervolg dezer Geſchiedenisſen, met opzicht tot de andere Bybelboeken, in acht genomen word. In zo verre komt dit Geſchrift voor als ene oordeelkundige beſchryving dier Geſchiedenisſen, met ene nevensgaende ontvouwing van de zeden, gewoonte, levensmanier en denkwyze van dat Volk; uit welken hoofde men 't ook zou mogen noemen, ene doorloopende zaeklyke verklaring van de Geſchiedkundige Boeken des Ouden Testaments. Onder deze opheldernde geſchiedkundige behandeling, in welke ook hier en daer, by voorkomende gelegenheden, de echtheid en geloofwaerdigheid der Geſchiedenisſen aengedrongen word, houd de Eerwaerde *Heſſ* wel byzonder in het oog, de buitengewoone ſchikkingen en beſtieringen van den Allerhoogſten, welken daer in op te merken zyn; en dus de byzondere deelen nagegaen hebbende, trekt hy, op het afhandelen ener Geſchiedenisſe, het voorgeſtelde te zamen, om alles tot één geheel te brengen, en dus het zamenhangend verband, naer zyn hoofdoogmerk, opkettend te doen gadeſlaen.

Op zodanig ene wyze ontvouwt hy in de eerſte plaets het verhael van Mozes, nopens de Schepping, en 't voorgevallene zo voor als na den Zondvloed, tot op den tyd van *Abraham*, den Stamvader van 't Israëlitiſche Volk; aengemerkt, als ene zeer wel gepaste inleiding, waerin juist die geſchiedenisſen voorgedragen worden, welken in dit geval te ſtade konden komen. Verder is de eerſte aenmerkelyke Geſchiedenis die van *Abraham*, uit welker geheel beloop men duidelyk kan

zien, dat de byzondere voorvallen en ſchikkingen ene zamenhangende beſtiering, ter bereiking van zeker oogmerk, hebben; terwyl men tevens zeer klaer bemerkt, dat dit bedoelde niet afloopt met den dood van dien grooten Man; maer dat al het voorgevallene aen te merken is, als ene voorbereiding ter voltrekkinge van een gewigtig voornemen des Allerhoogſten. Zulks ontdekt zich nog nader in de daeraen verbonden geſchiedenis van *Izaäk*, als een vervolg van die ſchikking; en boven al is dit middagklaer te bemerken, wanneer men, op het nagaen van het voorgevallene met *Jacob*, volgens de leiding van onzen Autheur, de geſchiedenisſen dezer Stamvaderen, in derzelver geheel verband, zo als ze onderling verknocht zyn, gadeſlaet. Dit doende ontdekt men, „ dat Gods naaste oogmerk in alle die ſchikkingen was, een byzonder geſlagt of volk voort te brengen en aan te kweeken, 't welk met den God, dien Abraham, Iſaak en Jacob eerden, in zekere byzondere betrekkingen ſtond, waardoor het hem, als een werktuig tot het uitvoeren van een nog veel grooter ontwerp verſtrekte, van welk thans nog maar alleen in algemeene uitdrukkingen geſproken werd." — Met het betoogen hier van beſluit de Eerwaerde *Heſſ* het tweede Deel dezer zyner oordeelkundige ontvouwinge van de Geſchiedenis der Israëliten; welker gegrondheid, door de verdere naſpooring der volgende Geſchiedenisſen, nog nader bevestigd zal worden. — Uit dit verſlag is genoegzaem af te leiden, dat deze manier van dit onderwerp te behandelen wezenlyk nuttig zy, en dat dus des Autheurs Geſchrift met regt eener oplettende leezinge waerdig geoordeeld moge worden, dat ons in een en ander ſtael, by de afgifte der volgende Stukken, wel nader zal blyken.

Verhandeling over de Demoniſche Bezetenen in het Nieuwe Verbond. Door HUGH FARMER. *Uit het Engelsch vertaeld. Te Amſterdam by* de Erven van F. Houttuyn 1777. *Behalven het Voorwerk* 296 *bladz. in gr. octavo.*

TEr ontvouwinge van dit onderwerp, waeromtrent zo vroegere als latere Uitleggers der Schriften des Nieuwen Testamentes verſchillende gedachten voeden, maekt de Heer *Farmer* deze zyne Verhandeling drieledig. „ Voor eerst zal ik, zegt hy, trachten den waren zin van het woord *Bezetenen* in het nieuwe Verbond op te helderen en vast te ſtellen. Daar na zal ik poogen verſcheidene zwarigheden, hier tegen in-

ingebragt, op te losſen. Eindelyk zal ik aantoonen, welke voordeelen deeze verklaring oplevert, en welke ongerymtheden met de gewone uitlegginge van dit onderwerp verzeld gaen." Men kan uit dit voorſtel terſtond afnemen, dat onze Autheur het niet eens is met het gewoone gevoelen; doch dit zal hem, dien 't alleen om waerheid te doen is, niet ſtooten; maer veel eer tot een des te oplettender onderzoek aenzetten. Zulk een vergaept zich niet aen 't ongewoone, maer hy verſlaeft zich ook niet aen het gewoone; hy beproeft alles, met aflegging van alle vooroordeel, zo veel hem mogelyk is, en behoud het geen hem, na een onpartydig onderzoek, als goed, als welgegrond, als waer voorkomt. Een Lezer, die zo niet gezind is, die 't gewoone gevoelen blindlings navolgt, en daer in wil volharden, zouden wy niet raden dit Geſchrift uit nieuwsgierigheid te lezen: de Heer *Farmer* weet zyn gevoelen zo verſtaenbaer voor te dragen, en zo aenneemlyk te bewyzen, dat zulk een, die gemeenlyk meer uit ſleur, dan uit ene innerlyke overtuiging, het gewoone gevoelen omhelst, ligtlyk gevaer loope van door hem overgehaeld te worden; zo hy niet, door de kracht van 't vooroordeel, ongevoelig voor alle betoogende redeneering geworden zy. Maer wat hun betreft, die der Waerheid getrouwlyk hulde doen, laten zy deze Verhandeling onbevooroordeeld lezen, onpartydig overwegen; zy zullen 'er ongetwyfeld verſcheiden bedenkingen in ontmoeten, die hunne aendacht vestigen; en, zo ze al niet overtuigd worden van de gegrondheid van des Autheurs gevoelen, ze zullen echter gereedlyk erkennen, dat hy het zelve in een zeer gunſtig licht geſteld heeft.

Gemerkt het, naer ons inzien, in dit geval grootlyks aenkomt op den waren zin van het woord *Bezetenen* in 't Nieuwe Verbond, zo zullen wy, ter ontvouwinge van des Autheurs gevoelen, beknoptlyk melden, het geen hy ons deswegens voordraegt. Zyne opmerkingen hieromtrent brengt hy onder het volgend tiental van Voorſtellen, die hy ieder afzonderlyk uitbreid, en ten duidelykſte tracht te betoogen.

„ I. De Geesten, welke men voor de Inwoners of Bezitters des menſchelyken ligchaems hield, worden in het nieuwe Verbond DEMONS genoemt en gene DUIVELS." Men heeft dan, ſchoon men in onze gewoone Vertaling leze van zulken, die *van den Duivel bezeten zyn*, in 't Grieksch δαιμονιζόμενοι, by deze en dergelyke benamingen, bepaeldlyk te denken op δαίμονια of *Demons*; en de groote vraeg is, wat heeft men door *Demons* te verſtaen.

„ II. Wy moeten door het woord DEMONS, wanneer het ziet op bezetenheden, waer hetzelve ook voorkomt, 't zy in de heilige bladen of andere ſchriften, niet verſtaen de gevallene Engels, maer de heidenſche Godheden, en wel zulken, die te voren als menſchen op aerde geleeft hebben." De Heer *Farmer* ſtaeft dit door 't bybrengen veler getuigenisſen, en zegt, dat 'er, aen de andere zyde, „ tot nog geen ééne plaets in eenig Schryver, voor of naby den tyd van Jeſus levende, gevonden is, waer in gezegt wordt, dat 'er bezetenheden geweest zyn, door afgevallene Engelen;" des hy niet twyfele, of men hebbe zich aen de gemelde algemeen gebruiklyke betekenis van dat woord te houden.

„ III. De DEMONS, welken men achtte de ligchamen van menſchen te bezitten, werden, naer alle waerſchynlykheid, door de Joden voor kwade Wezens gehouden." Hier toe leid ons alles wat ons daeromtrent voorkomt; zonder ons echter te noodzaken, om te denken, dat zy wezens van een verhevener oorſprong, dan de menſchen zyn.

„ IV. De Luiden, welke gezegt werden door eenen Demon bezeten te zyn, hadden wezenlyke, en wel zeer hevige ongeſteldheden; hoedanig ook de oorzaek zyn mogte, waeruit dezelven ſprooten." Dit is uit alle de omſtandigheden blykbaer; de Bezetenen werden gekweld door zekere ziekten, 't zy dat inwooning of bezitting van één of meer Demons de echte, of alleen de gewaende, oorzaek daer van was.

„ V. De byzondere ongeſteldheden, door de Ouden, 't zy Heidenen of Joden, aen de inwoning of bezetenheid van eenen Demon toegeſchreven, beſtonden alleen in zulken, die de hersſens ontſtelden." In de uitwerking van dit voorſtel toont de Autheur onderſcheidenlyk, dat niet alle ongeſteldheden oudtyds den naem van bezetenheid droegen; en hy maekt 'er veel werks van, om te doen zien, dat zy, die de Ouden voor bezetenen hielden, naer hun begrip, krankzinnige of dolle menſchen waren, en zulken die de vallende ziekte hadden; als zynde deze laetſte ziekte zeer na met de krankzinnigheid verwant. „ Ik heb, zegt hy, na veel moeite in het onderzoek van de gevoelens der Ouden over deze zaek genomen te hebben, niet één geval konnen uitvinden van zogenaemde Demoniſche bezetenheid, het welk niet met eenige ongeſteldheid der hersſenen gepaert ging."

„ VI. Alle bezetenen, waer van in het nieuwe Verbond wordt geſproken, waren krankzinnig, of met de vallende ziekte gekwelt." Ten betooge hier van gaet de Heer *Farmer* de Joodſche ſpreekwyzen, en de merkwaerdigſte gevallen, daer

daer toe betrekkelyk, in de Euangeliebladen voorkomende, na; en tracht te toonen, dat alles te ſamenloopt met dit denkbeeld; overeenkomſtig met de bovengemelde manieren van ſpreken onder de Ouden.

„ VII. De demoniſche bezetenheden ('t zy als waer of denkbeeldig beſchouwd) en de ongeſteldheden aen dezelven toegeſchreven, waren niet byzonder eigen aen het Joodſche land en den tyd van Christus; ook blykt het niet, dat dezelven in die landſtreeke, of in dien tyd, menigvuldiger waren, dan anderszins." Onder dit voorſtel wederlegt de Autheur de zodanigen, die zulks beweerd, en de moeite genomen hebben, om 'er reden van te geven; met aentooninge, dat men uit de vroegere en latere Schryvers ontegenzeggelyk ziet, dat deze ongeſteldheden, die men dus benoemde, by alle Volkeren door alle tyden op die wyze plaets gehad hebben.

„ VIII. De bezetenen in het nieuwe Testament zyn niet onderſcheiden van zulken, die men by andere oude Schryvers gewaegt vindt, en over beide moet één en dezelfde uitſpraek gedaen worden." Nadien de toevallen hunner ongeſteldheden gelykſoortig zyn, en dezelfde ſpreekwyzen van hun gebruikt worden, kan men hier aen niet wel twyfelen. En dit zo zynde, is 'er geen voldoende rede te geven, waerom men dezelven ten tyde van Christus, in 't Joodſche Land, aen bovennatuurlyke oorzaken, en elders, gelyk ook in 't Joodſche Land, op alle overige tyden, aen natuurlyke oorzaken zou toeſchryven. „ De werkzaamheid der Demons, zegt daerom de Heer *Farmer*, moet in beide gevallen gelyk, of wel in geen van beiden, geſteld worden:" dat nu nog verder te onderzoeken ſtaet.

„ IX. Daer is in de reden geene genoegſame klaerblykelykheid voor het wezenlyke beſtaen van Demoniſche bezetenheden; integendeel wordt zulks door de reden ſcherpelyk gewraekt." Het gevoelen dat de Demons, of de Zielen der overleden menſchen, zulks zouden uitwerken, of dat het, wie dan ook de Demons der Ouden waren, aen ene bovennatuurlyke oorzaek zou toe te ſchryven zyn, gaet de Autheur hier ten ſterkſte tegen, door ene redenering, die te gelyk ten klaerſte toont, dat men hier genoegzamen grond heeft, om in natuurlyke oorzaken te berusten; zonder dat de Rede ons enigzins verplicht, om op bovennatuurlyke oorzaken te denken. —— 'Er blyft des alleen over om na te gaen, of de Schriftuur ons daer toe opleide, met opzicht tot die bezetenen, van welken zy gewag maekt; waeromtrent des Autheurs tiende of laetſte Voorſtel aldus luid.

„ X. Het

„ X. Het leerſtuk van Demoniſche bezetenheden, verre van door de Joodſche en Chriſtelyke Openbaring geſtaaft te worden, wordt door beiden ten uiterſte gewraekt." Om dit te betoogen, brengt hy de drie volgende aenmerkingen met zyne bewyzen te berde. „ (1.) Dat het leerſtuk der bezetenheden, 't zy dat het waer of valſch zy, oorſpronkelyk niet gegrond is, op de openbaring, noch immer de bevestiging van eenige Propheet des ouden of nieuwen Verbonds ontvangen heeft. (2.) Dat hetzelve onbeſtaenbaer is met de grondbeginzelen, zo wel van de Joodſche als van de Chriſtelyke bedeelingen; met de eigen klaerblykelykheid van wonderwerken in het algemeen, en in het byzondere met den aert der wonderwerken, die aen de bezetenen verricht werden. (3.) Alle goddelyke Propheten, ten allen tyde, volgens hunnen last, de goddelyke boodſchap aen de menſchen verkondigende, hebben de volſtrekte onmagt der Demons éénpariglyk getuigt, en hierdoor de leer van demoniſche bezetenheden geheel en al omgekeerd." —— Wanneer men wel in acht neemt, 't geen onze Autheur aenvanglyk voorgeſteld heeft, ſteeds in 't oog houd en beſtendig aendringt, dat de *Demons*, aen welken de bezetenheden toegeſchreven worden, geen *Duivels* of *gevallen Engels* zyn, maer *menſchlyke geesten*, die men oudtyds waende in *Demons* veranderd te zyn, zal men de voldingende kracht van dit laetſte voorſtel op dien grondſlag gereedlyk bemerken: nadien 't zo ver van daer is, dat de Openbaring dit gevoelen, nopens het beſtaen, en het vermogen van zulke *Demons*, geleerd of bevestigd zou hebben, dat dezelve dit gevoelen in tegendeel lynrecht tegenſpreke; daer ze uitdrukkelyk de nietigheid der Demons leert, en de Menſchen tegen alle denkbeelden van die natuur ten ſterkſte wapent. Uit dien hoofde mag des de Heer *Farmer*, ten beſluite van alles wel zeggen; „ Indien gy uwe gedachten over de Demons richt naar die van de Schryveren des ouden of nieuwen Verbonds, zult gy bekennen moeten, dat een ware Bezetene nooit beſtaen heeft, noch beſtaen kan." De zogenaemde *Bezetenen* zyn dan, volgens onzen Autheur, menſchen, die aen natuurlyke ongeſteldheden onderhevig waren, en wel inzonderheid, dolle, uitzinnige of met de vallende ziekte geplaegde menſchen; welker ongeſteldheid de Ouden toeſchreven aen de inwooning of bezetenheid van één of meer *Demons*; welker beſtaen en werking de Openbaring ten volſtrektſte ontkent. —— Zy, die, op 't doorbladeren van 't geen de Autheur hier omtrent bygebragt heeft,

heeft, overtuigt zyn, dat men in de Openbaring, als 'er van *Demons* geſproken word, te denken hebbe, op *menſchlyke geesten*, die in *Demons* zouden veranderd zyn, zullen hem verder gereedlyk toevallen: en zy, die 's Mans gevoelen gegrond willen tegengaen, zullen deze ſtelling boven al moeten ondermynen, en toonen dat die *Demons*, aen welken de Bezetenheid word toegeſchreven, geen ingebeelde Wezens, maer daedlyk *afgevallen Engels* of *Duivels* zyn. Dit komt, ten aenzien van 't gevoelen van den Heer *Farmer*, by uitnemendheid in aenmerking. Zo 't laetſte bewezen kan worden, komen 'er bedenkingen van een anderen aert in overweging; maer zo 't eerſte vaſtſtaet, dan is 't gevoelen van den Autheur, ten minſte in 't hoofdzaeklyke, niet wel te betwisten.

Aen deze dus ver gemelde Voorſtellen hecht de Autheur vervolgens ene oplosſing der zwarigheden, die tegen zyne gegevene verklaring ingebragt worden, welken hy onder de drie volgende hoofden brengt. —— Ze zyn, zegt hy ontleend. „ (1.) Uit het gene de bezetenen zelfs geſproken en verricht hebben. (2.) Uit de vernieling der kudde Zwynen, waerin de Demons gezegt worden te zyn ingevaren, en dezelven tot eene ſchielyke dolheid aengepord te hebben. En eindlyk (3.) Uit de uitdrukkingen door onzen Zaligmaker in het genezen der bezetenen, en door deszelfs Discipels in het verhael daer van, gebruikt." —— Deze zyne oplosſingen verdienen zekerlyk in 't algemeen overweging, maer bovenal vordert zulks de beantwoording der laetſte tegenbedenking, die hy, met reden, voor de gewigtigſte houd; waerom hy ook dezelve, ten ſlot, in hare kragt aldus te zamen trekt.

„ Laat ons nu alle de onderſcheiden voorgaende byzonderheden, tot beantwoording van de voornaemſte tegenwerpinge, tegen onze verklaringe van Demoniſche bezetenen in het Evangeli aengedrongen, in eens te ſamen vatten. Daer is ingebragt, „ dat, indien de gewaende bezetenheden allegaer natuurlyke ziekten waren, Jeſus en zyne Apoſtelen, in plaetſe van verlichtinge, door de wys, hoe zy 't geval der Demoniſche bezetenen beſchreven en dezelven genezen hebben, veeleer de gemoederen der menſchen in eene zoo gevaerlyke dwalinge en bygelove bevestigd hebben." In antwoord op deeze tegenwerping is aengemerkt, dat ſchoon dezelven, van zulke lieden ſprekende, gebruik maekten van de gemeene bewoordingen der eeuwe en des lands, waer in zy leefden; zy hier door echter geenszins hunne toeſtemming gaven aen het gevoelen, waeraen deeze bewoordingen hunnen oorſpronk ver-

ſchul-

ſchuldigt waren; dewyl het allé ſoorten van lieden, den gewyden ſchryveren in het byzonder, en onzen Zaligmaker zelven, eigen was, in de gemeene Volkstale te ſpreeken, ſchoon hun bekend ware, dat derzelver bewoordingen oorſpronglyk op eene valſche wysgeerte gegrond waren. Onze Zaligmaker en zyne Apostelen, van ons onderwerp ſprekende, bezigden zekerlyk, by ſommige gelegenheden, de gemeene volksbewoordingen op dezelfde wys, als hunne tydgenoten, terwyl zy niet voor hadden het gemeene volksgevoelen te ſtaven. Dit konnen zy derhalven by andere gelegenheden ook gedaen hebben. Bygevolg kan men, uit derzelver bloote uitdrukkingen, in de beſchryvinge der Demoniſche bezetenheden gebruikt, geen gevolg trekken tot hun gevoelen voor dezelven. 'Er kon niets ongevoeglyks zyn in het bezigen der gemeene volksſpreekwyzen; alzo dezelven, in het algemeen maer betrekking hadden tot uitwendige, in de zinnen vallende, verſchynſels, tot de *toevallen* der Demoniſche bezetenheden en derzelver genezing; dikwils zelfs tot deze laetſten alleen; ſchoon deze ſpreekwyzen afgeleid waren uit de gewaende *oorzaeke* hunner ongeſteldheden. Zy waren door God niet belast, om de menſchen van de natuur der ziekten, tot welker genezing zy hunne kracht oeffenden, te onderrichten, of hen omtrent eenige natuurkundige dwalingen, dien aengaende, te verlichten; en bygevolg konden zy geene onderwyzingen over deze zaek geven, zonder hunnen last te buiten te gaen. Verre van daer; het vraegſtuk omtrent de bezetenheden kon, zonder groote ongevoeglykheid, door het gezag van Jezus en deszelfs Apostelen, niet regtſtreeks en onmiddelyk beſlist worden; dewyl de wonderwerken, aen de Demoniſche bezetenheden gewrocht, uitmaekten een gedeelte van die bewyzen voor de waerheid van het Euangeli, welke ten allen tyde door de natuurlyke rede alleen moeten beoordeelt worden. Hoewel nu de eerſte Verkondigers van het Euangeli niet traden in eenig wysgeerig onderzoek over de nature der ziekte, zo wierpen zy echter het ganſche ſtelzel van het toen heerſchende bygelove dadelyk omver, door te leeren de nietigheid der Demons, en door klaerblykelyk aentetoonen, dat het toeſtemmen van derzelver vermogen, met de eerſte grondbeginſelen van het Evangeli ſtrydt. Dit deeden zy by alle gevoegelyke gelegenheden; namelyk: wanneer zy de menſchen in de leere van het Christelyke gelove onderwezen. Gelyk men nu iemands ſtarren- of geneeskundig ſtelſel opmaekt, uit de opgave, die hy 'er met voordacht en opzet van geeft, en niet uit zyne beſchryvinge van zekere hemel-

ſche

ſche vertooningen, of ligchamelyke ziekte in de gemeene volkstale: zo moet men ook de ware gevoelens der Apostelen voor de Demons opmaken, uit derzelver opzettelyke leerſtukken dienaengaende, en niet uit de beſchryvinge der Demoniſche bezetenheden, waerin zy, gelyk ook behoorlyk was, de toen gebruikelyke bewoordingen bezigden."

Eindelyk tracht de Heer *Farmer* deze zyne Verklaring aen te pryzen, door 't bybrengen van derzelver voordeelen, boven het gewoone gevoelen, dat voor de wezenlykheid van Duivelſche bezetenheden pleit, 't welk, zyns oordeels, met verſcheiden ongerymdheden vergezeld gaet. Men vind in 't zelve nog al etlyke bedenkingen, die de Autheur ter begunſtiginge van zyn gevoelen aendringt; byzonder ter wederlegginge van de gedachten derzulken, die oordeelen, dat het gewoone gevoelen beter te ſchatten is. De overweging hier van ter wederzyde heeft ook hare nuttigheid; dan 't komt hier grootlyks aen, op de vrage, welke zyde van dit verſchil is der waerheid het naeste? en die zich hieromtrent aen de ene of andere zyde bepaelt, zal ook altoos in dat gevoelen, het welk hy omhelst, enig voordeel vinden, en de ongerymdheden, welke een ander daer in meent te ontdekken, ten minſten voor zich zelven, ontgaen. —— Dat wezenlyk waer is, is ook waer in de gevolgen, die 'er onafſcheidelyk uit voortvloeien; maer in 't afleiden van dezelven zou men wel eens kunnen mistasten; inzonderheid ten aenzien van 't gevoelen van party, als men met zyn eigen ingenomen is; des daeromtrent bovenal veel omzichtigheid vereischt worde.

Regtzinnige Verklaaring van den Heidelbergſchen Catechismus. Uit zyn eigen Latynsch Handſchrift vertaald, met eene Hiſtoriſche Voorreden over de Beſtryders en Voorſtanders van onzen Nederlandſchen Catechismus, door J. BARUETH, *Herder en Leeraar der Hervormde Kerk en Curator der Latynſche Scholen te Dordrecht. Twee Deelen. Te Dordrecht by* A. Blusſé en Zoon 1777. *Behalven het Voorwerk en de Bladwyzers* 722 *bladz. in quarto.*

MEt dezen Tytel van *Regtzinnige Verklaaring van den Heidelbergſchen Catechismus* aen 't hoofd van dit Werk te plaetſen, heeft de Eerwaerde *Baruetb* geenszins ten oogmerk de voorige veelvuldige Verklaringen van denzelven als onregtzinnig te wraken; het tegendeel is blykbaer uit 's Mans Hiſtoriſche Voorreden. De byzondere rede van dien Tytel heeft

heeft men eerder daer in te zoeken, dat dezelve zo overeenkomſtig zy met de Leerſtellingen van den beroemden *Calvinus*; als af te nemen is uit 't geen ons die Voorreden meld. „ Boven dit alles, (zegt de Eerwaerde *Barueth*, onder de aenpryzing van dit Werk,) is dit Catechetisch Werk ſeer REGTZINNIG, waarom ik het deſen Tytel gegeven heb. Niet alleen dat het in alles eenſtemmig is met de Symboliſche Boeken en Formulieren van Eenigheid van Neerlands Kerke, maar ook vasthoudende aan de oude begrippen van de eerſte Reformateurs of Kerkhervormers, byzonder die van onſen Groten CALVINUS, als, onder anderen, blykt in de leere van 't Saligmakend Geloof. ZONDAG VII. In de leere van de *Heilige Sacramenten*. ZONDAG XXV-XXX. en elders meer. Reden, waarom dat kostelyk Boek van dien Vermaarden Man, het *Onderwys in de Christelyke Religie* genaamd, ſoo dikwerf hier word aangehaald." —— Tot nog toe zyn wy van gedachten geweest, dat de Leer, voorgeſteld in de *Symboliſche Boeken en Formulieren van Eenigheid van Neerlands Kerke*, de oude Leer was van de *eerſte Kerkbervormers*, en *byſonder die van onſen Groten* CALVINUS; dan uit deze onderſcheiden manier van voorſtelling, daer zulks als ene uitſtekende aenpryzing voorkomt, beginnen we nu te denken, dat wy, (zo zyn Eerwaerde gelyk heeft,) hier in enigermate misgetast hebben. Het gezegde van zyn Eerwaerden toch ſluit in, dat men *eenſtemmig* kan zyn, met de bovengenoemde Leerſchriften, zonder zich echter *vast te houden* aen die oude bedoelde begrippen; en dat men, dit laetſte, benevens het eerſte doende, by uitſtek rechtzinnig is. Dit herinnert ons etlyke Schriften, voor enige jaren, geſchreven door zulken, die veel op hadden met hunne byzondere eenſtemmigheid met *Calvinus*, die gedurig ſpraken van de Oude Regtzinnigheid, en ene Regtzinnige Calviniaanſche Societeit ſchenen op te willen richten. Zo de Eerwaerde *Barueth* denzulken op nieuw in de hand wilde werken, en met dat byzonder inzicht deze regtzinnige verklaring, uit een Latynsch Handſchrift, in 't Nederduitsch gemeen gemaekt heeft, zulks blyft ter zyner verantwoordinge; en kan niet op rekening van den oorſpronglyken Schryver geſteld worden. Wat hier van ook zy, Neerlands Kerkleeraren kunnen zich inmiddels vry gerust ſtellen, dat het, volgens de vastgeſtelde Leer van Neerlands Kerk, wel beſtendig ſtand zal houden, dat iemand Regtzinnig geoordeeld zal worden, indien hy eenſtemmig zy met de Symboliſche Boeken en Formulieren van Eenigheid van Neerlands Kerk; zonder dat hy zich juist vasthoude aen de oude begrippen der eerſte Kerkher-

hervormers, en byzonder die van den grooten *Calvinus*, in zo verre die begrippen bevonden mogten worden daer van te verſchillen, of iets, dat in de opgenoemde Leerſchriften onbeſlist gelaten is, en onder de Broederverſchillen geteld kan worden, nader te bepalen. — Wy hebben ter oorzake van den Tytel, en 't gemelde voorſtel van den Eerwaerden *Baruetb*, niet kunnen nalaten, deze bedenking te berde te brengen. Wat voorts het Werk zelve aengaet, het is een oordeelkundig uitgevoerd Geſchrift, dat, nevens andere Verklaringen van den Heidelbergſchen Catechismus, ter naſpooringe van deszelfs inhoud, met vrucht geraedpleegd kan worden; om 'er met oordeel gebruik van te maken, daar de Catechetiſche Uitleggingen van elkanderen verſchillen; in zo verre onbetwist regtzinnige Leeraers daer in niet eenſtemmig bevonden worden, terwyl ze voor 't overige wederzyds de vastgeſtelde Kerkleer onwrikbaer vasthouden.

Vertoog van de voornaamſte redenen, welken de Ingezetenen van ons Land, tot hier toe, van de Inenting der Kinderpokjes wederhouden, en oorzaak zyn dat deeze Praktyk niet algemeen by ons in gebruik kome, door L. BIKKER, *M. D. &c. &c. Te Rotterdam by* G. Manheer, 1777. *In groot octavo*, 155 *bladz.*

Dit Vertoog is zyn oorſprong voor 't grootſte gedeelte verſchuldigd aan de Vraage, door het Bataafsch Genootſchap in 1776 voorgeſteld, om beäntwoord te worden, voor den 1ſten Maart 1777, te weeten: *Welke zyn de geſchiktſte Middelen, om den Gemeenen Man in ons Vaderland, zoo wel ten platten Lande als in de Steden, tot het gewillig gebruik maaken van de Inenting aan te moedigen, en om deeze Praktyk, op de minst kostbaare wyze, en zonder gevaar van de beſmetting te verſpreiden, aan hun toe te dienen?* Toen men deeze vraag in overweeging nam, kwam in bedenking, of men niet tevens en eerst diende te vraagen: *welke zyn de voornaamſte redenen, waardoor de gemeene Man in ons Land tot nog toe van de Inenting wederhouden word?* Dan de Heer BIKKER, wegens zyne verdienſten en geleerdheid met recht beroemd, gaf aan 't Genootſchap te kennen dat hy, reeds lang over dit onderwerp gedagt hebbende, geneegen was om aan de laatst gemelde vraag te voldoen: hy heeft in dit Vertoog zyne belofte voldaan, en deeze

taak meesterlyk en zonder ſchroom, als bezield zynde met de waare beginzelen van menſchenliefde, volvoerd. Wy verwagten en wenſchen, dat 'er op gelyke wyze aan de eerst gemelde vraag mag voldaan zyn: en dat de middelen daartoe aangeprezen in 't werk mogen geſteld worden! dit is een zaak waarby 't menschdom, en onze ingezetenen, 't grootſte belang hebben, en 'er is waarſchynlyk nooit geen Vraag door eene Maatſchappy voorgeſteld, die zo zeer kan ſtrekken tot behoud van 't menschdom dan deeze. — In 't begin van dit Vertoog getuigt de Auteur dat de Inënting der Kinderpokjes nergens in Europa grooter en geweldiger tegenſtand ontmoet dan in ons Land. Dit is geenzins toe te ſchryven aan een gebrek, dat men, namenlyk, 't nut van de Inënting niet klaar en duidelyk door overtuigende bewyzen betoogd heeft: hier worden verſcheide voornaame Schryvers aangehaald, die dit ſtuk uitneemend uitgevoerd en voldongen hebben. Daar moeten dan andere redenen gevonden worden, die onze ingezetenen tot hier toe wederhouden, van dit middel gebruik te maaken. Dezelve zyn den Voorſtanders van de Inënting wel niet onbekend, dog niemand heeft dezelve in 't openbaar voorgeſteld: dit Vertoog is daartoe ingericht. De Heer BIKKER geeft by deeze gelegenheid een kort verſlag van de laatſte epidemie der Kinderziekte te Rotterdam, die begonnen is in Sept. 1775, en, geduurd heeft tot Febr. 1777. Hy heeft in 't begin van deeze algemeenheerſchende beſmetting, één zyner Kinderen, die nog geene Kinderpokjes gehad had, doen Inënten met 't zelfde gelukkig gevolg, waarmede zyn overige vyf Kinderen reeds voor eenige Jaaren waren Ingeënt geweest. Dit voorbeeld werdt terſtond door anderen gevolgd: 't getal der Ingeënten beliep 183, waarvan geen één geſtorven is. 't Getal der geſtorvenen aan de Kinderziekte bedroeg 830; waaruit blykt dat 'er ten naasten by 6000 door de natuurlyke Pokjes zyn aangetast geweest: volgens 't verſpreide gerucht van de Inëntingen te Rotterdam gedaan, zoude men geoordeeld hebben dat zich eenige honderden hadden doen Inënten. — Hier uit blykt, tevens, hoe ongerymd 't is, 't gebeurde te Rotterdam, tot een bewys by te brengen tegen 't nut van de Inënting: te weeten dat het niet gebleken is dat te Rotterdam de Inënting, 't getal der geſtorvenen van de Natuurlyke Kinderziekte, vergeleeken met dat van de voorgaande epidemie, verminderd heeft. Wanneer de 183 Ingeënten de Natuurlyke Kinderziekte gekregen hadden, zouden 'er, volgens 't gemeen beloop, 27 van geſtorven zyn: dit getal

is

is te klein om 'er een aanmerkelyke vermindering in de Sterflysten van te verwachten. ſchoon 't voordeel op zich zelf geroomen groot is. —— De Auteur gaat vervolgens over om de hinderpaalen na te ſpooren, die onze Ingezetenen tot nog toe van de Inënting wederhouden. —— Wy zullen de hoofdoorzaaken kortelyk nog met de eigene woorden van den Schryver melden. „ Eene dier redenen of oorzaaken moet men, meene ik, zoeken, in de onzydigheid, welke de Wetgevende Magt van ons Land, en de Regeering der byzondere Steden, tot hier toe, betrekkelyk de Inënting, houd, en byzonder in het verbod, 't welk de Overheid van eenige voornaame Steden gedaan heeft; om deze Konstbewerking niet in de Staê, en niet als op afgelegen plaatſen, buiten dezelve, in 't werk te ſtellen. —— Men behoeft niet veel overweeging te maaken, noch grooten omgang met onze Ingezetenen te hebben, om overtuigd te zyn, dat dit gedrag der Regeering, ten aanzien van de Inëntinge, een zeer nadeeligen invloed by het Gemeen oeffent. —— Men kan den gemeenen Man niet beduiden, dat de Regeering in Zaaken, gelyk de inenting, die buiten den kring hunner kundigheden vallen, meeſtal door de oogen van anderen ziet; dat zy, het oor leenende aan Geneesheeren, die tegen de Inënting zyn, het zeer gevolglyk is, dat zy 'er zich onverſchillig of onpartydig omtrent gedraagt; dat het by de Leden der Regeering, in dat geval, ook voornaamelyk hapert aan gebrek van genoegzaame Kundigheid, en van behoorlyk onderzoek omtrent alles, wat 'er over dit onderwerp geſchreven is; en dat zy, behalven dat, ook menſchen zyn, die hunne byzondere meeningen, voordeelen, inzichten, driften, belangen en aanhang hebben. Ook verbied zulks de eerbied, die wy aan de Regeering verſchuldigd zyn, en die men, in het Gemeen, niet genoeg verſterken kan. —— De gemeene Man is te weinig redeneerkundig om te beſluiten, dat de Regeering zeer wyze en billike redenen hebben kan, om de Inënting, op ſommige tyden en plaatſen, toe te laaten, en op anderen te verbieden of te bepaalen, zonder dat daaruit volgt, dat deeze Praktyk voorhen, in 't byzonder, onveilig en onnut zy. Voor een tweede algemeene reden of oorzaak, welke de Ingezetenen van ons Land wederhoud van te gelooven, dat de Inënting een geoorloofd, veilig en nutlig middel zy, en gevolglyk hen onwillig maakt om dezelve aan zich te laaten toedienen, heeft men sedert langen tyd aangezien de onzydigheid der Geestelyken omtrent dit ſtuk, en den tegenſtand, met welken zommigen derzelven 'er zich tegen verzet hebben; —— daar zyn,

wel is waar, aan den anderen kant redenen genoeg, om uit de handelwyze van eenige voornaame Godgeleerden en geachte Leeraaren op te maaken, dat de praktyk der Inënting geenzins met de gevoelens van Godsdienst onbeſtaanbaar is, of tegen eenig bevel van God en zyn woord ſtryd, en uit dien hoofde ongeöorloofd moet geacht worden. — Edoch in weerwil van dit alles, of ſchoon zekerlyk verſcheiden Lieden in ons Land door den voortgang dier Leeraaren reeds tot de Inënting zyn overgegaan, is het echter maar al te zeker, dat verre de grootſte hoop onzer Ingezetenen, uit aanmerkinge van de handelwyze der meesten onzer Predikanten, nog in begrip zyn en blyven, dat deeze Praktyk met de gevoelens van Godsdienst en de inboezemingen van geweeten, niet beſtaanbaar en gevolglyk niet geöorloofd zy. — Eene derde algemeene reden, waarom de Ingezetenen onzes Lands geen vertrouwen in de Inënting ſtellen en gevolglyk ongeneigd zyn dezelve te ondergaan, is, myns oordeels, de verdeeldheid der Geneeskonſtöefenaaren omtrent de nuttigheid, noodzaakelykheid en veiligheid dezer konstbewerking; of laat ik liever zeggen, de groote tegenſtand, met welken zeer veelen, zoo niet de meesten onzer Artzen zich tegen deze Praktyk verzet hebben, en zulks werkelyk nog doen. — De laatſte algemeene reden, meen ik te zyn, de onkunde aan den eenen kant, van den gevaarlyken en verwoestenden aart der Kinderziekte, en aan den anderen kant van de veiligheid en nuttigheid dier Konstbewerking!" Dit zyn de hoofdoorzaaken door den Auteur opgegeeven, waaruit de redenen te vinden zyn, waarom de Ingezetenen onzes Lands tot nog toe ongeneigd blyven, om de Inënting aan zich te laaten toedienen. — De Auteur ontvouwt vervolgens nauwkeurig, met veel oordeel, deeze oorzaaken, en toont de ongegrondheid aan, om hieruit een bewys te neemen tegen de nuttigheid van deeze heilzaame Konstbewerking, en 'er daarom afkeerig van te zyn. — — „ Welken nu de geſchiktſte en bekwaamſte middelen zyn zullen, om onze Landgenooten tot het gewillig gebruik maaken van de Inënting over te haalen en aan te moedigen, zal uit de beantwoording der Vraage van het Bataafsch Genootſchap, tot dat einde voorgeſteld, blyken moeten. Ik zal alleen nog maar als een gevolg van al het betoogde aanmerken, dat ik zeer groote hoop ſtelle op den voortgang van veelen, en op het zien oeffenen van deeze Praktyk."

Vier Natuurkundige Verhandelingen, behelzende verſcheiden opmerkenswaardige en nieuwe ontdekkingen in het Ryk der Natuur. Te Leyden by J. v. Tiffelen en L. Herdingh, 1777. *In groot octavo 76 bladz.*

NAar luid van 't korte Voorberigt, hier aan 't hoofd geplaatst, heeft men dit viertal van Verhandelingen in druk gegeeven, om te onderſtaan, of eene ſoortgelyke verzameling in zo verre mogte behaagen, dat de Uitgeevers het raadzaam kunnen oordeelen, hunne onderneeming te vervolgen. Dit blyft, vooral in Geſchriften van deezen aart, altoos een raadzel; nadien zulks niet alleen afhangt van de deugd van het Geſchrift, maar ook van den ſmaak der Natie, wel byzonder met opzigt tot de keuze der onderwerpen, en de manier van uitvoering. Intuſſchen is 't 'er zo mede gelegen, dat wy, op het doorbladeren deezer Proevé, niet vreemd zyn van te denken, dat de onderneeming nog al meer of min gunſtig zal ſlaagen, indien men op deezen voet voortgaat. De Verhandelingen gaan over onderwerpen, die voor 't meerendeel onzer Nederduitſche Leezeren nieuw zyn, en op zodanig eene wyze ontvouwd worden, dat leergierigen 'er genoegen in kunnen neemen; terwyl ze, door eene oplettende leezing, hunne kundigheden zullen verbeteren en vermeerderen.

Men maakt een aanvang met de Waarneemingen van den Heer *J. Priestley*, omtrent de Ademhaaling en het gebruik van 't Bloed, ſtrekkende grootlyks ter oplosſinge van de vraag, door welke hoedanigheid de lugt voor het dierlyk leeven ten uiterſte dienſtig zy, en waarom lugt, na veelmaalen geademd te zyn, daaraan niet langer voldoen kan? De Heer *Priestley* is van oordeel, dat hy, onder het naſpeuren der eigenſchappen van de verſchillende ſoorten van lugt, aanleiding gekreegen heeft, om zulks te ontdekken. —— Zyne proeven toonden hem klaar, „ dat de Ademhaling ene bewerking is, waarin *Vuurſtof* (*) ontlast wordt, by welke de lucht dezelfde verandering ondergaat, als by alle andere bewerkingen, in welke ene uitgeving van vuurſtof-

„ (*) Door *Phlogiſton* of *Vuurſtof* verſtaat men dat beginzel, het geen in alle lichamen verſpreid is, en het welk, wanneer het op ene zekere wyze met de overige zamenſtellende delen van een lichaam verenigd is, brandbaare lichamen uitmaakt; *het hoofdſtoffelyk vuur.*"

ſtoffen plaats heeft." Uit deeze ontdekking befloot hy, „ dat de longen dienen om eene rottende ſtof af te leiden; of om het *Phlogisten* te ontlasten, het welk met het voedzel in 't lichaam was opgenomen, en, als het ware, uitgediend had; de lucht, welke ingeademd wordt, als een een ſmeltvocht het zelve ontbindende." Dan by nadere proefneeming heeft hy nu, zo hem dunkt, bevonden, dat dit, waar in hy het nut der Ademhaalinge in 't algemeen ſtelde, door middel van het bloed verrigt wordt, wanneer het zelve in de longen zo naby met de lugt in aanraaking komt. „ Het bloed, zegt hy, ſchynt byzonderlyk geſchikt, om dat beginzel, het welk de Scheikundigen *Vuurſtof* noemen, geredelyk in te zuigen en weder over te geven; en het verandert van kleur, naar mate het 'er mede beladen, of 'er van ontlast wordt. Het bloed doet, buiten het lichaam, de lucht op dezelfde wyze aan, als in de longen, en dit geſchiedt even zo wel, niet tegenſtaande verſcheiden tusſchen beide geſtelde ſtoffen verhinderen, dat het bloed de lucht onmiddelyk aanraake." Om dit onderwerp des te duidelyker voor te draagen, en zyn gevoelen te ſterker te bevestigen, deelt hy hier eerst mede de voornaamſte gevoelens welken men omtrent het nut der Ademhaalinge te berde gebragt heeft; en merkt ten beſluite aan, dat het niet zeer te verwonderen is, dat men, zo verſchillend denkende, het ware niet gegist hebbe. Nademaal „ deze dierlyke verrichting, zegt hy, en die ſcheikundige bewerking in welke ene ontlasting van *Phlogiston* plaats heeft, op 't uiterlyk aanzien zeer verſchillende dingen zyn, zo heeft niemand zich verbeeld dat zy de lucht, in welke zy geſchieden, op dezelfde wyze aandoen." Hier aan echter kan men, gelyk hy vervolgt, naauwlyks meer twyfelen, „ nu men bevonden heeft, dat lucht, welke geademd is, volmaakt in denzelfden ſtaat zy, als lucht, in welke ene ſcheikundige bewerking, waar in *Phlogisten* ontwikkeld wordt, geſchied is." Het wordt des, zo als hy verder zegt, wanneer men daar benevens in aanmerking neemt, dat de verandering der kleur van het aderlyke en ſlagaderlyke bloed, dat door de longen gaat, volgens de waarneemingen der oplettenden, aldaar plaats heeft, ten uiterſte aanneemelyk, „ dat het *Phlogiston*, het geen de lucht in de longen aanneemt, uit het bloed oorſpronglyk is; en dat derhalven éene groote nuttigheid van het bloed beſtaan moet in de ontlasting van het *Phlogiston*, waarmede het dierlyk ſtelzel is opgevuld, welke het in zynen omloop aanneemt, en aan de lucht, die met het bloed in de lon-

longen zeer naby in aanraking koomt (*), mededeelt; de lucht dus werkende, als het groote ontbindvocht van het zelve." —— De Heer *Priestley* heeft voorts, om dit zyn gevoelen nader te toetſen, beproefd, of het geſtold en buiten het lichaam zynde bloed de lugt op dezelfde wyze aandoet, als wanneer het vloeibaar, en in het lichaam is; en die proeven hebben volkomen aan zyne verwagting beantwoord; naar uitwyzen van het verſlag, dat hy vervolgens van zyne genomen proeven geeft; met melding van de voornaamſte verſchynſelen, en 't nutte gebruik dat men daarvan kan maaken.

Het hier aan volgende Stukje in deeze Verzameling is een Brief van den Abt *Jacquet* te Weenen, over een nieuw Electrisch Werktuig, genoemd *Electrophore Perpetuel*, zo veel als een Werktuig, *dat de Electrique kragt beſtendig*, of liever *een langen tyd*, *behoudt*. Dit Werktuig, dat aller opmerking tot zig getrokken heeft, is eerst onlangs uitgevonden, door een Edelman te Como, met naame *Alexander Volta*; deszelfs toeſtel en gebruik wordt indezervoege beſchreeven.

„ De gehele toeſtel beſtaat in twe metalen platen (†); ene van deze platen moet overdekt zyn met ene laag harst, ter dikte van omtrent 1½ lyn; de andere moet voorzien zyn van 3 zyde koorden, ten einde men dezelve gemakkelyk op de andere plaat kan leggen, en 'er weder afnemen, zonder ze aan te raken. —— Als men zich van dezen toeſtel bedienen wil, is het dienſtig vooraf het harstagtige bekleedzel van de onderſte plaat, met de hand, of met een leere handſchoen, te vryven; vervolgens plaatst men de andere plaat, door middel van de zyde koorden, op het harstagtig bekleedzel van de onderſte plaat. Dit gedaan zynde moet men met de toppen der vingers de randen van de twe metalen platen aanraken; het

„ (*) Volgens den Heer *Hales* op den afſtand van niet meer dan één duizendſte gedeelte van een duim."

(†) Men bedient zig ook wel van twee houten plankjes met plaatzilver bekleed; en als men eene groote Electrophore wil vervaardigen, neemt men, om de zwaarte van 't Werktuig voor te komen, en de behandeling gemakkelyker te maaken, een ondiepen houten bak, met plaatzilver bekleed, en met een harstkoek voorzien; voorts, in ſtede van de gemelde dekplaat, het dekzel van eene houten doos, dat men van zynen bodem beroofd, geheel met linnen overtrekt, en voorts alomme met plaatzilver bekleedt. Eene ſoortgelyke inrigting wordt hier ook door den Brieffchryver aangepreezen.

het is zelfs dikwils genoeg de bovenſte plaat te raken. Ligt dan de bovenſte plaat ter hoogte van 8 of 9 duimen op, en gy zult 'er een heldere vonk uittrekken, als gy 'er de knokkel van een vinger, of een ſtuk metaal, het geen niet puntig of ſcherp is, bybrengt. —— Laat, na deze eerſte proef, de bovenſte plaat weder op de onderſte zakken; raakt weêr, gelyk voorheen, de randen van de beide plaaten, met de toppen uwer vingeren; ligt dan de bovenſte weder op, en zy zal ene nieuwe vonk geven, als gy 'er de knokkel van den vinger by brengt. Deze proef kan zo dikwils herhaald worden, als men verlangt; 'er werdt niets anders toe vereischt, dan de yorige bewerking op nieuw te doen, zonder dat het noodzakelyk zy, het harstagtige bekleedzel weder te vryven. Men kan zelfs den toeſtel den ganſchen dag, en zelfs verſcheide dagen, laten ruſten, zonder dat men te vreezen heeft, dat dezelve iets van zyn vermogen, om het gemelde verſchynzel voort te brengen, verliezen zal." (*)

By dit algemeene berigt komt verder in deezen Brief nog een verſlag van andere merkwaardige verſchynſelen, met nevensgaande waarneemingen van 't geen men voorts in 't vervaardigen van deezen toeſtel heeft gade te ſlaan; waarby ook de Brieſſchryver zyne aanmerkingen gevoegd heeft, ter verklaaringe der verſchynſelen van dit Werktuig, die nog niet in alle deelen voldoende opgehelderd zyn.

Op deezen Brief volgt, in de derde plaatſe, nog een Brief van den Uitvinder zelven, *Alexander Volta* aan den Abt *Roſier*, welke insgelyks eenige ophelderingen nopens den toeſtel van dit Werktuig, en 't geen men daaromtrent in agt heeft te neemen, behelst.

Daar benevens heeft men hier nog plaats gegeeven aan eenen Brief van den Heer *Felix Fontana*, Beſtierder van het Koninglyk Kabinet te Florence, over het *Geſpoord Koorn*, en de *Tremella*; twee zonderlinge verſchynſels in de Natuurlyke Historie, welken met regt de verdere naſpooringen van derzelver onderzoekeren vorderen.

Wat het eerſte betreft; de Heer *Fontana* berigt hier, dat hy in een zieklyk koorn, by zommige Franſche Schryvers, on-

(*) Wanneer dit werktuig, na verloop van eenigen tyd zyne kragt verlieet, (gelyk dit plaats heeft, waarom ons de bovengemelde benoeming van *Electrophore Perpetuel* wat te ſterk voorkwam,) herſtelt men deszelfs op nieuw door het harstagtig bekleedſel te vryven, of het werktuig door behulp der Electrizeermachine te laaden.

onder den naam van het *ſpoor* of *geſpoord koorn* bekend, en welke ziekte wy *boornagtig* of *geboornd koorn* zouden kunnen noemen, weezenlyk gewerktuigde Diertjes ontdekt heeft, die hem in de gedaante van kleine aaltjes of ſlangetjes voorgekomen zyn. Hy heeft waargenomen, dat deeze Diertjes, ſchoon verdroogd, dor en onbeweegelyk, het leeven hernamen, als hy dezelven met water bevogtigde; en herhaalde proeven hebben hem doen zien, dat ze daadlyk hervoortkomen uit eitjes, welken door moederſlangetjes geleid zyn. De Heer *Needham* was reeds van gedagten dat het Diertjes waren; doch hy zelf en andere Natuuronderzoekers hebben vervolgens van dit denkbeeld afgezien; maar deeze naſpooringen van den Heer *Fontana* ſtrekken kragtdaadig ter bevestiginge van het weezenlyk beſtaan van diertjes, van welken men zeggen mag, dat ze verſcheiden maalen ſterven, en op nieuws herleeven kunnen. Zyne deswegens gedaane waarneemingen deelt hy in deezen Brief mede.

Hierby komt in deezen Brief nog eene tweede, eenigzins, ſoortgelyke waarneeming op eene Dierplant, *Tremella* geheeten. De Heer *Fontana* beweert, dat de *Tremella*, die de Kruidkundigen voor eene waare plant houden, ter zelfder tyd dier en plant is; als zynde een weezen, met gevoel zo wel als groei begaafd, dat zig door deeze gevoeligheid beweegt, en onophoudelyk woelt. Ter bevestiginge hier van geeft hy een naauwkeurig berigt van de onderſcheidene beweegingen, der draadjes van de *Tremella* (*), welken hy in deeze Dierplant waargenomen heeft; en te gelyk merkt hy aan, dat deeze beweegingen niet afhangen van uitwendige oorzaaken, maar weezenlyk tot de plant behooren. „ De draadjes van de *Tremella*, zegt hy, beweegen zig derhalven niet, dan om dat zy op dezelfde wyze voelen, als de dieren, met werkzaame kragten en aandoeningen begaafd; zy gaan voort in werking te zyn zo lang zy blyven voelen, en in hun lighaam werktuigen hebben, om aan hunne gevoeligheid te gehoorzaa-

„ (*) De *Tremella* is niet eene enkele plant, maar eene verzameling van verſcheiden plantjes of groeijende draadjes; welker ſamenvoeging dit weezen, of groen weefzel, maakt, dat de Kruidkundigen *Tremella* noemen. Ze wordt meest gevonden in oudiepe graften, met ſtilſtaand water vervuld, op een grond van vette aarde of ſlib; in de groote natte wegen, op de randen van vyvers, en rondom de wortels der planten; mitsgaders op de raden en andere ſlukken van molens, daar het water wat aarde op gebragt heeft."

maamen. De draadjes van deeze plant zyn dan waare dieren; en, terzelver tyd, waare mikroskopiſche plantjes, zo de kruidkunde ons niet bedriegt." Wel byzonder meldt hy dat de *Tremella*, als men dezelve, of één of meer haarer draadjes, laat droogen, en vervolgens op nieuws in 't water legt, eenigen tyd daarna dezelfde beweegingen, die zy te vooren had, herneemt; en dit, zegt hy, benadeelt het beweerde, dat het eene Dierplant is, in geenen deele; „dewyl men weet dat 'er dieren zyn, die dit eveneens doen; en myne voorige waarneemingen alleen zouden, zo 't nodig ware, dit ten vollen bewyzen." — Het hier bygebragte wegens de *Tremella* wordt verder nog geſtaafd in een aanhangſel aan deezen Brief, door de waarneemingen van den Abt *Bonavent. Corti*, Profeſſor in de Natuurkunde in 't Collegie van *Reggio* &c; die nog verſcheiden byzonderheden wegens deeze Dierplant meldt. Hy ontdekte in dezelve willekeurige beweegingen, die door het weezen zelve voortgebragt werden; en bevond dat zy, gedroogd en geſtorven zynde, mids dat zy zig in kleine bosjes, of in een weinig aarde, met haar gedroogd, bevinde, herleeft; zo men haar met water bevogtigt, drie of vier maanden daar na, „en deze dood en herleving, zegt hy, heeft verſcheidenmaalen plaats, zo men dezelfde werking herhaalt." Het licht der Zonne ſchynt der *Tremella* te behaagen, maar dat eener kaarſe haar niet aan te doen; zy kan een aanmerkelyken trap van hette, en ook nog al eenige koude doorſtaan; doch de laatſte benadeelt haar echter, zy verliest daar door haare beweeging, en teelt niet meer voort. In 't lugtledige leeft zy, „volgens deeze waarneeming, een week, en misſchien nog langer; ook leeft zy in verſcheiden andere vogten, maar in geene zo goed als in 't water, dat haar natuurlyk element is." — Wyders maakt de Heer *Fontana* in zynen Brief nog met een kort woord gewag, hoe hy waargenomen heeft, dat de kleine aaltjes van de Azyn niet eierleggend, maar leevendbaarend zyn, en dus niet gebooren worden uit eitjes, door kleine vliegende Inſekten in dit vogt geleid; 't welk der nadere onderzoekinge aanbevolen blyft.

Afbeeldingen van zeldzaame Gewasſen, door N. MEERBURGH, *Hortulanus van den Kruidtuin van 's Lands Univerſiteit te Leyden. Te Leyden, by* J. le Mair. *In groot Folio.*

DE oplettende en arbeidzaame *Meerburgh*, die Leydens Kruidtuin ter eere ſtrekt, heeft zynen overſchietenden tyd al voorlang beſteed, tot het aftekenen van zeldzaame Gewasſen, en is eindelyk te rade geworden, om zyne Aftekeningen in plaat te brengen, en met de natuurlyke koleuren der Gewasſen te vercieren. Hy bepaalt zig in deezen zynen arbeid tot het in 't licht geeven van de aftekeningen van zodanige Gewasſen, die zeldzaam voorkomen, en hy door anderen of niet of naauwlyks afgebeeld gevonden heeft. 'Er zien reeds dertig Plaaten van die natuur, door hem voltooid, het licht; ze zyn by tientallen uitgegeeven, en ieder tiental gaat vergezeld van een blad Letterdruk, op 't welke de naamen en de kenmerken der afgetekende Gewasſen, volgens *Linnæus*, te vinden zyn. Tot meerder cieraad en leevendigheid heeft hy, by ieder Gewas, eene Kapel, uit zyne Verzameling, naar de natuur getekend en gecoleurd, gevoegd, welker naamen en kenmerken insgelyks, by die der Gewasſen aangeweezen worden. In de uitvoeringe hier van, zo ten opzigte der tekeninge als der koleuren, voldoet de Heer *Meerburgh* vry wel, zo dat zyn arbeid niet anders dan welgevallig zyn kan, by de Liefhebbers der Natuurlyke Historie, welken deeze Verzameling, die nog verder ſtaat agtervolgd te worden, een aantal van juiste aftekeningen aanbiedt, welke recht geſchikt is, om hun een onderſcheidend denkbeeld van verſcheiden zeldzaame Gewasſen te verleenen.

Oude en Hedendaagſche Algemeene Wereldlyke Geſchiedenis, gevolgd naar het Fransch van den Heer Abt MILLOT, *Lid van de Academien der Weetenſchappen te Lions en Nanci, Zesde Deel.* De Hedendaagſche Geſchiedenis. *Te Amſt.* By Yntema en Tieboel, 1777. *In gr.* 8*vo.* 446 *bladz.*

VAn den voet, op welken de Abt MILLOT zich voorſtelde de *Hedendaagſche Geſchiedenis*, in dit keurlyk Werk, te behandelen, gaven wy onzen Leezaren verflag, by de Aankondiging des Vyfden Deels, het Eerſte der *Hedendaagſche*

Ge-

Geſchiedenisſe (*), hy houdt denzelven volkomen; het Zesde Deel, 't welk wy thans geleezen hebben, ſtrekt 'er ten blyk van.

Met het afloopen des IIIden Tydperks ſloot het voorgaande Deel; het tegenwoordige neemt, over zulks, met het IV Tydperk, eenen aanvang: en voert ten onderſcheidenden opſchrift; GREGORIUS DE ZEVENDE. *Oorlogen van den Paus met het Keizerryk. Kruistochten;* het ſtrekt zich uit van het midden der Elfde tot de Dertiende Eeuwe. —— Het V. Tydperk van den aanvang der Dertiende Eeuwe tot op het einde heeft INNOCENTIUS DEN III, en FREDERIK DEN II, aan 't hoofd, met deeze aanduiding. *Aanwas van de Pauslyke Magt.* —— *Het einde van de Kruistochten onder* LODEWYK. —— Voor het VI Tydperk, van het einde der Dertiende Eeuwe tot omtrent het Jaar MCCCLXXX, ſtaat PHILIP DE SCHOONE en BONIFACIUS DE VIII, en wordt, als de groote hoofdzaak daar in gebeurd, vermeld, de *Koninglyke Magt in Frankryk bevestigd.* —— In 't VII Tydperk, van het Jaar MCCCLXXVIII tot het midden der vyftiende Eeuwe, ontmoeten wy de *Groote Weſterſche Scheuring*, en zien *de ongelukken van Frankryk*, *onder* CAREL DEN VI, onder CAREL DEN VII *herſteld.*

Deeze opgaave van de Tydperken, in dit Deel, verhandeld, wyst alleen aan de hoofdverdeelingen, onder welke de Abt MILLOT, de Geſchiedenis der Volken van *Europa* gebragt heeft; met eene breedere ontvouwing van de byzondere Afdeelingen, zouden wy onze Leezers verveelen: want de minst bedreevene in de Geſchiedkunde begrypt gereedlyk, uit deeze korte aanduidingen, voor elk Tydperk geplaatst, hoe veelvuldige zaaken in ieder voorkomen; en wie de voorgaande Deelen deezes Werks geleezen heeft, zal niet twyfelen, of de bekwaame hand van den Opſtelder en den Naavolger hebben die ryke ſtoffe met oordeel verwerkt, en voeglyke plaats ingeruimd aan de Gebeurtenisſen van andere Volken, die gepaard gingen met en medewerken tot die voornaame lotgevallen van *Frankryk* en *Italie.*

Meermaalen hebben wy, in de aankondigingen deezes Werks, gewag gemaakt van de *Algemeene Aanmerkingen*, met welke de Abt MILLOT zyne Tydperken beſluit: in de daad, ze zyn meesterſtukken, en vertoonen ons, als 't ware, eene ſchildery van de heerſchende Begrippen en Zeden. Het lust

(*) Zie *de Hedend. Vaderl. Letter-Oef.* VI Deel 1ſte St. bl. 213 enz.

lust ons tegenwoordig, eene derzelven den Leezeren onzes Maandwerks voor oogen te ſtellen: of liever de hoofdtrekken daar uit over te neemen. In de *Algemeene Aanmerkingen*, over het Eerſte Tydperk, deezes Deels, geſprooken hebbende van de *Gemeenſchappen* (*), en het *Burgerregtlyk Beſtuur* (†) in *Frankryk* ingevoerd, van het vermenigvuldigen der *Vrye Steden* in *Duitschland* door de *Frankelandſche Keizers*, en den Bloei des Koophandels, daar uit herkomſtig, als eene vrugt der Vryheid, die zegen mede brengt, gaat hy dus voort,

„ In de meeste Landen zag men, uit dezelfde oorzaaken, dezelfde uitwerkzels te voorſchyn komen. De Dienstbaarheid vernederde de Ziel, hieldt het verſtand te onder, en benam, door het uitdooven van den nayver, den vlyt allen voedzel. Zo ras de Vryheid zich verroonde, deeden nieuwe aandoeningen nieuwe denkbeelden gebooren worden: deeze boezemden moed in, en de bekwaamheden namen hooger vlugt. — Maar hoe veele hinderpaalen waren bykans overal het geluk der Maatſchappye in den weg! Hoe veel tyds was 'er niet noodig om ze uit te rukken! De Zeden behielden ſteeds de oude woestheid; het bygeloof en de onkunde baarden ontelbaare rampen. Men hadt geduurig het woord Godsdienst in den mond; maar zo valſche denkbeelden van den Godsdienst, dat die agtenswaardige naam de grootſte misbruiken heiligde.

„ Vreemd, in de daad, zeer vreemd, is het, dat de yver van zommige perſoonen 'er op uit is, om die misbruiken, waar van de Geſchiedenis zo veele onlochenbaare gedenkſtukken bewaard heeft, te ontveinzen: als of men, ter eere van den Godsdienst zelve, aan 't Menschdom niet moest ontdekken, in welk een afgrond van jammer bygeloovige vooroordeelen 't zelve doen nederſtorten. De Godsdienst boezemt vrede, liefde, zugt tot het algemeene welzyn, onderwerping aan Wetten en Overheden, en alle deugden in, die ten weezenlyken grondſlage der Maatſchappy ſtrekken, en geheiligd worden door de volbrenging der pligten. Hoe zeer zyn de uitwerkzels van Bygeloof daar tegen aangekant! zy verdienen ten toon geſteld te worden.

„ De Géestlyke magt was in eene haatlyke willekeurige Heerſchappy verandend. De Pausſen, niet vergenoegd met Wereldlyk bewind gekreegen te hebben, wilden Opperheerſchers der geheele Wereld worden, alle de Gekroonde Hoofden

(*) *Communes.*
(†) *Gouvernement municipal.*

den aan zich onderwerpen, en hadden, door Bullen en Banvonnissen, bykans eene zo ondraaglyke harssenschim een weezenlyk bestaan gegeeven. — De magt, om Zondaars te binden en te ontbinden, hadt de handen der Vorsten, die het Zwaard der Geregtigheid moeten zwaaijen, en het roer van Staat houden, gebonden, en de zeden der Onderdaanen, wien gehoorzaamen voegt, ontbonden. De Geestlyken, aan dezelfde Wetten onderworpen als de Burgers, hadden de Wetten naar hunne belangen en vooroordeelen geschikt. Dewyl 'er geen stuk is, of het kan, in zeker opzigt, tot een geweetensgeval gemaakt, of daar toe betrokken worden, geloofden zy regt te hebben om over alles te oordeelen. — Dus hing het Huwelyk, (een allergewigtigst voorwerp der Burgerlyke Wetten,) zo der Vorsten als der Onderdaanen volstrekt van hunne uitspraak af. Dus waren de allerweezenlykste verbintenissen, zonder het zegel hunner agtbaarheid, onvast. Dus hadden de Uiterste Willen geen kragts meer, zo zy geene maakingen ten voordeele van de Kerk behelsden: en dit werd voor eene zo onvermydelyke pligt gehouden, dat, zonder Uiterslen Wil te sterven, eene misnaad gerekend wierd, die op het missen van de eer der begraafnisse te staan kwam. Dus ontkief het voorregt van een Geestlyk persoon te weezen, iemand van lasten en openbaare bedieningen: en stelde eene menigte van schelmen, die met zo veel te meer gestrengheids verdiend hadden gestraft te worden, dewyl het misbruik der heilige bedieninge hunne wandaaden te snooder maakte, schootvry voor regterlyke agtervolging.

„ Strekken de Kruistochten alleen niet ten uitmaakenden blyke van al het schadelyke, 't welk het Bygeloof veroorzaakt aan de Kerk, den Burgerstaat, aan de Vorsten, aan de Grooten, aan de Burgers? Eene volkomen Aflaat verzekerde de vergissnis der Zonden, aan elk die zich godvrugtiglyk liet opteekenen onder de Krygsmagt door de Pausen geworven. Terstond was *Europa* in rep en roer; een dolle drift beheerschte de gemoederen, elk wilde het kruis opvatten. De Prinsen verlieten hunne Staaten, de Ryken hunne Bezittingen, de Vaders hunne Huisgezinnen, de Priesters hunne Gemeenten. Allen, Vrouwen en Kinderen niet uitgezonderd, namen, om strydt, het Kruis op. Men zondt, vol smaads, een spinnekken t'huis aan de zodanigen, die, door rede of vreês bewogen, niet mede trokken. De Heilige BERNARDUS schreef aan Paus EUGENIUS: *De Steden en de Kasteelen worden woestenyen; men ziet overal Weduwen, wier Mannen nog leeven.* Wonderlyke Zegepraal!

„ Scheen

„ Scheen men niet te moeten verwagten, dat die Kruisdraagers, zo vol yvers, indien geen Overwinnaars, ten minſten Bedevaartgangers en voorbeeldlyke Boetedoenders zouden geweest zyn? Ondertuſſchen is hun weg door roof en moord afgebaakend, de woedende driften vergezellen hun; zy waren zat van menſchen bloed, als hunne waangodsdienſtigheid, doch vol verrukking, het Heilig Graf bezogt. — De Kruistochten, wel aangelegd, zouden *Aſie* voor de wapenen der *Chriſtenen* hebben kunnen doen bukken. Nu dienden zy alleen, om *Europa* te bederven en te ontvolken, om millioenen van menſchen te doen ſneuvelen, om de Pauſſen eigendunklyker en oppermagtiger te maaken, en de geringe overblyfzels van tugt en boete ter Kerke uit te bannen: dewyl bygeloovige denkbeelden de eerſte roerzels waren tot die onderneemingen; en de Deugd, zo min als de voorzigtigheid, het uitvoeren vergezelde.

„ Bygeloof wekt natuurlyk de Geestdryvery op. Deeze mag als eene allerligtſt ontvlambaare brandſtoffe worden aangemerkt, een klein vonkje is genoeg om ze in vollen brand te zetten. 'Er vertoonden zich in *Frankryk*, *Duitſchland*, *Italie* en elders, in dit tydperk, de zonderlingſte voorbeelden van de buitenſpoorigſte Geestdryvery. Hier zag men Geestdryvers, door ſtuipagtige beweegingen getrokken, die aan de Heiligen de kragt toekenden om in hun deeze bystere trekkingen te veroorzaaken: daar deeden zich Leeraars op die de rol van Propheeten ſpeelden, en het opgetoogen Volk tot zich trokken; elders kwamen krankzinnige Geestdryvers ter baane, die voor Godlyke Perſoonen wilden aangezien worden, en wier ſtellingen, ſchoon zo dwaas dat ze aller veragting verdienden, veelen bekoorden. Wanneer Onkunde en Bygeloof langen tyd de gemoederen beheerscht hebben, moet de Geestdryvery, zo ongeregeld in haaren eigen aart, in dezelve de vreemdſte en onbeſchryflykſte uitwerkingen te wege brengen.

„ Onder dit Geestdryvend Gebroedzel, waar van Landen en Staaten overvloeiden, willen de vyanden der Hervorminge ook de Perſoonen en Aanhangen tellen, die het onderſtonden, een gansch bedorven Kerk te hervormen, en de *Chriſtenheid* tot den ouden luister te herſtellen; doch gansch ten onregte (*). Wy willen gaarne bekennen, dat veelen, tot dit werk niet

(*) Wy zullen hier over niet uitweiden, maar wyzen onze Leezers na het uitmuntend Byvoegzel van den Eerwaardigen MACLAI-

NE.

niet opgewasſen, het ondernamen; dat het niet weinigen aan kundigheid en bekwaamheid, geëvenredigd aan de grootte dier onderneeming, mangelde, en toeſtaan dat zommigen, om heerſchende misbruiken te vermyden, tot andere vervielen. Maar, dit was aller geval niet, gelyk wy in de volgende Tydperken zien zullen? Of wil men, op dat ik hier de woorden van den Geleerden MACLAINE uit het even aangehaalde *Byvoegzel* gebruike, door *Geestdryvery* verſtaan, dien vuurigen geest, die onverſchrokkenheid, dien edelmoedigen yver, welke groote Mannen aanzet om de ſchroomlykſte hinderpaalen en dreigende gevaaren te braveeren, in de verdeediging van eene zaak, welker voortreflykheid en aanbelang eenen diepen indruk op hunne harten gemaakt heeft, dan zullen de ſterkſte begunſtigers der Hervorminge toeſtaan, dat de eerſte Hervormers *Geestdryvers* geweest zyn. Deeze ſoort van Geestdryvery is eene edele aandoening, wanneer dezelve welgeplaatst is, en behoorelyk beſtuurd wordt. 't Is deeze edelmoedige aandoenlykheid, deeze treffende gewaarwording van het groote en het verheevene, welke Helden en Liefhebbers des Vaderlands vormt; en zonder dezelve kan niets, 't welk moeilyk en hachelyk is, en met gevaar of het verlies van onze tydlyke voordeelen vergezeld gaat, ernſtig ondernomen, of gelukkig uitgevoerd worden."

Naa het vermelden des Nieuwopgekomene *Monnik-Ordes* en de Twisten daar uit gereezen, maakt onze Geſchiedſchryver het Tafereel van dit Tydperk verder in deezervoege op. „ Ik zal niet ſtil ſtaan op de veelvuldige voorbeelden van de onkunde dier tyden. Alles was bykans een Wonderwerk of eene Voorſpelling. Buiten bevestigden de egtheid van een twyfelagtig Overblyfzel; de Kerkvergaderingen deeden, op valſche beſcheiden, uitſpraak over de oudheid van een Heilig, en de plaats waar zyn lichaam was. Een ſtout bedrieger, of zinneloos geestdryver, hadt ſlegts den mond te openen, om de gaapende menigte, wat hy wilde, diets te maaken. Tot dat

NE van MOSHEIMS *Kerkhyke Geſchiedenis* VI Deel. bl. 201. *Over de geaartheid en het gedrag der eerſte Hervormeren, en de Beſchuldiging van Geestdryvery, door een beroemd Schryver tegen hun ingebragt.* De Vertaaler van MOSHEIM, die ook de Naavolger van MILLOT is, heeft, als het de Hervorming raakt, zyn' Voorganger doorgaans verlaaten, zonder dit aan te duiden; doch daar by zyn Werk voor geene *Vertaaling* uitgeeft, geſchiedt zulks zonder de minſte krenking van Opregtheid en Trouwe. Wy oordeelden het noodig dit, ter gelegenheid van deeze Aantekening, te melden.

dat het licht van beter kennis doorbrak, zullen wy zien hoe de ſchadelykſte buitenſpoorigheden, onder den dekmantel van Godsdienst, ſtand hielden en vermenigvuldigden. Het *Feest der Gekken* en dat *van de Ezels* onteerden den Godsdienst op de aanſtootlykſte en ſchandlykſte wyze (*); andere inſtellingen beroerden den Burgerſtaat.

„ De werken van ARISTOTELES, ſlegt overgezet en ſlegt verklaard door de *Arabieren*, en nog ſlegter verſtaan door de *Christenen* in 't *Westen*, wel verre van een ſmaak voor de Wysbegeerte te verſpreiden, geſchikt om de dwaalingen te verdryven, ſtrekte ten oorſpronge van alle de Schoolſche Geſchillen, niet min verderflyk dan de uitwerkzels der onkunde zelve. Deeze dwaasheid van geſchilvoeren, welke wy vóór den tyd van GREGORIUS DEN VII hebben zien ter baane komen, verkreeg eenen verbaazenden opgang, naar maate de geesten meer uit den ſlaap ontwaakten. De algemeene ſtellingen, de onderſcheidingen, de belachlyke beuzelaarijen der ſchoolen werden onderwerpen van aanbelang, over welke de zogenaamde Wysgeeren, met alle hevigheid en woede, zintwistten.

Men behandelde de Leerſtellingen van den Godsdienst als ſtukken der Bovennatuurkunde. Men bekleedde met woorden, zonder denkbeelden, de Geloofspunten, en meende dezelve te verklaaren, door ze onverklaarbaar te maaken. Dit berokkende den val van PETRUS ABELARDUS, een ſchrander Man, geleerd voor de Eeuw waar in hy leefde, deugdzaam naa zynen minnehandel met ELOÏSE; doch een vermeten Godgeleerde, en zeer met zyn ſtelzel ingenomen. Zyne Verklaaringen over de Drieëenheid verwekten hem beſchuldigers, gevaarlyker door hun gezag dan door hunne kunde. Eene Kerkvergadering te *Soiſſons* veroordeelde hem, zonder dat ze zich verwaardigde den aangeklaagden te hooren. De Heilige BERNARDUS deedt tegen hem al het vuur zyns ontſtooken yvers woeden; en, zints dien tyd, hadt ABELARDUS met allen leed en ongenade te ſtryden. Als wy op zyn verhaal mogen afgaan, werd hy, op de Vergadering te *Soiſſons*, beſchuldigd, van te leeren, dat de VADER *alleen Almagtig* was; de Gezant CONOR verklaarde daar op, met eene zeer verwonderde houding: *Een Kind zou niet in ſtaat weezen om dergelyk een misſlag te begaan; dewyl de eerſte beginzels des Geloofs leeren, dat 'er* Drie Almagtigen *zyn.* Waar op een Hoogleer-

(*) Men zie hierover W. ROBERTSON, *Hiſtorie van* CAREL DEN V. II Deel. bl. 64 *enz.*

leeraar, lachende, de woorden van eene bekende Geloofsbelydenis aanvoerde: *En nogthans is 'er maar één Almagtige.* Het groote misdryf van ABELARDUS beſtondt daar in, dat hy den roem zyner mededingeren na eere verdonkerde, en de echo niet was der gevoelens van anderen. De Monniken van St. *Denys* merkten hem aan als een Godloos Mensch, als een Straffchuldigen, om dat hy het verdichtzeltje van den Heiligen DIONYSIUS DEN AREOPAGITER, hun vermeenden Beſchermheilig, hadt durven in twyfel trekken.

„ Alle denkbeelden, die men toen van de Weetenſchappen bezat, kwamen van de *Arabieren*; de beroemdſte Schryvers waren AVICENNA en AVERROUS. Zy bepaalden zich tot de Wiskunde; tot een ſchyn van Wysbegeerte uit ARISTOTELES ontleend; tot de Geneeskunde, vermengd met Starrewicheiaryen. De School van *Salerno* was daar aan haare vermaardheid verſchuldigd, en, met den aanvang der Twaalfde Eeuwe, hadt die School haar beroemd werk, de voorſchriften der Gezondheid behelzende, in *Leoniniſche Verzen* begreepen, uitgegeeven. De Klerken en Monniken hadden langen tyd de Geneeskunde, zo weinig aan hun ſtaat voegende, in hunne magt; zy alleen konden de Boeken leezen; zy alleen maakten zich bekwaam tot het beoefenen der Kunſte.

„ Andere Schoolen hielden zich met andere onderwerpen bezig. De Hooge Schoolen, of Univerſiteiten, namen eenen aanvang. Wy hebben gezien hoe te *Bologne* het *Roomſche Regt*, met groote toejuiching, geleeraard werd. IRNERIUS, of, gelyk anderen hem noemen WERNERUS, deedt aldaar de Regtsgeleerdheid bloeien, onder Keizer LOTHARIUS DEN II. Zyn Leerling ASO hadt, zo men wil, tien duizend Toehoorders. ACCURSIUS, die hem opvolgde, kreeg den naam van den *Afgod der Regtsgeleerden.* De eerſte Grondleggers of Herſtellers eener Weetenſchap verwerven altoos eene ſoort van bygeloovige eerbiedenis. Zelve tot bygeloovigheid toe verſlaafd aan de Boeken, welke zy verklaarden, bleeven zy meer aan den Letter, dan aan 't weezen der Zaake, hangen; zy trokken de beginzels te verre in ſtede van ze te onderſcheiden; zy hielden het valſche zo wel ſtaande als het waare, en dit dikwyls met meer geestdrift. Het *Roomſche Regt* heeft geestdryvende Voorſtanders gehad, wier vooroordeelen noch invloed hebben op de hedendaagſche Regtskunde.

„ Ondertuſſchen was 'er, in den grond der zaake, niets nutter dan eene ſoort van Geleerdheid, waar in men, onder een hoop van ſlegte Wetten, de hegſte grondſlagen der Maatſchappye vondt. Bovenal moest men daar uit de noodige kun-

dig-

digheden verkrygen om de grensſcheidingen der Wereldlyke en Kerklyke Magt, zo verre de natuur der zaake gehengt, te bepaalen, en het misbruik des wyduitgeſtrekten Kerklyken Regtsgebieds te doen inkrimpen.

„ Doch het ontbrak te *Rome* aan geene middelen ter inſtandhouding. GRATIANUS, een *Toscaanſche Monnik*, gaf, onder het Pausſchap van EUGENIUS DEN III, zyne bekende *Decreten* uit; beſtaande in eene verzameling van Regelen waar aan hy zelve den tytel gaf van de *Vereéniging der Strydende Regelen* (*); een verward, ongeſchikt werk, vol dwaalingen, eene op één ſtapeling van valſche Beſluiten, ſtrekkende om aan den *Heiligen Stoel* een onbepaald eigendunklyk gezag te ſchenken, en de Kerklyken volſtrekt aan alle Wereldlyke Regtbanken te onttrekken: een Werk, 't geen nogthans de grondſlag werd van het Kerklyk Regt, en een regelmaat der vonniſen; ſtaande eenige eeuwen heeft het de ſtem des gezonden verſtands, de uitſpraak der Burgerlyke en egte Kerklyke Wetten, overſchreeuwd. De Verklaaringen, daar over opgeſteld, waren nog ongerymder dan het Werk zelve.

„ Wy merken hier, met GIANNONE, aan, welk een heerlyke trek het Staatkundig *Hof* van *Rome* ſpeelde. Naar gelange men het Burgerlyk Regt meer beoefende, was het van des te grooter belang het Kerklyk Regt te doen zegepraalen. Men ſtelde Boeken tegen Boeken; dezelfde ſchryfwyze volgende. PAULUS DE IV deedt de *Kerklyke Inſtituten* vervaardigen, om ze tegen de *Inſtituten* van JUSTINIANUS te doen opweegen (†); zich op deeze Studien toe te leggen was de weg van bevordering; en men behartigde dezelve boven alle andere.

„ De Zeden bleeven ſteeds dezelfde: overal zag men lompe botheid, onbeſchaafde dapperheid, romanesque Galanterie, dwaaze bygeloovigheid, tweegevegten en dwaasheden; nergens vondt men ſmaak en aangenaamheid in de verkeering, nergens Burgerregeering en veiligheid; van alles vormde men verkeerde denkbeelden; welk een ongelukkig tydsgewricht!

„ De Kruistochten deeden de Wapenſchilden gebooren worden; door deeze maakte men zich kenbaar onder de yzeren wapenrusting, die geheel het lichaam bedekte; en hier uit ontſtondt de Wapenkunde, voor eene Weetenſchap gehouden, ten tyde dat men zich bykans op niets nuttigs bevlytigde."

(*) *Concordia discordantium Canonum.*
(†) *Histoire de Napels* L. XIV.

Wysgeerige en Staatkundige Geſchiedenis van de Bezittingen en den Koophandel der Europeaanen, in de beide Indien. Uit het Fransch vertaald. Derde Deel. Te Amſterdam by M. Schulekamp 1776. *Behalven den Bladwyzer* 563 *bladz. in gr. octavo.*

VErdienen de Bezittingen en de Koophandel der Europeaanen in de *Oost-Indiën* ieders opmerking, zo verderen dezelven in de *West-Indiën* (*) niet minder elks beſchouwing; zo ten aanzien van de uitgebreidheid, als van den invloed op de zaaken van Europa. Hierom is 't ook, dat de Schryver deezer Geſchiedenisſe, de Oostindiſche gebeurtenisſen ontvouwd hebbende, in dit derde Deel overgaat, ter behandelinge van het voorgevallene in de *West-Indiën*; waarvan hy ons insgelyks het merkwaardigſte voordraagt; dat hy op dezelfde manier behandelt, als hy de voorige Stukken gedaan heeft.

Ter ontvouwinge van dit onderwerp maakt hy een aanvang met eene beknopte beſchryving van den voormaaligen ſtaat van Spanje, tot dat *Columbus*, door Koningin *Iſabelle* begunſtigd, in Zee ſtak, om een nieuw Waereldeel, in later tyd *Amerika* geheeten, te ontdekken, en 't zelve onder de Spaanſche heerſchappy te brengen (†). Voorts meldt hy den eerſten uitſlag hier van, en de daarop gevolgde inrigtingen, byzonder met betrekking tot het eiland, door de Inwooners *Hayti* genoemd, waaraan *Columbus* den naam van *Hispaniola* gaf, en dat tegenwoordig *St. Domingo* heet.

De

(*) Deeze laatſte benaaming is by toeval ontſtaan. *Pedro Alvarez Cabral*, een Portugeesch Admiraal, geleidde, volgens het berigt van den Schryver van dit Werk, eene vloot naar geene zyde van de Kaap de goede Hoop; maar toevallig geraakte hy westwaards, en ontdekte het Land, tegenwoordig *Brazil* genaamd. Nadien dit nu, zegt hy, geſchiedde „ op eenen togt na de Indiën, en men niet wist, of het tot dezelve behoorde, wierdt het, in 't eerst, onder dezelfde benaaming begreepen; doch het wierdt 'er van onderſcheiden door den bynaam van *Weſtindiën*, dewyl men, om in de eigenlyke Indiën te komen, zynen koers Oostwaarts rigtte, en zich na Brazil willende begeeven, Westwaarts ſtuurde. Zedert is deeze benaaming aan geheel Amerika gegeeven, en de Amerikaanen zyn zeer oneigenlyk *Indiaanen* genoemd."

(†) „ De algemeene dankerkentenis, zegt onze Schryver met regt, hadt dit vreemd Halfrond behooren te noemen naar den naam van deezen ſtouten zeeman, welke 't eerst derwaarts was doorgedrongen. Dit was de geringſte hulde, welke men zyner nagedagtenisſe was verſchuldigd; doch het zy uit nyd, uit onoplettendheid, of uit de ſpeeling der Fortuin, welke insgelyks over den roem beſchikt, dit gebeurde niet. Deeze eer was bewaard voor *Florentius Amerikus Vesputius*, ſchoon hy ſlegts de voetſtappen volgde van eenen Man, wiens naam op de lyst van die der grootſte Mannen behoorde te worden aangeſchreeven. Dus wierdt het eerſte oogenblik, zedert Amerika by het overige der Waereld bekend wierdt, getekend met eene onregtvaardigheid, een heillooze voorbode van alle de onregtvaardigheden, van welke dit ongelukkig Land het Tooneel zya moest."

De ligging van dit Eiland, de zeden en leevenswyze dier Eilanders, en 't aldaar voorgevallen, ſtaande de beſtiering van *Columbus*; die intuſſchen ook andere ontdekkingen deed, naar Europa en weder naar de nieuwe Waereld ſtevende, worden kortlyk gemeld. Voorts geeft de Autheur, na een algemeen verſlag van 't verder voorgevallen, tot op de overtogt van *Cortez*, een uitvoeriger berigt van de bedryven van dien Caſtiliaan, vooral van deszelfs veroovering van *Mexico*; welk Keizerryk hy *Nieuw Spanje* noemde, en welks grenzen door hem uitgebreid werden. Van deeze uitbreiding, en de verdere gevolgen hier van in laater tyd, ontmoeten we in 't VI Boek, waar mede dit derde Deel begint, eene onderſcheiden ontvouwing, met eene korte beſchryving van de voornaamſte Provincien daar toe behoorende, een berigt van de Natuurlyke Hiſtorie deezer Gewesten, een verſlag van derzelver omwentelingen en lotgevallen, met en zints de Spaanſche overheerſching; en wel byzonder eene geregelde voorſtelling van 't geen tot den Koophandel aldaar betrekking heeft. Dit alles is, naar des Autheurs gewoonen ſchryftrant in dit Werk, doorvlogten met eene menigte van Wysgeerige en Staatkundige Aanmerkingen; die, ſchoon ze allen niet even bondig geoordeeld mogen worden, egter meerendeels van die natuur zyn, dat ze, by oplettende Leezers, wel in nadere overweeging mogen komen. — Op eene ſoortgelyke wyze, als hy in dit Boek voorgedraagen heeft, 't geen nopens *Mexico* en de verdere bezittingen der Spanjaarden, vooral in *Noord-Amerika*, opmerking vordert, behandelt hy voorts in de drie overige Boeken van dit Deel, 't geen de bezittingen der Spanjaarden en Portugeezen in *Zuid-Amerika*, wat het vaste Land aangaat, betreft; om in een volgend deel het oog te vestigen op de Eilanden der nieuwe Waereld, en over te gaan tot de verdere bezittingen der Europeaanen in dezelve. — Om uit de menigvuldige byzonderheden, in dit Deel voorkomende, den Leezer nog een opmerkelyk Stuk mede te deelen, zullen wy ons bepaalen, tot het hoofdzaaklyke van 't geen de Autheur meldt, wegens de aanhoudende verſchillen der Spanjaarden en Portugeezen in Amerika, dat onze aandagt te meerder trekt, om dat ze nog onlangs weder verlevendigd zyn; 't welk ons grond geeft om te vermoeden, dat dit berigt onzen Leezeren niet ongevallig zal zyn.

Zedert de bekende Staatsomwenteling, in 't jaar 1640, die Portugal van de Spaanſche overheerſching ontſloeg en den Hertog van Bragance, of *Jan den IV*, op den throon zyner Voorvaderen plaatſte, was men, en van de Spaanſche en van de Portugeeſche zyde, oplettend, niet alleen op het handhaaven zyner Bezittingen, maar ook op het uitbreiden zyner Volkplantingen, in Amerika. Dit zag men, (om andere byzondere onderneemingen van minder gewigt daar te laaten,) vooral van de zyde der Portugeezen, in 't jaar 1679, waar van onze Autheur het volgende berigt heeft.

„ De werkzaamheid der Portugeezen, welke toenmaals grooter was in de nieuwe waereld, dan hun gedrag en zeden in Europa toelieten te vermoeden, geleidde hen na Paraguay. Reeds hadden zy de volkplanting St. Sakrament opgericht, naby de eilanden St. Gabriel, geleegen tegen over Buenos-Ayres (*), wanneer deeze onderneeming by toeval wierd ontdekt. De Guarania Indianen, (eene Spaanſche Volkplanting bewoonende,) ſchooten toe om de gebreken der Regeering te verhelpen. Zonder aanzien tastten zy de vestingwerken aan, welke, om zo te ſpreeken, uit den grond waren opgekomen, en veroverden ze met eene ſtoutmoedigheid, welke hunne dapperheid vermaard maakte.

„ Het Hof van Lisbon, welk, op deeze Bezitting, groote verwagting had gebouwd, liet den moed niet zakken door den wederſpoed dien het ontmoette. Het vorderde, dat, in den tuſſchentyd, dat de wettigheid zyner regten zou aan den dag gelegd worden, den Portugeezen eene ſtapelplaats zou vergund worden, alwaar zy, zo ze, door de winden, genoodzaakt waren de rivier de la Plata, [aan welke deeze Bezitting gelegen was,] aan te doen, spuden beſchut zyn tegen de onweders, en in veiligheid tegen de Zeeroovers.

„ *Karel de II*, die even afkeerig was van den oorlog, als van de zorgen van het Ryksbeſtier, had de zwakheid van dit verzoek in te willigen. Alleen bedong hy, dat de eigendom der toegeſtaane ſchuilplaatze aan hem zou behooren; dat niet meer dan veertien Portugeeſche familien derwaarts zouden mogen gezonden worden; dat de huizen aldaar van hout gebouwd, en met ſtroo zouden gedekt worden; dat men geen Fort zou mogen opwerpen; en dat de Regeering van Buenos-Ayres het regt zoude hebben, om zo wel de volkplanting, als de ſchepen, welke aldaar aankwamen, te bezoeken.

„ Hadden de Jezuiten de ſtaathandeling met het zelfde beleid, als den Oorlog, beſtuurd, zy zouden gewisſelyk de gevolgen van dusdanig eene believing voorzien hebben. Het was onmogelyk, dat eene bevestigde Bezitting, hoedanig zy ook ware, in eene zo voordeelige ligging, niet eene vrugtbaare bron wierdt van geſchillen, met eenen onderneemvollen nabuur, die wyduitgeſtrekte eiſchen deedt, die verzekerd was van den byſtand van alle vyanden van Spanje, en welken de nabyheid van Brazil, [dat de Portugeezen ongeſtoord bezaten,] in ſtaat ſtelde om zich te bedienen van de voorkomende omſtandigheden, om groot te worden en zich te verſter-

(*) De hoofdſtad eener Spaanſche volkplantinge in dat Gewest, zeventig mylen van Zee gelegen, en niet zeer geſchikt voor de Scheepvaart; waarom men zig vervolgens ook neergezet heeft te Maldonada, aan den mond der rivière; dat, door den tyd, de ſtapelplaats van den koophandel van Paraguay kan worden.

ſterben. Het leedt niet lang, of de uitkomst toonde het gevaar, welk men hadt behooren te voorzien.

„ Gedurende de eerſte oogenblikken, onmiddelyk volgende op de verheffing van een Franſchen Prins op den Spaanſchen Throon, men alles nog in verwarring en vol onzekerheids was, welk het gevolg zyn zoude van deeze groote ſtaatsomwentelinge, wierpen de Portugeezen, met den grootſten ſpoed, de vestingwerken van St. Sakrament op. De voorzorge, welke zy, ten zelfden tyde gebruikten, om aan de Gaauwis eenige ongerustheid te verooraaken, door eenige troepen na hunne grenzen te doen optrekken, deedt hen hoopen, dat zy met den tegenſtand van deezen vyand niet zouden te kampen hebben. Zy bedroogen zich. De Jeſuiten, agter het geheim gekomen zynde, voerden, in den jaare 1705, hunne bekeerlingen na St. Sakrement, rondom welk het beleg reeds was geſlagen. Deeze dappere Indianen wilden, ſtraks na hunne aankomst, de plaats ſtormenderhand innemen, hoewel zy niet onkundig waren, dat de bres naauwlyks geſchooten was. Zo dra zy den aantogt begonnen, wierden uit de ſtad eenige Batteryen op hen gelaat, wier vuur zy doorſtonden zonder hunne geleederen te breeken. Niet meer kragts hadt het klein geſchut, welk insgelyks een groot getal der hunnen deedt vallen, om hen in den aantogt te ſtuiten. De onverzaagdheid, met welke zy gedaurig aantrokken, deedt de Portugeezen dezwyze vervaard worden, dat zy zich in allen haast in hunne ſchepen wierpen, en de ſtad verlieten.

„ De tegenſpoeden, welke *Philippus de V*, in Europa, leedt, maakte deenen voorſpoed vrugteloos. De Volkplanting van St. Sakrament kreeg eene beſtendige vastigheid te Utrecht. Koningin *Anna*, die den vrede ſchonk, en haare eigene belangen, noch die van haare bondgenooten verwaarloosde, vorderde van Spanje deeze groote opoffering.

„ Naa dit tydſtip, leide de nieuwe Volkplanting, die nu niets meer had te ontzien, zich volyverig toe op eenen uitgebreiden koophandel met Buenos-Ayres. Al voor lang hadt deeze ſluikhandel een begin genomen. Rio-Janeiro leverde, zedert geruimen tyd, Suiker, Tabak, Wyn, Brandewyn, Negers en Stoffen aan Buenos-Ayres, welke in betaaling gaf, Meel, Buskruit, gedroogd of gezouten Vleesch, en Zilver. Zo ras de twee volkplantingen eene veilige en gemakkelyke ſtapelplaats hadden gevonden, kenden haare onderhandelingen geene paalen. Het Hof van Madrid, dat wel haast de lucht kreeg van den weg, welken de ſchatten van Peru namen, liet des veel leedweezens blyken. Zyn misnoegen nam toe met het nadeel, waar van het zich beklaagde. Dit verſtrekte tuſſchen de twee Natien tot eene ſteedsſpringende bron van verdeeldheid, welke geſtadig in eene openbaare vredebreuk ſcheen te moeten eindigen. De wegen van bevrediginge, welke de Staatkunde van tyd tot tyd opende, wierden alle onbruikbaar geoordeeld. Eindelyk verſtond men elkander.

„ Op den derdienden van Louwmaand des jaars 1750, wierd vastgesteld, dat Portugal aan Spanje zou afstaan, de Volkplanting St. Sakrament en den Noordlyken oever van de rivier la Plata, nevens het dorp St. Christoffel en de aangrenzende landen, gelegen tusschen de rivieren Japura en Ika, welke in de Amazonevallen. Spanje stondt, van zynen kant, af, alle de landen en wooningen van den oostlyken oever der riviere Urúguay, gerekend van de rivier Ibicui aan den Noordkant, het dorp St. Rose, nevens alle de overigen, aan den westlyken oever der riviere Guarapé gebouwd."

Verder meldt onze Autheur, dat deeze ruiling aan beide de Hoven veele berispers vond; en dat de daar toe gemaakte schikkingen aanleiding gaven tot een oneindig getal van Cabalen, van welke de Jesuiten als de beihamels wierden aangemerkt. „ Men wist, zegt hy, dat zy misnoegd waren over eene benaming, welke hun Gemeenebest van zyne kragt ontbloote; en men oordeelde, zonder ligtvaardigheid, hen te mogen verdagt houden, dat zy allerleie springveeren deeden werken, om te beletten, dat dit Verdrag zyn volle beslag niet bekwam. Zy wierden van de beide Hoven verdreeven. Hunne heimelyke streeken namen een einde, en het verdrag wierdt bekragtigd." Maar toen 't er opaankwam, om het in Amerika ter uitvoer te brengen, bouden de Guaranis, die weigerden zig aan Portugal te onderwerpen, zo veel tegenstands, dat het verdrag van uitwisseling, in den jaare 1761 vernietigd wierd, dus de zaaken van Amerika op den ouden voet bleeven; 't welk, met andére nevensgaande omstandigheden, van tyd tot tyd, gelegenheid tot nieuwe onluften gaf."

Consilia Militaria *of Rechtsgeleerde Advysen, Processen, Sententien enz. Opgesteld en uitgegeven door Mr.* J. J. v. HASSELT, *Practiseerend Advocaat voor den Hove Provinciaal van Gelderland enz. Tweede Deel. Te Arnhem by* W. Troost, 1777. *Behalven het Voorwerk en den Bladwyzer* 313 *bladz. in quarto.*

BY het nagaan van den inhoud van het eerste Deel deezer Verzamelinge, is ons dit Geschrift als nuttig in zyne soort voorgekomen (*); en het thans afgegeeven tweede Deel bevestigt ons in die gedagten; daar 't insgelyks een aantal van gedijudieerde gevallen behelst, benevens eenige bedenkingen van den Autheur nopens zodanige Regtskundige voorstellingen, waarover men zyn Ed. geraadpleegd heeft. Om den Leezer uit dit, gelyk we uit het voorige gedaan hebben, een voorbeeld onder 't oog te brengen, zullen wy ons bepaalen tot de opgave der twee hier medegedeelde Advyzen, wegens het Crimen van correspondentie met den

(*) *Zie Hedend. Vad. Letter-Oef. V. D. bl.* 124.

den Vyand, raakende het bekende geval van den Heer *van Buat* (*); waaromtrent, betrekkelyk tot de vraag, of gemelde *van Buat* de ſtraffe des doods al of niet verdiend hebbe, *pro* en *contra* de volgende Advyzen gegeeven zyn. De Opſtellers van het eerſte Advys drukken zig deswegens aldus uit.

„ Dunkt, onder Correctie van beter gevoelen, aangezien de Ritmeester *Buat* met ſolemnelen Eede præſenteert te verklaren, dat alle correſpondentie, welke hy gehouden heeft met den Heer *Sylvius* nergens anders toe en heeft gerendeert, als om het Vaderland dienſt te doen, en ook wel meeſtelyk daarom, om zyn Hoogh. den Heere Prince van Oranje te doen bekleden die digniteiten, die zyne loffelyke voorvaderen, met zoo groote eer en reputatie, en tot onuitſpreekelyk voordeel van den lande hebben bedient gehadt, en dat denzelven Heer Ritmeester *Buat* verſcheidene remarquabele dienſten aan den Lande heeft gedaan; dat ook voor denzelven Heere *de Buat* intercederen, Luiden en Heeren van zeer eminente qualiteit, waaronder den Heer Ceurvorst van Brandenburg en de gantſche Provincie van Zeeland.

Dat het ſchryven van deszelfs miſſiven, aan den Heer *Sylvius* in Engelant gedaan, van die natuure niet en is, dat dezelve Heer *van Buat*, daarom met de ſtraffe des doods zoude behooren geſtraft te worden, maar veel eer, dat dezelve Heere *van Buat*, van Haar Ed. Groot Mogende de Heeren Staaten van Holland en Weſtvriesland, al wierde hy by het Hoff Provintiaal, zelfs al *ad pœnam mortis* gecondemneert, behoorde gepardonneert te worden, *quoniam princeps non ſolum ob aliquam probabilem cauſam indulget, veluti ob inſigne artificium ætatis commiſeratione, ſed etiam ob vitæ ante actæ merita*, waarvan zeer elegant tracteert *Anth. Matthæus in doctiſſimo ſuo tractatu de Criminibus ad lib.* 48. *Digeſt. Tit.* 19. *Cap.* 5. *n.* 1. te meer, nademaal denzelven Heer *Anth. Matthæus tit. et cap. citat. n.* 2. ſpecialyk deze woorden zeid: *recte largiri principem indulgentiam eorum criminum, quæ civili magis, quam divino jure vindicantur, cujus Sententiæ fundamentum firmum et immotum eſt, quod princeps legibus civilibus ſolutus ſit* (†), en de voorn. Heer *Buat* immers niet ter Weereld en heeft geperpreteert, dat volgens de Heilige Schriftuur de dood zoude meriteren."

Een laater advys, *contrarium ſuperiori*, was van deezen inhoud.

„ Dunkt, (*Salvo aliorum judicio*,) aangezien dezelve Heer *van Buat* buiten pyn en banden van eyzer bekent heeft, dat hy met brieven gecorreſpondeert heeft met de Vyanden van dezen Staat, bui-

(*) Zie *Vad. Hiſt. XIII. D. bl.* 214-223.

(†) [Men dringt hier op zyne vryſpraak aan, uit hoofde zyner vroegere verdienſten; en oordeelt dat hy te eerder gepardonneerd kan worden, om dat hy niet zo zeer tegen de Godlyke als wel tegen de Burger-Wet misdaan heeft.]

buiten kennis en ordre van dezen Staat, en geſeminneert heeft, verſcheiden *vocive* discourſen, waardoor de goede Regenten en wel geintentioneerde Patrioten van het Vaderland onheuſelyk worden getraduceerd, dat hy Heere *van Buat* in Engeland de zaaken zoo heeft zoeken te beſteeken, dat Vrankryk van dezen Staat mogt worden geſeparceerd, en dat denzelven Heere *van Buat* verſcheidene andere dingen heeft aangeregt tegens de grouwbertige vermaningen, hem ten dien aanzien gegeven, dewelke directelyk tegens het interest van dezen Staat ſtrydende zyn.

Dat denzelven Heere *van Buat* daar door heeft gecommitteert *crimen leſæ Majeſtatis*, en dienvolgende, dat denzelven na luyt van de beſchreven regten (*in hac noſtra patria in viridi obſervantia* zynde) niet kan eviteren, nog behoort te echapperen *pœnam gladii*, met confiſcatie zyner goederen, den text daar van zynde in *L. 5. ff. ad leg. Juliam Majeſtat.* alwaar ſtaat: *quod Majeſtatis crimen illud non ſolum eſt, ac teneatur is, cujus opera dolo malo conſilium initum erit, quo obſides in juſſu principis interciderent, ſed etiam is, qui hoſtibus populi romani nuntium literasve miſerit*, 't welk ten overvloede by dezen Staat een ieder door Placaten is geannuntieert en kundig gemaakt, en wel ſpecialyk denzelven Heer *van Buat* iterative reizen gewaarſchouwt, dergelyke zaaken, buiten Communicatie van dezen Staat, niet te doen.

Et quamvis aliqui ſint, qui hoc caput de iis duntaxat accipiendum cenſent, qui ſunt Principi a conſiliis et ſecretis, gelyk denzelven Heer *van Buat* niet is. — *Et ſi quis alius id fecerit, capite quidem puniendum, non tamen Majeſtatis reum autument*, zoo zeid pogthans *Anth. Matthæus*, *in zyn accuraat Tractat. de Criminibus ad L. 48. Digeſt. C. 2. n. 10. fol. 188, quod horum interpretatio nequaquam probanda eſt. Hoſtili enim animo eſt, quisquis Patriæ conſilia hoſtibus communicat* (*).

Derhalven wy niet anders en kunnen oordeelen, dan dat denzelven Heere *van Buat* behoorde geſtraft te worden, *ordinaria gladii pœna, cum confiſcatione bonorum.*"

Overeenkomſtig met dit laatſte Advys heeft ook het Hof deeze zaak gedecideerd, condemneerende den Heer *van Buat*, „ om gebragt te worden ter plaatze daar men gewoon is Juſtitie te doen, ende aldaar met den Sweerde te worden geëxecuteert, datter de dood na volgt: verklarende het Hof voorts alle zyne goederen geconfiſqueert;" welke ſententie ook, op den 11 October 1666, aan voorn. Heer *Buat*, geregtlyk ter uitvoeringe gebragt is.

(*) [Men ſtaat hier op de Wet, welke alle verſtandhouding met den Vyand, buiten communicatie van den Staat, voor Majeſteitsſchennis verklaart; en beweert dat die Wet niet alleen betrekkelyk is tot dezulken, die tot de Geheimraaden behooren, maar tot een ieder zonder onderſcheid, nademaal hy, die de raadſlagen van zyn Vaderland aan den Vyand mededeelt, even daar door betoont, een Vyandlyk hart te bezitten.]

Voor-

Voorbeelden van veel voorkomende en andere Notariale Acten. Te Amſterdam by H. Gartman. *Behalven het Regiſter der Voorbeelden* 108 *bladz. in groot octavo.*

EEn Handboek voor Leerlingen, dat hun verſcheiden voorbeelden geeft, waar uit zy kunnen afneemen, op hoedanige eene wyze ſoortgelyke Acten behooren opgeſteld te worden. Dezelven mogen 't niet ongevoeglyk plaatzen by de *Annotatien betreffende het Notarisampt*, waarvan wy vroeger gewag gemaakt hebben (*).

(*) Zie *Hedend. Vaderl. Letter-Oef. IV D. bl.* 458.

Verzameling van Gedenkſtukken uit Nederland. Door een Liefhebber der Vaderlandſche Merkwaardigheden. Ie Deel, bevattende de Stad DELFT. *In 's Gravenhage by* J. de Mol. 1781. *Behalven het Voorwerk* 144 *bladz. in gr. octavo.*

MEn heeft dit Geſchrift opgeſteld, ja navolginge van eene ſoortgelyke Verzameling, door den Heer *P. Timmerius*, in 't laatſt der voorgaande Eeuwe; in 't Latyn aangevangen, wiens Voorreden, in 't Nederduitsch vertaald, daarom ook voor deeze uitgave geplaatst is. Volgens deezen Voorreden was zyn doelwit, byeen te verzamelen, alle de Eerbewyzende Gedenkſtukken van Perſoonen van allerleien rang in de Nederlanden, „ om, door die Gedenkſtukken, aen het laeter Nakoomlingſchap mede te deelen, de Gedachtenisſe van zo veele lofwaerdige Bedryven en derzelver allerwaerdigſte Uitvoerders, die omtrent den Waeren Godsdienst, Vryheit, Deugt en Geleerdheit, of voor 't minst in eenige van deeze, by het Gemeenebest zich eenen weiverdienden Naem hebben verworven." Dit Werk, met dat inzigt aangevangen, maar niet voltooid, het zy dat 'er de Autheur van afgezien hebbe, of daar in verhinderd zy geworden, is men thans voorneemens in 't Nederduitsch te hervatten en te agtervolgen; door eene, zo veel mogelyk is, volledige opgave van alle Gedenkſtukken van Perſoonen en derzelver Bedryven, mitsgaders van alle leerzaame Op- en Byſchriften, die in, aan of omtrent de Openbaare Gebouwen in ons Vaderland nog heden gevonden worden, of ondtyds voorhanden geweest zyn, zo verre men dezelven thans kan opſpeuren. Ter betere uitvoeringe hier van worden alle Liefhebbers van zulk eene Verzameling vriendlyk uitgenoodigd, om zodanige ſtukken, die niet gemeen en onder hen berustende zyn, den Uitgeever van dit Werk goedgunſtig mede te deelen, in de verzekering dat hy zulks dankbyk zal erkennen. Het oogmerk is, deeze Opgave vervolgens te doen gaan van de afteekening van alle zodanige gemaalende

Ge-

Gedenkſtukken; die tot nog door den druk niet gemeen gemaakt zyn; waarbenevens men aanbiedt ook de reeds gedrukte afbeeldingen op nieuw in 't koper te laaten brengen, indien een genoegzaam aantal van Liefhebberen zulks gelieve te begunſtigen. Men zal, in de uitvoering hier van, van Stad tot Stad, of van Plaats tot Plaats voortgaan, om dus de Merkwaardigheden van ieder Stad of Plaats by een te brengen, in afzonderlyke Boekdeelen, waaromtrent ieder dan, wanneer het Werk voltooid mogte worden, zodanig eene Rangſchikking kan maaken, als hem best gevalt. —— Het eerſte Deel, thans ter proeve afgegeeven, behelst alle zodanige Gedenkſtukken, die in 't beroemde DELFT gevonden worden; waar uit men eenigermaate van de verdere bedoelde uitvoering kan oordeelen. Men vindt hier by een gebragt alle de zo Nederduitſche als Franſche en Latynſche Graffchriften, (welke laatſten vergezeld gaan van eene Nederduitſche vertaaling,) die in de Kerken te Delft voorkomen; met byvoeging van zulke Praaltekenen der overleedenen, die tot nog niet in plaat gebragt waren. Verder alle de Op- en Byſchriften, als leerzaame Spreuken, of ter gedagtenisſe van eenige ſtigtingen, voorvallen enz. hier en daar in de Kerken, Liefdaadige ſtigtingen en andere openbaare Gebouwen deezer Stad, geplaatst. —— Nadien nu zulk eene Verzameling, in verſcheiden opzigten, haare aangenaamheid en nuttigheid heeft, zo is 't te wenſchen, dat de Liefhebbers der Merkwaardigheden van ons Vaderland de verdere volvoering hier van alleszins zullen aanmoedigen.

Tweehonderd-jarig Jubelfeest, ter gedagtenisſe der verloſſinge van de Stad Zierikzee, plegtig gevierd op den zevenden November 1776. Door J. v. d. VELDE, *oudſte Leeraar der Hervormde Gemeente te Zierikzee.* Te *Z. Zee by* J. de Kanter en Zoon 1777. *Behalve het Voorwerk* 214 *bladz. in gr. octavo.*

MEn voege deze Leerreden van den Eerwaerden *v. d. Velde* by andere ſoortgelyken, die in de Zeeuwſche Steden, ter dankbare gedachtenisſe harer verloſſinge, uitgeſproken, en door den druk gemeen gemaakt zyn; nadien ze, niet minder dan de anderen, in 't algemeen geſchikt is, om Gods weldaden over Nederland te herinneren, en 's Lands inwooneren hunne dankbare verplichting te doen opmerken; terwyl ze byzonder dient, om de lotgevallen van Zierikzee in die dagen te ontvouwen. Zyn Eerwaerde geeft, na eene beknopte verklaring zyner tekstwoorden, Pſalm LXVI. 12, *Gy hadt den mensch op ons hoofd doen ryden; wy waren in 't vuur en in 't water gekomen; maer gy hebt ons uitgevoerd in ene overvloeiende ververſching*, een kortbondig verſlag van Nederlands ongelukkigen toeſtand, onder de Spaenſche dwinglandy, en deszelfs aenvang-

ly-

lyke redding met het innemen van den Briel; waer in ook Zierikzee zo voor als na deelde. Het overgaen van Zierikzee aen 's Prinſen zyde, op den 8 Augustus des jaers 1572, bepaelt den Leeraer voorts nader tot het ontvouwen van de lotgevallen dier Stad in die dagen; en wel byzonder in de jaren 1575 en 1576; geduurende welker verloop Zierikzee voor de Spaenſche macht moest bukken, doch eerlang weder in 's Prinſen handen viel; zedert welken tyd, t.w. weten den 7 November des jaers 1576, die Stad en 't onderhorige Land, beſtendig, aen de zyde van den Prins en de Staten gebleven is. Zyn Eerwaerde deze lotgevallen, met de gevolgen daervan, voorgedragen hebbende, beſluit vervolgens zyne Leerreden met ene toepaſſing, naer eisch der omſtandigheden ingericht. Ter opheldering en bevestiginge van 't geſchiedkundige, nopens de Stad Zierikzee, wel byzonder ſtaende de belegering door de Spaenſchen, en het daerop voorgevallen, heeft de Edele Achtbare Magiſtraet dier Stad den Leeraer het gebruik der Stads Notulen vergund, en 't heeft hem verder mogen gebeuren, dat verſcheiden Liefhebbers der Geſchiedenisſen van ons Vaderland hem de behulpzame hand geboden hebben, door 't verlenen van zulke gedenkſtukken, welken hem in dit geval van dienst konden zyn. Hier door is zyn Eerwaerde in ſtaet geſteld, om het voorgevallene des te naeuwkeuriger en gewisſer te melden; mitsgaders, behalven de aenmerkingen, waer mede hy zyne Leerreden verrykt heeft, 'er nog enige Bylagen nevens te voegen, die verſchelden merkwaerdigheden behelzen, welken in de Leerreden ſlechts aengeduid konden worden. Onder andere Stukken vind men hier ook het Vertoog van *Philibert van Tuil*, Heer van Serooskerke, Gouverneur van Bergen op Zoom, waer in die Heer aen zyne Excellentie *Don Louis de Requeſens* toonde, hoe men de Stad Zierikzee en de Landen van Schouwen weder zou kunnen brengen, onder de gehoorzaamheid van zyne Majeſteit, met de verdere gevolgen daer van te verwachten: 't welk aenleiding gegeven heeft tot de hachlyke onderneming der Spanjaerden, om van Tholen, over het verdronken land, den ſtroom doorwadende, op Duiveland te trekken, en voorts, ene kreek, die Duiveland en Schouwen van een ſcheid, insgelyks doorgetrokken zynde, hunnen aenſlag op Zierikzee voort te zetten. Ene onderneming, die, hoewel met verlies van veel manſchap, gelukt, nog bezwaerlyker uit te voeren was, dan die van den Opperbevelhebber *Mondragon*, welke, in den jare 1572, op ene dergelyke manier, ene tusſchenwydte van ongeveer twee mylen doorwaedde, om de Stad Goes te ontzetten. —— Ten laetſte is aen deze Bylagen ook nog gehecht ene Naemlyst der Gereformeerde Nederduitſche, mitsgaders van die der Walſche Predikanten, zedert de Hervorming tot op den tegenwoordigen tyd.

Brieven over het Munniks-Wezen van eenen Catholyken Pastoor aan zynen Vriend. Naar den tweeden druk uit het Hoogduitsch vertaald. Te Amſterdam by de Wed. Loveringh *en* Allart. *Behalven de Voorreden* 255 *bladz. in gr. octavo.*

HEt hoofdoogmerk dezer Brieven is te toonen, dat de Munniken de onkunde en het bygeloof, tot nadeel van den wezenlyken Godsdienst alleszins aengekweekt hebben, en te doen zien, dat 'er een zeer groot onderſcheid is, tuſſchen de echte leerſtellingen der Catholyke Kerke, en de bygeloovige denkbeelden, welken door onwetende Munniken ingevoerd zyn, en nog dagelyks geſtyfd worden. —— De Brieven, zo als ze hier voorkomen, toevallig ontdekt, (gelyk het gemeenlyk met zulke Brieven gaet,) zyn geſchreven door een Catholyken Priester, die zo veel geſtudeerd had, als tot het bedienen ener Pastory noodig geoordeeld werd. Hy komt voor als een Perſoon, die zyne Pastorale bediening welmenend aenvaerd heeft, en die, naer allen ſchyn, ongeſtoord, in zyne vooroordeelen en bygeloovige denkbeelden voortgeleefd zou hebben, was 't niet, dat zeker Heer *Goedman*, in zyne Pastory woonachtig, hem enigzins verſtandiger had leeren denken; nopens de eigenlyke Leer der Kerke en derzelver verbastering door de Munniken. Een bericht van den inhoud der geſprekken van dien Heer *Goedman*, en derzelver invloed op des Priesters denkwyze, maken den voornamen inhoud dezer Brieven uit, welken de Pastoor aen zynen Vriend geſchreven heeft, om hem een Verſlag van zynen ſtaet en omſtandigheden mede te deelen. De eerſte Brieven behelzen, by manier van aenleiding, een verhael van zyne opvoeding, ſtudie en aenſtelling tot het Priesterampt, mitsgaders van de gelegenheid, by welke hy in ene gemeenzame verkeering met den Heer *Goedman* geraekte. Voorts vervatten zy de geſprekken van dien Heer, welke zyne denkbeelden den Priester trapswyze ontvouwt, om hem het bederf van den Godsdienst door de Munniken te leeren opmerken. De Heer *Goedman* draegt het character van een mensch van onbeſproken zeden, en vooral van een loflyk liefderyk gedrag jegens zyn Evenmensch: hy is goed Catholyk, voor zo ver hy zich houd aen de vastgeſtelde Leer der Kerke; maer hy wraekt de beuzelachtige denkbeelden der Munniken, en de daer op gegronde bygeloovige gebruiken en gewoonten, welken zy ingevoerd hebben. Ten einde den Pastoor van de rechtmatigheid zyner denkwyze in dezen te overtuigen, leid hy hem op, ter beſchouwinge van den oorſprong en invloed van bygeloovige vooroordeelen; ontvouwt hem uit de Kerklyke Geſchiedenisſen den oorſprong en den voortgang van den Munnikenſtand; ſtelt hem voor oogen de denkwyze en 't gedrag der Munniken, met de ſchadelyke gevolgen daervan.

den. Niet dat hy alle Monniken op dezelfde wyze beſchouwt; hy erkent dat 'er ook brave en verſtandige Mannen onder gevonden worden; maer hy oogt op het geen gemeenlyk onder hen, en vooral onder de Bedelmonniken, plaets heeft; waer uit hy ook aenleiding neemt, om zyne gedachten mede te deelen, over het geen 'er in 't werk geſteld zou kunnen worden, om het ſchadelyke van den Monnikenſtand, zonder dien geheel af te ſchaffen, krachtdadig te weren. Wyders zyn 'er onder deze Brieven ook enige anderen gemengd, betreklyk tot tuſſchenkomende voorvallen en geſprekken, waer van de Prieſter zynen Vriend bericht geeft; die gansch geen gunſtig denkbeeld verlenen van zodanige Geeſtlyken, die de onkunde en 't bygeloof voeden; en uit dien hoofde menſchen van dat character als de Heer *Goedman* verketteren. ——— Schoon deze Brieven wel inzonderheid geſchikt mogen zyn, om de oogen der Roomſchgezinden, zo 't mogelyk ware, te openen, kunnen ze echter ook van de Proteſtanten met nut gelezen worden; zo om den ſtaat der Roomſche Kerke, in dit opzicht, te beter te leeren kennen, als om de gevolgen van onkunde en bygeloof te opmerkender in aenmerking te nemen; welken hier op eene levendige en leerzame wyze voorgeſteld worden. Hy ſpiegelt zich, volgens het bekende ſpreekwoord, zacht, die zich aen anderen ſpiegelt, en daer door op zyne hoede leert zyn.

Stigtelijke Gezangen, nagelaaten door MARIA ANNA DE VILLETTE. *Te Rotterdam by* Dirk Vis *en te Hoorn by* L. Vermande 1777. *Behalven de Voorreden en den Bladwyzer* 138 *bladz. in groot octavo.*

MEjuffrouw *de Villette* heeft, zo als de Voorreden ons meldt, onder de haaren bekend geſtaan, voor een mensch van een ſtaauwgezet Godsdienſtig leven; en aan dit denkbeeld beantwoorden ook deeze haare Gezangen; die ten onderwerp hebben de wegen, welken God met zyn Volk houdt, naar de denkbeelden, die zy zig daarvan uit Gods Woord gevormd had. 't Is overbekend, dat de Christenen hier omtrent verſchillende leidingen volgen, en dat zulks een doorgaanden invloed heeft op hunne verdere Godsdienſtige denkwyze; van waar Schriften van die natuur best geſchikt zyn voor zulke Leezers, die zig vereenigen met de leiding der geenen, welken die Schriften opgeſteld hebben. Middelerwyl is 't 'er zo mede gelegen, dat men, niettegenſtaande die onderſcheiden leiding, onderling eenſtemmig kan zyn, in 't verheerlyken van Gods genade, ten aandrang van ernſtige poogingen ter toeneeminge in Heiligmaaking; des men, dit op het oog hebbende, ſtigting kunne vinden, in Schriften van eene onderſcheiden leiding, mits dat zy ter bevorderinge hier van dienen. Onder deeze ſoort van Schriften nu zyn deeze Stigtelyke Gezangen te tellen; die men met opwekking ten goede kan leezen. Tot een voor

voorbeeld hier van ſtrekke de volgende beſchouwing der Kerke, *als eene geestelijke Kudde, van haren getrouwen Herder alleen alles goeds verwagtende*; op de zangwyze der Liederen van *Lodeſtein*, *Dronken zijn in ſterke dranken.* of *Wie ſteet haugelyker dagen.*

1.

Van u, Heere, onzen Herder,
Wagten wij beſcherreming
Wij vertrouwen alles verder
Aan uw trouw' bezorreging;
Als de Leeuw met open kaaken
Op ons loert rondom uw kooi,
Zult gij, trouwe Herder, waaken,
Dat hij ons niet grijpt ten prooi. (*)

2.

Schoon wij ongelukkig ſmetten
Dikwerf onze zielevagt,
Gij zult ons bederf beletten
Door uw reinigende kragt.
Gij zult ons geſtadig waſchen,
Jezus, in uw dierbaar bloed;
Heilfontein', uw waterplaſſen
Zijn voor uwe ſchaapkens goed.

3.

Zo wij hier of daar eens dwalen
Op de bergen van u af,
Gij zult ons dog wederhalen
Gunſtig door uw Herdersſtaf;
En ons in uw vette weiden
Weder voeren, als voorheen,
Ja aan 't verſche water leiden,
Goede Herder, gij alleen.

4.

Leer ons op uw leiding letten,
En ook op uw Herders woord,
Ja naar uw bevel en wetten
Wandelen t'ſamen zagtkens voort.
ô Beſtier tog onze treeden
Hier, door 't lage jammerdal,
Naar die kooi van Heerlijkheden,
Die hier boven wezen zal.

(*) Met betrekking tot het Dichtkundige ſtaat hier op te merken, dat de Overleedene verzogt heeft, dat dit haar Geſchrift eenigermaate beſchaafd mogte worden. Zulks is ook geſchied; maar men heeft, gelyk 'er in de Voorreden gezegd wordt, „ niet kunnen goed vinden die juiste nauwkeurigheid, die eene beſchaafde Dichtkunst vereischt, in agt te neemen, om dit werkje van de Overledene niet te veel van het oorſprongelijke te verwijderen, en om het met de minst mogelijke verandering te doen te voorſchijn komen." Uit dien hoofde heeft men ongetwyfeld de gerekte woorden *beſchorreming* en *bezorreging* laaten blyven, om dat de verbetering hier van te veel verandering te weeg gebragt zou hebben; dit heeft des zyne reden; maar 't verwondert ons eenigzins, dat men in de beſchaaving voor *de Leeuw* geen *Wolf* geplaatst hebbe; deeze verandering was klein, en 't denkbeeld was eigener aan een Schaapskudde.

HEDENDAAGSCHE VADERLANDSCHE *LETTER-OEFENINGEN.*

Inleiding tot het rechte verſtand van 't N. Test., door de Heeren BEAUSOBRE *en* L'ENFANT. *Uit het Fransch in 't Hoogduitsch overgezet, en vermeerderd met twee hier toe betrekkelijke Verhandelingen, door* J. A. ERNESTI. *Met eene Voorreden van* J. L. MOSHEIM. *Uit het Hoogduitsch vertaald door* P. S. *Te Leiden bij* J. le Mair 1777. *Behalven het Voorwerk* 483 *bladz. in gr. octavo.*

VAn dit Geſchrift, op naem der Heren *Beauſobre* en *L'Enfant*, aen 't hoofd hunner Franſche uitgave van 't N. T. geplaetst (*), heeft men, benevens de overzetting van dat Werk zelve, reeds ene Nederduitſche overzetting, die in veler handen, en dus overbekend is; des het niet noodig zy den inhoud dezer *Inleidinge* breedvoerig te ontvouwen. Genoeg zy het met een kort woord te melden, dat dit Geſchrift onbetwistbaer geteld mag worden, onder de nuttigſte Geſchriften, welken ten rechten verſtande van het N. T. kunnen dienen. Het behelst naemlyk, in een beknopt beſtek, ene kortbondige, en naer het bedoelde oogmerk volledige voordragt van die kundigheden, welken vereischt worden, om de beoogde mening der Schryveren des N. T. na te ſpooren, voor zo ver zy in hunne ſchryfwyze de toenmalige kundigheden van den Joodſchen Godsdienst, van de geſteldheid der Jooden, en hunne gewoonten vooronderſtellen. Daernevens zyn nog gevoegd enige oordeelkundige aenmerkingen over de verſchillende lezingen, de verdeeling der Schriften des N. T. in Hoofdſtukken en Verzen, de overzetting dier Schriften in 't algemeen, en die der opgenoemde Heren in 't byzonder met hunne

(*) Deze Inleiding is bepaeldlyk het werk van den Heer *L'Enfant*; maer, het gehele Werk op beider naem gaende, heeft men dit met de uitgave niet onderſcheiden. Zie, behalven het geen de Heer *Ernesti* hier in zyne Voorreden meld, het uitdruklyke getuigenis desaangaande, in *la Vie de Monſieur de Beauſobre*, geplaetst achter *les Remarques Historiques & ſur ce Nouveau Testament*. T II. *pag.* 307.

ne nevensgaende Aentekeningen. — De Heer *Ernesti*, eenſtemmig met het zeer eenparig gevoelen van de verſtandige Uitleggeren des N. T., overtuigd van de nuttigheid dezer Inleidinge, is daerdoor bewoogen, om dezelve in de Hoogduitſche Tale gemeen te maken; en men heeft thans goedgevonden deze vertolking in 't Nederduitsch over te brengen; waer door men onzen Landsgenooten een wezenlyken dienst bewyst. Men bezat, 't is waer, dit Geſchrift reeds in onze Tale; doch 't was niet te bekomen, dan met den inkoop van het geheele opgenoemde Werk, dat velen te kostelyk viel; en daerenboven is die uitgave van 't Nieuwe Testament, door de gemelde Heren vertaeld en opgehelderd, nagenoeg uitverkogt; zo dat het Werk zelve niet algemeen te erlangen zy; waertegen die Inleiding nu, door deze afzonderlyke afgifte, voor een ieder ten middelmatigen pryze te bekomen is. Ter verdere aenpryzinge van dit Stuk, zo als het tegenwoordig afgegeven word, dient, dat de ſchrandere *Ernesti* 'er nog twee gewigtige Verhandelingen bygevoegd heeft, die lezenswaerdig zyn.

De eerſte gaet over de figuurlyke Spreekwyzen des N. T. In dezelve brengt de Heer *Ernesti* den Lezer onder het oog, hoe verſtandig en welgepast de Schryvers des N. T. zich van figuurlyke ſpreekwyzen bedient hebben, om hunne Leer, naer de denkwyze en ſpreektrant van dien tyd, klaer en nadruklyk voor te ſtellen; en wel indiervoege, dat zulks ook nuttig ware voor de latere Nakomelingen. Op de ontvouwing hier van gaet hy na, hoe men dit voorbeeld der Apostelen met vrucht kunne navolgen, en wat men ten dien einde in acht hebbe te nemen. Zulks geeft hem gelegenheid om de aendacht te vestigen, op de voornaemſte misbruiken, welken daeromtrent plaets hebben; waer toe hy boveneal de volgenden brengt, die dikwerf in de Myſtieke Schriften voorkomen. „ (1.) Wanneer men den figuurlyken ſtyl der Apostelen zoekt na te volgen; doch niet ſlechts tegen den aart der figuurlyke ſpreekwyſen zondigt, maar ook laffe en beſpotlyke gezegdens voor den dag brengt. (2.) Wanneer men de ſpreekwyſen der Apostelen verder uithaalt, dan hun oogmerk duldt. En (3.) wanneer men dezelven op de onrechte plaats bybrengt, te weten, als 't 'er op aan komt om ene zaak te verklaren of te beſchryven." Het nadeelige van zulk ene voordragt aengetoond hebbende, beantwoord hy ten laetſte het voorwendzel, dat men hier mede de leerwyze der Apostelen navolgt, aldus.

„ Het is waar, dat de Apostelen by het voorſtel der gewichtigſte Waarheden zich van figuurlyke ſpreekwyzen bediend

diend hebben. Maar het is ook waar, dat de omſtandigheden, waarin de Apostelen zich bevonden, met de onzen niet gelyk ſtaan. De Apostelen ſpraken tot Joden en Heidenen, die aan dezen voordracht gewoon waren. Zy, die hen hier in navolgen willen, ſpreeken tot Menſchen, by welken niets ongewoner is. De Apostelen maakten de gelykvormigheid van bekende gemeene dingen tot een grond van hunne figuurlyke ſpreekwyſen, en onderſtelden daar in Leerſtukken, die in de Schrift duidelyk gegrond en verklaard waren. Maar onze Redenaars, men weet het zelfs niet, van waar zy hunne ſpreekwyzen al ontleenen; en dezelven duiden op dingen, die of valsch, of ten minſten zeer onverſtaanbaar zyn, zo dat men hun voorſtel als een louter ſpel der Inbeelding moet aanzien. De Apostelen dragen de Waarheden dikwerf onder figuurlyke ſpreekwyzen voor; doch dit doen zy zo wyslyk, dat zy dat geen alleen op ene figuurlyke wys zeggen, dat zy op andere plaatſen eigenlyk en duidelyk reeds ter neder geſteld hadden. De Schriften der zogenaamde Myſtiken zyn ene doorgaande Verzameling van figuurlyke ſpreekwyſen; en men verſtaat 'er het einde zo min als het begin van. De Apostelen ſchryven zo, dat het der Nakomelingſchap nader verklaard zou worden. Maar gemelde Schriften zullen daarvan verklaringen zyn: en men ontdekt 'er niet anders in, dan vremde ſpreekwyſen, die veel moeijelyker zyn, dan de woorden der Apostelen, die men verklaren wil. Zo verſtandig en wys derhalven de Apostelen hierby te werk gingen; zo weinig reden heeft men, om zich, ter rechtveerdiging van verwerpelyke misbruiken, op 's Heilands Gezanten te beroepen. Tyd, omſtandigheden en zaken zyn hier hemelsbreed onderſcheiden. Kortom, hoe men zich ook verkiest te ontſchuldigen; een Verſtandig Man ziet toch wel, dat men, door figuurlyke ſpreekwyſen op één te hoopen, weinig nut doet, en dat het een misbruik is in ene zaak, waarby de Apostelen alle behoedzaamheid en voorzichtigheid aangewend hebben."

Op dit voorſtel, nopens die wraekbare Leenſpreukige Leerwyze, die meer ſteunt op gelykeniſen, dan op wezenlyke gronden, volgt ene twede Verhandeling, over de vergelyking van den Styl des N. T. met dien der ongewyde Schryveren. Dezelve ſtrekt ter aentooninge dat men te verre gaet, wanneer men, quanswyze om de eer der Heilige Schryveren te verdedigen, beweert, dat hun ſtyl in alle deelen naer dien der ongewyde Schryveren gelykt; en dat

men der goede zake ongelyk meer dienst doet, wanneer men, overeenkomstig met de waerheid, erkent, dat 'er in hunne Schriften verscheiden spreekwyzen gevonden worden, die zuivere Griekſche Schryvers nimmer gebruikt hebben, en vooral zulken, die uit de Hebreeuwſche Sprake en het taeleigen der Jooden van dien tyd ontleend zyn. Onze Autheur behandelt dit onderwerp, als een oplettend tael- en oordeelkundig Man, die in acht neemt, den tyd en omſtandigheden in welken, mitsgaders het oogmerk waer mede, een Schryver geſchreven heeft: en daer uit doet zien, dat de bovengenoemde ſtelling, zo onbetwistbaer uit de Schriften des N. T. af te leiden, geenszins tot minachting, maer veeleer tot verzekering van de echtheid dier Schriften ſtrekt. Men vind naemlyk in die Schriften juist den ſchryfſtyl, welken men natuurlyk van die Schryvers des N. T. moest verwachten; te weten, een ſchryfſtyl, die met de natuur der zaken, met de omſtandigheden en de toenmalige tyden overeenkwam, dat is, een ſtyl, welke aen dien des O. T. en der 70 Overzetters, of der Griekſche Tolken van *den Hebreeuwſchen* Tekst, zeer gelyk was.

Voorts gaet deze uitgave vergezeld van ene Voorreden, geſchreven door *J. L. v. Mosheim*; welke, behalve dat ze ter aenpryzinge van deze *Inleiding* ſtrekt, inzonderheid dient, ter wederlegginge van dezulken, die het Uitleggen der Heilige Schriften wraken, of een verkeerd gevolg uit de veelvuldige Uitleggingen, die 'er voor handen zyn, willen trekken. De Roomschgezinden naemlyk zouden onze Leer, nopens de klaerheid van Gods Woord, daer uit wel willen beſtryden; en men vind onder de Proteſtanten welmenende vromen, die wanen dat de uitlegkundige beoefening, voor den Godsdienst, eer ſchadelyk dan heilzaem is: doch de Hoogleeraer toont ten klaerſte, dat men aen de ene en andere zyde ongelyk heeft. Het Bybelboek, hoe klaer ook in 't noodzaeklyke, heeft echter zyne duistere voorſtellingen; en derzelver opheldering, ſchoon niet volſtrekt noodzaeklyk ter zaligheid, kan evenwel van een wezenlyk nut zyn.

De

De Huis-Uitlegger des N. Test. of vertaling en omſchryving van het zelve, met oordeelkundige aanmerkingen en toepaſſelyke gebruiken, door PH. DODDRIDGE, *Dr. en Prof. der H. Godgel. te Northampton. Uit het Engelſch in 't Neêrlandſch overgezet. Derden Deels Vierde Stuk. Te Amſteldam by* P. Meijer 1777. *In groot octavo* 418 *bladz.*

MEn heeft dit Stuk, waermede het derde Deel van dit voortreflyk Werk beſlooten word, inzonderheid geſchikt tot een Register-Stuk, over de drie eerſte Deelen, behelzende de opheldering van de vier Euangelien en de Handelingen der Apostelen. In gevolge hier van word ons in 't zelve medegedeeld ene Aenwyzing der Griekſche Woorden en Spreekmanieren, waervan in de aentekeningen gewag gemaekt is; ene Lyst der voornaemſte Schriftuurplaetſen, die 'er in aengehaeld en opgehelderd zyn; benevens een algemene Bladwyzer over de zaken, welken in deze drie Deelen voorkomen. De geachte Vertaler van dit Werk heeft deze Registers met veel naeuwkeurigheid, en den laetstgenoemden Bladwyzer zeer oordeelkundig, opgeſteld; des zy, die van dit leerzaem Schrift gebruik maken, 'er zich met veel vruchts van kunnen bedienen. —— Voor deze Registers heeft men nog enige merkwaerdige Stukken geplaetst, die tot het geheele Werk behooren, of byzonder betrekking hebben, tot de reeds verhandelde Euangeliſche Geſchiedenisſen.

Het eerſte beſtaet in ene Verhandeling over de Godlyke ingeving van het Nieuwe Verbond; een onderwerp, dat, gelyk bekend is, zeer verſchillend bepaeld word, ſchoon men 't onder elkander eens zy, dat de Euangelieleer ene Godlyke Leer is. Zie hier des Autheurs bepaling. —— „ In 't algemeen beſtaet ene Godlyke Ingeving in zekeren bovennatuurlyken invloed van GOD op de ziel van een Redelyk Schepzel, door welken het gebragt wordt tot een hooger trap van verſtandelyk vermogen, dan het op dien tyd en in die omſtandigheden op eene natuurlyke wyze, dat is, door een gewoone oeffening van deszelfs vermogens, zonder byſtand van eene Godlyke medewerking, kon bereikt hebben." Zodanig een bovennatuurlyke invloed nu kan, gelyk hy verder aenmerkt, verſchillende ſoorten en trappen hebben; waer toe hy inzonderheid de twee volgenden brengt. Eerst ene *Ingeving van Toevoorzigt*, hier in beſtaende; „ dat God iemands verſtand, door dezen invloed, zodanig beſtiert, dat Hy het zelve *veiliger* doet zyn voor *dwaling*, dan zulk een by het na-

tuurlyk gebruik zyner vermogens geweest kon zyn." En voorts, ene *volmaekt toevoorziende of volkomen Ingeving* hier in beſtaende; „ dat deze invloed in zo verre werkzaem is, dat dezelve *allerlei dwaling volſtrekt* buitenſluit in de dus beſtierde voorſtelling van Leeringen of Gebeurdtenisſen." Achtervolgens deze laetſte bepaling „ kan een Boek, zegt de Eerwaerde *Doddridge* verder, dat niets dan waerheid behelst, gezegd worden, door ene *volkomen ingeving geſchreven* te zyn, zelfs, ſchoon het veele dingen behelst, die de Schryver enkel door behulp zyner natuurlyke vermogens kon geweten en zich erinnerd hebben, indien 'er andere zaken onder zyn, die hy zonder wonderdadigen byſtand niet weten, noch zich zoo naeuwkeurig erinneren kon; of indien 'er over het geheel niet zoodanig *eene vryheit van dwaling* plaets kon gehad hebben, ten zy GOD dus over zyn mond en pen de wacht had gehouden, of met zoo *een toevoorzigt* werkzaem geweest ware. —— Hier uit volgt wyders dat een Boek geſchreven kan zyn met een zoo *volkomene Ingeving*, als ik bepaald hebbe, offchoon de keuze van woorden, ſtyl en ſpreekwyzen, geheel aen den Schryver gelaten zy; al is 'er zelfs eenige *onvolmaektheid* in den *ſpreektrant* en *Leerwyze*, zoo maer het geheel *waer*, en het onderwerp *zoo gewigtig* is, dat het der Godlyke Wysheit voege, daeromtrent wonderdadig werkzaem te zyn, ter bewaringe eener *volkomene geloofwaerdigheid* der verhaelde gebeurdtenisſen en als Godlyk opgegevene Leeringen."

Van die natuur is de Godlyke Ingeving, onder welker invloed de Schryvers der Schriften des Nieuwen Verbonds, naer 't oordeel van zyn Eerwaerden, geſchreven hebben. Wat wyders aengaet de verhevener trappen van Ingeving, van welken de Godgeleerden ſpreken, de Godlyke Ingeving door *Verlichting* en door *Inſtorting*, hy erkent, dat deze ſoort van Ingeving, in een aenmerkelyken trap, aen *vele deelen der Heilige Schrift* eigen is; maer ik oordeel het, zegt hy, „ noch nuttig, noch juist noch veilig, deze, omtrent den geheelen Bybel, ſtaende te willen houden." —— Na het ontvouwen dezer bepalinge, verledigt zich onze Autheur, om te toonen, dat de Schriften des Nieuwen Verbonds daedlyk *door zodanig ene Ingeving* geſchreven zyn; en voorts te doen opmerken, welk *een invloed* deze gewigtige waerheid altoos op ons hart en daden behoort te hebben. —— Aen dit betoog nopens de Godlyke ingeving van het Nieuwe Testament, gegrond op de voorheen bewezen Geloofwaerdigheit van deszelfs voornaemſte geſchiedenisſen, hecht

zyn

zyn Eerwaerde vervolgens ene Schets ener Verhandelinge, tot een leiddraed van een ſoortgelyk betoog met betrekking tot het Oude Verbond. Hier in ſtelt hy zich voor, eerst te bewyzen, dat de Boeken *echt* zyn, vervolgens dat de Geſchiedenis daer in vervat *geloofwaerdig* is; en hierop toont hy, hoe men, uit die bewezen *Echtheid* en *Geloofwaerdigheid*, betoogen kan, dat het Oude Verbond geſchreven is door *Godlyke ingeving*, *by wyze van beſtierend Toeverzicht*; het welk hy ten ſlot aendringt uit het getuigenis dat het Nieuwe aen het Oude verleent, daer 't vast ſtaet," dat *geen door Godlyke Ingeving ſprekend of ſchryvend Man* kan *feilen* in het getuigenis, dat een *ander* door GODS *Geest* gedreven of beſtierd is."

By deze twee opmerkelyke Stukken komt voorts ene Tydrekenkundige Tafel der Gebeurtenisſen in de vier Euangelien en de Handelingen der Apostelen verhaeld, volgens het geleide der Afdeelingen van dit Werk; 't welk ons de aeneenſchakeling der gevallen beknopt en klaer onder het oog brengt. 't Is wel zo, dat in zulk ene aeneenſchakeling niet alles even zeker zy; maer 't is gereedlyk te bezeffen, dat de tydrekenkundige verſchillen daeromtrent van geen wezenlyk gewigt zyn; en de Autheur heeft, met een welwikkend oordeel, die ſchikking gevolgd, welke, zyns oordeels, best geſtaefd kan worden, en aen de minſte zwarigheden onderhevig is.

Ten laetſte deelt hy ons in een Byvoegſel nog mede, 't geen hy, aengaende den Schryftyd der Euangelien en der Apostoliſche Handelingen, opgemerkt heeft; waer van men, by mangel van genoegzame getuigenisſen, niet volkomen beſlisſend kan ſpreken; dat echter, gelyk zyn Eerwaerde toont, geen wezenlyke zwarigheid baert. 't Geen in dit geval voldoet is, dat de algemene aenneming dezer Boeken, door hen, die allerbekwaemst waren, om over derzelver echtheid te oordeelen, en 'er het allerſterkſte belang in hadden, ons op goeden grond verzekert, dat zy van *zeer vroegen datum* zyn. Schoon dan de boeken zelven geen bepalenden ſchryftyd aenduiden, en hoewel de getuigenisſen der Ouden daeromtrent zeer verſchillende zyn, kan men in dat algemene getuigenis berusten; en al ware 't dan, dat ze allen vry lang na 's Heillands Opſtanding geſchreven waren, zou zulks echter hunne geloofwaerdigheid niet verzwakken; daer ze, volgens het voorheen betoogde, door ene *Godlyke ingeving*, of onder het *Godlyk toeverzicht*, opgeſteld zyn. — Met

recht beſluit zyn Eerwaerde eindelyk dit Byvoegſel met deze aenmerking.

„ Hoe langer het *Christendom* in de wereld gevestigd geweest zy, eer *deze Boeken* geſchreven waren, des te ſterker is het bewys, dat, ter ſtaving van derzelver *waerheit*, uit de *algemene aenneming*, die denzelven te beurte viel, kan worden opgemaekt; om dat het duidelyk toont, dat zy volmaekt overeenſtemmen, met het geen de Gemeenten in de eene en andere plaets van de lippen der Apostelen ontvangen hadden, terwyl anders hunne onbeſtaenbaerheid met die oirſprongelyk ontvangene berichten, buiten twyffel, een onverwinnelyke reden geweest zou zyn tot derzelver verwerping.

„ En, wanneer wy deze aenmerking haer behoorlyk gewigt geven, zal het wel dra blyken, dat, of ſchoon we den *ſchryftyd* van ieder Boek *zoo laet* ſtellen, als één der *Kerkelyke Geſchiedſchryvers* doet, (waervoor ik egter geen voldoende reden zien kan,) nogthans de zaek der Christenheit, door zoo een toegevendheit, in het wezenlyke niets lyden zal."

Redenvoering van N. HOOGVLIET *over de openbaare Wetgeving, als zynde geenszins het eenig kennerk van den geopenbaarden Godsdienst, opgeſteld, doch door ziekte verhinderd te worden uitgeſproken, ter overdrachte van het beſtuur van 's Lands Hooge Schoole te Leyden, op den VIII. van Sprokkelmaand* 1777. *Uit het Latyn vertaald. Te Leyden by* S. en J. Luchtmans 1777. *Behalven het Voorwerk* 62 *bladz. in gr. octavo.*

HEt gevoelen van *Moſes Mendelszoon*, „ dat geene Wonderwerken, maar alleen de Openbaare Wetgeving omtrent de Goddelyke Openbaaring eene gerustſtellende zeekerheid geven kunnen," is het hoofd onderwerp in deze Redenvoering behandeld. By gelegenheid der wederlegginge van dit gevoelen, laet zich de Hoogleeraer tevens uit, over de denkwyze van dien Wysgerigen Jood, welken zich zo gerust ſtelt in den Joodſchen Godsdienst, dat hy een nader onderzoek van de Godlykheid der Euangelielere onnoodig oordele; met aentooninge wat men van zulk ene denkwyze te houden hebbe, en hoe nadelige gevolgen, by voortgang, zo zulks algemener wierd, daer uit natuurlyk zouden moeten voorſpruiten.

ten. —— Zyn Hoogeerwaerde heeft deze Redenvoering opgeſteld in een tyd, toen hy met ene kwale worſtelde, die hem eerlange ten grave ſleepte; ongetwyfeld had hy zyn onderwerp uitvoeriger en met meer keurigheid behandeld, indien hy in gelukkiger omſtandigheden de pen had mogen voeren. Middelerwyl is echter dat geen, dat hy hoofdzaeklyk beoogde, de wederlegging van het bovengemelde gevoelen, genoegzaem overtuigend ingericht. Bovenal verdienen des Hoogleeraers aenmerkingen, over het voorgevallen op den Pinkſterdag, met de uitſtorting der gaven des Heiligen Geestes, in vergelyking met het geen 'er gebeurd is, by de Wetgeving op Sinaï, ene ernſtige overweging. Hoe meer men alle de omſtandigheden van 't een en 't ander nagaet, en de overtuigende kracht dier beide voorvallen met elkanderen vergelykt, hoe meer men bewoogen worde, om te beweren, dat de wonderdadige uitſtorting der gaven des Heiligen Geestes, op den Pinkſterdag, voorál, niet minder ſterk pleite voor de Godlykheid der Euangelielere, als de wonderdadige Wetgeving op Sinaï voor die van de Mozaïſche Wet. —— Wy zeggen, met voordagt, de *wonderdadige* Wetgeving, om dat de Heer *Mozes Mendelszoon*, hoe ſterk hy ook de openbare Wetgeving tegen alle Wonderwerken overſtelle, niet kunne ontkennen, dat dezelve waerlyk wonderdadig zy; des hy ten onregte de Wonderwerken en Wetgeving tegen over elkander ſtelle. De Hoogleeraer dit vooraf getoond, en dus de ſchynbare kracht der daerop gegronde redeneringe verbroken hebbende, gaet daerop over om te toonen, dat 'er geen genoegzame rede zy, om de Wetgeving boven de Wonderwerken den voorrang van overtuiging te geven. Ten bewyze hier van neemt hy in opmerking, dat 'er geen ene byzonderheid in de Wetgeving ten haren voordele bygebragt word, welke niet in verſcheiden Wonderwerken van de Godlyke hand even blykbaer doorſtraelt. En dit heeft, gelyk hy vervolgens, in de bovengemelde voorſtelling, toont, by uitſtek plaets in de wonderdadige uitſtorting der gaven des Heiligen Geestes op den Pinkſterdag; welke ten dezen aenzien beſliſſend geoordeeld mag worden.

Leerrede over de regtmaatigheid van de Inenting der Kinderpokken, voorgeſteld uit Rom. XIII. 14. *Te Rotterdam by* Hofhout en Wolfsbergen. *In groot octavo 56 bladz.*

NA ene algemene voordragt van 's Menſchen verplichting, om voor zyn Lichaem te zorgen, en deszelfs welſtand en gezondheid, zo veel mogelyk is, te bevorderen, komt de opſteller dezer Leerreden ter zake, verklarende hoe zyn oogmerk is te bewyzen: „ Dat de Inenting der Kinderpokken eene Plicht zy, dewelke de Mensch, *die zyn Lichaam waarneemt* (*), moet volbrengen." Ten dien einde maekt hy zyne Redenvoering drieledig. I. In de eerſte plaetſe tracht hy te toonen, „ dat de Inenting der Kinderpokken een heilzaam middel is, om het gevaar des Doods, waaraan de Mensch wegens de natuurlyke Pokken is bloot geſtelt, te ontduiken." Hier worden ons de gevaren der natuurlyke Pokken; en de voordeelen der Inentinge onder 't oog gebragt, met een verplichtenden aendrang, om van dit behoedmiddel gebruik te maken. II. Vervolgens bevlytigt zich de Redenaer, „ om de heilzame Uitwerkzelen en Gevolgen der Inentinge, ten aanzien van 's Menſchen Gezondheid, voor te ſtellen." De Inenting naemlyk komt niet alleen voor als een behoedmiddel tegen den dood; maer ze word te gelyk aengeprezen, als dienende ter bewaringe van de Gezondheid, en ter afwendinge van zodanige ongeſteldheden, toevallen en ziekten, die de natuurlyke Pokken meermaels vergezellen, of na zich ſlepen: 't welk de verplichting des te ſterker maekt. III. By deze ontvouwing der gronden, waerop de verplichting ter Inentinge gevestigd word, komt wyders, „ eene beantwoording der Zwaarigheden en Tegenwerpingen tegen de Inenting der Kinderpokken;" en na dit alles dringt 'er de Leeraer ten ernſtigſte op aen, dat ieder, die zyne Kinderen lief heeft, een beſluit neme, om dezelven door dit weldadig Hulpmiddel te redden.

De Opſteller dezer Leerreden is een yverig Voorſtander voor

(*) De Tekst dezer Leerreden, Rom. XIII. 14 het middelſte gedeelte, luid, naer de vertaling van *Luther*, in dezen gevolgd, *neemt het Ligchaam waar*; en deze vermaning word hier, in een uitgebreiden zin, ter aenleidinge tot het behandelen van het bedoelde onderwerp gebezigd.

voor de Inenting, en verzuimt niet van alles by te brengen, wat tot derzelver aenpryzing kan dienen, mitsgaders om de bedenkingen tegen dezelve krachtloos te maken; waerin hy ook over 't geheel vry gelukkig ſlaegt; des dit Geſchrift, nevens anderen over dit onderwerp, de oplettendheid der Natie vordere. Alleenlyk ſtaet hy, naer ons oordeel, te ſterk op het denkbeeld van verplichting, daer de Natie nog ſteeds met krachtige vooroordeelen tegen de Inenting ingenomen is; 't welk dezelve tot nog onvatbaer maekt voor 't denkbeeld van plicht; als welke eerſt ſtand grypt, op de volkomen overtuiging van de noodzakelykheid, om tot dit behoedmiddel toevlucht te nemen. —— De groote zaek in de tegenwoordige omſtandigheden is, zo veel wy kunnen zien, de Natie tot meerder opmerking op het gewigt van dit Stuk te brengen; men denkt 'er gemeenlyk, gelyk ons de ondervinding in de verkeering leert, ſlechts oppervlakkig aen, en ſpreekt 'er in gezelſchappen over, als iets, dat zo wel zyn voor- als tegenſpraek heeft, 't welk niets beſlist en geen overtuiging te wege brengt. Van daer vind men niet zelden vele Ouders, als troostloos, wanneer zy in 't geval zyn, dat zy hunne Kinders dus zien ſneven. Deze verliest zyn Kind door de natuurlyke pokken, en wenscht, dat hy vroeger zyne toevlucht genomen had tot de Inenting; en een ander, zyn Kind verliezende, na dat hy 't zelve heeft laten inenten, wenscht dat hy de Natuur ſlechts had laten werken. Zulks heeft ter wederzyde plaets, en is niet voor te komen, dan door ene bedaerde overweging van het voor en tegen; waerop men zich, naer zyne overtuiging gehandeld hebbende, in zodanige ongelukkige gevallen gerust kan ſtellen; in de bewustheid, dat men dien weg heeft ingeſlagen, welken men, niet onbezonnen, maer wel overdacht, over 't geheel den besten geoordeeld heeft.

De Zedeleer der H. S. van den Hoogleeraar J. L. VAN MOSHEIM, *agtervolgd door* J. P. MILLER, *Hoogleeraar in de H. Godgel. te Gottingen VIIde Deel. Vertaald door* A. A. VAN MOERBEEK, *Leeraar der Doopsgezinden te Dordregt. Te Utregt by* G. T. en A. v. Paddenburg 1776. *Behalven de Voorreden en den Bladwyzer 794 bladz. in quarto.*

NAest de plichten jegens God en ons zelven in acht te nemen, komen die in aenmerking, welken ons omtrent anderen in 't algemeen te verrichten zyn; en dezen, (de eerst-

eerstgemelden reeds afgehandeld zynde,) ontvouwt de Hoogleeraer *Miller* aenvanglyk in dit Deel. Hier onder bekleed de Christlyke Liefde natuurlyk de eerſte en voornaemſte plaets, waer uit ene reeks van plichten jegens den Naesten, zo ten opzichte der Ziele, als met betrekking tot het Lichaem, voortvloeit, welken zyn Hoogeerwaerde afzonderlyk nagaet. Dit leid hem verder ter overweginge van 't geen een Christen omtrent zyne Geſprekken in acht hebbe te nemen; waer toe hy gehouden zy ten aenzien van Verbindtenisſen; wat hy omtrent de Verkering met menſchen en de Eenzaemheid behoore gade te ſlaen; waer toe hem de plichten der Vriendſchap verbinden; wat de Dankbaerheid omtrent Weldoeners van hem afvordere, en hoe hy zich jegens zyne Vyanden hebbe te gedragen. Maer nopens dit laetſte handelt de Autheur voor tegenwoordig ſlechts over de Vreedlievendheid, en de algemene plichten omtrent de Vyanden; dat, in 't naestkomende Deel, door ene nadere ontvouwing der byzondere plichten jegens dezelven achtervolgd zal worden; met ene overweging der verdere plichten, die wy ten opzichte van anderen te betrachten hebben. — Onze Zedeleeraer behandelt deze onderwerpen, even als de voorgaenden, met alle opmerkzaemheid; van waer gene der gewigtige omſtandigheden, in 't betrachten dezer plichten, onopgemerkt voorbygegaen worden. Wel inzonderheid houd hy ſteeds in 't oog, 't geen hy zich ook opzetlyk voorgeſteld heeft, zich zo wel te wachten voor ene te ſtrenge als voor ene te toegevende verklaring der geopenbaerde Zedeleere. En dit geeft hem meermaels aenleiding, om de uitmuntendheid der Zedelere van 't Euangelie boven die der Heidenſche Wysgeren te verdedigen; mitsgaders om deze en gene berispingen of beſpottingen der Christlyke Zedelere tegen te gaen. Tot een ſtael van dit laetſte zou byzonder kunnen ſtrekken, het geen de Hoogleeraer ons voorſtelt, wegens de verkering der Christenen in de Waereld; ter aenwyzinge hoe een Christen, zonder de Zedeleer van 't Euangelie te kwetzen, zich daer in bevallig en aengenaem kan gedragen; mitsgaders ter wederlegginge van 't denkbeeld, dat een rechtſchapen Christen, zo als men ſpreekt, geen goed gezelſchapsman zou kunnen wezen. Dan 't bybrengen van 't gehele beloop zyner redeneringe over dit ſtuk, zou ons te breed doen uitweiden; waerom wy ons liever bepalen, tot het opgeven van 't voorbeeldig character, 't welk hy ons van *Panagius* maekt.

Panagius heeft het geluk niet, van terſtond in een Gezelſchap te behaagen. Daar ſtaat hy heel alleen by her glas van 't Sa-

't Salet, en ſchynt een onverſchillig oog te ſlaan op de vremdelingen, die hier allengs vergaderen. By hun inkomen bewyst hy elk, op ene ongedwongene wyze, zyne eerbied, en voort daarna is hy weder de voorige ſtomme aanſchouwer. De deuren gaan open, en de Minister ontvangt met zyne Gemaalin de eerbewyzingen der Gasten. *Panagius* krygt, aan de tafel, eene der laagſte plaatzen. Na eenige algemeene vraagen wordt het gezelſchap met der tyd levendig, om dat de Gastheer, heden, ongemeen vrolyk, en vry van Staatsgedagten ſchynt te wezen. De uit de kristallyne roemers vloejende Nectar ſtort den gasten een nieuw leven in. Zelfs 't voorhoofd van den ouden *Agathocles* ontplooit zig, en hy beantwoordt een paar losſe invallen van twee jonge Heeren, met zulk een aangenaam zout, dat de Minister zelf zyn genoegen wat luider, dan anders zyne manier is, te kennen geeft. En dit is de leuze voor het geheel gezelſchap, dat elk der gasten nu een vrolyken inval vry mag te berde brengen. Aanſtonds hoort men over tafel een ongemeen getal van ſneedige invallen, even als op het *Socratiſch* gastmaal by *Xenophon*. *Panagius* grimlacht zomwylen, doch behoudt meestal zyn ernstig, ſtyf en ſtaatig Wezen. Hy ſchynt alleen daartoe beſtemd te zyn, om onder zo veele, ſteeds werkzaam zynde menſchen, de rol van een ſtommen of den geheimzinnigen te ſpeelen. Hoe overlastig is niet zulk een man in een gezelſchap, het welk, uitdrukkelyk, van een met bezigheden overhoopten Staatsdienaar wordt belegd, op dat hy zig en zynen vrinden eene uitſpanning voor den geest verſchaffe! En evenwel is hy, op des Ministers noodiging, meestal onder het getal der gasten. De tafel wordt opgenomen, en men gaat in den tuin. Het gezelſchap verdeelt zig naar gelange der wegen. De Minister kiest *Panagius*. Eene eenigzins zeldſaame bloem, welke de tuinman overreikt, en juist daarom zo friſe, brandende kleuren hadt, om dat zig haare bladeren op 't oogenblik ſcheenen te hebben ontlooken, geeft het tot dus verre onnaſpoorlyk karakter gelegenheid, zig in zyne geheele ſchoonheid te toonen, en, even als de bloem, alle verborge voorrechten zyns geests en harte voort te ontzwagtelen. Eenige, niet allen bekende aanmerkingen, over het maakzel der planten en bloemen, trekken, door eene onzigtbaare magt, de harten na hem toe. Doch dit is ſlegts als de eerſte ſchrede. Door eenen onverwagten, maar gelukkigen draai in de reden, leidt hy zyne toehoorders na *Africa* en *Aſia*, het Vaderland der grootſte ſchoonheden onzer tuinen. Welke aangenaame en zelden voor-

voorkomende berichten, nopens die van ons zo verre afgelege Provincien! Zy zyn uit de nieuwſte beſchryvingen der uitlanderen. Hoe veele bevallige aanmerkingen uit de Levensgeſchiedenisſe dezer Schryveren! Eenige dezer byzonderheden hebben eene overeenkomst met de lotgevallen van andere beroemde Mannen. Een nieuw veld voor de inneemendſte verhaalen! Zy worden met eenige, als in het voorbygaan uitgeſtrooide, zedelyke bedenkingen gemengd, en nu en dan ſtraalt, plotſeling, een ſneedige inval door, doch verdwynt voort weder. Allengs vergadert het geheel gezelſchap rondom dezen eertyds droogen en als ſtommen man, en elk blyft nu aan zyne lippen hangen. *Panagius* ſpreekt eeniglyk met den Minister, om hem op eene wyze, zyne Grootheid waardig, onder duizende voorwerpen, verandering van gedagten te verſchaffen; en thans verheft zig deze Wyze, met den grooten geest, eensklaps, tot den verheven Schepper, den opperſten Monarch, die alle deze uitſteekende meesterſtukken, door *Panagius* beſchreeven, geſchapen, en wiens Voorzienigheid alle de merkwaardige lotgevallen, wier verhaalen het gezelſchap mede aanhoorde, heeft geregeld. Alle aanwezenden zyn vermaakt, geſtigt, en met hoogagting voor eenen zo voortreffelyken man ingenomen. *Cleobulus* inzonderheid, het Orakel van *Themis* in de hoofdſtad, biedt hem zyn hart aan, verzoekende, ter wedervergelding, alleen om zyn vertrouwde vrindſchap. Ten einde hem het eerſte bewys zyner gemeenzaamheid te geeven, zo leidt hy hem ter zyde, en zegt, myn vrind, hoe zeer wenschte ik om uwe Eere, dat gy het gezelſchap, en vooral de luide Wyshoofden, ten opzigte van uwen uitſteekenden geest, zo lang niet in 't onzekere gelaaten hadt! Maar is het moejelyk, het antwoord van *Panagius* te raaden, wanneer men bedenkt, hoe verſtandig hy het regte tydſtip hebbe afgepast, om den Miniſter te vermaaken, zonder of den ſchyn aan te neemen, een Leeraar van een groot gezelſchap te worden; of menſchen, die hy niet kende, de gelegenheid te benemen, hunne bekwaamheid, elk hunner byzonder eigen, te toonen, om eenen grooten man te vermaaken? Is nu het talent van *Panagius* dat geen, het welk van ieder myner leezeren voor zig zelven in de verkeering wordt gewenscht, een diep, grondig Wezen, het welke zig, bewust van zynen eigen rykdom, niet met den ſchyn van een heerlyk verſtand behoeft te behelpen; dan kan 'er ook elk een na ſtaan: geen één pligt des Christendoms zal hem in dit werk hinderen. Want ik wenschte wel gaarne te weeten, welk onzer heilige voorſchriften ons de beſchaaving des

geests,

geests, of wel dit ſlag van handeling met nutte en aangenaame kundigheden in den ommegang verboodt. Zy, welken de vyanden des Christendoms ſchraale en ſombere verſtanden noemen, ſpreeken die uit godsvrugt in het geheel niets, of wel veeleer uit onkunde? Het eerſte kan men onmogelyk aanneemen, om dat anders alle de geenen goede Christenen zyn moesten, welken, zo dra ze buiten hun element zyn, zo dra de geſprekken over de Moden, over kleine geestige boekjes, komedien, de jagt en andere vermaaken der groote waereld een einde neemen, verſtommen. Wordt nu een Wyze, een man, een Christen, die de groote en moejelyke kunst van te leeven, beſtudeert, buiten zyn kring geſteld, wanneer 'er van geene andere dingen, dan zulke, die hy voor beuzelingen der volwaſſenen moet houden, wordt geſproken; wanneer het gezelſchap te gemeen is, dan dat hy eenige goede gedagten, eene eenige fraaje zyde, door deze nevelen kon laaten doorſchynen; waarom moet dan een Christen, tegen alle regels der kloekheid, een duur geregt by gasten zonder ſmaak, zonder appetyt verſpillen? Maar hy ſchertst niet! Neen, dit doet hy niet, om dat hy zig, onmogelyk, in de tegenwoordigheid des Allerhoogſten, eene vryheid kan toeſtaan, die hem of anderen, zo ligt, tot uitſpattingen konde verleiden. En boven dat heeft elke Staat zyn welvoeglyke. Des men dit den Kinderen des Allerhoogſten, onmogelyk, beneemen kan."

Dit laetſte gezegde van den Hoogleeraer, nopens de ſchets, heeft men midlerwyl niet indiervoege te verſtaen, als of hy alle ſchetſery wraekte; het tegendeel van zyn gevoelen aengaende dit ſtuk is blykbaer, uit het geen hy gezegd heeft, wegens het Blyſpel en Hekeldicht, dat hy, onder redenmatige bepalingen, goedkeurt. Hy heeft dan hier mede ongetwyfeld het oog op die buitenſpoorige ſchertsſeryen, welken zo veelvuldig plaets hebben, dat ze alle ernſtige geſprekken verbannen; en hy wraekt het, dat een deftig man, met wezenlyk nutte kundigheden verrykt, zig met gevaerlyke ſchertſeryen onledig houd. Op deze aenmerking, welke wy hier ter afweringe van misverſtand noodig oordeelden, kunnen wy niet wel afzyn van 's Mans algemene les, wegens den inhoud onzer geſprekken, nog voor te dragen.

„ Onze geſprekken, zegt hy, behooren tot het *ſtigtelyke*, het *nutte* of het *aangenaame*. Wy ſpreeken *ſtigtelyk*, wanneer wy ſpreeken van zodanige waarheden, die allernaast het geloof en de godzaligheid onzer broederen ontſteeken, vermeerderen en voeden kunnen. Doch wy ſtigten ook als dan

dan reeds anderen, wanneer wy, op eene midlyke en afgelege wyze, het verſtand en hart onzes Naasten verbeteren. En dit kan, door alle wyze en verſtandige geſprekken, zelfs over menschlyke weetenſchappen en dingen, geſchieden, wanneer het anders maar op eene goede wyze, en voornaamlyk met eene zekere betrekking op God, geſchiedt. Onze geſprekken zyn over het algemeen *nuttig*, wanneer ze zien op dingen, die 't welzyn en 't gemak der Maatſchappy bevorderen. Ze zyn *aangenaam*, wanneer ze wel noch de ſtichting of het nut van anderen tot hun naast doelwit hebben, maar evenwel geſchikt zyn, om werkzaame medeleden een ſoort van uitſpanning en vermaak, op eene onſchuldige en onſchadelyke wyze, te verſchaffen. Tot dit laatſte ſoort behooren, voornaamlyk, verhaalen, beſchryvingen, natuurkundige geſprekken, en zedelyke ſtoffen, voor zo verre zy zinlyk fraai bekleed worden. — Het is niet moeielyk te begrypen, dat de eerſte ſoort van redenen, of de ſtigtelyke, den voorrang boven de twee anderen hebben. Doch, gemerkt evenwel, noch alle perzoonen, noch alle tyden, plaatzen en overige omſtandigheden daar toe geſchikt zyn, zo moet men zig ten minſte toeleggen, dat men in 't algemeen van nutte en aangenaame dingen ſpreeke; en tot dat einde moet men de eerſte met de twee laatſte ſoorten verwiſſelen. Wie nu zo min tot het éene als tot het andere bekwaam is; die handelt verſtandigst, wanneer hy in gezelſchappen, meestal, een enkel, maar daarby nogtans op een andere wyze een bevallig toehoorder is, en een hem betaamlyk en nut, maar anderen onnadeelig, *ſtilzwygen* waarneemt." — Wyders pryst de Hoogleeraer enen jeder aen, „ de waakzaamheid over onze tong, die ze regeert en in toom houdt, zo dat ze, nimmer, de paalen der pligten jegens God, jegens zigzelven, jegens anderen, en de voorſchriften der wysheid, kloekheid en verſtandige welvoeglykheid overſchreede: mitsgaders de voorzigtigheid van een Christen, die zyn eindig verſtand, en zyn aan nog veel gebreken onderhevig hart kent, en altyd duchten moet, dat, by eenige verhitting, de gedagten of neigingen in wanorde raaken en zonder teugel mogten uitberſten;" aen hoedanige gevolgen men zich ligtlyk blootſtelt, wanneer men daertegen niet voorzichtig wake.

Ver-

Verſlag wegens eenige nieuwe Verbeteringen, aangaande de middelen, ter behoudinge van de gezondheid der Zeevarenden &c. door den Ridder JOHN PRINGLE, *en uit het Engelsch vertaald door* T. W. DE MONCHY, *Med. D. en Lid van 't Bat. Gen. Te Rotterdam, by* R. Arrenberg, 1777. *In groot octavo* 83 *bladz. buiten de Voorrede.*

DE Koninglyke Maatſchappy te Londen is, volgens de inſtellinge van den Heer GODFREY COPLEY, gewoon een gouden Medaille uit te deelen; dezelve wordt volgens toewyzinge van de Maatſchappy gegeeven aan den geenen, welke de nutſte ontdekking aan dezelve medegedeeld heeft. Voorheen heeft de Heer PRIESTLEY, wegens de ontdekkingen van de vaste lucht, deeze eerpenning ontvangen, thans is ze toegeweezen aan den Heer COOK, die een beknopt verhaal gegeeven heeft, *hoe hy als Kapitein, met honderd en agttien man, eene reis van drie jaaren en agttien dagen, door alle de luchtſtreken van twee en vyftig graden Noorder- tot twee en zeventig graden Zuiderbreedte, onder den Godlyken Zegen volbragt heeft, zonder meer dan één man door ziekte verlooren te hebben.* —— De Ridder JOHN PRINGLE, die thans met regt wegens zyne verdienſten de voorzitting in deeze luisterryke Vergadering gegeeven is, heeft, by deeze gelegenheid, een nauwkeurig verſlag, met Oordeelkundige Aanmerkingen, der Maatſchappy medegedeeld, welke op derzelver order door den druk gemeen gemaakt, en thans door den Heer DE MONCHY, *Jun.* uit 't Engelsch vertaald zyn, die 'er ook in de Voorrede eenige aanmerkingen bygevoegd heeft. —— Om van 't voordeel van deeze Waarneemingen overtuigd te zyn, moet men hier mede vergelyken 't verſchil, dat ten opzichte van de geſtorvenen in voorige Reizen plaats heeft. —— Men vindt by de oprichting der Maatſchappy aangetekend, dat van vier Schepen, waarvan de uitrusting beſtond in 418 man, reeds 105 man, of een vierde van al de Manſchap, aan dees zyde de Kaap de Goede Hoop geſtorven was. —— Uit de Reisbeſchryving van den Bevelhebber ANSON, blykt dat het verlies, toen ze twee Jaaren op reis geweest waren, ten opzichte van het geheel getal, waarmede zy in Zee geſtooken waren, meer dan vier van de vyf beliep, en wel, volgens 't Bericht van den Historieſchryver, allen aan den Scheurbuik, na dat ze in de Zuidzee gekomen waren. —— De Heer PRINGLE, verders verklaarende den aart van deeze Ziekte, te weeten 't Scheurbuik, getuigt het te houden met die Geneeskun-

digen, die de oorzaak van 't Scheurbuik toeſchryven, aan een rottige ontbinding, of wel aan een beginnend verderf van het ganſche Lighaams-geſtel. — Wy voegen hierby 't Bericht van den Kapitein COOK, behelzende de middelen, waarvan men zich bediend heeft, tot de behoudenis van de gezondheid der Matroozen, op 's Konings Oorlogſchip *The Reſolution*, geduurende hun reis rondom de weereld, door Kapitein JAMES COOK, Lid van het Koninglyke Genootſchap; voorgeleezen in de Vergaderinge van het zelve, op den 7den van Maart 1766, en toegezonden aan den Heer JOHN PRINGLE, Ridder, en Preſident van het zelfde Genootſchap. — „Naardien vele lieden van aanzien hunne bevreemding, raakende den buitengewoonen gezonden welſtand van het Volk, op het Schip *The Reſolution*, onder myn bevel, geduurende deszelfs laatſte reis, te kennen gegeeven hebben, neem ik de vryheid om aan u de middelen mede te deelen, welke ter bereikinge van dat oogmerk in 't werk geſteld zyn, en van welken men veelen aan de ongemeene zorg van de Admiraliteit, in het Schip te voorzien met zodanige zaaken, welken men *of volgens* de ondervinding, of by giſſing, oordeelde best te zullen kunnen dienen, om de gezondheid deezer lieden te bewaaren, heeft toe te ſchryven. Ik zal echter met het verhaal van alle deeze dingen, geen misbruik van uwen tyd maaken; maar my eeniglyk bepaalen tot de zodanigen, welke van het meeste nut bevonden zyn. — Vooreerst waren wy aan boord ryklyk van mout voorzien, en maakten 'er een zoet gyl Bier van, 't welk wy niet alleen gaven aan hen, die kennelyk tekens van het Scheurbuik hadden, maar ook aan zulken, welke men uit de omſtandigheden oordeelde meest voor die Ziekte vatbaar te zyn, tot één, twee, of drie pinten, of zo veel daags, als de Scheepschirurgyn noodig dagt, 't geen ſomtyds tot drie of vier mengelen in de 24 uuren beliep. Dit is buiten allen twyfel op Zee een der beste middelen, die 'er tot nog toe uitgevonden zyn, tegen het Scheurbuik; en ik ben verzekerd, dat hetzelve indien men het by tyds toedient, en omtrent verdere zaaken naar vereisch oplettend is, een vermogen heeft, om een' geruimen tyd voortekomen, dat het Scheurbuik ſterk de overhand kryge; terwyl ik geenzins van gevoelen ben, dat het die ziekte, in een gevorderden ſtaat, op Zee geneezen zal. — Zuurkool, waarvan wy insgelyks een groote voorraad hadden, is niet alleen een gezond moeskruid, maar zelfs, naar myn oordeel, een krachtig behoedmiddel tegen het Scheurbuik, en van des te meer vrucht, om dat ze door het bewaaren niet bederft. Tweemaal 's weeks, of meermalen, wanneer

neer men het nodig vond, werd 'er een pond voor elken man van geſchaft. —— Soeptabletten, of koekjes, waren een ander wezentlyk artikel, waarvan wy insgelyks rykelyk voorzien geweest zyn. Een once hiervan voor elken Matroos, of zo veel meer of min, als noodig geoordeeld werd, kookte men driemaal in de week met erwten; en wanneer wy ons op plaatſen bevonden, alwaar men verſche groenten krygen kon, werden dezelve, als mede tarwen- of haverenmeel, 'er by gekookt, tot ontbyt alle morgen, of voor middag eeten met gedroogde erwten en verſche groenten. Dit ſtelde ons dus in ſtaat, om 'er verſche, voedzaame en gezonde Spyzen van te bereiden, en maakte tevens dat het volk meer groenten at dan het anders zoude gedaan hebben. —— Verder hadden wy *Rob* of uitgedampt Sap van Limoenen en Oranjeappelen, 't welk de Scheepschirurgyn in verſcheide gevallen van nut bevonden heeft. —— Ook waren wy, onder andere artikels van Scheepsvictualie, nog verzorgd van Suiker, in plaatſe van Oly, en met Tarwenmeel in plaats van Haverenmeel, door welke verwiſſeling wy zekerlyk verbeterd waren, om dat men Suiker voor een goed middel tegen het Scheurbuik houdt, en naar myn begrip de Oly, immers zo als dezelve doorgaans op de Schepen mede gegeeven wordt, van een tegengeſtelde uitwerking is; doch het invoeren van de heilzaamſte artikelen, 't zy mondbehoeftens of geneesmiddelen, zullen over het algemeen van geen dienst wezen, ten ware zy geſterkt zyn door zekere leefregels. — Op dit beginſel, gevoegd by eene ondervinding van veele Jaaren, en ſommige Waarneemingen, door den Heer *Hugh Palliſer*, de Kapiteinen *Campbell*, *Wallis*, en andere kundige Officieren, aan my medegedeeld, ben ik in ſtaat geraakt, om een ontwerp te maaken waarnaa ik alles geregeld heb. — Het Scheepsvolk was in drie wachten, uitgenomen in ſommige buitengewoone gelegenheden, verdeelt. Hier door was het zelve niet zo veel, als ingevalle van wacht om wacht, aan het ſlegte weder blootgeſteld, en had doorgaans drooge Klederen, om, wanneer zy nat geworden waren, dezelven te veranderen. Ook droeg men zorg, dat zy daaraan, zo min als mogelyk was, bloot geſteld wierden, ſtellende alle middelen in 't werk, om hetzelve als mede hunne hangmatten, bedden, kleederen, enz. ſchoon en droog te houden. — Desgelyks ontzag men geene moeite, om het Schip tuſſchen deks zuiver en droog te houden; ten dien einde werd het zelve eens of tweemaal ter weeke door vuuren te branden, en, wanneer dit niet geſchieden kon, met het rooken van kruid door zyn of water bevochtigd, van lucht ververscht. Ook heb,

ik dikwyls vuur, in een' yzeren pot, op den bodem van de pompe of vervalbak neêrgelaaten, waardoor de lucht in de benedenſte deelen van het Schip zeer gezuiverd wierd. Wyders kan men niet te oplettend zyn, omtrent de zindelykheid van het Schip en het volk; want het minſte verzuim dien aangaande veroorzaakt een ſchadelyken ſtank, welken niets dan het branden van vuuren wegneemen kan; en zo hier van niet by tyds gebruik gemaakt wordt, zal deeze ſtank van kwaade gevolgen zyn. — Men nam de noodige toezicht om de kopere Ketels altyd zuiver te hebben, en ik liet nooit toe, dat het vet, 't welk door het kooken van het gezouten vleesch of ſpek kwam, aan 't volk gegeeven wierdt, gelyk anders de gewoonte is, om dat ik van begrip ben, dat hetzelve de ziekte van het Scheurbuik merkelyk bevordert. — Nooit liet ik de gelegenheid voorbygaan, om versch water in te neemen, wanneer ik het bekomen kon, zelfs dan wanneer ik 'er geen gebrek aan ſcheen te hebben, om dat, naar myne meening, versch water van den wal gezonder is, dan 't geen men een' tyd lang aan boord gehad heeft. Met opzicht van dit artikel van groot aanbelang, waren wy nooit op een rantſoen, maar hadden 'er, tot allerlei noodig gebruik, altoos overvloed van. Ik ben ten vollen overtuigd, dat het Scheepsvolk, met volop water, en een nauwgezette oplettendheid omtrent de zindelykheid, zelden door het Scheurbuik zal aangetast worden, ſchoon men zelfs van geene der voorgemelde middelen tegen die kwaal voorzien mogt zyn. — Wy kwamen op weinig plaatſen, alwaar ons de kunst of de natuur niet de eene of andere ververſching van dieren of groenten verſchafte; en het was myne eerſte zorge, om te maaken dat ik door alle middelen, die in myn magt waren, verkreeg 't geen my voorkwam, en om het volk, door myn voorbeeld en gezach, te verplichten gebruik 'er van te maaken; maar het voordeel van deeze ververſching werd wel dra zo kennelyk, dat ik my zelden in 't geval bevond, om tot het een of ander myn toevlucht te moeten neemen. Deeze zyn de middelen, door welken het Schip *The Reſolution*, onder den zegen der Goddelyke Voorzienigheid, eene reis van drie Jaaren en agttien dagen, door alle de luchtſtreken van 52 graden Noorder- tot 72 graden Zuidbreedte, volbragt heeft, met verlies ſlechts van één man, door ziekte welke geen de minſte gemeenſchap met het Scheurbuik had. Twee anderen waren ongelukkig verdronken, en één dood gevallen, zoo dat ik, van het ganſche getal, waarmede ik uit Engeland onder

der zeil gegaan was, ſlechts vier man in 't geheel verloren heb." In een nadere verklaaring, aangaande deeze zaak, ſchryft hy 't volgende aan den Ridder JOHN PRINGLE. „ Ik ben het volkomen met u eens, dat de duurte van de *Rob*, of het uitgedampte Sap van Limoenen, of Oranje-appelen verhinderen zal om 'er zich in eene groote hoeveelheid van te voorzien; en ik meen zelfs, dat zulks niet zo zeer noodzaakelyk is; want hoe zeer het in andere opzigten van nut zoude mogen zyn, heb ik echter van het zelve alleen geene groote verwachting. Beter denk ik ook niet van den azyn; althans myn volk heeft, geduurende de laatſte reis, denzelven zeer ſpaarzaam, en op het einde van de reis geheel niet gekregen; en nogthans hebben wy, door gemis daarvan, geen nadeel ondervonden. Eindelyk heeft men ook op de gewoonte, om het Schip van binnen met azyn te wasſchen, weinig acht geſlagen, om dat ik begreep, dat het vuuren en rooken aan het oogmerk beter beantwoordden."

Verhandelingen van het Genootſchap onder de Zinſpreuk, Floreant Liberales Artes. *Tweede Deel*, *Eerſte Stuk*. *Te Amſterdam by* G. Warnars 1777. *Behalven de Voorreden* 142 *bladz. in gr. octavo.*

VAn de twee Prysverhandelingen in dit Stukje medegedeeld, gaat de eerſte over de Vraag van het Genootſchap: „ Welke zyn de beſte, ſpoedigſte, gemakkelykſte en minſt kostbaare middelen, om Neêrlands Zeeſtranden te doen verhoogen, verbreeden, en zodanig dezelve te behouden, zonder dat daar door ſchadelyke verzandingen, of opſlibberingen by of omtrent Sluizen, Zeehavens en Monden van Rivieren, veroorzaakt worden?" En de tweede ſtrekt ter beantwoordinge van de Vraag: „ Welke is het best en minst kostbaar middel, om het Y, zonder behulp van eenige werktuigen, zodanig te verdiepen, dat het ten allen tyde voor allerleije Schepen bevaarbaar zy?" —— Beide deeze Verhandelingen zyn met zo veel oplettendheid en oordeel opgeſteld, dat ze de aandagtige overweeging van deskundigen wel waardig zyn; waartoe hen het gewigt der onderwerpen, zo met betrekkinge tot ons Vaderland in 't algemeen, als met opzigt tot Amſterdam in 't byzonder, ten ſterkſte moet noopen. Men kan niet wel verwagten, dat iemand ſtukken van dien aart zo volledig en onbetwistbaar zal afhandelen, dat zy, wier zaak het is dezelven met eene gezette oefening ten naauwkeurigſte

na te gaan, in alles terſtond eene volkomen voldoening zullen vinden: ook geeven de Opſtellers en Uitgeevers duidelyk genoeg te kennen, dat ze zo verwaand niet zyn, van zulks te denken. 't Is in gevallen van die natuur al ver gebragt, wanneer men Projecten weet voor te draagen, die min of meer aanneemelyk ſchynen, en anderen aanleiding geeven, om alles nader in te zien, onderling te vergelyken, en zo wel de na- als voordeelen der geprojecteerde middelen in aanmerking te neemen. Hy, die een Project maakt, loopt met opzigt tot dit laatſte wel eens gevaar; hy ſtaroogt ligtlyk zo ſterk op de ſchitterende voordeelen, dat hy de nadeelige gevolgen niet opmerke: en we zyn niet vreemd van te denken, dat zulks ook hier eenigzins plaats heeft. Inzonderheid is ons dit voorgekomen, met opzigt tot de tweede Verhandeling, nopens het verdiepen van 't Y, welks ſtroomwerking wy dagelyks onder 't oog hebben. —— Het geen de Opſteller dier Verhandelinge, na eene naauwkeurige beſchouwing van den loop des ſtrooms, en eene oplettende overweeging van 't geen dienen kan om denzelven naar 't bedoelde oogmerk te veranderen, hier aan de hand geeft, om meerder ſchuuring, of een ſterker ſtroom aan de Stadszyde, vooral op de hoogte van de Admiraliteits en Oostindiſche Timmerwerven, te veroorzaaken, ten einde aldaar de vereischte verdieping te wege te brengen, erkennen wy ons tot nog vry voldoende, ter bereikinge van dit oogmerk, voor te komen. Maar, alle andere zwaarigheden tegen de uitvoering van dit middel daar gelaaten zynde, om dat ze mogelyk te boven gekomen kunnen worden; dan blyft 'er, op de volkomen uitvoering van het Project, zo als het hier voorgeſteld wordt, naar ons inzien, zeer groote reden om te vreezen, dat men langs dien weg de ſchuuring of den ſtroom voor en aan de Stads zyde te ſterk zal maaken; 't welk de Scheepsvaart dikwerf zou belemmeren, voor 't Paalwerk gevaarlyk, en voor de veiligheid der Schepen in de Laag nadeelig zou kunnen zyn. 't Kan waar weezen, dat wy, in 't tegenovergeſtelde, aan deeze zyde wat zwaar denken, maar wy mogen niet ontveinzen, dat ons dit nadeel in eene mindere of meerdere maate vry zigtbaar voorkomt. —— Men lette eens op de tegenwoordige ſtroomwerking voor en langs de Stadszyde, in 't zogenoemde naauw, tuſſchen de Stad en de Vogelwyk; men vermeerdere die bedoelde ſchuuring, zo ſterk, dat zy aan 't voorgeſtelde oogmerk beantwoorde; en gaa dan na, welke geweldige gevolgen dit natuurlyk op de ſtroomwerking in 't naauw zal moeten hebben.

Ta-

Tafereel van Natuur en Konst. Grootdeels naar het Engelsch gevolgd. Veertiende Deel. Te Amſterdam by P. Meijer 1776. *In octavo* 323 *bladz.*

DE voorheen aangevangen beſchryving van het merkwaardige in de Nederlanden wordt in dit Stukje agtervolgd, dat op nieuw verſcheiden byzonderheden voordraagt, die den leeslust der weetgierigen gaande kunnen houden. Het behelst een berigt van de voornaamſte openbaare Gebouwen en andere voortbrengzels der Konst, mitsgaders van eenige overblyfzelen der Oudheid hier te Lande, en voorts van de Regeeringswyze, Zeden en Gewoonten der Natie; welk laatſte ook aanleiding geeft, tot eene beknopte beſchouwing van Nederlands uitgebreiden Koophandel en Zeevaart. —— Zie hier, (om 'er eene byzonderheid uit mede te deelen,) het verſlag dat men ons geeft, wegens de aangewende voorzorg, om ons Gewest, dat op veele plaatſen laager dan de Zee ligt, tegen de overſtroomingen te dekken.

„ Men weet, dat, in Holland, het water van de Zuiderzee en dat van de Noordzee gekeert wordt, door middel van zeer zwaare dyken. Over het algemeen ſtemt men toe, dat, hier te lande, in de twaalfde en dertiende eeuwe, nog geene zwaare dyken tegen de Zuiderzee gelegen hebben. Uit oude geſchriften, betreffende de Frieſche regten, blykt het, dat 'er in dien tyd ſlechts zomerdykjes werden opgeworpen, die men in het najaar verliet, en met den aanvang der lente weder aanhoogde, terwyl men des winters gewoon was, zich tegen het aanwaſſen der zeevloeden op zekere gemaakte hoogten te bergen, die terpen of dorpen geheeten werden. Toen omtrent den aanvang der vyftiende eeuwe de zeegaten wyder begonden te worden, en het water in de Zuiderzee holler ging, begreep men, dat het liggen van zwaarer dyken tegen die zee noodzaaklyk werd. De Diemerdyk is omtrent het jaar 1423 gelegd, of ten minſten merklyk verzwaard geworden, en vervolgens zyn 'er de andere dyken bygekomen. De Zeedyken, (want van de rivierdyken, die hier te lande al in den tyd der Romeinen geweest zyn, zullen wy niet in het byzonder ſpreeken,) de zeedyken zyn voor het grootſte gedeelte uit aarde of klei gemaakt. De buitenſte glooijing van dezelven, waar door wy die zyde verſtaan, welke op de eene plaats met meerdere, op de andere met mindere ſchuinte naar de zee afloopt,

loopt, beſtaat veelal uit zeeſlibber, dat is, uit eene fyne en vette klai, die, hard gedroogd zynde, zeer geſchikt is om het zeewater te keeren, en den dyk tegen het uitkalven te beveiligen. Doch bovenal worden de dyken hier voor beveiligd door de wierriemen, zynde eene ſoort van dyken van wier en zeegewas gemaakt, dat voornaamelyk valt omtrent het eiland Wieringen, en op veele plaatſen voor den aardendyk tegen den zeekant gezet wordt, ter dikte van vier tot twintig en meerder voeten. Hier en daar heeft men in 't geheel geen, hier en daar eenig voorland voor de dyken, het welk veel toebrengt, om de kragt van het water te breeken. Hier en daar loopt de dyk allengs ſchuin naar de zee af. Daar weinig of geen voorland is, worden de wierriemen niet zelden door den ſlag van het zeewater uitgehoold en voor over in zee geſtort, waar door de dyk in groot gevaar raakt. Om dit voor te komen, heeft men de gewoonte om de wierriemen van vooren te voorzien met eene ry zwaare paalen, die omtrent vier voeten van den wierriem af in zee ſtaan. De ruimte tuſſchen de paalen en den wierriem wordt, tot boven het dagelyksch watergetyde, met ſparren gevuld, over welken men deelen legt. Een genoegzaam aantal van zwaare ſteenen op de deelen liggende, dient om dezelven, zo wel als de ſparren, onder water te houden, en aan zulk een geſtel geeft men den naam van Krebbingen. Men had, om land aan den dyk te winnen, voordeezen de gewoonte om de kreb- of buitenhoofden in zee loodregt tegen den dyk te maaken. Die manier is in Holland veele jaaren agtereen gevolgd geworden, en men volgt dezelve nog op verſcheidene plaatſen, maar ſederd eenigen tyd houd men op andere eenen gantſch verſchillenden voet. De oorzaak, welke tot die verandering aanleiding gaf, was de ontdekking van een ſchadelyk zeegewormte, dat het paalwerk voor de dyken doorknaagde. In den herfſt van het jaar 1731 kreeg men 'er in Westfriesland eerst kennis van, en vond de paalen door wormen van verſchillende grootte in zoo verre doorknaagd, dat veele van zelfs omvielen, en andere met den minſten harden wind in zee geſlaagen werden. Verſcheidene ſoorten van hout, en het oude zoo wel als het nieuwe, werden van dien gevaarlyken vyand doorvreeten. Van buiten zag men aan de paalen niets dan zeer kleine gaatjes, daar de wormen, pas uitgebroeid zynde, waren doorgekroopen, doch van binnen vond men 'er holligheden in, waar in men eenen vinger kon leggen. In dien winter was men ten uiterſten bedugt, dat de dyken

zou-

zouden doorbreeken; inzonderheid was die vrees zeer groot op zommige gevaarlyke plaatſen in Noordholland, daar het water wel veertien, ja hier en daar wel twintig, voeten hoog voor den dyk ſtond. Na veelerleie middelen in overweeging genomen te hebben, zoo tot vernieling van het gewormte, (waar van ſommigen wel tot veertien duimen lang werden,) als tot verzekering van de dyken, nam men eindelyk het beſluit, om eenen voet van zwaare keiſteenen voor den dyk te leggen. Daarenboven heeft men nog, op ſommige plaatſen, de oude wierdammen, tot op de hoogte van het dagelyksch watergetyde, afgeſpit, en nieuwe wiervakken boven dezelven tegens den ouden dyk aangezet, die door middel van de paalen, in de oude geſlaagen zynde, geſchoord worden. Voor deeze paalen heeft men eene ſchuinſche glooijing van ſteenen, over de afgeſpitte wierdammen, tot op den bodem der zee, gelegd. Dit laatſte heeft men gedaan om de dyken des te ſpoediger en met minder ſteen te beveiligen. Om een denkbeeld te geeven, wegens de groote kosten, welken men in dit geval het gantſche Land door heeft moeten maaken, merken wy aan, dat men, in den tyd van zeven jaaren, aan den vier Noorder-Koggen Zeedyk, meer dan honderd-en-tagtig duizend lasten ſteen gebragt heeft. Ieder last wordt gerekend zes-en-dertig-honderd ponden zwaar te zyn, en beloopt, met de onkosten van het leggen, op tien guldens; het is dan zeker dat aan dien dyk, in den gemelden tyd, omtrent twee millioenen Hollandſche guldens zyn te koste gelegd. De Muider Zeedyk is mede van ſteen voorzien geworden, nadat men denzelven met eene ſchuinſche glooijing had afgeſpit. De ſteen ligt op ſommige plaatſen tegen deezen dyk aan op vlegtwerk van rys, en op andere plaatſen is de ſchuin afgeſpitte dyk van onderen tot boven met ſteen belegd, zonder eenig vlegtwerk. Allengskens zyn de zeewormen weder weggeraakt, en worden thans, voor zoo veel wy weeten, omtrent de Hollandſche Zeedyken, in 't geheel niet meer vernomen: daarenboven leert de ondervinding, dat de nieuwe wyze om zeeweeringen, door middel van ſteen, te maaken, zeer heilzaam is.

Men heeft eene andere manier, om zich tegen het afneemen der zeeſtranden en duinen te verzekeren. Om de nadeelen, welke uit die afneeming natuurlyker wyze zouden moeten gebooren worden, voor te komen, zet men rietſchuttingen tegen de duinen, waarin het overſtuivend zand gevangen en bewaard wordt; en wanneer de ſchuttingen vol zyn, dan worden 'er weder andere tegen aangezet, op dat dus de duinen

nen en het ſtrand meer en meer aangehoogd moogen worden. Voor de duinen maakt men ook rysdammen, die, met zand overdekt zynde, tot ophooging van het ſtrand dienen. Eindelyk worden de duinen op veele plaatſen behouden, door het pooten van helm en ſtroo, waardoor zy tegen het verſtuiven beveiligd blyven.

„ In Zeeland heeft men mede, daar de duinen ontbreeken, dat gebrek vergoed met dyken, die door menſchen konst en arbeid uit goede klei gemaakt zyn. Sommigen beweeren dat de Zeeuwſche dyken eene groote oudheid hebben, en reeds door de Deenen zyn gelegd geworden. Doch anderen agten het waarſchynlyker, dat deeze eilanden toen nog weinig bevolkt waren, en dat zy of in 't geheel geene, of ſlegts ligte zomerdykjes hadden. Men wil dat de Eilanders zich ten dien tyde tegen de hooge vloeden beveiligden, door op de hooge duinen te wyken, of, daar die ontbraken, vliegbergjes of terpen op te werpen, welke zy met zooden bedekten, hoedanigen 'er nog veelen in Zeeland te vinden zyn. Doch toen de zeegaten van tyd tot tyd wyder, de vloeden *hooger*, en de inwooners talryker werden, vond men zich door *nood* gedrongen, om de dyken merklyk te verzwaaren, en op plaatſen, daar men 'er nog geene gelegd had, ze te maaken. Door den tyd zyn zy zeer vermenigvuldigd en kostbaar geworden. Vooral is derzelver onderhoud zwaar op zulke plaatſen, daar de dyken voor grondbraaken bloot ſtaan, gelyk in Walcheren, Schouwen en Noordbeveland, waar men den dyk dikwils in een oogenblik, ter langte van etlyke roeden, ziet wegzinken, en eene verbaazende diepte overlaaten, die ſomtyds onherſtelbaar is, en uit dien hoofde door goede inlaagen moet voorzien worden, om de verdere overſtroomingen van deeze landen voor te komen. Wanneer de breuk al te herſtellen is, dan kan zulks nog niet geſchieden, dan door rys en ſteen te laaten zinken, om de diepten te vullen, waartoe verbaazende kosten moeten gemaakt worden."

Handvesten, Privilegien enz. der Stad Dordrecht, opgezogt, overgezien, met de oorſpronkelijke Stukken vergeleeken, en met Geſchied- en Oudheidkundige Aanmerkingen opgehelderd, door Mr. P. H. v. d. WALL, *Lid van den Oudraad der Stad Dordrecht, enz. Vyfde Afdeeling. Te Dordrecht by* P. v. Braam 1777. *In Folio* 332. *bladz.*

ALles wat wy, met opzigt tot de voorige Afdeelingen, nopens de uitvoering van dit leerzaame Werk gezegd heb-

hebben, houdt ook met betrekking tot deeze Afdeeling volkomen ſtand; en de Liefhebbers van 't beoefenen onzer Vaderlandſche Geſchiedenisſen hebben alleszins reden, om den onvermoeiden arbeid van den Heer en Mr. *v. d. Wall* dankelyk te erkennen. —— Het thans afgegeven Stuk behelst, in vervolg op het voorgaande, de Brieven, welken behooren tot de Graaflyke Regering van *Karel den II*, na dat hy Keizer geworden was, bekend onder den naam van *Karel den V.* Het vangt des aan met 's Graaven bevestiging der Privilegien en Handvesten van Dordrecht en Zuidholland, by gelegenheid zyner inhuldiginge aldaar, op den 3 Juny 1515, en loopt tot op het einde van het jaar 1555; een tydbeſtek in veele opzigten, als bekend is, overmerkwaardig; uit welken hoofde deeze verzameling ook te meer haare nuttigheid heeft; bovenal daar onze Autheur zig benaarſtigt, om dezelve met nevensgaande taal- en oordeelkundige aanmerkingen, ter opheldering van 's Lands oude gebruiken en geſchiedenisſen, te doen ſtrekken. Behalven deeze en geene byzonderheden, ter welker ontvouwinge of verklaaring de voorkomende Brieven, of de daar in gebruikte ſpreekwyzen, aanleiding geeven, ontmoet men in dit gedeelte verſcheiden uitvoerige aanmerkingen, die 's Lands beſtiering, de regtspleeging en dergelyken, en voornal het Dortſche Stapelregt betreffen; welk laatſte Stuk, dat meermaals veel betwistens onderhevig was, de Autheur inzonderheid, ter verklaaringe van de daar toe behoorende Brieven, zeer naauwkeurig nagaat. —— De bepaaldheid van ons beſtek laat ons niet toe op ſtukken van die uitvoerigheid ſtaan te blyven; liever zullen wy, om den Leezer eenig ſtaal uit dit gedeelte onder 't oog te brengen, een of ander korter Artykel uitkiezen; waar toe ons byzonder gevalt, 's Mans aanmerking, *over het regt van der Stede Sleutelen te bewaaren.* —— Getoond hebbende, dat 'er reden zyn, om te vermoeden, dat de Sleutels van Dordrecht, voortyds, in de bewaaring van den Schout geweest zyn, kan hy zyne bevreemding hier over niet verbergen, dewyl, in de meeste Nederlandſche Steden, Burgemeesters, van oude tyden, de Stads Sleutels plagten te bewaaren.

„ Wij weeten wel, zegt hy, dat de Heer IDSINGA (1), ten aanzien van Burgemeesteren, op dit onderwerp, niet zeer gunſtig denke, meenende dat dit regt van de bewaaring der Sleutelen, oorſprongkelijk, in den boezem der Schouten of Bail-

(1) *Staatsregt der Vereenigde Nederlanden. I. D. bl. 152 enz.*

Bailliuwen, die den perſoon van den Landsheer vertegenwoordigen, berust hebbe, en, langs verſchillende wegen, bezonder geduurende de Spaanſche beroerten, in handen van Burgemeesteren gekomen zij: dog, wanneer de Schrijvers, door den Heer IDSINGA zelven, aangehaald, met de vereischte aandagt, worden ingezien, zal het duidelijk blijken, dat dit voorregt, lang voor den Oorlog van Spanjen, aan het Burgemeesterſchap verknogt zij geweest. Wij zouden zulks met veele bewijzen kunnen ſtaaven. De volgenden zullen hier toe genoegſaam zijn, Toen Aelbregt van Beieren zig, in het jaar 1359 (2) met de Stad Delft verzoende, leide hij hun, die zig het Burgemeesterſchap onderwonden hadden, ter boete op, dat zij in den voorgeſchreeven' voetval, ieder een Sleutel van de Poort in hunne hand zouden hebben; want alhoewel Hertog Aelbregt hier mêe geen ander inzigt had, dan om met hun den ſpot te drijven, toonde Hij egter hier in, dat, naar zyn begrip, de bewaaring der Sleutelen aan het Burgemeesterlijk bewind behoorde. *Karel de V* in het jaar 1540 binnen Utrecht koomende, vielen hem de Burgemeesters *te voet*, en booden hem de Sleutels van de Stad aan. (3) Gelijke eerbewijzing ontfing Jan, Markgraaf van Bergen op den Zoom, toen hij, op den agtſten Julij van het jaar 1550, in die Stad werd ingehaald (4). Jaa, deeze eer ſchijnt zoo onafſcheidbaar aan de Burgemeesterlijke waardigheid verknogt te zijn, dat de Twee Burgemeesters van Luik, eene Stad, wier Regeeringsform met die der Nederlandſche Steden zeer veele overeenkomst heeft, twee IJzeren en daarna twee Zilveren Sleutels, als een openbaar kenmerk hunner Ambtsbediening, ſteeds pleegen te draagen (5). Met regt zeiden daarom 's Lands Staaten, in het bekend Vertoog van het jaar 1587, dat de bewaaring der Steden aan Burgemeesteren bevolen zij (6). Voeg hier ten laatſten bij, dat alle de twisten en oneenigheden, over de bewaaring der Sleutelen, tusſchen de Burgemeesteren der Steden en de Graaflijkheids Schouten, midsgaders de Krijgsoverſten, hier en daar ontſtaan, en waarvan de Heer IDSINGA gewag maakt, doorſlaande bewijzen zijn van het aaloud en wettig regt der Burgemeesteren; welken tegen de inbreuken, die nu en dan, ſoms met een meer' of min' gun-

(2) MIERIS *Charterboek, III D. bl.* 92. (3) H. ab ERP. *Annal. in T.* 1. *Analect.* MATTHÆI. *pag.* 113. (4) DE ROUCK *Nederl. Herauld. bl.* 326. (5) *Recueil Heraldique des Bourgemaistres de Liege*, pag. 85, 279. (6) *Hollandsch Placaatb. I D. bl.* 43.

gunſtigen uitſlag, ondernomen werden, op de beste wijze poógden te waaken."

Tot een voorbeeld van eene andere natuur diene nog des Autheurs taal- en regtskundige aanmerking, over de woorden *wantael* en *achtertael*, benevens de ſpreekwyze van *boven vonniſen te dingben*, ter verklaringe van een Artykel, in de Ordonnantie van Keizer *Karel den V*, op het ſtuk der Regtspleging, in en voor de Vierſchaar van Zuidholland; 't welk aldus luidt. —— „ Dat de wantaelen en de achtertaelen ſullen geheel off weeſen in criminele ſaecken ende in civiele ſaecken, indien yemanden boven vonniſen dingde dat die ſal betaelen die gewoenlicke boeten van thien ponden enz." —— De Heer en Mr. *van der Wall*, deeze geheele Ordonnantie toelichtende, tekent ter opheldering van dit Artykel, nopens het woord *Wantael*, het volgende aan.

„ Wanneer wij op den aart van dit woord agt geeven, lijdt het geene twijfeling, of wij hebben te denken aan zulk eene *taal*, die met een bezonder gebrek verzeld gaat, of aan welke iets ontbreekt. Het woordje *wan* ſluit in zig de beteekenis van gebrek, ontbeering, mangeling of dergelijke (1), gelijk *wanboop*, *wantrouw*, *wanmaat* en ſoortgelijke woorden uitwijzen. Wat men, hier ter plaatſe, door *Wantaelen* verſtaan moet, valt zoo gemaklijk niet te bepaalen. In 't gemeen kan men denken aan zulk eene taal, die in de Vierſchaar onvoegſaam is, en welke DE RIBMER (2) beſtempelt met den naam van onbehouwen en onbetaamelijke ſcheldtaal, in tegenſtelling van *dingtaal*. En zeeker als men op den geheelen zin van dit Punt onzer Handvest, vergeleeken met zyne *Haagſche Costumen*, naauwkeurig agt geeft, ſchijnt 'er veel gronds van waarſchijnlijkheid voor deeze opvatting; vooral, zo men daarmede overeénbrengt de Handvesten, door Hertog *Willem den V*, in het jaar 1354 aan die van Kennemerland (3), en door Aelbregt van Beyeren, in het jaar 1359 (4) aan de Onderzaaten van het Bailliuwſchap van Medenblik geſchonken; in welken men leest: *dat zij geen boeten verbeuren mogen met* wantalen *voor beuren dagbelijckſchen rechter, vytgeſeyt oft zij over eener vonniſe dingeden.* Of 'er egter in het woord *Wantaelen* daarenbooven niet eene andere beteekenis ligge op-

(1) Zie KILIAN *Etymol.* in Wan. en vooral VICHT *Aanteek. op het Landregt van Oostvriesland*, B. H. H. LXXXI. (2) *Aanteekeningen op de Costumen van 's Graavenhage II. D. bl.* 18. (3) MIRAUS *Charterb. II D. bl.* 823. (4) *Utſ. III. D. bl.* 91.

opgeſlooten, durven wij niet beſlisſen. Wij zullen onzen Oudheidkundigen Leezer eene gisſing opgeeven, die wij aan een nader onderzoek geerne onderwerpen. Te weeten, in de vroegſte tijden, had, in ons Vaderland, en elders (5), het Bijgeloof zulke diepe wortelen geſchooten, dat het voor een kwaad voorteeken gehouden wierd, wanneer de getuigen, in het bezweeren van hun getuigenis, de woorden van den Eed, die hun geſtaafd werden, niet volledig en al haperende nazeiden; 't geen zo ver ging, dat de aangeklaagde niet alleen onſchuldig gehouden wierd, indien de beſchuldiger, in het doen van den Eed, daarop betrapt werd, maar dat de laatstgemelde zelf daardoor in eene zeekere boete verviel. De oudſte Handvest van Haarlem, gegeeven door Koning Willem, in het jaar 1245 heeft daarop het oog, wanneer zij zegt (6): *cum quis debet jurare de re pecuniali poterit cadere a cauſa et omittere ſi verbotenus male juraverit uel contra modum jurandi uenerit. Si vero ſuper bereditate jurare debeat in primo uel ſecundo juramento cadere non poterit. Si tercio jurans debitum jurandi exceſſerit et male jurauerit cadit a cauſa, et bereditas ſuper qua tractus est in curiam ipſi abiudicatur et adjuditur conquirenti. Et quotiens male juraverit tociens ſatisfaciet iudici duos ſolidos Hollandienſes perſoluendo eidem.* Deeze gewoonte had in den Briel, in het begin der vijftiende Eeuw, nog ſtand: daarom zegt de Secretaris MATTHYSZE, in zijne *Politijke Regeering* (7): *Is 't dat die gene, dien gewijst is ſekerheden of eedt te doen anders na ſeit dan die Rechter voor ſeit ende Schepenen gewijst hebben by bevalt in den eedt op dat* (dat is, indien) *bij daer of gevangen wort gapens monts dats te ſeggen eer bij hem verhaelt of eer die eedt gheeindt is, ende die rechter of clager wort ſijn beisch mit vonnes toegbewijst bedingbet bij 't.* Dit misſen in het afleggen van den Eed

(5) Zie zulks met verſchelden bewijzen aangetoond door den geleerden DREIJER, in zijne I *Abhandelung von dem nutſen des treflijken Gedichts Reinke de Vosſ, pag.* 133 *en* 134. Te Rijſel werd hij, die in eenige plegtigheid van den Eed miste, bij voorbeeld, in de woorden of in de uitſpraak derzelven; of die zijne hand te hoog, ophief, of den duim, in de handpalm te veel drukte, geoordeeld van zijn regt te zijn verſtoken; welke verouderde en bijgeloovige gewoonte, door Koning Jan den I, bij Ordonnantie van het jaar 1350, vernietigd is geworden. Zie *Ordonnances des Rois de France, Tom. II. pag.* 199.

(6) *Privilegien van Haarlem bl.* 3. (7) Bij ALKEMADE en v. D. SCHELLING, *Beſchr. van den Briel, I D. bl.* 297.

Eed droeg den naam van *ſcampelen* en *ſtrompelen*; 't geen, naar de uitlegging van KILIAEN (8), ſtruikelen, vallen, uitglippen of dergelijken beteekent. Langs dien weg verſtaan wij den zin van eene Handvest van Graaf Florens den V. van het jaar 1288 (9), wanneer daar geleezen wordt: *Waer dat een man zijn hant leegt op die beiligben zonder oorlof of af dede. zonder oorlof of* ſtempelde (lees *ſcempelde*) *dat hem die rechter gheene boete af en name, et ne waere dat die claeger ſpraeke.* Gelijk wij ook wel haest begrijpen zullen, wat het te kennen geeft, wanneer Aelbregt van Beijeren, den agttienden van January $\frac{1357}{1358}$ (10), aan de Luiden van Waterland, als een bezonder voorregt, toeſtond, *dat zij hanne noch boeten verboeren zellen mit* ſcampelinghe *noch mit* wantale. Welke uitdrukking des te opmerkelijker is, om dat ze *ſcampeling* en *wantaal*, als woorden van eenerlei beteekenis, te zaamen voegt. Gelijk nu dit gebruik, ten aanzien van den Eed, plaats had, zoo ſchijnt het ook, met betrekking tot de plegtige Formulieren der Dingtaalen, waar mee men, in de openbaare Vierſchaaren, gewoon was te ſpreeken, insgelijks in agt te zijn genomen. Niet onduister kan dit worden opgemaakt, uit een oud Formulier van dien aart, dat wij bij MATTHÆUS aantreffen (11), waar in, onder anderen voorkoomt: *Heer rechter een vonniſe begeert Jan ofte bij* ſtroupelde *in zijn woopenroup wes zijns verbaels weſen ſal met recht.* De zin hier van ſchijnt te weezen, wat verhaal zal Jan hebben, indien hij zig misſpreekt in zijn *Wapenroep?* Welligt wordt 'er op dergelijke *wantaal* gezien, in de *Politijke Regeering en Costumen van den Briel* (12), wanneer daar onderzoek gedaan wordt, in hoe ver een Taalsman gehouden zij in de boete wanneer hij zig misſpreekt, of, gelijk 'er gezegd wordt, *mit* wantale *verſuymt des gheuen goet dair bij voir ſpreeckt.* Dit zelfde bedoelen ook de oude Formulieren van Dingtaalen, weleer in Zuidholland gebruiklijk, wanneer ze den Taalsman dus doen zeggen: *Heer ſchout verbeur ik eenige ban of boeten in ſijne woorden boudt ghijze aen hem ende ſchelter mij van quyte* (13). De aaloude Costumen van het Land van Heusden ſchijnen al mede daar op het oog te heb-

(8) *Etymol. in* ſcampelen *en* ſtrompelen. (9) MIERIS *Charterb. I D. bl.* 474 *en* 478. (10) *Utſ. III. D. bl.* 481. (11) *De Jure Gladii, Cap. XXXVIII. pag.* 637-640. (12) Bij ALKEMADE en V. D. SCHELLING. *I. D. bl.* 263. (13) Bij OUDENHOVEN *Zuidholland, bl.* 518.

hebben, wanneer die ſpreeken *van zig zoo ter verwantaalen*, dat men daar over in breuken verweezen word (14). Daar nu dergelijke bijgeloovige gebruiken, aan den éénen kant, dikwerf ſtrekten, om de ſchuldigen van de verdiende ſtraffen te bevrijden, en, aan de andere zijde, de eiſchers en beſchuldigers, welken aan het gebruik der Formulieren gebonden waren, niet zelden, zonder eene wettige reden, in eene boete deeden vallen, waren 's Lands Ingezeetenen, al van vroege tijden, daar op uit, gelijk wij reeds gezien hebben, om, tegen zulke dwaaze overblijffels beveiligd te worden. En mogelijk heeft Karel de V. zulks hier ter plaatſe ook bedoeld, wanneer Hij zegt, *dat de wantaelen ende achtertaelen gheheel ſullen off weeſen.*"

„ Door *Achtertaelen*, gelyk onze Autheur vervolgt, van KILIAEN (15) verklaard door achterklap, heeft men hier te verſtaan, het kwaad en onbehoorlijk ſpreeken over het uitgeweezen Vonnis. In de Costumen van Zuidholland (16) genaamd, op *'s Heemraders Eed te ſpreeken.* Elders *op der Schepenen Eed te ſpreeken.* Dit, en *boven* of *over vonniſen te dingen*, dat is, naar de verklaaring van DE RIEMER (17), na dat 'er Vonnis over de zaak in geſchil geweezen was, werd, in verſcheiden Handvesten, als eene bezondere misdaad afgekeurd, en met den algemeenen naam van *dingſtooring* beſtempeld (18). De Costumen van Zuidholland, ſpreekende van *de Vierſchaar te ſtooren*, en eene boete vorderende van hun, die boven Heemraads Vonnis dingen, ſtellen dit alles in een helder licht (19).

(14) Bij OUDENHOVEN *Beſchrijv. van Heusden, bl.* 304. (15) *Etymolog.* in achter-taele. (16) Bij OUDENHOVEN *Zuidholland bl.* 904. (17) *l. l.* (18) Zie WAGENAAR *Beſchrijv. van Amſteldam, I D. bl.* 111 *en* 112. (19) Bij OUDENHOVEN *bl.* 504.

Nadere Bedenkingen over het ſtraffen van zekere ſchandelyke Misdaad. Te Amſterdam by F. J. Sundorff 1777. *In groot octavo* 38 *bladz.*

VOlgens den Schryver der vroegere *Bedenkingen* over dit onderwerp, is de openbaare doodſtraffe geenzins de geſchikte ſtraffe voor deeze misdaad; en hy verklaart zig voor eene geheime naauwe en des noods eeuwige gevangenis derzulken, die zig aan eene misdaad ſchuldig gemaakt heb-

hebben, welke onbekend behoorde te zyn (*). Dan hier mede kan de Schryver deezer *Nadere Bedenkingen* zig niet volkomen vereenigen, en hy dugt zelfs dat des Autheurs gevoelen, hoe pryswaardig deszelfs oogmerk ook zy, gevaarlyke gevolgen kunne hebben. Zulks beweegt hem, om de grootheid der misdaad, op eene voegzaame wyze, aan te toonen, en verder de evenredigheid der doodſtraffe, hier te Lande vastgeſteld, aan te duiden; door te doen zien, dat deeze misdaad, uit hoofde van derzelver verregaande ſtrafwaardigheid, in evenredigheid tot andere misdaaden, welken onder ons met den dood ſtrafbaar zyn, niet te zwaar geſtraft wordt. En hier aan hegt hy ten laatſte zyne gedagten over des Autheurs middelen van verhoeding van dit kwaad, die, zyns oordeels, onvoldoende of bedervelyk, en, om zo te ſpreeken, erger dan het kwaad zelve zyn. —— Met dit laatſte heeft onze Schryver eigenlyk het oog op des Autheurs denkbeeld, wegens de geheimhouding deezer misdaad, dat hem de openbaare ſtrafoefening doet wraaken, en eene geheime ſtrafoefening voorſpreeken: waartegen onze Schryver aandringt op de openbaare afkondiging der Wetten, en 't openlyk ſtraffen der misdaaden, met aanduiding van 't gevaar van geheime manieren van procedeeren in lyfſtraflyke zaaken. —— Wanneer we onze twee Schryvers over dit point met elkanderen vergelyken, komt het ons voor, dat de eerſte zig niet bepaald genoeg uitgedrukt heeft, en dat de laatſte het denkbeeld van geheimhouding verder trekt, dan de eerſte wel bedoelde. —— Dit blykt eenigermaate uit het voordeel, dat de Autheur ſtelt in 't ſtraffen met eene *naauwe en des noods eeuwige gevangenis*, boven *de kortſtondige ſchriklyke vertooning eener doodſtraffe*; want om den invloed hier van aan te dringen, brengt hy ons voor den geest, den indruk, die te wege gebragt zou worden, „ door het gezigt van eenen tot eene euwige rampzalige gevangenis verdoemden, een gezigt, dat, daaglyks herhaald wordende, ook daaglyks dezelve indrukken opwekt, daar de zeldzaame vertooning eener halsſtraffe maar eenen enkelden indruk maakt, die met de vertooning zelve allengskens weder verdwynt." Een voorſtel, waarop de Schryver niet ten onregte aanmerkt: „ maar onze Autheur had vergeten, dat hy zynen gevangen van het overige des Menschdoms en van alle omgang had afgeſlooten; hy had vergeeten dat de ſtraf onbekent moest zyn, op dat het beſtraf-

(*) Zie boven, bl. 63, 64.

ſtrafte kwaad vergeten mogt worden; hy had eindelyk vergeten, dat geen Jongeling in de gelegenheid gebragt moest worden van te vragen, waarom lyd dit Mensch deze ſtraf? Dit zyn eenige contradictien, die ik geen kans zie overéén te brengen." —— 'Er ſchynt dus, volgens onzen Autheur zelven, eenige openbaare ſtrafoefening, of, als men wil, eenig openbaar gevolg van dezelve noodig te zyn, om anderen van dat kwaad af te ſchrikken; 't welk het denkbeeld van eene volſtrekte geheimhouding verydelt.

Intuſſchen blyft na dit alles de vraag nog over, welk is het beste middel om dit kwaad uit te rooien? En hieromtrent, zou onze Schryver, ſchoon hy de doodſtraffe, in evenredigheid met het ſtraffen van andere misdaaden, regtmaatig gekeurd hebbe, met den Autheur liever tot eene andere ſtrafoefening overſlaan. Na eenige aanmerkingen over de algemeene behoedmiddelen, door den Autheur voorgeſteld, die hy ten deele goedkeurt, ten deele van de hand wyst, blyft het, zyns oordeels, overig, dat 'er geen ander middel van eenige kragt is, dan de vrees der ſtraf, *en wel* eener ſtraffe, die met eene gevoelige ſchande *vergezeld* gaat.

„ Daar is, zegt hy, eene zekere betrekking tuſſchen ſtraffen en misdaaden, en overal, waar men de ſchande met effect kan gebruiken, is het eene wyze oeconomie zulks te doen. Nu is 'er misſchien geen misdaad, waarop eene ſchandelyke ſtraf van beter uitwerking en van meer nut zoude zyn, dan in dit geval, zo wel om de Aanſchouwers af te ſchrikken, als om hunne denkbeelden en zeden te regt te brengen. Ik wilde, by voorbeeld, na eene openbaare ſchavottering, de ſchuldigen voor haar leven verdoemen tot eenig vuil werk, als 't ledig maaken van Secreten enz. haare kleeding, zo wel als de wys van gevangenhouding, of bewaaring, zoude ook iets zeer ſchandelyks moeten hebben: ik zoude ze ook niet willen vertoond hebben, als wanneer hun werk het vereiſchen zoude, ten einde de indrukken van zo een gezigt niet door eene al te groote *familiariteit* te verflaauwen." Zulk eene ſoort van ſtrafoefening komt hem de geſchiktſte voor, om een Volk van dit kwaad af te ſchrikken, door hun tevens een haatlyk en ſchandelyk denkbeeld van het zelve in te boezemen.

Beiden de Schryvers komen dan, ten opzigte van de eigenlyke ſtrafoefening hier in overeen, dat de doodſtraffe, (ſchoon ze die onderſcheiden beſchouwen,) niet te verkiezen zy boven eene ſoort van gevangenisſtraffe; maar onze Schryver wil 'er met meer kragt op gewerkt hebben, dat die ge-

gevangenisſtraffe met de uiterſte ſchandelykheid gepaard gaa; dat dan, naar de omſtandigheden van byzondere plaatſen, op verſchillende wyzen geſchikt kon worden. Dus blyft het voornaame bedoelde van den eenen en anderen Schryver, het kwaad zo te ſtraffen, dat het uit de Maatſchappye geweerd worde; 't welk zekerlyk een point is, waarom-trent verſchillende bedenkingen wel in overweeging genomen mogen worden. —— Mogelyk zal, nadien de Natie van oudsher af gemeenlyk voor eene min of meer geheimhouding ſchynt geweest te zyn, deeze zo openbaare manier van ſtraffen eenigzins ſtuiten: dan men hoore, daar de volſtrekte geheimhouding, zal de ſtraf weezenlyk affchrik baaren, toch niet mogelyk is, deswegens het ſlot van de bedenkingen deezes Schryvers.

„ Wel is waar dat het project van eene volmaakte onwetenheid van het kwaad nog al iets voor zig ſchynt te hebben, maar voor eerſt onderſteld dat eene mogelykheid van zo eene volmaakte onweetenheid. Het onderſteld ten tweede, dat het een kwaad is, waar van wy de zaaden niet in ons zelve hebben. Dit zo niet zynde, zoude het den Mensch zonder wapenen aan de uiterſte gevaaren bloot ſtellen wezen, en voornaamentlyk zoude dat gevaarlyk zyn, in gevallen gelyk dit, waarin veele zouden kunnen zondigen, zonder eens te bedenken dat zy kwaad doen; en wanneer de jaaren gekomen zyn met de reflexien, zoude het misſchien te laat zyn, om eene reeds ingewortelde gewoonte uit te roeijen. Daartegen, indien myn plan gevolgd wierd, zoude een kind reeds zonder eens het kwaad te kennen, alleen door het geduurig zien van de ſtraf, een walging en afkeer daar van krygen, op dezelfde wyze, gelyk men hem eerbied inboezemt voor een voor hem onbegrypelyk Opperweezen. Wanneer hy daarna tot onderſcheid van jaaren gekomen zoude zyn, zoude de kennis van het kwaad hem bereid vinden, en zig nooit aan zyn imaginatie, dan met de aangeknogte idee van vuiligheid en ſchandelykheid, vertoonen. Myne gedagten zyn, dat, zo als onze Wereld tegenswoordig geſteld is, niet alleen in dit geval, maar in meest allen, men de jeugd eerſt moet bereiden, en dan niet te lang in de onkunde van het kwaad laaten. Indien men de kinderen opbragt, om in een wildernis te leeven, zoude het misſchien goed zyn, hen het kwaad te laaten ignoreeren; maar wy zyn voor een Wereld en voor een verdorve Wereld geſchikt. Veele, geloof ik, bedriegen zig op dit onderwerp, en neemen een omſtandigheid voor een oorzaak, gelyk men dikwils de Symptomata als de oorzaak der ziekte

aanmerkt. Even zo is het hier gelegen; de onnozelheid verzelt doorgaans de onervaarenheid van het kwaad, maar daar uit volgt niet, dat zo iemand onnozel is, juist daarom, om dat hy onervaaren is. Die nu onervaarene zal welhaast onderwezen worden, en het kwaad zal hem met alle deszelfs aanlokkelykheden voorgehouden worden, waar aan een jong en vuurig temperament nog meer kragt zal geeven. En wee dan den geenen, die op zo eene wyze onderricht wordt, het is een mirakel zo hy niet valt. 't Geen ik hier in 't algemeen zegge, is op 't onderwerp, dat ik behandel, in alle deelen toepasselyk; daar is geen meer reden, om 't eene kwaad bedekt en onbekend te houden als 't andere. En hier eindige ik deeze mogelyk reeds te verre uitgebreide reflexien: ten vollen vergenoegt, zo zy aanleiding geeven, om bekwaamere verstanden tot denken op te wekken."

Redenvoeringen voor Nederlands Jongelingschap. Te Amst. by Yntema *en* Tieboel. 1777. II Deelen, *in octavo, te zamen* 646 *bladz.*

AAn wien *Nederlands Jongelingschap*, deeze *Redenvoeringen*, van welker eerste Deel wy thans zullen spreeken, te danken hebbe, heeft de Schryver niet goedgevonden te ontdekken. Alleen zegt hy ons, in 't Voorberigt. „ Schoon het tot de waarde (deezer Redenvoeringen) af noch toe doe, of ze met de daad voorgedragen, dan enkel voor de Drukpers opgesteld zyn, weete men, egter, dat ze, voor verre het grootste gedeelte, met eenige veranderingen, naar den Predikstoel voegende, in 't openbaar werden uitgesprooken. Als Leeraar, dagt ik de Jeugd, van tyd tot tyd, meer byzonder, niet alleen te mogen, maar te moeten, onderhouden: eenige gelegenheden gaven 'er my aanleiding toe, en ik heb ze, zo ik hoop, niet geheel zonder zegen en vrugt waargenomen.

„ Wyken deeze Redenvoeringen van den gewoonen Predikstrant in ons Land af; ik keurde, in 't behandelen dier onderwerpen, den gehouden trant best, en zie geene noodzaake altoos om hier die wyze van prediken te verdeedigen, alleen maak ik, ten opzigte van de Onderwerpen, de woorden van een hedendaagsch uitmuntend Schryver de myne. *Men beboorde meer, dan men gewoonlyk doet, over de Burgerlyke Pligten te prediken: dewyl niemand een goed Christen kan weezen, zonder een goed Burger te zyn. Men brenge hier niet in 't midden, dat men dus eene louter menschlyke Zedekunde leeraart, die weinig op den Euangelischen Predikstoel voegt. De rechte menschlyke Zedekunde,*

maakt

maakt een gedeelte uit van de Christlyke: welke laatſte de eerſte veronderſtelt; maar verbetert. Wanneer iemand zich vergenoegde met een goed Burger te weezen, zonder een goed Christen te zyn, was hy niet meer dan een eerlyk Heiden; maar, indien iemand zich diets maakte een goed Christen te weezen zonder een goed Burger te zyn, zou hy zelfs tot het peil van een eerlyk Heiden niet opklimmen."

Voorts betuigt hy. „ Dat eene meer dan Heidenſche Zedekunde ten grondſlage en aandrang der hier verhandelde Pligten dient, zal elke Redenvoering, met de onwraakbaarſte blyken toonen. En geene agtenswaardige Gezindheid, onder de Christenen, zal, zo ik hoop, iets aantreffen, 't welk aanſtoot geeve. Geſchilſtukken te verhandelen was nergens de plaats. Waarheid, Pligt en Deugd in te boezemen, over al de zaak. Bygeloof en Geestdryvery, 't Gezond Verſtand en 't waare Christendom zo vyandig, heb ik niet kunnen nalaaten, meer dan ééns te beſtryden."

De Opſteller deezer Redenvoeringen blykt, derhalven, een Leeraar te weezen, die het nut zyner Lesſen, verder dan zyne byzondere Gemeente, zoekt uit te breiden; en de *Nederlandſche Jeugd* aan zynen dienst te verpligten. Vaderlandlievende Yver, kragt van Taal, en beredeneerde Godsvrugt, vertoonen zich allenthalven. Beleezenheid in werken van Smaak en Vernuft ſtraalt door in de aanhaalingen uit de keurigſte Schryveren, in de Redenvoeringen, op eene ongedwonge wyze, ingevlogten; die ook verleevendigd worden, door Dichtregelen, uit onze beste Poëten, of, zo veel wy zien kunnen, van 's Schryvers eigen maakzel.

Het eerſte Deel vervat Zeven Redenvoeringen: die de volgende Opſchriften draagen. (I) *Over 't Aanbelang der Jonge Heeren.* (II) *Over de Beſchaaving des Verſtands.* (III) *Over 't verzieren van 't Verſtand met Godsdienſtige Kundigheden.* (IV) *Over het Beſtuur der Hartstogten.* (V) *Over de zondige Gelykvormigheid met de Wereld en de valſche Schaamte.* (VI) *Over de Voordeelen eener vroege Godsvrugt.* (VII) *Over het verwerven van Agting, en het verkrygen van een goeden Naam.* ——— Onderwerpen zeker van het uiterſte aanbelang voor de Jeugd, en op eene wyze verhandeld, die de bedagtzaamen moet uitlokken: geene dorre en droge Zedekunde predikt over deeze Stoffen; maar eene Zedekunde die de cieraaden der bevalligheid, haar zo wel voegende, niet verſmaadt. Kunnen Jonge Heeren, die eenigzins hunnen ſtaat met opmerking beſchouwen, en anderen ſtelt onze Redenaar zich niet voor onder zyne Toehoorders aan te treffen, zonder ſterke aanmooping tot Kinderpligt leezen? „ — Misſchien leeven uwe Ouders nog, en ik wil hier veronderſtellen, dat gy Ouders hebt dien naam waardig, die zorg voor uwe Opvoeding gedraagen en zich van hunnen onvermydelyken, doch thans, helaas! dikmaal zo zeer verzuimden pligt gekweeten hebben. De Vaderlyke trou-

we en de Moederlyke teerhartigheid kweekten u op, onder duizend hartklemmende zorgen; zy zagen, in uwe ontluikende bekwaamheden, hunne moeite eenigzins vergoed, de eerſte flikkeringen van uw doorbreekend verſtand ſchonken hun eene bykans meer dan aardſche vreugde, met het klimmen uwer Jaaren groeiden hunne bekommernisſen aan, zy bezweeken 'er niet onder, en hebben u, met 's Hemels hulpe, dus verre gebragt, voor ontelbaare gevaaren behoedt, door wyze lesſen en een kragtig werkend voorbeeld, u langs 't effen ſpoor der Deugd geleid. Hunne zorg volduurt nog. Hoop en vertrouwen verligten dezelve eenigzins. De blyken van eene dankbaare beantwoording, door u reeds gegeeven, ſtreelen hun gevoelig hart, zy ſtorten, by elkander zynde, traanen van vreugd over uw volbragten Kinderpligt. „ Want de Vader des Regtvaardigen," zegt SALOMO, „ zal zich zeer verheugen, en die eenen wyzen Zoon gewint, zal zich over hem verblyden. Laat dan uw Vader zich verblyden en ook uwe Moeder, laat zy zich verheugen, die u gebaard heeft." Wat zy aan u gedaan hebben kunt gy onmogelyk vergelden: om 'er naast by te komen moet gy doen zo veel in u is.

„ Mogelyk zyt gy een éénige Zoon, en, in dit geval, is de verwagting uwer Ouderen geheel en al op u gevestigd: zy zien in u alleen de ganſche hoop van hun Geſlacht. —— Mogelyk heeft uw Vader, door het vroegtydig gemis zyner Zielsvriendinne, jaaren lang den last der Opvoedinge alleen gedraagen, en leeft nu in 't heuchlyk vooruitzigt, dat gy hem, by 't toeneemen zyner dagen, zult helpen: hy beſchouwt u als zyn' besten Vriend. —— Mogelyk is uwe Moeder eene Weduwe, die uwen Vader, reeds voor lang verlooren, en, onder veelvuldige bekommernisſen, u tot den ſtaat der Jongelingſchap gebragt heeft: zy ziet haaren braaven Egtgenoot in u herleeven, zy vindt dagelyks treffende gelykvormigheden, die wel ontroeren; maar tevens een aangenaam vooruitzigt openen: zy merkt u aan als de ſtut en ſteun haars Ouderdoms; het leeven is haar, om uwen wil, dierbaar. Overweegt, welke genoegten, welk eene voldoening, gy in ſtaat zyt op te leveren, als gy aan die vooruitzigten, die redelyke vooruitzigten beantwoordt! Ik hou my verzekerd, gy kunt hier aan niet zonder gevoelige ontroering denken: dankbaarheid en wederliefde ſpooren u kragtig aan om u uwer Ouderen waardig te gedraagen. Gy ſchrikt op het bezef van eenen tegen overgeſtelden handel. Gy verfoeit het gedrag dier ontaarten, welke, deeze diere en nauwe verpligtingen uit het oog verliezende, „ Zoonen worden, die beſchaamd maaken en ſchande aandoen; het Ouderlyk hart met veele ſmerten doorſteeken, de gryze hairen des eerwaardigen Ouderdoms met kommer doen ten grave daalen, en het leeven van hun, aan wien zy naast GOD hun beſtaan verſchuldigd zyn, verkorten."

„ Is het dat gy geene Ouders hebt, beroofde de dood u van derzelver minzaame oppaſſing, hebt gy die lieve naamen van Vader en Moe-

Moeder, ſlegts in uwe Kindſchheid uitgeſtameld, hunne zorg, miſchien de laatſte, ten aanzien van deeze Wereld, ſtelde u onder Voogden en Opzienders, die hunne plaats bekleedden, en aan wier toevoorzigt gy veel, zeer veel verſchuldigd zyt. Alles wat zy ten uwen opzigte te werk ſtelden vordert uwe erkentenisſe. Zy hebben het hunne gedaan om u tot cieraaden van uw Geſlacht te doen ſtrekken. Zy verwagten zulks met regt. Uwe Vrienden, uwe Bloedverwanten hebben een onbetwistbaaren eisch op uwe braafheid."

Op deezen trant is de eerſte Redenvoering, waar van het aangetoogene een gedeelte uitmaakt, ingerigt. Laat ons, uit de Tweede ook eene en andere trek, ten voorbeelde, overneemen: eene en andere trek, zeg ik; dewyl deeze Redenvoeringen zodanig zyn opgeſteld dat ze ieder een zeer wel aaneengeſchakeld Vertoog uitmaaken, 't geen in zyn geheel dient beſchouwd te worden. Onder andere aanmerkingen om de Jongelingſchap tot het *beſchaaven des Verſtands* aan te ſpooren, treffen wy deeze aan. „ Het verdient uwe opmerking, dat de tegenwoordige Eeuw, hoe veel onverſtands 'er nog heerſche, hoe veele laffe en verveelende dwaasheden ons nog in niet weinige gezelſchappen voorkomen, in geenen deele eene Eeuw is, waar in iemand der vadzigheid, ten aanzien van het verkrygen van Kundigheden, moge toegeeven. Een Jong Heer, die denkt van eenig belang in de wereld te zullen zyn, of in de verkeering van braave lieden te behaagen en uit te munten, moet noodwendig beſluiten eenige moeite aan te wenden tot het opdoen van kennisſe. Wy vinden thans, onder Menſchen van eenige Opvoeding, meer weezenlyke kundigheid, dan, eene eeuw of twee geleden, op de Hooge Schoolen. De Geleerdheid dier verbasterde tyden beſtondt in fyn uitgeploozene onderſcheidingen, oplosſingen van zo duistere als noodlooze vraagſtukken, en verveelende woordenſtryden. Dank zy der nagedagtenisſe van eenen ADDISON, eenen STEELE, van eenen VAN EFFEN en meer anderen hunner naavolgeren, uit wier zo nutte als aangenaame Vertoogen, de algemeene verſpreiding der kennisſe, welke heden onder allerleien ſlag van Menſchen gevonden wordt, haaren oorſprong nam: in dezelve werden geleerde Onderwerpen, door de fraaiſte en verheevenſte vernuften van Schoolgeleerdheid en bastaardy gezuiverd, in eenen gemeenzaamen ſtyl verhandeld, en voorgeſteld op eene wyze, die elk Mensch, met gezond verſtand begaafd, kon bevatten. Dit mogen wy aanmerken als het Tydperk, waar in zuiver Vernuft, door bondig Oordeel begeleid, te voorſchyn tradt, en ingang vondt by de Menſchen. ——— Dank zy der nagedagtenisſe van eenen 's GRAVESANDE, eenen DESAGULIERS, eenen MUSSCHENBROEK, wier Proeven in de Natuurkunde niet weinig toebragten om eene zugt tot Weetenſchappen, onder de handeldryvende Britten en Nederlanders op te wekken, die nu gemeenzaam ſpreeken over onderwerpen, welke hunne Voorvaders noit in de gedagten kwamen. ——— Dank heb de vlyt van eenen

NIEUWENTYD, eenen RAY, van eenen SWAMMERDAM, en zo veele andere Schryvers, die de ſchoonheden van de Werken der Natuur in hunne Schriften ontvouwden."

„ Ik zou niet geheel buiten myne zaak treeden, indien ik u hier een plan van Letter-Oefeningen en beſchaavende Weetenſchappen voorſtelde; en uwe aandagt door de bekoorelyke dreeven der Wysheid heen leidde; doch de aart en het beloop myner Redenvoeringe belet zulks. Kortlyk nogthans moet ik de voornaamſte Kundigheden aanroeren, die te gader ſtrekken om het verſtand op te cieren.

„ Veelen uwer, mag ik vryiyk vaſtſtellen, hebben, meer dan de gewoone Burgerſchoolen betreeden; en zich bekwaam gemaakt in de doode of leevende Taalen: deeze Taaloefeningen, zyn ze wel beſtuurd geweest, boezemden u reeds een trek in om de Weetenſchappen, tot welker kennis zy als ſleutels moeten dienen, van nader by te zien. Gy kunt, is dit voorregt u ten deele gevallen, daar van zeer veel nuts trekken. Uw geest bezit eene voorbereidende bekwaamheid om het oefenperk in te ſtreeven.

„ Onder het leeren der Taalen, hebt gy reeds Geſchiedſchryvers van ouden tyd geleezen, ik durf u derzelver herleezing aanraaden. De woorden trokken toen voornaamlyk uwe aandagt, nu *zullen* de zaaken u bezig houden en vermaaken. —— Laaten *ook de* Gewyde Geſchiedenisſen van u nagegaan worden; als *Kinderen* hebt gy die, in de Schoolen, door veel herhaalens, in 't geheugen geprent, en ze t'huis, door Bybelſche Tafereelen, daar misſchien nog dieper ingedrukt. Zy vorderen, om verſcheide redenen, een nauwer inzien, eene beoordeelder overweeging; in zo verre dezelve de bedeelingen en handelwyze der Voorzienigheid op het duidelykst ten toone ſpreiden, en toonen hoe de deugd beloond en de ondeugd niet zelden geſtraft wordt hier op aarde; terwyl daar in ook de Leevensgevallen vermeld worden van GODS onmiddelyke Afgezanten; en wel byzonder van dien Afgezant by uitneemenheid JESUS CHRISTUS „ door wien hy in deeze laatſte dagen tot u geſprooken," en de volkomenſte ontdekking van zyn heilig welbehagen bekend gemaakt heeft. —— Zeer nauw hier aan is de Kerklyke Geſchiedenis verknogt, en deeze verdient mede van u meer dan enkel doorbladerd te worden. —— Van alle Geſchiedenisſen hebt gy *misſchien nog* 't minst die van uw eigen Vaderland leeren kennen; van uw eigen Vaderland, 't welk, gelyk de groote HOOFT, 't puik onzer Geſchiedboekeren, zegt, „ als een huik herwaards en derwaards geſchupt, van de worſtelende winden, eindelyk, uit zo grouwzaam een zee, in de haven van tydlyke Zaligheid, niet zo zeer gevoert, als geworpen ſchynt." Zy eiſchen dat gy u daar mede gemeen maakt, en haare beoefening, zo u anders de Geſchiedenisſen kunnen bekooren, met ernst, aanvangt. Leert, uit de bladeren van onpartydige Geſchiedſchryveren, de grondveſting, en lotgevallen uws geboorteGronds kennen, de regten en vrydommen in 't Burgerlyke en

Gods-

Godsdienſtige voor zo veel ſchats en bloeds gekogt, hoog agten, wel gebruiken. Kent uw geluk, gezegende Nederlanders! Dankt den Allerhoogſten dat gy in een vry Land woont!

„ Het beoefenen deezer ongewyde en gewyde Geſchiedenisſen noodzaakt u, om, daar zy van verſcheide Volken ſpreeken, geen vreemdeling te zyn in de Landen, de Tooneelen dier Gebeurtenisſen; dit leidt u van zelfs op tot de Aardrykskunde, eene zo gemaklyke als vermaaklyke tydkorting, en welker kennis men niet kan ontbeeren, zonder zich dagelyks als een weetniet ten toon te ſtellen. Dat deeze dan u mede bezigheid verſchaffe.

„ De beſchouwing van den wyden omvang der Aarde wekt eenen nieuwen lust in uw leergraag gemoed. De Volken zo wyd van een gedeeld, zo verſchillend van Luchtſtreek, zoekt gy nader te kennen. Hier kan uwe graagte verzaad worden door Land- en Reisbeſchryvingen, van Mannen wier onvermoeide vlyt en onverſchrokke moed, de laſtigſte en langduurigſte Zee- en Landtochten ondernamen en volvoerden: in die Schriften vindt de Reisgezinde geest, zonder veel moeite, eene aangenaame voldoening: terwyl dezelve verbaasd ſtaat over de groote verſcheidenheden van aart, zeden, leevenswyze en vorderingen; en de bekrompe vooroordeelen, waar mede men veellicht ten voordeele van zyn land is ingenomen, leert afleggen. Hoe wordt het medelyden gaande over duizenden onzer Natuurgenooten, die in onkunde, bygeloof, afgodery en zedeloosheid gedompeld liggen, die de ſlaafſche boeijen der eigendunklykſte overheerſching torſchen: van Vryheid in den Godsdienst en den Burgerſtaat geheel vervreemd. Hoe roept het u tot opregte dankerkentenisſe voor dat heil, 't welk de ALGOEDHEID u, in uw Vaderland, verleent! En wie weet niet, hoe de kennis der Aardryks- en Volkskunde te ſtade komt aan den Koopman, die op de afgelegene deelen der Wereld handel dryft. Niet dan tot zyne groote ſchade kan hy deeze kennis derven.

„ Als met ſchakels zyn de Weetenſchappen aan één verbonden, en eene onmiddelyk volgende ſchakel van de Aardrykskunde en de Beſchouwing der Volken onder de verzengde, de verkleumde, of de gemaatigde Lugtſtreeken woonende, is de Starrekunde." —— Over deeze, als mede over de Wiskunde, de Natuurkunde en de Kennis der Natuurlyke Historie, zo geſchikt om den Geest te verheffen tot den aanbiddelyken Schepper en Onderhouder, loopen voorts des Redenaars aanmerkingen; doch te breed om hier plaats te vinden. Dan dit afgehandeld hebbende vervolgt hy.

„ Denkt niet dat wy, tot de opgenoemde Weetenſchappen u zoeken te bepaalen, en u ontzeggen ook vervrolykende Werken in te zien. Neen, deeze hebben, worden zy wel gekoozen, geen gering deel in de beſchaaving des Verſtands, en het vercieren van 't zelve met nutte Kundigheden. Alle Schriften, waar in de leevendige Verbeelding, met haaren bevalligen zwier, ſpeelt, en door bondig

Oordeel begeleid wordt, mogen wy u met volle ruimte aanpryzen." Hier bekleed de edele Dichtkunst de eerſte plaats. Vervolgens laat hy over de Romans, zich, in deezer voege hooren. „ Uw geest zal desgelyks een keurlyk en waardig onthaal ontmoeten in de beste Romans, de beste zeg ik met nadruk: want welk een ontelbaar getal boeken van dien ſtempel ziet het licht, die des lichts geheel onwaardig zyn: waar in zy alleen, die op onkuisheid aazen, wier geile verbeelding zich gaarne onledig houdt met vuile vertellingen, alleen voldoening kunnen vinden: Romans, beſtaande uit eene menigte van grappige vertellingen, de een wonderlyker dan de andere, zonder waarſchynlykheid, jammerhartig aan één geſchakeld, enkel bekwaam om een dwaas gelach te wege te brengen, of een logge laffe ziel den tyd te doen korten, die, voor één nutte les, welke men daar uit leeren kan, duizend ſchadelyke behelzen." — Ik zou my ſchaamen u van deeze Schriften te moeten afmaanen. Leest eerst een GRANDISON, eene PAMELA en eene CLARISSE, deeze zullen u leeren wat een goeden Roman is: die naar dezelve ſmaaken in het kweeken van edelmoedige begrippen, van ſtandvaste deugd, van kieschheid in Zeden en van Godsvrugt, verdienen onder uwe oogen te komen. 't Zyn leevenstafereelen, die de Menschlyke Natuur in alle haare werkingen vertoonen, het ſnoode der haatlyke ondeugd leelyk afſchilderen, en het ſchoone der deugd met de aanvalligſte trekken afbeelden."

„ Ik behoef u maar met één enkel woord te ſpreeken van die Spectatoriaale Schriften, aan welke ik, in deeze Redenvoering de waardige en verdiende eere gaf, van eene groote hervorming te wege gebragt te hebben. Deeze zullen u byzondere Characters doen kennen, de heerſchende Zeden naar 't leeven ſchetzen, de dwaasheden belachlyk ten toon ſtellen, en in aangenaame en korte vertellingen de heerlykſte Zedelesſen opleveren. Dit zyn handboeken die gy ſteeds by u en gereed moet hebben, om, wanneer de tyd u geen meer ruimte overlaat, het Verſtand een klein doch goed onthaal te verſchaffen. Het zyn als zo veele Proefneemingen in de Zedelyke wereld gedaan, met welker kennis wy ons voordeel moeten doen. Koopt, leest deeze Schriften, en laat derzelver algemeen gebruik te wege brengen, dat het verwyt, door den ſchranderen HULSHOFF gedaan, op u niet paſſe, te weeten, „dat het der Vaderlandſche Jeugd geenzins tot eere ſtrekt, dat ze zich, tot hier toe, heeft kunnen verzadigen met maar twee of drie drukken van den Engelſchen Spectator en Guardiaan."

By deeze ſtaaltjes der Schryfwyze moeten wy, nog deeze aanmerking voegen, dat de meeste deezer Redenvoeringen, die, gelyk de Opſchriften uitwyzen, van eenen Zedeleerenden aart zyn, niet alleen leſſen voor de Jongelingſchap behelzen, ſchoon oorſpronglyk daar toe ingerigt, maar ook voor Menſchen van verder gevorderden ouderdom. Zo levert de Redenvoering over 't Beſtuur

ſtuur der Hartstochten, die nutſte bedenkingen, en heilzaamſte regels op voor Menſchen van welk een leeftyd ook: van dien aart is mede de Redenvoering over de *Zondige Gelykvormigheid met de wereld* en *de valſche Schaamte*. Met veel behoedzaamheid is het Vertoog over *'t vercieren des Verſtands met Godsdienſtige Kundigheden* geſchreeven. En de *Voordeelen eener vroege Godsvrugt* worden op het treffendſte gemaald. De Godsvrugt treedt 'er ernſthaftig doch bevallig in te voorſchyn.

Zedelyke Verhaalen getrokken uit de werken van de Heeren D'ARNAUD, MERCIER *en andere der beſte hedendaagſche Schryvers. Met nieuw geinventeerde Konstplaaten verſierd. Eerſte Deel. Te Amſterdam by* A. Mens Jansz. *en* A. E. Munnikhuizen 1776. *Behalven het Voorwerk* 288 *bladz. in octavo.*

NAar uitwyzen der ondervindinge van alle beſchaafde Volkeren, door alle tyden, is het inboezemen der Zedeleere door voorbeelden, een der bekwaamſte hulpmiddelen, om eene Natie opleitend te maaken, op het ſchoone der Deugd, en 't afſchuwelyke der Ondeugd; dat natuurlyk geſchikt is, om een goed zedelyk character te vormen, of verder te beſchaaven. Dit heeft, daar weezenlyke voorbeelden, uit de geſchiedenisſen der menſchlyke bedryven, niet alleszins aan 't oogmerk der Schryvers, die zig van dit hulpmiddel wilden bedienen, voldeeden, al vroeg aanleiding gegeeven, tot het opſtellen van verdichte geſchiedenisſen; waar in men deeze en geene characters op allerhande manieren, naar den aart van verſchillende omſtandigheden, kan laaten werken; en waardoor men in ſtaat geſteld is, om die characters juist in dat treffende licht te ſtellen, waar in ze moeten voorkomen, om den gewenſchten indruk te maaken. Hier uit is, onder veele andere ſchryfwyzen van die ſoort, ook ontſtaan het opſtellen van *Zedelyke Verhaalen*; geſchikt, om, onder een beknopt verſlag van zekere geſchiedenis, de Deugd of Ondeugd in haare werkzaamheden en gevolgen voor te draagen, ten einde de Leezers van de laatſte af te ſchrikken, en tot de eerſte op te wekken. In die ſchryfwyze is men, vooral in de tegenwoordige Eeuw, vry gelukkig geſlaagd; en een aantal van leerzaame Schriften, in dien ſmaak geſchreeven, hebben veeler toejuiching verworven. Zulks is ook gebleeken by onze Natie, die *Marmontels* Verhaalen met graagte, en zo we vertrouwen niet geheel zonder vrugt, geleezen heeft. Uit dien hoofde is 't niet vreemd, dat men beſlooten heeft den Nederlanderen nog meer ſoortgelyke Verhaalen in handen te geeven, welken hun niet minder dan die van den Heer *Marmontel* zullen kunnen voldoen; door hen, op eene aangenaame wyze, een leevendigen indruk van haarnen pligt te doen gevoelen. Dit is het be-

bedoelde met de uitgave van de hier boven gemelde *Zedelyke Verhaalen*, waarvan dit Eerſte Deel drie onderſcheiden Geſchiedenisſen behelst. De eerſte en de laatſte zyn opgeſteld door den Heer *D'Arnaud*, maar de middelſte komt uit de pen van den Heer *Mercier*. Ieder deezer Verhaalen brengt ons leerzaame characters onder 't oog, die zo leevendig in hunne werkzaamheden voorgeſteld worden, dat ze ons natuurlyk treffen; wier bedryven en geſprekken van alle zyden dienen, om ons tegen verſcheiden verkeerdheden te waarſchouwen, en opmerkzaam te doen zyn, op het geen onze pligt van ons vordert. ——— Hy, die met eenige gezetheid deeze Verhaalen leest, kan niet wel nalaaten zulks te gevoelen; en zelfs twyfelen we niet, of oppervlakkige Leezers, die niets meer dan 't beloop der geſchiedenisſen op 't oog hebben, zullen 'er hier en daar bladzyden in ontmoeten, die hen doen ſtil ſtaan; die hen op zig zelven doen denken; die hen hun eigen gedrag doen veroordeelen; die goede voorneemens in hun hart opwekken; en dus ten minſte eene ſterke aanleiding geeven, om hun gedrag voortaan beter te regelen. 't Is waar, 't is te vreezen, dat het niet by allen van eene gewenſchte uitwerking zal zyn; maar dit neemt niet weg, dat het egter by dien en deezen dat gunſtige gevolg kan hebben; 't welk men, als men de menſchlyke natuur en de uitvoering deezer verhaalen in agt neemt, nog al met grond in eene mindere of meerdere maate kan verwagten. Een volſtrekt overgegeeven Gierigaart mag, by voorbeeld, het tweede Verhaal, getyteld *de bekeerde Gierigaart* moedwillig willen overſlaan; maar even daar door zal zyn geweeten hem ligtlyk een bitter verwyt geeven; dit zal hem, zyn ondeugd verbloemende, mogelyk doen leezen, en waagt hy dit, 'er is merkelyke kans op, dat de manier van voorſtellen invloed op zyn hart zal hebben. En zo dit al met zulk eenen mogte misluk̃en, laat iemand, die niet bekend ſtaat voor een vuilen Vrek, maar wiens hart niet zeer geopend is, voor den noodlydenden, dat verhaal leezen; het zal hem, zeer waarſchynlyk, zig ernſtiger doen wagten voor eene ondeugd, tot welke hy anders ligtlyk ſteeds ſterker zou overſlaan; 't zal zyn hart gevoeliger maaken voor ongelukkigen, 't zal invloed hebben op zyne bedryven. —— Om de geſchiktheid van dit verhaal, nu wy 'er zo veel van gezegd hebben, tot dit einde eenigermaate te doen zien, zullen wy 'er nog kortlyk eenig verſlag van geeven.

Doriman, opgevoed door een geldzugtigen Vader, wiens grondregel was, *het goud is de beſte vriend, daar men op vertrouwen kan*, rigtte, na 's Vaders dood, zyn leeven en bedryf, overeenkomſtig met die opvoeding, naar dien regel. Hy leefde onrustig, zonder een weezenlyk genot van zynen rykdom, en maakte zig alomme gehaat. Zyn Oom *D'Olman*, een verſtandig, vermogend en tevens weldaadig Mensch, het gedrag van zynen Neef met innige droefheid beſchouwende, tragtte hem door vriendelyke voorſtellen, door

man-

manlyke redeneeringen, door ernſtige bedreigingen, om te zetten; maar alles was vergeefsch. De treffende taal van Oom, in dit verhaal geboekt, en overleezenswaardig, had geen indruk op Neef; die, eenigen tyd na dit geſprek, onveranderd, Oom, (op wiens nalaatenſchap hy hoopte,) een bezoek gaf. Hy vindt Oom bezig met het tellen van geld; *vleit* zig met het denkbeeld, of 't ook eene gifte voor hem ware; dan 't lydt niet lange, of hy ziet Oom eene merkelyke ſomme gelds geeven aan een Gryzaard, ter betaalinge van eene ſchuld, die zyn Zoon, een onvoorzigtige jongeling, gemaakt heeft; welke daar over in regten vervolgd en ter gevangenisſe, tot ſchande van 't Huisgezin, verweezen ſtaat te worden. De Gryzaard vertrekt, met de gevoeligſte dankbaarheid, en ziet in 't uitgaan, met de uiterſte ontſteltenis, nog iemand in de Kamer, die dus het geval rugtbaar kan maaken. *D'Olman* ſtelt hem gerust, leidt hem uit, en komt weder in 't vertrek; alwaar eerlang de volgende redenwisſeling tuſſchen Oom en Neef een aanvang nam.

„ *D'Olman* wandelde eenigen tyd ſtilzwygende en langzaam heen en weder, en zeide vervolgens met tuſſchenpoozen: Dat is waarlyk een ongelukkig vader!... Hy dacht niet dat hier iemand buiten my was... hy heeft u gezien ... gy zyt getuige van zyn ramp geweest... *Doriman*, dit treft my het meest. ——— Waarom? Daar is immers niets aan gelegen. Hy is geld ſchuldig; hy heeft het niet; hy vraagt 'er om, het word hem gegeven, die man is waarlyk gelukkig. ——— Maar, *Doriman*! het valt zo hard te moeten geld ter leen vraagen, wy moeten eene zo vernederende bekentenis doen, wy moeten ons verval, ons onvermogen ontdekken. En hoe dikwyls is al het ſmeeken, alle vernedering vergeefs. Hoe ysſelyk is het oogenblik eener weigering! Een enkel woord ſtort ons in eenen afgrond van verdriet! ——— Wel, eene weigering kan zoo ysſelyk niet zyn; wy kunnen, ja wy moeten die zelfs verwachten. En waarlyk men is niet verplicht zyn geld weg te geeven, men kan het met het grootſte recht aan iemand, die, wie weet waar van daan komt, weigeren! ——— Ja, zegt *D'Olman*, hem ſterk aanziende, men mag het weigeren, doch met geene laagheid, met geene onredelykheid, met geene verwytingen: was de omſtandigheid van deezen man niet bitter genoeg? Ik wenschte wel, Neef, dat gy niet goedkeurde.... ——— Ik? ik keur niets goed: men heeft hem afgewezen, moogelyk heeft men wel gedaan; het is zekerlyk een kwaade betaalder, dit is hem wel aan te zien. Voor de rest ken ik hem niet. ——— Gy kent hem niet? Ongelukkige! Gy, gy zelf, ik ben 'er van verzekerd, hebt aan zynen zoon geld op woeker gegeven; gy hebt zyne klagten in den wind geſlagen; gy hebt hem het hart doorboord; gy zoud hem, zonder myne hulp, nog den laatſten ſlag toegebragt hebben.... Ach, *Doriman*, zyt gy myn Neef! ——— Ik weet het wel, Myn Heer, ik heb altyd ſchuld, ik kan nooit iets goeds doen. Is het geld geene handelbaa-

re

re waar? zedert wanneer is het verboden het zelve op renten uit te zetten? Ik leen het ter goeder trouw, blyft men in gebreke, dan vervorder ik myn recht. Moet ik myn crediet verliezen, en arm worden, om dat anderen alles verteeren? Maar welk ongeluk is 'er toch gebeurd? De vader en de zoon zyn nu immers beiden door uw geld gered; zy hebben in u eenen vriend gevonden, die gaarne de menſchen dienst wil doen. Indien ik eens in 't geval kwam, zou ik zeker zo gelukkig niet zyn; de wysbegeerte leert haare navolgers eenen vreemden boven eenen bloedverwant te ſtellen. Men wil aan de geheele waereld goed doen, behalven aan nabeſtaanden.... Maar in de hevigheid van aandoening, die van dien onbekenden op u overgewaaid is, in die wederzydſche verrukking van zinnen, hebt gy eene gewigtige zaak vergeten. —— En wat? —— Ik waarſchouw u, gy zult 'er mede bedrogen zyn, waar waren uwe zinnen? —— En wat heb ik dan toch vergeeten? —— Hoe, begrypt gy het nog niet? —— Neen. —— Gy hebt vergeten hem eene ſchuldbekentenis te doen tekenen. —— Eene ſchuldbekentenis! Onwaerdige! Laage, verharde ziel! vertrek, dit laatſte woord komt uit een voor altoos bedorven hart: ga heen! Hoe! die ſchreijende grysaart, 't eerwaerdige gelaat, de aandoenlyke toon van zyne ſtem .... kunt gy in dit alles de waare oprechtheid niet ontdekken? Gy zyt niet waerdig in de menschlyke ſaamenleeving geduld te worden. Ga, vermaak uwe oogen met het beſchouwen van dat metaal, dat u tot eene eeuwige ſtraf en ſchande zal ſtrekken; deeze uwe afgod maakt uw hart voor alle ſchelmſtukken vatbaar. Dat verachtelyk voorwerp van uwe eerbied zal u in eenen poel van rampen nederſtorten; dan zult gy, maar te laat, zien, dat hy, die nimmer deernis met anderen gehad heeft, dezelve ook nooit van anderen verwachten moet... Eene ſchuldbekentenis! ach! was het niet veel beter bedrogen te worden, dan zo een laag, zo een haatelyk denkbeeld te vormen? Vertrek uit myn gezicht, zeg ik u, ik wil u nimmer weêr voor mynen Neef erkennen: een moordenaar is nog gevoelig voor naberouw, en gy, die de geheiligdſte plichten der natuur geſchonden hebt, kent het zelve niet. — Een pryswaerdige, een edele toorn bezielde *D'Olman*. Een doordringende yver voor de deugd blonk uit op zyn gelaat, in zyne ſtem en in alle zyne gebaarden. Zyne beſtraffing was als een donder, die met herhaalde ſlagen deeze vereelde ziel trof. Door aandoening en rechtmaatige gramſchap afgemat, valt hy in eenen armſtoel neder, en *Doriman*, hem ziende verbleeken, en de onwaerdige hand, die hem byſtaan wilde, wegſlooten, vlood met een verwilderd gelaat ten huize uit. De ſtem van zynen Oom vervolgde hem echter, en zyne ziel, door derzelver donderende kracht op het felst geſchokt, wierd voor de eerſtemaal eene verlegene aandoening gewaar."

Van dien tyd af kwam *Doriman*, gelyk het verhaal vervolgt, tot inkeer. Tot nadenken gekomen zynde, zag hy de laagheid en haat-

matigheid zyner tot nog gehouden leevenswyze, zo duidelyk, dat hy dezelve ten ſterkſte verfoeide. Hy wikkelt zig, reeds den volgenden dag, in een uitgezogt gezelſchap, dat elkander, door een leerzaam onderhoud, nuttig poogt te zyn. Aldaar ontmoet hy eene agtenswaardige jonge Dame; haar gelaat, haare houding, haar geſprek, (dat onder anderen ook over het gevoel van de rampen der ongelukkigen, en de weldaadigheid gaat,) neemt hem in. Hy gevoelt voor 't eerst van zyn leeven de ſtreelende aandoening der Liefde; deeze verſterkt zyn nadenken, vestigt zyn voorneemen ten goede, en maakt *Doriman* eerlang tot een geheel ander mensch. Dit ondervond de bovengemelde Gryzaart, toen hy hem die ſchuld van zynen zoon kwam voldoen.

„ *Doriman* ontfangt hem met een vriendelyk gelaat; eene eerlyke ſchaamte doet hem bloozen; hy betoont den vreemdling alle mooglyke vriendelykheid en eerbied. De grysaart ſtaat verwondert, en denkt, dat het vermaak van zyn geld, door zo groot eene rente vermeerderd, weder te zien, hem zo beleefd doet zyn: hy werpt het geld op de tafel, met eene verontwaardiging, die zyne deugd niet ontveinzen kan. Maar hoe verbaasd was hy, toen hy *Doriman*, met eene ongeveinsde tederheid, hem de hand voelde drukken, en deeze woorden hoorde uiten. Myn Heer, gy hebt achting voor mynen Oom? helaas! gy hebt my gekend, dat ik onwaerdig was den naam van zynen neef te draagen! maar het heeft den Hemel behaagd, myn hart te veranderen. ——— *D'Olman!*... de deugd!... de ſchoonheid!... ach, Myn Heer!... door den tyd zult gy alles weeten. Ik heb eerbied voor uwe eerlykheid en uwe kinderliefde. Behout dit geld, ik ſmeek het u, ik wil noch hoofdſom noch rente ontfangen. De grysaart kan van verwondering zyne eigene ooren niet gelooven.... Herneem, zegt hy op eenen ſtrengen toon, herneem uw geld, Myn Heer, gy zyt de man niet... Ach! roept *Doriman*, met eene hartbreekende ſtem, ik heb die vernedering verdiend, en draag die geduldig: ik weet dat ik u beleedigd heb.... Indien gy my de kwelling wilt aandoen van de ſom die ik u aanbied te weigeren, hoop ik echter, dat gy, uit inzicht van myn berouw, my niet zo zeer verſmaaden zult, dat gy weigeren zoud de rente daar af te trekken.... Ach! Myn Heer, heb medelyden met my', welk eene ſtraf ik ook verdiend mooge hebben, ik vrees uwe weigering meer dan de dood. De grysaart dringt aan op de verbindtenis door zynen zoon aangegaan, welke hy onkreukbaar keurt: dit verwekt eenen ſtryd tuſſchen hen beiden. *Doriman* werpt zich, ſchreijende, voor de voeten van den grysaart neder. ——— Edelmoedig man! ach wreek u niet! handel my zo wreed niet! ik ben geheel veranderd; kunt gy myn berouw verachten? Wat zal toch het loon van myne wroeging zyn, zo gy my met dezelfde oogen blyft beſchouwen? De grysaart kan dit ſchouwſpel niet langer aanzien; hy

hy beurt hem op. ——— Sta op, Myn Heer! gy doet my om my zelven bloozen: ik heb myne wraak te ver uitgeſtrekt: maar ik wilde uwe deugd op den toets ſtellen: ik ſpreek thans niet meer tegen den vrekken *Dorîman*, gy zyt een geheel ander mensch geworden; eene wederkeering tot de deugd verſterkt den mensch in zyne goede voorneemens, omhels my, en wees verzekerd, dat 'er voortaan geen onderſcheid tusſchen den Oom en den Neef by my meer zal plaats hebben."

Op dit voorval ging *Dorîman*, zegt het verhaal verder, naar zynen Oom, met het ontvangen geld, ten einde hem over te haalen, om den gryzaart tot het aanneemen van het zelve te beweegen. Hy geeft Oom een verſlag van alles, en openbaart hem inzonderheid zyne Liefde voor Mejuffer van R... *D'Olman*, in 't hart verheugd over 's Neefs verandering, moedigt hem aan, om in dezelve te volharden, en geeft hem te gelyk te kennen, dat 'er dan grond van hoop is, op de agting en wederliefde van Mejuffer van R... Het vervolg der Geſchiedenisſe beantwoordt wyders daaraan; en *Dorîman*, van een Gierigaart een Weldaadige geworden, huwt voorts met Mejuffer van R...; en geeft den kinderen, uit dien gelukkigen Egt geſprooten, van jongs af een diepen indruk van die zedelyke grondbeginſelen van belangeloosheid en grootheid van ziel, welke hen in het vervolg by een ieder bemind maakte. ——— In 't verhaal van dit alles vlegt de Heer *Mercier* verſchelden byzondere bedryven en ontmoetingen, tot dit onderwerp betrekkelyk, die natuurlyk vergezeld gaan van een aantal van voorſtellingen, welken van onderſcheiden zyden ſtrekken, om de Leezers tegen alle vuile eigenbaat te wapenen, en hun eene algemeene Goedwilligheid jegens hunnen Naasten in te boezemen.

Zeldzaame Geſchiedenis van twee zeer aartige Juffertjes, LIZETTE en NANINE. *In 's Gravenhage, by* C. Plaat 1777. *In octavo* 142 *bladz.*

DE aartigheid van *Lizette* en *Nanine* is van de laage ſoort: ze zyn galante Juffers, en ter dier oorzaake kan het verhaal haarer bedryven geen aartigheid hebben, dan voor dezulken wier ſmaak ſlegt is, om dat hun hart bedurven is.

HEDENDAAGSCHE VADERLANDSCHE *LETTER-OEFENINGEN.*

Uitvoerige Verhandelingen over voornaame ſtukken, uit de vroegere en laatere Hiſtorie der Ketteren, door wylen J. L. v. MOSHEIM, *Koninglyk Groot Brittanniſch en Keur-Hanoverſch Kerkeraad enz. Volgens den tweeden druk uit het Hoogduitſch overgezet, door* A. A. v. MOERBEEK, *Leeraar der Doopsgezinden te Dordregt. Eerſte en tweede Deel. Te Utrecht by* G. T. en A. v. Paddenburg 1776. *Behalven de Voorreden enz.* 631 *bladz. in gr. octavo.*

't IS een ieder, die de Kerklyke Geſchiedenis maer enigzins nagegaen heeft, overbekend, dat de Ketterhiſtorie (*) een zo aenmerklyk gedeelte van dezelve uitmaekt, dat ze met regt ene gezette Studie vordere van hun, die zich op de beoefening der Kerklyke Geſchiedenisſe toeleggen; van waer ook een groot aental van Schryvers die taek, byzonderlyk, op zich genomen hebben, ten einde anderen behulpzaem te zyn, in 't ontzwachtelen der veelvuldige duiſterheden, welken daer in voorkomen. Hier toe nu behoort mede inzonderheid dit Werk van den beroemden *Moſheim*; welke, aengezet door de herhaelde klachten, over de gebreklykheid der Ketterhiſtorie, niettegenſtaende veler Schriften over dit onderwerp, de hand aen 't werk geſlagen heeft, om te beproeven, of 't niet mogelyk ware, de Ketterhiſtorie op ene voldoender wyze te behandelen. 's Mans uitvoerige Voorreden voor het eerſte Deel behelst ene welwikkende overweging van die klachten, ter aenwyzinge in hoe verre dezelven al of niet regtmatig zyn; by die gelegenheid deelt hy ons mede zyne oordeelkundige bedenkingen over de Schryvers der Ketterhiſtorie, mitsgaders het geen daer omtrent verder in aenmerking komt; en voorts bied hy den Lezer ene tweledige proeve van zynen arbeid nopens dit Stuk aen. In deze Proeve heeft hy zich bevlytigd tot

(*) Dat is, gelyk de Hoogleeraer *Moſheim* dezelve zeer wel omſchryft, „ de Hiſtorie derzulken, die zig, door hunne byzondere leeringen en gevoelens, van den grootſten hoop der Christenen geſcheiden, en daar door, ten minſte veelal, min of meer, vervolging en tegenſpreeking op den hals geladen hebben."

tot het vervaerdigen ener, zo veel 't hem mogelyk zy, volledige, bondige, onzydige en regelmatige geſchiedenis der *Opbiten*, in de vroege Kerkhistorie, en van de *Apostelen*, in de Historie der Middeneeuwe; welker gevoelens en lotgevallen hy met alle oplettendheid ontvouwt. —— Men zal, zich op deze Studie toeleggende, het deswegens voorgeſtelde met te meerder nut kunnen nagaen, om dat de Hoogleeraer juist twee Gezintheden uitgekoozen heeft, welker Geſchiedenisſen men voorheen niet zeer naeuwkeurig onderzogt had, en die echter boven vele anderen wel der opmerkinge waerdig zyn. Twee Gezintheden daerenboven, welken als ten voorbeelde van verſcheiden ſoortgelyken kunnen dienen: nademael de eerſte onder de Gnostiken behoort, en de laetſte te tellen is, onder die genen, welken zich al vroeg op de verbetering der Roomſche Kerke toeleidden: die ons dus enigermate toonen, wat men te oordeelen hebbe, van de denk- en handelwyze van andere zodanige Gezintheden in die dagen. Zyn Hoogeerwaerde behandelt dit onderwerp met zeer veel naeuwkeurigheid; en verſcheiden zyner nevensgaende aenmerkingen dienen teffens ter opheldering van etlyke byzonderheden van die natuur, zo in vroeger als in later dagen. Hier benevens ſtelt hy alles met de uiterſte beſcheidenheid voor, met inagtneming der tyden en omſtandigheden; waer door hy de aenhangers dier Gezintheden, welken de heerſchende Kerk voor Ketters verklaerde, noch in een gunſtiger noch in een haetlyker licht poogt te ſtellen, dan zy waerlyk verdienen; dat anders, aen de ene of andere zyde, veelal een der heerſchende gebreken van de Schryvers der Ketterhistorie is. Wy zouden te breed uitweiden, wanneer wy ons hier wilden inlaten in 't ontwikkelen der voorgeſtelde Geſchiedenisſen; genoeg zy het den Lezer nog onder 't oog te brengen het onderſcheidend kenmerk dezer Gezindheden, naer 't welke zy benoemd wierden, en den tyd te melden, wanneer dezelven voornaemlyk beſtonden.

Betreffende de eerstgenoemde Gezintheid, die der *Opbiten*, dezelve behoorde, als reeds gezegd is, onder de *Gnostiken*, of de aenhangers van een Oostersch wysgeerig zamenſtel, dat wel inzonderheid ene byzondere leer had, nopens den oorſprong van het Kwaed in de Waereld. Dit Stelzel, door de Heidenſche Wysgeren in 't Oosten uitgedagt, is, op verſcheiden wyzen gevormd, ook enigermate door etlyke Jooden, en insgelyks door vele Christenen in vroegere dagen aengenomen, en, als 't ware, door hen met de Christelyke Leer verenigd. Onder dit slag van Christenen bevonden zich ook deze *Opbiten*,

ten, die vele ſtukken met de overige Gnoſtiken gemeen hadden, terwyl ze, gelyk dit alomme gevonden wierd, het Stelzel, in deze en gene opzichten, verſchillend van anderen ſchikten; maer 't geen hun bovenal van anderen onderſcheidde, en uit welken hoofde zy *Ophiten* en *Serpentiniaanen* of *Slangenbroeders* genoemd zyn, is hun gevoelen nopens de Paradysſlang, dat hen tot enige Godsdienſtige eerbied voor de Slangen geleid ſchynt te hebben. Uit alles, wat men desaengaende vind aengetekend, kan men opmaken, dat de *Ophiten* in 't algemeen de Paradysſlang gehouden hebben voor een Geest, welke iets Godlyks bezat, die de eerſte Menſchen tot de kennis van den waren God, welken zy van den Schepper der Menſchen onderſcheidden, gebragt heeft; dan dat ze onder elkander verſchillende gedachten gevoed hebben wegens dien Geest. Volgens zommigen is die Geest voorts de oorzaek van 's Menſchen ongeluk geworden; en zy die hem dus als den Duivel beſchouwden, zullen hem geen Godsdienſtige eerbied toegedragen hebben. Maer anderen, beweerende dat dezelve de *Sophia* was, aen welke zy die kennis verſchuldigd waren, en die nog ſteeds yverde voor de eer van den waren God, konden uit dien hoofde den Slangen zeer wel ene groote hoogachting toedragen. En dezulken onder hen, die de Paradysſlang nog hooger plaetſten, ſtellende dezelve boven de *Sophia*, als geloovende dat het *Chriſtus* zelf was, die de geſtalte ener Slange had aengenomen, om de menſchen tot de kennis van den waren God te brengen, en tot den afval van hunnen Schepper *Jaldabaoth* te bewegen, konden de geestlyke Slang, volgens dit hun gevoelen, als een God aenbidden, en de natuurlyke Slangen als een zinnebeeld der Godheid eeren. Zyn 'er daerenboven, gelyk *Tertullianus* aenduid, ook *Ophiten* geweest, die de Paradysſlang nog hooger verheven hebben, (dat echter gansch onzeker is,) dan kunnen dezen ook zeer wel den Slangendienst tot den hoogſten trap, naest dien van de oorſpronglyke Godheid, gebragt hebben. —— Zy kwamen dan hier in overeen dat de Paradysſlang den Menſchen de kennis van den waren God ontdekt had, 't welk zy als ene weldaed aenmerkten; maer verder voedden zy onderſcheiden gedachten van den Geest of Godlyken Perſoon, die de gedaente der Slange had aengenomen; en van daer verſchilden zy gevolglyk ook in 't ſtuk van den Eerdienst der Slange. Op die wyze kan men de onderſcheiden berichten desaengaende nagenoeg overeenbrengen, zich een denkbeeld van hun gevoelen vormen, en

begrypen, hoe 't mogelyk zy, dat, (juist niet by allen, maer by zommigen,) met het houden van 't Avondmael, een zekere Eerdienst der Slange plaets had, welke ons de Hoogleeraer indezervoege beſchryft. „ Elke Gemeente hieldt eene levendige Slang in eene Kast of in een Hok. Wanneer het Avondmaal gevierd zou worden, plaatſte men eene tafel naby dit hok, en lag 'er brood op. De Leeraar opende, hierop, dat hok, waarin de Slang was, en riep ze 'er uit. De Slang gehoorzaamde hem, kroop op de tafel, kronkelde zig om het brood, dat 'er op lag, en lekte het. Naa deze afſchuwelyke inwying tradt de Leeraar toe, brak dit brood, deelende het onder hen uit, die deze plegtigheid bywoonden. Elk at niet ſlegts het ſtuk, 't welk hy ontvangen hadt, maar naderde ook de Slang en kuste haar. Wanneer haar allen deze eerbied hadden beweezen, dan begaf zy zig naar haare wooning. De Leeraar ſloot dezelve op; en de vergaderde Gemeente zong dan-, ter Eere van den Allerhoogſten God, welken de Slang den menſchen in het Paradys bekend gemaakt zou hebben, eenen lofzang (*)." Het vieren dezer plegtigheid op die wyze, droeg by de *Ophiten* den naem van het *volkomen offer*; waer uit de Hoogleeraer als waerſchynlyk afleid, dat ze, niet dan op zekere tyden, de Slang tot hun Avondmael geroepen, en ook, op andere tyden, zonder dezelven, hun heilig brood genuttigd hebben.

Deze Gezintheid der *Ophiten* is, naer allen ſchyn, oorſpronglyk ene Joodſche Gezintheid, welke reeds ſtand gegreepen had, vóór 's Heillands geboorte; en wier voornaemſte Srichter vermoedlyk geweest is een Perſiaenſche Jood, met name *Eupbrates*. Eenige Jooden van dien aenhang, het Euangelie omhelsd hebbende, mag men giſſen, bragten die Leer al vroeg in de Christen-Kerk, zoekende hunne zogenaemde Wysgerige denkbeelden met de Leer van 't Euangelie te vereenigen. Men heeft althans gronds genoeg om te ſtellen, dat 'er, reeds met den aenvang der tweede Eeuwe, *Ophiten* onder de Christenen geweest zyn; dat ze zich voorts byzonder in Azie uitgebreid hebben; nooit zeer talryk geweest zyn; en met het afloopen der zesde Eeuwe dermate verſmolten zyn, dat men 'er zedert geen gewag van vinde.

Wat nu verder nog aenbelangt de tweede gemelde Gezintheid,

(*) Deze beſchryving is zamengeſteld uit het berigt van *Epiphanius* en *Augustinus*. Zie EPIPHANIUS *Hæres.* 37. §. 5. *p.* 272. AUGUSTINUS *de hæres. C.* 7. *p.* 110.

heid, die der *Apostelen*, desaengaende leert ons dit Geſchrift, dat dezelve, nevens verſcheiden anderen, de verbetering der Roomſche Kerke bedoelde; en wel inzonderheid het oog had op het Waereldlyk gezag dat zich de Pauſen aenmatigden, mitsgaders op de pracht en prael der Geestlyken, met het gene daeraen voorts verknocht was. Zy hielden zich genoegzaem aen de Leer der Roomſche Kerke, ten minſte in zo verre, dat ze geen wezenlyke Leerſtukken tegenſpraken; maer ze beweerden dat de Kerk, in hare zeden, en vooral door het bezitten van rykdom, ten uiterſte bedorven was; dat zy door God geroepen waren om dezelve te zuiveren; ten einde de Christelyke Kerk in alle deelen gelykvormig te maken aen de Gemeenten, die de Apostelen van Jezus Christus, by de eerſte verkondiging der Euangelieleere, geſticht hadden. Hier toe behoorde dan ook, volgens hunne gedachten, dat de Leeraers moesten leven, even als die Apostels, en, zonder enig inkomen te bezitten, het Land al predikende doorreizen; welk een en ander hen bekend maekte, onder den naem van *Apostoli* of *Apostelen* en ook wel de *Apostelorde*. Zie hier een kort berigt van hunne kleeding en openbare prediking, mitsgaders van hun onderhoud, door hunnen aanhang.

„ Zy droegen eenen langen witten rok, die om het lyf met eene Koorde vast gemaakt was, en over dien een ſoort van mantel, die den hals en de ſchouders bedekte. Het hoofd was nooit gedekt; hair en baard groeiden zo lang als zy wilden; de voeten waren nu eens bedekt met pantoffels, dan weder geheel bloot. Op zodanig eene wyze liepen zy door ſteden en dorpen, predikten op de openbaare plaatzen en marken, of waar zy ſlegts eenige menſchen aantroffen; verkondigende de toekomst van Gods Ryk, vermaanende de waereld, dat ze zig bekeeren, en het op handen zynde Oordeel van God, door eene volkome verzaaking aller aardſche dingen, te gemoet mogt gaan. — Intusſchen leefden zy éeniglyk van de vrywillige gaaven, die men hen wilde geeven, en hielden zig nergens mede onledig, dan met vermaanen en prediken. De Broeders, of hunne Aanhangers, behielden, gelyk men uit alles kan afneemen, middelerwyl, hunne oude kleeding, bleeven in hunne huizen, zetteden hunnen gewoonen arbeid voort, en lieten hen de Bekeering verkondigen, die geloofden, dat ze daar toe van God verwekt waren."

Als eerſte Stigter dezer Gezintheid ſtaet bekend *Gerhard Segarelli*, gebooren te Alzano, een dorp of vlek van 't Hertogdom Parma, doch naderhand een inwooner der Stad Parma, van waer hy de *Parmenſer* genoemd wierd. Men bepaelt

den aenvang zyner predikinge, als een daer toe geroepen Apostel, op het jaer 1260; maer het liep aen tot het jaer 1263 eer hy enigen aenhang maekte. Van dien tyd af begon dan de Gezintheid der Apostelen, of de Apostelorde, die eerlang vry ſterk toenam; zich eerst door Italie, en vervolgens ook door geheel Duitschland, Spanje, Frankryk en elders verſpreidde. Ze heeft hier en daer, niettegenſtaende de oplettendheid der Ketternieesteren ter uitroeijinge van dezelve, nog al enigen tyd ſtand gehouden; zelfs vind men ze gemeld tot op het afloopen der veertiende Eeuwe; maer toen zyn de nog overgeblevenen van dien aenhang waerſchynlyk vermengd met andere Gezintheden, welken in die dagen tegen de Roomſche Kerk opſtonden; waer onder wel partyen waren, met welken zy zich ligtlyk konden verenigen; waerdoor dan hun naem verder allengskens te niet gegaen zal zyn.

In den aenvang vond deze Apostelorde geen tegenſtand, om dat men zulke bedelende Boetpredikers diestyds niet ongewoon was, en Broeder *Gerhard*, met zyne *Medeapostelen*, wel zorge droeg van zyn ware doelwit niet openlyk te ontdekken. „ Dit droegen zy, zegt de Hoogleeraer, zo ſtil, zo geheim en zo voorzigtig voor, dat het een geruimen tyd verborgen bleef. Zy vertrouwden niemand, dien ze vooraf niet hadden beproefd. En wanneer hen iemand zodanig voorkwam, dat zy hem hunne gedagten bekend konden maaken; dan zeiden zy hem egter alles niet op eenmaal, wat ze in den zin hadden. Den eenen ontdekten zy dit, den anderen dat. Hier ſtelden zy, op éénen tyd, veel voor; daar bleef het ſlegts by weinig woorden, naar gelange hen de gemoederen geaart toeſcheenen. Bykans altyd wierdt het begin gemaakt, met klagten over de bedorvenheid der Biſchoppen, der Kerklyken en Monniken. Deze konden by de allermeesten, die zelve geen Kerklyken waren, zonder merklyk gevaar gedaan worden, om dat de zondige wandel der geenen, die lichten der Kerke en Herders der Christgeloovigen zyn wilden, elk een bekend en nergens gewild was. Keurden zy, met wien zy zig in een geſprek inlieten, deze klagten goed; dan volgden allengs andere leeringen, die zwaarder te verantwoorden waren. De Kerk te Rome, zeide men, was, voor dezen, de Bruid van Christus, toen ze nog door arme Biſchoppen wierdt geregeerd. Thans is ze de groote Hoer, en het Dier met zeven hoofden, waarvan *Johannes* voorzegt. De ondeugden der Pauzen en Biſchoppen hebben God bewoogen, haar

al

al het aanzien, en alle de magt, die Jezus haar verleende, te beneemen. Het is Gode misbaagelyk dat de Voorſtanders der Kerke groote goederen bezitten en gebruiken. Jezus waare Dienaaren moeten zo arm zyn als de Apostelen, en hun leven, alleen, door de milddaadigheid der Christenen, onderhouden. Wat wil het zeggen, dat de Biſſchoppen in Paleizen, en de Monniken in ruime welgebouwde Kloosters woonen, en ryke inkomſten genieten? Leefden de Apostels zo gerust en zo gemakkyk? En moeten de Leeraaren der Kerke niet den Apostelen in alle dingen gelyken? Betuigden zy, met wien zy ſpraken, ook geenen tegenzin in deze leerſtellingen, dan kwam, eindelyk, dat geen voor den dag, waaraan hen 't meest gelegen lag. God heeft, uit ontferming en liefde, beſlooten, zyne geheel verwoeste Gemeente weder te vernieuwen, en haare oude zuiverheid en onſchuld weder te herſtellen. Gerhard, onze Vader, is van hem verwekt, om dit groot werk uit te voeren, en wy, die wy hem navolgen, en ons Apostels noemen, zyn de werktuigen, door wien het moet volbragt worden. De Geest der eerſte Apostelen rust op ons, en is, nergens, buiten onze Gemeente, te vinden. Des hy, die zalig wenscht te worden, Babel moet verlaaten, en zig by ons genootſchap voegen." — Hunne omzichtigheid in 't voorſtellen dezer Leere beveiligde hen etlyke jaren; doch allengskens lekte het ene en het andere uit; vooral toen de Apostels zelven vrymoediger wierden, en minder omzichtigheid gebruikten; 't welk hun de ſcherpſte vervolging op den hals haalde; waertegen zy zich met zo veel moeds aenkantten, dat men hen niet dan door een formelen oorlog konde bedwingen.

Ten laetſte neme men hier nog in aenmerking, dat men deze *Apostoli* niet moet vermengen met de *Apostolici*, waer toe de gelykklankigheid der benaminge van *Apostel* en *Apostolisch* wel eens aenleiding gegeven heeft. De *Apostoliſchen* werden dus genaemd, om dat ze voorgaven, de ware Leer, als navolgers der Apostelen van Jezus Christus, te willen herſtellen: zy waren reeds bekend in de twaelfde eeuw, hielden zich voornaemlyk in Vrankryk op, en geneerden zich door den arbeid, winnende hun brood, door het werk hunner handen. Voor 't overige was hunne Leer, ten aenzien der Roomſche Kerke, ook zo verſchillend van die der opgemelde *Apostelords*, dat het ten duidelykſte blyke, dat men deze twee Gezintheden wel degelyk hebbe te onderſcheiden.

of ten minſte als de waerheid het naeste, zou mogen omhelzen. Onze geachte Autheur, zyne overtuiging rechtmatig opvolgende, behandelt dit onderwerp met alle oplettendheid; begrypende dat hy een zeer algemeen vooroordeel tegen zich heeft, wend hy de uiterſte poogingen aen, om zyne voorſtellingen alle kracht by te zetten, ten einde hy ook anderen mogte overtuigen, van 't gene hem als ene bewezen waerheid voorkomt. Ten dien einde verzuimt hy niet alles by te brengen, wat dienen kan, om de zwakheid van het algemeen aengenomen gevoelen te doen opmerken, en te toonen, dat alles, wat ons in de Heilige Schriften, rakende die Hemelbewooners, voorgeſteld word, zig veel duidelyker en gereeder laet verklaren, volgens het denkbeeld, dat zy een eigen lichaemlyk beſtaen hebben, dan volgens het gevoelen, dat zy zuivere onlichaemlyke Geesten zyn. Hy houd zig beſtendig aen den letter, ten opzichte van alle die lichaemlyke ſpreekwyzen, welken de Heilige Schryvers wegens de Engelen gebruiken, zo met betrekking tot hunne werkzaemheden in den Hemel, als ten aenzien van hunne verrichtingen en verſchyningen op Aerde. Dit trekt hy, 't is waer, zomtyds wat ſterk; des een ieder, die anders tot zyn gevoelen overhelt, hem in alles niet zal toevallen; maer over 't geheel toont hy dat die ſchryfwyze zyne ſtelling begunſtigt; en dat men anders, (daer 't algemene gevoelen, gelyk hy acht bewezen te hebben, geen grond heeft,) in 't verklaren dier ſpreekwyzen, buiten noodzaek, tot oneigenlyke en figuurlyke uitleggingen zyne toevlucht neemt; tegen den algemeen erkenden Uitlegkundigen Regel, dat men, buiten noodzaeklykheid, niet behoort af te zien van de letterlyke betekenis. Wel byzonder vindt hy een aenmerkelyken ſteun voor zyn gevoelen, zo verre het de lichaemlykheid der Engelen betreft, in hunne lichaemlyke verſchyningen op Aerde; die dezulken, welken het algemene gevoelen begunſtigen, noodzaken om te beweren, dat de Engelen, wanneer ze zich op Aerde vertoonden, verſchenen in aengenomen lichamen, die ze vervolgens weder afleiden: welke ſtelling, gelyk zyn Eerwaerde doet zien, aen onoploslyke zwarigheden onderhevig is, en nimmer beſliſſend bewezen kan worden. —— 's Mans Geſchrift is voorts alleszins indiervoege opgeſteld, dat het zeer wel kunne dienen, om het denkbeeld van het lichaemlyk beſtaen der Engelen, by velen, tot ene zeer hooge waerſchynlykheid te brengen; en, dit vast ſtaende, zal men, op zyne gronden voortdenkende, zyne daeraen verbonden ſtelling, dat ze Vuur-We-

zens

zens zyn, niet t'enemael verwerpelyk vinden. Wy zyn ook niet vreemd van te denken, dat zyn Eerwaerde, by onbevooroordeelden, nog al merkelyken ingang zou hebben, indien hy zich met het waerſchynlyke vergenoegd had. Maer hy gaet verder; hy heeft het Stuk willen voldingen, en alles als zekere waerheden bewyzen; dat hem ook ten ſterkſte op zyn gevoelen, en de verplichting tot het onderzoek van dit Stuk, als ene zaek van 't uiterſte gewigt, doet aenſtaen; 't welk, zo veel wy tot nog kunnen zien, en onder het doorbladeren van dit Geſchrift meermaels gedacht hebben, te veel ondernomen en te veel gevergd is.

Redevoeringen van den Eerwaarden Heer S. NOTHANKER. *Uit zyn Handſchrift verzameld. Uit het Hoogduitſch vertaald. Tweede en laatſte Deel. Te Amſteldam by* M. Schalekamp 1777. *Behalven het Voorwerk* 160 *bladz. in gr. octavo.*

MEt den aenvang van dit tweede Deel achtervolgt de Uitgever enigermate zyne Voorrede, aen het hoofd van 't eerſte Deel geplaetst; waer in hy ons ene ſoort van Geſchiedverhael, nopens de verlichting en verbetering van 't Menſchdom in onze dagen, geeft; met melding van de ernſtige poogingen, welken zommigen ten dien einde aengewend hebben, en den gelukkigen uitſlag, die zulks hier en daer in ene mindere of meerdere mate gehad heeft. Deze Voorreden behelst verſcheiden lezenswaerdige aenmerkingen, ſtrekkende om te toonen, hoe de Wetenſchappen gehandhaefd behooren te worden tot wezenlyk nut der Maetſchappy; en wel byzonder wat men in acht behoorde te nemen, om het Gemeen, en vooral de Landlieden, te ontheffen van Onkunde, Bygeloof en Vooroordeel, en hun klaer en overtuigend zodanige kundigheden in te boezemen, die geſchikt zyn, om hen brave Burgers en goede Chriſtenen te maken. In de behandeling van dit onderwerp hekelt de Opſteller dezer Voorreden, op ene geestige wyze, veler nuttelooze, ja dikwerf ſchadelyke manier van ſtuderen, en hunne daerop gevestigde manier van onderwyzen; terwyl hy tevens ten ernſtigſte aendringt, op ene tegengeſtelde manier, welke niet anders dan nuttig kan wezen, door den heilzamen invloed, dien men 'er natuurlyk van verwagten kan; en ook hier en daer reeds ondervonden heeft. —— Naer dien ſmaek nu zyn de met deze Voorreden uitgegeven Reden-

denvoeringen opgeſteld; als Redenvoeringen van een Dorps-Predikant, die 't 'er op toelegt om zich te ſchikken, naer de vatbaerheid zyner Dorpelingen, zodanige ſtoffen verkiest als hy voor hunnen ſtaet en omſtandigheden dienſtig oordeelt, en dezelven op zulk ene manier uitvoert, als, zynes oordeels, van de meeste vrucht voor zyne Toehoorders kan wezen. Men vind hier des ene verzameling van Dorps-Predicatien, geſchikt voor eenvoudige Landlieden, die ter bereikinge van het bedoelde oogwit van zodanig een Leeraer zeer wel opgeſteld zyn; en ſchoon ze geen diep uitgewerkte noch geleerde behandelingen over netelige of ſpitsvinnige onderwerpen behelzen, en zomtyds zelfs wat plat uitgewerkt mogen voorkomen, zullen 'er echter nog Stedelingen genoeg zyn, die dezelven, zo ze zich anders verwaerdigen een Dorp Predicant hunne aendacht te verlenen, met vrucht kunnen doorbladeren. Het meerder gedeelte der hierin voorgeſtelde Leſſen, hoewel byzonder gericht tot Dorplingen, is toch van die natuur, dat ze gereedlyk op alle ſtanden overgebragt kunnen worden. — De plichten van wederzydſche Echtgenooten, en *'t geen dienen kan om een Huwelyk gelukkig te maken; de opvoeding* der Kinderen in 't algemeen, hun Godsdienſtig onderwys en de opleiding tot een Godsdienſtig gedrag in 't byzonder; de plichten der Dienstboden; het in achtnemen onzer Gezondheid; het ſchuwen van Dronkenſchap; het vermyden van Proceſſen; het tegengaen van 't Bygeloof; het aenkweken van ene vergenoegde geeſtgeſteldheid; het gadeſlaen der Godlyke Wonderen, in de Schepping en Voorzienigheid, die maer al te dikwils onopgemerkt blyven; deze en ſoortgelyke onderwerpen, in 't ene en andere deel dezer Redenvoeringen ontvouwd, verdienen zekerlyk hunne overdenking in de Menschlyke Zamenleving, waer men zich ook bevinde. Buiten dit zal men den Dorpprediker met genoegen, zo wy vertrouwen, het geluk van den Landman hooren verheffen: en als hy den Kanzel beklimt, by gelegenheid van ene geſtrafte Diefegge, die zich openlyk in de Kerk verdemoedigt, of het Volk op de gerechtsplaetſe zelve aenſpreekt, by de te rechtſtelling ener Kindermoorderesſe, zal men bemerken dat hy van de voorkomende gelegenheden een gepast gebruik weet te maken, om zynen Toehoorderen nutte leeringen in te boezemen. Niet minder eigenaertig drukt hy zich uit in ene ſoort van Lykreden, in een tyd, toen ene aenſtekende ziekte vele Lieden van het Dorp wegrukte: en hoort men hem eindelyk, ſtaende op den Brandſtapel, zyne Dorplingen aenmoedigen, om den ongelukkigen, wiens Huis en Schuur afgebrand

brand was, mildlyk in deszelfs nood byteſtaen, men zal gereedlyk erkennen, dat zyne Aenſpraek geſchikt was, om invloed te hebben. — Met één woord, men zal in alles zien, dat de zogenoemde Prediktrant van *Notbanker* zyne nuttigheid onder de Dorplingen kan hebben, en tevens leeringen behelst, welken ook van een uitgebreider nut zyn.

Orde des Heils; of de Samenhang en het gewigt van ſommige aangelegene waarheden van het Evangelie verdeedigd door S. PIKE, *Predikant te Londen. Uit het Engelſch vertaald. Te Utrecht by de* Wed. J. J. van Poolſum 1777. *Behalven de Voorreden* 106 *bladz. in gr. octavo.*

DE onderwerpen, door den Eerwaerden *Pike* in dit Stukje verhandeld, zyn, *De kennis van den waren God; Het vermanen tot Geloof en Bekeering; De aert en uitwerkſelen van het rechtvaerdigend geloof*, en *de Werking van Gods Geest.* Zyn Eerwaerde behandelt deze onderwerpen in denzelfden ſmaek, als onze Nederlandſche Godgeleerden, die, boven anderen, voorkomen, als handhavers van de Leer van 's Menſchen Onmagt en Gods vrye Genade; zich diets makende, dat anderen, die niet volkomen met hun inſtemmen, dezer Leere te kort doen. Wel inzonderheid legt hy 't 'er op toe, om, by manier van vragen en antwoorden, deze denkwyze te verdeedigen, en de tegenbedenkingen uit den weg te ruimen, 't welk met alle beſcheidenheid geſchied; waerdoor het zonder kwetzing ook van anders denkenden gelezen kan worden. Intuſſchen vind men 'er echter niets byzonders in, dat meer dan andere Schriften over deze onderwerpen, in de laetſte dagen uitgegeven, dienen kan ter beſlisſinge van de verſchillende denkwyze onzer Godgeleerden daeromtrent.

Elftal van Brieven van wylen den Heere J. HERVEY, *ter verdeediginge van zynen* THERON en ASPASIO, *tegen de (hier voorafgaande) Aanmerkingen van den Heere* J. WESLEY. *Uit het Engelſch vertaald, door* M. V. WERKHOVEN. *Te Rotterdam by* Bennet en Hake 1777. *Behalven het Voorwerk* 438 *bladz. in gr. octavo.*

VOor hun, die den *Theron en Aſpaſio* van den beroemden *Hervey* lezen, zyn deze Brieven van een byzonderen dienst,

dienst, in zo verre zy in verſcheiden opzichten kunnen ſtrekken, ter nadere opheldering van deze en gene daerin voorkomende ſtellingen. Wyders leert men 'er uit kennen, de verſchillende denkwyze dier twee Engelſche Leeraren, *Hervey* en *Wesley*, die zich beiden in 't nabuurig Engeland een grooten naem verworven hebben; en men zal, aen welke zyde men ook in dit geſchil ſta, uit dit Geſchrift ligtlyk bemerken, dat de Eerwaerde *Hervey* ongelyk bekwamer was, of meer vernuft en ſchranderheid bezat, dan zyne Party, in de uitvoering van dit verſchil.

Het wezen van het oprecht geloof in de 21ſte Vraag en Antw. van den Heidelb. Catechismus gezocht en gevonden; benevens een Zestal van Vraagen, beantwoord door J. NUPOORT, *weleer Lidmaat der Hervormde Gemeinte te Schoonhoven, thans S. S. Min. Cand. onder het Eerw. Claſſis te Linge. Te Utrecht by* G. v. d. Brink 1777. *Behalven de Voorreden* 254 *bladz. in gr. octavo.*

DE vraeg, *Wat is een oprecht geloove*? word in den Heidelbergſchen Catechismus aldus beantwoord: „ Een oprecht geloove is niet alleen een ſeker wéten of kennis, daer door ik 't al voor waerachtig houde, dat God ons in zyn Woord geopenbaerd heeft; maer ook een zeker vertrouwen, 't welk de heilige Geest door dat Euangelie in myn harte werkt, dat niet alleen anderen, maer ook my, vergevinge der zonden, eeuwige gerechtigheid en zaligheid van God geſchonken zy, uit loutere genade, alleen, om de verdienſte Christi wille." En omtrent dit antwoord komt by de Uitleggers in overweging; hoe het Oprecht Geloove hier worde voorgeſteld: *of in deszelfs wezen of in deszelfs welwezen*? Meerendeels verklaren ze zich voor het laetſte gevoelen, maer enige weinigen zyn van oordeel dat men hier op het eerſte heeft te denken, en onze Autheur voegt zich aen hunne zyde, „ houdende het daar voor, dat ja waarlyk, in dat 21ſte antwoord, *het wezen des geloofs* word uitgedrukt." Ten rechten verſtande hier van merke men aen, dat, volgens onzen Autheur, „ hebbelyke en dadelyke geloofskennis, toeſtemming en vertrouwen het wezen des geloofs is, dat altyd en by allen die gelooven gevonden word: maar, verzekering van zyn aandeel aen God in Christus behoort, *zegt by*, tot het welwezen des geloofs, en word niet by allen die gelooven, noch ook niet altyd gevonden." — Om nu te toonen, dat

in

in het gemelde antwoord niet het laetſte maer het eerſte opgegeven word, zo gaet hy met den aenvang na, op welke gronden men beweeren wil, dat het geloof aldaer in deszelfs welwezen word voorgeſteld. De nietigheid dezer gronden, zynes oordeels, aengewezen hebbende, legt hy 't 'er voorts op toe, om te betoogen, dat men de allerzekerſte gronden heeft, om zich hier tot het wezen des geloofs te bepalen; als mede, dat dit wezen des geloofs, onder die bewoordingen, welken in dat antwoord voorkomen, zeer gepast en volzinnig uitgedrukt word. Zulks geeft hem aenleiding tot ene opzetlyke behandeling van het wezen des geloofs, om het zelve, volgens zyn begrip, in zyn geheel, zo nauwkeurig en onderſcheiden als hem mogelyk is, te bepalen en voor te ſtellen; waer mede hy dan vervolgens dat antwoord vergelykt, om deszelfs juiste overeenkomst daer mede aen te wyzen. Ten laetſte verledigt hy zich nog, in een aenhangſel, tot het overwegen der onderſcheidene beoordeelingen van zyn gevoelen, die hem voorgekomen zyn, welker ongegrondheid hy ten duidelykſte poogt te doen zien.

By dit Geſchrift heeft de Heer *Nieuwpoort* nog gevoegd, ene beantwoording van Zes Vragen, nopens het verband, waer in het oprecht geloof met de wedergeboorte, het deel krygen aen Christus, en des Zondaers rechtvaerdiging voor God, te beſchouwen zy. De Vragen worden min of meer uitvoerig beantwoord, en de inhoud komt kortlyk hierop uit.

„ I. Vr. *Word de Genade des Geloofs gevonden, en vervolgens de daaden des Geloofs geoeffent, in en door een Dood, Natuurlyk, Onwedergebooren Mensch?*

„ Antw. Neen.

„ II. Vr. *Zoo ja, hoe dat met de Leere der Onmagt overeen te brengen?*

„ Antw. Onmogelyk. Men moet in tegendeel de voorige Vraag ontkennend beantwoorden, daar 't blykbaar is, dat de genade des geloofs alleen gevonden word in, en de daaden des geloofs alleen geoeffent worden, door een leevendig, geestelyk en in zeker opzicht, (Ik zegge, en begeere dat dit wel in acht genomen en gehouden worde, *in zeker opzicht*,) Wedergebooren mensch.

„ III. Vr. *Zoo alleen door Geestelyk-leevende en Wedergebooren Menſchen, is het dan een werkzaambeid van den Ouden, of van den Nieuwen Mensch?*

„ Antw. Niet van den Ouden; maar alleen van den Nieuwen Mensch.

„ IV.

„ IV. VR. *Zoo van den Nieuwen Mensch, hoe kan men dan gezegt worden, door het geloof wederbaart te worden?*

„ ANTW. Het beredeneerde, in 't beantwoorden dezer vrage, (door ene ontvouwing van de Leer der Wedergeboorte en des Geloofs, zo als dezelve, zynes oordeels, onderscheidenlyk voorgedragen behoort te worden,) trekt hy te samen in deze korte stelling. —— De genade des geloofs word gevonden, de daaden des geloofs worden geoeffent, niet in en door een dood, natuurlyk en (volstrekt) onwedergebooren: maar alleen in en door een geestelyk leevendig en (in zeker opzicht) wedergebooren (ik zegge door geestelyke Ontfankenis en Draaging vernieuwden) Mensch; en dat, niet in nog door zynen ouden; neen, maar alleen in en door zynen nieuwen mensch. Dan, voor zoo verre de geloofsgenade werkt, en geloofsdaaden oeffent, tot de geestelyke geboorte van den nieuwen mensch, voor zoo verre word die geloofsgenade gevonden in, en die geloofsdaaden geoeffent door den nieuwen mensch, niet, zoo als hy reeds gebooren is, neen, maar alleen zoo als *hy, in het* begenadigd hart, ontfangen is, gedraagen, en *eindelyk*, op des Heeren tyd, voortgebragt, dat is (in een bepaalden zin) wedergebooren word.

„ V. VR. *Hoe 'er dan gezegt kan worden, dat men door het geloof deel aan den Heere Jezus krygt? Of ontfangt en heeft de mensch 't geestelyk leeven, als het beginsel, waar uit hy 't geloove oeffent, eer hy deel aan den Heere Jezus heeft?*

„ ANTW. De rechtmatige beantwoording dezer Vrage, ter afwendinge van alle strydigheid, hangt, gelyk de Autheur tracht te doen zien, af, van een juist begrip van den aert van het geloof en het deel krygen aen Jezus, 't welk hy, volgens zyne gedachten, bepaelt en bewyst. Naer die leiding, ontfangt of heeft de mensch het geestelyk leeven niet, voor dat hy deel aan den Heere Jezus krygt of heeft; en de vereeniging van de ziel met, en haar deel aan Christus, behoort tot het geloove, niet als een daad, welke de ziel oeffent; neen: maar alleen als een hebbelyke genade, welke door Gods Almagtige Wil in haar gewerkt word. —— Men krygt en heeft dan deel aan Christus, niet door de daaden des geloofs, welke uit het geestelyk leeven, en alzoo uit vereeniging met Christus, geoeffent worden; neen; maar door de inwerking van de genade-hebbelykheid des geloofs, door welke de Doode Zondaar word leevendig gemaakt in Christus.

„ VI.

„ VI. VR. *Hoe kan men dan zeggen, dat de mensch, door het geloove, als een band of inſtrument, dat de geregtigheid van Christus aanneemt, geregtvaerdigt word?*

„ ANTW. Ter beantwoordinge hiervan verklaert de Heer *Nupoort* vooraf de Leer der Regtvaerdiginge, naer zyne begrippen, waer op hy dan het volgende antwoord geeft. „ Dit geſchied: (1.) Nog door de *Godlyke vryhouding:* want die is *volſtrekt Eeuwig*; en daarin komt geen geloof in aanmerking. (2.) Nog ook door de *Godlyke verklaaring*, als de *formeele uitwerkende daad* van het *Godlyk vryhoudend oordeel:* want deze komt tot de ziel, alleen door de inwerking van het hebbelyk geloof; en gaat aan alle geloofsdaaden volſtrektelyk voor. Maar (3.) alleen, door de *Godlyke vryverklaaring* in de *vuurſchaar van het gewiſſe*, welke op de geloofsaanneeming van Christus en zyne geregtigheid volgt; en door welke het Godlyk oordeel der regtvaardiging aan de ziele kenbaar word."

Zy, die enigzins ervaren zyn in de Godgeleerde twistredenen, over de alhier behandelde onderwerpen, en lust hebben om dezelven verder na te ſpooren, kunnen zich, door dit Geſchrift, daer in oefenen; en wel met te meer genoegen, om dat de Heer *Nupoort* de wederzydſche denkbeelden, benevens de gronden, waer op men dezelven vestigt, nauwkeurig ontvouwt, en zyne eigen gedachten, die veelal van den gemenen weg afwyken, met alle beſcheidenheid verdedigt. Doch Lezers, die gewoon zyn eenvoudiger te denken over Godsdienſtige waerheden, zullen, op het nagaen der bovengemelde voorſtellingen, reden vinden, om zich te verwonderen, over de duisterheden, in welken men zich ingewikkeld heeft, en waar uit men zich, door onderſcheidingen op onderſcheidingen, zoekt te redden. 't Is te vreezen, dat deze manier van twistredenen, by voortgang, geſchikt is, om de oude Scholastike leerwyze volkomen te doen herleven; welke beter dient, om een aengenomen gevoelen ſtaende te houden, dan om de waerheid na te vorſchen; en eertyds, gelyk bekend is, meer verwarring in de Godgeleerdheid veroorzaekt, dan licht aen dezelve toegebragt heeft.

Vermaaning en Aanwyzing tot de Christelyke Deugd, in eene Leerrede, gehouden te Amſterdam in de Lutherſche oude Kerk, door J. REISIG A. L. M. Ph. Dr. V. D. M. *Te Amſterdam by* A. D. Sellſchop en P. Huart 1777. *In groot octavo* 41 *bladz.*

ENe opweklyke Leerreden ter ernſtige behartiginge van de Christelyke Deugd, naer aenleidinge der Apostoliſche vermaninge *Rom.* VI. 19-23. De Eerwaerde *Reiſig* toont, na een kortbondig verſlag van den zamenhang en 't redenbeleid des Apostels, dat men hier, door 't woord *geregtigheid*, niets anders verſtaen kan, „ dan de christelyke deugd en godzaligheid, die uit het geloof aan de leer van 't Euangelie haaren oorſprong hebben." De betrachting hier van ontvouwende doet hy zien, dat des Apostels voorſtel influit, hoe een bekeerd Christen zich omtrent alle Gods geboden heeft te gedragen, gelyk een goed knecht jegens de bevelen van een goed heer; dat hy ter nakominge hier van alle zyne vermogens moet inſpannen; en daeromtrent met zulk een ernst, yver en vlyt werkzaem zyn, als hy zich voorhenen toelei op de volbrenging der ongeregtigheid. Ter aenſpooringe van zulk een gedrag behelzen zyne tekstwoorden, gelyk hy vervolgens doet zien, drie voorname beweegreden. (1.) De toeſtand der bekeering, waer in zich zodanig een bevind, (2.) de vordering in heiliging, en (3.) het onderſcheid tusſchen deugd en ondeugd. Deze beweegreden aengedrongen hebbende, ſchikt hy het overige gedeelte zyner Redenvoeringe om den Toehoorderen aen te wyzen, wat men doen moet, om tot de vlytige oefening der christelyke godzaligheid en deugd recht bekwaem te worden. —— Alle de denkbeelden, in 't behandelen van zulk een algemeen onderwerp, voorkomende, zyn natuurlyk niet dan algemeene kundigheden; des deze Leerreden in dit opzicht niets byzonders behelze; maer, 't geen tot derzelver aenpryzinge ſtrekt, is, dat de Leeraer die denkbeelden, welken nimmer te klaer en nadruklyk voorgeſteld kunnen worden, in ene regelmatige orde ontvouwt, en ten ernſtigſte aendringt, des dezelve zeer wel geſchikt zy ter overtuiginge van den Toehoorder, dat bekeerde Christenen vruchten des geloofs en der bekeeringe waerdig moeten voortbrengen.

Schets

Schets der Ontleedkunde, door den Heere J. J. PLENCK. *Uit het Latyn vertaald en met veele byvoegzelen vermeerdert door* D. VAN GESSCHER. *Eerſte Deel. Te Amſterdam by* F. de Kruyff, 1777. 264 *bladz. in gr. octavo.*

WY hebben te vooren met 't grootſte recht aangeprezen, de korte Heelkundige Leerſtellingen van den Heer PLENCK, door den Heer VAN GESSCHER, die zich reeds met recht een naam onder de Geleerden, door zyne Oordeelkundige Geſchriften, verworven heeft, vertaald: tans geeven wy, met 't zelfde genoegen, kennisſe van de Vertaaling van deeze Schets der Ontleedkunde. Hier heerscht geene te groote kortheid, noch geene te uitgebreide en nogtans onvolledige Schryfwyze. Eene groote bedrevenheid in de Ontleedkunde, en een naauwkeurige oplettendheid met een juist oordeel, ſtraalt hier door. Niet tegenſtaande al het voordeel van nieuwheid, ontbrak hier, gelyk tot nog toe in alle dergelyke werken, een regelmaatige beſchryving der Watervaten, door den Heer *Hewſon* 't eerst medegedeeld. De Vertaaler beloft dit gebrek te zullen aanvullen, by wyze van een bygevoegde Verhandeling aan het einde van het tweede Deel: ook heeft hy op gelyke wyze, als in de korte Heelkundige Leerſtellingen, dit Werk verrykt met veele byvoegzelen, die in den tekst zelfs verſpreid zyn, en daarvan alleen door een Curſyf Letter onderſcheiden: nog heeft hy hier by gevoegd een aanwyzing der afbeeldingen van de verhandelde deelen, 't welk van veel nut is voor de Leerlingen. Dit Eerſte Deel bevat het Leerſtuk der *Beenderen*, *Banden* en *Spieren*; 't volgende moet bevatten 't Leerſtuk der *Ingewanden*, *Bloedvaten*, *Zenuwen* en *Klieren*. De eerstbeginnende in de Genees- en Heelkunde kunnen zich in dit werk niet te veel oefenen; ook weeten wy hen geen geſchikter handleiding aan te pryzen.

ANTONII BRUGMANS Magnetismus, ſeu de Affinitatibus Magneticis Obſervationes Academicæ. Lugd. Batav. apud *Luzac et van Damme* 1778. Absque præcedd. 133 pp. in quarto f. m.

RUim twee jaaren geleeden begunſtigde ons Gronings beroemde Hoogleeraar *Brugmans* met het toezenden van een Berigt, raakende zyne *nieuwe manier, om de Magneti-*

ſche kragt der Lichaamen te onderzoeken (*). Dezelve beſtaat, gelyk hy ze noemt, in eene *Waterproeve*, welke, volgens de diestyds gegeeven beſchryving, aldus in 't werk gefteld wordt. —— „ Neemt eene Kom of Glas met zuiver water gevuld, en ſtrooit iets van het voorwerp, dat men zal onderzoeken, op deszelvs oppervlakte, zo dat het daarop dryve; (men plaatſe het zelve, om het door nederzakking in 't water niet te verliezen op een rond ſchyfje papier of hol glaasje;) brengt dan een goeden Zeilſteen, 't zy Natuurlyken, of door konst gemaakten, zeer naby het dryvend deeltje; en gy zult veel duidelyker en menigvuldiger, dan op eenige andere wyze, ondervinden, dat het zelve niet alleen aangetrokken, maar ook in een kleinen Zeilſteen, waar in de verſchillende polen zeer klaar onderſcheiden zyn, veranderd word." —— De Hoogleeraar deed deeze zyne Beſchryving vergezeld gaan van een verſlag van verſcheide proefneemingen, die de nuttigheid deezer maniere ten klaarſte toonden. En wat laater deelde hy ons mede, hoe nadere ondervinding hem geleerd had, dat men zig, in veele gevallen, *met nog* meer vrugt, op eene dergelyke wyze, van Kwik *in plaatſe* van Water zou kunnen bedienen (†); 't welk men dan de *Kwikproeve* mag heeten. By 't mededeelen van dit laatſte Berigt meldde zyn Ed. te gelyk, hoe hy voorneemens ware, zyne Proeven nopens dit ſtuk, ter volkomener ontvouwing van dit onderwerp, in eene Latynſche Verhandeling byeen te brengen; welk voorneemen wy thans met de afgifte van deeze zyne *Waarneemingen over de Magnetiſche Verwantſchappen*, bf de gemeenſchaplykheid der lichaamen van verſchillende ſoort met den Magneet, ter uitvoeringe gebragt zien. Hier door worden nu alle Liefhebbers in ſtaat geſteld, om dit Stuk naauwkeurig te kunnen onderzoeken en te beoordeelen; nadien de Hoogleeraar niets verzuimd heeft, dat eenigermaate zou kunnen dienen, om hun behulpzaam te zyn, zo ten opzigte van de manier van behandeling, als met betrekking tot de uitgeſtrektheid der Proefneemingen.

Met den aanvang geeft hy een beknopt verſlag van de gewoone manier van de Magnetiſche kragt der lichaamen te onderzoeken, waar uit men, by mangel van eenige gemeenſchaplykheid van zommige lichaamen met den Magneet te ontdekken, aanleiding genomen heeft, om denzulken alle Mag-

ne-

(*) Zie *Hedend. Vad. Letter-Oef. IV D. bl.* 234.
(†) *Ibid. V D. bl.* 480.

netiſche kragt (*) te ontzeggen. De Hoogleeraar erkent, dat hy zelve ook eertyds zo gedagt heeft; maar ik heb, zegt hy, reeds voor etlyke jaaren getwyfeld, of men 't niet veel eer aan 't gebrek der beproefmiddelen, dan aan eene volſtrekte ontſtentenisſe of gemis van Magneetkragt hebbe toe te ſchryven, dat zommige lichaamen, in de nabyheid van den Magneet, geen het minſte blyk van Magneetkragt betoonen. En hy is in dit zyn gevoelen ten ſterkſte bevestigd geworden, toen 't hem gelukte, eene nieuwe manier uit te vinden, die geſchikt is om een veel minder trap van Magnetiſche kragt na te ſpooren, dan men tot nog had konnen ontdekken; waar van hy in deeze Verhandeling berigt geeft, met mededeeling van eene reeks van Proefneemingen, die ter ſtaavinge hiervan ſtrekken.

Zyn Ed. verledigt zig in dezelve eerst ter ontvouwinge van de opgemelde manier, om de Magnetiſche kragt der lichaamen te onderzoeken, zo door middel der Water- als der Kwikproeve; met aantooninge van 't geen hier omtrent in 't werk geſteld, en voorts in agt genomen moet worden, ten einde in 't doen der Proefneemingen wel te ſlaagen. Hieraan hegt hy wyders een beredeneerd berigt van de voordeelen deezer maniere van onderzoeking, boven die welken men tot nog aangewend heeft; 't zy met de werking der lichaamen op de Magneetnaalde te beproeven, of met een Magnetisch Staafje of Mesje, (de lichaamen tot poeder gebragt zynde,) door derzelver poeder heen te beweegen, en daaruit af te neemen, of 'er zig al of niet Yzerklompjes onder bevinden. Beide deeze manieren, gelyk de Hoogleeraar aanmerkt, ſchieten dikwerf te kort, wanneer de Magnetiſche kragt te zwak is, om de kragt van aankleeving aan de overige deelen van het lichaam, of de tot poeder geſtooten klompjes, op die gewoone beproeving, te boven te komen; waartegen dezelve, door deeze nieuwe manier van onderzoeking, meermaals uitgelokt wordt, in gevallen daar ze voorheen niet ontdekt kon worden. Ter nadere bevestiginge nu van dit voordeel, dient vervolgens een aantal van Proef-

(*) Verſtaa hier, door magnetiſche kragt in de lichaamen, eene geſchiktheid der lichaamen om tot den Magneet te naderen, eene gemeenſchaplykheid van dezelven met den Magneet, of eindelyk eene kragt, welke wy in een lichaam ontdekken, wanneer het aan den Magneet, en wel aan deezen alleen, gehoorzaamt; welke manieren van uitdrukking de Hoogleeraar als gelykluidend gebruikt.

Proefneemingen, op lichaamen van verſchillende ſoort; welke de Hoogleeraar met de uiterſte naauwkeurigheid genomen heeft, en met nevensgaande waarneemingen, daar toe betrekkelyk, voordraagt. Van den aart deezer Proefneemingen kan men genoegzaam oordeelen, uit de voorheen gegeeven Schets van genomen Proeven (*), des het niet noodig zy, daar op byzonder ſtaan te blyven; wy hebben den Leezer ſlegts desaangaande nog te melden, dat de aldaar opgenoemde Proeven hier in 't breede ontvouwd, en met een groot aantal van die natuur vermeerderd zyn; mitsgaders dat zy allen ten duidelykſte toonen, hoe deeze manier by uitſtek geſchikt zy, om de ontdekkingen, wegens de Magnetiſche kragt der lichaamen, met weinig moeite en omſlag, ongelyk verder voort te zetten, dan langs de tot nog gebruikelyke wegen heeft kunnen geſchieden. —— En wat de juistheid der Proefneemingen aangaat, de Hoogleeraar verzekert ons in zyne Voorreden, dat ze by herhaaling in 't werk geſteld zyn; des hy niet twyfele of ze kunnen het ſtrengſte onderzoek doorſtaan: alleenlyk, zegt hy, zou zulks in eene mindere of meerdere *maate* omtrent die of deeze ſtoffe mogen misſen, ter oorzaake van den verſchillenden grond, waaruit ze genomen worden, dat eenig onderſcheid te wege kan brengen; doch hy vermoedt egter dat zulks zeer zeldzaam plaats zal hebben.

De Hoogleeraar ſtelt wyders deeze Proefneemingen niet blootlyk voor als in 't werk geſtelde proeven, maar ze gaan, gelyk we reeds aangeduid hebben, vergezeld van verſcheiden waarneemingen, waartoe hem dit onderzoek aanleiding gegeeven heeft, die deeze Verhandeling van des te uitgebreider nuttigheid maaken. Behalven dat ze meerendeels ſtrekken, om te toonen, dat de Magnetiſche kragt in verſcheiden lichaamen huisvest, aan welke men dezelve, op mislukte proefneemingen, ontzegd heeft, dienen ze dikwerf om verſcheiden Chymiſche kundigheden en denkbeelden aangaande verſcheiden ſtoffen en natuurlyke werkingen op te helderen; zo ter wederlegginge van verkeerde als ter verſterkinge van wel gegronde waarneemingen. — Hier toe behooren, om veele andere byzondere aanmerkingen over verſchillende ſtoffen, die onmiddelyk of van ter zyde in overweeging komen, daar te laaten, (op dat wy niet te uitvoerig worden,) des Autheurs proefneeming op het Vitriool en de Plantgewaſſen, (die insgelyks verder gaat dan de voorige proeven op dezelven,) met zyne daarbygevoegde waarneemingen, omtrent de werking der

(*) Zie *Hedend. Vad. Letter-Oef. IV D. bl.* 235-240.

der zuure zouten op de Magnetiſche kragt, ter aantooninge, dat dezelve door de zuure zouten wel verzwakt, maar geenzins vernietigd wordt; zelfs niet door den ſterkſten Salpetergeest, en even zo min door den rookenden Salpetergeest. Op het neemen deezer proeven, ter ontdekkinge hier van, ontdekte zyn Ed. ook, dat het Salpeterzuur zig ten ſterkſte hegtte aan het Yzerſaffraan, 't welk 'er door verzwaard werd; en dit baande hem den weg, tot het verder naſpooren der uitwerkingen van het Salpeterzuur op de Magnetiſche kragt, als mede om duidelyker te verklaaren, hoe 't bykome, dat het Salpeterzuur die kragt vermindert, en dat het Yzerſaffraan in Magnetiſche kragt toeneeme, als het Salpeterzuur zig afſcheidt. —— Op eene ſoortgelyke manier, deelt hy zyne waarneemingen mede over het *Phlogiston* of de Brandſtoffe in 't Yzer, benevens de uitwerking daarvan op de Magnetiſche kragt; waar uit blykt, dat het Yzer zyne Magnetiſche kragt, ſchoon ze verzwakt worde, niet geheel verliest, wanneer men het Yzer, zo veel mogelyk zy, van alle Brandſtoffe beroove; en dat men dus grond heeft, om te beweeren, dat de Magneetkragt niet van het *Phlogiston* afhangt. Men voege hierby, gelyk de Hoogleeraar ons wat laager onder 't oog brengt, dat zy, die de Magnetiſche kragt meenen op te wekken, in zulke lichaamen daar ze dezelve anders niet in kunnen beſpeuren, door aan derzelver deeltjes, tot poeder gebragt en geroosterd, de noodige Brandſtoffe toe te voegen, niet behoorelyk in agt neemen, dat deeze Magnetiſche kragt, welke zy ontdekken, veel eer behoort tot de bygebragte ſtoffe, dan tot het lichaam, dat men zig voorſtelt te onderzoeken. —— Wat wyders eene vogtige lugt en het water betreft, ook deezen, ſchoon met zouten vermengd, zyn, volgens des Hoogleeraars proefneemingen, zelfs na verloop van veele jaaren, niet magtig de Magnetiſche kragt in de lichaamen te vernietigen: en aangaande het vuur is het, uit het hier bygebragte, blykbaar, dat het zelve de Magnetiſche kragt zomtyds verzwakt, maar in de meeste gevallen vermeerdert. —— By de opgave deezer Proefneeminge nopens de uitwerking van het Vuur op de Magneetkragt, meldt de Hoogleeraar tevens zyne, by die gelegenheid, gedaane waarneemingen, op de verandering van het gewigt der lichaamen door het Vuur, die eenigermaate zouden mogen ſtrekken, ter bevestiginge van het denkbeeld, dat het Vuur weezenlyk eene merkbaare zwaarte heeft. Naar uitwyzen der hier medegedeelde herhaalde proefneemingen, naamlyk, was het Vylzel van Yzer, ter zwaarte van één once of 480 greinen, vóór dat het aan het Vuur bloot geſteld was,

op eene dikwerf herhaalde verkalking 150 greinen in zwaarte toegenomen. De Hoogleeraar geeft ons in zyne Voorreden grond om te hoopen, dat dit onderwerp, hier ſlegts kortlyk voorgedraagen, met melding van den onderſcheiden uitſlag naar maate van de behandeling, doch altoos met eene vermeerdering van zwaarte, vervolgens opzetlyk door hem nagegaan, en verder ontvouwd zal worden; waarmede hy ongetwyfeld veelen dienst zal doen; te meer daar tegenſtrydige proeven de Natuuronderzoekers hier omtrent verdeeld houden. —— Met dit gewag maaken van de Voorreden konnen wy niet nalaaten, ten ſlot van ons berigt, betreffende deeze in alle opzigten overweegingswaardige Verhandeling, nog met een kort woord te melden, 't geen hy in dezelve zegt wegens het voorgewende Geneeskundige gebruik van den Magneet. —— Uit de Verhandelinge zelve leeren wy, dat Inſecten en Plantgewaſſen in 't algemeen geen geringen trap van Magnetiſche kragt bezitten, dat dezelve ook gevonden wordt in de Spaanſche Vliegen, en by uitſtek in de Aarde van den bast van Peru; dan hy laat het den Geneeskundigen *over, na te gaan*, of dit eenigen invloed hebbe op derzelver *heilzaam* gebruik. Maar in de Voorrede zelve ontmoet *ons ten* opzigte van het Geneeskundige door de Magnetiſche kragt nog de volgende aanmerking.

„ Ik heb wegens de zogenaamde *Magnetiſche dierlyke werking* niets gezegd, en 't geen men desaangaande gewoonlyk te berde brengt, is tot nog in 't wilde geſchermd, en niet genoeg bepaalende. Het blykt tot nog niet, of men de uitwerkingen op het Menschlyke Lichaam, die aan de door kunst toebereide Magneeten toegeſchreeven worden, aan *dezelve* hebbe toe te eigenen als metaal- of ſtaalſtaafjes, of bepaaldlyk als Magnetiſche werktuigen. —— En ik heb myne reden om dit te melden. Tweemaalen heb ik de gelegenheid gehad, om eene genoegzaam zonderlinge uitwerking van den Magneet in dit opzigt te beſpeuren; maar, by de herhaaling van het ongemak, zag ik, dat een zilveren ſtaafje *dezelfde uitwerking* deed. Intusſchen twyfel ik niet, volkomen overtuigd zynde dat 'er Eindoorzaaken zyn, of het *gebruik* van den Magneet ſtrekt zig veel verder uit, dan alleen *ten* dienſte der Zeevaart, en ik herhaal hier, het geen ik, by eene andere gelegenheid, op dien grondſlag, in eene Redenvoering gezegd heb. „ Dat de Magnetiſche vloeiſtoffe, die door den geheelen Aardkloot heen vloeit, en denzelven ongetwyfeld op een grooten afſtand omringt, alleenlyk zou dienen, om de inwoonders van een tot den ouderdom neigenden Kloot veiliger

ger den Oceaan te doen doorſtreeven, dan hun eenige duizende jaaren te vooren mogelyk was, kan ik van my niet verkrygen te gelooven. Indien een Wys Weezen het beſtier van 't Heelal in handen heeft, zal hy geen vierſpan van paarden voor een wagen plaatſen om eene Mugge te voeren; en zo 't Noodlot, gelyk zommigen willen, hier van de oorzaak is, dan verdient het, even daar door, meer veragting dan eerbied. Middelerwyl is 't 'er evenwel zo mede gelegen, dat ons tot nog geen ander einde van de Magnetiſche ſtoffe regt bekend is: de nakomelingſchap zal derhalven andere uiteindens ontdekken. Als de waarneemingen vermenigvuldigd worden, en het Menſchlyke Verſtand aan de beoefening der Natuure gewoon geworden zal weezen, dan zal het blyken, welken invloed deeze fyne ſtoffe hebbe, op de orde van het Heelal; van 't Heelal, zeg ik, waarin, gelyk 'er niets aan ontbreekt, ook niets overtollig is."

Onderwyzingen van een Vader aan zyne Kinderen, in de Natuur en in den Godsdienst, door A. TREMBLEY, *Lid van de Koninglyke Maatſchappy te Londen. Uit het Fransch vertaald. In 's Gravenhage by* J. du Mee 1777. *I D. II St.* 238 *bladz. en II D. I St.* 203 *bladz. in gr. octavo.*

AGtervolgens het voorgeſtelde Plan van dit Werk, het welk wy medegedeeld hebben, toen wy van het eerſte Stuk verſlag gaven (*), word de daer in aengevangen beſchouwing der Natuur in dit tweede Stuk voortgezet, en in het derde voltrokken; waerom wy de twee laetst afgegeven Stukken in dezen by elkander voegen. Uit dien hoofde behelzen deze drie Stukken ene volledige voordragt van de aenmerkelyke byzonderheden der Natuur, welker beſchouwing onder het algemeen bereik van 't Menschdom valt, en die geſchikt zyn, om aller gemoederen, met de diepſte eerbied voor de eerſte oorzaek van alles wat beſtaet, te vervullen. Dit is, gelyk wy in ons voorige bericht reeds gemeld hebben, het hoofdbedoelde van dit Geſchrift; en deszelfs uitvoering ſtrekt ter bevorderinge hier van, op ene uitſtekende manier; in zo verre dat ene oplettende lezing, terwyl ze ons de werken der Natuur ten klaerſte regelmatig leert beſchouwen, niet kan nalaten een gevoeligen indruk op het hart te maken, door ons de voort-

(*) Zie boven, *bl.* 1[illegible].

voortbrengende en inſtand houdende hand van den grooten Schepper en Albeſtierder in alles te doen opmerken; het welk de hier voorgeſtelde Natuur- en Godsdienſtleer ten ſterkſte aenpryst.

Planten en Dieren verkondigen ons Gods grootheid, zyne magt, wysheid en goedheid, op ene treffende wyze, als ontegenzeggelyk is af te nemen, uit alles wat de Heer *Trembley* ten dien opzichte, met zeer veel nadruk, heeft voorgedragen: dan hier by bepalen zich 's Mans onderwyzingen niet. Hy ontvouwt zynen Kinderen de onderlinge betrekkingen, die alle de deelen van 't Heelal met elkanderen hebben, en de zamenſtelling van onzen Aerd- en Waterbol in 't byzonder. Hy daelt, om zo te ſpreken, met hun in 't harte der Aerde, om hun de geheime werkingen der Natuur, in derzelver binnenſte, zo veel ze voor ons menſchen na te ſpooren zyn, open te leggen; en klimt met hun ten Starrenhemel, om, in het onbepaelbaer Ruim, een tellenloos getal van Waerelden te beſchouwen. Intuſſchen vestigt hy, eer hy de Aerde verlaet en ten Hemel *ſtygt*, de aendacht der leergierige Jeugd, op hun *eigen geſtel*, als een gemengd Wezen, dat uit ene Geeſtlyke en Stoffyke Zelfſtandigheid beſtaet. En als hy hen opgeleid heeft, ter beſchouwinge van het verbazend aental van Waerelden, waer uit het Geheelal te zamen geſteld is, leert hy hen ten laetſte opmerken, hoe 'er een tyd zal komen, in welken wy, naer Ziel en Lichaem, bekwamer gemaekt zullen worden, om alle de Wonderen der Natuur, ter verheerlykinge van den nooit volprezen Maker, ongelyk beter te doorgronden, dan ons tegenwoordig geſtel toelaet. —— Ieder gedeelte dezer onderwyzingen behelst een aental van leerzame voorſtellen, welken beſtendig dienen, tot het hoofddoelwit, de erkentenis van Gods vinger in alle dezen. Men hoore, ter proeve hier van, des Autheurs opmerkingen, wegens de veranderingen, die in den Aerdkloot plaets hebben; waeromtrent hy zich indezervoege uitdrukt.

„ Hoe meer men de oppervlakte der Aarde en haar inwendig geſtel beſchouwe, hoe meer men rede hebbe te oordeelen, dat zy aan zeer aanmerkelyke omwentelingen is bloot geſtelt geweest: men moge met regt denken, dat deeze omkeeringen bovenal de uitwerkzelen van het vuur en van het water zyn: men moge met regt geloven, dat 'er zulke zyn voorgevallen, die, (indien men zoo moge ſpreeken,) oogenbliklyk geweest zyn, en anderen, die niet dan allengs en by trappen zyn uitgewerkt geworden.

„ Men

„ Men vind op verſcheide plaatſen van de Aardbol uitwerkzels van het Vuur. Ik ſpreeke niet alleen van de plaatſen, die rondom de brandende bergen zyn, in welke men veele laagen van verbrande ſtoffen, den eenen op den anderen, vind, die op verſchillende tyden zyn uitgebraakt geworden. Men vind ſoortgelyke ſtoffen in plaatſen daar tegenwoordig geen vuurſpoegende bergen zyn; daar zy zedert onheugelyke tyden zyn uitgeblust geweest: men vind 'er zelfs in de gronden der Zeën.

„ Men vind in de Aarde en op de Aarde zeer talryke en zeer duidelyke uitwerkzels van de beweegingen der wateren: men ziet dat zy verſcheide ſtoffen medegeſleept en neêrgelegt of achtergelaaten hebben. Men ziet op veele plaatſen, dat deeze ſtoffen meer of min in de wateren in ontbinding geweest zyn, dat zy in ryen gebracht en neêrgelegt zyn, dat 'er allengs zeer verre uitgeſtrekte laagen gevormt zyn, van Zanden, van Rotſen en van Aarde. Men ziet, wanneer men met aandacht waarneeme, dat in deeze omkeeringen de onveranderlyke wetten, die de Natuur volgt, altyd plaats gehad hebben: dat de lighaamen, zoo draa zy door niets opgehouden zyn geworden, de wetten der zwaarte hebben opgevolgt, aan welke zy onderworpen zyn: dat deeze ſteenen, die aardſtoffen, welke de laagen en beddingen uitmaaken, waarvan ik geſprooken hebbe, regelmaatige en ſtandvastige eigenſchappen bezitten, volgens de natuur der deelen, waar uit zy zyn ſaamengeſtelt; en zelfs dat 'er in de geſteldheid van die deelen eene ſchikking plaatſe hebbe, die wy niet terſtond bemerken, maar die onze aandacht dubbel waardig is, en die bewyst, dat zy het uitwerkzel is van die orde en van die kunst, die ons overal eene eindelooze Wysheid ontdekt.

„ Wy kunnen niet diep genoeg in den Aardkloot doordringen, om te oordeelen tot hoe verre de omkeeringen zich hebben uitgebreid, die hy in verſchillende tyden ondergaan heeft. Wy hebben reden om te denken, dat het door middel van die omkeeringen is, waardoor de overblyfzels van de Planten en van de Dieren, die eenen overvloed bevatten van vuur, lucht, water en aarde, zoo wonderbaarlyk en nuttig vereenigt, door die Aardbol zyn verſpreid geworden. Het zyn deeze omkeeringen, die, de overblyfzels van deeze bewerktuigde lighaamen met andere ſtoffen in de Aarde mengende, de verſchillende vereenigingen voortbrengen, wier uitkomst beſtaat in het voortbrengen van ſteenen, aardgronden, delfſtoffen, en koolen, die dierbaar aan de Menſchen worden, door de verſcheiden nuttige gebruiken, die zy 'er van maaken; en die,

be-

behalven deeze gebruiken, waarſchynlyk tot een groot deel werkingen dienen, zoo nuttig aan den Aardkloot, zoo nuttig aan de leevendige Wezens, die denzelven bewoonen; maar die voor ons, tot heden, in de verruitgeſtrekte Schatkamer der geheimen van de Natuur, opgeſlooten en verborgen zyn.

„ Gy zoud moeite hebben te gelooven, tot hoe verre deeze omkeeringen hebben plaats gehad, als men u geene verſchynzels mededeelde, die dezelve in zekere opzichten onder uwe oogen ſtellen. Ik hebbe u de ſteile boorden van de *Rhône* doen opmerken (*). Gy hebt 'er verſcheide beddingen van kyën en zand gezien: gy hebt erkent dat deeze laagen allengs door de beweeging der wateren gevormt waren; en 't viel u ligt te oordeelen, dat de vloed die nu laager ſtroomt, op andere tyden hooger geſtaan hebbe, en dat zyne wateren toen op een aanmerkelyken affrand overvloeiden en de Landeryen bedekten, die gy van de hoogtens beſchouwt. Het valt u ligt te begrypen, dat deeze wateren hebben kunnen afloopen, toen 'er een dieper opening zal gemaakt zyn *in de Bergen*, die ten Zuiden van het Land gelegen zyn, 't welk gy hier ontdekt.

„ De berg, dien gy ten Oosten van het Land ziet (†) ſtelt u aanmerkelyker gebeurtenisſen voor, en die u een veel grooter omkeering aanduiden: gy ziet 'er duidelyk de verſchillende laagen van de Rots gelykſtandig (*paralel*) de een aan den ander: gy ziet dat deeze laagen agtereenvolgende door de wateren de een op den anderen gelegt zyn; dat de ſteenſtoffen, waar uit zy ſaamengeſteld zyn, toen zy verzaamelt en neergelegd werden, uit eene aarde beſtonden, die zich vervolgens tot ſteen gevormt heeft, door middel van de kristallen, die gedient hebben, om derzelver deelen te vereenigen. Het geen ik u ten aanzien van deezen berg zegge, wordt ook wegens een groot aantal anderen in de verſcheide ſtreeken van de Aardbol waargenoomen.

„ Maar welke wateren zyn het, die boven deeze Bergen geweest zyn, en die dezelve, door verzaameling van hun grondzop, gevormt hebben? Zouden het, ten aanzien van den

(*) Het zyn de hoogtens van St. Jan en van Chatelaine, die men ziet, wanneer men zich aan de tegenovergeſtelde boorden van de Rhône bevind, naby de plaats daar dezelve met de Arve ſamenvloeit.

(†) Den berg Salève.

den Berg Salève, de wateren zyn van het Meer, en van den Vloed, die zich in het midden van den omtrek bevinden; dien deeze Berg met zoo veele anderen uitmaakt? Zeer merkwaardige verſchynzels leeren ons, dat het zeer verſchillende wateren zyn, die tot de ſaamenſtelling van deezen Berg en van een groot getal anderen toegebracht hebben; dat het de wateren der Zee zyn, die voormaals hooger dan deeze Bergen ſtonden, en die het geheel Land hebben overdekt, in 't welk zy zich bevinden. De verſchynſels, waarvan ik u ſpreeke, ontdekken zich in de Steenen, welke deeze bergen bevatten. Men vind in die ſteenen verſcheiden ſchulpviſchen opgeſlooten, die niet kunnen leven, noch voortgebracht kunnen worden, dan in de gronden der Zee. Men vindtze in dezelve dikwerf in een grooten overvloed verſteent, en ook is het niet zeldzaam dezelve zoo geplaatst te vinden, gelyk zy het, door een gevolg van de beweeging der wateren, zyn moesten. Deeze verſchynzels zyn zoo talryk, het is zoo gemeen, dezelve in de Bergen, in de Valleyen en in de Vlaktens te vinden, dat men, na zóo veele waarneemingen, en die zoo dikwerf met zorgvuldigheid herhaalt zyn, niet ontkennen kunne, dat de Zee zelfs een zeer langen tyd de landen bedekt moet hebben, in welke zy ontdekt worden.

„ Maar zoo deeze verſchynzels bewyzen, dat de Zee boven zoo veele en zelfs zeer hooge Bergen geſtaan hebbe, dat haare wateren het meestendeel der Landen bedekt hebben, die zedert lange tyden, door een oneindige opeenvolginge van Geſlachten van Menſchen en Dieren bewoont zyn geweest, zyn 'er ook anderen die bewyzen, dat het geen eenmaal de oppervlakte der Aarde geweest is, zich tegenwoordig verre beneeden die oppervlakte bevind, en zelfs beneeden de gronden der Zee. Men vind, gelyk ik u gezegt hebbe, in het doorgraaven van de Aarde, overblyfzels van bewerktuigde lighaamen: men vind 'er by voorbeeld aardgronden, die gedeeltlyk ſaamengeſtelt zyn, uit overſchot van Planten of van Schulpviſchen: men vind 'er een zeer grooten overvloed van koolen, die bovenal zyn ſaamgeſtelt uit de aardachtige en vette deelen der Gewaſſen: men vind 'er zelfs de afdrukzels van Planten, die in de ſteenen beſlooten zyn geworden, wanneer zy zich gevormt hebben. Ja zelfs heeft men in koolmynen, die onder de Zee doorgedrongen zyn, en ter diepte van meer dan twee duizend voeten onder haare oppervlakte, de afdrukzels van het vaarenkruid in lyën gevonden (*). Deeze Planten

(*) To Whitehaven in het Graafſchap Cumberland, in Engeland. *Oeuvres de Franklin. Tom. 2 Pag. 199,* de druk van Parys.

ten hebben eenmaal op de oppervlakte der Aarde geſtaan; en mogelyk dat deeze oppervlakte dezelfde plaats geweest zy, daar zy nu gevonden worden.

„ Ik ſpreeke u voornaamlyk van deeze aanmerkelyke verſchynzelen, die ons zulke groote omkeeringen in de Aarde aanduiden, om daardoor gelegenheid te hebben van u te doen waarneemen, dat deeze omwentelingen de werkingen van de Natuur niet ontſtellen, die de bron der goederen is, die wy nodig hebben. De gronden der Zee en de laagen der aardgronden, die in de Ingewanden der Aarde beſlooten zyn, kunnen in dien ſtaat de Gewaſſen niet voortbrengen, die de groote bronnen van waaren overvloed zyn; maar zoo draa zy zich op de oppervlakte der Aarde bloot gelegd vinden aan den weldaadigen invloed van de Zonnewarmte, aan dien van de lucht, en van de regens, worden zy allengs vruchtbaare landen en aangenaame verblyfplaatſen, vooral wanneer de landbouw en de kweeking zich hier met de Natuur vereenigt.

„ Die ſchoone en lagchende Buitenplaatſen en *Lusthoven*, die ſedert zoo lange de Aanleggeren en Aankweekeren ſchattingen betaalen, voor den arbeid die zy 'er aan beſteed hebben, door de voedzelmiddelen, die zy voor zoo veele Menſchen en Dieren opleveren: deeze aangenaame Streeken en Landsdouwen, thans met het ſchoonſte groen gehult, glinſterende van bloemen en met de ſchoonſte boomen beplant, waaren voor deezen afgronden der wateren; zy waaren door Zeegedrochten bewoont, met Schulpen, Schulpviſchen en andere Dieren bedekt, die in het zand, in ſlyk en modder leefden.

„ Hier is meer, de Zee is eene groote werkplaats, waar in zeer overvloedigly de ſtoffen toebereid worden, die de Natuur en de kunst der Menſchen vervolgens tot een groot aantal nuttige gebruiken bezigen. De overblyfzels van eene verbaazende menigte Schaalviſchen en andere Dieren, welke 'er in voortgebracht worden, dienen om veelerlei natuurlyke lighaamen voort te brengen, die wy tegenwoordig in de Bergen en in den Boezem van de Aarde vinden.

„ Deeze overblyfzels treden in de ſaamenſtelling van de aardgronden, van de ſteenen, van de zouten en van de myneraalen. De werktuiglyke lighaamen, die in de Zee leeven, zyn gelyk die, die op de Aarde gevoed worden, met een vuur vervult, 't welk 'er op verſchillende wyzen in is vereenigt. De Zee zelfs kan als een verzaameling van vuur beſchouwt worden; en hier van kan men oordeelen, als

men

men dat vuur waarneemt, 't welk zy vertoont, wanneer haare golven in eene ſterke beweeginge zyn. Het is in de Zee dat het gemeene zout wordt toebereid, en zoo veele andere zouten, welke u niet bekent zyn. Het is ook van de ſaamenvoegingen, die in deeze Hoofdſtof geſchieden, dat de Zwavels, de Leemen en het meestendeel der ſaamengeſtelde lighaamen voortkomen, welke de groeven, die men in de Aarde maakt, ons ontdekken. Deeze zoo nuttige en verſcheiden bewerkingen van de Natuur geſchieden onder en in de wateren der Zee; derwyze dat zy, als zy afloopt, de ſchatkamers voor ons open laat, die in haaren boezem zyn toebereid geworden.

„ De Zee kan van geene landen afloopen en dezelve droog laaten, zonder weder andere te overſtroomen, dit leeren ons de waarneemingen. Het ſchynt dat 'er in den Aardkloot eene beweeging is, waar uit deeze omwentelingen voortkomen, en welke dienen om de verſcheide ſtoffen, die in en onder het water van de Zee zyn, te mengen; en door wier middel, beurt om beurt, de aardgronden bedekt en ontdekt worden. Maar deeze omwentelingen geſchieden zoo langzaam, dat zy geen droevige gevolgen op den Aardkloot voortbrengen. Het is, by voorbeeld, ongevoelig, of trapswyze, dat de wateren van de Zee zich van de Oostelyke kusten aftrekken, en daar land aangewonnen wordt, terwyl zy op de Westelyke kusten allengs land overſtroomen. Indien dit het werk van weinige Jaaren waare, zoude het de grootſte verwoestingen aanrechten, en nu is zulks onzichtbaar, om dat het het werk van een groot aantal eeuwen is. —— Hoe veele overdenkingen ſtellen u deeze voorwerpen voor! Welke toevluchtmiddelen, welke dryfveeren, welke werkingen, welk een leven wordt hier allerwegen vertoont! Welk eene Kunst, welk eene Wysheid, welk eene Magt, welk eene Goedheid blinkt 'er uit in alle de Werken der Natuur!"

Men mag ook op dit gedeelte met het hoogſte regt grootlyks toepaſſen, 't geen de Heer *Trembley*, aen 't ſlot van dit Stuk, met opzicht tot zyne geheele beſchouwing zegt.

„ Als ik my alleen vergenoegt hadde, met u de talryke voorwerpen te doen kennen, welke de Natuur bevat, zonder u van die voorwerpen te laaten opklimmen tot de eerſte Oorzaak, tot het Allerhoogſte Wezen, dat de gantſche Natuur regeert, zoude ik u in eenen duisteren doolhof ingeleid hebben, in welken gy u zelven geheel zoud hebben verlooren.

„ Ver-

„ Vergelykt voor een oogenblik uzelven met het Geheelal, en met alle de Wezens welke het bevat, zonder aan het groote Wezen te denken, dat hen allen heeft voortgebracht. Wat zyt gy in het midden van deeze verbaazende meenigte wezens? Een punt, een onzichtbaar deel van een geheel dat van het een oogenblik tot het andere, een Bayert een mengelklomp van verwarring kan worden, ja dat zelf een Bayert is. Gy weet niet welke de plaatſe zy, die gy op zulk eene Wereld bekleed. De groote voorwerpen verbaazen u, en naast hun ſchynt gy een enkel niet te zyn, zonder dat gy u zelven kunt verheffen, door de beſchouwing dier voorwerpen, die u kleiner dan uzelven voorkomen. Gy begrypt niets in het voorleedene, gy beeft in het tegenwoordige, en gy verliest uzelven in het toekomende. Gy ziet geen ontwerp hoe genaamt, geenerhande orde, geenerhande ſchikking. Gy kunt niets verwachten dan eene algemeene omkeering en verwoesting. Gy kunt niets gewinnen: gy zyt verzekert alles te zullen verliezen.

„ Komt nu te rug tot een eerſte Oorzaak, tot *dat Almagtig*, Alwys en Algoed Wezen, dat wy in de Werken *der Natuur* ontdekt hebben: gy weet dat gy zyne *Schepzels* zyt, dat alles zyne bepaalde plaats in het Geheelal heeft, dat gy de uwe hebt, dat de grootheid der voorwerpen, dat hun aantal, dat hunne verſcheidenheid u voor het Oneindige Verſtand niet verbergt, dat hen geſchaapen heeft en bewaart, dat gy voor hem zyt, als of gy de eenigſte voorwerpen van de Schepping waart; en dat gy alles van zyne magt en van zyne goedheid kunt verwagten, 't geen voldoen kan aan de begeerte die hy u tot de Gelukzaligheid heeft gegeven, toen hy u het aanwezen mededeelde."

Voyages en differens Pays de l'Europe. A la Haye chez Plaat et Comp. 1777. *Sans la Preface &c. 759 pp. in 8vo.*

MEn is, volgens de Voorreden, deeze *Reisbeſchryving door verſcheiden deelen van Europa* verſchuldigd aan iemand, die zig, in den jaaren 1774, 1775 en 1776, opgehouden heeft, in Duitſchland, Zwitſerland, Italie en Sicilie, mitsgaders in Vrankryk, byzonder te Parys; geduurende welken tyd hy zynen Vriend briefswyze berigt gaf, van 't geen hem merkwaardigst voorkwam. Zyn oogmerk was niet zo zeer een verſlag van zyne reizen, en ontmoetingen op dezelven te geeven, als wel zyne aanmerkingen, over 't geen zy-

zyne oplettendheid tot zich getrokken heeft, mede te deelen. Uit dien hoofde valt dit Geſchrift niet onder dat ſoort van Reisverhaalen, die geſchikt zyn om ons, als 't ware, van plaats tot plaats mede te doen reizen, Steden en Gebouwen in alle derzelver byzonderheden te bezigtigen, en wat meer van dien aart zy; maar 't is eerder ingerigt, om onze aandagt te vestigen op de Staatkundige geſteldheid dier Landen, den toeſtand van den Godsdienst en der Geleerdheid in derzelver verſchillende takken in die Gewesten, benevens de neigingen en zeden der Inwoonderen, den Landbouw, Koophandel en meer dergelyken. Over dusdanige onderwerpen, (terwyl anderen ſlegts nu en dan als ter loops voorkomen (*),) laat zig de Opſteller deezer Brieven inzonderheid uit; en hy ſchryft deswegen als een oplettend oordeelkundige, van wiens aanmerkingen men een leerzaam gebruik kan maaken. Schoon men ze niet allen even bondig moge agten, zal men ze egter meerendeels van die natuur vinden, dat ze, met betrekking tot de aangeduide onderwerpen, haare nuttigheid hebben. —— Tot een voorbeeld zyner denk- en ſchryfwyze ſtrekke een en ander ſtaal uit zynen eerſten Brief, die de Keizerlyke Hofſtad *Wenen* ten onderwerpe heeft; waaromtrent wy ons inzonderheid zullen bepaalen, tot het geen hy, wegens den ſtaat der Geleerdheid, opmerkt.

Men tragt 'er tegenwoordig, zegt hy, de Weetenſchappen aan te kweeken, om het Volk uit de diepe onkunde te trekken; welke in het Roomsch-Katholyke Duitschland veel ſterker heerscht, dan dezulken, onder welken de Weetenſchappen bloeien, zig verbeelden kunnen. De Keizerin verzuimt niet alles aan te wenden wat ten dien einde in haar vermogen is: zelfs betoont zy, met het toeneemen haarer jaaren, eene ſteeds ſterker veragting van alle de valſche grondbeginſelen der kweezelaary, en der zodanigen, die 't bygeloof en de dwaalingen der drieſte onweetendheid blyven aankleeven.

Onze Reiziger betuigt, dat hy, voor zyn vertrek uit zyn Vaderland, nog al gunſtige gedagten voedde wegens de Jezuïten; maar de ondervinding aan die Hoven en in die Gewes-

(*) In de beſchryving van *Calabrie* en *Sicilie* is de Autheur egter ten deezen opzigte wat uitvoeriger om ons een gezet berigt van die gewesten te verleenen, en derzelver tegenwoordigen toeſtand met den ſtaat, waarin ze zig ondtyds bevonden, te vergelyken.

westen, daar de Jezuïten invloed gehad hebben, heeft hem geleerd, dat zy, als ten uiterſte ſchadelyk, met regt veroordeeld zyn. Het Wener-Hof, zegt hy, is thans geheel anders, dan 't was, toen 't meerendeel der Ministers en der Hovelingen Jezuïten tot Biegtvaders hadden. Die doortrapte knaapen bragten den Godsdienst overal te pas, en verſchalkten daardoor het tedere geweeten hunner boetelingen, zelfs in de onverſchilligſte zaaken. Wilden zy een bekwaam Man uit het Ministerie weeren; hy was een ſlegt voorwerp, dat de Godsdienst verbood in 't werk te ſtellen. Kwam 't er op aan om een goeden raad te verwerpen; 't was een voorſlag, dien de Godsdienst niet toeſtond aan te neemen. Behelsde een Boek zaaken, die zy in hunne Schoolen niet onderweezen, 't was een Geſchrift, dat de grondſlagen van den Godsdienst ondermynde, en volſtrekt noodzaaklyk verbooden moest worden. De beſtiering deezer Vaderen heeft gelegenheid gegeeven tot verkeerde reglementen en ſlegte onderdaanen gemaakt. Hardnekkig verkleefd aan de dwaalingen en zotheden der Eeuwe, in welke zy ontſtaan zyn, vervolgden zy de waarheid en haatten zy het licht, waar het zig maar vertoonde. Ingenomen met de eerzugt van de Vorſten en Grooten naar hun welgevallen te leiden, ſtyfden zy derzelver onkunde, om hen des te gemaklyker te bedriegen; zy boezemden hun een geest van trotsheid in, ten einde hen door hunne vleieryen te winnen, en maakten hen ten uiterſte bygeloovig, op dat ze ongevoelig meester zouden worden van hun geweeten en bezittingen.

Het Crimineele Wetboek, bekend onder den naam van *Codex Thereſianus*, ſtrekt, gelyk hy verder aanmerkt, tot oneer der Menschlykheid; en beantwoordt niet aan de geestgeſteldheid der Vorſtinne, op welker naam het gaat; intuſchen blyft het egter, hoewel hier en daar verzagt, in zwang. En wat de lyst der verbooden Boeken aanbelangt, die van Wenen is veel uitgebreider dan die van Rome, waartoe de Jeſuïten, zo men wil, zeer veel toegebragt hebben. —— Onder anderen vermaakte zig de Autheur zomtyds met het leezen der Gerigtsordonnantien van deeze Hoofdſtad, die zo ten opzigte van de taal als den ſtyl ten uiterſte zeldzaam opgeſteld waren. Hy ſchryft dit grootlyks toe aan de Duitſche Jeſuïten, onder welken die van Wenen veelal geſtudeerd hebben; men vindt 'er ook, zegt hy, die, in ſpyt deezer Jeſuïten, zig elders beſchaafd hebben; maar wat de anderen betreft, men ſchrikt voor 't leezen hunner Schriften.

Verder berigt hy ons dat die van Wenen veelal dermaa-

ce

te verſlaafd zyn aan gasteryen en het ſpel, dat men dikwils moeite hebbe, om hen daar buiten aan te treffen, wanneer men iets met hun te verrigten heeft. Hy verhaalt, by die gelegenheid, dat een arme Priester van Tirol, een jaar lang, vergeefsch alle moeite had aangewend, om een kunſtſtuk van zyne eigen uitvinding aan de Hoogleeraars der Wiskunde te vertoonen; tot dat de Baron *Sperges*, een Man van zeer veel verdienſte, de Hoogleeraars ter maaltyd verzogt. Zy zagen toen het kunſtſtuk, zynde een Uurwerk van eene nieuwe vinding; en oordeelden het waardig, der Keizerinne aangeboden te worden, die den Priester by uitſtek wel beloonde, en hem een jaarlyksch penſioen toelei, dat zyne verwagting ver te boven ging. Deeze Vorſtin, zegt hy, is ten hoogſte menschlievend en weldaadig; en den Keizer mag men wel aanmerken, als den arbeidzaamſten Vorst, die voor een ieder zo ſpraakzaam, en zo min ingenomen is met zyne grootheid, als 'er mogelyk iemand op den Aardbodem gevonden wordt. Middelerwyl hebben nogtans deeze voorbeelden geen genoegzaamen invloed op den grooten hoop des Volks; ze zyn te zeer verſlaafd aan hunne vooroordeelen en oude gewoontes; 'er zal eene reeks van Vorstlyke perſoonaadjes van dat character vereischt worden, om het Volk andere zeden en andere manieren in te boezemen. Egter ſchynt het, naar 't geen de Autheur verder meldt, dat de Adel die Vorstlyke voorbeelden begint na te volgen: hy maakt met veel lofs gewag van den Prins *van Kaunitz*, en getuigt, hoe hy in 't algemeen opgemerkt heeft, dat 'er onder den grooten Adel verſcheiden gevonden worden, die van een zagt en vriendlyk character zyn, die weezenlyke verdienſten hebben, die braave menſchen voorſtaan, en zelven groote vorderingen in de Kunſten en Weetenſchappen maaken. Wel byzonder beſchryft hy den Graaf van *Zintzendorf* als iemand, die in een zeer goeden ſmaak gereisd, en zig uitneemend kundig gemaakt heeft, in 't geen den handel en de manufactuuren betreft. —— Wyders zyn hem de zogenaamde Geleerden te Wenen zeer verwaand voorgekomen, en de Geneesheeren bovenal. Men vind hier ook, vervolgt hy, gelyk elders in Duitschland, eene ſoort van Geleerden, die men *Publicisten* noemt, wier zaak het is, de regten en eiſchen van alle groote en kleine Vorſten na te gaan: doch hy is van oordeel, dat de Vorſten die Staatkundigen belachen; in zo verre zy hun Regt beſchreeven hebben aan den mond hunner ſnaphaanen, op het punt hunner bajonneeten, en in ſtukken van metaal. —— Nopens de Academiſche Disputatien geeft hy ons geen voordeelig berigt. Op

de Univerſiteiten van zekere Duitſche Keurvorſtendommen, en die der Oostenrykſche Landen, zegt hy, disputeert men zeer ſterk in 't openbaar, en over de zonderlingſte Theſes, of Voorſtellingen. Ik heb 'er zeer ernſtig hooren disputeeren, over de vraag, of de Paus onfeilbaar, en boven eene algemeene Kerkvergadering zy? of de tiende tot het natuurlyke, dan alleen tot het Godlyke, regt behoore? of de Vorſten meesters zyn van de goederen hunner Onderdaanen? of de bezittingen der Geestlyken vry zyn van de belastingen, door de Wet der Natuure, door de Godlyke Wet, of door de Wet der Kerke en die der Vorſten? Na dit gehoord te hebben vind ik geen reden, waarom men op die beroemde Univerſiteit ook niet zou disputeeren, over de vraag, of de Zon onzen Aardkloot verlicht, en of het geheel grooter is dan deszelfs gedeelte, uit kragt der Natuur- of der Kerk-Wet? Ik heb, te Inſpruck in het Tirolſche, een Hoogleeraar openlyk hooren beweeren, dat de Souverein meester is van de goederen der particulieren, en dat de Onderdaanen ten wille der Vorſten zyn: indien de Vorſten *aan zulke* zotten geloof gaven, zouden zy wel dra op *ons ter jagt* gaan.

Brieven van Paus CLEMENS XIV. (GANGANELLI.) *Uit het Fransch vertaald. Derde en laatſte Deel. Te Amſterdam by* Yntema en Tieboel 1777. *Behalven het Voorberigt en den Bladwyzer* 300 *bladz. in gr. octavo.*

ZYn de twee voorige Deelen deezer Brieven met een zeer algemeen genoegen ontvangen, men mag met reden verwagten, dat de Leezers even zo wel voldaan zullen zyn over dit derde Deel; gemerkt de Brieven daarin vervat vooral niet minder opmerkenswaardig en leerzaam zyn. Hierby komt een aantal van Redenvoeringen en Bedenkingen over verſcheiden *gewigtige* onderwerpen, die met oordeel behandeld zyn; en ten *laatſte* heeft men 'er nog bygevoegd eenige byzonderheden raakende het *geſlagt* en den perſoon van *Clemens* den XIVden; welken *grootlyks* dienen, om ons 's Mans character en denkwyze nader te doen leeren kennen. Al het voorgeſtelde, zo in de Brieven, als in de daarhevens medegedeelde ſtukken, toont ons ten klaarſte, dat hy, hoewel de Roomsch-Katholyke Leer omhelzende, en eindelyk zelfs Paus geworden zynde, egter wel verre was van verſlaafd te zyn aan alle de Volksvooroordeelen, die veelvuldig in deeze Kerk gevonden worden; en wel byzonder, dat hy in geenen deele behoor-

hoorde onder die Geestelyken, welken het 'er op toeleggen, om de Kerklyke Magt boven het Waereldlyke Gezag te verheffen. — Tot een staal hier van strekke 's Mans volgende Brief, (nog Kardinaal zynde) raakende het diestyds zweevende geschil, wegens het Hertogdom Parma, waaromtrent hy zig indeezervoege uitlaat.

„ Zie daar ons in het gevaarlykste tydstip van verandering, 't welk 'er immer was. Geheel Europa dondert tegen ons, en ongelukkiglyk hebben wy niets, 't geen wy tegen dit raazende onweder kunnen stellen. De Paus stelt zyn vertrouwen in de Voorzienigheid; maar God doet geene wonderwerken, zo dikwyls men het begeert; en daar en boven zou Hy wonderen verrichten, om Rome het genot van een Heerlyk recht over het Hertogdom van Parma te doen genieten?

„ Rome heeft alleen een zuiver geestelyk gezach over alle Catholike Koningryken; zyn tydlyk gezach geldt alleen voor den Kerklyken Staat, en dit nog door de bewilliging der Vorsten, tegen welken men zich wil aankanten.

„ Kan men vergeeten, dat het Hof van Rome bykans alle zyne rykdommen, en al zynen luister aan Frankryk verschuldigd is? En, indien men dit in geheugen heeft, hoe kan men dan nalaaten toe te geeven aan den wil van LODEWYK XV; te meer, daar hy niets eischt dan zaaken, die hy recht heeft te eischen?

„ Ik vergelyke de vier voornaame Koningryken, die den H. Stoel onderschraagen, by de vier Hoofddeugden, Frankryk by de sterkte, Spanje by de matigheid, enz.

„ De H. Stoel, dus omringd, toont zich ontzachlyk voor zyne vyanden, en dan kan men van hem zeggen: *aan uwe zyde zullen 'er duizend vallen, en tien duizend aan uwe rechterhand; tot u zal het niet genaaken* (*).

„ Ik zugte, ik bekenne het voor u, myn waardste Heer, op het gezicht der rampen, die dit alles ons bereidt, en ik zou gaarne zeggen, dat deeze bittere drinkbeker van ons voorby ga, niet om dat men ons den mantel neemt, en vervolgens onzen rok kan neemen, maar om dat ik vreeze voor eene scheuring; en hoe veel kwaads zou die niet na zich sleepen, schoon de Godsdienst nimmer vergaan kan!

„ Indien de H. Vader, wiens hart de zuiverheid zelve is, zich slechts de weldaadige bedryven der Fransche Koningen jegens den H. Stoel wilde laaten voorhouden, hy zou zekerlyk niet draalen met het verlangen van LODEWYK XV, raakende het Hertogdom van Parma, in te volgen; maar gy weet, dat elke zaak twee kanten heeft, en dat het oogpunt, waar uit men deeze den H. Vader vertoont, volstrekt strydig is met de inzichten der Vorsten.

„ Men zal de noodzaaklykheid gewaar worden van te rug te keeren,

(*) Ps. XCI. (in de *Vulgate* XC) vs. 7.

ten, en, indien dit niet onder deezen Paus voorvalle, zal het onder zynen Opvolger moeten gebeuren; 't geen zo veel te moeilyker is, dewyl CLEMENS XIII een Paus is, der eerste eeuwen der Kerke waardig, door zyne godsvrugt, en dewyl hy verdient gezegend te worden door alle Koningryken, die zyn gezag erkennen.

„ Het Sacro Collegio kon hem wel vertoogen doen; maar, behalven dat hier de gevoelens verdeeld zyn over de zaak van Parma, en over die der Jesuiten, zou de Paus toch niet anders doen, dan het geene zyn Raad hem zou aan de hand geeven.

„ Ik ben niet verwonderd, dat de Heer Kardinaal *** hartlyk belang neemt in het welvaaren van de Maatschappy en derzelver Generaal, hy heeft zeer natuurlyke redenen om aan dezelve gehecht te zyn; maar het verbaast my, dat men hem by voorkeuze over dit ontwerp heeft geraadpleegd, daar de geheele waereld weet, hoedanig zyne manier van denken zy. In gevaarlyke omstandigheden moet men nooit raad inneemen, dan van zulken, die volmaakt belangloos zyn: anders wordt men partyzugtig, zonder het te willen, zelfs eer men het vermoedt.

„ Het is iets schoons de waarheid de beminnen, en haar te kennen zo als zy is. Zo veel begochelingen neemen zo zeer den schyn der waarheid aan, dat men 'er dikwys mede bedrogen wordt. Wanneer men haar in een voorkoomend geval zonder bedekfel zien wil, moet men zich ontkleeden van alles wat men weet, de zaak onderzoeken, als of men nog niets 'er van wist, en eindelyk persoonen raadpleegen, die zonder vooringenomenheid zien en oordeelen.

„ Men moet daarenboven eene oprechtheid van oogmerk hebben, die ons het verkrygen van bovennatuurlyke verlichtingen waardig maake; want de Heer beproeft harten en nieren, en, indien de liefde der gerechtigheid ons niet bezielt in ons onderzoek, laat Hy ons over aan onze eigene duisternissen."

„ Ik ben met al de volheid myns harten, enz."

Wanneer een Roomsche Geestlyke op zodanig eene wyze spreekt, als *Ganganelli* in dit geval, en, met opzigt tot andere stukken, meermaals in zyne Brieven doet, geraakt hy wel eens in verdenking, of zyn zogenaamde Godsdienst ook enkele Staatkunde zy. Men vindt 'er, die, geen agt geevende op den invloed der opvoedinge, van 't onderwys in de Jeugd enz. zig naauwlyks kunnen verbeelden, dat een Man, die zo denkt en spreekt, de Leer der Roomsche Kerke in opregtheid kan omhelzen; dit leidt hen ligtlyk, (want kwaaddenkende menschen zyn zeer vaardig in 't opmaaken van gevolgtrekkingen,) tot het besluit, dat zodanig een Mensch met den geheelen Godsdienst speelt. Dan hy, die alle de Brieven van deezen Geestelyken leest, zo in zyn Monnikenstaat, als geduurende den tyd dat hy Kardinaal was, en eindelyk toen hy de Pauslyke waardigheid bezat, zal hem daarvan niet wel kunnen verdenken. Zyne Brieven toonen genoegzaam van alle zyden, dat hem

de

de Godsdienst waarlyk ernst was; en meermaals verleent hy doorslaande blyken van zyne onwankelbaare aankleeving aan den Christelyken Godsdienst, in tegenkanting van alle de poogingen van 't Ongeloof. Buiten eene menigte van andere ſtukken hier toe betrekkelyk, verleent ons dit Deel een bewys desaangaande, in een Brief waarin hy eenig verſlag van zyne Studien geeft, en zig by die gelegenheid ook uitlaat over het beklaagenswaardige gedrag derzulken, die, in eene zo verlichte Eeuw als wy thans beleeven, den Godsdienst nog poogen te ondermynen. 't Zy genoeg, het laatſte gedeelte van deezen Brief alhier te plaatzen.

„ Hoe is het moogelyk, *zegt hy*, dat de menſchen niet de wilg krygen van ongeloovig te zyn, na eenmaal opgemerkt te hebben, dat allen, die niet geloofd hebben, geene andere dan herſenſchimmige ſtelſels hebben gegeeven, en hunnen loop geëindigd, zonder de geringſte betooginge tegen het Christendom te hebben kunnen bewerken, en zonder eenigen anderen naam gemaakt te hebben, dan dien van drogredenaars.

„ Wy zouden niet geloofd hebben, dat COLLINS, of BAYLE, wanneer zy zich nieuwe wegen baanden, en zich, als 't ware, uitgeven voor menſchen, die van eenen hoogeren geest gedreven werden, die het Heelal kwamen verlichten, en van zyne vooroordeelen verloſſen, na hunnen dood als goden zouden aangemerkt worden, en dat men hun ter eere altaaren zou oprichten? Ondertuſſchen herdenkt men hunner niet, dan om hunne dwaalingen te betreuren, of den ſpot te dryven met hunne ongerymdheden; en niemand is 'er, hoe weinig Godsdienſtig by ook zyn mooge, die ten deezen tyde SPINOZA zoude willen zyn.

„ Zo groot is de kragt der waarheid; men kan ze gedurende eenigen tyd verdonkeren, maar men kan ze niet fmooren. Zy verheft zich, wanneer men ze geheel uitgebluscht waande, gelyk een vuur, 't welke men geloofde onder zyne asch uitgedoofd te zyn, en 't geene eene leevendige en heftige vlam geeft, in het oogenblik, waarin men ze niet verwagtte.

„ Wy erkennen, dat 'er duisterheden plaats hebben in de Katholyke Leer; dewyl het Geloof, volgens den Heiligen PAULUS, *is een bewys der dingen, welke men niet ziet* (*): maar zullen wy een Land verlaaten, waarin zich wolken voordoen, om over te gaan tot eene plaats van duisternis en eisylykheid? Men vind vaste ſteunpunten in het volgen van den Christelyken Godsdienst; maar die zich van denzelven verwydert, gaat alleen op het geval af over puinhoopen en langs ſteilten.

„ Dit is het, dat ik onlangs eenen Engelschman zeide, eenen man, zyner Natie waardig, zo door zyne kundigheden als door de verhevenheid van zynen geest; maar weggeſleept door den geest der

(*) Heb. XI. 1.

der ongeloovigheid, welken ik vergelyke by onzen berg Veſuvius, wanneer die in zyne uitbarſtingen is.

„ Werwaards zult gy ons leiden, zeide ik hem, terwyl gy ons berooft van alle waarheden, welke de Christelyke Godsdienst ons voorſtelt; verheven waarheden, die ons het hoogſte denkbeeld van God geeven; vertroostende waarheden, die ons Hem doen gewaar worden, als altoos in het midden van ons, om ons by te ſtaan en te behouden; altoos beſtreden, maar altoos overwinnende waarheden!

„ Die het geluk niet heeft van ze te gelooven, daalt neder tot den rang der dieren, en heeft niets meer te verwachten, dan eene verachtelyke vernietiging. Het was wel der moeite waardig, zo veele naſpeuringen, zo veele poogingen des vernufts te doen, om tot zulk eene ontknooping te koomen! en zie daar, evenwel, waar alle Boeken op uit loopen, die tegen den Godsdienst geſchreven worden; zie daar, waartoe gy, met uwe Wysgeerige beginſelen, alle menſchen wilt brengen. Wie zou geloofd hebben, dat men een Wysgeer moest weezen, om ons te doen leeven als beesten, en om ons te overtuigen, dat wy tot het zelfde einde voortgebragt waren?

„ Dan zal het fraaie Vernuft deezer Eeuwe alleen hierop *uit koomen*, dat men van het Heelal eene diergaarde maake, van welke de Leeuw, als het ſterkſte dier, de Oliphant als het grootſte, de Meesters en Beheerſchers zyn zullen. Een ſchoon ſtuk, zeker! ja, Mylord, volgens uwe *beginſels*, zult gy moeten beſluiten om den Luipert of den Rhinoceros als uwen Koning aan te merken; maar gy maakt ſlechts ſtelſels, en wanneer men u ſpreekt van derzelver gevolgen, ontwykt gy de zwaarigheid.

„ In den Christelyken Godsdienst is alles naauw verbonden, alles aan elkander verknogt. Indien men hier beginſels ſtelt, men is niet bevreesd, dat 'er gevolgen uit zullen getrokken worden. Gy *zult* my zeggen, dat hy voor de menſchen een zeer geſtrenge Godsdienst is! Dit is een bewys, dat de menſchen hem niet gemaakt hebben: zy zouden hem meer verzagt hebben, indien zy 'er de uitvinders van geweest waren. Men zou 'er de verlochening van zichzelven niet in zien voorkoomen als den grondſlag van deezen Godsdienst; men zou ten minſten 'er de kwaade begeerten in toegelaaten hebben.

„ De Engelschman was als FELIX, wanneer de *Heilige* PAULUS tot hem ſprak; hy werd bewogen, maar blyft ongelukkiglyk altoos ongeloovig.

„ Dit belet my niet hem waarlyk te beminnen, en het is juist om dat ik hem beminne, dat ik wenschte hem wel te zien denken. Ook doet hy my het recht van te erkennen, dat ik niemand haate, uit hoofde van zyne gevoelens, en dat zelfs de hardnekkigſte ongeloovigen, hoewel ik hunne grondregelen verfoeie, verzekerd kunnen zyn van in myn hart alle liefde te vinden, die men zynen broederen ſchuldig is."

Aan

Aan dit denkbeeld dat wy van hem, als van een waarlyk Godsdienstig Man, uit alles wat hy geschreeven heeft, moeten vormen, beantwoorden ook ten volle zyne twee laatste Brieven; welken hy aan eenen Geestelyken, eenen zyner Vrienden, geschreeven heeft, geduurende zyne ziekte, in 't vooruitzigt dat zyn dood kort op handen was, en dus in een tydstip, waar in weinig menschen, (zo immermeer iemand,) eene geveinsde rol kunnen speelen. De eerste deezer Brieven luidt aldus.

„ Ik ben weezenlyk ziek: maar dit vertroost my, dat ik het kwaad niet in den mond ben geloopen; want ik heb altoos geoordeeld dat ieder mensch zyne gezondheid moet in agt neemen.

„ De niet genoegzaam verlichte vroomheid staat deeze waarheid niet toe; en egter is het ontwyfelbaar, dat men, door het verderven van de bronnen des leevens, zichzelven in gevaar brengt van zyne plichten niet meer te kunnen waarneemen, dat is, van niet meer ter Misse te kunnen gaan, wanneer men er moet gaan, van de door de Kerke voorgeschreven onthoudingen niet te kunnen betrachten, dewyl men overtollige vasten gehouden, en eenen onbescheiden ijver gevolgd heeft.

„ Wanneer de ziekten niet uit eenige ongeregeldheid voortspruiten, en ons regtstreeks door God worden toegezonden, zyn zy de geschiktste boete om onze zonden en misslagen uit te wisschen. Zy verspreiden eene heilzaame bitterheid over de vermaaken deezes leevens; zy maaken ons ongevoeliglyk los van alles wat sterflyk is, en doen ons gemeenzaam worden met den dood.

„ Nooit hebbe ik myne eigene nietigheid beter gevoeld, dan zedert het tydstip myner ongesteldheid. Ik heb gezien dat myn lighaam niets anders is dan een gebouw, welks muuren instorten op het oogenblik, waarin men zulks het minste verwacht. Somtyds is myn ongemak zeer heftig, en somwylen schynt het als in slaap te geraaken; maar dit geschiedt niet dan om met dies te grooter geweld te ontwaaken.

„ De mensch is, van het oogenblik zyner geboorte af, onderhevig aan alle zwakheden; hy is blootgesteld voor alle toevallen, en kan alles, wat hem omringt, aanmerken als de aanstaande gelegenheid van zynen val. De ziel moet herwinnen het geene de zintuigen verliezen. Wanneer het lighaam zwakker wordt, moet zy het verlaaten in den geest, om zich op het leevendigste met God te vereenigen; dit is het eenige en het waare middel om zich boven smart en lyden te verheffen; want in God vindt men alle moogelyke gelukzaligheid. De hevigste ziekte is slechts eene ligte speldesteek voor eenen Christen Wysgeer, die zich alleen met Geestelyke zaaken bezig houdt. Indien de Stoïcynen, zonder andere beweegredenen dan eene ydele trotsheid, het lyden met standvastigheid verdroegen, is het zekerlyk voor de Christenen, die altoos met hun Opperhoofd op de Hoofdschedelplaatze moeten zyn, eene schande

onder de heftigheid der kwaale te bezwyken. Maar, helaas! men geeft fraaie teſten; en men is dikwyls alleen in de beſpiegeling onverſchrokken. Ik ſpreeke hier in het byzonder van myzelven, daar ik, na my voorgehouden te hebben wat best in ſtaat is om my te ondersteunen, my, veel meer dan ik behoorde te doen, bezig houde met myne ſmarten. Ondertuſſchen moest ik, hoe heftiger die waren, dies te meer het gezigt vestigen op den Hemel, de eenige plaats, waar noch ſmarten noch ziekte gevonden worden.

„ Gy zult my vermaak doen met my te koomen zien zo ſpoedig u moogelyk zal weezen. Ik wenschte wel, dat myne verlangens vleugels waren om u over te voeren; gy zoudt op dit oogenblik hier zyn. Ik hebbe u, met betrekkinge tot myne geſteldheid, ſoos te zeggen het geene ik niet ſchryven kan. Vaarwel."

En hier aan volgt een tweede Brief, naar 't ſchynt, kort na den voorigen geſchreeven, zonder dat het hem mogt gebeuren zynen Vriend te zien; in welken hy op deeze wyze vervolgt.

„ Die tegenwoordig aan u ſchryft, is nu niet meer dan een geraamte, en beweegt ter nauwer nood zyne uitgedroogde vingeren. Indien ik enkel op de heerlykheid deezer waereld gezogd hadde, zoude ik den dood, wanneer hy my den beker der bitterheid toereikte, gezegd hebben, *dat deeze drinkbeker van my voorby ga*; maar gelukkiglyk hebbe ik myne beſchouwinge alleen hemelwaards gericht, en toen riep ik uit: Wat is deeze beker heerlyk, en hoe aangenaam *is* hy my!

„ Het is zeker, dat 'er, in de oogen des Geloofs, geen grooter voordeel is, dan dat van zich met den dood te vereenigen, eer die zynen laatſten ſlag toebrenge. Zedert ik hem in myn binnenſte gewaar worde, en inderdaad, heeft hy in myne oogen niets verſchrikkelyks meer, en myne afneemende dagen worden my veel waardiger, dewyl zy my tot de eenwigheid doen naderen.

„ Hier noodzaaken myne al te geweldige ſmarten my de pen neder te leggen, zonder dat ik weete, wanneer, en of ik ze in het gebiedt wel weder zal opvatten.....

„ Een oogenblik van kalmte, na zeven dagen en zeven nachten, in folteringen doorgebragt, doet my de pen weder in de hand neemen. Dit vertroost my, dat, door eene gantsch hemelſche gunst, myne ziel in kragten toeneemt naar maate het lighaam verbroken wordt. Eene zaak alleen is 'er, die my weezenlyk droefheid verooraakt, en deeze is, dat ik niet al het goede gedaan hebbe, het geene ik behoorde gedaan te hebben; en hierom verzoeke ik u ieverig God te bidden, dat Hy my vergeeve, en dat Hy zich verwaardige, ter verzoeninge myner overtreedingen, het weinige leeven, dat my nog overig is, aan te neemen.

„ Indien my eenige tuſſchenpoozen van bedaardheid gebeuren mogten, want ik ben mynen geest niet altoos meester, zou ik aan alle Geloovigen ſchryven, als derzelver Vader en Herder, om hunne

vóór

vóór mynen dood, de liefde en den vrede aan te beveelen; waar deeze zyn het onderſcheidende kenmerk der Chriſtenen.

„ Nog wenſchte ik wel te voldoen aan eene andere verplichting jegens die Geeſtelyke Orde, die my zes-en-dertig jaaren in haaren ſchoot verdraagen heeft; ik zoude wel verlangen, door eenige openbaare en plegtige daad, haar te bedanken voor de liefde, waar mede zy myne onvolmaaktheden heeft verdraagen.

„ Ik ſterve, zo als ik geleefd heb, erkentelyk jegens allen, die my goed gedaan hebben, en alzoos uw Vriend. Vergeet my in de oogen der menſchen, by welken ik, binnen kort, niets meer zal weezen dan een weinigje ſtof; maar wees myner gedachtig voor God, in wien ik alle myne hoop geſteld heb, op dat ik in de eeuwigheid niet mooge beſchaamd worden.

„ Hy heeft my op eene vreeslyke wyze de nietigheid van aardſche grootheid willen doen gewaar worden, in het midden der grootheid zelve, door my te drenken met alſem en galle. Zyn naam zy gezegend: niets kan voor den Stedehouder van JESUS CHRISTUS gelukkiger zyn, dan, gelyk deeze Godlyke Zaligmaaker, op de Hoofdſcheelplaatze te ſterven.

„ Indien ik de vertroosting van u te zien niet meer mooge genieten, zal ik u verwachten in de eeuwigheid, alwaar ik hoope, dat wy het onwaardeerbaare geluk zullen hebben, van elkander in God weder te vinden, die dan ons Heelal, onze Hoofdſtof, en ons Leeven zyn zal."

Den 26 Aug. 1774.

By gelegenheid van 't plaatſen deezer twee laatſte Brieven, kunnen wy niet wel nalaaten nog de eene en andere byzonderheid (uit de bovengemelde Byzonderheden aan 't ſlot van dit Stuk gehegt,) mede te deelen, voor zo ver zy betrekking tot deeze zyne ziekte hebben.

„ *Zo ras hy de verſchrikkelyke ziekte gevoelde*, aan welke hy geſtorven is, zeide hy tegen den Kardinaal STOPPANI: *Wanneer men in de loopgraven is, moet men de kanonkogels verwachten.*"

„ *Wy zyn met ons twee* LAURENTS, zeide hy eens, ſpreekende van zichzelven, en den Generaal der Jeſuiten (*) *die beide op den rooster liggen* (†), hy bedoelde de pynen, die hy uitſtond, en de gevangenis van Vader RICCI."

„ Bemerkende, dat een Geneesheer, dien hy had doen roepen, niets van zyne ziekte wist te maaken, zeide hy; gy zult ze vinden in den XCſten Pſalm, (§) alwaar geſproken word van eene verbor-

gen,

(*) LAURENS RICCI.

(†) Zinſpeelende op den marteldood van den H. LAURENTIUS, die, naar luiden der Legende, leevende op een rooster gebraden werd.

(§) Volgens onze rekening den XCſten.

genheid, die in het duister bewerkt wordt, van de *pestilentie*, *die in de donkerheid wandelt*."

„ Wanneer men hem eens vraagde, of hy niemand verdacht hield van op zyn leeven toegelegd te hebben, antwoordde hy: *Weet gy niet dat men my* SILENTIUS I (*) *noemt*?"

„ Hy besteede al den tyd zyner ziekte tot gebeden en tot het doen van werken van onderwerpinge; en zeide somtyds: *De dood vindt zo veel behaagen in my, dat hy my niet verlaat: indien dit niet goed is voor het lichaam, het is uitmuntende voor de ziel.*"

(*) Omtrent als of hy zeide, ZWYGER I; zinspeelende op het Latynsche woord *Silentium*.

De Mensch in aangenaame Spectatoriaale Vertoogen beschouwd, door een Genootschap van geleerde Mannen te Halle. Uit het Hoogduitsch vertaald, door G. M. NEBE. *Agtste Deel. Te Amsterdam by* de Wed. P. J. Entrop. *In groot octavo* 552 *bladz.*

IN dit Deel levert men ons op nieuw een aantal van leerzaame Vertoogen, die geschikt zyn om de Zeden te vormen, zo door ernstige als door vrolyke voorstellingen, welken naar de verschillende geaartheid der Leezeren aan onderscheiden Leezers kunnen behaagen. Den ernstigen tog gevalt gemeenlyk de eerste en den vrolyken de laatste soort; dit is een zeer natuurlyk gevolg van de onderscheiden geestgesteldheid; en 't gaat zelfs zo verre, dat men al vry gegrond over iemands aart kan oordeelen, wanneer men kan opspeuren, hoedanig eene soort van Schriften zynen leeslust meest opwekke, of bezig houde. Zulks komt eenen der Schryveren deezer Vertoogen zo duidelyk voor, dat hy 't als een der geschiktste middelen, om iemand te leeren kennen, voordraage. —— Zie hier zyne aanmerkingen desaangaande.

„ Byaldien ik een mensch zie, die naar eenen grappenmaker, of naar iemand, die onguure taal spreekt, luistert, dan kan ik niet terstond besluiten, dat de toehoorder een laag mensch zy; want verscheidene omstandigheden kunnen hem noodzaaken, iets te doen, dat hy liever zou nalaaten. Maar ik kan veilig van het gemoed en de denkwyze des leezers oordeelen, uit de hoedanigheid der boeken, die hy leest. Iemand, die geduurig in ontuchtige boeken bladert, is zelf zo zeker ontuchtig, als hy voorzeker een liefhebber der Historien is, die zich gestadig met Geschiedboeken bezig houd. Het is een duidelyk kenmerk van eenen geldzuchtigen en dwaazen Chimist, wanneer iemand de zotte Schriften, die over het vervaardigen van den steen der wyzen handelen, doorleest. Wanneer ik in de bibliotheek van eenen Rechtsgeleerden niets, dan enkel boeken over de Rechtsgeleerdheid vinde, dan kan ik, zonder my te bedriegen, vaststellen, dat hy niets anders dan de rechten verstaat. En

wie

wat moet men van die Geestelyken zeggen, die in hunne boekverzameling geene andere dan zo wat oude godgeleerde boeken hebben, en dan nog geene andere, dan bepaaldelyk van hunne eigene gezindheid? Moet, ja kan men van zulke Geestelyken wel anders denken, dan dat het sobere verstanden zyn; dat ze wanen dat al wat buiten de theologie geschreven word, onnodig zy; dat ze prediken om dat ze moeten prediken; of dat ze met een vooroordeel tegen alle andere gezindheden zyn ingenomen? Hier van daan die heethoofdige uitvaaringen op den kansel tegen anderen, die met hen niet van één gevoelen zyn; die verkeerde denkbeelden, die men aldaar den toehoorder van anderen inboezemt. Hier van daan dat ik nog onlangs een anders aanzienlyk Geestelyken, op den stoel der waarheid, dezulken, die hy zyne Broederen noemde, de zotste gedachten aangaande *de zichtbaare Hemelvaart van Christus* hoorde opdringen, en zyne toehoorders dus met de logen op den mouw naar huis liet gaan. Hiervandaan, dat ik eenen anderen Hoogleeraar zyne toehoorders geheel verkeerde geloofsstellingen van diezelfde zogenoemde Broeders, omtrent *Christus Nederdaaling ter Helle* hoorde wys maaken, en daardoor zyne eigene onkunde, omtrent de gevoelens van anderen, verraaden. Doch laat ik hier van afstappen, men mogt my, zo ik hier in verder ging, verwyten, dat ik buiten myn bestek ging.

Zelfs kan men de trappen der sterkte en der zwakheid des verstands, die men anders zo ligt niet afmeeten kan, uit die schriften afleiden, die iemand het liefste en het meeste leest. Wanneer een bejaard mensch nog in *den bedelenden Edelman*, *de schoone Hollanderin*, en dusdanige vodden meer snuffelt, dan houde ik hem, onaangezien zynen ouderdom, voor kinderachtig. En een mensch dien de *Telemachus*, de *Grandison*, de *Clarisse* enz. te langkwylig, en de gevallen van *Ignotes*, *Gysje van H...* enz. zeer vermaakelyk voorkomen, heeft noch smaak, noch verstand, veel minder een gevoelig hart. Met de poëzy is het even zo gelegen. Wie *Gellerts* fabelen beneden die der oude fabeldichters stelt, en slechts zulke vaerzen leest, die, ontbloot van gedachten en dichtkunde, niets dan zachtvloeijende woorden en rymklanken vervatten; wie geenen smaak in *Milton*, *Klopstok*, *Smits*, *van Merken* en diergelyken vind, staat by my, wegens zynen poëtischen smaak, in een slecht aanzien. Het zyn elendige leezers, welken een *Roeland van Leuven* en soortgelyke rymelaars behaagen. —— Na dat ik myne vriendin *Wilhelmine* het leezen had aangeraaden, heeft zy zich voor my niet meer kunnen verbergen. Nu weet ik dat zy een gemeen verstand en eenen zeer woesten geest heeft, onaangezien zy 'er wel uitziet, ryk is en zeer veel spreekt. Zy zond my de *Zedekundige Lesfen van Gellert* te rug, en eischte de *vermaakelyke Avanturier*. Geen wonder derhalven dat zy en haare makkers alle die stukken in den *Mensch* overslaan, die geene Satiren behelzen, en by de ernstige ver-

verhandelingen in ſlaap vallen. Myn neef *Bukkrian* wierp den Engelſchen Vondeling *Tomas Jones* weg, en leest met het grootſte vergenoegen de grootſte prullen. Vermids hem *de Gevallen van een voornaam Heer* te langdraadig waren, zo deed ik hem het plaizier, en verruilde hem daarvoor eenige banden elendige navolgingen van den Engelſchen *Robinſon Cruſoe*.

„ *Ignatius Horſſenloos*, een groot Denker, ſpot met *Newton* en *Leibnitz*; hy leest *Servet*, *Spinoſa*, *de la Mettrie* en *de la Serre* met veel meer ſmaak. De heilige Schrift leest hy alleen in de *Wertheimſche overzetting*, en zyne boeken beſtaan uit louter vrygeestige, atheistiſche, naturalistiſche en Godsdienst beſpottende oude en nieuwe ſchriften, die hy met veele raare manuſcripten en eigen opſtellen vermeerdert. Zyn broeder, een nog diepdenkender man, ſlaat tot een ander uiterſte over, deeze leest met zo veel yver in *Harmen Harmenſen*, in *Hondius zwart register van duizend zonden*, en dergelyke dweepachtige vodden, dat zyne familie reeds tweemaal een tyd lang op hem heeft moeten paſſen, wyl hy, waanende dat er geene zaligheid voor hem was, zichzelven wilde te kort doen. Ik haal deeze voorbeelden ten dien einde aan, om myne leezers eene zeer bekende, maar niet genoeg overwogene waarheid in 't gehengen te brengen, naamelyk, dat men niet alleen een *mensch* doorgaans uit zyn leezen kan leeren kennen, maar dat zulks zelfs op de gemakkelykſte en onbedriegelykſte wyze geſchied."

De Azynkooper. Tooneelſpel, in drie Bedryven. Gevolgd naar het Franſche van den Heere MERCIER. *Te Amſterdam by* A. v. d. Kroe 1777. *In octavo* 102 *bladz.*

INgevolge der voorheen gemelde bedoelde verzameling van *Zedelyke Tooneelſtukken* (*), heeft men dit Tooneelſpel als eene tweede proeve afgegeeven. Het behelst leerzaame characters, die natuurlyk in werkzaamheid gebragt zyn. *Jullefort*, een Heer van aanzien, is een belangzugtig Minnaar, die Mejuffrouw *Delomer* ten Huwelyk begeert, ter oorzaake van den rykdom des Vaders, en den ſchat, dien zy ten Huwelyk zal brengen. *Dominique*, de Zoon van een Azynkooper, naar 't uiterlyke een Man van geen vermogen, is een belangloos Minnaar, die zig met Mejuffrouw *Delomer*, zo hy 't dorst onderſtaan, in den Egt zou wenſchen te begeeven, al ware zy van allen rykdom verſteeken. De Heer *Delomer* is een naarſtig eerlyk Koopman, doch die, door een zwaar bankrot gekraakt, op 't punt ſtond van ſlinkſche wegen in te ſlaan, om zig te redden, zo niet zyn Comptoirbediende *Dominique* hem overgehaald had, om in alles eerlyk te blyven handelen. En de oude *Dominique*, de Vader van den laatstgenoemden, is een Man, die, zyne handteering vlytig waarneemende, en eene zuinige leevenswyze leidan-

(*) Zie boven *bl.* 283.

dende, ſtilzwygende eene groote ſomme gelds verzameld had, met oogmerk om zynen Zoon daar door gelukkig te maaken, of, by deszelfs vroeger overlyden, dat geld te doen dienen, ter reddinge van een ongelukkig braaf mensch. Mejuffrouw *Delomer* is eene welopgevoede Dame, die haaren Vader teder bemint, en uit kragt hier van hem ook haare gehoorzaamheid wil betoonen, in haare hand te geeven aan *Jullefort*; wiens aanſlagen de Vader, in vertrouwen op deszelfs zuivere liefde tot zyne Dogter, begunſtigt; terwyl zy haare min voor den jongen *Dominique* met moeite in haaren boezem als ſmoort. —— Het voorgenomen Huwelyk met *Jullefort* is vastgeſteld en ſtaat voltrokken te worden: maar, in die tydsomſtandigheden ondergaat de Heer *Delomer* het bovenaangeduide ruïneus bankrot; en de laage inzigten van *Jullefort* openbaaren zig. —— Middelerwyl had Vader *Dominique* uit zynen Zoon verſtaan, dat hy Mejuffrouw *Delomer* zuiver beminde, en dat zy ook hem niet ongunſtig was, maar dat de ongelykheid van ſtaat hunne vereeniging dwarsboomde, des hy 'er met hartzeer van af moeste zien. Dit bewoog hem gebruik te maaken van zynen opgeleiden ſchat; en zulks in 't werk te ſtellen, zonder te weeten, welke veranderingen 'er in 't Huisgezin van *Delomer* ontſtaan waren. Het gevolg van dit alles is, de redding van den ongelukkigen *Delomer*, en de gewenſchte Egtverbintenis deezer twee Gelieven. Men heeft het beloop deezer geſchiedenisſe, welke men zegt gegrond te zyn in eene vroegere waare gebeurtenis, voorgedraagen in wel aan een geſchakelde Tooneelen, die naar elech aan de characters beantwoorden, en verſcheiden leerzaame leſſen behelzen.

Zedelyke Tooneelſpellen, geſchikt voor de Opvoeding der Jeugd. Te Amſterdam by H. Gartman 1777. *Behalven het Voorwerk* 214 *bladz. in octavo.*

IN deezen bondel heeft men een elftal van kleine Tooneelſtukjes, ieder met een Vignetje verciert, byeengebragt, die by uitſtek wel geſchikt zyn voor de Jeugd, om dezelve op eene ligt bevatlyke en aangenaame wyze goede zeden in te boezemen, en de heilzaame gevolgen eener welingerigte Opvoeding te leeren opmerken. Ten dien einde heeft men elk deezer Stukjes op zodanig eene wyze geſchreeven, dat ze eene ſoort van geſchiedenis van Kinderlyke bedryven, of handelingen van Ouders, Leermeesters en dergelyken omtrent Kinderen, onder 't oog brengen: welken indiervoege ontvouwd worden, dat Kinderen, die maar eenigzins vatbaar zyn voor verſtandlyke begrippen, dezelven gemaklyk kunnen nagaan; en 't bedoelde bezeffen. Men mag des dit Stukje wel plaatzen onder die ſoort van Schriften, welken men den Kinderen met nut in de hand kan geeven; en waar mede zy zig, zelfs in een uur van uitſpanning, op eene leerzaame wyze kunnen vermaaken.

Nog-

Nouvelle maniere de jouer aux Echecs, ſelon la methode du Sr. PHILIPPE STAMMA, *Natif d'Alep. A Utrecht chez* J. v. Schoonhoven et Comp. 1777. *Sans la Preface &c.* 163 *pp. en octavo.*

ZY, die zig op het Schaakſpel, als een der edelſte en vernuftigſte Spelen, ter uitſpanninge van wezenlyke bezigheden, toeleggen, om het zelve naar den eisch der Kunst te ſpeelen, zullen, op het doorbladeren van dit Geſchrift, reden vinden, om den Uitgeever deezer Nieuwe Manier van dit Spel te oefenen, voor zyne aangewende moeite, te bedanken. Hy deelt hun naamlyk niet ſlegts de opgegeeven Partyen, en derzelver manier van ſpeelen, zo als ze door den kundigen *Stamma* voorgeſteld zyn, mede; maar hy brengt ze, van 't byzondere Schaakbord van dien Heer, over op ons gewoone Schaakbord, en de hier te Lande gebruikelyke wyze van ſpeelen. De Liefhebbers zullen zig hierin met vermaak kunnen oefenen, ten einde zig bekwaamer te maaken, in 't vooruitzien en berekenen der ſlagen, en 't geen verder tot eene kunſtige manier van ſpeelen behoort, wanneer men met dezulken te doen heeft, die zig het ſtuk meesterlyk verſtaan; waardoor men de beste gelegenheid heeft om 'er goede vorderingen in te maaken.

Het leven en de gevoelens van TRISTRAM SHANDY. *I Deel II Stuk. Te Amſteldam by* A. E. Munnikhuizen 1777. *In octavo* 188 *bladz.*

DIt Stukje, in denzelfden ſmaak opgeſteld als het voorgaande, behelst op nieuw eene menigte van geestige invallen, en ſchertſende bedenkingen, die grootlyks ingerigt zyn, om het belachlyke van veele characters, en het beſpotlyke van veeler denk- en redeneerwyze, in een treffend licht te ſtellen. Veele Schryvers denken voor hunne Leezers, maar de Opſteller van dit Geſchrift mag eenigzins gezegd worden veel eer te ſchryven, om zyne Leezers te doen denken.

De Munſterlander van Fortuin, ofte de Levensgevallen van J. H. PORC. *Gedrukt voor den Autheur* 1777. *Behalven de Voorreden* 318 *bladz. in octavo.*

EEn Roman van de ſlegſte ſoort; beſtaande in eene aaneenſchakeling van dartele minnaryen en laffe vertellingen, naauwlyks geſchikt, om 't laagſte Gemeen te vermaaken.

HEDENDAAGSCHE VADERLANDSCHE *LETTER-OEFENINGEN.*

Verdeediging der Waarheid van den Christelyken Godsdienst, door ORIGENES *tegen* CELSUS. *Uit het Griekz vertaald en met Aanmerkingen verrykt door* J. L. MOSHEIM. *Uit het Hoogduitz in 't Nederduitz vertaald, door* A. MILLIES. *Eerſte Boek. Te Amſterdam, by* A. Eichhorn 1777. *In groot octavo* 220 *bladz.*

UIt het gene wy onlangs, by gelegenheid der afgifte van 't voorloopende Stukje van dit Werk, gemeld hebben (*), heeft men genoegzaem kunnen afnemen, wat de Hoogleeraer *Mosheim* met de vertaling dezer *Verdeediging* bedoeld, en op hoedanig ene wyze hy zyne daer nevens gevoegde Aenmerkingen ingericht heeft. Het tegenwoordig afgegeven Stuk nu ſtelt den Lezer in ſtaet, om enigzins te oordeelen over de nuttigheid der uitvoeringe; nadien het zelve hem toont, dat die beroemde Man ook hier zeer wel beantwoord aen 't geen hy zich voorſtelde; en dat zyne Aenmerkingen, terwyl ze ter opheldering van dit Geſchrift dienen, tevens ſtrekken, om den Lezer ten krachtigſte te verſterken, in ene welgegronde verzekering der waerheid van onzen Christelyken Godsdienst; niettegenſtaende de tegenwerpingen en bedenkingen van het hedendaegſche Ongeloof. Men zal, dit alles nagaende, inzonderheid vry duidelyk ontdekken, dat alles, wat de tegenwoordige Ongeloovigen bybrengen, vooral niet gewigtiger zy, dan 't geen men oudtyds tegen de Godlyke Openbaring heeft ingebragt, en reeds menigvuldigmalen wederleid is. —— 't Schynt dat het Ongeloof in onze dagen zulks gemeenlyk in den wind ſlaet; daer men meerendeels de oude tegenwerpingen ſlechts herhaelt, zonder de reeds gegeven wederleggingen enigzins te beantwoorden; en veelal niets boven *Celſus* en zyns gelyken vooruit heeft, dan dat men onbeſchaemder is in 't ontkennen van zulke gebeurtenisſen, wier waerheid *Celſus* in zynen tyd niet beſtond te loochenen. Een ieder, die enige kennis heeft aen de latere Schriften van het Ongeloof, en die Werk

(*) Zie boven *bladz.* 329.

Werk met oplettendheid doorbladert, zal meermaels aenleiding verkrygen, om deze en ſoortgelyke aenmerkingen te maken.

Het thans uitgegeven gedeelte beheist het eerſte Boek, dat in dertien Hoofdſtukken verdeeld is; waervan ieder de beantwoording van verſcheiden tegenwerpingen vervat, in die orde, of liever wanorde, zo als ze in 't Geſchrift van *Celſus*, de *waerachtige Reden* geheten, geboekt ſtonden. Naer uitwyzen dier wanorde, en 't geen *Origenes* verder rakende de ſchryfwyze van dat Geſchrift meld, ſchynt de eigenſte ſchryfwyze, in welke vele latere Geſchriften van 't Ongeloof opgeſteld zyn, ook die van *Celſus* geweest te zyn. „ Hy valt, zegt *Origenes*, van een ding op 't ander. Toorn en haet kennen nog regel nog orde. Die van deze hartstogten zyn ingenomen ſtoten alles uit tegen hunne tegenpartyen, wat hen 't eerst in den mond komt. Hunne hitte en verbittering laet hen niet toe, hunne klagten en tegenwerpingen in eene verſtandige orde te ſchikken, en na malkanderen voor te dragen. — Wie 't Boek maar wil opſlaen zal 'er veele onder *malkanderen* geworpe en ongeregeld voorgedrage dingen in aantreffen. Hier uit alleen zullen die geene, welke orde beminnen, en zelve weeten te houden, afnemen, dat hy enkel uit een ydelen hoogmoed en ellendige ſnorkery zyn Boek den naam van een' *waaragtige Rede* hebbe gegeven; 't welk geen van de oude Wyzen, hoe geleerd hy ook geweest zy, gedaan heeft. *Plato* zegt, een Wyze moet in duistere en zwaare zaken nooit iets met zekerheid ſtellen en ſtaande houden. En *Chryſippus* pleegt dikwils, na dat hy zyn gevoelen voorgedragen, en de gronden voor 't zelve aangehaald heeft, de lezers te wyzen na de geenen, die met meer bekwaamheid konden beſluiten en denken, dan hy (*). Maar onze *Celſus* is buiten twyffel verſtandiger dan deze en alle andere Griekze Wyzen. — Desniettegenſtaande, op dat niemand my verdenke van met op-

„ (*) *Plato* zegt op veele plaatzen van zyn' Schriften, 't geen hier van hem geroemd word als een getuigenis van zyn verſtand. *Chryſippus* is een van de ſcherpzinnigſte Meesters over de Bende van die Wysgeeren geweest, welke *Stoïcynen* hieten. Hy dagt zo ſcharp en geregeld, dat men van de geenen, die men om hun doordringend verſtand wilde roemen, gewoon was te zeggen, *hy is zo ſpits en ſcherpzinnig als Chryſippus.* Wy hebben geen een heel boek meer van dezen grooten Onderwyzer in de kunst van redeneeren."

opzet te hebben overgeſlagen eenige hoofdſtukken van zyn werk, om dat ik 'er niets op had weeten te antwoorden: heb ik van voorneemen, om een Stuk na 't ander van zyn Schrift te onderzoeken, zo goed als 't my mogelyk is, en daarby niet die orde, welke de natuurlyke ſamenhang der dingen aanbied; maar die, welke hy zelve in zyn boek houd, te volgen." *Origenes* ſchryft derhalve hier geen aeneengeſchakelde Verdeediging van den Chriſtelyken Godsdienst, maer hy wederlegt *Celſus* ſtuk voor ſtuk, en volgt hem van ſchrede tot ſchrede: des dit zyn Geſchrift beſtae uit ene achtervolgende reeks van tegenwerpingen en bedenkingen, met derzelver beantwoordingen; welker byzondere optelling wy oordeelen, dat den Lezer meer lastig dan nuttig zou zyn. Zulks doet ons van ons eerſte oogmerk, om dezelven onderſcheidenlyk op te geven, afzien; liever zullen wy ene enkele tegenwerping met derzelver beantwoording mededeelen; en hier toe maer van de eerſte, welke ons met den aenvang voorkomt, gebruik maken; te meer, daer dezelve ook zeer geſchikt is, om tevens te toonen, in welken ſmaek des Hoogleeraers Aenmerkingen opgeſteld zyn. Dus dan maekt *Origenes* een begin met zyne wederlegging van *Celſus*.

„ Om 't Geloof der Christenen gehaat te maken, verwyt *Celſus* hen voor eerst, *dat zy heimelyke Vergaderingen houden, om zig onder elkanderen vast te verbinden, daar dit nogtans door de Wetten is verboden. De Broederſchappen*, zegt hy, *zyn van tweederlei ſoort. Sommige worden openlyk geſtigt: andere heimelyk. De eerſte worden door de Wetten toegelaten; de andere worden door de Wetten verboden.* Hy wil hier mede de byeenkomſten verdagt maken, welke de Christenen gewoon zyn *hunne gemeenſchappelyke Liefdemaaltyden te noemen*, (1) en te verſtaan geven, dat dezelve daarom van hen

„ (1) 'T is bekend genoeg, dat de oude Christenen, zonder onderſcheid van ſtaat, met elkanderen gegeten hebben, wanneer zy 't Avondmaal des Heeren of houden wilden, of gehouden hadden. Deze heilige Maaltyden noemde men *Liefde-maaltyden*; om dat zy een bewyz waren van de liefde, welke de Christenen malkanderen toedroegen; en om dat zy zouden dienen tot verſterking en onderhoud van de Broederliefde. Hier verſtaat *Origenes* door de *Liefdemaaltyden* in 't algemeen de Vergaderingen tot den Godsdienst. De *Liefdemaaltyden* waren maar een gedeelte van den openbaren Godsdienst. Maar, om dat *Celſus* de ſamenkomſten der Christenen als Vergaderingen voorſtelt, in welke de Christenen zig met elkande-

hen aangeſteld worden, dat zy zig tegen 't gevaar, 't welk hen allen dreigt, mogten wapenen, en dat deze verbintenisſen by hen heiliger, dan alle Eeden gehouden worden. Om dat hy zig op de gemeene Wetten beroept, en voorgeeft, dat dezelve door de byeenkomſten der Christenen overtreden worden: zo moet men hem op deeze wyze antwoorden. Laten wy ſtellen, dat iemand onder de Scythen (2) geraakte, en geen middel kon vinden om te ontſnappen, maar zyn leven onder deze Volkeren, die aan heel afſchuwelyke Wetten onderworpen zyn, moest doorbrengen. Zulk een mensch zoude niets ſtrafwaardigs begaan, wanneer hy met de geenen, die even zo, als hy, gezint waren, vergaderde om de Wet der waarheid, welke by deze Volkeren niets geld, te gehoorzamen, al hadden ook de Wetten des Lands dergelyke ſamenkomſten verboden. Wy leven onder Volkeren, welker Wetten belasten, dat men de beelden der Dieren en veele Goden eene eer bewyzen zal, die niet beter is, dan eene geheele verzaking van den waaren God: en de waarheid gebied ons te geloven, dat deeze *Wetten even* zo kwaad zyn, ja bykans nog erger, als de *Wetten der* Scythen. Is 't dan zo ſtrafbaar of ongerymd, dat wy ſamenkomen om de waarheid te redden, alhoewel de wetten 't niet toeſtaan? Die geene, welke in de ſtilte een verbond ſluiten, om eenen dwingeland van kant te helpen, die een vry Volk onregtvaardig onderdrukt heeft, zondigen niet: en 't kan dus ook den Christenen niet tot zonde gerekend worden; dat zy, daar zy zien, dat de dwingeland, welken zy den Duivel noemen, in de weereld heerscht, en met hem de onwaarheid, dat zy zig tegen de Wetten des Duivels verbinden, op dat zy zyn Ryk mogen verſtooren, en die geenen tot de zaligheid helpen, welke zy konnen overren vast verbonden, en de *Liefdemaaltyden* eigentlyk 't oogmerk hadden, om de gemoederen der Broederen te vereenigen; *zo ſchikt Origenes* zig naar zyne Tegenparty, en noemt den *ganſchen* Godsdienst naar dat gedeelte, op welk de Heiden voornaamlyk ziet, *'t Liefdemaal.*"

„ (2) De Ouden gebruiken 't woord *Scythen* in eenen zeer ruimen zin, en noemen met dezen naam alle wilde, oorlogzugtige en onbeſchaafde Volkeren, welke tegen 't Noorden woonen, en die wy tans *Tartaren*, *Kozakken*, *Kalmukken*, *Mongalen* pleegen te hieten. Vooral wierden die woeste en ſtropende Volkeren, welke om de Zwarte en Kaspize Zee woonden, met het woord *Scythen* gemeend."

overreeden om zig los te rukken van zulke Scythize en Tyrannize Wet (3)."

Kor-

„ (3) De Romeinze Wetten gaven aan de Gildens en Broederſchappen de vryheid van op zekere tyden te mogen vergaderen, en in 't openbaar een maaltyd met elkanderen te houden. Maar zy verboden alle heimelyke Samenkomſten en maaltyden van zekere gezelſchappen: om dat men bedugt was, dat in en by dezelve of iets, dat tot nadeel van 't Gemeenbest was, geſproken, of tog andere zonden en gruwelen gepleegd zouden worden. Hierop is de eerſte tegenwerping van den Heiden gegrond. *De Christenen zyn gevaarlyke burgers: want zy houden geheime Maaltyden en Vergaderingen, welke naar alle gedagten op niets goeds doelen. Ging 'er niets onbetaamelyks in dezelve om, waarom konden zy niet openlyk aangeſteld worden, zo als 't de Wetten hebben willen? Origenes* had regter en beter konnen antwoorden op deeze beſchuldiging. Eerst ſtaat hy toe, dat de Christenen door hunne geheime Vergaderingen de Wetten overtreden: en daarna verontſchuldigt hy deeze ongehoorzaamheid daarmede, dat de menſchelyke wetten konden geſchonden worden, ingeval de eeuwige wetten van God en de waarheid door dezelve gekrenkt wierden. 'T eerst is valsch. De Vergaderingen der Christenen om God te dienen, en Liefdemaaltyden te houden, waren zulke ſamenkomſten niet, dat men ze onder de verboden hadde konnen rekenen. 'T ander is in zeker opzigt waar, maar niet zo verre als *Origenes* beweert. Naar zyn meening is 't geoorloofd, om eenen dwingeland of onregtvaardig Vorst van kant te helpen, en zig heimelyk tegen hem te verzweeren. Hoe hard en verdagtelyk luid dit! Hoe kwalyk kon 't van den Heiden uitgelegd worden! Hoe weinig overeenſtemming heeft dit met de algemeene leer der eerſte Christenen, dat het in geen geval geoorloofd is zig tegen de Overheid aan te kanten, al regeerde ze ook nog zo gruwelyk en ſlegt? Hier by komt dit nog, dat hy in 't grootst gedeelte van zyn antwoord dat voor bewezen en uitgemaakt houd, wat tusſen hem en *Celſus* in verſchil was. Hy beſluit aldus: 'T Geloof der Heidenen is een' Leere des Duivels: 't Geloof der Christenen in tegendeel is Goddelyke Waarheid en Wysheid. Wy hebben daarom een regt om heimelyk by elkanderen te komen, op dat dit behouden en uitgebreid, en 't ander uitgeroeid worde. En was dit dan niet de Hoofdvrage, over welke *Celſus* en *Origenes* ſtreden: of 't Christelyk Geloof Goddelyk en waar, en 't Heidenz valsch was? 'T ganſche Verſchil van de Heidenen met de Christenen is beſlist, wanneer de Heiden dat toeſtaat, wat *Origenes* hier als beweezen veronderſtelt.

„ Hy had beter geantwoord, indien hy zyn Tegenparty zo aangeſproken had. Wy doen door onze Vergaderingen en Liefdemaaltyden in 't minſte niets, 't welk met de Romeinze Wetten ſtrydig

Korte Verklaring van den negentienden Pſalm, door ADRIAAN BUURT, *Predikant te Amſterdam. Te Amſterdam by* P. Schouten *en* J. Weſſing Willemsz. 1777. *Behalven eene korte Voorafſpraak en de Regiſters*, 181 *bladz. in gr. octavo.*

DE Eerwaerde *Buurt* geeft in dit Geſchrift, by manier ener breeduitgewerkte Schetze, in een beknopt beſtek, ene doorloopende verklaring van den negentienden Pſalm, door Koning David gedicht, om tot den dienst des Heiligdoms gebruikt te worden. Men kan, zegt hy, uit den inhoud des Schryvers oogmerk zeer gemaklyk ontdekken. Het Dichtſtuk naamlyk dient, „ om met de waarheden, waarvan de Natuurlyke en Geopenbaarde Godgeleerdheid onderregten, betaamlyk werkzaam te wezen; en daartoe de voortreflykheid der Geopenbaarde Godgeleerdheid, boven het onderwys van 't Redenlicht, te erkennen: op dat de redenen onzes monds, en de overdenking van ons hart, den Here welbehaaglyk mogen zyn." Naer dit *geleide verleent* ons zyn Eerwaerde ene oordeelkundige *verklaring* van dit Zangſtuk in twee deelen geſchift; met ene bygevoegde leerzame opwekkende toepaſſing, naer den inhoud van ieder gedeelte ingericht. *Zie* hier het beloop van dezen Pſalm, door zyn Eerwaerden kortlyk geſchetst:

„ Men vindt in dit lied, behalven het *opſchrift*, *vs.* 1, *twe* voorname delen.

I Het *eerſte* betreft de *Natuurlyke Godgeleerdheid*; *vs.* 2-7. En daar vindt men

A *'t Korte voorſtel*; *vs.* 2.

B De nadere *uitbreiding*; *vs.* 3-7. Alwaar

N in

1. De Keizers verbieden wellustige, oproerige, aanſtootelyke Samenkomſten, welke ſtrekken om eenen Opſtand te maken, en tot andere Laſterlyke bedryven: zodanige zyn de onze niet. Door wat Wet zyn Vergaderingen verboden, in welke de menſchen tot de Deugd, tot Vroomheid, tot Liefde, tot Gehoorzaamheid aan de Overheid, aangemoedigd en vermaand worden?

„ Van deze ſoort zyn de onze. Wy openen u de plaatzen van onze Vergaderingen: komt zelve en ziet, wat wy doen, of vraagt de geenen, die by ons komen. 'T is waer, dat wy 's Nagts vergaderen en in afgelegen' plaatzen: maar wie is daar de ſchuld van? Zyt gy 't niet? Houd op van gruwelyk en onregtvaardig met ons om te gaan; dan zullen wy op den helderen Middag vergaderen, in zulke plaetzen, die voor niemand geſloten zyn."

I A B ✠ *in 't gemeen* geſproken wordt van 't onderwys des *Sterrenhemels* en des *Uitſpanſels*, zo als dat plaats heeft *ten allen tyde* en *by alle volken*; *vs.* 3, 4. Hier wordt geleerd, hoe dit geſchiedt:

a *ten allen tyde*; *vs.* 3; en

b *by alle volken*; *vs.* 4.

ℶ En dan wordt een *overgang* gemaakt, om *in 't byzonder* van de *Zon* te ſpreken, en dit verder *uitgevoerd*; *vs.* 5-7.

a De *overgang* wordt gemaakt; *vs.* 5.

b En dit wordt verder *uitgevoerd*; *vs.* 6, 7. Daar gewaagd wordt:

α van de *daaglykſche verſchyninge*, en *omloop* der Zonne; *vs.* 6.

β van hare *jaarlykſche omwentelinge*, en de uitwerkſels daar van; *vs.* 7.

II In 't *twede* deel wordt geſproken van de voortreflykheid der *Geopenbaarde Godgeleerdheid*, als veel uitnemender dan de *Natuurlyke*; *vs.* 8, *tot het einde van den Pſalm.* Hier komt ons voor

A De lof der *Goddelyke Openbaringe*, *in 't gemeen beſchouwd*; *vs.* 8-12. En dit geſchiedt

✠ door de *pryzenswaardige hoedanigheden* dier Openbaringe op te geven; en de *gemoedsgeſteldheid*, waar in men hare zalige uitwerkſels ondervindt, aan te wyzen; *vs.* 8-11.

a Het *eerſte* vindt men *vs.* 8, 9. Daar, naar myne gedagten, geleerd wordt,

α hoe 't woord Gods ene *onderregting ter zaligheid* behelst, die zeer *volmaakt* en zeer *gewis* is; *vs.* 8.

β Hoe wy dat Woord moeten aanmerken, als het *voorſchrift van enen Wetgever*, wiens wil ons tot enen regel ſtrekken moet, zullen wy gelukkig zyn; *vs.* 9.

b Het *andere*, 't welk de nodige *gemoedsgeſteldheid* betreft, om regt omtrent het Woord te verkeeren, wordt gevonden *vs.* 10.

ℶ Ook wordt 'er tot lof der Openbaringe, *by wyze van vergelykinge*, geſproken, als de Dichter van 's HEEREN *regten* zegt: *zy zyn begeerlyker, enz. vs.* 11.

B En, om zyne hoogagting voor die Openbaringe nog te meer te kennen te geven, gewaagt de Spreker, *in 't byzonder*, van zyne *bevindinge* en *verlangen*; *vs.* 12, *enz.*

II A B ℵ Van zyne *bevindinge*; *vs.* 12.
ג Van zyn *verlangen*; *vs.* 13, 14, 15.
a Hy *erkent* de grootheid zyner verkeerdheid, en *bidt* om ſchuldvergiffenis, en kragt tegen het verkeerde; *vs.* 13, 14.
α Die *erkentenis*, en 't *gebed*, vindt men *in 't gemeen*; *vs.* 13.
β En daar op wordt 'er *in 't byzonder* gebeden tegen den *boogmoed*, als enen *wortel van grote overtredinge*; *vs.* 14.
b Eindelyk *beſluit* onze Dichter alles met ene *biddende verklaringe aangaande 't gene by boven alles bedoelde*; *vs.* 15.

Verhandeling over twee van Jezus broederen, en hunne Brieven, in onzen Bybel. Benevens een Aanhangſel, behelzende eene Proeve van zommige ongegronde conjecturen over het Nieuwe Testament. Uit het Hoogduitsch vertaald, door H. B. *Te Utrecht by* J. v. Schoonhoven en Comp. 1777. *Behalven de Voorreden* 138 *bladz. in gr. octavo.*

HY, die maer enigzins ervaren is in de Kerk- en Ketterhistorie, weet, dat men al vroeg zeer verſchillende gedachten gevoed heeft, over de betrekking, die dezulken, welken in de Schriften des Nieuwen Testamentes, onder den naem van *Broeders* en *Zusters* van Jezus Christus, voorkomen, in den vleeſche tot 's Waerelds Heiland gehad hebben. En dat men wel dra het gevoelen van hun, die beweerden, dat zy voortgeſprooten zyn uit het voltrokken Huwelyk van Jozeph met Maria des Heren Moeder, na dat Jezus als hare eerstgebooren, zonder toedoen des Mans, was voortgebragt, op de rol der Ketteryen geſteld heeft. Dan 't is tevens bekend, dat 'er, desniettegenſtaende, door alle tyden, en vooral in de latere dagen, nog hier en daer Schriftkundige Uitleggers gevonden werden, die zig voor dat gevoelen verklaerden, bewerende dat zy Jezus waerlyk in den vleeſche beſtonden, als echte kinderen van Jozeph en Maria; ſchoon 't meerendeel gewoonlyk overhelde tot het denkbeeld, dat die zogenaemde *Broeders* en *Zusters* Neven en Nichten of altans Nabloedverwanten van Jezus waren, hoedanigen men oudtyds meermaels *Broeders* en *Zusters* noemde. Men ziet het thans, onder de Protestanten, veelal aen als ene *problematiſche* voorſtelling, die

die hare voor- en tegenſpraek lydt, waer in men geen wezenlyk belang ſtelt; des men zich, zonder vreze voor Kettery, voor de ene of andere zyde kunne verklaren. —— De Opſteller van het hier bovengenoemde Geſchrift (*) heeft het der moeite waerdig geoordeeld, dit Stuk voorbedachtlyk te onderzoeken, en 't gevolg hier van is geweest, dat hy in deze zyne Verhandeling ſtellig beweere, dat die Broeders en Zusters „ daadlyk Vruchten waren van Joſephs en Maria's, door den Engel bevestigd, huwelyk, welke een iegelyk te Nazareth (als de zodanigen) kende, en van welken de Evangelisten op gelyke wyze als van elke andere Familie ſpreeken." Hy, die lust heeft, om na te gaen, wat 'er ter begunſtiginge van deeze Stelling bygebragt kan worden, leze deeze Verhandeling onbevooroordeeld, met alle oplettendheid; en hy zal, zo niet overtuigd, ligtlyk bewoogen worden, om te denken, dat dit gevoelen meer waerſchynlykheids hebbe, dan men zig gemeenlyk voorſtelt.

Moet men zich, in het uitleggen der Heilige Schriften, aen de gewoone en meestgebruikelyke betekenis der woorden houden, zonder daer van buiten noodzaek af te wyken, dat een algemeen erkende Uitlegregel is; dan ſchynt het gevoelen des Autheurs der waerheid het naeste. *Jacobus* en *Joſes*, *Simon* en *Judas* worden uitdruklyk *Broeders* van Jezus genaemd, Marc. VI. 3: die *Broeders* worden onderſcheiden van zyne *Discipelen*, Marc. III. 21, 31, 32, en komen voor als niet behoorende tot de *Apostels*, opgeteld, Marc. III. 14-20; ook worden ze, nog lang na de verkiezing der Apostelen, als *ongeloovigen* beſchreven, Joh. VII. 2-5. Hier by komt nog dat de uitdrukking, Matth. I. 25. *Joſeph bekende haer niet, tot dat zy haren eerstgebooren Zoon gebaerd had*, (ſchoon ze ene andere min of meer gedrongen uitlegging kunne lyden,) natuurlykst betekent, dat hy haer na dien tyd bekend heeft; waer aen dan 't opgemelde gewag van 's Heillands Broeders volkomen beantwoord. —— Dit in aenmerking genomen zynde, valt de vraeg, is 'er enige noodzaeklykheid, om van de eenvoudige natuurlyke verklaring van dit alles af te wyken; ſteekt 'er enige ongerymdheid in; behelst dezelve iets wanvoegelyks; is niet in tegendeel alles ten uiterſte betamelyk? Is 't niet beter by de gebruikelyke betekenis

(*) Volgens geloofwaerdige Berichten is het in 't Hoogduitsch geſchreven door den Heer *A. Herder*, eerſten Hofprediker, Conſiſtorisel- en Kerkenraed, Generael Superintendant te Weymer.

nis der woorden te blyven, dan daer van af te zien, gelyk men eerst ſchynt gedaen te hebben, uit ene bygeloovige hoogachting voor Maria, en ene buitenſpoorige verheffing van de gelofte van Onthouding? Men leze het geen de Autheur deswegen te berde brengt, en oordele dan over alles. —— Het is, zo veel wy tot nog kunnen zien, geen ſtuk van wezenlyk belang; maer noch het een noch het ander gevoelen behoort by de Proteſtanten onder Ketterſche ſtellingen; men kan het des onbeſchroomd nagaen, en 't ontdekken van een Vooroordeel, (zo 't ook hier plaets mogte hebben,) kan tog altoos van enige nuttigheid zyn of worden.

Aen de behandeling van dit onderwerp verknocht de Autheur wyders een nader onderzoek, naer die Broeders en Zusters van Jezus, dat zich echter, daer hy van de anderen geen genoegzaem verſlag vind, voornaemlyk bepaelt tot *Jacobus* en *Judas*; die hy oordeelt te ontdekken als de Schryvers der twee Brieven, welken gemeenlyk op den naem der Apostelen van dien naem gaen. Zulks geeft hem voorts aenleiding tot het mededelen ener vertalinge dier Brieven, met ene *nevensgaende* verklaring van dezelven. Het byzonderſte daeromtrent is, dat hy *Jacobus* beſchouwt als een Joodsch *Christen*, en daer uit afleid ene opheldering van de Joodſche denkwyze der Christenen, die men Nazarecrs en Ebionitan noemt; welken volgens hem Leerlingen van *Jacobus* waren, die zyn onderwys van tyd tot tyd verbaſterd hebben; naer welke onderſtelling hy dan ook zyne verklaring van deszelfs Brief inricht. Even zo is hier het merkwaerdigſte omtrent *Judas*, dat hy, volgens de overlevering, het Euangelie in Perſie verkondigd zou hebben; het welk onzen Schryver aenleiding geeft, *om* deszelfs Brief uit de oude Perſiſche leerſtellingen te verklaren; bewerende dat de Brief, ten aenzien der taie, Zoroastrisch, Perſisch, Magisch is. —— Het nagaen van dit gedeelte vereischt ene goede mate van geduld; en wy kunnen het den Lezer niet ſterk aenpryzen. De Autheur verbreekt *in* genen deele de kracht der redenen, die pleiten voor *het* gevoelen, dat deze Brieven daedlyk door de Apostelen *Jacobus* en *Judas* geſchreven zyn; en 't geen hy *ter* onderſteuninge van zyne byzondere denkwyze over deze Brieven bybrengt, ſteunt ten deele op, met het hoogſte recht, verdachte plaetſen uit *Jozephus* en *Hegezippus*, ten deele op onzekere overleveringen, is voorts dermate vervuld met gisſingen, en ſchynt ons verder zo veel-willekeurigs te behelzen, dat het ons meermaels verwonderd hebbe doen ſtaen.

Wyders vind men hier by dit alles nog gevoegd een *Aanhang*-

hangſel, behelzende *eene Proeve van ongegronde conjecturen of gisſingen over het Nieuwe Testament; byzonder in de Brieven van* Jakobus *en* Judas, *en de twee eerſte Hoofdſtukken van* Mattheus *Euangelie vertoond.* Dit *Aanhangſel* is betreklyk tot *Bowyer's Conjecturen over het N. T. Leipz.* 1774. vertaeld en vermeerderd door *Schultz.* Onze Autheur wederlegt hier etlyken dezer gisſingen, die inderdaed meerendeels geen genoegzamen grond hebben; des hy dezelven met recht mogte wraken; doch het ware te wenſchen, dat hy 't zelve min meesterachtig en met meer beſcheidenheid gedaen had: iets dat men te eerder van hem zou hebben mogen verwachten, daer hy zyne verklaringen ook wel eens op gisſende denkbeelden doet ſteunen, die aen allen niet even gegrond zullen voorkomen. Men mag des zyn gezegde nopens de *Conjectuur*, zo wel op zyne verklaringen in verſcheiden opzichten, als op dit Werk van *Bowyer*, overbrengen. „ *Conjectuur*, zegt hy, moet als Noodwendig in het oog vallen, of ze is een Niet by het oneindige; en ze onderneemt het nogthans in alle zig daadelyk opdoende gevallen. De *Conjectuur* kan dus niet zorgvuldig en beſcheiden genoeg voortgaan, en nochtans is zy waare Eigenzinnigheid — en waarom? Zy is het Schootkind van den Waan, de aangenaame of moeielyke geboorte van ons Vleesch en Bloed."

Verhandeling over een geheele nieuwe manier van Operatie, om de Cataract door uitneeming te geneezen, &c. Door HENDRIK OMEYER, *Heelmeester te Amſt. Te Amſt. By* H. Tiedeman, 1777. *In groot octavo* 102 *bladz.*

WY zullen ons niet ophouden met eenige algemeene Aanmerkingen, die de Auteur maakt over de uithaaling (*Extractio*) en nederdrukking (*depreſſio*) van de Cataract. Wy zullen alleen maar herhaalen, dat hy twee redenen opgeeft die de nederdrukking den voorrang geeven boven de uithaaling. De eerſte is, wanneer 't oog van vooren geen bolronde gedaante heeft en zeer plat is, hier door wordt de voorſte holte van 't oog zeer vernauwd: in zo een geval kan ligtelyk, wanneer men 't Hoornylies overdwars ſnydt, de Regenboog (*Iris*) gekwetst worden. 't Tweede geval is, wanneer men oogen aantreft die natuurlyk zeer diep in de *Orbita* geplaatst zyn, of wiens oogleden, zeer naauw zynde, niet genoeg kunnen geopend worden. In dusdanige geſteldheden moet men

men den voorrang geeven aan de nederdrukking. In beide die Bewerkingen komen verſcheide onaangenaamheden voor, die hy meent dat door zyne manier van werking kunnen voorgekomen worden. Dezelve zoude veel gemakkelyker voor den Heelmeester, en minder gevaarlyk voor den Lyder zyn.

Wy gaan nu over om te melden op wat wyze de Heer OMEYER tot deeze bewerking gekomen is, en waarin dezelve beſtaat. Hy heeft waargenomen, dat de kwetzingen en doorſnydingen in 't Hoornvlies, die van boven naar beneden geſchieden en loodregt op den gezichts as komen, gelukkig genazen. Alle regtopgaande wonden en inſnydingen laaten immers de minſte lidtekenen naa; hierop ſteunende, beſloot hy om ook 't Hoornvlies regt op en neer te doorſnyden; hy oordeelde dat zulks gemakkelyker en vaardiger geſchieden konde, dan in de gewoone dwarze doorſteeking en ſnyding. De Werktuigen, eenige kleine veranderingen uitgezonderd, zyn genoegzaam dezelve, als die men in 't uithaalen van de Cataract op de gewoone wyze gebruikt: de Auteur *pryst* een kleine holle ſonde aan, om in zekere gelegenheden *te gebruiken*. Dit is de beſchryving die hy van zyne *Bewerking* geeft.

„ Wanneer ik dan deeze Operatie doen zal, *om een Cataract* uit te neemen, ofte om Etter of buiten gevaat Bloet te ontlasten, *zoo laat ik 't Boovenlid* door een bedienden, die agter den Lyder ſtaat, en tegen wiens borst 't hoofd geſteund word, opligten; vervolgens zo bepaal ik 't oog tuſchen myne twee voorſte vingers, door eene drukking te maaken op den Oogbol, evenredig aan de werking der Spieren van denzelven, welke drukking de kragt en werking der Spieren overwint en 't oog pal doet ſtaan; ik ſteek 't ſcherpe beſchrevene Mesje van vooren $\frac{1}{4}$ in de *Cornea* hoog, in 't midden boven de pupil in, en doorſteek de *Cornea* tot dat ik gewaar worde, in de holte der *eerſte Kamer* te zyn; op 't ogenblik vervolg ik de ſneede in een regte lyn, regt nederwaards, blyvende $\frac{1}{4}$ eener linie af van de onderkant, alwaar de *Uvea* zich aan 't duister Hoornvlies vast maakt..... De *grootte* der gemaakte wonde behoeft niet meerder dan twee *linien* lengte te hebben, welker inſnyding bygevolg zeer ſpoedig verricht wordt, en de *Cataract* byna met 't watervogt te gelyk geboren wordt. Het gebeurt zomtyds dat men door een of andere reden gehinderd wordt, de *Cornea* zo ras te kunnen doorſnyden, om de vereischte lengte te hebben; dan zo valt ook de *Cornea* aanſtonds plat nederwaarts op den Regenboog, doordien het watervogt weg vloeit. Indien men dan maar een doorſteeking in de *Cornea* gemaakt heeft, die groot genoeg

noeg is om de beſchreevene holle ſonde in te brengen; zo kan men zeer gemakkelyk op deeze ſonde in alle veiligheid de wond in de *Cornea* na beneeden vergrooten en openſnyden..... Zoo raſ is de inſteeking en doorſnyding in 't doorzigtig Hoornvlies niet gedaan, of men ziet een voordeelige aanbieding op zynen arbeid; de geſpannen *Cornea*, die met 't watervogt vervuld is, valt plat tegen de *Iris*, en de *Cataract* biedt zich als een rype vrucht, die voor de geboorte ſtaat, ter verlosſing aan; zy wordt, regtſtreeks door de terugtrekking der regte Spieren, in de gemaakte opening, ingedrongen.....: De voordeelen van deeze wyze van Bewerking zyn, volgens den Auteur, de volgende. „ Vooreerst zo geſchied deeze *Operatie* vaardiger, dan andere *Operatien*, als zynde pas ingeſtoken, of men vervolgt de ſneede na onderen in een regte lyn nederwaarts, ten tweede 't oog behoeft zo ſterk niet gedrukt te worden om 't te doen ſtil ſtaan, als in de andere manieren van doorſnydinge geſchiedt, en bygevolg zoo lydt 't zelve op verre na zoo veel niet, als in ſterke drukkingen. Ten derde de ſneede behoeft niet boven de twee linien lang te zyn, 't welk de uitzetting of uitzakking der *Iris* belet, en groot genoeg is ter doorlaating van de *Cataract*; welke korte inſnyding te gelyk een ſteunzel voor den *Regenboog* te weege brengt; ſchoon 'er al eenige perſing met den vinger op 't onderſte des oogbols mogt gedaan worden. Ten vierde, indien de nederwaardſche ſnyding al mislukte; zoo kon op de beſchrevene holle ſonde de vereischte ſneede gedaan worden, met alle zekerheid; indien de inſteeking maar zoo groot is, dat ze de holle ſonde kan doorlaaten. Ten vyfde; indien 't al mogt gebeuren, dat 'er een *Lidteken* na bleef op de *Cornea*, dat door de inſnyding veroorzaakt was; dat zal geen hinder in 't zien aanbrengen, gelyk de reden en de ondervinding leert." De Auteur bevestigt vervolgens zyn geſtelde door verſcheide Waarneemingen, en beroept zich daarop. De Waarneemingen zullen in 't vervolg moeten aantoonen, of de voordeelen van deeze nieuwe manier, zo groot en wel te ſtellen zyn boven de aangenoomene manier; wy betuigen hiervan nog niet overreed te zyn. In de bygevoegde Verhandeling over de Oog-ontſteking, hebben wy niets gevonden dat verdient in 't byzonder gemeld te worden.

Verhandelingen uitgegeeven door de Hollandſche Maatſchappye der Weetenſchappen te Haarlem, XVII Deel. Tweede Stuk. Te Haarlem by J. Bosch 1777. *Behalven het Voorberigt en de Meteorologiſche Waarneemingen* 318 *bladz. in gr. octavo.*

MEt het openſlaan van dit Deel wordt de aandagt terſtond ſterk getrokken, door de Verhandelingen met welke het zelve een aanvang neemt; als behelzende Proeven omtrent het planten van Moerbezieboomen, het opvoeden van Zywormen, en 't aanwinnen van Zyde, in Gelderland genoomen, ten einde onze Landsgenooten aan te moedigen, om zulks verder voort te zetten; of 't ook dienen mogte om deezen voordeeligen handel, zo als de genomen Proeven aanduiden, hier te Lande te vestigen. Met dat oogmerk deelt de Heer en Mr. *van Haſſelt* zyne ondervindingen mede, met nevensgaande onderrigtingen van 't geen men omtrent de opgenoemde byzonderheden in agt heeft te neemen, *om 'er gelukkig in te ſlaagen.* Tot dat zelfde einde *dient ook een*, onder de Berigten geplaatst, Dagverhaal van *dien zelfden* Autheur, nopens het uitbroeien der Zywormen, en derzelver opvoeding in 't jaar 1776. Zyn verſlag van dit alles is zeer naauwkeurig, en wel ingerigt, om iemand eene geſchikte handleiding ter nadere proefneemingen te geeven; waar toe zy, wier zaak het is zig op zulk eene onderneeming toe te leggen, in deezen genoopt worden, door eene berekende opgave der voordeelen, die daar uit, naar 't toeſchynt, te verwagten zyn. —— Van ſoortgelyke poogingen om voordeel te behaalen, hoewel uit een geheel anderen tak, maakt *ook* de Eerwaarde *Martinet* in dit Deel gewag, daar hy ons berigt geeft van 't goud-zoeken in den Rhyn; door drie Mannen met voordeel ondernomen. Zyn Eerwaarde geeft eene juiste beſchryving van hunne werkzaamheid; en heeft *dezelve* vergezeld doen gaan van drie doosjes der Maatſchappye *toegezonden*, behelzende eenig zand, zo als het uit *de rivier* geſchept, als mede zo als het gewaſchen is, en *eindelyk* een klompje gezuiverd Goud. Het komt, zegt hy, *allernaast* aan 't Hollandſche Dukaatengoud, en men mag het van dezelfde waarde houden. Als de Goudzoeker eene *min* gelukkige plaats aantreft, moet hy zig met een winstje van tien ſtuivers vergenoegen; doch ſlaagt hy beter, dan kan hy, elken dag, van tien tot vyftig ſtuivers verdienen. Men heeft dit eerst ondernomen in den Rhyn by *Wezel*; laatere bevinding heeft getoond, dat het insgelyks op andere plaatzen, zelfs daar de

Rhyn

Rhyn onze grenzen beſproeit, met vrugt in 't werk gefteld kan worden: en zyn Eerwaarde is niet vreemd van te denken, dat het dieper in ons Vaderland, ja, in de nabuurſchap zyner Standplaatze *Zutphen*, in den Yſſel ook met voordeel zou kunnen geſchieden. Zyn oogmerk is zulks vervolgens te beproeven, en den uitſlag daar van aan de Maatſchappye mede te deelen. —— Beide deeze Stukken hebben dus het nut van ons Vaderland wel inzonderheid op het oog; en even zo is het gelegen met een geſchrift van den Heer *Zilliſen*, mede in deezen Bondel te vinden; bevattende zyne Proeve tot voorkoming van Ysdaammen in de Rivier de Lecq. Hy geeft in 't zelve berigt van de beproeving van het voorheen aangepreezen Plan, meldende, in hoe verre hy in de uitvoering van 't zelve afgeweeken zy, in hoe verre het al of niet aan de verwagting beantwoord heeft, en welke middelen van verbetering, met hoop op een goeden uitſlag, zyns oordeels, daaromtrent in 't werk gefteld zouden kunnen worden. Dit is de rechte weg, om een Plan trapswyze tot meerder volmaaktheid te brengen, dat naar allen oogſchyn zeer wel geſchikt is, om het heilzaame bedoelde te bereiken.

Behalven deeze ſoort van Verhandelingen, ontmoet men in dit Stuk, eene verſcheidenheid van Genees- Ontleed- en Heelkundige waarneemingen, die den beoefenaaren deezer Weetenſchappen te ſtade kunnen komen; als daar zyn: Aanmerkingen over het ſtuiten van het Bloed in gewonde Slagaderen, zo door uitwendige drukking als door onderbinding. Eene verhandeling over de zitplaats van het beenige Gehoortuig, en over een voornaam gedeelte van het Zintuig zelve in de Walviſchen. Eene opgave van eene menigte van waargenomen Breuken of Scheurzels, in Perſoonen van beiderleie Sexe; en een Berigt van eenig Menſchenhair, uit eene door de Natuur gemaakte opening in den Buik ontlast. Hier toe behoort ook eenigermaate eene Schets van de Historie der Maatſchappy tot redding van Drenkelingen; welke ons, in een kort beſtek, de oprigting en den voortgang dier loflyke Maatſchappye, welke geheel Europa, om zo te ſpreeken, niet alleen goedgekeurd, maar ook nagevolgd heeft, onder 't oog brengt. By dit alles komt nog, met betrekking tot deeze Studie, eene ontdekking van het geheim der opſpuiting der Vaten, gebruikt door de Heeren *Ruiſch* en *Lieberkuhn*. Dit geheim, tot nog onbekend, heeft de Heer *Beuth* getragt na te ſpooren, en 't is hem, na veel moeite, gelukt, het middel uit te vinden, om de kunſtryke bewerking dier Heeren tot zyn volkomen genoegen na te volgen, en daar in verdere

voort-

voortgangen te maaken. „ Na dat ik, zegt hy, alle voor my mogelyke manieren, door welke diergelyke *Injectien* of Opſpuitingen kunnen verricht worden, wel onderzogt en overlegd hadde, is my ſlechts één éénig middel overgebleeven, te weeten: deeze zaak in eene van lucht ontledigde plaats te beproeven, en het zelve dus door de drukking der buitenlucht, of door middel van een Spuit, te verrichten." Hier in naar wensch geſlaagd zynde, heeft hy de goedheid van zyne ontdekking, met eene nevensgaande afbeelding en verklaaring van den daar toe vereischten toeſtel, openlyk gemeen te maaken; dat de Liefhebbers zekerlyk dankbaar zullen erkennen.

In bykans alle deeze opgemelde Stukken vinden zy, die zig op de Natuurlyke Historie toeleggen, veele voor hun merkwaardige byzonderheden; en de zodanigen zullen, buiten dat, hier ook nog met genoegen kunnen nagaan, het geen de Heer *Williamſon* nopens den *Gymnotus Electricus*, of den Electriſchen Aal, waargenomen heeft. Hy geeft van deezen Aal, in de Provincie *Guiana*, ten westen van *Suriname* gevangen, en leevend te Philadelphia gebragt, „ die het buitengewoone vermogen had, om een pynlyk gevoel, gelyk dat van den Electriſchen ſchok, mede te deelen, aan lieden die hem aanraakten, en teffens om zynen roof op eenigen afſtand te dooden," eene onderſcheiden beſchryving. Vervolgens meldt hy de proefneemingen, welken hy met dien Visch of zelf genomen, of bygewoond heeft; waaruit hy dan eenige waarneemingen voordraagt en giſſingen afleidt, die hem voorts brengen tot het beantwoorden eeniger vraagen, nopens dit zeldzaame verſchynzel; dat, ter volkomener verklaaringe, nog ſteeds nieuwe proefneemingen vordert; waar toe het bybrengen van deeze en ſoortgelyke proefneemingen, met beredeneerde aanmerkingen, zyne nuttigheid heeft. —— Wyders deelt men ons, met het afloopen van dit Stuk der Verhandelingen, nog mede, daaglykſche waarneemingen van de Compasnaald, voor *den Jaare* 1774, doorgaans 's middags ten 12 uuren, te *Sparendam*; en eindelyk de Meteorologiſche Waarneemingen op Zwaanenburg voor den Jaare 1775.

M.

Intree-rede over het nut der Natuurkunde in 't algemeen, en voor de Geneeskonst in 't byzonder, door M. V. MARUM, A. L. M. *Ph. et Med. Dr: als Lector in de Wysbegeerte en Wiskunde te Haarlem openlyk uitgesproken, op den 2 Juny 1777. Te Haarlem by* J. Bosch. *In groot quarto 47 bladz.*

BY 't aanvaarden van 't Lectoraat in de Wysbegeerte en Wiskunde verkoos de Heer *van Marum*, zo *Philosophiæ* als *Medicinæ Doctor*, niet oneigen de opgemelde ſtoffe tot een onderwerp zyner Redenvoeringe. Men begrypt ligtlyk dat de uitgebreidheid dier ſtoffe hem niet toeliet, deeze en geene byzonderheden in 't breede uit te werken; des men zulks niet kunne verwagten; maar men zal, op het doorbladeren der Redenvoeringe, reden vinden, om voldaan te zyn, over de ſchikking en uitvoering. De Heer *van Marum* toont hier, op eene treffende wyze, hoe de Natuurkunde van alle zyden by uitſtek geſchikt is, om onze harten met eene ongeveinsde eerbied voor den grooten Schepper, Onderhouder en Beſtierder te vervullen; mitsgaders hoe dezelve een doorgaanden onontbeerelyken invloed heeft, op eene menigte van kundigheden, kunſten en weetenſchappen, die tot het welweezen der Menschlyke zamenleevinge vereischt worden. En dus dit algemeene afgehandeld hebbende, bevlytigt hy zig voorts, om te doen zien, hoe nuttig derzelven beoefening inzonderheid voor de Geneeskunst zy; het welk hy eerst over 't geheel, en voorts in verſcheiden byzondere opzigten, ten duidelykſte ontvouwt. —— Het een en 't ander ſtrekt ten kragtigſte ter aanpryzinge van de beoefening der Natuurkunde, en behelst tevens verſcheiden leerzaame aanmerkingen, die, als in 't voorbygaan, met betrekking tot deeze en geene byzonderheden, in derzelver voorſtelling ingevlogten worden.

Brief aan de Hooggeleerde Heeren P. CAMPER en W. MUNNIKS, *wegens eene voornaame ontdekkinge, door Inentinge op het Rundvee gedaan: door* GEERT REINDERS, *Huisman te Garnwert. Tweede Druk.*

Waarneemingen en Proeven, [raakende de bovengemelde ontdekte wyze van Inenting; door denzelfden Autheur.] *Tweede Druk.*

Bericht wegens de Inenting der Kalveren van gebeterde Koejen voor den jaare 1776; [door den opgenoemden Schryver.] *Te Groningen by* L. Huisingh 1777. *In groot octavo.*

NOpens de hier bedoelde manier van Inenting, door den Huisman *Geert Reinders* ontdekt, waar van hy den Hoogleeraaren *Camper* en *Munniks*, in den opgenoemden *Brief*, in den jaare 1774 berigt gegeeven had, hebben wy reeds gewag gemaakt; toen ons de bovengemelde *Waarneemingen en Proeven* ter hand kwamen (*). Eenstemmig met het günstige berigt dat wy 'er van gegeeven hebben, is het algemeene gevoelen der Natie geweest; waar uit ontstaan is, dat deeze twee Stukjes dermaate getrokken zyn geworden, dat het aanleiding gegeeven hebbe, om dezelven ten tweeden maale ter Drukpersse te brengen. Hierby komt nu nog een nader *Bericht* desaangaande, met betrekking tot Proeven, in den jaare 1776, daaromtrent in Holland, Friesland en de Provincie van Stad en Lande genomen. Alle deeze hier gemelde Berigten strekken over 't geheel op nieuw grootlyks ter aanpryzinge deezer maniere van Inenting, en de ondervinding leert tevens wat men in agt hebbe te neemen, om 'er gelukkiger in te slaagen; 't welk de oplettende leezing van 't een en 't ander, voor hun die met ons heilzaam Rundervee omgaan, en 't zelve behandelen, te sterker vordert. Door zodanig een gewenschten uitslag moet het vooroordeel, dat veelen nog beheerscht, ten nadeele der Inentinge, verzwakken, ja, zo men niet onvatbaar is voor overtuiging, geheel en al uitgerooid worden. En wat wel byzonder veeler vrees aangaat, dat men door die Inenting de besmetting verspreidt, dezelve moet ook genoegzaam verdwynen, als men, buiten het geen wy uit het voorgaande Geschrift gemeld hebben (†), ge-

(*) Zie *Hedend. Vad. Letter-Oef. V D. bl.* 265.
(†) *Ibid. bl.* 266.

geheel verleent aan 't geen deeze geloofwaardige Huisman, in 't slot zyner Voorreden voor dit laatste Stukje, getuigt: „ Dat het gevaar, zegt hy, om met de Inentinge der kalveren de veepest te verspreiden, zeer gering is, heeft wederom dit Somer hier gebleeken. Wy hebben in ons Carspel, het gepasseerde voorjaar, en den geheelen Somer, dan by my, en dan by andere, onze kalvers ingeent, en juist dit Carspel is vry gebleven van de natuurlyke ziekte, niettegenstaande in alle Carspelen, rondom aan het onze grenzende, dit Somer de veepest is geweest. De voorzorge, welke wy gebruiken, bestaat hierin, dat wy niet eerder onze kalvers in huis inenten, dan na dat ons ander ongebeterd vee in de weide is; en dat wy, by de Inenting in het land, de ongebeterde van de kalveren zo afzonderen, dat 'er altoos ten minsten een stuk land, tusschen de ingeente kalvers, en het ongebeterd vee, gelegen is."

De Scaphander, of de konst om in de diepste Wateren dryvende te gaan, en allerhande werk te verrigten, door den Heer DE LA CHAPELLE, *Censeur Royal enz. enz. Te Amsterdam by* G. Warnars, *en te Harlingen by* V. v. d. Plaats 1777. *Behalven de Opdragt* 139 *bladz. in gr. octavo.*

HEt woord *Scaphander*, in den aanvang van deezen Titel geplaatst, is een Grieksch Koppelwoord, te zamen gesteld uit *σκάφη schuit, boot* en *ἀνὴρ van den mensch*; dienende ter aanduidinge van een Kunsttuig of Kurken Zwem-Kolder, met welk behulp een Mensch, als in eene soort van Schuit, in het water dryft; terwyl hy, recht op staande, naar welgevallen voortwandelt, en allerleie werkingen in 't zelve verrigt, daar hy slegts tot aan den borst in het water zinkt. De Heer *de la Chapelle*, dit kunsttuig voor zig zelven uitgevonden hebbende, is verder bedagt geweest om het op zodanig eene wyze te maaken, dat het voor allerleie lichaamen, 't zy dunne of dikke, korte of lange, geschikt konde worden; en hierin geslaagd zynde heeft hy, ten algemeenen nutte, een duidelyk verslag van zyne uitvinding, met aanwyzing van derzelver nuttigheid, der Waereld willen mededeelen. —— In gevolge hier van behelst dit Geschrift, na eenige voorafgaande aanmerkingen over het zwemmen, als moeilyk om te leeren, gevaarlyk en dikwerf niet voldoende, eene uitvoerige beschryving van deezen Kolder in alle deszelfs deelen, met eene naauwkeurige melding van

de wyze op welke men 'er zig van bedient. Dit verſlag is zo onderſcheiden en ſtiptlyk, tot de minſte byzonderheden toe, opgeſteld, en met nevensgaande Plaaten opgehelderd, dat iemand, door deeze onderrigting, zo hy maar eenige oplettendheid aanwende, ligtlyk in ſtaat zy, om zodanig een Kunsttuig te zamen te ſtellen, en 'er gebruik van te maaken. Verder ontvouwt ons de Autheur de veelvuldige nuttigheden van het zelve, niet optellinge der verſchillende einden, waar toe men zig van deezen Kolder met vrugt kan bedienen. Hier aan hegt hy wyders nog eenige aanmerkingen over het onvoldoende, dat men nopens de kunst van zwemmen geboekt heeft; en ten laatſten geeft hy ons een berigt van het geen anderen voor hem in dit ſtuk gedaan hebben.

De alleszins blykbaare nuttigheid deezer uitvindinge heeft den Heer *C. v. Engelen* met reden bewoogen, om zynen Zoon tot het vertaalen van dit Geſchrift aan te moedigen, en 'er zelf eene Opdragt voor te ſchryven, in welken hy het gebruik van dit Kunsttuig ten ſterkſte aanpryst. *Zeer gepast draagt* hy het zelve op aan de Heeren Direkteuren der *Maatſchappy* tot redding der Drenkelingen; daar het *een weezenlyk* verband heeft met het oogmerk der Maatſchappye, waarvan hy zelf een geagt *Lid is*: het welk hem onder anderen doet zeggen. „ Het groot verſchil immers tusſchen den arbeid van den Heer *de la Chapelle*, en onze bedoelingen, is, dat hy de ongelukkigen voor die gevaaren poogt te behoeden, daar wy hen, na dat zy 'er in geſtort waren, uit verlosſen; dat hy het verdrinken voorkomt, 't welk wy doen ophouden; dat hy het leven bewaart, 't welk wy met 's hemels byſtand wedergeeven; en dat hy, terwyl wy den dood verdryven, na dat hy zyne prooy reeds gevat heeft, denzelven nog een ſtap verder te gemoet treedt, en hem belet eenige prooy van dien kant te vatten enz." Dit geeft hem wyders aanleiding om gewag te maaken van het nut, dat men te wege zou brengen, wanneer 'er ſchikkingen in 't werk geſteld werden, dienende om zulke Scaphanders alomme te verſpreiden, zo dat ze, ter ſpoediger reddinge van ongelukkigen, by de hand waren. 't Valt toe, gelyk hy aanmerkt, meermaals bezwaarlyk, den zodanigen op het ſpoedigſte de behulpzaame hand te bieden; dat wel eens doodlyke gevolgen heeft. Dit nu was zegt hy voor te komen. „ Hoe gemaklyk immers zoude ieder *Hoofd* van een buurt, ieder *Heer* of *Schout* eener plaatſe, ieder *Brandmeester*, zulk een Scaphander, die zo weinig kost, die in een zeer klein kistje kan geborgen worden, die geen on-

der-

derhoud vordert, die niet bederft, in huis kunnen hebben! Hoe ligt zouden die huizen, tot ſpoediger aanwyzing in tyden van noud, met een dergelyk bordje, als te Leiden voor de huizen der *Bonmeesters*, en op andere plaatſen, voor die der *Brandmeesters*, hangt, verſierd, ja *verſierd*, kunnen worden! Met éénen ſprong, om zo te ſpreeken, had men dan altoos een Scaphander by der hand; in één halve minuut ſchiet men denzelven aan, en kan men niet alleen zo veilig te water gaan, dat 'er zelfs, 't zy dat het ſtil zy of ſtorme, 't zy dat men een ſnelvlietend of golvend water voor zig hebbe, (hoe ſterk de zee ook golve,) 't zy men zwemmen kan of niet, geene natuurlyke mogelykheid van verdrinken, zelfs van eenig gevaar is; maar dat men ook, al is men nooit te water geweest, even gerust, en byna even onbelemmerd, in 't zelve werken kan als op het vaste land." De Opdragt-Schryver ontvouwt verder de wyze der uitvoeringe; met melding van andere ſchikkingen omtrent het gereedhebben en bewaaren van zulke Scaphanders, die hy, het zy één of meer, met ieder Beurt- of Veerſchip medegevoerd wenſchte te zien, om 'er in een ongelukkig toeval gebruik van te maaken. — Men zal, dit Geſchrift doorbladerd hebbende, op het bezef van den dienſt, welken deeze Zwemkolder kan doen, den opgemelden voorſlag niet vreemd vinden; en 't is te wagten, dat herhaalde proefneemingen het gebruik van dit Konſtſtuig, hier te Lande, wel dra zullen aanmoedigen.

Oude en Hedendaagſche Algemeene Wereldlyke Geſchiedenis; gevolgd naar het Franſch van den Heer Abt MILLOT, *Lid van de Academien der Wetenſchappen te Lions en Nanci. Zevende Deel.* De Hedendaagſche Geſchiedenis. *Te Amſt. By* Yntema en Tieboel, 1777. *in gr.* 8vo.

IN dit Zevende Deel der *Oude en Hedendaagſche Algemeene Wereldlyke Geſchiedenis*, die wy, met genoegen, vernemen dat zo günſtig van den *Nederduitſchen Leezer* ontvangen wordt, ontmoeten wy ſlegts Drie Tydperken; doch alle van zeer groote aangelegenheid, en die ons de gewigtigſte tooneelen van wereldlyke bedryven vertoonen. Het neemt een aanvang met het VIII Tydperk, ten onderſcheidenden opſchrift voerende. *Het Griekſche Ryk door de Turken verwoest. Het Huis* der MEDICIS *te Florence.* — FERDINAND *en* ISABELLE *in Spanje*; en loopt van het midden tot het einde den Vyfden Deeuwe. — Het IX Tydperk heeft aan 's hoofd

CHRISTOPHORUS COLUMBUS *of de Ontdekking der Nieuwe Wereld; 't Verbond tegen Venetie,* —— LEO de X en LUTHER, behelzende het tydverloop van het einde der Vyftiende Eeuwe tot het Jaar MDXIX. —— Het X Tydperk voert tot opſchrift CAREL DE V *Keiſer. Het Huis van Oostenryk ten toppunte van Magt opgeklommen* —— *Kerkvergadering van Trente*, zich uitſtrekkende van 't Jaar MDXIX, tot omtrent den Jaare MDLX.

Meer dan tot nog toe elders anders heeft de Naavolger van MILLOT, in dit Deel, het voetſpoor van zynen Voorganger verlaaten, en de Geſchiedenis der Hervorminge in een ander licht gezet, ſchoon hy, der waarheid hulde doende, de gebreken der *Hervormeren* niet verzwygt, en de ongeregeldheden der *Geestdryveren* van dien tyd met ſterke kleuren ſchildert. Gegrond is zyne Aantmerking. „ De ſchoonſte ſchildery der Hervorminge is niet zonder vlek; en de misbruiken der Vryheid hebben 'er de afzigtigſte aangewreeven. Onverdraagzaamheid was eene zeer verouderde kwaal, en geen wonder dat de Hervormers zich, by wylen, door een *wanbegrip*, 't geen zo lang geheerscht hadt, tot vervolging lieten vervoeren. De woede der *Roomſchen* en *Onroomſchen* zal *Europa* tot een bloedbad maaken, en ons de deerlykſte tooneelen onder 't oog brengen; geſpeeld onder het voorwendzel van yver voor dien Liefderyken Godsdienst, die ten hoofdwet heeft, alle Menſchen als onszelven te beminnen." —— Voorts heeft hy, van 't Huis des MEDICIS ſpreekende, doorgaans geraadpleegd met het dierbaar ſtukje onzes overgelykelyken Geſchiedſchryvers HOOFT, *de Rampzaligheden der Verbeſſinge van den Huize Medicis* getyteld, als behelzende 't zelve verſcheide Geſchiedenisſen den Huize MEDICIS wedervaaren, te zyner kennisſe gekomen, toen hy een tamelyken tyd zyner Jeugd te *Florence* doorbragt; die voor een goed deel in geene openbaare ſchriften gevonden worden. —— Ook is hem in 't laatſte Tydperk, by uitneemenheid te ſtade gekomen de *Hiſtorie* van CAREL DEN V, door den ſchranderen, oplettenden, en oordeelkundigen ROBERTSON geſchreeven. Wy twyfelen, in geenen deele, of de *Nederduitſche Leezer* zal by de veranderingen, hier omtrent gemaakt, veel gewonnen hebben, en daar benevens van zyn eigen Land een beknopt berigt aantreffen, 't welk hy te vergeefsch in het Oorſpronglyke zou zoeken.

Het is de beſtendige gewoonte van MILLOT, om de Ryken, die tot de *Algemeene Geſchiedenis* van *Europa* weinig betrekking, of een gering deel, hadden in de groote ontwentelingen

daar

daar voorgevallen, in 't verſchiet te vertoonen; ze zyn als zo veele ſchaduwen in zyne groote Schildery; dan deeze wel te leggen vordert een kundige hand. Laat ons, om een voorbeeld, verſchillende van die wy tot nog toe uit de voorgaande Deelen deezes Werks opgegeeven hebben, den Leezer onzes Maandwerks onder 't oog te brengen, de Omwentelingen in het Noorden, en boven al in Zweeden en Deenemarken, in het IX Tydperk voorgevallen.

„ Met een vlugtig oog moeten wy nog het Noorden beſchouwen, tot nu toe in woestheid gedompeld; doch 't geen thans een voorbeeld oplevert van eene alleraangelegenſte Ryksomwenteling, welker gevolgen welhaast zich tot gansch *Europa* uitſtrekten.

„ Alle de Kroonen deezer Landen waren verkieslyk, volgens de oude gewoonte der Barbaaren. MARGARETHA WALDEMAR, de SEMIRAMIS van 't *Noorden* bygenaamd, vereenigde, in den Jaare MCCCXCVII, de drie Kroonen van *Zweeden*, *Deenemarken* en *Noorwegen*. De drie Volken kwamen, op een Ryksdag te *Calmar* gehouden, overéén, dat de Koning, beurtlings, in de drie Ryken zou gekoozen worden; en elk Volk zyne Wetten en Gebruiken, zyne Voorregten en Waardigheden behouden; dan deeze vereeniging tusſchen yverzugtige, mededingende, en krygshaftige Volken, kon alleen ſtaande blyven onder het toevoorzigt eener zeer verſtandige Regeeringe.

„ Geduurende het leeven van MARGARETHA, bleef alles in rust. Haare voorzigtigheid, haar moed deedt de vereenigde Volken vergeeten, dat zy eene Vrouwe gehoorzaamden. Naa haaren dood kwamen de Volksafkeerigheden boven. De Koningen hielden, ſtrydig met den vastgeſtelden Regel, hunne verblyfplaats in *Deenemarken*; *Zweeden* en *Noorwegen* werden op den voet van Landſchappen of Wingewesten behandeld. In *Zweeden* kwam het tot een Opſtand, men koos 'er CANUTSON, Oudoom van GUSTAVUS VASA tot Koning. —— Op nieuw verdrukt, wierp dit Ryk het juk andermaal af, eenen Ryksbeſtuurder aanſtellende; wanneer CHRISTIAAN DE II, in 't Jaar MDXIII den *Deenſchen Throon* beklom. Een Dwingeland, in ſtaat om alles aan zyne drift op te offeren: dan hy ondervondt, hoe men geen geeſel der Volken kan weezen, zonder zich bloot te ſtellen om het ſlachtoffer hunner getergde wraake te zyn.

„ TROLL, Aartsbisſchop van *Upſal*, Primaat van *Zweeden*, door zyne waardigheid te magtig, en door zyn character nog gevaarlyker, van verſtandhouding met CHRISTIAAN over-

tuigd, werd door den Raad afgezet. Hy nam zyne toevlugt tot Paus LEO DEN X, verwierf eene Bulle tegen zyn Vaderland, en onderſteunde daar mede de zaak des Dwingelands. Deeze werd, desniettegenſtaande, in zyn' eerſten Krygstocht overwonnen. Maar zyne wreede oogmerken, met den mantel van trouwloosheid bedekkende, veinsde hy zich te willen ſchikken: hy beloofde te *Stokholm* te willen komen, mits men zeven Gyzelaars uitleverde, en onder deezen den jongen GUSTAVUS VASA, Agterneef van Koning CANUTSON, wiens verdienſten en dapperheid reeds in 't oog liepen. De Gyzelaars ingeſcheept zynde, voerde hy ze, als gevangenen, weg: met de goede trouw der verbintenisſen, zo wel als met het leeven der menſchen, ſpeelende.

„ Dit haatlyk misdryf-diende ten voorſpel van veel ſchriklyker wreedheden. *Zweeden* was genoodzaakt tot onderwerping. CHRISTIAAN, in de Hoofdſtad gekroond, nam het masker van goedertierenheid aan, om ongeſtraft de woedenſte rolle te ſpeelen. Hy hieldt Feesten. De Hoofden van den Raad, en de Adel waren op een Gastmaal by *één*. De Primaat TROLL verzogt, op 't eigen oogenblik, in *'s Pausſen* naam, voldoening. De Geregtsdienaars vielen *op de* Gasten aan. Zy werden gevat en als Ketters veroordeeld. ERIK VASA, Vader van GUSTAVUS, en vier en negentig Raadsheeren werden op 't Schavot gebragt, en, naa het leezen der Bulle van LEO DEN X, onthalsd. Gansch *Stokholm* veranderde daar op in een toneel van ſchennis en moord. En, naa het aanrigten van dit bloedbad, ſcheen de Dwinglandy, met den Jare MDXX in 't tras van menſchenbloed gevestigd. Welk een Zegepraal voor een Koning! welk een Zegepraal, boven al, voor een Biſchop!

„ Ondertuſſchen ſtondt 'er een wreeker op van die misdryven. GUSTAVUS, zyne gevangenis ontkomen, en gevlugt na de Bergen van *Dalecarlie*, onder de Boeren vermengd, en in de Mynen werkende; geene andere hulpmiddelen hebbende dan zyn' moed, was bedagt op het verwekken eener Ryksomwenteling; en wist dit voorneemen te volvoeren. Hy maakt zich bekend; en kreeg terſtond aanhangers; hy verzorgde hun wapens en zegepraalde over alle hindernisſen. In den Jaare MDXXI was een gedeelte van *Zweeden* den *Deenen* reeds afhandig gemaakt. —— CHRISTIAAN wreekte zich op eene wyze eenen Dwingeland voegende; hy deedt de Moeder en de Zuster van dien Held in 't water ſmooren. Die NERO van het *Noorden*, (gelyk men hem met regt getyteld heeft) zo onverſtandig als wreed, ſcheen niet te zien, dat hoe haatlyker

ker hy zich maakte, hoe dieper kuil hy ten zynen verderve groef.

„ Zyn eigene Onderdaanen, te zwaar gedrukt, geloofden regt te hebben, om het juk zyner heerſchappye af te ſchudden. Zy zetten hem af in den Jaare MDXXIII. MUNCK, Opperregter in *Jutland*, boodt hem aan het geſchrift te tekenen, waar by hy de Kroon afſtondt. Deeze beroemde zich over eene zo moedige daad; zeggende: *myn naam moest boven de Poorten van alle ſlegte Vorſten geſchreeven zyn.* CHRISTIAAN kon niet weder op den Throon herſteld worden, door CAREL DEN V, zyn Schoonvader. FREDERIK, Hertog van *Holſtein*, zyn Oom, werd tot Koning van *Deenemarken* gekoozen: en GUSTAVUS VASA verkreeg de *Zweedſche Kroon.*

„ Welhaast zag men, in die beide Koningryken eene gantſche Hervorming van dien Godsdienst, die zo veel te meer elks opmerking verdient, daar ze bykans zonder dwang en zonder onlusten toeging. De gemelde Bulle van LEO DEN X, die ten voorwendzel van zo veele ſchriklyke euveldaaden gediend had; de Aflaathandel, door ARCEMBOLDI, 's Pausſen Afgezant, met zo veel voordeels gedreeven, dat, ondanks de armoede der *Noordſche Landen*, de verzamelde ſom bykans twee Millioen Guldens beliep, de verregaande Rykdom der Geestlyken, en 't trotsch gezag 't welk ze over 't Volk oefenden; de aanmaatigingen der Biſſchoppen, die zich van de meeste Sterkten en Kasteelen meester gemaakt hadden, alles ſchreeuwde om eene hervorming. GUSTAVUS en FREDERIK begunſtigden op eene gemaatigde en voorzigtige wyze de Leer van LUTHER, zonder zich terſtond ten voordeele van dezelve te verklaaren. Tot lof der onpartydigheid van GUSTAVUS mag vermeld worden, dat hy OLAUS PETRI, den eerſten Verkondiger van vryheid in den Godsdienst, in zyn Koningryk, bevolen hebbende eene Letterlyke Overzetting der Gewyde Bladeren in 't licht te geeven, teffens den Aardbisſchop van *Upſal* vryheid verleende, eene andere Overzetting, naar de Leer der *Roomſche Kerke* geſchikt, te vervaardigen, op dat dus elk waarheid minnaar uit eigen oogen mogt zien. De Geestlyken hadden tegen dien last; doch moesten 'er zich aan onderwerpen, gelyk zy ook, met hoe grooten wederzin, het voortzetten der Hervorminge zich moesten laaten welgevallen. Hunne tegenkanting zelve was eene rede, om dit Werk, met te meer ernsts, door en voort te zetten. De Onderdaanen volgden welhaast in de Geloofsleere hunne Vorſten en de Grooten des Ryks. GUSTAVUS overleedt in den Jaare MDLX;

Zyne Regeering was oppermagtig; doch *Zweden* gelukkig in daar aan te gehoorzaamen.

„ Het zou vrugtlooze arbeid weezen breed uit te weiden over *Moskovie* en *Pooten*. Het eerstgemelde Ryk, toen nog bykans onbekend, schoon de Czaar JOANNES BAZILOWITZ de I de Koningryken van *Cafan* en *Aftracan* overheerde, zal hier uit de duisterheid in 't licht treeden, voor dat een groot Prins, van een zeldzaam vernuft, in den aanvang der Achtiende Eeuwe, de beschaafdheid, de Kunsten en Weetenschappen onder zyne Landsgenooten invoert, en hun als herschept. — *Pooten*, even weinig verlicht, was een Tooneel van Regeeringloosheid en Verwarring. LADISLAUS, de eerste der *Jagellonnen*, in den Jaare MCCCLXXXII, tot Koning gekoozen, hadt verscheide Prinsen van zynen Stamme tot Opvolgers. Doch geene bestelling hebbende over de Krygsmagt of over de Geldmiddelen, waren zy noit hooger aan te merken, dan als Hoofden van een Gemeenebest, waar in gebrek aan Wetten en Onderdaanigheid een verstandig en wel geregeld Staatsbestuur onmogelyk maakte. Hoe kon *Pooten* de schaduw van een draaglyke Regeeringsvorm hebben, *zo lang* het verbiedend *Veto* van elk Edelman tegen *alle* stemmen mogt opweegen; zo lang het ganfche Volk *in* slaaffchen dienst der Edelen, niets bezat dan 't gevoel zyner laagheid en jammeren; zo lang een Heer, die een zyner Slaaven doodde, des niets hadt te verantwoorden, als hy eenige Ryksdaalders op 't Graf wierp? Dusdanige misbruiken, door 't verloop van eeuwen gewettigd en ingedrongen, moesten de rampen des Volks stand doen houden, tot dat zonderlinge gebeurtenissen aldaar alles het onderste boven keeren, om alles te herstellen.

„ De Ridders van de *Teutonifche Orde* hadden, in de Dertiende Eeuwe, *Pruisen* te onder gebragt, en onder voorwendzel van 'er het *Heidendom* uit te rooijen, 't zelve op 't onregtvaardigste verdrukt. In 't midden der Vyftiende Eeuwe waren de *Pruisen* opgestaan, ten oogmerk hebbende den Koning van *Pooten* voor Vorst te erkennen. Hier uit reezen bloedige oorlogen. ALBERT, Markgraaf van *Brandenburg*, Grootmeester dier Orde, de Leer van LUTHER omhelsd hebbende, en zyne verheffing zoekende ten koste van die krygshaftige Ridderen, verdeelde, in 't Jaar MDXXV, *Pruisen* met SIGISMUNDUS, Koning van *Pooten*, zyn Oom, onder voorwaarde van Leenhulde aan die Kroon. Dit deedt het Koninglyk *Pruisen* van het Hertoglyk *Pruisen* onderscheiden.

den. De Afſtammelingen van ALBERT hebben het laatstgemelde behouden, van Leenhoorigheid, in den Jaare MDCLVII, ontheeven, en, met den aanvang der tegenwoordige Eeuwe, tot een Koningryk gemaakt. Dit is de oorſprong van een Staat, dien wy thans zo magtig onder een groot Koning beſchouwen! Men mag zeggen dat LUTHER de grondſlagen daar van gelegd heeft."

Om onze Leezers te toonen op welk eenen trant MILLOT's Navolger de Geſchiedenis van ons Vaderland behandelt, zullen wy de ſchets van den Staat der *Nederlanders*, in het X Tydperk, ten ſlot van dit Berigt bezigen. „ Keizer CAREL DE V, dien wy, met Krygsgeluk gezegend, ſtaande dit Tydperk, zyne heerſchappye, wyd en zyd zagen uitſtrekken, bragt, tot het groot lichaam der *Nederlanden*, verſcheide Landſchappen, die, tot deezen tyd, haare vryheid bewaard of eenen anderen Heer gehoorzaamd hadden, als *Vrietland*, *Groningen* en *Overyſſel*: ook werd hem het wereldlyk gebied over de Stad *Utrecht* en het gantſche *Nederſticht* opgedraagen.

„ *Gelderland* veroorzaakte hem, zo lang Hertog CAREL van *Egmond* leefde, veel moeite: dan, deeze geſtorven zynde, bukte het welhaast voor 's Keizers overwinnende wapenen: de ſtrydbaare MAARTEN VAN ROSSEM, by de *Hollanders* gedugt, wegens zyne veelvuldige brandſchattingen en ſtroperyen, tradt in dienſt van den Overwinnaar. In deezer voege waren *Zeventien Nederlandſche Provincien* éénen Heer onderworpen, en bykans als Leden van 't zelfde lichaam verbonden; een ſchaduw ſlegts van Vryheid bleef 'er overig, en deeze zelfs zou verdweenen zyn, hadden de buitenſpoorigſte geweldenaaryen de Landzaaten niet doen bedagt weezen op de herkryging hunner vertrapte Voorregten.

„ Tegen de heerſchzugt van CAREL DEN V waren de Vrydommen der *Nederlanderen*, die geduurigen inbreuk leden, een zwakke ſchutsmuur; doch zyne heerſchappy viel te draaglyker, om dat hy, den aart des Volks kennende, doorgaans gepaste maatregels nam, en op zyn tyd wist bot te vieren. Hy was, naar 't ſchynt zo ſtreng niet in 't gebieden als de Landvoogden in 't opvolgen zyner geboden. By de vryheidlievende *Nederlanders*, gewoon hunne nederigſte verzoekſchriften met deeze en dergelyke uitdrukkingen te beſluiten, *zo doende zal uwe Keizerlyke Majeſteit wel doen*, was deeze gemaatigdheid hoogstnoodig. —— De veelvuldige oorlogen, door hem gevoerd, nu tegen *Frankryk* en *Engeland*, dan tegen den Kerklyken Staat in *Italie*, en ook tegen de *Turken*, waar van wy boven verſlag gaven, in welker rampen de *Ne-*

der-

derlanders zich, boven al door 't belemmeren hunns Handels en hunner Zeevaardye, vonden ingewikkeld, bragten hem meermaals in groot gebrek aan geld; zwaare en menigvuldige heden drukten de *Hollandſche* en *Brabandſche Steden*, ſchadelyke belastingen ſtremden den Koophandel, de bron des welvaards. De traage toeſtemming der Staaten, hunne weigeringen, verdroeg hy met veel geduld; en verzekerde zich niet, door gewelddaadige middelen, van 't geen zagtheid niet verwerven kon. De rykdom der welvaarende Steden liep den Keizer in 't oog, en zette hem aan tot het heffen des honderdſten pennings van alle uitgaande Koopmanſchappen, en des tienden van de inkomſten der vaste goederen, als mede van de jaarlykſche winst der Kooplieden. Doch dit ontwerp ontmoette zo veele zwaarigheden, dat de Keizer zelve den honderdſten penning terſtond weder afſchafte, en de nalaatigheid omtrent het invorderen van den tienden, zeer groot in de meeste Steden, door de vingeren zag. —— In den Jaare MDXL bezogt hy de voornaamſte Steden van *Holland* en *Zeeland*, en werd te *Utrecht* hoogſtſtaatlyk ontvangen.

„ De Hervorming, in dit Tydperk, zo groote beweegenisſen aanrigtende, konden de *Nederlanden*, en *bovenal* de volkrykſte Gewesten, als *Braband*, *Vlaanderen* en *Holland*, niet ſtil blyven. Verbaazend was derwaards de toevlugt van Vreemdelingen; de hervormde Leer werd door ontelbaare *Lutherſche* uit *Duitſchland* en *Calviniſten* uit *Zwitzerland*, overgebragt, en greetig aangenomen: want deeze te begunſtigen was een nieuw punt van Vryheid, en wel het gewigtigſte: Godsdienſtige en Burgerlyke Vryheid, vereénigd, kon niet anders dan Inwoonders lokken, en den Koophandel uitbreiden. Haatlyk waren de luie Monniken in 't oog der nyvere *Nederlanderen*, die reeds voor lang hunne dartelheden verfoeid hadden, en nu ook, by den dag der beſchaafde Letteren, hunne domheid begonnen op te merken. *Hollands roem*, de groote ERASMUS, wiens Metaalen Standbeeld nog te *Rotterdam* gezien wordt, bragt, door zyne geestige en ſteekende ſchriften, hier aan niet weinig toe.

„ Dan Keizer CAREL, die anderzins den Landzaaten veel inſchiklykheids betoonde, was, op dit ſtuk, de ſtrengheid zelve. In *Duitſchland* vond hy zich genoodzaakt aan de *Hervormden*, hem boven 't hoofd gewaſſen, den teugel te vieren; doch het was 'er verre af, dat de *Nederlanderen* dit geluk ten deele viel: hy zou gaarne, ware het hem mogelyk geweest, belet hebben, dat de ruimte, in *Duitſchland* den *Oomroomſchen* verleend, in de *Nederlanden* bekend wierd; hier

ſcheen

ſcheen hy de ſchade, daar geleden, te willen herhaalen. Niet dan met ſchrik en verontwaardiging leezen wy, dat, onder de Regeering van deezen anderzins zo roemwaardigen Vorst, byna vyftig duizend Menſchen, meest *Nederlanders*, om 't geloof, met den dood geſtraft zyn. De ſtrenge bloedplakaaten en derzelver volvoering ontluisteren zyne naagedagtenis. — Men heeft hier, agter, aan te merken, dat, onder dit groot aantal van geſtraften, buiten tegenſpraak, veele Oproerigen geweest zyn, die den Godsdienst, tot een dekmantel van de heilloosſte aanſlagen, misbruikten. De *Wederdoopers* te *Amſterdam* en te *Munſter* vertoonden ons een ſchroomlyk rot vol bygeloof, geestdryvery, ſchynheiligheid en ontugt, en verdienden, met het hoogſte regt, de ſtrenge beteugeling des wereldlyken arms.

„In den Jaare MDXLIX, liet CAREL de V zyn Zoon PHILIPS, als aanſtaande Erfheer en Opvolger zyns Vaders, al-omme in de *Nederlanden* huldigen: eene plegtigheid van grooten toeſtel, en die den Lande op veel gelds te ſtaan kwam. Dit werk hadt zyn beſlag niet gekreegen, of de Keizer verklaarde, dat de *Nederlanden*, dus zamengevoegd, vereenigd zouden blyven, onder de heerſchappy van één Vorst. Mogelyk hadt hy het in den zin, een Koningryk van deeze Gewesten te maaken.

Eer CAREL afſtand van de Regeering deedt, en zyn Zoon, op de voorbeſchreevene wyze overdroeg, beſchonk hy eenige *Nederlandſche Heeren* met nieuwe waardigheden, en, daags naar de Overdragt, deeden de Staaten hunnen nieuwen Heer hulde. „Gelukkig, om met de woorden van *Neerlands* beroemden Geſchiedſchryver WAGENAAR, dit Hoofdſtuk te beſluiten, gelukkig zou het voor *Holland* en de andere Nederlanden geweest zyn, zo zy, van Heer verwiſſelende, de breuk, onder de voorgaande Regeering, in hunne vryheden gemaakt, alleenskens hadden mogen zien, heelen. Doch, by droevige ervaarenis leerden zy, dat PHILIPS, het oor leenende aan de Geestlykheid en aan de onbedreevenen in de kennisſe der Landen, de breuk langs hoe wyder, en eindelyk ongeneeslyk maakte: waar uit een opſtand gereezen is, die in felheid, duurzaamheid en zonderlinge uitkomſten, geene wedergade gehad heeft in de Geſchiedenisſen der voorige tyden."

Lee-

Leevensbeſchryving van eenige voornaame meest Nederlandſche Mannen en Vrouwen. Vierde Deel. Te Amſterdam by P. Conradi, *en te Harlingen by* V. v. d. Plaats 1777. *In gr. octavo* 351 *bladz.*

Dit vierde Deel deezer Verzamelinge behelst weder op nieuw een aantal van Leevensbeſchryvingen, welken op eene ſoortgelyke wyze als de voorigen uitgevoerd zyn; en dus, gelyk we voorheen gezegd hebben, in een uur van uitſpanning, met nut geleezen kunnen worden. — Om 'er nogmaals iets uit over te neemen, zullen wy ons bepaalen tot eenige hoofdtrekken van den beroemden *Viglius van Aytta van Zuichem*; die, onder de Staatsdienaars der Spaanſche Regeeringe, by den aanvang der onlusten in de Nederlanden, bovenal in aanmerking komt.

Na een voorafgaand verſlag van zyne geboorte in Friesland, op den 18den van Wynmaand des Jaars 1507, mitsgaders van 't voltrekken zyner Letteroefeningen, en de groote vorderingen, die hy daarin gemaakt had, *meldt men* ons in deeze Leevensbeſchryving tot welke aanzienlyke poſten hy verheven wierd, en hoe verſtandig hy zig in derzelver waarneeming gedroeg. *Dit* bragt, gelyk het verhaal vervolgt, te wege, dat hy, op het overryden van *Lodewyk de Schoone*, door den Keizer, tot Preſident van den geheimen Raad te Mechelen, wierd aangeſteld; in welke bediening hy den Lande van veel nuts geweest zou zyn, byaldien de andere Spaanſche Staatsdienaaren hem gehoor hadden willen verleenen.

Zyn afkeer van de uitterſte ſtrengheid tegen dezulken, die van de Roomſche Kerk afweeken, bleek al vroeg by gelegenheid van 't afkondigen van's Keizers Plakaat tegen de Ketters. 't Is waar, men hield hem verdagt, dit Plakaat te hebben ontworpen, en zulks haalde hem den haat der menigte grootlyks op den hals: maar hy zelf betuigt *in zyne* Brieven, „ dat het ſtrengſte, dat 'er in gevonden wierdt, aan 's Keizers Biegtvader en aan den Keizer zelven moest worden toegeſchreeven; dat hy veele dingen verzagt hadt; dat ſtrenge middelen hem altoos hadden tegengeſtaan; dat hy van gevoelen was, dat men de ſtraffen tegen de Ketters moest maatigen, en merkelyk onderſcheid tuſſchen hen maaken; dat hy gewenscht hadt, dat de Keizer het Plakaat den Nederlandſchen Raaden, eer het wierdt uitgegeeven, hadt laaten onderzoeken; doch dewyl dit zyne Majeſteit niet behaagd

haagd hadt, oordeelde hy het zyn pligt te zyn, zorg te draagen, dat het Plakaat met gemaatigdheid ter uitvoering gelegd wierdt."

's Mans doorzigt in de zaaken van 's Lands regeering, kan men afneemen, uit zyn oordeel over des Keizers voorgenomene overdragt der Nederlanden. Eer dezelve nog geſchied was, voorſpelde hy den Lande niet veel goeds uit de nieuwe Regeering; hy was bedugt, dat de Landvoogdes, Maria zig van 't bewind ontſlaan, en dat *Philips* het oor leenen zou aan jonge luiden, die de oude Staatsdienaars verſtooten, nieuwigheden invoeren, en 's Lands zaaken, die tot nog wel beſtierd waren, in verwarring brengen zouden. — Dit vooruitzigt, en vervolgens de aanvanglyke vervulling hier van, deed hem een en anderwerf ſpreeken, van zyne Ampten neder te leggen; doch men bewoog hem, in zynen dienst te volharden. *Viglius*, die ſteeds by den Keizer in agting gebleeven was, behield ook de gunst van *Philips*, die zelfs in zo verre 's Mans verdienſte erkende, dat hy hem tot Lid in den Raad van Staat benoemde, ja een deelgenoot maakte van den Agterraad, met welken de Landvoogdesſe *Margareta*, in gewigtige zaaken, had beſluit te neemen. Toen *Philips* vervolgens de Landvoogdes ſchriftlyk vermaande, wegens eenige perſoonen, die by hem in 't oog liepen, hield *Viglius* op nieuw aan, om van zyn Ampt ontſlaagen te worden; doch de Koning deed hem, door beloften en geſchenken, van beſluit veranderen. Ook bleef hy den dienst des Konings getrouwlyk aankleeven, als zyne laatere bedryven beſtendig uitwyzen; terwyl hy 'er, hoewel vrugtloos, geſtadig op uit was, om den Koning tot gemaatigder handelingen te beweegen; voorwaar toen de Hertog *van Alva* een woedend misbruik van zyn gezag maakte.

Deeze Hertog gaf in den Jaare 1570 twee algemeene Ordonnantien op de Crimineele Regtsoefening uit, die over 't geheel zeer hoog geagt worden; en men houdt gemeenlyk *Viglius* voor derzelver Opſteller; waar uit men afneemt, dat, daar hy den Hertoge tegenſtond, zulks niet uit een heimelyken wrok, maar uit eene zuivere zugt tot 's Lands oorbaar, zynen oorſprong nam. Uit geen andere oorzaak ontſtond het geſchil, 't welk hy naderhand met *Alva* kreeg, over het invoeren van den tienden penning, 't welk deeze, in weerwil van 's Lands welvaart, zogt door te dryven. *Viglius* zogt hem, door kragt van redenen, de zwaarigheid van het invoeren van zulk eene ongewoone en drukkende belasting onder 't oog te brengen; hem vertoonende, hoe

zeer

zeer de Ingezetenen hier door bezwaard zouden worden, de Koophandel verloopen, en het misnoegen tegen de Spaansche Regeering nog meer zou toeneemen. Doch alles te vergeefsch: de hoogmoedige Spanjaard bleef onverzettelyk ſtaan op zyn eens opgevat ontwerp; en als de Preſident ondernam eenige maatiging voor te ſtellen, ontſtak de Hertog in hevige gramſchap, beſchuldigde den Preſident van gebrek aan ontzag voor 's Koning bevelen, en dreigde hem, dat hy zyn gedrag den Koning zou aandienen. Doch *Viglius* had moeds genoeg om te antwoorden: *dat hy hoopte, dat zyne Majeſteit hem dan nog het ander oor wel zoude willen gunnen, en dat hy, in allen gevalle, voor zynen gryzen kop niet bekommerd was.* —— Zo ernſtig kantte hy zig, hoewel anders den dienſt des Konings en den Roomſch Katholyken Godsdienſt ten uiterſte toegedaan, tegen alle de ſtrenge middelen, welken men gebruikte, om de Nederlanden te onder te brengen. En even zo zeer misprees hy de manier, welke onder Philips werd ingevoerd, van de Nederlanden te laaten regeeren, door Vreemdelingen, die noch de Taal, *noch de* Wetten der Provincien kenden, en dezelven *op zyn Spaansch* wilden beſtieren. Dan de tyden en omſtandigheden waren 'er niet na geſchikt, om, hoe veel bekwaamheids hy ook bezate, en hoe veel invloeds hy anders mogt hebben, in deeze en dergelyke ſtukken het rechte gehoor te krygen.

Hy overleed op den achtſten van Bloeimaand des Jaars 1577, te Bruſſel, in den ouderdom van zeventig Jaaren; en werd te Gent begraaven, in de St. Jans Kerk, in eene Graftede, die hy by zyn leeven voor zig had laaten maaken. Naderhand heeft men een praalgraf ter zyner eere opgeregt, met een treffelyk Opſchrift, 's Mans deugden en verrigtingen kortlyk vermeldende. De Hiſtorieſchryver *Hooft* maalt 's Mans karakter met deeze woorden. „ Hy was een man van kloek vernuft, hooghe geleertheit, doortrapt met lange ervaarenis, deftigh van wandel. De blyken, gegeeven van vastgaande trouw voor de Roomſche kerk en zynen Koning, hadden hem vrymoedigh genoegh gemaakt, om te ſpreeken tot maatigheit, beide in zaaken van Staat en van Godsdienſt, en zo veel gegolden, dat men 't hem ten goede hield, meer niet. Van parthye te wiſſelen, om onbenoeghen over 't verwerpen zyns raads, docht hem te groot een' verwaantheit, oft hachlyk en ongeraaden voor eenen, die zo wel als hy te hoove ſtond, en viellicht; by d'andre geen' minder ongereedheltheit in zwank oft te gemoete zagh.

Ety-

Etymologicum Teutonicæ Linguæ, ſive Dictionarium Teutonico-Latinum, ſtudio et opera CORNELII KILIANI Duffleei. Curante GERARDO HASSELTO Arnhemienſi, qui et ſuas adnotationes adjecit. Tomus I. Trajecti Batavorum apud *R. de Meyere* 1777. Absq. Præf. &c. 365 pp. in quarto f. m.

EEn nieuwe echte Druk van 't *Woordenboek der Nederduitſche Spraake*, opgeſteld door den Taalkundigen *Kiliaan*, volgens des Autheurs beste uitgave van 't Jaar 1599, met nevensgaande aanmerkingen van den beleezen van *Haſſelt*, kan den Liefhebberen onzer Nederduitſche Spraake niet anders dan ten uiterſte aangenaam zyn. Genoegzaam alle beoefenaars onzer Taale tog hebben deezen arbeid van den oplettenden en naarſtigen *Kiliaan* ſteeds hoog gewaardeerd; nadien hy, met een ſchrander oordeel, de eigen woorden onzer taale, in onderſcheidinge van de basterdwoorden, die uit andere taalen overgenomen zyn, getragt heeft byeen te zamelen, en tevens derzelver waare beduiding aan te wyzen. Zyn oogwit naamlyk was, in dit Werk by een te brengen, niet alleen de toen gebruikelyke woorden onzer Spraake, maar ook dezulken, die hy vond dat eertyds in zwang geweest waren, en ten zynen tyde reeds minder bekend, ja, buiten gebruik geraakt zynde, al onbekend waren; des veeler betekenis eene nader verklaaring vorderde. Hy ſchikte ten dien einde zyne verzameling in eene Alphabetiſche orde, en wees de betekenis van zuivere Nederduitſche, gelyk *Lipſius* zich uitdrukt (*), met zuivere Latynſche woorden aan; met byvoeging van eenige ophelderingen, daar dezelven vereischt werden of te ſtade kwamen, zo ten aanzien der verouderinge en afleidinge, als ten opzichte van de verſchillende gewesten enz.; waar toe hy ook nu en dan de gelykluidende woorden, uit andere Spraaken van de zodanigen, die van oudsher met de Duitſchers eenige gemeenſchap hadden, daarnevens plaatſte. Langs deezen weg poogde hy de zuivere Nederduitſche Taal in eere te houden, het zyne toe te brengen, om aan de inge-

(*) In zyn Latynsch Byſchrift op dit Boek, waarin hy onder anderen zegt:

Dat pura et puta Belgica: et quid ultra?
Et pura et puta dat ſimul Latina.

ingeſloopen verbastering tegenſtand te bieden, en eenen iedet aanleiding te geeven ten rechten verſtande onzer Taale. Hy maakte dus niet ſlegts een Woordenboek, dat ter vertolkinge in 't Latyn kon dienen, maar een Woordenboek, dat tevens geſchikt was, om duisterheden in onze Taal op te helderen, en de echte betekenis der woorden te leeren kennen: het welk hy indiervoege uitgevoerd heeft, dat men in laatere dagen ondervonden hebbe, en nog heden ondervinde, dat zyn Werk, als dat van een verſtandig en oordeelkundig Schryver, by uitſteekendheid ſtrekt, ter gegronder kennisſe onzer Taale, en bovenal van zeer veel dienst is, in 't naſpooren van den zin of de meening veeler uitdrukkingen, die in onze vroegere Nederduitſche Schriften voorkomen; gelyk zy allen, die zig daarop toegeleid hebben, als uit éénen monde getuigen. Intusſchen heeft men, terwyl de oude uitgave van dit Werk, (waarvan ſlegts hier en daar een enkel Exemplaar in de handen der Liefhebberen gevonden wordt,) niet meer te bekomen zy, vry eenpaarig geklaagd over de laatere uitgaven; alzo men, onder den naam van *Kiliaan* te verbeteren en te vermeerderen, dit uitmuntend Woordenboek te *jammerlyk* mishandeld heeft, zo door onoplettendheid als door onkunde of waanwysheid. Hier door zag men zig ten grooten deele verſteeken van het nut, dat men 'er anders uit haalen kon; en zulks deed veelen alvoorlang wenſchen, dat 'er eens de hand geſlaagen mogt worden aan eene echte uitgave van 't eigenhandige Werk van dien beroemden opbouwer onzer Taale, op dat een zo nuttig geſchrift meer ten algemeenen dienſte mogte ſtrekken. Deeze zo hartlyke wensch der Liefhebberen wordt nu eindelyk vervuld, door eene uitgave van dat Woordenboek, aan welke de Heer *van Haſſelt* de behulpzaame hand gebooden heeft; en wel op zodanig eene wyze, dat hy de oude uitgave van 't Jaar 1599 met de uiterſte naauwkeurigheid volge; en daarnevens nog eenige aanmerkingen voege, welken ter opheldering van *Kiliaan* dienen, of ſoortgelyke verklaaringen behelzen, nopens zulke woorden en ſpreekwyzen, die by onze oude Schryvers gebruikelyk, en door *Kilianus* niet opgemerkt zyn; waaronder ook, by voorkomende gelegenheden, nog al eenige verdere Taal- en Oudheidkundige Aanmerkingen geplaatst zyn. Het eerſte Deel van dit Werk, thans afgegeeven, bevattende de Letters A-L, dat wel dra van het verdere gevolgd ſtaat te worden, zal ongetwyfeld den Liefhebberen voldoen, zo ten opzigte van de uitgave van *Kiliaan* zelven, als met betrekkinge tot de bygevoegde aantekeningen van den Heer Uitgeever, die onder

aan

van 't Werk, op hunne plaats; gevoegd, en dus van *Kiliaans* arbeid afgezonderd zyn. Een en ander voorbeeld uit deeze aantekeningen ſtrekke hier ten blyke van des Uitgeevers oplettende en oordeelkundige beleezenheid; dan daar ze in 't Latyn opgeſteld zyn, zouden wy ligtlyk onzen Leezeren, die geen Latyn verſtaan, met te veel Latyn lastig vallen, waarom wy de vryheid zullen gebruiken van derzelver inhoud in 't Nederduitsch te melden.

Het woord *achterſtraaten* betekent thans eenigzins afgelegen ſtraaten; doch hier mede moet men niet verwarren de uitdrukking der Ouden *achter ſtraaten*, in de ſpreekwyzen van *achter ſtraaten te gaan*, en dergelyken. *Kiliaan* verklaart *achter ſtraaten* door 't Latynſche *per plateas*, en dus zegt *achter ſtraaten te gaan*, zo veel als door of langs de ſtraaten te gaan. In dien zin; zegt de Heer *van Haſſelt*, herinner ik my meermaals by den Ridder *Cats* geleezen te hebben, van *te drillen achter ſtraat*; en zo word dit woord *achter* meermaals gebezigd, *weder te keeren* achter *al onſe lant*; is, ons geheele land door. *Fr. v. Mieris.* Ch. B. D. I. bl. 386. Col. 1. en 384 Col. 2. D. II. bl. 45. Col. 1. zo ſpreekt ook *M. Stoke* van te *varen* achter *lande*. Zie *Huydec.* Aant. D. II. bl. 20.

Op het woord *Deegh* meldt *Kiliaan*, dat het; volgens *Betanus*, ook betekent allerleie toeneeming en vermeerdering ten goede, als afkomſtig van *dygben* of *dyen*. Dus leest men; zegt de Heer *van Haſſelt*, in iemands Uiterſten Wil, *ſo begeer ick aen Godt van Hemelryk, dat ſy nimmermeer* deech *noch teech en moeten hebben aen lyf noch aen goet*. Zie *Matth.* manud. ad J. Can. p. 343. Maar wat het woord *teech* hier betekene blyft duister: best ſchynt men te denken op eene verwisſeling van *t* voor *ſ*, (dat meermaals plaats grypt, zie *Drakenb.* ad *Sil. Ital.* L. II. v. 691.) Men leeze dan *ſeech* of *ſeeg* voor *ſegbe*, waartoe ons ook eene volgende uitdrukking leidt; daar *ſegbe* en *degbe* by elkander gevoegd wordt. [Deeze betekenis houdt ook nog ſtand in onze gemeene ſpreekwyze, *by heeft 'er deeg van.*]

Het woord *Deur* zouden veelen wel willen afleiden van het Griekſche θυρα, maer onze Schryver doet ons niet ongegrond veeleer denken op ons *deur* voor *door*. Men heeft vermoedelyk met 'er tyd het houten beſchot, dat men in een *deur*- of *doorgang* plaatſte, om denzelven af te ſluiten, *Deur* of *Dore*, (welk laatſte oudtyds ook gebruikelyk was,) geheeten. Hier toe mag men, zyns oordeels, dan ook brengen de ſpreekwyze, *een die uiterſte* doren *van Hollant*, dat is, tot

plaatſe daar men in een ander gewest treedt, op de uiterſte grenzen van Holland. Zie *Matth.* Anal. T. III. p. 109.

Kiliaan ſchynt het woord *Hemel* naast te verſtaan, in den zin van *beymel*, als aanduidende eene geheime of verborgen plaats, afkomſtig van het oude *beym*, thans *gebeim*; dit mag in den eerſten opſlag zeer gezogt ſchynen, maar 't zal minder vreemd voorkomen, als men bezeft, dat het woord *bemelen* oudtyds, gelyk *Kiliaan* ons leert, ook zo veel was als *beymelen* of verbergen. En dit bevestigt ons de Heer *van Haſſelt*, door 't aanhaalen der twee volgende voorbeelden. *Doe nam ſie 't bout, ende* hemeldet *onder die eerde.* *Le Long* Boekz. bl. 351. *Oft oock gebeurde datter eenige priſonniers ofte gevangenen gekregen wierden, niemandt en ſal hem vervorderen deſelve te verſteecken noch* hemelen. *J. Tjaſens.* Zeepol. bl. 130.

By gelegenheid van het ſamengevoegde woord *bobbel-tobbel* of *bobbel ſobbel*, waarby ook komt de ſamenvoeging der werkwoorden *bobbelen tobbelen* of *bobben tobben*, ter aanduidinge van eene verwarde beweeging, in welken zin ook de woorden *bobben*, *tobben* en *ſobben* op zigzelven gebruikelyk waren, merkt de Autheur niet oneigen aan, dat de Natie oudtyds veelal ſmaak had, en nog heeft, in deeze ſoort van ſamenvoeging van gelykklinkende woorden. Van daar, zegt hy, is nog onder ons in gebruik, *goed en bloed*, *groeijen en bloeien*, *babben en ſnabben*, *handel en wandel*, *met handen en tanden*, *beug en meug*, *hy en fy*, (als, *hy is voor hy en fy bewaart*, hy is zo mismaakt of leelyk niet, dat men hem met den vinger zoude nawyzen, *fy* is een woordje van verſmaading,) *bouw en trouw*, *hudtje en mutje*, (waarſchynlyk van de maaten *hoed* en *mudde*,) *Jan en alle man*, *land en ſand*, *ligt en digt*, *regt en ſlegt*, *gres en les*, als zyne *vrugten verkoopen met gres en les.* Dit laatſte is eene Gelderſche ſpreekwyze, aanduidende, dat men alles verkoopt wat op den akker, of in den hof is, als 't ware van 't *gres* of gras af, tot *les*, tot alles wat men *leest* of inzamelt, [in welken zin ook het woord *leſen*, volgens Kiliaan, gebruikelyk was, van waar nog ons woord *naleezen* en *naleezing*, met betrekking tot het inoogſten.]

Dus ver aanmerkingen genomen hebbende, die de Taal betreffen, zullen wy 'er nog den weezenlyken inhoud eener Oudheidkundige aantekeninge byvoegen; waartoe de benaaming van *Huyd- ende Haer-ſtraffe* den Heer *van Haſſelt* aanleiding geeft. —— De ſpreekwyzen *zu Haut und Haar richten*, *Haut und Haar abſlahn*, en *men ſcal dem dief ſchoren*,

ren, zyn betrekkelyk tot de ſtrafoefening en de denkwyze der oude Duitſchers, by welken het affnyden van 't hair ten uiterſte ſmaadlyk was; nadien zy zeer veel met hunne hairlokken op hadden; van waar het ook den Slaaven niet geoorlofd was hun hair te laaten groeien; en men 't afſcheeren van hair en baard onder de ſtraffen geteld vinde. Onze Autheur, een aantal van Schryvers tot dit onderwerp betrekkelyk aanhaalende, brengt ook daar toe als iets ſmaadlyks, ter oorzaake van de hoogagting voor 't hair, het *Wapen-* of *Wapeldrenken*, en iemand *te werpen in een grope dat hem* haer *und hals natb ſy*; mitsgaders onze nog gewoone ſpreekwyze van met iemand *de gek ſcheeren*, en *ik ben 'er mede geſchooren*. Dit leidt hem verder om gewag te maaken van 't optooien der hairen, en 't werk dat 'er van gemaakt werd, ook onder onze Batavieren, naar uitwyzen van 't geen veele Schryvers, alhier aangehaald, deswegens voorgedraagen hebben. Ter deezer gelegenheid ſtaat hy ook bepaaldlyk ſtil, op die afbeelding van een opgepronkt Batavisch Kopſtuk, waar van de Heer *Cannegieter* gewag maakt, in zyne *Diſſ. de Brittenb. C. XIII. p.* 141-145.; en die de Heer *van Loon* uit hem overgenomen heeft, in zyne *Aloude Hiſtorie I D. bl.* 192. Men heeft zig, zyns oordeels, zeer ongelukkig van die afbeelding bediend, ter verklaaringe van eene plaats uit *Martialis*, in welke die Dichter de ſpreekwys gebruikt van *Aurem habere Batavam* of *een Batavisch oor te hebben*. De Heer *van Haſſelt*, dat Kopſtuk naauwkeurig bezigtigd hebbende, beweert, dat men niet wel toegezien heeft: 't geen men, zegt hy, voor ooren genomen heeft, zyn inderdaad gekrulde hairlokken, die naar 't voorhoofd geſtreeken zyn. Dit heeft, vervolgt hy, Mr. *de la Barre de Beaumarchais* reeds voor my gezien, ſchryvende in den XI Brief zyner *Brieven van Holland* het volgende: „ Herinnert gy u de ongelukkige uitdrukking van *Auris Batava*, waar mede *Martialis*, volgens de verklaaring zyner Uitleggers, den Batavieren hunne logheid van geest en ſlegten ſmaak verweeten zou hebben? De geleerde *Gerard van Loon* heeft gedagt, dat de Bataviſche ooren aldaar alleenlyk te berde gebragt waren, ter oorzaake van derzelver grootte aan de oude Bataviſche Koppen. Maar 't geen hy voor ooren houdt, zyn, naar 't my voorkomt, twee hairbosjes, die naar de kruin van 't hoofd opwaards geſtreeken zyn." Verder merkt de Heer *van Haſſelt* aan, dat de aftekeningen der kopſtukken, die *Smetius* en uit hem *Arkſtee*, in *Nymeg. de oude Hoofdſtad der Batav. bl.* 30, ons geleverd hebben, ons niet noodzaaken om den Heer *van Loon* toe te vallen. En ik kan,

zegt hy, van my niet verkrygen te denken, dat *Martialis*, als hy, of een ander tot hem, zegt,

Tune es, tune ille Martialis?
Cujus nequitias jocosque novit,
Autem *qui modo non habet* Batavam.

eigenlyk het oog gehad zou hebben, op de kortheid of lengte der ooren. Het bedoelde in die vraag komt veel eer hier op uit: „ Zyt gy niet die *Martialis*, wiens dertele ſpotternyen eenen ieder bekend zyn en behaagen, uitgenomen den Batavieren, die *kuiſche ooren* hebben (*)?" De Batavieren tog waren beroemd van wegen hunne kuiſchheid, waar tegen de Romeinen aan alle dertelheden gewoon waren, gelyk onze Autheur opmerkt. Men heeft des, zynes oordeels, de woorden in dien zin te verſtaan, als of 'er ſtonde, *qui modo non Batavus est*, of, *die maar geen Batavier is.* Zo leest men in *Senecæ* Suaſor. I, van een *Naſus Aſticus* of *Attiſchen Neus*, om

(*) Eenſtemmig met dit gevoelen van onzen *Autheur* is de verklaaring, welke de Heer *J. l. F. v. Berkhey* in zyne Natuurlyke Historie III D. bl. 452 en 453 van dit Puntdichtje geeft. „ De deſtige en kuiſche Batavieren, zegt hy, hadden een afkeer van de onkuiſche en dartele dichtſtukjes van *Martialis*; als blykt uit zeker Puntdichtje; [het bovenaangehaalde bedoelende:] 't zy men 't zelve houde voor dat van een gelyktydigen Dichter met *Martialis*, welke hem eene ſtreek heeft willen geeven, 't zy dat men 't, naar 't gemeene gevoelen, aan *Martialis* zelven toeſchryve, en oordeele, dat hy de Bataviſche ſtrengheid heeft willen gispen. — Men kan, hoe men 't inzie, daar uit gereedlyk afneemen, dat de geile versjes van *Martialis*, by de Batavieren, in eene geringe agting waren. Sommigen zouden dit wel willen toeſchryven, aan hunne woestheid en onkunde in de Latynſche Taal: maar als men in aanmerking neemt, dat zy, door langduurigheid van tyd, bedreeven genoeg waren in de Romeinſche Spraak; en, uit hoofde van hunnen vryen omgang aan 't Hof, wel wisten wat 'er omging, kan men zulks, naar 't my voorkomt, niet wel beweeren. Daarenboven is 't, zoo uit de ſamenſpraaken van *Arioviſtus* met *Cæſar*, als door de briefwiſſeling van *Civilis* en andere Batavieren, met de Romeinſche Veldoverſten, buiten tegenſpraak zeker, dat zy diestyds zoo onkundig niet waren in de Romeinſche ſpraak, als dezulken wel voorgeeven. 't Is derhalven natuurlyk te denken, dat zy, uit hoofde van hunnen aangebooren kuiſchen aart, de vuile dichtſtukjes van *Martialis* veragt zullen hebben."

om dat de Athèners uitmuntten in geestige ſchimpredenen, gelyk onze Voorouders in kuischheid, waar door hunne ooren geſlooten waren, voor alles, wat de eerbaarheid kwetſte. In dien zin, zegt *Petronius* C. LXXXV, dat *den ooren geweld aangedaan wordt door onkuiſche taal.* Voeg hier by *J. J. Schmidt* Bybelſche Medicus D. I. bl. 255 ſeq. en vooral *Erasmi* Adagia 1015. Op dit Puntdichtje van *Martialis*, zegt onze Schryver ten ſlot, ſchynen ook, dog zeer ſlegt, die overſlegte Britten in hunne Algemeene Historie het oog gehad te hebben; maar ze zyn op eene voldoende wyze wederleid, door den Heer *E. M. Engelberts*, in zyne Verdediging van de Eer der Hollandſche Natie, bl. 39.

Spectatoriale Schouburg, behelzende eene verzameling der beste Zedelyke Tooneelſtukken, byeengebragt uit alle de verſcheiden taalen van Europa. Met nieuw geinventeerde Konstplaaten verſierd. Vierde Deel. Te Amſteldam by P. Meijer 1777. *In octavo* 318 *bladz.*

IN dit Deel ontmoeten we weder een drietal van Zedelyke Tooneelſtukken, ingerigt, om de Aanſchouwers of Leezers van de Ondeugd af te ſchrikken, en ter Deugd aan te moedigen. — Hier toe brengt men ons, in de eerſte plaats, onder 't oog, een Drama, getyteld *de Dobbelaar*; dat ons het gevaarlyke van de Dobbelzugt ten ſterkſte afmaalt, in 't ſchetſen van 't gedrag van *Beverley*, die zigzelven en zyn Huisgezin door ſpeelen bederft, en ten laatſten wanhoopig de handen aan zig zelven ſlaat. In de uitvoering van dit Tooneelſtuk brengt men eenige ſchelmſche Perſoonen in werkzaamheid, die 't op *Beverleys* bederf toeleggen, en waarvan de Hoofdperſonadie de verleiding van *Beverleys* Egtgenoote bedoelt. Tuſſchen beiden tragt *Lewſon*, een Minnaar van de Zuster der Egtgenoote, hem te behoeden, en de Schelmeryen aan den dag te brengen: doch zyne poogingen op *Beverley* zyn vrugtloos, en zyne volkomen ontdekking, die den Schelmen ter ſtraf ſtaat te ſtrekken, komt te laat; nadien *Beverley* zynen dood door vergif verhaast heeft. —— Een tweede Tooneelſtuk, dat ten opſchrift heeft, *Schyn bedriegt*, of *de Vrouw naar de Wereld*, ſtelt ons, overeenkomſtig met dien tweeledigen tytel, twee verſchillende characters voor. Mevrouw *van Milbach* is eene *Vrouw naar de Waereld*, die zig, met verwaarloozing van haare huislyke omſtandigheden, en zonder agt te geeven op haaren goeden naam, laat verleiden tot het bywoonen van wulpſche gezelſchappen, geldverſpillend ſpeelen, een los gedrag enz. Een listige Schurk, *van Randolph*, die haar bederf zoekt, zig van haare ſpeelzugt bedient,

om haar in nood te brengen, meent ten laatſte in zyn oogmerk te zullen ſlaagen, maar hy vindt tegenſtand; hoe los, hoe wulpsch, hoe onvoorzigtig, zy is kuisch. In zo verre heeft hier ook plaats, dat *Schyn bedriegt*; maar zulks vertoont zig nog op eene andere wyze in 't gedrag van haare Zuster, de Freule *Mathilde*; die de rol van eene vroome ſpeelt, terwyl ze heimlyk wulpſche gezelſchappen bywoont; die haare Zuster belastert, terwyl ze zig met een gluipert in eene minnehandeling inwikkelt, en haars broeders Kas eene goede ſomme gelds ontſteelt, met oogmerk om met haaren Minnaar door te gaan. De ontvouwing hier van is doorvlogten met de werkzaamheid van den Heer *van Milbach*, en de overlegging des Vaders zyner Echtgenoote, met behulp van andere Perſoonen. De Heer *van Milbach* bemint zyne Vrouw, en vertrouwt nog ſteeds het beste van haar; inmiddels kent hy *Mathilde* voor eene ſnoode huichelaarſter, des zy weinig invloeds op hem hebbe, ſchoon ze hem nu en dan eenigen argwaan inboezeme. Hy heeft zig voorgeſteld zyne Egtgenoote door zagtheid en toegeevendheid minzaam tot reden te brengen, en haar als uit zigzelve van gedrag te doen veranderen. Eindelyk gelukt het hem, op de mishandeling *van Randolph*, het openbaar bewys der kuischheid zyner *Egtgenoote* te bemerken; voorts het gehelm der ſchelmeryen van *van Randolph*, als mede dat der huichelarye van *Mathilde* aan den dag te brengen, en zyne Vrouw tot haaren pligt te zien wederkeeren. Beide deeze Stukken hebben dit met elkander gemeen, dat zy de Speelzugt tot een uiterſte brengen, zo als dezelve, indien immermeer, zeer zeldzaam gevonden wordt; daarbenevens ontvouwen ze ons meer de ſchadelyke gevaaren der Speelzugte, dan wel derzelver haatlykheid in haaren eigen aart. Verder is 't ons voorgekomen, dat de Zelfsmoord van den Heer *Beverley* niet genoegzaam als een ſtrafwaardig bedryf gewraakt wordt. Daar benevens ſtaat het gedrag van Mevrouw *van Milbach*, in tegenoverſtelling van dat haarer *Zuster Mathilde*, in zodanig een licht, dat het bykans als verſchoonlyk ſchyne: 't wordt ten minſte meer afgemaald als gevaarlyk in deszelfs gevolgen, dan wel als op zigzelven laakbaar. Wyders zyn de Schelmeryen tot den hoogſten top gebragt; en de handelwyze van den Heer *van Milbach* is mede tot zulk een uiterſte gevoerd, dat dezelve, zo 't nog mogelyk zy, al zeer noode met de regelen van voorzigtigheid beſtaanbaar geagt moge worden. —— *Uit dien hoofde* beantwoorden deeze Stukken, onzes oordeels, minder dan die der voorige Deelen, aan 't hoofdoogmerk deezer Verzamelinge, of de voorheen gegeevene beſchryving van het Drama (*).

Wat voorts het derde Tooneelſtuk, *de Pagie* betyteld, aangaat, het zelve ontvouwt ons het pryzenswaardige gedrag van een Vorst, jegens eene ongelukkige Vrouw, byzonder met betrekkinge tot haar deugd-

(*) Zie *Hedend. Vad. Letter-Oef. IV. D. bl.* 471.

deugdzaam Kind, dat zy tederlyk lief heeft, en haare liefde waardig is. Een jonge knaap dient den Vorst als Pagie, maar is te jong voor dien post; de Vorst verneemt dat de nooddruftige omſtandigheden van deszelfs Moeder de oorzaak zyn, dat deeze weg ingeſlaagen is, om het Kind, ware 't mogelyk, voort te helpen. Hy ontdekt het goed character der Moeder en des Kinds, dat hem beweegt, om andere maatregels te neemen, ter bevorderinge van beider geluk. Dit heeft ten gevolge dat de Moeder een vast penſioen verkrygt, en dat de jonge Knaap, op 's Vorſten kosten, als de zoon van een Edelman opgevoed en onderweezen zal worden; ten einde hy zig tot gewigtiger posten bekwaam moge maaken. Om eene geſchiedenis van die natuur te beter voor het Tooneel te ſchikken, is dezelve doorvlogten met eenige gepaste nevensgaande voorvallen, die de characters der Hooſdperſonadien in 't juiste licht ſtellen; terwyl ook de mindere op eene voegzaame wyze ten tooneele verſchynen; waar nevens het natuurlyke in alle de onderlinge zamenſpraaken zeer wel in agt genomen is. —— Men mag des van dit laatstgemelde Tooneelſtuk wel zeggen, dat het, in zyne ſoort, naar 't bedoelde van een zedelyk Drama, beter uitgevoerd is, dan de twee voorgaande. Het is eene natuurlyke ſchildery, in welke de Deugd, in haaren eenvoudigen luister, zeer ſchoon afgemaald wordt. —— Veelligt zal men 'er vinden, die dit laatſte Stukje als te weinig *intereſſant*, (dat tog het geliefde woord is,) wraaken: maar, al eens toegeſtaan zynde, dat geſchiedenisſen, die wat meer vertooning maaken, beter voor 't Tooneel *geſchikt* zyn, zal men 't egter, om de eenvoudigheid der geſchiedenisſe, niet wel geheel kunnen afkeuren, als men de natuur van het zedelyk Drama behoorelyk gadeſlaat. De Deugd tog is, zo wel in eenvoudige als in meer ſchitterende gevallen, waarlyk *intereſſant*, en daar het Drama grootlyks bedoelt de zeden te hervormen, kan en de eene en andere ſoort van geſchiedenisſen een eigenaartig onderwerp van het zelve zyn. Het komt 'er op aan, om de Deugd of Ondeugd natuurlyk te doen werken, en zo voor te draagen, dat de Aanſchouwer of Leezer derzelver beminnelykheid of afſchuwelykheid verſtandig leere opmerken; waar toe men zig zeer wel van deeze en geene ſoort van voorvallen kan bedienen. Daarenboven ſtaat het by ons vast, dat het character van een Kind van eene goede geeſtgeſteldheid, van eene teerhartige deugdzaame Moeder, en van een goedaartig Vorst, die eene nooddruftige Moeder byſtand biedt, en haar Kind onder eene leerzaame opvoeding brengt, (het zy men dit al of niet *intereſſant* noeme,) wel zo leerzaam is, als de eerst voorgeſtelde characters, vooral in die uiterſten, zo als ze hier ten Tooneele komen. —— Wy hoopen, dat men, daar men thans zo veel ſmaaks ſchynt te vinden, in Zedelyke Tooneelſtukken, beſtendig in agt zal neemen, om zulken gemeen te maaken, die weezenlyk geſchikt zyn, om de zaak der Deugd te bevorderen.

Brieven van E. BEKKER, Wed. WOLFF, *en* A. DEKEN. *Te Hoorn by* T. Tjallingius 1777. *In groot octavo* 25 *bladz.*

TWee Vriendinnen, met het hoogſte regt onder Nederlands treffende Dichteresſen gerekend, als die meermaals getoond hebben, dat zy gevoelig en gevoelbaar weeten te dichten, geeven in deeze haare Brieven een nieuw bewys van die bekwaamheid, welke daarin aandoenlyk te beſpeuren is. Mejuffrouw *Wolff* het overlyden van den Eerwaarden *Houttuin*, Leeraar onder de Doopsgezinden te Hoorn, geſtorven in den ouderdom van 76 Jaaren, een zeer geagt Vriend van haare Vriendin, verſtaan hebbende, vat by die gelegenheid de pen op, om aan haare Vriendinne te ſchryven. Zy maakt het loflyk character van dien Man, die, zo ooit iemand, de agting van allen die hem kenden tot zig trok; des zy mogte zeggen:

Der Dombeids bloedvrindin, de ſtoode Dwepery,
Was nooit dan nu beſchroomt haar vuigen aart te toonen;
Wien zy ook boonen durft, zy durft geen Houttuin *boonen.*

By eene leevendige afmaaling van dat character, dat haar aanleiding tot verſcheiden Godsdienſtige denkbeelden geeft, waar van zy een weigepast gebruik maakt, laat zy zig by uitſtek, op eene gevoelige wyze, uit tot lof der Menſchenliefde in 't algemeen, en der Weldadigheid in 't byzonder; eene Deugd, die bovenal plaats had, in den Overleedenen; en welke aangaande zy zig, onder anderen, in deezervoege uitdrukt.

Myn ziel is louter vuur,
Als ik iets roemryks hoor', iets braafs, iets edelmoedig:
Steeds was ik de vriendin van hen die niet voorſpoedig
Door 't moeilyk leven gaan. En gaf de goede God
Aan my geen ſchatten ter verzagting van hun lot?
Een gul, een troostryk woord, met minzaambeid geſprooken,
Heeft meermaal 't wreed geweld der bittre ſmart verbroken.
Zyn vryheid geeft aan elk geen ruimen overvloed:
Maar, als myn teder hart zyn pligt volvaardig doet,
Ik myn Natuurgenoot mag byſtaan, kan verkwikken,
Dan ſchreit het hart door vreugd. Aandoenlyke oogenblikken!
'k Ben niet onnut, doe in het goede dat ik kan.
Myn lieve Deken, *hoe gelukkig is de man,*
Die zyn bekrompen deel met de armoê niet moet deelen:
Maar veel en dikwils geeft! wat zal ons meerder ſtreelen?

p. Het

„ Het woldoen is myn' vrengd, ik volg die neiging in."
Is iets verrukkyker, myn waardige Vriendin?
Men maakt vondskkren! Goed, dit zal my niet beletten:
Veragtlyke ondeugd moet der deugd geen paalen zetten.
'k Maak ook gelukkigen, dit 's my genoeg; geen nood.
Hier is het zeggen waar: „ die goed is, die is groot."

Omtrent veertien dagen na 't opſtellen deezes Briefs overleed haar Egtgenoot, de Eerwaarde *Wolff*, Leeraar der Hervormde Gemeente in de Beemſter, oud zynde 70 Jaaren, op het onverwagtſte in 't holſte van den nagt. Zy ſchreef, op 't eigen oogenblik, om zo te ſpreeken, den 29 April, 's nagts 1 uur 1777, een aandoenlyken Brief aan haare Vriendin, om haar dit Sterfgeval te melden, en tevens om haar, daar zy zig zonder hulp van Maagſchap of Vrienden bevond, te beweegen, om tot haar over te komen, weshalve zy haaren Brief beſluit, ſchryvende:

Gebeel alleen, wat zal ik doen? wie geeft my raad?
'k Moet van dit Sterfgeval noodzaakly k kennis geeven:
Ja 'k moet; maar vinde my hier toe gantsch buiten ſtaat.
Hoe zal dat gaan? zie, hoe myn zwakke ving'ren beeven.
Ik ſchryf onleesbaar ſchrift. Vriendin, wie ſtaat my by?
Wie helpt, wie troost my? ach! myn waardſte Deken, *gy!*

Haare Vriendin, naar 't ſchynt, bezig zynde met het beantwoorden van den eerstgemelden, ontvangt dien laatstgenoemden Brief, waar op zy, ſterk getroffen zynde, haar antwoord terſtond ten einde brengt, ſchryvende, zo als haar die tyding onder 't oog komt:

Wat 's dit ... myn God! uw Man ... reeds dood ... wat zegt uw Brief!
Ik beef, dat 's onverwagt: .. o Wisſelloop der dingen!
„ Hy ſpreekt, ſterft in uw arm .. en gy, gy zyt alleen!
„ Geen vriend, geen maagſchap!" Ach! 'k ſchrei met u onder 't leezen!
Wat beeft uw vriendlyk hart door liefde en ſchrik geleen!
Ik voel al wat gy voelt: 'k zal morgen by u weezen.

In deezen Brief boezemt Mejuffrouw *Deken* haare aandoeningen voor haare Vriendin ten tederſte uit; men kan 'er uit afneemen, dat zy, in vroegere dagen, tegen Mejuffrouw *Wolff* vooringenomen was; maar dat zy haar, door eene gemeenzaame verkeering, haare hoogſte agtinge en hartlykſte Vriendſchap waardig bevonden heeft, dat zy zegge:

Ik

Ik ken u, myn vriendin, niet by het los gerugt;
Niet door u nu en dan eens onverwagt te aanſchouwen,
Maar van naarby: is 't vreemd dat ik van blydſchap zugt;
Ik won uw' agting, uwe vriendſchap, uw vertrouwen.
Ach! wist ik dan niet wat de afgunſtigheid vermag!...

Onder deeze hartlyke betuigingen haarer tederſte Vriendſchap ſchetst zy de waardye haaren Vriendinne ten leevendigſte, als den grondſlag waarop haare verknogtheid aan dezelve gevestigd is; en voorts haaren Brief, met betrekking tot *Houttuin*, beantwoordende, geeft zy Mejuffrouw *Wolff* den lof, dat zy haar gunſtiger denkbeelden van 't Menschdom ingeboezemd heeft, dan zy voorheenen bezat. Naar 't hier gemelde moeten deeze twee Vriendinnen daaromtrent verſchillend gedagt hebben, en 't nu eens geworden zyn; waar over zy zig aldus uitdrukt.

Daar is, helaas, geen deugd, dus klaagde ik u, te vinden;
„ Daar zyn," dus ſpraakt gy dan, al lachend om myn waan,
„ Daar zyn, God zy gelooft! daar zyn nog Deugdgezinden."
'k Ben overtuigd. ——— ——— ——— ——— ———
——— ——— ——— ——— ——— ———
De Mensch, o ja! is door Natuur een vriend der Deugd;
Al wie haar ooit beſtreed, had eerst zich zelf beſtreeden.

Wyders bevestigt zy, op een aandoenlyken trant, 't geen haare Vriendin tot lof van *Houttuin* geſchreeven heeft, roemt het geluk van een vergenoegd mensch, en pryst een deugdzaamen wandel ten ernstigſte aan; zeggende:

Gelukkig, die aldus zyn langen leevenstyd
Ter eer' van God, aan 't nut zyns naasten wil beſteden:
En yder oogenblik der Deugd en Kennis wydt,
Die man is waarlyk groot in 't oog der wyze Reden.
Die niets begeert is ryk: genoeg is my genoeg:
Laat andren vry hun hof by Rang en Rykdom maaken;
Die nooit op weelde of ſchat begeerige oogen ſloeg,
Zal nimmer, myn Vriendin, naar haare gunſten haaken.
'k Heb met de Waereld en haar dwaasheid niets te doen.
Laat Valschheid, laat de Nyd met hoog gezach regeeren;
'k Veragt haar vleijery, 'k beſpot zyn vreeslyk woên.
Gemaklyk kan ik 't geen onnodig is ontbeeren.
Dat menſchenliefde altoos ons edel kenmerk zy;
Dat Vriendſchap ons vertrooste in 't onvolmaakte leeven;

Dat

Dat wy aan Jezus Kerk, en aan de Maatſchappy,
De vruchten onzes tyds, en onzer krachten geeven:
Dat wy, myn zielsvriendin, ſteeds wandelen met God,
Dat wy ſteeds vaardig zyn in 't doen van onze pligten,
Dat wy, vereent van hart, van geest, van ſtaat en lot,
De beste menſchen door een vroomen wandel ſtichten;
Dat wy, langs deezen weg, ten blyden hemel gaan,
Gansch onverſchillig zyn wat anderen ook zeggen,
Ons niet verwaardigen om telkens ſtil te ſtaan,
Op dat wy yder woord bedaard, met geest, weêrleggen.
Zo leggen wy in 't eind dit brooze lichaam af,
Om onze zuivre zucht tot waare deugd te boeten;
Zo zullen wy, myn Wolfje, aan d'overzy van 't Graf,
Den braaven Houtuin *met verrukking weêr ontmoeten.*

By deeze Brieven heeft Mejuffrouw *Wolff* ook nog gevoegd haare gedagten op het Lyk van haaren overleeden Egtgenoot; die tot lof van 's Mans character ſtrekken; welke, gelyk zy vertrouwt, gegaan is,

Ter plaats daar zwakke deugd, in Gods getrouwe vrinden,
Haar vryſpraak uit genade en loon by God zal vinden.

Holland, in 't jaar 2440. *Te Hoorn by* T. Tjallingius 1777. *In groot octavo* 18 *bladz.*

EEn Hekelſchrift van de tegenwoordige zeden en het gedrag der Natie, voorſtellende hoe dezelve zig zal vertoonen, wanneer zy hervormd zal zyn: welke verandering, zo groot zal weezen, dat 'er een verloop van eenige honderd jaaren noodig zy, om die te wege te brengen. Zie, tot een voorbeeld, de beſchryving van den dagelykſchen omgang in dien tyd, en vergelyk dezelve met de tegenwoordige verkeering.

„ In den dagelykſchen omgang is 'er nooit een ledig voor de ziel. Men præſenteert geen ſnuifje om een praatje te maaken:" de tabak zag men, nevens koffy en thé, lang aan als een gevaarlyk vergif. „ In de ruime zinlyke vertrekken," zonder porſelein, „ met nette meubelen, geheel in den goeden ſmaak; vervoegt zich elk onbeſchroomt aan een printtafel of een boekplank. Iets treffende, iets aardigs, een *groeppe*, een *trait d'eſprit*, alles gevalt en geeft drokte. 'Er wordt onder de jonge lieden nu en dan ook wel college gehouden over 't een of 't ander onderwerp, ſtel eens over de welgemanierdheid. Het tractaatje daarover is kleiner dan 't vori-

ge,

ge, 't ſyſtema vereenvoudigt en verbetert, vooral de afdeeling over de anatomie der gerechten en die over de opſchriften: het kaartſpeelen, de affectatie, het *air de protection*, en wat niet al te meer, heeft men 'er uit leeren verachten. Alles is, ook onder de onderſcheidene familien, *ſans gêne*, met de behoorlyke achting voor den amptenaar en de verdienſten. De meest gegoede onderſcheidt zich in zyne levenswys; maar hoe? verbeeld u b. v. een gepleisterde of witgeverfde zaal, met een goud biesje; hier geeft men eens een concert of bal, zonder veel ſocſel. Verbeel u een *klein landhuis*, met een vyver, een bloemperk, een prieel, een laan, een veldgezicht; hier ontvangt men de goede bekenden, met dat lagchende vergenoegen, dat het land altoos eigen zal zyn. Ze zien hem ſchier vergeten dat hy een ſtedeling is, om een bouwer te wezen. De bedienden maken zich waardig de genegenheid waar mede men hen behandelt: elk yvert in zynen plicht. Het meer en meer algemeen lezen van boeken, die men zocht verdacht te maken, zie daar een voornaame oirzaak van alle gelukkige omkeeringen. Voeg hier by de gewaarwordingen van de gevolgen der *Luxe*, en ..... maar genoeg!"

Op eene fooitgelyke wyze ſcheert de Opſteller van *dit Papier de* Natie, ook in andere opzigten; het meerendeel zyner oeiken zyn vry juist geplaatst; maar ze zyn niet leevendig, *en veelal* zo algemeen, dat ze de voorwerpen niet genoegzaam onderſcheiden. Het Geſchrift behelst, met andere woorden, eene zylingſche bekeling, die, ſchoon ze over 't geheel doel treffe, wat droog en oppervlakkig is.

De Edelmoedige Weduwe, Tooneelſpel; gevolgd naar het Franſche van den Heer COSTARD. *Te Amſterdam, by de Wed.* G. ten Boekelaar Junior 1777. *Behalven het Voorbericht* 88 *bladz. in octavo.*

Conſtantia, eene ryke Weduwe, komt hier in den aanvang voor, als iemand, die haare Dogter *Amelia*, en tevens een Onderloozen Wees *Eelhart*, met alle zorgvuldigheid, en een *gunſtigen* uitſlag opgevoed heeft: waaraan ook deeze kinderen teerhartig beantwoord hebben. Intuſſchen zyn ze onderling verliefd geworden; doch de afſtand, op welken *Eelhart* zyne *Amelia* beſchouwt; wederhoudt hem; tot dat *Conſtantia*, by eene gelegenheid, die zulks vereischte, geopenbaard had, dat *Amelia* haare Dogter niet was; maar dat zy dezelve, haare Moeder overleeden zynde, opgevoed had, en dat men aangaande het leeven of den dood haares Vaders in 't onzekere was. Dit geeft *Eelhart* meer vrymoedigheid; dan *Amelia* vleit zig met de hoop, dat haar Vader leeft, en weigert zig buiten zyne toeſtemming te verklaaren. *Conſtantia*,

ſte; aan welke *Eelbart*, op derzelver uitvorſching, zyne Min ontdekte, met nevensgaande bede, dat zy die mogt begunſtigen, verklaart zig ten ernſtigſte tegens beider vereeniging. Midlerwyl meent men uit eenen Vreemdeling, *Leonard* geheeten, met welken *Eelbart* gemeenzaam verkeerde, eenige ontdekkingen nopens den Vader van *Amelia* te kunnen verkrygen; en ziet deeze Vreemdeling is *Erastus*, die Vader zelve. —— Hy was voor eenige jaaren naar de Westindien gegaan, om zyn vervallen ſtaat te herſtellen; hier in geſlaagd zynde, was hy naar 't Vaderland gekeerd; maar 't Schip, dat zynen rykdom voerde, bleef agter; men kreeg 'er eerst geen tyding, en vervolgens zeer ſlegte berigten van; 't welk hem deed beſluiten eerstdaags weder naar de Westindien te ſtevenen. Gedurende dien tuſſchentyd had hy zig als een onbekende Vreemdeling gehouden, en zou dus ook weder vertrokken zyn, had niet eene voor hem onvermydelyke ontmoeting van *Amelia* hem het geheim ontrukt. — In dien toeſtand van zaaken, volhardende in zyn beſluit, om weder te vertrekken, ſtaat *Amelia*, ziende dat alle poogingen, om dit beſluit te veranderen, vrugtloos waren, 'er ſterk op aan, om haaren Vader op die reis te vergezellen. *Eelbart*, hierover gevoelig getroffen, beſluit dan met haar te gaan; doch dit keert *Conſtantia* af, door hem een gewigtig geheim te openbaaren; te weeten, dat hy dan zyne nog leevende Moeder de grootſte ſmert zou aandoen. Zy ontdekt hem, by die gelegenheid, het geheim zyner opvoedinge, en de rede waarom zy zig, hoewel zyne Moeder zynde, op zodanig eene wyze jegens hem gedragen had. Na 't afloopen der eerſte ontroeringe, dringt *Eelbart*, op 't ootmoedigſte en vuurigſte, zyne vroegere ſmeekbede aan; dan *Conſtantia* wederſtreeft die echtverbintenis nog even ernſtig. Onder des ontvangt *Ernestus* een berigt, dat de lading van het geſtrande Schip in zo verre behouden zy, dat hy gegrond kunne hoopen op de helft van zynen medegevoerden rykdom. Dit ſtelt hem in ſtaat, om 't geen hy ten agteren was te vergoeden; dan dit gedaan hebbende, gelyk by hem beſlooten was, zou 'er niets overblyven. *Amelia* getroost zig in een langen ſtaat te leeven, en offert, zo 't noodig mogte zyn, alles op, wat zy door de goedheid van *Conſtantia* bezit, met vollen regt, om daarover naar goedvinden te kunnen beſchikken. In dat tydſtip, het welk *Eelbart* niet ongemerkt laat verloopen, geeft *Conſtantia* aan *Ernestus* en *Amelia* te kennen, dat zy *Amelia* waardig keurt, om zig met haaren Zoon in den Echt te verbinden, openbaarende tevens dat *Eelbart* haar eigen echte-Zoon is; waar op dan ook terſtond de vaſtſtelling dier verbintenisſe, ten beſluite van dit Tooneelſtuk, volgt. —— De rede, waarom *Conſtantia* dit Huwelyk vroeger tegenſtond, en nu toeſtemde is deeze: —— *Ernestus* lag by de Waereld onder de haatlyke verdenking, dat hy zig de goederen van twee Weezen, zyner zorge toevertrouwd, op eene ſchelm-

ag-

agtige wyze had eigen gemaakt. *Conſtantia* kende hier in zyne onſchuld; en wist, dat hy met geen ander oogmerk naar de Westindien gegaan was, dan om zyn vervallen ſtaat te herſtellen, in hoop dat zulks hem gelegenheid zou geeven, om ook de bezitting deezer Weezen, welken hy onvoorzigtig in onbezonnen handelingen gewaagd had, weder te vergoeden. Met dat alles egter oordeelde *Conſtantia*, dat zy, om de opſpraak der Waereld te vermyden, haare toeſtemming tot dien Echt niet behoorde te geeven, zo lang de Vader van *Amelia* niet boven deeze verdenking ware. Toen hier toe vervolgens gelegenheid was, weigerde zy haare toeſtemming niet, ſchoon *Amelia* zig met haaren Vader, na de herſtelling van zyn verkeerd gedrag, in laage omſtandigheden mogte bevinden.

In de ontvouwing van dit alles, dat ſtoffe verleent tot verſcheiden aandoenlyke Tooneelen van verſchillende ſoort, die zeer natuurlyk uitgevoerd zyn, ontmoet men eene reeks van leerzaame leſſen, ten aanzien van de Opvoeding, de bedagtzaamheid in den Handel, het rechte gebruik van den Rykdom, het vermyden van opſpraak in de Waereld, en meer dergelyken. Het gedrag van *Conſtantia* is voorbeeldlyk, en haare leſſen verdienen opmerking; des dit Stukje met regt onder de leerzaame aandoenlyke Zedelyke Toneelſpelen gereld moge worden.

De Dezerteur uit Kinderliefde, Blyſpel. Naar het Hoogduitsch van den Heer STEPANIE, de jonge, *door* A. SPATSIER. *Te Rotterdam ter drukkerye van* J. Bronkhorst 1777. *In octavo* 74 bladz.

De Jagtparty van HENRIK IV. *Tooneelſpel; gevolgd naar het Franſche van den Heere* COLLE. *Te Amſterdam by de Wed.* G. ten Boekelaar Junior 1777. *In octavo* 95 *bladz.*

TWee Tooneelſpelen, die zig laaten leezen; doch meer by manier van een uitſpannend, dan van een zedelyk leerzaam vermaak. De *Deſerteur* geeft een buitenſpoorig betoon van liefde voor zyne Ouderen; en de *Jagtparty* van den Vorst is betreklyk tot een gemeenzaam voorval, dat in geenen deele intereſſant is. Ze zyn daarbenevens beiden, en vooral de *Deſerteur*, zeer omſlagtig uitgevoerd, met eene menigte van tuſſchenkomende Tooneelen, welken niets doen tot het hoofdbedoelde, dat met regt in een Tooneelſpel af te keuren is; en op zyn hoogst ſlegts in zogenaamde Klugten over 't hoofd gezien kan worden.

HEDENDAAGSCHE VADERLANDSCHE *LETTER-OEFENINGEN.*

Het Leeven en de Leer van JEZUS CHRISTUS, *op eene klaare en eenvoudige wyze beſchreven door* J. WAGENAAR. *Geſchikt ter bevordering der Jeugd in de kennisſe der Euangeliſche Geſchiedenis. Waaragter, eenige Vraagen over dit allergewigtigst Onderwerp. Te Amſterdam by* Yntema en Tieboel 1777. *In octavo.*

DIt Stukje bevat het eerſte Boek van het met recht hoog geſchatte Werk van den beroemden *Wagenaar*, getyteld, *De Geſchiedenisſen der Chriſtelyke Kerke in de eerſte Eeuwe*, van welks inhoud en beloop wy met deszelfs uitgave gewag gemaekt hebben (*). Men heeft goedgevonden, dit eerſte Boek, 't welk zich bepaelt, tot ene regelmatige ontvouwing van 's Heillands Leer en Leven, afzonderlyk te drukken, byzonder met oogmerk om der Jeugd dienſtig te zyn, waertoe het bepaeldlyk geſchikt is; dat ons noopt om van deze inrichting een byzonder verſlag te geven.

Het Geſchrift van den Heer *Wagenaar* is in zyn geheel gelaten, en op dezelfde manier als voorheen gedrukt, afgedeeld in Paragraphen, naer de voornaemſte hoofdzaken, die 'er in verhandeld worden. Daerby heeft men gevoegd Vragen, die aen 't einde van dit Geſchrift geplaetst zyn, betreklyk tot de byzondere zaken, welken in die Paragraphen voorkomen. Met deze ſchikking heeft men bedoeld den genen, wien het leerzame onderwys der Jeugd ter harte gaet, een nuttig Huisboek aen de hand te geven, dat der Jeugd een indrukbaer denkbeeld van dit gewigtig onderwerp kan verlenen. Als men de Kinderen in de eerſte plaetſe ene voorgeſtelde Paragraphe, geheel of gedeeltlyk, laet lezen; kan men zich vervolgens van de Vragen bedienen, om hen, by manier van herhaling van het gelezene, dezelven te doen beantwoorden. De Jeugd zelve kan zich onderling, door zodanig ene ondervraging, oefenen. Men kan, by manier van redenwisſeling, gebruik maken van die ſoort van oefening, dat natuurlyk aenleiding kan geven tot verdere leerzame geſprekken, ter opheldering van deze en gene byzon-

(*) Zie *Hedend. Vad. Letter-Oef. II D. bl.* 489.

zonderheden; waer uit zelfs de meerderjarige Leden van 't Huisgezin een wezenlyk nut zouden kunnen trekken. Van dit gebruik, dat zich alleazins aenpryst, als eigenaertig geſchikt ter bereikinge van het bedoelde oogmerk, heeft men voor de opgemelde Vragen het noodige bericht geplaetst, ter aenduidinge hoe men zich met vrucht van deze ſoort van onderwyzing kunne bedienen. Daer benevens vind men in dit Stukje een daertoe geſchikt Kaertje van 't Joodſche Land, ten tyde van onzen Zaligmaker, met aenwyzing der *Plaetzen*, door de vier Euangelisten gemeld, en der voornaemſte *reis-coerſen* van onzen Heiland naer en door dezelven; dat het verhael zyner omwandelinge in 't Joodſche Land een duidelyk licht byzet. —— Om den Lezer een klaerder denkbeeld van 't bovengezegde, wegens de Vragen, en derzelver betrekking tot de Paragraphen, te verleenen, zullen wy 'er hier een voorbeeld van bybrengen; en daer toe verkiezen de XXIſte Paragraeph; welke ons, in een kort beſtek, het hoofdbedoelde der voornaemſte gelykenisſen van onzen *Hemelſchen* Leermeester ontvouwt. —— De Heer *Wagenaar*, *eene beknopte* ſchets van 's Heillands Leer gegeven hebbende, vervolgt daerop indezervoege.

[1] XXI. [1] (*) De Leer, van welke wy, hier, eene korte ſchets gegeven hebben, en derzelver uitwerking op de menſchen, werdt, veeltyds, in eigenlyke bewoordingen; doch, veeltyds ook, naar de wyze der Oosterſche Leermeesteren, onder het bekleedſel van gelykenisſen, voorgeſteld; gedeeltelyk, om de weetgierigheid der Leerlingen op te wekken, en tot verder onderzoek aen te ſpooren; gedeeltelyk ook, om het merg der Leere, voor onopmerkzaamen of kwaadwilligen, te bedekken; en in 't algemeen, om de verbeelding te tref-
[2] fen, en de Leer te ligter te doen onthouden (*a*). [2] De Zaligmaaker bediende zig, om den uitſlag zyner predikinge te verbeelden, dan eens van de *gelykenis* van eenen Zaaijer, die, zyn zaad in verſchillenden grond werpende, geene, of weinige en geringe, of veele vrugten zag opkomen (*b*); of van eenen anderen, in wiens ak-

(*) Deze aenwyzende Cyfergetallen ſlaen op het getal der Vragen.

(*a*) MATTH. XIII. 9-17, 36. MARK. IV. 33, 34. LUK. VIII. 9, 10, 18. (*b*) MATTH. XIII. 2-8. 18-23.

akker, bedektelyk, onkruid gezaaid werdt, welk, eerst XXI.
in den Oogsttyd, van 't regte graan zou afgeſcheiden,
en verbrand worden (*a*) [3] Somtyds, vergeleek hy [3]
de ſpoedige uitbreiding zyner Leere, by een klein zaad,
welk, opgroeijende, breede en digte takken uitſchoot
(*b*); of by zuurdeeg, welk, in 't kort, eenige maaten
meels doordrong (*c*). [4] En ſomtyds beſchouwde hy [4]
den ſtaat der Gemeente, die zyne Leer beleedt, als een
groot vischnet, waarin goede en ſlegte Visſchen begree-
pen waren, en onder welken de laatſten, eerst na 't ein-
digen der Visſcherye, van de eerſten geſcheiden, en
weggeworpen werden (*d*). [5] De Farizeërs, die zig [5]
zeer veel op hunne deugd lieten voorſtaan, en, onder-
tusſchen, door menſchen van een openbaar zondig ge-
drag, werden voorgegaan, in de opregte omhelzing van
Jezus Leere, werden, in verſcheiden' gelykenisſen, met
de natuurlykſte verwen, afgemaald. Dan vergeleek de
Heiland hen eens by genodigden, die, zig, onder ver-
ſcheiden' gemaakte voorwendſels, ontſchuldigd hebben-
de van ter maaltyd te komen, zien moesten, dat armen
en elendigen hun werden voorgetrokken (*e*): dan by
eenen ouder' broeder, die lyden moest, dat zyn jonger
broeder, na het dertelyk doorbrengen van deszelfs erf-
deel, op de eerſte blyken van opregt berouw, van den
Vader in genade aangenomen, en treffelyk onthaald en
beſchonken werdt (*f*): en ſomtyds maalde hy eenen
hooghertigen Farizeër, nevens eenen kleinmoedigen Tol-
lenaar, in den Tempel biddende, en, minder, geregt-
vaardigd dan deeze, t'huiswaards keerende (*g*). [6] De [6]
blydſchap, die de Hemellingen gevoelden, over de be-
keering van éénen Zondaar, *meer dan over negen en ne-
gentig regtvaardigen*, *die* geene *bekeering* behoefden,
werd, door hem, nadrukkelyk, vergeleeken by de
blydſchap, die een herder gevoelt en verwekt, als hy
een afgedwaald ſchaap wederom by de kudde brengt; of
eene vrouw, als zy, na veele aangewende moeite, een
verlooren geldſtuk wedervindt (*b*). [7] En als de Fari- [7]
zeërs vreemd vonden, dat zulke grove zondaars vergee-
ving

(*a*) MATTH. XIII. 24-30. 37-43. (*b*) MATTH. XIII. 31, 32. (*c*) MATTH. XIII. 33. (*d*) MATTH. XIII. 47-50. (*e*) LUK. XIV. 16-24. (*f*) LUK. XV. 11-32. (*g*) LUK. XVIII. 9-14. (*b*) LUK. XV. 4-10.

XXI. ving van zonden verwierven, en zelfs, ſchoon laat tot een beter leeven geroepen, zo wel als anderen, beloond werden, hieldt hy hun voor, dat een Heer, die 't beſtier zyner goederen toevertrouwd hadt aan bedienden van ongelyke vermogens, of geplaatst in meer of min gunſtige omſtandigheden, zulken, die 't weinige, welk hun toevertrouwd was, wel aangelegd hadden, naar reden, beloonde, zo wel als zulken, die, gunſtiger bedeeld of geplaatst, meer winst hadden gedaan; terwyl hy zulken, die zig van de vermogens en gelegenheden, hun geſchonken, niet nuttiglyk bediend hadden, te regt onbeloond liet, of ſtrafte (*a*): en dat een Landheer zulke daghuurders, die, tegen 't einde van den dag, waren aangenomen, om in den wyngaard te arbeiden, zo wel beloonen mogt, als anderen, die, vroeg in den ogtend gehuurd zynde, den gantſchen dag, gearbeid hadden (*b*) [8] Ondertuſſchen, verzuimde de Heer Jezus niet, zulken, die zig, als zyne Leerlingen, voordeeden, in te ſcherpen, dat zy, vooraf, wel overleggen moesten, wat 'er aan zulk eene onderneeming vast ware; even als iemant, die een tooren bouwen wil, vooraf, behoort te bedenken, of hy de kosten, daar toe vereischt, zal konnen goed maaken; of, gelyk een Koning, ten ſtryde willende trekken, beraadſlaagt, of zyn Leger groot genoeg zy, om de magt zyns vyands te konnen wederſtaan (*c*). [9] Hy leerde zelfs, dat men alles, wat met de belydenis en beleeving zyner Leere onbeſtaanbaar was, moest afſtaan, door de gelykenisſen van iemant, die, een' ſchat in eenen akker ontdekt hebbende, al wat hy hadt, verkogt, om dien akker magtig te worden; en van eenen Juweelier, die al 't zyne te gelde maakte, om eene gelukkiglyk aangetroffen kostbaare parel te konnen koopen (*d*). [10] 't Gedrag van zulken, die verzuimden, de belydenis der waarheid te paaren met eenen deugdelyken wandel, werdt, als ten hoogſte ſchadelyk, afgemaald, in de gelykenis van eenige maagden, die, volgens de gewoonte van 't Oosten, 's nagts ter bruiloft zullende gaan, verzuimd hadden, haare lampen met olie te voorzien, en daarom afge-

[8] [9] [10]

(*a*) MATTH. XXV. 14-30. LUK. XIX. 12-26. (*b*) MATTH. XX. 1-16. (*c*) LUK. XIV. 25-33. (*d*) MATTH. XIII. 44-46.

geweezen werden; terwyl haare gezellinnen, welker lampen behoorlyk gevuld waren, op 't feest, werden toegelaaten (*a*). [11] Somtyds, vondt de Zaligmaaker ook dienſtig, byzondere deugden, door gelykenisſen, aan te pryzen: gelyk het aanhoudend bidden, in de gelykenis eener weduwe, die, na lang ſmeeken, eenen harden Regter bewoog, om haar regt te doen (*b*): de voorzigtige weldaadigheid, in de gelykenis van eenen Rentmeester, die zig, behendiglyk, wist te verzekeren van de gunst van zyns meesters ſchuldenaars (*c*): de barmhertigheid, zonder aanzien van perſoonen, in de gelykenis van eenen Samaritaan, die, zonder de ingewortelde afkeerigheid, tuſſchen de Jooden en Samaritaanen, in aanmerking te neemen, eenen zwaarlyk gekwetſten Jood verbondt en bezorgde (*d*): [12] daarentegen, de ſchadelykheid der onbarmhertigheid, midden in den overvloed, afbeeldende, in de gelykenis van eenen ryken ſlemper, die een' behoeftigen lyder den minſten onderſtand weigerde; doch, na zyn' dood, ſnakte naar eene geringe laafenis, terwyl de gewezen elendige volop hadt (*e*): en die der onvergeeflykheid, in het voorbeeld van een' dienaar, die, geweigerd hebbende zynen mededienaar eene kleine ſomme kwyt te ſchelden, daar zyn Heer hem eene geweldig groote ſomme hadt kwytgeſcholden, in de gevangenis geworpen werdt, tot dat hy alles betaald zou hebben (*f*). [13] De verkeerdheid van gehoorzaamheid aan Gods bevelen voor te geeven, en, ondertuſſchen, den opgelegden pligt te verwaarloozen, beeldde hy af, in de gelykenis van twee zoonen, een van welken verklaarde, op 's vaders bevel, in den wyngaard te zullen gaan arbeiden, zonder zyn woord te houden: terwyl de andere, ſchoon zig in 't eerst onwillig getoond hebbende, naderhand, berouw kreeg, en 't gevorderde werk uitvoerde (*g*). [14] In deeze gelykenis, beeldde Jezus, byzonderlyk, de Joodſche Schriftgeleerden af, die, hoe zeer zy ook, op hunne gehoorzaamheid, ſtoffen mogten, zig, noch door Joannes den Dooper, noch door hem, tot waare verbetering des leevens, hadden laaten beweegen; gelyk veele openbaare zon-

XXI. [11] [12] [13] [14]

(*a*) Matth. XXVI. 1-13. (*b*) Luk. XVIII. 1-8. (*c*) Luk. XVI. 1-12. (*d*) Luk. X. 30-37. (*e*) Luk. XVI. 19-31. (*f*) Matth. XVIII. 23-35. (*g*) Matth. XXI. 28-31.

XXI. zondaars hadden gedaan. [15] Doch deeze hunne on-
[15] verzettelykheid, in zig, noch door het ſtrenge voor-
beeld van Joannes, noch door de gemeenzaamer lee-
venswyze van Jezus, te laaten winnen, werdt hun ook
voorgehouden, in eene gelykenis van kinderen, die
hunne ſpeelmakkers, noch door lugtig fluitſpel, tot
vreugde, noch door treurig maatgezang, tot droefheid
[16] hadden konnen beweegen (*a*). [16] En de eindelyke
uitſlag zyner poogingen, omtrent deeze hardnekkigen,
werdt leevendig vertoond, in de gelykenis van eenen
Landheer, die, buiten 's lands zullende verreizen, zy-
nen wyngaard verhuurde aan luiden, die, in de plaats
van hem de bedongen' vrugten, ten bekwaamen tyde,
op te brengen, zyne knegten, gezonden om dezelven
in te zamelen, den een na den anderen, mishandelden
en ombragten; en, eindelyk, zynen Zoon zelven, dien
zy behoorden ontzien te hebben, buiten den wyngaard
[17] wierpen, en van 't leeven berooſden. [17] De Jood-
ſche Overſten verſtonden zo wel, wat Jezus met *dee-
ze* gelykenis bedoelde, dat zy, in toorn ontſteken, de
handen aan hem geſlaagen zouden hebben, zo zy 't
gemeen, welk hem voor een' Goddelyk' Profeet hieldt,
niet ontzien hadden (*b*).

Op deze Paragraphe worden de volgende Vragen voorge-ſteld.

§. XXI.

Leerwyze van Jezus door Gelykenisſen.

1. Van hoedanig eene leerwyze bediende zig Jezus, veel-tyds, en waarom verkoos hy dezelve?
2. Waar by vergeleek hy den uitſlag zyner predikinge?
3. Onder hoedanige gelykenisſen ſtelde hy de ſpoedige uit-breiding zyner Leere voor?
4. Hoe beſchouwde hy den ſtaat der belyderen zyner Leere?
5. Op welk eene wyze maalde hy de trotſche Farizeërs, in tegenſtelling van boetvaardige Zondaaren, af?
6. Waar by vergeleek hy de blydſchap der Hemelingen, over de bekeering van een geheel afgeweeken Zondaar?
7. Hoe

(*a*) Matth. XI. 16-19. (*b*) Matth. XXI. 33-46.

7. Hoe toonde hy, den Farizeërs, de onregtmaatigheid hunner klagten over zyne Leer, nopens het geluk van boetvaardige Zondaars?
8. Welke voorzigtigheid vorderde hy, in zyne aanhangers, vóór 't aanneemen zyner Leere?
9. Welken afſtand eischte hy van hun, die zyne Leer omhelsden?
10. Hoe maalde hy de ſchadelykheid van 't gedrag der zodanigen af, die zyne Leer beleeden, en niet deugdzaam leefden?
11. Prees hy ook niet wel byzondere deugden, door gelykenisſen, aan?
12. Waarſchuwde hy zyne Leerlingen niet in tegendeel, op dezelfde wyze, tegen eenige byzondere ondeugden?
13. Hoe verbeeldde hy de verkeerdheid van derzulker doen, die voorgaven, God te willen gehoorzaamen, en ondertuſſchen zyne geboden verwaarloosden?
14. Wat bedoelde Jezus, wel byzonder, in die laatſte gelykenis?
15. Stelde hy die onverzettelykheid der Joodſche Schriftgeleerden ook niet nog, op eene andere wyze, voor?
16. Hoe vertoonde hy den eindelyken uitſlag zyner pogingen, omtrent deeze hardnekkigen?
17. Verſtonden de Joodſche Overſten deeze gelykenis, en wat gevolg had zulks?

Redevoering door den Heiligen CHRYSOSTOMUS, *omtrent* 1400 *jaren geleden op Kersdag uitgeſproken. Voorafgegaan van des Opſtellers Levensbeſchryving, in welke de teedere en hartelyke aanſpraak zyner Moeder is ingevlochten. Uit het Grieksch vertaalt. Te Rotterdam by* J. Bronkhorst. *In groot octavo* 46 *bladz.*

BEhoudens de hoogachting voor de wezenlyke verdienſten van den met recht beroemden *Chryſoſtomus*, komt het ons echter niet raedzaem voor zyne Leerredenen, als by uitſtek leerzaem en ſtichtende, in de Nederduitſche Tale over te brengen. Ieder tydperk, om zo te ſpreken, heeft zyne denk- en leerwyze; en die, welke vóór veertienhonderd jaren geſchikt was, om invloed te hebben, is daerom juist tegenwoordig geenzins ene der bekwaemſten. Dit onderſcheid, gelyk de ondervinding, zelfs in korter tydbeſtekken leert, is zomtyds zo aenmerkelyk, dat men zich in later tyd naeuw-

lyks kunne verbeelden, hoe zodanig eene predikwyze eertyds genoegen hebbe kunnen geven. De enige ontknooping hiervan is de voor dien tyd heerſchende manier van denken, welke by een Volk gevonden word, en daer de Leeraers, hoe verſtandig en bekwaem anders, insgelyks door medegeſleept worden: 't geen niemand vreemd kan voorkomen, die ooit met oplettendheid gade geſlagen heeft, welke kragt de gewoonte, de opvoeding, het onderwys der Jeugd, de voorgang van Mannen, die de achting en toegenegenheid van een Volk verwierven, met meer diergelyken, op dit alles hebben. Wanneer men, zulks in opmerking nemende, acht geeft op den tyd in welken *Chryſoſtomus* leefde, kan men enigermate begrypen, hoe 't mogelyk zy, dat zyne predikwyze toen behaegde; maer, als men dan tevens gadeſlaet, de thans heerſchende manier van denken, is 't nog veel klaerder te bezeffen, dat die manier van voorſtellen voor onze dagen niet geſchikt zy. —— Men oordeele hier van uit het volgende ſtael, daer de Oudvader in zyne beſchouwing van de *Oosterſche Wyzen* aldus voortgaet.

„ Gy o *Leerling* [van CHRISTUS] volg my [*met uwen* aandagt]: [als ik u zegge] dat de *wyze mannen* afſchaduwingen waren van de *Heidenen*, die van de dwalingen der Godloosheid bekeerd wierden: [en ſchoon] niet geleid door een volmaakt licht, echter zo ver door den luister van *Joannis* licht als door eene *ſter* voorgegaan werden tot CHRISTUS, die in 't *vleesch* was voortgebragt; —— want laat my opmerken dat de *ſter* tot aan het *kind* voortging, en [als toen] haar loop ſtuitte; want *Joannis* insgelyks, door zyn prediken, als een *ſter* geſchenen, en CHRISTUS verkondigt hebbende, zeggende, „ ziet het *lam Gods!* dat de zonde der wereld wegneemt!" ſtuitte zyn loop, zeggende [wederom] „ Hy moet toenemen, maar ik moet afnemen!" —— „ En toen de wyze mannen gekomen waren, zegt de Evangelist, vonden zy het *kind* en deszelfs *moeder*, en nedervallende hebben zy het *zelve* aangebeden!" Uit dien hoofde voegt het hun, die van een *heidens* leven tot CHRISTUS komen, eerst van de hoogte hunner Godloosheid neder te vallen, en dus, als het ware, van de aarde opgenomen, de geboorte van CHRISTUS naar den vleeſche te belyden, en als dan, beurtelings, hunne oogen naar zyne *Godheidt* te wenden! „ En als zy (volgens *Matthæus*) hunne ſchatten open gedaan hadden, boden zy hem geſchenken —— *goud*, *wierook* en *myrrhe*," als aan *een* die voor ons leed', en CHRISTUS nam die geſchenken aan: *niet* als of hy dezelven behoefde, maar om hen, die dezelve aanbragten,

te helpen: want hy ontving het *goud*, om hen van de liefde tot het geld af te trekken, hy ontving den *wierook*, om hen van den afgodendienst af te houden, en hy ontving de *myrrhe*, om hunne doodsheid van ziel te zuiveren! en indien het noodig zy, eenige verdere verborgenheid te ontdekken, zoo laten wy 'er neerstiglyk naar vernemen! [gelyk als] —— zy brengen *goud*, *wierook* en *myrrhe* tot *hem*, die voortgebragt was, om dat 'er van hem geschreven is, (in *Paulus* brief aan de *Philippenſen*) dat „ voor hem zich zouden buigen alle de knien der genen, die in den hemel, op aarde en onder de aarde zyn:" door welke offerhande zy voorbeduidden het gene te komen stond: want door het *goud*, gaven zy de dankzeggingen der hemelsche Engelen te kennen, —— door den *wierook*, het kniebuigen van aardsche menschen, door de *myrrhe*, het gebed voor de zielen, die in de *hel* [of het graf] gehouden wierden; om dat het noodzaaklyk was voor hem, die tot CHRISTUS kwam, drie Goddelyke deugden te bezitten, welke de Apostel (in den zendbrief aan die van Corinthen) noemt, *geloof*, *hoop* [en] *liefde!* —— en toen zy de schatten van het hart open gedaan hadden, boden zy *geloof* aan, als blinkend *goud*, — *hoop* als *wierook* van een lieflyke reuk, —— [en] *liefde*, als *myrrhe*, de leden der kerke te samenbindende."

De Vertaler beduid ons, dat men „ deze Leerreden (*), om het treffende en het fraye dat 'er in voorkomt, te voelen, en te smaken, meer dan eens of tweemaal moet lezen, —— en dat hy 'er voor binnen staat, dat naarmate dezelve veelmalen gelezen word, de bewondering te grooter zal zyn." —— Wy hebben 'er in dien zin geen proef van genomen, en kunnen niemand onzer Lezeren de proefneming daervan aenpryzen; dewyl wy 'er aen de andere zyde voor binnen staen, dat ver de meesten, zo niet allen, hunnen tyd zouden beklagen, en gemelyk worden. —— Men kan de Oudvaders redelykerwyze hoogachten, zonder zig over alles, zelfs tot de gebreken, en den valschen smaek, die in hunnen tyd heerschte, eerbiedig te verwonderen.

Aen 't slot der Voorreden vinden wy nog, zo als de Vertaler het noemt, ene beantwoording van ene tegenwerping

(*) [Of liever deze byeengebragte stukken uit enige Leerredenen van den Oudvader.] Ze zyn, volgens het berigt van den Vertaler, „ verzamelt uit vier Leerredenen door CHRYSOSTOMUS op Kersdag uit gesproken."

ping tegen de vastſtelling van 's Heillands geboorte op den 25 December. De tegenwerping is die, welke men ontleent van der Herderen verblyf op het veld, houdende *de nachtwacht over hunne kudde*, volgens Luc. II. 8; 't welk men oordeelt, dat een gansch ander jaergetyde dan den barren Winter aenduid. Maer onze Schryver is van oordeel, dat hy de kracht dier tegenwerping inzonderheid kan verbreken, door de zuidelyker ligging van Bethlehem, en dus de gematigder luchtſtreek van dat Gewest in aenmerking te nemen. Dan 't is by allen, die dit onderwerp ooit nauwkeurig nagegaen hebben, overbekend, dat met de maend November de regentyd reeds daer was, in 't Joodſche Land, en dat de Herders gewoon waren hun Vee tegen dien tyd ter ſtallinge te dryven: des de bovengemelde aenmerking van den Autheur, (zo men al het gunſtige, dat hy 'er uit wil afleiden, wilde toeſtaen,) de bygebragte tegenwerping geenszins verydele. —— Heeft iemand lust dit Stuk nader te onderzoeken, hy ſla het oog op A. KLUIT *volledige verklaring van Luc. II. 2. Tweede Stuk bl.* 733-737.

Proeve van Aanmerkingen over het regt en onregt gebruik der H. Schrift, voornamelyk in het behandelen van de Practyk der Godzaligheid, door C. SWAVING, *Predikant te Westbroek. Eerſte Stuk. Te Utrecht by de* Wed. J. J. v. Poolſum *en* A. v. Paddenburg 1777. *Behalven het Voorwerk* 128 *bladz. in groot octavo.*

MEt het opſtellen van dit Geſchrift bedoelt de Eerwaerde *Swaving*, gelyk hy in zyne Voorrede aenduid, voornaemlyk tegen te gaen, „ zulke misvattingen van den zin der H. S., die zo in latere als wel voornamenlyk in deze onze dagen, in het behandelen van het geen tot de godzaligheid en bevinding behoort, onder de voorſtanders en belyders van de ware en zuivere godvrucht, zo wel als by anderen, in zwang zyn." Dit misbruik tracht hy hen, door 't aenvoeren van enige ſtaeltjes, onder 't oog te brengen, om hen daerdoor tevens op te leiden tot een recht gebruik der Heilige Schrift; ten dien einde ſtelt hy zich voor, zodanige misbruiken onder enige hoofden te verzamelen; te toonen hoe men de H. S. ten dien opzichte recht behoort te gebruiken, en hoe men dezelve meermaels misbruikt. —— In het thans afgegeven eerſte Stuk bepaelt hy zich tot twee hoofdzaken; te weten, *het regt en onregt gebruik*

bruik der overzettingen en grondtalen, benevens *het regt en onregt gebruik van woorden en ſpreekwyzen*. Onder ieder dezer hoofdverdeelingen geeft hy leerzame onderrichtingen nopens het rechte gebruik, met bybrenging van, naer zyn byzonder doelwit, welgepaste voorbeelden, ter waerſchouwinge tegens het misbruik: des dit Geſchrift zeer wel geſchikt zy, ter bereikinge van zyn oogmerk; en de oplettendheid der Leden van Nederlands Kerke vereiſche; om zich te ſterker te wapenen, tegen die misbruiken, welken maer al te veel onder ons gevonden worden.

Het eerſte Hoofddeel gaet wel byzonder over de rechtmatige achting voor de Bybelvertalingen, en bovenal voor onze gebruikelyke Nederlandſche Overzetting; die zo ver niet moet gaen, dat men den Grondtekst veronagtzame, doch waerontrent men ook aen den anderen kant niet moet denken, dat alle verandering van dezelve ene wezenlyke verbetering is. Dit heeft men, gelyk zyn Eerwaerde verder aenmerkt, in acht te nemen, niet alleen ten opzichte van min of meer duistere, maer ook ten aenzien van klaerder plaetzen; waer nevens hy een oordeelkundig gebruik van de opheldernde aenmerkingen onzer Kanttekenaers, mitsgaders van de verklaringen van andere oordeelkundige Uitleggers ten ernstigſte aenpryst. — In het tweede Hoofddeel neemt hy in aenmerking, dat het verder noodig is, wel te letten op de ware betekenis der woorden en ſpreekwyzen, op den geheelen ſchryfſtyl der Heilige Schryveren en 't aenmerkelyk onderſcheid van ſtyl, 't welk zich tuſſchen hen opdoet; nadien men, by mangel hier van, ligtlyk tot eenig misverſtand van den zin en 't bedoelde der Heilige Schryveren vervallen kan. Zyn Eerwaerde dit aengetoond hebbende, zo nopens woorden als ſpreekwyzen, hecht daer aen nog ene korte bedenking over de *idiotismi* of het taeleigen der H. S., en beſluit ten laetſte dit eerſte Stuk zyner Proeve, met ene uitbreidende verklaring van, en opheldernde aenmerkingen over, Hozea XIV. — Overeenkomſtig met het opgemelde doelwit des Schryvers, behelst dit Geſchrift ene reeks van bedenkingen over verſcheiden plaetzen der Heilige Schrift, dienende om derzelver misbruik tegen te gaen, en het rechte gebruik daer van aen te wyzen. — Tot een voorbeeld hier van, als ene proeve der uitvoeringe, ſtrekke het geen zyn Eerwaerde voorſtelt, ter bevestiginge ener aenmerkinge, „dat men zich ligtlyk ſchuldig kan maken aan liefdelooze kleinachting van 't geen achting en liefde verdient, door misvatting en verkeerde toepaſſing van zulke

woor-

woorden, die zo wel beminlyke als laakbare zaken te kennen geeven."

„ Hoe verkeerd en ontydig, zegt hy, zou men de kleinachting en verwaarlozing van Godlyke en menschlyke wetenschappen, van de kennis en het onderzoek van de leere der waarheid, en zynen onlust tot deze beminlyke voorwerpen, bewimpelen met het zeggen van den Apostel, *de kennis maakt opgeblazen, maar de liefde sticht*, 1 Cor. VIII. 1.

„ 'T is waar de kennis der waarheid, de beste kundigheden, die slegts in beschouwing bestaan, maar aan het gemoed tot regte betrachting niet geheiligd worden, zyn niet genoegzaam, om ons wys te maken ter zaligheid. En het zou wel allerwenschelykst zyn, dat de algemene berusting in de blote beschouwing der waarheid veranderd wierd in een heerschenden lust en liefde tot 's Heilands raad, Joh. XIII. 17, *indien gy deeze dingen weet, zalig zyt gy, zo gy dezelve doet.*

„ Maar Paulus woorden geven geen schyn van grond of recht, om het beklagelyk gebrek, dat ik gemeld heb, te verontschuldigen. Het schynt my toe, dat door *de kennis* zeker geestelyke gaaf bedoeld worde, die *ook elders* in zyne brieven aan de Corinthiers γνωσις genoemd zy, 1 Cor. XIII. 2-8. XIV. 6.

„ De samenvoeging met andere gaven des H. Geest bevestigt my in dit gevoelen. Het blykt ook enigzins uit den samenhang, waartoe deze gaaf in de opkomst der kerk gediend hebbe. Onder anderen, tot het onderscheiden en beoordeelen van geoorloofde of ongeoorloofde spyzen en dranken, en van allerlei zaken, die tot de Christelyke vryheid betrekking hadden, en daartoe al of niet behoorden. Zie 1 Cor. VIII. 4.

„ Daarby merkt men ligt, dat hier zelfs van deze kundigheid niet in 't afgetrokkene gesproken wordt, maar dat zy wordt afgekeurd, zo als zy van sommigen, wier gedagten al te steil waren, tegen hunne broeders misbruikt wierd, en de palen van behoorlyke gematigdheid en bescheidenheid te buiten ging: waardoor zy by toeval ligtlyk tot opgeblazenheid oversloeg. Trouwens, gelyk de lof der liefde, *de liefde sticht*, geen blinde, maar welgeregelde liefde aanpryst: zo blykt uit kracht van tegenstelling, dat niet alle kennis, maar de ongeregelde, van opgeblazenheid beschuldigd wordt.

„ Waaruit by wettig gevolg wel afgeleid mag worden, dat allerlei andere kennis en kundigheden van denzelfden aart, als die, welke hier veroordeeld staat, onder het zelfde oordeel vallen, maar ook niet meer.

„ Daar

„ Daar is ten allen dage kennis, die opgeblazen maakt en ontſticht. 'Er is ook aardſche wysheid van Jacobus met levendige verwen afgemaald. Maar het ware niet min ongerymd, zig op den Apostel Paulus, ten nadeele van nuttige wetenſchap, als op Jacobus, tegen de wysheid, te beroepen.

„ En hoe zou Paulus hier alle waarheids onderzoek, als ene moeder van opgeblazenheid, uitbeelden en ten toon ſtellen; daar hy het elders met raad en daad, ja met beſtraffing van veler traagheid, (Heb. V. 11-14.) zo yverig heeft voorgeſtaan."

Begeert men hierby een tweede voorbeeld, men neeme dan nog mede 's Mans aenmerking op het gebruik van 's Heillands woorden, Matth. V. 20. *'t En zy uwe gerechtigheid overvloediger zy, dan die der Schriftgeleerden. —— gy zult in 't koningryk der hemelen geenſins ingaan.* Dezelve luid aldus.

„ De gerechtigheid, hier gemeld, kan, volgens de bekende onderſcheiding tuſſchen de rechtveerdigheid des geloofs en die des wandels, tweezins worden opgenomen. De gerechtigheid des geloofs, die ook waarlyk overvloediger is, dan die der Schriftgeleerden, ſchynt hier niet te wyken voor de gerechtigheid des levens. En egter hebben voorname onderzoekers van den zin der ſchriften aangetoond, dat wy niet de eerſte, maar de twede hier te verſtaan hebben. Waartoe zy zig ook op het geheele beloop der redevoering beroepen. Waarby men uit den tekst zelf kan opmerken, dat hier van ene geregtigheid geſproken wordt, daar de Pharizeën en Schriftgeleerden iets van hadden, maar te weinig. En dit laat zig gemaklyk verklaaren, ten aanzien van de gerechtigheid des levens. Integendeel, van de gerechtigheid des geloofs hadden zy niets.

„ Ik heb dit voorbeeld des te liever aangehaald, om dat een voortreflyk man, die het ook breder uitwerkt, het opgeeft, als iets, waarin zyne Paltziſche broeders, in hunne verhandelingen van de Euangelietekſten, gemeenlyk plagten te feilen. (*)"

(*) A. Schultetus *Exercit. Euang. L. II. C.* 19.

Ver-

Verhandeling over de Vraag: Welke zyn de voornaamſte oorzaaken van het overlyden van eene zo groote menigte Kinderen; en welke zyn de kragtdaadigſte en eenvoudigſte hulpmiddelen, om hen in het Leeven te behouden? *Door den Heer* JAQUES BALLEXSERD, *Burger van Geneve. Te Amſterdam by* W. Schalekamp 1777. 147 *bladz. in gr.* 8vo.

DE *Akademie van Mantua* heeft de Vraag ter Beantwoording opgegeeven: *welke zyn de voornaamſte oorzaaken van het overlyden van een zo groote menigte Kinderen; en welke zyn de kragtdaadigſte en eenvoudigſte hulpmiddelen, omhen in het Leeven te behouden?* De Heer BALLEXSERD, door menſchenliefde gedreven, en onzen Landgenooten bekend door zyne gekroonde Verhandeling over de Lighaamelyke Opvoeding der Kinderen, en helaas! door eene te vroegtydige dood der Menſchelyke Maatſchappy ontrukt, ondernam ook deeze Vraag te beantwoorden, en is daarin zo wel *geſlaagd dat de Akademie van Mantua*, welke niet gewoon is *eenige Verhandeling*, in een vreemde taal geſchreven, *aan te* neemen, zo zeer daarover is voldaan geweest; *dat ze dezelve*, tegen haare inſtelling aan, in 't Italiaans deed vertaalen, op dat dit geene Verhindering in 't bekroonen van deeze Verhandeling mogte veröorzaaken. —— De Auteur wyst vier Bronnen aan, welke, volgens zyne gedagten, de voornaamſte oorzaaken zyn van deeze groote verwoesting der Jonge Kinderen. —— De eerſte is, *de overgeërfde of verkregene zwakheid onzer Ouderen.* De 2de. *Het Gebruik van vreemde Minnen.* De 3de. *De gewoone wyze van de Kinderen te bakeren.* De 4de. *Het te vroegtydig Speenen der Kinderen, en het vervangen van dit voedzel door eene andere Spyze.* —— Deeze vier oorzaaken maaken de onderwerpen van even zo veele Afdeelingen uit, waarin deeze Verhandeling verdeeld is. In ieder Afdeeling toont hy eerst de reden van 't kwaad, en wyst vervolgens de hulpmiddelen daar tegen aan. —— Dewyl deeze vier niet de eenige oorzaaken zyn van de verbaazende ſterfte der Jonge Kinderen, zo heeft hy hier nog eenige aanmerkingen bygevoegd over de oorzaak der Ziekten in deezen leeftyd, als ook de noodige waarſchuwingen omtrent 't gebruik der Geneesmiddelen. —— Wy pryzen onzen Landsgenooten deeze Verhandeling als zeer nuttig aan; 't is waar dat hier wel verſcheide zaaken voorkomen, die meer betrekking hebben op de gewoonten van andere Volkeren dan de onze: dog er blyft genoeg over voor onze Landsgenooten, om hieruit heilzaa-

me

me lesſen te haalen in 't bewaaren van 't leeven van onnozele Kinderen: 't welk, ſchoon met alle mogelyke oplettendheid en zorge aangekweekt wordende, nog aan een groote menigte Gevaaren en Ziekten blootgeſteld blyft.

Verhandelingen van het Bataafsch Genootſchap der proefondervindelyke Wysbegeerte te Rotterdam. Derde Deel. Te Rotterdam by R. Arrenberg 1777. *Behalven het Voorwerk* 287 *bladz. in gr. quarto.*

NAar 't hoofdoogmerk van dit Genootſchap, om wel het Menschdom in 't algemeen, maar het Vaderland in 't byzonder, dienſtig te zyn, deelt het in deezen mede de beantwoordingen van twee Prysvraagen, die geſchikt zyn, om een onmiddelyken invloed te hebben op 's Lands welweezen.

De eerſte Vraag is: „ Welke zijn de Redenen of Oorzaaken, waarom 'er op de uitgaande Schepen der Nederlandſche Oostindiſche Maatſchappije, vooral van hier tot aan de Kaap de Goede Hoop, thans meerder Volk ſterft, dan voorheen, en meer dan, zo als uit de berigten ſchijnt, bij andere Natien? en welke zijn, behalven de reeds bekende, de beste Behoedmiddelen, om zulks te voorkomen?" Van de hier op ingeleverde Antwoorden heeft men 'er drie der plaatzinge waardig geoordeeld. De twee eerſten vond het Genootſchap zo gelyklyk voldoende, dat men zyne toevlugt moeste neemen tot het Lot, ter bepaalinge, aan welk van beiden, de Gouden Eerprys geſchonken zou worden; waarop, dezelve aan 't eene te beurt gevallen zynde, het andere begiftigd is met de Zilveren Medaille, met het opſchrift PAR PRIMO. Hierbenevens heeft men aan een derde Antwoord, om dat het veele nuttige en ter zaake dienende byzonderheden behelst, het tweede *Accesſit* van eene Zilveren Medaille toegeweezen. — Het belang der Oostindiſche Maatſchappye, geen geringe tak van 's Lands welzyn, maakt de voorgeſtelde Vraag gewigtig; en de hiermede gemeen gemaakte antwoorden toonen ten klaarſte, dat de Heeren Opſtellers dezelve wel degelyk indiervoege beſchouwd, en dus alles aangewend hebben, om de oorzaaken van dit onheil na te ſpooren, en de behoedmiddelen daar tegen uit te denken. Ze verdienen uit deezen hoofde zeer wel de ernſtige overweeging van alle de zodanigen, die in een hooger of laager rang eenigermaate de hand hebben, in de equipeering, en bemanning deezer Schepen, mitsgaders in de beſtiering van, en het toevers zigt

zigt over het Scheepsvolk, met het geen daar toe verder betrekking heeft. Een ieder die eenigen deezer posten bekleedt, of langs den eenen of anderen weg daar op invloed kan hebben, zal in deeze Antwoorden verſcheiden bedenkingen en onderrigtingen ontmoeten, die hem te ſtade kunnen komen. — In de laatſte deezer drie Verhandelingen, vindt men daarbenevens nog eenige aanmerkingen, over de ongemeen groote ſterfte der Europeaanen te Batavia; met naſpooring van derzelver oorzaaken. Ze zyn, volgens deezen Schryver, van dien aart, dat het daar uit voortvloeiende ongemak van jaar tot jaar grooter moet worden; des het eene wiſe, ſchoon eene langzaame, verlaating dier Stad dreige; 't en ware 'er in tyds gezorgd wierd, dit inkankerend kwaad met magt te keer te gaan, eer de verhelping of te kostbaar of te laat bevonden worde: waar toe hy de, zynes oordeels, dienſtige hulpmiddelen aan de hand geeft.

Eene tweede door 't Genootſchap voorgeſtelde en alhier beantwoorde Vraag betreft byzonder de Stad Rotterdam zelve, en luidt aldus. „ Is 'er, in aanmerking nemende de gelegenheid der Stad Rotterdam, eenig Middel ter *uitvoer* te brengen, om uit derzelver Buitenſtad het *Water* te keeren, alleen ten tijde, wanneer het Water tot *3 à 4* voeten beneden het peil van den Vloed van den 14den November 1775 gewaſſen is, zonder dat 'er de Scheepvaart en Koophandel door belemmert worden? Zoo neen; waarom niet? Zoo ja; welk en hoe het zelve in 't werk te ſtellen?" Ter beantwoordinge deezer Vraage vindt men hier twee Verhandelingen; aan welker eerſte, die het Genootſchap best gekeurd heeft, de Gouden Eerprys is toegeweezen; terwyl het egter de laatſte het *Acceſſit* waardig geoordeeld, en dus deszelfs Schryver eene Zilveren Medaille geſchonken heeft. — Beide deeze Verhandelingen zyn opgeſteld door Inwoonders van Rotterdam; die, de gelegenheid der Stad, en alle omſtandigheden daartoe betrekkelyk, kennende, terſtond zeer wel begreepen, dat het mogelyk ware iets van die natuur ter uitvoer te brengen: en dus kwam het maar aan, op het bedenken en voorſtellen van 't bekwaamſte middel, en deszelfs aanwending; waar van zy in deeze hunne Verhandelingen verſlag geeven, zo als zy, na een oplettend onderzoek, ten meesten nutte der Stad over dit Stuk geoordeeld hebben. Het gemeen maaken deezer Stukken kan des bekwaamen van dienst zyn, zo om het voorgeſtelde te toetſen, als om hen aan te zetten, ter verdere overweeging van een onderwerp, dat voor Rotterdam van de hoogſte aangelegenheid is.

By

By deeze beantwoordingen der voorgeſtelde Vraagen, heeft men in dit Deel ook nog gevoegd, eene Verhandeling over het maakzel, en de beweeglyke loswording der Beenvereenigingen van het Bekken, in Vrouwen, omtrent den tyd der bevallinge; uit waarneemingen opgemaakt. Dit onderwerp, waaromtrent de Heel- en Vroedkundigen verſchillende gedagten voeden, heeft de Opſteller deezer Verhandelinge, met alle naauwkeurigheid, ontleedkundig nagegaan. Ter zekere ontdekkinge hier van heeft hy, by eene oplettende overweeging van 't geen anderen deswegens opgemerkt hebben, herhaalde keeren zyne ontleedkundige waarneemingen hieromtrent voortgezet; niet alleen op doode lichaamen van zwangere Vrouwen en Kraamvrouwen, maar ook op die van pas geboorene, voldraagene en onvoldraagene kinderen van beiderleie Sexe, mitsgaders op de lyken van jonge voorwerpen, bejaarde en ſtokoude Mannen en Vrouwen. Van deeze zyne navorſchingen geeft hy hier een onderſcheiden verſlag; en toont voorts hoe men daar uit, vergeleeken met het geen de beroemdſte Mannen onzer dagen desaangaande opgemerkt hebben, kunne afleiden, van hoedanig een aart die ſchaambeensvereeniging zy; en hoe men derzelver beweegelyke loswording, omtrent den tyd der bevalling, benevens de verandering, die derzelver maakzel als dan ondergaat, hebbe te verklaaren: welk alles met de daar toe noodige Figuuren duidelyk opgehelderd wordt. —— Ontleedkundigen zullen deeze Verhandeling met vrugt kunnen doorbladeren, voor zo verre dezelve ſtrekt ter opheldering van dit Stuk, en op nieuw aanleiding geeft, om het zelve met meerder naauwkeurigheid na te ſpooren; dat der moeite te eerder waardig is, om dat het een weezenlyken invloed op zommige omſtandigheden kan hebben, die tot de practyk behooren: gelyk de Autheur, met het afloopen zyner Verhandelinge aanwyst.

„ Deeze ontleedkundige beſchouwing en naſpooring, *zegt hy*, is niets ſlechts voor beſpiegelend te houden, als of dezelve voor het beoeffend deel der heel- en vroedkunde geene nuttigheid zoude hebben. Immers zij leerde den beroemden HUNTER, de verzameling der etterſtoffe binnen de ſchaambeensvereeniging te verklaaren (*a*), terwijl zij tevens de oplettendheid der heel- en vroedkundigen uitnoodigt en opleid, om, door gepaste aanſluitende hulpmiddelen, het gebrekkige des

(*a*) *Medical Obſ. and Inq. Vol.* 2. *p.* 339.

des verslapten samenhangs, zo wel in zwangere als kraamvrouwen te gemoet te koomen (*b*).

„ Eene Vrouw, binnen deze Stad Amsterdam woonagtig, welke meer dan eens, ter halven dragt, het gebruik des gangs door waggeling van het geheele bekken verlooren had, het welk zig egter na de verlossing telkens wederom herstelde, heeft, in eene volgende zwangerheid, in dezelve omstandigheden gekoomen zijnde, door de hulp en uitvinding van den in de werktuigkunde ervaaren heelmeester, de Heer P. L. de GRIMO, haaren gang volkoomen behouden."

(*b*) *Memoires de l'Acad. de chir. T. 4. hist. p.* 84, 87. P. CAMPER *Voorr. voor Mauriceau p.* 7.

Onderwyzingen van een Vader aan zyne Kinderen, in de Natuur en in den Godsdienst. Door A. TREMBLEY. *Lid van de Koninglyke Maatschappy te Londen. Uit het Fransch vertaalt. II. Deel. II Stuk. In 's Gravenhage by J. du* Mee 1777. *In groot octavo* 176 *bladz.*

OP de beschouwing van de verwonderenswaerdige Werken der Natuure, in de voorige Stukken van deze by uitstek leerzame Onderwyzingen, voorgedragen, volgt, in dit tegenwoordige, een bepaelder aendrang van dat alles, ter onwraekbare overtuiginge van 't bestaen ener verstandige eerste Oorzaek van alle die Werken; of van dat Wezen, dat de uitmuntendste eigenschappen in de hoogste volmaektheid bezit; dat, gelyk het alles heeft voortgebragt, zo ook alles door zyne Voorzienigheid onderhoud en bestiert; en uit dien hoofde onzer diepste eerbiedigheid overwaerdig is. — By de ontvouwing hier van leid de Heer *Trembley* zyne Kinderen aenvanglyk, tot ene oplettende overweging van de kunstryke schikking in de werken der Natuur, die ons een verstandigen Maker aenduiden, wiens hooggaende Wysheid alle onze mogelyke naspooringen overtreft; dat ons omzichtig behoort te doen zyn, in 't beoordeelen van zyne doeleinden in alle die schikkingen. Van daer gaet hy over tot het betoogen der ongerymdheid van 't Stelsel, 't welk den oorsprong der Waereld werktuiglyk poogt uit te leggen; en tot het bewyzen der noodzaeklykheid van ene eerste Oorzaek, die de oorzaek is van alles, wat het aenwezen ontvangen heeft. Hier aen hecht hy voorts ene betoogende beschouwing van Gods Volmaektheden en zyne Voorzienigheid; waer op hy ten laetste

dit

dit alles beſluit, met eene voorſtelling van den heilzamen invloed dier kundigheden op het hart, en eene aanſpooring, om die kundigheden door de Openbaring te volmaken en te verſterken, en zyn gedrag daeraen te doen beantwoorden. —— In 't geheele beloop dezer Onderwyzinge komt de Heer *Trembley* alleszins voor, als een Godsdienſtig Natuuronderzoeker, die zyne gegronde kundigheden van de Natuur, op eene nadruklyke wyze, ter inboezeminge van Godsdienſtige kundigheden doet ſtrekken, en geſtadig op eene overtuigende manier aentoont, dat die Godsdienſtige kennis der Natuur, in betrachting geſteld, daedlyk dient ter bevorderinge van 's Menſchen wezenlyk geluk; welk alles hy met zo veel oordeel ontvouwt, en met zulk enen ernst aendringt, dat deze zyne Onderwyzing, met regt, boven alle andere vroegere Schriften van die natuur, te waerderen zy. —— 't Lust ons, ter nadere proeve hier van, het oog te ſlaen, op zyne voorſtellingen wegens de Godlyke Voorzienigheid; en wel bysonder acht te geven op het hoofdzaeklyke, dat hy ons nopens de Godlyke Regering leert opmerken.

Om zynen Leerlingen een onderſcheiden denkbeeld van de Voorzienigheid mede te deelen, ſpreekt hy van God; eerst, als Onderhouder, en, vervolgens, als Regeerder der Waereld. „ Dit groot Geheel, zegt hy, beſtaat in die orde, welke 'er tegenwoordig in heerscht, zedert duizenden van Eeuwen. Het is in denzelven ſtaat als het geſchaapen is geworden. Alle de verſchillende wezens: waar uit het is ſaemengeſteld, hebben de eigenſchappen behouden, die hun gegeven zyn geworden, en de betrekkingen, die 'er tuſſchen hun onderling zyn geſtelt geworden. De loop van de Natuur blyft altyd beſtaan; en alles wat 'er ons van bekent is, overtuigt ons, dat dezelve onveranderlyk is. —— Hoedaanig beſtaat de loop der Natuur, die in den grond de Natuur zelfs is? Heeft de Natuur, om onderhouden te worden, de Magt nodig, die haar het aanzyn heeft gegeven? Moet deeze Magt onophoudelyk tot haare onderhouding werkzaam zyn? Of heeft de Magt, die haar geſchapen heeft, haar zoo geſchaapen, dat zy beſtaan kunne, zonder nieuwe daeden van die Magt?" De Heer *Trembley* beantwoord deze Vragen, en toont, dat de voorige beſchouwing der Natuure in alle deelen ſamenloopt, om ons te overtuigen, dat, gelyk 'er eene oneindige Magt noodig was om te ſcheppen, dat 'er ook zo eene oneindige Magt noodig is om te onderhouden, ja dat het de eigenſte Magt, dezelfde daed van Magt is, die geſchaapen heeft, en die onderhoud. —— 't Is waer, men ſpreekt van

Wetten, die de Opperoórzaek in de Natuur vastgeſteld heeft, en denkt zomtyds, dat het uit kracht van deze wetten is, dat de zaken blyven beſtaen, en dat de orde, die onder dezelve vastgeſteld is, van Eeuwen tot Eeuwen bewaerd word. Dan deze Wetten zyn, zo als de Autheur verder doet zien, eniglyk het uitwerkſel van den Almagtigen Wil des Scheppers, en ze vervolgen niet te zyn, dan doordien zelfden Wil: des men niet wel kunne twyfelen, dat die oneindige Magt, die de Waereld geſchapen heeft, dezelve ook onophoudlyk onderhoud. En dit vast ſtaende vraegt men wyders;

„ Of God niet alleen de Wereld onderhoud, maar of Hy dezelve ook regeert, of hy door zyne Magt beſtuuringen uitwerkt, die op de gebeurtenisſen en op den ſtaat der Schepzelen invloeijen; dan of Hy dat groote werktuig laat geworden, volgens de orde, die hy op het oogenblik van de Schepping heeft vastgeſteld, zonder eenige andere tusſchenkomst, dan die van zyne onderhoudende Magt?"

Volgens den Heer *Trembley* is deze Godlyke *Regering en* Beſtuuring niet te loochenen; hy beroept zich, in *dit geval*, op de eigen denkbeelden, de eigen gevoelens *zyner Leerlingen*; naemlyk hunne inwendige overtuiging *van* hunne afhanglykheid, en gevoelig bezef van de *noodzaeklykheid* ener hooger beſtuuring, welke de Natuur moet doen dienen, om het Geluk, 't welk zy zoeken, uit te werken. Dit is, zegt hy, alle menſchen gemeenlyk eigen; en zyn 'er zodanigen by welken het niet gevonden word, 't is blykbaer, dat zulks ontſtaet uit handtaſtlyk ongerymde denkbeelden, en een bedorven hart of ligtvaerdigheid van geest. By die gelegenheid bepaelt hy de aendacht, op den ongelukkigen toeſtand derzulken, in tegenoverſtelling van 't geluk van hun, die onder een gevoeligen indruk hier van leven. — Ter nadere verſterkinge hier van leid hy zyne Leerlingen verder op, tot ene beſchouwing der Natuur, in dit opzicht; en toont hoe *alles* ons leert, niet alleen, dat God den loop der Natuur veranderen kan; maer ook, dat hy daedlyk, door byzondere beſtuuringen, in den loop der Natuur tusſchenkomt: waeromtrent hy tevens aenmerkt, dat men echter omzichtig moet zyn, in 't maken van byzondere bepalingen, nadien 't ons menſchen niet mogelyk is het wydluigeſtrekte ontwerp der Godlyke Regeringe na te ſpooren.

„ Ik heb, zegt hy, (onder andere voorſtellingen hier toe betreklyk,) ik heb u reeds maermaels doen opmerken, dat de Menſch door kennis of door middel van de krachten en bekwaemheden met welke hy begaefd is, op de Natuur kan wer-

werken, en haare uitwerkzels tot in een zeker punt beſtuuren. Hy kan, by voorbeeld, door zyn arbeid en door zyne ſchranderheid meer of min invloed hebben, op de vruchtbaarheid van de Aarde. Hy kan aan de Hoofdſtoffen niet gebieden, hy kan de winden niet naar zyne begeerte beſtuuren, nog den regen op de Aarde doen nedervallen; maar hy kan de wateren door de velden leiden; hy kan 'er de genoegzaamſte meſtingen opvoeren; hy kan ze bebouwen en zyne daaden volgens de Jaargetyden regelen; en daar uit kunnen zeer gewigtige uitwerkzels, voor het Menſchdom voortvloeijen.

„ Het geen de Mensch, uit kracht van zyne natuur en van zyne omſtandigheden, kan doen, kan dat niet door den Maaker der Natuur gedaan worden? Indien hy goedgevonden heeft, dat de zaaken zich derwyze toegeſteld vinden, dat de vrye uitvoerers door byzondere beſtuuringen invloed op hun lot, en op hunnen voorſpoed kunnen hebben, is het natuurlyk te denken, dat deeze geſteldheid der zaaken zoodanig is, dat zy ook de byzondere beſtuuringen van den Regeerder der Natuur toelaat.

„ De Gebeurtenisſen, die ons het meeste op dit onderwerp kunnen onderwyzen, zyn die, welke wy ontdekken, by de beſchouwing van het geene 'er omgaat in de Maatſchappy, welke de Menſchen onderling vormen. Gy hebt reeds gezien, hoe grootlyks zy door hunne behoeftigheden, door hunne vermogens, en door alle de gemeene omſtandigheden, in welke zy zich geplaatst vinden, vereenigt zyn. Gy weet, hoe grootelyks zy de een van de ander in verſcheide opzichten afhangen. Hunne daaden hebben dikwils invloed op duizenden van Menſchen; bovenal die, welke zich tot hunne zeden uitſtrekken, die, welke betrekking tot de Deugd en tot de Ondeugd hebben. Een énig Mensch heeft dikwerf groote omwentelingen in een Staat veroorzaakt: hy heeft deszelfs Geluk of Ongeluk uitgewerkt: hy heeft ſomtyts invloed gehad op het lot van veele Natien.

„ Overweegt hier nog by, dat zeer kleine omſtandigheden in ſchyn ook groote uitwerkzels onder de Menſchen voortbrengen. Een vonk, die uit haar regte plaats is, kan verſchrikkelyke vuurvlammen veroorzaaken; en in eene andere geſteltheid verwekt zy een zeer nuttig vuur. 'Er zyn in de Natuur veelerley ſoorten van Dieren, en zelfs zeer klein, naar welke men naauwlyks in de gewoonlyke omſtandigheden omziet; maar zy kunnen in zekere tyden zoo

overvloedig vermenigvuldigen; dat zy de goederen van de Aarde verslinden, en groote verwoestingen aanrichten.

„ Alle de voor de Menschen zoo gewigtige gebeurtenissen, die uit de veranderingen en de toevallen, aan welke zy zyn bloot gesteld, voortkomen, geven ons natuurlyk het denkbeeld van de byzondere bestuuringen van de Voorzienigheid. Alle de omkeeringen, al het goed en kwaad, dat de daaden der Menschen in de menschelyke Maatschappy veroorzaaken, leeren ons hoe veel invloed zy op die Maatschappy kunnen hebben; en hoe veel de invloed, de tusschenkomst, van den Meester der Natuur aan dezelve noodzaakelyk kan weezen. Wy neemen tot Hem de toevlucht, als tot de eenige en waare toevlucht in alle de algemeene en byzondere ongelukken. Wy begrypen klaar, dat het gevoelig, het redelyk en vrye Schepzel, eene Regeering noodig heeft, verschillend van die der Wezens, die enkel natuurlyk zyn: en wy worden door deeze overdenkingen opgeleid, om eene Zedelyke Regeering van de Voorzienigheid te erkennen.

„ De denkbeelden, die wy van de menschelyke natuur, van de omstandigheden, in welke de Mensch geplaatst is, en van de Goddelyke Volmaaktheden hebben, dienen om ons tot in een zeker punt de natuur van die zedelyke Regeering te ontdekken. Wy ontdekken dat de Menschen, door zegeningen en door rampen, geleid worden; door vergeldingen en door straffen; dat zy in deeze Wereld in een staat van beproeving en van tuchtiging zyn, welke strekt om hen tot de Deugd te vormen, en die betrekking heeft tot andere staaten, wier denkbeeld ons natuurlyk onze uitzichten op een ander leven doet vestigen.

„ Deeze overdenkingen zyn het, die ons de omstandigheden van het Menschelyk leven in een zeer leerzaam punt voorstellen. Zy doen ons gezond oordeelen over het goede en het kwaade, dat in dit leven verspreid is; zy toonen ons de Goddelyke Voorzienigheid als algemeene en byzondere bestuuringen oeffenende, om de zedelyke Wezens tot het Geluk op te leiden. Maar wy zyn niet bekwaam om in die bestuuringen in te dringen. Wy moeten altyd zorge draagen van over dezelve niet dan met de grootste omzigtigheid te oordeelen. Het is ons onmogelyk alle de gebeurtenissen uit te leggen, te oordeelen over het doeleinde en over de oogmerken van den Regeerder der Wereld, die dezelve toelaat. Want de Wegen van het Allerhoogste Wezen zyn niet onze wegen; en zyne Gedachten zyn niet onze gedachten. Onze uitzichten

ten zyn zeer eng. Hy is het Oneindige Verſtand. Wy zien niet dan een klein getal voorwerpen die ons omringen, en zyn Verſtand bevat de geheele Natuur."

Onze Autheur deze zyne redenering voorts verſterkt, en 't gezegde nader aengedrongen hebbende, brengt ten laetſte zynen Leerlingen onder 't oog, het nut der voorgedragen beſchouwing van Gods Volmaektheden en zyne Voorzienigheid; met eene ernstige aenmaning, om 'er het rechte gebruik van te maken; waeromtrent hy zich indezervoege uitdrukt.

„ Overweegt nu, myne waarde Kinders, hoe de kennisſe van de Natuur ons opgeleid heeft, tot die van den Godsdienst en het Geluk. Het ſchoone ſchouwtoneel, dat zy aan u voorgeſteld heeft, de zoetheden, die gy geſmaakt hebt, in het zelve te beſchouwen, zyn de eenigſte voordeelen niet, welke die geenen genieten, die zich aan hare beſpiegeling overgeven. Zy verkrygen in de groote orde, die zy in de Natuur waarneemen, in de ſchoonheden, die zy ten toon ſpreid, in de bewyzen van Goedheid en Wysheid, die 'er van allerwegen in uitblinken, zy verkrygen de liefde tot de orde, tot het ſchoone, tot het goede en tot de Deugd. Zy vervullen hunne zielen met het denkbeeld van de Eerſte Oorzaek, met dat van haare Volmaaktheden, en met dat van het Geluk, dat dezelve aan de Deugd gehecht heeft. Zy leeren dit Groote Wezen lief te hebben, en de Deugd, die het aan ons bekend heeft gemaakt, als een goed, dat voor ons het ſchoonſte en het beste is, als een goed dat ons in het tegenwoordige en in de Eeuwigheid kan gelukkig maaken. Zy zien van alomme de voetſtappen der Wysheid en Goedheid van de aanbiddelyke Voorzienigheid, die de wereld regeert. Zy leeven onder haare Regeering, in vertrouwen, in gerustheid, en in de grootſte hoop. Niets ſtuit hen, niets ontrust hen, en het geene zy van de dryfveeren van die Regeering niet begrypen kunnen, brengt hen in geene verlegenheden. Zy weeten dat het Oneindige Wezen voor hun een onbegrypelyk Wezen moet zyn. Zy hebben in zyne Volmaaktheden die onbegrypelykheid erkend, die een gevolg van zyne Oneindigheid is. Zy gevoelen dat het met de Wetenſchap van de Voorzienigheid gelegen moet zyn, als met die van de Goddelyke Volmaaktheden; dat dezelve ondoorgrondelyke dieptens moet bevatten, dewyl zy dezelfde is als die van de Natuur en van de Volmaaktheden van het Allerhoogſte Wezen. Indien zy de Schepping niet hebben kunnen begrypen, is het dan te verwonderen, dat zy zich geene denkbeelden over de onderhouding hebben kunnen vormen? Indien zy in het onafmeetelyke

van de Eeuwigheid, van de Alweetenheid, van de Almagt en van de Alomtegenwoordigheid niet hebben kunnen indringen, is het dan te verwonderen, dat zy de wegen van de Voorzienigheid niet kunnen doorgronden; en dat zy niet magtig zyn de wyze te doorzien, op welke zy haare Raadsbesluiten schikt, en haare oogmerken uitvoert?

„ De waare, de verstandige Beschouwer, onderscheid altyd zorgvuldig het geene hy begrypen kan, van het geene buiten het bereik van zyne vermogens is. Hy weet veele moeijelyke vraagen af te wenden, wier oplossingen hem niet noodzaakelyk zyn. Hy vraagt niet hoe de Regeerder der Wereld het tegenwoordige, het voorledene en het toekomende beschouwt; hoe hy in den tyd met zyne bestuuringen tusschenkomt. Hy weet dat Hem alles bekent is; dat alles, wat aanweezig is, niet bestaat dan door zyn Almagtigen Wil. Dit leert de Rede en de Openbaaring. Zy stellen Hem voor als onophoudelyk zyne Schepzels waarneemende, als tusschenkomende in de gevolgen van alle de gebeurtenissen, die van gewigt voor hun Geluk zyn. *Laaten* wy ons aan die kennisse houden; deeze verlichtingen *zullen* voor ons zekere leidslieden zyn, die ons *op geene* dwaalwegen kunnen brengen. Laaten wy *dezelve* volgen, en wy zullen het Almagtige, het Alwyze en Algoede Wezen volgen, dat ons gemaakt heeft, dat ons bewaart, en dat ons tot het Geluk wil opleiden."

Wysgeerige en Staatkundige Geschiedenis van de Bezittingen en den Koophandel der Europeaanen in de beide Indien. Uit het Fransch vertaald. Vierde Deel. Te Amsterdam by M. Schalekamp. *Behalven den Bladwyzer* 405 *bladz. in gr. octavo.*

MEt dit Stuk gaat de Autheur, het vaste Land van Zuid-Amerika verlaatende, over tot de Eilanden, bekend onder den naam van de *Antilles* of de *Vooreilanden*, om de Volkplantingen en den Handel van de onderscheidene Natien aldaar te beschouwen. Hy vangt dit gedeelte aan, met eene uitvoerige beschryving van het merkwaardigste, dat men omtrent die Eilanden in 't algemeen in agt heeft te neemen, zo ten opzigte van derzelver ligging als grond- en lugtgesteldheid; waarop hy verder derzelver Bewooners beschryft, en een verslag geeft van het voorgevallene tusschen de Spanjaarden, Franschen en Engelschen, met de eerste bezitneeming van

eeni-

eenigen dier Eilanden, en het dryven van den Handel op dezelven. Dit leidt hem vervolgens tot een berigt van de woeste Bokkaniers en hun euvelmoed; van de voorrgangen der Franſchen en Engelſchen, mitsgaders van de verrigtingen der Zeerooveren dier beide Natien, waaronder ook eenige Hollanders, zedert zo vermaard onder den naam van Vrybuiters; welker geſchiedenis hy in 't breede ontvouwt, van hunne opkomst af, tot op den tyd, dat hun zonderling genootſchap een einde nam, en deeze Vrybuiters gezette Inwoonders dier Eilanden werden. Hier mede geraakte Amerika, gelyk onze Autheur vervolgt, op het afloopen der voorgaande Eeuwe, genoegzaam in rust; doch het deelde al terſtond, met den aanvang deezer Eeuwe, op den dood van *Karel den II*, Koning van Spanje, in de gevolgen van de oneenigheden der Spanjaarden en Franſchen met de Engelſchen, waar mede de Hollanders zich verbonden hadden. En even zo ging het in 't vervolg van tyd, by de herhaalde onlusten tuſſchen Spanje, Frankryk en Engeland; waar van onze Schryver de Geſchiedenis agtervolgt, tot op de laatstgetroffene Vrede in 't Jaar 1762.

Na dit Geſchiedverhaal, doorvlogten met oordeelkundige aanmerkingen over het gedrag dier Hoven, en den invloed van dat alles op de Volkplantingen, waar mede het tiende Boek beſlooten wordt, ſchikt de Autheur het elfde Boek wel inzonderheid ter beſchouwinge van den Slaavenhandel op de Afrikaanſche kust, daar men van oudsher de veragtlyke en onmenschlyke gewoonte gehad heeft, om de bewoonders te verkoopen; en waar van men zig, zedert de opregting der Europiſche Volkplantingen in Amerika, in de nieuwe Waereld bediend heeft, ter verkryginge van arbeiders in de Mynwerken, den Landbouw enz. Onze Schryver, dit onderwerp op het oog hebbende, geeft vooraf een berigt van Afrika in 't algemeen, en van dat gedeelte, 't welk men Barbarye noemt in 't byzonder, dat hem aanleiding geeft, om zig uit te laaten over de mogelykheid van het uitrooien der Zeerooveryen, en het vestigen van den Koophandel aldaar. Vervolgens geeft hy een breedvoerig verſlag van de Westlyke kust van Afrika, ter ontvouwinge van de Landsgeſteldheid, de Regeeringswyze, de manier van den Oorlog te voeren, de Zeden der Natie, en den Koophandel, welke aldaar gedreeven wordt. Dit brengt hem, eindelyk, tot het geen hy inzonderheid bedoelt, te weeten den Slaavenhandel, die aan deeze Kust by uitſtek eigen is. Hier op bepaaldlyk ſtil ſtaande beſchryft hy deezen handel in deezelfs oorſprong en voort-

gang, met nevenstaande aanmerkingen over de wyze, op welke men zig van deeze Slaaven meester maakt, en zig vervolgens van hun bedient. De onmenschlyke handelingen, welken daarin veelal plaats hebben, maalt hy ten leevendigſte af, terwyl hy teffens aantoont, hoe men zig jegens hen behoorde te gedraagen, indien men den Slaavenhandel tog wettigen wil, waar tegen hy zig, als een volſtrekt wraakbaaren handel, ten vuurigſte aankant. Zyne voorſtellingen deswegens zyn te nadruklyk, om niets van dezelven, ten deezer gelegenheid, mede te deelen: 't geheele ſtuk is te uitvoerig, om hier plaats te geeven; maar zie hier eenigen van de voornaamſte trekken, ter wederlegginge van de denkbeelden derzulken, die den Slaavenhandel en derzelver gewoone behandeling verdeedigen.

Beweert men, dat hy, die iemand tot een Slaaf wil maaken, niet ſchuldig is, om dat hy zig van zyn regt bedient, zo ontkent de Autheur de gegrondheid van dat regt; en beweert dat zulk een Perſoon een daadlyk regt heeft, *om zig tegen* die onderdrukking aan te kanten: des hy, die *de Slaavernye* verdeedigt, „ een vyand van het Menschlyk *Geſlacht zy*, verdeelende *het zelve in twee genootſchappen van* wettige moordenaars, de onderdrukkers en *onderdrukten.*"

Zegt men, het regt der Slaavernye ſtrekt zig uit tot den arbeid en de vryheid, niet tot het leeven; zo merkt hy aan, dat men zig het regt aanmaatigt, *om* hen op zodanig eene wyze te behandelen, dat het wel degelyk hun leeven in gevaar ſtelle, ja verkorte. —— Dog laaten wy, in eenige volgende bedenkingen, des Autheurs eigen voorſtellingen overneemen.

„ Het regt van ſlaavernye is het regt om allerleie *ſoorten* van misdaaden te pleegen; misdaaden, die den eigendom aantasten; want gy laat den ſlaaf niet in het bezit van zynen eigen perſoon: misdaaden, die de Veiligheid vernietigen; want gy kunt den ſlaaf aan uwe grilligheden opofferen: misdaaden, die de eerbaarheid doen zidderen.... Myn bloed *verſtyft* op het maalen deezer ſchrikbaare afbeeldzels. Ik haat, *ik* ſchuw het menschlyk geſlagt, zamengeſteld uit ſlagtoffers *en* beulen; en indien het niet verbeterd worde, mogt het dan vernietigd worden!

„ Nog één woord, dewyl wy alles moeten zeggen. CARTOUCHE, gezeten aan den voet eens booms in een dichtbegroeid bosch, de rekening opmaakende van den ontvangst en uitgaave zyner ploonderingen en daggelden zyner onderhoorigen, en neevens hun nadpleegende over de denkbeelden van even-

evenredigheid en uitdeelende regtvaardigheid: verſchilt CARTOUCHE, uit dit oogpunt beſchouwd, veel van den Slaavenhandelaar, die, met een gekromden rug, op zyn Komptoir zittende, met de pen in de hand, het getal der aanſlagen berekent, die hy op de Kust van Guinee doen kan; die met bedaardheid onderzoekt, hoe veele Snaphaanen ieder Neger hem zal kosten, om den oorlog te voeden, die hem ſlaaven levert; hoe veele yzeren ketens, om hen op zyn ſchip geboeid te houden; hoe veel geeſſelroeden, om hen tot den arbeid te noodzaaken; hoe veel elk druppel bloeds, waar mede deeze Neger zyne plantaadje zal bevogtigen, hem zal opbrengen; of de Negerin meer voordeels zal doen aan zyne landen, door den arbeid haarer handen, dan door dien van het Kinderbaaren? Wat dunkt u van deeze vergelykinge? De Struikroover valt aan, en neemt het geld; de Koopman neemt den perſoon zelven. De een ſchendt de gezellige inzettingen; de ander ſchendt de Natuur.

„ Maar de Negers zyn een geſlagt van menſchen, tot de ſlaaverny gebooren; zy zyn bekrompen van begrip; bedriegelyk, kwaadaartig; zy zelven zyn overtuigd van de meerderheid van ons verſtand, en erkennen bykans de regtvaardigheid onzer heerſchappye.

„ De Negers zyn bekrompen van begrip; om dat de ſlaaverny alle de ſpringveeren der ziele verbryzelt. Zy zyn kwaadaartig; nog niet kwaadaartig genoeg tegen u. Zy zyn bedriegelyk; om dat men tegen zynen dwingeland niet tot de waarheid verpligt is. Zy erkennen de meerderheid van ons verſtand; om dat wy hunne onkunde misbruikt hebben: de regtvaardigheid onzer heerſchappye; dewyl wy hunne zwakheid misbruikt hebben. Alzo lief zou ik zeggen; de Indiaanen zyn een geſlagt van menſchen, gebooren om verpletterd te worden; dewyl 'er onder hen dweepers worden gevonden, die zich werpen onder de raden van den wagen van hunnen Afgod voor den tempel van Jagernat.

„ Maar deeze Negers waren gebooren Slaaven. Wien, barbaaren, zult gy doen gelooven, dat een mensch de eigendom zyn kan van eenen Souverein, een Zoon de eigendom van eenen Vader, eene Vrouw de eigendom van eenen Man, een Knegt de eigendom van eenen Meester, een Neger de eigendom van eenen Volkplanter?

„ Maar deeze ſlaaven hadden zichzelve verkogt. Heeft immer de eene mensch aan den anderen mensch, door een verdrag of eenen Eed, kunnen vryheid geeven, om hem te gebruiken en te misbruiken? Indien hy in dit verdrag bewil-

willigd, of deezen Eed gedaan hebbe, het is geſchied in een oogenblik van onkunde, of eene vlaag van dwaasheid; en hy heeft daarvan afſtand gedaan, in het zelfde oogenblik, als hy zich zelven gekend, of het gebruik zyner Reden wederom bekoomen heeft.

„ Maar zy waren in den Oorlog gevangen genomen. Wat gaat u dat aan? laat de Overwinnaar zyne overwinning misbruiken, zo als hy zulks goedvindt. Waarom zoudt gy zyn medepligtige worden?

„ Maar het waren misdaadigen, in hun Vaderland tot ſlaaverny gedoemd. Wie had hen gevonnisd? Zyt gy onkundig, dat onder een willekeurigen Regeeringsvorm de Dwingeland alleen ſchuldig is."

Verbeeldt men zig eindelyk, dat het afſchaffen van den Slaavenhandel, het vrymaaken der Negers onbeſtaanbaar is met de bearbeiding onzer Volkplantingen; de Autheur beweert in tegendeel, dat wy onze Volkplantingen kunnen handhaaven, zonder dezelven met Slaaven te bevolken.

„ De Eilanden, zegt hy, zyn opgevuld met *Negers*, wier ketens men heeft verbroken. Met een *goeden uitſlag* bearbeiden zy de kleine plantaadjen, *welken hun* geſchonken zyn, of die zy door hunne naarſtigheid verkreegen hebben. Dezulken deezer ongelukkigen, die hunne onafhankelykheid en vryheid herkreegen, zouden in vrede leeven van diergelyk een vryen en voordeelgeevenden arbeid. Hebben de Deenſche ſlaaven, dien hunne vryheid is geſchonken, hunnen Ploeg en Eg verlaaten?

„ Vreest men, dat de gelegenheid om te leeven, zonder te werken, op eenen van natuure vrugtbren grond, en kleederen onder eenen brandenden hemel te kunnen ontbeeren, de menſchen tot ledigheid doet vervallen? Waarom bepaalen zich dan de bewooners van Europa niet tot den arbeid van de volſtrektſte noodzaaklykheid? Waarom verſpillen zy hunne kragten met werkzaame bezigheden, die ſlegts aan kortduurende of op grilligheden gegronde behoeften voldoen? Ons zyn duizend beroepen geoorlofd, het een lastiger dan het ander, die het werk zyn van onze inſtellingen en gewoonten. De Wetten hebben op de aarde een zwerm kunſtbehoeften doen uitſpruiten, welke zonder haar nimmer het beſtaan zouden gekreegen hebben. Alle de eigendommen, volgens haare eigendunklyke grilligheden, verdeelende, hebben zy een oneindig getal menſchen onderdaanig gemaakt aan den heerschzugtigen wil van hunsgelyken, in zo verre, dat zy hen doen dansſen en zingen om te leeven. Gy hebt

onder u Weezens, van deezelve geaartheid als gy zelven, die 'er in hebben bewilligd om zich te begraaven onder de bergen, om u metaalen, om u koper te leveren, dat u misschien, een doodlyk vergif zal aanbrengen: waarom wilt gy dat de Negers minder de speelballen uwer grilligheid, minder dwaas zyn dan de Europeaanen?

„ Wanneer gy deezen ongelukkigen de vryheid, maar evenwel allengskens, schenkt, als eene belooning voor hunne spaarzaamheid, voor hun pryswaardig gedrag en voor hunnen arbeid, draagt dan zorge om hen aan uwe wetten en zeden te onderwerpen, en hun uwe overvolligheden te schenken. Geeft hun een Vaderland, zamenstemmende belangen, voortbrengzels, die zy kunnen aankweeken, een lyfrogt overeenkomstig met hunnen smaak, en het zal uwer Volkplantingen nimmer ontbreeken aan handen, die, van haare ketens verlost, te arbeidzaamer en sterker zyn zullen. —— De voortbrengzels uwer Volkplantingen zullen door vrye handen gekweekt, en als dan zonder wroegingen genuttigd worden."

Aan dit alles hegt hy eene bemoedigende aanspraak tot de Vorsten, om het hunne tér bevordringe hier van aan te wenden; en brengt den Planteren, ten laatste, onder 't oog het onheil dat hun dreigt.

„ Uwe slaaven, zegt hy, hebben uwe Edelmoedigheid noch uwen raad noodig, om het heiligschendend juk, dat hen knelt, af te schudden. De Natuur verheft haare stemme luider dan de Wysbegeerte en het belang. Reeds hebben etlyke vermoorde Blanken voor een gedeelte onzer misdaaden geboet; reeds zyn 'er twee Volkplantingen opgesteld van weggeloopene Negers, welke de onderlinge verbintenissen en het geweld tegen uwe aanslagen beveiligen. Het vergif heeft, van tyd tot tyd, eenige slagtoffers gewroken. Veelen hebben, door een vrywilligen dood, zich uwer onderdrukkinge onttrokken. Diergelyke onderneemingen zyn zo veele flikkeringen van licht, die het onweder voorspellen; het mangelt den Negeren slegts aan een Opperhoofd, dat moeds genoeg bezit, om hen ter wraakoeffeninge en slagtinge aan te voeren."

Na deeze beschouwing van den afschuwelyken Slaavenhandel en 't haatlyk gedrag jegens de Slaaven, gaat onze Schryver over tot het geeven van een berigt, nopens den Landbouw op de Amerikaansche Eilanden, en derzelver merkwaardigste voortbrengsels; als mede van de gesteldheid

en voortplanting der geenen, die zig op deeze Eilanden gevestigd hebben. Dit gedeelte behelst verſcheiden byzonderheden, die de Natuurlyke Historie deezer Eilanden betreffen; en op derzelver voordragt laat de Autheur dit Boek afloopen, met eene algemeene aanmerking over het voordeel dat de Europeaanen uit deeze Volkplantingen trekken; het welk hy zig voorſtelt, in de volgende Boeken, met opzigt tot de onderſcheidene Natien, die 'er deel in hebben, nader te toonen. En hier omtrent bepaalt hy zig in het twaalfde Boek, het laatſte van dit Deel, tot de Volkplantingen en den Handel der Spanjaarden, Hollanders en Deenen. In dit Boek geeft hy een verſlag van de oprigting, de gelegenheid, den handel en het aanbelang van de Volkplantingen der gemelde Natien op de Amerikaanſche Eilanden, waar nevens hy ook, als naby dezelven aan de Zeekust gelegen, gevoegd heeft de Volkplantingen der Hollanderen in 't Hollandsch Guyana. Onder het voorſtellen zyner aanmerkingen deswegens, die zig ook eenigermaate uitbreiden over den geheelen Koophandel, en de *Regeering* (zo ver zy daar toe bewekking heeft) der *Spanjaarden*, Hollanderen en Deenen, doet hy verſcheiden handelingen deezer Volkeren voorkomen als misſlagen, die van nadeelige gevolgen zyn; waar tegen hy hen waarſchouwt. Schrandere Staatkundigen en ervaaren Handelaars zullen zekerlyk zyne gedagten niet altoos billyken, en hem ook hier en daar misſlagen toeſchryven; maar met dit alles zullen ze egter ook voorſtellingen ontmoeten, die niet geheel te wraaken zyn. Vooral mogen onze Landsgenooten, die door het handhaaven van den Koophandel en de Zeevaart ten ſteunpilaaren van ons Vaderland ſtrekken, 's Mans oordeel over den toeſtand van ons Gewest ten deezen opzigte wel ernſtig nagaan, om 'er nog by tyds een goed gebruik van te maaken. Slaat hy nu of dan, gelyk men zegt, den bal mis; hy treft, (dit zal geen onpartig Leezer loochenen,) ook nu en dan wel reche het doel; en eene handeldryvende Natie kan niet te opmerkzaam zyn, op alles wat haar ten dien opzigte onder 't oog gebragt wordt; ſchoon hy, die 'er zig over uit laat, zig gemeenlyk wat ſterk uitdrukke, en op een te beſliſſenden toon ſpreeke.

Verhandeling over het Recht van de Jagt, door Mr. J. RENDORP, *Vryheer van Marquette, Meesterknaap van Holland enz. Te Amsterdam by* P. Schouten 1777. *Behalven de Opdragt* 184 *bladz. in gr. octavo.*

GElyk misbruiken meermaals aanleiding geeven tot goede Wetten, zo kunnen ze ook, daar goede Wetten plaats hebben, wel eens te wege brengen, dat de inhoud dier Wetten naauwkeuriger nagespoord worde, dan men den laatsten tyd gewoon was te doen. Zo is 't in deezen gegaan met de Wetten nopens het Jagt-Recht; gepleegde buitensporigheden, onder den schyn van dit Recht, hebben den Heer en Mr. *Rendorp* genoopt, om opzetlyk na te gaan, hoe verre dit Recht zig, naar 's Lands Wetten, al of niet uitstrekke. 't Is hem voorgekomen, dat de Jagt, zo als zy gewoonlyk geoefend wordt, de paalen des Rechts overschreedt; dat veelen zig hieromtrent Rechten aanmaatigen, welken onze Wetten hun niet toestaan; en hy vindt het ten uiterste onbillyk, dat Lieden, die geen duim Lands in deeze Provincie bezitten, eens anders erfdeel of gepagt goed, komen plat loopen, onder voorwendzel, dat zy door hunne Geboorte, Ampt of byzondere vergunning, daartoe, zo als zy 't heeten, *gequalificeerd* zyn. Zulks heeft hem aangemoedigd, dit Recht nader te onderzoeken, en den uitslag zyner onderzoekingen door de Drukpers gemeen te maaken; waardoor hy alles der verdere beproevinge onderwerpt. Zyn Ed. behandelt dit Stuk met alle opletendheid, by manier van een trapswyzen voortgang, van den oorsprong van 't afzonderlyke Recht tot de Jagt af, tot op den tegenwoordigen tyd; en stelt zyne beperking van de Jagt, naar 's Lands Wetten, in zulk een licht voor, dat het de opmerking van allen verdiene, die 'er belang in hebben; 't zy om de verdere uitgebreidheid van de Jagt te beweeren, of om den Jaagers, daar ze te verre mogten gaan, de behoorelyke paalen te stellen. —— Het Geschrift deswegens is verdeeld in vier voornaame deelen.

I. Het eerste gedeelte is geschikt, om den oorsprong van het afzonderlyke Recht tot de Jagt na te spooren; dan hier omtrent kan hy, gelyk hy zegt, niets dan gissingen en waarschynlykheden aan de hand geeven. Naastdenkelyk heeft men, (daar oudtyds de Jagt niemand verbooden was,) den oorsprong van het afzonderlyke Recht tot de Jagt, nergens anders te zoeken, dan in de overmagt der Vorsten, die al van oudsher op het algemeene Recht tot de Jagt merkelyke in-

indragt gedaan hebben; egter zo dat de Frankiſche Koningen of de Keizers althans, welker regeeringswyze, ook met betrekking tot dit geval, hier te Lande boven al in aanmerking komt, nog binnen zekere plaatſen gebleeven zyn. —— Alles wat de Heer en Mr. *Rendorp* desaangaande heeft kunnen ontdekken, leidt hem tot dit beſluit. „ Dat, onder 't gebied van de Frankiſche Koningen en Duitſche Keizers, het jagen en dooden van Wild alleen verboden was, in de zogenaamde *Forestæ* of *gebegte Walden*, den Keizeren, Koningen of byzondere Vorſten en Perſonen toebehoorende; blyvende voor alle overige plaatzen het Roomſche Recht, dat teffens 's Lands Recht was, in zyn geheel, namelyk de Jagt onbepaald: behalven op eens anders Land, tegens den wil van den Eigenaar." —— Zyn Ed. dit tot dus ver nagegaan hebbende, ſtelt zig voor

II, in de tweede plaatſe te toonen, dat ook onze Graaven zig van ouds dat afzonderlyke Recht niet hebben toegekend, dan in goederen Hun in vollen eigendom toebehoorende. Het recht der Graaven kon zig natuurlyk *niet verder* uitſtrekken, dan dat der bovengemelde *Koningen of* Keizeren, aan wier milddaadigheid zy *hunne eerſte* Graaflyke bezittingen hier te Lande verſchuldigd waren; en hun gezag was aanvanglyk te klein, om desaangaande beſtellingen te maaken, ter benadeelinge van de Edelen en derzelver Goederen. Ook blykt het, uit het geen zyn Ed. hieromtrent bygebragt heeft, dat alle de Placaten en Ordonnantien, op 't ſtuk van de Houtvestery, duinen en wildernisſen, van de aloudſte tyden af, tot dat de Graven hier te Lande, met de Opperheerſchappy, hunne goederen verloren hebben, uitgekomen, van geene andere bosſchen, *duinen* of wildernisſen geſproken hebben, dan van die den Grave in eigendom, en als *hun proper domein* toebehoorden: met duidelyk onderſcheid tuſſchen deeze en andere bosſchen, duinen en wildernisſen, hunnen Onderzaaten toebehoorende. —— Hoe de Graaven aan veelen dier goederen gekomen zyn, doet hier niet ter zaake; waarſchynlykst, zegt zyn Ed. „, zyn de Graven allengskens van dien grond, dien niemand zig toegeeigend hadt, meesters geworden; en zy hebben, naar maate hunne magt is aangegroeid, ook hunne gerechtigheden uitgebreid, en zig toegeëigend, al 't geen hun mogelyk was, onder 't een of ander voorwendſel, te krygen." —— Dit verder daar laatende, gaat hy, ten derde, over

III, om te onderzoeken, wat men, door *hunne Houtvestery* en *Duinmeijerſchap* verſtaan moet; en waar gelegen zyn

geweest die bosschen, duinen en wildernisſen, binnen welken zy de Jagt aan de Edelen en voornaame Officieren vergund hebben. —— In dit onderzoek ontvouwt zyn Ed. eerst, de betekenis der woorden, *Houtvestery* en *Duinmeijerſchap*, met de daaronder behoorende *Wildernisſen*; waarop hy dan verder mededeelt, het geen hy opgemerkt heeft, wegens de ligging der Graaflyke Boſchen en Duinen, derzelver Grensſcheidingen in 't byzonder, en die der Houtvestery in 't algemeen. —— Uit het geen hy wegens dit onderwerp, (dat een aantal van ondheidkundige aanmerkingen bevat, die ook buiten het ſtuk van de Jagt haare nuttigheid hebben,) byeen verzameld heeft, leidt hy de twee volgende beſluiten af. „ (1) Dat die bezittingen, die van ouds door de Opperheeren dezer Landen zyn genaamd geworden, *onze Houtvestery en Wildernisſe*, hare palen en Limiten gehad hebben; en zig niet geſtrekt hebben, buiten de bosſchen, duinen en wildernisſen, die den Graven in vollen eigendom toebehoorden, en hun eigen *proper domein* waren. (2) Dat de Placaten en Ordonnantien, op 't ſtuk van de Houtvestery, duinen en wildernisſen gemaakt, eenige weinige artikelen uitgezonderd, op die Graaflyke bosſchen, duinen en wildernisſen alleen toepaſſelyk zyn; en dat al 't geen daarin verboden, geboden of vergund wordt, niet kan worden uitgebreid tot plaatzen, buiten die Graaflyke bosſchen, duinen en wildernisſen gelegen." —— Hieraan hegt de Heer en Mr. *Rendorp* wyders, een onderzoek, aangaande het Recht der Edelen en Graaflyke Officieren tot de Jagt, ten tyde der Graaven; 't welk zig, zo veel zulks van 's Graaven vergunning afhing, insgelyks bepaalde tot de voorgemelde bosſchen, duinen en wildernisſen, die den Graaven in eigendom toebehoorden. De Graaflyke Officieren, als *Domestiques des Graaflykheids Huis van Holland* mogten zekerlyk van alle tyden jaagen in hun's Heeren goederen; die vergunning bepaalde zig natuurlyk tot 's Graaven eigendom en *proper domein*; nadien de Graaf geen recht van vergunning op de goederen der Edelen had. En de naauw beperkte vergunning aan de Edelen toont mede ten klaarſte, dat dezelve alleen betrekking heeft tot de Jagt in 's Graaven Domeinen; zonder de Jagt op hunne eigen goederen eenigzins te belemmeren, waar toe de Graaven niet gerechtigd waren, en waaromtrent de Edelen ook nimmer over eenige verkorting van hun Recht geklaagd hebben. Alles ſtrekt des, ter bevestiginge van het voorgezegde nopens de Placaten wegens de Jagt; naamlyk, dat ze alleen toepaſſelyk zyn, op

de eigen goederen der Graaven; dat de Edelen gevolglyk in de Jagt op hunne eigen goederen niet bepaald waren, en niet behoefden te dulden, dat 's Graaven Dienaars of andere Perſoonen in hunne boſchen en in hunne goederen kwamen jaagen. — Tot dus ver raakt dit Geſchrift de vroegere dagen, en 't brengt ons nu voorts tot de beſchouwing van het Recht van de Jagt in den tegenwoordigen tyd, waar toe het vierde gedeelte eindelyk geſchikt is.

IV. Hier in zoekt de Heer en Mr. *Rendorp* aan te toonen, dat de Staaten dat Recht en die paalen niet uitgebreid hebben; en dat derhalven die geenen, welken heden met het Recht tot de Jagt begunſtigd zyn, geen meerdere noch grootere voorrechten kunnen hebben, dan van ouds gehad hebben, die geenen, welken door 's Lands Graaven daar mede begunſtigd zyn geweest. — Ten dien einde bepaalt zyn Ed. zig, om allereerst na te zien, de voornaamſte Placaaten en Ordonnantien, welken, na de afzweering van den laatſten Graaf *Philips*, op het ſtuk van de Jagt gemaakt en afgekondigd zyn; en verder het Recht van de Jagt onder de Staats-*Regeering na* te gaan. Dit verrigt, en daardoor het bovengeſtelde *geſtaafd* hebbende, met beantwoording der tegenbe*denkingen* van dezulken, die oordeelen, dat zy een uit*gebreider* Recht bezitten, dan de Heer en Mr. *Rendorp* hun toekent, vleit zyn Ed. zig met het denkbeeld, dat de gegrondheid der drie volgende ſtellingen, uit al het verhandelde, zeer klaar kan blyken. „ (1) Dat de boſſchen, duinen, waranden en wildernisſen, van welken in oude en jongere Placaten geſproken wordt, geen andere zyn, dan zodanige, die aan de Graaflykheid in eigendom toebehooren. (2) Dat het verlof om te mogen jagen zig nimmer heeft uitgeſtrekt buiten die Graaflyke goederen, maar altyd bepaald geweest is, en nog bepaald is binnen dezelven. En (3) dat nooit eenig ter Jagt gequalificeerde het recht gehad, of heden heeft, om buiten gemelde boſſchen, duinen, waranden en wildernisſen, op eens anders grond, ondanks den Eigenaar, te komen jagen."

Met dit voorgeſtelde loopt deeze Verhandeling als ten einde; doch zyn Ed. heeft, ten gevalle der gequalificeerden, 'er nog wel willen byvoegen, 't geen hem voorgekomen is aangaande het Recht onzer Graaven over het Wild in 't algemeen; laatende egter aan 't oordeel van den Leezer, hoe verre het zelve op goede gronden ten tyde van de Graaven ſteunde, en nu nog ſteunt, en welke gevolgen daar uit getrokken kunnen worden. Het hoofdzaaklyke komt kortlyk hier op uit. Men heeft beweerd, dat het Wild, (mits nog niet gevangen zynde,)

den

den Vorſten toebehoorde, of ten minſte, dat zy afzonderlyk geregtigd waren, om het te vangen en te dooden; en op die algemeene ſtelling ſchynen ook eenige nog ſtandhoudende ſchikkingen hier te Lande te ſteunen. Daar uit zou dan volgen, dat niemand, ten zy ter Jagt *gequalificeerd*, het Wild, zelfs op zyn eigen Land, in zyn Bosch of Tuin mag vangen, veel minder dooden. —— Hoe verre dit Recht, en het daar uit afgeleide gevolg gegrond zy, laat hy aan het oordeel des Leezers; maar als men hier uit verder wil afleiden, dat het den *gequalificeerden* derhalven vryſtaat dat Wild overal op te zoeken en te vervolgen, zo dat een Jaager, wanneer 't hem geluste, vrylyk op eens anders grond kunne komen: of beweeren wil, dat hun zulks ten minſte geoorlofd zy op die landen, welken voormaals onder de Graaflyke Bosſchen en Wildernisſen behoord hebben, maar door den tyd, by uitgifte, verkoop of anderszins, daarvan afgeſcheiden zyn geworden; zo verklaart zyn Ed. zig uitdrukkelyk daartegen, als tegen iets, dat, gelyk hy kortlyk toont, ten uiterſte onrechtmaatig is.

Vraagen dan voorts de Heeren Liefhebbers, na 't leezen of hooren van 't geen zyn Ed. beweert, „ waar zullen wy dan jagen, als een ieder ons beletten mag op zyn Land te komen?" zo beantwoordt hy hun, en beſluit voorts dit zyn Geſchrift indeezervoege.

„ Op uw eigen Land, Myne Heeren, of op dat der Graaflykheid van Holland. En zoo gy u heuslyk gedraagt, en op eenen behoorlyken afſtand blyft van Buitenplaatzen en Thuinen, zal ook niemand u ligtelyk beletten op de velden en in de wilde bosſchen te jagen. Maar klaagt niet, dat de geregtigheden van eenen wettigen eigendom, die voornaamlyk in een vry Land heilig moeten zyn, gehandhaafd worden tegens de oeffening van een enkel tydverdryf.

„ Zo gy nogthans denkt, dat de voorregten van dat tydverdryf verkort worden, is 't zekerlyk noodig en ten uiterſten regtmatig, dat gy die voorregten, zo zeer ſtrydig met de welverkregene en op 's Lands wetten en de billykheid ſteunende voorregten der goede Ingezetenen, klaarduidelyk en onwederſpreekelyk bewyst.

„ Zie daar, myne Landsgenooten, 't geen ik denke noodig te wezen om u in ſtaat te ſtellen, om zelfs te beſliſſen, hoe verre gy geregtigd zyt, om uwen welverkregen eigendom te bewaaren, tegen alle Jagers, die daarop eenigen inbreuk zouden willen doen.

„ U onder 't oog te brengen, 't geen my voorgekomen

is, daar toe beſlisſende te zyn, is myn eenig doelwit geweest. Zoo Ik ongelyk hebbe, zo is het ter goede trouwe: en Ik troost my mynen arbeid in alle gevallen: maar hy zal my ten uiterſten aangenaam zyn, zoo gylieden oordeelt, dat Ik de zaak onder 't waare dagligt beſchouwd en geſteld heb."

Handleiding tot de hedendaagſche Rechtsgeleerdheid der Vereenigde Nederlanden, naar de order van het Romeinſche Recht. Door Mr. J. MUNNIKS, *Advocaat voor de Hoven van Juſtitie in Holland. Te Amſterdam by* H. Velding 1777. *Behalven de Voorreden en den Bladwyzer* 486 *bladz. in gr. octavo.*

EEne ſoort van Rechtsgeleerde *Adverſaria*, of een Aantekeningsboek, behelzende eene verzameling van de voornaamſte pointen der hedendaagſche Rechtsgeleerdheid onzes Vaderlands, met aanwyzinge der Autheuren, die dezelven min of meer opzetlyk verhandeld hebben; in alles *geſchikt*, naar de orde van het Romeinſche Recht, waar door alle die pointen, onder de hoofden van het Romeinſche Recht gebragt worden. Het Geſchrift kan dus, overeenkomſtig met het bedoelde, eene bekwaame handleiding zyn voor jonge Practizyns en beoefenaars der beſchreevene en onbeſchreevene Wetten; welken hier, in eene geregelde orde, eene gereede aanwyzing vinden, waar zy nadere onderrigting desaangaande kunnen erlangen.

Aantekeningen op de Gereformeerde Landrechten en de Gewoonten van het Ryk van Nymegen, *van de Ampten van* Ruſſchen Maas *ende* Waal, Over- *ende* Neder-Betuwen, *mitsgaders van de* Heerlykheden *ende* Gerichten, *daaronder reſorterende. Te Nymegen by* J. v. Campen 1777. *Behalven het Voorberigt* 226 *bladz. in gr. octavo.*

DE Landrechten en Gewoonten van het opgemelde District, met het reſort van dien, zo als ze gerevideerd, geexamineerd en geapprobeerd zyn, heeft men goedgevonden, met nevensgaande aantekeningen gemeen te maaken. Aanvanglyk was dit het werk van den bekenden Heer en *Mr. J. J. v. Haſſelt*; doch men heeft het raadzaam geoordeeld, ook anderen des kundigen daar over te raadpleegen; en wel byzonder zig te bedienen van de hulp van iemand, die werk-

werklyk de Practyk ten platten Lande exerceerde. Uit dien hoofde is men deeze Aantekeningen aan verſcheiden daar toe bekwaame Mannen verſchuldigd; die, om egter te doen blyken, dat ze grootendeels de arbeid van den Heer en Mr. *v. Haſſelt* zyn, de hunnen van de zynen duidelyk onderſcheiden hebben. —— Een Geſchrift van die natuur is zekerlyk van den meesten dienst voor hun, die zodanig een Gewest bewoonen; en ze zullen reden hebben, om voldaan te zyn over de uitvoering, daar hetzelve verſcheiden opheldering behelst, wegens de Rechten en Gewoonten, die aldaar vigeeren. Intusſchen is 't 'er egter zo mede gelegen, dat het ook voor anderen, die zig op de Rechtsgeleerdheid toeleggen, van vrugt kan zyn; zo ter kennisſe van 't Landrecht en de Gewoonten in 't Quartier van Nymegen, als ter beoefeninge van deeze en geene Rechtsgeleerde kundigheden, welken hier en daar in deeze aantekeningen in overweeging komen. —— Het thans afgegeeven Stukje vervat, nevens het *Proœmium*, de zes eerſte *Tituls*, en men is voorneemens de uitgave van dit Werk dus ſtukswyze te vervolgen.

De Mensch in aangenaame Spectatoriaale Vertoogen beſchouwd, door een Genootſchap van Geleerde Mannen te Halle. Uit het Hoogduitsch vertaald, door O. M. NEBE. *Negende Deel. Te Amſterdam by de Wed.* P. J. Entrop. *In groot octavo 572 bladzyden.*

EVen als de voorgaande Stukken is dit tegenwoordige Deel indiervoege ingerigt, dat het zeer wel geſchikt zy, om aan Leezers van verſchillenden ſmaak voldoening te geeven. Het behelst een aantal van leerzaame Vertoogen, die nu op een ernstigen toon geſteld, dan in een boertigen trant geſchreeven zyn; en altoos ſtrekken, om eenen ieder aan te ſpooren tot een gedrag der verhevene Menschlyke natuure waardig; ten einde een ieder te beweegen, om die bekwaamheden, waar mede God den Mensch begiftigd heeft, in eene beſtendige deugdsbetragting, ernstig aan te wenden. Meermaals hebben de Opſtellers deezer Vertoogen, of recht toe recht aan, of van ter zyde, getoond, dat zulk een gedrag een onontbeerelyk vereischte is, ter verkryginge van het weezenlyke geluk, zo ver het hier op Aarde te bekomen is. Intusſchen zyn ze egter, hoe ſterk ze deeze ſtelling ook mogen aandringen, geenszins van gedagten, „ dat de groote bekwaamheid en waare deugd van een mensch, op zich-

zelven genoegzaame middels zyn, om hem in deeze waereld zo gelukkig te maaken, als hy in dezelve kan zyn." Zy beweeren integendeel, „ dat zulks, al neemt men 'er zelfs de Godlyke Voorzienigheid by, zo vermogend niet is, en dat men, het ſtuk behoorelyk gadeſlaande, wel dra zal bevinden, dat het niet ſtrookt met de wetten der Voorzienigheid, dat een mensch alléén, door eigene bekwaamheid en deugd, in dit tegenwoordig leven gelukkig worde." 'Et is ons in dit Deel een Vertoog over deeze ſtoffe ontmoet, dat eenige aanmerkingen hier omtrent behelst, welken onze oplettendheid afvorderen, des wy 't geraaden vinden, 'er den hoofdzaaklyken inhoud van mede te deelen.

De vraag is hier niet, of bekwaamheid en deugd op zig zelven voldoen ter verkryginge van de zogenaamde goederen des geluks? 't Is buiten kyf, dat zulks dikwils afhangt, van omſtandigheden, daar onze bekwaamheid en deugd niets toe of af kan doen; men oogt in deezen alleen op zulke ſtukken van onze welvaart, tot welke ons onze bekwaamheid en deugd den weg moeten baanen. *En hieromtrent* komt in 't algemeen in aanmerking, dat de *Godlyke* Voorzienigheid het zo geſchikt heeft, dat de *welvaart* van een mensch in dit tegenwoordige leeven, meerendeels, van andere menſchen afhangt. *Dit* is eene handtaſtelyke waarheid, zo ten aanzien van de bekwaamheid, als ten opzigte van de Deugd.

Iemands bekwaamheid mag beſtaan in eene groote geleerdheid, in deeze en geene konst, of in eenige andere zaak, zy kan den bezitter, zonder de medewerking van andere menſchen, onmogelyk in deeze waereld doen voortkomen. Andere menſchen moeten deeze bekwaamheid erkennen, zy moeten ze voor eene zaak houden, die 't menschlyke geſlacht voordeelig is, zy moeten zig van dezelve bedienen, en derzelver bezitter daarvoor wederom op deeze of die wyze dienen. Dit heeft plaats by de geringſte handswerkslieden; dit heeft plaats by den geleerdſten man; *en* by den laatſten vooral niet minder dan by den eerſten. Zo is 't ook geſteld met de deugd. Ondeugenden zullen den deugdzaamſten niet ontzien, maar zig veeleer aan hem waagen, om dat ze minder tegenſtand van hem verwagten. Slaaven hunner hartstogten, het zy nydigen, wraakgierigen enz. ſchroomen niet den deugdzaamen ongelukkig te maaken, om hunne driften te voldoen. Een belangzugtige bevordert zyn doel, al zou het de welvaart van een deugdzaam Man kosten. Buiten dit alles, zyn 'er veelen, die de deugd niet ken-

kennen, en niet behoorelyk waardeeren, of dezelve aan iemand, ten minſte tot dien trap, niet toeſtaan. — Het een en 't ander leert ons de dagelykſche ondervinding; welke ons daarbenevens duidelyk toont, dat zy, die gelukkig worden, zulks niet altoos aan hunne bekwaamheid en deugdzaam gedrag te danken hebben. Het ontſtaat maar al te dikwils uit andere oorzaaken; en 't gebeurt zelfs meermaals, dat iemand, door zynen begunſtiger, bevorderd wordt, niet om zyne bekwaamheid en deugd, maar om een ander voornaam man eenig ongenoegen te verwekken. — „Indien alle menſchen," zegt de Opſteller van dit Vertoog, „verſtandig, bekwaam en deugdzaam waren: dan zouden bekwaamheid en deugd onfeilbaar de zekere en toereikende middelen van onze tydelyke welvaart weezen. Maar, vermids wy dezelve van eene menigte menſchen verwachten moeten, welke zelfs dom, onbekwaam, ondeugend en vol verkeerde hartstochten zyn: zo is het geheel vruchteloos, wanneer men, zich enkel op zyne bekwaamheid en deugd verlaatende, onder deeze hoop verkeerde menſchen, zyn tydlyk geluk verwachten wil." — Op dat men egter van deeze voorſtelling, tegen des Autheurs oogmerk, geen misbruik maake, zo hegt hy nog aan dezelve de volgende aanmerkingen.

Dit alles zeggen wy juist niet ten dien einde, alsöf wy de bekwaamheden en deugden in miskrediet brengen, en den mensch geheel afraaden wilden, van zich om het bezit derzelven te bekommeren. Wy zeggen: ze zyn onöntbeerlyk tot onze waare tydelyke welvaart, maar op zichzelven niet toereikende genoeg. Nog veel minder willen wy onder de hand te kennen geeven, alsöf men by de deugd en de bekwaamheid ten minſten een weinig bedrog en ondeugd pleegen moet, om dus doende zyn tydelyk geluk behulpzaam te zyn. Dit alles kome nimmer in onze gedachten op; maar de tegenwoordige overweeging leid ons op tot eenige aanwendingen, die wy zeer nuttig en ſtichtelyk achten, en die wy alle beminnaars van deugden en bekwaamheden ten ſterkſte aanpryzen.

Inzonderheid kan deeze overweeging de trotsheid van ſommige bekwaame en deugdzaame menſchen geweldig vernederen. Een mensch van uitſteekende bekwaamheden en deugden denkt veeltyds; het kan hem niet misſen. Hy verwacht het van 't menschdom als eene ſchuldige verplichting, en van God als eene welverdiende belooning, dat het hem in dit leven voorſpoedig ga. Geen mensch geeft hy een goed woord; hy gelooft zelfs dat hy een menseh zy, die zich moet zoeken

en lang noodigen laaten. Dit echter is eene openbaare ydelheid, en eene hoogmoedige verbeelding, voor welke zich ieder bekwaam en deugdzaam mensch wachten moet. Hy zal zeer ligt van deeze zyne ſtoute gedachten afzien, indien hy maar recht overtuigd is, dat men enkel door zyne deugd en bekwaamheid niet door de waereld kan komen, en dat veeltyds menſchen van ongelyk minder bekwaamheid en deugd hunne tydelyke welvaart veel ligter en beter bejaagen, dan andere, die tienmaal meer deugd en bekwaamheid bezitten.

Men behoeft zich juist niet zeer te verwonderen, dat het de deugd en de bekwaamheid dikwils zo geheel ſlecht in de waereld gaat. Menigëen gelooft zelfs daarom, dat deeze waereld niet de beste zy, en het te vergeefs zy, dat men zo zeer naar deugd en bekwaamheid ſtreeft. Deeze ſieraaden der menschheid zyn gewislyk de reden niet, waarom haare bezitters door haar in dit leven niet gelukkig worden kunnen. Zy zyn gelyk een vruchtbaar zaadkorl, welk in eenen dorren grond geplant word. Dit heeft geen ſchuld, zo het geene vruchten voortbrengt, maar de grond. Deugd en *bekwaamheid* zyn derhalven geen oorzaak van het gemis der *tydelyke* welvaart; maar het menſchelyk geſlacht, *welk dik* werf, in opzicht tot een deugdzaam en bekwaam *mensch*, een dor en onvruchtbaar aardryk is.

Nog veel onredelyker en zondiger zou het weezen, indien men deswegen aan de Goddelyke voorzienigheid twyfelen, en over dezelve murmureeren wilde, dewyl men in dit leven door bekwaamheid en deugd zyn tydelyk geluk, of zyn fortuin, gelyk men doorgaans zegt, niet maaken kan. Dit ſtuk is altyd een ſteen des aanſtoots geweest. De laatdunkendheid, welke toevallig uit de bekwaamheid en de deugd ontſtaat, boezemt ons de verbeelding in, dat het ons in dit leven wel moet gaan. Volgt dit nu niet, gelyk de dagelykſche ondervinding leert, dan is deeze laatdunkendheid ſterk genoeg, om een mensch zo verre te brengen, dat hy, of God, of zyne Voorzienigheid, of zyne Gerechtigheid loochent, of gelooft dat de waereld door een blind noodlot, of door het blind geval geregeerd word. Doch alle deeze zotte invallen, alle deeze verfoeijelyke gedachten verdwynen, wanneer men overweegt, dat de wyste en milddaadigſte Voorzienigheid van God niet genoeg kan gedankt worden, dat de welvaart van een mensch in dit leven meerendeels van andere menſchen afhangt, en dat zy het alzo in dit leven onmogelyk gemaakt heeft, om door bekwaamheid en deugd alléén zyn tydelyk geluk te bevorderen.

Men

Men moet dienvolgens, inzonderheid om andere en gewigtiger oogmerken, naar uitmuntende deugden en bekwaamheden ſtreeven, dan om de aardſche welvaart; want die kunnen wy ons, by deeze pooging nooit met zekerheid belooven. Wy moeten voornamelyk op de eeuwige welvaart onze oogen vestigen; want die kan ons geen menſchelyk geweld ontneemen. Ongetwyfeld is het Gods wys oogmerk geweest, waarom hy het heeft toegelaaten, dat bekwaamheid en deugd alléén ons in dit leven niet gelukkig maaken, ten einde hy ons gemoed boven dit leven tot de eeuwigheid opleide, en wy inzonderheid op dezelve ſtaaren zouden. —— Wie bekwaamheid en deugd enkel of voornaamelyk zoekt, om in dit leven gelukkig te worden, die heeft de beste en edelſte oogmerken noch beweegredenen niet; hy kent de uitneemende waardy van de deugd en bekwaamheid niet; hy ſtelt zich zelfs in gevaar, om, tot zyn eigen ongeluk, een vyand derzelven te worden, wanneer hy vind, dat hy zich in zyne hoop bedrogen, dat hy zyn oogmerk niet bereikt heeft.

Myne Uitſpanningen. Libere et Modeste. *Te Amſterdam by* P. Hayman 1777. *Behalven het Voorberigt* 251 *bladz. in gr. octavo.*

BEſpiegelingen, by manier van invallende gedagten, op voorkomende voorwerpen, die den Autheur aanleiding geeven, om zyne overdenkingen uit te breiden. Ze ſchynen indiervoege, in uuren van uitſpanning, opgeſteld, en vervolgens eenigermaate in orde gebragt te zyn. De beſchouwing van de verſchynzelen en werken der Natuure leiden den overdenkenden beſchouwer op tot het nagaan van derzelver voornaamſte byzonderheden; deezen doen hem zig tot den grooten Maaker van alles verheffen; of brengen hem tot den Mensch, deszelfs werkzaamheden en verpligting. Na eene doorloopende beſchouwing van dien aart, betrekkelyk tot het geen de verſchillende jaargetyden hem voor den geest brengen, bepaalt hy zig op eene byzondere wyze tot den Mensch, in deszelfs verſchillende ſtanden; waarin hy bovenal het oog vestigt op de Opvoeding; en welk alles hy ten laatſte beſluit, met eene ſchetſe van het aangenaame en onaangenaame van 't Huwelyk. —— Uit het geheele beloop kan men ten klaarſte afneemen, dat de Schryver zynen Geest als onbelemmerd heeft laaten uitweiden; om, naar 't geviel, gebruik te maaken van zyne kundigheden in de Natuurlyke Historie, den

Natuurlyken en Geopenbaarden Godsdienst, de werking der menschlyke hartstogten, en dergelyken, zo als ze hem, onder het denken en schryven, leevendigst troffen. Men kan in een geschrift van die natuur geen uitgewerkte stukken verwagten; daartoe is zulk eene schryfwyze zekerlyk niet geschikt; men moet het eerder aanmerken als een geschrift, dat, gelyk het by manier van uitspanning opgesteld is, ook in een uur van uitspanning geleezen moet worden, om zig denkbeelden voor den geest te brengen, of dezelven te verleevendigen, en daar door tot verdere gedagten opgeleid te worden; waar toe dit Stukje in veelerleie opzigten met nut doorbladerd kan worden. —— Weinig moeite zou het zyn hier proeven van onderscheiden zoort te berde te brengen; maar, buiten dat zulks dit Artykel te breedvoerig zou maaken, zo worden we, door 't Winterseisoen, als gedrongen, ons oog te slaan op het geen de Autheur ons deswegens aan de hand geeft, dat ten staal zyner schryfwyze kan strekken.

„ Ongevoelig, *zegt by*, hebben wy den winter bereikt, en zijn door de allengsjes afneemende warmte aen *de koude* gewend geworden. Hoe wijselijk, hoe overeenkomstig onze natuur, heevt het volmaekte Opperwezen deze beurtwisseling geschikt! Ons gestel was niet bestaenbaer om tot de strenge koude overtegaen, uit de brandende zomerhitte; nu word de lucht bij trappen meer gematigd, de zon verliest zijne krachten, en bereid onze ligchaemen tot de koude. De planten zouden deze verbazende verandering niet kunnen verduuren. De hervst schikt ons weder tot den winter, welke, even als de voorige Jaerseisoenen, zijne nuttigheid heevt. De strenge vorst dood het ongedierte, 't welk anders het gezaeide koorn zoude opeeten, en trekt de overtollige vochtigheid uit de aerde. De lucht word gezuiverd van de kwaede dampen, die, in een geduurigen zomer, in waterachtige en moerasige landen, niet zelden besmettingen zouden veroorzaeken; de lucht word door eene felle storm schoon gevaegd, en door deze geweldige schokken in staet gesteld, om aen het oogmerk van den Schepper te voldoen.

„ De nagten geven bij eene heldere lucht het schoonste gezigt, en met een het bondigste bewijs voor het aenweesen der Godheid. Millioenen waerelden, millioenen zonnestelzels kunnen met een gewapend oge ontdekt worden. De Oriön, het Zevengestarnte, de Melkweg bevatten een onnoemelijk getal tintelende lichten, zonder te kunnen vergeleken worden, met die, welke ons gezicht niet kan bereiken. Wij zijn niet bepaeld binnen onzen bekrompen aerdbol

bol of ons zonneſtelzel, noch genoodzaekt in deze alleen bewijzen te zoeken voor eene eeuwige en verſtandige oorzaek; het gantſche heelal bied zich aen om deze waerheid te ſtaeven. De dwaelſterren doorloopen ieder heure vaste kringen, overeenkomſtig het verband, in het welke zij tot elkander ſtaen, en het zonneſtelzel, tot het welk zij behoren. De Zonneſtelzels, ieder tot ondergeſchikte einden in den onmeetbaeren kring geplaetst, in welke van Eeuwigheid God hunnen kring had afgemeeten, zijn zo veele deelen van het algemeene Zamenſtel.

„ De velden worden nu met Sneeuw bedekt; het geboomte aertig met vlokken beſtrooid; de grillige Stedeling draevt met paerd en ſlede heen en weder, tot eindelijk het moedige ros is afgemat, en zijne dolle drift niet meer vermag te voldoen. Deze gevaerlijke en verkleumende tijdkorting word gretig aengegrepen. Men houd eene ſledevaert, en zoekt zich onderling door tuig en dek den loev af te ſteken. Men rent als ontzinnigen, om de anderen voorbij te ſnellen, men ſchreeuwt en tiert om het ſchuimende paerd nog aen te moedigen, en word te dikwerv met gekwetſte leden beloond, ten prijs der verwinning.

„ De Vorst bevloert de wateren met kristal. De Vorst doet ons op haere ruggen wandelen; men ſnelt over de bevrozen rivieren, en word door deze ſchijnbaere vertraeging niet verhindert in zijne voornemens. Als ik aen het ijs gedenk, en mij het lotgeval van mijnen vriend Charites herinner, bevangt mij een kille ſchrik, die mij tevens den dood van een gelievden vriend, en de bittere droevheid zijner ouderen voor ogen ſtelt.

„ Charites, de blijdſchap zijner magen, het vermaek zijner bekenden, van zijne vrienden gelievd en hoog geacht, bij behoevtigen bemind, werd op deze wijze weggerukt in den bloei zijner jaeren. De koude had pas het water met ijs bedekt, of Charites beſluit het te beproeven; goede raed word in den wind geſlagen; het voorbeeld van eenigen, die zich even onbedachtzaem waegden, bevestigde hem in zijn beſluit.

„ Hij bind zijne ſchaetſen aen, doet eenige ſtreeken; het ijs buigt onder zijne voeten; het breekt; en hij zinkt in de diepte; de pogingen, die men aenwend, om hem te redden, zijn vruchteloos; vruchteloos ſmeekte hij beangſtigd, eenige ogenblikken om bijſtand; vruchteloos waren de aengebodene beloonigen van zijne vrienden; niemand durvde zich, ſchoon door het goud bekoord, in het gevaer werpen, 't welk onvermijdelijk den dood ſcheen te vergezellen; men trek hem

ver-

verſtijvd uit het water; men brengt hem bij Criton en Sophronia, zijne teergelievde ouders; wier gevoelige ontroering, wier beklaegelijken toeſtand men beter kan bezeffen dan uitdrukken.

„ Sophronia viel op het koude lijk van haeren Zoon in onmacht; Criton ſloeg ſpraekeloos zijne ogen op ten hemel; zijn wanhopig gelaet vertoonde de grievenſte ſmarte, die, in zijne angstbaerende wezenstrekken, op het levendigſte afmaelde de hevigſte hartstogten, welke zijne ontroerde ziel beknelden; hij wringt zijne handen; ſlaet op zijnen boezem; en gilt eindelijk zijne bittere jammerklagten uit, die de lucht doen weergalmen. „ Charites!... mijn eniggeboorne!.. Charites!... ontwaek Charites! antwoord uwen troosteloozen Vader! verdryv de droevheid, die mijn hart beklemt, die mijne ziele verſcheurt.... Charites!... mijn Zoon!... gij zijt geſtorven! —— Ach! had ik voor u in het grav mogen dalen... gij zijt niet meer .. en hoe van ons geſcheiden! —— *mijn* Zoon!.. mijn Zoon, de ſteun en vreugde van *mijnen* ouderdom word mij dus weggerukt. —— Zijne leden zijn *verſtijvd*, de bleeke doodverwe bedekt zijn aengezigt. *Ontſluit nog* eens uwe ogen!... Mijn hoop is verdweenen, *ik moet* u miſſen, ik zal u niet wederzien, voor in de *eeuwigheid*.... Algoede God, gij hebt hem opgeeiſcht; ik zal mij aen uwen wil onderwerpen, mijne droevheid kan u niet hoonen, verſterk mij op dat ik uwe paden blijve bewandelen."

Sophronia was weder tot zich zelve gekomen, loosde benaeude zugten en wendde haere oogen hemelwaerds, de droevheid belette den loop van haere traenen, en hield haere tong gebonden. Tot op dezen dag gedenken *zij*, niet zonder ſmart, aen het ongeval van hunnen Zoon.

Bijbel en Zededichten van GERRIT PAAPE. *Te Delft bij* E. v. d. Smout 1777. *Behalven het Voorwerk* 248 *bladz. in gr. octavo.*

OVereenkomſtig met den Tytel, behelst deeze Verzameling eene tweeërleie ſoort van Dichtſtukken. De eerſte gaat over Bybelſche Geſchiedenisſen en Voorſtellingen, die by manier van Zamenſpraaken, Alleenſpraaken, en Beſpiegelingen of Uitbreidingen voorgeſteld zyn. En de tweede ſoort behandelt veelerleie Zedekundige onderwerpen, die, naar derzelver aart, op onderſcheidene wyzen uitgevoerd zyn; en ten ſlot derzelven is 'er een Zedenſpel aangehegt, dat de wreedheid van een onmededogenden Schuldeiſcher, en de edelmoedigheid van een belangloozen Minnaar,

naar, die het ongelukkige Huisgezin redt, en met eene deugdzame Maagd eene reine Egtverbintenis aangaat, in het vereischte daglicht ſtelt. —— In de eene en andere ſoort komt de Heer *Paape* voor, als een Godvrugtig Dichter, die waarlyk agting verdient uit hoofde van dit zyn character, en wiens gedichten, op een vloeibaaren trant geſchreeven, gemoedlyk opwekkend zyn. De tydsomſtandigheid, de aanvang van een nieuw Jaar, waarin dit Stukje onzen Leezeren, (dien wy Gods zegen in alle hunne eerlyke onderneemingen, en verder weezenlyken gelukſtaat, in dit Jaar toewenſchen!) ter hand komt, bepaalt eenigermaate onze keuze van een Dichtſtuk, tot een ſtaal uit deeze verzameling. Men leeze des de volgende bedenkingen van onzen Dichter, op de vernieuwing des Jaars, die aldus luiden.

Dus ſnelt de tijd, met reuzenſchreên,
Met ons ten grave heenen,
Het licht, dat naauwlijks ons beſchéen,
Is als een droom verdweenen.
Doch 't ſnel verloop van 's leevenstijd
Doe weereldliefde beeven!
't Oprecht gemoed, aan God gewijd,
Kan hier door vrolijk leeven.
De vreemdlingſchap valt zuur en bang
Voor 't maagſchapminnend harte.
Eén oogenblik ſchijnt dagen lang.
De afweezenheid baart ſmarte.
Dus grieft de droefheid nooit de deugd:
Ziet zij haar' tijd verloopen,
Zij treedt naar 't graf, en kan verheugd
Op 't eeuwig leeven hoopen.
Hier zwerft zij onder vreemde lucht,
Geſcheiden van haar vrinden;
Terwijl ze om zonde en onheil zucht,
En nergens rust kan vinden.
Zij ziet dan blij den korten duur
Van 't leeven en de zuchten:
Ja! vindt ſteeds zoet in 't wrangſte zuur:
De dood eindt de ongenuchten.
Dit geeft haar moed in 't knellendst leed,
En doet haar vrolijk zingen.
Zij juigcht, of ſchoon ze op doornen treedt,
En oogt op 't eind der dingen.

o Blijde troost! die droefheên ſtijt;
Och! mogt ge ons hart bezielen!
Dan zou ons nooit de vlugge tijd
Bedrukt in 't ſtof doen knielen.
ô Hemel! wil in dees woestijn,
Waer ſtaege ellenden woonen,
De Toevlucht in ons lijden zijn!
Uw bijſtand ons betoonen!
Zijn wij Uw Kroost! Uw teder oog
Slaa ons dan gunſtig gade!
De zuchten gaan tot U om hoog:
Bewijs ons toch genade!
Vergeef, o Heer! het turgend kwaad,
Door ons, belaast! bedreeven!
Het doet ons leed: ai Vader! laat
Uw goedheid ſchuld vergeeven!
Wij ſlijten hier den korten tijd
In zonde en ijdelheden,
Och mogten wij, met lust en vlijt,
Den heilweg meer betreeden!
Mildaadig God! geef hier toe kracht!
Bij ons is geen vermoogen.
Och! wierde Uw wet van ons betracht!
Op U zijn hart en oogen.
Geleid ons dan waar 't U behaagt,
Door licht en duisternisſen!
Wij volgen vrolijk onverſaagd,
Indien wij U niet misſen.
Zoo weev' de tijd ons leeven af,
Wij zullen 't blij zien enden,
En ſtappen welgemoed naar 't graf,
Die Vrijplaats van ellenden.

LAUSUS *en* LYDIA, *Treurſpel door* PIETER PYPERS. *Te Amſterdam by* A. Fokke 1777. *Behalven het Voorwerk* 113 *bladz. in octavo.*

Lydia is eene dogter des Konings van Prenesten, welke Vorst heeft moeten vlugten voor de overwinnende wapenen van *Mezentius*, den Koning van Tyrene, die bekend ſtaat voor een onverzettelyken Dwingeland. By die behaalde overwinning is *Lydia* gevangen en geboeid; maar *Lauſus*, de zoon van *Mezentius*, door de Min getroffen, vleide zig haare boeien wel dra te zullen ſlaaken, en zig met haar

haar in den Egt te verbinden: een vooruitzigt, dat ook *Lydia*, gevoelig voor de liefde van *Lauſus*, ſtreelde. Dan ziet, *Mezentius*, niet min gevoelig voor zyne ſchoone Krygsvangene, begeert haar ten Huwelyk: zulks doet hem, op de ontdekking dat *Lauſus* zyn mededinnaar was, deezen zynen Zoon van 't Hof verwyderen; met oogmerk, om, geduurende deszelfs afweezigheid, zynen Egt met *Lydia* te voltrekken. *Phanor*, een halsvriend van *Lauſus*, dit oogmerk van den Vorst verſtaan hebbende, ylt in aller haast naar zyn afweezigen Vriend, en openbaart hem, dat 's Vorſten beſluit vast genomen is. *Lauſus* ſchryft, in woede, een brief aan *Lydia*, haar zynen doodlyken aanſlag op zynen Vader meldende; en belast *Phanor* met dien brief. *Phanor*, inmiddels by den Vorst verdagt gemaakt zynde, wordt, onder den weg, op Koninglyke orde gevangen genomen, en van zyne papieren beroofd. Dit brengt *Phanor* in den kerker, ter afwagtinge zyner doodſtraffe, die hem zekerlyk overgekomen zou zyn, had niet *Lauſus* zynen Vriend, (hem zo volkomen gelykende, dat ze niet wel te onderſcheiden waren,) overgehaald, om uit den kerker te vlugten, en hem toe te ſtaan, dat hy zyne plaatſe bekleedde; in 't vleiende denkbeeld, dat hy, als Zoon, ten laatſte het Vaderlyk harte zou treffen. Het gevolg hier van is dat *Mezentius*, die zyn Huwelyk met geweld wil aangaan, die ongevoelig is voor alles wat *Lydia*, ten voordeele van *Phanor*, aanwendt, den gevangenen uit den kerker hervoort doet komen, en in het ſtrydperk aan den muil en de klauwen van een woedenden Leeuw bloot ſtelt. In die omſtandigheden openbaart zig *Phanor*; en de Vorst ontdekt dat hy zyn eigen Zoon gevonnisd heeft, juist op 't oogenblik, zo als hy, naar allen oogzien, door den Leeuw verſcheurd ſtaat te worden. Dit treft het Vaderlyke hart van *Mezentius*, en maakt hem als woedende op zig zelven, zo dat hy dreige zig te doorſteeken; maar *Lauſus*, den Leeuw doodlyk gewond hebbende, verſchynt op dat pas, met zynen Vriend *Phanor*, voor den Vorst. Hy eischt *Phanors* vryſpraak, of wil met zynen Vriend ſterven. *Mezentius* geraakt in een tweeſtryd; de Vaderlyke liefde en de Wraakzugt ſlingeren hem heen en weder; doch de eerſte krygt de overhand; en *Mezentius*, afſtand doende zo van *Lydia* als van de kroon van Tyrene, ſtelt zynen Zoon in 't bezit van *Lydia* en tevens van het Ryk; waarop hy zig ten laatſte aldus doet hooren.

Hoor toe, myn Volk! en juich! beſchouw in my, na dezen
Een' die uw koning was, thans wil uw vader weezen (*).
Myn voorge ſtrengheid ſproot uit godvergeeten waan,
Dat nimmer Goon het hart der menſchen gad ſlaan,
Of dat naar hunnen wil verkneeden en beſtieren:
Die valſchheid ziet het licht der waarheid zegevieren.
Thans ben ik uit dien poel van duisternis gered;
Ik voel de boosheid in myn' boezem gansch verplet.

*'k Er-

(*) *thans wil uw vader weezen.* Deeze conſtructie is wat vreemd; verſtaanbaarer zou 't zyn te ſchryven *'k wil thans uw vader weezen.*

'k Erken nu 's hemels magt, die, naar zyn welbehaagen,
Het hardſte hart vermurwt met onweérſtaanbre ſlagen.
Die alles einden doet in 't punt van zyn beſluit,
Het geen een ſterveling, hoe vermogend, nimmer ſtuit.
Erken dit nevens my, myn volk, en vrees de Goden.
Volg met uw' vorst (*), en my, trouwhartig hun geboden.
Leer, dat de Boosheid nooit zo diepe wortlen ſchiet
In 't menschlyk harte, die de hand des hemels niet,
Zo dra zy wortelen der Deugd in 't hart laat groeijen,
Zelfs op één oogenblik, één' ſtond, weet uit te roeijen.
Treedt allen nevens my ter tempel, en erkent,
Dat Deugd de waare vreugd alleen in 't harte prent.

Dit is het beloop van een Treurſpel, welks geſchiedkundig onderwerp ontleend is, uit de *uitmuntende verhaalen van den Heer Marmontel*, waarin dit Stuk voorkomt, onder den tytel van *Tyran, liefdenryk Vader*. Het ontbreekt deezer Geſchiedenisſe niet aan Tafereelen, die geſchikt zyn, om het hart te roeren, en zulks heeft naastdenkelyk den Heer *Pypers* bewoogen, om dezelve tot het ontwerpen van een Treurſpel te gebruiken; dan hy heeft, naar 't ons toeſchynt, *niet wel in* agt genomen, dat dezelve voor het Tooneel veel te omſlagtig zy; *voor*al op die wyze als hy hier dit Stuk behandeld heeft. — *Wat de* verdere uitvoering betreft, men kan den Heer *Pypers niet beſchuldigen*, dat hy de verſcheidenheid der characters, en derzelver beſtendige gelykvormigheid niet in 't oog gehouden heeft; zulks is behoorelyk gade geſlaagen, en beantwoordt over 't geheel zeer wel aan de onderſcheidene omſtandigheden; meerder aanmerking *verdient* het, dat hy de characters der perſoonen gemeenlyk wat te ſterk uitgedrukt heeft, en dezelven te geweldig doet werken. Zulks heeft in alle de perſoonadjen min of meer plaats, en bovenal in *Mezentius*; die meer voorkomt als een mensch, die alles, wat hy bedoelt, met drift voortzet, dan als een Vorst, die door eene voorzigtige Staatkunde zyn oogwit zoekt te bereiken. Daarenboven, is *Mezentius*, buiten noodzaak, een gansch Godvergeeten mensch; dit maakt zyne verandering, met het afloopen van 't Spel, ten ſpoedigſte zo groot, dat het gansch niet natuurlyk zy. — Men kan uit alles afneemen, dat de Heer *Pypers* niet onbekwaam is, om zyne gedagten in volle kragt uit te drukken, (dit ſtraalt in alle zyne voorſtellingen door;) maar hy ſchynt te zeer gevallen te zyn op het harde, op 't geen geweldig werkt. Veelligt zou hy wel doen, wanneer hy zig in zyne dichtkundige oefeningen meer op het zagter aandoenlyke toelei, en zig daar door beſchaafde. — By mangel van oplettendheid zyn 'er in dit Stukje verſcheiden drukfouten ingeſloopen, waar van 'er ook eenigen aan 't einde van 't zelve opgetekend zyn: maar vreemd is 't, dat men in de naleezing over 't hoofd gezien heeft, hoe 'er in 't Vyfde Bedryf Zesde Tooneel ſtaat PHILEGON, daar 't behoorde te zyn PHANOR, het welk eene ganſche verwarring baart.

(*) *Wyzende op Lauſus.*

REGISTER
VAN
BOEKEN EN SCHRIFTEN.

Die in het Zesde Deels Eerſte Stuk, van dit Werk, oordeelkundig stevens en vrymoedig verhandeld worden.

Met derzelver Pryzen.

A.

Anhangzel tot den Christen Wysgeer, 's Hage, by *J. du Mee*, in gr. 8vo. *f* 0 - 8 - 0 359

Aanmerkingen op de Gereformeerde Landregten en Gewoonten van het Ryk van *Nymegen*, enz. Nymegen by *J. v. Campen*, in gr. 8vo. *f* 1 - 5 - 0 600

Ambigu (L') ou Receuil de Discours ſur divers Sujets. A Leide chez B. Onnekink, in 8vo. *f* 0 - 11 - 0 236

Azynkooper (De) *Toneelſpel.* Amſt. by *A. v. d. Kroe*, in 8vo. *f* 0 - 12 - 0 514

B.

Bachiene (W. A.) Beſchryving der Vereenigde Nederlanden, IIde Deel, 1ſte Stuk. Amſt. by de Wed. *v. Esveld* en *Holtrop*, Utrecht by *A. v. Paddenburg*, in gr. 8vo. *f* 1 - 10 - 0 129

Balaxerd (J.) Verhandeling over de Vraage: *Welke zyn de voornaamſte oorzaaken van het overlyden van eene zo groote menigte Kinderen, en welke zyn de kragtdaadigſte hulpmiddelen om hen in 't Leeven te behouden?* Amſt. by *W. Schalekamp*, in gr. 8vo. *f* 0 - 15 - 0 578

Baras Klagt, over 't afzyn van haaren Minnaar *Aſsedin*, Oostersch Minnedicht, Batavia by *L. Dominicus*, in gr. 8vo. *f* 0 - 6 - 0 46

Barueth (J.) Regtzinnige Verklaaring van den Heidelbergſchen Catechismus, II Deelen. Dordr. by *A. Blusſé en Zoon*, in 4to. *f* 4 - 0 - 0 387

Beaumont (Le Prince de) Magazyn van Zedelyke Vertelzels, 1ſte Deel. Weesp. by *R. Weege*, in 8vo. *f* 1 - 6 - 0 185

Beauſobre en *L'Enfant* Inleiding tot het rechte verſtand van 't Nieuwe Testament. Leyden, by *J. Le Mair*, in gr. 8vo. *f* 2 - 10 - 0 421

Bedenkingen over het ſtraffen van zekere ſchandlyke Misdaad. Alom te bekomen, in gr. 8vo. *f* 0 - 6 - 0 63
—— —— (Nadere) over het ſtraffen van zekere ſchandelyke Misdaad. Amſt. by *F. J. Sundorff*, in gr. 8vo. *f* 0 - 6 - 0 452
—— —— over de Verzoening, en de middelen ter verkryging van den Geestlyken Smaak. Aan den Heere *J. E. Voet*, voorgeſteld in eenige Brieven door *E. D. P.* Amſt. by *M. de Bruyn*, in gr. 8vo. *f* 0 - 10 - 0 59
Begrip (Kort) der Kerklyke Geſchiedenisſen. Utrecht, by *G. v. d. Brink, Jansz.* in 8vo. *f* 1 - 8 - 0 320
—— —— der Nederlandſche Geſchiedenisſen. Utrecht, by *G. v. d. Brink, Jansz.* in 8vo. *f* 1 - 4 - 0 320
Berigt wegens een Prentwerk, volgens de Nieuwe Uitvinding van den Heere *Cornelis Ploos van Amſtel, Jac. Corn. Z.* 33
Berkhey (*J. L. F. van*) Natuurlyke Historie van Holland. IIde Deels, 5de Stuk. Amſt. by *Yntema* en *Tieboel*, in gr. 8vo. *f* 2 - 8 - 0 118
—— —— —— IIde Deels, 6de Stuk. *f* 2 - 12 - 0 310
Beſchryving (Beknopte en Zaaklyke) der voornaamſte Engelſche Volkplantingen in Noord-America; IIde Stuk. Amſt. by *P. Conradi*, in gr. 8vo. *f* 0 - 18 - 0 40
—— —— (Korte en nauwkeurige) van den Storm en hoogen Watervloed van den 20ſten en 21ſten Nov. 1776. Amſt. by *H. v. Weſel* en *J. Verlem*, in gr. 8vo. *f* 0 - 5 - 0 48
Bewys (Het) voor de Goddelyke Zending van *Moſes*, van den Hoogeerwaardigen Heer *Warburton* ter toetze gebragt; enz. Alom te bekomen, in gr. 8vo. *f* 0 - 6 - 0 113
Bikker (*L.*) Vertoog over de voornaamſte redenen, welken de Ingezetenen van ons Land, tot hier toe, van de Inenting der Kinderziekte wederhouden, enz. Rotterd. by *G. Manbeer*, in gr. 8vo. *f* 0 - 15 - 0 389
Blaſiere (*J. J.*) Inleiding tot de Beſchouwende en Werkdaadige Meetkunde, IIde Deel. 's Hage, by *H. Menſert* en *H. v. Drecht*, in gr. 8vo. *f* 2 - 6 - 0 212
Boek (Het) der Pſalmen, nevens de Gezangen by de Hervormde Kerk van Nederland in gebruik. Amſt. by *H. Tiedeman*, in gr. 8vo. *f* 0 - 11 - 0 226
Boers (*C.*) De Gelykenis van den verlooren Zoon, verklaard en opgehelderd. Utrecht, by *A. v. Paddenburg*, in gr. 8vo. *f* 1 - 6 - 0 167
Bonnet (*C.*) Verzameling van Leerredenen, IIde Deel. Utrecht, by de Wed. *J. v. Poolſum* en *A. v. Paddenburg*, in gr. 8vo. *f* 2, - 0 - 0 4

Bosc (*P. du*) Leerredenen over den Brief van Paulus aan de Ephezen, Iſte Deel, IIde Stuk. Utrecht, by *A. v. Paddenburg*, in gr. 8vo. *f* 2 - 4 - 0 298
Brief, betreffende de Keure over de Wisſelprocedures gepubliceerd te Amſterdam den 30 Jan. 1777. Alom te bekomen, in gr. 8vo. *f* 0 - 6 - 0 135
Brieven, gewisſeld tusſchen den Engelſchen Vice-Admiraal *Young*, en den Heer *Colpoys*, Kaptein van een Engelsch Oorlogſchip, en zyne Excellentie, den Heer *J. de Graaf*, Gouverneur van *St. Euſtatius*. Alom te bekomen, in gr. 8vo. *f* 0 - 6 - 0 372
——— over het Munniks-Wezen van een Catholyken Paſtoor aan zynen Vriend. Amſt. by de Wed. *Lovering* en *Allart*, in gr. 8vo. *f* 1 - 5 - 0 418
——— van Paus *Clemens* den XIV. (*Ganganelli.*) Iſte Deel. Amſt. by *Yntema* en *Tieboel*, in gr. 8vo. *f* 1 - 4 - 0 176
——— ——— ——— IIde Deel. *f* 1 - 4 - 0 278
——— ——— ——— ——— IIIde Deel *f* 1 - 10 - 0 504
——— van *E. Bekker* en *A. Deken*. Hoorn, by *T. Tjallingius*, in gr. 8vo. *f* 0 - 6 - 0 558
Brinkman (*C.*) Beknopte Opheldering van eenige plaatzen uit het Nieuwe Testament, Iſte Stuk. Dordregt, by *P. v Braam*, in gr. 8vo. *f* 1 - 16 - 0 146
Broedelet (*C.*) Vrugten van ſtille Eenzaamheid. Utrecht, by *A. v. Paddenburg*, in gr. 8vo. *f* 1 - 16 - 0 64
Brugmans (A.) *Magnetiſmus, ſeu de Affinitatibus Magneticis Obſervationes Academicæ. Lugd. Batav. apud.* Luzac & van Damme, *in 4to f. m. f* 1 - 12 - 0 487
Buis (*E.*) Nieuw en volkomen Woordenboek van Konſten en Wetenſchappen. VIIIſte Deel, O. P. Q. Amſt. by *S. J. Baalde*, in gr. 8vo. *f* 4 - 12 - 0 232
Buurt (*A.*) Korte Verklaaring van den XIX Pſalm. Amſt. by *P. Schouten* en *J. Weſſing, Willemsz.* in gr. 8vo. *f* 0 - 16 - 0 522

C.

Chapelle (*De la*) De Scaphander, of de kunst om in de diepſte wateren dryvende te gaan, en allerhande werk te verrigten. Amſt. by *G. Warnars* en te Harl. by *V. v. d. Plaats*, in gr. 8vo. *f* 1 - 2 - 0 535
Chiokoyhikoy *Apocalypſe, avec un Commentaire. a Philadelphie, Chez* W. Roberdſon, *in 8vo. gr. p. f* 0 - 11 - 0 279
Cleeff (N. C. van) *Disquiſitio Juridica Inauguralis, de eo quod Exſequiarum ratione in jure obtinet. Traj. ad Rhenum ex Officina* A. v. Paddenburg, *in 4to. f. m. f.* 362

Cotta (*J. F.*) Proeve eener uitvoerige en volledige Kerklyke Geſchiedenis des Nieuwen Testaments, IIIde Deel. Utrecht by *G. T.* en *A. v. Paddenburg*, in gr. 8vo *f* 3 -6-0 296
Curtenius (*P.*) De zwaarſte plaatzen uit de Brieven van *Paulus* opgehelderd, IVde Deel. Amſt. by *J. de Groot*, in 4to. *f* 4 - 10 - 0 373
Cyrus (*A.*) Verdeediging, in Fol. *f* 0 - 6 - 0 205

D.

DEzerteur (De) uit Kinderliefde, *Blyſpel.* Rotterd. by *J. Bronkhorst*, in 8vo. *f* 0 - 7 - 0 564
Doddridge (*Ph.*) De Huisuitlegger des Nieuwen Testaments, IIIde Deel, IVde Stuk. Amſt. by *P. Meijer*, in gr. 8vo. *f* 1 - 16 - 0 425
Dulkenraad (*K. v.*) Het verdrukte en verloste Haarlem, Lierzang. Haarlem, by *A. Tolk*, in gr. 8vo. *f* 2 -0- 0 281

E.

EDwards (*J.*) Geſchiedenis van het Werk der Verloſſing, IIde Stuk. Utrecht, by *A. v. Paddenburg*, in gr. 8vo. *f* 1 - 16 - 0 247
Eer (De) der Hollandſche Natie, verdedigd *tegen W. Schorer.* 's Hage, by *J. Menſert*, in gr. 8vo. *f* 0 -15- 0 318
Eichelberg (C. A.) *De Cauſis Phænomenorum, quæ obſervantur in progreſſione morborum Epidemicorum lente progredientium, Neomagi apud* Is. van Campen, *in* 8vo. *Ch. maj.* *f* 0 - 14 - 0 305
Extract uit de Dagregisters van het Noord-Amerikaanſche Congres, enz. Philadelphia, by *John Dunlap*, in gr. 8vo. *f* 0 - 11 - 0 279

F.

FArmer (*H.*) Verhandeling over de Demoniſche Bezetenen in het Nieuwe Verbond. Amſt. by de *Erven F. Houttuin*, in gr. 8vo. *f* 1 - 10 - 0 380
Feest (Het) van Koppertjes Maandag of der Boeren Vasten-Avond, enz. Leyden, by *A. Koster*, in gr. 8vo. *f* 0 - 4 - 0 186
Foster (*J.*) Verdeediging der Christlyke Openbaaring. Leeuwarden, by *G. Tresling*, in gr. 8vo. *f* 2 - 0 - 0 285

G.

GEſchiedenis (Oude en Hedendaagſche Algemeene Wereldlyke) gevolgd naar 't Fransch van den Heer Abt *Millot*, IVde D. Oude Geſchiedenis. Amſt. by *Yntema* en *Tieboel*, in gr. 8vo. *f* 1 - 16 - 0 67
——— Vyfde Deel. *f* 1 - 16 - 0 213
——— Zesde Deel. *f* 1 - 16 - 0 399
——— Zevende Deel. *f* 1 - 16 - 0 537

Ge-

Geſchiedenis (Wysgeerige en Staatkundige) van de Bezittingen en den Koophandel der Europeaanen in de beide Indien, IIde Deel. Amſt. by *M. Schalekamp*, in gr. 8vo. *f* 3 - 4 - 0 35
——— ——— Derde Deel. *f* 3 - 0 - 0 408
——— ——— Vierde Deel. *f* 3 - 0 - 0 588
——— ——— (Zeldzaame) van twee zeer aardige Juffertjes *Lizette* en *Nanine*. 's Hage, by *C. Plaat*, in 8vo. *f* 0 - 10 - 0 468
Geſlacht (Het Menschlyk) op de beste wyze geſchapen en verlost, enz. Amſt. by *M. de Bruyn*, enz. in gr. 8vo. *f* 0 - 12 - 0 248
Goodricke Aanmerkingen op Dr. *Price's*, Leer en Grondbeginzelen der Burgerlyke Vryheid en Regeering, enz. Leiden, by *L. Herding*, in gr. 8vo. *f* 0 - 14 - 0 174
Grave (*J. E.*) Het Boek der Pſalmen, enz. by de Lutherſche Gemeente in gebruik, op nieuws berymd. Amſt. by *G. Warnars*, in 8vo. *f* 2 - 15 - 0 324
Greſet Lof der Harmony. Amſt. by *M. D. Selliſchap* en *P. Huart*, in gr. 8vo. *f* 0 - 8 - 0 31

H.

Hannes (*Ch. Rud.*) Brief aan den Heer *Baldinger*, over den Geerst-uitſlag, enz. Arnhem, by *W. Troost*, in gr. 8vo. *f* 0 - 14 - 0 253
Hardeveld (*J. v.*) De Beantwoording van Zes Vragen kortlyk overwoogen. Leyden, by *T. Koet*, in gr. 8vo. *f* 0 - 8 - 0 340
Haſſelt (*J. J. v.*) *Conſilia Militaria*, of Regtsgeleerde Advyſen, Proceſſen, Sententien &c. IIde Deel. Arnhem, by *W. Troost*, in 4to. *f* 2 - 0 - 0 412
Hellenbroek (*A.*) Korte en eenvoudige Catechiſatie, door *J. Nupoort*. Utrecht, by *G. T. v. Paddenburg* en *G. v. d. Brink*, *Jansz.* in 8vo *f* 1 - 12 - 0 151
Hering (*J. H.*) Beſpiegelingen van Neêrlands Watermood, tuſſchen den 14 en 15. Nov. 1775. Met de Bylaagen, II Deelen. Amſt. by *de Wed. Loveringh* en *Allart*, in gr. 8vo. *f* 8 - 18 - 0 269
Hervey (*J.*) Elftal van Brieven, ter verdeediginge van zyn *Theron* en *Aspaſio*, enz. Rotterdam, by *Bennet* en *Hake*, in gr. 8vo. *f* 0 - 16 - 0 481
Heſſen (*W.*) Verhandelingen over de Legitime en Trebellianique Portien, enz. Utrecht, by *R. de Meyere*, in 4to. *f* 1 - 5 - 0 221

Hester Tooneelmaatig Zangſtuk. Amſt. by *F. de Kruyff*, in 8vo. *f* 0 - 6 - 0 183

Hiesz (*J. J.*) Geſchiedenis der Israëliten, voor de tyden van *Jeſus*, I en IIde Deel. Amſt. by *P. Meijer*, in gr. 8vo. *f* 4 - 0 - 0 378

—— —— Het leeven van den grootſten en besten aller Menſchen JESUS, IIde Deel, 1ſte Stuk. Haarlem, by *J. Bosch*, in gr. 8vo. *f* 1 - 5 - 0 195

Heuman (*Ch. H.*) Verklaaring over het Nieuwe Testament, Iſte Deel. Leeuw. en Franequer, by *H. A. de Chalmot* en *D. Romar*, in gr. 8vo. *f* 2 - 8 - 0 49

Heurn (*J. H. van*) Historie der Stad en Meyerye van 's Hertogenbosch, enz. Iſte Deel. Utrecht, by *J. v. Schoonhoven* en Comp., in gr. 8vo. *f* 2 - 16 - 0 75

Hirzel De Wysgeerige Koopman. Amſt. by *M. de Bruyn*, in 8vo. *f* 0 - 18 - 0 88

—— Vervolg van den Wysgeerigen Landman, Deventer, by *L. Leemhorst*, in 8vo. *f* 0 - 13 - 0 369

Historie (Natuurlyke) volgens het Zamenſtel van *Linnæus*. IIde Deels, VIIſte Stuk. Amſt. by de *Erven Houttuin*, in gr. 8vo. *f* 6 - 0 - 0 255

—— van de Satisfactie, waarmede de Stad Goes enz. zich begeeven hebbe, onder het Stadhouderſchap van Prins WILLEM *van Oranje*. Goes, by *J. Huysman*, in gr. 8vo. *f* 2 - 4 - 0 263

Holland in 't jaar 2440. Hoorn, by *T. Tjallingius*, in gr. 8vo. *f* 0 - 4 - 0 861

Hoogvliet (*N.*) Redenvoering over de openbaare Wetgeeving, als geenzins het eenig kenmerk van den Geopenbaarden Godsdienst. Leyden, by *S. en J. Luchtmans*, in gr. 8vo. *f* 0 - 7 - 0 428

Hubert (*A.*) Koopmans Brieven. Nieuwe Uitgave. Rotterd. by *D. Vis*, in 8vo. *f* 1 - 0 - 0 186

J.

JAgtparty (De) van HENDRIK den IV. *Toneelſpel*. Amſt. by *G. ten Boekelaar Junior*, in 8vo. *f* 0 - 10 - 0 564

Idſinga (*S. H.*) Zedig en Vrymoedig Onderzoek. Gron. by *L. Huyſingh*, te Amſt. by de *Erven Houttuin*, in Fol. *f* 2 - 16 - 0 220

Jelgersma (W. B.) *Specimen Phyſicum de Caloris influxu in Electricitatem. Franeq. apud* P. N. Lomars, *in* 8vo. *Ch. m.* *f* 0 - 6 - 0 25

—— —— *Specimen Experimentorum Lagenam Leidenſem ſpec.*

ſpectantium. Franeq. apud P. N. Lomars, *in* 8vo. *Ch. m.* *f* 1 - 0 - 0 25
Jenyns (*S.*) Bedenkingen over de inwendige klaarblyklykheid van den Christlyken Godsdienst. Rotterd. en Amſt. by *J. Bronkhorst* en *M. Schalekamp*, in gr. 8vo. *f* 0 - 12 - 0 335
Jeruſalem (*J. F. W.*) Verhandelingen over de voornaamſte Waarheden van den Godsdienst. IIde Deels, 2de Stuk. Amſt. by *P. Spriet en Zoon*, in gr. 8vo. *f* 1 - 2 - 0 189
Joachim, of de Zegepraal der Ouderliefde, *Toneelſpel.* Amſt. by *A. v. d. Kroe*, in 8vo. *f* 0 - 12 - 0 282
Iperen (*J. v.*) Brieven over 't Hooglied, IIde Deel. 's Hage, by *J. A. Bouvink*, in gr. 8vo. *f* 2 - 8 - 0 141
Juffer (De beſchaafde of welleevende) Rotterd. by *J. Burgvliet en Zoon*, in gr. 8vo. *f* 1 - 5 - 0 85

K.

KErmis-Vrijer (De Vrolyke en Galante) in 8vo. *f* 0 - 4 - 0 48
Kiliani (C.) *Etymologicum Teutonicæ Linguæ ſive Dictionarium Teutonico-Latinum*, *Tom. I. Trajecti Batav. apud* R. de Meyere, *in* 4to. *f. m.* *f* 4 - 0 - 0 549
Korte (*J.*) Reize na Palestina. IIde Deel. Haarlem, by *J. Tydgaat*, in gr. 8vo. *f* 2 - 10 - 0 124
Krieger (*W. L.*) Handleiding tot het Korte Begrip der beſchouwende Godgeleerdheid van *A. Buurt.* Amſt. by *P. Schouten* en de Wed. *Loveringh* en *Allart*, in gr. 8vo. *f* 0 - 14 - 0 112
Kuypers (*Chr. Fr.*) Het verheerlykt Groningen. Gron. by *J. Bolt* en *P. Doekema*, in gr. 4to. *f* 0 - 5 - 0 281

L.

LAnde (*De la*) Aſtronomia of Sterrekunde. IIIde Deel, 2de Stuk. Amſt. by *J. Morterre*, in gr. 8vo. *f* 2 - 0 - 0 353
Lavater (*J. C.*) Aanſpooring tot Bekeering en Geloof in CHRISTUS. Utrecht, by *J. v. Schoonhoven*, in gr. 8vo. *f* 0 - 6 - 0 7
—— Abraham en Izaak, *Godsdienſtig Schouwſpel.* Utrecht en Amſt. by *H. Emenes* en *M. Schalekamp*, in gr. 8vo. *f* 0 - 18 - 0 90
—— De Booswicht zonder voorbeeld en zyn lotgeval. Amſt. by de Wed. *P. J. Entrop*, in gr. 8vo. *f* 0 - 8 - 0 149
Leerredenen over de regtmaatigheid van de Inenting der Kinderpokken. Rotterdam, by *Hofhout* en *Wolfsbergen*, in gr. 8vo. *f* 0 - 8 - 0 430
Leeuw (*J. de*) Nagelaaten Leerredenen. Rotterd. by *J. Bosch*, in gr. 8vo. *f* 2 - 0 - 0 9

Leeven (Het) van *David Hume*, met zyn Portrait. Amſt. by de Wed. *van Esveld* en *Holtrop*, in gr. 8vo. *f* 0 - 17 - 0 322
——— van *M. de Ruiter*. Amſt. by *P. Conradi* en Harlingen, by *F. v. d. Plaats*, in gr. 8vo. *f* 2 - 4 - 0 169
——— en de Gevoelen van *Tristram Shandy*. Iſte Deel, 2de Stuk. Amſt. by *A. E. Munnikhuizen*, in 8vo. *f* 1 - 4 - 0 516
Leevensbeſchryving van eenige voornaame meest Nederlandſche Mannen en Vrouwen, IIde Deel. Amſt. by *P. Conradi* en Harl. by *V. v. d. Plaats*, in gr. 8vo. *f* 1 - 16 - 0 365
——— ——— IVde Deel: *f* 1 - 16 - 0 546
Leland (*J.*) Verhandelingen over verſcheide Onderwerpen, of Redenvoeringen, IV en laatſte Deel. Rotterd. by *A. Botball*, in gr. 8vo. *f* 2 - 4 - 0 241
Lilienthal (*Th. Ch.*) Oordeelkundige Bybelverklaaring, XVde Deel. Amſt. by de Wed. *Loveringh* en *Allart*, in gr. 8vo. *f* 2 - 10 - 0 237
Lipkens (*J.*). Redenvoering, op het Eeuwgetyde van het Weeshuis der Doopsgezinden te Amſterdam. Amſt. by *L. van Hulst*, in 4to. *f* 0 - 12 - 0 251
Lotgevallen (Wonderlyke) van een *gezelſchap* Heeren en Juffrouwen, in 8vo. *f* 1 - 2 - 0 48
Lykreden by gelegenheid van den val der Societeiten in Zeeland. Alom te bekomen, in 4to. *f* 0 - 6 - 0 284

M.

Maniere (*Nouvelle*) *de jouer aux Echecs, ſelon la Methode du Sr.* Ph. Stamma. *A Utrecht, chez* J. van Schoonhoven en Comp., *in* 8vo. *f* 1 - 0 - 0 516
Mark (*P. P.*) Huwelyks-geſchiedenis door hem zelven beſchreeven. Rotterd. by *J. Hofbout* en *E. v. Wolfsbergen*, in 8vo. *f* 0 - 11 - 0 234
Marum (*M. v.*) Intreerede over het nut der Natuurkunde, enz. Haarlem, by *J. Bosch*, in gr. 4to. *f* 0 - 11 - 0 533
Meer (*W. v. d.*) Abraham, de Vader der Geloovigen, in zyn Geloove beproefd en proeve houdende. Utrecht, by *G. v. d. Brink Jansz.*, in gr. 8vo. *f* 1 - 5 - 0 62
——— ——— Abrahams geestlyk Zaad, of de Kinderen Gods in eenige byzonderheden voorgeſteld. Utrecht, by *G. v. d. Brink Jansz.*, in gr. 8vo. *f* 1 - 4 - 0 250
Meerburg (*N.*) Afbeeldingen van zeldzaame gewasſen. Leiden, by *J. Meerburg*, in gr. Fol. *f* 3 - 12 - 0 399

Mensch

Mensch (De) in aangenaame Spectatoriaale Vertoogen beſchouwd, VIIde Deel. Amſt. by de Wed. *P. J. Entrop*, in gr. 8vo. *f* 2 - 8 - 0 222
——— Achtſte Deel. *f* 2 - 8 - 0 512
——— Negende Deel *f* 2 - 8 - 0 601
Michaëlis (*J. D.*) Mozaisch Recht, VIde Deel. Haarlem, by *J. Bosch*, in gr. 8vo. *f* 2 - 0 - 0 93
Mosheim (*J. L.*) Uitvoerige Verhandelingen over de Historie der Ketteren, I en IIde Deel. Utrecht, by *G. T.* en *A. v. Paddenburg*, in gr. 8vo. *f* 3 - 15 - 0 469
——— Verdeediging der Waarheid van den Christlyken Godsdienst door *Origenes* tegen *Celſus*, Iſte Stuk. Amſt. by *A. Eichhorn*, in gr. 8vo. *f* 0 - 11 - 0 399
——— Iſte Boek. *f* 0 - 18 - 0 517
——— De Zedeleer der Heilige Schrift, VIIde Deel. Utrecht, by *G. T.* en *A. van Paddenburg*, in 4to. *f* 4 - 4 - 0 431
Muller (*A.*) Beſchryving van den loop der Ziekte eens agtjaarigen Lyders. Rotterd. by *P. Holſtein*, in gr. 8vo. *f* 0 - 9 - 0 155
Munniks (*J.*) Handleiding tot de hedendaagſche Regtsgeleerdheid der Nederlanden, enz. Amſt. by *H. Velding*, in gr. 8vo. *f* 3 - 6 - 0 660
Munſterlander (De) van Fortuin, in 8vo. *f* 0 - 17 - 0 516

N.

Nabuis (*G. J.*) twee Leerredenen over de Inenting. Rotterd. by *J. Bosch*, in gr. 8vo. *f* 0 - 12 - 0 153
Notbanker (Liefde-geſchiedenis van) en zyne Vrouw *Wilhelmina*. Amſt. by *J. Doll*, in 8vo. *f* 0 - 8 - 0 138
——— Leeven en Gevoelens, III Deelen. Amſt. by *J. Doll*, in gr. 8vo. *f* 4 - 16 - 0 138
——— Redenvoeringen. Amſt. by *M. Schalekamp*, in gr. 8vo. *f* 1 - 2 - 0 138
——— ——— IIde en laatſte Deel, Amſt. by *M. Schalekamp*, in gr. 8vo. *f* 1 - 2 - 0 479
Nupoort (*J.*) Het wezen van het oprecht geloof, enz. Utrecht, by *G. v. d. Brink*, in gr. 8vo. *f* 1 - 5 - 0 482

O.

OBſervatien. (Honderd Regtsgeleerde) Door een Genootſchap van Regtsgeleerden. 's Hage, by *J. Menſert*, in gr. 8vo. *f* 0 - 15 - 0 28
Oeffeningen (Meetkundige) tot inleiding dienende in de kennis der Spheer- en Aardklootkunde. Utrecht, by *G. v. d. Brink Jansz.* in 8vo. *f* 1 - 16 - 0 23

Olivia. Treurſpel. Amſt. by *W. ten Boekelaar*, in 8vo. *f* 0-6-0 140

Omeyer (H.) Verhandeling over de Cataract, enz. Amſt. by *H. Tiedeman*, in gr. 8vo. *f* 0 - 16 - 0 527

Onderwys van een Vader aan zyne Kinderen. Amſt. by *G. Warnars*, in 8vo. *f* 0 - 10 - 0 89

Oostwoud (J.) Bundel van Wiskundige Uitſpanningen. Purmerende, by *Pieter Jordaan*, in gr. 8vo. *f* 1 - 16 - 0 261

O Tempora o Mores, of eenige hedendaagſche ſchadelyke Grondbeginzelen, vertoond en tegengeſprooken. Utrecht, by *G. T. van Paddenburg*, in gr. 8vo. *f* 0 - 4 - 0 188

P.

Paape (G.) Bybel- en Zededichten. Delft, by *E. v. d. Smout*, in gr. 8vo. *f* 1 - 10 - 0 608

Paludanus (R.) Oudheid- en Natuurkundige Verhandelingen, enz. Iſte Stuk. Leiden, by *P. v. d. Eyk* en *D. Vygh*, in gr. 8vo. *f* 1 - 10 - 0 162

Paulſen (H. Ch.) De Regeering der Oosterlingen, enz. 2de Stuk. Leiden, by *J. le Mair*, in gr. 8vo. *f* 1 - 5 - 0 1

Perrenot *Conſiderations ſur l'Etude de la Jurisprudence. a Berlin, chez* J. Decker, *& Utrecht, chez H. Spruit*, in gr. 8vo *f* 0 - 10 - 0 136

Petræus (Æ.) Beredeneerd Onderzoek naar de Natuur en 't beſtaan der Engelen, enz. Goes, by *J. Huysman*, en 's Hage, by *J. A Bouvink*, in gr. 8vo. *f* 1 - 10 - 0 476

Petsch (J.) Het geſchil tusſchen Hem en E. D. P. Schryver der (door Doct. *Habbema* uitgegeevene) Brieven aan de Heeren *Kleeman* en *Voet*, beknoptlyk geſchetst en van zyne zyde ten einde gebragt. Utrecht, by *J. v. Schoonhoven en Comp.* in gr. 8vo. *f* 0 - 14 - 0 200

Pike (S.) Orde des Heils, enz. Utrecht, by de Wed. *J. J. v. Poolſum*, in gr. 8vo. *f* 0 - 12 - 0 481

Plenck (J. J.) Korte Leerſtellingen der algemeene oefenende Heelkunde. Amſt. by *F. de Kruyff*, in gr. 8vo. *f* 1 - 16 - 0 26

——— Schets der Ontleedkunde, Iſte Deel. Amſt. by *F. de Kruyff*, in gr. 8vo. *f* 1 - 10 - 0 487

Price (R.) Aanmerkingen over den aart der Burgerlyke Vryheid, enz. Leiden, by *L. Herdingh*, in gr. 8vo. *f* 0 - 18 - 0 174

Pringle (J.) Redenvoering over de verſchillende ſoorten van Lugt. Franeker, by *D. Romar*, in gr. 8vo. *f* 0 - 6 - 0 306

——— Verſlag wegens eenige nieuwe verbeteringen, aangaande de middelen, ter behoudinge van de Gezondheid der

der Zeevaarenden. Rotterd. by *R. Arrenberg*, in gr. 8vo. *f* 0 - 10 - 0 437
Pſalmboek (Kunſtkeurig) Amſt. by de Wed. *Loveringh* en *Allart*, in gr. 8vo. *f* 6 - 14 - 0 182
Pypers (*P.*) Lauſus en Lydia, *Treurſpel.* Amſt. by *A. Fokke*, in 8vo. *f* 0 - 8 - 0 610

R.

REdelykheid (*C.*) tegen *C. J. Craijenhoff.* 's Hage, by *H. Ch. Gutteling*, in gr. 8vo. *f* 0 - 18 - 0 82
Redenvoering door den Heiligen *Chryſoſtomus* omtrent 1400 Jaaren geleeden, op Kersdag uitgeſprooken. Rotterd. by *J. Bronkhorſt*, in gr. 8vo. *f* 0 - 6 - 0 571
——— over den oorſprong en de nuttigheid der Wiskunde, in gr. 8vo. *f* 0 - 6 - 0 268
Redenvoeringen voor Nederlands Jongelingſchap, II Deelen. Amſt. by *Intema* en *Tieboel*, in 8vo. *f* 2 - 4 - 0 456
Reinders (*G.*) Brief wegens eene voornaame ontdekking door Inentinge op het Rundvee gedaan. Tweede Druk. Gron. by *L. Huiſing*, in gr. 8vo. *f* 0 - 2 - 0 534
——— Waarneemingen en Proeven, in gr. 8vo. *f* 0 - 8 - 0 534
——— Berigt, wegens de Inenting der Kalveren van gebeterde Koeijen, voor de Jaare 1776. in gr. 8vo. *f* 0 - 4 - 0 534
Reiſig (*J.*) Vermaaning en Aanwyzing tot de Christlyke Deugd. Amſt. by *A. D. Selſchap* en *P. Huart*, in gr. 8vo. *f* 0 - 6 - 0 486
Rendorp (*J.*) Verhandeling over het Recht van de Jagt. Amſt. by *P. Schouten*, in gr. 8vo. *f* 0 - 18 - 0 595
Repelaar (*J. A.*) Byſchriften op 's Heillands Geboorte, enz. Dordrecht, by *P. v. Braam*, in gr. 8vo. *f* 0 - 8 - 0 327
Ris (*C.*) Ontwerp ter proeve, ter opregtinge eener Vaderlandſche Maatſchappy van Reedery en Koophandel, ter Liefde van het Gemeenebest, Hoorn, by *T. Tjallingius*, in gr. 8vo. *f* 0 - 10 - 0 251

S.

SAldenus Geestlyk Avondmaal. Utrecht, by *G. T. v. Paddenburg*, in 12mo. *f* 0 - 12 - 0 150
Schœffer (*J. C.*) Proeven op de Slakken. 's Hage, by *J. du Mee*, in gr. 4to. *f* 3 - 10 - 0 158
Schmucker (*Joh. L.*) Heelkundige Waarneemingen, IIde Deel. Leiden, by *P. v. d. Eyk* en *D. Vygh*, in gr. 8vo. *f* 1 - 10 - 0 65

Schorer (*W.*) Vertoog over de ongerymdheid van het Samenſtel onzer hedendaagſche Regtsgeleerdheid en Praktyk. Middelb. by *P. Gillisſen* en Amſt. by *Yntema* en *Tieboel*, in gr. 8vo. *f* 0 - 15 - 0 318

Schouwburg (Spectatoriale) IVde Deel, Amſt. by *P. Meijer*, in 8vo. *f* 1 - 16 - 0 555

Silvaan, *Blyſpel.* Amſt. by *J. Duim*, in 8vo. *f* 0 - 6 - 0 283

Smally (*J.*) De onmagt van den Zondaar, enz. Alom te bekomen, in gr. 8vo. *f* 0 - 11 - 0 11

Staanſtra (*P.*) Meetkundige Grondbeginzels der Natuurkunde, Iſte Deel, Amſt. by *Yntema* en *Tieboel*, in gr. 8vo. *f* 2 - 16 - 0 16

Stolte (*J. H.*) Berigt wegens de ongelukkige gevolgen eener Aderlaating op de rechte hand, enz. Zwolle, by *H. Clement*, in gr. 8vo. *f* 0 - 7 - 0 295

Styl (*K.*) Beknopte Aanleiding tot de kennis der Spelling, Spraakdeelen, en Zinteekenen van de Nederduitſche Taal. Gron. by *J. Oomkens*, in 8vo. *f* 0 - 11 - 0 44

Swaving (*C.*) Proeve van Aanmerkingen over het regt en onregt gebruik der H. Schrift, enz. Iſte Stuk. Utrecht, by de Wed. *J. van Poolſum* en *A. v. Paddenburg*, in gr. 8vo. *f* 0 - 16 - 0 573

Sybrants (*T.*) Hoogbootsmans Kunst of Matrooſen Studie. Amſt. by *G. Bom*, in 8vo. *f* 0 - 8 - 0 89

T.

TAfereel van Natuur en Kunst, XIVde Deel, Amſt. by *P. Meijer*, in 8vo. *f* 1 - 5 - 0 443

Testamentmaakers (De) of de Marquis van Tolbrugge. *Toneelſpel.* Alom te bekomen, in 8vo. *f* 0 - 6 - 0 236

Tooneelſpellen (Zedelyke) geſchikt voor de Opvoeding der Jeugd. Amſt. by *H. Gartman*, in 8vo. *f* 1 - 5 - 0 515

Trembley (*A.*) Onderwyzingen van een Vader aan zyne Kinderen, in de Natuur en in den Godsdienst, Iſte Deel, 1ſte Stuk. 's Hage, by *J. du Mee*, in gr. 8vo. *f* 1 - 0 - 0 13

——— Iſte Deels, IIde Stuk. *f* 1 - 0 - 0 493

——— IIde Deels, Iſte Stuk. *f* 1 - 0 - 0 493

——— IIde Deels, IIde Stuk. *f* 0 - 18 - 0 582

Trits van Dichtlievende Proeven op den Storm, voorgevallen in Slachtmaand des Jaars 1775. in gr. 4to. *f* 0 - 6 - 0 229

U.

UItſpanningen (Myne) onder de Zinſpreuk, *Libere & Modeſte*, Amſt. by *P. Heyman*, in gr. 8vo. *f* 1-5-0 605

V.

VElde (*J. v. d.*) Tweehonderdjaarig Jubelfeest, enz. Zierikzee, by *J. de Kanter en Zoon*, in gr. 8vo. *f* 1 - 4 - 0 416

Venema (*H.*) Redenvoeringen over Matth. XVIII. XIX. en XX. IIde Deel. Leeuwaarden, by *H. A. de Chalmot* en Harlingen, by *F. v. d. Plaats*, in 4to. *f* 2 - 0 - 0 101

Verantwoording van *Stephanus de Tombe*. Alom te bekomen, in gr. 8vo. *f* 0 - 4 - 0 47

Verhaalen (Zedelyke) getrokken uit de Werken van de Heeren *D'Arnaud*, *Mercier*, &c. Iſte Deel. Amſt. by *A. Mens Jansz.* en *A. E. Munnikhuizen*, in 8vo. *f* 1 - 16 - 0 463

Verhandeling over twee van Jeſus Broederen, en hunne Brieven in onzen Bybel. Utrecht, by *J. van Schoonhoven en Comp.*, in gr. 8vo. *f* 0 - 15 - 0 524

——— over de deugd en beſtendigheid der Schulpkalk, enz. door *Philopatris Batavus*, Amſt. by de *Wed. Lovering* en *Allart*, in gr. 8vo. *f* 0 - 14 - 0 - 1 168

——— over een nieuw uitgevonden Schoepmolen. Door *Philoxenus*, Amſt. by *J. C. Sepp*, in gr. 8vo. *f* 0 - 16 - 0 24

——— van het Bataafsch Genootſchap der Proefondervindelyke Wysbegeerte te Rotterdam. IIde Deel. Rotterd. by *R. Arrenberg*, in gr. 4to. *f* 3 - 0 - 0

——— van het Genootſchap onder de Zinſpreuk: *Floreant Liberales Artes*, IIde Deel, 1ſte Stuk. Amſt. by *G. Warnars*, in gr. 8vo. *f* 1 - 5 - 0 441

——— (Geneeskundige) aan de Koninglyke Sweedſche Academie medegedeeld, door *Jan Bernard Sandifort*, IIde Deel. Leiden, by *P. v. d. Eyk* en *D. Vygh*, in gr. 8vo. *f* 3 - 0 - 0. 113

——— van de Hollandſche Maatſchappy der Weetenſchappen te Haarlem, XVIIde Deel, 2de Stuk. Haarlem, by *J. Bosch*, in gr. 8vo. *f* 2 - 16 - 0 550

——— (Natuurkundige) Vde en laatſte Deel, 4de Stuk. Amſt. by *A. v. d. Kloe*, in gr. 8vo. *f* 2 - 0 - 0 347

——— (Vier Natuurkundige) Leiden, by *J. v. Tiffelen* en *L. Herdingh*, in gr. 8vo. *f* 0 - 8 - 0 393

——— uitgegeeven door het Zeeuwsch Genootſchap te Vliſſingen, Vde Deel. Middelb. by *P. Gilliſſen*, in gr. 8vo. *f* 4 - 6 - 0 207

Vermeer (*J.*) Drietal Lykredenen. Utrecht, by *R. de Meyere* en Amſt. by *H. W. de Bruyn*, in gr. 8vo. *f* 0 - 12 - 0 292

Ver-

Verzameling van Gedenkſtukken in Nederland, Iſte Deel. Bevattende de Stad *Delft*. 's Hage, by *J. du Mee*, in gr. 8vo. *f* 2. - 10 - 0 415

Villette (*M. A. de*) Stigtlyke Gezangen. Rotterd. by *D. Vis* en Hoofn, by *L. Vermande*, in gr. 8vo. *f* 0 - 12 - 0 419

Voet (*J. E.*) Gods Geregtigheid beſchouwd in Jeſus Christus. Dordrecht, by *P. v. Braam*, in gr. 8vo. *f* 0 - 12 - 0 55

——— Gods waarheid verheerlykt in J. Christus. Dordrecht, by *P. v. Braam*, in gr. 8vo. *f* 0 - 8 - 0 198

Voorbeelden van veel voorkomende en andere Notariale Acten. Amſt. by *H. Gartman*, in gr. 8vo. *f* 0 - 15 - 0 415

Vos (*J. A.*) Redenvoeringen. Utrecht, by *J. v. Schoonhoven en Comp.*, in gr. 8vo. *f* 0 - 12 - 0 106

Voyages en differens Pays de l'Europe. A la Haye, chez Plaat & Comp. *en* 8*vo*. *f* 2 - 10 - 0 500

Vraagen over den Godsdienst. Tweede Druk, merklyk vermeerderd. Harlingen, by *F. v. d. Plaats*, in gr. 8vo. *f* 1 - 5 - 0 152

Vries (*C. de*) Lykreden, ter gelegenheid van het overlyden des Eerw. Heere *J. Cuperus*. Utrecht, by *G. v. d. Veer*, in 4to. *f* 0 - 8 - 0 339

W.

Wagenaar (*J.*) Het Leeven en de Leer van Jeſus Christus; waar agter eenige Vraagen over dit allergewigtigst ouderwerp. Amſt. by *Tntema* en *Tieboel*, in 8vo. *f* 0 - 14 - 0 565

Wagner (*H. L.*) De weldaadige Vreemdeling, *Toneelſpel*. Amſt. by *J. A. Crayenſchot*, in 8vo. *f* 0 - 6 - 0 47

Wall (*P. H. v. d.*) Handvesten, Privilegien, enz. der Stad Dordrecht, enz. Vyfde Afdeeling. Dordr. by *P. v. Braam*, in Fol. *f* 5 - 5 - 0 446

Weduwe. (De Edelmoedige) *Toneelſpel*. Amſt. by *G. ten Boskelaar*, *Junior*, in 8vo. *f* 0 - 10 - 0 562

Weg, (De breede) of de weg van de Mode. Zwolle, by *J. Clement*, in gr. 8vo. *f* 0 - 8 - 0 184

Wertber. (De Jonge) *Treurſpel*. Amſt. by *M. Schalekamp*, in 8vo. *f* 0 - 7 - 0 187

Wy (*G. J. van*) Verhandeling over de bytende Sublimaat. Amſt. by *P. Conradi*, in gr. 8vo. *f* 0 - 12 - 0 344

BLADWYZER

DER

VOORNAAMSTE BYZONDERHEDEN,

In de Eerſte Stukken des Vyfden en Zesden Deels.

(V. en VI. dienen ter Aanduiding van het Vde en VIde Deel.)

A.

Aardkloot (Beſchouwing van de veranderingen op den) voorgevallen, VI. 494. Nuttige uitwerkzels daar van. 498

ABELARDUS (PETRUS) zyne lotgevallen, VI. 405

ABRAHAM over 't bevel der Beſnydenisſe hem gegeeven, V. 5

——— De verſchyning der Engelen hem ontvouwd, VI. 189

Achtertaalen, wat dit woord in Regten betekent, VI. 452

Ademhaaling, welk eene werking ze op de lugt doet, VI. 393

AGRICOLA zyn Character, V. 402

Aleppo, Beſchryving dier Stad, VI. 125

ALTAMONT, ('t Leeven van) V. 282

America, waarom de *West-Indien* geheeten, VI. 408. De eer der vinding van dit Werelddeel komt COLUMBUS toe, *Ald.* Wegens de verſchillen der *Spanjaarden* en *Portugeezen* aldaar. 409

——— (*Noord*) beknopte en zaakryke Beſchryving van de voornaamſte Engelſche Volkplantingen aldaar, V. 364

AMINTAS, eene Zedelyke Vertelling, V. 135

APOLLONIUS van *Tyare*, zyn Character, V. 403

Apostelen (De Twaalf) van CHRISTUS, hoedanige lieden, V. 251. Zeer geſchikt tot het Ontwerp, 't welk hun Meester ontworpen hadt. 252

——— over de verkeerde wyze waarin men hunnen leertrant volgt. 422

Apostoli, welk een aanhang, VI. 473. Hunne Kleeding en Leevenswyze, *Ald.* Wanneer opgekomen, *Ald.* Hoe lang dezelve ſtand hieldt, 474. Voorzigtig beleid der ſtigteren, *Ald.* Deeze Aanhang moet met dien der *Apostolici* niet verward worden. 475

Armoede (Deugdzaame vergenoegde) beſchreeven, V. 325

Aſſen, in 't Landſchap *Drenthe*, beſchreeven, VI. 133

AUGUSTUS zet den voet op de vryheid der *Romeinen*, V. 398

Avondmaal, hoe de Leer der *Zwingliaanen* met die der *Calvinisten* te veréénigen, V. 7

——— Leer der Schriftuure des aangaande behelst, dat het geoefend wordt ter Gedagtenisſe van CHRISTUS; tot eere van den Middelaar; ter openlyke belydenis van het *Christendom*; wat Voorbereiding daar toe noodig, V. 158, 159

——— Leer der *Lutherſche Kerke*, over 't zelve, V. 197

Avond-

Avondmaal, Leer der *Gereformeerde Kerke*, omtrent dit ſtuk verſchillend. De gevoelens van ZWINGLIUS en CALVYN, V. 198, 199

B.

Bagdad, Beſchryving dier Stad, V. 221

Batavieren, niet wegens hunne groote maar wegens hunne kuiſche ooren beroemd, VI. 553

Beden, *Petitien*, *Subvencien* en *Precarie-gelden*, geeven, in den nauwſten zin, 't zelfde te kennen, V. 80

Baelden te hebben, den *Joden* niet ontzegd, V. 99

——— (Spreekende) hoe te maaken, V. 350

Bealdendienst den *Joden* ſtreng verbooden, V. 98

Beenderen, (Het getal der) in 's menſchen Lichaam, VI. 346

Beetwortel, monſterachtige waar door waarſchynlyk veroorzaakt, V. 216

Bekoeryling (Strengheid omtrent een), gewraakt, VI. 178

Bekeering, (Het uitſtel der) kan door het voorbeeld des Moordenaars aan 't Kruis niet gewettigd worden, VI. 8

Beſnydenis, of dezelve plaats gehad hebbe onder de Egyptenaaren, eer God ze Abraham beval; onderzogt, en ontkend, V. 2

Bevrugting, (De onderſcheidene wyzen van) onder de Planten aangedrongen als een bewys van Gods Wysheid, V. 488

Bezetenen, wat men door dezelve in de Schriften des N. T. te verſtaan hebbe, VI. 381. etc. Het Leerſtuk van Demoniſche Bezetenen, verre van door de Joodſche of Christlyke Openbaaring geſtaafd te worden, wordt door beiden ten uiterſten gewraakt, 384. CHRISTUS en de Apostels waren niet gehouden, de dwaalende gevoelens daar omtrent te regt te brengen, 385

Blaas, (Doorbooring van de) om Pisopſtopping weg te neemen, VI. 65

Blindheid, door zwaare verrooiënis veroorzaakt, hoe geneezen, V. 73

Bloedbelletjes, by nadere waarneeming niet gevonden, V. 21

Bloedzweeten van CHRISTUS in *Gethſemané*, aangemerkt als 't Borgtogtlyk lyden voor 't eeren van 't Bloed en 't Verſlikte, V. 294

Boeken, derzelver keuze wyst het Character der Leezeren uit, VI. 512

Bondgenoten der Unie, hoe verre hunne Vryheid ga in het jaarlyks al of niet inwilligen der Ingredienten van den Staat van Oorlog? V. 592

Braakwortel, zie *Ipecacoanha*.

Brandſpiegel van BUFFON, V. 212

Briefſchryven, best door voorbeelden geleerd, V. 460

Broeders en *Zusters*, eene oude algemeene benaaming onder de *Christenen*, VI. 301

Bruid in 't Hooglied, waar zy zich ophouden hebbe, V. 247

BUAT (De Ritmeester) Adviſen omtrent zyne Correspondentie met den vyandgegeeven, VI. 413

Bybelſchriften, (Voortreflykheid der) V. 341. Uit welk een oogpunt ze moeten beſchouwd worden. 342

Cal-

C.

Calvinisten, hoe zy zich met de *Zwingliaanen* omtrent het Avondmaal zouden kunnen verdraagen, V. 7

Canada, (Beschryving van) VI. 40

Cataract, nieuwe wyze van Operatie voorgesteld, VI. 527

Celsus, wanneer hy geleefd hebbe, VI. 333. Op welk eene wyze hy den Christlyken Godsdienst aantastte, *Ald.* Berigt wegens hem, 334. Zyne verwarde Schryfwyze. 518

Characters der Menschen kunnen met vry veel zekerheids, uit hunne Boekenkeus opgemaakt worden, VI. 512

Christendom, (Aart van het) VI. 69. Vroegtydig bedorven, 70. Gesteldheid der byzondere Aanhangen onder 't zelve. 71

Christenen, (Schets van het Character der) in het Tydperk der Hervorminge, V. 57

——— over hun aantal in het *Turksche Ryk*, VI. 127

——— welke Benaamingen zy in den eersten tyd droegen, VI. 298. Van waar en wanneer zy eerst den naam van *Christenen* hebben aangenomen. 301

——— kunnen aangenaame en nutte leden van een gezelschap weezen, VI. 432. Hoe zy hunne Gesprekken moeten beleggen. 435

Christus, of hy Broeders gehad hebbe onderzogt, VI. 521

Chrysostomus, zyne beschouwing van de Oosterlsche Wyzen, VI. 572

Clemens de XIV zyn Character, V. 176. Zyne Brieven in zyn uiterste, VI. 509. Zyn sterven, *Ald.*

Columbus komt met regt de eer der Ontdekkinge van *America* toe, VI. 408

Constantinus de groote, hoe hy zich gedraagt omtrent den *Christlyken Godsdienst*, VI. 69. *enz.*

Contributien, wat deeze benaaming in 's Landsgeschiedenis betekent, V. 83

1 *Corinth.* VIII. 1. opgehelderd, VI. 576

Ctesias, Character van dien Schryver, V. 179

D.

Dagdiertje, zie *Ephemeron*.

Dampkring, (Gesteldheid van den) in *Holland*, VI. 120

Deegh, oude betekenis van dat woord, VI. 551

Degendragt, het onvoegiyke daar van bespot, V. 185

Deïsten, hebben geen vast stelzel en zyn onderling zeer verdeeld, V. 480

Demons, (Wat men door de) waar van in 't N. T. gesprooken wordt, te verstaan hebbe, VI. 381 *enz.* Zie verder *Bezetenen*.

Deugd, behartiging daar van onder de *Christenen* zeer slegt gesteld, V. 59

——— (De) op zichzelven niet genoegzaam om ons op deeze wereld gelukkig te maaken, VI. 602

Deur, van waar dit woord herkomt, VI. 551

Dichtkunst, (Invloed van de) op den Godsdienst, V. 504

——— hoe de Cieraaden daar in te gebruiken, VI. 182

Dingspel, van waar deeze benaaming afstamt, VI. 131

Dionysius van Halicarnassus, Character diens Schryvers, V. 179

Diodorus van Sicilie, Character van dien Schryver, V. 180
Domitianus zyn Character, V. 401
Doreſtadum, (Geſchiedenisſen van het doen de *Noormannen* ontdekte en geplonderde) VI. 208
Dorp, herkomst van dit woord, V. 447
Drenthe, Regeering van dat Landſchap beſchreeven, VI. 129
Drostampt in *Drenthe*, zeer aanzienlyk en voordeelig, VI. 131
Duitſchen, welke, VI. 166. Eene oude Vaderlandſche Bouwſtoffe. *Ald.*
Duigen, hoe de Handel in dezelve verloopen is, en best herſteld kan worden, V. 237
Dweeper, (Onderſcheid tuſſchen een) en een Twyfelaar, V. 425
Dyken, (*Zee-*) wanneer eerst in de *Nederlanden* aangelegd, VI. 443. hoe gemaakt. 444

E.

Eeden (*Nederlandſche*) hun Verbond, zie *Verbond* en *Smeekſchrift*.
Eekhoorens, Proeven op het groeijen hunner Tanden genomen, VI. 350
Eertugt, hinderlyk aan 't waar geluk, V. 33
Egypten, Regen aldaar zo zeldzaam niet als veele Reizigers willen, V. 170. Zomerhitte aldaar. 171
Egyptenaars, of zy de Beſnydenis voor den tyd van ABRAHAM oefenden onderzogt, V. 3. Van hunne Steenen met Hieroglyphiſche Figuuren, V. 101
Electriſeer Machine, Beſchryving van eene nieuwe, V. 543. Voordeelen derzelve boven de oude. 544
Electrophore Perpetuel, beſchreeven, VI. 395
Elft en dartigt (*Jets op zyn*) *doen af hebben*, van waar die ſpreekwyze herkomſtig is, V. 446
EMMIUS (UBBO) Berigt van dezen Schryver, VI. 366
Engelen, hun lichaamlyk beſtaan, en dat ze *vuurwezens* zyn verdeedigd, VI. 477
Engelſchen (Hoe ſlegt zich de) in het houden van het *Tractaat van Marine*, met den Staat gedragen hebben, V. 453
Ephemeron, Beſchryving van het Inſect, V. 26
Epicurist, (De) deugdzame) afgemaald, V. 137
Etſtoel, wat dezelve in de Regeering van *Drenthe* betekent, VI. 139

F.

FEBRONIUS, zyn gevoelen over de Pauslyke magt, V. 111.
Fontein, (Brandende) in *Dauphiné*, berigt en verklaaring van dit verſchynzel, VI. 347
Friesland, (Lugtgeſteldheid in) V. 25
——— hoe beſtuurd, V. 446. Van de *Grietmannen* en *Grietenyen* aldaar, 447. Stemgeregtigde leden in die Provintie. V. 448

G.

Gallizers, een naam den *Christenen* toegevoegd, VI. 290
GANGANELLI, zie CLEMENS DEN XIV.
Gebangenen, wat de oorzaak van hun dood zy, V. 349
Gelderland, (Lugtgeſteldheid in) V. 24

BLADWYZER.

Geloof, (Schriftuurlyke betekenis van het woord.) V. 336
——— (Waar in het *weezen* en welweezen van het) beſtaat, VI. 482. Over het verband waar in 't zelve met de Wedergeboorte, het deelkrygen aan Christus en des Zondaars regtvaardiging voor God, te beſchouwen zy. 483
Geloofsleeren, welke die zyn, V. 375. Hoe een Leeraar zich daaromtrent hebbe te gedraagen. *Ald. enz.*
Geluk, verkeerden weg veel al ingeſlagen om 't zelve te vinden, V. 33
Gelykenisſen, (*Schriftuurlyke*) welke regels in derzelver uitlegginge in agt te neemen, VI. 108
——— ——— twee hoofdſoorten derzelven, VI. 241
——— ——— (De) MATTH. XIII. opgehelderd, VI. 243
——— ——— (Het bedoelde dez voornaamſte van onzen Zaligmaker, VI. 566
Genadeſtaat, (Kentekens van den) V. 434
GEN. VI. 6. verklaard, VI. 191
——— XVIII. ontvouwd, VI. 189
——— XI. 6. toegelicht, VI. 192
Geregtigheid, (*Gods*) waar dezelve in beſtaat, VI. 56
Geſchiedenis, (*Algemeene*) ontwerp van dezelve, V. 50
——— ——— (*Oude*) hoe te beoeffenen, V. 54
Geſlachtlyſten, (Over de verpligting den Jooden opgelegd om op hunne) nauw agt te geeven; V. 567
Geſprekken, Grondregels daar omtrent in agt te neemen, V. 415
Geſprekken, hoe ten meeſten nutte aan te leggen, VI. 435
Gevoel, (Welke waarheden al of niet door 't gezag van 't algemeen) onderſchraagd worden, V. 422
Gezindheidsyver onder de *Chriſtenen*, ſterker dan de Liefde tot de Waarheid, kenmerken hier van, V. 58
Gezondheid der Zeevaarenden hoe best te bezorgen, VI. 438
Glybaan aan 't Ruſſiſch Hof als een Wintervermaak gebruiklyk, V. 550
Godgeleerden, hoe zy hunnen Yver moeten beſtuuren, V. 522
GODS, (*Beſtaan*) of het uit de zamenſtemming der Volken kan betoogd worden, V. 517
Godsdienſt, hoe dezelve den Kinderen in te boezemen, VI. 153. Hoe elk daar in, voor zich zelven een onſcheudbaar regt hebbe. 596
——— (Ontwerpen van een Opſtel of Kort begrip over den Christlyken) ten dienſte der nog onbekeerde Volken, V. 440. enz. Welk eene gemoedsgeſteltenis 'er noodig zy om wel over denzelven te oordeelen, VI. 6
——— (Invloed van de Dichtkunſt op den) V. 503
Goes, zie *Satisfactie*.
Golgotha, zie *Kalvarie*.
Graanhandel, hoe voordeeliger te dryven in ons land, V. 232
Graaven van Holland, wanneer zy Meerderjaarig gerekend werden, V. 233
GRACHUSSEN (Staat van *Rome* onder de) V. 315
Grieken, Aanmerkingen over hunne Geſchiedkunde, V. 177

Grieteny, herkomst van dat woord, V. 446
Grietman, wat waardigheid in de *Frieſche Regeering*, V. 446
Groningerland, (Lugtsgeſteldheid) in V. 25
Guiné (Eerzang tot lof van den Abt) V. 363

H.

Handel. XXI. 18-26. opgehelderd, V. 62
Hazelaar, Beſchryving van deezen Heester, V. 530. Het zonderlinge der Vrugtmaakinge, 531. Tamme Hazelaars, 532. Gebruik, 533. Benaamingen van dit Gewas. *Ald.*
Hemel, oorſprong en afleiding van dat woord, VI. 552
Herodotus, Character van deezen Schryver, V. 178
Hertogenbosch, (Lugtsgeſteldheid in de *Meyery van 's*) VI. 77. Grondgeſteltenis aldaar, 78. Vrugten en Dieren, *Ald.* Geaartheid der Inwoonderen, 79. Naamsoorſprong. 81
Hervormers, (in geenen kwaaden zin voor Geestdryvers te houden,) VI. 403
Hervorming, hoe gelukkig in *Zweeden* en *Deenemarken* ingevoerd, VI. 541
Holland, (Lugtsgeſteldheid in) V. 24. VI. 120
Honden, Kenmerken van derzelver dolheid, V. 385. Middel tegen derzelver beeten. 386
Hooglied van salomo, een Tooneelſtuk, de Huwelyksliefde ſchetzende, VI. 142. Voortreflykheid van dit Dichtſtuk. 143
Hume (david) Kort berigt van dien Geſchiedſchryver, VI. 322
Huwelyken, welk een invloed de Temperamenten daar op hebben, V. 410

J. en I.

Jagtrecht, (Oorſprong van het afzonderlyk) VI. 595. Welke bepaalingen daaromtrent door onze Graaven gemaakt, 596. Wat men door hunne *Houtvesterey* en Duinmeijerſchap te verſtaan hebbe, *Ald.* Over het recht der Edelen en Graflyke Officieren ten tyde der Graaven, 597. Het tegenwoordig Jagtrecht. 598
Janſenismus, verſcheide ſoorten daar van in *Frankryk*, V. 109
Jatrope, hoe de bevrugting van die Plant toegaat, V. 491
Jeruſalem, (het *hedendaagſche*) veel kleinder dan het *oude*, *legt* op dezelfde *plaats*, *V.* 358
Jesaia III. 6. toegelicht, VI. 2
Jeſuiten, hun ſlegten invloed aan het *Weener-Hof*, VI. 502
Jeugd, hoe te gebruiken, en ten meeste nutte aan te leggen, VI. 222
Indie, (Koophandel op) of men denzelven moet aanhouden, VI. 36
Inenting, met vrugt te werk geſteld op Kalveren van gebeterde Koeijen, V. 265
——— *der Kinderpokjes*, welke de voornaamſte redenen zyn, die de Ingezetenen van ons Land daar van te rug houden, VI. 391
——— redenen die dezelve aanpryzen, VI. 4
Ingeeving der Heilige Schrift, aanmerkingen over dezelve, VI. 425
Inzettingen, (Stellige) in den Godsdienst van Bygeloof vrygeſprooken, VI. 288

Jos

Job I, v. 1-10. Overzetting van MICHAELIS, met de verklaaring, V. 470
Joden, de *Beeldendienst* hun verboden; doch het maaken van *Beelden* hun niet ontzegd, V. 98. 99. Steenen met Hieroglyphiſche Figuuren mogten zy niet hebben, 102. Over hunne verpligting om op hunne Geſlachtlysten nauw agt te geeven. 567
Ipecacoanha, wanneer eerst gebruikt, V. 308. Kentekens van derzelver goedheid, *Ald.* Uitwerkſels. 309
JUDAS, 't gedrag van Christus te hemwaards, V. 289

K.

KAiro, (*Nieuw*) beſchryving daar van, V. 573. Veranderingen aldaar met het ryzen en daalen van den Nyl, 574. Van de Inwoonders dier Stad, 575. Van den Koophandel aldaar, 577
——— (*Oud*) beſchreeven, V. 573
Kalvarie, niet gelegen waar veelen willen, V. 358
Kanker, (Proeve om den) door verrotting tegenſtaande middelen te geneezen, V. 162
Kentekens der Genadeſtaat, V. 434
Kerk, (Christlyke) verval derzelve, zints CONSTANTYN die in wereldlyken luister deedt toeneemen, V. 428
Kerken, (Het begraaven in de) van waar onder de *Christenen* oorſpronglyk, VI. 312. Afgekeurd, 313. Weder in gebruik gebragt, 314. Middelen tot het veranderen deezer gewoonte voorgeſlagen, 315. Zie over dit begraaven desgelyks. 363
Kinderen, hoe hun den Godsdienst in te boezemen, V. 153
——— Troostgronden by derzelver verlies, V. 201
Kinderziekte, (De waare) heeft zomtyds meermaalen dan één plaats in denzelfden Mensch, V. 579
——— Zie *Inenting*.
Kinkhoest, aanmerkingen daar over, VI. 254. Geneeswyze, *Ald.* De Kinderen worden meer dan één zomtyds door dezelve aangetast. 255
Kleederen, zeer gebruiklyke geſchenken by de Oosterſche Vorſten, VI. 1. Met deeze moesten de beſchonkenen in de tegenwoordigheid der Vorſten verſchynen. 83
KLEMAN, (Berigt raakende verſcheide Papieren over 't gevoelen van) wegens de Orde des Heils, V. 36. 205. 346. 484
KLI-YOGO, hoe hy zich omtrent zyne Kinderen gedraagt, VI. 269
Koffy, van waar oorſpronklyk, V. 321. Wanneer en door wie eerst gebruikt, 329. Waar en hoe zeer voortgeteeld. 324
Koffyhuizen, wanneer eerst opgerigt, V. 322. 't Voorgevallene daar omtrent te *Conſtantinopolen*, *Ald.* Wanneer in *Engeland* en elders ingevoerd. 323
Koophandel op *Indie* verdient aangehouden te worden, VI. 36
——— en vryheid, welk eene wederkeerige werking die hebben, VI. 38

Koorn, (*Geſpoord*) wat het zy, VI 396
KORTE, (JONAS) wat hem bewoog zyne Reis na *Palestina* te onderneemen, V. 355. Kort berigt van zyne reize. 356
Kruistochten, zeldzaame omwentelingen daar door te wege gebragt, VI. 402
Kunne, (Neiging tot de *Schoone*) niet uit te rooijen; hoe te regelen, V. 463
Kwaadſpreekenheid, Afmaaning van die ondeugd, VI. 85

L.

Landsdag in *Friesland*, hoe dezelve gehouden wordt, V. 449
LAVATER, zyn gedrag omtrent MOSES MENDELSZOON, V. 11
LEAD, (JOHANNA) haare vreemde gezigten, V. 381
Leenverband tuſſchen *Vlaanderen* en *Zeeland*, oudtyds door de Graaven van *Vlaanderen* beweerd, en door de Graaven van *Holland* onregtmaatig betwist, V. 127
Leeraar moet zich voorſtellen in zyne Predikatien, zyne Toehoorders wyzer en beter te maaken, V. 373. Hoe hy de *Geloofsleeren* inzonderheid te behandelen hebbe. 375
Leevenslot, (Voorkennis van ons) zou ons niet gelukkig maaken, V. 404
Lichaam, (om uit zekere deelen van het Menschlyk de grootte van 't geheele lichaam te bepaalen, VI. 114
Lichaamen tragten te volharden in den ſtaat waar in zy zich bevinden, het zy van rust of van zich gelykmaatig in een reehte lyn te beweegen; tot dat 'er eene oorzaak bykome, die dezelve van Staat doen veranderen, VI. 18
Lichaamen, (Elke verandering en beweeging der) is evenredig aan de indrukzelen en beweegkragt, die deeze verandering voortbrengt; en geſchiedt altoos volgens de regte lyn, langs welke die kragt tragt te werken, VI. 20
——— De wederwerking van een Lichaam op de magt, is altoos gelyk aan de werking van de magt zelve op het Lichaam, en geſchiedt in eene tegengeſtelde regting, VI. 21
——— (*Middel* om de *Magnetiſche* kragt der) te onderzoeken, VI. *489*
Liefde tot de *kunne hoe* te regelen, V. 464
Liefdemaaltyden, hoe onder de *Christenen* gehouden, en tot wat einde, VI. 519
Lintworm, de wortel van *Manlyk Varenkruid*, een beproefd geneesmiddel daar tegen, V. 211
Lugt, (*Vaste*) Electriſche Proeve op dezelve gedaan, V. 345
——— (Vorderingen in de laatſte honderd jaaren in de kennis der) gedaan, VI. 307. *Kunstlugt* uitgevonden, *Ald.* Vaste lugt in de *Minerale Wateren*, 308. Middelen waar door de lugt, ter inademinge, zuiver blyft. 309
Lugtsgeſteldheid in de *Zeven Vereenigde Nederlanden*, V. 23 enz.
——— in *Holland*, VI. 120. niet ongezond. 123
LUKAS III. 10. 14. ontvouwd, VI. 147

BLADWYZER.

LUKAS X. 38-42. toegelicht, VI. 195
——— XV. 11-32. verklaard, VI. 107

M.

Maan, (Wat de vertooning der vlekken op de) veroorzaakt, VI. 360
Maatigheid aangepreezen, VI. 86
Magneet, 't is niet waarſchynlyk dat dezelve alleen geſchikt is om der Zeevaard ten dienst te ſtaan, VI. 492
Mal of *Mabl*, wat dit woord betekent, V. 172
MARCUS III. 21. verklaard, VI. 50
MARIA, of zy, na de te wereldbrenging van CHRISTUS, Kinderen by JOSEPH gehad hebbe; onderzogt, VI. 524. enz.
MARNIX (PHILIP van) waarſchynlyk Opſteller van het Verbond der Nederlandſche Edelen, V. 495, 496
MARTIALIS, een Puntdichtje van hem op de Ooren der *Bataveren* beoordeeld, VI. 554
MATTH. XXII. 11-13. verklaard, VI. 3
Meerderjaarigheid, wanneer de Graaven van *Holland* dezelve verkreegen, V. 233. Oude bepalingen omtrent de Meerderjaarigheid in 't algemeen, V. 235
MENDELSZOON, (M.) zyn gedrag omtrent LAVATER, V. 11
Menſchenroof, onder de *Israëliten* met den dood geſtraft, VI. 96
Minnedichten, (Aart der *Oosterſche*) VI. 144
Misdaad, (Bedenkingen over het ſtraffen van zekere ſchandelyke) VI. 63
Misdaaden, Oorſprongen waar uit ze voortkomen, V. 28. Middelen om ze te beletten, 29
Mondigheid, zie *Meerderjaarigheid*, V. 235
Moordenaar, (De aan het Kruis bekeerde) kan geen uitſtel van Bekeering wettigen, VI. 8
Morgengedagten, Dichtſtukje.

N.

Naalden, hoe deeze gemaakt worden, V. 173
Nautilius, een éénſchelpige Mosſel beſchreeven, V. 175
Nazareners, de Christenen zo genaamd, en waarom, VI. 300
Negers, niet ter Slaavernye geboooren, VI. 591
Neiging, tot de ſchoone kunne om wyze rede ingeplant, V. 463. Hoe te beſtuuren. 464
NIMROD, (Tooren van) beſchreeven, V. 224
November 1, de voornaamſte gebeurtenisſen op dien dag, V. 301
Novogrod beſchreeven, V. 541
Nyl, twee takken deezer Riviers door NIEBUHR beſchreeven, V. 168

O.

Olie in Zee te ſtorten dienſtig en niet gevaarlyk voor volgende Schepen, V. 311
Olieaaden, Aanmerkingen van den Heer WAGENAAR over den Handel in dezelve, V. 239
Olyfberg, CHRISTUS is niet van denzelven ten hemel gevaaren, V. 360. Verdichte voetſtappen op deezen Berg. *Ald.*
Omſlagen, wat deeze in 't Lands geſchiedenis betekenen, V. 80
Ongeloof, in welke verwarringen en onzekerheden het ons inwikkelt, VI. 508

Ongelooven, (De Schriften der eerſte) zyn niet verlooren geraakt, VI. 232
Onmagt, (Aanmerkingen over de Natuurlyke en Zedelyke) der Zondaaren, VI. 11
Openbaaring, (Chriſtlyke) tot welk een gedrag ze ons verpligt, V. 194
——— van welk een kragt de overlevering zy ten opzigte van de waarheid en Godlykheid, V. 514
Openbaaringen, VI. 9, 10, 11. ontvouwd, V. 57
Ophiten, Berigt wegens deezen Aanhang, ook *Slangebroeders* en *Serpentiaanen* geheeten, VI. 470. Welke vreemde denkbeelden zy vormden van de Paradysſlang, 471. Eerdienst door zommigen hunner, by het houden des Avondmaals, aan de Slang beweezen, 472. Oudheid deezes Aanhangs, en deszelfs verval. *Ald.*
Opium vermindert de beweeging van het Hart, V. 261
ORIGENES, wat hem bewoog tegen CELSUS te ſchryven, VI. 330. Hoe hy dit ſtuk behandeld heeft, *Ald.* Hoe men over hem in vergelyking met de hedendaagſche Leeraaren hebbe te oordeelen, VI. 335
Overleveringe, (Wegens de genoegzaame kragt der) om ons van de waarheid en Godlykheid der Openbaaringe te verzekeren, V. 514
Overyſſel, (Lugtsgeſteldheid in) V. 25

P.

Philoſophie, (*Scholastyke*) welke deeze was, V. 305
Piſang, hoe de bevrugting van die Plant toegaat, V. 491
Planten, (De onderſcheide kunne der) en de Bevrugting derzelve ten bewyze van Gods wysheid aangedrongen, V. 483
PLUTARCHUS, Character diens Schryvers, V. 180
POLYBIUS, Character van dien Schryver, V. 179
Pondemaate, welk eene uitgeſtrektheid Lands dit woord aanduidt, V. 448
Porto Franco, Aanmerkingen van WAGENAAR hier over, V. 236
Portugeezen, hunne verrigtingen in *Amerika*, VI. 409. Hunne geſchillen met de *Spanjaarden* in dat Wereldeel. 410. *enz.*
Pottebakken, beſchryving daar van, VI. 232
Predikant, (Een) *mag Voogd* zyn, V. 228. *of hy* Notaris mag *weezen?* *Ald.*
Provintie, (Aanmerkingen over het onafhanglyk oppergezag, 't welk ieder) in zaaken van den Godsdienst toekomt, V. 596
Pſalm XIX. ontleed, VI. 522
Pynbank, in 't regterlyk onderzoek, geen vast en zeker middel, V. 583. Geen meer misdryven by Volken waar dezelve is afgeſchaft, 585. Of dezelve in eenig geval zy aan te raaden, 586. Wat middelen best by het afſchaffen in te voeren. 587
Pyniging, om een gevangenen eigen ſchuld belydeniſſe af te perſen, gewraakt, V. 30. Om een veroordeelden tot het ontdekken van Medepligtigen te brengen, geoorloſd. 31

Rab-

R.

Rabbynen (*Joodſche*) ten opzigte van de Oudheden niet te vertrouwen, V. 106
Regen, zo zeldzaam niet in *Egypten* als veele Reizigers willen, V. 170
Regter, (*De regtvaardige*) Inhoud eens Tooneelſtuks van dien naam, V. 508
Regtsgeleerdheid, in zichzelve zeer eenvoudig, VI. 137
Reuſen-beenderen, niet gevonden op het Kerkhof tuſſchen *Wieringen* en de *Wieringerwaard*, VI. 163
Rome, verlies van haare vryheid en de ondergang van 't Gemeenebest, V. 397
RUITER, (M. A. DE) 't Character diens Zeehelds, VI. 170
Ryken, (Een gierigen) afgemaald, V. 327

S.

Sacrament, zie Avondmaal.
Salpeter, (Beſchryving van de bewerking om) uit de Salpeterige aarden en Steenen te trekken, V. 120
——— hoe het ontbonden en gezuiverd wordt. 121
Samiels, rukwinden in *Arabie* beſchreeven, V. 222
Satisfactie, waarmede de Stad Goes en Eiland van *Zuid-Beveland*, zich onder het Stadhouderſchap van Prins WILLEM begeeven hebben, VI. 266
Scaphander, (De) of Zwemkolder aangepreezen, VI. 536
Schaapen, in 't *Oosten*, hebben een grooten Vetklomp by den Staart, VI. 127. Doch ſleepen dezelve op geen wagentje agter zich, 128. In *Zweeden* eeten ze de ſtengen en bladen der Tabaksplanten. 260
Scheepsvolk, middelen om 't zelve gezond te houden, VI. 438
Scholaſtyken, (Berigt van de Philoſophie der) V. 304
Schriften, (*Onechte*) onder de eerſte *Christenen*, uit wat oorzaaken opgeſteld, V. 296. Aanmerkingen daar over, 298. Misbruik door 't Ongeloof daar van gemaakt. 299
Schulpkalk, boven de Steenkalk te ſtellen, VI. 168
Scorbut, of dezelve voor eene Landeigene kwaale der *Hollanderen* te houden zy, VI. 120
Secte, deeze benaaming aan de *Christenen* gegeeven, VI. 299
SEGARELLI, (GERARD) Stigter van den Aanhang der *Apostoli*, VI. 474
Sententie, (Eene) by een Krygsraad kwaalyk geweezen, kan, zonder eenige manier van Procedeeren, by den Prins van den Lande geannulleerd worden, V. 125
Serpentiaanen of *Slangebroeders*, zie *Ophiten*.
Slaaven, (De *Negers* zyn geen geboorene) VI. 591
——— zonder dezelve kunnen de Volkplantingen beſtaan, VI. 592
Slaavenhandel, de onregtvaardigheid daar van aangetoond, VI. 590
Slekken, krygen den afgeſneeden Kop en 't Agterlyf weder, VI. 159. Welke voorzorgen men, by 't neemen deezer proeven, moet in agt neemen. 160
Sleutels der Steden te bewaaren komt den Burgemeesteren toe, VI. 447
Sluizen, (Middel om de) tegen hoo-

hooge Watervloeden en zwaaren Stormen te beveiligen, V. 218
Smaak, (Zes vragen den *Geestlyken*) betreffende, beantwoord, V. 254. *enz.*
Smeekſchrift der *Nederduitſche Edelen*, by welk eene gelegenheid en door wien waarſchynlyk opgeſteld, V. 496
Spanjaarden, hunne geſchillen met de Portugeeſen in *America*, VI. 410
Steur, ontſtaan naar eenie vleikoorts door de verplaatzing der ziekte-ſtoffe, hoe geneeſen, V. 71
Starren, (over den afſtand der Vaste) VI. 353. Van dezelver grootte, 355. Dampen doen ze tintelen, 357. Plaatzen daar ze zonder tinteling gezien worden. *Ald.*
——— men kan, zonder ongerymdheid niet ſtellen dat ze alleen voor onze wereld geſchaapen zyn, VI. 359. *enz.*
Steden, het begraaven in dezelve oudtyds verboden, VI. 363
Steenen, met Hieroglyphiſche Figuuren beſchreeven, by de *Egyptenaars* in gebruik, V. 101. den *Joden* verbooden. 102
Steenrecht, wat 'er in Friesland toe vereischt wordt, V. 448
Stemmen, (Voorbeeld van een) die zingen kon, V. 16
Sublimaat, (Bytende) hoe dezelve bereid en gebruikt wordt, VI. 344

T.

Tabak, kenmerken van deeze Plant, VI. 256. Gewoone ſoort beſchreeven, *Ald.* Door NICOTIUS in *Europa* bekend gemaakt, *Ald.* Aart van dit Gewas, 257. Groote kragten daar aan toegeſchreeven, *Ald.* Over het Tabakkauwen en rooken, 258. Over het Tabak ſnuiven, 259. Nadeelige gevolgen van het buitenſpoorig gebruik, *Ald.* De ſchaapen in *Zweeden* eeten de overgebleeven Stengen en Bladen op de Tabakslanden. 260
——— rooken in welke geſtellen dienſtig, in welke ondienſtig, V. 242. Welke *Tabak* best is. 243
Tanden, blyven ſteeds in de Dieren groeijen, VI. 349
Tarw-Planten, (Raadgeeving wegens het) op de uitgeſtorven vakken onzer akkers, *V. 216*
Temperamenten, hoe deeze in de Huwelykskeuze werken, V. 410
Texel, wanneer van 't vaste land geſcheiden, VI. 163
Thalmudiſten, zie Rabbynen.
Thee, algemeen gebruik daar van in *Japan* en *China*, V. 76. Verſcheide ſoorten. 77
Thee-hoe en *Groene Thee*, of men die voor oorſprongiyk verſchillende gewaſſen te houden hebbe, V. 336. Onderſcheide ſoorten van Thee in *China*. 539
Thee-boom beſchreeven, V. 74
THUCYDIDES, Character van deezen Schryver, V. 178
TIMOTHEUS (1 Brief van PAULUS aan) wanneer en van waar geſchreeven, V. 114
1 TIMOTH. II. 13-15. van zwaarigheden ontheven, VI. 374
TITUS (Keizer) zyn Character, V. 400
Toren van Nimrod beſchreeven, V. 224
Traan, op zee te ſtorten dienſtig

ſtig en niet hinderlyk voor de volgende Schepen, V. 311
Tractaat van Marine, (Gedrag van het Engelſche Hof ten opzigte van het) met den Staat, V. 453
Tremella beſchreeven, VI. 397
TULLIUS HOSTILIUS, kort begrip zyner lotgevallen, V. 182
Twyfelaar, Onderſcheid tuſſchen een en een *Dweeper*, V. 425

U.

UNie, (Hoe verre de vryheid der Bondgenooten van de) gaat in het al of niet inwilligen der Ingredienten van den Staat van Oorlog? V. 592
Utrecht, (Lugtgeſteldheid van) 24

V.

VAlisneria; hoe de bevrugting van die Plant toegaat, V. 492
Varenkruid, (*Manlyk*) een beproefd Geneesmiddel tegen den *Lintworm*, V. 211
Verbond, (Het) der Nederlandſche Edelen by welk eene gelegenheid gemaakt, V. 495. Philip van Marnix waarſchynlyk Opſteller van 't zelve, *Ald.* Hoe veelen 't zelve tekenden, 496. De reden, waarom geene Zeeuwſche Edelen het onderteekend hebben, nageſpoord. 497
Verdeeldheid in begrippen onder de *Chriſtenen* onvermydelyk, V. 480. Geeft geen rechtmaatige ſtoffe van tegenſpraak aan 't Ongeloof. *Ald.*
Verklaaring, (Vereiſchten in eene goede *Schriftuur*-) VI. 10
Vermaak, door den Godsdienſt niet gewraakt, V. 146. Welke regels in 't neemen daar van te volgen. 149
Verſtand, (Drangredenen voor de Jongelingſchap om hun) aan te kweeken, VI. 459
VIGLIUS VAN AYTTA VAN ZUYCHEM, Berigt wegens deezen Staatsdienaar, VI. 546
Volkplantingen, (Beknopt en zaaklyk berigt van de voornaamſte *Engelſche*) in *Noord-America*, V. 364
Voogdyſchap, wie dezelve mag en niet mag bekleeden, V. 227. Wat iemand daar van verſchoont. 229
Voorbereiding tot het Avondmaal dikwyls verkeerd begreepen, waar in dezelve beſtaat, V. 159
Voorkennis van ons Leevenslot zou ons niet gelukkig maaken, V. 404
Voortplanting van den Ch. Godsdienſt, (Het bewys uit de ſpoedige) ontleend, van zwaarigheden ontheeven, VI. 237
Voorzienigheid, (Godlyke) onderſcheiden denkbeeld daarvan VI. 583. Bewyzen hier voor, 584. Gewigtige Zedeleerende Aanmerkingen daar uit voortvloeijende. 587
Vryheid, (Burgerlyke) waar in gelegen, V. 417
——— en Koophandel, welk eene wederkeerige betrekking deeze hebben, VI. 37
Vyand, (Correſpondentie met den) welk eene ſtraffe daar op ſtaat, en wat 'er voor te houden zy, VI. 418

W.

WAarbeden, (Welke) door 't gezag des algemeenen Gevoelens onderſchraagd worden, V. 422
——— ——— (Noodzaaklyke) die men volgens den Bybel te

te weeren, en te betragten heeft, V. 440
Waarheid, (*Gods*) verheerlykt in J. Ch. VI. 198
——— (Liefde tot de) onder de *Christenen* zwakker dan de Gezindheids yver, V. 58
WAGENAAR, (JAN) Schets van zyn Character, V. 86
Wontaal, over de betekenis van dit woord in Regten, VI. 449
Warmte, (Zomer) in Egypten, V. 171
Watervloed, (Beschryving van den) in den Jaare 1775, te Beverwyk, V. 393
Weenen, Aanmerkingen op den invloed der *Jesuiten* aan het Hof aldaar, VI. 501. Staat der Geleerdheid in die Stad. 503
Weer; (Veertigjaare tafel van het) berigt daar van, VI. 351
Weetenschappen, als geheimen der Priesterschap toevertrouwd, gevaarlyk, V. 103
West-Indien, oorsprong van die benaaming, VI. 408
WILLEM de I, Prins van *Oranje*, met welke inzigten hy den Oorlog tegen PHILIPS aanving, VI. 264. Aanmerkingen over de Satisfactie, waar mede de Stad Goes en het Eiland *Zuid-Beveland* zich onder zyn Stadhouderschap begeeven hebben. 263
WILLIBRORD, verslag van zyne Prediking, V. 268
Winterzaisoen bespiegeld, VI. 606
Wiskunde, voordeelen deezer Weetenschap, VI. 262
Wyk te Duurstede, het oude *Doreſtadum* der *Batavieren*, VI. 208. *enz.*
WYNGAARDEN, (FLORIS OOM VAN) door de Geschiedschryvers zomtyds verward met FLORIS VAN WYNGAARDEN, V. 86

X.

XENOPHON, Character van dien Schryver, V. 179

Y.

Y (Aanmerkingen over het vermeerderen der Stroomschuuring in het) VI. 442
Yver in den Godsdienst, hoe met bedagtzaame Gematigdheid te bestuuren, V. 520

Z.

Zamenstemming der Volken, of dezelve een bewys voor Gods bestaan uitevere, V. 517
Zedigheid der Jufferschappye aangepreezen, V. 181
Zeeland, (Lugtsgesteldheid in) V. 24
Zeewater, (Het *Lichtgeeven* van 't) *niet aan Insecten*; maar aan een Phosphorische stoffe toe te schryven, V. 215
Zeezout, hoe 't ontbonden wordt, en wat gebruik de Salpeterbereiders daar van maaken, V. 121
Ziekten, (Over de Oorzaaken der verschynzelen, die in den voortgang der Besmetlyke) waargenomen worden, VI. 305
Zingen, (Voorbeeld van een Stommen die) kon, V. 16
Zittingen, wat deeze in 's Lands geschiedenisse betekenen, V. 80
Zon, (Grootheid van 't verschil-zigt der) V. 20
Zusters en Broeders, eene algemeene benaaming onder de oude *Christenen*, VI. 301
Zwingliaanen, hoe zy zich met de *Calvinisten*, omtrent de Leer des Avondmaals, zouden kunnen verdraagen, V. 7

* * *